ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
1983

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

THE 10TH INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

08-09 KASIM 2023

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan
Erdem Ünlen

CİLT I

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

10th INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

I. CİLT

BİLDİRİLER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ankara ♦ 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 597

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ
10th INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

Yayına Hazırlayan
Erdem Ünlen

1. Baskı: Ankara, 2024
ISBN: 978-975-17-6041-8 (Tk)
ISBN: 978-975-17-6042-5 (1.c)

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Tuğçe Açıkgöz – Recep Yalçın

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

Baskı ve Hazırlık
KD Karton Dijital Matbaacılık ve Baskı Hizmetleri Ltd. Şti.
Sertifika No: 44423

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

KONGRE KURULLARI

KONGRE YÜRÜTME KURULU

Doç. Dr. Güner DOĞAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Millî Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Güner DOĞAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORAL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan AVCI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Zeki ERASLAN (Atatürk Kültür Merkezi Başkanı)
Dr. İbrahim BAŞ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu)
Yüksek Kurum Uzmanı Erdem ÜNLEN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)
Yüksek Kurum Uzmanı Ömer Orhan (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)
Dr. H. Aytuğ TOKUR (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)

KONGRE BİLİM KURULU
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS (Jagiellonian University in Krakow)
Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Figen ATABEY (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İrade MEMMEDOVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN (Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ORAL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE (Universita degli Studi "G. d'Annunzio")
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Efdal AS (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Erol KARCI (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Fabio L. GRASSI (Universita degli Studi "La Sapienza" di Roma)
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. İlker YİĞİT (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan AVCI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sadık ERDAŞ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Yücel YİĞİT (Polis Akademisi)

İÇİNDEKİLER

I. CİLT

KONGRE KURULLARI ..... **III**
SUNUŞ ..... **XIX**

ATATÜRK'ÜN LİDERLİK MİRASI
Hikmet ÖZDEMİR **1**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.16

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDA ZİYA GÖKALP'İN DÜŞÜNCELERİNİN ETKİSİ
Ahmet ERCİVAN **13**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.01

12 MART REJİMİNİN KEMALİZM ANLAYIŞI: BİR NESİL YETİŞTİRME AYGITI OLARAK ASKERİ VESAYET DÖNEMİNDE KEMALİZM UYGULAMALARI
Ahmet GÜLEN **41**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.02

CUMHURİYETİN ÇOCUKLARINA VE GENÇLERİNE CUMHURİYETİN ANLATIMI
Ahmet VURGUN **63**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.03

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TOPRAK VE TARIM REFORMU POLİTİKALARI (1923-1950)
Ali GÖKDÜL **81**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.04

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ TUTANAKLARINDA "ATATÜRK"
Asil KAYA **115**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.05

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 100.YILI KUTLAMALARI (1981 YILI İÇERİSİNDE TÜRKİYE'DE YAPILAN KUTLAMALAR)
Aykut CANLI **145**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.06

İTÜ-TV'DEN TRT'YE TÜRKİYE'DE TELEVİZYON TARİHİ VE DİJİTALLEŞME
Ayşe Tuğba KAR - Uğur GÜNDÜZ **195**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.07

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MİLLİ İKTİSAT KURMA ARAYIŞI; TİCARET VE SANAYİ ODALARI GENEL KONGRESİ (12 ŞUBAT 1927-18 ŞUBAT 1927)
Ayşe YANARDAĞ..... 227
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.08

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU DEĞERLERİNİN ANAYASAL ÇÖZÜMLEMESİ (1921 ve 1924 Anayasalarının Siyasal Genetiği)
Bülent YÜCEL..... 269
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.09

ANAVATANA KATILMASI SIRASINDA HATAY'DA DEMİRYOLU, KARAYOLLARI VE LİMANLARIN DURUMU
Cengiz ATLI..... 297
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.10

YENİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE-VATİKAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1914-1918)
Cengiz MUTLU 315
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.11

ATATÜRK GENÇLERİ KURUMU: 1937
Demet ÇAKIR KALEM..... 329
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.12

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ORDUSUNUN KOMUTA VE TEŞKİLAT YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜM
Deniz KURT..... 351
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.13

CUMHURİYET TARİHİ VE ATATÜRK ARAŞTIRMALARINDA YENİ BİR KAYNAK: "TÜRK SİNEMASI"
Derya GENÇ ACAR..... 387
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.14

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİNİN 1931 YILINDA DÜZENLENEN I. TÜRK ZİRAAT KONGRESİ'NDE ALINAN HAYVANCILIĞA İLİŞKİN KARARLARA ETKİSİ
Didem KONYA..... 415
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.15

LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİNDE İNGİLTERE'NİN KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABASI: TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ (1922-1923)
Dilşen İNCE ERDOĞAN..... 445
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.32

ATATÜRK'ÜN CENAZE TÖRENİNDE KATILAN ALMAN DELEGASYONU VE BARON VON NEURATH
Dirk TRÖNDLE 477
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.17

CUMHURİYET DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARININ İSTİHDAM MESELESİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ (1923-1933)
Duygu YILMAZ 503
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.18

1960'LAR MODERNLEŞMESİNE BİR BAKIŞ: TÜRK SOLU VE KALKINMA SORUNU
Ebru GENÇALP..... 539
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.19

AMERİKAN MİSYONER KAYNAKLARINDA TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA İMGESİ (1919-1923)
Ebru GÜHER..... 567
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.20

MACAR MEDYASINDA ATATÜRK
Edit TASNÁDİ..... 589
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.21

CUMHURİYET DÖNEMİ GASTRONOMİ EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE TÜRK MUTFAĞINA ETKİSİ
Eliso ŞİRİN YILDIRIM - Dila Deniz AĞZIPAK 599
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.22

YÜRÜTME ORGANI BAKIMINDAN 1961 VE 1982 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Emir Efe EGEMEN..... 621
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.23

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA NATO'YA KATKI SAĞLAMA SÜREÇLERİNİN PİNEAU PLANI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
Enes ÖZ..... 659
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.24

CUMHURİYETİN 100. YILINDA HAYALDEN GERÇEĞE: ÖZEL MÜTEŞEBBİSLER EKSENİNDE TÜRKİYE'NİN UÇAK ÜRETME SERÜVENİ
Erdal KORKMAZ..... 687
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.25

«DAS INTERESSANTE BLATT» ÖZELİNDE RESİMLERLE GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (1920-1938)
Erdem KARACA..... 721
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.26

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAYIMLANAN İSTATİSTİKLER ÜZERİNDEN CUMHURİYET'E KALAN EĞİTİM MİRASININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Erol ÇİYDEM 761
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.27

ATATÜRK DÖNEMİ MÜZİK DERGİLERİ ÜZERİNDEN ALATURKA-ALAFRANGA ÇATIŞMASI (1930-1938)
Esra ÇETİN 787
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.28

"1982 REFERANDUMUNDA YAPILAN EVET KAMPANYASI VE TOPLUMU YÖNLENDİRME ÇABALARI"
Esra TAŞDELEN - Erdal AYDOĞAN 809
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.29

İNGİLİZ PARLAMENTO TUTANAKLARI'NDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Fahriye Begüm YILDIZELİ 849
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.30

ATATÜRK'ÜN SÜVARİLERİ: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ASKERÎ AT YARIŞLARINA İŞTİRAKİ (1930-1940)
Feyza KURNAZ ŞAHİN 869
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.31

II. CİLT

BATI CEPHESİNDE TÜRK ORDUSUNUN KARARGÂH MERKEZLERİ (1920-1923)
Güzin ÇAYKIRAN 937
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.16

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TAŞNAKSUTYUN CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ
Haluk SELVİ 957
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.01

MUSTAFA KEMAL'İN LENİN'E, LENİN'İN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUP
Hasan CİCİOĞLU 997
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.02

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE "GENÇLİK AŞISI" TARTIŞMALARI VE UYGULAMALARI (1924-1937)
Hasan DEMİRCİ 1013
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.03

ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİNDE KÜLTÜR VE İÇ SİYASET (1923-1938)
Hikmet DEMİRCİ 1049
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.04

KADINLAR CUMHURİYET'E HAZIRLANIYOR: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA KADINLAR
Hürü SAĞLAM TEKİR 1085
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.05

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRMESİ
Hüsnü ÖZLÜ 1111
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.06

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GİRESUN ZİYARETİ VE GENERAL DR. ALİ RIZA ERKAN'IN ATATÜRK SEVGİSİ VE GİDEREK ARTAN HAYRANLIĞI
İbrahim BAŞ 1133
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.07

SAİT HALİM PAŞA'NIN ATATÜRK, VAHDETTİN VE MİLLİ MÜCADELE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ
İkbal VURUCU 1161
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.08

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRK SOLUNUN CEPHE KURMA FAALİYETLERİ: GÖRÜŞLER DERGİSİ VE TAN MATBAASI BASKINI (1945-1946)
İsa YILDIRIM 1191
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.09

PERDENİN İKİ TARAFINDA 1939-1952 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-POLONYA İLİŞKİLERİ İLERİ ARAŞTIRMALARA BİR KATKI
Karolina Wanda OLSZOWSKA 1227
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.10

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDE ANKARA'DA HAZIRLANAN KATAFALK VE BRUNO TAUT
Kemal ARI 1249
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.11

BERLİN BÜYÜKELÇİSİ KEMALEDDİN SAMİ PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL PAŞA VE KENDİSİNE YÖNELİK MUHTEMEL SUİKAST GİRİŞİMLERİNE KARŞI VERDİĞİ DİPLOMATİK MÜCADELE
Kemal ÖZDEN 1263
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.12

KÜLTÜREL BELLEK VE YEREL BASIN: ATATÜRK DÖNEMİNDE BARTIN GAZETESİ
Kübra YILDIZ ALTIN 1299
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.13

UNDER THE BLUE SKY: THE SIGNING OF THE ROMANIAN-TURKISH AIRLINES CONVENTION FOR THE REALIZATION OF REGULAR FLIGHTS BETWEEN BUCHAREST AND ISTANBUL (JUNE 3, 1939)
Liliana BOŞÇAN 1333
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.14

1920'Lİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SOVYET AZERBAYCAN'INA SİYASİ VE KÜLTÜREL ETKİSİ
Mehemmed CABRAYİLOV 1355
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.15

KIBRIS TÜRKLERİNİN GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İLE MİLLİ GÜN VE SEMBOLLERE DAİR HASSASİYETLERİ
Mehmet BALYEMEZ 1377
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.24

TARİHYAZIMI BAĞLAMINDA ATATÜRK'ÜN ANILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Mehmet Emin ELMACI 1413
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.32

ATATÜRK DÖNEMİ CUMHURİYETİN 10. YILDÖNÜMÜNDE SİYASİ SUÇLULARIN AFFI
Mehmet GÜNEŞ 1461
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.31

CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASI MALİ DURUMU KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİREN AYRINTILI BİR RAPOR
Mehmet OKUR 1497
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.30

RESMİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE ULAŞTIRMA POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1946-1950)
Mehmet Serhat YILMAZ 1535
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.29

1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AZERBAYCAN'DA YAPILAN TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
Melike Cansu ÖZDEMİR 1563
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.28

ATATÜRK DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN SORUNLARDAN LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE MONTREUX (MONTRÖ) BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE GİDİLEN SÜREÇ
Mervenur TUZAK..... 1591
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.27

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK DONANMASININ MODERNİZASYONU: İTALYA'DAN SATIN ALINAN SAVAŞ GEMİLERİ
Mevlüt ÇELEBİ..... 1611
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.26

TÜRK VE SOVYET BASININDA TEVFİK RÜŞTÜ ARAS VE ŞÜKRÜ KAYA'NIN 1937 SSCB ZİYARETİ
Mevlüt Samet YILDIZ..... 1647
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.25

YAPIM SÜREÇLERİNİN ANAYASALARA YANSIMASI ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA (1876 TARİHLİ KÂNÛN-I ESÂSÎ VE 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU)
Miray ÖZBEK..... 1675
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.33

"DOĞU'NUN KAHRAMANI" MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN FARSÇA GAZETELERDEKİ TASVİRİ
Mohammad Hossein SADEGHİ..... 1707
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.23

NÖBET DEFTERİNDEN ATATÜRK`ÜN GÜNLÜK YAŞAMININ İNCELENMESİ (1931-1938)
Murat KÖYLÜ..... 1729
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.22

ALMAN BELGELERİNDE ÇAĞDAŞ İKİ MODERNİST ÖZELİNDE VATAN DAVASI MUSTAFA KEMAL VE CEMAL PAŞA
Mustafa ÇOLAK..... 1749
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.21

TÜRKİYE'NİN DİPLOMASİ ZAFERİ: MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936) (MACAR KAYNAKLARINA GÖRE)
Müjdat KARAGÜLMEZ..... 1773
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.20

ATATÜRK DÖNEMİ BASIN HAYATINDA MAHMUT SOYDAN'IN YERİ
Nejdet BİLGİ..... 1805
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.19

SULAK ARAZİLERİN KURUTULMASININ DOĞAL AFETLERLE İLİŞKİSİ VE BU AFETLERİN TOPLUM HAFIZASINDAKİ YERİ
Nejla GÜNAY - Rabia SARIKAYA..... 1835
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.18

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE NÜFUSU ARTIRMAYA YÖNELİK UYGULAMALAR
Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ 1865
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.17

III. CİLT

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE 1966-1967 YILLARINDA TARIM, ORMAN VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ
Nursal KUMAŞ..... 1885
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.16

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ BİR MUASIR MEDENİYET İDEALİ OLARAK AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
Oğuz KAAN ÇETİNDAĞ..... 1921
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.01

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN İZMİR İKTİSAT KONGRESİ
Orhan AVCI..... 1937
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.02

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL KİMLİK ARAYIŞI OLARAK "KEMALİST HAREKET" (1923-1950)
Orhan TURAN..... 1981
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.03

KAZANILAN HAKLAR VE KURUMSALLAŞMA YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK ALANINDAKİ DÜZENLEMELER (1923-2000)
Osman AKANDERE 2027
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.04

ALMAN ARKEOLOGLAR VE ATATÜRK
Ömer Faruk DEMİREL 2049
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.05

TÜRKİYE'DE YÜZ YILLIK SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARI VE SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI
Özcan ÇÖLÜK..... 2069
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.06

ATATÜRK DÖNEMİNDE KURULAN FABRİKALARA BİR ÖRNEK: "PAŞABAHÇE ŞİŞE-CAM FABRİKASI"
Özlem TAŞKIRAN 2093
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.07

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İSTANBUL MERKEZLİ MİLLİYETÇİ SİYASET SÖYLEMLERİNE KARŞI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI
Ramazan Erhan GÜLLÜ 2119
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.08

AYASOFYA MOZAİKLERİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL DİPLOMASİ BOYUTU
Resul BABAOĞLU 2145
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.09

ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE KIBRIS ERMENİLERİNE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR
Rümeysa ÜLKÜ 2169
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.10

TÜRKİYE'DE DÜZENLENEN İLK KADIN İKTİSAT SERGİSİ (15-23 Aralık 1932)
Seda BAYINDIR ULUSKAN 2187
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.11

ATATÜRK DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR: SÜREKLİLİK VE KATILIM
Seda ÖRSTEN ESİRGEN 2231
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.12

İYİ BİR MİLLİ FİLM YAPMAK: CUMHURİYET GAZETESİ SAYFALARINDA BİR SENARYO MÜSABAKASI
Sedat GENCER 2249
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.13

ALMAN BASININDA TÜRKİYE'DE CUMHURİYET'İN İLANI VE ATATÜRK
Sefa VİDİNLİOĞLU 2281
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.14

CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA KÜLTÜR DEVRİMİ: TARİH VE DİL ÇALIŞMALARI ÖRNEĞİ (1930-1980)
Seher AKÇA 2309
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.15

HAYATI BOYUNCA SANATÇILARI VE TİYATROCULARI YÜCELTEN BİR LİDER: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Selda KULLUK YERDELEN 2341
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.24

ATATÜRK DÖNEMİNDE ÇOCUK SUÇLULUĞUNU ÖNLEMEYE YÖNELİK BİR GİRİŞİM: ÇOCUKLARI KURTARMA YURDU
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA 2363
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.32

HİTLER BASININDA SANCAK MESELESİ
Sezen KILIÇ..... 2393
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.31

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AND THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE AS REFLECTED IN THE CONTEMPORARY PRESS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA 1919-1939
Slobodan ILİĆ 2425
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.30

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KIBRIS'TA TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI (TMT) ÖNCESİ YERALTI TEŞKİLATLARI: KARA YILAN, VOLKAN VE 9 EYLÜL CEPHESİ İLE İLGİLİ YENİ BİLGİLER
Soyalp TAMÇELİK 2441
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.29

ITALY AND TURKEY IN KEMALIST TIME: RELATIONS AND COMPARISONS
Stefano TRINCHESE..... 2481
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.28

CUMHURİYETİN İLK AFRO-AMERİKAN MÜSLÜMAN MÜLTECİLERİ: MOHAMMAD EZALDEEN'İN AMERİKA'DAN VAAT EDİLMİŞ TOPRAKLARA-İSTANBUL'A GÖÇÜ (1930)
Tansu Barış MAHMUTOĞLU 2491
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.27

TÜRKİYE'DE ÇAY YETİŞTİRİCİLİĞİ VE ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU
Temuçin Faik ERTAN - Şefika ÖZMEN 2523
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.26

ATATÜRK'ÜN VEFATININ JAPON BASININA YANSIMALARI
Uğur YILMAZ - Filiz ERKUTLU 2547
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.25

CUMHURİYET TARİHİNİN BİLİNMEYEN BİR ORGANİZASYONU; KİPİG VE KIBRIS
Mümtaz Ulvi KESER 2577
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.33

YUGOSLAV DIPLOMACY AND PUBLIC ON “THE HATAY QUESTION” (THE SANJAK OF ALEXANDRETTA) IN THE PERIOD OF 20S AND 30S OF THE 20TH CENTURY
Vladan VİRİYEVİÇ 2619
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.23

AZERBAYCAN'IN TOPLUMSAL BÜTÜNLÜĞÜNÜN İHLALİ-ZENGEZUR SORUNU VE TÜRKİYE
Xoshgadam ISLAM 2647
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.22

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİK RAPORLARINDA 1931 GENEL SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE’DE SİYASAL HAYAT
Yasin COŞKUN 2673
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.21

MUHTELİF TÜRK KÖŞE YAZARLARININ “CUMHURİYET” İN ANLAM YÜKÜNE İLİŞKİN BELLİ BAŞLI YAKLAŞIMLARI
Yaşar ÖZÜÇETİN - Fatma Nur ASLAN 2691
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.20

I. TBMM’DE GÖREV ALAN VE MECLİSİN AÇILIŞININ 50. YIL DÖNÜMÜNDE HAYATTA OLAN MİLLETVEKİLLERİNİN GÖZÜNDEN CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER
Yenal ÜNAL 2735
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.19

TÜRKİYE’NİN İTALYAN TEHDİTİ NEDENİYLE BATI İTTİFAKINA KATILMASI SÜRECİNİN İTALYAN KAMUOYUNDA YANSIMALARI (1939-1940)
Yeter MENGEŞ 2769
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.18

DİPLOMAT OLARAK İBRAHİM HAKKI PAŞA
Zeki ERASLAN 2797
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.17

SUNUŞ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı olarak kurulduğumuz günden bu yana pek çok ulusal ve uluslararası kongre, sempozyum, panel, çalıştay, konferans vb. bilimsel etkinlikler düzenleyip etkinliklerde sunulan tebliğleri yayımladık. Düzenlediğimiz bilimsel etkinlikler arasında özel bir yeri olan şüphesiz dört yılda bir gerçekleştirdiğimiz Uluslararası Atatürk Kongreleridir. Kurum kimliğinin önemli bir parçası olan ve 1987 yılından itibaren her dört yılda bir düzenlenen Uluslararası Atatürk Kongreleri şimdiye kadar Türkiye, Kıbrıs, Kazakistan, Makedonya ve Azerbaycan'da gerçekleştirilmiş; bu kongrelere 30 farklı ülkeden 1300'e yakın akademisyen katılmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişme sürecindeki olayların bugüne olan etkilerini ve geleceği şekillendirmedeki olası rollerini bilimsel yaklaşımla incelemek, bunun sonucunda elde edilen bilgi, belge, yorum ve sentezleri Türk ve dünya kamuoyuna sunmak amacıyla 10. Uluslararası Atatürk Kongresi'ni Cumhuriyetimizin 100. yılında 8-9 Kasım 2023 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirdik.

Kongre'de Prof. Dr. Hikmet Özdemir tarafından "Atatürk ve Liderlik Mirası" başlıklı açılış konferansından sonra Prof. Dr. Sevtap Demirci'nin oturum başkanlığında, Prof. Dr. Stefano Trinchese, Doç. Dr. Fabio Grassi ve Dr. Edit Tasnadi'nin katılımıyla Atatürk Özel Oturumu gerçekleştirildi. İki gün boyunca dört salonda altı farklı oturum ile devam eden Kongre'ye 11 ülkeden 20'ye yakın yabancı bilim insanı katıldı ve 105 bildiri sunuldu. Geniş bir konu yelpazesinde gerçekleştirilen etkinlikte disiplinler arası bir yaklaşımla Türkiye'nin yüz yıllık birikimi ele alındı.

10. Atatürk Kongresi bildirilerinden oluşan eserde Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi, Uluslararası Politika, Basın ve Sinema, İç Politika ve Kültür Çalışmaları gibi birçok konu yer almaktadır.

Bu kapsamlı çalışmanın bilim dünyasına katkı sunmasını diliyor, Kongre'de emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Doç. Dr. Güner DOĞAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Ankara,2024

ATATÜRK'ÜN LİDERLİK MİRASI

Hikmet ÖZDEMİR*

10. Uluslararası Atatürk Kongresi'nin "Atatürk'ün Liderlik Mirası" konulu açılış konferansına başlarken dost ülkelerden gelen konuklarımızı, bütün meslektaşlarımı selamlıyorum.

Filistin topraklarında 33 günden bu yana sürdürülen intikamcı katliam operasyonlarında can veren sivillerin görüntüleri yüreklerimizi dağlarken; dünya orduları tarihinin şeref listesinde yer alan kurucu mareşalimizin devlet adamı olarak "Savaş ve Barış" alanında kazandığı deneyim ve birikimlerine dayalı özgün liderlik mirasını konuşmak anlamlı olacaktır.

Sözlerimin hemen başında iki noktayı dikkatinize getireceğim:

İlki; Atatürk'ün, 1905'ten 1918 sonbaharında Dünya Savaşı bitene kadar hayli geniş bir coğrafyada ordu karargâhlarında ve cephelerde İmparatorluk kurmay subayı ve üst düzey uygulayıcı olarak 13 yıl çeşitli kademelerde komutanlık görevlerinde kazandığı birikimlerin oluşturduğu kuvvetli bir entelektüel arka plan vardır.

Diğeri, Atatürk'ün, savaşı idealize etmediği, bir diğer söyleyişle fazileti savaşta görmediğidir.

Savaşı ahlâkileştiren ve rasyonelleştiren bir liderdir.

Bu yüzden savaşın nasıl ve ne zaman sona erdirilebileceği ve daha önemlisi barışın nasıl sürekli kılınabileceği de düşünmüştür.

Onun savaşın yüksek sevk ve idaresi ve barışın inşası sürecinde kritik kararlarına ve uygulamalarına dayandırdığım liderlik mirasını altı (6) başlık altında sınıflandıracağım.

1-SAVAŞ ZORUNLU OLMADIKÇA CİNAYETTİR

Atatürk'ün bu kritik süreçte karar verirken altın ortası savaşın zorunlu olmadıkça bir cinayet olduğu şeklindedir.

Bu altın orta kendi içinde barışçı bir felsefe, ahlâk ve etik duruş örneğidir.

---

* Prof. Dr., Cumhurbaşkanı Eski Başdanışmanı.

Onun Milli Mücadele yıllarında Türk Milleti'ne liderlik yaptığı zaman diliminde farklı yerlerde söyledikleri bu tutarlılığının açık kanıtlarını oluşturmaktadır.

Atatürk, 16 Mart 1923 günü Adanalı çiftçilere savaş ve barış konusuna temel yaklaşımını şu şekilde ifade etmiştir;

"Ne olursa olsun, şu ve bu sebepler için milleti savaşa sürüklemek taraftarı değilim. Savaş zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Ben milleti savaşa götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı 'ölmeyeceğiz' diye savaşa girebiliriz. Lâkin millet hayatı tehlikeye maruz kalmayınca, savaş bir cinayettir. (…)."

"Devletlere verdiğimiz son karşı cevabı biliyorsunuz. Basit, meşru, hayati olan şartlarımızı devletler kabul etmezler de bizi savaşa sevk ederlerse, sakın telâş etmeyiniz. Emin olunuz ki, o zaman belki şimdikinden daha kuvvetli bir devre nail olacak, daha müsait şartlar temin edeceğiz. Ordularımızın maddi ve manevi tertibatı, tertibat sınırlarımızın her tarafında maddi, manevi teminatı elde etmeye kâfi bir kudrettedir."[1]

2- SAVAŞ BÜTÜN MİLLETİN KATILIMINI GEREKTİRİR

Atatürk'ün savaşa milletin katılımı uygulaması 1927'de Nutuk'ta ayrıntılı olarak yer almıştır:

"Bildiğiniz gibi, savaş ve muharebe demek, iki milletin; yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle, birbiriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki, bütün Türk milletini cephede bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirmeliydim. Yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyünde, evinde, tarlasında bulunan herkes, milletin her ferdi silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddi ve manevi varlığını vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen milletler, savaş ve muharebeyi gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar."

"Gelecekteki savaşların biricik başarı koşulu da en çok bu söylediklerimin kapsamında olacaktır. Avrupa'nın askerlikçe ileri durumda olan büyük milletleri daha şimdiden bu tutumu kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, Başkomutan olduğumuz zaman Meclis'ten bir vatanı

[1] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, İstanbul, Kaynak Y., 2005, C 15, s. 215.

savunma kanunu istemedik. Fakat Meclis'ten aldığımız yetkiye dayanarak verdiğimiz, kanun niteliğinde olan belirli emirlerle bu amacı gerçekleştirmeye çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar kazanılmış birikimleri de gözden geçirerek aziz vatanı saldırılamaz duruma getirecek sebep ve koşulları daha geniş, daha açık ve daha kesin olarak belirler."[2]

Atatürk'ün savaşa milletin katılımı uygulamasında elbette biricik ve vazgeçilemez öncü kuvvet, milletin seçkin ve fedakâr evlatlarından oluşan kahraman ordusudur.

Bu yaklaşımında vurucu güç olarak orduya yüklediği misyonu ve görevleri farklı zaman ve yerlerde öne çıkarmıştır.

3- SAVAŞ YÖNETİMİ EHLİYETLİ VE DEMOKRATİK OLMALIDIR

Atatürk, savaşta komuta sorunu açısından Çanakkale'de ve ardından en yüksek ve tek sorumlu olarak Sakarya ve Dumlupınar meydan muharebelerinde ehliyetli komutanın tayin edici rolünü kanıtlamıştır.

Özellikle son iki meydan muharebesinde savaşın demokratik yönetimine yönelik özgün değerlendirmesi ve uygulaması ilgili literatüre ciddi bir katkı oluşturmaktadır.

Atatürk, Milli Mücadele'nin siyasi organı Meclis'in ve silahlı mücadeleyi sürdüren Ordu'nun ihtiyaçlarına göre kendi kuramını düzenlemiş ve hukuk yoluyla sağladığı yetkiyle ve tartışmasız ehliyetiyle uygulamıştır.

Meclis'in bir gizli oturumunda savaş yönetiminin demokratikliği ilkesini şöyle anlatmıştır:

"Milletlerde herhangi bir adam başkumandanlığı almışsa ve o bunu kendiliğinden almışsa ve onun hakkında bir yasa yoksa onun adına 'diktatör' derler. Yok, o adama o yetkiyi bir meclis vermişse, o adamın dayandığı bir meclis vermişse, yetkisi geniş olsun, sınırlı olsun o görevi kendisi yapmamıştır. Ona görevi veren meclis yaptırmıştır. Bu nedenle meclisin vermiş olması yasaldır."[3]

Bu tutumu onun savaşın sevk ve idaresini tümüyle özgün kılar.

Kendisi millî lider olarak siyasetin önceliğini garanti altına almıştır.

---

[2] **Nutuk**, Bugünkü Dille Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Y., 2018, s. 442.

[3] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 3, s. 340.

Onun özgün bakışının iki yasal mekanizması vardır:

Birincisi, savaşın ehliyetli yönetimidir; ikincisi bu şekilde gerçekleştirilen savaş yönetiminin demokratikliğidir.

Bu yönüyle Atatürk yerli askerî düşünceyi geleneksel savaş literatüründen millî, akılcı ve bilimsel liderliğe taşıyan ve bir askerî zaferle Cumhuriyet Türkiye'sini inşa eden bir hareketin kurucusu ve en parlak sözcüsüdür.

Atatürk'ün savaş yönetimi modelinde ehliyetli yönetim (operasyonel mükemmellik) anlamındadır ve demokratik yönetim açısından bir tehlike oluşturmaz.

4- SAVAŞIN SEVK VE İDARESİ YABANCILARA BIRAKILAMAZ

Hatırlanacaktır; Birinci Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin cephesinde 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1917 günü bir raporla Başkumandanlık Vekâleti makamına başvurmuş ve neticede Alman Mareşal Falkenhayn ile tartışması sonucu görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.

Bu beklenmedik istifa olayının sebebi, savaşta orduların yönetiminin yabancı komutanlara bırakılmasıdır.

1921 ilkbaharında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni temsilen Moskova'da büyükelçi olarak bulunan General Ali Fuat Cebesoy, Büyük Savaş'ta Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa ile sefaret makamında birkaç akşam devam eden sohbetinde büyük savaşın yüksek sevk ve idaresi sorunlarını bizzat dinleme fırsatı bulmuştur.

Bu sohbetlerin en başında Enver Paşa dönemin sorumlu bir lideri olarak tarih önünde hesap verme kararlılığı içindedir:

"Bunları yazmağı çok isterdim. İnşallah bir gün memlekete dönmek kısmet olursa benim için bir borç olan bu vazifeyi yerine getirmeye çalışacağım," sözleri bu tutumunun açık kanıtıdır.

Enver Paşa'nın Moskova'daki sefaret ziyaretinde Ali Fuat Paşa tarafından kendisine yöneltilen sorular ve onlara karşılıkları şu şekildedir:

Ali Fuat Paşa - Her yandan taarruza uğradığımız bir sırada bir taraftan harice kuvvet yollarken neden Medine'de, Gazze'de, Şeria'da ve Nablus'ta ve Bağdat'ın güneyinde zayıf birlikler bıraktınız?

Enver Paşa - Bu cephelerde Alman generalleri zaruri olarak kumandanlığa kabul edilmiş ve kendilerine geniş salahiyetler verilmişti. Binaenaleyh hareketlerine fazla müdahale edemiyorduk.

Ali Fuat Paşa – Goltz Paşa'dan sonra Irak cephesinde Türk kumandanlar vardı. Bunlara geri çekilme ve düşmanı daha derli toplu mevzilerde karşılamaları emri verilemez miydi?

Enver Paşa – Filistin cephesindeki Alman kumandanları Irak'taki kuvvetlerimizin daha gerilere çekilmesine rıza göstermiyorlardı; cenahların tehlikeye gireceğini iddia ediyorlardı.

Ali Fuat Paşa – Ruslar çekilmeselerdi ve İngilizler de yürümeye devam etselerdi Anadolu'nun bir istiladan kurtarılması mümkün olabilir miydi? 120 bin kişilik bir orduyu neden memleket dışına çıkardınız?

Enver Paşa – Müttefik devletlerin savaşlarında hangi devletin daha kuvvetli ve hangi devletin savaş sanayi diğerlerine yardım edebilecek vaziyette ise mutlaka savaş sanayinden mahrum devlet, harp sanayi daha kuvvetli ve zengin olan müttefikine râm olmaya mecbur kalıyor.

Bir de vaziyet ve şartlarda savaşın devamı esnasında bu derece vazıh (açık) olamıyor. Rusların 1917'de savaş sahnesinden çekilmesi ve sulh yapması bizim için hiç şüphesiz büyük bir kazanç olmuştur.

Ne çare ki müttefiklerimizle beraber bu yeni vaziyetten kâfi derecede istifade edemedik. Buna ben de kaniim.

Ali Fuat Paşa - Yoruldunuzsa burada keselim Paşam.

Enver Paşa - Yok, yorulmadım, bilâkis açılıyorum. Hem bir daha birbirimizi nerede bulacağız?

[Ali Fuat Paşa "Bunları söylerken adeta sesi titriyordu. (…) Gurbet çok acı şey. Bu manzara karşısında susmuştum, diye ekliyor.]

Enver Paşa – Neden sormuyorsunuz?

Ali Fuat Paşa – Son bir sualim var Paşam. 9 Haziran 1918'de Batum, Kars ve Beyazıt mıntıkalarında süratle ve mükemmelen dört tümenli üçüncü orduyu ve altı tümenli dokuzuncu orduyu teşkile muvaffak oldunuz. Bunları Batum'un kuzeyine ve Kafkas ve İran Azerbaycanı'na gönderecek yerde Doğu hududumuzda kâfi kuvvet bırakıp kalanı ihtiyat olarak Anadolu içlerine çekemez miydiniz?

Enver Paşa – Savaşın 1918'de aleyhimizde olarak nihayet bulacağını tahmin etmemiştim. Bizden ve Almanya'dan evvel Bulgarların ve Avusturyalıların çökeceğini ve memleketimizin bundan sonra garptan bir yardım bekleyemeyeceğini düşünmüştüm. Bu sebeple Doğu'da memleketimiz için bir dayanak, bir kuvvet membaı aramaya mecbur oldum. Bu maksadı temin edebilmek için de iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistan'a doğru sevk etmiştim. Eğer cephelerimizin çökmesi felâketi birkaç ay daha sonraya kalmış olsaydı, hem Doğu'da temine çalıştığım ikmal membalarını temin ve hem de Anadolu'nun ortalarında kuvvetli ihtiyatlar yığınağı vücuda getirecektim. Birincisini temin ederken hem müttefiklerimiz hem de biz mağlup olmuştuk.[4]

General Ali Fuat Cebesoy'un bu önemli tanıklığı günümüzde savaşın sevk ve idaresi açısından büyük derslerle doludur.

Atatürk'ün savaşta yabancı askerler ve yabancı komutanlar konusunda bir diğer stratejik ilke kararı, İstiklâl Savaşı'ndadır.

Sovyet Kızılordusu'nun Ukrayna asıllı Generali Frunze, 1922 Ocak ayında Ankara ziyaretinde Türk ordusu Eskişehir-Afyon hattında taarruz ederken, İstanbul bölgesinde İtilaf kuvvetlerine karşı kullanılmak üzere üç Sovyet kolordusunun Kocaeli bölgesinde yığınak yapmalarını teklif etmiştir. Türk tarafı bu cömert desteği kabul etmemiş ve buna ihtiyaçları bulunmadığını kanıtlamak için Sovyet diplomatlarını cepheye götürerek Yunanlara karşı hazırlıklarını sürdüren Türk süvari tümenlerini göstermiştir.[5]

5- SAVAŞ ZAMANINDA BİTİRİLMELİDİR

Antoine - Henry Jomini'nin Savaş Sanatı'nın Ana Hatları adlı klasik eserindeki şu uyarısı anlamlıdır:

"Zaferde itidal, zamanında durmasını bilmektir."[6]

Atatürk'ün 1779-1869 yıllarında yaşamış İsviçreli askeri stratejist Jomini'yi okuduğu konusunda elimizde bir kanıt yok; muhtemelen okumamıştır.

Ancak Atatürk'ün liderlik mirasında temel ölçütlerinden biri doğru zamanda durmaktır.

---

[4] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953, s. 16-24.

[5] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, Kent B. Ekim 1981, s. 159.

[6] Antoine Henry Jomini, **Savaş Sanatı'nın Ana Hatları**, Çev. Selma Koçak, İstanbul, Doruk Y., 2002, s. 36.

Sağduyulu ve akılcı bir uygulayıcı olarak kendisini sınırlandırması gerektiğinin farkındadır.

Atatürk'ün liderlik mirasında savaşı bitirecek hedef/hedefler konusu önemlidir çünkü onların gerçekleştirilmesi savaşın ne zaman sona erdirileceğini belirlemektedir.

Lozan Antlaşması imzalandıktan 20 gün sonra Atatürk, 13 Ağustos 1923 günü İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında savaşın zamanında bitirilmesinin hangi müzmin ihtilafları ve millî tehlikeleri etkisiz kıldığını tek tek sıralamıştır:

"Efendiler, doğuda Trabzon'u, güneyde Adana'yı ihtiva eden büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler, tabii olan sınırları dahilinde bırakılmıştır."

"1293 [1877] seferinde Türk vatanından zorla ayrılan Elviyei Selâse [Kars, Ardahan, Artvin] tekrar sancağımız altına alınmıştır."

"Kuzeyde Karadeniz'in en güzel ve en zengin sahilleri üzerinde kurulmak istenen Pontus hükümeti, taraftarları beraber tamamen bertaraf edilmiştir."

"Güneyde nüfuz mıntıkaları unvanı altında memleketimizi parçalamak ümitleri kâmilen kırılmış, milletin azim ve kahramanlığı karşısında Türkiye'yi parçalamanın ham bir hayal olduğu kabul ettirilmiştir."

"Türkiye'ye her medeni memleketin istifade ettiği haklar tanıttırılmıştır."

"Yine güneyde, servet ve kabiliyeti itibarıyla vatanımızın en parlak bir ümidi olan Adana ve onun gibi birçok güzel şehirlerimiz, mustarip oldukları istiladan kurtarılmıştır."

"Batıda, en mamur yerlerimiz, İzmir ve Bursa gibi şehirlerimiz, Paşaeli [Doğu ve Batı Trakya'ya Paşaeli denilmekte idi] ve tarihi Edirne'miz ve dünyanın arzusunu çeken İstanbul'umuz esaretten ve işgal boyunduruğundan kurtarılmıştır. Bundan başka bizi öbür medenî milletler sırasında geri bıraktıran adlî, siyasî, iktisadî ve malî zincirler kırılmıştır, parçalanmıştır."[7]

[7] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, İstanbul, Kaynak Y., 2005, C 16, s. 78.

6- BARIŞ SÜREKLİ KILINMALIDIR

Atatürk, Sakarya Meydan Muharebesi bütün şiddeti ve belirsizliğiyle devam ederken "Barış yanlısı mısınız?" sorusuna, "Savaş yanlısı olamam, çünkü savaşın fecaatlerini herkesten iyi bilirim," diye karşılık vermiştir.[8]

Başkomutan askerlerini düşünerek zayiat vermekten hep kaçınmıştır.

Askerleri evlâtlarıdır ve onları titizlikle gözetmiştir.

Mudanya Mütarekesi'nden önce, Trakya'nın kurtarılması için çarpışmalı mı, yoksa ihtilafı müzakere ile mi çözmeli konusu tartışılırken; "Bir tek Türk Jandarması'nın bile hayatını tehlikeye atmak istemiyorum," demiştir.[9]

Atatürk'ün uluslararası diplomaside dayandığı temel ilkesi, özgün liderlik yaklaşımının doğrudan bir sonucudur.

O, sorunların barışçı yöntemlerle çözümü ve eski düşmanlarla ve komşularla sürekli dostluk politikasını kendisine rehber yapmıştır.

Nitekim kurucu liderliğini üstlendiği cumhuriyet yönetiminin eski düşmanlarla dostluk diplomasisi karşılık bulmuştur.

Yunanistan Başbakanı Venizelos, Norveç Nobel Barış Ödülü Komitesi'ne gönderdiği 12 Ocak 1934 tarihli mektupta, "Mustafa Kemal Paşa'yı bu yılki Nobel Barış Ödülü adayı ilân ediyorum," diye yazmıştır.[10]

Onun 1936 yılında Boğazlar ihtilafının çözümü için hamlesi diplomaside barışçı yaklaşımının parlak bir ürünüdür.

1939 yılında Hatay krizinde varılan nihaî çözüm de öyledir.

Fransa'ya karşı son derece ısrarcı bir diplomatik baskı uygulanmıştır.

Ama silaha başvurulmamıştır.

Gerçekleştirilmesine önderlik ettiği Balkan Paktı ve Sadabat Paktı barışa içten bağlılığının sağlam kanıtlarıdır.

---

[8] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk**, İstanbul, Birikim Y., 1981, s. 113.

[9] Özer Ozankaya, **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti,** İstanbul, T. İş Bankası Y., 2000, s. 137.

[10] Enis Tulça, **Atatürk, Venizelos ve Bir Diplomat, Enis Bey**, İstanbul, Simurg, 2003, s. 54.

Aynı dönemde Atatürk 1 Kasım 1935 günü Meclis yasama yılı açılış konuşmasında milletine "barış istiyorsan savaş için hazırlan" talimatını da bir daha yinelemiştir:

"Olaylar, Türk milletine, iki önemli kuralı yeniden hatırlatıyor: Yurdumuzu ve haklarımızı savunacak kuvvette olmak... Barışı koruyacak uluslararası işbirliğine önem vermek..."[11]

21 Haziran 1935 tarihinde Glayds Baker'la görüşmesinde uluslararası bir askeri kurumlaşmanın caydırıcı güç şeklinde oluşturulmasını önermiştir:

"Eğer savaş bir bomba infilâkı gibi birdenbire çıkarsa milletler savaşa engel olmak için, silahlı direnişlerini ve mali güçlerini saldırgana karşı birleştirmekte tereddüt etmemelidirler. En hızlı ve en etkili tedbir, muhtemel bir saldırgana, saldırının yanına kâr kalmayacağını açıkça anlatacak uluslararası teşkilâtın kurulmasıdır."[12]

Atatürk'ün, 17 Mart 1937 günü Romanya Dışişleri Bakanına söylediklerini 33 günden beri Filistinlilerin karşı karşıya bulundukları büyük felâketin nasıl sona erdirilebileceğinin tartışıldığı bugünlerde tekrarlamanın anlamlı olacağını biliyorum.

86 yıl önce Kurucu liderimiz konuk dışişleri bakanına şunları söylemiştir:

"Dünya milletlerinin mutluluğuna çalışmak, başka bir yoldan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında barış, açıklık ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan yoksundur. Onun için ben sevdiklerime şunu salık veririm: Milletleri yönelten ve yöneten insanlar, doğal olarak önce ve en önce kendi milletinin varlığının ve mutluluğunun yapıcısı olmak isterler. Ama aynı zamanda bütün milletler için de aynını istemeleri gerektir. Bütün dünya olayları bize bunu açıktan açığa kanıtlar. En uzakta sandığımız bir olayın bize bir gün çarpmayacağını bilemeyiz."

"Bunun için insanlığın hepsini bir varlık ve bir milleti bunun bir parçası saymak gerekir. Bir bedenin parmağının ucundaki acıdan öteki bütün uzuvlar da etkilenir."

" 'Dünyanın filan yerinde rahatsızlık varsa bana ne,' dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla

[11] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Y., 2006, s. 832.

[12] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 829.

ilgilenmeliyiz. Olay ne denli uzak olursa olsun bu temel ilkeden şaşmamak gerekir. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri, hükümetleri bencillikten kurtarır. Bencillik, kişisel olsun, milli olsun her zaman kötü olarak değerlendirilmelidir."[13]

Savaşa giden yolda en yaşamsal ders savaşın doğasının değişmediğini unutmamaktır.

Yani bir savaş haklı gerekçelerle yapılmıyorsa (hayati değilse) cinayettir.

Hiç aklımızdan çıkarmayalım ki savaşın değişmeyen doğası teknolojinin büyüleyici dünyasında direnişini sürdürmektedir.

Savaşın ve beka krizinin öne çıkardığı bir asker olarak Atatürk'ün liderlik mirası bugün onun takipçilerine dağın öte yüzünü görmek için bilgelik; sorunlara odaklanmak için sabır; riskleri yönetmek için cesaret gerektiğini söylemektedir.

Onun tarafından uluslararası ilişkilerde güç kullanımının ahlâki ve rasyonel sınırları berrak bir şekilde çizilmiştir.

Daha önemlisi, bir savaşın nasıl ve ne zaman başlayacağı ve ne zaman sona ereceği Türk İstiklâl Savaşı örneğinde gösterilmiştir.

1930'larda Avrupa ülkelerinin liderleri savaş hazırlıklarını tırmandırırlarken, savaş alanlarından yükselen profesyonel bir askerin, yaşamsal önem taşımayan savaşların "cinayet" olduğunu söylemesi ve "Yurtta barış, dünyada barış" şeklinde bir barış ilkesi formüle etmesi gerçekten önemlidir.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada Kafkasya'da, Balkanlar'da ve Orta Doğu'da barışın korunmasında veya yeniden oluşturulmasında ve süreklilik kazandırılmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin "yurtta barış, dünyada barış" formülü ve Atatürk'ten miras kalan "savaş" ve "barış" ilkeleri çatışan bütün taraflar için yararlıdır.

Yalnız bu pasif barış taraftarlığı ile karıştırılmamalıdır.

Değişen koşullar dikkatle izlenmeli ve her zaman dinamik bir şekilde yorumlanmalıdır.

---

[13] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 843-845.

13 Ağustos 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışında yaptığı konuşma esasen onun barış antlaşması imzalandıktan sonra bile iç ve dış güvenlik alanında son derece gerçekçi pozisyon alışının en açık kanıtıdır:

"Şurasını hatırdan çıkarmamalıdır ki, bu kadar fedakârlıkların semeresini elimizden kaçırmamak ve geçen musibet ve felâketlerin bir daha dönmesini imkânsız kılacak tedbirleri almak, bizim için her günün düşüncesi olmalıdır. Fakat emin olalım ki, bunun için kuru bir dikkat ve uyanıklık, safça bir kıskançlık kâfi değildir. (…)."

"Efendiler, bugün ulaştığımız barışın, ebedî bir barış olacağına inanmak saflık olur. Bu o kadar mühim bir hakikattir ki, onu bir an bile akıldan çıkarmak, milletin bütün hayatını tehlikeye sokar."

"Şüphesiz haklarımıza, şeref ve haysiyetimize hürmet edildikçe, karşılıklı saygıda kusur etmeyeceğiz. Fakat ne çare ki, zayıf olanların haklarına saygının noksan olduğunu veya hiç sayılmadıklarını çok acı tecrübelerle öğrendik."

"Onun için Efendiler, bütün ihtimallerin isteyeceği hazırlıkları yapmakta asla gecikemeyiz."[14]

"Atatürk'ün Liderlik Mirası" başlığı altında açılış konferansımı tamamlarken "devlette süreklilik" açısından çok önemli bulduğum bir konuyu 10. Uluslararası Atatürk Kongresi kayıtlarına geçirmek istiyorum.

Lozan Barış Antlaşması'ndan 100 Yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti liderliği tarafından 9 Ağustos 2023 tarihli Milli Güvenlik Kurulu bildirisinde, "Eşsiz fedakârlıklarla kazanılan Milli Mücadelemizin sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın yüzüncü yıldönümünde de tarihin Türkiye Cumhuriyeti'ne yüklediği mesuliyetin gereklerinin yerine getirildiği ifade edilmiş; bölgemizde bir asır barış ve istikrara temel teşkil eden antlaşma ile kurulan düzenin bu tarihi belge ile milletimizin menfaatleri doğrultusunda tahkim edilmesine yönelik kararlılık teyit edilmiştir." şeklindeki açıklamayı bu açıdan hayli anlamlı ve güven pekiştirici buluyorum.[15]

Kurucu Liderimizin çok önemli bir uyarısı ile sizlere veda edeceğim:

"Bugünün hayat şartları içinde bir tek kişi için olduğu gibi, bir millet için de kudret ve yeteneğini fiili eserlerle gösterip ispatlamadıkça kendisine

[14] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, (İstanbul, Kaynak Y., 2005), C 16, s. 78 ve 79.

[15] https://www.mgk.gov.tr/index.php/09082023-tarihli-toplanti

değer verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek boşunadır. Kudret ve yetenekten yoksun olanlara değer verilmez. İnsanlık, adalet ve mertliğin gereklerinin yerine getirilmesini bütün bu niteliklere sahip olduğunu gösterenlerden isteyebilir."[16]

"İnsaf ve merhamet dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülemez. Milletin ve devletin şeref ve bağımsızlığı korunamaz…"

"İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin gelecekteki çocukları, bunu bir an evvel akıldan çıkarmamalıdırlar."[17]

Bulunduğumuz coğrafyada bütün ihtimallerin gerektirdiği hazırlıkları yapmakta asla gecikemeyiz!

[16] **Nutuk**, s. 459.

[17] **Nutuk**, s. 258.

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDA ZİYA GÖKALP'İN DÜŞÜNCELERİNİN ETKİSİ

Ahmet ERCİVAN*

Özet

Türkiye'de ilk milliyetçilik fikirlerinin ortaya çıkmasında Orta Asya Türklerinin etkisi büyük olmuştur. Osmanlı Devleti çok uluslu bir yapıya sahip olduğu için milliyetçilik fikirlerine pek de sıcak bakılmamıştır. Özellikle Balkan milletleri arasında Fransız İhtilali'nden sonra gelişen fikirler imparatorluğun parçalanmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte ortaya çıkan Ümmetçilik ve Osmanlıcılık gibi fikir akımları da bir süre sonra etkisini kaybetmiştir. Bu çalışmada Ziya Gökalp'in milliyetçilik fikrinin Atatürk'ün milliyetçilik tanımlamasına etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ziya Gökalp'in Atatürk üzerindeki etkisi aynı zamanda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisinin oluşmasında rol oynamıştır. Konu üzerinde çalışılırken Ziya Gökalp'in Turancılıktan Anadolu Türkçülüğüne doğru değişen fikirleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Atatürk' e göre milliyetçilik kavramı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda nasıl bir milliyetçi düşüncenin etkisi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde milliyetçi fikirlerin ortaya çıkmasında özellikle Rusya'dan gelen aydınların tesiri büyük olmuştur. Başta Yusuf Akçura olmak üzere diğer aydınların katkısıyla 19. yüzyıldan itibaren Türk aydınları arasında milliyetçi fikirler yayılmaya başlamıştır. Milli bilincin oluşmasında bu aydınların önemi büyüktür. Ziya Gökalp'in milliyetçiliği başlangıçta Rusların yayılmacı politikasına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve Orta Asya Türklerini de kapsayan bir Türk birliği oluşturma düşüncesini savunmuştur. Ancak zamanla bu düşünce Turancılıktan Anadolu Türkçülüğüne doğru değişmiştir. Milliyetçi fikirlere sahip olan Türk düşünürleri kendi aralarında fikir ayrılıklarına düşseler bile Ziya Gökalp millet kelimesini bugünkü anlamı ile tanımlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Atatürk, Ziya Gökalp, Cumhuriyet, Fikir.

* Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ahmetercivan@ibu.edu.tr

THE EFFECT OF ZİYA GÖKALP'S THOUGHTS ON THE ARISING OF ATATURK'S NATIONALISM

Abstract

Central Asian Turks had a great influence on the emergence of the first ideas of nationalism in Turkey. Since the Ottoman State had a multinational structure, the ideas of nationalism were not welcomed. Especially among the Balkan nations, the ideas that developed after the French Revolution had an important place in the disintegration of the empire. Along with this, currents of ideas such as Ummetism and Ottomanism lost their influence after a while. In this study, it is aimed to reveal the effect of Ziya Gökalp's idea of nationalism on Atatürk's definition of nationalism. Ziya Gökalp's influence on Atatürk also played a role in the formation of the official ideology of the newly established Republic of Turkey. While working on the subject, Ziya Gökalp's changing ideas from Turanism to Anatolian Turkism were emphasized. Then, according to Atatürk, the concept of nationalism and the effect of nationalist thought on the establishment of the Republic of Turkey were tried to be revealed. Intellectuals from Russia had a great influence on the emergence of nationalist ideas in the Ottoman Empire. With the contribution of other intellectuals, especially Yusuf Akçura, from the 19th century, nationalist ideas began to spread among Turkish intellectuals. The importance of these intellectuals in the formation of national consciousness is great. Ziya Gökalp's nationalism initially emerged as a reaction to the expansionist policy of the Russians and he advocated the idea of creating a Turkish union that also included the Central Asian Turks. However, over time, this thought changed from Turanism to Anatolian Turkism. Even if Turkish thinkers with nationalist ideas differed among themselves, Ziya Gökalp defined the word millet with its current meaning.

Keywords: Nationalism, Atatürk, Ziya Gökalp, Republic, Idea.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti Müslüman ve gayrimüslim birçok farklı ırktan milleti bünyesinde barındıran çok uluslu bir imparatorluktu. Uzun yıllar boyunca bu yapısını koruyan devlet bu kadar farklı unsuru uygulamış olduğu politikalar sayesinde bir arada tutabilmişti. Ancak Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu en önemli fikirlerden birisi olan milliyetçilik akımı başta çok uluslu imparatorlukları sarsmıştı. Fransız İhtilali'nden olumsuz bir şekilde etkilenen devletlerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. En başta Balkan milletleri bağımsızlık için ayaklanmaya başlamışlardır. Bu ayaklanmalar devletin zayıflaması ve savaş meydanlarında alınan yenilgilerle birlikte gittikçe çoğalmıştır. Balkanlardaki kopuş 19. yüzyılın sonlarına doğru daha da artmıştır. Başlangıçta milliyetçilik fikirleri sadece azınlıklar arasında yer bulmuş, Türkler arasında bu fikre devletin yapısından dolayı pek de sıcak bakılmamıştır. Balkan Savaşları'ndaki kayıplardan sonra milliyetçi fikirlerin Türk aydınları arasında hız kazandığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde daha çok azınlıkları tanımlamak amacıyla kullanılan millet kavramı Ziya Gökalp ile "dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan" bir topluluğu ifade etmiştir. Ziya Gökalp'in milliyetçiliği etnik veya ırksal temelli olmaktan ziyade kültürel birlikteliği esas alır. Namık Kemal ve Ömer Seyfettin gibi isimlerin etkisinde kalan Gökalp, ırksal milliyetçilik fikirlerini benimseyen Yusuf Akçura'dan fikren ayrılmıştır. Onun milliyetçiliği kültür milliyetçiliği olup etnik ayrıştırmalara ilgi göstermemiştir.

Ziya Gökalp'e göre toplumların karakterleri kalıtımsal olmayıp kültür ve eğitim yoluyla şekillenmektedir. Bu yüzden ırksal temellere dayalı milliyetçiliğe karşıdır. Türk Milleti için uygun gördüğü Türkçülük toplumsal Türkçülük olmuştur. Ziya Gökalp milliyetçi fikirleri ile Atatürk'ü de etkilemiştir. Dolayısıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçilik politikasının belirlenmesinde rol oynadığı görülmektedir. Ulusal temeller üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki milliyetçilik anlayışı ırkçı temellere dayalı olmayıp kültürel birlikteliği amaçlamıştır. TBMM'de milletvekilliği de yapan Ziya Gökalp ile Atatürk arasında yakın bir ilişki olmamasına rağmen düşünce dünyalarında benzerlikler bulunmaktadır. Özellikle milliyetçilik tanımlamaları büyük oranda benzerlik gösterir ve bu yönüyle Gökalp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin oluşumunda en etkili teorisyenlerden olmuştur. Atatürk'ün millet tanımında ortak miras, ortak hedefler ve birlikte yaşama arzusu en önemli özelliklerdir.

Milliyetçilik ilkesi Atatürk İlkeleri içerisinde bulunan en önemli ilkelerden birisini oluşturur. Atatürk'e göre bir milleti diğerlerinden ayıran sahip olduğu karakterdir. Yeni Türk devleti de milliyetçi temellere dayalı olarak kurulmuştur. Atatürk'e göre millet; dil, kültür ve ülkü birliğine bağlı vatandaşlardan oluşur. Dolayısıyla Atatürk'ün milliyetçiliği de ırksal temelden çok kültür ve ülkü birliği olup bu yönüyle Ziya Gökalp'in milliyetçilik kavramı ile de büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Ziya Gökalp'in fikirlerinin temelini Türkçülük oluşturmakla birlikte bu fikirde sabit olması belirli bir zaman sürecinde gerçekleşmiştir denilebilir. Ziya Gökalp Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Türkçülük fikirlerinin en önemli temsilcilerinden olmuştur. Gökalp'in savunmuş olduğu Türkçülük fikri Türkiye Cumhuriyeti'ne şekil vermiştir. Gökalp düşünceleri ile Atatürk üzerinde etkili olmuş ve yapılan inkılapların gerçekleşmesinde rol oynamıştır. Bu sayede ırk, mezhep, din farklılığından kaynaklanan kavgalar sona ermiş ve Türk milliyetçiliği ile kültürel anlamda bütünlük sağlanmıştır.

Ziya Gökalp'e Göre Millet ve Milliyetçilik

Millet kelimesinin çeşitli tanımları yapılmış olmakla birlikte Osmanlı Devleti zamanında millet kelimesi yerine ümmet kelimesi kullanılırken, ümmet kelimesi yerine de millet kelimesi kullanılmaktaydı.[1]Aslında bu durum imparatorluğun yapısından kaynaklanıyordu. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde böyle bir anlayış gelişmişti. Devlet farklı unsurları bir arada tutabilmek için Osmanlılık fikrini ve bununla birlikte Müslüman unsurları bir arada tutabilmek için de ümmet fikrini öne çıkarmıştı. Hatta devletin yıkılma dönemine girmiş olduğu 19. yüzyılın sonlarına doğru İslamcılık bir devlet politikası haline gelmişti.

Osmanlı Devleti'nde millet kelimesi daha çok Müslüman olmayan kavimleri tanımlamak için kullanılıyordu. Müslümanlar ise ümmet olarak değerlendirilmekteydi.[2] Ziya Gökalp ise millet ve ümmet kelimelerine bugünkü anlamını yüklemiştir. Aynı dine mensup insanlara ümmet denilirken, millet ise dilde ve kültürde ortak olan insanlardan oluşmaktadır.[3] Bu sayede millet kelimesini Osmanlı aydınları arasında ilk defa açık bir

[1] Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.1082.

[2] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993, s.333.

[3] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Nilüfer Yayıncılık, Ankara, 2018, s.19-20.

şekilde tanımlayan kişi olmuştur. Böylece ümmet kelimesi millet kelimesinin tam olarak tanımı yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde millet kavramı üzerinde bu yorumlar yapılırken Batıda ortaya çıkmış olan ulus devlet modelleri vatandaşlık bağına dayalı olarak ortaya çıkan Fransız modeli ile soy bağına dayalı olarak ortaya çıkan Alman modeli üzerinde şekillenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde başlayan fikir hareketleri Cumhuriyet dönemini de etkilemiştir.[4] Cumhuriyet ile birlikte ülkemizde ortaya çıkan ulus devlet modeli daha çok vatandaşlık bağı üzerine kurulu olan Fransız modeli etrafında şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönmelerinden itibaren milliyetçi fikirlerin ortaya çıkmasında birçok Osmanlı aydınının etkisi bulunmaktadır. Özellikle Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in bu fikrin gelişmesinde rolü büyüktür. Akçura daha çok kuzey Türkçülüğünü temsil ederken Gökalp ise Anadolu Türkçülüğünün temsilcisi olmuştur.

Milliyet kavramı bir millete ait olmayı ifade eder. Milliyetçilik ise bu aidiyeti bilinçlendirmek ve kuvvetlendirmek üzere milli olan şeyleri sevmek ve onlara değer vermektir. Bu manada milliyetçilik Avrupa'da olduğu gibi bizde de yenidir. Milliyetçilik kavramı İkinci Meşrutiyet yıllarında milli hakimiyet fikriyle birlikte ortaya çıkmıştır.[5] Milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri olarak da tanımlanan milliyetçilik, dünyadaki devletlerin sınırlarının değişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Günümüzde milliyetçilik insan topluluklarını modern bir devlet elinde güçlü bir konuma getirmektedir.[6] Osmanlı Devleti'nde milliyetçi akımların ortaya çıkmasında Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi isimlerin rol oynadığı görülmektedir. Akçura millet kavramını daha çok daha çok ırka ve dile bağlamıştır.[7] Buna karşılık Gökalp ırk kavramını "zoolojiye ait bir terim" olarak görmüştür.[8] Akçura "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde Türklük ve İslam'ı birbirinin seçeneği olarak görürken, Gökalp bu iki kavramı birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görmektedir.[9] Gökalp, daha çok Türk-İslam sentezi

[4] Ali Rıza Saklı, "Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13/1, 2011, s.3.

[5] Ali Fuad Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, C 1, Ankara 1943, s.146.

[6] Ahmet Suat Bilge, **Milletlerarası Politika,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1966, s. 246.

[7] Yusuf Akçura, **Türkçülük,** Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978, s.35.

[8] Gökalp, **age.**, s. 21.

[9] Gökalp, **age.**, s.58-59.

oluşturmaya çalışmıştır.[10] Bu yönüyle Gökalp'in milliyetçi fikirleri Akçura'dan tamamen ayrılmaktadır. Akçura milliyetçilikte ırkın önemine vurgu yaparken Gökalp ise ırka önem vermemiştir. Zaten Gökalp'e göre tamamen saf bir ırk söz konusu değildir. Dolayısıyla ırklar birbiri ile karışmıştır. Gökalp'e göre kültürü ifade eden hars daha önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Gökalp ile Akçura'nın milliyetçi fikirleri iyice belirgin hale gelmiştir. Bir tarafta Gökalp'in savunduğu kültür ve inanca dayalı milliyetçilik anlayışı varken öte tarafta ise Akçura'nın savunduğu ırka dayalı milliyetçilik anlayışı bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu iki fikir adamının etkileri olmuştur.[11] Her ne kadar Akçura ile Gökalp'in Türkçü fikirleri temelde farklı olsa da 1904 yılında Yusuf Akçura'nın dile getirmiş olduğu Pantürkçülük akımı Gökalp'in üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde "Genç Kalemler" adlı yayın organı Pantürkçü fikrin önde gelen savunucusu haline gelmiştir.[12] Yusuf Akçura, "Kazan Muhbiri" dergisinde (1906) Türkçülük konusunda yazılar yazmıştır. Ayrıca Akçura Paris'te bulunduğu sırada Ernest Renan'ın öğrencisi olmuş ve onun ulus fikrinden etkilenmiştir. Panislamizm yerine Pantürkizm'e yönelmiştir. "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde de bu düşüncelerini ifade etmiştir. Akçura'ya göre Türk kökenli grupların kurtuluşu Türkçülük fikri ile mümkündür. Bu fikrin merkezinde ise Osmanlı Devleti olmalıdır.[13] Akçura'nın Türkçülüğü bahsetmiş olduğumuz üzere ırka dayalı bir Türkçülüktür. Bununla birlikte Akçura'yı din ile ırk arasında kalmış müterediddit bir düşünür olarak tanımlayanlar da mevcuttur. Akçura Osmanlı Devleti'nin uyguladığı İslamcılık politikasının gayrimüslim unsurlara ve dolayısıyla imparatorluğa zarar verdiğini de düşünmektedir.[14] Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesinde fikirler belirsizdir. Bu fikirleri belirgin hale getiren "Üç Cereyan" makalesi ile Gökalp olmuştur. Gökalp, Batıcılık ve Türkçülük fikrini de öne çıkarmıştır.[15]

---

[10] Orhan Türkdoğan, **Niçin Milletleşme; Milli Kimliğin Yükselişi,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995, s. 51.

[11] Saklı, agm., s.4-5.

[12] Ceylan Tokluoğlu, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 28(84), 2012, s. 124.

[13] Tokluoğlu, agm., s.113-114.

[14] Faruk Deniz, "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Akçura, Gökalp ve Mustafa Kemal'in Yeni Siyaset Arayışları", **DÎVÂN İlmi Araştırmalar**, 21(2), 2006, s. 47.

[15] Deniz, agm., s. 36.

Türk milliyetçiliğinin doğuşu mesesiyle ilk ilgilenen kişi Yusuf Akçura olmuştur. Kuzey Türklüğündeki tecrübelerinden faydalanan Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde Türklük siyasetini hazırlayan sebepler üzerinde durmuştur. "Türklük" makalesi ve "Türk Yurdu"ndaki yazılarıyla bu konuları ele almış ve 1928 yılında ise "Türkçülüğün Tarihi"ni kaleme almıştır.[16] Yusuf Akçura, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Osmanlı modernleşmesinin ağırlıklı olarak gerçekleşmiş olduğu 19. yüzyıl içerisinde aramıştır.[17] Akçura'nın, Osmanlı Devleti'ne Türkçülük fikirlerini getiren ilk kişi olması aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ndeki Türkçü akımın Orta Asya kökenli olduğunun da bir göstergesidir. Bu zamana kadar Osmanlı Devleti içerisindeki Türk aydınları arasında milliyetçi fikirlere hep mesafeli yaklaşılmıştı. Bu politika devletin uyguladığı Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarıyla da örtüşen bir durumdu. Milliyetçi fikirler sadece azınlıklar arasında ve Balkan ulusları arasında yer bulmaktaydı.

Şerif Mardin'e göre de Turan fikrinden ilk defa bahseden Ali Bey Hüseyinzade'dir.[18] Ali Bey Hüseyinzade'nin İstanbul'a gelmesi Gökalp üzerinde etkili olmuştur.[19] Gökalp, Hüseyinzade'nin "Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak" sloganını geliştirmiş ve "Türk Yurdu"nda yazmış olduğu makaleler ile 1918 yılında "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adıyla kitap haline getirmiştir.[20] Gökalp'in 1913 yılında yazmış olduğu "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı yazısı, Akçura'nın 1904 yılında kaleme almış olduğu "Üç Tarz-ı Siyaset" yazısındaki fikirler ile Hüseyinzade'nin 1907 yılında dile getirmiş olduğu Türk milliyetçiliği, İslam ve Avrupa medeniyeti sentezini uzlaştırma çabasıdır.[21] Bir başka söyleyişle İslamcıların fikirleri ile Türkçülerin fikirlerini uzlaştırma gayreti içerisindedir.[22] Gökalp'in milliyetçi fikirleri

---

[16] Mehmet Kaan Çalen, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemleştirme Teklifi", **Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 2019, s. 4.

[17] Çalen, agm., s. 4.

[18] Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1985 (?)-1908,** Toplu Eserler, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 199.

[19] Ziya Vakkasoğlu, **Tarih Aynasında Ziya Gökalp,** Cihan Yayınları, İstanbul 1984, s.102-103.

[20] Ali Haydar Bayat, **Hüseyinzade Ali Bey**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998, s.32.

[21] Şükrü M. Hanioğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Garbcılığı'nın Kavramsallaştırılmasındaki Üç Temel Sorun Üzerine Not", **Doğu-Batı**, 31, 2005, s.56.

[22] Halil İnalcık, "Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", **Doğu-Batı**, 3(12), Ağustos-Eylül-Ekim 2000, s.14.

doğrudan Anadolu milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkmamıştır. Başlangıçta Turancı fikirleri benimseyen Gökalp zamanla Anadolu Türkçülüğünü savunmaya başlamıştır.

Berkes'e göre Akçura "Kavim" ve "Millet" kavramlarını tam ifade edememiş ve karıştırmıştır. Buna karşılık Gökalp bu kavramları açık bir şekilde ifade etmiştir.[23] Gökalp'e göre: "Millet, saniyen ırk ve kavmiyet demek de değildir. Cemiyetler, kıblettarih zamanlarda bile ırkan saf ve kavmiyetçe halis değildirler."[24] Gökalp bu şekilde İslamlaşma ile Türkleşmeyi karşı karşıya getirmeyerek "muasır bir İslam Türklüğü" geliştirme yoluna gitmiştir.[25] Gökalp'in "muasır İslam Türklüğü" oluşturma fikri daha çok Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu dönemlere mahsus bir düşünce şekli olup yeni Türk devletinin kurulması ile çağdaş Türkçülüğün savunucuları arasında yerini almıştır. Bu yüzden Gökalp'in İslamcı bir yapıya sahip olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ancak şurası bir gerçektir ki Gökalp'in fikirleri Anadolu Türkçülüğü çerçevesinde somut bir şekle bürünmüştür.

Milliyetçilik fikri Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı'na kadar önemli bir güç olmamıştır. Bunun başlıca nedeni imparatorluğun çok uluslu bir yapıya sahip olmasıdır. Özellikle Balkan milletleri arasında artan milliyetçi akımlar, Osmanlı aydınları arasında Osmanlıcılık fikrini öne çıkarmıştır. Bu yapıdan dolayı Osmanlı aydınları genellikle kendilerini Müslüman ve Osmanlı olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir. Onlara göre Türk kelimesi eğitimsiz şehir halkını ve cahil köylüleri temsil etmekteydi.[26] Bu durum ise Türklük kavramının ötelenmesine ve ikinci plana atılmasına neden oluyordu. Bunu biraz da imparatorluğun yapısında aramak lazım gelir. Her ne kadar devletin asli ve kurucu unsuru Türkler olsa da farklı milletlerden oluşan yapısı Türklük kavramının son dönemde ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Çünkü azınlıklar milliyetçi akımların etkisiyle Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için isyan etmeye başlamışlardır. Bu yüzden

---

[23] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 212.

[24] Ziya Gökalp, **Makaleler VII: Küçük Mecmuadaki Yazılar**, Hazırlayan Dr. M. Abdülhalûk Çay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 226.

[25] Faruk Deniz, "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Akçura, Gökalp ve Mustafa Kemal'in Yeni Siyaset Arayışları", **DÎVÂN İlmi Araştırmalar**, 21(2), 2006, s. 50.

[26] İlhan Başgöz, **Türkiye'de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik** (Çev. Serdar Uğurlu), 2011. Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish Or Turkic, 10(4), s.17.??1537

milliyetçi akımlara çok da iyi gözle bakılmamıştır. Zamanla azınlıkların ayrılmaya başlaması ve hatta Müslüman unsurların da imparatorluktan kopmaya başlaması ile Türk aydınları arasında milliyetçi akımlar gelişmeye başlamıştır.

1908 II. Meşrutiyet'in ilanından 1923 Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süre içerisinde Türk milliyetçiliği yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin itici gücü olarak görülmüştür. Balkan Savaşları'ndan sonra Türk aydınları azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerine karşı Türk milliyetçiliğini öne çıkarmışlardır. Önceleri "kaba, cahil, göçebe" gibi ithamlara maruz kalan "Türk" kavramı tekrar millet olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Ziya Gökalp yeni ve modern bir cemiyetin felsefi ve sosyolojik boyutunu şekillendirmiştir.[27]

Gökalp'e göre Türkçülüğün doğuşundan önce Türk kültürüne ve Türk ahlâkına karşı Avrupa'da oluşan takdir duygusu ve Avrupalıların Türk kültürüne ilgi göstermesi, Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur. Bundan dolayı Gökalp, Avrupa'daki önemli isimler arasında bulunan Auguste Comte, Pierre Laffite, Mismer, Pierre Loti, Claude Farrere'den etkilenmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa ülkelerinde Türk tarihine duyulan ilgi artmış ve bununla ilgili araştırmalar çoğalmıştır.[28] Özellikle De Guignes'in yazmış olduğu "Türkler, Hunlar ve Moğollar" hakkındaki eseri Gökalp üzerinde derin tesirler bırakmıştır.[29] Bunun yanı sıra Gökalp de Osmanlı Devleti'ndeki birçok ismi etkilemiştir.[30] Ziya Gökalp'in milliyetçiliği diğer aydınlardan farklı olarak sadece halk lisanında değil, halk edebiyatına ve kültürüne yöneliktir. Bu dönemde Gökalp'in çağdaşları Arap ve Fars tesirinden uzaklaşmalarına rağmen, bu sefer batı etkisinde kalmışlardır. Bununla birlikte Gökalp, edebiyatın tekrar halka döndürülmesi gerektiğini belirtir. Edebiyatı millileştirmenin yolu ise halk edebiyatından ve daha sonra batı edebiyatından geçmektedir.[31] Gökalp bu yönüyle çağdaşlarından farklı

---

[27] Çiğdem Akyüz, "Yeni Lisan, Eski Tarz: Ziya Gökalp'in Koşma ve Destanları", **Turkish Studies International, Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic,** 10/4, 2015, s.20.

[28] Mehmet Kaan Çalen, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 286-297.

[29] Gökalp, **age.**, s. 31.

[30] Serdar Kara, "M. Zekeriya (Sertel)'in İkinci Meşrutiyet Dönemi Yazılarında Solidarist/Dayanışmacı Düşüncenin ve Organizmacı Yaklaşımın Etkileri", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, 54-55, 2023, s. 49.

[31] Mehmet Emin Bars, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergis**i, 4(2), 2017, s. 38-51.

olarak tamamen batıya yönelmeyi reddetmiş ve milli bir halk edebiyatı oluşturmanın yollarını da aramıştır.

Osmanlı Devleti, coğrafyasındaki fikir hareketlerini Türkçülüğün doğuşunu modernleşmenin getirdiği bir süreç olarak görmüştür. Bununla da yetinmemiş milliyet fikrinin Osmanlı Devleti içinde yaşayan unsurlar içerisinde en son Türkler arasında ortaya çıktığını iddia etmiştir. Geç de olsa bu fikrin ortaya çıkmasında gazetelere okuma diline yaklaşılması ve Avrupa'daki Türkoloji araştırmalarının Türk aydınlarını etkilemesi etkili olmuştur.[32] Gökalp'e göre dil, milliyetçiliğin en önemli unsurlarından olduğu gibi milli kimliğin de temel dayanağıdır. Dilde Türkleşmek en önemli gayelerimizden olmalıdır. Bunun temeli ise halka dayalıdır. Turan ideolojisi, Gökalp'in destan metinlerinde kullanmış olduğu uzak bir hedeftir. Turan ideolojisini şiirlerinde sıklıkla kullanan Gökalp'in gerçeklik sahasında "Türkiyecilik" vardır.[33] Türk milliyetçisi olan Gökalp, kurulacak olan yeni Türk devletinin ancak halka ait olan malzemelerin değerlendirilmesi sayesinde ortak bir kültüre ve geçmişe sahip olunabileceğini görmüş ve çalışmalarını da bu doğrultuda yürütmüştür.[34] Gökalp'e göre Türkçülük fikrinin devreleri, "Sultan Abdülaziz'in son devirleri ile Sultan Abdülhamid'in ilk devirleri ve Abdülhamid'in son devri" olarak geçer. Ayrıca Türkçülüğün doğuşunu Osmanlı Devleti'nin son döneminde ilim, sanat ve ahlâk akımları ile izah eder.[35]

Türk milliyetçiliği, Osmanlı Devleti zamanında doğmuş olmakla birlikte Millî Mücadele ve Cumhuriyet ile belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmıştır. Zaten 1918 yılına gelindiğinde Türk milliyetçiliğinin adı konmuş, sivil toplum örgütlerine ve yayın organlarına sahip, belirli bir aydın grubu tarafından desteklenen bir resmî ideoloji haline gelmiştir.[36] 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak 1865 yılına kadar geçen sürede Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirleri etkili olsa da Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkması için gerekli şartlar oluşmuştur. 1865 tarihinden Balkan Savaşları'na kadar olan dönem ise Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerin fikirleri ile ön plana

---

[32] Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muâsırlaşmak** (Hazırlayan Kemal Bek), Bordo-Siyah, Türk Klasikleri İnceleme, İstanbul, 2005, s.45.

[33] Akyüz, agm., s. 21-22.

[34] Bars, agm., s. 42.

[35] Mehmet Kaan Çalen, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemleştirme Teklifi", **Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 2019, s. 6.

[36] Çalen, agm., s. 11.

çıktıkları bir dönem olmuştur. Balkan Savaşları'ndaki toprak kayıpları ile Türklere ve Anadolu'ya karşı ilgi artmış ve kültürel milliyetçilik ön plana çıkmıştır.[37] Balkan Savaşları'ndaki milli buhran ve felaket, Türklerin milli şuuru üzerinde önemli rol oynamıştır.[38] Bu yönüyle Balkan Savaşları Türk milliyetçiliğinde bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar Balkan Savaşları'na kadar Turancı ve Türkçü fikirler Osmanlı aydınları arasında kendisine yer bulmuşsa da, bu dönemden itibaren milliyetçilik fikirleri yeni bir ivme kazanmıştır. Balkan topraklarının kaybedilmesi Müslüman Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden kopması bu süreci desteklemiştir. Balkan Savaşları'ndan sonraki süreçte 1912-1918 yılları arası milliyetçiliğin en çok parladığı dönem olmuştur. Değişen siyasi dengeler ve sınırlar Osmanlı aydınlarını da derinden etkilemiş ve ulusal temellere dayalı bir devletin kurulması için fikrî temeller oluşmaya başlamıştır.

Ziya Gökalp'in Turancılıktan Türkçülüğe Değişen Fikir Yapısı

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Orta Asya'dan göç yolu ile gelen eğitimli Türkler, Türk milliyetçiliğinin şekillenerek siyasi bir fikir olarak ortaya çıkmasında önemli rol oynamışlardır. Bu kişiler arasında Gaspıralı İsmail Bey ve Yusuf Akçura gibi isimler bulunmaktaydı. Gaspıralı İsmail Bey, "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganını savunmuştur. Onun birlik düşüncesi Rusya'da yaşayan bütün Müslümanların birleşmesi üzerinedir.[39] Ziya Gökalp'in milliyetçilik ideolojisinin çeşitli evreleri bulunmaktadır. Başlangıçta Orta Asya Türklerini Ruslaştırma politikasına karşı Turancılık fikrini savunurken zamanla Anadolu Türkçülüğüne doğru fikirleri değişmiştir. Bu süreç Yusuf Akçura'dan ayrılması ile gerçekleşmiştir. Gökalp'in Akçura'dan etkilendiği ve bundan dolayı Turancılık fikirlerini savunduğu dönemin sonunda Anadolu Türkçülüğüne yönelmesi ve bu düşüncenin daha çok kültürel milliyetçilik temellerine dayanması değişen siyasi şartlarla da ilgilidir.

Gökalp ile Akçura arasında Türk milliyetçiliği üzerine zamanla aralarında fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Akçura'nın ısrarla Orta Asya Türklerinin medeniyetçe Osmanlı Türklerinden üstün olduğunu iddia etmesi

---

[37] Çalen, agm., s. 12-13.

[38] Kemal Taştan, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 12(2), 2012, s. 91.

[39] Hakan Kırımlı, "İsmail Bey Gaspıralı, Türklük ve İslam", **Doğu-Batı**, 8(31), Şubat-Mart-Nisan, 2005, s. 147-149.

ve bunun yanı sıra diriltmek istediği eski Türk geleneklerinin Osmanlı Türklerine uymadığı fikrini savunması Gökalp'in "Türk Yurdu"na gitmemesine ve fikri olarak çatışmaya neden olmuştur. [40]

Gökalp, etnik milliyetçiliğe ve ırkçılığa karşıdır. Ona göre toplumların karakterleri kalıtımsal değildir. Daha çok kültür ve eğitim yoluyla şekillenmektedir. Gökalp'in ırkçılığa karşı olması toplumsal gerçekçilikle iç içedir.[41] Gökalp'in ortaya koymuş olduğu Türkçülük, bilimsel, ahlaki kültürel ve felsefidir.[42] Onun milliyetçilikle ilgili fikirleri zaman içerisinde önemli bir değişikliğe uğramıştır. Irk ve biyolojik özelliklere mesafeli durmuştur.[43] Pantürkizm, Rusların asimile politikasına tepki olarak ortaya çıkan ve daha çok kültürel Türkçülüğü savunan bir düşünce sistemidir.[44] Bu yüzden Orta Asya kökenli Türk aydınları Ruslaştırma politikasına karşı bu fikri geliştirmişlerdir. Gökalp'in de bu durumdan etkilendiği ve Ruslaştırma politikalarına karşı Pantürkizm'i bir dönem savunduğu görülmektedir. Ancak zamanla bunun uygulanmasının mümkün olmadığını düşündüğü için bu fikirden uzaklaşmıştır.

Benzer şekilde Bernard Lewis de Türkçülüğün Rusya Türkleri tarafından bir siyasi görüşe dönüştürüldüğünü ifade etmektedir.[45] Zaten Türkçü fikirler Osmanlı Devleti'ne Orta Asya Türkleri tarafından getirilmiş edebiyatta ve siyasette yerini almıştır. Bu fikirler başlangıçta edebi bir akım olarak ortaya çıkmışsa da zamanla siyasi akımlar haline gelmiştir.

Ziya Gökalp, özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde İttihat ve Terakki öncülüğünde şekillenen Türk milliyetçiliğinin oluşumunda etkili olmuştur. Daha sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ulus devlet modeline katkıda bulunmak üzere Diyarbakır'dan Ankara'ya getirilmiştir. 1924 yılında vefatından sonra devlet anlayışında Gökalp'ten ziyade Akçura'nın fikirleri ağırlık kazanmaya başlamıştır.[46]Gökalp'in milliyetçiliği Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki milliyetçilik ideolojisi ile de bağlantılıdır. Ancak daha çok Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus devlet

---

[40] M. Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 99.

[41] Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, (Çev. Kadir Günay), Ankara, 2002, s. 53-54.

[42] Ali Nüzhet, **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları**, İstanbul, 1931, s.120-130.

[43] Tokluoğlu, agm., s. 111.

[44] Tokluoğlu, agm., s. 105.

[45] Bernard Lewis, "History-Writing and National Revival in Turkey", **Middle Eastern Affairs**, June-July 1953, s. 222.

[46] Saklı, agm., s. 5.

ideolojisinin oluşumunda fikirlerinin etkisi büyük olmuştur. Daha sonraki süreçte ise bazı dönemlerde Gökalp'in fikirlerinden ayrılmalar görülse de genel anlamda Gökalp'in savunmuş olduğu milliyetçilik fikirleri yeni devletin ideolojisi olarak kullanılmıştır.

İttihat ve Terakki tarafından Selanik'e tayin edildikten sonra fikri hayatında önemli değişiklikler olmuş ve daha önceden savunduğu pek çok düşünceyi terk etmiştir. Bu dönemde "Genç Kalemler" dergisinde yazılar yazmaya başlamış ve Ömer Seyfettin'in de etkisiyle Türkçülüğe yönelmiştir.[47] Dilde Türkleşmeyi savunan Gökalp'e göre bu gerçekleşmediği takdirde, vicdanın, dinin ve vatanın parçalanma tehlikesi vardır.[48] Bunu engellemenin yolu ise arı bir Türkçe oluşturmaktan geçer.[49] Gökalp'e göre Türkçe, anlam bakımından modernleşmeli, terim bakımından İslamlaşmalı, gramer ve yazın bakımından ise Türkleşmelidir.[50] Halifeliğin kaldırılmasına kadar olan süreçte "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" olarak ifade edilen yaklaşımlarda İslamcılık fikri de Gökalp tarafından öne çıkarılmıştır. Ancak halifeliğin kaldırılması ile kültür politikalarında Batıcılık ve İslamcılık etkili olmuştur. Gökalp'in ölümü ile İslamcılık ilkesinden uzaklaşılmış, "Laikleşme, Batılılaşma, Türkleşme" kavramları ön plana çıkmıştır.[51]

Lewis, 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı ile ilgili yazılarda Türk kelimesinin kullanılmadığını, bunun daha çok batılı yazarlarca kullanılan bir kelime olduğunu ifade etmektedir. Türkiye ve Türklerle ilgili ifadeler yeni kullanılmaya başlamıştı.[52] Yine ağırlıklı olan görüşe göre, Gökalp'in Türkçülüğü Türklerin Balkan Savaşları'nda Balkan topraklarını kaybetmesi ile son halini almıştır.[53] Gökalp'e göre Turan mefkûresinin gerçekleşmesi için bütün Türkler, İstanbul Türkçesini edebi bir dil olarak benimsemelidirler. Türklerin sadece bir kültürü olmalıdır ve bu kültür kendi ürettikleri kültür olmalıdır.[54] Gökalp'e göre Turan "Türklerin tümünü içine alan ve Türk olmayanları dışta bırakan ülkesel yurttur. Turan, Türklerin

[47] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 2001, s. 306-307.

[48] Nüzhet, **age.**, s. 51.

[49] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Nilüfer Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 11.

[50] Gökalp, **age.**, s. 13.

[51] Türkdoğan, **age.**, s. 61.

[52] İnalcık, agm., s. 13.

[53] İnalcık, agm., s. 13.

[54] Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muâsırlaşmak** (Hazırlayan Kemal Bek), Bordo-Siyah, Türk Klasikleri İnceleme, İstanbul, 2005, s. 88-90.

oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin toplamıdır".[55] Milliyetin belirlenmesinde ise ırkın önemi yoktur. Türklerin ortak bir dilinin ve harsının olması milliyetin belirlenmesi için gereklidir.[56]

Gökalp'e göre Türkçülüğün uzak mefkûresi Turan'dır. Turan bütün Türk şubelerini kapsayan bir kavramdır.[57] Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkçü, Turancı şiirler, mitler, masallar, destanlar yazan Gökalp, bu dönemde dahi Türklerin kültürel alanda birleşmesini savunmuştur. 1915'ten sonra ise Gökalp Turancılığı çağrıştıran şiirler yazmamıştır.[58] Her ne kadar Gökalp, yazmış olduğu "Kızıl Elma" şiirinde ırkçılıkla itham edilse de bu kavramın eski Türk metinlerinde geçen ve ulusal bir Türk kültürü oluşturmayı amaçlayan bir düşünce olduğunu ifade etmektedir.[59] Gökalp'in Osmanlıcılığa karşı geliştirmiş olduğu Türkçülük çeşitli aşamalardan geçerek yazmış olduğu "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ve "Türkçülüğün Esasları" adlı eserlerinde son şeklini almıştır.[60] Turancılık fikri Gökalp'te "Kızıl Elma" olarak sembolize edilmiştir. Bir fetih sembolü olan "Kızıl Elma" daha fazla batıya gitmeyi ve sürekli olarak yeni bir hedefe ulaşmayı temsil eder.[61] Gökalp yazmış olduğu bu şiirde çöken bir devletin yerine bütün dünya Türklerinin bir araya gelerek Turan devletini kurmalarını anlatmaktadır.[62]

Gökalp'in milliyetçiliği 1908'den sonra daha sistemsel hale gelmiştir. Genç Kalemler Dergisinde yazmış olduğu yazılar ile bilimsel Türkçülük fikirlerini savunmuştur. Özellikle yazmış olduğu "Turan" şiirinde bunu ortaya koymuştur. Gökalp'e göre Türkçülük, Türk Milleti'ni yükseltmektir.[63] Türkçülüğün iki hedefi vardır. Yakın hedefi "Oğuz ya da Türkmen birliği" iken, uzak hedefi ise "Turan" olmuştur.[64] Gökalp, Cumhuriyet'in ilanından

---

[55] Gökalp, **age.**, s. 90.

[56] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Nilüfer Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 17-20.

[57] Gökalp, **age.**, 25-27.

[58] Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 43-44.

[59] Tokluoğlu, 2012, 128).

[60] Gökalp, **age.**, 27.

[61] Fatih Özdemir, "Kızıl Elma'yı Arayan Üç Yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim", **Turkish Studies International Periodical For The Langues, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, 3/5, 2008, s. 504.

[62] Özdemir, agm., s. 508.

[63] Gökalp, **age.**, s.16.

[64] Hasan Tuncay, **Ziya Gökalp,** İstanbul, 1978, s.89.

sonra Turancılıktan vazgeçmiş ve gerçek Türkçülüğü "Türkiyecilik" olarak görmüştür. Toplumsal Türkçülüğü, Türk Milleti için en uygun Türkçülük biçimi olarak savunmuştur. Ona göre halka gitmek gerekir, çünkü hem hars almak hem de medeniyet götürmek için bu elzemdir.[65]

Gökalp'in Turancılıktan Türklüğe doğru evrilen fikirlerini onun şu sözlerinde görmemiz mümkündür: "Bugün şeniyet sahasında yalnız Türkiyecilik vardır. Fakat ruhların büyük iştiyakla aradığı Kızıl Elma şeniyet sahasında değil, hayal sahasındadır" diyerek Turan mefkûresinin bir hayal olduğundan söz etmektedir. Malta sürgününde vermiş olduğu bir konferansta ise Türkçülüğü, "Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı meydana getirmek" olarak tanımlamakta ve "ulus devlet bizim için Türkçülüğü ifade eder" demektedir.[66] Diğer yandan Orta Asya kökenli Türklerin Türkçülük anlayışı ile Osmanlı Türklerinin Türkçülük anlayışını ayırmaya çalışmıştır. Bir diğer söyleyişle Akçura'nın oluşturduğu milliyetçilik anlayışını kabul etmemiştir.[67] Gökalp'e göre dil birliği, kültürel paylaşım ve din milleti oluşturan unsurlar arasındadır.[68] Dolayısıyla Gökalp kültürel milliyetçiliğe değer vermekte ırksal ayrımları kabul etmemektedir. Böylece Gökalp, dünyadaki gerçeklere uygun bir millet tanımlamasına gitmiştir. Cumhuriyetin kurucu iradesi de bu anlayışı benimsemiştir.

Gökalp'e göre körü körüne batı medeniyetine hayran olanlar gibi eski Türk medeniyetine körü körüne hayran olanların gerçek Türk harsını anlaması mümkün değildir. Sonuçta Türk harsı ve Türk medeniyeti birbirinden farklı şeylerdir.[69] Gökalp için önemli olan bütün Türklerin ortak bir kültürünün olması ve büyük çoğunluğun Müslüman olmasıydı. Benzer geleneklere ve kurumlara sahip olan Türklerin büyük çoğunluğu zaten birbirini de anlayabiliyordu.[70] Bununla birlikte Gökalp Anadolu Türklüğünü Orta Asya Türklüğünden ayırmıştır. Ona göre Anadolu Türkleri Oğuz Türklerindendir.

Gökalp'in fikir dünyası başlangıçta Osmanlıcılıktan İslamcılığa doğru evrilmişse de bu durum fazla uzun sürmemiştir. 1909 yılında İttihat ve

---

[65] Gökalp, **age.**, 41-42.

[66] Mehmet Karakaş, "Ziya Gökalp'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 6(11), 2008, 463.

[67] Karakaş, agm., 455-456.

[68] Gökalp, **age.**, s. 50-51.

[69] Erişirgil, **age.**, s. 143,155.

[70] Tokluoğlu, **age.**, s.132.

Terakki Partisi'nin kurultayı için Selanik'e gitmiş ve burada ulusalcı akımlardan etkilenmiştir. Sonuçta Türkçülükte karar kılmıştır. Aynı zamanda Durkheim, Comte gibi düşünürlerin fikirlerinden de etkilenmiştir.[71] Gökalp'e göre Türk olmak için sadece Türk ırkından olmak yeterli değildir. Nitekim Türk olduğu halde Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı aleyhine faaliyet yürüten kimseler olmuştur. Türk olmak için her şeyden önce Türk harsıyla terbiye görmek ve Türk mefkûresi için çalışmak gereklidir.[72] Gökalp'e göre kavmi olarak karışmamış hiçbir ırk bulunmamaktadır. Gökalp'e göre millet, "Lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir".[73] Türk olmak için Türk olduğuna inanmak gerekir. Dolayısıyla aynı idealler etrafında birleşen, sevinçte ve kederde bir olan, aynı coğrafyada yaşayıp, aynı kaderi paylaşan insanların bir millet olması mümkündür. Bu bağlamda aynı ırktan gelmek Türk olmak için yeterli değildir.

Değişen koşullarla birlikte Gökalp'in fikirleri de değişime uğramıştır. Osmanlı Devleti döneminde "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" fikirlerine bağlı kalan Gökalp, Cumhuriyet ile "Türkçülük" fikrinin temsilcilerinden birisi haline gelmiştir. Gökalp'e göre batılı devletlerin gelişmişliğinin temelinde milliyetçi bir yapıya sahip olmaları bulunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dağılmaktan kurtulması da milliyetçilikle mümkündür.[74] Türk milliyetçiliğinin babası sayılan Gökalp dağılan imparatorluktaki münevver insanları fikirleri ile bir araya getirmiş ve devletin kurtuluşunun milliyetçilikle mümkün olabileceğini de ifade etmiştir.[75] 20. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan gelişmeler de zaten bu durumun gerekliliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla dağılan çok uluslu imparatorluktan ulusal temellere dayalı bir devletin kurulması bir zaruret haline gelmiştir.

Gökalp, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği ve ulus devletlerin ve fikir akımlarının ortaya çıktığı bir dönemde birçok tartışma alanına korkusuzca girmiş ve kendisine göre bir akım ortaya koymayı

---

[71] Mehmet Tahir Acet, **Ziya Gökalp'ta Din ve Milliyetçilik**, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 2014, s. 68-69.

[72] Rıza Filizok, **Ziya Gökalp,** Akçağ Yayınları, 2005, s. 161-162.

[73] Gökalp, **age.**, s. 181-185.

[74] Acet, **age.**, s. 99.

[75] Başgöz, **age.**, s. 1538.

başarmış bir Türk düşünürüdür.[76] Gökalp'in düşünce dünyası üzerinde İsmail Hakkı Bey, Yorgi Efendi, İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Naim Bey gibi isimlerin de etkisi bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde de görev alan Gökalp, Durkheim'in fikirlerinden etkilenmiştir.[77] Bunun yansıra Gökalp babası Tevfik Efendi'den de etkilenmiştir.[78] Gökalp'in tartışma alanlarına girmesi, millet kelimesinin doğru bir şekilde tanımlanmasını ve milli sınırlarımızın belirlenmesini sağlamıştır.

Medeniyet ve hars ayırımını net bir şekilde yapmıştır. Hars, yani kültür millidir. Buna karşılık medeniyet ise evrenseldir. Medeniyet kültürden sonra gelir ve onun eseridir. Türkçülüğün esaslarında kültürü farklı başlıklar altında değerlendirmiştir. Bunlar; dilde, estetikte, ahlakta, hukukta, dinde, ekonomide, siyasette ve felsefede Türkçülüktür.[79] Gökalp'e göre Türkiye Türkleri çağımızın gereği olan adımları hızlı bir şekilde atmalıdır. Bunun yanı sıra milli kültürümüzün yükselmesi için ciddi bir şekilde çalışmak zorundadırlar. Türkiye Türklüğü bütün Türklere kendi harsını verebilmek için samimi bir şekilde Türkçü olmalıdır. Osmanlılık Türkleşmezse bütün Türklerin bize doğru gelmesi mümkün değildir.[80]

Atatürk'e Göre Milliyetçilik ve Ziya Gökalp'in Atatürk Üzerindeki Etkisi

Atatürk'ün doğduğu ve gençliğini geçirdiği yıllar Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya başladığı döneme rastlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Balkan milletleri arasında ayrılıkçı faaliyetler artmış ve devlet hızlı bir parçalanma sürecine girmişti. Azınlıkların faaliyetleri devam ederken savaş meydanlarında alınan yenilgiler ve her alanda başlayan bozulmalar Türk Milleti'ni de olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştı. Devleti ayakta tutmak için yürürlüğe konulan politikalar da yetersiz gelmekteydi. Dünyadaki çok uluslu imparatorluklar dağılma sürecine girmiş ve ulusal temellere dayalı devletlerin de önü açılmaya başlamıştı. Uygulanan Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları da olumlu sonuçlar vermemiş ve

---

[76] Nurettin Öztürk, Ziya Gökalp'ın "İslamiyet ve Asrî Medeniyet I-II" Adlı Makalesi Üzerinde bir İnceleme ve Metin", **TÜBAR-XXIX**, 2011, 319-340, s. 320.

[77] Heyd, **age.**, s. 38-39.

[78] Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp İttihadı ve Terakki Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul, 1943, s. 75.

[79] Gökalp, **age.**, s.113-188.

[80] Tayyip Gökbilgin, "Ziya Gökalp'e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkçülük", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 6(3-4), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976, s. 211.

yüzlerce yıldır bir arada yaşayan milletler Osmanlı Devleti'nden ayrılma yolunu seçmişlerdi.

Bununla birlikte devleti ayakta tutmak için Türk aydınları arasında kurtuluş arayışları devam etmekteydi. Gökalp ise yıkılma sürecine giren Osmanlı Devleti'nin tek kurtuluş yolunun milliyetçilik olduğunu düşünmekteydi. Bu sayede Türk Milleti varlığını koruyabilecekti. Aksi takdirde yok olup gitmeye mahkûm olacaktı. Bu yönüyle Gökalp yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk kelimesinin ön plana çıkmasında etkili olmuştur.[81] Gökalp'e göre tüm milletler eşittir. Hiçbir millet diğerinden üstün değildir. Osmanlı Devleti'nde daha çok ikinci planda olan Türklük kavramı Cumhuriyet ile birlikte ön plana çıkmış ve değer kazanmıştır. Ancak bu durum ırkçılık anlamında değildir. Buradaki Türk kavramı daha çok birlikteliği ifade eden bir kavram durumundadır.

Gökalp'e göre Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetini uzlaştırmak mümkün değildir. Bu yüzden milletler iki medeniyeti bünyesinde barındıramaz. İçinde bulunulan yüzyılının medeniyeti ise Avrupa'dır. Bu yüzden Gökalp Türk Milleti'nin Batı medeniyetine yönelmesi gerektiğini savunur.[82] Bu fikir Gökalp'te daha çok Cumhuriyet'le birlikte somut bir hale gelmiştir. Bir dönem İslamcılık fikrini de savunan Gökalp Batıcılık fikrini savunmaya başlamıştır.

Atatürk'e göre millet, "Dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimai heyettir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir." [83] Atatürk'ün millet tanımlaması bu yönüyle Gökalp'in millet tanımlaması ile aynı doğrultudadır. Atatürk'e göre millet olmak için kültür ve ülkü birliği gerekmektedir. Ortak paydada buluşan ve aynı hedefler doğrultusunda birleşen toplumlar bir milleti oluşturabilir.

Her ne kadar Atatürk Turan idealine sıcak bakmamışsa da Orta Asya Türklerinin Rusya'ya karşı bağımsızlığını desteklemiştir. "Bugünkü sınırlarımız dışında, başka ellerde, başka siyasî ırk ve menşe' birliğine sahip

---

[81] Murat Duran, **Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp,** Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, 2011, s.154-155.

[82] Gökhan Oğuz, **Sosyolojik Yaklaşımlı Türk Milliyetçiliğinde Türk Modernleşmesi: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, s. 147.

[83] Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları,** T.T.K. Yayını, Ankara, 1988, s. 18.

yakın, uzak tarih ve ahlâk yakınlığı görülen Türk topluluklarının durumu tarihin bin bir hadisesinin neticesidir ve Türk milletleri için elim bir hatıradır. Fakat Türk Milleti'nin tarihen ve ilmen teşekkülündeki asaleti, dayanışmayı asla ihmal edemez." [84] Atatürk, Cumhuriyeti ulusal temeller üzerine kurmuş ve Turancılık idealini amaçlamamıştır. Ancak o dönemde Rusya hâkimiyetinde kalan Türklerin de bağımsız olması gerektiği fikrini savunmuştur. Daha sonraki süreçte 2. Dünya Savaşı sonrası değişen dengeler ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisinde Turancılık olmamıştır.

Atatürk, Samsun'a çıktığı zaman, milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir devlet kurmanın tek karar olduğunu ifade etmiştir. Bu kararın dayandığı temel ise "Türk Milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır."[85] Bu yönüyle Gökalp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi Türkçülük düşüncesinin en önemli teorisyenlerindendir.[86] Gökalp'in milliyetçi fikirleri Atatürk'te daha somut bir hale gelmiş ve kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden birisi olmuştur.

Atatürk'e göre millet, "Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir".[87] Yine İnan'a göre Türk Milleti'nin oluşumunda etkili olan faktörler: "Siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihi ve ahlaki yakınlıktır."[88] Bu yönüyle Türk Milliyetçiliği ortak arzuları ve hedefler ile ortak bir kültürü benimseyen Fransız modeli milliyetçiliğe daha yakındır.[89] Yukarıda da bahsedildiği üzere Gökalp'in milliyetçilik tanımlamaları Atatürk'ün milliyetçilik tanımlamaları ile doğrudan bağlantılı hale gelmiştir. Bu bağlamda Atatürk milliyetçiliği ırka dayalı bir milliyetçilik değildir.

İstanbul'un işgal edilmesi ile Diyarbakır'a giden ve burada fikri faaliyetlerini yürüten Gökalp, Atatürk tarafından Ankara'ya çağırılmış ve

---

[84] İnan, **age.**, s.23.

[85] Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk.** (Haz. Birol Emil, Melin Has-Er, Mehmet Ali Aydın) Kültür Bakanlığı Yayınları No: 378, Ankara, 1980, s.16.

[86] Şerif Aktaş, **Türk Şiiri ve Antolojisi 1**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s. 159.

[87] İnan, **age.**, s. 23-24.

[88] İnan, **age.**, s. 24-25.

[89] Öktem, **age.**, s. 222-223.

yeni devlet modelinin oluşmasında fikirleri ile destek vermiştir.[90] Atatürk'ün milliyetçilik konusunda kültür birliğine verdiği önemden dolayı Ziya Gökalp'e yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı söylemleri ile Yusuf Akçura'ya da yakınlaştığı da olmuştur. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde Atatürk'ün söylemlerinin ve Atatürk dönemi Cumhuriyet politikalarının Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışına uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün milliyetçilik fikrinin oluşumunda Gökalp'in tesiri büyük olmuştur. Bu fikrin yanı sıra din ve batılılaşma üzerine fikirlerinde de Gökalp'in tesirini görmek mümkündür. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılap hareketlerinde ve Cumhuriyet politikalarında Gökalp'in etkisi büyüktür. Atatürk, Gökalp'i fikir babası olarak görmektedir.[91] Atatürk'ün "Turancılık" fikri ile ilgili olarak 1940 yılına kadar ders kitaplarında "Turan Ülküsü" nün çok canlı tutulduğu, fakat 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bu fikirden uzaklaşıldığı görülmektedir.[92] Atatürk'ün ölümünden sonra ise "Milliyetçilik" fikrinden uzaklaşılmış ve "Batıcılık" fikri öne çıkmaya başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında 2. Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan şartlar ve Rus tehlikesi etkili olmuştur. Bu dönemde milliyetçilik ideolojisi her ne kadar var olsa da batıya yakınlaşmanın etkisiyle birlikte milliyetçilik olgusu eskiye nazaran biraz ötelenmiştir.

Milletvekilliği yapan Gökalp ile Atatürk arasında doğrudan yakın bir ilişki olmasa da fikri anlamda benzerliklerin olduğu muhakkaktır. Hastalandığı dönemde masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere yurt dışına gönderilmek istenmiş, ancak Gökalp bunun yerine ailesine bakılmasını istemiştir. Onun bu isteği Atatürk'ün teklifi ile çıkarılan özel bir kanunla yerine getirilmiştir.[93] Gökalp'in millet tanımlaması Atatürk'te somut bir şekil almıştır. Osmanlı Devleti döneminde yapılan millet tanımlaması tamamen değişmiş ve Türk Milleti'ni somut bir şekilde tanımlanmıştır.

Atatürk ilkelerinden birisi olan milliyetçilik ilkesi son derece önemlidir. Peyami Safa'ya göre Atatürk İnkılabının değişmez iki prensibi vardır. Bunlardan birisi milliyetçilik diğeri ise medeniyetçiliktir. "Medeniyetçilik

---

[90] Erol Güngör, **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987, s.44.

[91] Hasan Eren, "Atatürk ve Ziya Gökalp", **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi-Dosya: Atatürk 1881-1938**, 1972, s.173.

[92] Nevzat Köseoğlu, "Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği Fikrinin Doğuşu", **Türk Yurdu, XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği**, Özel Sayı, 19(139-141), Ankara, 1999, s. 323.

[93] Şahin Gürsoy-İhsan Çapcıoğlu, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", **AÜİFD**, 2, 2006, s.97.

kökü bizi Avrupa metoduna, düşüncesine ve muaşeretine bağlar, milliyetçilik kökü de bizi Orta Asya ve doğu kaynaklarımıza, tarihimize ve dil birliğimize götürür.[94] Her millet ve her fert kendisi hakkındaki hüsnü niyetini, topraklarına bizzat ve kayıtsız şartsız sahip olmayı istemek hakkına sahiptir. Bu durum bize hangi milletlerin hür, hangi milletlerin hürriyetinden uzak uzak olduklarını, millet adını taşımaya layık olup olmadıklarını gösterir.[95] Türk Milliyetçiliği Atatürk'te inkişaf etmiş ve belirli bir seviyeye ulaşmıştır.[96]

Atatürk'e göre Türk Milleti gelişme ve ilerleme yolunda, milletlerarası ilişkilerde çağdaş milletlerde olduğu gibi hareket etmiştir. Bununla birlikte kendi hususi özelliklerini de korumuş durumdadır.[97] Bir Türk milliyetçisi olan Atatürk'e göre Türk Milleti'nin oluşumunda dil birliği, tarihî hatıralar, ahlaki örf ve adetlerde ortak karakter, yurt ve siyasi varlıkta birlik şartlarıdır ve bunların hepsi Türk Milleti'nde vardır. Ortak kültür mirası ile milli birlik daha da güçlenir.[98] Atatürk'e göre milliyet, "Asrî olan milliyet prensibi milletler arası genelleşmiştir. Biz de Türklüğümüzü muhafaza etmek için gayetle itina edeceğiz. Türkler medeniyette asildirler."[99] Atatürk' göre "Yeni Türkiye Devleti cihana hâkim o kadir fikrin Türkiye'de tecellisidir. Tahakkukudur."[100]

Atatürk, "Biz milliyet fikirlerini tatbike çok gecikmiş ve çok tembellik göstermiş bir milletiz. Bilirsiniz ki, milliyet nazariyesini, milliyet ülküsünü inhilâle çalışmakta olan nazariyelerin dünya üzerinde tatbik kabiliyetleri kalmamıştır. Bizim milletimiz, milliyetinden gaflet edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı Devleti dahilindeki çeşitli kavimler hep milli akidelere sarılarak, milliyet ülküsünün kuvveti ile kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Anladık ki, kabahatimiz kendimiz unutmaklığımızmış."[101] Atatürk'ün bu ifadesi aslında Türk Milleti ifadesinde ve bu ifadeyi tanımlamada ne kadar geç kaldığımızı da göstermektedir. Çünkü henüz Türk Milleti kelimesinin kullanılmaktan

---

[94] Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s.85.

[95] İnan, **age.**, s. 59.

[96] Mustafa Keskin, "Atatürk'e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 14(41), 1998, 363.

[97] İnan, **age.**, s. 25.

[98] Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılâbı**, T.T.K. Yayını, Ankara, 1977, s. 197.

[99] Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C 2, s. 89.

[100] Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C 1, s.321.

[101] Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C 2, s. 143.

imtina edildiği dönemde, azınlıklar arasında milliyetçi fikirler oldukça yaygınlaşmıştı. Hatta bu fikirler sadece bir düşünce olmakla kalmamış, bağımsızlık hareketlerine de dönüşmüştü.

Atatürk'ün çizmiş olduğu milliyetçilik alanı Misâk-ı Millî ile sınırları belirlenmiş olan Türkiye'dir. Amaç bu sınırlar içindeki halkın refahını ve güvenliğini sağlamaktır. "Biz haddimizi bilir kimseleriz. Gerçekleşmesine imkân olmayan emeller sahibi değiliz. Bugün esaret elemleri altında inleyen birçok dindaşlarımız vardır. Bunlar için de kendi çevrelerinde bağımsızlıkla memleketlerinin refah ve yükselmesine çalışmaları en büyük temennilerimizdendir."[102] Atatürk bu sözleri ile ulusal temellere dayalı bir devlet kurarken, bunun sınırlarının da Misâk-ı Millî kararları ile belirlendiğini, bunun dışında bir amacın olmayacağını da belirtmiştir. Zaten belirlenen bu sınırlar Türklerin çoğunlukta olduğu yerleri kapsamaktadır.

[102] Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C 2, s. 54.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti ulusal temeller üzerine kurulu olan bir devlettir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik kavramı daha çok Orta Asya Türklerinden gelmiştir. 19. yüzyılda azınlıklar arasında ayrılıkçı faaliyetler başlamıştı. Bu faaliyetler özellikle Balkan topraklarında yoğunlaşmıştı. Ancak bu dönemde henüz millet kelimesinin doğru bir tanımlaması yapılmamıştı. Millet kavramı daha çok azınlıklar arasında kullanılmaktaydı. Müslüman topluluklar ise Ümmet olarak adlandırılmıştır. Devletin yapısı gereği ve parçalanmayı önlemek için Türk kavramı daha çok ikinci planda tutulmuştur. Ancak azınlıklar arasında her geçen gün artan isyan hareketleri ve kaybedilen topraklar Türk aydınları arasında milliyetçi fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi Türk milliyetçiliği açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemden itibaren milliyetçilik fikirleri Türk aydınları arasında hızlı bir şekilde yayılarak belirli bir seviyeye ulaşmıştır.

Türk milliyetçiliğinin Osmanlı topraklarında ortaya çıkmasında Ziya Gökalp doğrudan katkıda bulunmuştur. Batılı düşünürlerden ve Türk aydınlarından etkilenen Gökalp, Fikirleri ile de birçok ismi etkilemiştir. Aynı zamanda fikirleri ile Atatürk'ün milliyetçilik fikrinin şekillenmesinde de katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle Gökalp, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki resmi milliyetçilik ideolojisinin de fikir babası olmuştur. Her ne kadar bir dönem Turancılık düşüncesinin de savunucuları arasında yer alsa bile zamanla Anadolu Türkçülüğüne yönelmiştir. Atatürk'te milli sınırlarımızı belirlerken Turancı bir düşünce ile değil Misâk-ı Milli Kararlarına göre hareket etmiştir. Gökalp, Osmanlı Devleti'nde millet kavramını doğru bir şekilde tanımlayan düşünürdür. Gökalp'in belirlemiş olduğu milliyetçilik ırka dayalı olmaktan ziyade kültürel bir milliyetçilik olması Atatürk'ün millet ve milliyetçilik tanımlamaları ile aynı çerçevede birleşmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Acet, Mehmet Tahir, **Ziya Gökalp'ta Din ve Milliyetçilik**, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 2014.

Akçura, Yusuf, **Türkçülük,** Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978.

Aktaş, Şerif, **Türk Şiiri ve Antolojisi 1**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.

Akyüz, Çiğdem, "Yeni Lisan, Eski Tarz: Ziya Gökalp'in Koşma ve Destanları", **Turkish Studies International, Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, 10/4, 2015, 17-26.

Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C 2, s. 89.

Başgil, Ali Fuad, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, C 1, Ankara 1943.

Başgöz, İlhan, **Türkiye'de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik** (Çev. Serdar Uğurlu), 2011. Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 10(4), 17-26.

Bars, Mehmet Emin, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 4(2), 2017, 38-51.

Bayat, Ali Haydar, **Hüseyinzade Ali Bey**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Bilge, Ahmet Suat, **Milletlerarası Politika,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1966.

Çalen, Mehmet Kaan, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Çalen, Mehmet Kaan, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemleştirme Teklifi", **Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 2019, ss. 1-16.

Deniz, Faruk, "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Akçura, Gökalp ve Mustafa Kemal'in Yeni Siyaset Arayışları", **DÎVÂN İlmi Araştırmalar**, 21(2), 2006, 35-62.

Duran, Murat, **Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp,** Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, 2011.

Eren, Hasan, "Atatürk ve Ziya Gökalp", **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi-Dosya: Atatürk 1881-1938**, 254, 172-177.

Erişirgil, M. Emin, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1984.

Filizok, Rıza, **Ziya Gökalp,** Akçağ Yayınları, 2005.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk** (Haz. Birol Emil, Melin Has-Er, Mehmet Ali Aydın), Kültür Bakanlığı Yayınları No: 378, Ankara, 1980.

Gökalp, Ziya, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muâsırlaşmak** (Hazırlayan Kemal Bek), Bordo-Siyah, Türk Klasikleri İnceleme, İstanbul, 2005.

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları,** Nilüfer Yayıncılık, Ankara, 2018.

Gökalp, Ziya, **Makaleler VII: Küçük Mecmuadaki Yazılar**, Hazırlayan Dr. M. Abdülhalûk Çay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Gökbilgin, Tayyip, "Ziya Gökalp'e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkçülük", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.** 6(3-4), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976, 197-211.

Güngör, Erol, **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987.

Gürsoy, Şahin – Çapcıoğlu, İhsan, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", **AÜİFD**, 2, 2006, 89-98.

Hanioğlu, Şükrü M., "II. Meşrutiyet Dönemi Garbcılığı'nın Kavramsallaştırılmasındaki Üç Temel Sorun Üzerine Not", **Doğu-Batı,** 31, 2005, ss. 55-61.

Heyd, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, (Çev. Kadir Günay), Ankara, 2002.

İnalcık, Halil, "Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", **Doğu-Batı***,* 3(12), Ağustos-Eylül-Ekim 2000, ss. 9-33.

İnan. Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları,** T.T.K. Yayını, Ankara, 1988.

İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılâbı**, T.T.K. Yayını, Ankara, 1977.

Kara, Serdar, "M. Zekeriya (Sertel)'in İkinci Meşrutiyet Dönemi Yazılarında Solidarist/Dayanışmacı Düşüncenin ve Organizmacı Yaklaşımın Etkileri", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, 54-55, 2023, s. 49.

Karakaş, Mehmet, "Ziya Gökalp'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** 6(11), 2008, 463.

Keskin, Mustafa "Atatürk'e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 14(41), 1998, 360-373.

Kırımlı, Hakan, "İsmail Bey Gaspıralı, Türklük ve İslam", **Doğu-Batı**, 8(31), Şubat-Mart-Nisan, 2005, ss. 147-176.

Köseoğlu, Nevzat, "Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği Fikrinin Doğuşu", **Türk Yurdu, XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği, Özel Sayı,** 19(139-141), Ankara, 1999, ss. 309-327.

Lewis, Bernard, "History-Writing and National Revival in Turkey", **Middle Eastern Affairs**, June-July 1953, 218-227.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1985 (?)-1908,** Toplu Eserler, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Nüzhet, Ali, **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları**, İstanbul, 1931.

Oğuz, Gökhan, **Sosyolojik Yaklaşımlı Türk Milliyetçiliğinde Türk Modernleşmesi: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı.

Öktem, Emre, "Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Cumhuriyetin Niteliklerinden Milliyetçilik", **Türkiye Günlüğü; Milliyetçilik, 50.** Ankara, 1998, 220-242.

Özdemir, Fatih, "Kızıl Elma'yı Arayan Üç Yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim", **Turkish Studies International Periodical For The Langues, Literature And History Of Turkish Or Turkic,** 3/5, 2008, 503-515.

Öztürk, Nurettin, Ziya Gökalp'ın "İslamiyet ve Asrî Medeniyet I-II" Adlı Makalesi Üzerinde bir İnceleme ve Metin", **TÜBAR-XXIX**, 2011, 319-340.

Parla, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Safa, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.

Saklı, Ali Rıza, "Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13/1, 2011, 1-22.

Sami, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Şapolyo, Enver Behnan, **Ziya Gökalp İttihadı ve Terakki Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul, 1943.

Taştan, Kemal, "Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,** 12(2), 2012, 1-99.

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 28(84), 2012, 104-143.

Tuncay, Hasan, **Ziya Gökalp,** İstanbul, 1978.

Türkdoğan, Orhan, **Niçin Milletleşme; Milli Kimliğin Yükselişi,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 2001.

Heyd, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri,** (Çev. Kadir Günay), Ankara, 2002.

Vakkasoğlu, Ziya, **Tarih Aynasında Ziya Gökalp,** Cihan Yayınları, İstanbul 1984.

12 MART REJİMİNİN KEMALİZM ANLAYIŞI: BİR NESİL YETİŞTİRME AYGITI OLARAK ASKERİ VESAYET DÖNEMİNDE KEMALİZM UYGULAMALARI

Ahmet GÜLEN[*]

Özet

Türkiye'de 1923 ve sonrasında kurulan hemen her parti ve hükûmetin Kemalizm ilkelerini yorumlayışı birbirinden farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyetin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerinden ve Türk devrimi uygulamalarından doğan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkeleri ortaya konan Kemalizm, 12 Mart'a kadar gelen yaklaşık 40 yıl içinde farklı iktidarlar tarafından, farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Atatürk'ün "Egemenlik Ulusundur" felsefesine ve baştan beri savunduğu ordu siyaset ayrımı düşüncesine aykırı olarak, 27 Mayıs'tan sonra 2. kez demokratik hayata müdahale eden askerler eski CHP'li Nihat Erim'e bir vesayet hükümeti kurdurmuştur. Radikal solun askerî rejim öncesi eylemlerinden ve sol düşüncenin yükselişinden rahatsız olan 12 Mart uygulayıcıları sol akımların gençler üzerindeki etkisini kırmak için Kemalizm ilkelerini yeniden kurgulamışlardır. Gençlere kuracakları Atatürk enstitüsüyle Kemalizm ilkelerini aşılamayı hedefleyen 12 Mart rejimi ayrıca bu enstitünün aracılığıyla bir anlamda Kemalizm'i ve ilkelerini de kendi vesayetleri altına almayı tasarlamışlardır. Dönemin bir başka önemli özelliği de eğitim kurumlarında yapılacak reformlarla ilköğretimden itibaren öğrencilere Atatürk'ü ve devrimlerini benimsetecek uygulamalara geçmektir. İmam Hatiplerin orta kısımlarının kapatılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun tam olarak uygulanması bu dönemin bir başka önemli kararları arasındadır. Ayrıca geçmiş dönemde yayınlanan ve öğrencilere de tavsiye edilen 1000 Temel Eser'in Türkiye'de gericiliği ve Kemalist devrim aleyhtarı kuşaklar yetiştirdiği savıyla bu eserleri hazırlayan kurulda değişikliğe gidilmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönem 27 Mayıs'tan daha sert şekilde Kemalizm'in bir vesayet aracı olarak kurgulandığı dönem olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Nihat Erim, Türk Siyasal Hayatı, 12 Mart Muhtırası.

---

[*] Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi, ahmet.gulen@deu.edu.tr

KEMALISM PERCEPTIVE OF THE MARCH 12 REGIME: KEMALISM APPLICATIONS IN THE PERIOD OF MILITARY TUTELAGE AS A GENERATION RAISING DEVICE

Absract

The interpretation of Kemalism principles by almost every party and government established in 1923 and after in Turkey differed from each other. Kemalism, which was born from the thoughts of the founding leader of the Republic, Mustafa Kemal Atatürk and the practices of the Turkish revolution, and whose principles were revealed in the first years of the Republic, has been evaluated in different ways by different governments in about 40 years until March 12. Contrary to Atatürk's philosophy of "Sovereignty is the Nation" and the idea of separation between the army and politics, which he had defended from the beginning, the soldiers, who intervened in democratic life for the second time after May 27, had the former CHP member Nihat Erim establish a tutelage government. Disturbed by the radical left's pre-military regime actions and the rise of leftist thought, March 12 practitioners reconstructed the principles of Kemalism in order to break the influence of leftist movements on young people. The 12 March regime, which aims to instill principles of Kemalism with the Atatürk institute they will establish, also designed to bring Kemalism and its principles under their tutelage through this institute. Another important feature of the period is the reforms to be made in educational institutions, and the transition to practices that will make students adopt Atatürk and his revolutions starting from primary education. Closing the middle parts of Imam Hatips and the full implementation of the Law of Unification of Education are among the other important decisions of this period. In addition, it was decided to make changes in the committee that prepared these works, with the argument that 1000 Basic Works, which were published in the past and recommended to students, are reactionary in Turkey and raise generations against the Kemalist revolution. This period is important in that it is the period in which Kemalism was constructed more harshly than May 27 as a tutelage tool.

Keywords: Kemalism, Nihat Erim, Turkish Political Life, 12 March Memorandum.

GİRİŞ

Türkiye'de 1960'lı yıllar bir yandan 27 Mayıs'ın getirdiği sarsıntılarla geçerken, bir yandan da sol hareketin yükselişe geçtiği bir dönem olarak hatırlanmaktadır. 1961'de yeniden siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesiyle ordunun müdahalesiyle iktidarı kaybeden Demokrat Parti'nin (DP) mirasçısı partiler, başta Adalet Partisi (AP), kurulmuştur.[1] 1961-1965 arası İsmet İnönü liderliğindeki zayıf koalisyonlarla geçerken, 1965 seçimlerinde iktidara gelen AP, 12 Mart 1971 tarihinde askerlerin muhtırasıyla yönetimden uzaklaştırılmıştır.[2] 1960-1971 arasındaki dönemin bir başka önemli özelliği de 1961 Anayasası'nın etkisiyle soldaki büyük canlanmadır. İşçi, memur gibi kesimler yeni anayasayla sendikal haklarını elde ederken, aynı zamanda toplu sözleşme, grev ve lokavt da yasal hak haline gelmiştir.[3] Siyasette de bu canlanmanın en önemli yansıması Türkiye İşçi Partisi'dir. (TİP), 1961'de kurulan bu önemli parti de hem işçiler ve hem de aydınlar arasında büyük destek bulmuştur.[4]

1960'lı yıllarda sol hareket kısa sürede dünyadaki örneklerinde olduğu gibi Türkiye'de de üniversite gençliği arasında yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu süreçte üniversitelerde karşıt görüşlü öğrenciler arasında şiddet olayları da baş göstermiştir.[5] Ayrıca bazı sol fraksiyonların banka soygunları, adam kaçırma gibi şehirlere yayılan eylemleri kamuoyunda endişeyle karşılanıyordu.[6] 1969 seçimleriyle solun Parlamento'da zayıflaması üzerine kimi aydınların demokratik usullerle mücadele yerine sistem değişikliğini radikal sol görüşten yana olan subaylarla yapılacak bir askerî müdahaleden geçtiğini savunmaları da ordu içinde endişeyle karşılanmıştır.[7] Nitekim 9 Mart 1971 günü ordu içindeki sol görüşlü subayların darbe teşebbüsü aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı yapılamamıştır.[8] Akim kalan girişimin hemen ardından Demirel iktidarını tasfiye kararı alan Türk Silahlı

---

[1] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 3.bs., 2007, s.219.

[2] "Türk Ordusu İdareyi Eline Almada Kararlı", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1971, s.1.

[3] Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 91.

[4] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 21.bs., 2007, s. 371.

[5] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 5.bs., 2008, s. 267.

[6] Cem Eroğul, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 6.bs., 2013, s. 237.

[7] Andrew Mango, **Türkiye ve Türkler: 1938'den Günümüze**, (Türkçesi Füsun Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 77.

[8] William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze**, (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 162., Aydın, Taşkın, **age.**, s. 203.

Kuvvetleri'nin (TSK) üst düzey komutası 12 Mart'ta verdikleri muhtırayla hükûmeti istifaya zorlamışlar ve bir dizi reformun yapılmaması halinde yapacakları müdahaleyle iktidarı devralacaklarını ilan etmişlerdir.[9]

Tarihsel süreçte Kemalizm kavramı ilk kez Kurtuluş Savaşı döneminde Batılıların "Kemalist hareket" nitelemesinden doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamalarından ve yıllar içinde gelişen görüşlerinden doğan Kemalizm kavramı, "Mustafa Kemal'in düşünce ve eylemlerinin bir bütün olarak savunulması" olarak tanımlanmıştır.[10] Kemalizm'i Atatürk'ün getirdiği "düşünce sistemi" ifadesiyle tanımlayanlar da vardır.[11] Atatürk döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) fikri yapıyı geliştirmek için çalışmalar yapılmış, IV. Kurultay'da "partinin güttüğü ifadelerin tamamı Kemalizm" olarak tanımlanmış ve "Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik, Milliyetçilik, İnkılâpçılık" altı ilke olarak önce programa, 1937'de de anayasaya girmiştir.[12] Çok partili süreçte kurulan muhalefet partileri de Kemalizm'in ilkelerini kendi ideolojileri doğrultusunda yorumlamaktaydı. Örneğin 12 Mart Muhtırası'yla iktidardan uzaklaştırılan AP de 1960'larda Kemalist ilkeleri kendi anlayış ve programı doğrultusunda değerlendirmiş ve hatta kendi yayınlarında "AP gerçek Atatürkçüdür" söylemini kullanmıştır.[13] Bu söylem aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın kurucusu olduğu ve başında Gazi'nin en yakın mesai arkadaşı İnönü'nün olduğu CHP'nin Atatürkçü olmadığını mesajını seçmenlere vermesi bakımından mühimdir.

I. 12 Mart Muhtırasında Kemalizm Vurgusu ve Atatürkçü Reformlara Yönelik Arayışlar

Muhtırada, Türkiye'yi Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği "çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma" ümidinin yitirildiğinden söz edildikten sonra "anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak" bir kabinenin kurulması istenmiştir.[14] 12 Mart günü verilen muhtırada komutanlar hem Demirel'in kabinesini

---

[9] Ahmad, **age.**, s. 261.

[10] Anıl Çeçen, **100 Soruda Kemalizm**, Kilit Yayınları, Ankara, 8.bs., 2008, s.21-22.

[11] **Atatürk Yolunda 40 Yıl: 1933-1973**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973, s.152.

[12] Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 65.

[13] Ümit Cizre-Sakallıoğlu, **AP-Ordu İlişkileri: Bir ikilemin anatomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 43.

[14] "Komutanlar ültimatom verdi", **Son Havadis**, 13 Mart 1971, s.1.

Kemalizm ilkelerini ve devrim yasalarını uygulayacak hükûmet olarak görmüyor ve hem de yeni dönemde Kemalizm'i ve devrim ilkelerini anayasal reformlar çerçevesinde yorumlayarak uygulayacak bir hükûmet işbaşına gelmediği takdirde TSK'nın yönetime el koyacağını ilan ediyorlardı. Kendisi de asker kökenli olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 12 Mart Muhtırası'na dair değerlendirmesinde "Ordunun Atatürk devrimlerine bağlılığın bilinciyle yaptığı müdahaleyi" haklı bulmuş ve aşırı uçlar olarak nitelenen "irtica ve komünizme" sapmadan Cumhuriyetin niteliklerini geliştirecek, "laiklik dahil" devrim kanunlarının ihlal edilmesine izin verilmeyeceğini vurgulamış ve muhtırada vurgulanan esaslara göre acilen yeni bir kabinenin kurulması gerektiğini ifade etmiştir.[15] Muhtıradan bir hafta sonra yeni hükûmeti kurma görevi verilen isim kamuoyunda CHP'li kimliğiyle bilinen Profesör (Prof.) Nihat Erim olmuştur. Erim'e kabineyi kurma görevini kabul etmeden önce partisiyle ilişiğini kesme mesajı da gönderilmişti. Böylece askerlerin istediği partiler üstü hükûmet ve tarafsız Başbakan şartları da sağlanmış olacaktı.[16]

Nihat Erim'in arşivindeki belgelere göre Cumhurbaşkanı Sunay kendisine gönderdiği mesajda şu hususlar vurgulamıştır: "Sayın Cumhurbaşkanı… Anayasanın kapsadığı reformları ATATÜRKÇÜ bir görüşle ele alacak ve Devrim kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Bakanlar Kurulu için sizi… görevlendirmeyi istemekte[dir]…"[17] Mesajdan açıkça anlaşılacağı gibi Sunay da tıpkı TSK gibi Erim'den kuracağı kabinenin programıyla Kemalizm'in ilkelerini ve devrimleri vurgulamasını ve hatta uygulamasını bekliyordu. Erim de Sunay'a gönderdiği cevapta görevi kabul ettiğini ve kendisinin Atatürkçü reformlarla devrim yasalarını kararlılıkla uygulamak için görevi kabul ettiğini bildirmiştir.[18] Böylece 12 Mart Muhtırası'nı veren TSK açısından Kemalist ilkeleri ve devrim kanunlarını kararlılıkla uygulayacak Başbakan, hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu CHP'nin 30 yılı aşkın süredir mensubu, her ne kadar görevi kabul için partiden ayrılsa bile, Nihat Erim'in görevi kabulüyle bulunmuş oluyordu.

---

[15] "Sunay: Ordu görevini yerine getirdi", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1971, s.7.

[16] Ahmet Gülen, **Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020, s. 502.

[17] Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan'ın Nihat Erim'e gönderdiği 19 Mart 1971 tarihli mektuptan alıntı. **Nihat Erim'in Özel Arşivi, Tasnife Girmemiş Özel Evrak**.

[18] Nihat Erim'in Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan'a gönderdiği 19 Mart 1971 tarihli mektuptan alıntı. **Nihat Erim'in Özel Arşivi, Tasnife Girmemiş Özel Evrak**.

II. Nihat Erim Hükûmeti'nin Programında Kemalizm Vurgusu

Nihat Erim, Başbakan olmadan yıllar önce 1963'teki bir değerlendirmesinde de Kemalizm'i "Aklın diktatörlüğü" sözleriyle tanımlamıştı.[19] Erim, göreve geldiği ilk günlerde Atatürk'ü ve yapmış olduğu devrimleri bilimsel açıdan nasıl ele alacaklarına ve Kemalizm anlayışına dair bir soruya şu cevabı vermiştir: "…Atatürk her şeyden önce Türkiye'ye akılcılığı getirdi. Atatürk 'nas'çı değildir. Atatürk'ün ağzından çıkan bir söz nas değildir, yani bir iman konusu değildir, bir akıl konusudur. Atatürk o devirde lazım geleni yapmıştır. Biz bu devirde aklımızı kullanacağız ve O'nun yaptıklarına daha neler katabiliriz? Bugünkü bilim ve tekniğin insanlığa getirdiği kıymetli neticelerden hangilerinden faydalanırız. Aklımızı kullanarak bunları değerlendireceğiz. Ben Atatürkçülüğü böyle anlamaktayım."[20]

Başbakan Erim, Atatürk'ün Türkiye'de yapmış olduğu devrimlerle kendi yapmayı hedefledikleri arasında da şu paralelliği kurmuştur: "Uygulama olacaktır… Ayrıca bir de aklın, bilimin, tekniğin her zaman getireceği yenilikleri kabul etmek olacaktır. Atatürk ne yapmıştır? Atatürk kendi yaşadığı devirde gelenek ve saire gibi kayıtlardan Türkiye'yi sıyırmıştır, masanın üzerini şöyle bir açmış, onun üzerine aklın bilimin emrettiğini getirip koymuştur…"[21] Nihat Erim, Kemalizm'i ve devrimleri bu şekilde yorumlayarak çıktığı yolda kabinesinin programında da başta eğitim olmak üzere ilkelere uygun reformlara gidecekleri taahhüdünü verecektir.

Türkiye'de 1968'den 12 Mart Muhtırası'na kadar geçen üç yılda sol hareketlerin üniversite talebeleri arasında yayılması ve hatta boykot ve şiddet olaylarına kadar varan eylemler görülmesi gerek millî değerlerden ve gerekse Kemalist ilkelerden uzaklaşma olarak değerlendirenler olmuştur. Örneğin Tercüman'daki bir yorumda "komünistler ve destekçilerinin Atatürk çizgisinden çıktığı" ileri sürülmüştür.[22] Başbakan Erim, göreve geldiği günlerde Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) başına asker kökenli bir kişi olan Şinasi Orel'i getirmiştir.[23] Onunla görüşmesinde tasarladığı eğitim

[19] Tanıl Bora, **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasal İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 119.

[20] "Demokrasi, artık sandık demokrasisi değildir", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1971, s. 7.

[21] "Uygulanmayan anayasayı uygulayacağız", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1971, s.1.

[22] Ahmet Kabaklı, "Perde Aralanıyor", **Tercüman**, 21 Mart 1971, s. 2.

[23] Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 113.

modelinden söz eden Erim, hem üniversitede hem de diğer kurumlarda köklü değişim yapacaklarını söylemiştir.[24]

Erim'in kurduğu kabinenin programında Kemalizm'in Millî Eğitim'de ve okullarda tatbiki hakkında önemli vaatlere yer verilmiştir. Programda öne çıkan vurgular şunlardır: "Atatürk'ün eğitimde birlik (Tevhid-i Tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verilecektir.", "din işlerinin yönetimi laik devlet esaslarına göre ele alınacaktır", "İmam-Hatip okulları orta öğretim sistemine uyacak biçimde yeniden yapılanacaktır."[25] Erim, yeni kabine hakkındaki demecinde de "hükûmetimiz Atatürk milliyetçisidir" tanımı yapmıştır.[26] Başbakan'ın önemle vurguladığı bir başka husus da yeni kabinenin "Atatürk'ün başlattığı reformları gerçekleştirme" hususudur.[27] Mustafa Kemal Atatürk, 1938'de vefat ettiğine göre Nihat Erim'in 1971'e kadar geçen sürede, İsmet İnönü, Adnan Menderes, tekrar İsmet İnönü ve Süleyman Demirel devirlerinde Kemalist devrimin hiç ilerlemediği hatta belki de sekteye uğratıldığı fikrinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Erim hükûmetinin eğitim alanında yapmayı planladığı reforma dair ayrıntılar MEB bünyesinde kurulan komisyonca hazırlanmıştır. Başbakan Nihat Erim çalışmalar sırasında şunları söylemiştir: "…Eğitimin temel ilkesi Atatürk ilkelerine bağlılık, Atatürk milliyetçiliği, Atatürk'ün çağdaş uygarlık için duyduğu özlem ve Türkiye'yi o çağdaş ülkeler arasında ön plana çıkarmak. Bu anlayış ve ilkeler içinde eğitimimizi okuldan itibaren düzenleyeceğiz."[28] Bu hedefler doğrultusunda Erim kabinesinin ilk el attığı alan İmam Hatip Okulları olacaktır.

III. İmam Hatiplerin Orta Kısımların Kapatılması Kararı ve Tepkileri

Türkiye'de eğitimin bundan sonraki süreçte Kemalizm'e uygun olarak yapılacak programlara göre dizayn edileceği, laikliği eğitime hâkim kılınacağı ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun tam olarak tatbik edileceği Erim kabinesinin hazırlattığı 41 sayfalık raporda yer almıştır.[29] Bu program dahilinde eğitim reformu çalışmalarına başlanmıştır.

---

[24] Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979 II. C.**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 966.

[25] **Erim Hükûmetlerinin 1 Yılı: 7.4.1971.-7.4.1972**, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1972, s. 49.

[26] "Nihat Erim kabinesini Sunay onayladı", **Cumhuriyet**, 27 Mart 1971, s.1.

[27] "Nihat Erim kabinesini Sunay onayladı", **Cumhuriyet**, 27 Mart 1971, s.1.

[28] "Erim: Bilimde asalet kabul etmiyoruz", **Son Havadis**, 16 Eylül 1971, s.7.

[29] "Eğitim reformunun ana ilkeleri tespit edildi", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1971, s.5.

Cumhuriyetin temel devrim kanunlarından birisi olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye'de tüm eğitim kurumlarını MEB'e bağlarken; aynı zamanda din eğitimi vermek üzere İlahiyat ve İmam Hatip okullarının açılması da öngörülüyordu.[30] Başbakan Nihat Erim ve Millî Eğitim ekibinin planındaki eğitim reformuna göre din eğitiminin hem daha çağdaş hale getirilmesi ve hem de lise düzeyinden itibaren başlatılması önemliydi. Tevhid-i Tedrisat'a uygun olduğu düşünülen bir kararla 6 Ağustos 1971 günü İmam Hatip okullarının orta bölümleri kapatılmıştır. Türkiye'de mevcut olan 32 okulun karardan etkileneceği ve sadece lise kısımlarında eğitime devam edileceği de açıklanmıştır.[31] İmam Hatiplerin orta kısımlarını kapatma kararının bizzat bakan Şinasi Orel tarafından alındığı ve karardan özellikle lisesi olmayan İmam Hatiplerin olumsuz etkileneceği de ileri sürülmüştür.[32]

İmam Hatiplere dair MEB tarafından alınan karar muhafazakâr çevrelerde tepki çekmiştir. Türkiye'de dini eğitimi sınırlamanın mümkün olamayacağını savunan kimi üniversite hocaları, İmam Hatiplilere mutlaka akademi yolunun açılması gerektiğini söylemişlerdir.[33] TBMM'de yer alan bazı parlamenterler de Erim kabinesini kınayan açıklamalar yaparken, kapatma kararı alanların özellikle "milletin inançlarını hesap etmediğini" açıklamışlardır.[34] Bir başka değerlendirmede de MEB'nin aldığı kararla Türkiye'de din alimi yetiştirme olanağı kalmayacağı ileri sürülmüştür.[35] Muhafazakâr kesim İmam Hatip kararının Kemalist devrim ilkeleriyle uyumlu olup olmadığına dair yoruma girmemişlerdir. Esasen Erim hükûmeti alınan kararla bir anlamda programlarında bildirdikleri İmam Hatipler konusunu ele almış görünüyordu. Ancak TSK içinde üst düzey komutanlar alınan reform kararlarından rahatsızlık duyduklarını Başbakan Nihat Erim'e iletmişlerdir.[36] Askerler arasında muhafazakâr düşüncenin özellikle aşırı sola karşı bir önlem/tampon olarak düşünüldüğü Başbakan Nihat Erim'in o

[30] Seçil Akgün, "Tevhid-i Tedrisat", **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1983, s. 46.

[31] "32 İmam Hatip Okulunun Orta Kısmı Kapatılıyor", **Tercüman**, 7 Ağustos 1971, s.1.

[32] "İmam Hatip Okullarının Yarısı Kapanıyor", **Yeni Asya**, 8 Ağustos 1971, s.1.

[33] "Din eğitimi tahdit edilmemelidir", **Yeni Asya**, 9 Ağustos 1971, s.1.

[34] "Din eğitimi tahdit edilmemelidir", **Yeni Asya**, 9 Ağustos 1971, s.1.

[35] Osman Saraç, "İmam Hatip Okulları Kapanırken", **Tercüman**, 13 Ağustos 1971, s.2.

[36] Erim, **Günlükler 1925-1979 II. C.**, s. 972.

dönemde özel kalem müdürü olan Güner Öztek tarafından da ifade edilmiştir.[37]

IV. 12 Mart Rejiminin Kemalizm'i Sistematik Hale Getirme Çabaları: Atatürk Akademisi Kanunu

Yeni yönetimin ilk icraatlarından birisi Kemalizm'e bir tanım getirmek ve böylece "Atatürk'ü aşırı ideolojilerin kendi düşüncesine göre yorumlayarak kendi ideolojilerine kılıf" yapmalarının" önüne geçmekti. Başbakan Nihat Erim, Türkiye'de eğitimi yeniden dizayn edeceklerini ifade etmiş ve bu sistemde yetiştirecekleri öğrenci profiline dair şunları söylemiştir: "Eğitimimizin temel ilkesi… Atatürk ilkelerine bağlılık, Atatürk milliyetçiliği, Atatürk'ün çağdaş uygarlık için beslediği özlem ve o çağdaş uygarlık içinde Türkiye'yi ön saflara çıkarmak, bu ilkeler ve anlayış içinde eğitimimizi okuldan itibaren düzenleyeceğiz."[38] Bu ifadeler açık olarak 12 Mart rejiminin Kemalizm ideolojisine göre birey yetiştirme hedefini ortaya koymaktadır. Başbakan Erim, bu amaçla kuracakları Atatürk Akademisi hakkında basına şu açıklamayı da yapmıştır: "Bu akademide Atatürk ilkeleri, Atatürkçülük üzerindeki kavram kargaşalığına son verme gayretleri sarf edilecektir. Atatürkçüyüz dediğimiz zaman hepimiz aynı şeyleri anlamalıyız. Atatürk adını, Atatürkçülük adına aşırı uçlardan bir aşırı uçtan öbür aşırı uca kadar herkes söz söyleme yetkisini kendisinde bulmaktadır ve bu da büyük bir kavram kargaşalığı yaratmaktadır. Atatürk akademisinde bu konuyu bilimsel açıdan ele alarak, Atatürkçülüğün, gerçek Atatürkçülüğün, Atatürk ilkelerinin artık şahıslara göre, eğilimlere göre değişik anlamlar taşır olmaktan çıkarılmasına gayret edilecektir."[39] Nihat Erim'in bu sözlerinden de hükûmetin Atatürkçülüğü "tartışılır bir kavram" olmaktan çıkarmayı ve bir bakıma devlet eliyle resmî bir Atatürkçülük tanımı yapmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Önce bir Atatürk İlkeleri Komisyonu kurulmuş ve buna bağlı alt komisyon tarafından hazırlanan Atatürk Akademisi kanun tasarısının ayrıntıları açıklanmıştır. Buna göre "Türkiye'de Atatürk devrimleri ve ilkeleri konusunda en yetkili söz sahibi bir kuruluş olmak üzere tüzel kişiliğe

---

[37] Sayın Güner Öztek ile 1 Temmuz 2023 günü yapılan görüşmeden alıntı.

[38] Başbakan Erim'in Demeçleri ve Konuşmaları: 19 Mart 1971-17 Nisan 1972, **Nihat Erim'in Özel Arşivi, Tasnife Girmemiş Özel Evrak**, s.266.

[39] Başbakan Erim'in Demeçleri ve Konuşmaları: 19 Mart 1971-17 Nisan 1972, **Nihat Erim'in Özel Arşivi, Tasnife Girmemiş Özel Evrak**, s.267.

sahip ve Başbakanlığa bağlı Atatürk Akademisi kurulacaktır."[40] Taslak 21 esas ve 3 geçici maddeden ibaretti. Kurulacak akademinin "Türkiye'de Atatürk devrimleri ve ilkeleri konusunda en yetkili resmî kuruluş olacağı" da vurgulanmıştır.[41] Akademinin görevleri arasında "Atatürk'ün şahsiyeti ve devrimleriyle düşüncelerini anlatacak ve değerlendirecek her tür araştırmayı yapmak", "Araştırmalarla ilgili yayın yapmak, yaptırmak ve desteklemek", "Atatürk devriminin geniş halk kitlesince bilinçli olarak benimsenmesini sağlamak ve yaygın eğitim yoluyla topluma mal olmasını sağlamak" sayılmıştır.[42] Akademinin ayrıca Kemalizm ideolojisine göre nesiller yetiştirme hedefi de şu görev tanımında vurgulanmıştır: "İlkokuldan yüksek öğrenime kadar bütün ders konularının Atatürk ilkelerine uygunluğunu sağlayacak çalışmalar yapmak, orta dereceli okullar, yüksek okullar, akademiler ve üniversitelerde okutulmakta olan Türk Devrim Tarihi derslerinin programlarını düzenlemek, Türk Devrim Tarihi öğretim üyelerinin atanmalarına esas olmak üzere görüş bildirmek."[43] Atatürk Akademisi ayrıca amacına uygun şekilde kongreler, seminerler, kollekyumlar ve toplantılar düzenlemekle, kütüphane, arşiv ve dokümantasyon merkezi kurmak, alanında uzmanlar yetiştirecek tedbirleri almakla yükümlü olacaktı.[44]

12 Mart rejimi Millî Mücadele döneminin sembolü olan tarih ve mekanları da kullanmıştır. Atatürk Akademisi'nin kuruluşuna temel teşkil edecek kanun için Atatürk İlkeleri komisyonunun Erzurum'da kongre binasında 23 Haziran'da toplanacağının ilanı buna somut bir örnektir.[45] Toplantıda akademi için hazırlanan kanun tasarısının ele alınarak, uygun bulunması halinde Parlamento'ya gönderileceği bildirilmiştir. Erzurum Kongresi salonunda toplanan komisyon üyeleri taslağı benimseyerek Meclise gönderilmesini kararlaştırmışlardır. Ayrıca 1942 yılında Ankara'da kurulan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün "tüm kitapları, arşivleri ve belgeleriyle" yeni kurulacak Atatürk Akademisi'ne devredilmesi de kararlaştırılmıştır.[46] Bu yeni karar da Türkiye'de Atatürk devrimleri ve ilkeleri konularının tek elden öğretilmesi ve yürütülmesiyle ilişkilidir.

---

[40] "Eğitim Ata'nın ilkelerine uygun olacaktır", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1971, s.1.

[41] "Eğitim Ata'nın ilkelerine uygun olacaktır", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1971, s.1-7.

[42] "Eğitim Ata'nın ilkelerine uygun olacaktır", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1971, s.7.

[43] "Eğitim Ata'nın ilkelerine uygun olacaktır", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1971, s.7.

[44] "Eğitim Ata'nın ilkelerine uygun olacaktır", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1971, s.7.

[45] "Eğitim Ata'nın ilkelerine uygun olacaktır", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1971, s.7.

[46] "İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Akademisine devrediliyor", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1971, s.1.

Atatürk Akademisi'nin kuruluşu aşamasında görüşlerini açıklayan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın mesai arkadaşı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Atatürkçülüğe dönüşü olumlu bulduğunu söylemiş ve "ilkeleri anlamak ve yaşatmanın selametin ve medeniyetin yolu olduğunu" ifade etmiştir.[47] Ne var ki, hükûmetin bu çabaları askerler arasında destek görmüyordu, Genelkurmay Başkanı Org. Tağmaç, Başbakan'a "MEB'de sol eğilimli kadrolar tasfiye edilmeden Atatürk Akademisi'yle uğraşmanın sırası olmadığını" söylemişti.[48] Nitekim 12 Mart'ta Nihat Erim döneminde başlatılan Atatürk Akademisi kurulması hakkında kanun tasarısı ancak 9 Ocak 1973 günü Meclise gelebilmiştir.[49] 12 Mart rejiminin daha esnek hale geldiği o tarihten bir sene kadar evvel Erim, Başbakanlık'tan istifa etmişti.[50]

V. Kemalist İlkelere Aykırı Bulunan Yayınların Durdurulması Kararı: 1000 Temel Eser Örneği

12 Mart rejiminin aldığı önemli kararlardan birisi de Kemalizm ilkelerine ve Cumhuriyet devrimine aykırı bulduğu/saydığı yayınları okulların programlarından kaldırma hamlesidir. AP iktidarı döneminde başlatılan "1000 Temel Eser" MEB tarafından oluşturulan bir kurul tarafından yayınlanmasına karar verilen kitaplardan oluşuyordu ve öğrencilerin bu kitapları okunması tavsiye olunuyordu. 1969'dan itibaren MEB tarafından yayınlanan 1000 Temel Eser serisinde çıkan kitap sayısı 1971 Temmuz ayında 66'ya ulaşmıştı.[51]12 Mart dönemi MEB Bakanı Şinasi Orel, hükûmet kurulduktan kısa zaman sonra "1000 Temel Eser'i hazırlayan kurulu kaldırdığını ve yakında yeni kurulun bakanlık içindeki uzmanlarca kurulacağını" açıklamıştır.[52]

Bakan Orel'in aldığı kararın arka planında Türk Dil Kurumu (TDK) uzmanlarınca 1000 Temel Eser hakkında hazırlanan rapor yer alıyordu. Rapordaki şu eleştiriler dikkat çekicidir: "Atatürk devrimleri ve Cumhuriyet rejiminin temel ilkeleri üzerinde kuşku uyandırma, bunların erdemine gölge düşürme", "Bütün devrimci kişi ve kuruluşlara sürekli bir saldırıya girişerek bunları yıpratma", "… demokrasiye ve bunun temeli olan bilimsel düşünce ve lâyık ahlâka cephe alarak çağdışı bir anlayış ve karşı devrimci bir

---

[47] "İnönü: Atatürkçülüğe dönüş önemli", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1971, s.7.

[48] Erim, **Günlükler 1925-1979 II. C.**, s. 972.

[49] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 9.1.1973., B: 36, O: 1, s.640-708.

[50] "Erim'in istifası resmen açıklandı", **Hürriyet**, 18 Nisan 1972, s.1.

[51] "1000 Temel Eser serisinin idare heyeti lağvedildi", **Yeni Asya**, 7 Temmuz 1971, s.1.

[52] "1000 Temel Eseri hazırlayan kurul lağvedildi", **Tercüman**, 7 Temmuz 1971, s.1.

düşünceyi sevimli ve geçerli kılma", "Dil, din ve düşünce yönlerinden bütün kurumları ile köhne Osmanlı düzenine hayranlık," "Kaba bir şovenlik diye adlandırılabilecek, geriye dönük ilkel ve duygusal bir milliyetçilik", "Romantik bir ırkçılık."[53]

TDK'nın raporunda yer alan bu ifadeler aslında 1000 Temel Eser'i hazırlayan bilim kurulu üyelerini de hedef alıyordu. Kaldırılan kurul üyeleri arasında Nihat Sami Banarlı, Kenan Akyüz, Faruk Timurtaş, İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin, Sabahattin Zaim, Yılmaz Öztuna, Mümtaz Tarhan, Mehmet Kaplan gibi muhafazakâr kesimin önde gelen edebiyatçı, tarihçi, fikir ve siyaset adamları vardı.[54] Aralarında Ömer Asım Aksoy'un da bulunduğu TDK üyeleri Bakan Şinasi Orel'i ziyaret ederek, raporu hangi düşüncelerle hazırladıklarını şöyle izah etmişlerdir: "Biz Atatürk'ün kurduğu devrimci bir kurumuz. Atatürk'ün bize bıraktığı mirası ona uygun şekilde yaşatmaya çalışıyoruz. Bizim kendimiz ve kurumumuz için istediğimiz bir şey yoktur. Sadece devrimci ve Atatürkçü çalışmalarınızda size destek olmak istiyoruz."[55] Doğrudan Orel'le temasa geçen TDK üyeleri rapora dair gerekçelerini sunarken, Başbakan Nihat Erim'in 1000 Temel Eser kurulunun kaldırılması hakkında ne düşündüğü de önemlidir. Ancak dönemin önemli tanıklarından Güner Öztek, MEB Şinasi Orel'in kimi konularda Erim'den bağımsız hareket ettiğini ifade etmiştir.[56]

1000 Temel Eser hakkında MEB'in kararı muhafazakâr kesim arasında büyük tepki toplamıştır. AP dönemi Millî Eğitim Bakanlarından İlhami Ertem, Türkiye'de Atatürk'ün arkasına saklanarak gerçeklerin gizlenemeyeceğini ifade ettikten sonra şimdiye kadar yayınlanan tüm eserlerin büyük bir ilgiyle karşılandığını, bazılarının da kısa zamanda tükendiğini söylemiştir. TDK raporunun hangi amaca hizmet ettiğini soran İlhami Ertem şöyle konuşmuştur: "Kitapçıların vitrinleri Marksist, Leninist, Maoist, kızıl emperyalizm eserleri ile doluyor, çok tehlikeli ve yıkıcı olmuyor da… Dede Korkut, Oğuz Kaan, Köroğlu, Karagöz mü çok tehlikeli ve yıkıcı oluyor. Orel'in rapordaki görüşlere katıldığını hiç sanmıyorum."[57] Ertem, bu eserlerin Kemalist devrimin temel ilkelerinden sayılan 1928 tarihli Harf Devrimi'yle gelen "nesiller arası kopukluğu doldurma işlevi olduğunu",

[53] "1000 Temel Eserin Basımı Durduruldu", **Milliyet**, 9 Temmuz 1971, s.9.

[54] "1000 Temel Eseri hazırlayan kurul lağvedildi", **Tercüman**, 7 Temmuz 1971, s.1-7.

[55] "1000 Temel Eserin Basımı Durduruldu", **Milliyet**, 9 Temmuz 1971, s.9.

[56] Sayın Güner Öztek ile 1 Temmuz 2023 günü yapılan görüşmeden alıntı.

[57] "Eski Bakan Ertem 1000 Temel Eseri Savundu", **Milliyet**, 13 Temmuz 1971, s.9.

"birlik beraberliği sağlayıcı yönü" olduğunu da savunmuş ve "Türk milletinin millî benliğini kaybetmesi halinde dağılacağını" söylemiştir.[58]

Kararı eleştiren isimlerden birisi de buna dair seri yazılarla görüşlerini açıklayan yazar Tarık Buğra'dır. Buğra, Dil Kurumu'nun raporunu ele aldığı değerlendirmesinde TDK'yı "amacından saptırılmış ve Türk dili için zararlı" bir kurum olarak nitelerken, "reform vaadiyle yola çıkan MEB'in bu raporu dikkate almaması gerektiğini" ifade etmiştir.[59] Rapordaki "köhne Osmanlı düzeni" ifadesiyle de ilgili eleştirilerde bulunan Buğra, "Osmanlı düzenine 'köhne' diyebilmek için yalnız ona düşman olmak yetmez; aynı zamanda ilkel denilebilecek kadar bilgisiz ve uygarlıktan nasipsiz olmak gerekir…" değerlendirmesini yapmıştır.[60] Buğra rapordaki "Karşı devrimcilik" ifadelerini de şöyle eleştirmiştir: "Bin temel eser komisyonu demokrasiye ve -o ne demekse- devrime karşı bir tutumla suçlanamaz. Bu suçlamaya kalkışanlar 'demokrasiyi' ve 'devrimi' hakiki Kemalist manalarından koparacak kadar özel bir yoruma razı olmak zorundadırlar. Bunun adı palavracılıktır. Osmanlı konusunda olduğu gibi ilerici snopluğudur."[61]

1000 Temel Eser'i "iftihar edilecek millî eserler olduğu için kızıl, solcu, renksiz tabakanın ve Türk milliyetçiliğinin düşmanı 'gizli kuvvetlerin' hedefinde" olduğunu ileri süren bir değerlendirmede de yeni kurulun tespit edilmesinde bakan Şinasi Orel'den "millî sağduyu içinde davranmasının beklendiği" ifade edilmiştir.[62] Söz konusu yorumda Cumhuriyet devrinin "en müspet hamlesi" olarak nitelenen 1000 Temel Eser'e dair şu değerlendirmeler de yer almıştır: "…Bunlarda Atatürk ilkelerine aykırılık varmış… dil devrimine saldırılar bulunuyormuş… Karşıdevrimci (yani antikomünist) düşünce savunuluyormuş. Kim veriyor bu hükümleri?... Bu eserlerde onların 'ırkçılık, Osmanlı hayranlığı' diye kulp taktıkları MİLLİYETÇİLİK görüşü hakimdir...".[63] Doğrudan MEB hedef almadan yapılan bu değerlendirmelerde sezilen fikir askerî idare altında gelen hükûmetin tasarruflarını tenkit etmekten sakınma olarak ele alınabilir.

---

[58] "Milli benliğimizi kaybettiğimiz an çöker, dağılırız", **Son Havadis**, 13 Temmuz 1971, s. 7.

[59] Tarık Buğra, "Bin Temel Eser Olayı-I" **Tercüman**, 11 Temmuz 1971, s.3.

[60] Tarık Buğra, "Bin Temel Eser Olayı-2" **Tercüman**, 12 Temmuz 1971, s.3.

[61] Tarık Buğra, "Bin Temel Eser Olayı-3" **Tercüman**, 13 Temmuz 1971, s.3.

[62] Ahmet Kabaklı, "Tehlikeli ve Yıkıcı", **Tercüman**, 10 Temmuz 1971, s.2.

[63] Ahmet Kabaklı, "Tehlikeli ve Yıkıcı", **Tercüman**, 10 Temmuz 1971, s.2.

VI. Üniversiteleri Aşırı Akımlardan Koruma Çabası ve Üniversite Özerkliğinin Sınırlandırılması

12 Mart öncesi dönemde üniversitelerde sol görüşün gerek akademik kadrolarda, gerek öğrenciler arasında hızla yayılması askerî muhtıra sonrasında kurulan Nihat Erim hükûmetlerini tedbir arayışına yöneltmiştir. 1961 Anayasası üniversitelerin gerçek anlamda özerkliğe kavuşmasını sağlayan ilk anayasaydı. Bu anayasanın getirdiği düzenlemelere göre üniversiteler idari ve akademik özerkliğe kavuşuyor, üniversitelerin kendi seçtikleri organlarca denetlenmesi, akademisyenlerin üniversite dışı mekanizmalar tarafından görevlerinden uzaklaştırılmaları engelleniyordu.[64] Ayrıca üniversitelerin kendi içlerinden seçimle gelen yetkili öğretim kurullarınca yönetilmesi ilkesi de bu anayasada yer almıştır.[65] Ancak 1960'ların ikinci yarısından itibaren üniversitelerde öğrenci grupları arasında radikalleşme eylemleri görülmüştür. 1968 ile 1971 arası dönemde üniversitelerin demokratikleşmesi talepleriyle başlayan eylemler, boykot ve işgaller çatışma ve ölümlere de neden olmuştur.[66]

Başbakan Nihat Erim bir demecinde 1961 Anayasası'nın Atatürkçü ilkelere yani Kemalist ilkelere uygun düştüğünü, geçmiş hükûmetlerin bunların uygulanmasında "gevşeklik" gösterdiğini ve bunu gidereceklerini söylemiştir.[67] Erim kendisinin akademik özerkliğe saygılı olduğunu söylerken, üniversitede Kemalizm'le bağdaşmayan görüşler ve birbirini dinlemeyen gruplar olduğunu şöyle savunmuştur: "…Benim gibi düşünmeyen kafirdir zihniyeti Atatürkçülüğün zıddıdır, bilirsiniz, Atatürk memlekette asıl bunu kaldırmak istemiştir, değil mi? Vay efendim şapka giydi, kâfir oldu, vay efendim, eteğini kısalttı kâfir olduysa benim gibi düşünmüyor, benim kadar solda değil, yahut, benim kadar sağda değil diye bir adamı suçlamanın ne farkı var?"[68]

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı konuşmasında da üniversitelerde yer alan sol eğilimli akademisyen ve öğrencileri eleştiren Başbakan Erim, "…bunların bayrağı Atatürk değildir, bunlar yabancı ülkelerden adamları Atatürk yerine kendilerine örnek ve önder

---

[64] Aydın, Taşkın, **age.**, s. 91.

[65] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 33.bs., 2019, s.361.

[66] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, Ankara, İmge Kitabevi, 3.bs., 2004, s.185.

[67] "Demokrasi, artık sandık demokrasisi değildir", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1971, s. 7.

[68] "Uygulanmayan anayasayı uygulayacağız", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1971, s.7.

seçmişlerdir…" demiş ve kısa zamanda anayasayı değiştirerek olaylarla "daha güçlü ve kararlı şekilde" mücadele edeceklerini söylemiştir.[69] Erim'in konuşmasından sonra 12 Mart sonrasında da devam eden asayiş olayları nedeniyle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerin olduğu Türkiye'nin 11 ilinde sıkıyönetim ilan edilmiştir.[70] 27 Nisan'da ilan edilen sıkıyönetim döneminde üniversitelerdeki sol gruplara ve sol eğilimli oldukları bilinen bazı hocalara karşı başta gözaltılar olmak üzere müeyyideler geliştirilmiştir. O günlerdeki gözaltıların hedefi daha çok "üniversite ve basın" çevreleriydi.[71] Bu sürecin başlangıcı İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılmasıydı ve bu hadisenin sonrasında pek çok akademisyen gözaltına alınmıştır.

Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın radyodan yayınlanan konuşmasında Elrom'un kaçırması olayına "yardım ve yataklık edenlerin idam edileceği" ve hatta yasaların "makabline şamil" (geriye doğru) işletileceğini açıklaması önemlidir.[72] Açıklamadan hemen sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Prof. Cahit Talas, Hukuk Fakültesi'nden Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Uğur Alacakaptan başta olmak üzere 10'dan fazla akademisyen gözaltına alınmıştır.[73] Üniversite hocalarından Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Bahri Savcı, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Mümtaz Soysal da o dönemde gözaltına alınan akademisyenler arasındadır.[74] Aydınlara karşı başlatılan gözaltı süreci CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün tepkisini çekmiş, İnönü Başbakan Erim'i ziyaretinde tutulan usulün yanlış olduğunu söylemiştir[75] İnönü'nün uyarısından sonra Nihat Erim valilere gönderdiği genelgede "İndi görüşlerle kimsenin gözaltına alınmamasını" istemiştir.[76] Bu talimatın ardından akademisyenler serbest bırakılacaktır.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 12 numaralı bildirisinde yurtsever Türk gençliğinin ideolojik bazı fikirlere kapıldığı ve Başkent'te faal olan kimi öğrenci derneklerinin amaçlarından saptıkları için çalışmalarının süresiz olarak durdurulduğu açıklanmıştır.[77] Akademisyenlerin dışında Çetin

---

[69] "Asayiş için Anayasa değişecek", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1971, s.7.

[70] "11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", **Milliyet**, 27 Nisan 1971, s.1.

[71] Metin Toker, **İsmet Paşa'nın Son Yılları: 1965-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 236.

[72] "Hükümet Başkanlığı Bildirisi", **Milliyet**, 18 Mayıs 1971, s.1.

[73] "14 Öğretim Üyesi Gözaltında", **Milliyet**, 22 Mayıs 1971, s.1.

[74] "19 İlde 427 kişi gözaltına alındı", **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1971, s.1.

[75] Toker, **age.**, s.237.

[76] "Erim: İndî görüşle kimse gözaltına alınmasın", **Milliyet**, 23 Mayıs 1971, s.1.

[77] "Ankara'da 22 Kuruluşun Faaliyeti Süresiz Durduruldu", **Son Havadis**, 2 Mayıs 1971, s.7.

Altan, İlhan Selçuk gibi o dönem sol/Kemalist düşünceye yakın olan gazeteciler gözaltına alınırken, sıkıyönetim tarafından kapatılan mesleki örgütler arasında Üniversite Asistanları Sendikası da yer almıştır.[78] Kısa zamanda üniversitelerde reform yapılması gündeme alınmış ve 1961 Anayasası'yla elde edilen özerlik sınırlandırılmıştır.

Aslında '61 Anayasası'yla gelen özerklik kavramıyla üniversiteler Kemalizm'in de öngördüğü şekilde "akıl ve bilim" doğrultusunda ve siyasî iradeden bağımsız şekilde eğitim ve öğretim verme olanağına kavuşturmuştu. Ancak Başbakan Nihat Erim, kendisi de üniversite kökenli bir siyaset adamı olmasına rağmen üniversite özerkliğine dair sıklıkla eleştirilerde bulunmuştur. Erim, bir demecinde şunları dile getirmiş ve özerkliğin Türkiye'deki uygulanışını eleştirmiştir: "…her şeyin bir sınırı olduğu gibi özerkliğin de bir sınırı vardır. 1961 Anayasası bu sınırı çok geniş tutmuştur ve özerkliğin kötüye kullanılması karşısında alınacak tedbirleri tespit etmediği için bazı hallerde gerçekten özerk olmaktan çıkmış, o anda bir fakültenin yönetimini eline geçirmiş olanların kendi inançlarından başka bir düşüncenin üniversitede söylenmesine, yaşamasına imkân bırakmadıkları bir ortam içime sokulmuştur. Bu hal üniversite serbestliğinin ve özerkliğinin tahribidir."[79]

Üniversite özerkliğine dair anayasada yapılacak tadilata dair değişiklikler basında yer almıştır. Buna göre "üniversitelerin bilimsel özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri" denilerek "bilimsel özerklik dışında başka bir özerkliğe sahip olamayacakları" vurgulanmıştır.[80] Taslağa dair açıklama yapan Başbakan Erim de Türkiye'de sadece devlet üniversiteleri bulunduğunu ve akademide "Marksizm ve Maoculuk" propagandası yapılamayacağını belirterek, şunları söylemiştir: "…bir öğretim üyesi objektif olarak bütün doktrinleri, bütün düşünceleri ilmi açıdan tahlil edebilir. Ama üniversite kürsüsünü… beyin yıkamak için… bir vasıta olarak kullanamaz…"[81] Başbakan Erim bu demeciyle aslında Kemalist ilkeler dışında üniversitede diğer ideolojilere göre birey yetiştirilmesine göz yummayacaklarını ve anayasa tadilatıyla aşırı akımları önleyecekleri mesajını vermiş oluyordu. Erim bir başka açıklamasında da "Burası İsviçre değil. 12 Mart öncesine kadar tatbik edilen üniversite özerkliğine bizim

[78] "Çetin Altan, İlhan Selçuk gözaltında", **Milliyet**, 30 Nisan 1971, s.1-9.

[79] Başbakan Erim'in Demeçleri ve Konuşmaları: 19 Mart 1971-17 Nisan 1972, **Nihat Erim'in Özel Arşivi, Tasnife Girmemiş Özel Evrak**, s.259.

[80] "Anayasanın 40 maddesi değişiyor", **Milliyet**, 6 Haziran 1971, s.9.

[81] "Askerlik görevi sivil olarak yapılacak", **Milliyet**, 6 Haziran 1971, s.9.

coğrafyamız müsaade etmez… Türkiye'de aşırı sol fikirler hudutsuzca gelişirse Türkiye'nin bağımsızlığı tehlikeye girer" demiştir.[82] Erim'in açıklamasının dışında Ankara Sıkıyönetim Komutanı Org. Semih Sancar da üniversite gençliğinin bazı ilim adamları eliyle "sağcı, solcu, devrimci, ilerici-gerici-ülkücü" gibi sıfatlarla kamplara ayrıldığını, bilim yuvalarını harp meydanı haline getirdiklerini" söylemiştir.[83]

Sancar'ın demeci dışında askerlerin anayasadaki üniversite özerkliğinin kesinlikle değiştirilmesini istedikleri ve bu talebi CHP Genel Başkanı ve Cumhuriyetin kurucu isimlerinden İsmet İnönü'ye de ilettikleri bildirilmiştir. İnönü'nün özerkliğin değiştirilmeden başka formüllerle akademideki sorunların çözümünü savunduğu; ancak Tağmaç'ı ikna edemediği de kaydedilmiştir.[84] Erim de askerler ve Cumhurbaşkanı Sunay nezdindeki girişimlerinde İnönü'nün özerklik konusundaki hassasiyetini dile getirmiş fakat sonuç alamamıştır.[85] Anayasa tadilatına dair görüş bildiren Siyasal Bilgiler Fakültesi Genel Kurulu açıklamasında, "üniversitelerin toplumsal huzursuzluğun ana nedenlerinden biri olarak gösterilemeyeceği" vurgulanmış, 1961 Anayasası'nın 120. maddesinde yapılacak değişikliğin "üniversite özerkliğini ortadan kaldırıcı nitelikte olduğu" savunulmuştur.[86] Ancak bu itirazlara rağmen anayasa tadilatı yasa tasarısı Meclis'e sevk edilmiştir.

Üniversitelerin özerkliğinin sınırlandırılmasına ilişkin tasarının Meclis'te görüşülmesi sırasında bazı milletvekilleri meseleyi Kemalizm/Atatürkçülük açısından ele alan konuşmalar yapmışlardır. Örneğin Milliyetçi Güven Partisi (MGP) lideri Turhan Feyzioğlu'na göre tarih kitaplarında "Atatürk'ten çok Mao'nun adı geçmektedir" ve "Türkiye'de halklar bulunduğu" fikri öğrencilere işlenerek bu yolla üniversitelerde "bölücülük" yapılmaktadır.[87] AP'den Mehmet Şemsettin Sönmez ise Meclis'in yapacağı değişiklikle Atatürk'ün arzuladığı ve idealindeki üniversiteyi kurma ve çağdaş üniversiteler seviyesi çıkarma sorumluluğu olduğunu söylemiştir.[88] Karşı görüş bildiren İstanbul bağımsız

[82] "Erim: 'Selçuk'u polis dövmüş onları teşhir edeceğim' dedi", **Milliyet**, 21 Haziran 1971, s.9.

[83] "Bazı profesörlerin yürüyüşü önlendi", **Hürriyet**, 7 Temmuz 1971, s.7.

[84] "İnönü Tağmaç'la Anayasa değişikliği konusunu görüşmüş", **Hürriyet**, 7 Temmuz 1971, s.1.

[85] Erim, **Günlükler 1925-1979 II. C.**, s. 970.

[86] "Özerklik Anayasanın zorunlu bir sonucudur", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1971, s.1.

[87] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 29.8.1971., B: 158, O: 1, s.472.

[88] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 29.8.1971., B: 158, O: 1, s.471-472.

milletvekili Mehmet Ali Aybar ise özerkliği korumanın tek koşulunun öğrenci ve öğretim üyelerinin yönetime birlikte katılmaları olduğunu söylemiş, "üniversitelerin hükûmetin her istediği an el atabileceği bir yer haline gelmesiyle idari ve bilimsel özerkliğin yok olacağını" savunmuştur.[89] 1961 Anayasası'nın üniversitelerle ilgili 120. maddesinin değiştirilmesi oylamaya katılan 339 milletvekilinden 335'inin oylarıyla kabul edilmiş, 4 milletvekili ret oyu vermiştir.[90] Anayasa tadilatı ve sonrasında 20 Eylül'de gelen düzenlemeyle 120.madde ve özerklik ilkesi zedelenmiş, "üniversiteler üzerinde Devletin gözetim ve denetim hakkı" getirilmiştir. Ayrıca "Üniversitelerde öğretim ve eğitim hürriyetinin tehlikeye girmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu'na idareye el koyma yetkisi ve üniversite organlarıyla öğretim üyeleri ve yardımcılarını görevden uzaklaştırma yetkisi" verilmiştir.[91]

[89] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 29.8.1971., B: 158, O: 1, s.475., "TRT'nin özerkliği kaldırıldı", **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1971, s.7.

[90] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 29.8.1971., B: 158, O: 3, s.548.

[91] Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi: 1946-1981**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 114., Taner Timur, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.293.

SONUÇ

12 Mart ara rejim döneminde Kemalizm'e ve Atatürk ilkelerine göre bir nesil yetiştirme çabası açık şekilde gözlenmektedir. Bu eğilimin en baskın olduğu dönem Nihat Erim'in Başbakanlığı'nın ilk evresidir. 12 Mart'ta muhtırayı Meclis'e veren TSK kademesi yeni gelecek hükûmetin Atatürkçü bir çizgide olmasını ve O'nun başlattığı reformları sürdürmesini beklediği açıktır. Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu parti olan CHP kökenli Nihat Erim bu dönemde Başbakanlığa seçilirken, onun Kemalist devrime bağlı olduğu fikri herhalde Cumhurbaşkanı Sunay ve komuta kademesi arasında ağır basmıştır. Nitekim Erim daha kabineyi kurarken yapacakları icraatlar için Atatürk'ü referans göstermiş, başta eğitim olmak üzere pek çok alanda Kemalizm'den aldıkları ilhamla "akıl ve bilim" rehberliğinde görev yapacaklarını söylemiştir. Bu söylem aslında antidemokratik unsurlarla başa gelen Erim ve hükümetinin bir bakıma Atatürk'le meşruiyet kazanma çabasıdır. Nitekim Erim kabinesi "Atatürk ilkelerinin eğitimde uygulanacağı" ve "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na aykırı uygulamalara son verileceği vaadiyle işe başlarken, Millî Eğitim'de temel ilkenin Kemalizm olacağını da ilan etmiştir.

12 Mart rejiminin Kemalizm'i bir nesil yetiştirme aygıtı olarak yeniden kurgulama niyetinin en açık göstergesi bir Atatürk Akademisi kurulacağının ilan edilmesidir. Farklı ideolojilerden gelen Kemalizm tanımlamalarına karşı resmî bir Kemalizm anlayışı ortaya koymak ve Atatürk ve devrimler konusunda en yetkili kurulu oluşturma iddiası önemlidir. Üstelik ilköğretimden yüksek öğretime kadar okullarda öğretilecek Atatürk ilkeleri ve devrim tarihi derslerini düzenleme görevinin bu akademiye verilmesi 12 Mart rejiminin Kemalizm'i bir nesil yetiştirme aygıtı olarak kullanma amacını ortaya koymaktadır. Söz konusu Atatürk Akademisi'ni oluşturan kurul üyeleri bir toplantısını Kurtuluş Savaşı'nın önemli dönüm noktalarından Erzurum Kongresi'nin toplandığı binada yaparak kamuoyuna semboller üzerinden mesaj vermiştir. Atatürk Akademisi'nin bir işlevi de Türk devrim tarihi alanında yetiştireceği akademisyenler aracılığıyla da Kemalizm ideolojisine göre nesil yetiştirme niyetini ortaya koymuştur. Akademinin kriterlerine göre yetişecek bu eğitmenler okullarda verecekleri derslerde öğrencilere devletin resmî kurumunun belirleyeceği kriterlerle Türk devrim tarihi dersleri verecekler ve Kemalizm ilkelerine göre yetişecek öğrenciler aşırı akımlara kapılmaktan korunacaklardı. Ancak Başbakan Nihat Erim, Atatürk Akademisi kurma teşebbüsü sırasında TSK komuta kademesinden yeterli destek görmemiştir.

1961 Anayasası'nda üniversite özerkliğini daraltılmasının amacı da bilhassa yüksek öğrenimdeki sol akımların etkisini kırmaktır. Başta TSK kademesi olmak üzere Başbakan Erim'in de üniversite özerkliğine bakışı Kemalist ideoloji dışındaki akımların öğrenciler üzerindeki izole etmektir. Erim buna dair söylemlerinde de zaman zaman Atatürk'ü ve Kemalist ilkeleri referans yapmıştır. Nitekim TSK destekli Erim kabinesi 1961 Anayasası'nın üniversitelerle ilgili olan 120. maddesini Meclis'ten geçirerek özerklik ilkesinin niteliğini değiştirmiştir. Yapısı değişen üniversitelerde kurulacak Atatürk Akademisi akademisyenleri aracılığıyla Türk devrim tarihi dersleri okutulacak ve 12 Mart rejiminin Kemalist ilkelere göre öğrenci yetiştirilmesi mümkün ve öğrenciler aşırı akımlardan korunmuş olacaktı. Ancak o dönem üniversite özerkliğini zedeleyen düzenlemenin akademi kökenli hukukçu bir Başbakan olan Nihat Erim aracılığıyla yapılması onun adına ve üniversiteler adına büyük bir talihsizlik sayılmalıdır.

Türkiye'de 1948'de yeniden açıldıkları tarihten itibaren eğitimin baş konularından birisi olan İmam Hatip Okulları, 12 Mart rejiminin de gündemine gelmiş ve bu okulların orta kısımları kapatılmıştır. Bu kararla din eğitiminde Tevhid-i Tedrisat Kanunu uygulamalarını sistematik hale getirmeyi planlayan 12 Mart rejimi bir anlamda da liseden evvel Atatürk ilkeleri doğrultusunda yetiştireceği gençleri ortaokul sonrasında mesleki din eğitimine yöneltmeyi hedeflemiştir. Yani amaç bireyi belli bir yaş olgunluğuna gelene dek Kemalist ilkeler doğrultusunda eğiterek, lise çağında isteyenleri dini eğitim alanına yöneltmektir. 12 Mart döneminde bir başka önemli hamle de Millî Eğitim'in 1000 Temel Eser konusundaki girişimidir. Seriden yayınlanan eserleri Kemalist devrimlerin karşısında bulan ve eski Osmanlı düzenine övgü niteliğinde değerlendiren TDK raporu üzerine yayınları durdurma kararı alan 12 Mart rejimi bu kararıyla Atatürk ilkelerine aykırı olarak bulduğu yayınlarla öğrencilerin eğitim görmesini engellemeyi planlamıştır.

KAYNAKÇA

Resmî Belgeler

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Arşiv Belgeleri

Nihat Erim'in Özel Arşivi, Tasnife Girmemiş Özel Evrak

Sözlü Tarih Çalışmaları

Güner Öztek (12 Mart Döneminde Başbakan Nihat Erim'in Özel Kalem Müdürü)

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Hürriyet

Son Havadis

Tercüman

Yeni Asya

Kitaplar

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 3.bs., 2007.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 33.bs., 2019.

Aydın, Suavi, Taşkın, Yüksel, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 5.bs., 2008.

Atatürk Yolunda 40 Yıl: 1933-1973, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973.

Bora, Tanıl, **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasal İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Cumhuriyet Döneminde Eğitim, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1983.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, Ankara, İmge Kitabevi, 3.bs., 2004.

Çeçen, Anıl, **100 Soruda Kemalizm**, Kilit Yayınları, Ankara, 8.bs., 2008.

Dölen, Emre, **Türkiye Üniversite Tarihi: 1946-1981**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Erim Hükûmetlerinin 1 Yılı: 7.4.1971.-7.4.1972, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1972.

Erim, Nihat, **Günlükler 1925-1979 II. C.**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Erim, Nihat, **12 Mart Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Geçiş Sürecinde Türkiye, (Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 6.bs., 2013.

Gülen, Ahmet, **Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020.

Hale, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze**, (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 1996.

Kili, Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Mango, Andrew, **Türkiye ve Türkler: 1938'den Günümüze**, (Türkçesi Füsun Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

Sakallıoğlu, Ümit Cizre, **AP-Ordu İlişkileri: Bir ikilemin anatomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Timur, Taner, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Toker, Metin, **İsmet Paşa'nın Son Yılları: 1965-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 21.bs., 2007.

CUMHURİYETİN ÇOCUKLARINA VE GENÇLERİNE CUMHURİYETİN ANLATIMI

Ahmet VURGUN*

Özet

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yayınlanan ilkokul ve lise tarih ders kitaplarında, Cumhuriyetin kuruluş sürecinin ve ilanının nasıl anlatıldığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırmanın kullanıldığı çalışmanın temel kaynağını, Harf İnkılabı öncesi (1924-1928) yayınlanan ilkokul ve lise tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri, tarihsel araştırma yönteminde sıklıkla kullanılan doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Ardından araştırmanın amacı doğrultusunda, o dönem ilkokul ve liselerde okutulan on farklı ders kitabı incelenmiş ve Osmanlı Türkçesiyle yazılı bulunan eserlerin araştırma konusu ile ilgili olan kısımları günümüz Türkçesine transkript edilerek içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen ilkokul ve lise tarih ders kitaplarındaki bulguların; Cumhuriyete giden süreç, Cumhuriyet kavramı, Cumhuriyet rejiminin özellikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçteki rolü ve cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Cumhuriyetin ülkedeki etkisi gibi hususlardan oluştuğu görülmüştür. Araştırma kapsamında incelenen kitaplar, Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra basılmıştır. Bu nedenle kitapların yazılış tarihlerinin, içeriği ve kullanılan dili doğrudan etkilediği görülmektedir. Yine Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanıp ardından Cumhuriyetin ilanının meydana getirdiği duygu, heyecan ve bakış açısı, ders kitaplarındaki anlatılardan anlaşılmaktadır. Bulgulara bakıldığında, Cumhuriyet rejiminin, çocukların ve gençlerin hafızalarında pekiştirilmek istendiği görülmektedir. Keza bu ders kitaplarını okuyan çocuklar ve gençler, Cumhuriyetin ilk kuşağı olup, yaşanılan süreçten bizzat etkilenmişlerdir. Yani yaşanılan, duyulan ve hissedilen bir tarihten, yazılan ve okunan bir tarihe ve tarih eğitimine gidilmiştir. Bu çalışmadan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki tarih anlayışı ve tarih eğitimine ders kitapları üzerinden bakıldığı gibi, henüz yeni kurulmuş olan Cumhuriyetin tarih dersleriyle eğitime yansıması incelenmiş olacaktır. Bundan da öte içinde bulunduğumuz zaman diliminin Cumhuriyetin kuruluşunun 100.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, ahmetvurgun43@gmail.com

Yıldönümü olması, çalışmanın önemini artırmakta, bugünden bir asır öncesini okuma fırsatı vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Mustafa Kemal Paşa, Eğitim, Tarih Eğitimi, Ders Kitapları

THE NARRATION OF THE REPUBLIC TO THE CHILDREN AND YOUTH OF THE REPUBLIC

Abstract

In this study, it is aimed to reveal how the foundation process and the proclamation of the Republic are described in primary and high school history textbooks published in the first years of the Republic of Türkiye. The main source of the study, in which historical research, one of the qualitative research methods, is the primary and high school history textbooks published before the Alphabet Revolution (1924-1928). The data of the study were obtained through document analysis, which is frequently used in historical research method. Then, in line with the aim of the research, nine different textbooks taught in primary and high schools at that time were examined and the parts of the works written in Ottoman Turkish that are related to the research subject were transcribed into today's Turkish and analysed by content analysis. The findings in the primary and high school history textbooks examined within the scope of the research consisted of issues such as the process leading to the Republic, the concept of the Republic, the characteristics of the Republican regime, the role of Mustafa Kemal Pasha in this process and his election to the presidency, and the impact of the Republic on the country. The books analysed within the scope of the research were published shortly after the proclamation of the Republic. For this reason, it is seen that the dates of writing the books directly affect the content and the language used. Again, the emotions, excitement and perspective brought about by the victorious outcome of the National Struggle and the declaration of the Republic can be understood from the narratives in the textbooks. When the findings are analysed, it is seen that the Republican regime is intended to be reinforced in the memories of children and young people. Likewise, the children and young people who read these textbooks were the first generation of the Republic and were personally affected by the process. In other words, from a history that was lived, heard and felt, to a history and history education that was written and read. Based on this study, the understanding of history and history education in the early years of the Republic of Türkiye will be analysed through textbooks, as well as the reflection of the newly established Republic on education through history lessons. Moreover, the fact that the current period of time is the 100th anniversary of the foundation of the Republic increases the importance of the study and gives the opportunity to read a century ago from today.

Keywords: Republic, Mustafa Kemal Pasha, Education, History Education, Textbooks

GİRİŞ

Türk İstiklal Savaşının başarıya ulaşmasının ardından ilan edilen Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde devlet sistemi ve toplumsal alanda çok sayıda inkılap gerçekleştirilmiş olup bu inkılapların önde gelenlerinden birini ise eğitim oluşturmuştur. Ülkede, M. Kemal Atatürk önderliğinde yeni bir eğitim sistemi inşa edilmeye başlamış, eğitimde yaşanan bu gelişmeler tarih dersini de etkilemiştir.[1] Nitekim 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki tüm eğitim kurumları maarif vekaleti çatısı altında toplandığı gibi müfredattan ders kitaplarına değin eğitim sisteminde pek çok alanda çalışmalar yapılmaya başlamıştır. [2] Bu kanunun hemen akabinde ise cumhuriyetin ilkeleri doğrultusunda ilk ve ortaöğretim kurumlarında yeni müfredat programları hazırlanmaya başlamıştır.[3] 1924 tarihli İlkokul müfredat programına bakıldığında, tarih dersinin üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfta yer aldığı görülür. Özellikle programda, üçüncü sınıftaki tarih dersinin içeriği ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre üçüncü sınıftaki tarih dersi daha çok okuma ve sohbet şeklinde olacak ve Meşrutiyetin ilanından 1924 yılına kadar meydana gelen önemli olaylar çocukların ilgisini çekecek şekilde anlatılacaktır. Bilhassa Anadolu'da milli hareketlerin başlamasıyla Cumhuriyetin ilanına kadar geçen milli uyanış devrine çok önem verilerek bu zamanın büyük şahsiyetleri anlatılacaktır.[4] Bu müfredat programıyla, Cumhuriyetin kuruluş süreci ilk kez tarih dersinde işlenmeye başlamıştır.[5] 1924 müfredat programının akabinde iki yıl sonra ilkokullar için yeni bir müfredat programı hazırlanmıştır. Bu programda, ilkokulun amacının iyi ve aktif vatandaş yetiştirmek olduğu vurgulanmıştır.[6] 1926 tarihli ilkokul müfredat programında tarih dersinin amacı olarak şu hususlar üzerinde durulmuştur[7]:

1.Çocuklara Türk milletinin geçmişi hakkında bilgi verip onlarda şuur uyandırmak.

---

[1] Bahri Ata, "Atatürk, Tarih Öğretimi ve Müzeler", **Türk Yurdu**, 2000, S 160, s.85.

[2] Erdal Aslan, "Atatürk döneminde Tarih Eğitimi I: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem (1923-1931)", **Eğitim ve Bilim**, 2012, S 164, s.334.

[3] Bahri Ata, "1924'te İlkokullarda Tarih Öğretimi: D'alembert Etkisi Altında Türk Deneyimi", **Türk Tarih Eğitimi Dergisi, 2014**, C 3, S 1, s. 50-51; Aslan, agm., s.339.

[4] Maarif Vekâleti**, İlk Mektepler Müfredat Programı**, Matbaayı Amire, İstanbul 1924, s.3, 23-25.

[5] Aslan, agm., s. 336.

[6] Maarif Vekâleti**, İlk Mektepler Müfredat Programı**, Matbaayı Amire, İstanbul 1926, s.2.

[7] Maarif Vekaleti, **age.**, s.71.

2.Bugünkü medeniyetin uzun bir geçmişin ürünü olduğunu anlatmak.

3.Büyük şahısların hayat ve hareketlerini betimleyip, çocuklara model olacak örnekler göstermek.

Bu programda tarih dersi ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflarda yer almış ve konular cumhuriyetin ilk yıllarına kadar getirilmiştir.[8] M. Kemal Atatürk, bu programla özellikle ilgilenmiş, hatta tarih dersinin hedefleri arasında yukarıda belirtilen son maddeyi özelikle işaretlemiştir.[9]

İlkokul müfredat programlarından başka ortaöğretim müfredat programlarında da birtakım değişiklikler yapılmış ve liselerdeki tarih dersleri de bu değişimden etkilenmiştir. Bu programla birlikte liselerde tarih dersi, birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta okutulacaktır. Özellikle liselerin son sınıflarındaki tarih dersleri, yakın dönem konuları ağırlıklı olmuştur. [10] Liselerdeki tarih derslerinde, Cumhuriyet'in beklentileri doğrultusunda bazı değişiklikler, eklemeler ve çıkarmalar yapılmakla birlikte II. Meşrutiyet dönemi ders kitaplarının devamı niteliğindeydi ve Avrupa merkezci özellikler taşımaktaydı. [11] Nitekim bu duruma daha sonra müdahale edilecek ve "Türk Tarih Tezi" olarak nitelendirilen tarih görüşüyle birlikte lise tarih derslerinde ve ders kitaplarında ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanacaktır.[12]

Türk tarihi, Cumhuriyetin ilanı sonrası Türkiye'de milli kimliğin ve kolektif belleğin inşasında oldukça etkili olmuştur.[13] Tarihin bu süreçteki etkisi söz konusu olduğunda ise tarih eğitimi gündeme gelmektedir. Nitekim tarih dersleri toplumu geleceğe hazırlayan bir işleve sahiptir.[14] Eğitim kurumlarında işlenen tarih dersleriyle değerlerini, kültürünü bilen ve benimseyen iyi vatandaşların yetiştirilmesi hedeflenir.[15] Tarih dersinin bu misyonu yerine getirmesinde ise en etkili araçlardan birini ders kitapları

---

[8] Maarif Vekâleti, **age.**, s.72-74.

[9] Bahri Ata, "John Dewey ve Türkiye'de İlköğretimde Tarih Öğretimi (1923-1930)", Ç. Baytekin ve B. Türkoğan (Yay. Haz.), **Kocaeli Üniversitesi ve Atatürk Araştırma Merkezinin Ortaklaşa Düzenledikleri "Atatürk'ün Cumhuriyet'in İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu Bildirileri**, 1998, s.67.

[10] Aslan, agm., s.339-340.

[11] Aslan, agm., s.342.

[12] Ahmet Vurgun, **Milli Tarih Nedir?** Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2016, s.74.

[13] Bülent Akbaba, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarındaki Vatandaş Yetiştirme Politikalarında Tarih Yazımı ve Öğretiminin İşlevi", **Türk Yurdu**, 2016, C 36, S 41, s.47-51. Vurgun, age.

[14] Dursun Dilek, **Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi**, Nobel Yayıncılık, Ankara 2007.

[15] İsmail Hakkı Demircioğlu, **Tarih Eğitiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar**, Anı Yayıncılık, Ankara 2007.

oluşturur. Ders kitapları, eğitim sistemi içerisinde bilginin taşınmasının yanı sıra siyasal ve toplumsal normları da hafızalara kazır. Bu nedenle siyasi bir işleve de sahiptir. Devletlerce hazırlanan müfredat programlarında ders kitapları, öğrencilerin kişilik ve dünya görüşlerini etkiler.[16] Ayrıca ders kitapları, geniş bir zaman dilimini içeren konuları, tarihçinin görüşünün tarihsel kurgu ile aktarımı, politik ve kültürel aktarımlar nedeniyle tarih eğitiminde önemli bir konumda olmuştur.[17] Tüm bunların yanı sıra ders kitapları, okurun zihninde imaj oluşturma özelliğine sahiptir. Bu bağlamda, tarih ders kitapları, tarihi bilgileri söylemle birlikte sunarak imaj oluşturmaya çalışır. [18] Tüm bu değerlendirmeleri bir araya getirildiğinde tarih ders kitaplarının tarih eğitiminde ne denli bir etkiye sahip olduğu görülür. Nitekim ders kitapları geçmişten bugüne değin meydana gelişen değişim ve sürekliliği de göz önüne koyduğu gibi, geçmişteki devlet-siyaset ve eğitim ilişkisini de gösterir. [19]

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki ilkokul ve lise tarih ders kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve ilanının anlatımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yeni tesis edilen rejimin tarih ders kitaplarında yer alması gayet tabiidir. Ancak bu çalışmada cumhuriyetin ilanının hemen ardından hazırlanan müfredat programı ve ders kitaplarındaki durum tespit edilmeye çalışılmıştır. Keza ilgili ders kitapları 1924-1928 yılları arasında yayınlanan cumhuriyetin ilk, ilkokul ve lise tarih ders kitaplarıdır. Böylece cumhuriyetin ilk kuşağına sunulan cumhuriyet imajı ders kitapları üzerinden betimlenmiş olacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma kullanılmıştır. Tarihsel araştırma, geçmişte meydana gelmiş eylemleri ve olayları tanımlamak, açıklamak ve böylelikle anlayabilmek için verilerin

---

[16] Falk Pingel, **Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi Unesco** (Çev. N. Elhüseyni), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004; Ahmet Şimşek, "Giriş", A. Şimşek (Edt.), **Tarih Ders Kitaplarında İmajlar**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019.

[17] Cengiz Dönmez ve Kubilay Yazıcı, "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Tarihi Karakterlerin Kullanımını Etkileyen Faktörler", **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2013, C 14, S 3, s.243-265.

[18] Hüseyin Köksal, "Sunuş", A. Şimşek (Edt.), **Tarih Ders Kitaplarında İmajlar**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019.

[19] Bahri Ata, "Tarih Öğretiminin Tarihi (1869-1922 dönemi)", İ. H. Demircioğlu ve E. Demircioğlu (Edt.),

Türkiye'de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s.1-28.

sistemli olarak toplanması ve değerlendirilmesidir.[20] İşte bu çalışmada da tarihsel araştırmanın doğasına uygun olarak dönemin belgelerinden hareketle, ilkokul ve tarih ders kitaplarındaki Cumhuriyet anlatısı betimlenmeye çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki (1924-1928) ilkokul ve lise tarih ders kitapları, çalışmanın temel verilerini oluşturmakta olup, bu veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi veren yazılı materyallerin analiz edilmesidir.[21] Çalışmanın temel verilerini oluşturan bu ders kitapları, İBB Atatürk Kitaplığı ve Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege koleksiyonundan temin edilmiştir. Akabinde çalışmanın amacı doğrultusunda ilgili döneme ait ilkokullarda ve liselerde okutulan on farklı tarih ders kitabı incelenmiş ve Osmanlı Türkçesiyle yazılı bulunan eserlerin çalışma konusu ile ilgili olan kısımları günümüz Türkçesine transkript edilmiştir. Nihayetinde elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiş ve kategorik hale getirilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda çalışma kapsamında incelenen ders kitapları sunulmuştur:

Tablo 1. ***Araştırma kapsamında incelenen ilkokul ve lise tarih ders kitapları***

Ders Kitapları / **İlkokul Tarih Ders Kitapları**	**Yazar**	**Yıl**	**Sınıf**
Bizim Tarih	Ahmet Halit	1924	3
Milli Tarih	Köprülüzade Mehmet Fuat	1924	5
Türkiye Tarihi	Ahmet Refik	1925	3
Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri	İhsan Şerif	1926	5
Türk Çocuklarına Tarih Dersleri	Emin Ali	1927	5
Cumhuriyette Tarih	İhsan Şerif	1927-1928	4
Çocuklara Tarih Bilgisi	Ahmet Refik	1928	5
Lise Tarih Ders Kitapları			
Yeni Tarih-i Umumi	Ali Reşat	1925	Liselerin Birinci Devre Üçüncü Sınıfları

[20] Jack Fraenkel vd., **How to Design and Evaluate Research in Education**, Connect Learn Succeed. New York 2011, s.534.

[21] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s.189.

Ders Kitapları	Yazar	Yıl	Sınıf
Türkiye Tarihi	Ahmet Hamit ve Mustafa Muhsin	1926	Liselerin Birinci Devre Üçüncü Sınıfları
Asr-ı Hazır Tarihi	Ali Reşat	1926	Liselerin İkinci Devresi Son Sınıf

Bulgular

Çalışmanın bulguları ilkokul ve lise tarih ders kitaplarına göre iki bölümde incelenmiştir. Bu nedenle ilk bölüm *Çocuklara Cumhuriyet*, ikinci bölüm ise *Gençlere Cumhuriyet* başlıkları altında sunulmuştur.

Çocuklara Cumhuriyet

Bu bölümde, ilkokul tarih ders kitaplarındaki Cumhuriyet anlatısı; *Cumhuriyetin Özelliği ve Niteliği, M. Kemal Atatürk ve Cumhuriyet, Cumhuriyetin Önemi ve Kazanımları, Kanun ve Cumhuriyet, Cumhuriyet ve Temenniler* başlıkları altında kategorize edilmiştir.

Cumhuriyetin Özelliği ve Niteliği

İncelenen ders kitaplarında Cumhuriyet'ten bahsedilirken öncelikle, Cumhuriyet rejiminin özelliği, nitelikleri ve hükümet şekli üzerinde durulduğu görülmüştür:

"*Halkın bilakaydü şart hakimiyeti esası üzerine kurulan bugünkü cumhuriyet idaresi…*"[22]

"*Milleti kendi içinden en akıllı ve namuslu birinin idare etmesi kadar akla yakın olan hükümet şekli yoktur. Binaenaleyh 29 teşrinevvel 1339 tarihinde büyük millet meclisindeki millet vekilleri cumhuriyetin ilanına karar verdiler*[23]"

"*Bugünkü hükümetimizin şekli, cumhuriyettir. Cumhuriyet milletlerin bütün şekli idareleri arasında en faideli buldukları bir tarz hükümettir, birçok defalar tecrübeler edilmiş, mükemmeliyet ve menfaati anlaşılmıştır.*[24]"

[22] Köprülüzade Mehmet Fuat, **Milli Tarih**, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1924, s.110.

[23] Ahmet Halit, **Bizim Tarih**, Amedi Matbaası, İstanbul 1924, s.22.

[24] İhsan Şerif, **Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1926, s.118.

"*Bugünkü hükümetimizin şekli cumhuriyettir. Bugünkü idare usulleri arasında en iyisidir. Millet doğrudan doğruya kendi işine kendi bakar*"[25]

"*Türklerin bu hareketleri çok doğru idi: dünyada en güzel bir idare varsa o da cumhuriyet idi. Avrupa'da bütün milletleri kralların zulmünden bu idare kurtarmıştı. Cumhuriyet, devleti halkın idare etmesi, kendi işini halkın kendi görmesi demekti*"[26]

"*Yeryüzündeki milletlerin binlerce seneden beri tecrübe ederek milletler için faideli buldukları cumhuriyet şekline kavuştuğumuzdan dolayı ne kadar sevinsek yeri vardır*."[27]"

Ders kitaplarında geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyetin özelliklerinden bahsedilirken Cumhuriyet ile ülkeyi halkın kendisinin idare ettiği, en iyi idare şekli olduğu, yaşanan tecrübeler sonucu Cumhuriyetin ortaya çıktığı ve faydalı bir yönetim şekli olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir ders kitabında ise Cumhuriyet *güneş*'e benzetilerek bu güneşin Anadolu'dan doğduğuna ve İstiklal Savaşı sonucu meydana geldiğine atıfta bulunulmuştur.[28]

İncelenen bir başka ders kitabında da Cumhuriyetin bir halk hükümeti olduğu belirtilerek, Cumhuriyetin temellerinin 1923'ten önce atıldığı ve Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla fiilen Cumhuriyet idaresinin oluştuğuna dikkat çekilmiştir:

"*Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinin teşkil etmesi Türk milletinin bir halk hükümeti, cumhuriyet hükümeti vücuda getirmesi demektir. Fakat cumhuriyet idarenin hem hakikaten ve hem de şeklen tesisi 29 teşrinevvel 1923 tarihinde olmuştur*."[29]"

M. Kemal Atatürk ve Cumhuriyet

İlgili tarih ders kitaplarında Cumhuriyetin ilanından sonra Milli Mücadelenin lideri ve Cumhuriyetin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı anlatılmıştır. Bu bağlamda Atatürk'ten bahsedilirken, İstiklal Savaşındaki rolü, kurtarıcılığı ve onun Türk milletine ve ülkesine olan hizmetlerine değinilmiştir:

---

[25] İhsan Şerif, **Cumhuriyette Tarih**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1927-1928, s. 126,127.

[26] Ahmet Refik, **Çocuklara Tarih Bilgisi**, İbrahim Hilmi Matbaası, İstanbul 1928, s.166.

[27] Köprülüzade Mehmet Fuat, **Milli Tarih**, s.110.

[28] Ahmet Refik, **Türkiye Tarihi**, İbrahim Hilmi Matbaası, İstanbul 1925, s.111.

[29] Emin Ali, **Türk Çocuklarına Tarih Dersleri**, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1927, s.149.

"*Cumhur reisliğine Türklerin istiklal kahramanı Gazi Mustafa Kemal intihap olundu*.[30]"

"*Reis-i cumhurluğa vatana ifa ettiği büyük vazifelere ve hizmetlere mükafat olarak Gazi Mustafa Kemal Paşayı intihap eyledi*.[31]"

"*Hiç şüphesiz cumhur reisliğine getirilecek zat bu memlekete en çok hizmet etmiş, herkesin en çok hürmet ve muhabbetini kazanmış birisi olmalı idi. O halde bu mevkiye milletin gözbebeğinden daha layık kim vardı? Halaskarımız Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri millet vekillerinin tam ittifakıyla reisliğe intihap edildiler*.[32]"

"*Reislik makamına da hayatımız, ciğerimiz olan halaskarımızı getirdik*.[33]"

Cumhuriyetin Önemi ve Kazanımları

Ders kitaplarında, Cumhuriyet'ten bahsedilirken Cumhuriyetin önemi ve getirdikleri üzerinde de durulmuştur:

"*Artık köhne Osmanlı İmparatorluğu tarih sahifelerine gömüldü. Ve yeni Türkiye tarihinin şanlı ve şerefli bir sahifesi açıldı*.[34]"

"*Anadolu'nun hayatı, Türkiye'nin yaşaması hürriyet ve istiklal ile kaimdir. Hürriyet ve istiklali yaşatacak da cumhuriyettir*.[35]"

"*Artık bütün Türklerin canı da birdir, dimağı da. Aralarında hiçbir ayrılık gayrılık yoktur*.[36]"

Bir ders kitabında Cumhuriyet öncesi hanedan eleştirisi yapılarak Cumhuriyetin yenilik ve ilerlemedeki rolü vurgulanmıştır: "*Cumhuriyet sayesinde memlekete asırlardan beri felaket getiren Osmanlı hanedanının fenalıklarından kurtulduğumuz gibi, memleketin terakkisine mani olan kurun-ı vustadan kalma bazı köhne müesseseleri de yıktık*.[37]"

İncelenen ders kitaplarının birinde ise Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılapların Cumhuriyetin kazanımları olduğuna dikkat

---

[30] Ahmet Refik, **Çocuklara Tarih Bilgisi,** s.166.

[31] Emin Ali, **Türk Çocuklarına Tarih Dersleri**, s.149.

[32] Ahmet Halit, **Bizim Tarih,** s.22.

[33] İhsan Şerif, **Cumhuriyette Tarih**, s.126.

[34] Ahmet Halit, **Bizim Tarih**, s.22.

[35] Ahmet Refik, **Türkiye Tarihi**, s.111.

[36] İhsan Şerif, **Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri**, s.118.

[37] Köprülüzade Mehmet Fuat, **Milli Tarih**, s.110.

çekilmiştir: "*Cumhuriyet idaresi Türk gençliğini de Türk halkını da cehaletten kurtardı. Cumhuriyet olunca, kadınlara da hürriyet verildi. Erkekler birkaç kadın alırlar, zevceleri bir lafla boşarlardı. Cumhuriyet idaresi bunları da kaldırdı. Cumhuriyet idaresi Türkleri de en medeni insanların kıyafetine soktu. Türkler cumhuriyet sayesinde şarkın en medeni bir milleti oldular.*[38]"

Kanun ve Cumhuriyet

İlgili tarih ders kitaplarının birinde, cumhuriyetten bahsedilirken, teşkilat-ı esasiye kanununda yapılan değişikliklerin de bilgi olarak sunulduğu görülmüştür:

"*Büyük Millet Meclisi ilk teşkil ettiği günden itibaren neşrettiği kanunlarla Türk milletinin şekli hükümetini şu suretle tespit etmiştir: Türkiye'de hakim olan millettir. Türk milleti istiklal ve hürriyetini müdafaa için kabul ettiği hükümet şekli cumhuriyettir. Türk milleti her dört senede bir mebuslarını intihap eder. Mebuslar Ankara'da toplanarak büyük millet meclisini vücuda getirirler. Millet meclisi içlerinden birini reis-i cumhur intihap eder. Reis-i cumhur Türk milletini temsil eder ve icra kuvvetlerine riyaset eyler*.[39]"

Cumhuriyet ve Temenniler

İlkokul tarih ders kitaplarında, Cumhuriyet konusunun bitiminde, yeni rejimle birlikte bazı dilek ve temennilerde de bulunulduğu dikkati çekmiştir. Bu dilek ve temennilerin Cumhuriyetin varlığı ve yaşaması, Cumhuriyetin, ülkeye ve halka katacakları üzerinde toplandığı görülür:

"*Ulu Tanrı sen cumhuriyetimizi, o cumhuriyeti meydana getiren koca gaziyi, o cumhuriyetin tebaası olan milletimizi daim et. Mesut ve bahtiyar et*.[40]"

"*Var olsun Türkiye Cumhuriyeti*.[41]"

"*Cumhuriyet idaresi sayesinde memleket yükselecek, halkımız bu sayede asırlardan beri özlediği saadete, rahata erecektir. Medeniyet aleminde bize şerefli bir mevki ayıracak olan cumhuriyet, her Türk genci için sarsılmaz bir akide'dir. Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti*.[42]"

---

[38] Ahmet Refik, **Çocuklara Tarih Bilgisi**, s.168-169, 170.

[39] Emin Ali, **Türk Çocuklarına Tarih Dersleri**, s.149.

[40] İhsan Şerif, **Cumhuriyette Tarih**, s. 126.

[41] İhsan Şerif, **Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri**, s.118.

[42] Köprülüzade Mehmet Fuat, **Milli Tarih,** s.110.

Gençlere Cumhuriyet

Bu bölümde, lise tarih ders kitaplarındaki Cumhuriyet anlatısı; *Cumhuriyetin İlanı Süreci ve Gerekçesi, M. Kemal Atatürk ve Cumhuriyet, Cumhuriyetin Önemi ve Kazanımları ile Kanun ve Cumhuriyet* başlıkları altında kategorize edilmiştir.

Cumhuriyetin İlanı Süreci ve Gerekçesi

İncelenen lise tarih ders kitaplarında, Cumhuriyetin ilanına giden süreç ve yeni rejimin inşasının bazı gerekçeleri hakkında bilgi verildiği görülmüştür. Bu noktada ders kitaplarının birinde Türk milletinin hakimiyeti eline almak istemesiyle Cumhuriyete gidildiği şöyle belirtilmiştir: "*Hür olmak, bütün asri yenilikleri kabul etmek isteyen Türk milleti idare-i mutlakiyenin avdetine imkan bırakmak istemezdi. Bunun için millet meclisinin kararıyla cumhuriyet ilan olundu (29 teşrinevvel 1923)*.[43]"

Bir başka ders kitabında ise Büyük Millet Meclisinin oluşumu sonrası meydana gelen gelişmelerle fiili bir Cumhuriyet idaresinin oluştuğu ve fiili durumun hukuki duruma evrilmesi sürecine değinildiği görülmüştür:

"*Daha birinci Büyük Millet Meclisi teşekkül ettiği ve ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu vücuda getirildiği zaman hakimiyetin millette olduğu ilan edilmişti. Bilahare saltanat-ı ferdiye ilga olunmuş ve fakat şekli hükümete hakiki ismi verilememişti. Cumhuriyet kelimesinden ürkenler vardı. Henüz hal-i harpte bulunduğumuz bir sırada da bu yüzden faydasız bir münakaşa açmak doğru görülmüyordu. Hakikatte ise birinci Büyük Millet Meclisi teşekkül edeli memleket Cumhuriyet ile idare olunuyordu. Padişahın ortadan kalkması ile hiçbir mahzur tevellüt etmediği bilfiil görülmüştü. Artık fiilen mevcut bir şekle, ismini vermek zamanı gelmişti*.[44]"

M. Kemal Atatürk ve Cumhuriyet

İncelenen lise tarih ders kitaplarında, Cumhuriyetin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün Cumhuriyetin ilanı sürecindeki rolü ve etkisine değinildiği görülmüştür:

"*Lozan muahedesiyle haricen sulh temin edildikten sonra memleketimizde ciddi ıslahat yapmak lazım geliyordu. Milleti düşman ayakları altında mahvolmaktan kurtarmış olan Gazi Mustafa Kemal Paşanın*

[43] Ali Reşat, **Asr-ı Hazır Tarihi**, Milli Matbaa, İstanbul 1926, s.466.

[44] Ahmet Hamid ve Mustafa Muhsin, **Türkiye Tarihi**, Milli Matbaa, İstanbul 1926, s.714.

dehası bu ıslahata rehber oldu. Cumhuriyet riyasetine büyük münci Gazi Mustafa Kemal Paşa intihap edildi.[45]"

"*Lozan muahedesi akdedilerek harici gaile bertaraf edildiği için Gazi Paşa öteden beri yürüdüğü hedefe vasıl olmak kararını vermişti 29 Teşrin-i Evvel 1923 günü akşamı Gazi Paşa nokta-i nazarını bildirdi. Pek heyecanlı geçen o celsede meclis cumhuriyeti kabul etti. Aynı celsede Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk riyasetine büyük gazi intihap olundu*.[46]"

Bu bilgilerin dışında Atatürk'ün meclis tarafından oy birliğiyle cumhurbaşkanı seçildiği de belirtilmiştir:

"*Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri müttefiken riyaset-i cumhura intihab edildi*.[47]"

Cumhuriyetin Önemi ve Kazanımları

Çalışma kapsamında incelenen lise ders kitaplarında, Cumhuriyetin ilanı sonrası Türkiye'de yaşanan değişim ve gelişmeler, ülkeye ve millete olan katkıları şöyle vurgulanmıştır:

"*Türkler hükümet şekillerinin en mükemmeli olan cumhuriyetin tesisinden sonra asırlarca zamandan beri nail olamadıkları ıslahata yeniliklere kolayca kavuştular. Cumhuriyet idaresi Türkiye'nin iktisadi, ictimai, adli teşkilatını en sağlam temeller üzerine kurdu. Avrupa'nın kanunlarını aynen kabul etti. Garp medeniyetini bir kül olarak aldı. Cahilane itikadları, hurafeleri esasından kaldırdı. Bugün Türkiye medeni milletler arasında hak işgal etmesi lazım gelen mevkie çıkmış ve cumhuriyet idaresinin attığı metin temeller üzerinde kendisine çok parlak bir istikbal temin etmiştir.*[48]"

"*Cumhuriyetin ilanı millet için tebcil ve şükrana şayan büyük bir inkılap idi*.[49]"

Kanun ve Cumhuriyet

Cumhuriyete giden süreç ve Teşkilat-ı Esasiye kanununda yapılan değişikliklerin, lise ders kitaplarında ayrıntılı olarak belirtildiği dikkati çekmektedir. Bu bağlamda ders kitaplarının birinde, Cumhuriyetin ilanına

[45] Ali Reşat, **Asr-ı Hazır Tarihi**, s.466.

[46] Ahmet Hamit ve Mustafa Muhsin, **Türkiye Tarihi**, s.716.

[47] Ali Reşat, **Yeni Tarih-i Umumi**, Yeni Matbaa, İstanbul 1925, s.449.

[48] Ali Reşat, **Asr- Hazır Tarihi**, s.466, 467.

[49] Ali Reşat, **Yeni Tarih-i Umumi**, s.449.

giden yol ve ardından bunun kanuni olarak düzenlenme süreci gerekçesiyle anlatılmıştır[50]:

"*Meclisin 29 Teşrin-i Evvel tarihindeki içtimaında Türkiye Tarihi için pek mühim ve kat'i kararlar verildi: Büyük Millet Meclisince suret-i kat'iyede kabul edilmiş olan hakimiyet-i milliye usulünün Türk milletine te'min ettiği büyük muvaffakiyetler aşikâr idi. Bu usulün milletin bizzat ve bilfiil memleketi idare etmesi esasına müstenit bulunması zaten cumhuriyet demekti. Cumhuriyet, ferdin saltanatını kabul edemeyeceğinden artık Türkiye devletinin şekli hükümetinin cumhuriyet olduğunu ilan etmek zamanı hulul etmişti. Binaenaleyh teşkilat-ı esasiye kanununun ona göre tadili, cumhuriyet tesis olunduktan sonra da cumhuriyetin mümessili olacak bir riyaset makamının ihdası lazımdı*."

Cumhuriyetin ilanı münasebetiyle Teşkilat-ı Esasiye Kanununda meclis tarafından yapılan değişiklikler, ders kitaplarında ayrıntılı olarak sunularak, kanundaki bu maddelerin kabulüyle birlikte Türkiye'nin idare şekli ve unvanının Cumhuriyet olduğu belirtilmiştir[51]:

"*-Hakimiyet, bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat veya bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli hükümeti cumhuriyettir.*

- Türkiye reis-i cumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihab devresi için intihab olunur. Vazife-i riyaset yeni reis-i cumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihab olunmak caizdir.

-Türkiye reis-i cumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe meclise ve heyet-i vekileye riyaset eder.

- Başvekil, reis-i cumhur tarafından ve meclis azası meyanından intihab olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından ve yine meclis azası arasından intihab olunduktan sonra heyet-i umumiyesi reis-i cumhur tarafından meclisin tasvibine arz olunur.".[52]

---

[50] Ali Reşat, **Yeni Tarih-i Umumi**, s.446,447.

[51] Ali Reşat, **Yeni Tarih-i Umumi**, s.447-449; Ahmet Hamit ve Mustafa Muhsin, **Türkiye Tarihi**, s.716.

[52] Ali Reşat, **Yeni Tarih-i Umumi**, s.449.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk kuşağını oluşturan ve ilkokul ve lise öğrencileri, cumhuriyetle eğitim hayatlarında okullarındaki tarih dersleriyle karşılaşmıştır. Bu derslerinde, öğretmenlerinin yanı sıra yardımcı eğitim materyali olarak ders kitaplarında Cumhuriyetle ilgili bilgi edinmişlerdir. Bu çalışmada, büyükleri mutlakiyet ve meşrutiyet rejimlerini gören Cumhuriyetin ilk kuşağını oluşturan çocuklara ve gençlere, tarih ders kitaplarından hareketle Cumhuriyetin ne olduğu ve kuruluş öyküsü sunulmuştur. Öncelikle ilkokul ve liselerdeki anlatıda bazı farklılıklar olduğu ve öğrencilerin düzeylerine göre bilgi, içerik ve üslubun oluşturulduğu görülmektedir. İlkokul kitaplarındaki anlatıda öncelikle, Cumhuriyetin ne olduğu, rejimin tanımı yapılmaya açıklanmaya çalışılmıştır. Hemen akabinde ise Cumhuriyetin kurucusu M. Kemal Atatürk odak noktasına konulmuş, M. Kemal Atatürk'ün İstiklal Savaşını başarıya ulaştırdığı gibi ülkeyi yeni rejime de kavuşturduğu vurgulanmıştır. Yine Cumhuriyetin faydaları ve faziletlerine yoğunlaşılmıştır. Anlatıdaki temennilerle de çocuklara düzeyine uygun olarak Cumhuriyetin varlığı ve kalıcılığı belirtilmiştir. Lise tarih ders kitaplarında özellikle yeni rejime geçiş süreciyle Cumhuriyet rejimine geçişin gerekçeleri üzerinde durulmuştur. Yine, Cumhuriyetin kazanımlarına, M. Kemal Atatürk'ün rolüne dikkat çekildiği gibi öğrencilerin düzeyine göre bir anlatının tercih edildiği dikkati çekmektedir. Nitekim içeriğin daha yoğun bilgi ağırlıklı olduğu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hususunda açıkça bu durum net olarak görülmektedir. Bulgulardan hareketle, yaşanılan sürecin meydana getirdiği duygu ve bakış açısının tarih ders kitaplarına yansıdığı görülmektedir. Henüz üzerinden birkaç yıllık zaman diliminin geçtiği düşünüldüğünde bu durum gayet tabiidir. Keza öncelikli amaç, eğitim sistemi içerisinde yeni nesillere yeni rejimin benimsetilmesi ve Cumhuriyetin korunup kollanması ülküsünün yerleştirilmesidir. Burada da tarih dersleri ön plana çıkmış ve tarih eğitimine, yeni rejimin benimsenmesi noktasında etkin bir rol verilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmet Halit, **Bizim Tarih**, Amedi Matbaası, İstanbul 1924.

Ahmet Refik, **Türkiye Tarihi**, İbrahim Hilmi Matbaası, İstanbul 1925.

Ahmet Refik, **Çocuklara Tarih Bilgisi**, İbrahim Hilmi Matbaası, İstanbul 1928.

Ahmet Hamit ve Mustafa Muhsin, **Türkiye Tarihi**, Milli Matbaa, İstanbul 1926.

Akbaba, Bülent, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarındaki Vatandaş Yetiştirme Politikalarında Tarih Yazımı ve Öğretiminin İşlevi", **Türk Yurdu**, 2016, C 36, S 41, s.47-51.

Ali Reşat, **Yeni Tarih-i Umumi**, Yeni Matbaa, İstanbul 1925.

Ali Reşat, **Asr-ı Hazır Tarihi**, Milli Matbaa, İstanbul 1926.

Aslan, Erdal, "Atatürk döneminde Tarih Eğitimi I: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem (1923-1931)", Eğitim ve Bilim, 2012, S 164, s. 331-346.

Ata, Bahri, "John Dewey ve Türkiye'de İlköğretimde Tarih Öğretimi (1923-1930)", Ç. Baytekin ve B. Türkoğan (Yay. Haz.), **Kocaeli Üniversitesi ve Atatürk Araştırma Merkezinin Ortaklaşa Düzenledikleri "Atatürk'ün Cumhuriyet'in İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu Bildirileri**, 1998, s. 57-77.

Ata, Bahri, "Atatürk, Tarih Öğretimi ve Müzeler", **Türk Yurdu**, 2000, S 160, s. 85-90.

Ata, Bahri, "1924'te ilkokullarda tarih öğretimi: D'alembert Etkisi Altında Türk Deneyimi", **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, 2014, C 3, S 1, s.43-61.

Ata, Bahri, "Tarih Öğretiminin Tarihi (1869-1922 dönemi)", İ. H. Demircioğlu ve E. Demircioğlu (Edt.), **Türkiye'de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s.1-28.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, **Tarih Eğitiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar**, Anı Yayıncılık, Ankara 2007.

Dilek, Dursun, **Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi**, Nobel Yayıncılık, Ankara 2007.

Dönmez, Cengiz ve Yazıcı Kubilay, "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Tarihi Karakterlerin Kullanımını

Etkileyen Faktörler", **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2013, C 14, S 3, s.243-265.

Emin Ali, **Türk Çocuklarına Tarih Dersleri**, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1927.

Fraenkel, Jack, Wallen, Norman ve Hyun, Helen, **How to Design and Evaluate Research in Education**, Connect Learn Succeed. New York 2011.

İhsan Şerif, **Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1926.

İhsan Şerif, **Cumhuriyette Tarih**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1927-1928.

Köksal, Hüseyin, "Sunuş", A. Şimşek (Edt.), **Tarih Ders Kitaplarında İmajlar**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019.

Köprülüzade Mehmet Fuat, **Milli Tarih**, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1924.

Maarif Vekâleti**, İlk Mektepler Müfredat Programı**, Matbaayı Amire, İstanbul 1924.

Maarif Vekâleti**, İlk Mektepler Müfredat Programı**, Matbaayı Amire, İstanbul 1926.

Pingel, Falk, **Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi Unesco** (Çev. N. Elhüseyni), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

Şimşek, Ahmet, "Giriş", A. Şimşek (Edt.), **Tarih Ders Kitaplarında İmajlar**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019.

Vurgun, Ahmet, **Milli Tarih Nedir?**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2016.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TOPRAK VE TARIM REFORMU POLİTİKALARI (1923-1950)

Ali GÖKDÜL[*]

Özet

I. Dünya Savaşı'nın ardından birçok Avrupa devleti, çeşitli nedenlerle, toprak ve tarım konularında reform politikaları uygulamaya koymuşlardır. Türkiye ise, bu Avrupa devletlerinin aksine, özellikle Cumhuriyet'in ilanını müteakip dönemde kapsamlı bir reform hareketine girişmemiş; ancak, topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmak, toprakların sürekli işlenmesini sağlamak ve bu sayede tarımsal kalkınmayı başarmak hedefini canlı tutmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri, Atatürk Dönemi'nde bir toprak ve tarım reformu kanunu çıkarmamışlardır. 1923'ten itibaren tarım ve toprak konularının ele alınmaya başlandığı görülmüş; Anayasal kanunlar ve bu kanunlarda yapılan düzenlemeler doğrultusunda toprak ve tarım alanında pek çok uygulamaya gidildiği de tespit edilmiştir. Bu uygulamalar, özellikle mübadillerin ve mültecilerin topraklandırılması ve tarım sektörünün sorunlarının çözülmesine çalışılması ile sınırlı kalmıştır. İlerleyen dönemde, 1937 yılında, bir toprak reformu yasa tasarısı hazırlanmış; ancak bunun yasalaşması II. Dünya Savaşı sonunda gerçekleşmiştir. 1945 yılında, devleti ekonomik ve sosyal anlamda refaha kavuşturması da umulan 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yasalaşmıştır. Ancak, ne var ki, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarım ve toprak reformu çalışmaları devlete ait bir kısım toprakların kamulaştırılması dışında çok yüzeysel kalmıştır. Bu olguda, siyasi, iktisadi ve sosyal sürecin Türkiye'nin geleceğini de etkilediği görülmüştür.

Araştırmada, dönemin anı türü kaynaklarının yanı sıra, arşiv belgeleri, kanunlar, TBMM zabıt cerideleri, raporlar, yerli ve yabancı literatür kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Toprak Reformu, Tarım Reformu, Türkiye Cumhuriyeti, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.

---

[*] Dr., gkdl_42@hotmail.com

LAND AND AGRICULTURAL REFORM POLICIES OF THE REPUBLIC PEOPLE'E PARTY (1923-1950)

Abstract

After the First World War, many European states implemented reform policies on land and agriculture for various reasons. Contrary to these European states, Türkiye did not engage in a comprehensive reform movement, especially in the period following the proclamation of the Republic; However, it has kept its goal of making landless farmers landowners, ensuring that the lands are continuously cultivated, and thus ensuring agricultural development.

A land and agriculture reform law was not enacted by the governments of the Republican People's Party in the Atatürk Period. It has been seen that agriculture and land issues have started to be discussed since 1923. It has also been observed that many practices have been made in the field of soil and agriculture in line with the constitutional laws and the regulations made in these laws. These practices were limited to the distribution of land especially to the refugees and the displaced people and working on solving the problems in agriculture. In the following period, in 1937, a land reform bill was prepared; but it was enacted at the end of World War II. In 1945, the Law on Landing the Farmer No. 4753, which was hoped to bring economic and social welfare to the state, was enacted. However, the agricultural and land reform efforts of the Republican People's Party remained very superficial, except for the expropriation of some state- owned lands. It has been seen that this political, economic and social process also affects the future of Türkiye.

Today, the economic policies implemented in the past have guided us in solving the problems related to the economy and determining the targets. The process of establishing these policies has also been an issue that needs to be addressed through a political equation. In this respect, the Republican People's Party, which left its mark on our recent past, namely the Single Party Period formed the boundaries of our field of study and the process of land reform policies was discussed in chronological order. In this respect, the issue of agrarian reform was also discussed together with the issue of land reform. Since it is known that the war conditions affect the economy as well as the politics of the country, the policies followed by the European countries on the land and agricultural reform issues were examined, and an important report prepared on the land reform

was used in this study.

In this research, memoirs of the period, archival documents, laws, TGNA minutes, reports, domestic and foreign literature sources were used.

Keywords: Republican People's Party, Land Reform, Agrarian Reform, Republic of Turkey, Land Reform Law.

GİRİŞ

Toprak konusu, her dönem devletleri ve toplumları ilgilendiren bir mesele olmuştur. "Toprak reformu" ve "tarım reformu" kavramları birbirini tamamlayan kavramlar olup, tarım sektörüne ulusal ekonomi içinde gereken önemin verilmesi konularını içermektedir.[1] Toprak reformu, ekonomik, sosyal ve siyasal yapıdaki dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve daha ileri bir üretim düzeyine ulaşma amaçlarıyla yapılır.[2] Tarım reformunda, tarımsal verimin yükseltilmesi amacı ön plana çıkmaktadır.[3] Ayrıca tarım reformu, zirai alanın her biriminde meydana gelebilecek değişikliklerin tümünü ihtiva ettiği ve geniş bir terim olduğu için çalışmamızda "toprak reformu" teriminin kullanımı daha çok tercih edilmiştir. Zira toprak reformu, toprağın dağıtımı konusunda, hükümetçe yapılan değişiklikleri ihtiva etmektedir.[4]

Toprak reformunun uygulanış biçimi genel olarak iki şekilde olmuştur. Özel kişilerin elinde bulunan geniş topraklar doğrudan devletleştirilmiştir. Bu sosyalist bir düzen anlamına gelmektedir. Bu topraklar, toprağı olmayan köylülere özel mülkiyeti kendilerine verilerek dağıtılmaktadır; bu da, kapitalist[5] bir düzenin temel yapı taşlarındandır. Uygulamada ikisini birbirinden ayıran ölçüt de şudur: Eğer özel kişilerin mülkiyetinde bulunan toprak kamulaştırılıyor, devletleştiriliyorsa; yani özel toprak mülkiyetine son veriliyorsa, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nde olduğu gibi, söz konusu olan sosyalist-komünist bir düzene geçmektir. Buna karşılık az sayıda özel kişinin özel mülkiyetinde bulunan topraklar çok sayıda ve doğrudan üretici olan kişilerin özel mülkiyetine geçiriliyorsa; bu kez kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmek isteyen bir toprak reformu söz konusu demektir. Bir ülkenin sanayileşmesini sağlayan sanayi kapitalinin oluşmasının önündeki en önemli engel, o ülkenin feodal toplumsal yapısıdır. Feodal toplumsal yapının en belirgin özelliği ise; çok az sayıda kişinin elinde

---

[1] Beşir Hamitoğulları, "Türkiye'de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXI, No.1, Ankara, 1966, s.24; Reşat Aktan, "Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları", Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965), Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.16-17.

[2] Bahri Savcı, "Toprak Reformu Üzerine", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, No.1, Ankara, 1965, s.366; M. Tului Sönmez, **Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti,** Odak Yayınevi, Ankara, 1998, s.274

[3] Cevat Geray, "Cumhuriyet Döneminde Uzayıp Giden Bir Yılan Öyküsü: Toprak Reformu", **Memleket Mevzuat Dergisi**, C 5, S 56-57, Memleket Yayınları, Ankara, Şubat-Mart 2010, s.34.

[4] Olindo Gorni, **Toprak Islahatı,** Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944, s.5.

[5] "Kapitalizm" hakkında daha fazla bilgi için Bk: Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1980, ss.71-140.

özel mülk olarak toplanan ve sanayi üretimine yönelik olmayan büyük toprak sistemidir.[6]

Toprak reformuna tabi tutulacak arazi sıralamasında, devlete ait topraklar ilk sırada yer alır. Daha sonra, umumi ve hususi müesseselere ait topraklar gelmektedir. Bu toprak türleri, dini kurum, vakıf gibi müesseselerin bünyesindeki topraklardır. Son olarak, hususi şahsa ait topraklar bu sıralamada yer almaktadır.[7]

İstimlak edilmesi planlanan topraklar incelendiğinde, bu konunun ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdiği görülmüştür. XX. yüzyılın başlarında, birçok Avrupa ülkesi toprak reformu çalışması yürütmüştür. Bu konudaki örneklere baktığımızda; Almanya, bataklıklar ve boş arazilerin istimlak edilebileceğini; Avusturya, av ve lüks yaşam maksatlarıyla kullanılan arazinin istimlak edilebileceğini; Letonya ise, metruk kalmış büyük arazilerin istimlak edilebileceğini tespit etmiştir.[8] Bu uygulamalardan başka, malikleri kaybolan ve sahipleri ecnebi olan toprakların istimlaki yanı sıra daha birçok kriter devletin toprakları istimlaki için tespit edilmiştir.[9] İstimlak konusunda, SSCB mevzuatı ayrı olmak üzere, çeşitli mevzuatlara göre, Devlet, toprak üzerinde özel mülkiyet prensibini kabul etmektedir; ancak, arazinin genişliği ve işlenmesi ile ilgili hususları düzenleme hakkına sahiptir. Devletin toprağı istimlak şekli 4 biçimde olmaktadır: İlk olarak, Devlet, doğrudan doğruya istimlak hakkına sahiptir. Bu yöntemi, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, gerçekleştiren birçok Avrupa ülkesi vardır. İkinci yöntem, ihtiyaçlar dahilinde ve önceden belirlenen miktara göre gerçekleştirilen istimlaktır. Üçüncü yöntemde, belli bir mıntıkada istimlake tabi tutulacak arazi miktarı önceden tespit edilir ve ardından, arazi sahipleriyle anlaşılarak istimlak yapılır. Dördüncü ve son yöntemde ise, büyük toprak sahiplerinin elinde bulunan toprakların küçük maliklerin eline geçmesi durumunun imkansız olduğu şartlarda, özel mukavelelerle ve doğrudan Devlet tarafından istimlak gerçekleştirilir.[10]

---

[6] Ali Gökdül, "1861 Rus Toprak Reformu ve Etkileri", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S 1, s.2; Bernard S. Black vd., "Institutional Reform in Transition: A Case Study od Russia" Supreme Court Economic Review, Vol.10, The Rule of Law, Freedom, and Prosperity, 2003, s.268.

[7] Gorni, **age.**, ss.11-13.

[8] Gorni, **age.**, ss.14-15.

[9] Gorni, **age.**, ss.15-20.

[10] Gorni, **age.**, ss.22-29.

I. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin İktidarı Döneminde Toprak Politikaları (1923–1950)

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda, savaş döneminde ortaya çıkan zirai üretim alanında oluşan boşluğun doldurulması ve terhis edilen askerlere iş bulmak amaçlarıyla birçok Avrupa ülkesinde toprak reformu hareketine girişilmiştir. Ziraata elverişli toprakları kısıtlı olan ülkeler, mevcut toprakların daha verimli hale getirilmesini hedeflemiş; geniş topraklara sahip olan ülkeler ise, işlenmeyen ya da daha az işlenen toprakların verimli bir şekilde işlenmesini sağlamak istemişlerdir. Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilanının ardından, bu konuda genel bir reform hareketine girişilmemiş; ancak, toprağı olmayan köylülere bir kısım topraklar dağıtılarak onların ortakçı veya kiracılıktan çıkarılmasına ve toprak sahibi yapılmasına çalışılmıştır. Ülkenin her köşesi, ziraatın tüm unsurları için elverişli, geniş imkanlar sunduğu için ve toprak dağıtılmasındaki amacın köylüyü toprak sahibi yapmanın yanı sıra üretimin de arttırılması işi olduğundan dolayı ileriki yıllarda Hükümetin de toprak ve ıslah konuları üzerinde durmaya başladığı görülmüştür.[11]

Türkiye'de, CHP tarafından 1923'ten itibaren tarım ve toprak konuları ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte Anayasal kanunlar ve bu kanunlarda yapılan düzenlemeler doğrultusunda toprak ve tarım alanında pek çok uygulamaya gidilmiştir. Ancak, gerçek anlamda bir toprak reformu yasası Atatürk Dönemi (1923-1938)'nden sonra çıkarılabilmiştir.

XX. yüzyılda, Türkiye'nin yapmış olduğu toprak reformu çalışmalarına bakmadan önce, mevcut durumu daha iyi anlayabilmek adına önceki yüzyıla bakmak yeterli olacaktır. XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerle ekonomik ve askeri alanlarda yarışabilmek ve kendi bekasını sağlamak amacıyla geniş kapsamlı reformlar yapmıştır. Osmanlı'nın bu dönemdeki kuzeybatı Bulgaristan'daki çiftlik meselesi, serflik sisteminin olmadığı bir ortamda özel mülkiyet meselesi ve merkezileşme çabalarının bir parçası olarak görülmüştür. Kuzeybatı Bulgaristan'da angarya kaldırılmış ve 1860 teftişinde kimi çiftliklerde köylülere toprak dağıtılmıştır. Her ne kadar Rusya[12]'daki kadar gibi kapsamlı bir düzenleme olmasa da, sınır bölgesinde yapılan bu düzenlemeler, Osmanlı'da gayrimüslim nüfusun yaşam koşullarını iyileştirerek devlete sadık olmalarını sağlama çabalarının bir

[11] Gorni, **age.**, s.3.

[12] 1861 Rus toprak reformu hakkında bk: Gökdül, agm., ss.1-12.

örneği olarak görülmüştür.[13] Osmanlı'da, Tanzimat'la birlikte ele alınmaya başlanan özel toprak mülkiyeti edinme konusunda, her dönem güçlüklerle karşılaşılmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile Abdülaziz Dönemi (1861-1876)'nde yürürlüğe konulmuş olan Mülkiyete Tasarruf Nizamları ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. 1858 Arazi Kanunnamesi'ne bazı eklemeler yapılarak miri arazilerin özel şahıslara devredilmesi büyük oranda kolaylaştırılmak istenmiştir. 1897'ye gelindiğinde, bu konuda yeni eklemeler yapılmış ve miri arazi sahiplerinin önemli bir kısmı, kullandıkları arazilerin resmi olarak sahipleri durumuna gelmişlerdir. Bunlardan başka, mülk ve gelir getiren mal konuları için getirilen kurallarda bir birlik sağlanamamıştır. Vasiyet ve miras gibi işler de din, mezhep ve cemaat inançlarına ve geleneklerine göre, aralarında farklılıklar bulunan kurallara göre ayarlanmıştır. Bütün bunların sonucu olarak, mülkiyet sahibi olmada sıkıntılar çözülememiştir.[14]

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal mirası üzerine kurulmuştur.[15] Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ekonomik ve sosyal hayat yeniden düzenlenirken toprak sorunlarının çözümlenmesi ve Osmanlı arazi düzeni artıklarının tasfiyesi için pek az şey yapılmıştır. 1927 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ziraat sayımı yapılmıştır. Buna göre, 726.736 kilometrekare arazi üzerinde 13.648.270 nüfus mevcuttur. 231.500.000 dönüm (%31) olan ekilebilir arazinin ancak 43.637.727 dönümü, yani 6/1 kadarı ekilmektedir. Bu da ülke yüzölçümünün %4.86'sıdır.[16] İlkel olduğu kadar son derece adaletsiz bir toprak dağılımına sahip olan tarım kesiminde 1938'e kadar ekilebilir arazinin %14'ü, çiftçilerin ancak 4/1'inin elindedir. 1945'te de, %7 oranında çiftçinin toprağı yeterli düzeydedir. 33.000 büyük toprak sahibi ise ekilebilir alanların %35'ini elinde bulundurmaktadır.[17]

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miri arazi düzeni 1926 yılına kadar hukuki varlığını

---

[13] Yonca Köksal, "Sessiz Toprak Reformu", **Toplumsal Tarih**, S 170, Şubat 2008, s.30.

[14] Kemal Karpat ve Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", Türkler, C 12, ss.877-879; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt 1. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962, ss.439-440.

[15] Osmanlı Devleti'nde toprak kişinin malı sayılmadığı için toprağı işleten ile işleyen arasında "toprak köleliği" söz konusu değildi. Bk: Savcı, agm., s.365.

[16] Ekilebilir arazilerden sonra mera (%36), orman (%18), dağ, taş istifadesi (%13) ve bataklık, göl (%1) şeklinde bir sıralama söz konusuydu. Bk: Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C II, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1993, s.339.

[17] Ülken, agm., s.4.

sürdürmüştür. 1926'da Medeni Kanun'la birlikte, toprağı fiilen elinde bulunduranlar hukuken de toprağın sahibi konumuna geçmişlerdir.[18] Türk Medeni Kanunu'nun miri toprakların özel mülkiyete geçirilmesine olanak veren maddesi ile de, sahipleri tarafından işlenen toprak miktarında bir artış sağlanmıştır. Bu dönemde, ekonominin belkemiğini oluşturan tarım çok geridir. Savaştan henüz çıkmış bir ülkenin genç erkek nüfusunda bir azalma söz konusudur ve tarımsal araç-gereç de önemli ölçüde yitirilmiştir. Güney ve Güneydoğu'da süregelen yarı-feodal üretim ilişkileri ve Osmanlı Miri Arazi Rejimi'nin tamamlayıcısı durumundaki vergi sistemi, tarım kesimi açısından gelişmeyi engelleyici unsurların başında yer almaktadır. Ayrıca tarımsal krediler yetersizdir ve kooperatifleşme mevcut değildir.[19] İthalatın %80'ini belli başlı tarım ürünleri oluşturmaktadır. Tarım ilkel araçlarla ve suni gübre kullanılmadan yapılmaktadır. Ürün pazarlama anlamında önemli sorunlar söz konusudur ve çiftçi aracıların sömürüsüne uğramakta, tefecilerin eline düşmekte ve büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Tüm bunların sonucu olarak köylü, iktisadi güvenliği ağa himayesinde aramayı sürdürmüştür. Ürün pazarlama anlamında da çiftçi, ürettiğinin büyük bir kısmını kendi tükettiği için durum iç açıcı değildir. Ayrıca çiftçinin vergi yükü de çok ağırdır; Osmanlı İmparatorluğu'nda da kullanılan ve "onda bir" demek olan Aşar Vergisi oranı çok yükseltilmiştir. Öyle ki bu oranın beş misline, %50'ye yaklaştığı olmuştur. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçelerinde, sağlanan gelirin beşte birinden fazlası Aşar'dan gelmektedir. Köylüyü rahatlatma adına Aşar'ın kaldırılması, toprak sahibi köylülerin bütçedeki payını %40'tan %10'a düşürmüş; bu durum çiftçi için büyük çaplı bir indirim de sağlamıştır. Fakat Aşar'dan başka yine ziraat kesimi için ağır bir yük oluşturan Yol ve Hayvan Vergisi varlığını korumuştur. Bütün bunlara ek olarak köylü, küçük görülmekte, önemsenmemekte ve hatta

[18] Türk Medeni Kanunu için Bk: Halil Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü,** Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987, ss.334-336.

[19] İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları,** Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, ss.22-23; Ülken, agm., ss.1-2, 5.

aşağılanmaktadır.[20] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında tarımsal alanda görünümü bu şekildedir ve durumun ıslahı gerekmektedir.[21]

Ekonomik yönden az gelişmiş tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de sanayileşmesini gerçekleştirebilmesi için, tarım alanında çözmesi gereken iki temel sorunu vardır: Tarımsal yapıda reform, ya da toprak mülkiyetinin yeniden dağılımı ve tarımsal yapıda verimliliğin (productivite) arttırılması.[22] Bu sorunların temelinde de toprak dağılımındaki dengesizlik, köylünün elindeki toprağın çok parçalanmış ve dağılmış olması, arazi tasarruf sistemindeki bozukluklar, mülkiyet durumu, ziraat işletmelerinin bünyesi ve bazı sosyal sebepler yatmaktadır.[23] Bu sebepler toprak reformu yapılmasını zorunlu hale getiren unsurlar olmuşlardır.

Toprak reformu olumlu sonuçlandığında faydalarının neler olduğunu görebilmek için Türkiye'nin önünde canlı örnekler de bulunmaktadır; Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin XX. yüzyılın başında gerçekleştirmiş oldukları toprak reformlarının ardından ekonomik ve toplumsal gelişmeler birbirini izlemiş ve sanayileşme sürecinde de hayli yol almışlardır.[24] Fakat üzerinde düşünmek lazım ki, mesele, basit anlamda toprak bulmak ve toprakları dağıtmak meselesi değildir; köy iktisadiyatının tekniğini, bünyesini değiştirmek, Cumhuriyet'in nimetlerini köylere kadar indirgeme meselesidir.[25]

---

[20] Cumhuriyet'in ikinci yılında (Şubat 1925) Aşar kaldırılırken çiftçi için yine bir yük oluşturan Yol ve Hayvan Vergisi de varlığını 1950'lere kadar korumuştur. Aşarın kaldırılması yanında tarımda verimliliği arttıracak önlemler olarak 1924'ten itibaren tarım okulları açılmış, köylüler için kredi olanakları sağlanmış, orduda tarım dersleri verilmiş ve örnek çiftlikler ve sulama tesisleri yapılmıştır. Bk: Ülken, Yüksel, "Atatürk ve Toprak Reformu", Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan 2**,** Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, ss.1-2, 5.

[21] Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nde toprak reformu probleminin 3 aşamada ele alınması doğrudur: 1945'e kadarki süreç; 1945-1960 arası dönem; 1960 sonrası dönem. Bk. Fehmi Yavuz, "Toprak ya da Tarım Reformu" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXII, No.2, Ankara, 1967, s.33.

[22] Bu iki temel sorunun yanında bir sorun daha vardır ki o da, yabancıların mülk ediniminin kısıtlanması çalışmalarıdır. Bu konuda Lozan Barış Antlaşması(24.07.1923)'nda, 1868 yılındaki "tebaayı temsil" sistemi yerine, Türkiye'nin antlaşma devletleriyle "tam eşitliğinin" karşılığı olan "ahdi mütekabiliyet" (siyasi karşılıklık) ilkesi ile yapılmıştır. Ancak çalışmamızda bu konu üzerinde durulmayacaktır. Bk: Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine,** T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.121.

[23] Cevat Geray, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 21, S 3, ss.54-59; İbrahim Aksöz, **Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç**, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1973, s.25.

[24] Ekinci**, age.**, s.123.

[25] Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi,** Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.458.

1920'lerin başında hükümet, daha çok büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını korumuştur. Milli Mücadele Dönemi (1919-1922)'nde bunların desteği görüldüğünden dolayı, hükümet bu kesimi karşısına almak istememiştir. Çünkü bu dönemde büyük mülklere dokunmak, bir anda sosyal yapıyı değiştirebilecek bir hareket olarak görülmüştür.[26] 1920'li yıllarda, genellikle güncel nedenlerle ya da muhacirlere toprak bulma kaygısıyla toprak dağıtılmıştır. Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 tarihinde, TBMM III. toplanma yılı açış konuşmasında Türk köylüsü hakkında şunları söylemiştir:

"Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler, sadaları) Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahibi hakisis ve efendisi, hakiki müstahsıl olan köylüdür. (Şiddetli ve sürekli alkışlar) O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. (Sürekli alkışlar) Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaseti iktisadiyesi bu gayeyi asliyeyi istihsale matuftur."[27]

Mustafa Kemal'in yine bu konuşmasında, tarımın ve tarım kesiminde çalışanların yüceltilmesi için hedeflenen esaslar özetle şunlardır: Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki emeğini çağdaş iktisadi önlemlerle en yüksek düzeye çıkarmalıyız. Köylünün çalışması sonunda elde edeceği emek karşılığını, onun kendi çıkarına olmak üzere yükseltmek, ekonomi politikamızın temel ruhudur. Bu nedenle bir yandan çiftçinin çalışmasını geliştirecek, daha yararlı duruma getirecek bilgiyi vermek, onun teknik araçları kullanmasını sağlayarak makinenin yaygınlaşmasına çalışırken; diğer yandan, onun emeğinin sonuçlarından yüksek düzeyde yararlanması için gerekli ekonomik önlemlerin alınması zorunludur. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, çağdaş teknik araçların olmayışı, pazarlama şeklinin çiftçiden yana bulunmaması ve hükümetin çıkardığı yasalarla çiftçiyi koruyamaması gibi engellerin tümüyle ortadan kaldırılması zorunluluğu vardır.[28]

1924 Anayasası'na baktığımızda, burada toprak sorununu düzenleyen doğrudan hükümlerin yer almadığı görülür. Ancak 74. madde kamulaştırma ile ilgilidir:

---

[26] Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", **Journal of Historical Studies**, S 3, 2005, s.45.

[27] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre:1, İçtima:1, C 18, 01.03.1922, s.5.

[28] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,** Haz. Utkan Kocatürk, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.240.

"Menafi-i umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanun-u mahsus mucibinde değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak edilemez."[29]

1924 yılında, Anayasa'dan başka, savaşların sebep olduğu yıkıntılardan, nüfus hareketlerinden doğan ihtiyacı karşılamak amacıyla kanunlar çıkarılmıştır. 13 Mart 1924 tarih ve 441 Sayılı Kanun'un 1. maddesi:

"Mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup Hükümet yedinde bulunan metruk emlak ve arsa, düşman, usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından hedim ve tahrıp veya harp dolayısiyle ihrak edilmiş olan emlak sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla, zayiatlarının derecesi nisbetinde tevzi ve temlik olunur.[30]" şeklindedir.

Köy idarelerinin düzenlenmesine yönelik Milli Mücadele Dönemi'nde başlamış olan girişimler, Cumhuriyet'in ilanından sonra 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı "Köy Kanunu" ile yasalaşmıştır. Yıllardır ihmal edilen köyler, 442 sayılı Köy Kanunu ile yönetsel varlık kazanmış ve geleneksel yapıya sahip köy yönetimi yeniden düzenlenerek bu yapıya tüzel kişilik kazandırılmıştır. Köy Kanunu'nu uygulama görevi Dâhiliye ve Adliye Vekâletlerine verilmiştir.[31]

16 Nisan 1924 tarih ve 488 Sayılı Kanun'un 1. maddesi de*:*

"Mübadele suretiyle Yunanistan'dan gelen veya evvelce gelmiş olup mübadeleye tabi bulunan muhacirlerden Yunanistan'da emvali gayrimenkule terkeylemiş olanlara mevaddı âtiyede münderiç şartlar ve nisbetler dahilinde ve sureti katiyede emvali gayrimenkule tefviz olunur.[32]" şeklindedir.

22 Kasım 1924 tarihli Hükümet Programında muhacirlerin ameli bir sistemle arazi sahibi yapılacağı planı yer almıştır[33]. 1924'te muhacirler için

---

[29] Ekinci, **age.**, s.132.

[30] "Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dahilinde Tevzii Hakkında Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 2, Kanun No:441, Kabul Tarihi: 16.03.1924, s.257.

[31] Şafak Başa, "Dâhiliye Vekâleti Kuruluş ve Kurumsallaşma Dönemi: 1920-1930", T.C. İçişleri Bakanlığı Tarihi (1920-2014), Ed.: Mehmet Çelik, Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş., 1. Baskı, Ankara, 2015, ss.80-82.

[32] "Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Amvali Gayri Menkule Hakkında Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi,** C 2, Kanun No:488, Kabul Tarihi:19.04.1924, s.351.

[33] **TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri,** C 1, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013, s.98; Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları,** AK Yayınları, İstanbul, 1968, s.71.

çıkan kanunlardan sonra, toprak sıkıntısı çeken yerli halk için ilk hüküm 1925 yılı Bütçe Kanunu'nda yer almıştır. Buna göre:

"Toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına" dağıtılacaktır.

1934'e kadar bütçe kanunlarında kalacak olan bu hüküm, yine 1925'te kabul edilen 2490 sayılı "Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu"nun 56. maddesiyle daimileşmiştir.[34] 1927 yılında devlet arazilerinin köylülere satılması yönünde bir kanun çıkarılmıştır; fakat bununla ilgili uygulama 1930'ların ortalarına kadar çok sınırlı kalmıştır.[35] Burada, Devletin toprak sahiplerine karşı tavrında önemle vurgulanması gereken bir konu vardır. Hükümet Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki büyük arazi sahiplerine karşı farklı bir politika izlemiştir. 1925'te başlayıp 1938'e kadar süren isyanlarda başı çeken ailelerin güçlerini, Doğu'da hüküm süren büyük arazi sahipliği ve bağımlılık ilişkilerinden aldığından yola çıkılarak hükümet tarafından 1927 yılında idari, askeri ve toplumsal nedenlerle 1.500 kadar asi ailenin Doğu Anadolu'dan Batı illerine nakli için kanun çıkarılmıştır. Batı'da iskan edilecek olan bu ailelerin terk ettiği arazi, kendilerine iskan edilecekleri illerde yeni arazi verilmesi koşuluyla hazineye intikal etmiştir.[36]

Başvekil İsmet Paşa, 1929 yılında verdiği beyanatında, vatandaşlara arazi dağıtılması konusuna değinmiştir. İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için 1929 yılında bazı şark vilayetlerinde işe başlandığını söylemiştir. Birinci Umumî Müfettişlik dahilinde hazineye ait araziden 90 bin dönüm toprak dağıtılmıştır. Ayrıca istimlak ederek ve bedelini peşin ödeyerek 20 bin dönüme yakın arazi tahsisatı yapılmıştır. Garp vilayetlerinde, hazineye ait olan veya satın alınan bazı çiftlikler köylünün istifadesine sunulmuştur. Burada amaç, topraksız köylüye kendi malı olacak tarlasında çalışma imkanı hazırlamaktır. Ayrıca, büyük çiftlik sahiplerine dokunmak şöyle dursun; onların iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir. Bundan başka, küçük arazi sahiplerinin kooperatiflerde bir araya gelmesi ve Ziraat

---

[34] İnan, agm., s.45.

[35] "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 5, Kanun No:1097, Kabul Tarihi: 04.07,1927, Resmi Gazete Tarihi ve No:04.07.1927/624, ss.431-432.

[36] "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun" (Madde: 9), ss.431-432.

Bankasından istifade etmelerini istemiş; tohum ıslahının kolaylaştırılmasına çalışıldığı belirtilmiştir[37].

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1928 yılı Meclis açış konuşmasında hükümete, özellikle doğu illerinde "toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamak meselesiyle önemli olarak" uğraşılması emrini vermiştir. Bu bağlamda 2 Haziran 1929 tarihinde, bedelini yirmi yılda ödemek üzere, Doğu illerinden Batı'ya nakledilen kimselerin arazisini, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere verme kararı alınmıştır. Ancak bunun uygulaması da tam anlamıyla yürütülememiştir. Yine, 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 Sayılı Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Gaib Etmiş (kaybetmiş) Olanların Tasfiyesine Dair Kanun'un 1. maddesinde, kayıtlı gayrimenkulün bağ ve bahçede 15; diğer arazide 10 sene sahibi olan kimselere tapu senedinin verilmesi öngörülmüştür.[38] 8 Haziran 1929 tarih ve 1505 Sayılı Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzii Edilecek Araziye Dair Kanun çıkarılmıştır.[39] 1930'da bir Arazi Tevzi Kararnamesi çıkarılmış, fakat başarılı olmamıştır. 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 Sayılı "İskan Kanunu"nun 12. maddesi[40] (b) fırkasında, zirai üretimi de arttıracağı düşüncesiyle, Bakanlar Kurulu kararıyla devlet, Doğu ve Güneydoğu'dan Batı'ya göç ettirilen ve Batı'dan o bölgelere giden muhacirlere toprak dağıtmayı taahhüt etmiştir.[41]

Toprak reformu meselesi, 1935 yılına kadar çeşitli yasa maddelerinde ve İskan Yasası'nda tartışma konusu olmuştur. 1935 yılından sonra ise bu konuyla ilgili olarak daha kapsamlı ve bağımsız bir yasanın çıkarılması gerektiği düşünülmüştür. Türkiye'nin bir özelliği olan tarımsal yapı ile sanayileşme arasındaki yadsınamaz ilişki, her fırsatta, çeşitli aydın ve bürokratlar tarafından dile getirilmiş; hükümet çevrelerince de benimsenmiştir. Ekonomik kalkınma ve sanayileşme geniş çapta kapitale

---

[37] Öztürk, **age.**, ss.119-120.

[38] "Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Gaip Etmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:2, C 12, 75, 02.06.1929, ss.279-280.

[39] "Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi,** C 7, Kanun No:1505, Kabul Tarihi:08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No:11.06.1929/1213, s.935; Ayrıca Bk: "Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun", TBMM ZC, D.III, C 12, ss.168, 205, 257.

[40] 24.06.1947 tarihinde, 5098 Sayılı İskan Kanunu'na Bazı Maddeler İlavesine Dair Kanun'la 12. madde yürürlükten kaldırıldı. Bk: Zeki Çevik, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Toprak Reformu ve Uygulamaları", Türkler, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.679-680.

[41] M. Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikayesi", **Birikim**, S 107, Mart 1998, s.32; İnan**,** agm., s.45.

gereksinim duymakta olduğundan Türkiye'nin İzmir İktisat Kongresi'nden sonra uygulamış olduğu 1923-1930 dönemi "Liberalizm" ve 1930'dan sonra "Devletçilik" politikalarının uygulanışında karşılaşılan en önemli sorun sermaye konusunda olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'yi de etkilemesi ve uluslararası sermaye yetersizliği yüzünden, yatırımlarda istenilen randıman hiçbir zaman alınamamıştır.[42] Her alanda devlet müdahalesinin arttığı 1930-1939 arası dönemde, ilk kez 1932'de, tarımsal ürünler için destekleme alımlarına başlanmıştır. Bu politikayı sürekli yürütebilecek bir kurum olarak da 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur.[43] Özellikle 1933'ten sonra devletin ekonomik hayata müdahalesinin artması, tarımsal yapının iyileştirilmesi adına alınması gereken tedbirler gündemi yoğun bir şekilde işgal etmeye başlamıştır.

II. 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda, toprak reformu çalışmaları kapsamında Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı 1935 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)ne sevk edilmiştir. Yasa tasarısının amacı topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak, bir güç olarak kendini hissettiren, sanayileşmenin ve çağdaşlaşmanın önünde bir engel oluşturan büyük toprak sahiplerinin gücünü kırmak, köylüleri devlete ve rejime ekonomik ve toplumsal bağlarla daha sıkıca bağlayarak yarım kalmış "ulusallaşma" sürecini tamamlamaktır. Bu yasa önerisi iki önemli temele dayanmaktadır: Çiftçiye toprak dağıtmak ve Çiftçi Ocakları kurmak. Bu amaçlarla 12 Kasım 1935 tarihinde, İçişleri Bakanlığı tarafından İskan-Toprak Kanunu Tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı, sınırları belirlenen bazı arazilerin hazine bonosu karşılığında istimlak edilebileceğini ve bunların bedellerinin de 1914 vergi kayıtlarına göre hesaplanacağını öngörmektedir. Ancak bu tasarı, Anayasa'ya aykırılığı yüzünden diğer bakanlıklar ve komisyonlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun gelişmeler üzerine, bu görev İçişleri Bakanlığından alınarak Tarım Bakanlığına verilmiştir. Tarım

[42] Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları, 1940'ların ikinci yarısına kadar savaş ekonomisinin gündeme getirdiği sorunlar ışığında şekillenmiştir. "Milli iktisat" ilkesi sürdürülmüştür. Olanaklar ölçüsünde dışa borçlanmaksızın kendi yağıyla kavrulan bir Türkiye vizyonu ilke edinilmiştir. Türkiye'nin pek çok seçeneği yoktur ve bu içe kapanış dünya konjonktürüyle de uyumludur. Bk: A. Afetİnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, ss.12-16; Ekinci, **age.**, s.126; Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.167.

[43] Parasız, **age.**, ss.52-53; 1943'te de 4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Kanunu ile toprak ürünleri üzerine %8- 12 oranında vergi konuldu. Bk: "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 25, Kanun No:4429, Kabul Tarihi:04.06.1943, Resmi Gazete Tarihi ve No:07.06.1943/5423, s.523.

Bakanlığı da, eleştirileri dikkate alarak (1937'de) Zirai Islahat Kanun Tasarısı'nı hazırlamıştır.[44]

M. Kemal Atatürk, sanayileşmenin zorunluluğu inancına ek olarak, sanayileşmenin tarımsal sanayi ile birlikte ele alınması ve yürütülmesi fikrine sahiptir. Birbirini tamamlayan bu iki unsurun ülkenin kalkınmasına hizmet etmesini ummuştur. Bu yüzden, hazırlanmakta olan toprak reformu yasasının kısa zamanda çıkarılmasını istemiştir.[45] Bu isteğini 1 Kasım 1936'da, beşinci dönem ikinci toplanma yılı Meclis açış konuşmasında şu şekilde dile getirmiştir:

"Toprak kanunun bir neticeye varmasını Meclis'in yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, behemehal lazımdır.[46]"

Yine 1936 yılı Aralık ayında, Başbakan İsmet İnönü, ülke tarımının buhran yaşadığını, 1937'den itibaren ise tarımı ve çiftçiyi kalkındırmak için önemli miktarda paralar tahsil edileceğini söylemiştir.[47] İnönü'nün teşebbüsüyle 5 Şubat 1937 tarihinde, Anayasa'nın kamulaştırmaya ilişkin 74. maddesine bir fırka eklenerek, Anayasa'nın toprak reformunu engelleyici hükmü ortadan kaldırılmıştır.[48]

M. Kemal Atatürk 1 Kasım 1937'de, beşinci dönem üçüncü toplanma yılı Meclis açış konuşmasında, temel olarak ülkede topraksız çiftçi bırakılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir şekilde bölünmesine izin verilmemesi gerektiği ve büyük çiftçi ailesinin ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna göre ve toprağın verimliliğine göre sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir.[49] 8 Kasım 1937 tarihli Birinci Celal Bayar Hükümeti'nin programında, Atatürk'ün uyarı ve düşünceleri ele alınmış ve bunlar dört ana grupta toplanmıştır: Topraksız çiftçi bırakmamak; iş araçlarını arttırmak,

---

[44] İnan, agm., s.46.

[45] Metin Türker, "Dünyada ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları", Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, C 45, Ankara, Aralık 2010, ss.38-57; Ülken, agm., s.5; Savcı**,** agm., ss.370-371.

[46] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,** C I, s.407.

[47] Karaömerlioğlu**,** agm., s.33.

[48] BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s.1.

[49] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,** C I, ss.412-413.

iyileştirmek ve korumak; tarım bölgelerine göre özel önlemler almak; çok iyi ve ucuz ürün elde etmek.[50]

Bu kadar önemli bir reform hareketine girişmeden önce, I. Dünya Savaşı'ndan sonra diğer Avrupa ülkelerinde neler yapıldığının gözden geçirilmesi faydalı bulunmuş ve bu amaçla 1937 yılında, Milletler Cemiyetindeki delegasyonumuz vasıtasıyla Milletlerarası İş Bürosu Teşkilatı'ndan bir tetkik hazırlanması istenmiştir. Bu istek doğrultusunda, Milletlerarası İş Bürosu'nun Toprak Islahatı Dairesini idare eden Mösyö Olindo Gorni bir rapor hazırlamıştır. Gorni, toprak reformunun sebepleri, reforma tabi tutulan topraklar, istimlak şekilleri, toprağı istimlak edilenlere verilecek tazminat miktarları, reformdan kimlerin yararlanacağı, reform sonucunda toprağın parçalara ayrılması ve bu parçaların işleticilere dağıtılması, üretimin düzenlemesi, reformda görülen zorluklar, kredi ve kooperatif teşkilatları gibi önemli konuları çeşitli ülkelerde kabul edilen kanunlara ve elde edilen sonuçlara göre incelemiş ve hazırlamış olduğu raporunda bunları belirtmiştir[51]. Raporda, köylüye ilk aşamada araç-gereç ve kapital sağlanması ve köylünün teknik konularda bilgilendirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, Dünya Ekonomik Krizi (1929)'nin toprak reformu yapılan yerlerde daha yıkıcı bir etkiye neden olduğu bildirilmiştir.[52]

Başbakan İnönü, 29 Aralık 1937 tarihinde, CHP grubunda yaptığı konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

"…Eğer toprak onu işleyen kimsenin malı değilse, ondan iyi ürün beklenmemelidir. En zengin bölgelerde bile, köylülerin neredeyse yarısı toprak sahibi değildir ve başkasının malı olan topraklar üzerinde en ağır koşullar altında çalışmak zorundadır…"; "…Toprak ürünü ancak bir durumda verir. Bu durum da, toprağın işleyenin malı olmasıdır…[53]"

Ayrıca, bu dönemde toplanan Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi mevzuatında, birinci madde olarak şu hüküm yer almıştır:

---

[50] **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953**, Der.: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.317.

[51] Gorni, **age.**, ss.3-4.

[52] Köylünün bilgilendirilmesi konusunda, belirli merkezlerdeki tarım okullarını bitiren kent kökenli teknik elemanlar köylere gidip çalışmamışlardır. Ayrıca, gidenler de, köylü ile gerekli diyaloğu kuramamışlar ve köylüye öncülük edememişlerdir. Bu durumu genel olarak değerlendirdiğimizde, ileriki dönemi de içine alacak olursak, Cumhuriyet Halk Partisi, Köy Enstitüleri ve Çiftçi Ocakları aracılığıyla kırsal kesimi rejime ve partiye bağlamak istemiştir. Bk: Ekinci, **age.**, ss.148-149, 188.

[53] Ekinci**, age.**, s.136.

"Topraksız çiftçilere toprak verilmesi ve dağınık toprakların birleştirilmesi ve büyük mikyasta bile olsa toprağını işletenlerin himayesi hükümlerini de ihtiva edecek bir toprak kanununun bir an evvel çıkarılması.[54]"

1938'de, Tarım Bakanlığının Zirai Islahat Kanun Tasarısı yeni baştan düzenlenmiş ve Meclis komisyonları ve diğer bakanlıklarca da değerlendirilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı (1939-1945)'nın başlaması bu kanun tasarısının askıya alınmasına neden olmuştur. 28 Eylül 1939 tarihinde TBMM'ye, Niğde Milletvekili Cavit Oral tarafından savaş dolayısıyla zirai tedbirlere dair 4 maddeden oluşan bir takrir verilmiştir. Takrirde, muhtemel bir savaş ziraatına ne gibi tedbirler ve vasıtalarla hazırlanmakta bulunulduğu; Türkiye, herhangi bir savaşa girmeyeceğine göre, arzu edilen fazla üretimin hangi tedbirler ve vasıtalarla temin edileceği; Vekalet tarafından şimdiye kadar satın alınan makinelerin ne olduğu, nerelerde ve nasıl kullanıldıkları; savaş şartları dolayısıyla Türk köylüsünün Ziraat Bankasına olan borçlarının uzun müddetle taksitlendirilmesinin faydalı olup olmayacağı konularında Vekaletin kanaat ve düşüncesinin ne olduğu ve diğer soruların açıklaması Ziraat Vekilinden rica edilmiştir.[55] II. Dünya Savaşı döneminde İnönü, 1941 ve 1943 yılları TBMM açış konuşmalarında bu konudan bahsetmiştir. Nitekim, toprak reformu yasa tasarısının, savaşın bittiği günlerde TBMM'de ele alınması, bu konunun savaş yıllarında bile gündemde kaldığını göstermektedir.[56]

1935-1945 arası şartları değerlendirdiğimizde; tamamlanmak üzere bulunan bir demiryolu şebekesi, tahakkuk ettirilmiş endüstri planları, kuvvetlendirilmiş kredi kaynaklarının varlığından söz edebiliriz. İşe başlamak için zaruri olan belli başlı devlet cihazları kurulmak üzeredir. Savaş tehlikesi de bertaraf olduktan sonra, bütçemizin bütün imkan ve kuvvetleriyle devletin bu işe emniyetle ve bir plan dahilinde başlaması mümkün olacaktır.[57] Toprak reformu uygulamaya konulduğunda, daha önceden gerekli olan önlemler alınmayacak olursa, oluşacak siyasi tepkiler bir yana, tarımsal üretim düzeyinin düşeceği ve hatta tarım alanında bir kargaşanın ortaya çıkacağının bilincine varılmıştı. Tarım Bakanlığının

---

[54] **Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları**, T.C. Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara, 1939, s.337.

[55] BCA, Dosya:C1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No:42, 248, 4, Tarih: 28.09.1939, ss. 1-2.

[56] İnan, agm., ss.46-47.

[57] Barkan, **age.**, s.458.

1935'ten 1945'e kadar tam on yıl süreyle, Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı üzerinde çalışması bu şekilde açıklanabilir; II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerini ikinci planda düşünmek gerekir.[58]

Yine aynı şekilde Tarım Bakanlığının 1935'ten 1945'e kadar bu yasa tasarısını bekletmiş olması, Köy Enstitülerinin ilk mezunlarını vermesinden sonra bu yasa tasarısının Meclise sevk edilmesi bir rastlantı değildir. Ayrıca 1945'e kadar İçişleri, Adalet ve Sağlık Bakanlıkları tarafından yürütülen çalışmaların ve kurulan teşkilatın yetersiz, plansız ve programsız olması da bu reformun gecikme nedenlerindendir.[59] Hükümetin hedefi; kırsal alanda egemen olan feodal ilişkileri, topraksız köylüleri topraklandırarak ortadan kaldırmaktır. Amaç, düşünülen düzenlemeyi Köy Enstitüsü elemanları vasıtasıyla her türlü sosyal, kültürel ve teknik yardımlarla köylüyü kalkındırarak gerçekleştirmektir.[60] Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri tartışılan, değişik biçim ve sınırlı uygulamalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan toprak reformu projesi Tek Parti'nin umudu olmaya devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, sanayileşme ve çağdaş ulus olmaya yönelik tüm çalışmalarına karşın bir türlü yaşama geçiremediği özlemlerini, geniş kapsamlı bir toprak reformu ile gerçekleştirebileceğine inanmaktadır[61].

II. Dünya Savaşı, Türk köylüsünü üretim konusunda temkinli davranma eğilimine itmiştir. Bu da pazarda ürün fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Savaş şartlarının sona ermesinden sonra köylü üretim konusunda eski durumuna dönmeye başlamıştır. Savaş yıllarında yasa tasarısının Meclise gelmemesinin nedeni bu şekilde açıklanabilir[62]. II. Dünya Savaşı sonrası, Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı adıyla bir tasarı TBMM gündemine alınmıştır. İlgili geçici komisyon, bu tasarıdan Çiftçi Ocaklarıyla ilgili kısmı çıkartmıştır[63]. 1945 yılı Ocak ayında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Meclise sevk ettiği tasarı milletvekillerince eleştirilmiş; yasanın çıkmasına ve uygulamaya konmasına büyük toprak sahibi ve ünlü politikacılar karşı çıkmıştır[64]. Tasarının en

---

[58] O. Murat Koçtürk ve Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, C 45, Ankara, Aralık 2010, s.63; Ekinci, **age.**, s.146.

[59] Yavuz, agm., s.33.

[60] Ekinci, **age.**, s.242.

[61] Ekinci, **age.**, s.122.

[62] BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s,3.

[63] Karaömerlioğlu, agm., s.33.

[64] Bu politikacılar; Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral, Fevzi Karaosmanoğlu'dur. Yasaya karşı çıkan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan Cumhuriyet Halk Partisi'nde istifa

şiddetli muhaliflerinden biri Adana'nın büyük toprak ağalarından Cavit Oral olmuştur. Zira Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı Mecliste görüşülürken buna ilk karşı çıkan da Cavit Oral olmuştur[65]. Adnan Menderes, bu tasarının heyecanı ve romantik çekiciliğinin etkisinde kalınmamak gerektiğini düşünmektedir. Menderes, genel olarak toprak reformu esasına karşı olmadığını dile getirmiş, ancak tasarıda, aşırı ve amacını aşan hükümlerin olduğu görüşünü dile getirmiş, bu tasarının çağın gerisinde kaldığını bile iddia etmiştir[66]. Ayrıca, bu tasarı konusunda, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde de muhalif sesler yükselmiştir[67]. İnönü, "batakçı çiftlik ağası" olarak nitelendirdiği büyük toprak sahiplerinin toplumsal ve siyasal etkinliklerini kırmak da istemektedir. Mayıs 1945'te TBMM'ye sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı görüşülürken, bu yasanın Osmanlı yönetiminden kalan bir sorunu çözeceği ve ülkenin siyasal geleceğini belirleyeceğine dair görüşler de mevcuttur[68]. Tüm bu eleştiriler ve tartışmalardan sonra nihayet 11 Haziran 1945 tarihinde, TBMM'de 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edilmiş;[69] 17 Haziran 1945 tarihinde de yasalaşmıştır.[70] 8 bölümde toplanan ve 66 maddeden oluşan bu

---

ederek 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuştur. Bk: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.330. Ayrıca, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den ilişiğinin kesildiğine dair genelge için Bk: BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945, ss.1-4.

[65] Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes,** Liberte Yayınları, Ankara, 2006, ss.122-123.

[66] BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945, ss.1-2; BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945, ss. 1-12. Ayrıca, Adnan Menderes'in Toprak İskan Kanunu layihası hakkında Meclis'te yaptığı konuşma için Bk.: BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.

[67] Davut Dursun, "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", Yeni Türkiye, S.23-24, C I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Eylül-Aralık 1998, ss.323-334; Bu yasa büyük toprak sahiplerini ürkütmüş ve bunların muhalefet parti olan Demokrat Parti'nin yanında yer almasına sebep olmuştur. Bk: Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s.17.

[68] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002, s.264; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim,** Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, ss.218-223; Ekinci, **age.**, ss.145-146.

[69] "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No:4753, Kabul Tarihi:11.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No:15.06.1945/6032, ss.696-707; Ayrıca görüşmeler ve tartışmalar için Bk: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", TBMM ZC, D.VII, C 18, 11.06.1945, ss.4-48, 51-111, 115-160, 218-235; **Akşam,** 12 Haziran 1945, s.1; Ayrıca 15.06.1945 tarihinde 4760 Sayılı Toprak Bayramı Kanunu kabul edildi. Bk: "Toprak Bayramı Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No:4760, Kabul Tarihi:15.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No:16.06.1945/6033, s.723; "Toprak Bayramı Kanunu", TBMM ZC, D.VII, C 18, 15.06.1945, ss.238, 266-267; BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5. 26, 25, Tarih: 11.06.1945; Akşam, 17 Haziran 1945, s.1.

[70] Bu tarih, Türkiye'de toprak reformunun II. aşamasının başlangıcı kabul edilir ve bu dönem de 1960'a kadar 15 yıllık süreyi kapsar.

kanunun içeriğinde dağıtılacak arazi, kamulaştırma, kime hangi şartlar altında toprak verileceği ve bunun mali hükümleri yer almıştır. 4753 Sayılı Kanun'da yer alan konular şunlar olmuştur: Tahsili Emval Kanunu; Borçlanma Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Arazi Vergisi Kanunu, Bina Vergisi Kanunu, Gayrimenkule Tecavüzün Define Dair Kanun, Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu; İskan Kanunu; Tapu Kanunu; Arazi Tahrir Kanunu; Vergilerde İhbarnamelerin Tebliğince İtiraz ve Temyiz Maullerine ve İtiraz ve Temyiz Komisyonları Teşkiline Dair Kanun.

Kanun'un amacı, birinci maddesinde, arazisi olmayan veya yeterli olmayan çiftçileri, bu kanun gereğince topraklandırılmaları kabul edilenlerin aileleri ile beraber geçimlerini temin edebilecek ve iş güçlerini değerlendirmesini sağlayacak ölçüde toprak sahibi yapmak; kendilerine arazi verilen ve ihtiyacı olanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek; yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak olarak belirtilmiştir[71]. Ancak, bu kanunun uygulanmasını başlatacak olan Çiftçiyi Topraklandırma Tüzüğü'nün yürürlüğe konması 20 Mayıs 1947 tarihini bulmuştur[72]. 7 Nisan 1948 tarihinde, 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı hazırlanmıştır.[73] 22 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5618 Sayılı Kanun ile de, birinci madde yanında 2, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 31, 33, 34, 38, 39, 45, 47, 51, 53 ve 56. maddeler de değiştirilmiştir[74].

Kanun'un 8. maddesinde, kamulaştırılacak topraklar, önce vakıf, sonra özel idare ve belediyelerin özel mülkiyetlerindeki topraklar ve son olarak özel geniş mülkler olarak sıralanmıştır[75]. Ancak, özel geniş mülklere dağıtım sırası hiç gelmemiştir[76].

---

[71] BCA, Dosya 10. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 27.01.1948, ss.55-72; 74-86; 89-165; Memduh Karaabalı, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu,** Kanaat Basımevi, Ankara, 1945, ss.1-39.

[72] BCA, Dosya: 73-58, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 113.34.2, Tarih: 20.05.1947.

[73] BCA, Dosya: 71-1016, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 116.25.9, Tarih: 07.04.1947, s.1.

[74] "Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bâzı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bâzı Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 32, Kanun No:5618, Kabul Tarihi:22.03.1950, Resmi Gazete Tarihi ve No:27.03.1950/7467, ss.1301-1309; "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" , s. 697.

[75] BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s.2; : Suat Aksoy, "Toprak Reformunun Hukuki Temelleri", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965**), Başnur Matbaası, Ankara, 1966, s.58.

[76] Aksoy, **age.**, s.58.

Kanun, özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerin arazilerinin bir kısmının kamulaştırılmasını öngörmektedir[77]; temel amaç topraksız çiftçileri toprak sahibi yapmaktır. Devletin toprakları kamulaştırmasını kolay kılan 17. maddesi[78] çok tartışılmıştır. Kamulaştırılan arazilere vergi esası üzerinden kanuni değerlerle belirlenen mali düzenleme ile toprak dağıtımı yapılması ve çiftçinin bu borcu 25 yılda ödemesi planlanmıştır.

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda, bu kanunun tatbik edildiği bölgelerde, bir kısım büyük toprak mülklerinin, bir defaya mahsus olmak üzere, maruz kalacağı kamulaştırma şartları tayin ve tespit edilmiştir; fakat Kanun'un tatbikinden sonra bu sahada gerçekleşebilecek inkişafları önleyecek, onlara şekil ve yön verecek kaideler konmamıştır. Dağıtılacak toprakların borçları ödeninceye kadar, hatta borç ödendikten sonra dahi, 25 sene içinde bu gibi toprakların tabi tutulacakları hususi muamelelere ait bazı kayıtlar mevcuttur; fakat ondan sonrası ve bu dağıtıma mevzu teşkil etmeyen, memleket topraklarının en büyük kısmını teşkil eden küçük toprakların hukuki statüsü hakkında hiçbir sarih hüküm yoktur. Halbuki beklediğimiz hakiki toprak reformu kanunu, medeni kanunumuzun, bilhassa zamanın ve memleketimizin ihtiyaçları için kifayetsiz olduğundan, bahsettiğimiz bu hükümleri tamamlayacak bir kanun olmalıydı[79].

III. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Uygulanmasında Türk Siyasi Hayatında Yol Ayrımı

18 Temmuz 1945 tarihinde, CHP Genel Sekreter Vekili N. Kansu imzasıyla, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Parti teşkilatlarında ve halk nezdinde anlaşılmasının sağlanması istemiyle CHP İl İdarelerine bir tamim gönderilmiştir[80]. Kanun, yasalaşmasına karşın bir türlü uygulama alanına geçilememiştir. Bunda CHP'de parti içi güçler dengesinin rolü olduğu kadar, sanayileşmek için gerekli olan ulusal kapital birikimi uğraşlarından artık vazgeçilmiş olunmasının büyük payı vardır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hazırlanmasında ve yasalaşmasında önemli bir rol oynayan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun üzerinde durduğu ve ileride sorun teşkil edebileceğini düşündüğü bir nokta vardır. O, sanayileşme hızının artmasıyla beraber, tarımsal kesimden sağlayacağı işgücünün, tarımsal

[77] Arazi kamulaştırması için Bk: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", ss. 698-702.

[78] Toprak Reformu'nun en çok tartışılan maddesi 17. Madde hakkında tartışmalar için Bk.: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Tutanak Dergisi**, D.VII, C.18, Birleşim:67, 01.06.1945, ss. 9, 22, 24, 29, 31-48; İnan**,** agm., ss.47-53.

[79] Ekinci, **age.**, s.490.

[80] BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.26.25, Tarih: 18.07.1945, s.1.

gelişmeyi olumsuz yönde etkileyeceğini düşünmektedir.[81] Antidevletçi iktisat politikalarını savunan Demokrat Parti (DP) kurucuları 21 Temmuz 1946'da yapılan erken seçimlerde 62 milletvekili ile Meclise girmeyi başarmıştır.[82]

Bunun sonucunda da tek partili dönemden çok partili demokratik düzene geçilmiştir. Bu süreçten, yani 1946'dan sonra, ulusal kapital arayışlarının yerini Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin yardımları almış ve yasalar hızla değiştirilerek yabancı kapitale öncelik verilmiştir.[83]

13 Ekim 1947 tarihinde Başbakan Hasan Saka'nın okuduğu hükümet programında çiftçiyi ilgilendiren hususlar yer almaktadır. Saka, Türkiye ekonomi hayatının temeli olan toprağın verimini arttırmak için ilk işin ziraatı ilkel araçlardan kurtarmak olduğunu ve bu yolda gereken tedbirlerin alınacağını söylemiştir. Daha sonra, devletin elinde bulunan işletme çiftliklerinin, tohum da tedarik ederek, birer okul vazifesini görmesini sağlayarak örnek kurumlar haline getirileceği, ayrıca; tarım için gerekli olan su işlerine gereken önemi vereceklerini dile getirmiştir. Son olarak, başlamış olan çiftçiyi topraklandırma işinde, ilk önce, devlete ait arazinin dağıtılmasının göz önünde tutulacağını ifade etmiştir.[84] CHP ve iktidarı, 1950 seçimleri öncesi toprak reformu stratejisini terk etmiştir. DP ise, daha seçimlerde toprak reformu değil, tarım reformu stratejisini benimsemiştir. Bu bağlamda DP, tarımsal üretime katkı sağlayacak ve çiftçiyi teşvik edecek bir dizi icraat yürütmüştür.[85]

Eksikliklerine rağmen 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, ülke tarımı için önemli ve faydalı hükümleri kapsamıştır. 1947'den itibaren çekimser bir şekilde uygulanmaya başlanan bu kanun ile daha çok devlete ait olup da fazla verimli olmayan araziler çiftçilere dağıtılmıştır Fakat 1950 seçimlerinden önce, seçim kaygıları dolayısıyla tadillere uğramış ve esas gayesinden uzaklaşmıştır. 22 Mart 1950 tarihinde, 5618 Sayılı Kanun ile büyük arazi mülklerinin devlet tarafından kolay bir biçimde

---

[81] Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu 28 Mayıs 1943'te, toprak reformu konusuyla alakalı olarak Meclis'te bir konuşma yapmıştı. Konuşmanın tam metni için Bk: "Hatipoğlu'nun T.B.M.M.'de 28 Mayıs 1943 Tarihli Konuşması", Ayın Tarihi, S.114, Mayıs 1943, s.101; Ekinci**, age.**, s.143-144.

[82] Yalçın vd., **age.**, s.330.

[83] Ekinci, **age.**, ss.234-235.

[84] BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.328.3, Tarih: 13.10.1947, ss.5-6.

[85] Mükerrem Hiç, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, C 17, s.547.

kamulaştırılamayacağına karar verilmiştir.[86] Böylece, 1945'teki 17. Madde'ye karşı tam zıt denilebilecek bir madde kabul edilmiş ve seçim kaygılarıyla ana kanunda büyük ve ilk değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikliği, Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu şu şekilde yorumlamıştır:

"Bu tutumla memleketin toprak reformu davası adeta soysuzlaştırılmak istenmiştir.[87]"

1950'de yapılan bu ilk değişiklikten sonra, ikinci değişiklik 20 Mayıs 1955 tarihli 6603 Sayılı Kanun ile yapılmıştır[88]. 20 Temmuz 1950 tarihinde, 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na 5618 Sayılı Kanun'la eklenen 3. maddeye dayanılarak Tarım Bakanlığınca hazırlanan, meralarla ilgili yönetmeliğin yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır.[89] 28 Şubat 1957 tarihinde, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 63. maddesine dayanılarak hazırlanmış ve tetkik edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır.[90] 22 Mart 1957'de ise 8751 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Nizamnamesi tümüyle 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yerini almış ve çiftçilere toprak dağıtımı durdurulmuştur.[91]

1950'li yıllarda, tarım sektöründe yaşayan nüfus azalma eğilimi göstermesine rağmen, tarımdan geçinenlerin toplam nüfusa oranı %77'dir. Ülke ithalatının %80'ini hala tarımsal ürünler oluşturmaktadır. Tarımsal mal ihracat oranı ise sadece %10'dur.[92] 1950 tarım sayımı sonuçlarına göre, tarımda çalışanların %17'si toprağa sahip değilken, 1960'da bu oran %32'ye yükselmiştir.[93] Ayrıca Kanun'un, Türkiye'de toprakların tasarruf ve temellük şekillerinde ve toprak işlerinden doğan hukuki münasebetlerde köklü bir değişiklik ve düzen meydana getirdiğine, toprakların hukuki statüsünü tayin eden yeni birtakım esasların konduğuna dair hükümleri yoktur. Bilhassa,

---

[86] "Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bâzı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bâzı Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun", ss.1302-1306.

[87] Abdi Özkök, "Türkiye'de Toprak Reformu İhtiyacı", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965),** Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.41-42.

[88] "4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 41'inci ve 43'üncü Maddelerine Fıkralar İlavesine Muaddel 45'inci Maddenin Tadiline ve 55'inci Maddenin Kaldırılmasına Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 37, Kanun No:6603, Kabul Tarihi:20.05.1955, Resmi Gazete Tarihi ve No:27.05.1955/9013, ss.1061-1062.

[89] **BCA,** Dosya: 74-94, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.59.18, Tarih: 20.07.1950, s.1.

[90] **BCA,** Dosya: 73-16, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 145.116.2, Tarih: 28.02.1957, s.1.

[91] Çevik, agm., s.683.

[92] Parasız, **age.**, s.103.

[93] Çevik, agm., s.683.

tasarıda mevcut olan "Çiftçi Ocakları Müessesesi"nin Kanun'dan çıkarılmasından sonra, bu kanun, hakiki ve tam bir toprak reformu kanunu olma vasıflarını büsbütün kaybetmiştir.[94] 1950'den itibaren devletin ekonomik hayata müdahalesi azalmaya başlamıştır. Bu süreçten sonra liberal politikalar ağırlık kazanmıştır. Liberal dönemde de tarımsal alanda makineleşmeyle üretim ve verimlilik artmıştır. Demokratların iktidarda olduğu dönemde, düşük gelirli gruplar Parti'nin taşra örgütlerinin denetimini ellerine geçirmişler ve seçimlerde de çok önemli roller oynamışlardır. Böylece hükümeti etkilemişler ve kendi konumlarını güçlendirmeyi başarmışlardır.[95] 1950'den sonra hemen hemen askıya alınan ve sadece politik amaçlara hizmet eden bu kanun, hazine arazisinin dağıtılması işi ile sınırlı kalmıştır. Bu şekilde dağıtılan araziler, bir ailenin işgücüne değer katacak ve geçimini sağlayacak büyüklükte olmadığı için tarımsal üretim anlamında da bir artışa neden olmamıştır.[96] 1950 sonrasında Adnan Menderes Hükümeti, partisinin iktidara gelmesinde büyük payı olan köylü kesimini memnun etmek için bazı önlemleri yürürlüğe koymuştur. Fakat 1954'lere gelindiğinde Hükümet'in tarıma dayalı büyüme modeli işlemez hale gelmiş; Hükümet de strateji değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra, tarım yerine sanayiye öncelik verilmeye başlanmıştır.[97]

1960'a kadar vakıflardan, özel idarelerden, Ziraat Bankasından ve özel kişilerden toplam 586.131 dönüm arazi kamulaştırılarak dağıtılmıştır. Buna karşılık hazine arazilerinden ise 18.151.432 dönüm toprak dağıtılmıştır. Bu topraklar 374.439 aileye verilmiş ve her aileye ortalama 50 dönüm kadar toprak düşmüştür. Ama dağıtılması gereken ortalama dönüm miktarı 110'dur. Dağıtılan topraklar Hazine toprağı olmuştur. Hazine toprağı tükenmeye başlayınca da verimi düşük meraların topraklarının dağıtımına geçilmiştir. Sonuç olarak, küçük parçalar halindeki toprak dağıtımı, sadece az topraklı çiftçi sayısını arttırmıştır. Özel mülk topraklarda geçmişten beri ortakçı, kiracı ya da tarım işçisi olarak çalışanlara bu topraklar neredeyse hiç dağıtılmamıştır. Bazı toprakların iyileştirilerek dağıtılması yoluna gidilmemiştir. Verilen kuruluş onarma ve işletme kredisi oranları da beklenilen seviyede olmamış ve Kanun'un amacına uygun şekilde yapılmamıştır. Toprak dağıtım işleri Tarım Bakanlığı bünyesinden çıktığı

---

[94] Ulrich Planck ve Tayyar Ayyıldız, **Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976, s.55; Barkan**, age.**, s.489.

[95] Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi,** Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.224.

[96] Aksöz, **age.**, s.24.

[97] Yalçın vd., **age.**, s.332.

için sonuçlar da tarımsal açıdan beklentilerin altında kalmış; sadece toprak dağıtımı uygulanabilmiştir. Bu eksik ve yetersiz uygulamalar sonucu, dağıtılan topraklar da dolaylı yollardan büyük toprak sahiplerinin eline geçmiştir.[98]

27 Mayıs 1960 sonrası, toprak mülkiyet dağılımındaki adaletsizlik üzerinde tartışmalar giderek yoğunlaşmıştır. Bu tarihten itibaren toprak reformu konusu gerçek anlamda bir reform olarak ele alınmıştır. Koalisyon hükümetleri toprak reformuna, programlarının ilk sıralarında yer vermişlerdir. Çalışmalara 1961'de başlanmasına rağmen gene bir sonuç alınamamış; üç defa tasarı halinde hazırlanıp Başbakanlığa verilmişse de, her hükümet kuruluşunda tasarı geri alınarak üzerinde yeniden çalışılmaya başlanmıştır. 1961 Anayasası'nın 37, 38 ve 41. maddelerinde toprak reformu kapsamına girecek tedbirlerin alınmasını öngören hükümler yer almıştır. 1961-1972 arası toprak reformu konusunda 8 kanun tasarısı hazırlanmıştır[99]. Bunlardan sadece "Dördüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı" Meclise gelmiştir, fakat yasalaşmamıştır.[100] 1972'de, iki bölümden oluşan "1617 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun Toprak ve Tarım Reformu ile ilgili hükümleri içermektedir[101].

1923'ten başlayarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasına kadar ve bu kanunun yürürlükte kaldığı dönem de dahil olmak üzere dağıtılan toprak miktarı şöyledir: 1934'e kadar, çıkarılan kanunlara göre, çiftçi ve göçmenlere toplam 6.787.234 dönüm; 1934-1938 arası toplam 2.999.825 dekar; ve 1940-1944 arası 875.000 dekar toprak dağıtılmıştır. Sonuç olarak 1923-44 arası dönemde, toplam işlenen arazinin %8'i dolayında toprak dağıtılmıştır.[102] Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1945-1973 yılları arası 28 yıl yürürlükte kalmıştır. Uygulama dönemi içinde 8.116 köyde 446.825 aileye 2.2 milyon hektar toprak dağıtmıştır. Ayrıca, 3.4 milyon hektar devlete ait çayır ve mera arazisinin tahsisi yapılmıştır.[103]

---

[98] Özkök, agm., ss.43-44; Yavuz, agm., s.34.

[99] Bu tasarılar hakkında detaylı bilgi için Bk: Reşat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C 26, No.3, ss.44-82.

[100] Aksöz, agm., ss.24-25; Yavuz**,** agm., ss.37; Çevik, agm., s.683.

[101] "Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu", **Millet Meclisi Kanunlar Dergisi**, C 55, Kanun No:1617, Kabul Tarihi:19.07.1972, Resmi Gazete Tarihi ve No:26.07.1972/14257, ss.456-462.

[102] Çevik, agm., s.680.

[103] Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", s.43; **Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu,** 1995.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nın ardından birçok Avrupa ülkesinde yapılmış olan toprak reformlarında, uygulama aşamasında birçok sorunla karşılaşıldığı görülmüştür. Yalnızca topraksız ya da az topraklı çiftçilere arazi verilmesi ile bu reform hedeflerine ulaşılmamış olduğu; toprak reformu sonrasında, tarım reformuna giden yolun da açılması adına çiftçi teşekküllerinin kurulması, teknik ve uygulamalı öğretim, kredi sağlanması, kooperatiflerin teşkil edilmesi ve personel yetiştirme meseleleri tarım reformu sürecinde yapılması gereken işlemler olarak karşımıza çıkmıştır[104].

Türkiye'de, Tek Parti Dönemi CHP hükümetlerinin politikalarındaki öncelikli hedef, gerçekleştirilecek bir toprak reformuyla iktisadi, sosyal ve siyasi açıdan daha güçlü ve sağlam bir ülke oluşturmak olmuştur. CHP'nin parti programında ise sadece çiftçiyi topraklandırma sözleri üzerinde durulmuş; bu sözlerden de hazine arazisinin köylüye dağıtılması durumu kastedilmiştir. Reform sonrası için, uygulamalarda aksaklık çıkması halinde tarımsal düzeyin düşeceği ve hatta tarım alanında bir kargaşanın ortaya çıkacağı görüşü de benimsenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle mübadillerin ve mültecilerin topraklandırılması ve tarım sektörünün sorunlarının çözülmesi için kurumlar tesis edilmiş ve kanunlar çıkarılmıştır. Hıristiyan azınlıkların mübadele veya başka yollarla ülkeyi kitleler halinde terk etmeleri dolayısıyla, bunun ülkeye tarımsal anlamda bir toprak katkısı da olmuştur.

II. Dünya Savaşı, ülkede toprak reformunu engelleyici veya geciktirici unsur olarak karşımıza çıkmıştır. 1945 yılında çıkarılmış olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toprakların hukuki statüsünü tayin eden hükümleri ihtiva etmiş; toprağın ekonomik eğilimler yüzünden verimini arttıracak biçimde düzenlenmesi ve bu düzenlemeleri köylüye aktaracak olan binlerce teknik elmanın da köylülerle diyalog kurabilecekleri bir biçimde yetiştirilip elde tutulması, toprak reformunun başarıya ulaşması için gerekli görülmüştür. Bu, Köy Enstitüleri vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Toprak reformu yasasının ilanı öncesi ve sonrasında tepkilerle karşılaşılmış; ulusal birliğe katkı sağlaması da amaçlanan reformda, ister istemez iki karşıt zümre ortaya çıkmıştır.

Türk toprak reformunun amacı sadece toprak dağıtmak değil, tarımsal kalkınmayı sağlayacak gerekli ihtiyaçları gidermek ve toprakların sürekli işlenmesini sağlamaktı. Reform gerçek nitelikleri ile halka tam olarak tanıtılamamıştır. Kanun'dan en çok faydalanacak olan topraksız çiftçiler bile

[104] Gorni, **age.**, ss. 79-97.

onu iyice tanıyamamış ve benimseyememişlerdir. Reformun hedefleri arasında yalnızca toprakları paylaştırmak yoktur; kurutma ya da sulama yöntemiyle yeni topraklar açmak ve bunların değerlendirilmesi amacı da vardır. CHP, bu reformun bireylerde vatan sevgisini pekiştireceği ve güçlü bir ulusun temelleri için olumlu katkı sağlayacağı düşüncesini de benimsemiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi ve İnönü, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasından kısa bir süre sonra, dayandıkları sosyal iktidar ilişkileri bozmadan bu reformu uygulayamayacaklarını anlamışlardır. Bu bağlamda, büyük arazi sahiplerine ödün verilmeye başlanmıştır. İnönü, yasa tartışmalarında, bu yasanın Atatürk'ün vasiyeti olduğunu söylemekte ve Atatürk döneminde büyük toprak sahiplerini "batakçı çiftlik ağaları" olarak nitelendirmekteydi. Yasanın uygulamaya geçildiği dönemde ise İnönü, kendi direktifiyle 8 Haziran 1948'de kurulan II. Hasan Saka Hükümeti'nde, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun başlıca muhalif ismi Cavit Oral'ı Kanun'u yürürlüğe koymakla görevli Tarım Bakanı olarak atamıştır. Bu durum, toprağı olmayan ya da az olan köylüye yapılmak istenen devlet desteğinin yine devlet tarafından nasıl engellendiğini, acı bir sonuç olarak bize göstermiştir. Bu şekilde de büyük özel mülklerin kamulaştırılması hedefi gündemden çıkarılmıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, çok partili rejime geçildikten sonra da temel unsurlarını yitirmiştir. Sonuç olarak bu kanun ile sadece devlete ait olan bazı toprakların köylüye dağıtımı gerçekleştirilebilmiştir. Zaten Kanun'un kabulünden önce de sadece devlet topraklarının kamulaştırılacağı düşüncesi mevcuttur. Toprak dağıtımı konusu köylü açısından hayal kırıklığına neden olmuştur. Büyük toprak sahipleri, çiftçinin elindeki toprakları, yani eski topraklarını, köylüden geri alarak büyük oranda kar elde etmişlerdir. Bundan, reformun asıl amaçlarının köylülere anlatılamadığı ve köylülerin de bu reformu benimsemediği sonucuna varılmıştır. Genel olarak devlete ait topraklar kamulaştırıldığı için ödemeler de devlete yapılmıştır. Reformun uygulama aşamasında köylü devlete vergi vermeye devam etmiştir. Köylünün vergi yükü, dağıtılan toprakların taksitleri ve verimsiz toprak dağıtıldığı için iyi ürün elde edilememesi gibi nedenler, satın alma gücüne sahip bir köylü kitlesinin oluşumunu engellemiştir.

Sonuç olarak, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ülkenin toprak mülkiyet ve tasarruf durumunda istenilen değişme ve iyileşme sağlanamamış, topraksız ve az topraklı çiftçi sayısı azalmamış, çiftçinin refah seviyesi yükselmemiş ve tarım arazilerindeki parçalanma ve küçülme durdurulamamıştır.

KAYNAKÇA

"4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 41'inci ve 43'üncü Maddelerine Fıkralar İlavesine Muaddel 45'inci Maddenin Tadiline ve 55'inci Maddenin Kaldırılmasına Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 37, Kanun No: 6603, Kabul Tarihi: 20.05.1955, Resmi Gazete Tarihi ve No: 27.05.1955/9013, ss.1061-1062.

"Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 5, Kanun No: 1097, Kabul Tarihi: 04.07,1927, Resmi Gazete Tarihi ve No: 04.07.1927/624, ss.431-432.

"Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bâzı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bâzı Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 32, Kanun No: 5618, Kabul Tarihi: 22.03.1950, Resmi Gazete Tarihi ve No: 27.03.1950/7467, ss.1301-1309.

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VII, C 18, Birleşim: 67, 01.06.1945, ss.9, 22, 24, 29.

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No: 4753, Kabul Tarihi: 11.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No: 15.06.1945/6032, ss. 696-707.

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, C 18, 11.06.1945, ss. 4-48, 51-111, 115-160, 218-235.

"Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dahilinde Tevzii Hakkında Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 2, Kanun No. 441, Kabul Tarihi: 16.03.1924, s.257.

"Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Amvali Gayri Menkule Hakkında Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 2, Kanun No: 488, Kabul Tarihi: 19.04.1924, ss.351-352.

''Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi,** C 7, Kanun No: 1505, Kabul Tarihi: 08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No: 11.06.1929/1213, s.935.

''Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: III, C 12, ss.168, 205, 257.

"Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Gaip Etmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:2, C12, 75, 02.06.1929, ss.279-280.

"Toprak Bayramı Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No: 4760, Kabul Tarihi: 15.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No: 16.06.1945/6033, s.723.

"Toprak Bayramı Kanunu", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, C 18, 15.06.1945, ss.238, 266-267.

"Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 25, Kanun No: 4429, Kabul Tarihi: 04.06.1943, Resmi Gazete Tarihi ve No: 07.06.1943/5423, ss.521-529.

"Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu", **Millet Meclisi Kanunlar Dergisi**, C 55, Kanun No: 1617, Kabul Tarihi: 19.07.1972, Resmi Gazete Tarihi ve No: 26.07.1972/14257, ss.456-462.

Afetinan, A., **İzmir İktisat Kongresi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Aksoy, Suat, "Toprak Reformunun Hukuki Temelleri", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara (1966), ss.53-62.

Aksöz, İbrahim; **Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç,** Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1973.

Akşam, 12 Haziran 1945.

Akşam, 17 Haziran 1945.

Aktan, Reşat, "Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.3-17.

_____"Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 26, No:3, 1971, ss.37-83.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Haz. Utkan Kocatürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam,** C II, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1993.

Barkan, Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi,** Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980.

Başa, Şafak, "Dâhiliye Vekâleti Kuruluş ve Kurumsallaşma Dönemi: 1920-1930", **T.C. İçişleri Bakanlığı Tarihi (1920-2014)**, Ed.: Mehmet Çelik, Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş., 1. Baskı, Ankara, 2015, ss.18-141.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5. 26, 25, Tarih: 11.06.1945, s.1.

BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30,Tarih, 09.07.1945, ss.1-6.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.26.25, Tarih: 18.07.1945, s.1.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945, ss.1-4.

BCA, Dosya: 73-16, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 145.116.2, Tarih: 28.02.1957, s.1.

BCA, Dosya:C1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No:42, 248, 4, Tarih: 28.09.1939, ss. 1-2.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945, ss.1-2.

BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.328.3, Tarih: 13.10.1947, ss.1-10.

BCA, Dosya 10. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 27.01.1948, ss. 1-165.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945, ss. 1-12.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.

BCA, Dosya: 71-1016, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 116.25.9, Tarih: 07.04.1947, s.1.

BCA, Dosya: 74-94, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.59.18, Tarih: 20.07.1950, s.1.

BCA, Dosya: 73-58, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 113.34.2, Tarih: 20.05.1947.

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları, T.C. Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara, 1939.

Black, Bernard S. and S. Anna Tarassova, "Institutional Reform in Transition: A Case Study od Russia", **Supreme Court Economic Review**, Vol.10, The Rule of Law, Freedom, and Prosperity, 2003, ss.211-278.

Boratav, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953, Der:. Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Cin, Halil, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü,** Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

Çevik, Zeki, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Toprak Reformu ve Uygulamaları", **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.677-686.

Dursun, Davut, "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye**, S 23-24, C I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Eylül-Aralık 1998, ss.323-334.

Ekinci, Necdet**, Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine,** T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Geray, Cevat, "Cumhuriyet Döneminde Uzayıp Giden Bir Yılan Öyküsü: Toprak Reformu", **Memleket Mevzuat Dergisi**, C 5, S 56-57, Memleket Yayınları, Ankara, Şubat-Mart 2010, ss. 34-41.

_____ "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C 21, S 3, 1966, ss.51-68.

Gorni, Olindo, **Toprak Islahatı,** Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944.

Gökdül, Ali, "1861 Rus Toprak Reformu ve Etkileri", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 1, ss.1-12.

Hamitoğulları, Beşir, "Türkiye'de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXI, No:1, Ankara, 1966, ss.21-46.

Hiç, Mükerrem, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", **Türkler,** C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.541-564.

İnan, Süleyman, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", **Journal of Historical Studies**, S 3, 2005, ss.45-57.

____ **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes,** Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

Karaabalı, Memduh, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu,** Kanaat Basımevi, Ankara, 1945.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt 1. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.

Karaömerlioğlu, M. Asım, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikayesi", **Birikim**, S 107, Mart 1998, ss.31-47.

Karpat, Kemal H., **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi,** Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Karpat, Kemal ve Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", **Türkler**, C 12, ss.873-888.

Koçtürk, O. Murat ve Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik,** C 45, Ankara, Aralık 2010, ss.48-65.

Köksal, Yonca, "Sessiz Toprak Reformu", **Toplumsal Tarih**, S 170, Şubat 2008, ss.24-30.

Özkök, Abdi, "Türkiye'de Toprak Reformu İhtiyacı", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.19-51.

Öztürk, Kâzım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları**, AK Yayınları, İstanbul, 1968.

Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

Planck, Ulrich ve Tayyar Ayyıldız, **Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması,** Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976.

Savcı, Bahri, "Toprak Reformu Üzerine", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, No:1, Ankara, 1965, ss.365-374.

Sönmez, M. Tului, **Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti,** Odak Yayınevi, Ankara 1998.

Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 1995.

TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C 1, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:1, C18, 01.03.1922, s.5.

Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,** Tarih Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002.

Toprak, Zafer, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

Türker, Metin, "Dünyada ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları", **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, C 45, Ankara, Aralık 2010, ss.38-57.

Ülken, Yüksel, "Atatürk ve Toprak Reformu", **Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan 2**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, ss.1-10.

Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya, Refik Turan, Gülnihal Bozkurt, Erdinç Tokgöz, Dursun Ali Akbulut, Nuri Köstüklü, Mustafa Balcıoğlu, Mehmet Akif Tural, Cezmi Eraslan, Cemal Avcı, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Yavuz, Fehmi, "Toprak ya da Tarım Reformu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXII, No: 2, Ankara, 1967, ss.29-42.

Yetkin, Çetin, **Karşı Devrim,** Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ TUTANAKLARINDA "ATATÜRK"

Asil KAYA[*]

Özet

27 Mayıs 1960'da Türkiye'de Cumhuriyet Tarihi'nin ilk askeri darbesi gerçekleştirilmişti. Darbeye giden sürecin şekillenmesinde en önemli güdüleyicilerden birisi de "Atatürk" algısı olmuştu. Demokrat Parti'nin (DP) iktidar olduğu yıllarda güç kazanan tarikatların "Atatürk"e yönelik saldırgan tutumları, DP'nin uygulamalarından rahatsız olanları bir araya getirmişti. Örneğin Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Milli Eğitim Bakanlığı emrine verilmesi fikri öğrenciler tarafından "Fakültemiz medreseye ifrağ edilse bile Atatürk'e, inkılâplara olan inançlarımızdan feragat etmeyeceğiz" sözleriyle eleştiriliyordu.

"Atatürk", 27 Mayıs Darbesi'nin hemen öncesinde meydana gelen ve darbeye giden süreci olgunlaştıran gençlik hareketlerinde de önemli bir unsur olarak ön plana çıkarılmıştı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Naci Şensoy'a göre gençlerin hareketlerindeki manayı Atatürk prensiplerinin gerçek mertebesinde aramak gerekiyordu. Söz konusu hareketlerin içinde yer alan gençler de o günleri anlatırken sürekli olarak Atatürk'e ve onun manevi mirasına atıfta bulunuyorlardı. Üstelik hareketler esnasında Atatürk hem resimleriyle hem Gençliğe Hitabe'yle hem de Bursa Nutku'yla bayraklaştırılıyordu.

Atatürk ve onun düşünsel kodlarının hakimiyeti, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra oluşturulan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) tartışmalarına ve uygulamalarına da sirayet etmişti. Bu durumu MBK toplantılarındaki tutanaklarından takip etmek mümkündü. Öyle ki Atatürk ve onun oluşturduğu düşünce sistemi; dış politikanın şekillenmesi, yönetim biçiminin tespiti, seçme ve seçilme yönteminin belirlenmesi, yasalardaki Türkçeleştirme faaliyetleri ve daha birçok noktada temel dayanak noktasıydı. Dahası MBK'nin faaliyetlerinde Atatürk'e yönelik belirgin bir yüceltme gayreti dikkat çekiyordu. Devlet tarafından verilecek en prestijli nişana "Atatürk Nişanı" adının verilmesi ve 10 Kasım'a denk gelen haftanın "Atatürk Haftası" ilan edilmesi Atatürk'ü yüceltme girişimlerinden yalnızca

[*] Dr., asilkaya@msn.com.

birkaçıydı. Özellikle "Atatürk Haftası" konusundaki tartışmalar, aynı zamanda MBK içerisindeki görüş ayrılıklarının belirginleşmesinde etkili olmuştu.

Atatürk Orman Çiftliği'nin Ziraat Fakültesi'ne devredilmesine yönelik kanun teklifi örneğinde olduğu gibi, bazı kanunlar indirgemeci bir bakışla Atatürkçülüğün göstergesi olarak değerlendiriliyordu.

Yeni Anayasa'nın esaslarının görüşülmesi sırasında özellikle "milliyetçilik" kavramı üzerinden yürütülen düşünsel tartışmalarda da ana dayanak noktası Atatürk olmuştu.

Bu çalışmada, Atatürk'ün ve ona atfedilen düşünce sisteminin 27 Mayıs 1960'taki askeri darbenin ardından kurulan MBK'nın toplantılarına yansımaları ve etkileri ele alınacaktır. MBK'ya ait toplantı tutanaklarının yanı sıra döneme ilişkin süreli yayınlar ve diğer telif eserler çalışmanın kaynakçasını teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Toprak Reformu, Tarım Reformu, Türkiye Cumhuriyeti, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.

“ATATÜRK” IN THE MINUTES OF THE NATIONAL UNITY COMMITTEE

Abstract

On May 27, 1960, the first military coup in the History of the Republic was carried out in Türkiye. One of the most important motivations in shaping the process leading to the coup was the perception of "Atatürk". The aggressive attitudes of the sects, which gained power in the years when the Democratic Party (DP) was in power, towards "Atatürk" brought together those who were disturbed by the practices of the DP. For example, the idea of placing the Faculty of Political Sciences under the command of the Ministry of National Education was criticized by the students with the words, "Even if our faculty is converted to a madrasah, we will not renounce our belief in Atatürk and the revolutions."

“Atatürk” was also highlighted as an important element in the youth movements that took place just before the 27 May Coup and matured the process leading to the coup. According to Naci Şensoy, Dean of Istanbul University Faculty of Law, the meaning of the young people's actions had to be sought in the real level of Atatürk's principles. While describing those days, the young people involved in these movements were constantly referring to Atatürk and his spiritual heritage. Moreover, during the movements, Atatürk was flagged with his paintings, the Address to the Youth, and the Bursa Speech.

The dominance of Atatürk and his intellectual codes also affected the discussions and practices of the National Unity Committee (MBK), which was formed after the May 27 Coup. It was possible to follow this situation from the minutes of the MBK meetings. So much so that Atatürk and his thought system; shaping the foreign policy, determining the form of government, determining the method of election, Turkishization activities in the laws and many other points were the mainstay. Moreover, a clear effort to glorify Atatürk was striking in the activities of MBK. Naming the most prestigious medal to be awarded by the state, the Order of Atatürk, and declaring the week that coincides with 10 November as "Atatürk Week" were just a few of the attempts to glorify Atatürk. Particularly, the discussions on "Atatürk Week" were also effective in clarifying the differences of opinion within the MBK.

As in the example of the law proposal for the transfer of Atatürk Forest Farm to the Faculty of Agriculture, some laws were regardered as indicators of Kemalism with a reductionist perspective.

While discussing the principles of the new Constitution, Atatürk became the mainstay of the intellectual discussions, especially over the concept of "nationalism".

In this study, the reflections and effects of Atatürk and the thought system attributed to him on the meetings of the MBK, which was established after the military coup on May 27, 1960, will be discussed. In addition to the meeting minutes of MBK, periodicals and other copyrighted works of the period will constitute the bibliography of the study.

Keywords: Republican People's Party, Land Reform, Agrarian Reform, Republic of Turkey, Land Reform Law

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk; askeri dehası, siyasi zekâsı, kişilik özellikleri ve farklı yönleriyle Türk Tarihi'nin seyrinde başat rol oynamış bir liderdir. Özellikle askeri alandaki başarıları, Kurtuluş Savaşı sürecindeki önderliği ve Cumhuriyet'in ilanı başta olmak üzere siyasi alanda gerçekleştirilen köklü devrimlerdeki rolü, onu hayatta olduğu yıllardan itibaren Türk milletinin kült lideri haline getirmişti. Lideri kutsayan monarşik gelenekten gelen Türk milletinin Atatürk'ü kurtarıcı bir lider olarak kült haline getirmesi doğal bir durumdu. Ayrıca kültürel alandaki öncülüğü ve düşünsel alandaki teorisyenliğiyle kendi adıyla anılacak fikir akımının doğuşuna da ortam hazırlamıştı. Böylece Mustafa Kemal Atatürk, Türk kamusal yaşamının merkezine yerleşmiş[1] ve mitolojik karaktere dönüşmüştü.[2]

Türk düşünce hayatında *Kemalizm* ile *Atatürkçülük* kavramlarının aynı anlama gelip gelmediği tartışmaları bir kenara bırakılacak olursa Atatürk'ün eylem, söylem ve düşünceleri üzerine şekillenen fikir akımı; onun ölümünden sonra dahi güçlü bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etti. Deyim yerindeyse Türkiye'de siyasal alanın bir tür sivil dini haline getirilmişti.[3]

Atatürk'ün hayatın hemen hemen her alanına sirayet eden güçlü karakteri ve halkın bu karaktere karşı beslediği sevgi ve saygı, onun zaman zaman meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasına yol açmıştı. Öyle ki siyasal alanda gerçekleştirilecek bir eylem üzerine yapılan tartışmalarda *Çünkü Atatürk*, *Atatürk olsaydı*, *Atatürk yaşasaydı* gibi ifadeler sıkça kullanılmaya başlamıştı.

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin (DP) uygulamalarının Atatürk'le ve onun fikirleriyle uyuşmadığı algısı, Atatürk'e ve Atatürkçülüğe yönelik hassasiyeti artırmıştı. Özellikle DP'ye yönelik rahatsızlıkların had safhaya ulaştığı 1957 sonrası dönemde muhaliflerin bayrağı *Atatürk*, söylemleriyse *Atatürkçülük* olmuştu. 27 Mayıs 1960'daki darbe öncesinde meydana gelen öğrenci eylemlerinde bu durum net bir biçimde görülmüştü. Bu nedenle DP karşıtı eylemlere ılımlı yaklaşım sergileyen ordu mensupları

---

[1] Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-2: Kemalizm**, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.140.

[2] Kemal Görmez, F. Gökçen Çetin, "1923-1938 Döneminin Popüler Mitolojisi: Atatürk Kültü", **Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 15, Ankara, 2018, s.59.

[3] Ünder, agm., s.151.

tarafından gerçekleştirilen askeri darbede de *Atatürk* ve *Atatürkçülük* vurgusu ihmal edilmemişti.

Atatürk ve *Atatürkçülük*, darbe sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) toplantılarında sık sık kullanılan kavramlardı. Elbette 24 Haziran 1960-24 Ekim 1961 tarihleri arasında gerçekleştirilen oturumlara ait tutanaklarda Atatürk'e 176 kez atıfta bulunulması bir tesadüf değildi. Özellikle milliyetçilik ve Atatürk Orman Çiftliği'nin akıbeti konuları başta olmak üzere birçok konuda tarafların birbirine üstünlük sağlayabilmek için tutundukları dal ve görüşlerini kabul ettirebilmek için öne sürdükleri meşruiyet kaynağı yine *Atatürk* olmuştu.

27 Mayıs'a Giden Süreçte Atatürk Algısı

14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP'nin Atatürk'le özdeşleşen Halkevleri ve Halkodalarını kapatması, Atatürk'ün partisi olarak kabul edilen CHP'nin mallarına el koyması, ezanın Türkçe okunması uygulamasına son vermesi, DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes'in 29 Kasım 1955 tarihli DP Grup Toplantısı'nda milletvekillerine hitaben "Sizin kuvvetiniz o kadar büyüktür ki hilafeti dahi geri getirebilirsiniz"[4] demesi, Atatürk'e ve onun fikirlerine aykırı kararlar olarak ön plana çıkmıştı. Bu uygulamalara ilaveten 7 Şubat 1951'de ticani tarikatı mensuplarının Kırşehir'de Atatürk büstüne saldırmaları Atatürk'e yönelik hassasiyeti artırmıştı. Öyle ki Atatürk, korunması gereken bir *kutsal* haline gelmişti. Buradan hareketle TBMM'de 25 Temmuz 1951'de kabul edilen 5816 sayılı *Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun*'la[5] Atatürk'e manevi kişiliğine yönelik saldırıların engellenmesi amaçlanmıştı. Ancak söz konusu yasaya rağmen Atatürk heykellerine ve büstlerine yönelik saldırılar devam etmişti.[6]

1955'ten itibaren siyasi alandaki otoriterleşmeyle[7] birlikte Atatürk hassasiyeti, iktidara eleştiri olarak yönelmişti. İktidarı eleştirenler içerisinde

---

[4] "Bütün Vekiller İstifa Ettirildiler, Menderes de Gece İstifasını Verdi", **Vatan**, S 5226, 30 Kasım 1955, s.1; Vatan gazetesi ertesi günkü nüshasında Menderes'in söz konusu grup toplantısında milletvekillerine yalnızca Anayasa sınırları içerisinde her güce sahip olduklarını söylediğini yazmıştı. Böylece üstü örtülü bir tekzip yayınlamıştı. Muhtemeldir ki Menderes'in söylediği sözlerin yarattığı tepkiler, gazeteyi söylem değişikliğine mecbur bırakmıştı. "Menderes'in Grupun Salâhiyetine Dair Söylediği Sözler", **Vatan**, S 5227, 1 Aralık 1955, s.7.

[5] "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, S 7872, 31 Temmuz 1951, s.1713.

[6] "Ticanî'lerin Şeyhi İle 12 Müridi Tevkif Edildi", **Akşam**, S 11757, 28 Haziran 1951, ss.1-2.

[7] Siyasi alandaki otoriterleşme, özellikle basın mensuplarına yönelik uygulamalarla kendisini göstermişti. Yalnızca 17 Mart 1954-14 Mayıs 1958 arasında 1161 gazeteci hakkında kovuşturma açılmış ve bunların

öğrencilerin sayısı da bir hayli artmıştı. Örneğin Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Milli Eğitim Bakanlığı emrine verilmesine yönelik girişime, SBF öğrencileri "Fakültemiz medreseye ifrağ edilse bile Atatürk'e, inkılâplara olan inançlarımızdan feragat etmeyeceğiz" sözleriyle karşı çıkmışlardı.[8]

28 Nisan 1960'da İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin DP iktidarına karşı gerçekleştirdiği eylemde polisle karşı karşıya geldiklerinde Atatürk posterlerini taşımaları, sürekli olarak Gençliğe Hitabe'yi ve Bursa Nutku'nu okumaları, özellikle DP karşıtı öğrenci eylemlerinde Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün güdüleyici bir role sahip olduğunu göstermekteydi.[9] Bu gelişmeler, Nadir Nadi'nin deyimiyle DP'yi, o günlerde gençlikten ve Atatürk'ten adamakıllı yıldırmıştı.[10] İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy, 28 Nisan'daki öğrenci hareketlerinin manasını Atatürk prensiplerinin gerçek mertebesinde aramak gerektiğini söyleyerek,[11] Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Sekreteri Bozkurt Nuhoğlu ise mücadele gücünü Atatürk'ten aldıklarını ifade ederek[12] Atatürk'ün bu süreçteki güdüleyici rolünü ortaya koymuşlardı.

Bu rol, 5 Mayıs 1960'da Ankara-Kızılay Meydanı'nda gerçekleştirilen eylemde hep bir ağızdan söylenen marşta yer alan "Türk gençliği korkmam diyor / Hürriyeti satmam diyor / Atatürk'ün yolundayım / Ben bu yoldan sapmam diyor"[13] şeklindeki dizelerle bir kez daha vurgulanmıştı.

27 Mayıs'ın Meşruiyet Dayanağı: Atatürk

27 Mayıs 1960 sabahı radyo yayını aracılığıyla okunan bildiriyle Cumhuriyet Tarihi'nin ilk askeri darbesi gerçekleştirilmişti. Emir-komuta zincirinin dışına çıkılarak ordu hiyerarşine aykırı bir biçimde alt rütbedeki subaylar eliyle gerçekleştirilen darbe, Türk Siyasi Tarihi'nde önemli bir

---

238'i mahkûm olmuştu. Zehra Arslan, "Siyasilerin Beyanatları Çerçevesinde 27 Mayıs Darbesine Gidiş Süreci (27 Ekim 1957-27 Mayıs 1960)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 204, İstanbul, 2013, s.80.

[8] Muammer Taylak, **Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri,** Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s.272.

[9] Atatürk ve Atatürkçülüğün gençlik hareketleri üzerindeki etkisi için Bkz. Asil Kaya, **Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Gençlik Hareketleri 1865-1960**, Libra Yayınları, İstanbul, 2021, ss.493-497.

[10] Nadir Nadi, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1971, ss.30-31.

[11] Ali İsmet Gencer, **Hürriyet Savaşı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1961, s.65.

[12] Gencer, **age.**, ss.98-100.

[13] A.Ö. Öymen, "Hürriyet Yolundaki İlk Bulvar Gösterisi", **Ulus**, S 13264, 4 Ağustos 1960, s.4.

kırılma noktasını teşkil etmekteydi. Zira doğrudan doğruya DP Hükümeti'ni hedef alan darbeyle birlikte 10 yıldır süregelen DP iktidarı sona ermiş, ordu mensupları yönetime el koymuştu. Derhal Kara Kuvvetleri Eski Komutanı Cemal Gürsel'in başkanlığında yasama ve yürütme görevini üstlenecek bir kurul oluşturulmuştu.[14] "Milli Birlik Komitesi" (MBK) adını taşıyan kurul, 30 Mayıs 1960'da ilk toplantısını gerçekleştirmiş ve toplantı sonrası yayınladığı şu kararnameyle görevine başlamıştı:

30 Mayıs 1960 Pazartesi günü saat 10.00'da Başvekalette Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Başvekil Cemal Gürsel'in başkanlığında yeni kabine ilk toplantısını yapmıştır.

Bu toplantıda:

a- Muhterem vatandaşlarımızın demokratik nizamlar çerçevesi dahilinde maddi ve manevi istirahatte kavuşturulmaları için gerekli tedbirlerin süratle alınmasına, partili ve partisiz herkesin eşit hak ve muamelelere tabi tutulmasına;

b- Herhangi üzücü hadiseye sebep olacak kardeş münakaşa ve mücadelesine mani olmak maksadıyla parti faaliyetlerine şimdilik katiyetle müsaade edilmemesine;

c- İspat hakkını lağveden veya basını kayıt altına koyan kanunlar gibi esas hak ve hürriyetleri tahdit eden kanun ve hükümlerin lağvına ve bu konuda Adliye Vekaletinin kısa zamanda gerekli hazırlıkları yapmasına;

d- İktisadi ve mali durumun süratle ıslahı ve vatandaş geçim şartlarının süratle kolaylaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasına;

e- Devletin evvelce yabancı devletlere karşı girişmiş bulunduğu siyasi, askeri, iktisadi ve mali bütün taahhütlerin muteber sayılarak buna göre gerekli işlemlerin yapılmasına;

f- *Müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu memleketler ve bütün dünya milletleriyle dostça münasebetlerde bulunulmasına*

[14] Kurulun kaç kişiden ve kimlerden oluşacağı tartışma konusuydu. Çünkü darbenin ilk günlerinde hem Ankara'da hem de İstanbul'da toplantılar yapan iki ayrı kurul mevcuttu. Haziran ayına değin gerçekleştirilen toplantılarda net bir sayı belirlenememişti. Öyle ki kurulun 20 kişiden oluşmasını talep eden grubun yanı sıra 70 kişiden olmasını isteyen grup da vardı. Nihayetinde 1960 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen toplantıda kurulun 38 kişiden oluşması konusunda karara varıldı. Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar**, İhtilalin İçyüzü- 1.Cilt**, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965, ss.298-301.

ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar verilmiş ve Vekiller vazifelerine başlamışlardır.[15]

MBK, faaliyetlerine başlamasından çok kısa bir süre sonra ikiye bölünmüştü. Bir yanda Türkiye gibi ülkelerin demokratik rejim içinde kalkınamayacağını ve Atatürkçü reformları yapmak için güçlü bir otoriter idarenin kurulması gerektiğini, bu aşamadan sonra demokratik rejime geçilmesinin uygun olacağını düşünenler yer almaktaydı.[16] Öte yandaysa bu görüşü askeri diktatörlük olarak nitelendirenler bulunmaktaydı.[17] Teorik çerçevede söylenecek olursa birinci grup *hükmedici askeri rejimi*, ikinci grup ise *muhafız tipi askeri rejimi* savunmaktaydı.[18] Hiç kuşku yok ki darbeyi gerçekleştiren kadronun belirgin bir planının bulunmaması, söz konusu parçalanmanın en etkili faktörlerinden birisi olmuştu. Esasında plansızlığın etkisi, henüz darbenin gerçekleştiği sıralarda kendisini göstermişti. Zira darbeyi meşru kılabilmek için güçlü ve geçerli bir enstrümana ihtiyaç duyulmuştu. Bu enstrüman da DP Dönemi'nde sıklıkla örselendiği düşünülen ve özellikle gençlik hareketlerinde bayrak haline gelen *Atatürkçülük*'tü. Örsan Öymen, Atatürkçülüğün darbe için meşruiyet kaynağı oluşunu şu ifadelerle açıklamaktaydı:

İhtilalden sonra ne olacak?

Canım o, sonraki işti. Ne yapılacağı belliydi: Atatürkçülük.

Atatürkçü bir Anayasa, Atatürkçü bir Seçim Yasası…[19]

Nadi'nin "Ben 27 Mayıs'ı daha ziyade Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün parlak bir zaferi olarak karşıladım. O gün yurdumuzda insana ferahlık verici bir Atatürk havası estiğini ciğerlerimde duydum"[20] şeklindeki ifadesi, bu enstrümanın darbeciler açısından doğru bir tercih olduğunu göstermekteydi.

---

[15] **BCA**, 30-18-1-2 / 155-1-1 (30.05.1960).

[16] Özdağ'ın "radikaller" olarak adlandırdığı bu grubun etkin üyeleri arasında Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Mustafa Kaplan, Rıfat Baykal, İrfan Solmazer, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ idi. Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul, 2004, ss.281-283.

[17] Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var… 1908-1980**, 4. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, ss.239-240.

[18] Levent Börklüoğlu, "27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği", **Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 1, S 2, Osmaniye, 2017, s.16,

[19] Öymen, **age.**, s.238.

[20] Nadi, **age.**, s.44.

27 Mayıs 1960 sabahı saat 05.15'te Ankara Radyosu'nda okunan tebliğde "Büyük Atatürk'ün yurtta sulh, cihanda sulh prensibi bayrağımızdır"[21] ifadelerine yer verilmesi, Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün 27 Mayıs Darbesi'nin meşruiyet kaynağı olacağının işaretiydi. Nitekim darbe sonrası yeni anayasayı hazırlamak üzere oluşturulan komisyonun tespit ettiği esaslara ait raporda 27 Mayıs Darbesi'nin gerekçelerinden birisi olarak DP'nin Atatürk inkılapları aleyhine tavır takınmasına da vurgu yapılmıştı.[22] Ayrıca MBK Üyesi Kadri Kaplan, 10 Eylül 1960 tarihli oturumda MBK'nin amaçlarından birisinin de "tarafsız ve faziletli bir idare kurmak" olduğunu söylemişti. Ancak bu idarenin Atatürk inkılâplarına dayanmasını da şart koşmuştu.[23]

Atatürk ve Atatürkçülüğün darbenin meşruiyet kaynağı olarak kullanıldığını gösteren bir başka husus da darbe sonrasında propaganda amacıyla okullara dağıtılmak üzere hazırlanan broşür ve ek kitaplarda göze çarpmaktaydı. Bu broşür ve kitaplarda 27 Mayıs Darbesi, Atatürk'ün ön plana çıkarıldığı resimler ve "Atatürk yolu ve inkılâplarına bağlılık" vurgusunun yapıldığı[24] yazılar vasıtasıyla anlatılmıştı.

Milli Birlik Komitesi Tutanaklarında Atatürk

27 Mayıs Darbesi'nin ardından ülkede idareyi ele alan MBK, özellikle siyasal alanda yeni bir yapılanmaya yönelmişti. Bu yönelimde darbenin meşruiyet kaynağı olarak görülen *Atatürk* ve *Atatürkçülük* kavramları yine ön plandaydı. Yasama ve yürütmeyi elinde tutan MBK'nin görev yaptığı süre içerisinde gerçekleştirilen toplantılarda bu hususu net bir şekilde gözlemlemek mümkündür. MBK toplantılarında Atatürk, "çok büyük, dahi yaratılışta olan" kişi olarak tanımlanmaktaydı. Hatta bazı üyeler, hata yapma ihtimallerini "Atatürk bile hayatta hata yapmıştır" [25] diyerek peşinen aklamaktaydı.

Yeni anayasanın hazırlanması esnasındaki tartışmalarda, Atatürk Orman Çiftliği'nin Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ne devrine yönelik görüşmelerde en çok değinilen konu *Atatürk* ve *Atatürkçülük*'tü. Dahası Atatürk adına "nişan" verilmesi ve Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10

[21] **BCA**, 30-1-0-0 / 40-236-18 (27.05.1960)

[22] **BCA**, 30-1-0-0 / 16-86-4 (01.06.1960)

[23] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 1, B 9, 10 Eylül 1960, s.3.

[24] Mehmet Ö. Alkan, "27 Mayıs, Resmî Tarih ve Resmî İdeoloji", **Birikim**, S 326-327, İstanbul, Haziran-Temmuz 2016, s.213.

[25] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 5, B 71, 5 Ocak 1961, s.82.

Kasım'a denk gelen haftanın "Atatürk Haftası" olarak ilan edilmesi, MBK toplantılarının dikkat çekici konuları olmuştu.

Yeni Anayasa Tartışmalarında Atatürk

Darbenin hemen ardından yeni anayasa çalışmalarına başlanmıştı. MBK'nin 13 numaralı tebliğiyle yeni anayasayı hazırlama görevi İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan heyete verilmişti.[26] Daha sonra, çalışmalar 6 Ocak 1961 tarihinde göreve başlayan Temsilciler Meclisi bünyesinde kurulan Anayasa Komisyonu tarafından yürütülmüştü. Nihayetinde MBK da sürece müdahil olmuştu. Özellikle darbenin meşruiyeti açısından önem arz eden yeni anayasanın taslak metnindeki maddeler teker teker tartışmaya açılmış ve oylanmıştı. Bu tartışmalarda darbenin meşruiyet kaynağı olarak görülen *Atatürk* ve *Atatürkçülük* kavramlarının sık sık dile getirilmesi gözden kaçmamıştı. Özellikle yeni anayasa metninde Atatürk'ün ilkesel konularda merkeze oturtulmasına özen gösterilmişti.

Yeni anayasa taslağının *Başlangıç* maddesinde ülkenin kompozisyonunda dönüşüme yol açan ve bu dönüşümü gerçekleştiren Türk milletinin "Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip" olduğu vurgulanmaktaydı. MBK içerisinde bu ifadeye karşı çıkan yoktu. Ancak bu ifadelerden faydalanarak militarist ruhun yeni anayasada güçlü bir şekilde hissettirilmesini isteyen bir grup vardı. Örneğin silahlı kuvvetlerin 27 Mayıs Darbesi'ndeki rolünün anayasanın *Başlangıç* maddesinde belirtilmesini isteyen MBK Üyesi Ahmet Yıldız, bu isteğini "silahlı kuvvetlerin yaptığı faaliyetlerden dolayı isminin bu ibarede yer almasının doğru olacağı kanaatindeyim"[27] diyerek dile getirmişti.

Bir diğer MBK Üyesi Kadri Kaplan ise *Başlangıç* maddesinde Atatürk'ün kurduğu Türk devletine ve onun ideallerine vurgu yapılmasını istemişti. Bunun için de söz konusu maddenin başına şu ifadelerin konulmasını istemişti:

Tarihi boyunca bağımsız yaşamayı, hak ve hürriyetleri için savaşmayı kendisine düstur edinmiş olan Türk milleti, Büyük Evlâdı Atatürk'ün önderliğinde kurduğu yeni Türk Devleti ile mutlu bir geleceğe doğru hızla ve kıvançla ilerlerken, iktidara geldikten sonra, verdiği bütün sözleri unutarak her türlü zihniyet ve davranışlarıyla Anayasa ve hukuk dışı bir idareyi kuran

[26] **Resmî Gazete**, S 10515, 30 Mayıs 1960, s.1451.

[27] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.4.

ve böylece hak ve hürriyetler üzerinde ağır bir baskıya, sosyal ve ekonomik bünyede derin ızdıraplara sebep olan iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapmış ve…[28]

Kaplan'ın isteği büyük ölçüde kabul görmüştü. Yeni anayasa halkoylamasına sunulduğunda *Başlangıç* maddesinin başında "Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan; Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;" ifadeleri yer almıştı.

MBK toplantılarında yeni anayasa taslağına yönelik görüşmelerde en dikkat çeken konu hiç kuşku yok ki *milliyetçilik* kavramı olmuştu. Milliyetçilik kavramı, görüşmeler sırasında Atatürk'le ilişkilendirilen kavramlardan birisi olarak sıkça dile getirilmişti. *Cumhuriyetin nitelikleri* kısmını içeren 2. maddede "Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına dayanan, millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir" ifadesi yer almaktaydı. MBK üyesi Suphi Karaman, 9 Mayıs 1961 tarihli oturumda 2. maddede *milli* ifadesinin yerine *milliyetçilik* kavramının kullanılmasını önermişti.[29] Kadri Kaplan ise maddeye "Türkiye milliyetçiliğe dayanan, demokratik, sosyal hukuk devletidir" ifadelerinin eklenmesini belirterek Karaman'a paralel bir söylemde bulunmuştu. Bunu da "Atatürk'ün veciz sözü olan Türk öğün, çalış, güven ve ne mutlu Türk'üm diyene sözlerinden cesaret alarak" dile getirmişti.[30]

Karaman ve Kaplan'ın konuşmalarının ardından söz alan Ahmet Yıldız, Karaman ve Kaplan'ı "Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp milliyetçiliği fikir sahasında kullanmışlar, sonra Atatürk almış, Anayasaya sokmuştur. Bunun Anayasadan çıkarılması, bir çekingenliği ifade eder. Osmanlılar da milliyetçi idi. Ama Türkiye Cumhuriyeti devrinde milliyetçilik ön plana geçmiştir. Şimdi buradan milliyetçiliğin çıkarılması bir dönüşü ifade eder"[31] diyerek desteklemişti. Yıldız'ın bu sözleri, tartışmaya tarihsel bir derinlik kazandırmıştı. Bunun üzerine Mehmet Özgüneş, bu derinlikten istifade ederek kendinden önceki hatiplere arka çıkmak istemişti. Mehmet Özgüneş'e göre milliyetçilik, Atatürk'le birlikte tüm ayrıştırıcı kabuklarından ayrılmış ve faydalı hale gelmişti. Çünkü Atatürk'ün devrimleri hem Batıcılık hem de

[28] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 87, 17 Mayıs 1961, s.4.

[29] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.7.

[30] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.8.

[31] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.8.

milliyetçilik esasına dayanmaktaydı. Şayet milliyetçilik olmazsa Atatürk'ün devrimleri de yarım kalırdı. Bu nedenle Özgüneş'in deyimiyle "Anayasadan milliyetçilik umdesini çıkarmak demek Atatürk'ün sağ kolunu kesmek demekti". Milliyetçiliğin İttihat ve Terakki'nin üç simge ismi olan Cemal Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa'nın imparatorluğa hakim olduğu dönemde son derece karışık bir görünüme sahip olduğunu öne süren Özgüneş, bu kavramın Atatürk'ün düşünce hayatında tam ve mütekamil halini bulduğunu söylemiş ve bu nedenle MBK üyelerine "bizim milliyetçiliğimiz Atatürk milliyetçiliğidir"[32] diyerek seslenmişti.

Milliyetçilik kavramının yeni anayasada yer almasını savunan MBK üyelerinden birisi de Suphi Gürsoytrak'tı. Gürsoytrak da bu yöndeki talebini Atatürk'e dayanarak dile getirmişti. Gürsoytrak'a göre milleti kurtaran Türk milliyetçiliğiydi. Atatürk, bu ilkeyi uygulayabilmek için uygun zamanı beklemişti ve uygun zaman gelince milleti kurtarmıştı. *Milliyetçilik* kavramının yeni anayasada yer alması gerektiğinin altını çizen Gürsoytrak, "Atatürk milliyetçiliğinin neyi kastettiği apaçık ortadadır. Bu bakımdan endişeye mahal yoktur. Kanaatimce anayasamızda milliyetçilik umdesinin yer alması zarureti vardır"[33] demişti.

Gürsoytrak'ın "endişeye mahal yoktur" ifadesi dikkat çekmişti. Gürsoytrak bu ifadeyi, milliyetçiliğin ırkçılık olarak algılanabileceği endişesini duyanlar için kullanmıştı. Ayrıca milliyetçiliğin 1937'ye kadar anayasada yer almadığını savunanlar da vardı. 27 Mayıs Darbesi'nin öncü isimlerinden Cemal Madanoğlu bu isimlerden birisiydi. Madanoğlu'na göre Atatürk koyu milliyetçi olmasına rağmen ilk aşamada milliyetçilik fikrini anayasaya koymamıştı.[34] Bu fikri savunanlara cevabı, Mehmet Özgüneş vermişti. 1924 Anayasası hazırlanırken *milliyetçilik* kavramına yer verilmemiş olsa da Atatürk'ün milliyetçi karakterinin köklü olduğuna dikkat çeken Özgüneş'e göre ilk mecliste hocalar mecliste çoğunluğu teşkil etmekteydiler ve bunlar da ümmetçiydiler. Dolayısıyla bunların milliyetçiliğe karşı çıkma olasılıkları mevcuttu. *Milliyetçilik* kavramına 1924 Anayasası'nda yer verilmemesi bundandı. Yoksa, dokuz umde içerisinde milliyetçilik de mevcuttu. 1937 yılında koşullar uygun hale gelince bu kavram anayasaya da konulmuştu.[35]

---

[32] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.9.

[33] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.10.

[34] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 87, 17 Mayıs 1961, s.8.

[35] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.11.

MBK üyeleri arasında *milliyetçilik* kavramının anayasaya konulmasına karşı olanlar da mevcuttu. Mucip Ataklı, bu üyelerden birisiydi. Ataklı'ya göre asıl yapılması gereken milliyetçiliği halka aşılamaktı. Aksi takdirde kavramsal olarak anayasada yer almasının bir anlamı yoktu. Ayrıca gericiler, komünistler ve ırkçılar daha önce milliyetçilik kisvesi altında milleti felakete sürükleyecek girişimlerde bulunmuşlardı. Bu nedenle *milliyetçilik* kavramından istifade etmek isteyen Atatürk düşmanı çevreler yine milleti müşkül duruma düşürebilirlerdi. Dolayısıyla *milli* ifadesi milliyetçiliği de kapsamaktaydı ve yeterliydi.[36]

Bazı MBK üyelerinin II. Dünya Savaşı sürecinden itibaren giderek güç kazanan milliyetçi-komünist çatışmasından çekindikleri sezilmekteydi. Özellikle anayasaya dahil edilecek kavramlarda bir denge arayışı göze çarpmaktaydı. Örneğin anayasaya *milliyetçilik* kavramının dahil edilmesini savunan Mehmet Özgüneş, aynı zamanda Atatürk'ün *devrimcilik* ilkesi üzerine de yorum yapmıştı. "Atatürk devrimciliği mütemadiyen değişmek değildir" diyerek yeni bir tartışmanın temelini hazırlayan Özgüneş, Atatürk'ün milliyetçilik ve devrimciliğini bir kalıba sokmamak gerektiğini söylemişti. Ayrıca her iki prensibinin temelinde "en hakiki mürşit olan ilmin ışığı altında her gün hamle yapma" zorunluluğunun bulunduğunu ima etmişti. Bu nedenle Özgüneş'e göre her iki ilke de birbirinden ayrılmaz unsurlardı. Nihayetinde Kemalizm'in yaşayabilmesi için *milliyetçilik* kavramının anayasaya dahil edilmesi gerekmekteydi[37] ama *devrimcilik* ilkesi de ihmal edilmemeliydi. Özgüneş'in konuşmasında sezilen denge arayışı, MBK üyesi Suphi Karaman tarafından da desteklenmişti. Karaman, Cumhuriyet'in niteliğini belirleyen 2. maddenin "Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk devrimciliğine, Türk milliyetçiliğine, insan haklarına dayanan bir Devlettir. Irkçılık, Turancılık ve komünizm Türkiye Cumhuriyeti niteliği ile bağdaşamaz. Türk toplumuna bağlı olan herkes Türk'tür"[38] şeklinde düzenlenmesini istemişti.

9 Mayıs 1961 tarihli oturumda yapılan oylamayla Atatürk ekseninde uzun uzadıya süren milliyetçilik tartışmalarına ara verilmişti. Yapılan oylamada milliyetçilik ifadesinin anayasaya dahil edilmesi kabul edilmişti. Ancak *devrimcilik* ifadesinin dahil edilmesi kabul edilmemişti.[39]

---

[36] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.10.

[37] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.9.

[38] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.11.

[39] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.11.

Milliyetçilik kavramının anayasaya girip girmemesi konusu Temsilciler Meclisi bünyesinde oluşturulan Anayasa Komisyonu'nda da tartışılmış ve komisyon kelimenin anayasaya dahil edilmesine karar vermişti. Fakat hukukçulardan oluşan Bilim Kurulu bu konuya itiraz etmişti. Çünkü Bilim Kurulu'na göre *milliyetçilik* ifadesi bir anayasa prensibi değildi. 1937 yılında CHP'nin altı ilkesinin topluca anayasaya dahil edilmesi nedeniyle şeklen yazılmıştı. Ayrıca dünyadaki mevcut anayasalar içerisinde *milliyetçilik* ifadesi yer almamaktaydı. Bu nedenle de söz konusu ifade yeni anayasada ilkel bir durum arz edebilirdi. Üstelik 6-7 Eylül Olaylarında yaşananlardan hareketle bir çekince mevcuttu. Bu çekince de *sosyal* kelimesi ile *milliyetçi* kelimesinin aynı cümlede yer almasının *nasyonal sosyalist* ifadesini çağrıştırması ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. Nihayetinde kurul, *milliyetçilik* kavramını koymak yerine "tam şuur" ifadesinin "Türklüğün tam şuuru" şeklinde düzeltilmesinin yeterli olacağı görüşünü dile getirmişti.[40] Kurulun bu görüşü komisyon üyelerince makul görülmüşse de *milliyetçilik* kavramının anayasaya girmesini isteyen MBK üyelerini tatmin etmemişti. Örneğin MBK Başkanı Cemal Gürsel "Bana kalırsa 'milliyetçilik' muhakkak anayasaya girmelidir" diyerek görüşünü dile getirmişti.[41] *Milliyetçilik* kavramının anayasaya dahil edilmesini isteyen MBK üyelerinden Ahmet Yıldız, milliyetçilikten kasıtlarının ayrımcılık veya ırkçılık olmadığını anlatmaya çalışmıştı. Milliyetçiliğin daima birleştirici bir rol oynadığını ifade eden Yıldız'a göre asıl mahzurlu olan nokta, "sosyal" kelimesinin olduğu yerde "milliyetçilik" ifadesinin kaldırılmak istenmesiydi. Çünkü bu iki ifadenin aynı anda var olması bir dengeyi işaret etmekteydi. Dahası, "milliyetçilik" ifadesinin anayasaya dahil edilmesiyle Atatürk'ün ruhu şad olacaktı.[42]

Milliyetçilik kavramının anayasaya dahil edilmesini savunan bir diğer MBK üyesi Sami Küçük de Yıldız'ın ifadelerine paralel bir konuşma yapmıştı. Küçük'e göre de Atatürk, milliyetçiliğin birleştirici vasfını gördüğü için anayasaya koymuştu.[43]

MBK toplantılarında gündemi bir hayli meşgul eden *milliyetçilik* kavramı, Cumhuriyet'in niteliğini belirleyen 2. maddeye konulmamıştı. Ancak 31 Mayıs 1961 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan yeni anayasanın

[40] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 87, 17 Mayıs 1961, s.4.

[41] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 87, 17 Mayıs 1961, s.5.

[42] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 87, 17 Mayıs 1961, ss.5-6.

[43] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 87, 17 Mayıs 1961, s.7.

Başlangıç maddesinde tüm bu tartışmalar esnasında dile getirilen taleplerin karşılanmaya çalışıldığı görülmekteydi. Söz konusu madde şu şekilde yeniden düzenlenmişti:

Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak ve;

'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletim bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, hürriyete, adalete ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder.[44]

MBK'nın Atatürk Hassasiyeti

MBK tutanaklarında zaman zaman Atatürk hassasiyetinin yükselmesi göze çarpmaktaydı. Özellikle çıkarılması planlanan affa yönelik tartışmalar esnasında Atatürk'e yönelik işlenen suçlara karışanlara kısıtlama getirilmesi yüksek sesle dile getirilmişti. Bu nedenle 26 Ekim 1960 tarihli MBK toplantısında kabul edilen 113 sayılı Af Kanunu tasarısının 3. maddesinde 5816 sayılı *Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun* kapsamına giren cezalar, bu affın dışında tutulmuştu.[45]

[44] **Resmî Gazete**, S 10816, 31 Mayıs 1961, s.4201.

[45] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 2, B 028, 26 Ekim 1960, s.7; **Resmî Gazete**, S 10641, 28 Ekim 1960, s.2426.

27 Mayıs Darbesi'nin ardından Türkiye'de siyasetin normalleştirilmesi hususunda atılan önemli adımlardan birisi de *Temsilciler Meclisi* adıyla anılacak olan kurucu meclisin oluşturulmasıydı. Temsilciler Meclisi'nin kimlerden oluşacağı MBK toplantılarında ele alınan önemli konulardan birisi olmuştu. *Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu* tasarısının ikinci maddesine göre Temsilciler Meclisi'nin; bakanlar kurulu üyeleri, illerden seçilecek temsilciler, siyasi parti temsilcileri, yargı organı temsilcileri, üniversite temsilcileri, basın temsilcileri, öğretmen kuruluşları temsilcileri, gençlik kuruluşları temsilcileri, baro temsilcileri, işçi sendikaları temsilcileri, tarım kuruluşları temsilcileri ve oda temsilcilerinden öngörülmekteydi. Madde üzerinde görüşmeler devam ederken, Suphi Gürsoytrak kadının cemiyetteki yerine dikkat çekmiş ve bu nedenle kadın birliklerinden temsilci alınması gerektiğini ifade etmişti. Ahmet Yıldız da Gürsoytrak'a "cemiyetin yarısı kadındır. Diğer teşekküller veya partilerin getireceği kadın miktarı göreceksiniz ya olmayacak veya pek az olacaktır" diyerek destek vermişti. Ancak komite üyelerinin çoğu bu öneriye karşıydı. Bu karşıtlıkta temel dayanak noktası, Atatürk inkılapları olmuştu. Öneriye karşı çıkan Vehbi Ersü, "biz burada kadınlara ayrı bir muamele yaparsak Atatürk inkılapları aleyhinde hareket etmiş oluruz. Hiçbir kanunumuz yoktur ki, kadın ve erkek diye bir tefrik yapmış olsun. Bunların hepsi de Türk vatandaşıdır ve aynı haklara sahiptir" demişti.[46] Konuşmaların ardından yapılan oylamada kadın birliklerinin temsiline yönelik öneri reddedilmişti.

Temsilciler Meclisi'ne seçilme yeterliliği üzerinde tartışılırken üzerinde durulan konulardan birisi de seçilme yaşının asgari kaç olması gerektiğiydi. Mucip Ataklı ve Muzaffer Yurdakuler, asgari yaşın 30'da kalmasını uygun görürlerken, Cemal Madanoğlu ve Vehbi Ersü bu sınırın 27'ye indirilmesini teklif etmişlerdi. Suphi Gürsoytrak ise seçilme yeterliliği için asgari yaşın 25 olması gerektiğini savunmaktaydı. Gürsoytrak'a göre Atatürk 35 sene önce 30 yaşındaki gençlerin meclise girmelerini istemiş ve dinamik bir meclisin kurulmasında fayda görmüştü. Aradan geçen zaman içerisinde genç nesil, verdiği mücadelelerle Atatürk'ü haklı çıkarmıştı. Bu nedenle seçilme yaşı 25'e düşürülmeliydi.[47] Nitekim 10 Aralık 1960 tarihli oturumda seçilme yaşının 25'e indirilmesi görüşü benimsenmiş ve bu eğilim yasal hale getirilmişti.[48]

---

[46] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 50, 9 Aralık 1960, s.38.

[47] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 49, 8 Aralık 1960, s.8.

[48] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 4, B 51, 10 Aralık 1960, s.36.

Temsilciler Meclisi'ne seçilme yeterliliği hususunda gündeme gelen konulardan birisi de meclise kimlerin giremeyeceği meselesiydi. Özellikle DP'lilerin yeniden meclise alınmaması konusunda hemen hemen tüm üyeler mutabıktı.[49] Söz konusu tartışma devam ederken Muzaffer Yurdakuler "Atatürk inkılaplarını kösteklemiş, aleyhinde bulunmuş insan varsa, bunlarla 1950'den 1960'a kadar sakıt idareyi desteklemiş olanlar girmemelidir" diyerek DP'lileri hedef almıştı.[50] Ancak Yurdakuler için bu kadarı yeterli değildi. Yasa taslağında Atatürk inkılâpları aleyhine hareket edenler unutulmuştu ve derhal eklenmeliydi. Bu hususta önerisini de sunmuştu. Yurdakuler'in önerisini ilk destekleyenler Mucip Ataklı ve Sami Küçük olmuştu. Konu tartışıldıkça daha fazla kabul görmüştü. Bu sırada Refet Aksoyoğlu temkinli ama realist bir üslupla şunları söylemişti:

Bu memlekette Atatürkçü geçinenler çok. Peyami Safa bile Atatürkçü geçinir. Herkes Atatürk'ü görünüyor. Hatta Demokrat Parti'nin başındakiler bile Atatürkçü geçinirlerdi, Atatürk'ü önlerine alıp, arkasından oynamaya başlamışlardı.[51]

Aksoyoğlu'nun konuşmasından sonra söz alan Sezai Okan ve Vehbi Ersü de öneriye yönelik desteğini açıklamıştı.[52] Bu sırada Kadri Kaplan, Atatürk'ün inkılaplarından kastın ne olduğunun açıklanmasını istemişti. Önerinin sahibi Muzaffer Yurdakuler ise "Atatürk aleyhinde, inkılaplar aleyhinde konuşmak, çarşaf giymek, şapkayı çıkarıp başına takke giymek ve saire" diyerek cevap vermişti.[53] Konu, uzun tartışmaların sonunda komisyona sevk edilmişti.

Temsilciler Meclisi'nin oluşumu hususundaki kanuna, "Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs İhtilaline kadar Anayasaya ve İnsan Haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemezler" ifadesi eklenmişti. Oysa birkaç gün önceki toplantıda Atatürk inkılâpları aleyhinde olanların da bu ifadeye dahil edilmesi teklif edilmişti. Cemal Madanoğlu "Atatürk inkılâpları aleyhinde olanlar için buraya bir hüküm koyacaktık" diyerek söz konusu teklifi hatırlatmıştı.

---

[49] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 49, 8 Aralık 1960, s.11.

[50] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 49, 8 Aralık 1960, s.12.

[51] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 49, 8 Aralık 1960, s.14.

[52] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 49, 8 Aralık 1960, ss.14-15.

[53] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 49, 8 Aralık 1960, s.15.

Madanoğlu'nun bu hatırlatmasına Sezai Okan, şu sözlerle karşı çıkmıştı:

Muhterem arkadaşlarım, hatırlarsınız, Atatürk'ü Koruma Kanunu çıktığı zaman normal düşünen münevverler arasında bir reaksiyon olmuştu. Atatürk özel kanunlarla korunmaya muhtaç bir varlık değildir. O Milletin vicdanında ve şuurunda her zaman yaşayacak bir takdir abidesidir; denmişti, Atatürk inkılâpları üzerinde durmamız tekrar onun şahsiyeti maneviyesini rencide eder kanaatindeyim. Buna lüzum olmasa gerek.[54]

Kadri Kaplan, "Atatürk insan hakları ve modern anayasa mevzuunda büyük inkılâplar yapmış, üzerinde tadilât yapmış talep etmiş bir şahıstır, insan hakları ve modern Anayasayı desteklemiş olan bir şahsı böyle bir madde ile korumakla takdir değil, bilâkis ona hakaret edilmiş olur" diyerek Okan'ın sözlerine destek vermişti.[55]

Vehbi Ersü ise Sezai Okan ile Kadri Kaplan'ın söylemlerini haklı bulmakla birlikte "Atatürk inkılaplarını korumak bakımından" Madanoğlu'nun teklifinin dikkate alınmasını istemişti.[56] Neticede *Kurucu Meclis Hakkında Kanun* yayınlandığında Madanoğlu'nun teklifinin kabul edilmediği görülmüştü. Temsilciler Meclisi'nde seçilebilme yeterliliğini konu edinen maddede her ne kadar Atatürk'e yönelik işlenen suçlar alenen belirtilmemiş olsa da "Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs ihtilâline kadar Anayasaya, İnsan Haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemezler"[57] denilmişti. Bu husus, aslında *Atatürk* ve *Atatürkçülük* ifadelerinin *Anayasa* ve *İnsan Hakları* ifadeleriyle aynı anlamda kullanıldığı izlenimini uyandırmaktaydı.

MBK'nın Atatürk'ü Yüceltme Gayreti

Darbeyi ve darbe sonrasındaki kararlarını meşrulaştırma konusunda Atatürk'e sıklıkla atıfta bulunan MBK, bu atıflarını Atatürk'ü yüceltmek suretiyle gerçekleştirmekteydi. Örneğin 10 Eylül 1960 tarihli oturumda MBK kararlarını açıklayan Kadri Kaplan, MBK'nın gayelerinden birisinin de "Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak"[58] olduğuna vurgu yapmıştı. Ayrıca anayasa maddelerinde Atatürk'e ve onun

---

[54] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 51, 10 Aralık 1960, s.36.

[55] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 51, 10 Aralık 1960, s.36.

[56] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 51, 10 Aralık 1960, ss.36-37.

[57] **Resmî Gazete**, S 10682, 16 Aralık 1960, s.2767.

[58] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 1, B 9, 10 Eylül 1960, s.3.

sözlerine yer verilerek bir tür yüceltme gayreti dikkat çekmekteydi. Anayasanın 4. maddesinde "yurtta sulh, cihanda sulh" ifadesine vurgu yapılması, bu hususta önemli bir örnek teşkil etmekteydi. Bu durum, doğal olarak zaman zaman muhalif tutumların ortaya çıkmasına da neden olmuştu. Ahmet Yıldız, anayasa taslağının 4. maddesinde yer alan "yurtta sulh, cihanda sulh" ifadesine itiraz etmişti. Çünkü Yıldız'a göre Atatürk zamanında yurtta sulh, cihanda sulh esastı ve buna ihtiyaç vardı. Ancak 1960 yılı koşullarında yurdun sulhtan ziyade sükûn ve güvenliğe ihtiyacı vardı.[59] Vehbi Ersü ise Yıldız'ın itirazına karşı çıkarak Atatürk'ün bu vecizesine her zaman ihtiyaç olduğunu söylemiş ve "Devrimci Atatürk'ün devrimlerini devam ettirmek isteyen bir nesiliz. Aynı istikamette yürüyüp gideceğiz" demişti.[60]

Atatürk'ü yüceltme gayreti, *Nişan ve Madalya Kanunu*'nda yapılmak istenen değişiklikle bir kez daha ortaya çıkmıştı. Söz konusu değişiklik tasarısına göre diğer ülkelerde olduğu gibi gerek ülke içerisinde başarı gösterenlere gerekse yurtdışından Türkiye'ye gelecek önemli misafirlere verilmek üzere madalya ve nişan verilmesi öngörülmekteydi. Manevi olarak oldukça yüksek önemi haiz nişan ve madalyalardan birisi de *Atatürk Nişanı* idi.[61] Bu nişandan yalnızca 50 adet yapılacaktı ve bunlar Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na, Cumhurbaşkanı'nın uygun göreceği yabancı devlet liderlerine, özel kanunlarla Türkiye'nin bağımsızlığı, ilerlemesi ve yükselmesi yolunda olağanüstü hizmetlerde bulunan vatandaşlara verilecekti.[62] Atatürk'ü sembolize etme gayretinin bir tezahürü olan bu tasarıda *Atatürk Nişanı* dışında *Cumhuriyet Nişanı*, *Liyakat Nişan ve Madalyası*, *Hizmet-Şeref Nişan ve Madalyası*, *İlim ve Sanat Nişan ve Madalyası*, *İftihar Nişan ve Madalyası*, *Kurtarma Madalyası* ve *Cumhuriyet Harp Madalyası* gibi nişan ve madalyaların verilmesi düşünülmekteydi. *Atatürk Nişanı*'nın hiçbir şekilde sahibinin varislerine intikal edemeyecek olması, sahibinin ölümü halinde devlete iade edilmesinin zorunlu tutulması, söz konusu nişanı diğer madalya ve nişanlardan ayıran en önemli özellikti. İlginç bir şekilde kanun tasarısı MBK gündeminde uzun süre kalmamış, konunun neredeyse hiç tartışılmaksızın daha sonra tekrar görüşülmek üzere geriye bırakılması kararlaştırılmıştı. Ancak bu tasarı hiçbir zaman kabul edilmemişti. Kaldı ki 11 Şubat 1978 tarihli Cumhuriyet Senatosu

[59] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.4.

[60] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.5.

[61] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 2, B 16, 4 Ekim 1960, s.10.

[62] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 2, B 16, 4 Ekim 1960, s.10.

oturumunda söz alan dönemin Kültür Bakanı Ahmet Taner Kışlalı'nın "Niçin Sovyet Rusya'dan tutun da komünist ülkelerden Fransa'ya kadar bir tarafta 'Lenin Nişanı' vardır biliyorsunuz, öte tarafta 'Legion d'honneur' vardır; niçin Türkiye'de bugüne kadar, 50 yılı aşmış bir Cumhuriyet tarihimiz içerisinde bir 'Atatürk Nişanı' oluşturulmamıştır"[63] şeklindeki ifadesi, MBK tarafından görüşülmesi sonraya bırakılan bu tasarının kanunlaştırılmadığını ortaya koymaktaydı.

Atatürk'ün meşruiyet kaynağı olarak kabul edilmesi ve bu suretle ortaya çıkan yüceltme gayreti, MBK üyelerini zaman zaman Atatürk Dönemi'ni taklide sevk etmekteydi. 27 Mayıs'ın milli bayram olarak ilan edilmesine yönelik teklif, bu hususta önemli bir örnekti. Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in imzasıyla MBK'ya sunulan ve 27 Mayıs'ın *Milli Birlik ve Hürriyet Bayramı* olarak kutlanmasını öngören 12 Temmuz 1960 tarihli kanun tasarısının gerekçesinde DP iktidarının her türlü şiddet eylemlerine karşı duran Türk gençliğinin haklı davasını desteklemek için harekete geçen ordunun bu hareketini gelecek nesillere hatırlatmak amacı dile getirilmişti.[64] Aslında Sami Küçük, Suphi Gürsoytrak ve Ahmet Er gibi MBK üyeleri, 27 Mayıs'ın MBK tarafından bayram ilan edilmesinden çekinmekte ve bu işlemin yeni gelecek yönetim tarafından gerçekleştirilmesini savunmaktaydılar. Bu fikre Emanullah Çelebi, Kadri Kaplan ve Kamil Karavelioğlu da destek vermişti. Muzaffer Yurdakuler ise "her bayram her hükümetin kendi zamanında kabul edilir. Atatürk 30 Ağustos Zafer Bayramı'nı kabul etmiştir. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nı, 23 Nisan Bayramı'nı ilan etmiştir. Hepsi kendilerinin zamanında olmuştur. Biz de bir asır sonra mı bayram yapacağız"[65] diyerek 27 Mayıs'ın MBK tarafından bayram ilan edilebileceğini ima etmişti.

MBK Üyesi Muzaffer Özdağ'ın 8 Kasım 1960 tarihli gazetelerde yayınlanan demeci, MBK içerisinde yeni bir tartışmaya yol açmıştı. Tartışmanın başrolündeyse *Atatürk* vardı. Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım'ın artık matem günü olmaktan çıkarılmasını öneren, bayrakların yarıya inmesi ve gazetelerin siyah başlıkla çıkarılması uygulamasına son verilmesini talep eden Özdağ, demecinde söz konusu günler süresince Atatürk'ün kişiliğini, eserlerini ve devrimlerini konu edinen programlar

[63] **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 36, B 29, 11 Şubat 1978, s.13.

[64] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 2, B 16, 4 Ekim 1960, s.19.

[65] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 2, B 16, 4 Ekim 1960, s.11.

gerçekleştirileceğini dile getirmişti.[66] Özdağ, böylece Atatürk'ü sembolize edecek olan ve 10-17 Kasım tarihlerini kapsayan *Atatürk Haftası* fikrini güdeme taşımış oldu. Özdağ'ın demeci, Osman Köksal'ın öncülüğündeki bir kısım MBK üyelerinin tepkisini çekmişti. Öyle ki Köksal, MBK üyelerinin yetkileri olmadıkça kurul adına konuşamayacakları halde Muzaffer Özdağ'ın Atatürk'ün ölüm yıldönümü hakkında konuşması nedeniyle MBK'da görüşme açılmasını önermişti.[67] Köksal'ın önerisi üzerine 9 Kasım günü genel görüşmeye geçilmişti. Önerinin sahibi Osman Köksal, "Atatürk sevgisi hepimizde çok. Yarışa girsek birbirimizden az kalmayız" dedikten sonra Özdağ'ın konuşmasının kendi fikirlerinden ibaret olduğunu, ancak MBK'nın ortak fikri algılanabileceği ihtimali nedeniyle tekzip etmesi gerektiğini öne sürmüştü.[68] Doğrudan doğruya Özdağ'ı eleştiren Köksal, *Atatürk Haftası* fikrine karşı durmamıştı.[69] Bu, önemli bir ayrıntıydı.

Özdağ ise sözlerine açıklık getirirken, bu teklifin esasında vatandaşlardan geldiğini söyledi. Atatürk'ün devrimci fikirlerinin topluma tanıtılmadığını belirten Özdağ, bu nedenle Atatürk'ün o güne kadar klişe olarak kaldığına dikkat çekti. Özdağ, basına verdiği demeci MBK üyesi olarak değil, 27 yaşında bir Türk genci olarak gerçekleştirdiğine değinirken, bunu da halisane bir niyetle yaptığını söyledi.[70] Nihayetinde Osman Köksal'ın önergesini geri çekmesiyle[71] birlikte tartışma son buldu. Ancak bu tartışma, Atatürk'ün MBK üyeleri üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemli bir anekdot oldu.

Atatürkçülüğün İndirgenmesi

Atatürk'ün 27 Mayıs'a meşruiyet kaynağı olmasının dışında, bir diğer dikkat çekici nokta MBK üyelerinin önerilerine dayanak teşkil etmesiydi. Atatürk'e yönelik yüceltme çabalarıyla bu durum arasında bir ilişki olması kuvvetle muhtemeldi. Kaldı ki bazı tekliflerin kabul edilmesinin *Atatürk* ve *Atatürkçülük*'le ilişkilendirilmesi bu ihtimali güçlendirmekteydi.

---

[66] "10 Kasım Matem Günü Olmamalıdır", **Tercüman**, S 1946, 8 Kasım 1960, s.1; "Atatürk İçin Yas Tutulmayacak", **Vatan**, S 6701, 8 Kasım 1960, s.1.

[67] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 34, 9 Kasım 1960, s.3.

[68] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 34, 9 Kasım 1960, s.5.

[69] Hakan Uzun, "Türkiye'de 10 Kasım Törenleri: 'İlk Matem' 10 Kasım 1939'dan, 'Atatürk Haftası' ve 'Matemsiz Atatürk'ü Anma' Günlerine", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 19, S 38, İzmir, 2019, s.153.

[70] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 3, B 34, 9 Kasım 1960, ss.5-6.

[71] Uzun, agm., s.154.

25 Aralık 1960 tarihli MBK toplantısında Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 37. maddesinde yer alan "hazarda ve seferde" ifadelerinin yerine "barışta ve savaşta" ifadelerinin kullanılmasına yönelik teklife destek veren Mucip Ataklı'nın gerekçesi bu hususa örnek teşkil etmekteydi. Ataklı, "hazarda" ve "seferde" ifadelerinin Arapça olduğunu, bunların yerine "barış" ve "savaş" gibi Türkçe kelimelerin kullanılmasının anayasaya uygun olacağını söyleyerek gerekçesini bir mantık çerçevesine oturtmuştu. Fakat bu düzenlemenin yapılmasıyla Atatürk'ün ruhunun da şad edilmiş olacağını ifade ederek indirgemeci bir görüş sergilemişti.[72]

Atatürk ve Atatürkçülüğe yönelik bakış açısına bir diğer örnek de Reşat Tardu'dan gelmişti. *İlköğretim ve Eğitim Kanunu* tasarısına ait maddelerin görüşülmesi sırasında söz alan Tardu, söz konusu kanunda 1 Mart 1961'de yürürlüğe girmesi öngörülen mali hükümlerin 1 Ocak 1962'de yürürlüğe sokulmasını istemiş, bu talebini de 1 Ocak tarihinin Atatürk'ün ülkede eğitim seferberliğini başlattığı tarihin yıldönümü olmasına bağlamıştı.[73] Benzer bir örneği 12 Mayıs 1961 tarihli oturumda Muzaffer Yurdakuler sergilemişti. Yurdakuler, TBMM'nin toplanması ve tatile girmesi hususunu içeren maddeye "Toplantı, Devlet Reisinin, Devletin dış politikasını ve memleketin hal ve şartlarını geniş alanda belirten bir nutku ile açılır" ifadelerinin eklenmesini istemişti.[74] Yurdakuler, bu teklifi sunarken söz konusu uygulamanın Atatürk'ten kalma bir âdet olduğunu söylemiş, bu hususun anayasa taslağında yer almamasına "Atatürk'ün âdetlerini kaldırmaya gidiyoruz"[75] diyerek tepki göstermişti.

5 Ocak 1961 tarihli MBK toplantısında gündeme gelen 5659 sayılı *Atatürk Orman Çiftliği Kuruluş Kanunu'nun bazı maddelerini değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair kanunun* teklifi de Atatürk ve Atatürkçülüğe yönelik indirgemeci yaklaşımı ortaya koymuştu. MBK Üyesi Fikret Kuytak bu yasayı sunarken "Huzurunuza

---

[72] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 4, B 61, 25 Aralık 1960, s.15.

[73] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı** C 5, B 69, 3 Ocak 1961, s.92.

[74] Söz konusu maddede şu ifadeler yer almaktaydı:

Türkiye Büyük Millet Meclisi, her yıl Kasım ayının ilk günü kendiliğinden toplanır. Türkiye' Büyük Millet Meclisi yılda en çok beş ay tatil yapabilir. Meclisler aynı zamanda tatile girerler. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ara verme veya tatil sırasında, doğrudan doğruya veya Bakanlar Kurulunun istemi üzerine, Cumhurbaşkanınca toplantıya çağırılır. Meclis Başkanları da kendi Meclislerini doğrudan doğruya veya üyelerinin beşte birinin istemi üzerine toplantıya çağırırlar. Meclislerden biri toplantıya çağırılınca, diğeri kendiliğinden toplanır. Ara verme veya tatil sırasında toplantıya çağırılan Meclisler, önce, bu toplantıyı gerektiren konu üzerinde görüşme yaparlar.

[75] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 6, B 84, 12 Mayıs 1961, s.9.

Atatürk'ün vasiyetini yerine getirmeyi istihdaf eden bu kanunla çıkıyoruz. Ve bu şekilde biz bu kanunla Atatürkçü olduğumuzu da göstermiş bulunuyoruz" demiş, Atatürk'ün, sağlığında Ziraat Fakültesi'ne bağlı bir deneme çiftliği kurulmasını istediğini belirtmişti. Ancak 1950'den sonra çiftlik için ayrılan arazinin bir kısmı satılmıştı. Kuytak'a göre çiftliğin küçülmesini önlemek için Ziraat Fakültesi'ne bağlı bir deneme çiftliğinin kurulması gerekmekteydi. Esasında teklif de bu nedenle sunulmuştu. Yine de teklifin kabulü için geçerli bir gerekçe sunulmalıydı ki Kuytak, bu teklifini Atatürk'ün şu sözlerine dayandırmıştı:

Ziraat ve ziraî iktisat sahasında fennî ve ilmî tecrübeler yapmak maksadıyla muhtelif zamanlarda memleketin muhtelif mıntıkalarında müteaddit çiftlikler tesis etmiştim. Tecrübelerini müspet iş sahasından alan bu müesseselerin ziraat usullerini düzeltme, istihsali artırma ve köyleri kalkındırma yolunda Devletçe alınan ve alınacak olan tedbirlerin hüsnü intihap ve inkişafına çok müsait bir âmil ve mesnet olacaklarına kaani bulunuyorum.[76]

Tasarı, aslında Ziraat Bakanlığı Müsteşarı ve dört genel müdürün çalışması sonucu oluşturulmuştu. Hatta komisyonlardan da geçmişti. Daha sonra hükümet tasarısına dönüştürülecekti. Ancak Kuytak, kanunun kendi görev yaptıkları dönemde çıkarılmasını istemiş ve bir an önce gündeme getirilmesinde ısrar etmişti. Muhtemeldir ki konuşmasında da belirttiği üzere ne denli Atatürkçü olduğunu göstermek istemişti. Kuytak'ın görüşleri MBK üyeleri tarafından da benimsenmişti. Ancak arazinin Ziraat Fakültesi'ne devri halinde burada çalışan Ziraat Bakanlığı personellerinin akıbetleri konusunda tartışmalar başlamıştı. Tartışmalar uzayınca oturumu yöneten Sezai Okan, kanunun hemen çıkarılmasına lüzum olmadığını söylemiş ve konunun Kurucu Meclis faaliyete geçtikten sonra iş başına gelecek hükümet tarafından ele alınmak üzere ertelenmesini istemişti. Nihayetinde Okan'ın önerisi kabul görmüş ve konu, teklif yapma şerefi Fikret Kuytak'a ait olmakla beraber Temsilciler Meclisi'nde görüşülmek üzere ertelenmişti.[77]

[76] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 5, B 71, 5 Ocak 1961, ss.10-11.

[77] **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C 5, B 71, 5 Ocak 1961, s.12.

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk hem siyasi hem de askeri bir deha olarak ölümünün ardından Türkiye'nin unutulmaz lideri olmuştu. Bu özellikleri, onu ölümünün ardından bir tür kült haline getirmişti. Öyle ki miras bıraktığı fikirlerle rehber kalmak bir yana, Türkiye'nin önemli süreçlerinde süreci yönetenlerin meşruiyet kaynağı haline dahi gelmişti.

DP'li yıllarda Atatürk'e yönelik hakaretamiz eylemler, Türkiye'de büyük infiallere yol açmıştı. Daha sonra bu süreç Atatürk'ün manevi kişiliğini DP karşıtlarının sığındığı bir liman haline getirmişti. Özellikle 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarında meydana gelen DP karşıtı gençlik eylemlerinde Atatürk'ü ön plana çıkaran söylemlerin dillendirilmesi bu durumu kanıtlar nitelik taşımaktaydı.

Gençlik eylemleri vasıtasıyla ön plana çıkarılan Atatürk, 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen askeri darbenin de meşruiyet kaynağı olmuştu. DP Dönemi'ndeki özgürlüğü kısıtlayıcı uygulamaların yanı sıra Atatürk'ün manevi kişiliğine yönelik eylemler hiç kuşku yok ki darbenin en güçlü gerekçelerinden birisi olmuştu. Nitekim bu gerekçe, darbeyi gerçekleştirenlerce de her fırsatta dile getirilmişti. Muhtemeldir ki bu durum nedeniyle darbe sonrasında MBK üyeleri arasında Atatürk'ü yüceltme eğilimi ve Atatürk hassasiyeti gözlemlenmekteydi.

27 Mayıs Darbesi'nin akabinde başlayan yeni anayasa çalışmaları büyük önem arz etmekteydi. Zira yeni anayasanın aynı zamanda darbenin meşrulaştırılmasında kilit bir rol oynayacağı bilinmekteydi. Dolayısıyla yeni anayasaya yönelik tartışmalarda darbenin meşruiyet kaynağı olan *Atatürk* ve *Atatürkçülük* ifadeleri sıklıkla telaffuz edilmişti. Özellikle *milliyetçilik* kavramı üzerinden yürütülen tartışmalarda Atatürk'e atıfta bulunulması dikkat çekmekteydi. Ayrıca Temsilciler Meclisi'nin oluşturulması sırasında temsiliyet yetkisi ve yaş sınırlaması gibi tartışmalarda da *Atatürk* önemli bir dayanak noktası olmuştu.

MBK toplantılarında *Atatürk* sıkça telaffuz edilen terimlerden birisi olmuştu. Elbette bu sıklığın temel nedeni yalnızca Atatürk'ün darbenin meşruiyet kaynağı olarak kullanılması değildi. MBK üyelerinin zaman zaman kendi öneri ve fikirlerini komiteye kabul ettirebilmek amacıyla önerilerini Atatürk'e dayandırdıkları görülmüştü. Kimi öneriler "Atatürk'ün mirası" olarak nitelendirilirken, kimi önerilerse "Atatürk'ün ruhunu şad etmek" amacıyla gündeme getirilmekteydi.

Netice itibariyle her hâlükârda Atatürk'e dayandırılan söz konusu önerilerin bir kısmı kabul edilirken, bir kısmı gelecek dönemlerde görüşülmek üzere rafa kaldırılmıştı. Nihayetinde Atatürk, gelecek dönemlerde meşruiyet kaynağı olarak konumunu koruyacaktı ve bunda 27 Mayıs Darbesi sürecinde ön plana çıkarılmasının önemli bir payı bulunacaktı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 30-1-0-0 / 40-236-18 (27.05.1960)

BCA, 30-18-1-2 / 155-1-1 (30.05.1960)

BCA, 30-1-0-0 / 16-86-4 (01.06.1960)

Resmi Belgeler

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 36, B 29, 11 Şubat 1978, s.13.

Resmî Gazete, S 7872, 31 Temmuz 1951.

Resmî Gazete, S 10515, 30 Mayıs 1960.

Resmî Gazete, S 10641, 28 Ekim 1960, s.2426.

Resmî Gazete, S 10682, 16 Aralık 1960, s.2767.

Resmî Gazete, S 10816, 31 Mayıs 1961, s.4201.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 1, B 9, 10 Eylül 1960, s.3.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 2, B 28, 26 Ekim 1960, s.7.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 2, B 16, 4 Ekim 1960, s.10.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 3, B 34, 9 Kasım 1960, s.3.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 3, B 49, 8 Aralık 1960, s.8.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 3, B 50, 9 Aralık 1960, s.38.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 4, B 51, 10 Aralık 1960, s.36.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 4, B 61, 25 Aralık 1960, s.15.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 5, B 69, 3 Ocak 1961, s.92.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 5, B 71, 5 Ocak 1961, s.82.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 6, B 81, 9 Mayıs 1961, s.4.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 6, B 84, 12 Mayıs 1961, s.9.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C 6, B 87, 17 Mayıs 1961, s.4.

Kitaplar

Gencer, Ali İsmet, **Hürriyet Savaşı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1961.

İpekçi, Abdi, Coşar, Ömer Sami, **İhtilalin İçyüzü-1.Cilt**, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965.

Kaya, Asil, **Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Gençlik Hareketleri 1865-1960**, Libra Yayınları, İstanbul, 2021, ss.493-497.

Nadi, Nadir, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1971.

Öymen, Örsan, **Bir İhtilal Daha Var… 1908-1980**, 4. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987.

Özdağ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul, 2004.

Taylak, Muammer, **Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

Makaleler

"10 Kasım Matem Günü Olmamalıdır", **Tercüman**, S 1946, 8 Kasım 1960, ss.1,5.

Alkan, Mehmet Ö., "27 Mayıs, Resmî Tarih ve Resmî İdeoloji", **Birikim**, S 326-327, İstanbul, Haziran-Temmuz 2016, ss.208-217.

Arslan, Zehra, "Siyasilerin Beyanatları Çerçevesinde 27 Mayıs Darbesine Gidiş Süreci (27 Ekim 1957-27 Mayıs 1960)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 204, İstanbul, 2013, ss.33-82.

"Atatürk İçin Yas Tutulmayacak", **Vatan**, S 6701, 8 Kasım 1960, s.1.

Börklüoğlu, Levent, "27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği", **Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 1, S 2, Osmaniye, 2017, ss.13-28.

"Bütün Vekiller İstifa Ettirildiler, Menderes de Gece İstifasını Verdi", **Vatan**, S 5226, 30 Kasım 1955, ss.1-4.

Görmez, Kemal, Çetin, F. Gökçen, "1923-1938 Döneminin Popüler Mitolojisi: Atatürk Kültü", **Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 15, Ankara, 2018, ss.49-60.

"Menderes'in Grupun Salâhiyetine Dair Söylediği Sözler", **Vatan**, S 5227, ss.1-7.

Öymen, A.Ö., "Hürriyet Yolundaki İlk Bulvar Gösterisi", **Ulus**, S 13264, 4 Ağustos 1960, s.4.

"Ticanî'lerin Şeyhi İle 12 Müridi Tevkif Edildi", **Akşam**, S 11757, 28 Haziran 1951, ss.1-2.

Uzun, Hakan, "Türkiye'de 10 Kasım Törenleri: 'İlk Matem' 10 Kasım 1939'dan, 'Atatürk Haftası' ve 'Matemsiz Atatürk'ü Anma' Günlerine", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 19, S 38, İzmir, 2019, ss.135-170.

Ünder, Hasan, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-2: Kemalizm**, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss.138-155.

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 100.YILI KUTLAMALARI (1981 YILI İÇERİSİNDE TÜRKİYE'DE YAPILAN KUTLAMALAR)

Aykut CANLI[*]

Özet

1881-1938 yılları arasında yaşayan Mustafa Kemal Atatürk, yaşamı boyunca Türk ve Dünya tarihi adına önemli kazanımlar bırakmıştır. Bu yüzden UNESCO 1981 yılını Atatürk yılı olarak kabul etmiştir. 1976-1980 yılları arasında 100.yıl kutlamaları için girişimler yapılmış fakat siyasi karışıklıktan dolayı bunlar düşünceden öteye geçememiştir. 23 Eylül 1980'de çıkarılan bir kanunla 1981 yılı ülkemizde de Atatürk Yılı ilan edilmiştir. Bundan sonrasında hem içeride hem de dışarda kutlamaların yapılması için çalışmalar daha hızlı ve resmi bir şekilde başlamıştır. Makalemiz içerisinde gerek arşiv belgeleri, gerek dönemin gazete haberleri ve gerekse resmi yayınlar dikkate alınarak 1 yıllık süreçte yapılan bayram kutlamaları, koordinasyon kurulunun planlarına göre atılan adımlar ve bu adımların basındaki yansımaları, bu döneme özel akademik ve kültürel faaliyetler ele alınacaktır. 19 Mayıs'ın Atatürk'ün doğum günü kabul edilmesinden dolayı 19 Mayıs 1981 tarihindeki kutlamalara özellikle dikkat edilecektir. Yapılan literatür taramasında Türkiye'de milli bayram kutlamalarıyla ilgili tez veya telif eserlere rastlanmıştır. Ancak 1981 yılında Atatürk'ün doğumunun 100.yılına dair kutlamalara dair bir çalışma olmaması bu çalışmanın bir ilk olacağını bizlere göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, 19 Mayıs, 23 Nisan, Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı.

[*] aykutcanli@hotmail.com

CELEBRATIONS OF THE 100TH ANNIVERSARY OF ATATÜRK'S BIRTH (CELEBRATIONS HELD IN TURKEY IN 1981)

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk, who lived between 1881 and 1938, left important contributions to Turkish and world history throughout his life. For this reason, UNESCO adopted 1981 as the Atatürk Year. Attempts were made for the 100th anniversary celebrations between 1976 and 1980, but they could not go beyond thought due to political turmoil. With a law passed on September 23, 1980, 1981 was also declared Atatürk Year in our country. After that, work has started more quickly and officially for the celebrations both inside and outside. In this article, the 1-year process of the celebrations, the steps taken according to the plans of the coordination board, the reflections of these steps in the press, and the academic and cultural activities that are special to this period will be discussed, taking into account the archive documents, the newspaper news of the period, and the official publications. Since May 19 is accepted as Atatürk's birthday, the celebrations on May 19, 1981 will be paid special attention. No thesis or copyrighted work related to national holiday celebrations has been found in the literature review in Turkey. However, the fact that there is no study on the celebrations of the 100th anniversary of Atatürk's birth in 1981 shows that this study will be a first.

Keywords: Atatürk, 19 May, 23 April, 100th Anniversary of Atatürk's Birth.

1. GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk 1881'de Selanik'te dünyaya gelmiş 10 Kasım 1938'de İstanbul'da vefat etmiştir. 57 senelik yaşamında almış olduğu eğitim, yaşamış olduğu olaylar, tanıdığı insanlar ve okudukları onun yaşamının ve kişiliğinin şekillenmesini sağlamıştır. Fikirlerinin evrensel oluşu Türk halkından sonra birçok millete örnek olması Atatürk'ün ölümünden sonra da dünyaca anılmasını sağlamıştır. UNESCO 1978'de yaptığı genel konferansında 1981 yılının yani Atatürk'ün doğumunun 100.yılının Atatürk yılı olarak kutlanacağını ilan etmiştir. Türkiye'de ise bu konuyla alakalı tartışmalar 1976'da başlamış; yaptığımız taramalarda ulaştıklarımızın neticesinde Türkiye'de bu konuyla ilgili tartışmaları eski bakan ve gazeteci Cihat Baban'ın başlattığını söylemekteyiz. Cumhurbaşkanlığından başlanarak devlet yönetiminin tamamı bu işle ilgilenmeye başlamıştır. Fakat ülkedeki siyasi-sosyal karışıklıklar yapılan planların tasarıdan ibaret kalmasına resmi adımların atılamamasına neden olmuştur. 1976-1980 yılları arasında Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit arasında birkaç defa hükümetin değişmesinden dolayı Başbakanlık nezdinde oluşturulan kurullar verimli çalışamamıştır. Fakat tüm bu karışıklıklara rağmen yapılması planlanan kutlamalarla ilgili bir taslak yol haritası çıkartılmıştır. 1976-1980 yılları arasında hazırlanan taslakların yanında atılan en somut adım 16 Temmuz 1980 tarihinde kutlama planları için milli bir komitenin hazırlanması olmuştur. Bu komite bütün üyeleriyle ilk toplantısını 19 Temmuz 1980'de yapmıştır fakat eski Başbakanlardan Nihat Erim'in suikasta uğramasından sonra bu toplantıda konuşulanlar öğrenilememiştir. Bu olaydan yaklaşık iki ay sonra 12 Eylül askeri müdahalesi gerçekleşmiş ve Türkiye'de yönetim değişmiştir. Yeni yönetimin çıkardığı bir kararname ile 1981 yılı resmen Atatürk yılı ilan edilmiştir. Resmi olarak Atatürk yılı kutlamaları 5 Ocak 1981'de başlayacaktır. 12 Eylül müdahalesi öncesinde Türkiye'deki aydınlar ve Cumhurbaşkanlığı makamı ve daha sonra da 12 Eylül dönemi yöneticileri Atatürk'ün doğumunun 100.yılı kutlamalarının toplumdaki birlik ve beraberliği sağlayacağına siyasi istikrarsızlığın giderilmesinde önemli bir kanal olacağına inanmaktaydı.

Yapılacak törenler, kutlamalar ve anma törenleri toplumu birleştirip ülkedeki iç huzuru sağlamada bir araç olarak kullanılırken yurtdışında sarsılan imajın düzeltilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Türk nüfusunun fazla yaşadığı Federal Almanya'da önemli kutlamalar gerçekleşmiştir. Türkiye'de özellikle 19 Mayıs 1981'de yapılan kutlamalar

çok görkemli olmuş bu kutlamanın görüntüleri renkli olarak kaydedilmiş UNESCO veya dış temsilciliklerimiz aracılığıyla diğer ülkelerde gösterimi sağlanmıştır. Normalde 5 Ocak 1982'de tamamlanması düşünülen Atatürk yılı kutlamaları 1982 yılında da devam ettirilmiş yarım kalan projeler 1982 yılı içerisinde sonuçlandırılmıştır. Kutlamalar 5 Ocak 1983'te tamamlanmıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yayınladığı bildiriyle Atatürk yılı 13 Ocak 1983'te resmen sona ermiştir.

2. Mustafa Kemal'in Doğum Tarihi Meselesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün dünyaya geldiği şehir olan Selanik'in sahip olduğu çok kültürlü yapı Mustafa Kemal Atatürk'ün fikir yapısını ve dünya görüşünü şekillendirmiştir. Selanik Balkan Savaşlarında alınan yenilginin ardından kaybedilmiştir. Mustafa Kemal'in doğum tarihine yönelik kayıtlar da bununla beraber ortadan kalkmıştır. Tarih araştırma ve anlatımında esas olan arşiv belgeleri ve resmi kaynaklar olmasına rağmen eğer elimizde başvurabileceğimiz bir arşiv belgesi veya resmi kaynak yoksa başvurabileceğimiz diğer nokta dönemin şahitlerinin aktardığı anılar olacaktır. Doğum tarihi meselesinde de Ali Fuat Cebesoy tarafından kaleme alınan *Sınıf Arkadaşım Atatürk* isimli eser bizler için temel başvuru kaynağı olacaktır.

Bu mesele Ali Fuat Cebesoy'un anılarında şu şekilde ele alınmaktadır; *"Atatürk'ün doğduğu ay ve gününe dair kesin bir bilgi yoktur sanırım. Bir gün anacığı Zübeyde Hanım'a sorduğum zaman; 'Babası Ali Rıza Efendi, paşamın doğumunu evimizde ki iki Kuran-ı Kerim'den birine kaydetmişti. Fakat kocam vefat ettiği zaman başucunda yalnız bir Kuran-ı Kerim vardı ve onda da hiçbir yazı yoktu."* Cumhuriyet dönemi içerisinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün doğum gününü kutlamak isteyenler ona doğum tarihini sorduklarında şu yanıtı almaktadırlar; *"İtiraf ederim ki ben de bilmiyorum. Eğer lütfedip bir gün yazmak istiyorsanız, en uygunu 19 Mayıs'tır."*[1] İlber Ortaylı tarafından çıkarılan 2018 tarihli Atatürk biyografisinde de bu mesele aynı şekilde ele alınmakta; Atatürk'ün doğum tarihi olarak 19 Mayıs 1881 tarihi benimsenmektedir.[2] Mustafa Kemal'in önemli biyografilerinden Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* isimli eserinin 1.cildinde de bu mesele ele alınmıştır. Aktarılana göre; Enver Benhan Şapolyo sağlığında Zübeyde hanımla konuşarak Atatürk'ün doğum tarihi olarak 4 Ocak 1881

[1] Ali Fuat, Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2021, s. 11.

[2] Detaylı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 25.

tarihini belirlemiştir. Aydemir aynı eserin bir kısmında Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ın bu mesele ile ilgili görüşlerine yer vermektedir. Afet İnan bizzat Atatürk'ten duyduklarına atıfta bulunarak Mustafa Kemal Atatürk'ün 1881'in bahar aylarında hatta Mayıs ayında dünyaya gelmiş olduğunu söyler. Aydemir çalışmasının aynı bölümünde Atatürk'ün umum kâtibi *(Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri)* Hasan Rıza Soyak'ın anlatılarına atıfta bulunmaktadır. 1930'lu yıllar içerisinde yabancı bir devlet tarafından hazırlanan bir ansiklopedi için doğum tarihli olarak Ankara'dan bir Atatürk biyografisi istenmiş, Mustafa Kemal de annesinin kendisine anlattıklarından hareketle doğum günü için bu neden 19 Mayıs günü olmasın demiş ve 19 Mayıs 1881 tarihi kayıtlara düşülmüştür.[3] Bu tarihin belirlenmesi 19 Mayıs'ın Mustafa Kemal'in kendi öz yaşamındaki önemini göstermekte hem de annesi Zübeyde hanımın kendisine anlattıklarına göre bir temenniden öte gerçek bir tarih olabileceğini de bizlere göstermektedir.

İşte bu bilgiler ışığında 100.yıl kutlamalarında 19 Mayıs tarihi Atatürk'ün resmi doğum günü olarak belirlenmiş ve büyük tören bu günde gerçekleştirilmiştir.

3. 1981'in Atatürk Yılı Olarak Belirlenmesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik, Manastır ve İstanbul'da aldığı eğitimler fikir dünyasını geliştirmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal sadece bu eğitimle sınırlı kalmamış Fransızcasını geliştirerek 1789 Fransız İhtilalinin önemli düşünürlerinin eserlerini okumuş ek olarak dönemin yerli aydınlarından da kendisine faydalı bilgiler katmıştır. Mustafa Kemal Atatürk öncelikle Çanakkale Savaşlarındaki başarısıyla hem kendi ülkesinde hem de dünyada dikkatleri üzerine çekmiştir. 19 Mayıs 1919'da milleti adına başlattığı kurtuluş mücadelesi başarıya ulaşmıştır. Kurtardığı ülkesine öğrencilik yıllarında okuduğu aydınlardan öğrendiği en doğru ve modern yönetim biçimini yani cumhuriyeti getirmiş Türkiye Cumhuriyeti'nin 1.Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu tarihten sonra yapılmaya başlanan inkılaplar ve genç cumhuriyetin dış politikası Atatürk'ün dünyadaki tanınırlığını ve saygınlığını arttırmıştır.

UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından 24 Ekim-28 Kasım 1978'de yapılan 20.Genel Konferansta 1981 yılının Atatürk Yılı ilan edilmesine karar verilmiştir. 16 Kasım 1978'de

[3] Şevket Süreyya, Aydemir, **Tek Adam**, C 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 32-33.

belirlenen tasarı karar 27 Kasım 1978'de resmileşmiştir. Genel Konferansta Atatürk'le ilgili alınan karar şu şekildedir;

"Genel konferans, milletlerarası anlayış, işbirliği ve barış için çaba göstermiş olan büyük kişilerin gelecek kuşaklara örnek olmaları gerektiğine inanarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün doğumunun 100.yıldönümünün 1981'de kutlanacağını anımsayarak, onun UNESCO'nun yetkisine giren bütün alanlarda olağanüstü bir devrimci olduğunu göz önünde tutarak, özellikle sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı ilk uğraşılardan birinin önderi olduğunu kabul ederek, uluslararasında karşılıklı anlayış ruhunun ve dünya milletleri arasında devamlı bir barışın kayda değer bir önderi olduğunu ve 'insanlar arasında renk, din ve ırk ayrımı tanımayacak bir uyum ve işbirliği döneminin' yerleşmesini bütün ömrü boyunca savunduğunu anımsayarak, barışın milletlerarası anlayışın ve insan haklarına saygınlığın sağlanması yönünde her zaman eylemi olmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu Atatürk'ün kişiliğinin ve eserinin çeşitli yönlerini belirtmek için, UNESCO'nun entelektüel ve teknik yardımı ile, masrafları Türk hükümetince ödenmek üzere, 1980'de milletlerarası bir toplantı (kolokyum) düzenlenmesine karar verir."[4]

UNESCO'nun karar metninde Atatürk'ün emperyalizme karşı ilk mücadele edenlerden biri olduğu vurgusu yapılmış bunun yanında Atatürk'ün olağanüstü devrimci kişiliği de ön plana çıkarılmıştır. Genel konferans sonrası verilen Atatürk kolokyumu kararı 1980'de uygulanmış 9-10-11 Haziran 1980'de Ankara'da Atatürk kolokyumu toplanmıştır. Toplanan bu kolokyum 1981 yılı içerisinde yapılacak kutlamalar adına önemli bir başlangıç olarak kabul edilebilir.

9-11 Haziran 1980'de Ankara'da yapılacak toplantı *"Milletlerarası Atatürk Hazırlık Kolokyumu"* ismiyle anılacaktır. Bu toplantıya yerli ve yabancı birçok bilim insanı katılacaktır. Prof. Dr. Afet İnan da burada *Türk Devrimi ve Kadın Hakları* isimli bir bildiri sunacaktır. Kolokyum için oluşturulan yürütme kurulunda; Enver Ziya Karal ve Bilal Şimşir gibi isimler yer almaktadır. Kolokyumun başkanlığını Paris Üniversitesi Rektörü Jaquest Robert yapacak; açılışı ise UNESCO Genel Sekreteri Mohrar M'Bow yapacaktır.[5]

---

[4] **T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002312, Belge Eki No: 2, lef 3. Bundan sonrasında söz konusu arşivden **Cumhurbaşkanlığı Arşivi** şeklinde bahsedilecektir

[5] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002321, Belge Sıra No: 1, lef 11 ve lef 13.

Ankara'da yapılacak kolokyuma gelecek olan UNESCO Genel Sekreteri 10 Haziran 1980 günü Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil'le Çankaya Köşkünde bir görüşme gerçekleştirecektir. Görüşmede dönemin Milli Eğitim Bakanı Orhan Cemal Fersoy ve UNESCO Türkiye Daimi Delegesi Pertev Subaşı da hazır bulunacaktır.[6]

UNESCO'nun kararının ne kadar önemli olduğunu ve bu kararın üstünde çok fazla durulması gerektiğini Afet İnan'ın Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e 30 Mart 1979'da yazdığı mektup bize göstermektedir. Afet İnan; UNESCO'nun hangi koşullarda bir isimle alakalı anma ve kutlama kararı aldığını, hangi değer ve kurallara bağlı olarak bir şahsa bir yılın ithaf edilebileceğini anlatmıştır.

"İnsanlık için hizmetleri dokunan büyük adamların anılması, UNESCO'nun çalışma programında yer almaktadır. Bu anma için 1963 yılına kadar aranılan koşullar şu şekildeydi;

1. Anılacak kimsenin eğitim, ilim ve sanat alanında evrensel bir üne erişmiş bulunması,

2. Ölümünden sonra en az 50 yılın geçmiş olması

3. Anma için yapılan önerinin, UNESCO yetkili kurullarında incelendikten sonra, yürütme kurulunun önerisi olarak genel kurula sunulup bu kurulca, kabul edilmesi

Bu koşullara rağmen Atatürk, insanlık ülküsünün eşsiz bir düşünürü, eylemcisi ve savunucusu olarak ölümünün 25. yılında, 1963'te, UNESCO Genel kurul kararı ile bütün dünyada anılmıştı. Bu kez, UNESCO Genel konferansının 20. toplantısında delegasyonumuz Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde, gittikçe önem kazanan evrensel düşünceleri nedeniyle anılmasını önermiştir. Öneride anmanın 1980 yılında başlaması ve 1981 yılına sirayet etmesinin uygun olacağı işaret edilmiştir"[7]

Konuyla ilgili araştırma gerçekleştirirken bu kararın 1978 yılı içerisinde Türkiye'de günlük yayın yapan gazetelerde yeteri kadar yankı bulamadığı görülmüştür. Bunun en büyük sebebi olarak söz konusu dönemde

---

[6] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002323, Belge Eki No: 3, lef 4. Dönemin gazeteleri incelenmiş fakat İhsan Sabri Çağlayangil'in yapması gereken görüşmeyle ilgili ya da 9-11 Haziran 1980'de yapılan kolokyumla ilgili herhangi bir habere rastlanmamıştır.

[7] Söz konusu bilgilendirme yazısı Afet İnan'ın yazdıklarının noktasına dokunulmadan aynı şekilde aktarılmıştır. Bu yazılanlar UNESCO'nun aldığı kararın ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 3, lef 6.

Türkiye'nin iç politika açısından karışık olması gösterilebilir. Türkiye'de bahsettiğimiz bu karışık ortam 12 Eylül 1980'de askeri müdahalenin gerçekleşmesine neden olmuştur. Türkiye'de bütün siyasi kuruluşların faaliyetlerine son verilmiş ordu yönetime el koymuştur. Kenan Evren liderliğindeki yeni yönetim 23 Eylül 1980'de yayınlanan bir kararname ile 1981 yılının Atatürk yılı olarak kutlanmasına karar vermiş ve hazırlıklara başlanmıştır.

Resmi olarak Atatürk yılı 5 Ocak 1981 tarihinde başlamıştır. Çalışmamızın bu bölümünde bu tarihten önce gerçekleşen 1981'deki faaliyetlere dayanak olacak çalışmalara değinmek istiyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi UNESCO 1978'de gerçekleştirdiği konferansta 1981 yılının Atatürk yılı ilan edilmesine karar vermişti. Cumhurbaşkanlığı arşivinden bu konuyla alakalı ulaştığımız belgelerde Türkiye'de devlet katında 1976'dan itibaren yani söz konusu karardan çok daha önce Atatürk'ün doğumunun 100.yılı kutlamaları ile ilgili tartışmalara başlandığını görmekteyiz. Dönemin önemli isimlerinden Cihat Baban[*] 3 Haziran 1976'da dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e Atatürk'ün doğumunun 100.yılı kutlamaları ile ilgili bir görüş yazısı teslim etmiştir. Cihat Baban yazısına; yurtdışından verdiği örneklerle ülkemizde de Atatürk'ün doğumunun 100. yılını görkemli törenlerle kutlamalıyız şeklinde başlamıştır. Bu öneri metninde yapılacak çalışmalar sayesinde hem yurtdışında Türkiye'nin imajının düzeltilebileceği hem de siyasi-toplumsal açıdan birlikteliğin sağlanabileceği vurgusu yapılmıştır. Metin bizlere o günlerde Türkiye'nin siyasi ve sosyal açıdan karışıklığını göstermektedir. Aynı zamanda toplumdaki aydınların eğer Atatürk etrafında birleşilirse bunun toparlanabileceği kanısında olduğu görülmektedir.[8]

Cihat Baban'ın teklifinden sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk konuyla alakalı Türk Tarih Kurumuyla Genel Sekreteri aracılığıyla 11 Ekim 1976'da başlayan 8.Türk Tarih Kongresi devam ederken iletişime geçmiştir. Fahri Korutürk Türk Tarih Kurumuyla beraber o günkü adıyla Atatürk

[*] 1911-1984 yılları arasında yaşayan Cihat Baban, gazetecilik ve milletvekilliğinin yanında 1961'de Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı görevinde bulunmuştur. 12 Eylül sonrasında ise 20 Eylül 1980-11 Aralık 1981 tarihleri arasında Kültür Bakanlığı yapmıştır. Bu görevinden dolayı Atatürk'ün Doğumunun 100.yılının kutlamalarında aktif bir şekilde görev almıştır.

[8] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002302, Belge Eki No: 2, lef 1. Ayrıca yapılması planlanan çalışmalarla ilgili bkz. Ek 1, Ek 1-1 ve Ek 1-2.

Devrimlerini Araştırma Merkezinin 100. yıl kutlamaları için çalışma yapabileceğini, bu konu üzerine düşülmesi gerektiğini belirtmiştir.[9]

Cihat Baban'ın teklifinin üzerinden geçen yaklaşık bir yıllık sürenin ardından öncelikle 23 Mayıs 1977 tarihinde *"Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Koordinasyon Kurulu"* oluşturulmuştur. Yine 1977 yılı içerisinde *"Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Hazırlıklarına Dair Esaslar"* başlığıyla 13 maddeden oluşan bir Bakanlar Kurulu kararı çıkarılmıştır. Çıkarılan bu kararda en dikkat çekici olan nokta 10.maddedir. Madde ile amaçlanan Atatürkçülüğü halka ve gençlere *doğru, gerçek ve her cephesiyle* öğretmek ve anlatmaktır. Bu doğrultuda Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüyle iş birliği yapılacak; bir el kitabı ve bir de geniş kapsamlı bir kaynak hazırlanacaktır.[10] Yine aynı yıl içerisinde Başbakanlık 1977/10 sayılı bir dış genelge yayınlayarak Atatürk'ün doğumunun 100. yılı kutlamaları ile ilgili bir koordinasyon kurulu oluşturulduğunu belirtilmiştir. 1 Ocak 1978'e kadar devlet kurum ve kuruluşlarından, sendikalardan ve derneklerden neler yapılabileceğine dair görüş istenmiştir.[11]

Yayınlanan bu genelgenin ardından devlet makamları görüşlerini bildirmeye başlamışlardır. Dönemin Buenos Aires Büyükelçisi İsmail Soysal Dışişleri Bakanlığına konu ile ilgili görüşünü bildiren bir yazı göndermiştir. Bu yazıda 1981 yılındaki kutlama programı içerisinde uygulanacak bir madde dikkatimizi çekmiştir. Madde şu şekildedir; *"Arjantin'de 19.yüzyılda ülkeye bağımsızlığını kazandıran (Libertador) San Martin'in Paris'te son yıllarını geçirdiği evin tıpkısı Buenos Aires'te yaptırılmış ve burada San Martin enstitüsü açılmıştır. Acaba Selanik'teki evin tıpkısını Ankara'da yaptırtıp bunu bir araştırma enstitüsü haline getirmek (hiç değilse 1978'de temelini atmak) iyi olmaz mı?"*[12] Yine Soysal'ın görüşlerine göre eğer yapılacak 100.yıl kutlaması dünya çapında gerçekleşirse bunun Türkiye'nin şu anki görüntüsünün biraz olsun düzelmesine yardımcı olacaktır.[13]

---

[9] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002302, Belge Eki No: 14. Ayrıca Türk Tarih Kurumunun yapmayı planladıklarıyla alakalı bkz. Afet İnan. "M. Kemal Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü (19 Mayıs 1981) Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşunun 50. Yıldönümü (15 Nisan 1981)". **Belleten**, S 44, Ankara 1980, s. 629-642.

[10] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002303, Belge Eki No: 1, lef 4.

[11] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002302, Belge Eki No: 5, lef 1 ve lef 3**.**

[12] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002304, Belge Eki No: 1, lef 3.

[13] 12 Eylül öncesi dönemde ülkenin siyasi-sosyal açıdan karışıklığı hemen hemen bütün görüş yazılarında vurgulanmakta kutlamaların yaratacağı ortamın içeride ve dışarıda olumlu etkilerinden bahsedilmektedir.

Dönemin önemli aydınlarından Vedat Nedim Tör de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin talebi doğrultusunda görüşlerini bildirmiş; Atatürk'le ilgili yayınlar ve okullarda yapılması gerekenlerle ilgili bilgilendirmeler yapmıştır. Tör yapılacak çalışmalarda *"Türkiye Ne İdi Ne Oldu?"* başlığının kullanılmasını bununla ilgili bir sergi ve çeşitli dillerde kitap basılmasını önermiştir.[14]

Çalışmanın başında görüşlerinden bahsettiğimiz Cihat Baban 29 Eylül 1977 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderdiği öneri yazısında Atatürk'ün doğumunun 100. yılı kutlamaları ile ilgili yapılan hazırlıklardan memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Söz konusu metinde düzenleme kuruluna yapılan yeni öneri 1981 yılının tamamıyla Atatürk yılı ilan edilmesi ve kutlamaların bir yıla yayılması olmuştur. 23 Eylül 1980 tarihli kararnameye (bu kararname ile 1981 yılı Atatürk yılı ilan edilmişti) bu öneri kaynaklık etti yorumunu rahatlıkla yapabiliriz.[15]

28 Haziran 1978 tarihli Başbakanlık genelgesiyle Atatürk'ün Doğumunun 100. yılını kutlama çalışmalarının koordinasyonu Kültür Bakanlığına verilmiştir. 11 Ağustos 1978'de 70 kamu ve özel kuruluşundan 80 temsilcinin katıldığı bir toplantı yapılmış ve bu koordinasyonun sağlanması için bir kanunun çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bunun için bir kanun tasarısı oluşturulmuş ve 26 Ekim 1978'de bakanlıkların incelemesine sunulmuştur. Kanun tasarısı bakanlıklardan gelen önerilerle beraber 17 Ocak 1979 tarihinde son şeklini almış ve Başbakanlığa sunulmuştur. Bu metin *"Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılının Kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi Kurulması Hakkında Yasa Tasarısı"* ismiyle 8 maddeden oluşmaktadır.

Kanun teklifinin resmileşmesi beklenirken Kültür Bakanlığı tarafından; üyeleri kamu kuruluşları, sendika ve meslek kuruluşlarından oluşan iki ayrı danışma kurulu oluşturulmuştur. *(Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılını Kutlama Danışma Kurulu ve Atatürk Kültür Merkezi ve Müze Danışma Kurulu)* Yine kutlama ile ilgili gelecek fikir ve önerileri değerlendirmek ve bunları bir araya getirmek amacıyla *"Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılını Kutlama Bürosu"* oluşturulmuştur. Bu büroya; bakanlıklar, elçilikler, üniversiteler, vatandaşlar, valilikler, sendika ve mesleki kuruluşlardan

[14] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002305, Belge Eki No: 5, lef 1.

[15] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002306, Belge Eki No: 5, lef 1.

yüzlerce teklif gelmiştir. Büronun tasnifleri sonucunda gelen bu teklifler 47 maddede toplanmıştır.[16]

1978 yılı içerisinde 100. yıl kutlamaları ile ilgili gelen önerilerle birlikte yurtiçi ve yurtdışında uygulanmak üzere iki ayrı program hazırlanmıştır. Yurt içi için hazırlanan programa göre; Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi özerk bir yapıya sahip olacak, Atatürk'le ilgili ulusal veya uluslararası çalışmalar yapacak Atatürk Akademisi'nin açılması, Nutuk'un sadeleştirilerek yeniden basılması, ilköğretim, ortaokul ve lise öğrencilerine uygun seviyede bir Nutuk'un hazırlanması düşünülmektedir. Ek olarak; Atatürk'le ilgili veya sanat-bilim alanında önemli eserler veren kişilere Atatürk Ödülünün verilmesi, 100. yıl kutlamalarına özgü bir amblemin tasarlanması, bir Atatürk marşının bestelenmesi ve 19 Mayıs'a denk gelen haftaların 1981'den itibaren Atatürk Haftası olarak belirlenmesi yapılan planlar arasında yer almaktadır.[17]

Yurtdışında uygulanması planlanan programda ise 1981 yılı içerisinde uluslararası bir Atatürk Kongresinin düzenlenmesi ve 1981 yılından başlamak üzere sürekli hale getirtilecek bir Atatürk Bienali hazırlanması en dikkat çekici planlardır. Hem ülkenin yurtdışında saygınlığını arttırmak hem de Atatürk'ü tüm dünyaya tanıtmak amacıyla Atatürk Nişanı projesi düşünülmüştür. Projeye göre bu nişan; *Atatürk veya tarihimizle ilgili çalışma yapan Türk milletinin faydasına işler yapan yabancılara verilecektir. Bu nişan 1981'de ilk defa verilecek ve daha sonra da geleneksel hale getirilecektir.*[18]

Şu ana kadar gerçekleştirilen çalışmalarda Atatürk'ün doğumunun 100. yılı etkinlikleri ve bir Atatürk Kültür Merkezi'nin inşası için Bakanlar Kurulu kararıyla bir yol haritası çıkarılmış kurumlardan ve şahıslardan neler yapılabileceğine dair öneriler alınmıştır. 3 Temmuz 1979 tarihinde Kültür Bakanlığı ve Maliye Bakanlığının denetiminde olmak kaydıyla bir harcama yönetmeliği çıkarılmıştır. Burada amaç kutlamalarla ilgili resmi bir kanun çıkarılana kadar harcamaların bu yönetmelikle kontrol edilmesidir. Bir bütçe tahsisatı yapılmamış bunun gerçekleşmesi içinde resmi kanunun çıkması beklenmiştir.[19]

---

[16] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002321, Belge Eki No: 1, lef 8. Atatürk Yılı ile ilgili yapılmak istenen çalışmaların temel maddeleri için Bkz. Ek 2.

[17] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002377, Belge Eki No: 1.

[18] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002377, Belge Eki No: 2.

[19] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002309, Belge Eki No: 4.

1976'dan itibaren tartışmaları başlayan Atatürk'ün doğumunun 100. yılı kutlamaları ile ilgili olarak gelen öneriler doğrultusunda Amerika'da bir Atatürk kitaplığının kurulmasına karar verilmiştir. Bu kitaplığın kurulması için Pittsburgh Üniversitesi belirlenmiştir. Bu kitaplık kurulmasının koordinasyonu dönemin Kültür Bakanlığı tarafından kurulan *Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılını Kutlama Bürosu* tarafından gerçekleştirilecektir. Kurumlar ve kişiler tarafından bağışlanan kitaplar söz konusu büro tarafından toplanacak sonrasında da Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Pittsburgh kentindeki Türk-Amerikan Derneğine üniversiteye teslim edilmek üzere gönderilecektir.[20] Dönemin Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil projeye yakın ilgi gösterince Pittsburgh'taki Türk-Amerikan Derneği Çağlayangil'e bir teşekkür ve projeyle ilgili bir bilgilendirme yazısı göndermiştir. Söz konusu kampanya *"Atatürk Collection"* ismiyle adlandırılmış ve 10 Kasım 1981 tarihine kadar devam edeceği belirtilmiştir. Kampanyanın amacı; Türk tarihi, sanatı, kültürü, sosyal ve ekonomik hayatıyla ilgili eserleri ve Türk bilim insanlarının yazdığı eserleri bir araya getirmek daha sonra da Amerika veya Kanada'da Türkiye ile ilgili çalışma yapmak isteyenlere bu kitapları göndermektir.[21] Fakat bu projenin akıbetiyle alakalı elimizde başka bir bilgi veya belge yer almamaktadır. Bu yüzden sadece projenin veya kampanyanın başlangıcıyla alakalı bilgilendirme yapılmıştır.

Atatürk Collection isimli proje planının yanında 1979 yılında Prof. Dr. Afet İnan Anıtkabir'de yer alan Atatürk Özel Kitaplığının düzenlenmesi, başka yerlerde bulunan kitapların da bulunarak getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Atatürk'ün üzerine notlar aldığı kitapların oldukça kıymetli olduğunu bunların hepsinin bir araya toplanması ve araştırmacılara açılması gerektiğini savunmuştur. Yapılan planlar içerisinde Atatürk kitaplığının II. TBMM binasına taşınacağını duyduğunu belirten Afet İnan bunun yanlış olduğunu kitaplığın Anıtkabir'de kalması gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında Çankaya Müze Köşkünde bulunan kitaplığın da yerinde kalması gerektiğini Atatürk'ün yeni köşke taşınırken de böyle bir istekte bulunduğunu belirtmiştir. Afet İnan cumhuriyet tarihi araştırmacıları adına büyük bir kolaylık sağlayacak olan cumhuriyet arşivinin tek bir yerde toplanması gerektiğini ve bunun çok önemli olduğunu özellikle

[20] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002311, Belge Eki No: 1.

[21] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002311, Belge Eki No: 13.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e bildirmiştir.[22] Afet İnan'ın bu görüşleri Atatürk'ün doğum yıldönümü kutlamalarının dışında arşiv çalışmalarıyla alakalı da önemli bir nokta olmuştur. Kültür Bakanlığı bünyesinde kurulan kutlama bürosu Afet İnan'ın bu tekliflerini kabul etmiştir.[23] Günümüze bakıldığında hem Müze Köşkteki kitaplığın yerli yerinde durduğunu görmek hem de Anıtkabir'de çok geniş bir holde Atatürk kitaplarının sergilendiğini bilmek çok büyük bir gurur ve mutluluk kaynağıdır.

Atatürk'ün doğumunun 100. yılı kutlamaları ile ilgili oluşturulan kurul 3 Kasım 1978'de Atatürk müzeleri ve Atatürk evleriyle ilgili tespit çalışmaları yapılmasını istemiş yapılan çalışmalara göre tamir edilmesi gerekenlerin de belirlenerek tüm Atatürk ev ve müzelerine işlerlik kazandırılmasına ve halka açılmasına karar verilmiştir. Sonra da Kültür Bakanlığı bünyesinde bir envanter çalışması yapılmıştır. Bu çalışma doğrultusunda 25 il ve 21 ilçede Atatürk'ün kaldığı veya kurtuluş savaşında karargâh olarak kullanılan bina tespit edilmiştir. Tespit edilen 46 yapıdan 18'inin tamirinin gerekli olduğu belirlenmiş ancak 1980 yılının ortalarına kadar bununla alakalı hiçbir girişimde bulunulmadığı anlaşılmıştır. 12 Eylül sonrası bu konu tekrar ele alınmıştır. 1983 yılında yayınlanan *Büyük Önder Atatürk'ün Doğumunun 100.Yıldönümünde Yapılan Faaliyetlerden Özetler* isimli kitapta bu konuyla alakalı şu bilgiler yer almaktadır; *"Atatürk'ün zaman zaman kaldığı, Kurtuluş Savaşında karargâh olarak kullandığı evler müze haline getirilmektedir. 37 binadan yıkılmaya terk edilen 26 evin tamir ve yenileme çalışmaları tamamlanmış bulunmaktadır. Selanik, İstanbul-Şişli evleri ile Haymana karargâhının onarım çalışmaları 1981 yılı içerisinde tamamlanmıştır. Geriye kalan 23 evden 17 evin yenileme ve tamiratı 1982 yılı başında bitirilmiştir.*"[24]

1979-1980 yılları içerisinde kutlama ile ilgili oluşturulan danışma kurulu UNESCO'ya yapılacak çalışmalarla alakalı 9 maddelik bir teklifte bulunmuştur. Atatürk'le ilgili tanıtıcı bir film hazırlanması ve UNESCO'nun

---

[22] Afet İnan Atatürk'ün doğumunun 100.yılının kutlanmasına yönelik fikirlerini önce *Cumhuriyet* Gazetesi'ndeki 5 Mart 1978 tarihli köşe yazısında belirtmiştir. Söz konusu köşe yazısı için bkz. Ek 3. Aynı istekleri 30 Mart 1979'da ve 27 Nisan 1979'da dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e yazdığı mektuplarda belirtmiştir. Söz konusu mektuplar için bkz Ek 4 ve Ek 5 ve Ek 5-1. Afet İnan'ın bu istek ve görüşleri kabul edilmiş ve kabul edildiği kutlama komisyonu tarafından kendisine bildirilmiştir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 5.

[23] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 7.

[24] **Büyük Önder Atatürk'ün Doğumunun 100.Yıldönümünde Yapılan Faaliyetlerden Özetler**, Ankara 1983, s. 52. Kitap ismi kısaltılarak bundan sonraki atıflarda; **100.Yıldönümünde Yapılan Faaliyetlerden Özetler** şeklinde kullanılacaktır.

teknik ve maddi açıdan bu filme destek olması istenmiştir. Hazırlanması düşünülen filmle alakalı UNESCO'ya yapılan teklif değerlendirilmiş UNESCO bu konuda Türk temsilcilere destek olmayı ve bu filmi UNESCO üyesi ülkelerde yayınlamayı hatta maddi destek sağlamayı kabul etmiştir. UNESCO hazırlanacak filmde Atatürk'ün devrimci-eğitmen yönünü yansıtan görüntülerin seçilmesini rica etmiştir.[25] Bu teklifin UNESCO tarafından kabul edilmesinden sonra filmle ilgili çalışmalar başlamıştır.

UNESCO'nun katkılarıyla; Türk, Fransız ve Belçika ortak yapımı *Atatürk* filmi çekilmiştir. Film; Dolmabahçe Sarayı, Çankaya Köşkü, I.TBMM Binası, Türk Ocağı Binası gibi gerçek mekânlarda çekilmiştir. Filmin içerisinde yer yer tarihi görüntüler de kullanılmıştır. Filmde Atatürk'ün genç yaşlardaki halini Cüneyt Çalışkur oynamıştır. İleri yaşlardaki halini oynayan Fransız hukuk profesörü Paul Andre Mussche'nin aynı zamanda Atatürk'le ilgili akademik çalışmaları vardır. Tamamı renkli olarak çekilen film 153 UNESCO ülkesinde gösterilecektir. Atatürk'ün Türk milletini esaretten kurtarmasının yanında devrimci-inkılapçı-çağdaş kişiliği de ön plana çıkarılmıştır. Filmin sonunda Fransızca olarak Atatürk'ün *'Yurtta Sulh Cihanda Sulh'* sözü kullanılmıştır.[26]

PTT teşkilatı aracılığıyla Atatürk Pulları Sergisi ve Atatürk'ün Doğumunun 100.yılına özel pullar basılmasına karar verilmiştir. Dünyada 36 ülke ile irtibat kurularak bu ülkelerde de Atatürk pullarının basılmasıyla alakalı fikir alışverişinde bulunulmuştur. Federal Almanya, Cezayir, Amerika ve Irak pullara basılmak üzere Türkiye'den Atatürk fotoğrafları istemiştir. PTT ve Dışişleri Bakanlığına talep eden ülkelere göndermek üzere seçilen 10 fotoğraf gönderilmiştir. Kültür Bakanlığı tarafından Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı konulu bir amblem yarışması açılmış, başarılı bulunanlara para ödülü verilmesine karar verilmiştir. Bunun yanında sanat ve bilim alanında birçok yarışma başta Kültür Bakanlığı olmak üzere diğer bakanlıklar bünyesinde açılmıştır.[27]

Ancak bu zamana kadar yapılan çalışmalar henüz daha kutlama ile ilgili resmi bir yasa çıkmadığından dolayı hep proje olarak kalmıştır. Söz konusu bu aksaklık dönemin Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil'in de dikkatini çekmiş Başbakan Süleyman Demirel'e 23 Mayıs 1980 tarihinde yazdığı bir mektupla bu sıkıntıları dile getirmiştir.

---

[25] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002321, Belge Sıra No: 1, lef 11.

[26] **Hürriyet**, 31 Aralık 1981, s.1. Söz konusu gazete haberi için bkz. Ek 6.

[27] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002321, Belge Sıra No: 1.

"...Ancak, bugüne kadar yapılan hazırlık çalışmalarının henüz tam olarak uygulamaya konulamadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, yapılmış olan değerli çalışmaların önümüzde kalan bir yıllık süre içinde en iyi şekilde uygulamaya konulabilmesi için… Milli bir komitenin kurulması faydalı olacaktır…"[28] İhsan Sabri Çağlayangil; yukarıda bahsetmiş olduğumuz Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı kutlamaları ile ilgili 1976'dan itibaren Cumhurbaşkanlığı nezdinde gerçekleşen bütün yazışmaları hem fikir vermesi hem de çalışmaların hızlanması adına Başbakan'a iletmiştir. Cumhurbaşkanı Vekili 23 Mayıs 1980'de kutlamalarla ilgili bir an önce milli bir komite kurulmalı mektubundan sonra Başbakan Süleyman Demirel 16 Temmuz 1980 tarihinde kutlama milli komitesinin kurulduğunu cumhurbaşkanı vekiline bildirmiştir. Ek olarak aynı günde Başbakan tarafından bütün üyelere komitenin kurulduğu ve kendisinin de üyesi olduğu komiteye çalışmalarında başarılar dileyen bir yazı göndermiştir.

Komite üyeleri şu şekildedir; İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhuriyet Senatosu Başkan vekili; Mehmet Ünaldı, TBMM Başkanı; Cahit Karakaş, Süleyman Demirel, Ana Muhalefet Partisi Lideri; Bülent Ecevit, Anayasa Mahkemesi Başkanı; Şevket Müftügil, Milli Eğitim Bakanı Orhan Cemal Fersoy, Kültür Bakanı; Tevfik Koraltan, Ankara Üniversitesi Rektörü; Prof. Dr. Türkan Akyol, Cumhuriyet Senatosu Üyesi; Metin Toker, Yazar; Cihat Baban, Eski Devlet Bakanı; Muslih Fer ve Prof. Dr. Enver Ziya Karal.

Başbakan Süleyman Demirel 16 Temmuz 1980 tarihinde bütün üyelere bir yazı göndererek komitenin kurulduğunu bildirmiş; kendisinin de üyesi olduğu komiteye çalışmalarında başarılar dilemiştir. Komitenin 19 Temmuz 1980'de yapılacak çalışmaların görüşülmesi için Çankaya Köşkünde bir toplantı yapması kararlaştırılmıştır. Komite Çankaya köşkünde toplanmış ancak o saatlerde Nihat Erim'in suikastı haberi ulaşınca toplantının gündemi değişmiştir. Bu gündem değişikliği toplantıda ne kararlar alındığını veya ne konuşulduğunu öğrenmemizi imkânsız hale getirmiştir.[29]

Oluşturulan komiteye ilk eleştiri 22 Temmuz 1980'de emekli korgeneral Faruk Güventürk'ten gelmiştir. Güventürk ilk olarak komitede yer alan Milli Eğitim Bakanı ve Kültür Bakanını geçmiş görüşlerinden dolayı eleştirmiştir.

---

[28] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002322, Belge Eki No: 1, lef 2.

[29] 19 Temmuz 1980'de milli komitenin bir toplantı yapacağı bilgisine ulaşılan belge; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07006277, Belge Eki No: 6. Toplantının dönemin basın kuruluşlarına yansıması ise; *"Politikacılar Atatürk'ün doğum yıldönümü kutlama hazırlığı için toplantı yaparlarken haber köşke ulaştı ve açıklamayı Demirel yaptı: 'Size üzüntülü bir haber vereceğim. Maalesef Erim teröristlerce öldürüldü.'"* şeklinde olmuştur. Gazete haberi için bkz. **Hürriyet**, 20 Temmuz 1980, s.1

Cihat Baban, Metin Toker ve Muhlis Fer gibi isimlerse Atatürk hakkında herhangi bir çalışma veya eserleri olmadığı için neden komitede yer alıyorlar şeklinde eleştirilmişlerdir. Sadi Irmak, Reşat Kaynar, İsmet Giritli, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Muharrem Ergin gibi profesörlerin komitede görev almaması Faruk Güventürk tarafından eleştirilmiştir. Yine Faruk Güventürk tarafından yapılan eleştiriler arasında başta kendisi olmak üzere Atatürk hakkında çalışma yapmış hiçbir emekli askerin komitede yer almaması da vardır.[30]

Belgenin üzerinde herhangi bir imza ve bunun yanında bir tarihin bulunmadığı ancak dönem olarak Mayıs-Temmuz 1980'e ait olduğunu tahmin ettiğimiz[31] bir belgede meclisten yasa çıkmasını beklemeden kutlama komitesi sekretaryasının oluşturulması ve bu sekretarya içinde Metin Toker ve Muslih Fer'in olması gerektiği belirtilmiştir. 5 temel maddeden oluşan bu metinde birde 100.yıl kutlamalarına dair bir teklifte bulunulmuş ve eski Arjantin büyükelçisi Jorge Blanco Villalta'nın İngilizce yazılmış olan *Atatürk* isimli eserinin Türkçeye çevrilerek ucuz bir fiyata satılması istenmiştir. Türkçe ve İngilizce metne ek olarak; Fransızca, İspanyolca ve Arapça tercümelerinin de yapılarak bu eserin tüm dünyaya tanıtılması gerektiği belirtilmiştir.[32]

Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime askeri bir müdahale gerçekleşmiş; meclisin ve siyaset kurumunun faaliyetlerine tamamen son verilmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren Devlet Başkanı sıfatıyla yönetimi ele almıştır. Askeri müdahaleden 11 gün sonra 23 Eylül 1980 tarihinde; *"Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılının Kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi Kurulması Hakkında Kanun"* çıkarılmıştır. 1979'dan beri çıkması beklenen kanun neticede 23 Eylül 1980 tarihinde çıkarılmıştır.

Çıkarılan 2302 sayılı kanunla amaçlanan; Türk devriminin, Türk ve insanlık tarihi içindeki yerini ve önemini, büyüklüğünü, bütünleştiriciliğini, milliyetçiliğini, laiklik ve eğitim anlayışını, Atatürk'ün milli bağımsızlık hareketlerindeki öncülüğünü, dünya görüşünü, insanlık anlayışı ve barışçılığını, devlet adamlığı niteliklerini belirtmek, yaymak ve yaşatmaktır. Çıkarılan kanunla Atatürk yılı içerisinde faaliyetlerin düzenlenmesi için

[30] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002328, Belge Eki No: 2.

[31] Bu tahminin temel sebebi İhsan Sabri Çağlayangil'in 23 Mayıs 1980'de Demirel'e gönderdiği mektuptur. Bu yazıda teklif edilen Muhlis Fer ve Metin Toker 16 Temmuz 1980'de komiteye üye olmuşlardır. Ek olarak Villata'nın kitabı da 1981'de Türkçeye tercüme edilerek Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.

[32] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002326, Belge Eki No: 2.

adına *Kutlama Koordinasyon Kurulu* denen milli bir komite kurulmasına karar verilmiştir. *Kutlama Koordinasyon Kurulu* başkanlığına Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş getirilmiştir. Yine bu milli komitelere ek olarak illerde, ilçelerde ve dış temsilciliklerde de alt komisyonların oluşturulabileceği kararlaştırılmıştır. Söz konusu yılda etkinliklerin düzenlenebilmesi için koordinasyon kurulunun emrinde olması şartıyla bir fon kurulmasına karar verilmiştir. Ödenekler, bağışlar ve Atatürk yılı doğrultusunda yapılan çalışmalardan elde edilen gelirler bu fonun kaynağını oluşturacaktır.[33]

Çıkarılan kanunun ardından 6 Ekim 1980 tarihinde Devlet Başkanı Kenan Evren'in imzasıyla milli komite yeniden kurulmuş ve yeni komitenin üyeleri şu şekilde belirlenmiştir; Muslih Fer, Prof. Dr. Sadi Irmak, Prof. Dr. Afet İnan, Prof. Dr. Türkan Akyol, Metin Toker, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu ve Kemal Zeki Gençosman.[34]

Daha önce 16 Temmuz 1980 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel tarafından oluşturulan komitede yer alan Metin Toker, Muslih Fer ve Prof. Dr. Türkan Akyol gibi isimler yeni oluşturulan komitede de görev almışlardır. Afet İnan 1976'dan 12 Eylül'e kadar giden süreçte 100.yıl kutlamaları ile ilgili çeşitli fikirler vermiş ancak oluşturulan ilk komitede kendisine görev verilmemişti. Yeni komitede Afet İnan da görev alanlar arasında yer almıştır. 1976'da dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e Atatürk Yılının kutlanması ile alakalı bir mektup yazan Cihat Baban da Kültür Bakanı olarak komitede görev almıştır.

5 Kasım 1980 tarihinde kutlamalara yönelik öneriler derlenerek Çankaya'ya gönderilmiştir. Bu öneriler içerisinde dikkat çekici olanlardan biri İstiklal savaşı gazilerine yurdun çeşitli bölgelerindeki törenlerde ve televizyon programlarında Atatürk ve İstiklal Savaşı hakkında konuşmalar yaptırılmasıdır.[35] 1976'dan 12 Eylül 1980'e kadar giden süreçte yapılan yazışmalarda böyle bir teklifle karşılaşılmamıştır. Teklifin dikkat çekiciliği bundan kaynaklanmaktadır.

4. Atatürk Yılında Yapılan Kutlamalar-Faaliyetler-Çalışmalar

Resmi olarak Atatürk yılı 5 Ocak 1981'de Ankara'da yapılacak olan törenlerle başlamıştır. Ankara'da o gün yapılacak törenler şu şekildedir;

---

[33] **Resmi Gazete**, Yayımlandığı Tarih: 26.09.1980, sayı 17117, Tertip 5, Cilt 19, sayfa 86.

[34] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002331, Belge Eki No: 2. Başbakan, Kültür Bakanı, Milli Eğitim Bakanı da komisyonun doğal üyeleri arasında yer almaktadır.

[35] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002334, Belge Eki No: 1.

1. Anıtkabir'de anma töreni

2. TBMM'de *Atatürk Yılı'*nın açılış töreni

3. Devlet operasında yapılacak *"Sanat Şöleni"*

4. Devlet Başkanı tarafından Çankaya köşkünde verilecek kabul töreni[36]

Tören dönemin basın yayın kuruluşlarında da geniş yankı bulmuştur. Törene; eski Cumhurbaşkanları Celal Bayar, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk şeref konukları olarak davet edilmişlerdir. Televizyonda bu güne özel yayın yapma kararı almış; Anıtkabir, meclis ve operadaki tören ve gösteriler naklen yayınlanmıştır. Törenlerin tamamlanmasından sonra 6 Ocak 1981 tarihinden itibaren Kutlama Koordinasyon Kurulu tarafından hazırlanan ve Milli Komite tarafından benimsenen programın uygulanmasına başlanacaktır. Yıl içerisinde Paris'te UNESCO liderliğinde uluslararası bilimsel bir toplantı gerçekleştirilecek; ek olarak ulusal ve uluslararası düzeyde Atatürk'ü ve onun kurduğu çağdaş Türkiye'yi tanıtıcı faaliyetlerde bulunulacaktır.[37]

Kenan Evren törenlerde Anıtkabir özel defterine şu satırları yazmıştır; *"Ölümsüz Atatürk, Türk tarihine bir güneş gibi doğumunun 100.yıldönümünü yine aramızdaymışçasına bütün milletçe coşku ile kutluyoruz. Bir zamanlar ifade ettiğin gibi vücudun toprak oldu. Fakat kurduğun ve bize emanet ettiğin cumhuriyet, gerçekleştirdiğin eserler ve koyduğun ilkeler daha nice yüzyıllar korunacak ve sonsuzluğa dek yaşatılacaktır. Bunların yılmaz bekçileri olarak bir kere daha bu konuda ant içiyor ve 'Ne mutlu Türküm diyene' diyerek, huzurunda saygıyla eğiliyoruz."*[38]

Kenan Evren TBMM'de gerçekleştirilen törende uzun bir konuşma gerçekleştirmiştir fakat burada özellikle metine almak istediğimiz önemli vurgular yer almaktadır. Öncelikle Evren; Atatürk yılının Türkiye Cumhuriyetinin geleceğine uzanan hızlı bir kalkınma köprüsü ve yepyeni bir çağın müjdecisi olacağı vurgusunu yapmıştır. Atatürk yılının aynı zamanda Atatürk sevgisine yönelik ve ülkenin gelişmesine yararlı birçok bilimsel faaliyet ve yatırımların başladığı dönem olacağı belirtilmiştir.[39]

---

[36] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002336, Belge Eki No: 1.

[37] **Hürriyet,** 5 Ocak 1981, s. 1, 2, 11.

[38] **Hürriyet**, 6 Ocak 1981, s. 11.

[39] **Hürriyet**, 6 Ocak 1981, s. 11.

100.Yıl için özel olarak tasarlanan amblem de ilk defa TBMM'de düzenlenen törenler sırasında görülmüştür.

TBMM'de gerçekleştirilen diğer tören Atatürk Anıtının temellerinin atılması olmuştur. Bir Türk sanatçı tarafından tasarlanan heykelin dökümü Macaristan'da yapılacaktır. Heykel 20 milyon liraya mal olacaktır. Heykelin temeli Kenan Evren, diğer milli birlik komitesi üyeleri ve Başbakan Bülent Ulusu tarafından atılmıştır. Heykelin temeline Conkbayırı'ndan getirilen toprak da koyulmuştur.[40]

5 Ocak 1981'de Devlet Operasında düzenlenen törenle sanatçılara *Atatürk Sanat Armağanı* verilmiştir. Buna yönelik ilk düşünceler 1977 yılında Pars Tuğlacı'nın *Milliyet Sanat Dergisi'*nde yazdığı bir yazıyla ortaya çıkmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk bunun üzerine düşülmesi gerektiğini belirtmiş ilk olarak *Uluslararası Atatürk Sanat Ödülü* olarak düşünülen ödül *Atatürk Sanat Armağanı* olarak tevdi edilmiştir. Törende Münir Nurettin Selçuk, Bedia Muvahhit, Vasfi Rıza Zobu, Adnan Saygun, Cemal Reşit Rey gibi isimlere ödül ve plaketleri takdim edilmiştir.[41]

Devlet opera ve balesinde gerçekleşen törenin içeriğine iki farklı kaynaktan ulaşma imkânımız oldu. Birinci içerik cumhurbaşkanlığı arşivinden ulaştığımız resmi tören programı, diğeri de o dönemin yayın organlarından ulaştığımız haberlerdir. Plana göre gerçekleşen konuşmalar ve ödül törenin ardından sırasıyla; çeşitli oratoryo, bale, arya seçkileri gösterilecek, Yıldız Kenter, İdil Biret, Ayten-Cüneyt Gökçer gibi önemli sanatçıların gösterileri olacaktır.[42]

5 Ocak 1981'de Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken İstanbul'da ise Vali Nevzat Ayaz ve İl Milli Eğitim Müdürünün katılımıyla Bakırköy Hamdi Akverdi İlkokulu'nda Atatürk yılının açılışı amacıyla törenler gerçekleştirilmiştir.[43]

---

[40] **Hürriyet**,6 Ocak 1981, s. 11. 19 Mayıs 1981'de açılışı yapılacak anıtla ilgili ulusal çapta yarışma 1978 yılında dönemin Meclis Başkanı Cahit Karakaş'ın himayesinde Meclis Vakfı tarafından açılmıştır. Açılan yarışmada heykeltıraş Prof. Dr. Hüseyin Gezer'in projesi başarılı bulunmuştur. Anıtta Atatürkçülüğün bağımsızlık ve özgürlük ilkeleri yorumlanmıştır. Bağımsızlık bayrakla, özgürlük ise meşale ile simgelenmiştir. Anıtın nereye dikileceği TBMM binasının mimarı Holzmeister ve anıt uzmanı jürinin görüşleri alınarak tespit edilmiştir. Anıtla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Atatürk Anıtı Hakkında Bilgiler**, MGK Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi, Ankara 1984. Ayrıca anıtın açılış törenine dair görsel için Bkz. Ek 14.

[41] **Hürriyet**,6 Ocak 1981, s. 11.

[42] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002374, Belge Eki No:2.

[43] **Hürriyet**,5 Ocak 1981, s. 11.

Ocak 1981 içerisinde Kuzey Amerika Ortadoğu Etütleri Kongresinde yüze yakın Amerikalı ve Türk Profesör; Atatürk, Türkiye, Türkiye'de Kadın ve Türkiye'de Atatürk'ten bu yana sosyal-ekonomik durum konulu bildiriler hazırlayarak sunmuşlardır. Kongrede bu bildirilerin toplanarak kitap haline getirilmesi önerilmiştir.[44]

Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı Kutlamaları doğrultusunda Ankara Devlet Opera ve Balesi tarafından 14 Ocak 1981'den başlayarak; Cahit Külebi'nin yazdığı ve Nevit Kodallı'nın idare edeceği Atatürk Oratoryosu sergilenmeye başlamıştır.

Ocak 1981'de Hürriyet Gazetesi tarafından Prof. Dr. Bedi Şehsuvaroğlu imzasıyla *"Atatürk'ün Sağlık Raporu"* başlığıyla 8 bölümden oluşan bir yazı dizisi hazırlanmıştır. Yine Ocak ayı içerisinde Hürriyet Gazetesi *"Anılarla Atatürk"* isimli bir yarışma başlatmış bu anılar gazete tarafından 1981 yılı içerisinde yayınlanmıştır.[45] Şubat ayı içerisinde ilkokul-ortaokul ve lise öğrencilerini kapsayan *Atatürk ve İlkeleri* konulu bir düzyazı-makale yarışması açmıştır.[46] Milliyet Gazetesi de *Atatürk Yılı* süreci içerisinde *'İstiklal Savaşı Gazetesi'* ismiyle bir ek hazırlamış bu ekte Kurtuluş Savaşıyla ilgili önemli detaylara yer verilmiştir.

Hürriyet gazetesinin girişimleri ile Atatürk'ün Doğumunun 100.yılı kutlamaları doğrultusunda Ankara'da Avrupa Karması ile Türk milli basketbol takımının 5 Eylül 1981 günü maç yapması kararlaştırılmıştır. Satılan biletlerin geliri Atatürk Vakfına bağışlanmıştır.[47]

Çalışmamızın bu bölümünde 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos, 29 Ekim 10 Kasım gibi bayram ve anma günlerinde yapılan çalışmalara değinilecektir. Bunun yanında ilk defa 24 Kasım 1981'de kutlanmaya başlanan öğretmenler günü ile ilgili bilgilere değinilecektir.

23 Nisan törenleri Ankara'da dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın 22 Nisan 1981'de gerçekleştirdiği konuşmayla resmen başlamıştır. Milli Eğitim Bakanı liderliğindeki bir heyet 23 Nisan 1981

---

[44] **Hürriyet**,7 Ocak 1981, s. 9.

[45] Yarışmayı kazanan isimler 8 Haziran 1981'de gazete tarafından ilan edilmiştir. Gelen 28.376 başvurudan 30'u seçici heyet tarafından başarılı bulunmuştur. Kazanan herkese 1000'er lira ödül verilmiştir.

[46] Söz konusu yarışmanın kazananları 20 Nisan 1981 tarihinde gazete tarafından açıklanmıştır. Her okul seviyesinde kazananların yazıları gazetede sırayla yayınlanmıştır.

[47] **Hürriyet**,4 Eylül 1981, s. 22.

sabahı Anıtkabir'i ziyaret etmiş ve bakan tarafından Anıtkabir özel defteri imzalanmıştır.

Atatürk'ün Doğumunun 100.yılına denk gelen 23 Nisan kutlamalarında Devlet Başkanı Kenan Evren 67 ilden ve Kıbrıs'tan gelen çocuklarla mecliste bir yemek yemiştir. Kenan Evren bu yemek sırasında Kıbrıs Türk Federe Devleti Başbakanı Mustafa Çağatay'ın kızı Çağın Çağatay'ı soluna Ankara'dan bir öğrenciyi de sağına oturtmuştur. Kurtuluş savaşını simgeleyen şehirler olan Samsun, Amasya, Sivas, Erzurum ve Ankara'dan gelen çocuklarda bu yemek sırasında devlet başkanının etrafına oturtulmuştur.[48] Devlet Başkanı Kenan Evren 23 Nisan dolayısıyla mecliste yayınladığı mesajında şunu söylemiştir; *"Doğumunun 100.yıldönümünde, kalplerimiz onunla dolu olarak engin bir sevinçle ulaştığımız bu mutlu bayram, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Türk çocuğuna ve Türk ulusuna kutlu olsun".*[49] Yine bu yılki kutlamalar doğrultusunda daha önce ilki 1979'da düzenlenen Uluslararası 23 Nisan Çocuk Şenliğinin üçüncüsü Ankara Atatürk Spor Sarayı'nda yapılmıştır.

Genelkurmay Başkanlığının destekleri ve Kültür Bakanlığına bağlı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün koordinasyonunda I.TBMM binasının Kurtuluş Savaşı Müzesi olması için çalışmalar başlatılmıştır. I.TBMM binası Kurtuluş Savaşı Müzesi adıyla 23 Nisan 1981'de halkın ziyaretine açılmıştır.

19 Mart 1981 tarihinde Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'da değişikliğe gidilerek Gençlik ve Spor Bayramı, *19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı* olarak değiştirilmiştir. Atatürk'ün doğum tarihinin 19 Mayıs 1881 kabul edilmesinden kaynaklı bu güne özel önem verilmiş bu zamana kadar yapılan 19 Mayıs törenlerinden çok daha görkemli bir tören yapılması için çaba gösterilmiştir.

Hürriyet gazetesi tarafından 19 Mayıs haftasında ***"Hürriyet Mustafa Kemal Yolunda: İlk Adım"*** isimli ve 16-26 Mayıs 1981 tarihlerinde; İstanbul, Samsun, Havza, Amasya, Tokat, Erzurum ve son olarak Sivas'ta gerçekleştirilecek bir etkinlik planlamıştır. Etkinlik kapsamında her ile Atatürk rölyefi yerleştirilmiştir. Yine gazete tarafından *Atatürk Fotoğrafları Sergisi* düzenlenmiş ve 45 dakikalık bir Atatürk belgeseli gösterilmiştir.[50]

---

[48] **Hürriyet**, 24 Nisan 1981, s. 13. Törenle ilgili gazete haberi için bkz. Ek 7.

[49] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07004450, Belge Eki No: 65, lef 2.

[50] **Hürriyet**,16 Mayıs 1981, s.8.

Atatürk'ün doğumunun 100.yılı kutlamaları doğrultusunda 16 Mayıs 1981 günü Kenan Evren'in katılımıyla *Atatürk Ormanı* açılışı yapılmıştır. Evren aynı gün İstanbul Gazeteciler Cemiyeti tarafından düzenlenen *'Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk'* isimli bir sergiyi de açmıştır.

19 Mayıs günü ilk önce Samsun'da yapılacak törenlerin ardından Ankara'ya geçilecek ve törenlere Ankara'da devam edilecektir. 19 Mayıs'ta Samsun ve Ankara'da gerçekleştirilecek törenler televizyon tarafından renkli olarak banda alınacaktır. Ankara'da stadyumda yapılacak törenlerde fon grubu tarafından '*Doğuş', 'Asker Atatürk', 'Kurtarıcı Atatürk', 'Atatürk İnkılapları'* ve '*Ölmez Atatürk'* gibi tablolar sergilenecektir.

Samsun'da törenler Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştığı saat olan 07.00'da Atatürk anıtına çelenk konulmasıyla başlayacaktır. Özel bir ekip Atatürk ve 18 arkadaşının Samsun'a çıkışını canlandıracak daha sonra da devlet erkânı 08.15'te tören alanına gelecekler ve Ulaştırma Bakanlığı tarafından hazırlanan özel müze vagona bineceklerdir. Bu trenle *İlk Adım Anıtı'*nın temelinin atılacağı yere ulaşılacaktır. Temele milli mücadelenin yol haritasını oluşturan; Havza, Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara'dan gelen topraklar da konulacaktır. Devlet başkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet Samsun 19 Mayıs Stadyumunda gerçekleştirilecek törenleri izleyecek ve Evren burada halka hitaben bir konuşma gerçekleştirecektir. Törenlerin tamamlanmasından sonra heyet Ankara'ya doğru yola çıkacaktır. Evren Ankara'da önce beraberindeki heyetle birlikte Anıtkabir'e gidecek; mozoleye çelenk konduktan sonra Anıtkabir özel defteri imzalanacaktır. Daha sonra Ankara 19 Mayıs Stadyumundaki törenler izlenecektir. Ardından da 1981 yılı için Türkiye'deki en büyük Atatürk Anıtı olarak bilinen TBMM'deki Atatürk Anıtı açılacaktır.

Dönemin Başbakanı Bülent Ulusu tarafından Atatürk Orman Çiftliği arazisinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin birebir aynısının inşası için temel atma töreni gerçekleştirilecektir. 19 Mayıs'ta temeli atılan bu yapının tamamlanması Ekim 1981'de gerçekleşmiştir. Yapımı 36 Milyon Türk Lirasına mal olan yapının açılışı 10 Kasım 1981'de Devlet Başkanı Kenan Evren ve Başbakan Bülent Ulusu'nun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Açılış öncesi gazetelerde yapılan haberlerde; Selanik'te ki evde yer alan eşyaların benzerlerinin kullanılmaya çalışıldığı bilgisi yer almıştır.[51]

[51] **Hürriyet**, 9 Kasım 1981, s.11.

İstanbul'da ise vali Nevzat Ayaz'ın katılımıyla önce Taksim Cumhuriyet Anıtı'na çelenk koyulacak daha sonra da İnönü Stadyumunda törenler yapılacaktır. İstanbul Şişli'de bulunan Atatürk Evi de 19 Mayıs 1981 gününden itibaren ziyaretçilere açılacaktır.

19 Mayıs törenleri dolayısıyla Amerikan başkanı Reagan Kenan Evren'e şu mesajı göndermiştir; *"20.Yüzyılın yücelmiş siması Atatürk'ü Amerikan halkı adına tazim ve övgüyle anıyoruz."* Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Brejnev'in gönderdiği mesajda ise şunlar yer almaktadır; *"İki ülke arasında Atatürk ve Lenin döneminde başlatılan dostluk ve işbirliğinin Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi için sağlam bir temel oluşturduğu kanısını ifade etmek isterim"*[52].

19 Mayıs günü Selanik'te yenilenmesi tamamlanan Atatürk Evi'nin[53] açılışı için düzenlenecek törenlere katılmak üzere Devlet Bakanı İlhan Öztrak Atina'ya gitmiştir. Selanik'te Devlet Bakanı İlhan Öztrak'ın katıldığı Atatürk evinin açılış töreninde Yunanların taşkınlık yapmaması ve karışıklık olmaması için Yunan polisi geniş önlemler almış ve az sayıda Yunan'ın törene katılmasına çabalanmıştır. Bu hassasiyetin yersiz olmadığı törenler sırasında yaşanacak bir olayla gün yüzüne çıkmıştır. Selanik'te ki törenler sırasında bir Yunan uçakla havalanarak Atatürk'ün evini bombalayarak havaya uçurmak istemiştir. Saldırganı etkisiz hale getirmek için Yunan Hava Kuvvetleri bir operasyon başlatmıştır. Kardeşi tarafından ikna edilen saldırgan eylemini sonlandırmıştır. Havada bu olaylar gerçekleşirken Türk heyeti Atatürk'ün evindeki törenlere devam etmiştir. Törenler Türk heyetinden kimsenin zarar görmemesiyle tamamlanmıştır.[54]

Adana'da yapılan törenlerde ise şehir stadında ilk defa fon gösterisi yapılmıştır. Halk bu gösteriyi ilgiyle takip etmiştir. Ayrıca Atatürk'ün Adana'da kaldığı ev yeniden düzenlenerek *Atatürk Bilim ve Kültür Müzesi* ismiyle tekrardan açılmış ve halkın ziyaretine sunulmuştur.[55] Bu hafta

---

[52] **Hürriyet**, 19 Mayıs 1981, s.10.

[53] Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin kim tarafından yapıldığı hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. 1878'de Ali Rıza Efendi ve Zübeyde Hanım tarafından satın alınan evde Atatürk 1881'de dünyaya gelmiştir. Ev Balkan Savaşlarında Selanik kaybedilene kadar Zübeyde Hanım'da kalmıştır. Lozan Antlaşmasıyla beraber ev Yunan mülkiyetine geçmiş ve satılmıştır. Selanik Belediyesi cumhuriyetin 10.yılında evi satın alarak Mustafa Kemal'e hediye etmiştir. Ev 1937'de boşaltılarak Selanik Türk konsolosluğuna verilmiş; onarımı gerçekleştirildikten sonra Kasım 1953'te müze olarak ziyarete açılmıştır.

[54] **Hürriyet**, 20 Mayıs 1981, s.1.

[55] **Hürriyet**, 20 Mayıs 1981, s.3.

içerisinde Türkiye'de yaşanan önemli gelişmelerden biri de 17-22 Mayıs 1981 tarihlerinde İş Bankası tarafından düzenlenen Uluslararası Atatürk Sempozyumu olmuştur.

19 Mayıs törenlerinde yapılan resmi açıklamalara değinecek olursak; Devlet Başkanı Kenan Evren'in Samsun'daki törenler sırasında yaptığı konuşmadan önemli noktalar şunlardır;

"19 Mayıs 1919, Türk ulusunun tarihinde önemli bir yer işgal eder. Bu tarih, yok olmaya mahkûm edilmiş bir milletin yeniden kurtuluşunun başlangıç tarihidir. 19 Mayıs Atatürk için de çok önemli bir tarihti. Onun içindir ki doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Atatürk'e doğum günü sorulduğunda, '19 Mayıs neden olmasın' demiştir. Buda gösteriyor ki Ulu Önder, Karadeniz'in bu şirin şehri Samsun'a ilk adımını attığı tarihi, Türk ulusunun yeniden doğuşu gibi kendisinin de doğum günü kabul etmiştir. Samsunlular bununla haklı olarak iftihar edebilirler…"[56]

Ankara'da öncelikle devlet erkânı tarafından 14.20'de Anıtkabir ziyaret edilmiş mozoleye çelenk bırakılmış ve Evren Anıtkabir özel defterini imzalamıştır. Evren'in Anıtkabir özel defterine yazdıklarından önemli noktalar şu şekildedir; *"Esir edilmek istenen Türk milletini esaretten kurtarmak için giriştiğin, bir çağa damgasını vurmuş o büyük mücadelenin ilk başlangıç yeri olan Samsun'da yapılan törenleri bu sabah heyecan ve coşkuyla izledik… En büyük eserin olan Cumhuriyeti emanet ettiğin Türk gençliğini, başları dimdik, yürekleri bu kutsal emaneti sonuna kadar yaşatmanın inanç ve azmi ile dolu gördük…"*[57]

Amerika'da New York, San Francisco ve Chicago Belediye Başkanları 19 Mayıs 1981'i *Atatürk Günü* ilan etmişlerdir. UNESCO, merkez salonlarını 7-19 Mayıs 1981 tarihleri arasında Atatürk'e ayırmıştır. Bu sayede Atatürk ilke ve inkılaplarının, cumhuriyet Türkiye'sinin *'Türk Kültür Günleri'* adı altında tüm dünyaya tanıtılması sağlanmıştır.[58]

Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığının ortaklığında 19 Mayıs haftasında uygulanmak üzere; *Atanın Ardından Özgürlüğe İlk Adım* gezi projesi planlanmıştır. Projenin amacı şu şekilde açıklanmaktadır; *"Proje; Ata'nın armağanı cumhuriyetimizin korunması, sarsılan milli birlik ve beraberliğimizin, aynı zamanda ulusal heyecanın yeniden sağlanması ve*

---

[56] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07004450, Belge Eki No: 77, lef 2.

[57] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07004450, Belge Eki No: 79, lef 8.

[58] **100.Yıldönümünde Yapılan Faaliyetlerden Özetler**, Ankara 1983, s. 29.

gençliğin ruhuna hâkim olmaya çalışılan sapık ideolojilerden arındırılarak tek yol Kemalizm yoluna yöneltilmesi amacıyla hazırlanmıştır."[59]

Proje kapsamında Türkiye'deki 67 il ve Kıbrıs'taki liselerde öğrenim gören hem akademik hem de ahlaki olarak en başarılı ve örnek öğrencilerin seçilmesi istenmiştir. Önce illerdeki okullardan yapılacak sınavla teker teker birinciler belirlenecek bu okul birincileri arasında yeni bir sınav düzenlenecek ve burada başarılı olan öğrenci de il birincisi olarak projede yer alma hakkı elde edecektir. Fen liselerinden gelecek olan birinciler herhangi bir sınava girmeden doğrudan projeye dâhil olacaklardır.[60]

Seçilen öğrenciler için; 14-15 Mayıs günleri İstanbul'da program düzenlenecektir. Öğrenciler 16 Mayıs 1981 günü *Bandırma* adı verilen bir gemiyle Samsun'a doğru yola çıkacaklardır. 19 Mayıs'ta önce Samsun'da törenler gerçekleştirilecek daha sonra da grupta yer alan gençler uçakla Ankara'ya gelecekler Ankara'daki törenlere dâhil olacaklardır. Ankara'daki törenlerin ve planlanan etkinliklerin ardından öğrenciler 23 Mayıs'ta şehirlerine uğurlanacaklardır.[61]

Seçilecek öğrencilerden yanlarında getirmeleri istenen şeyler şunlardır;

1. Öğrencilerin gelecekleri il ve seçildiği okul adına hazırlanmış bir flama,
2. İlden getirilecek temsili toprak,
3. Devlet başkanı Kenan Evren'e sunulmak üzere hazırlanan il gençliğinin Atatürk'e bağlılık mesajı[62],

Detaylarını ilk defa cumhurbaşkanlığı arşivinde gördüğümüz bu program 16 Mayıs 1981 tarihli Hürriyet Gazetesine de yansımıştır. Söz konusu programın gazetedeki yansıması şu şekildedir; *"67 ilden gelerek İstanbul'da buluşan **'İl Birincisi'** öğrenciler, bugün saat 17.00'de **'Bandırma'** adı verilecek Akdeniz gemisiyle hareket ederek 19 Mayıs sabahı Samsun'a ayak basacaklar. Öğrencilere eski muharipler ve yöneticilerde katılacak. Karaköy yolcu salonu önünden hareket edecek gemide ayrıca Edirne'den atletlerin getirdiği **'Özgürlük Meşalesi'** de yer alacak."*[63]

---

[59] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002380, Belge Eki No 1, lef 2.

[60] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002380, Belge Eki No 1, lef 3 ve lef 4.

[61] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002380, Belge Eki No 1, lef 4 ve lef 6. Söz konusu gezinin plan ve programı için bkz. Ek 8 ve Ek 8-1

[62] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, EBİS Sıra No: 07002380, Belge Eki No 1, lef 6.

[63] **Hürriyet**, 16 Mayıs 1981, s.8.

İstanbul'dan hareket eden gemi 17 Mayıs 1981 günü Sinop'a ulaşmış ve burada törenlerle karşılanmıştır. 18 Mayıs günüde Samsun'da olacaktır. Samsun'a gelen vapurla tören günü saat 07.30'da 4 kız ve 2 erkek öğrenci tarafından Atatürk'ü sembolize eden bayrak Samsun Valisi Altay Utkan'a teslim edilmiştir.[64]

TRT tarafından ilk bölümü 3 Haziran 1981'de yayınlanan ve 13 Ocak 1982'ye kadar 17 bölüm olarak yayınlanan *"Atatürk'le Yolculuk"* isimli belgesel dizi Atatürk Yılı içerisindeki televizyonda yapılan en dikkat çekici faaliyetler arasında yer almaktadır. Belgesel dizi hazırlanırken; Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* ve Mehmet Önder'in *Atatürk Evleri Müzeleri* isimli eserleri referans alınmıştır. Atatürk'ün yaşadığı yerleri tanıtmak, onun önemli özelliklerini bir kez daha vurgulamak ayrıca onun yaşadığı yerleri göstererek halkı buralara gelmeye teşvik etmek ve böylece Atatürk sevgisini canlı tutmak amaçlanmıştır. Ek olarak Atatürk'ün yaşadığı yerler ve kişiliğinin oluşumu arasında bağlantı kurulması için çaba gösterilmiştir.[65]

30 Ağustos'ta Ankara'daki törenler kapsamında oluşturulan *İstiklal Harbi Birliği* milli mücadele döneminde kullanılan üniformalarla 9 Eylül'de İzmir'de olmak üzere yürümeye başlamıştır. Söz konusu birlik 9 Eylül günü Konak'ta bulunan hükümet konağına Türk bayrağını yeniden çekmiştir.[66]

3.TBMM Binasının 1961'de inşaatı tamamlanıp kullanılmaya başlamasından sonra 2.meclis binası CENTO tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu bina 1961'den teşkilatın çalışmalarına son verdiği 1979 yılına kadar genel merkez olarak kullanılmıştır. 1979'da Kültür Bakanlığı'na devredilen binada yapılan yenileme çalışmalarının ardından 30 Ekim 1981'de *Cumhuriyet Müzesi* ismiyle halkın hizmetine sunulmuştur.[67] Yenileme çalışmaları içerisinde yer alan uzman personel; *"İkinci meclis binasının sadece tavanına el sürülmemiş. Bunun dışında her şey zarar görmüş. Daha birçok eşya ile birlikte meclis salonundaki büyük kristal avize kaybolmuş."* diyerek binanın 1961-1979 arası gördüğü tahrifatı gözler önüne sermiştir. Yapılan çalışmalarda birçok eşya kullanıldığı günkü şekliyle yerine konmak istenmiştir ancak o gün yayın organlarına yansıyan bilgilere göre halılarda dâhil olmak üzere çoğu eşya kaybolmuştur. Bütün bunların

[64] **Hürriyet**, 20 Mayıs 1981, s.10.

[65] **Hürriyet**, 3 Haziran 1981, s.2.

[66] Söz konusu etkinlikle ilgili görseller için bkz. Ek 9.

[67] **Hürriyet**, 30 Ekim 1981, s.3.

yanında II. TBMM binasında cumhuriyet tarihi üzerine yazılmış kitapların bulunduğu zengin bir kitaplıkta yer almaktadır.

29 Ekim 1981'de Cumhuriyetin 58.yıldönümü törenlerinin ardından Ankara Şehir Hipodromunda Eylül 1980'de çıkarılan kanuna bağlı olarak *Atatürk Kültür Merkezi* binasının temelleri atılmıştır. Bu eser Atatürk'ün Doğumunun 100. yılında yapılan kalıcı eserler arasında değerlendirilmektedir. Söz konusu yapının resmi açılışı 27 Aralık 1987 tarihinde gerçekleştirilebilmiştir.

1976'dan itibaren planlanmaya başlanan ve uygulanması için çalışılan Atatürk Belgeliği ile ilgili arşiv belgelerinin ardından ilk resmi haber 3 Kasım 1981 tarihli Hürriyet gazetesinde karşımıza çıkmaktadır. *"55 bin belgenin sergileneceği Atatürk Belgeliği 10 Kasım'da açılacak"* başlığı ile verilen haberde Ankara Milli Kütüphane'nin yeni binasında açılacak Atatürk belgeliğine ek olarak; *'Yabancı Gözü İle Atatürk'* ve *'10 Kasımlarda Atatürk Gazeteleri'* isimli sergilerde açılacaktır. Söz konusu sergiler 10-20 Kasım 1981 günlerinde halkın beğenesine sunulacaktır.[68]

Atatürk'ün Doğumunun 100.yılının kutlanması programı kapsamında 2 Kasım 1981'de 4 gün sürecek olan 2.Türkiye İktisat Kongresi İzmir'de başlamıştır.[69] Dönemin basın kuruluşları kongreye yakın ilgi göstermişler gün gün bütün gelişmeler gazetelerden halka aktarılmıştır. 1923'te İzmir'de yapılan 1.İktisat Kongresinin de katılımcılarından olan ve İzmir'e uzun süre belediye başkanlığı yapan Behçet Uz da katılımcılar arasında yer almıştır.[70]

10 Kasım 1981'de yapılacak anma törenleri ile ilgili karşımıza çıkan gelişmelerin yansımaları şu şekildedir: Bugün televizyon sadece haberleri yayınlayacak ve hemen ardından Atatürk'e özel bir yayın yapılacaktır. Televizyon yayını 19.50'de *'Atatürk Ölmedi'* isimli programla başlayacak. Haber yayınının ardından 20.55'de Atatürk'ün hayatının kronolojik olarak anlatılacağı *'Ölmez Atatürk'* isimli program yayınlanacaktır. Daha sonra İstanbul Şehir Tiyatroları sanatçıları tarafından şiirlerin okunacağı ve 21.40'da yayınlanacak *'Şiirlerle Atatürk'* isimli program başlayacaktır.

---

[68] **Hürriyet**, 3 Kasım 1981, s.8.

[69] Söz konusu kongre ile ilgili ilk haber 20 Nisan 1981 günü Hürriyet Gazetesinde yayınlanmıştır. Gazete haberine göre İktisat Kongresi ile ilgili teklif İzmir Ticaret Odasından gelmiştir. Teklifin uygun görülmesiyle Turgut Özal liderliğinde bir komite oluşturularak hazırlıklara başlanmıştır. Söz konusu tarihteki habere göre kongrenin 19-26 Ekim 1981 tarihlerinde düzenlenmesi planlanmıştır. Fakat kongre 2-7 Kasım 1981 tarihlerinde düzenlenmiştir.

[70] **Hürriyet**, 3 Kasım 1981, s.1.

Atatürk'ün dinlediği Müzeyyen Senar ve yine Atatürk'ün en sevdiği sanatçılardan olan Safiye Ayla'nın katılacağı *'Atatürk'ün Sevdiği Şarkılar'* isimli programda 22.20'de başlayacaktır. Safiye Ayla programa yıllar önce Atatürk'ün karşısına çıktığı elbise ile çıkacaktır. Bu programın ardından son olarak 22.50'de *'Atatürk ve Dolmabahçe Sarayı'* programı başlayacaktır ve bu programla beraber 10 Kasım Atatürk özel yayını sona erecektir.[71]

O günkü adıyla Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Devrimi Araştırma Enstitüsü tarafından düzenlenen *'Uluslararası Atatürk Konferansı'* 9 Kasım 1981 tarihinde İstanbul'da yapılan törenle başlamıştır. Konferans 5 gün sürecektir. Törenin açılış konuşması Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı Amiral William J. Crowe tarafından yapılmıştır. Crowe konuşmasında Atatürk'ün bir deha olduğunu; tarihin birçok askeri deha gördüğünü fakat hiçbirinin Atatürk gibi olmadığını belirtmiştir. Crowe tarafından Atatürk'ün şahsına münhasırlığı da vurgulanmıştır.[72] Konferansın 10 Kasım 1981 günü gerçekleştirilen oturumlarında söz alan Çinli Profesör Zhu Kerav; *'Atatürk'ün 1920 ve 1930'larda Afrika ve Asya ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerine etkisi olduğu kuşkusuzdur. Gelişmekte olan ülkelere yeni bir dinamizm vermesi nedeniyle Çin halkı Atatürk'e hayrandır'* demiştir.[73]

UNESCO Teşkilatının çeşitli dillerde yayın yapan *'Courrier'* isimli dergisi Kasım 1981 sayısının 30-33.sayfalarını Atatürk ve Devrimlerini konu alan tanıtıcı makalelere ayırmıştır.

Atatürk'ün harf inkılabı sonrası Millet mekteplerini açması ve 24 Kasım 1928 günü başöğretmen ilan edilmesinden hareketle 2 Mart 1981'de çıkarılan kanunla 24 Kasım gününün öğretmenler günü olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Bu kutlamalar doğrultusunda 67 ilden seçilen öğretmenler Ankara'ya gelmişlerdir ve içlerinden bir öğretmen yılın öğretmeni olarak seçilecektir. Celalettin Set Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yılın öğretmeni seçilmiştir. Yine 24 Kasım günü Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı binasında Başöğretmen Anıtı açılmıştır. Milli Eğitim Bakanı liderliğindeki bir heyet Anıtkabir'i ziyaret etmiş; mozoleye bir çelenk bırakılmış ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam tarafından Anıtkabir özel defteri imzalanmıştır.[74]

---

[71] **Hürriyet**, 10 Kasım 1981, s. 2.

[72] **Hürriyet**, 10 Kasım 1981, s. 1 ve 19.

[73] **Hürriyet**, 11 Kasım 1981, s.16.

[74] **Hürriyet**, 25 Kasım 1981, s,12.

Bütün bu çalışmalara ve yapılanlara ek olarak; Atatürk'ün geçmişte fikrini verdiği örnek cumhuriyet köyü projesiyle ilgili 100.yılda çalışmalar yapılmış; Samsun, Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Bursa'da 6 örnek cumhuriyet köyü inşa edilmiştir. Yine Atatürk yılı kutlamaları dâhilinde Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığının koordinatörlüğünde *Atatürk ve Enerji Kervanı* projesi hayata geçirilmiştir. Bu proje doğrultusunda 4 Eylül-4 Ekim 1981 tarihleri arasında; Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Gaziantep il, ilçe ve köylerine hizmet götürülmüş ek olarak Atatürk yılı ile ilgili broşür dağıtımı, tanıtıcı filmler ve okul eğitim araç ve gereçlerinin dağıtımı gerçekleştirilmiştir.[75] Adnan Saygun ve Cemal Reşit Rey gibi önemli sanatçılar tarafından 100.yıl Atatürk marşları bestelenmiştir.

Devlet Başkanı Kenan Evren Kasım 1981'de yaptığı açıklamayla Atatürk Yılının 5 Ocak 1982'de yapılacak törenlerle şeklen kapatılacağını ilan etmiştir. Fakat sonrasında 1982 içerisinde de Atatürk Yılı ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. 1982'de yürütülen çalışmaların temel amacı 100.yıl kutlamalarında tamamlanamayıp 1982'ye devreden kalıcı nitelikteki eserlerin tamamlanması ve Atatürk'ün tarihi ve evrensel kişiliğin tanıtılmaya devam edilmesi olmuştur. 1982 yılı içerisinde Atatürk'ün Nutuk adlı eseri Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a sadeleştirilerek 3 cilt halinde bastırılması çalışmaları tamamlanmıştır.

Atatürk yılı kutlamaları 5 Ocak 1983'te tamamlanmış; Kenan Evren 13 Ocak 1983 tarihinde yayınladığı bir açıklamayla Atatürk Yılının resmen sona erdiğini ilan etmiştir. 1983 yılında bu süreçte gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili bir de özet kitap yayınlanmıştır.

[75] **100.Yıldönümünde Yapılan Faaliyetlerden Özetler**, Ankara 1983, s. 69.

SONUÇ

Türkiye'de Atatürk Yılı kutlamaları 5 Ocak 1981'de başlamıştır. *Hürriyet* ve *Milliyet* gibi o dönemin önemli basın kuruluşları da yaptıkları haberler ve planladıkları etkinliklerle *Atatürk Yılının* kutlanmasına katkı sağlamışlardır. 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos ve 29 Ekim kutlamaları Atatürk'ün 100.Doğum Yılında önemli kutlama alanları olmuştur. Yine ilk defa 24 Kasım 1981'de öğretmenler günü kutlanmıştır. Fakat bunlar içerisinde en dikkat çekici olan veya en fazla önem verilen 19 Mayıs 1981'de yapılan kutlamalar olmuştur. 19 Mart 1981'de çıkarılan bir kanunla 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramının ismi *19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı* olarak değiştirilmiştir. Bu bayramdaki törenler Samsun ve Ankara merkezli olarak yapılmıştır. Mayıs 1981'de Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığının girişimleriyle gerçekleştirilen *Atanın Ardından Özgürlüğe İlk Adım Gezi Projesi* önemli bir çalışma olmuştur. Bu proje günümüzde düzenlenen gençlik kamplarıyla benzerlik göstermektedir. Proje; akademik olarak başarılı ve sosyal açıdan örnek kişiliğe sahip öğrencilerin ödüllendirilmesi adına önemlidir. 12 Eylül yönetimi hem 19 Mayıs özelinde hem de diğer bayram-anma veya törenlerde Türk gençliğinin nasıl olması gerektiği mesajlarını vermiştir.

Kutlama projeleri içerisinde Atatürk ve cumhuriyet tarihiyle ilgili müzelere yeniden işlerlik kazandırılması Atatürk evlerinin yeniden inşa ve restorasyonu önemli bir yer tutmaktadır. Ankara'daki TBMM binaları restore edilerek *Kurtuluş Savaşı Müzesi* ve *Cumhuriyet Müzesi* ismiyle halkın hizmetine sunulmuştur.

1981 yılı içerisinde Ankara'da Milli Kütüphanede bir Atatürk Kitaplığı açılmış İstanbul'da mevcut olan Atatürk kitaplığının Taksim'de bulunan yeni binası da Atatürk Yılı içerisinde hizmete açılmıştır. Türkiye'nin doğusu ve güneydoğusunda *Enerji Kervanı* projesiyle devlet hizmetinin bu bölgelere götürülmesi sağlanmış ayrıca bu proje kapsamında Atatürk Yılıyla ilgili tanıtımlar gerçekleştirilmiştir.

Yine Atatürk Yılı kutlamaları içerisinde; Ankara, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde sanat, bilim ve kültür alanında ve ayrıca yayın faaliyetleri alanında önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak 5 Ocak 1981'den başlayarak 5 Ocak 1983'e kadar devam eden süreç gerek kalıcı adımlarla gerekse dönemsel kutlamalarla cumhuriyet tarihimiz adına önemli bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu süreçte yapılanlar; Türkiye'nin sosyal-siyasi açıdan yeniden birlikteliğinin sağlanması adına ve 12 Eylül yöneticilerinin düşüncelerinin aktarılması adına araç olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Doğumunun 100.Yıldönümü Kutlama Programı, Kutlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara 1981.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam,** C 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Büyük Önder Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılında Yapılan Faaliyetlerden Özetler, Ankara 1983.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk,** İnkılap Kitabevi, İstanbul 2021.

Hürriyet

20 Temmuz 1980

5 Ocak 1981

6 Ocak 1981

7 Ocak 1981

14 Ocak 1981

20 Nisan 1981

24 Nisan 1981

16 Mayıs 1981

19 Mayıs 1981

20 Mayıs 1981

3 Haziran 1981

8 Haziran 1981

4 Eylül 1981

30 Ekim 1981

3 Kasım 1981

9 Kasım 1981

10 Kasım 1981

11 Kasım 1981

25 Kasım 1981

31 Aralık 1981

İnan, Afet, "M. Kemal Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü (19 Mayıs 1981) Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşunun 50. Yıldönümü (15 Nisan 1981)". **Belleten,** S 44, Ankara 1980, s. 629-642.

Milli Eğitim Bakanlığı Atatürk'ün Doğumunun 100.Yıldönümü Kutlamaları, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981

Ortaylı, İlber, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk,** Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Resmi Gazete, Yayımlandığı Tarih: 26.09.1980, sayı 17117, Tertip 5, Cilt 19, sayfa 86.

Resmi Gazete, Yayımlandığı Tarih: 26.09.1980, sayı 17117, Tertip 5, Cilt 19, sayfa 86.

TBMM Atatürk Anıtı Hakkında Bilgiler*,* MGK Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi, Ankara 1984

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

EBİS Sıra No: 07002302, Belge Eki No: 2

EBİS Sıra No: 07002302, Belge Eki No: 5

EBİS Sıra No: 07002302, Belge Eki No: 14.

EBİS Sıra No: 07002303, Belge Eki No: 1

EBİS Sıra No: 07002304, Belge Eki No: 1

EBİS Sıra No: 07002305, Belge Eki No: 5

EBİS Sıra No: 07002306, Belge Eki No: 5

EBİS Sıra No: 07002309, Belge Eki No: 4.

EBİS Sıra No: 07002311, Belge Eki No: 1.

EBİS Sıra No: 07002311, Belge Eki No: 13.

EBİS Sıra No: 07002312, Belge Eki No: 2

EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 3

EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 5

EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 6.

EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 7

EBİS Sıra No: 07002321, Belge Sıra No: 1

EBİS Sıra No: 07002322, Belge Sıra No: 1

EBİS Sıra No: 07002323, Belge Eki No: 3

EBİS Sıra No: 07002326, Belge Eki No: 4.

EBİS Sıra No: 07002328, Belge Eki No: 2.

EBİS Sıra No: 07002331, Belge Eki No: 2.

EBİS Sıra No: 07002334, Belge Eki No: 1.

EBİS Sıra No: 07002336, Belge Eki No: 1.

EBİS Sıra No: 07002374, Belge Eki No: 2.

EBİS Sıra No: 07002377, Belge Eki No: 1.

EBİS Sıra No: 07002377, Belge Eki No: 2.

EBİS Sıra No: 07002380, Belge Eki No 1

EBİS Sıra No: 07002380, Belge Eki No 2

EBİS Sıra No: 07004450, Belge Eki No: 65

EBİS Sıra No: 07004450, Belge Eki No: 77

EBİS Sıra No: 07004450, Belge Eki No: 79

EBİS Sıra No: 07006277, Belge Eki No: 6.

EBİS Sıra No: 07007004, Belge Eki No: 7

EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 48.

EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 17

EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 36

EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 45

EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 48.

EKLER

Ek 1, Ek 1-1, Ek 1-2: Cihat Baban'ın Atatürk yılının kutlanmasına dair önerileri

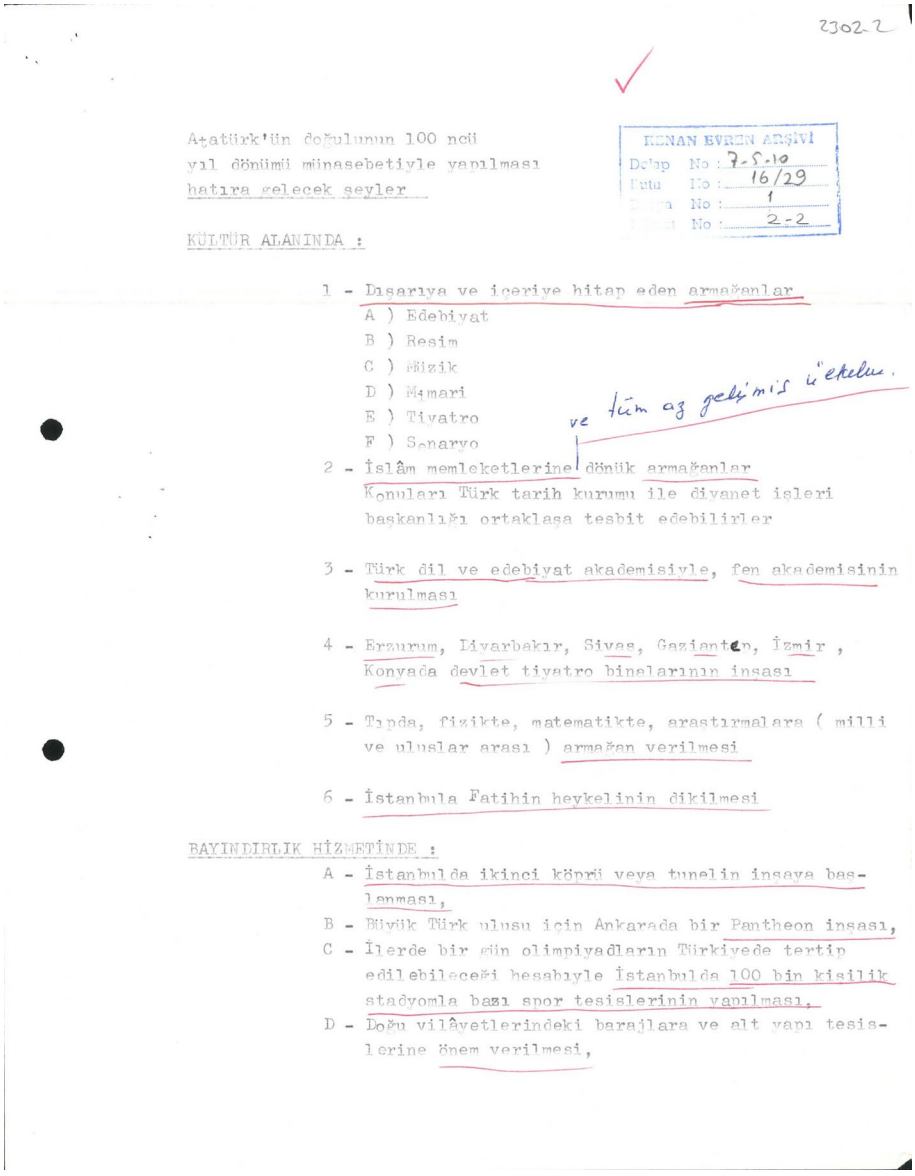

23022

KENAN EVREN ARŞİVİ
Dosya No : 7-5-10
Fihrist No : 16/29
Sıra No : 1
Fişe No : 2-2

Atatürk'ün doğumunun 100 ncü yıl dönümü münasebetiyle yapılması hatıra gelecek şeyler

KÜLTÜR ALANINDA :

1 - Dışarıya ve içeriye hitap eden armağanlar
A) Edebiyat
B) Resim
C) Müzik
D) Mimari
E) Tiyatro
F) Senaryo
ve tüm az gelişmiş ülkelere.
2 - İslâm memleketlerine dönük armağanlar Konuları Türk tarih kurumu ile diyanet işleri başkanlığı ortaklaşa tesbit edebilirler

3 - Türk dil ve edebiyat akademisiyle, fen akademisinin kurulması

4 - Erzurum, Diyarbakır, Sivas, Gaziantep, İzmir , Konyada devlet tiyatro binalarının inşası

5 - Tıpda, fizikte, matematikte, araştırmalara (milli ve uluslar arası) armağan verilmesi

6 - İstanbula Fatihin heykelinin dikilmesi

BAYINDIRLIK HİZMETİNDE :

A - İstanbulda ikinci köprü veya tunelin inşaya başlanması,
B - Büyük Türk ulusu için Ankarada bir Pantheon inşası,
C - İlerde bir gün olimpiyadların Türkiyede tertip edilebileceği hesabıyle İstanbulda 100 bin kişilik stadyomla bazı spor tesislerinin yapılması,
D - Doğu vilâyetlerindeki barajlara ve alt yapı tesislerine önem verilmesi,

Ek 1-1

E - Zigana tünelinin açılması
F - 100 ncü yıl dönümünü ebedileştirecek bir anıtın Ankarada kurulması, (Eyfel veya Bürüksel sergisinden esinlenerek)
G - Kervansarayların, eski Türk mimarisi eserlerin tamir ve restore edilmesi,
H - Turizm alanlarına giden yolların ıslahı (Nemrut dağına çıkış gibi)
İ - İnşasına başlanmış limanların bitirilmesi, yollarının bağlanması,

MİLLİ EĞİTİMİN GETİRECEĞİ HİZMETLER :

A - Eski eserlerin yeni Türkçeye çevrilmesi,
B - Büyük tercüme faaliyeti ile Türk diline çok miktarda eser kazandırılması,
C - Büyük bir Türk tarihi kitabının yazdırılması,
D - Öğretmenleri incelemeye sevk edecek konularla yarışmalar tertip edilmesi,
E - Bütün tahsil kademelerindeki gençler arasında büyük mükâfatlı yarışmalar tertip edilmesi,

TURİZM BAKANLIĞI :

A - Türkiyenin Turizm yılının ilân edilmesi, seyyar (dün - bu gün) sergilerinin ülkede ve dış ülkelerde gezmesi,
(Türklerin dünya uygarlığına hizmetleri) sergisinin içerde ve dışarda gezmesi)
B - Büyük miktarda propaganda kokmayan propaganda filimlerinin yapılması, ve bunların dünya televizyonlarından geçirilmesi,
C - Bir çok şehirlerde uluslar arası festivaller tertibi,
D - Yeni otellerin teşviki, ve özellikle turizm personelini yetiştirecek okul ve kurumların faaliyete geçmesi,

KENAN EVREN Arşivi
Dolap No : 7-5-10
Kutu No : 16/29
Dosya No : 1
Fihrist No : 2-3

Ek 1-2

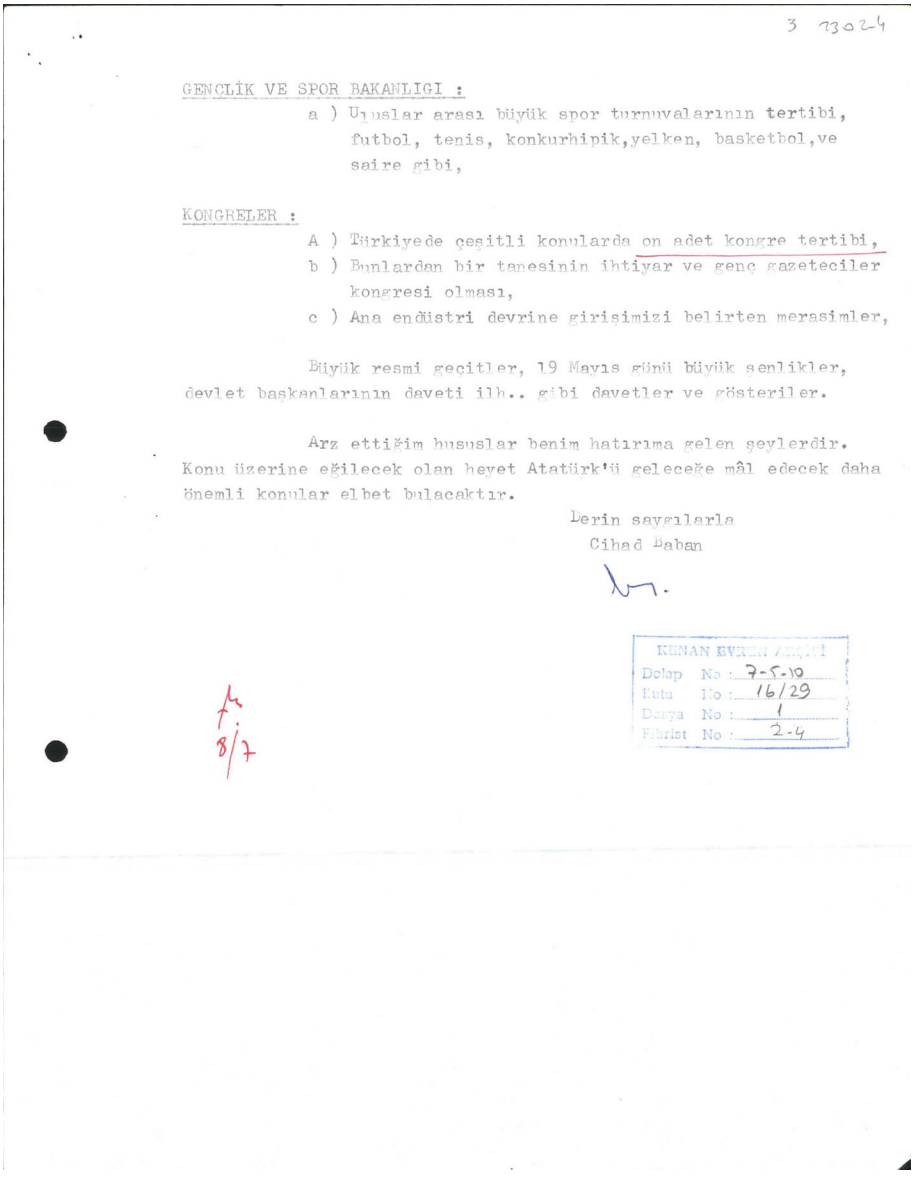

3 73024

GENÇLİK VE SPOR BAKANLIGI :

a) Uluslar arası büyük spor turnuvalarının tertibi, futbol, tenis, konkurhipik, yelken, basketbol, ve saire gibi,

KONGRELER :

A) Türkiyede çeşitli konularda on adet kongre tertibi,
b) Bunlardan bir tanesinin ihtiyar ve genç gazeteciler kongresi olması,
c) Ana endüstri devrine girişimizi belirten merasimler,

Büyük resmi geçitler, 19 Mayıs günü büyük şenlikler, devlet başkanlarının daveti ilh.. gibi davetler ve gösteriler.

Arz ettiğim hususlar benim hatırıma gelen şeylerdir. Konu üzerine eğilecek olan heyet Atatürk'ü geleceğe mâl edecek daha önemli konular elbet bulacaktır.

Derin saygılarla
Cihad Baban

KENAN EVREN ARŞİVİ
Dolap No : 7-5-10
Kutu No : 16/29
Dosya No : 1
Fihrist No : 2-4

8/7

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07002302, Belge Eki No: 2, lef 2, 3 ve 4.

Ek 2: Atatürk Yılı Kutlamalarında Yapılması Planlanan Çalışmalar

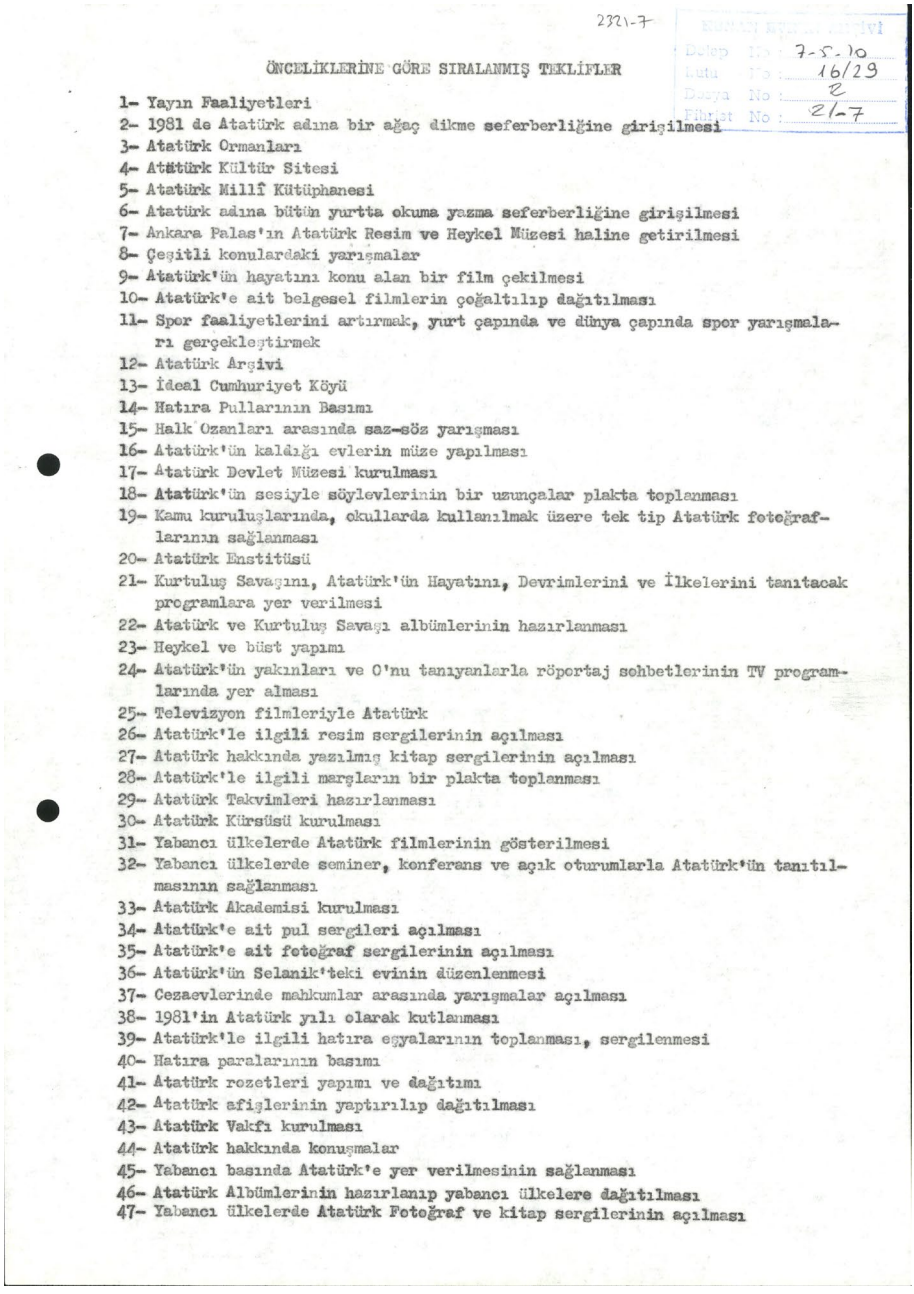

2321-7

Belge Tarihi: 7-5-10
Kutu No: 16/29
Dosya No: 2
Fihrist No: 21-7

ÖNCELİKLERİNE GÖRE SIRALANMIŞ TEKLİFLER

1- Yayın Faaliyetleri
2- 1981 de Atatürk adına bir ağaç dikme seferberliğine girişilmesi
3- Atatürk Ormanları
4- Atatürk Kültür Sitesi
5- Atatürk Millî Kütüphanesi
6- Atatürk adına bütün yurtta okuma yazma seferberliğine girişilmesi
7- Ankara Palas'ın Atatürk Resim ve Heykel Müzesi haline getirilmesi
8- Çeşitli konulardaki yarışmalar
9- Atatürk'ün hayatını konu alan bir film çekilmesi
10- Atatürk'e ait belgesel filmlerin çoğaltılıp dağıtılması
11- Spor faaliyetlerini artırmak, yurt çapında ve dünya çapında spor yarışmaları gerçekleştirmek
12- Atatürk Arşivi
13- İdeal Cumhuriyet Köyü
14- Hatıra Pullarının Basımı
15- Halk Ozanları arasında saz-söz yarışması
16- Atatürk'ün kaldığı evlerin müze yapılması
17- Atatürk Devlet Müzesi kurulması
18- Atatürk'ün sesiyle söylevlerinin bir uzunçalar plakta toplanması
19- Kamu kuruluşlarında, okullarda kullanılmak üzere tek tip Atatürk fotoğraflarının sağlanması
20- Atatürk Enstitüsü
21- Kurtuluş Savaşını, Atatürk'ün Hayatını, Devrimlerini ve İlkelerini tanıtacak programlara yer verilmesi
22- Atatürk ve Kurtuluş Savaşı albümlerinin hazırlanması
23- Heykel ve büst yapımı
24- Atatürk'ün yakınları ve O'nu tanıyanlarla röportaj sohbetlerinin TV programlarında yer alması
25- Televizyon filmleriyle Atatürk
26- Atatürk'le ilgili resim sergilerinin açılması
27- Atatürk hakkında yazılmış kitap sergilerinin açılması
28- Atatürk'le ilgili marşların bir plakta toplanması
29- Atatürk Takvimleri hazırlanması
30- Atatürk Kürsüsü kurulması
31- Yabancı ülkelerde Atatürk filmlerinin gösterilmesi
32- Yabancı ülkelerde seminer, konferans ve açık oturumlarla Atatürk'ün tanıtılmasının sağlanması
33- Atatürk Akademisi kurulması
34- Atatürk'e ait pul sergileri açılması
35- Atatürk'e ait fotoğraf sergilerinin açılması
36- Atatürk'ün Selanik'teki evinin düzenlenmesi
37- Cezaevlerinde mahkumlar arasında yarışmalar açılması
38- 1981'in Atatürk yılı olarak kutlanması
39- Atatürk'le ilgili hatıra eşyalarının toplanması, sergilenmesi
40- Hatıra paralarının basımı
41- Atatürk rozetleri yapımı ve dağıtımı
42- Atatürk afişlerinin yaptırılıp dağıtılması
43- Atatürk Vakfı kurulması
44- Atatürk hakkında konuşmalar
45- Yabancı basında Atatürk'e yer verilmesinin sağlanması
46- Atatürk Albümlerinin hazırlanıp yabancı ülkelere dağıtılması
47- Yabancı ülkelerde Atatürk Fotoğraf ve kitap sergilerinin açılması

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07002321, Belge Eki No: 1, lef 8.

Ek 3: Afet İnan'ın 100.Yıl Kutlamalarıyla Alakalı 5 Mart 1978 Tarihli Köşe Yazısı

Cumhuriyet gazetesi

1981'e Hazırlık

2314-12

Prof. Dr. Afet İNAN

5 Mart 1978

Kurtuluş Savaşında Türk ulusunu birliğe götüren Kemal Atatürk, Türkiyemizin yabancı işgâlinden kurtarılmasında önder olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu birinci Cumhurbaşkanı Atatürk, Devrim kanunlarının çıkarılması fikrini de oluşturmuştur. Milletimizi çağdaş uygarlığa ulaştırma ilkesinde hukuk, kültür ve ekonomik alanlardaki plânlı kalkınma çabalarının uygulanması, Cumhuriyetimizin ilk on beş yılının olaylarıdır. Yarım yüz yılı geçen bu yakın tarihimiz, bugünkü, ulusal yaşamımıza doğrudan doğruya etkisi olan bir dönemdir. M. K. Atatürk'ün adı ve tarihi kişiliği yurdumuzda olduğu gibi, dış kamuoyunda da önemli yer tutar. Cumhuriyetimizin ilânının 50. yıldönümünü 29 ekim 1973'te kutladık. Şimdi de 1881 yılını Atatürk'ün doğum yıldönümü olarak anacağız. Bunun için bir takım girişimler olmuştur. Örneğin T. Tarih Kurumu 1974'ten beri bu konu üzerinde plânlamaya girişmiştir. Atatürk ve Türk Devrimi Araştırma Merkezinde çalışılacak konular ve yapılacak işler saptanmıştır. Özellikle bu dönemin belgesel bir filminin yapılması gerekliidir. Bir taraftan da Ankara Vilâyetinde bu iş için toplantı yapılmış ve Ankara milletvekili olarak Atatürk için bu yıl dönümünde neler yapılacağı üzerinde fikirler ileri sürülmüştür. Bu amaçla da ha geniş bir kuruluş Başbakanlıkta toplanmış ve bir plân yapılması öngörülmüştür. Benim bu ...e yazılı olarak önerdiğim esaslar şu fikre göre sıralanmıştır: Bir kere yıldönümleri milletçe kutlanırken memlekete kalacak ve herkesin yararlanacağı eserler ve kuruluşlar yapılmalıdır. Yıldönümleri birer vesile ise de, boşa gidecek emekler sarfedilmemelidir. İleriki kuşaklar bunları anmasa'ğı ve kit gözüne hitap eden sosyal, kültürel ve ekonomik yararları olan yapıtlarla karşılaşmalıdırlar.

Ben dalma törenlere ve yapılıp sonradan yıkılacak (lâkin gibi) günlük zevkleri okşayıcı masraflardan vazgeçilip kalıcı ve işe yarayan kuruluşların yapılmasını isterim.

Memleketimizin ilerlemesini ve çağdaş uygarlığa milletçe varlığımızı tanıtmak için fikir tartışmalarının da yeri vardır elbette. Çünkü insan haklarının başında gelen fikir özgürlüğü, ancak karşılıklı konuşmalar ve yeni bilgilerin edinilmesi ile mümkün olur.

İşte bu bakımdan Atatürk zamanın ideal olarak konulan ilke lerini, bugünkü gelişmesi ve uygulanması üzerindeki düşüncelerin bir simpozyumunda da ele alınması ve geniş yönleriyle açıklanması çok yerinde olacağını düşünüyorum. Bu fikir hareketleri geleceğe yön verir ve demokratik gelişmemizde yaygın, olumlu uygulamalara fayda sağlıyacağı inancındayım.

Diğer taraftan kalıcı ve yararlanılacak tesisler olarak da şunları düşünüyorum: Cumhuriyet devrimimizin kurtuluş savaşında kullanılmış savaş araçları müzesi yoktur. Asıl tarihlerle ...işmek için kaynak olacak arşiv belgelerimiz düzenli olarak bir yerde toplanmamıştır. İşte bu noksanları gidermek için şunlar üzerinde durulabilir.

1 — T. Kurtuluş Savaşı için: Genel Kurmay Başkanlığının depolarında bulunan, o devrin savaş malzemesini çeşitli belgelerde, ya çok yerlerde veya kapalı müzelerde, resimlerle tespit edilmelidir.

Bundan amaç o dönemde hangi araçlarla bu savaşın kazanıldığı gözle görülmelidir. Bazı savaş sahalarında kabarma haritalar da yaptırılabilir. Bunun örnekleri vardır. Hattâ Zafer Tepe için (Afyon) böyle bir plan yaptırılmıştı.

Afyon cıntında o dönemin iki top arabası teklifim üzerine 1955'te oraya konulmuştur. Bunların faydası o devrin savaş araçlarını gözle görülür bir durumda bugünkü kuşaklara tanıtmaktır.

2 — 1918-1939 yılları arasındaki yazılı tarihi belgeleri Ankara'da bir arşiv binasında toplamak, modern yöntemlerle düzenlemek gereği vardır. Çünkü bu dönemin belgeleri çok dağınıktır. Aynı zamanda yeni bir arşiv kanununu çıkarmak da gereklidir.

Genel arşivi Ankara'da toplamakla beraber, bazı bölgelerimizde de bu arşivler toplanıp tertiplenebilir.

3 — 1918-1939 yılları arasında çıkan bütün gazetelerin koleksiyonlarını tam olarak bir arada toplamak ve Ankara'da ayrı bir gazete kütüphanesi kurmak. (Böyle bir örnek Londra'da vardır.)

4 — Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak Atatürk'ün bütün resmi yazı ve nutuklarını, bugünkü kuşakların anlıyabileceği biçimde bir dizi halinde yayınlamak.

5 — Ankara Milletvekili olarak Atatürk'ün adına bir kültür sitesi kurmak. (Kütüphanesi, konferans salonu, spor tesisleri ve daha başka.) Bu siteler olur ilçelerimizde de olabilir. Çünkü gençlerimizin bu gibi yerlere çok ihtiyaçları vardır.

6 — Kadın haklarının, bu dönemde kanunlarla yürürlüğe girdiğinin bir şükran ifadesi olarak, Atatürk sitesinde bir yer ayırlarak buna ait belge ve eserlerin toplanması ve yeni nesle ilmî bakımdan tanıtılmasını sağlamak.

7 — Ankara'nın çevresinde ve öbür yerlerde orman yetiştirmek.

8 — 1937'de yapılan «İdeal Cumhuriyet» köyü plânına göre köyler kurmayı uzun vadeli de olsa gerçekleştirmek.

10 — Türk uygarlığına ait eserleri korumak, tanıtmak ve üzerlerinde bilimsel incelemeler yapmak için teşvik edici ödüller vermek. Örneğin, etnografik eşyalarımızı sadece vitrinlerde sergilemek değil, onlar hakkında aydınlatıcı bilgiler verecek toplantılar düzenlemek.

Bu önerilerime daha da katkılar olabilir.

İNAN EVREN ARŞİVİ
Dolap No : 7-5-10
Kutu No : 16/29
Dosya No : 1
Fihrist No : 14-12

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 6.

Ek 4: Afet İnan'ın 100.Yılı Kutlamaları ile İlgili Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e Yazdığı 30 Mart 1979 Tarihli Mektup

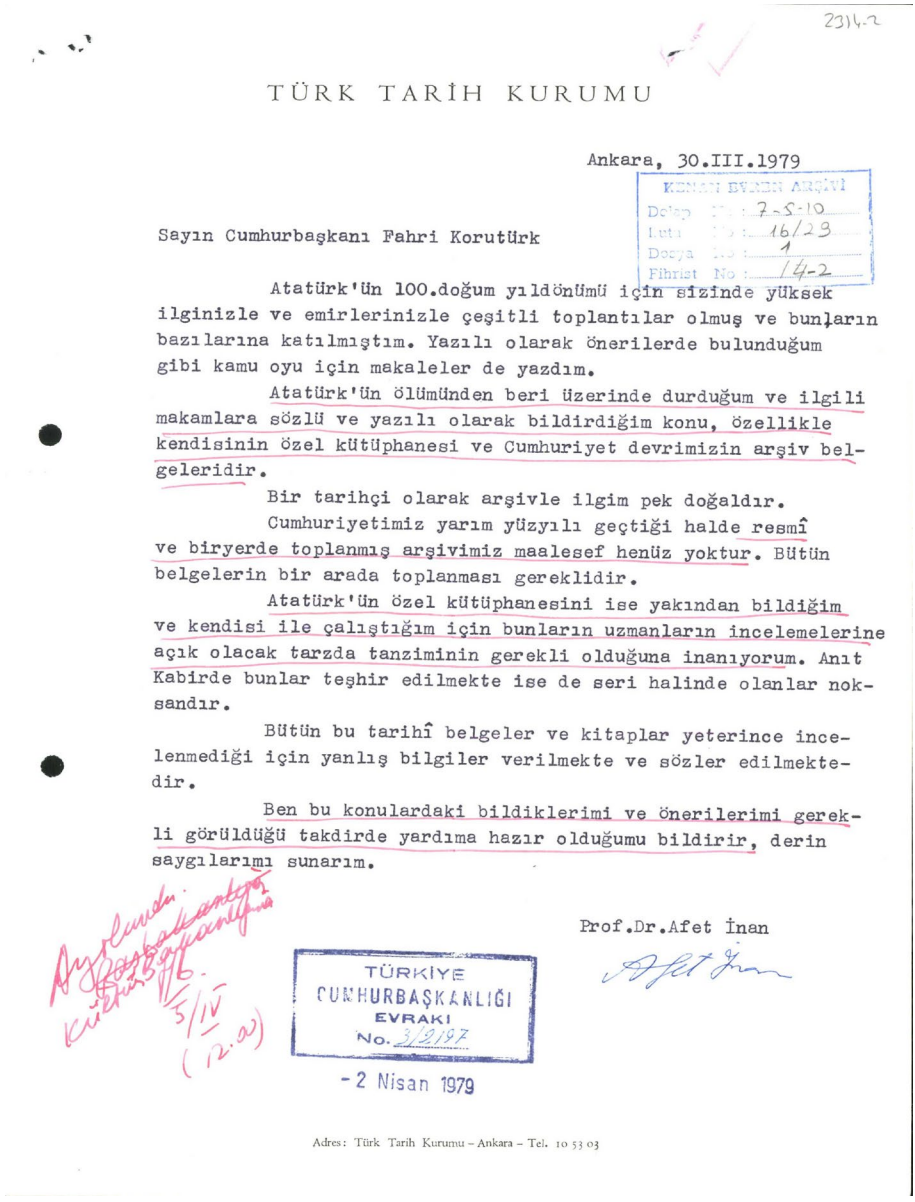

2314-2

TÜRK TARİH KURUMU

Ankara, 30.III.1979

KENAN EVREN ARŞİVİ
Dolap No : 7-5-10
Liste No : 16/23
Dosya No : 1
Fihrist No : 14-2

Sayın Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk

Atatürk'ün 100.doğum yıldönümü için sizinde yüksek ilginizle ve emirlerinizle çeşitli toplantılar olmuş ve bunların bazılarına katılmıştım. Yazılı olarak önerilerde bulunduğum gibi kamu oyu için makaleler de yazdım.

Atatürk'ün ölümünden beri üzerinde durduğum ve ilgili makamlara sözlü ve yazılı olarak bildirdiğim konu, özellikle kendisinin özel kütüphanesi ve Cumhuriyet devrimizin arşiv belgeleridir.

Bir tarihçi olarak arşivle ilgim pek doğaldır.

Cumhuriyetimiz yarım yüzyılı geçtiği halde resmî ve biryerde toplanmış arşivimiz maalesef henüz yoktur. Bütün belgelerin bir arada toplanması gereklidir.

Atatürk'ün özel kütüphanesini ise yakından bildiğim ve kendisi ile çalıştığım için bunların uzmanların incelemelerine açık olacak tarzda tanziminin gerekli olduğuna inanıyorum. Anıt Kabirde bunlar teşhir edilmekte ise de seri halinde olanlar noksandır.

Bütün bu tarihî belgeler ve kitaplar yeterince incelenmediği için yanlış bilgiler verilmekte ve sözler edilmektedir.

Ben bu konulardaki bildiklerimi ve önerilerimi gerekli görüldüğü takdirde yardıma hazır olduğumu bildirir, derin saygılarımı sunarım.

Prof.Dr.Afet İnan

Afet İnan

Arşivden Başbakanlığa Kütüphane 5/IV (12.00)

TÜRKİYE CUMHURBAŞKANLIĞI EVRAKI No. 3/2197

-2 Nisan 1979

Adres: Türk Tarih Kurumu – Ankara – Tel. 10 53 03

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 3, lef 1.

Ek 5: Afet İnan'ın 100.Yılı Kutlamaları ile İlgili Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e Yazdığı 27 Nisan 1979 Tarihli Mektup

23/4.10
KENAN EVREN ARŞİVİ
Dolap No : 7-5.10
Kutu No : 16/29
Dosya No : 1
Fihrist No : 14-10

TÜRK TARİH KURUMU

Ankara, 27.IV.1979

Sayın Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk

30 Mart 1979 mektubuma genel sekreterlikten 9 Nisan 1979 tarihindeki cevabınızı almış bulunuyorum. İlginize pek çok teşekkür ederim.

Kültür Bakanlığında Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü için kurulan komisyonda Atatürk'ün özel kütüphanesinin ikinci T.B.M.Meclisi binasında tertiplenmesinin düşünüldüğünü haber aldım. Bunun yerinde olmadığını bildirirken önerimi şöylece açıklamak isterim:

1 - Atatürk'ün özel kütüphanesi Anıt-Kabirde kalmalıdır. Yalnız noksan olanlar nerelerde ise araştırılıp tamamlanmalıdır. Atatürk'ün kitaplarda işaretlediği kısımlar üzerinde incelemek isteyenlere özel müsaade verilmelidir.

2 - Anıt-Kabiri ziyaret edenler müzedeki eşyalardan sonra vitrinlerde sergilenen kitaplardaki işaretleri gördüklerinde Atatürk'ün bir okuma, inceleme hayatında tanık olmaktadırlar.

Bu kitaplar her yerde bulunabilir, fakat değerleri üzerlerindeki işaretlerdir. Benim esas teklifim bunların noksanlarının tamamlanmasıdır.

3 - Çankayadaki Müze köşkteki kitaplarda orada kalmalıdır. Çünkü Atatürk yeni köşk yapılacağı zaman, orada büyük bir kütüphane odasının yapılmasını mimara söylemiştir. Taşınıldığı zamanda eski kitaplar müze köşkte bırakılmıştır. Orasını bu bakımdan boşaltmak yerinde olmaz sanırım. Yalnız bunlarında kataloğu yapılıp işaretli olanlar varsa belirtilebilir. (x)

4 - Arşiv meselemiz ise iki türlü ele alınabilir.

Birisi Türkiye Cumhuriyeti devrinin resmî arşividir.

(x) Atatürk'ün özel Kütüphanesinin Kataloğu
Hazırlıyan, Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü
Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı
Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları:16, 1973

Adres: Türk Tarih Kurumu – Ankara – Tel. 10 53 03

Ek 5-1:

2314-11

TÜRK TARİH KURUMU

KENAN EVREN ARŞİVİ
Dolap No : 7-5-10
Bulu No : 16/29
Dosya No : 1
Fihrist No : 14-11

-2-

Yarım yüzyılı geçen bu devrimizin bir devlet arşivi bir an önce yapılmasının çok gerekli olduğuna inanıyorum.

Ancak Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı devrine ait belgelerinde ayrıca bir arada toplanması, tarihî inceleme yapacaklara 100. doğum yıl dönümü için bir armağan olacaktır. Bu resmî arşiv kişilerin ellerinde bulunanlarla da zenginleşebilir.

Derin saygılarımı sunarım.

Prof.Dr.Afet İnan

Afet İnan

Adres: Türk Tarih Kurumu – Ankara – Tel. 10 53 03

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07002314, Belge Eki No: 5, lef 1 ve 2.

Ek 6: Atatürk Filmi Hakkında Gazete Haberi

Atatürk rolünü bir Fransız profesör oynadı

ATATÜRK'ün askeri ve politik dehasının yanı sıra devrimlerini, görüşlerini tanıtan **"Atatürk"** filminin çekimi tamamlandı.

Belçika'nın **CIBELCO** film şirketi tarafından çekimi gerçekleştirilen filmi **Marc Mopty** yönetiyor. Gençliği **Cüneyt Çalışkur** tarafından canlandırılan **Atatürk'**ün yaşamının son dönemini ise Fransız Hukuk Profesörü **Paul Andre Mussche** oynuyor.

Tamamı renkli olarak çekilen filmde 300'e yakın aktör ve figüranın yanı sıra 50 kadar Türk ve yabancı teknisyen görev alıyor. **CIBELCO** şirketinin, 153 UNESCO ülkesindeki gösteriminden sonra yaklaşık 600 bin dolar kazanç planladığı da belirtiliyor.

Hürriyet, 31 Aralık 1981, s.1

Ek 7: 23 Nisan 1981 Kutlamaları

Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren, TBMM'de ilkokul öğrencileri ile birlikte öğle yemeği yedi. Başlakan Bülend Ulusu'nun da bulunduğu yemekte çocukları seven, onlarla sık sık şakalaşan Devlet Başkanı Evren, onlara 23 Nisan'ı anlattı. Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren ödül kazanan 9 küçük öğrenciye ödüllerini de verdi.

23 Nisan'ı ulusça kutladık

Evren: Türk ulusu asla esir edilemez

Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı ve İnönü Stadyumu'ndaki törenden önce küçük öğrenciler Selimiye'deki 1'inci Ordu Karargâhı'nda 1'inci Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ'u ziyaret ettiler. Orgeneral üniformasını giyen bir öğrenci ile uzun süre sohbet eden Orgeneral Üruğ, daha sonra öğrencilere Atatürk konulu kitaplar verdi. Bu arada 1'inci Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ küçüklerin birbirinden ilginç sorularını da cevaplandırdı. (Foto: Özkan ALTINTAŞ)

- Devlet Başkanı, TBMM'de birlikte yemek yediği çocuklara "Bu toprakları kirli ellere teslim etmemek için canınız pahasına da olsa koruyun" dedi...
- MGK adına, Konsey Üyesi Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer Anıtkabir özel defterine şunları yazdı: "Büyük Türk Milletinin, huzur ve güven içerisinde, kısa zamanda demokratik parlamenter rejime geçmesi için her türlü gayret sarfetmeye kendini adamış olan MGK adına, huzurunda tazim hisleri ile eğiliyoruz."

ANKARA, (Hürriyet)- 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı yurtta, Kıbrıs'ta, dış temsilciliklerimizde düzenlenen coşkulu törenlerle kutlandı. İlk tören saat 09.00'da Anıtkabir'de yapıldı. Aynı saatlerde Atatürk anıtlarına öğrenciler tarafından çe-

(Devamı Sa. 13. Sü. 2'de)

Yargıtay'ın kiralarla ilgili kararı

Hürriyet, 24 Nisan 1981, s.13.

Ek 8: Ata'nın Ardından Özgürlüğe İlk Adım Gezi Projesi Programı

2380-7

MEHMET EVREN AKŞİN
Defter No : 7-5-10
Fatu No : 16/29
Dosya No : 4
Fihrist No : 80-7

PROĞRAM

I3 Mayıs	05.oo - 24.oo	İstanbul'da toplanma (Topkapı garaj,Harem,Haydarpaşa garı) Kabataş Erkek Lisesine gidiş
I4 Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I2.oo	Resmi ziyaretler
	I2.oo- I9.oo	Kuleli Askeri Lisesi,Kandilli Kız L., Beylerbeyi sarayı,Dolmabahçe sarayı, Deniz müzesi,Beşiktaş Barbaros Hay - rettin Paşa Türbesi ,
	I9.oo- 20.oo	Akşam yemeği
	20.oo- 24.oo	Tiyatro
I5 Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I2.oo	Heybeliada Deniz Lisesi ve Harp Oku.
	I2.oo- I3.oo	Öğle yemeği (" " "gidiş)
	I3.oo- I6.oo	Heybeliada Deniz Lisesi ve Harp Oku.
	I6.oo- I9.oo	Dönüş
	I9.oo- 20.oo	Akşam yemeği
	20.oo- 24.oo	
I6 Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I5.oo	Topkapı surları ve Yedikule zindanı, Topkapı sarayı, Yerebatan sarayı, Sultan Ahmet camii, Ayasofya külliyesi,Kapalıçarşı, Mısır çarşısı,
	I5.oo	"Bandırma vapuru"na biniş
	I5.oo- I9.oo	Uğurlanış merasimi ve tanışma
	I9.oo- 20,oo	Akşam yemeği
	20.oo- 24.oo	Milli mücadele yılları ve İstiklal savaşı ile ilgili film
I7 Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I2.oo	Eski muharipler ile sohpet toplantıları ve anılar
	I2.oo- I3.oo	Öğle yemeği
	I3.oo- I9.oo	"Bölücülük ve ideolojik akımlar" konferans
	I9.oo- 20.oo	Akşam yemeği
	20.oo- 24.oo	"ATA'nın ardından 50 yıl" (Panoramik, döküманter temsil,öğrencilerin sunusu)

Ek 8-1

2380-8

I8 Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I2.oo	Eski muharipler ile sohpet toplantısı
	I2.oo- I3.oo	Öğle yemeği
	I3.oo- I9.oo	"Atatürk ilkeleri" konferans ve açık oturum
	I9.oo- 20.oo	Akşam yemeği
	20.oo- 24.oo	"İstiklal savaşı" film
I9 Mayıs	06.30	Limana çıkış
	06.30- 07.oo	Kahvaltı
	07.oo- I2.oo	Törenler
	I2.oo- I2.30	Ankara'ya uçakla hareket
	I2.oo- I4.oo	Stadyuma geliş
	I4.oo(I5.oo)	Törenin başlaması
	I5.oo- I8.oo	I9 Mayıs törenleri
	I8.oo- I9.oo	Anıtkabiri ziyaret ve tören
	I9.oo- 20.oo	Fen Lisesine gidiş
	20.oo- 24.oo	Koktey ve müzik şöleni
20 Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I2.oo	Resmi ziyaretler Sn.Devlet Başkanına takdim
	I2.oo- I4.oo	Fen Fakültesini ziyaret, öğle yemeği
	I5.oo	Üniversiteler arası Türkiye Folklor yarışması finalleri
	I9.oo- 20.oo	Akşam yemeği
	20.oo- 24.oo	Fen Lisesi Spor gösterileri
2I Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I2.oo	Kara Harp Okulunu ziyaret
	I2.oo- I3.oo	Öğle yemeği (Harp Okulu)
	I2.oo- I7.oo	Kara Harp Okulunu ziyaret
	I7.oo- I9.oo	Şehirde gezi (Serbest)
	I9.oo- 20.oo	Akşam yemeği
	20.oo- 24.oo	Opera "Bir aşk masalı"
22 Mayıs	08.oo- 09.oo	Kahvaltı
	09.oo- I2.oo	Etnoğrafya müzesi ,Anadolu medeniyetleri müzesi, M.T.Arama enst.Gn.Di.
	I2.oo- I3.oo	M.T.A.Enstitüsünde yemek
	I3.oo- I4.oo	Tabii Tarih müzesi
	I4.oo- I9.oo	Atatürk Orman Çiftliği ve üniteleri
	I9.oo- 20.oo	Türkiye Odalar Birliği'nin akşam yemeği
23 Mayıs	08.oo-09.oo	Kahvaltı
	09.oo-24.oo	Ankara'dan uğurlanış

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07002380, Belge Eki No: 2, lef 1 ve 2.

Ek 9: Ankara'dan İzmir'e Doğru Yola Çıkan İstiklal Harbi Birliği 30 Ağustos 1981

Görseller; **100.Yıldönümünde Yapılan Faaliyetlerden Özetler** isimli çalışmadan alınmıştır.

Ek 10: Ata'nın Ardından Özgürlüğe İlk Adım Projesi Gezisine Katılanları Taşıyan Bandırma Gemisi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07007004, Belge Eki No: 7

Ek 11: 19 Mayıs 1981 Törenlerinden Görüntüler, Ankara

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 36

Ek 12: 19 Mayıs 1981 Törenlerinden Görüntüler, Ankara

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 45

Ek 13: 19 Mayıs 1981 Törenlerinden Görüntüler, Ankara

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 17

Ek 14: 19 Mayıs 1981 TBMM Atatürk Anıtının Açılışı

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No: 07007017, Belge Eki No: 48.

İTÜ-TV'DEN TRT'YE TÜRKİYE'DE TELEVİZYON TARİHİ VE DİJİTALLEŞME

Ayşe Tuğba KAR[*] - Uğur GÜNDÜZ[**]

Özet

1925 yılında mühendis John Logie Baird tarafından İngiltere'de icat edilen ve ilk yayını 1936'da yapılan televizyonun Türkiye'ye gelişi uzun bir zaman diliminin ardından gerçekleşmiştir. Ülkemizde televizyon denilince akla ilk gelen kurum Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) olsa da aslında bu yolculuğun pek fazla bilinmeyen bir öncesi bulunmaktadır. Türkiye'de televizyon yayıncılığı, ilk kez 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde başlatılmış olup, o günden bu yana hızla gelişerek büyük bir dönüşüm geçirmiştir. İlerleyen günlerde İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu (İTÜ-TV) yayın akışı haftanın bir günü ve birkaç saat şeklinde düzenlenmiştir. 1960'larda televizyon alıcılarının sayısı artmış ve gündelik hayatta insanların birbirlerine televizyon izlemeye gittiği bir misafirlik dönemi başlamıştır. Bu kapsamda çalışmamızda Türkiye'de İTÜ-TV'den TRT'ye uzanan başlıklarıyla televizyonun tarihçesi, toplumsal hayata kattığı yenilik ve değişimler ve bu hikâyenin günümüz dijital çağındaki yeri TRT özelinde irdelenecektir. Bu amaçla, TRT'nin yayın hayatına başlangıcı ve gazetelerdeki yansıması arşiv taraması üzerinden incelenecek ve elde edilen haberler üzerinden içerik analizi yapılacaktır. TRT'nin günümüze dek geçirdiği değişim ve yenilikler üzerine yapılacak literatür taraması ile de dün ve bugün arasındaki bağın genel bir resmi çizilecektir. Türkiye'nin 100 yıllık birikimi içerisinde televizyon yayıncılığı alanında yerelden küresele damgasını vuran TRT'nin attığı adımların izini sürmek ve toplumsal yaşamdan başlayarak ülke tarihine etkilerini incelemenin iletişim literatürüne önemli bir katkı sunacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: TRT, İTÜ-TV, Türkiye'nin Televizyon Tarihi, Dijitalleşme, İçerik Analizi.

---

[*] Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, aysetkar@gmail.com

[**] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, ugunduz@gmail.com

FROM ITU-TV TO TRT, THE HISTORY OF TELEVISION AND DIGITALIZATION IN TÜRKİYE

Abstract

The television, which was invented in England in 1925 by engineer John Logie Baird and first broadcast in 1936, came to Turkey after a long period. Although the first institution that comes to mind when talking about television in our country is the Turkish Radio and Television Corporation (TRT), there is a very unknown precedent for this journey. Television broadcasting in Turkey was first launched in 1952 at Istanbul Technical University and has since then undergone rapid development and transformation. In the following days, the broadcast stream of Istanbul Technical University Television was arranged as one day of the week and for a few hours. In the 1960s, the number of television receivers increased and a period of hospitality began where people went to watch television with each other in daily life. In this context, the history of television with its titles ranging from ITU-TV to TRT in Türkiye, the innovations and changes it has brought to social life and the place of this story in today's digital age will be examined in the context of TRT in our study. For this purpose, the beginning of TRT's broadcast life and its reflection in the newspapers will be examined through archive research and content analysis will be made on the news obtained. A general picture of the connection between yesterday and today will be drawn with the literature review on the changes and innovations that TRT has undergone until today. It is predicted that tracing the steps taken by TRT, which has left its mark from local to global in the field of broadcasting in Türkiye's 100-year experience, and examining its effects on the history of the country starting from social life, will make an important contribution to the communication literature.

Keywords: TRT, ITU-TV, Türkiye's Television History, Digitalization, Content Analysis.

GİRİŞ

İnsanlar yaradılışları itibariyle doğa ile olduğu kadar birbirleriyle de iletişim içinde olma ihtiyacı duymaktadır. Bu ihtiyaç dönemin şartlarına göre değişerek ilk çağlarda duman, ateş vb. araçlarla sürdürülürken yazının bulunması, ekonomik şartların gelişmesi ve teknolojik buluşların artışına paralel olarak gelişmiştir. Telgraf, fotoğraf, telefon, radyo gibi iletişim araçlarının içerisinde dünyada en büyük yankı uyandıran icat televizyon olmuştur. Televizyonun 1920'li yıllara uzanan başlangıcının dünyadaki ilk adresi İngiltere olsa da zaman içerisinde Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Almanya, Cezayir ve Norveç gibi ülkeler bu zincirin diğer halkaları olmuştur. Televizyonun ülkemize gelişi ise diğer ülkelere kıyasla daha geç bir tarihi göstermektedir. Televizyon, iletişim teknolojilerinin önemli bir parçası olarak toplumların bilgi alışverişini, eğlenceyi ve haberleri yayma şekillerini kökten değiştirmiştir.

Türkiye radyo konusunda dünya ile paralel bir tarih çizgisinde ilerlese de televizyon konusundaki gelişmelerde radyonun aksine bir gecikme yaşanmıştır. Türkiye'de ilk radyo vericileri 1927'de İstanbul ve Ankara şehirlerinde kullanılmıştır[1]. Ülkemizde televizyona dair ilk deneme yayını 9 Temmuz 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde İTÜ-TV tarafından gerçekleştirilmiştir. Özverili çalışmaların hayata geçirilişi tüm ülkede heyecan yaratmıştır. İTÜ-TV'nin teknik ekipmanları 1 Mayıs 1964 tarihinde kurulan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'na devredilmiş ve 31 Ocak 1968 tarihinde Türkiye'nin ilk deneme televizyon yayını TRT tarafından yapılmıştır. Bu tarihten itibaren televizyon konulu sohbetler gündelik hayata girmeye başlamıştır. İnsanların birbirlerine televizyon izlemeye gittikleri bu dönem sosyal hayatta da değişimlere sebep olmuştur.

Çalışma kapsamında, Türkiye'de televizyon tarihi ve özellikle, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin (İTÜ) televizyon yayıncılığı alanındaki önemi ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'na (TRT) kadar uzanan tarihsel süreç incelenmektedir. Makale, Türkiye'deki televizyon yayıncılığının gelişimini tarihsel bir perspektifle değerlendirmekte ve günümüzde geldiği noktayı ve etkilerini analiz etmektedir. Ayrıca, İTÜ-TV'nin Türkiye'deki televizyonculuğa katkıları ve sonrasında kurulan TRT'nin ülkemizdeki bu gelişim sürecindeki rolü üzerinde durulmaktadır.

[1] Enver Özgür Gönenç, "İletişimin Tarihsel Süreci", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi,** S 28, İstanbul, 2007, s.97.

Çalışmamızda TRT'nin ilk deneme yayınının gazetelerde ne şekilde verildiğini analiz etmek adına dönem gazetelerinden Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Ulus ve Vatan'a ait 31 Ocak 1968 ve 7 Şubat 1968 tarihleri arasındaki sayıları üzerinden arşiv taraması yapılacaktır. Haberlere dair başlık, spot ve içeriklerle beraber görsellerin kullanımına da dikkat edilecektir. Bu haberlerde TRT'ye ait ilk deneme yayınının toplumda nasıl bir etki yaptığı ve ülkenin televizyona ne derece hazır olduğu yönünde sorular üzerinden hipoteze dayalı tümevarımsal yöntemiyle yorumsal çıkarımlar yapılacaktır.

Türkiye televizyon yayıncılığı tarihinin belleği olan TRT'nin kuruluşundan günümüze geçirdiği dönüşüm, kurum bünyesine katılan yenilikler ve çağa ayak uydurmak adına özellikle dijitalleşme alanındaki yatırımları üzerinden yapılacak literatür çalışmasıyla genel bir çerçeve çizilecektir. Tüm bu analizler sonunda elde edilecek bilgi ve yorumlar ışığında Türkiye'nin 100 yıllık birikimi içerisinde televizyon yayıncılığının dünü, bugünü ve geleceğini yorumlamanın iletişim alanına önemli bir katkı sunacağı öngörülmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de Televizyonun Kısa Tarihi

Televizyonun icadına dair ilk buluş, İrlandalı bir telgrafçı olan Andrew May tarafından 1873 yılında yapılmıştır. 1883 yılında ise Alman bilim insanı Paul Nipkow, fotoğraf tarayabilen bir araç geliştirmiştir. "Döner Disk" ya da "Nipkow Diski" isimleri ile bilinen bu aracın üzerine spiral delikler açılmıştır. İngiliz Mühendis John Logie Baird ise bu diski kullanarak 1925 yılında ilk deneme yayınlarını yapmıştır. 25 Haziran 1925'te kendi buluşu olan televisior'un patentini alan Baird'in buluşuna ilgi gösteren İngiliz kanalı BBC, icadın geliştirebilmesi için laboratuvarlarını kullanıma açmıştır. Böylece, dünyadaki ilk televizyon yayını 2 Kasım 1936'ta Londra'da gerçekleştirilmiştir[2].

İngiltere'deki ilk televizyon yayınını dünyanın farklı ülkelerindeki yayınlar takip etmiştir. 1939 yılında ABD, 1948'te Fransa, 1952'de Almanya, 1953'te Cezayir ve 1960 yılında da Norveç televizyon yayınları yapmıştır[3].

---

[2] Yıldız Öztürk Çiçek, "TRT Kurumu Ankara Oran Yerleşkesinin Kurumun Değişen Mekânsal İhtiyaçlarını Karşılama Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme", **TRT Akademi**, C 2, S 3, Ankara, Ocak 2017, s.199.

[3] Çiçek, agm., s.200.

Televizyonun ülkemize gelişi diğer ülkelere kıyasla daha geç bir vakite denk gelmektedir. Radyo konusunda dünya ile eş zamanlı bir seyir izleyen Türkiye'de televizyonun gelişi uzun yıllar sürmüştür. Bu bekleyiş 9 Temmuz 1952 yılında İstanbul'da İstanbul Teknik Üniversitesi Taşkışla Yerleşkesi'nde yapılan ilk televizyon yayını ile sona ermiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de televizyon tarihi denilince akla ilk gelen TRT Ankara Televizyonu'nun 31 Ocak 1968 tarihli yayını olsa da aslında bu tarihten çok daha öncesinde İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ilk televizyon yayını yapılmıştır. İstanbul'daki televizyon vericisi sayısının 10 olduğu bu tarihte bunlardan dördü ise İstanbul Teknik Üniversitesi'nde bulunmaktadır[4].

1950'li yıllarda Türkiye yeni bir döneme girmeye başlamıştır. Tek parti döneminin bitmesiyle ülkede liberalleşmeye yakınlaşma eğilimi ortaya çıkmıştı. Sosyal hayatın canlandığı bu dönemde radyo evlerin vazgeçilmezi konumunda bulunmaktadır. Televizyon ise gazete haberlerinde yer verilen ancak Türk halkı için gerçekleşmesi çok zor ve uzak görünen bir icat olarak bilinmektedir. İktidardaki Demokrat Parti ise televizyonun Türkiye'ye getirilmesini desteklemektedir. Dönemin şartlarında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde bir televizyon labaratuvarı kurulması talebi kabul edilmiştir[5]. Burada dikkat çeken bir isim Prof. Mustafa Santur'dur. Santur, 1938 yılında tanıştığı televizyonu yakından tanımak için 10 yıl sonra bir Avrupa gezisine çıkmıştır. Bu gezide televizyonu yakından inceleme fırsatı bulan Santur, Türkiye'ye döndüğünde televizyon yayınlarını başlatmak için çalışmalara başlamıştır[6]. İTÜ Yüksek Frekans Kürsüsü Başkanı olarak çalışmaların başında bulunan Prof. Santur'a öğrencileri Adnan Ataman ve Aldo D'orfani eşlik etmiştir. Çalışmaların yapılması noktasında Hollandalı şirket Philips'in Türkiye Genel Müdürlüğü'nden destek istenmiştir. Şirket şartlı bir anlaşma ile gerekli olan tüm cihazları İTÜ'ye sağlamıştır ki sonrasında Türkiye'de en çok satılan televizyon markası da Philips olmuştur. Tüm bu özverili çalışmalar ve heyecanın sonucunda 9 Temmuz 1952 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyon Deneme Yayını

[4] Canan Dural Tasouji, "İTU-TV Deneyimi ve Türkiye'de Ulusal Televizyon Yayınlarını Bekleme Süreci", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** S 57, Ankara, Bahar 2022, s.52-55.

[5] Youtube, VİBİo, (2021). Türkiye'de İlk Televizyon Yayınının Yapıldığı O An: "TRT DEĞİL!". 09.04.2023.

[6] Canan Dural Tasouji, "İTU-TV Deneyimi ve Türkiye'de Ulusal Televizyon Yayınlarını Bekleme Süreci", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** S 57, Ankara, Bahar 2022, s.52-55.

gerçekleştirilmiştir. Bu tarihi yayında mikrofon başında bulunan kişi ise Türkiye'nin ilk televizyon spikeri Fatih Pasiner olmuştur[7].

Teknik Üniversite Televizyonu (İTÜ-TV) yayın akışı ilerleyen günlerde düzene girmiş ve haftanın bir günü ve birkaç saat şeklinde yayınlarına devam etmiştir. 1953 yılına gelindiğinde halk birbirine "televizyon seyrettiniz mi?" şeklinde sorular sormaya başlamış ve televizyon kavramı gündelik sohbetlerin konusu olmuştur. İstanbul'un Suadiye, Büyükada, Beyoğlu ve Bakırköy gibi semtlerinde televizyon izleme imkanı doğmuştur. 1960'lı yıllarda ise televizyon alıcıları sayısının artmasıyla insanlar birbirlerine ev ziyaretleri yaparak televizyon izlemeye başlamıştır. Televizyonda sinemanın ilk örneği Zeki Müren'in başrolde yer aldığı Berduş filmiyle yaşanmıştır. Halit Kıvanç sunumuyla ilk talk show İTÜ TV'de yayınlanmış, Erkan Yolaç ile "Evet-Hayır" programı da yine burada yayın hayatına başlamıştır[8].

İTÜ-TV gerçekleştirdiği naklen yayınlarla da Türkiye'nin televizyonculuk tarihinde ilklere imza atmıştır. Bunlardan biri de 12 Kasım 1961 tarihinde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında oynanan milli futbol maçının "damdan televizyonla nakli" olmuştur. 1966 yılında ise Fenerbahçe-Beşiktaş maçında bir ilk olarak yayın sahaya yerleştirilen kameralardan yapılmıştır. Bu tarihten itibaren naklen yayınlardaki çeşitlilik artarak bilgi ve güzellik yarışmaları, milli bayramlarda stadyumlarda gerçekleştirilen gösteriler ve Açık Hava Tiyatrosu'ndaki oyunlar gibi başlıklarda birçok içerik canlı yayınla seyirciye ulaşmıştır[9]. Dönemin zorluklarına rağmen Türkiye'de televizyon yayınlarında pek çok ilki gerçekleştiren İTÜ-TV, 1971 yılında TRT ile protokol yapmış, stüdyosunu ve cihazlarını kuruma devrederek yayınlarına son vermiştir[10].

Kamu yayıncılığı yapan TRT'den sonra özel televizyon kanallarının çıkışı da 1990'lı yıllardaki bir yasa boşluğuna uzanmaktadır. 1982 Anayasası'nın 133. maddesinde radyo ve Televizyon yayınlarına "Radyo ve TV istasyonları ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir" şeklinde bir yasal düzenleme getirilmiştir. Ancak

---

[7] Youtube, VİBİo, (2021). Türkiye'de İlk Televizyon Yayınının Yapıldığı O An: "TRT DEĞİL!". 09.04.2023.

[8] Youtube, a.g.v.

[9] Canan Dural Tasouji, "İTU-TV Deneyimi ve Türkiye'de Ulusal Televizyon Yayınlarını Bekleme Süreci", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** S 57, Ankara, Bahar 2022, s.57.

[10] Tasouji, agm., s.66.

1990'lı yıllara gelindiğinde özel televizyonlara izin veren bir kanunun olmamasıyla beraber bu konuda kısıtlayıcı hükümler de bulunmamaktadır. Bu süreçte Star 1 isimli kanal, 7 Mayıs 1990'da başlattığı deneme yayınlarını 4 Ekim 1990 tarihinde bitirerek gerçek yayın hayatına başlamış ve Türkiye'nin ilk özel kanalı olmuştur[11]. Star televizyonu grubundan TeleOn kanalı da 27 Ocak 1992 tarihinde yayına başlamış, daha sonra Kral TV isimli bir müzik kanalı olarak yayınlarına devam etmiştir[12]. Türkiye'nin dördüncü özel kanalı Kanal 6 4 Ekim 1992, Has Holding'e bağlı Has Bilgi Birikim (HBB) 9 Ekim 1992, Flash TV 1 Aralık 1992, ATV, 12 Temmuz 1993, Hürriyet-Milliyet Grubu'nun televizyon kanalı olan Kanal D, 19 Aralık 1993 kurulmuştur. Türkiye'de ilk ücretli-paralı yayın sistemini gerçekleştiren 1993 yılında Cine 5 olmuştur. Daha birçok özel televizyon kanalı 1990'lı yıllarda kurulmuştur[13]. Türkiye'de özel televizyon yayıncılığı ise 1994 yılında RTÜK (Radyo ve Televizyon Üst Kurulu) kanunu ile gündeme gelmiştir[14].

TRT'nin Kuruluşu ve İlk Yayın Denemesi

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), 1 Mayıs 1964 tarihli ve 359 sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu yasası ile devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Ülkemiz kitle iletişim sektörünün kurucusu sayılabilecek TRT bu alanda ilkleri gerçekleştirmekle beraber televizyon yayıncılığının okulu da olmuştur. Türkiye'de kitle iletişim alanındaki faaliyetleri başlatıp yürütücülüğünü yapması ve sektöre deneyimli çalışanlar yetiştirmesinin yanında yerelden küresele uzanan içerikleri ve çağa ayak uyduran teknik altyapısı ile ülkemizin en kıymetli markalarından biri olarak yayın hayatına devam etmektedir[15].

Türkiye'de kamu hizmeti yayıncılığı yapan TRT'nin temel amacı, hazırladığı içeriklerle izleyicileri bilgilendirme, eğitme ve eğlendirme,

[11] Yıldız Öztürk Çiçek, "TRT Kurumu Ankara Oran Yerleşkesinin Kurumun Değişen Mekânsal İhtiyaçlarını Karşılama Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme", **TRT Akademi,** C 2, S 3, Ankara, Ocak 2017, s.101.

[12] Mehmet Özçağlayan, "Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Gelişimi", **Selçuk İletişim,** C 1, S 2, Konya, 2000, s.46.

[13] Şerife Öztürk, "Özel Televizyon Kanallarının Türk Haberciliğine Etkisi", **Selçuk İletişim,** C 3, S 2, Konya, 2004, s.101-102.

[14] Enver Özgür Gönenç, "İletişimin Tarihsel Süreci", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi,** S 28, İstanbul, 2007, s.99.

[15] Mustafa Karabulut, "Disiplinlerarasılık Bağlamında Trt ve Şiir (1968-2008)", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 11, Siirt, 2018, s.20.

bunları yaparken de demokratik ve çoğulculuğu benimseyen bir yayın anlayışını yerine getirmektir. Devlet tarafından finanse edilen ancak devlet ve piyasadan bağımsız olarak hizmet veren kamu yayıncılığının sorumlu olduğu ilkeler; Erişimin evrenselliği, çeşitliliği sağlama, izleyiciye odaklanmak, kamusal alana hizmet verme ve bağımsızlık şeklindedir[16]. Kamu hizmeti yayıncılığında toplumun çıkarları göz önünde tutulurarak kâr amacı güdülmez, yayınlar için gerekli olan bütçe ise devlet tarafından karşılanmaktadır[17].

TRT, 31 Ocak 1968 tarihli ilk yayını yaparak Türkiye'de televizyon haberciliğini de başlatan ilk kurum olmuştur[18]. İlk yayın Ankara'daki Mithatpaşa Stüdyosu'nda Mahmut Tali Öngören'in açılış konuşmasıyla başlamış ve yaklaşık 1,5 saat sürmüştür. Daha sonrasında haftada 3 gün, üçer saat olarak devam eden yayınlar, 1 yıl sonrasında haftada 4 güne çıkmıştır. 1970 yılına gelindiğinde İzmir Televizyonu, sonrasında 1971 yılında ise İstanbul Televizyonu faaliyete geçmiştir. 1986 yılında televizyonun 2. kanalı TV 2 adıyla yayın hayatına başlamıştır. 1987'de "Intelsat" uydusundan kiralanan bir aktarıcı sayesinde TRT'nin varolan iki kanalı uydu yoluyla bütün Türkiye'ye ulaşmıştır. 1989 yılında TRT-3 ve GAP-TV hizmete girmiştir. 1990 yılında Türkiye'nin ilk uzaktan eğitim sistemi kurularak örgün eğitim kanalı anlayışı ile yayınlar yapan TRT4 kanalı açılmıştır. Aynı sene Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin izleyebilmeleri adına ilk sınır ötesi televizyon kanalı olan TRT-INT seyircileriyle buluşmuştur. Mevcut televizyon kanallarına 1993 yılında TRT-AVRASYA, 1995 yılında ise TBMM TV katılmıştır. 1998 yılında ilk yurt dışı temsilciliği TRT Almanya-Berlin temsilciliği açılmıştır. 1999 yılında TRT SAYTEK (Sayısal Yayın Teknoloji Merkezi) kurularak TRT internet sitesi www.trt.net.tr kurulmuştur. Günümüz itibariyle ise TRT 1, TRT 2, TRT Çocuk, TRT Belgesel, TRT Müzik, TRT Haber, TRT Spor, TRT Spor Yıldız, TRT Türk, TRT Avaz, TRT Kurdî, TRT World, TRT Arabi, TBBM TV, TRT 4K ve pandemi döneminde uzaktan eğitim için kurulan TRT EBA İlkokul-

[16] Birgül Taşdelen vd., "Kâr Amacı Gütmeyen Televizyon Kanallarının Kurumsal İtibarı: TRT Örneği", **İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi İNİF E-DERGİ,** C 7, S 1, Malatya, Mayıs 2022, s.37-38.

[17] Şerife Öztürk, "Özel Televizyon Kanallarının Türk Haberciliğine Etkisi", **Selçuk İletişim,** C 3, S 2, Konya, 2004, s.100.

[18] Kurbani Geyik, "Televizyon Haberciliği Alanında Teknolojik Gelişmelere Bağlı Olarak İş Yükünün Dönüşümü: TRT Örneği", **TRT Akademi,** C 6, S 13, Ankara, 2021, s.860.

Anaokulu, TRT EBA Ortaokul, TRT EBA Lise olmak üzere 18 televizyon kanalıyla kamu yayıncılığına devam etmektedir[19].

6 Mayıs 1927'deki ilk radyo yayını ve 31 Ocak 1968'deki ilk televizyon yayınının ardından bugün TRT'nin dünyanın 7 kıtasına 18 televizyon, 17 radyo kanalı ve sayısal platformları ile 41 dil ve lehçede ulaşan uluslararası bir marka olduğunu görmekteyiz TRT, gerçekleştirdiği ilkler ve dijitalleşme alanında geleceğe dönük yatırımlarıyla Türkiye'nin dünü, bugünü ve geleceğine dair bellek olma rolünü üstlenmeye devam etmektedir[20].

Dijitalleşme Çağında TRT

TRT son yıllarda dijital teknolojiye önemli yatırımlar yapmaktadır. TRT Genel Müdürlüğü, 18 televizyonu, 17 radyo kanalı, 4 dergi ve dijital yayın markalarıyla 41 dilde yayın yapan özerk yönetimli 3.399.315.000 TL bütçesi olan bir kamu yayın kurumu olarak 2008-2019 yıllarında yaklaşık 1,5 milyar TL'lik teknik yayın yatırım yapmıştır. Yayın teknolojisine dair tüm mekanik cihazları yenileyerek dijital yayıncılık adına da önemli yatırımlarda bulunmuştur. 2008 yılında farklı dillerde televizyon, radyo ve internet yayınına geçen TRT, yerelden küresele ulaşan bir stratejiyi hayata geçirmeye başlamıştır. 2015 yılından itibaren dijitalleşme yatırımlarını artıran TRT, 2020 yılı sonrasında ise akıllı yayın stratejilerine geçerek robot yazılımlar ve insansız çalışma anlayışıyla yeni yatırımlara imza atmaya başlamıştır[21].

TRT'nin 2023 yılında hizmete açtığı "**tabii**" isimli küresel çevrimiçi yayın platfomunda dizi, film, program, belgesel ve birçok orijinal içerik yer almaktadır. Şu anda sadece Türkçe hizmet veren platform yakın zamanda İngilizce, Urduca, Arapça ve İspanyolca dillerinde de izlenebilecektir. Youtube üzerinden tüm dünyada, Roku üzerinden ABD, Birleşik Krallık ve Meksika'da izlenebilen tabii uygulaması yakın zamanda Türkiye dışındaki başka ülkelerden de izlenebilir hale gelecektir[22].

Dönem Gazetelerine Dair İçerik Analizi

Bu bölümde örneklem olarak belirlenen altı gazetenin 31 Ocak-7 Şubat 1968 tarihleri arasında arşiv taramasıyla incelenen haberlerinin başlık, spot

[19] TRT Kurumsal, https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce, 09.04.2023.

[20] TRT Kurumsal, https://www.trt.net.tr/kurumsal/trtnin-hikayesi, 09.04.2023.

[21] Beyza Toksoy ve Birol Uzunay, "Medya Sektöründe Sanayi 4.0 Uygulaması: TRT Örneği", **Journal of Life Economics,** C 8, S 4, Çanakkale, 2021, s.435.

[22] Tabii, https://www.tabii.com/, 15.08.2023.

ve içeriklerine ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir. Ayrıca ilk sayfalar başta olmak üzere gazete sayfaları ve haberlerde kullanılan görsellere de yer verilmesi içerik analizinde görsel kullanımının gösterilmesi ve dönemin gazetecilik anlayışının anlaşılması açısından da etkili olacaktır.

Araştırmanın Problemi

TRT'nin yayın hayatına başlangıcı ve gazetelerdeki yansımasına örneklem olarak alınan Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Ulus ve Vatan gazetelerinde ne şekilde yer verildiği bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amaç ve Önemi

Çalışmamızın amacı, kuruluşundan günümüze dek ülkemizin yayıncılık tarihinde birçok ilke imza atarak tarihi belleğimizde önemli bir yere sahip olan TRT'nin ilk yayın anının gazetelerdeki yansımalarını değerlendirmektir. Bu bağlamda, dönem gazetelerinin haberi veriş şekilleri ve ilk yayının haberler üzerinden analiz edilmesiyle TRT'nin dünü ve bugünü arasındaki bağın genel bir tablosu çizilecektir. Türkiye'nin 100 yıllık birikimi içerisinde yayıncılık alanında yerelden küresele damgasını vuran TRT'nin attığı adımların izini sürmenin iletişim literatürüne önemli bir katkı sunacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

TRT'nin yayın hayatına başlangıcı ve gazetelerdeki yansımasını analiz etmek adına örneklem olarak belirlenen Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Ulus ve Vatan gazetelerinde arşiv taraması yapılmıştır. Bahsi geçen 6 gazetenin incelenme aralığı 31 Ocak 1968 ve 7 Şubat 1968 tarihlerini kapsamaktadır. Gazetelerin ilk sayfaları ile sınırlandırılan örneklemin seçiminde gazetelerin farklı toplumsal kesimlere hitap etmesine dikkat edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Türkiye'de ilk deneme televizyon yayını TRT tarafından 31 Ocak 1968 tarihinde yapılmıştır. Çalışmamız kapsamında araştırma için belirlenen 31 Ocak-7 Şubat 1968 tarihlerinde seçilen örneklemlerde yapılan arşiv taraması sonucunda elde edilen haber verileri üzerinden içerik analizi yapılacaktır.

Nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizinin temel amacı, araştırma konusu olarak seçilen sorunun medyada nasıl verildiğini ortaya koymaktır. İletilerin açık, belli olan içeriğinin nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bir

açıklamasının yapılabilmesi için içerik çözümlemesi kullanılmaktadır[23]. İçerik çözümlemesi, kayıtlı metinlerin analizine yönelik bir yöntem olmakla beraber temel olarak mesajın kapsadığı, taşıdığı ve ilettiği bilgiye odaklanmaktadır. Bu yöntem insan etkileşimleri, gazete içerikleri, televizyon programları, roman ve film karakterlerinin betimlenmesine, politik konuşmalarda ve haberlerde kullanılan kelimelerin incelenmesine ve birçok konuda kayıtlı metinlerin araştırılmasına olanak sağlamaktadır[24]. Bu kapsamda çalışmamızda da örneklem olarak belirlenen gazetelerde TRT'nin yayın hayatına başlangıcı ve gazetelerdeki yansıması özelindeki haberler analiz edilecektir.

Çalışmamızda örneklem olarak belirlenen Hürriyet'ten 3 gün-3 sayı ve 4 haber, Milliyet'ten 2 gün-2 sayı ve 2 haber, Cumhuriyet'ten 1 gün-1 sayı ve 1 haber, Akşam'dan 1 gün-1 sayı ve 1 haber, Ulus'tan 4 gün-4 sayı ve 4 haber ve Vatan'dan 2 gün-2 sayı ve 2 haber incelenmiştir. Haberler incelenirken "TRT, İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu, televizyon, ilk yayın" kelimelerinin yer aldığı haberlerin seçimine dikkat edilmiş ve bu haberlerin gazetelerde ne şekilde verildiği manşet, başlık, spot ve içerik kullanımlarıyla çalışmamızda yer almıştır.

Hürriyet Gazetesi (31 Ocak-7 Şubat 1968)

31 0cak 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasının alt kısımlarındaki "Ankara'da bugün televizyon yayını başlıyor" başlıklı haberde TRT'nin yayın hayatına başlayacağına dair bilgi verilmiştir. Haberin başlangıcında ise "Ankara Televizyonu, nihayet bu akşam saat 19:30'da ilk defa olarak deneme yayınlarına başlayacaktır. Şimdilik televizyon yayınları iki saat üzerinden haftada üç gün yapılabilecektir" cümlelerine yer verilmiştir[25].

---

[23] Nüket Elpeze Ergeç, "Amerika'nın Irak'a Müdahalesine İlişkin Televizyon Haberlerinin İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C 5, S 1, Eskişehir, 2005, s.56.

[24] Besim Yıldırım, **İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Uygulama Alanları ve Aşamaları. İletişim Araştırmalarında Yöntemler: Uygulama ve Örneklerle** (105-155). (Besim, Yıldırım, Ed.), Literatürk Akademia, Konya 2015, s.105.

[25] **Hürriyet**, 31 0cak 1968, s.1.

Hürriyet
10
Komünistler Vietnam'da Yedi yerde hücuma geçti
FIRTINA TAARRUZU
En büyük Amerikan Ossü tahrip edildi
Kurtlar üç köylüyü yedi Çığ kurbanı sayısı 10 kişiye yükseldi
ANNESİNE KAVUŞTU
"Karabaş,,a ilk defa et suyu ikram edildi
Benzin istasyonunu soyan hırsızlar bekçiyi öldürdü
Komşularının isteği üzerine kocasını boşayıp onlara bir oğlan doğurdu
ANKARA'da bugün televizyon yayını başlıyor

Resim 1. Hürriyet, 31 0cak 1968.

Aynı tarihli gazetenin 8. sayfasında ise "Televizyon Ankarada" başlığı ile kapsamlı bir haber içeriğine yer verilmiştir. Haberin spotunda "Üstün evsaf ve kaliteli Philips Televizyon Cihazları da, Philips bayileri vasıtasıyla satışa arzedilecektir" cümlesi kullanılmıştır. Tam sayfanın ayrıldığı haber içeriğinde "Televizyon 20 yıl evvel gelseydi…", "Türkiye'de Televizyon Philips ile Başladı", "İthal malı Televizyon Cihazları ve yedek parça meselesi" ve "Televizyonda anten seçimi önemlidir…" başlıklarına yer verilmiştir[26]. "Türkiye'de Televizyon Philips ile Başladı" haberinin spotunda "Ankara'lıların da televizyona kavuşmuş olduğu şu sırada, Türkiye'ye televizyonun gelişi ve gelişmesi mevzuunda geçmişe bir nazar atfetmek faydalı olacaktır" cümlesi kullanılmıştır[27]. Haberin içeriğinde İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonunun Türkiye'ye ilk gelen televizyon vericisi olduğu ve Teknik Üniversite yayınlarının 1950 senesinden beri devamlı olarak yürütüldüğüne yer verilmiştir. Haberde ayrıca Teknik Üniversitenin kullandığı vericinin 1949 yılında Philips Şirketi tarafından üniversiteye hediye edildiği bilgisi de kullanılmıştır. Bununla beraber, Teknik Üniversite ve Philips arasındaki bağın şirketin yine 1964 yılında üniversiteye bir adet

[26] **Hürriyet**, 31 0cak 1968, s.8.

[27] **Hürriyet**, a.g.s.

seyyar yayın ünitesi hediye ederek o senenin ilkbaharında 19 Mayıs şenlikleri ve bazı futbol maçlarının da İstanbul'daki televizyon seyircisi ile buluştuğuna yer verilmiştir. Haberin devamında Philips'in ürettiği televizyon cihazları arasında nitelik açısından ülkemize en uygun modelin "23 T RT 530 A" tipi cihazın olduğu ve bu cihazın Türk Philips Fabrikalarında imalatına başlandığı belirtilmiştir[28]. Sayfada kullanılan ana görsel için "Hollanda'nın Eindhoven şehrinde geniş elektronik araştırma ve eğitim faaliyetlerini de içine alan Philips fabrikalarından bir kısım" resim altı yazısıyla açıklama yapılmıştır.

TELEVİZYON ANKARADA

Üstün evsaf ve kaliteli Philips Televizyon Cihazları da, Philips bayileri vasıtasıyla satışa arzedilecektir

İthal malı Televizyon Cihazları ve yedek parça meselesi

Televizyon 20 yıl evvel gelseydi...

HOLLANDA'NIN EINDHOVEN ŞEHRİNDE GENİŞ ELEKTRONİK ARAŞTIRMA VE EĞİTİM FAALİYETLERİNİ DE İÇİNE ALAN PHILIPS FABRİKALARINDAN BİR KISIM.

TÜRKİYE'DE TELEVİZYON PHILIPS İLE BAŞLADI

PHILIPS TELEVİZYONU ile bütün dünya evinizde

Resim 2. Hürriyet, 31 0cak 1968.

Bu sayfada özellikle Philips televizyonunun "Philips Televizyonu ile bütün dünya evinizde" reklam afişine de yer verilmiştir[29].

[28] **Hürriyet**, a.g.s.

[29] **Hürriyet**, 31 0cak 1968, s.8.

Resim 3. Hürriyet, 31 0cak 1968.

1 Şubat 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasında TRT yayını ile ilgili herhangi bir habere yer verilmemiştir. Ancak aynı tarihli gazetenin 6. sayfasında "Türkiye'de TV devri başlıyor" başlığıyla Türkiye'de başlanan televizyonlar için Ersin Multicore Solder lehim teli reklamı kullanılmıştır[30].

BÜROLAR İÇİN
MENDE
CIHAZLARI
ONTUARI Koll. Şti.
CAD. 58 - KARAKOY
ASMOLEN
ARI
BAYILIK İLÂNI
DOKTOR
MAHİR CANBAKAN
TÜRKİYE'de
tv
DEVRİ BAŞLIYOR.
LEHİM
TELLERİ
İrtibat BÜROSU
TELEFON 22 10 20
HERYASIN
HERYASIN
HERYASIN

Televizyon reklamlarının yeni yeni gazetelerde yer almasıyla beraber çoğunluğun kullanmaya devam ettiği radyo ile ilgili reklamlara da devam edildiği görülmektedir. Örneğin, 4 Şubat 1968 tarihli gazetenin beşinci sayfasında "En iyisi, en yenisi" başlığıyla Grundig marka portatif çanta radyo reklamı yer almaktadır.

Resim 5. Hürriyet, 4 Şubat 1968.

Tüm bu haberler dışında 7 Şubat 1968 tarihine kadar TRT ve televizyon yayını ile ilgili ayrıca bir habere yer verilmemiştir.

Milliyet Gazetesi (31 Ocak-7 Şubat 1968)

31 Ocak 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasında deneme yayını ile ilgili herhangi bir habere yer verilmemiştir. Deneme yayını ile ilgili ilk habere 2 Şubat 1968 tarihli gazetenin 3. sayfasında yer verilmiştir. "Ankara TV'si ilk

yayın günü düğün evi gibiydi" başlıklı haberin spotunda "Deneme yayınlarına başlayan Ankara T.V. yöneticileri büyük heyecan çektiler" cümlesi kullanılmıştır. Haberin girişinde "Gelmelidir, gelmemelidir' diyerek yıllarca tartışması yapılan, 'geliyordu, gelecekti' diyerek yıllarca avunulan, 'başlıyordu, başlayacaktı' diyerek aylarca beklenilen televizyon, sonunda sahiden geldi ve önceki akşam saat 19:30'da da, sahiden yayına başladı. Bir düğün evinden farksızdı önceki akşam televizyon binası" cümlelerine yer verilmiştir[31].

Sayfa 3 HABERLER

Ankara TV'si ilk yayın günü düğün evi gibiydi

Ankara Televizyonunun ilk deneme yayınında ekranda görülenler TRT Televizyon Müdürü Mahmut Tali Öngören (solda) açış konuşmasını yaparken ve spikerlerin en heyecanını Zafer Cüksun haber bültenini okuyor (sağda)

Adana'lılar felekten bir gece çaldı

Yardım Sevenler Der-

Deneme yayınlarına başlayan Ankara T.V. yöneticileri büyük heyecan çektiler

ANKARA, METE AKYOL yazıyor

"GELMELİDİR, gelmemelidir» diyerek yıllarca tartışması yapılan, «geliyordu, gelecekti» diyerek yıllarca avunulan, «başlıyordu, başlayacaktı» diyerek aylarca beklenilen televizyon, sonunda sahiden geldi ve önceki akşam saat 19,30'da da, sahiden yayına başladı.

Bir düğün evinden farksızdı önceki akşam televizyon binası.

«Sunay'ın filminin son kontro-

Resim 6. Milliyet, 2 Şubat 1968.

7 Şubat 1968 tarihli gazetenin 3. sayfasında ise Liselerarası İkinci Hafif Batı Müziği Yarışması'nı İstanbul'daki Teknik Üniversite Televizyonu'nun yayınlayacağı ile ilgili bir habere yer verilmiştir. "İstanbul Finalini TV yayınlayacak" başlıklı haberde, yarışmanın Philips işbirliğiyle saat 15'ten itibaren yayınlanacağı ve yarışmanın sunuculuğunu ise Halit Kıvanç'ın yapacağı bildirilmiştir[32].

[31] **Milliyet**, 2 Şubat 1968, s.3.

[32] **Milliyet**, 7 Şubat 1968, s.3.

7 ŞUBAT 1968

İSTANBUL YARIŞMASINA GİRECEK OKULLAR

İSTANBUL FİNALİNİ TV YAYINLAYACAK

LİSELERARASI İKİNCİ HAFİF BATI MÜZİĞİ YARIŞMASI

Sahneye çıkış sırası kur'a ile tesbit edildi

Resim 7. Milliyet, 7 Şubat 1968.

Cumhuriyet Gazetesi (31 Ocak-7 Şubat 1968)

31 Ocak 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasında deneme yayını ile ilgili bir habere yer verilmemiştir. 1 Şubat 1968 tarihli gazetenin 5. sayfasında ise İstanbul'da yayın yapan Teknik Üniversite Televizyonu'nun 14:00-20:30 saatleri arasındaki program akışına yer verilmiştir[33]. Yapılan taramada 7 Şubat 1968 tarihine kadar Ankara Televizyonu deneme yayınıyla ilgili herhangi bir habere rastlanılmamıştır.

[33] **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1968, s.5.

Hırsız sırtında bir hırsız – Çağaloğlu'nda park etmiş otomobillere dadanan Müzaffer Karayel, polislerden kaçarken, duvardan atladığı sırada ayağı burkulmuş, şimdi de kendisi gibi hırsız olan arkadaşlarının sırtında dolaşmaya başlamıştır. Dün Emniyet Nezarethanesinden Hırsızlık Bürosuna çıkarılırken öteki ayağı da incinen Muzaffer, **«Allah arkadaşlarımdan razı olsun»** derken, kendisi gibi hırsızlık suçundan nezarete alınan arkadaşları ise, **«Arkadaş arkadaşın kara gününde belli olur»** şeklinde konuşmuşlardır. Resimde Muzaffer Karayel, bir arkadaşının sırtında sorguya giderken görülüyor.

Sendikacılık'ta 20. Yıl jübilesi

Deri-İş Sendikası, Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy'un sendikacılığının 20 nci yıldönümü münasebetiyle bir jübile düzenlemiştir.

Sendikanın 14 üncü Genel Kurul toplantısının yapılacağı 25 şubat pazar günü yapılacak olan jübile için bir komite kurulmuş ve çalışmalara başlamıştır.

Jübileye, hükümet üyeleri, sendikacılar ve işverenler davet edilmiştir.

Teknik Üniversite televizyon programı

14.00 Konulu bir filim
15.30 «TV» ile Almanca öğretimi (Bavyera TV Kurumu ve Goethe Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır.)
16.00 «TV» de bir temsil: Kendini bulmak (Yazan: G. Pirandello. Oynıyanlar: İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu sanatçıları).
17.45 Meteroloji sohbeti (Hazırlıyan: Ali Esin)
18.00 Çocuk saati: (Yöneten: Yüksel Sökmen).
18.15 Dökümanter bir filim
18.25 Nejat Tarlan altılısından sevilen melodiler ve dans müziği.
18.45 Türküler (Söyliyen: Murad Sabuncu)
19.00 Ümit İliz'den günün dersleri (orkestra eşliğinde)
19.15 Sporun getirdikleri (Hazırlıyan ve yöneten: Halit Kıvanç)
19.25 Haftanın olayları (Teknik Üniversite «TV» filim servisi tarafından hazırlanmıştır)
19.35 Trafik saati (Yöneten: Münir Daldal — İstanbul Trafik Müdürü)
19.45 Fecri Ebcioğlu show programı
20.30 Kapanış.

cumhuriyete mektuplar

Hakkevi Sokak No 39/1 Çağaloğlu İstanbul

Karaborsacılar Başkentlilerle alay mı ediyor?

Bir memur ve talebe şehri olan Ankara'nın başlıca ucuz eğlence vasıtalarından olan sinemalara fazla para vermeden girmek bir problem haline gelmiştir. Bu durum bilhassa «ULUS» Sinemasında çığırından çıkmıştır.

Üroloğ - Operatör
SEZAİ ÖZDİL

AİLESİ

İ adet trafo re
doğru akım k
montajı
Ankara Elektrik,
İşletme Mi

1 — 1 adet Redresör tesis ve montaj işi firma tırılacaktır.
2 — Bu işe ait teknik Ticaret Müdürlüğü Dış delsiz olarak temin edilek
3 — Tekliflere şartı muvakkat teminat eklen
4 — Bu kabil işlerle mize göre hazırlıyacakl günü saat 17.30 a kadar göndermeleri veya Umu
5 — Müessese 2490 ihaleyi yapıp yapmamak te serbesttir.
6 — Postada meydan mez.
7 — Bu iş için lüzu edilecektir.

FATİH'de S

Fatih, Şehremi mahal 77/2 numaralı üç daireden zartesi günü saat 16 da Şi marada açık pazarlıkla satı

K
AZİ
D

150. Temsil ★ Son

Resim 8. Cumhuriyet, 1 Şubat 1968.

Akşam Gazetesi (31 Ocak-7 Şubat 1968)

31 Ocak 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasında "Bugün başlıyor" başlığıyla "TRT'nin Ankara'daki televizyon deneme yayınları bugün başlıyacaktır. Amerika'da üç yıl televizyon tahsili yapan Program Müdürü Mahmut Tali Öngören 'Biz henüz bu işe hazır değiliz ama TRT bir kere söz vermis,' demiştir. Resimde deneme yayınlarına hazırlanan stüdyoda çalışan bir ekip görülüyor" cümleleri kullanılmıştır[34]. 7 Şubat 1968 tarihine kadar konuyla ilgili başka bir habere yer verilmemiştir.

[34] **Akşam**, 31 Ocak 1968, s.1.

Resim 9. Akşam, 31 Ocak 1968.

Ulus Gazetesi (31 Ocak-7 Şubat 1968)

Deneme yayını haberi 31 Ocak 1968 tarihli gazetede "Televizyon yayını bu akşam başlıyor" başlığıyla verilirken haberin içeriğinde yayının 19:30'da başlayacağı ve Ankara'da 5 bin civarı televizyon alıcısının olduğu bilgi verilmiştir. Haberin görselinde ise Ankara Televizyonunun deneme yayınından bir kare kullanılmıştır[35]. Haberin 7. sayfasındaki devamında yayının akışından bahsedilmiştir. Hepsi canlı yapılacak yayının başlangıcında TRT adına televizyon yayınının başlamasına dair kısa bir konuşma yapılacaktır. Sonrasında Prof. Afet İnan'ın Türk Devrimleri konusunda bir konferans vereceği, televizyonun kuruluşunda emeği geçen ancak yayından üç ay önce vefat eden Halim Büyükbulut'un anılacağı,

[35] **Ulus**, 31 Ocak 1968, s.1.

günün haberleri, hava raporu ve sonunda da Türkiye ile ilgili bir belgesel filmi izletilerek yayının sona ereceği belirtilmiştir[36].

ULUS

Dört çocuk buğdaydan öldü

İNÖNÜ ANLATIYOR

HATIRALARIM

hazırlayan: Sabahattin SELEK

İnönü hatıralarını nasıl anlatıı?

Sabahattin SELEK

AP. Grubu karar aldı:

İçtüzük tadili Meclis'e geliyor

Televizyon yayını bu akşam başlıyor

Başkent dün yine beyazlara büründü

4 ŞUBAT PAZAR GÜNÜ

Resim 10. Ulus, 31 Ocak 1968.

2 Şubat 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasındaki "Tv. için vergi yok!" başlıklı haberde ilk uygulamanın başarılı geçmesinin ardından Ankaralıların televizyon alıcılarının fiyatlarını, kuruluş ve çalışma şeklini merak ettiklerine değinilmiştir. Televizyon fiyatlarının 3 bin ile 4 bin arasında değiştiği bununla beraber 6 ay ile 1 yıl arasında taksit imkanının da bulunduğu belirtilmiştir. "Cihazlar için bir vergi yok" ara başlığından sonra radyo cihazları için ödenen vergi benzeri bir verginin televizyonlar için henüz uygulanmadığı ancak konuyla ilgili kanun çalışmalarına başlandığı bildirilmiştir[37].

3 Şubat 1968 tarihli gazetenin 6. sayfasındaki "Hoş geldin televizyon!.." haber dizisinde "Televizyon nedir, nasıl çalışır…" başlığıyla dünyada televizyonun yayılmaya başladığı ilk yıllarda "Sihirli ayna, dünyaya açılan pencere ve devin gözü" gibi isimlerle anılan televizyonun yapısı, çalışma

[36] **Ulus**, 31 Ocak 1968, s.7.

[37] **Ulus,** 2 Şubat 1968, s.1-7.

şekli, canlı yayın, stüdyo yayınları, yayınlar ve televizyonun pahalı bir iş olduğundan bahsedilmiştir. Haberde kullanılan görselde canlı yayının ne şekilde yapıldığı bir kroki ile anlatılmıştır. Haberin devamında BBC televizyon stüdyoları ile Ankara televizyon stüdyosunun görselleri kullanılarak bir karşılaştırma da yapılmıştır. BBC televizyon stüdyoları görselinin altında "Dünyanın en modern stüdyoları Londra'daki BBC Televizyonunda bulunuyor. BBC, iki program üzerinden yayın yapıyor. Bunların biri renkli, biri de siyah-beyaz" açıklaması yapılmıştır. Ankara televizyon stüdyosunun görseli altında ise "Ankara Televizyonu Mithatpaşa caddesindeki bu binada çalışmaktadır. Televizyonun kuruluş hazırlıkları bu binada yapılmış, programlar hakkında hazırlıklar bu binada olmuş, kısaca Ankara Televizyonu herşeyi ile bu binada gerçekleştirilmiştir. Ankara Televizyonun stüdyoları binanın bodrumundadır" cümlelerine yer verilmiştir[38]. Bu karşılaştırmada Türkiye'ye televizyonun geç geldiği ve kat edilecek yolun uzun olduğuna vurgu yapılmıştır.

Hoş geldin televizyon!..

Derleyen: ARİF GELEN

Televizyon nedir, nasıl çalışır...

BİR STÜDYODA KAMERALAR, MİKROFONLAR, KABLOLAR, PROJEKTÖRLER, DEKORLAR YANINDA, PERDEDE GÖRÜNEN SANATÇILAR, TANINMIŞ KİŞİLER, ARTİSTLER YOK KUMCULAR GÖRÜLÜR. BUNLAR, KARMAŞIK DE KORUN ARASINA BİR KISIM ASKER GİBİ YER LEŞTİRİLMİŞLERDİR.

CANLI YAYIN

STÜDYO YAYINLARI

STÜDYOLAR

PAHALI BİR İŞ

KELOĞLAN'IN S

ALTIN PEŞİNDE

DERT ORT

HAŞIMGİL

BBC Televizyon stüdyoları

Resim 11. Ulus, 3 Şubat 1968.

[38] **Ulus**, 3 Şubat 1968, s.6.

BBC Televizyon stüdyoları

Dünyanın en modern stüdyoları Londra'daki BBC Televizyonunda bulunuyor. BBC, iki program üzerinden yayın yapıyor. Bunların biri renkli, biri de siyah - beyaz.

Ankara televizyon stüdyosu (*)

Ankara Televizyonu Mithatpaşa caddesindeki bu binada çalışmaktadır. Televizyonun kuruluş hazırlıkları bu binada yapılmış, programlar hakkında hazırlıklar bu binada olmuş, kısaca Ankara Televizyonu hareket ile bu binada gerçekleştirilmiştir.

(*) Ankara Televizyonunun stüdyoları binanın bodrumundadır.

Resim 12. Ulus, 3 Şubat 1968.

"Hoş geldin televizyon!.." haber dizisinin 4 Şubat 1968 tarihli "Dünyada TV" haberinin spotunda "Yeryüzünde 195 milyon televizyon alıcısı var. Alıcı toplamının dörtte birden fazlası Birleşik Amerikada. Dünyada televizyon olmayan ülkeler – Türkiye hariç. Afganistan, Ekvatör, Bolivya, Paraguay" cümlelerine yer verilmiştir. Haberin girişinde "Haziran 1967 Pazar günü, 'Dünyamız' başlığı altında bir televizyon programı aynı anda Avrupa, Afrika, Amerika, Kanada, Meksika, Avustralya ve Japonya'da birden yayınlandı. Bu programın dinleyici sayısı 500 milyonu bulmuştu" cümleleri kullanılmıştır. Haberin devamında Olimpiyat Oyunları, televizyon parası, büyük masraflar, reklam gelirleri gibi alt başlıklarla tüm dünyadaki televizyon yayınları hakkında bilgiler verilmiştir. Haberde kullanılan görsellerde 1960 Roma Olimpiyatlarında televizyon kameralarının yan yana yer aldığı bir an, havaalanlarında ünlüleri karşılamaya giden televizyonculara ve Vatikan'da Papalık sarayındaki bir törenin televizyon kaydına alınması anına dair fotoğraflar kullanılmıştır[39].

[39] **Ulus**, 4 Şubat 1968, s.6.

Hoş geldin televizyon!..

Derleyen:
ARİF GELEN

Dünyada TV.

YERYÜZÜNDE 195 MİLYON TELEVİZYON ALICISI VAR. ALICI TOPLAMININ DÖRTTE BİRDEN FAZLASI BİRLEŞİK AMERİKADA. DÜNYADA TELEVİZYON OLMAYAN ÜLKELER — TÜRKİYE HARİÇ, AFGANİSTAN, EKVATÖR, BOLİVYA, PARAGUAY.

Resim 13. Ulus, 4 Şubat 1968.

TELEVİZYON PARASI

195 MİLYON ALICI

BÜYÜK MASRAFLAR

PEVA
Piyasa Etüt ve Araştırma Bürosu
REKLÂM ARAŞTIRMA SERVİSİ

Resim 14. Ulus, 4 Şubat 1968.

Vatan Gazetesi (31 Ocak-7 Şubat 1968)

31 Ocak 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasında "Televizyon deneme yayınları başlıyor" başlığı ve "Yayınlar 30 kilometreden izlenebilecek" spotuyla verilen haberin içeriğinde "Ankara Televizyonu" yarın saat 19.30'da, deneme yayınlarına başlayacaktır. Ankara televizyonu'nun yayınları, verici merkez olmak üzere 30 kilometre çapındaki bir alan içinde seyredilebilecektir. Böylece, Ankara şehri içinde ve çevresinde oturanlar, televizyon yayınlarından yararlanabileceklerdir" cümlelerine yer verilmiştir. Haberin devamında "Ankara televizyonu'nun stadyoları, Mithatpaşa caddesinde TRT Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir binada kurulmuştur" cümleleri kullanılmıştır[40]. Haberde dikkat çeken en önemli nokta ise televizyon yerine özellikle "Ankara televizyonu" kelimelerinin kullanılmasıdır.

VATAN

Esrar ticaretinde Türkler başta geliyor

Seçim kanununun değiştirilmesi kesinleşiyor

AP. iç tüzüğü Meclis'ten geçirme kararı aldı

Muhalefet engellemeyi çalışacak

Kar'a saplanan iki ekspres kurtarıldı

Pueblo buhranına konseyde çare bulamadı

Kuvvetler alarmda

Çığ altında kalan sekiz kişi bildi

İşçilerimiz bir tahta fabrikası kuracak

TÜRK DOKTORLARIN GÖRÜŞÜ:

İnsanın organlarını değiştirmek mümkün

Sunay yurda dönüyor

Televizyon deneme yayınları başlıyor

46 telefon hattı işlemez hale geldi

100 işçi 4 aydır ücret alamıyor

Boykotlar devam ediyor

Asker giderlere 140 milyar dolar ayrılıyor

Asıf Berker vefat etti

Komutanlar Napoli'ye gitti

Sun'i gübreden gümrük kaldırılıyor

ASTIN BAŞARISI

Hayatın başlamasına yol açan madde bulundu

Resim 15. Vatan, 31 Ocak 1968.

[40] **Vatan**, 31 Ocak 1968, s.1.

2 Şubat 1968 tarihli gazetenin ilk sayfasında "Ankaralılar eksi 9 derecede televizyon seyretmek için kuyruğa girdi" başlıklı haber "Başkent'te televizyon sahibi 100 kişi var" spotuyla verilmiştir. Haberde kullanılan iki fotoğraftan ilkinin resim altında "Ankara'da başlayan televizyon deneme yayınına halk büyük ilgi göstermiştir. Resimde -9 derece soğuğa rağmen televizyon satan bir mağazada yayını izleyenler görülmektedir" cümleleri ikincisinin resim altında ise "Ankara'da televizyon deneme yayınları başlamıştır. Resimde yayınlar için son çalışmaları gözden geçiren televizyoncular görülmektedir" açıklamasına yer verilmiştir[41].

VATAN

6. Doğu'ya havadan gıda yardımı yapılıyor

Saygon'da ihtilal hükümeti kuruldu Vietkong'un taarruzu şiddetle devam ediyor

Amerikan birlikleri panik içinde..

18 milyar lira iç, 5 milyar dolar da dış borç var

Ankaralılar eksi 9 derecede televizyon seyretmek için kuyruğa girdi

Başkent'te televizyon sahibi 100 kişi var

Uykusuz geceler geçiren başkan: Johnson

TİP: "AP. Sosyalist kanadı tasfiye edip, dikta kurmak istiyor.,

CHP bu düzeni değiştirecektir

Mevduat sigortası uygulanacak

"Paramızı ver,, diye bağıran 240 işçi oturma grevine başladı..

Polis bir avukata işkence yapmış

Uluslararası İnsan Hakları Konferansı açıldı

İkiadere santralinin arızası giderildi

Resim 16. Vatan, 2 Şubat 1968.

[41] **Vatan**, 2 Şubat 1968, s.1.

Ankara'da başlayan televizyon denemesi yayınına halk büyük ilgi göstermiştir. Resimde -9 derece soğuğa rağmen televizyon satan bir mağazadayayını izleyenler görülmektedir.

Ankara'da Televizyon Deneme Yayınları Başlamıştır. Resimde yayınlar için son çalışmaları gözden geçiren televizyoncular görülmektedir.

Ankaralılar eksi 9 derecede televizyon seyretmek için kuyruğa girdi

Başkent'te televizyon sahibi 100 kişi var

ANKARA, 1

Deneme yayınlarına başlayan «Ankara Televizyonu» saat 19.30 dan 21 e kadar aksaksız de vam etmiş ve Yenimahalle vericisinin merkez olduğu çevreden optik 30 kilometre çapındaki daire içinde kalan bölgede seyredilebilmiştir.

Bu konuda görüştüğümüz televizyon teknik yetkilileri, ilk dakikalarda reji odasında meyda na gelen ve 2-3 dakika devam eden teknik a rıza haricinde, yayının gayet başarılı olduğunu bildirmişlerdir.

5 inci kanal ve 175 mc üzerinde yapılan ilk deneme yayınını, yüksek tepelerin arkasında kalan semtlerin gölgeli olarak takip ettikleri, diğer semtlerde ise net bir görüş sağladığını açıklayan teknisyenler, yayınların her yerde ayrı şekilde takip edilebilmesi için gerekli çalışmaların derhal başlıyacağını da sözlerine ekle mişlerdir.

SUNAY TELEVİZYONDA

«Ankara televizyonu», saat 20.00'de yayınla dığı «haberler» de Suudi arabistan ve Libya'ya yaptığı resmi ziyaretten yurda dönen Cumhur başkanı Cevdet Sunay'ın Esenboğa hava ala-

(Devamı Sa. 5 ...

Resim 17. Vatan, 2 Şubat 1968.

Tüm bu haberler dışında 7 Şubat 1968 tarihine kadar TRT ve televizyon yayını ile ilgili ayrıca bir habere yer verilmemiştir.

SONUÇ

İletişim tarihinin en önemli icatlarından biri olan, "sihirli ayna", "dünyaya açılan pencere" ve "devin gözü" gibi isimlerle anılan televizyonun dünyadaki yolculuğu uzun ve heyecanlı bir süreci takip etmiştir. Dünyada ilk televizyon deneme yayınının İngiltere'de 1936 yılında yapıldığını düşündüğümüzde televizyonun ülkemize gelişi yaklaşık 20 yıllık bir gecikme ile olmuştur. İTÜ Yüksek Frekans Kürsüsü Başkanı Prof. Mustafa Santur, öğrencileri Adnan Ataman ve Aldo D'orfani'nin başını çektiği çalışma grubunun özverili çalışmaları sonucunda ülkemizdeki ilk televizyon deneme yayını 9 Temmuz 1952 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi Taşkışla Yerleşkesi'nde İTÜ-TV tarafından gerçekleştirilmiştir. Teknik altyapının yetersiz olduğu bu dönemde Hollandalı şirket Philips'in Türkiye Genel Müdürlüğü'nden destek alınmıştır. Şirket şartlı bir anlaşma ile gerekli olan tüm cihazları İTÜ'ye sağlamış ve Türkiye'de en çok satılan televizyon markası da Philips olmuştur. 1 Mayıs 1964 tarihli ve 359 sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yasası ile devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını gerçekleştirmek amacıyla Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) kurulmuştur. Bu süreçte İTÜ-TV'nin tüm teknik ekipmanları da TRT'ye devredilmiştir. 31 Ocak 1968 tarihinde ilk yayını gerçekleştiren TRT ile Türkiye gerçek anlamda devlet kanalına kavuşmuştur. Televizyonun gündelik yaşama girerek her eve konuk olması ise bu tarihten sonraki dönemde başlamıştır. Televizyon yayın akışının gazetelerden takip edildiği, insanların birbirlerine televizyon izlemeye gittiği ve "televizyon misafirliğinin" başladığı bu dönemde televizyon artık gündelik yaşamın bir parçası olmuştur.

TRT'nin ilk deneme yayınının gazetelere yansımalarını analiz etmek adına yaptığımız arşiv taramasında Hürriyet, Vatan, Ulus ve Akşam gazetelerinin 31 Ocak 1968 tarihli sayılarının ilk sayfalarında bu habere yer verdiğini ancak Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde konuyla ilgili herhangi bir haberin yer almadığı görülmektedir. Örneklem olarak belirlenen gazetelerin 7 Şubat 1968 tarihine kadar taranan sayılarında TRT ve ilk yayın heyecanı dışında dünyada televizyonun gelişimi ve ülkemizdeki geleceğiyle ilgili olarak Hürriyet ve Ulus gazetelerinin kapsamlı haber çalışmaları hazırladığı göze çarpmaktadır. Hürriyet Gazetesi'nin 31 Ocak 1968 tarihli sayısındaki "Televizyon Ankarada" başlıklı yazıda Türkiye'ye ilk gelen televizyon vericisinin İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu olduğu ve Teknik Üniversite yayınlarının 1950 senesinden beri devamlı olarak yürütüldüğüne yer verilmiştir. Haberde ayrıca Teknik Üniversitenin

kullandığı vericinin 1949 yılında Philips Şirketi tarafından üniversiteye hediye edildiği bilgisi de kullanılmıştır. Philips marka televizyonun tanıtımı adına Türkiye'de televizyon konseptinin bu marka ile başladığı vurgulanmış ve markaya ait bir televizyon reklamına da yer verilmiştir. Ayrıca Hollanda'nın Eindhoven şehrinde bulunan Philips fabrikalarından bir görsele de yer verilerek hem markanın reklamı hem de ülkemizle dünya arasında bir kıyaslama yapılmıştır. Ulus Gazetesi'nin 3 Şubat 1968 tarihli sayısındaki "Hoş geldin televizyon!.." başlıklı yazıda da genel olarak televizyon anlatılmış, haberin devamında BBC televizyon stüdyoları ile Ankara televizyon stüdyosunun görselleri kullanılarak bir karşılaştırma yapılmıştır. Gazetenin 4 Şubat 1968 tarihli "Hoş geldin televizyon!.." haber dizisinin "Dünyada TV" haberinin detayında ise dünyada televizyon kullanımı, belli ülkelerle ilgili bilgiler ve canlı yayınlara dair örneklere yer verilmiştir. Bu kapsamda, dünyada ve ülkemizde televizyon ve kullanımına dair haberlerin belirlenen tarihlerdeki gazete sayılarında sayıca artmasıyla televizyonun artık gündelik hayata girmeye başladığını görmekteyiz.

Resmi kuruluş tarihi olarak 1964, fiili etkinlik olarak 1968 yılında insanların hayatına giren TRT, yayınlarının günümüze değin geçirdiği süreçlerle ve özellikle 2000 sonrasında kanal sayısı, içerik ve çok dilli yayıncılık anlayışıyla dikkat çekmektedir. Türkiye'nin tarihi belleği olan kurumun uluslararasılaşma ve dijitalleşme süreci özellikle bir devlet kurumu olarak umut vaat etmektedir. TRT'nin 2023'te hizmete açtığı küresel çevrimiçi yayın hizmeti olan "**tabii**" de bu anlayışın en güncel örneği olarak dikkat çekmektedir. Televizyon yayıncılığı alanında yerelden küresele damgasını vuran TRT'nin geleceğe dair yenilikçi bir strateji takip ettiğini görmekteyiz. Bu çalışma vesilesiyle, bir devlet kurumu olarak yerel unsurlardan beslenerek dijital çağı yakından takip eden TRT'nin Cumhuriyetimizin 100 yıllık birikimi içerisindeki yeri ve öneminin vurgulanmasıyla, yerli iletişim literatürüne önemli bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'deki televizyon tarihi ve dijitalleşme konularında tarihsel süreç üzerinden bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Televizyonun Türkiye'deki evrimini anlamak ve dijitalleşme sürecinin sektör üzerindeki etkilerini değerlendirmek, gelecekteki gelişmeler için önemli bir temel oluşturacaktır. İTÜ-TV'nin katkıları ve TRT'nin dijitalleşme stratejileri, televizyon yayıncılığının geleceğindeki rol ve önemi açısından dikkate değerdir. Sonuç olarak, Türkiye'deki televizyonculuk sektörü,

tarihinden aldığı deneyimle ve dijitalleşme süreciyle birlikte ileriye doğru hızla ilerlemektedir.

Gelişen teknoloji ve dijitalleşme, televizyon yayıncılığı sektöründe yeni fırsatlar ve zorluklar yaratmaktadır. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte, televizyon içeriğine erişim ve tüketim alışkanlıkları değişmiştir. İzleyiciler artık geleneksel televizyon yayınlarını terk ederek çevrimiçi platformlara yönelmekte ve istedikleri içeriği istedikleri zaman izleme özgürlüğüne sahip olmaktadır. Bu durum, televizyon yayıncılarının dijitalleşme sürecine adapte olmalarını ve çevrimiçi platformlarda varlık göstermelerini gerektirmektedir.

Türkiye'de televizyon yayıncılığı sektörü de dünyada yaşanan bu küresel değişimlere ayak uydurmuştur. Özel televizyon kanallarının yaygınlaşmasıyla birlikte rekabet artmış, yayın çeşitliliği ve kalitesi yükselmiştir. Dijitalleşme sürecinde ise hem özel kanallar hem de TRT, çevrimiçi platformlarda varlık göstermek için adımlar atmıştır. İnternet üzerinden canlı yayınlar, çevrimiçi video platformları ve dijital içerik üretimi gibi stratejiler benimsenerek, izleyicilere daha fazla seçeneğe ulaşma imkânı sağlanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'de televizyon tarihi ve dijitalleşme süreci birbirini tamamlayan önemli faktörlerdir. Televizyon yayıncılığı sektörü, tarihsel olarak büyük bir dönüşüm geçirmiş ve dijitalleşmeyle birlikte yeni bir döneme girmiştir. İTÜ-TV'nin Türkiye'deki televizyon yayıncılığının başlangıcındaki tarihsel katkıları ve TRT'nin kurulmasıyla başlayan ve gelişen süreçte günümüzün dijitalleşme stratejileri, sektörün gelişimine katkı sağlamakta ve gelecekteki yeniliklere adapte olma potansiyelini artırmaktadır. Türkiye'deki televizyonculuk sektörü, hızla ilerleyen dijital dünyada varlığını sürdürmek ve izleyiciye daha çeşitli ve kaliteli içerikler sunmak için sürekli olarak değişime ayak uydurmalıdır.

KAYNAKÇA

Çiçek Öztürk, Yıldız, "TRT Kurumu Ankara Oran Yerleşkesinin Kurumun Değişen Mekânsal İhtiyaçlarını Karşılama Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme", **TRT Akademi,** C 2, S 3, Ankara, Ocak 2017, s.199.

Ergeç Elpeze, Nüket, "Amerika'nın Irak'a Müdahalesine İlişkin Televizyon Haberlerinin İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C 5, S 1, Eskişehir, 2005, s.56.

Geyik, Kurbani, "Televizyon Haberciliği Alanında Teknolojik Gelişmelere Bağlı Olarak İş Yükünün Dönüşümü: TRT Örneği", **TRT Akademi,** C 6, S 13, Ankara, 2021, s.860.

Gönenç, Enver, Özgür, "İletişimin Tarihsel Süreci", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi,** S 28, İstanbul, 2007, s.97-99.

Karabulut, Mustafa, "Disiplinlerarasılık Bağlamında Trt ve Şiir (1968-2008)", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S 11, Siirt, 2018, s.20.

Özçağlayan, Mehmet, "Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Gelişimi", **Selçuk İletişim,** C 1, S 2, Konya, 2000, s.46.

Öztürk, Şerife, "Özel Televizyon Kanallarının Türk Haberciliğine Etkisi", **Selçuk İletişim,** C 3, S 2, Konya, 2004, s.100-102.

Tabii, https://www.tabii.com/, 15.08.2023.

Tasouji Dural, Canan, "İTU-TV Deneyimi ve Türkiye'de Ulusal Televizyon Yayınlarını Bekleme Süreci", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** S 57, Ankara, Bahar 2022, s.52-55.

Taşdelen, Birgül, Eroğlu Turan, Dilek, ve Taşlı, Hande, "Kâr Amacı Gütmeyen Televizyon Kanallarının Kurumsal İtibarı: TRT Örneği", **İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi İNİF E-DERGİ,** C 7, S 1, Malatya, Mayıs 2022, s.37-38.

Toksoy, Beyza ve Uzunay, Birol, "Medya Sektöründe Sanayi 4.0 Uygulaması: TRT Örneği", **Journal of Life Economics,** C 8, S 4, Çanakkale, 2021, s.435.

TRT Kurumsal, https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce, 09.04.2023.

TRT Kurumsal, https://www.trt.net.tr/kurumsal/trtnin-hikayesi, 09.04.2023.

Yıldırım, Besim, **İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Uygulama Alanları ve Aşamaları. İletişim Araştırmalarında Yöntemler: Uygulama ve Örneklerle** (105-155). (Besim, Yıldırım, Ed.), Literatürk Akademia, Konya 2015, s.105.

Youtube, VİBİo, (2021). Türkiye'de İlk Televizyon Yayınının Yapıldığı O An: "TRT DEĞİL!". 09.04.2023.

Gazeteler

Akşam Gazetesi, 31 Ocak 1968.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Şubat 1968.

Hürriyet Gazetesi, 1 Şubat 1968.

Hürriyet Gazetesi, 31 0cak 1968.

Hürriyet Gazetesi, 4 Şubat 1968.

Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1968.

Milliyet Gazetesi, 7 Şubat 1968.

Ulus Gazetesi, 2 Şubat 1968.

Ulus Gazetesi, 3 Şubat 1968.

Ulus Gazetesi, 31 Ocak 1968.

Ulus Gazetesi, 4 Şubat 1968.

Vatan Gazetesi, 2 Şubat 1968.

Vatan Gazetesi, 31 Ocak 1968.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MİLLİ İKTİSAT KURMA ARAYIŞI; TİCARET VE SANAYİ ODALARI GENEL KONGRESİ (12 ŞUBAT 1927-18 ŞUBAT 1927)

Ayşe YANARDAĞ[*]

Özet

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanından sonra devleti kurtarmak için birçok yenilikler yapmıştır. Osmanlı'nın yenilikleri yıkılmasını engellememişse de devlet ve toplum, gelenek ve tecrübeleri Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır. Osmanlı'nın yaptığı yenilikler içinde yetişen kuşaklar bu tecrübe ile Cumhuriyeti kurmuşlardır. Bu bağlamda ekonomi ve ticaret alanını ilgilendiren birtakım yenilikler ve kurumlar ortaya çıkmış bunlar da yeni devlete aktarılmıştır. Avrupa'daki gibi mesleki işbirliği ve dayanışmayı sağlamak üzere ticaret ve sanayi odaları kurulmuştur. İlk olarak 1880 yılında Dersaadet Ticaret Odası daha sonra Dersaadet Sanayi Odası kurulmuştur. Çeşitli aşamalardan geçen bu iki oda 1910 yılında Ticaret ve Sanayi Odası adını almış ve diğer şehirlerde de örgütlenmeye çalışmıştır. Osmanlı'nın yıkılmasıyla bu kurumlar yeni Türk devletine aktarılmış ve devletin milli iktisat politikalarına yön vermeye çalışmıştır. Bu odalar tarafından 1927 yılında Ankara'da ticaret ve sanayi odaları genel kongresi yapılmıştır. 12-18 Şubat 1927'de toplanan kongrede iktisadi meseleler görüşülmüştür. Ticaret Vekâletinin yerel oda kongrelerinde alınan kararlara dayalı olarak hazırladığı raporun içindeki meseleler ve kongre üyelerinin verdiği çeşitli teklifler kongre gündemini oluşturmuştur. Milli bir iktisadi yapı kurma arayışlarını yansıtan rapordaki meseleleri incelemek ve çözümler sunmak üzere komisyonlar kurulmuş, komisyonlardan gelen yeni raporlar müzakere edilmiştir. Sanayileşme, banka ve kredi, nakliye, ürünlerin ıslahı ve pazarlanması gibi önemli meseleler tartışılmıştır. Yeni Türk devletinin yöneticilerinin desteklediği kongrede alınan kararlar hükümete tavsiye niteliğindedir. Bu çalışmada ticaret ve sanayi odalarının 1927 yılına ait genel kongre tutanağı incelenmiştir. Osmanlıca olan kongre tutanağı transkript edilerek ele alınan meseleler tasnif edilmiştir. Ayrıca çeşitli telif eserler ile dönemin basınından faydalanılmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret ve Sanayi Odası, Kongre, Milli İktisat, Milli Sanayi

---

[*] Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, yanardag2006@gmail.com

SEEKING TO ESTABLISH NATIONAL ECONOMY IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: GENERAL CONGRESS OF CHAMBERS OF COMMERCE AND INDUSTRY (12 FEBRUARY 1927-18 FEBRUARY 1927)

Abstract

Before modern times, various trade and professional organizations emerged in the form of guilds in the west and east to ensure professional solidarity and cooperation. With the development of commerce and industry in Europe, chambers of commerce and industry were established instead of guild- type organizations. Although the chambers of commerce and industry that emerged in Europe had different organizational characteristics, they took care of every issue related to trade and protected their national merchants and industrialists. However, chambers of commerce and industry do not have religious and moral dimensions like guilds. Guild-type organizations were also found in the Ottoman Empire before the 19th century. The Ottoman Empire began to disintegrate in this century, and after the Tanzimat Edict, it made political, social, economic, cultural, legal and many innovations in order to save the state. In this context, some innovations were started in the economic life that deteriorated. First Dersaadet Chamber of Commerce was established in 1880 and then Dersaadet Chamber of Industry was established. These two chambers, which went through various stages, were named the Chamber of Commerce and Industry in 1910 and tried to organize in other cities in a similar way. During the Second Constitutional Era, chambers of commerce and industry took part in the national economy debates. The Ottoman Empire fell under occupation after the First World War, and the new and national Republic of Türkiye was established in its place with the National Struggle that started afterwards. With the collapse of the Ottoman Empire, a new Turkish state emerged from its wreckage, and the previous state and society took over their traditions and experiences. The innovations made by the Ottoman Empire provided a serious experience and knowledge in the founding period of the Republic of Türkiye. The generations that grew up in the innovations of the Ottoman Empire established the Republic based on this experience and knowledge. Chambers of commerce and industry, which are related to the economic field, were also transferred to the Republic of Türkiye. As a matter of fact, the General Congress of the Chambers of Commerce and Industry was held in Ankara in 1927 by these chambers. In the congress which convened on 12-18 February 1927, many economic issues were discussed. In this study, the general congress of the chambers of commerce and industry in 1927 was examined.

Keywords: Chamber of Commerce And Industry, Congress,National Economy,National Industry

GİRİŞ

Mesleki dayanışmayı ve işbirliğini sağlamak amacıyla kurulan ticaret ve sanayi odalarının kökleri geçmişte kurulan panayır ve çeşitli ticaret cemiyetlerine dayanmaktadır.[1] Zamanla bu amaçla lonca türü teşkilatlar doğuda ve batıda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da Coğrafi Keşifler, Reform, Rönesans, Aydınlanma ile ticaret ve sanayinin gelişmesi neticesinde lonca türü teşkilatlanmalar ortadan kalkmış, ticaret ve sanayi odaları örgütlenmeleri gelişmiştir. Eski lonca teşkilatlarının ticaret odalarından en önemli farkı dini ahlaki boyutları olmasıdır. İlk ticaret odası 1650'de Marsilya'da kurulmuş, sonra başka yerlere yayılmıştır.[2] Her ülkede örgütlenmeleri farklı olsa da bunlar ticaret ile ilgili her meseleyle ilgilenmiş, çözümler sunmuşlardır. Genellikle Fransız ve İngiliz olmak üzere iki tür örgütlenme modeli çıkmış, Fransa'da hükümete bağlı resmi, İngiltere'de ise serbest kuruluşlar olarak[3] ticaret yaptıkları ülkelerde de örgütlenmişlerdir.[4]

Osmanlı'da da bulunan loncalar başlangıçta şehir ticaretini elinde tutarken Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmiş, zamanla yerlerini dış ticareti elinde tutan yabancı tüccarlara ve onların temsilcileri dellal ve simsarlara bırakmışlardır. Tanzimat döneminde başlayan liberal politikalar sebebiyle mevcut esnaf örgütleri yabancı mallarla rekabet edememiş, 1913 yılında tamamen kapatılmıştır.[5]

19.yüzyılda Osmanlı, devleti kurtarmak üzere Avrupa tarzında yenilikler yapmıştır. Bu bağlamda lonca teşkilatlarının yerine ticari ve sınai bir örgütlenme şekli olarak ticaret ve sanayi odaları ortaya çıkmıştır.[6] 1880'de İstanbul'da Dersaadet Ticaret Odası arkasından Dersaadet Sanayi Odası kurulmuştur.[7] Ticaret odasının 24 üyeli kuruluna en az 25 yaşını doldurmuş ve beş yıl ticaret ile uğraşmış, cinayet ve herhangi bir suçtan hüküm giymemiş iflas etmemiş, etmiş ise itibarı iade edilmiş kimseler üye olabilmiştir. Ticaret Nezaretinin uygulayacağı ıslahatlar, gümrük tarifeleri,

---

[1] **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Kânunusani 1926.

[2] Ufuk Gülsoy ve Bayram Nazır, **Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2009, s.10-13.

[3] **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Kânunusani 1926.

[4] Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 88-92.

[5] Toprak, **age.**, s.19.

[6] Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret ve Sanayi Odalarının Kuruluşu ve Gelişimi", **Yeni Türkiye Osmanlı**, C 3, Ankara, 1999, s. 450.

[7] Gülsoy ve Nazır, **age.**, s.43; **BOA**, Sadaret Mukavelenameler, 18-20.

liman inşası, nehirlerde taşımacılık, posta, telgraf, demiryolu hatları, karayollarının yenilenmesi, inşası, borsalar açılması, ticaret gazeteleri çıkarılması, ticaretin gelişmesiyle ilgili kanunlar, her türlü mal, eşya, para vesaire ile ilgili görüş ve öneriler üretmek, kayıt tutmak, istenildiği zaman bunları Nezarete yazılı olarak bildirmek ile görevlendirilmiştir. 1881'de çıkarılan nizamnamesine göre danışma işlevi taşıyan bir kurumdur. Hükümet ile tüccar arasında tüccarı temsil eden aracı bir kurum olarak düşünülmüştür. Üye olma zorunluluğunun olmaması, gelirini üye aidatlarından sağlaması kurumun gelişmesini, baskı merkezi olmasını engellemiştir.[8] Ticaret, servet ve mamuriyetin gelişmesine hizmet etmek üzere kurulan oda[9] 1885'ten itibaren 15 günlük Dersaadet Ticaret Odası Gazetesini çıkarmaya başlamıştır.[10] Sanayi odasına gelince sanayinin gelişmesi için gereken tedbirleri almak, yenilik ve düzenlemeleri yapmak, fabrika, tezgâh kurulmasını sağlayacak teşvikleri belirlemek, sanayi sergileri düzenlemek, sanayicilere ödül vermek, sanayi gazeteleri çıkarmak, doğrudan veya istenildiği takdirde Ticaret Nezaretine görüş bildirmek görevleri arasındadır. Ardından kurulan ziraat odası da sanayi odası gibi faaliyete geçememiştir. Ticaret odası ise taşrada aktif olamasa da nispeten teşkilatlanmıştır. Taşrada teşkilatlanmasındaki başarısızlıklar sebebiyle 1889'da Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası ismiyle tek çatı altında birleştirilmiştir.[11] Ticaret ve sanayinin gelişmesi amacıyla yaptığı çalışmalar sebebiyle bazı oda üyeleri devlet tarafından ödüllendirilmiştir.[12] Oda bu amaçla Osmanlı ticari mallarının sergilendiği numune hane kurmuştur.[13] II. Meşrutiyet döneminde 1910 yılında odanın ziraat kısmı ayrılmış, Ticaret ve Sanayi Odası ismini almıştır. Milli devletlerin ortaya çıktığı bu dönemde milli politikalar Osmanlı'yı etkilemiştir. Ticaret ve sanayi odaları elverdiği kadar sanayileşme ve milli iktisat politikaları üretilmesine yardımcı olmuşlardır.

Ancak I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı dağılmış, Anadolu işgal edilmiş ve Türk Milli Mücadelesi başlamıştır. Milli Mücadele sonunda kurulan yeni milli Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendinden önceki bu birikimden faydalanmıştır. Tam bağımsızlık ve iktisadi gelişmişlik

[8] Koraltürk, agm., s. 450.

[9] **BOA**, Hariciye İstişare Odası, 163-103.

[10] Salih Seyhan, Türk İktisat Tarihinin Önemli Bir Kaynağı: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394108

[11] Koraltürk, agm., s.451; Gülsoy ve Nazır, **age.**, s.10-13.

[12] Gülsoy ve Nazır, **age.**, s. 74.

[13] **BOA**, Meclis-i Vükela Mazbatası, 60-60.

arasındaki ilişkiyi kavrayan cumhuriyetin kurucuları ticaret ve sanayi odalarını desteklemiş, odaların yerel kongrelerde[14] sunduğu rapor ve çözümler ile yakından ilgilenmişlerdir. Çalışmanın konusunu 1927 yılında ticaret ve sanayi odalarının ilk genel kongresi oluşturmuştur. Kongrenin Osmanlıca olan zabıtları transkript edilmiş, açılması ve ele alınan konular tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Ancak öncesinde Osmanlı Devleti'nden devralınan ve kongrede müzakere edilen bazı iktisadi meselelere kısa bir yer verilmesi uygun görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin İktisadi Mirasına Kısa Bir Bakış

Osmanlı'nın iktisadi mirası dönemin Avrupa gelişmelerine değinmeden açıklanamaz. Avrupa'nın geçirdiği Reform, Rönesans, Coğrafi keşifler, Aydınlanma, sanayileşme, sömürgecilik süreci, bilimsel ve teknik üstünlük ile artan ticaret küresel düzeyde iktisadi, mali ilişkileri ve kurumları değiştirmiştir. Coğrafi keşifler, sömürgecilik ve ticari faaliyetler sayesinde sermaye birikimi ve sermaye yatırımı, bankacılık, borsa gibi finans kurumları ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik ile biriken sermaye banka ve çeşitli kredi kuruluşları aracılığıyla bol kazanç getirecek bilimsel ve teknolojik yatırımlarda kullanılarak sanayi inkılabının finansman sorununu çözmüştür.[15]

Bu süreçte özgürlük fikirleri iktisadi alana yansımış, ticarete, sömürgeciliğe ve korumacılığa dayanan merkantilizme tepki olarak çıkan fizyokratların iktisadi fikirleri 19. yüzyılda liberal iktisadi akımlara zemin hazırlamıştır.[16] Devletin iktisadi hayata fazla müdahalesine karşı çıkan ve rekabete dayanan liberalizm sanayi inkılabının arifesinde olan İngiltere'de coşku ile karşılanıp burjuvazinin önünü açmıştır.[17] Liberalizm ilk sanayileşen İngiltere gibi rekabet gücü yüksek ülkelerin lehine işlemiştir. Buna karşılık sanayileşmede gecikmiş devletler korumacı iktisadi politikalar ile yabancı ürünlerin ülkeye girmesine engel olmuşlardır.[18] Milli devlet

[14] **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926 Senesi Kongresi**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul.

[15] Bengül Bolat, Ratip Ayaz, Sömürgeciliğin Tarihsel Seyri ve XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinin Kodları, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2099434

[16] Murat Pıçak, Sema Yılmazgenç, Hamza Kadah, "İktisat Metodolojisinin Evriminde Fizyokratların Rolü", **Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi 2019 Bahar Tam Metin Bildiriler Kitabı**, İstanbul, 2019, s.152.

[17] İsmet Parlak, Enis Öztürk, Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/932867

[18] Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.19.

anlayışının geliştiği bu dönemde iktisadi alanda millileşme korumacı politikalar ile sağlanmıştır. Avrupa'da liberalizm ve korumacılık ile hızlanan sanayileşme artan hammadde ve pazar ihtiyacı sömürgeciliği acımasızlaştırmıştır.

Sanayileşme, artan üretim ve ticari faaliyetler ile sermaye birikimi bankacılık kavramını geliştirmiştir. Sermayenin kullanımında ve kredi sisteminin gelişmesinde bankalar önemli rol oynamıştır. Bilimsel ve teknik gelişme kadar sermaye ve kredi kavramı sanayileşmenin itici gücü olmuştur. Hatta sermaye birikimi sermaye yatırımına dönüşmüştür.[19] Sermaye yatırımı olarak borsa kavramı ve uygulamaları gelişmiştir. Ticaretin gelişmesiyle ticari malın risklerini ve kazançlarını içine alan sözleşmeler borsacılığın en eski modelleridir.[20] 17.yüzyılda tüccar kuruluş ve kulüplerinin denetiminde olan sonra devletin kontrolüne geçen belirli kurallara göre değerli kâğıt alım satımı ve işlemlerinin yapıldığı borsalar ortaya çıkmıştır.[21] Borsaların asıl gelişmesi sanayi inkılabından sonra kapitalin çoğalması ile gerçekleşmiştir. Şirketlerin büyümesi, denizaşırı yatırımların ve ticaretin gelişmesi borsa işlemlerini ve hacmini büyütmüştür.[22] Çeşitli şekillerde uygulanan değerli kâğıt satışı ile halkın elindeki birikim sermayeye dönüştürülürken şirketler sermaye ihtiyacını, yatırımcılar birikimlerini değerlendirerek daha fazla kazanma imkânı elde etmişlerdir.[23]

Sanayileşme ile artan rekabet ürünlerin pazarlanması, pazar bulunması, pazarın elde tutulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ürünlerin markalaşma süreci başlamış,[24] markalaşma pazarlamanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Hammadde ve pazar meselesi yeni örgütlenmeleri meydana getirmiştir. Lonca örgütlenmeleri yerine ticaret ve sanayi odaları dışında

---

[19] Nuri Erkin, Başer **I.Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü**, yayınlanmamış doktora tezi, s.245-257.

[20] Murat Kesebir, Farklı Büyüklükteki Ekonomi ve Finansal Piyasalara Sahip Ülkelere Ait Borsa Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/668731

[21] Haydar Kazgan ve diğerleri, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi** 1.Cilt, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999, s.357.

[22] Mehmet Beşirli, "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası'ndan Eshâm ve Tahvilât Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, Ocak 2009, S 1, s.188-189.

[23] Osman Uluyol, **Sermaye Piyasalarında Yatırım ve Yatırımcılar**, İksad Yayınevi, Ankara, 2021, s.1-2.

[24] Didem Koca, Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1009168; Hüsamettin İnaç ve İbrahim Yacan, Ülkelerin Markalaşma Süreci ve Marka Kavramı, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/626360

kooperatifler gibi çeşitli kurumlar ortaya çıkmış, yeni bir sosyo-ekonomik çevre yaratmışlardır.[25]

Avrupa'daki gelişmeler Osmanlı'ya yansımıştır. Osmanlı sanayileşmeye çalışmış, kâğıt, ispirto, iplik, deri ve kundura gibi bazı sanayi müesseseleri kurmuştur.[26] Ancak isyanlar, savaşlar, toprak kayıpları dışında 1838 Balta Limanı gibi ticari anlaşmalar ile Osmanlı'nın gümrükleri üzerindeki bağımsızlığı kalkmış, sanayileşmiş ülkelerin ucuz ürünleri karşısında yerli üretici rekabet edememiştir. Liberal politikalarla yabancı ürünlerin pazarı haline gelen Osmanlı'da ithalat ve ihracat dengesi bozulmuş, cari açık artmıştır. Bozulan cari açık sonucu ilk kez 1854'te dış borç almaya başlamıştır.[27] İktisadi sıkıntıları çözmek ve sanayileşmek için 1863'te Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuş, ardından çeşitli esnaf şirketleri, sanayi mektepleri, sergi ve fuarlar açılmıştır. Ancak ithalatın artması, askeri, siyasi sebepler kadar iktisadi sebeplerle ya da demiryolu yatırımları gibi yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla Osmanlı borçlanması devam etmiştir.[28] Osmanlı borçlarını ödeyememiş, iflas etmiştir. Osmanlı'nın gelir kaynaklarının borçları karşılığında alacaklı devletlerin kontrolüne veren Duyun-u Umumiye 1881'de kurulmuştur. Bu kurum adeta devlet içinde devlet olarak iş görmüş, Osmanlı'yı borçlandırmaya devam ederek faaliyet alanını genişletmiştir.[29]

Kapitülasyon, borçlanma, yabancı ülkelerin artan ticari faaliyetlerinin yanı sıra Osmanlı'dan izin bile alınmadan yabancı bankalar kurulmuştur.[30] Osmanlı topraklarında ticaret yapan yabancı ülkelerin kendi bankalarını kurmaları karşısında Osmanlı kendi bankacılığını kurmak ve geliştirmek istemiştir. Avrupa'daki gibi bir sermaye birikimi ve iktisadi değişimin gerçekleşmemiş olması onu yabancı bankaların faaliyet alanı haline getirmiştir. Bankacılıkta önemli bir girişim olan ve devlet bankası niteliğini taşıyan Osmanlı Bankası'nın sermayesinin yüzde %3,7 si Osmanlı'ya ait

---

[25] Çelik Aruoba, Tarımsal Kalkınmada Kooperatifler'in Önemi Üzerine Bazı Düşünceler, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36949

[26] Ekrem Erdem, Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri, http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi48/ERUJFEAS_Jul2016_17to44.pdf

[27] Ahmet Uğur, Recep Karabulut, Osmanlı'da Dış Borçlar ve Tasnifi (1954-1914), https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1828283

[28] Erdem, agm., s.30-31.

[29] Faruk Yılmaz, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 54-55.

[30] Erol Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 2018, s.145.

olup geri kalanı İngiliz ve Fransızlara aittir.[31] Verilen imtiyazlara rağmen banka başka çıkar çatışmaları ile birlikte iktisadi faaliyetlerin canlı olduğu hasat mevsiminde sermayeyi Osmanlı'ya getirirken hasat mevsimi dışında ise Fransa'ya götürmüştür. Banka Osmanlı sanayileşme ve iktisadi faaliyetlerine önemli bir yarar sağlamamıştır.[32] Diğer yabancı bankalar da Osmanlı'ya yüksek faizle borç vermek ve döviz spekülasyonundan yararlanmak amacıyla faaliyete geçmişlerdir.[33] Osmanlı kendi bankacılığını kurma çalışmalarını bırakmamış, 1888'de Ziraat Bankasını, II. Meşrutiyette İtibar-ı Milli Bankasını kurmuştur.[34]

Benzer bir durum borsa alanında yaşanmıştır. Balta Limanı anlaşması ile Avrupa'nın finans kapitali bütün kurum ve ilkeleriyle Osmanlı'ya girdiğinden 1870'e gelindiğinde Galata'da resmi olmayan Avrupa'nın resmi borsaları tarafından kabul edilmiş bir borsa ortaya çıkmıştır. 1871 yılında çıkarılan Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi ile borsa faaliyetleri yarı resmi hale gelmiştir.[35] Öteden beri ticaret ile uğraşan Galata bankerleri denilen Osmanlı tebaası gayrimüslim azınlıklar devletin her türlü kredi işlerine hâkim olmuşlardır.[36]

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Osmanlı vergi[37], gümrük[38] düzenlemeleri ile iktisadi yapısını düzenlemeye çalışmıştır. Çağın bilim ve tekniğinden yararlanarak tarım ve hayvancılığı geliştirmek üzere mektepler açmış, Avrupa'ya öğrenciler göndermiş, toprak hakkında hukuki düzenlemeler yapmıştır.[39]

---

[31] Osman Uluyol, 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/614885

[32] Zafer Toprak, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sermaye Birikimi ve Kredi Kurumlarının Evrimi 1850-1950", **Activity-Active Dergisi'nin özel eki**, Kasım-Aralık, s. 2-5, s.5.

[33] Gökhan Sümer, Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve AB Bankacılık Sektörü ile Karşılaştırılması, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/286755

[34] Hüseyin Yücel, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği, 2017, Ankara, s.36.

[35] Haydar Kazgan ve diğerleri, **age.**, s.368-377.

[36] Yelda Demirağ, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114179

[37] Ahmet Yurtseven, Osmanlı Ekonomisine Dinamizm Verme Çabası: Tanzimat Dönemi Temettüat Uygulamaları, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/989518

[38] Birten Çelik, Osmanlı Gümrüklerinde 19.Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar, https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/09-BirtenCelik.pdf

[39] Ömer Yazan, 19.Yy. Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: "Çiftlik İdaresi" Örneği, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/507660

Liberal politikalar iktisadi sorunları ağırlaştırmış, milli iktisat politikasının temelini hazırlamış, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları bu politikaya geçişi hızlandırmıştır. Bu süreçte Osmanlı tebaası gayrimüslimler Avrupa'nın himaye politikalarıyla işbirliği yaparak Avrupalıların ticarette ortakları haline gelmiş, zenginleşmişlerdir.[40] II. Meşrutiyet döneminde milli, liberal ve meslekçi iktisat akımı olmak üzere çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bu üç akım Avrupa'daki gibi Türk milli burjuvazinin olmayışını milli iktisat anlayışının önünde bir engel olarak görmüş ve milli Türk burjuvazisi oluşturmak istemişlerdir.[41] İttihatçılar arasında müdahaleci iktisat anlayışını, dış ticarette himayeciliği, kambiyo[42] kontrolünü, borsa denetimini, milli şirketlere öncelik verilmesini savunan görüşler ortaya çıkmıştır.[43] Ticaret ve sanayide Türk girişimci sınıf meydana getirmek üzere 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.

Tüm bu fikir ve deneyimler yeni milli Türk devletine miras kalmış, milli iktisat politikalarının oluşturulmasında yararlanılmıştır. Nitekim iktisadi konularda uzlaşılamayan Lozan görüşmelerinin kesildiği sırada toplanan 1923 İzmir İktisat Kongresinde iktisadi bağımsızlığın vurgulandığı misak-ı iktisadi kararları kabul edilmiş, ülkenin iktisadi sorunlarına dair temel ilkeler belirlenmiştir. Kapitülasyonları ret eden kongre kararları, uzlaşılamayan İtilaf Devletlerine aynı zamanda siyasi mesaj olmuştur. Mesaj yerine ulaşmış, Lozan anlaşmasında, gümrükleri düzenlemekten mahrum bırakan kapitülasyonların her türlüsünün kaldırılması kabul edilmiştir. Ancak 1928'e kadar gümrüklerin kontrolü için beş yıllık geçiş süresi üzerinde uzlaşılmıştır.[44]

Osmanlı'nın iktisadi güçsüzlüğünün siyasi, askeri yıkıma götürdüğünü yaşayarak öğrenen cumhuriyetin kurucuları önemli dersler çıkarmışlardır. İzmir İktisat Kongresi kararlarında iktisadi sorunları iyi bilen tüccar ve sanayicilerin oluşturduğu ticaret odalarının yerel ve genel kongre yapmasına dair bir madde yer almıştır.[45] Önemli bir ticari merkez olan İstanbul'da milli

---

[40] Demirağ, agm., s.22.

[41] Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Yayınevi, İstanbul, 2003, s.82; Zekeriya Demir, İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1601370

[42] İki ülke arasında para değişimi.

[43] Haydar Kazgan ve diğerleri, **age.**, s.405.

[44] Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, Ankara, s.10-13.

[45] İnan, **age.**, s.42.

iktisat politikalarına katkıda bulunmak üzere bölgesel iktisadi sorunların dile getirildiği yerel bir kongre yapılmıştır.[46] 1927 yılında ise Ankara'da yapılan genel kongre mevcut sorunlara çözüm bulmak ve hükümet politikalarına yön vermek üzere toplanmıştır. Cumhuriyet hükümeti kongreye yakından ilgi göstermiş, yerel kongrelerde hazırlanan raporlara dayalı olarak Ticaret Vekâleti bütün ülkeyi kapsayan genel sorunları bir rapor halinde hazırlamış ve kongre üyelerinin görüş ve önerilerine sunmuştur.

Kongrenin Açılması

Kongre 12 Şubat 1927 günü Halk Fırkasında toplanmış, başbakan İsmet Paşa açılış konuşmasında ülkenin iktisadi faaliyetlerini incelemeye zemin olacak kongrelere önem verdiğini belirtmiştir. İsmet Paşa'ya göre iktisadi mücadele askeri, hatta mali mücadeleden daha geniştir. Bu nedenle kendisinin siyasetçi olduğunu, kendisinden uzmanlık isteyen ifadeler beklenmemesi gerektiğini, fakat aklının erdiği şeyin gelirin masraftan fazla olması gerektiğini belirtmiştir. Cumhuriyet hükümetinin iktisadi siyaseti ıslah etmeye çalışacağını, halka ait olan görevler de olduğunu, hükümetin görevlerini geciktirmeyeceğini, gerekli kanunları çıkarıp tedbirleri alacağını ifade etmiştir. İsmet Paşa'ya göre iktisadi mücadelede halka ait tedbirler üzerinde çalışmak önemli olup ertelenmemesi gerekir. Bu tedbirlerin birincisi girişimcilere diğeri bütün millete aittir. Bu asrın iktisadi mücadelesine uygun genel terbiye ve anlayış kazanıncaya kadar çalışılması gerektiğini belirtikten sonra Türk tüccarının malını müşteriye beğendirmeye çalışması gerektiğini örnek olarak vermiştir. Kongrenin bunlara temas etmesini, hükümetin görevinin himaye olduğunu, ancak iktisadın kanunlarına uygun bir mücadele yapılması zorunluluğu gibi noktalara değinmiştir. Devamında müteşebbislerin örgütlenmesini birlikte hareket etmesini tavsiye etmiştir. İktisadi mücadelede kongrenin hükümete ve millete bir istikamet verecek şekilde çalışmasını istemiştir.[47]

Kongrenin açılışı basında yer almış, İsmet Paşa'nın açılış konuşması verilmiş, Ali Süreyya imzasıyla İsmet Paşa'nın Nutkunu Dinlerken başlıklı kısa bir değerlendirme yapılmıştır. İsmet Paşa'nın iktisadi mücadelenin uzun süreceği, halkın ve müteşebbislerin alacağı tedbirlerin başarıyı sağlayacağını iktisadi meselelerin iktisadi hayatın kanunları ile çözülmesi gerektiği

[46] **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926 Senesi Kongresi**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul.

[47] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, 12 Şubat 1927, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Vekâleti Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi, 1927, s. 3-6.

noktalarına dikkat çekmiştir.[48] Yunus Nadi İktisadi Mücadele başlıklı makalesinde İsmet Paşa'nın konuşmasının önemine vurgu yapmıştır. Meseleyi hükümet ve vatandaş ile birlikte düşünülmesi gereken çetin bir iktisadi mücadele olarak değerlendirmiştir.[49]

Kongrenin ilk günü ticaret ve sanayi odalarının yerel kongre kararlarına dayalı olarak Ticaret Vekâleti tarafından hazırlanan rapor okunmuştur. Vekâletin incelediği yerel kongre kararları raporda ikiye ayrılmıştır; Birincisi her ticaret odasının bulunduğu bölgeye ait yerel iken ikincisi ise memleketin genelini ilgilendiren meselelerdir. Genel ve yerel meselelerin çözülmesinin memleket iktisadı üzerinde olumlu etki yapacağı ifade edilmiştir. Raporun sonunda, bölge kongrelerinin memleket iktisadıyla ilgili olan bakış açısının özet olarak anlatıldığı, fakat bunların dışında pek çok mahalli konular olduğu belirtilmiştir. Bu meselelerin münakaşası, dertlerin teşhis edilerek tedavisine ait sistemlerin kurulması beklentisiyle geleceğe dair umutlar vurgulanmıştır.[50] Raporun sermaye ve kredi meselesi kısmı Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanmıştır.[51] Cumhuriyet gazetesinde rapor hakkında geniş, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası'nda kısa bir özetleme yapılmıştır.[52] İstanbul Ticaret Odası temsilcileri de bir rapor hazırlayarak kongreye sunmuştur.[53] Ticaret Vekâletinin hazırladığı rapordaki meseleler ile İstanbul Ticaret Odasının raporundaki konu başlıkları hemen aynı denilebilir.

Raporun okunmasından sonra kongre başkanlığına Rahmi Bey geçmiş, ardından başkan vekilleri, ticaret, maliye ve sanayi komisyonlarının üyeleri seçilmiş, cumhurbaşkanının ziyaret edilmesi kabul edilmiştir.[54] Kongrenin gündemini raporda yer alan meseleler oluşturmuş, bu meseleler kongre komisyonlarında incelenerek hükümeti ilgilendiren konularda temenni mahiyetinde kararlar rapor olarak hazırlanmıştır. Komisyon kararları kongre üyelerinin görüş ve önerilerini almak üzere okunmuş ve oya sunulmuştur. İkinci toplantı 13 Şubat 1927'de yapılmış, kongreye gelen tebrik telgrafları okunmuş, çalışmaya yeni başlayan komisyonlardan henüz rapor gelmediği

[48] **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1927; **İstanbul Ticaret Odası Mecmuası**, Şubat 1927, Sayı 3.

[49] **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1927.

[50] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 25.

[51] **Hâkimiyeti Milliye**, 13 Şubat 1927.

[52] **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1927; **İstanbul Ticaret Odası Mecmuası**, Şubat 1927, Sayı 3.

[53] **İstanbul Ticaret Odası Mecmuası**, Şubat 1927, Sayı 3.

[54] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 26-29; **Cumhuriyet**i, 13 Şubat 1927.

için toplantı kısa sürmüştür.[55] Sonraki günlerde komisyonlardan gelen raporlar ve çeşitli teklifler tartışılmıştır. Komisyon raporları görüşülürken zaman zaman komisyon görüşlerine itirazlar yapılmış, kararlar üzerinde değişiklik istekleri söz konusu olmuştur.

Sermaye ve Kredi Meselesi

Raporun ilk başlığı sermaye ve kredi meselesi olup sıkıntı ve şikâyetler özetle şöyledir; mevcut bankalar çiftçi, tüccar ve sanayicinin ihtiyacını karşılayamadığı gibi yüksek faiz ve komisyonlardan şikâyet edilmektedir. Bazı yerlerde banka dahi yoktur. Ülkede üretim ve ticaret başladığı için kredi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1923-1925 ithalat ve ihracat rakamları kıyaslanmıştır. İthalat ve ihracat arasındaki olumsuz cari açık yani ithalatın çok ihracatın az olması durumu azalmaya başlamıştır. Cari açık tamamen kapanmamış olup ihracat rakamlarının fazla olması tüketim eşyası almaktan değil, üretimi arttıracak makine, traktör gibi araçlar almaktan kaynaklanmıştır. Şeker, un, kumaş gibi ülkede üretilebilen maddelere harcanmamıştır. Üretim amaçlı yapılan ithalat ile üretim arttıkça ithalat ve ihracat arasında bir denge meydana gelecektir. Rakamlar ithalat ve ihracat arasındaki dengenin iyiye gittiğini gösterdiği gibi zamanla sermaye ve kredi azlığı ortadan kalkacaktır. Kredi ihtiyacını karşılamak üzere bankalar kurulmuştur. Sanayi ve Maden Bankası açılmıştır. Özel teşebbüs bankaları kurulma aşamasındadır. Denizli İktisat Bankası; Kocaeli Halk Bankası; Karaağaç Bankası; Ürgüp Zürra ve Ticaret Bankası; Mersin-Tarsus Kurtuluş Bankası; Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Yeterli olmasa da bu bankalar sermayelerini arttırmakta kredi boşluklarını kapatmaktadırlar. Raporun bu kısmından sonra halkın elinde bulunan kullanılmayan sermayenin bankalara yatırılması ve ülkenin kullanımına sunulması için teşvik edilmesinde bireysel ve toplumsal fayda bulunduğunun halka anlatılmasının vatan borcu olduğu ifade edilmiştir. Savaştan önce piyasada elli milyondan fazla altın lira var iken bu paranın büyük kısmı faaliyet sahasından çekilmiştir. Bunun bir kısmının ortaya çıkmasının kredi eksikliğine çare olacağı, ayrıca bir devlet bankası kurulacağı ifade edilmiştir.[56]

[55] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 31-32.

[56] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 9-11.

Sermaye ve kredi meselesi ticaret komisyonunda incelenmiş, komisyonun raporu 14 Şubat 1927 günü müzakere edilmiştir.[57] Ülke mahsullerini dış pazarlara sevk etmek ve milli sanayiyi kurmak için sermaye bulunmadığı ifade edildikten sonra komisyon devlet bankası tesisi ile kredi süresinin altı aya uzatılmasını teklif etmiştir. Zaten hükümet devlet bankası kurmak istemektedir. Nakliye araçlarının yetersizliği, doğal sebepler ve zorunluluklar nedeniyle üç ay olan kredi süresi tüccar için yeterli değildir. İhracat iskelelerindeki bankaların kredi konusunda daha esnek davranması, Ziraat Bankası şubelerinin ticaret ve işlemleriyle de meşgul oldukları ancak bazı şubelerin bu işlemlerden kaçındığı tüccarın zor durumda kaldığı, bu meselelerin çözümü için hükümetten temennide bulunulması istenilmiştir. Komisyonun raporu itiraz edilmeden kabul edilmiştir.[58]

Kredi meselesi başka meselelerde de gündeme gelmiştir. 15 Şubat 1927 günü sanayi komisyonunun raporunda kredisizlikten sıkıntı çeken sanayicilere gümrüklerde verilmesi zorunlu olan depozito uygulamasında kolaylık gösterilmesi vurgulanmıştır.[59] Yabancı rekabetine karşı himaye edilmesi istenen ipekçilik ve kozacılık[60], süngercilik[61] gibi meselelerde kredi ihtiyacı tekrarlanmıştır. Kredi sorununa çözüm olarak vilayet umumi meclislerinin senelik bütçelerinin yüzde onunun Ziraat Bankası'na verilerek sermayesinin arttırılması teklifi vilayetlerin bütçelerinin yetersizliği ve daha acil ihtiyaçları nedeniyle kabul edilmemiştir.[62] Sermayesinin müsait olduğu yerlerde Emlak Bankası'nın şubelerinin açılması teklifi kabul edilmiştir.[63] Tütünün borsaya dâhil edilmesi kredi meselesinin çözülmesine bağlı görülmüştür. Tütünün tarlaya ekildiği zaman ziraatçının krediye duyduğu ihtiyaç dile getirilmiştir.[64]

Kredi, para, paranın değeri meseleleri iktisat bilimi açısından birbiri ile ilişkili konulardır. Yunus Nadi imzasıyla Paramızın Islahı başlıklı makalede ilk gün okunan raporun kredi başlığına dikkat çekilmiş, Türk parasının kıymeti üzerine bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Kongrede kredi

[57] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s.33; **Hâkimiyet-Millîy**e, 15 Şubat 1927.

[58] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 34-35.

[59] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 66.

[60] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 70.

[61] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 79.

[62] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 108-111.

[63] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 112.

[64] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 123-124.

meselesinin konuşulacağını ve kongrenin sonucunu bekleyeceğini belirtmiştir. Yunus Nadi'ye göre paranın kıymeti meselesi kongrede müzakere edilecek bir mesele olmayıp kongrenin bu karışık meselenin içinden çıkabilmesi olası değildir.[65] Yunus Nadi'nin sonraki yazısında Ticaret Vekili ile yaptığı bir görüşmede kredi meselesinin çeşitli yerlerden gelen temsilciler tarafından yerel bir sorun gibi anlatıldığını söylemiş ancak kendisi bunun kongrede genel bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.[66] Nitekim kongrede kredi meselesi genel bir mesele olarak tartışılırken paranın değeri meselesi tartışılmamıştır.

Ürünlerin Islahı ve Çoğaltılması

İlk gün okunan raporun ürünlerin ıslahı ve çoğaltılması başlığında[67] tarım ürünleri ıslah edilirse yüksek fiyatlarla satılacağı böylece ithalat ve ihracat arasındaki farkın ülke lehine çevrileceği belirtilmiştir. Yerel kongrelerde tartışılan bu meselede Ziraat Vekâleti çalışmalar yapmıştır. Tohumluk tanelerin yabancı maddelerden ve zayıf tanelerden ayrılması ve tohumun kaliteli olması konusundaki çalışmalara değinilmiştir. Eskişehir'de kurulan laboratuvarda tohumlar ıslah edilmeye çalışılmaktadır. Bir uzman Türkiye'yi dolaşıp yetiştirilen ürünleri incelemekte, tohumların ıslahı, daha iyi cinslerin getirtilmesi, bunların hangi iklim şartlarında yetiştirilebileceği çalışmaları devam etmektedir. Mesela Adapazarı'nda patates cinsinin ıslahı ve üretiminin arttırılması için bir uzman çalışmaktadır. Adana'da pamuk ıslahı için laboratuvar kurulmuştur. Acil bir mesele olarak dışarıya satılan hububat içinde taş, çakıl gibi maddeler çıktığına dair yabancı ülkelerden şikâyetler yapılmaktadır. Özellikle bira yapımı için kullanılan arpadan şikâyet olup ticaret odaları, borsalar ve tüccarların bu meseleyle ilgilenmeleri menfaatleri gereğidir. Her yerde kalbur makinaları kurulmalıdır ancak bu hükümetten ziyade ziraatçı ve tüccarın işidir.[68]

15 Şubat 1927 günü ürünlerin ıslahı ve çoğaltılması hakkındaki ticaret komisyonunun raporu görüşülmüştür.[69] Buğdayların temizlenip ayıklanmasına yönelik araçlar ve bilimsel tedbirler için Ziraat Vekâletinden temenni,[70] köylerde ağaç fidanı dikilmesi, yabani zeytin ve sakız ağaçlarının

[65] **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1927.

[66] **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1927.

[67] **Hâkimiyet- Milliye**, 14 Şubat 1927.

[68] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 11-12.

[69] **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1927.

[70] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 48-49.

aşılanması, ipekçilik için dut fidanları yetiştirilmesi ve ipek tohumlarının ıslah ve himayesi[71] hakkında ilgili makamlardan temennide bulunulması maddeleri kabul edilmiştir. Sonraki günlerde pamuk için bir standart sağlanması teklifi gelmiştir.[72] Cumhuriyet gazetesinde kongrenin devam ettiğine, ürünlerin ıslah ve çoğaltılmasının müzakere edildiğine dair kısa bir haber yer almıştır.[73]

Sanayinin Teşvik ve Himayesi

Raporun sanayinin teşvik ve himayesi başlığı altında[74] yerel ihtiyaçların milli üretim ile karşılanması amacıyla her ülkede tedbirler alındığı, hammadde üreticilerine ve sanayicilere destek ve muafiyetler verildiği vurgulanmıştır. Her ülke iktisadi bağımsızlığını sağlamak ve korumak için öncelikle iktisadi dengeyi sağlamak, ithalat ve ihracatını düzenlemek, milli sanayisini teşvik ve himayesini sağlam kanuni mevzuata dayandırmak zorundadır. Bu amaçla uygulanmakta olunan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yetersizdir. Kanunun uygulandığı tarihten itibaren 470 müessese muafiyet elde etmiş ancak elde edilen netice milli iktisat açısından yetersizdir. Sanayi gelişmelerini takip edecek müesseselerin himayesi zorunlu olup söz konusu kanunun tadil edilmesi gerekir. Kanunun tadil edilmesi için çalışmalar yapılmış, ayrıca savaş yıllarında üretimi azalan Hereke, Bakırköy Mensucat ve Beykoz Debbağ fabrikaları Sanayi ve Maden Bankası'na devredilip faaliyeti temin edilmiştir. Uşak şeker fabrikası, Kayseri ve Isparta iplik, Tosya, Maraş çeltik fabrikaları faaliyete geçirilmiştir. Milli ürünler yakında yabancı ürünlerden farksız hale geleceği gibi memleket ihtiyacını karşılayabilecektir. Bu nedenle sanayi müesseselerinin teşvik ve himayesi zorunludur. Ancak sanayi müesseseleri daima hükümet ve banka yardımıyla kurulamaz. Özel teşebbüse dayanmalıdır. Sanayi müesseseleri her memlekette himaye ve teşvik edilmektedir. Macarlar, Rumlar, Bulgarlar çeşitli imtiyaz, muafiyet ve müsaadeler ile olağanüstü himaye ve teşvik etmektedirler. Türkiye'de 1913 tarihli kanunundaki muafiyetler için gerekli şartların basitleştirilmesi ve muafiyetlerin genişletilmesi gerekir. Yeniden düzenlenen kanun layihasında komşu devletlerin kanunları ve mahalli ihtiyaçlar ile ticaret ve sanayi odalarının görüşleri incelenerek milli sanayinin kurulması için tedbirler

[71] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 50-51.

[72] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 115.

[73] **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1927.

[74] **Hâkimiyet- Milliye**,14 Şubat 1927.

alınmıştır. Ticaret ve sanayi odaları raporlarında vergi muafiyeti istenilmiş, şehir ve kasaba civarında arazi temin edilemediğinden ve gümrük muafiyeti için mevcut uygulamanın şeklinden şikâyet edilmiştir. Kanun ile sanayi müesseselerine parasız verilecek arazi konusundaki kısıtlamalar sebebiyle bu müsaadeden faydalanmak mümkün olmamıştır. Bu durum yeni kanun layihasında dikkate alınmış, şehir ve kasaba dâhilinde sanayi müesseselerine arazi temini için gerekli arazinin takdir edilecek bir bedel karşılığında terk edilmesi sağlanmıştır. Aynı layihada arazi ve kazanç vergileri ile ilgili muafiyet idare ve belediyelerin tahsil ettiği bütün vergilere genişletilmiştir. El tezgâhları ile işleyen müesseseler de kazanç vergisinden muaf edilmiştir. Kanunun uygulanmasında ortaya çıkan birçok sorun yeni kanun layihasında ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca raporda serbest bölgelerin kurulmasının sanayiyi teşvik edeceği belirtilmiştir.[75]

Kongrenin ilk günü başkan İstanbul'dan sanayicilerden bir heyet geldiğini ve incelenmekte olan mevcut Teşvik-i Sanayi Kanunu hakkında Vekâlete ve kongre sanayi komisyonuna istişari nitelikte görüşlerini sunmak istediklerini söylemiş, heyetin görüşlerini komisyonda sunması kabul edilmiştir.[76]

Sanayi komisyonu 15 Şubat 1927'de Türkiye'de sanayinin teşvik ve gelişmesi hakkındaki incelemesini sunmuştur. Komisyon İstanbul'dan gelen heyetin görüşlerini de dikkate alarak hükümetin hazırladığı henüz kanunlaşmayan teşvik-i sanayi hakkındaki kanun layihasını inceleyip eksik noktaları hükümetin dikkatine sunmak üzere kongreye arz etmiştir. Kanun layihası metni kongre zabıtlarında tam metin olarak yer almamıştır. Sadece bazı maddelerde yapılması istenilen değişiklikler metin içindeki bazı kısa ibarelerin çıkartılması veya ilave edilmesi şeklinde yer almıştır. Teşvikten yararlanacak müesseselerin kullandığı enerji ve çalıştıracağı işçi miktarı, vergi muafiyetleri, verilecek arazi ve bina değerlerinin belirlenmesi, muafiyetin başlama süreci ile ilgili değişiklikler üzerinde önemli bir tartışma olmadan kabul edilmiştir.[77]

Sanayiyi teşvik meselesinde kanun layihasına ilave edilmesi istenen noktalar ise şöyledir; Kanundan sadece büyük sermayeli fabrikaların değil küçük sermayeli fabrikaların işçilerinin de kazanç vergisinden muaf edilmesi teklifi tartışmaya sebep olmuştur. Başkan büyük sermayeli fabrikaların ülke

[75] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 12-20.

[76] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 30.

[77] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 61-64.

iktisadındaki tesirinin başka olduğunu, teşvik için konduğunu söyleyince bir üye Anadolu'da yirmi bin lirayı bir araya getirmek zordur sözleriyle muafiyetin sadece büyük şirketlere verilmesine itiraz etmiştir. Bir başka üye bütün işçi sınıfının kazanç vergisinden istisna edilmesi anlamına geleceğini, maliyenin buna tahammülü olmayacağını söyleyerek muafiyetin genişletilmesine karşı çıkmıştır. Neticede bir temenni ve Maliye Vekâletinin onayına bağlı olduğundan madde oylanmış ve ret edilmiştir. Sanayiye ait bütün makine, araç ve gereçlerin ziraat makineleri gibi gümrüksüz ithal edilmesi, dışardan getirilen hammaddelerin gümrük vergisi muafiyetinin Vekâlet tarafından onaylanmasına kadar olan sürede gümrük idarelerine verilen depozito parası yerine ticaret odaları tarafından onaylanmış kefalet belgesi verilmesi maddesi kabul edilmiştir.[78]

Teşvik-i sanayi listesindeki hammaddelerin genişletilmesi zorunlu olup bu listelerin hazırlanmasında ticaret ve sanayi odalarının görüşlerine müracaat edilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca yabancı rekabetine karşı korunması istenen faaliyet konuları sıralanmıştır. Bunlar özetle şöyledir;

Dutçuluk, ipekçilik, dokumacılık; hükümetin acilen çare bulması, ipek böceği ve tohum yetiştirilmesi hakkındaki kanuna göre nakdi mükâfatın devlet bütçesinden ya da mahalli idarelerden sağlanması zorunludur. Fidanlık ve koza yetiştirenlere mükâfat, iklimi müsait yerlerde halka ücretsiz fidan dağıtılması, dutlukların oluşturulması, ipekçilik ve böcekçiliğe dair halka dersler verilmesi, fabrikaların tüm yıl çalışması için gereklidir. Fabrikatörün, işçinin ve memleketin mal bulamadığı için zarar görmesinden dolayı ithal edilecek hammaddenin yani kozanın gümrüksüz olması istenilmiştir. İpekçiliğin gelişmesi için kozanın bir süre gümrüksüz ithali tartışmalara sebep olmuştur. Dutlukların ve koza üretimini azaltacağı gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Gümrüksüz ithalatın fiyatların uluslararası piyasalarda belirlenmesi sebebiyle fiyatlara etki etmediği iddia edilmiştir. Fabrikatörün sermayesinin fazla hammadde bulundurmaya yetmediği, hammadde fiyatlarının murabahacılar elinde fazla yükseldiği gerekçeleriyle teklif savunulmuş ancak ret edilmiştir.[79]

Kerestecilik, ormancılık; iç sarfiyat ve ihracat için vilayetlere fen memurları gönderilip ihalelerin mahallinde yapılması, araç-gereç verilmesi, ormanlarda yolların inşa edilmesi, yolların ve köylerin inşasına kadar seyyar dispanser bulundurulması, ormancılık ile uğraşan tüccarın sermayesine göre

[78] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 64-66.

[79] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 68-75.

faaliyette bulunacağı ormanın büyük olması halinde maliye tarafından borç verilmesi istenilmiştir. Muğla'dan Bahaeddin Bey meselenin büyük olduğunu, çok geniş ormanlar bulunduğunu, ormanların işletilmesindeki sıkıntılarını dile getirmiştir. Bu konuda fen memurlarının araç-gereç eksikliği, orman idaresiyle uyuşmazlıklar ve idarenin emir ve kararlarının gecikmesi sebebiyle ormanların işletilemeyip tüccarın zarar ettiğini anlatmıştır. Araç-gereç yokluğundan elde edilen ürünün miktarına dair anlaşmazlıklar ve uzayan yazışmalar, cezalar, orman mektebinden az mezun çıktığı için fen memuru bulundurulmasındaki zorluklar, orman muamelatının karışıklığı, tarifelerdeki anlaşmazlıklar ile devam etmiştir. Bunların ormanların işlenmesine engel olduğunu, işlenmemiş ormanların yanmaya mahkûm olduğunu belirtmiştir. Kanunda bulunan mektep, hastane gibi tesislerin dağ başındaki ormanlarda yapılamayacağını, mevzuatın basitleştirilmesini savunmuştur. Ankara'dan Emin Bey bunun Ziraat Vekâletine ait olduğunu, ticaret kongresini alakadar edip etmeyeceğini bilmediğini ama memleketin iktisadında önemli olduğu söylemiştir. Ormancılıkta ifrat ve tefrit bulunduğunu, Ziraat Vekâletinin tüccar zihniyetiyle bu servetten faydalanılması gerektiğini söylemiştir. Hiç işlenmemiş ormanlar bulunduğu halde dışarıdan kereste geldiği ve bunun memlekete zarar verdiğini, yeni bir şekil bulmak gerektiğini savunmuştur. Ayrıca ormanların işletilmesinde sermaye azlığını ilave etmiştir. Başkan Ziraat Vekâletinin temsilcisinin kongrede bulunmadığını, yeni bir orman kanunu gerektiğini, ormancılık ile ilgili bu temenninin Ziraat Vekâletine gönderileceğini söylemiştir.[80]

Taktircilik (damıtma); yani alkol üretme maddesinde Müskirat-ı İnhisar İdaresinin Aydın, Bodrum gibi incir bol olan yerlerde birer taktirhane inşa etmesi sanayi ve ticaretin gelişmesi açısından faydalı görülmüş, tartışmasız kabul edilmiştir.[81]

Süngercilik; Akdeniz sahillerinde sünger avcılığının önemli gelir getireceğinden Marmaris çevresindeki adalardan uzmanlar getirtilmesi ve girişimcilere maliyeden borç para verilmesi temenni edilmiştir. Bahaeddin Bey bunun kredi meselesi olduğunu ve hükümetin para veremeyeceğini söyleyerek itiraz etmiş, ancak süngerciliğin öğrenilirse paranın geleceğini söylemiştir. Başkan gereken kolaylık gösterilir demiştir.[82]

---

[80] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 75-78.

[81] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 78.

[82] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 79.

Zeytincilik ve bağcılık; zeytin ve üzüm ağaçlarının hastalıklarıyla mücadelenin fenni usullerle yapılması gerektiği, aşısız ağaçları aşılayanlara mükâfat verilmesi, zeytinliklere başıboş hayvanları bırakanlara ceza verilmesi, zararlı böceklerin itlafıyla ilgili kanundaki belirsiz olan nebatat kelimesinin değiştirilerek işcar (ağaçlandırma) kelimesinin ilave edilmesi istenilmiştir. Bu madde sırasında zeytin yetiştirilen bölgeye gelen memurların sıcaktan şikâyet edip gittikleri, böyle giderse iki sene sonra zeytin ağacı kalmayacağı eleştirisi yapılmıştır. Başkan zeytin hastalıklarının tedavisinin kolay olmadığını, İtalya, İspanya gibi yerlerde bile büyük teşkilatla yapıldığını, Ziraat Vekâletine temenninin iletileceğini söylemiştir.[83]

Debbağat (dericilik); önemli miktarda hayvan derisi çıkmasına rağmen kesim veya kurutma fenni şekilde yapılmadığından ihraç edilen deriler değerinin altında satılmaktadır. İlkel şekilde işlenen deriler için tesisler kurulması temenni edilmiştir. Muğla'dan Bahaeddin Bey derilerin işlenmesi sırasında yaydıkları koku nedeniyle dericilerin mekânı meselesine değinmiş, bu sanatın desteklenmesini istemiştir. Başkan hükümetin sadece uzmanlar göndereceğini, yerel girişimcilerin birleşerek bunu ıslah etmesi gerektiğini söylemiş, para ve kredi meselesine, her işi hükümetten beklememek gerektiğine vurgu yapmıştır. Böylece sanayi komisyonunun raporu bitmiştir.[84]

Raporun bağ ile ilgili kısmında önemli bir şey söylenmemişse de 17 Şubat 1927 günü üzüm hakkında bazı teklifler gelmiştir. İhraç edilemeyen sadece içki yapımına yarayan üzümlerin değerlendirilmesi, bağcılığın desteklenmesi kabul edilmiştir.[85] Bilecik'te harap olan üzümlerin değerlendirilmesi için alkol fabrikası yapılması teklifi gelmiştir.[86] Benzer şekilde alkol üretimi ile ilgili olarak Müskirat İnhisar Şirketi'nin yerli anason kullanması isteği,[87] Kütahya'da ve Eskişehir'de bira fabrikası kurulması teklifleri gelmiştir.[88] Cumhuriyet gazetesinin kısa haberinde sanayiyi teşvik meselesinin ele alındığı yer almıştır.[89]

---

[83] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 79-80.

[84] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 80-81.

[85] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 102-103.

[86] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 116.

[87] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 101.

[88] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 112-113.

[89] **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1927.

Nakliyat

İlk günü okunan raporun nakliyat başlığı altında ürünlerin pazar yerlerine sevkinde gerekli olan otomobiller, trenler, vapurlar meselesi, tüccarın şikâyetleri, temennileri ve ihtiyaçlarının yerel kongrelerde gündeme geldiği belirtilmiştir. Birçok yerden trenlerle ticaret dünyasına bağlanmak istenilmiştir. Trenlerin tüccarı sıkan usullerinden, tesisat ve teşkilatından, tarifelerin ağırlığından şikâyet edilmiştir. Memleketin demir yollarıyla birbirine bağlanması en büyük amaçtır. Nitekim Ankara, Çankırı, Çerkeş, Zağferanbolu, Zonguldak, Ereğli arasında bir metrelik dar hat inşası bir İsveç gurubuna verilmiştir. Aynı gurup Malatya, Diyarbakır hattını yapacaktır. Turhal, Sivas, Kayseri hattını Belçika gurubu inşa edecektir. Ulukışla, Kayseri arasında bir hat inşası düşünülmekte olup bu konuda müracaat gerçekleşmiştir. Talep olursa Sivas-Erzincan istikametindeki de verilecektir. Bu hatlar memleketin ihtiyacını ortadan kaldıracak, yenilerinin inşasına devam edilecektir. Trenlerde zarar gören eşya için verilen tazminat meselesi tüccarın aleyhinedir. Tren tarifelerinin indirilmesi ürünlerin pazar yerlerine ucuza sevk edilmesini ve rekabetten korunmasını sağlayacaktır. Fakat tren idarelerinin zararına tarifeler indirilemez. Çeşitli istasyonlarda yüklenen malların mesafe dikkate alınmaksızın aynı tarifeye tabi tutulması isteklerine gelince makul istekler incelenecektir.[90]

Raporun deniz nakliyatı kısmında limanlar arasında işletme hakkına[91] sahip olduktan sonra milli gemiciliğin geliştiği vurgulanmıştır. Ancak Seyrisefain İdaresinin sefer tarifeleri ve nakliye ücretleri hakkında kongrelerde şikâyetler yapılmıştır. Mesela Dörtyol portakallarının hızlı sevk edilebilmesi için mevcut seferlere ilaveler, ayrıca postalar tesisi, ücretlerin indirilmesi gibi isteklerde bu idare elindeki mevcut gemilerle istenen seferlerin yapılmasına çalışmıştır. Mevcut vapurlarla yapılan seferler ihtiyacı ortadan kaldıramasa da çaba sarf edilmiştir. Limanlara yeterli sayıda vapur uğramadığından şikâyet edilmiş fakat imkân nispetinde nakliyat sağlanmıştır. 1926'dan önce Seyrisefain İdaresinin gemilerinin toplam tonajı 25226 iken bugün 44693'e çıkmıştır. İki şilep ile bir vapur daha satın alınmasına karar verilmiş olup toplamı sekiz bin tondan aşağı olmayacaktır. Özel gemi sahipleri de nakliyattaki sıkıntıyı hafifletmektedir. Ayrıca şose yolları inşaatında gelişme olduğu ifade edilerek rapor sona ermiştir.[92]

---

[90] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 15-16.

[91] Kabotaj.

[92] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 16-18.

Nakliyat meselesi komisyon raporu 15 Şubat 1927 günü 16 madde olarak görüşülmüştür. Bu maddeler özetle şöyledir[93]:

1. Anadolu hattında buğday gibi un nakliyatının da indirimli tarife ile yapılması. Bu maddede Anadolu Demiryolları Ticaret Müdürü Eşref Bey açıklama yapmıştır. İdarenin yetkili olduğu tarifenin belirlenmesinde kıymet ve mesafenin dikkate alındığını, un ile buğday arasında kıymet farkı bulunduğunu, kıymet farkına göre tarifenin yapıldığını, un ile zahire nakliyatının farklı olup un için özel tedbirler alındığını, ayrı vagon ayırmak gerektiğini açıklamıştır. Bazı üyeler Trakya üreticilerinin de indirimden faydalanmasını teklif etmiştir. Başkan iki hat arasındaki farkın kaldırılmasına dair olan teklifin kongre temennileri arasına alındığını, un ile buğday arasında kıymet farkı olsa da aynı derecede tutulmasına katıldığını ifade etmiş ve teklif genel bir indirim olarak kabul edilmiştir.[94]

2. Haydarpaşa'dan doğu vilayetlerine giden eşyanın Pozantı-Nusaybin üzerinde ve Suriye sınırında uzun süre beklerken doğudan gelen eşyanın süratle sevk edilmesinin Türk tüccarlarını zarara uğratması nedeniyle bu durumun ortadan kaldırılması. Nafia Vekâleti temsilcisi Muhtar Bey buna dair Vekâlette bilgi olmadığını, meselenin açıklanmasını istemiştir. Diyarbakır'dan Mehmet Sakin Bey gecikmenin çoğunlukla kasten kumpanya tarafından yapıldığını söyleyince Muhtar Bey anlaşmaya göre sürenin 7 gün olduğunu, genellikle Mardin'den şikâyet olduğunu, eğer şikâyet olursa Vekâletin bakacağını ifade etmiştir. Diğer maddeye geçilmiştir.[95]

3. Nusaybin-Pozantı hattı istasyonlarında hiçbir hizmet karşılığı olmadan vezniye (ağırlık) ücreti alınmaktadır. Eskiden buğday indirimli tarifeye tabi iken şimdi üçüncü sınıf tarifeye tabi olduğundan alınan vezniye ücretinin indirimli tarifeye çevrilmesi. Muhtar Bey eşyanın tartılması gerektiğinde ücretin alındığını, tartılmadan böyle bir ücretin alınamayacağını vurgulamıştır. Elazığ temsilcisi Şükrü Bey Elazığ kongresinde bunun dile getirildiğini hiçbir şeye dayanmadan böyle bir ücret alındığını söylemiştir. Başkan meselenin takip edileceğini, yanlışlık varsa düzeltileceğini ifade etmiştir.[96]

---

[93] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 52-61.

[94] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 53.

[95] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 54.

[96] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 54-55.

4. Şümendüferlerde mercimek, fasulye, nohut, patates, bulgur ve balya halinde kuru otların indirimli tarifeye tabi tutulması. Başkan indirimli tarifenin memleket iktisadı için önemli olduğunu ancak trenlerin zararına çalışamayacağını ifade etmiştir. Muhtar Bey samanda indirimli tarifeye geçileceğini söyledikten sonra diğer maddeye geçilmiştir.[97]

5. Kasaba hattında bir vagona yüklenen palamut vagonu doldurmadığı halde tam vagon ücreti alınması durumunun düzeltilmesi.

6. Erbaa ile Amasya arasında şose yol inşa edilmesi.

7. Haydarpaşa'dan Mardin'e kadar ticari eşya için yapılan işlemlerin Yenice'de tekrar uygulanması durumunun düzeltilmesi.

8. Şümendüferlerin bazı müesseseler için özel tarife uygulamasının kaldırılması.

9. Eski olan demiryolları nizamnamesinin tadil edilmesi.

10. İstasyonlarda tüccara geç verilen vagon süresinin azaltılması.

11. Ticari eşyanın şümendüferlerle hızlı sevkinin sağlanması.

12. Şümendüferlerde bagaj eşyasının sigorta bedelinin azaltılması.

13. Milli vapurların vergi oranının Seyrisefain İdaresi ile aynı olması, limanda yer bulamayıp çok beklemeleri ve zarar görmeleri durumunun ortadan kaldırılması.

14. Akdeniz limanlarına posta yapan vapur tonajlarının arttırılması.

15. Seyrisefain vapurlarının milli vapurlarla rekabeti nedeniyle genel bir tarife ve anonim şirketler kurulması.

16. Bazı yabancı vapurlar Yunan limanlarında daha ucuza nakliyatta bulunurken Türkiye limanlarında fahiş fiyatlar uygulaması durumunun düzeltilmesi.

5-16. maddeler genellikle itiraz edilmeden kısa açıklamalarla kabul edilmiştir.[98] Nakliyat meselesinde sonraki günlerde başka teklifler gelmiştir. 17 Şubat 1927 günü güney, orta ve kuzey vilayetlerini birbirine bağlayacak demiryolu hatlarının yapılması teklifi kabul edilmiştir.[99] Birecik Kasabası

[97] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 55.

[98] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 56-60.

[99] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 100.

Fırat Nehri üzerinde alınan ağır verginin kaldırılması[100] teklifi gelmiştir. Aynı gün istasyonlarda hangar ve silo ihtiyacına dair teklif hükümete iletilmek üzere kabul edilmiştir.[101]

Gümrükler ve Gümrük Tarifeleri

Vekâletin hazırladığı raporun gümrükler ve gümrük tarifeleri meselesi özetle şöyledir; Gümrük işlemlerinin ve gümrük tarifelerinin ticaretteki önemi açıktır. Vekâlete gümrük işlemleri hakkında yapılan müracaatlar incelendiğinde bunların en önemlisinin bazı yerlerdeki gümrük müdürlüklerinin yeri, ticari önemi ve iktisadi durumu dikkate alınarak tespit olunmuştur. Gümrük işlerinde kolaylık ve hızlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Tüccarın istediği şekilde işlemlerin hızlandırılması ve düzenlenmesi için tedbirler alınmıştır. Hayvan ihraç olunan mahallerde ihracat mevsiminde veterinerler bulundurulması sağlanmıştır. 30 Mayıs 1926 talimatnamesi ile İstanbul Limanına gelen gemilerin gümrük kontrol işlemlerinin hızlı ve kolay yapılması için tedbirler alınmıştır. Gümrüklerde çalışan hamallar ücretinin tespitinde ticaret odalarıyla belediye meclislerinden üye bulunan bir komisyon tarafından tayini sağlanmıştır. Ticari malın hasara uğramaması için bunların mesai tarzı ve hareket suretleri özel talimatnamelerle tespit edilmiştir. Temmuz 1926 talimatnamesi ile İstanbul Limanında vapurların yerleri, şamandıraların durumları düzenlenmiştir. Gümrük tarifelerinde uluslararası iktisadi esaslar dikkate alınmalıdır. Şu an geçerli tarife üzerinde tartışma açmak lüzumsuzdur. Yeniden düzenlenecek tarifede memleket üretiminin karşıladığı kadar dışarıdan gelecek olan ürünlerle de rekabet edebilecek ve ayrıca ihracatımızın dış piyasalarda zorluklara maruz kalmayacak şekilde hareket edilecektir.[102] Lozan Anlaşması gereğince gümrük tarifeleri 1928 yılında düzenleneceğinden bu mesele tartışılmamıştır.

Gümrükler hakkında 17 Şubat 1927 günü komisyon raporu altı madde olarak müzakere edilmiştir;

1. Gümrük tarifeleri iktisadi olarak önemli olup tetkik edilmesi gereken bir konudur. Tarifeleri tetkik ve tespit etmekle görevli komisyonun bir an önce bu meseleyi sonuçlandırması.

2. Gümrük hamallarının kullandıkları kancaların çuvalları yırtıp parçalaması nedeniyle kanca kullanılmasının yasaklanması.

---

[100] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 113.

[101] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 107-108.

[102] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s.17-18.

3. Gümrüklerde ihtiyaca yeterli vinçler bulunmadığından ihtiyacı karşılayacak vinçler bulundurulması, vinçlerin rüsumat tarafından idare edilmesi. İlk iki madde tartışmasız kabul edilmiş. Üçüncü maddede Gümüşhane temsilcisi Hasan Fehmi Bey bazı yerlerde rüsumat idaresinin vinçlerin idaresini belediyelere terk etmek eğiliminde olduğunu, bunun yeni bir vergi ve masraf yaratacağını, rüsumata ait olan bu görevin rüsumatta kalması gerektiği şeklinde açıklama yapmış ve madde kabul edilmiştir.[103]

4. Güney sınırlarında toprak ürünleri için iç ticaret beyannamesi aranmaması.

5.Antep, Urfa ve Mardin gibi yerlerde gümrük işlemleri bölge ticaretine zarar verdiğinden gümrük işlerinin sınır üzerinde yapılması ve ülke içinde bir taraftan diğer tarafa nakledilen eşya için iç ticaret beyannamesi usulünün kolaylaştırılması.

6. Ülke içinde sahilden sahile nakledilecek ticari eşya için vapur şirketleri mesuliyeti alacak bir şekle geldikleri takdirde iç beyannamenin kaldırılması.

4-6. maddeler herhangi bir tartışma olmaksızın kabul edilmiştir.[104]

Limanlar, Antrepolar, İskeleler

Raporun limanlar, antrepolar, iskeleler başlığı altında Akdeniz'de Karadeniz'de birçok limanın yeniden inşası, genişletilmesi ve tamirinin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Açık denizlerde gemilerin barınamamaları böyle yerlerde yükleme ve boşaltma işlerinin zorluğu kongrelerde önemli bir yer işgal etmiştir. İnebolu rıhtımının acilen tamiri istenmiştir. 1927 Nafia bütçesinde bunun inşası hakkında bir plan mevcuttur. Acilen inşası istenen Trabzon Limanının istek olursa ihale olunması kararlaştırılmıştır. Ereğli Limanının inşası ihale olunmuştur. Mersin Limanının inşasına istekli çıkmıştır. Anlaşıldığı takdirde verilecektir. Samsun Limanını Belçika gurubu inşa edecektir. İmkân ölçüsünde çözülmeye çalışılan sorunların tamamen hal olması için çok emek ve para gerekecektir. İstanbul rıhtım şirketinin çağdaş araçlarla donanması, gece faaliyetlerinin sağlanması, İstanbul rıhtımının Sirkeci'den sevkiyat ambarına kadar uzatılması isteniyor. Bu istekler dikkate alınmakta, bu meseleleri incelemek üzere toplanan komisyon faaliyetine devam etmektedir. İstanbul limanında antrepo sıkıntısı vardır. Daha önce

[103] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 94.

[104] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 95.

elliyi aşan antrepoların kaçakçılığı engellemek amacıyla kaldırılması ile ortaya çıkan sıkıntı alınan tedbirlerden sonra kalmamıştır. Gerek Seyrisefain İdaresi gerek Liman İnhisar İdaresi gerek rüsumatın ve ticaret odasının aldığı müsaade üzerine meydana getireceği antrepolar ihtiyacı karşılayabilecek haldedir.[105]

Bu konuda çalışmalarını tamamlayan komisyon raporu 17 Şubat 1927'de altı madde halinde gelmiş, müzakere edilmiştir.

1. Ticaret Vekâletine bağlı limanlarda yapılacak ıslah ve düzenleme için tedbirler almak üzere ticaret odası, belediye ve vapurculardan meydana gelen komisyonlar oluşturulması.

2. Geceleri limanların aydınlatılması, sağlık, polis ve rüsumat memurlarının birlikte çalışmalarının sağlanması.

3. Yükleme, boşaltma işlerine gece devam edilmesi, Türk limanlarından gelen vapurlar için gece mesaisine müsaade olunması.

4. İstanbul'da tersaneye ait üç havuzun da tüccar vapurlarına tahsis edilmesi.

5. İstanbul limanı inhisar şirketinin yükleme ve boşaltma işlerini çağdaş bir hale dönüştürülmesi, daha önce alınmakta olan ücretlerden daha düşük ücret alınması. Bu durum sebebiyle Pire Limanının rekabetiyle karşılaşılmıştır. Komisyon, kendinden beklenen görevi yerine getiremeyen şirketin resmi müesseseler arasına girmesini devlet ve toplum hayatı için daha faydalı olacağı kanaatine varmıştır.

6. İstanbul, Trabzon, Samsun, İzmir ve Mersin'de mevcut binaların bir an önce tamir ve ıslah edilerek antrepo haline getirilmesi ve idarelerinin yerel ticaret odalarına devredilmesi. Gerekli şartlara sahip olan antrepolarda paketleme işlerine müsaade edilmesi, tamir edilen ve kiralanacak yerlerde kira işlemlerinin bu sene tamamlanmasına gayret edileceği komisyonda bulunan Maliye Vekili ile rüsumat genel müdürünün muvafakatiyle kararlaştırılmıştır.

Bu maddeler herhangi bir itiraz ve açıklama olmadan kabul edilmiştir.[106] Komisyonun raporu dışında Türk denizciliğinin gelişmesi için milli deniz

[105] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 18-19.

[106] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 96-97.

ticaretini himaye kanununun[107] bir an önce çıkarılması için girişimde bulunulması istenilmiştir.

Transit

Transit başlığında yer alan sorunlar şunlardır; kongrelerde bahsedilen önemli dertlerdendir. İran ile yapılan transit ticareti ihmal edilmemelidir. Trabzon, Erzurum, Tebriz yolu otomobil nakliyatına özellikle kış mevsimlerinde müsait değildir. Bu yolun inşası için bütçe ve paraya ihtiyaç vardır. Bazen bölgede çıkan veba salgını uzun müddet İran'dan gelen transit kervanlarının geçememesine ve ticaretin zarar görmesine sebep olmuştur. Doğuda hayvan sürülerinin taşıdığı hastalıklara karşı yeterli derecede önlem alınmaması, hastalıkların yayılması, bu nedenle İran'dan gelen deve katarlarının geçişinin yasaklanması hayati bir önemdedir. Hastalık sadece beygirler üzerinde etkili olup bundan sonra deve katarları yasaklanmayacaktır. Bu hayvanların hastalığı taşımalarının engellenmesine yönelik ve ticareti engellemeyecek şekilde tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. Dikkate alınması gereken bir nokta daha vardır, İran transitinin develer yerine kamyonlarla yapılmasıdır. Böylece daha seri ve ucuz ticaret yapmak mümkün olacağı gibi iklim şartları nedeniyle birkaç ay develerle yapılan nakliyat miktar itibariyle artacaktır. Hükümetin teşebbüsünden ziyade şahsi teşebbüslerle ortaya çıkacak olan bu hususta bir an önce faaliyete geçilmesi temenni edilir. Transit eşyasından tayyare yardımı alınmaması, İran devecilerinden kazanç vergisi alınmaması gibi müsaadeler ile bu ticaretin başka yerlere nakli engellenmeye çalışılmıştır. Transit devecilerinin pasaport meselesinde işlemlerin kolaylaştırılması için teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu konuda yapılacak işlerin hepsinin yapıldığı kanaati mevcut olmayıp ortaya konulacak makul değerlendirmeler dikkate alınacak ve gereği yapılacaktır.[108]

Önemli başka bir transit merkezi İstanbul'un son zamanlarda transit ticaretini kaybetmek tehlikesinde bulunması nedeniyle İstanbul Limanının geçmişteki gibi gelecekte de büyük bir transit merkezi olarak kalmasına dair tedbirler alınmıştır. Transit ticaretinin sağladığı menfaat sebebiyle komşu ülkeler transit ticaretini kendi ülkelerine çekmek için tedbirler almaktadırlar.[109]

---

[107] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 99.

[108] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 19-20.

[109] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 20.

Transit işlerinin kolaylaştırılması ve bir serbest bölge kurulması için kanun layihası hazırlanmış, kabul edilmiş ve yayınlanmıştır. Serbest bölgede yapılacak transit ticareti sadece bu bölge için değil memleket sanayi ve ticareti üzerinde de etki yapacaktır. Bölgede kurulacak fabrikalar, sınai müesseselerde Türk işçileri iş bulacaklar ve zamanla ülkenin diğer yerlerine yayılacak, sınai müesseseler artacak, Türk sanatkârları çoğalacak, bunların sınai liyakatleri artacak, sonuçta menfaat maddi ve manevi olacaktır. Serbest bölgede vergiden muaf bir ortamda ticarette hız ve kolaylık sağlanmış olacak, memleket ticaretinin gelişmesine yardım edecektir. Nitekim çeşitli memleketlerde serbest bölgeler kurulmuş, faydalar sağlamışlardır. Hazırlanan kanun layihası amacı sağlayacak şekilde hazırlanmışsa da kongrenin de fikirlerinden istifade edilecektir.[110]

Transit meselesi konusunda 17 Şubat 1927 günü komisyon raporu beş madde olarak gelmiştir;

1.İran ile transit ticaret kapısı olan Kızıldize'de acilen ihtiyaca yeterli binalar ve deveciler için hanlar inşası, buradaki zorlukların ortadan kaldırılması.

2.Genel transit yollarının devlet tarafından ıslahı, kamyonlarla nakliyatın sağlanması.

3.Transit eşyasına ait masrafların en aza indirilmesi için tedbirler alınması.

4.Trabzon'da liman yapılıncaya kadar az bir masrafla ıslahı mümkün olan iskelenin mahalli ihtiyacı karşılayacak hale dönüştürülmesi.

5.İstanbul'da serbest bölge kurulması hakkında hükümete sunulan kanun layihasını komisyon memnuniyetle karşılar ve bunun teminini hükümetten temenni eder.

Bu maddeler herhangi bir itiraz ve açıklama olmaksızın kabul edilmiştir.[111]

Mahreç ve Müşteri Tedariki Propaganda

Raporun mahreç ve müşteri tedariki, propaganda kısmında Türk ürünlerinin ıslahı dışında yabancı pazar meselesine dikkat çekilmiştir. Milli servet kaynağı buğday, arpa, tütün, pamuk, palamut, üzüm, incir, zeytinyağı,

[110] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 21.

[111] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 96-97.

fındık, koza gibi başlıca ihracat maddeleri düşman propagandası, Türk tüccarlarının teşkilatsız olmaları gibi sebeplerle değerinden aşağı satılmış ya da alıcı bulamamıştır. Acil tedbirler alınmalı, hükümet gibi ticaret odaları da etkili çareleri araştırmalıdır. İktisadi rekabette hedefe çabuk varacak yolu bulmak kolay değildir. Ticaret erbabının öncelikle vergi külfetlerinden kurtulmaya çalıştıkları, rekabete karşı vergilerin ilgasını tek çare olarak ileri sürdükleri görülmüştür. Bir fikir olmakla birlikte uygulama değerine güvenilemeyeceğinden daha etkili çareler araştırmak gerekir.[112]

Kongre zabıtlarında bu başlık altında ayrı herhangi bir rapor gelmemiştir. Türk ürünlerinin pazar payını genişletmek meselesi aşağıda anlatılacak olan marka, kooperatifler, birlikler, yüksek iktisat meclisi meselelerinin içinde değinilmiştir.

Alamet-i Farika (Marka)

Raporun marka başlığında şunlar yer almıştır; İzmir kongresinde ihracat mallarının marka meselesi tartışılmıştır. Londra'dan gelen şekerlerin Hacıbekir şekeri firmasıyla satıldığı ve yalnız bu firma yüzünden çok fazla talep edildiği düşünülürse Türk ürünlerinin marka meselesine önem vermek gerekir. Dışarıda beğenilen Türk tütünleri, üzümleri, incirleri yabancı satıcılar tarafından taklit edilip Türk firması altında sattıkları için tür ve tadı hakkında mevcut kanaatin, tedbir alınmaz ise kaybolması ihtimali vardır. Bunların Avrupa piyasasında sahip oldukları mevkii kayıp etmeleri milli ticaret için büyük bir zarar olur. Bu nedenle marka meselesi tartışılmalı ve kararlar alınmalıdır. Daha önce Ticaret Vekâleti bazı tedbirler almış, İzmir'de uygulanması zor görüldüğü için geçici olarak uygulamadan vaz geçilmiştir. Son İzmir kongresinde bu mesele görüşülmüştür. Dışarıdan bazı alıcılar kendi markalarını koymak istemeleri ticaretimizi zor durumda bıraktığından meselenin burada münakaşa edilmesi en faydalı şeklin tespiti gereklidir.[113]

17 Şubat 1927'de komisyon raporu gelmiştir. Rapora göre ürünlerde marka isteğe bağlıdır ancak ihracat sırasında ürünün üzerinde açık bir şekilde Türkiye ibaresinin bulunması zorunlu, üretim yerinin belirtilmesi ise isteğe bağlı olmalıdır. Mevcut kanunun buna göre tadil edilmesinin hükümetten temennisine karar veren rapor itirazsız kabul edilmiştir.[114]

---

[112] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 21-22.

[113] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 22.

[114] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 85-86.

Kooperatifçiler, Birlikler

Raporun kooperatifçiler, birlikler başlığı altında zamanın önemli iktisadi organlarından olan kooperatiflerin de kongrelerde tartışıldığı vurgulanmıştır. Kongrenin bu mesele ile ilgilenmesi, çeşitli meslek erbabının kooperatifler hakkındaki görüşlerinden yararlanması doğru olur. Ziraatçı Kredi Birlikleri kurulması için kabul edilen kanununa uygun olarak Ziraat Bankası tarafından Birlik Dâhili Nizamnamesi hazırlanmış, şube ve sandıklarına dağıtılmıştır. Üretici köylülerin teşkilat kurmaları, onlara göre aydın olan tüccarın bu işlerle ilgilenmesi gerekir. Vekâlet yardıma hazırdır. Yeni uygulanmaya başlayan ticaret kanunu kooperatiflerin kuruluş şekli ve idareleri hakkında yeni hükümler koymuş, bu hükümler işlerin salim bir şekilde gitmesini sağlayacak olup kooperatif kuracak üretici ve tüketici için esas mukavelename örneği hazırlanmıştır. Kooperatiflerin çoğalması için hükümet bunları kazanç vergisinden muaf tutmuş, bazı vergilerde kolaylıklar sağlanmıştır.[115]

Üretim ve ticaretin örgütlenmesi ve pazarın arttırılması anlamına gelen bu mesele komisyonlarda incelenmiştir. 17 Şubat 1927'de gelen raporda komisyon birlikler ve kooperatiflerin yaygınlaştırılması için halkın aydınlatılması konusunda ayrı bir karar gerekli görmemiştir. İlgili kişilerin aydınlanması için ticaret odalarının yayın, konferans ve Vekâletin mecmuasıyla teşvikte bulunulmaya devam edilmesi yeterli görülmüştür.[116]

Odalar ve Borsalar

Kongre gündemini oluşturan raporda kooperatifçiler ve birlikler başlığı altında odalar ve borsalar meselesine değinilmiştir. Son zamanlarda açılan ticaret odalarının sayıları 205'e ulaşmış ve çeşitli yerlerde 29 adet ticaret ve zahire borsası kurulmuştur. İktisadi hayatta rehberlik görevi olan bu müesseselerden büyük hizmetler beklenmektedir. Ticari ihtiyaçların karşılanmasına yönelik faaliyetlerin tamamını hükümetten beklemek doğru olamayacağından şimdiye kadar düzenli bir teşkilata dayanmayan ticaretimizde odalara düşen görevler büyüktür. Ülkeye faydalı olabilmek için odaların ne gibi yetkilere sahip olması gerektiği açıkça ortaya çıkmalıdır. Şüphesiz ticaret odaları yalnız tüccarlardan belirli bir vergi tahsil eden dairelerden ibaret değildir. Odalar güçlü kurumlar haline getirilmeli, kongrede görüşülüp faydalı tedbirlerin esasları çizilmelidir. Ticaret ve zahire

[115] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 23.

[116] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 85.

borsalarına gelince borsayı yalnız belirli maddelerin satış yerleri saymak onlara ancak pazar yeri gibi bakmak büyük hata olur. Borsaların memlekette yetişen ürünlerin ıslahına hizmet eden müesseseler olmasına ihtiyaç vardır. Köylünün elindeki ürünün türü ve özellikleri, başka memleketlerde yetişen benzer ürünler ile farklılıkları hakkında köylüyü aydınlatmak, daha güzel ürün almasına rehber olmak borsaların amacı olmalıdır. Bu konuda uygulanabilir kararlar alınması kongrenin amacı arasındadır. Odalara gelince nizamnamesine uygun olarak gelirin yüzde onu nispetinde ihtiyat akçesi ayrılmaktadır. Bu para ile Ticaret ve Sanayi Odaları Bankası kurulacaktır. Odaların senelik yüzde on ihtiyat akçeleri yaklaşık elli bin lira civarında olup bu paradan nasıl faydalanılacağı tespit edilmelidir. Böyle bir banka odaların görevlerini daha iyi yapmasını sağlayacaktır.[117]

Odalar ve borsalar ile ilgili komisyon raporu 17 Şubat 1927'de gelmiştir. Odaların ve borsaların vazife ve salahiyetlerinin tespit edilmesi ile ilgili makamlar nezdinde girişimlerde bulunulması kabul edilmiştir. Odaların bazılarının lağvedilmesi, odalar nizamnamesine ilave, mahalli oda kongrelerinin toplanma zamanı, bazı tarımsal ihracat mallarının odalar tarafından kontrolü gibi maddeler itirazsız kabul edilmiştir.[118] Sonraki günlerde Cenevre'de yapılacak uluslararası iktisat kongresine ve Stokholm'de uluslararası ticaret odaları kongresine katılım sağlanması,[119] odaların ürün sergisi ve müzeler kurması,[120] teklifleri gelmiş, kabul edilmiştir. Ticaret odalarının her tarafta kurulabilmesi için milli emlak ve vakıflardan bedeli sekiz senede ödenmek üzere özel bir kanun hazırlanması hususunun Vekâletten rica edilmesi ise kabul edilmemiştir.[121]

18 Şubat 1927'de odalar ve borsalar meselesi ile ilgili ayrı bir rapor 7 madde olarak komisyondan gelmiş olup özetle şöyledir; genel bir nizamname yapılması ve her yerde yapılacak borsa için o yerin ticaret odalarının görüşünün alınması kabul edilmiştir. Tütünler için kredi meselesi hal edilmesi ve ambar yapılması şartıyla tütünün borsaya ithal edilmesi. Tütün yetişebilecek yerlerin incelenmesi ve yetiştirilmesine müsaade edilmesi. Tütün, pamuk, üzüm, incir, koza, fıstık gibi ürünler için ilgili kişilerden oluşan kongreler yapılması. Samsun'da ve genelde tütünün

[117] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 23-24.

[118] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 98.

[119] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 114.

[120] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 128.

[121] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 131.

hevenk halinde naklinin sağlanması. Ticaret Odaları Bankasının kurulması için ticaret odalarının gelirlerinin %10'unu ayırması ve gelecek seneki kongrede kararlaştırılması. Fındık, sahleb, haşhaş, keten, sığala yağı, afyon, üzüm, kuşyemi, buğday, yapağı, arpa, susam, ipek böceği tohumu, fasulye gibi ihraç edilen ürünlerin içindeki yabancı maddelerin derecesinin tayini ve menşe belgesinin ticaret odaları tarafından verilmesi.[122] Tüm bu maddeler kabul edilmiştir.

Yüksek İktisat Meclisi

Yüksek iktisat meclisi başlığı altında Almanya, İtalya ve Rusya'da iktisat meclisi ya da yüksek şuralar olduğu ifade edilmiştir. Bu meclislerin her yerdeki görevleri hemen aynıdır. Hükümetlerin çıkaracağı iktisadi kanunlar hakkında önce meclislerin görüşleri alınmaktadır. Ticaret, sanayi ve ziraat erbabının oluşturduğu iktisat meclislerinin ortaya koyacakları fikir ve görüşlerinden faydalanılacağına şüphe yoktur. Bu meclisler yasa koyucu değil, yetkileri istişari mahiyettedir. Bununla beraber ilgili kimselerin düşüncelerini ortaya koyması itibariyle fikirleri kıymetlidir ve çoğunlukla iktisadi kanunların hazırlanma ve tadilinde etki yapmaktadırlar. Belçika, İsveç, Avusturya, İngiltere gibi ülkelerde yüksek iktisat meclisi bulunmayıp ticaret ve sanayi odalarından veyahut gerektiğinde teşkil edilecek geçici komisyonların görüşlerinden faydalanılmaktadır. Türkiye'de de ziraat, ticaret ve sanayi erbabının iktisadi kanunlar konusunda fikir ve görüşlerinden istifade etmek üzere iktisat meclisi niteliğinde teşkilat kurulması kararlaştırılmıştır. Kongrenin iktisat meclisi teşkili hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi faydalı olacaktır.[123]

17 Şubat 1927 günü komisyonun yüksek iktisat meclisi hakkındaki raporu müzakere edilmiştir. Komisyon Alman yüksek iktisat meclisi modeline göre bir meclis kurulmasını uygun görmüştür. Muğla temsilcisi Bahaeddin Bey Alman ve İtalya sistemini gördüklerini bu konuda komisyon tarafından bir layiha hazırlamak için daha esaslı bir inceleme gerektiğini, faydalı olduğunu söylemiştir. Gümüşhane temsilcisi Hasan Fehmi Efendi yetki bakımından Alman iktisat meclisinin teşkilinin esas alındığını fakat farklı sınıflar arasındaki menfaat farklarını uyumlu hale getirmek noktasında Almanya ile Türkiye'nin farklı olduğunu belirtmiştir. Almanya'nın sanayi memleketi iken Türkiye'nin sanayi memleketi olmaması nedeniyle ticaret ve sanayi sınıflarının menfaatlerini uyumlu hale getirecek şekilde bir meclis

[122] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 124-127.

[123] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 24-25.

kurulması, Alman modelinin değiştirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarabilecektir. Bu çekince ile birlikte meclisin kurulmasını faydalı görerek en çok Alman modelinden faydalanılabileceğini, bazı değişiklikler yapılabileceğini ilave etmiştir. Başkan bu konuda üç memleketten bilgi geldiğini, yüksek iktisat meclisinin projesi hakkında aslında bilgi gelmediğini, bunlar incelendikten sonra memleket ihtiyacına uygun olanı hükümetin dikkate alacağını, komisyonun bakış açısının bu olduğunu söylemiştir. Ardından teklif kabul edilmiştir.[124]

17 Şubat 1927 günü gelen teklifte kapsamlı bir sanayiyi teşvik siyasetinin tespit ve idaresinin meclisin görevi olmasına dair gelen teklife zaten bu amaçla kurulduğu ifade edilerek ayrıca böyle bir teklife gerek olmadığı belirtilmiştir.[125]

Dış Ticaret Büroları Kurulması

Bu konuda ilk gün okunan raporda bir madde yoktur. Ticaret komisyonu başkanı Hüseyin Hüsnü Bey tarafından 14 Şubat 1927'de teklif edilmiştir. Dış ticaret büroları devlet teşkilatı olmayıp ticari mahiyette olmalıdır. Dış ticaret ile ilgilenen ticaret ve sanayi odaları tarafından seçilecek kişilerden oluşturulacaktır. Büronun merkezi İstanbul'da olmak üzere Ticaret Vekâletinin himayesi ve gözetimi altında olmalıdır. Büro masrafları için ihracat liman ve iskelelerinde dışarıya ihraç edilecek mallardan belirlenmiş bir ücret alınması ve bu meblağın bürolar tarafından kararlaştırılacak usule göre acenteler tarafından tahsil edilmesi uygun görülmüştür. Ticaret Vekâletine bağlı olarak Avrupa'da bulunan dış ticaret temsilcilerinin büro ile sıkı temas etmesi, bürolar kurulduktan sonra en önemli rakip olan Yunanistan'ın Pire Limanında acilen bir ticaret mümessilliği kurulması zaruri görülmüştür. Teklifin görüşülmesi sırasında Ankara temsilcisi Emin Bey söz almış, bazı itirazlarda bulunmuştur. Uzun konuşmasında Emin Bey'in teklifi genel olarak şöyledir; İş Bankası, Ziraat Bankası, İtibar-ı Milli Bankası gibi bankaların ortaklığıyla bir dış ticaret şirketi kurularak ülkede ve dış ülkelerde kurulacak teşkilatında memurlar değil, oranın kârından faydalanacak insanlar yer almalıdır. Böylece daha faydalı ve hızlı bir şekilde işler yürütülecektir. Teklif edilen şeklin yenilik getirmediğini savunarak kurulacak dış ticaret bürolarına gönderilecek ajanlarla konsolos ve ataşelerin yaptıkları işlerin biraz yönlendirilmesini, canlandırılmasını istemiştir. Böyle bir teşkilat yapmaktansa Ticaret Vekâletini canlandırmak, Vekâlet teşkilatını

[124] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 84-85.

[125] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 103-105.

buralara sevk etmek daha faydalı olacaktır. Ayrıca yeni vergiye gerek kalmaz. Emin Bey bu teklifi İstanbul'a bir vesayet hakkı verilmiş gibi anladığını, İstanbul ve çevresine ait bir şey gibi görülebileceğini, İstanbul'da veya herhangi bir yerde büronun tesisinin doğru bir şey olmadığını savunmuştur. Merkezden idare edilen teşkilatların daha güçlü olduğunu savunarak maddeye karşı olduğunu söylemiştir. Ardından İstanbul temsilcisi Hüseyin Bey meselenin sermaye ve kredi ile ilişkili olduğunu, öncelikle ithalat ve ihracat dengesinin sağlanması çaresinin aranıldığını belirterek konuşmaya başlamıştır. Emin Bey'in teklif ettiği şeklin faydalı olmayacağını, hâlbuki teklif edilen dış ticaret bürosunun amacı dışarıya karşı ürünlerimizin propagandasını yapmak ve müşteri bulmak olduğunu söylemiştir. Emin Bey'in teklifi için gerekli olan 100-150 milyon liralık şirket ile işe başlanacak ve senede bu miktar mal ve ürünler sadece bu şirket aracılığıyla satılacaktır. Az bir sermaye ile böyle bir şirketin kurulamayacağını bütün ihraç ürünlerinin tek kanaldan geçmesinin dünyada hiçbir yerde sağlanamadığını söyleyen Hüseyin Bey, Avrupa ülkelerini örnek vererek Emin Bey'e karşı çıkmıştır. Hüseyin Bey milli bir teşkilat aracılığıyla bütün ihracatın tek kanaldan geçmesi mümkün olmamakla birlikte bazı maddelerin tek elden ve milli ticarethanelerden geçmesi gerektiğini, fındık ve pamuk gibi ürünlerin bu şekilde dışarıya sevk edilemeyeceğini savunmuştur. Büronun merkezinin İstanbul'da kurulmasına itirazı ise şöyle değerlendirmiştir. Bazı şeylerin doğal olarak merkezlendiğini, ülke ticaretinin ithalat ve ihracatın merkezlendiği yerler önem derecesine göre sırasıyla İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun olduğunu anlatmıştır. Doğal olarak ithalat ve ihracatın merkezi haline gelen İstanbul'da teşkilatın merkezinin kurulması uygun görülmüştür. Kırklareli temsilcisi Doktor Fuat Bey büronun yabancı ülkelerde ajanları bulunacak mıdır sorusuna Hüseyin Bey bulunacağı cevabını vermiştir. Şarki Karahisar temsilcisi İsmail Bey büronun amacını anlayamadığını, Hüseyin Bey'in aleyhimize yapılan propagandalara karşı mücadele etmek ve piyasayı vaktinde haber vermek şeklinde cevap verdiğini belirterek söze başlamıştır. Bunun için Vekâletin zaten önemli şehirlerde ajanları olduğunu böyle bir teşkilatı her vilayetin kendi durumuna göre seçebileceğini, Vekâletin parası yoksa ticaret odalarının vereceğini savunarak teşkilatın kurulmasına karşı çıkmıştır. Emin Bey gibi İsmail Bey de İstanbul'a ayrıcalık verilmesi anlamına geldiğini iddia etmiştir.[126]

[126] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 35-40.

Daha sonra Doktor Fuat Bey ise yurt dışı seyahatinde rastladığı bazı şikâyetleri dile getirmiştir. İhraç edilen kuzu, koyun derilerinin bıçak yaralı olması sebebiyle fiyattan %20 kaybedildiğini söylemiştir. Bunu içerdeki tüccarlara bildirecek kimse olmadığını bu nedenle dış ticaret bürosunun birçok yerde bulunması gerektiğini, bu işin sadece hükümete bırakılamayacağını, büronun kurulması taraftarı olduğunu savunmuştur. Hüseyin Hüsnü Bey ticaret odalarının istihbarat şubeleri bulunduğunu, bunların memleketi haberdar ettiğini söyleyen İsmail Bey'e cevap vermiştir. Bunun yeterli olmadığını, verginin ise çok cüzi olduğunu ve ihracat emtiası üzerine konulacağını belirtmiştir. Tartışmalarda ürünlerin ıslah edilmesi konusuyla da büronun ilgileneceği ifade edilmiştir. Yapılacak teşkilatın devlet teşkilatı olmayıp ticari mahiyette ancak Ticaret Vekâletinin himayesi altında olacağı ve acilen Pire'de kurulması gerektiği belirtilmiştir. Türk ürünlerini Avrupa pazarlarında tanıtmak, satışını sağlamak, piyasayı öğrenmek ve gereklerini yapmak üzere kurulacak bürolar için bir talimatname yapılmasına Ticaret Vekâletinin karşı olmayacağı ifade edilerek teklif kabul edilmiştir.[127] Ticaret-i Hariciye Büroları kurulması meselesi ile ilgili tartışmalar ve itirazlar kısmen basında yer almıştır.[128]

Diğer Meseleler

Kongre gündeminde yer almayan başka bazı teklifler gelmiştir. Kayseri'de Ticaret Mektebi ve boyahane kurulması, dış ticaretin gelişmesi için yabancı dil öğreten lisan mektebi veya kurslar açılması,[129] vakıflarla ilgili hükümlerin milli iktisat ile ahenkli hale getirilmesi, ihraç ürünlerinde ambalaj meselesi, Sakarya ve Karasu nehirleri etrafında yetişen ve çürüyen sebze ve meyvelerin iktisadi hayata kazandırılması,[130] gibi teklifler yapılmıştır. Türk ve Alman ticaretinin aracısız olarak ve karşılıklı seyahatlerin yapılmasının sağlanması teklifi ilginç tartışmalara sebep olmuştur. Türk tüccarlarının böyle seyahatlere katılacak durumda olmadığı, işlerinin başından üç ay ayrılamayacağı, ancak iki tüccarın katılacağı böyle bir seyahatte Almanya'dan daha çok tüccar geleceğinden mali külfet olacağı belirtilmiştir. Muğla temsilcisi Vasıf Bey önceki yıllarda Paris'e davet edilen kırk elli kişilik Türk tüccar heyetinin fabrikaları gezdirileceği zaman yirmi kişiyi zorla gezdirdiklerini anlatmıştır. Daha sonra bunlara ne anladınız

[127] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 41-46.

[128] **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1927; **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Şubat 1927.

[129] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 106-107.

[130] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 113-115.

denildiğinde hiçbir şey anlamadıklarını görmüş, ülkede ilim, irfan, para olmadığını söylemiştir. Bu durumda gelecek Alman tüccarlarının memleketi soyacağını savunmuştur. Taahhüt altına girilmeden teklifin kabul edilmesi savunulmuş fakat benzer gerekçelerle, Türk tüccarının dışarı çıkamayacağı, çıksa da az kişinin dışarı gidince sudan çıkmış balığa döneceği, önceki senelerde Macaristan, Avusturya, Almanya birçok kolaylık gösterdiği halde kimse bulunamadığı ifade edilerek teklif ret edilmiştir.[131]

Belediyelerin aldığı bazı vergilerin kanunun sınırlarından ayrılması nedeniyle ortaya çıkan davaların kanun vekâletler tarafından incelenip neticeleninceye kadar ertelenmesi hakkındaki teklif mahkemeye etki edilemeyeceği gerekçesiyle eleştirilmiştir.[132] İsrafın engellenmesi için lüks eşyaların ithalinin yasaklanması veya ağır şartlar konulması teklifi üzerine mevcut uluslararası anlaşmalar sebebiyle mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Tüccarların yabancı lüks ürünleri olabildiği kadar az getirmesi, halkın aydınlatılması yabancı ürünler yerine yerli ikame ürünler kullanılması gibi konularda Türk ocakları, belediyeler, ticaret odaları, himaye-i etfal cemiyetleri gibi teşkilatların halka rehberlik yapması gibi görüşler hararetle tartışılmıştır. Neticede çeşitli görüşler açıklandıktan sonra hükümetten temenni mahiyetinde kabul edilmiştir.[133] Bunun dışında halı, ipekliler ve Eskişehir taş ürünlerinin ithalini Romanya'nın yasaklaması ve Lozan Anlaşması gereğince tarafların anlaşmayı otuz ay içinde feshe yetkili olduklarından bu ürünleri Romanya'nın yeniden kabul etmesinin sağlaması veya anlaşmayı feshetmesi teklifi kabul edilmiştir. Fethiye ve Köyceğiz, Kurum ve Milas kazalarında bulunan zımpara madenlerinden alınan verginin başka ülkelere göre orantısız olduğu, yabancı şirketler, kısmen Türk olan şirketler ve ruhsatnameli madenlerden alınan verginin eşit hale getirilmesine dair teklifte Muğla temsilcisi Bahaeddin Bey söz almış ve vergi alımındaki orantısızlığa dikkat çekmiş, ayrıca Avrupa'da maden fiyatlarının düştüğü zamanların takip edilerek fiyatlandırmanın ona göre yapılmasını savunmuştur. Teklifin Vekâlete verilmesini istemiştir. [134]

Tütünlerin tarlada iken tekel idaresi tarafından tütünle hiç ilgisi olmayan kimselerin gözle yaptıkları tahminde yanlışlıklar ve tahminin altında tarladan ürün alındığı takdirde köylüye kilo başına verilen 5 lira cezanın yanlış

---

[131] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 117-123.

[132] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 128.

[133] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 132-141.

[134] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 143.

olduğu, reji idaresi döneminden kalan uygulamanın kaldırılması gerektiğine dair bir teklif gelmiştir. Bahaeddin Bey reji idaresini eleştirerek kafaların ve memleketin değiştiğini, köylüye zarar veren reji nizamnamesinin değişmesi gerektiğini savunmuştur.[135] Teklif kabul edilmiş ve gündemde müzakere edilecek madde kalmamış, başkan kongre masraflarının nizamname gereğince ilgililer arasında paylaştırılacağını belirtmiş, Vekâletin inceledikten sonra masrafı odalar arasında paylaştıracağına dair teklifi oylamaya sunmuş ve kabul edilmiştir.

Başkan kongrenin sona erdiğini, kıymetli sonuçlar elde edildiğini, kabul edilen kararları ait oldukları vekâletlerde uygulanması için çalışacağını söylemiştir. Kararlardan uygulanması hemen mümkün olanlar olduğu gibi talimat, nizamname, kanun tadili gibi zaman isteyen konular bulunduğunu belirtmiştir. Memleketin iktisadı için Ticaret Vekâletinin ve meclisin sonuçlandırmak üzere bulunduğu bazı kanun layihaları bulunduğu gibi bazısı meclis komisyonlarındadır. Vekâletçe gece gündüz çalıştıklarını kongrenin kararlarının takibi ve sonuçlandırılması hususunda bazı gecikmeler olabileceğini, bazı konularda propaganda bürosu gibi kararların uygulanmasında odaların görüşlerinin alınacağını ilave etmiştir. Teşekkür konuşmasıyla kongreye son verilmiştir.[136]

[135] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 144.

[136] **Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi**, s. 145-146.

SONUÇ

Avrupa'nın sanayileşmesi, artan üretimin devamı için hammadde ve pazar arayışı iktisadi ve mali ilişki ve kurumları değiştirmiştir. Sanayileşen ülkelerin ürünlerinin kapitülasyon anlaşmaları ile Osmanlı topraklarına girmesi, borçlanılması, yabancıların azınlıklarla iktisadi işbirliği Osmanlı'ya iktisadi yıkım getirmiştir. Devleti kurtarmak için Osmanlı iktisadi yenilikler yapmış, sanayileşmeye çalışmış, gayrı resmi ortaya çıkan borsa ve bankacılık faaliyetlerini denetim altına almaya çalışmıştır. Ticaret ve sanayileşmeyi sağlamak için ticaret ve sanayi odalarını kurmuştur. Ancak Avrupa'daki gibi bir sermaye birikimi, aydınlanma, bilimsel ve teknolojik gelişme, sanayileşme ve milli bir burjuvazi gelişmediği için yapılan yenilikler yetersiz kalmıştır. II. Meşrutiyet döneminde sanayileşmek ve milli burjuvazi oluşturmak için çeşitli fikir akımları ve bazı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yeni bir yapılanmaya giren ticaret ve sanayi odaları tüm tartışma ve uygulamaların içinde bulunmuştur. Ancak yenilikler Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sonunda yıkılmasını engellememiştir. Yeni ve milli Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Osmanlı'nın iktisadi kurum ve tecrübeleri miras olarak kalmıştır. Bu meselelerle yakından ilgili olan ticaret ve sanayi odaları yerel kongreler yapmış ve bölgesel iktisadi sorunları tartışmış, raporlar hazırlamışlardır. 1927'de ilk genel kongresini yapmıştır. Yeni Türk devletinin kurucuları ticaret ve sanayi odalarının tecrübelerinden ülkenin iktisadi sorunlarını çözmek ve milli bir iktisadi yapı oluşturmak için yararlanmaya çalışmışlardır. 1927 yılında yapılan genel kongrenin açılış konuşmasını başbakan İsmet Paşa yapmıştır. Ticaret Vekâleti yerel kongrelerde hazırlanan raporlara dayalı olarak hazırladığı raporla ülkenin genel iktisadi sorunlarını ortaya koymuş, hükümetin bu konularda aldığı ve alacağı tedbirleri açıklayarak kongrenin bunları müzakere etmesini istemiştir. Bu rapor genel kongrenin gündemini oluşturmuş, kongrede kurulan komisyonlarda meseleler tek tek incelenerek yeni raporlar hazırlanmış ve kongre üyeleri tarafından müzakere edilmiştir. Kongrede her biri ayrı uzmanlık konuları olan sanayileşme, sermaye, banka, kredi, ürünlerin ıslahı, pazarlama, deniz ve kara nakliyeciliği, gümrük, transit ticaret, marka, kooperatif, birlik, oda, borsa, dış ticaret temsilciliği, yüksek iktisat meclisi gibi meseleler müzakere edilmiştir. Müzakereler sırasında hükümetten temsilciler bulunmuş, gerektiğinde açıklama yapmışlardır. Müzakerelerde dış ticaret büroları, teşvik-i sanayi kanunu, tüccar ve sanayicilerin yurt dışı gezileri konusunda bazen hararetli tartışmalar yaşanılmış, farklı görüşler ortaya konulmuştur. Sanayileşmek isteyen yeni Türk devletinde halkın yeterli sermaye birikimi olmaması sebebiyle para ve

kredi meselesi hemen her meseleye yansımıştır. Genellikle hükümetin parasal desteği veya vergi muafiyetleri istenilmekle birlikte her şeyin hükümetten beklenmemesi özel teşebbüse dayanması gerektiği vurgusu sık yapılmıştır. Hükümet kongreye sunduğu raporla, tüccar ve sanayicilerin görüşlerine önem verdiğini ortaya koymuştur. Kongrede vurgulanan halkın aydınlatılması istekleri devlet ve millet işbirliğini sağlama ve Türk devletinin milli iktisadi yapı kurma arayışlarını yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

BOA, Sadaret Mukavelenameler, 18-20.

BOA, Hariciye İstişare Odası, 163-103.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbatası, 60-60.

2.Gazete ve Mecmualar

Cumhuriyet, 13, 14, 15, 16 Şubat 1927.

Hâkimiyeti Milliye, 13, 14, 15, 16 Şubat 1927.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Kânunusani 1926, Şubat 1927.

3.Telif Eserler

Ankara'da Toplanan Umum Ticaret Odaları Senelik Kongresi Zabıtnamesi, 12 Şubat 1927, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Vekâleti Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi, 1927.

Aruoba, Çelik, Tarımsal Kalkınmada Kooperatifler'in Önemi Üzerine Bazı Düşünceler, Erişim:11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36949

Başer, Nuri Erkin, **I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü**, yayınlanmamış doktora tezi.

Beşirli, Mehmet, "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilât Borsası'ndan Eshâm ve Tahvilât Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, Ocak 2009, S 1, s.185-208.

Bolat, Bengül, Ayaz, Ratip, Sömürgeciliğin Tarihsel Seyri ve XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinin Kodları, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2099434

Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Yayınevi, İstanbul, 2003.

Çelik, Birten, Osmanlı Gümrüklerinde 19.Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/09-BirtenCelik.pdf

Demir, Zekeriya, İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1601370

Demirağ, Yelda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114179

Erdem, Ekrem, Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri, Erişim: 11 Ağustos 2023, http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi48/ERUJFEAS_Jul2016_17to44.pdf

Gülsoy, Ufuk, Nazır, Bayram, **Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2009.

İnaç, Hüsamettin, Yacan, İbrahim, Ülkelerin Markalaşma Süreci ve Marka Kavramı, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/626360

İnan, Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926 Senesi Kongresi. Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul.

Kazgan, Haydar ve diğerleri, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi**, C 1, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999.

Kesebir, Murat, Farklı Büyüklükteki Ekonomi ve Finansal Piyasalara Sahip Ülkelere Ait Borsa Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/668731

Koca, Didem, Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1009168

Koraltürk, Murat, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret ve Sanayi Odalarının Kuruluşu ve Gelişimi", **Yeni Türkiye Osmanlı**, C 3, Ankara, 1999, s. 449-458.

Ortabağ, Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 2018.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Parlak, İsmet, Öztürk, Enis, Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/932867

Pıçak, Murat, Sema Yılmaz Genç, Kadah, Hamza, "İktisat Metodolojisinin Evriminde Fizyokratların Rolü", **Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi 2019 Bahar Tam Metin Bildiriler Kitabı**, İstanbul, 2019, s.142-154.

Seyhan, Salih, Türk İktisat Tarihinin Önemli Bir Kaynağı: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394108

Sümer, Gökhan, Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve AB Bankacılık Sektörü ile Karşılaştırılması, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/286755

Toprak, Zafer, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Toprak, Zafer, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sermaye Birikimi ve Kredi Kurumlarının Evrimi 1850-1950", **Activity-Active Dergisi'nin özel eki**, Kasım-Aralık, s. 2-5.

Uğur, Ahmet, Karabulut, Recep Osmanlı'da Dış Borçlar ve Tasnifi (1954-1914), Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1828283

Uluyol, Osman, **Sermaye Piyasalarında Yatırım ve Yatırımcılar**, İksad Yayınevi, 2021, s.1-2.

Uluyol, Osman, 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/614885

Yazan, Ömer, 19.Yy. Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: "Çiftlik İdaresi" Örneği, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/507660

Yılmaz, Faruk, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Yücel, Hüseyin, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2017.

Yurtseven, Ahmet, Osmanlı Ekonomisine Dinamizm Verme Çabası: Tanzimat Dönemi Temettüat Uygulamaları, Erişim: 11 Ağustos 2023, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/989518

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU DEĞERLERİNİN ANAYASAL ÇÖZÜMLEMESİ (1921 ve 1924 Anayasalarının Siyasal Genetiği)

Bülent YÜCEL[*]

Özet

Türkiye Cumhuriyeti, I. Dünya Savaşı ertesinde yaşanan işgallerin yarattığı bir devlettir. Bu anlamda kendine özgü toplumsal ve siyasal koşulların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Devletin oluşum sürecinin temelinde, ulusal direnişin merkezîleştirilerek örgütlenmesi yer almaktadır. Mücadele sürecinde Ankara'da toplanan TBMM, yürütülen Bağımsızlık Savaşı'nın, siyasal, yönetimsel, hukuksal ve askeri karargâhıdır. TBMM, 1921 ve 1924 Anayasalarıyla gerçekleştirdiği siyasal sistem değişikliğiyle devleti yeniden yapılandırmıştır.

İki bölümden oluşturulan bu çalışmanın ilk kısmında, Savaş koşullarının yarattığı ortamın betimlemesi yapılacaktır. Cumhuriyetin kurucu değerlerinin ele alınacağı ikinci kısımda ise anayasal düzlemde bir siyasal ve hukuksal çözümlemeye gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Bağımsızlık Savaşı, Ulusal Egemenlik İlkesi, TBMM,1921 Anayasası,1924 Anayasası

[*] Doç. Dr.,Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Anayasa Hukuku ABD öğretim üyesi, byucel@anadolu.edu.tr

CONSTITUTIONAL ANALYSIS OF THE FOUNDING VALUES OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE

(Political Genetics of the 1921 and 1924 Constitutions)

Abstract

The Republic of Türkiye is a state that emerged following the occupations in the aftermath of the First World War. The centralized organization of the national resistance forms the basis of the formation of this new state. The Grand National Assembly of Türkiye convened in Ankara during War of Independence was the political, administrative, legal and military headquarters. The Turkish Grand National Assembly reformed the state by the changes in the political system brought by 1921 and 1924 Constitutions.

This study consists of two sections. The first section will describe the general state of affairs during the war conditions. The second section will be devoted to a constitutional analysis of the founding values of the Republic.

Keywords: The Republic, The Independent War,National Sovereignty Principle,TGNA,1921 Constitution,1924 Constitution

GİRİŞ

Bir yönetim biçimi olarak cumhuriyet, iktidara gelme yoluna göre yapılan tanımlamanın çok ötesinde bir siyasal kavramlaştırmaya karşılık gelmektedir. Kavramın anlamsal kapsamının genişlemesi, sadece cumhuriyetin kurucu unsurlarının çokluğundan kaynaklanmaz. Aynı zamanda bu siyasal-yönetsel kalıbın yaşama geçirildiği ülke uygulamalarının, tarihsel, toplumsal ve kültürel özgünlüğünden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal oluşumu, bu tercihin kurucu unsurları ve hukuki kurallarının belirlenerek kurumsallaşmasının kendine özgü koşulları söz konusudur.

Ulusal savaşımın özü ve bunun üzerine yükseltilen yeni siyasal düzenin taşıyıcı kolonlarını ifade eden **"ulusal egemenlik"**, **"laiklik", "bağımsızlıkçılık", "anti-emperyalizm", "halkçılık"** ve *"***siyasal eşitlik"** esasları, Türkiye deneyiminin bütünleşik yapısını oluşturmaktadır. Eş zamanlı bir söylemin ve eylemin parçaları olmamakla birlikte, Cumhuriyetin düşünsel örüntüsünü tamamlayan bu karakteristik unsurlar, Türkiye'yi benzerlerinden ayırmaktadır.

Beş yılın sonunda Cumhuriyetin ilanıyla tamamlanan bu tarihsel yolculuk, I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu için teslimiyete dönüştüren 30 Ekim 1918 Mondros Bırakışmasıyla[1] eylemsel olarak başlamıştır. Öyle ki sonuçları itibarıyla ucu açık bırakılan Bırakışmanın yarattığı tedirginlik, kısa zamanda, ulusal bir direnişin örgütlenmesine yol açmıştır. İstanbul'daki Saray yönetiminin boyun eğen, işbirlikçi tutumu karşısında yeni iktidar odağının Anadolu'da ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Siyasal güç akışının[2] gerçekleştiği bu sürecin "kurtuluş" evresinin

---

[1] Britanya Hükümeti'nin Karadeniz Donanması Başkomutanı Koramiral Arthur Calthrope ile Osmanlı Hükûmeti adına yetkili kılınan Deniz Bakanı Rauf (Orbay) Bey, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Beyin yürüttüğü ve 27 Ekim 1918'de başlayan görüşmeler, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon Zırhlısında bir teslimiyet belgesi olarak imzalanmıştır. Ateşkesin koşulları incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ortadan kaldıracak derecede siyasal, askeri, yönetsel ve ekonomik önlemlerin hükme bağlandığı görülecektir (Cevad Odyakmaz, **Mondros–Sevr ve Mudanya-Lozan,** Togan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 13 – 21).

[2] 1876 Anayasası'nın 69. md.'sinde yapılan değişikliğe uygun olarak, sürmekte olan savaş nedeniyle Meclis-i Mebusanın görev süresi, Meclis-i Umumi'nin kabul ettiği kanunla uzaltılmışsa da Savaş'tan yenik ayrılan devletin yönetiminden İttihat ve Terakki Partisi (İTC)'nin ayrılmasıyla Mebusan Meclisi, 21 Aralık 1918'de Sultan Mehmet Vahdettin tarafından feshedilmiştir. Kabul edilebilir bir Barış Antlaşması yapılması umudunun çok kısa sürede boşa çıkması ve işgallerin başlaması, İstanbul yönetimini, kurtuluş ve bağımsızlık için bir olasılık olmaktan çıkarmıştır. Böylece, ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk Hareketi, 1919 Seçimleriyle toplanan son Meclis – i Mebusan dolayımıyla İstanbul Hükûmeti üzerinde etkin olmaya çalışsa da başta Britanya olmak üzere işgal güçleri buna izin vermemiştir. Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de oybirliğiyle kabul ettiği ve 17 Şubat 1920'de resmen Dünya kamuoyuna da duyurduğu Ulusal And (Misak-ı Milli), İstanbul'un resmi işgaline neden olmuştur. İşgal kuvvetleri tarafından basılan ve 11 Nisan 1920 günü Vahdettin tarafından feshedilen Mebusan Meclisi'nin tutuklanmaktan kurtulan milletvekilleri, Anadolu'ya geçerek yeni meclisin doğal üyeleri olmuşlardır. Bu anlamda Ulusal Ant bir

öne çıkan esasları, "ulusal egemenlik düşüncesi", "bağımsızlık duygusu" ve "yabancı yayılmacılığına karşı halkçı bir tepkisellik" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savaşın kazanılması ve düşman işgalinin sonlandırılması izleyen "kuruluş" evresinde ise 1921 Anayasasıyla biçimlendirilmeye başlayan ve 1924 Anayasasıyla da kurumsallaştırılan yeni siyasal sistemin hukuksal kalıpları ön plana çıkmıştır. Yapısal dönüşümün tamamlanması, var olan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel koşulların dengeleri içinde zamana yayılmıştır. Bu nedenledir ki özellikle laiklik ve siyasal eşitlik ilkelerinin kökleştirilmesi için uygun koşullar beklenmiştir. Cumhuriyet örüntüsünün tamamlanmasının olmazsa olmazını oluşturan özsel adımların sürece yayılı olarak olgunlaştırılmasının arka planında Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi durum[3] kadar Dünya'daki 1929 Bunalımının, totaliter cepheleşmenin ve bölgesel hassasiyetlerin de etkisi büyüktür.

Kendine özgü koşulları ve yapısı içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum aşamasındaki toplumsal, siyasal, yönetsel, hukuksal ve ekonomik etmenlerine odaklanılan çalışmanın birinci bölümünde, ulusal savaşın içinde varlık mücadelesinin yarattığı sonuçlar ve çıktılar anlatılırken; ikinci bölümde de toplumsal ve siyasal zemin üzerinde, yıkılmış devletin yeniden yapılandırılmasındaki hukuksal saptamalar ortaya konacaktır.

---

manifesto işlevi görmüş, İstanbul'dan Ankara'ya kayan siyasal irade ve iktidarın düşünsel ve hukuksal köprüsü olmuştur (Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920 – 1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare,** İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 41 – 46).

[3] Cumhuriyet yönetiminin İmparatorluk'tan devraldığı iktisadi miras, onun bağımsızlıkçı karakterini de çok yakından ilgilendirmiştir. 18. yy.'ın son çeyreği itibarıyla kalıcılaşan bütçe açıkları, vergi kaynaklarının denetim altına alınması ve iç borçlanmayla kapatılmaya çalışılmışsa istenen sonuç elde edilememiştir. Bir türlü içinden çıkılamayan savaş ortamı ve reform hareketlerinin yarattığı mali yükler, 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren dış borçlanma yoluna gidilmesine yol açmıştır. Alınan borçların "cari harcamalar", "yeni sarayların yapımı", "büyük bir donanmanın kurulması" ve "bürokrasinin aylıklarının karşılanmasında" kullanılırken; iktisadi yaşamı canlandıracak ve mali gelirleri arttıracak yatırımlara kaynak aktarılmaması sonucunda, devlet ödemeler bunalımına girmiştir. Ödemeleri yapamayacağını duyuran İmparatorluk, 1881 yılında çıkarılan Muharrem Kararnamesiyle Düyun-u Umumiye yönetiminin oluşturulmasına razı olmuştur. Böylece en önemli gelir kalemlerini oluşturan tuz, tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli illerinin ödediği yıllık vergiler, yabancı alacaklıların yönetimine bırakılmıştır. Merkezi devletin ve bürokrasinin diğer toplumsal sınıflar karşısındaki görece üstünlüğü büyük toprak sahiplerine karşı küçük ve orta boy köy üretiminin desteklenmesine yol açarken; devletin siyasal bağımsızlığını son aşamaya kadar bütünüyle yitirmemesi, sanayileşemeyen Osmanlı toplumunu, tarıma dayanan ancak dış ticarete ve yabancı sermayeye açık bir yarı-sömürge durumunda tutmuştur (Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri – II,** 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 21 – 28).

BİRİNCİ BÖLÜM
BİR ANKA KUŞU ÖYKÜSÜ: MÜDAFAA – İ HUKUK ÖĞRETİSİ

1. İşgallerin Yarattığı Bilinç ve Ulusal Direnişin Örgütlenmesi

Osmanlı İmparatorluğu için I. Dünya Savaşı (1914 – 1918) yenilgisinin sonuçları, İttifak Devletlerinin diğer üyelerinden çok farklı olmuştur. Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan ile bağıtlanan Barış Antlaşmalarıyla[4], savaş bir biçimiyle sonlandırılırken; Türk İmparatorluğu'nun, yapılan gizli anlaşmalara[5] uygun olarak bölüştürülmesi tasarımı, dayatılan Mondros Bırakışmasıyla hızla devreye konulmuştur.

Mondros Bırakışması, Osmanlı ülkesinin, Sevr bölüşüm Antlaşmasıyla imza altına alınan yeni haritasının İstanbul Hükümeti'ne onaylatılabilmesi için gereken zorlama ve denetimi sağlamak için düşünülmüştür. Böylece, yaşanabilecek tepki ve direnişler engellenebilecek ve sorunsuz bir teslimiyet için gerekli koşullar hazırlanabilecekti. Bununla birlikte öngörülen siyasal kurgu, düşünüldüğünün aksine bir toplumsal ve siyasal sonuç yaratmıştır.

---

[4] Savaşın kazananlarının, yenik bloğa dikte ettiği barış yoluyla sömürme sürecini başlatan ve Dünyayı değiştiren altı ay olarak da adlandırılan Paris Barış Konferansı'yla yeni dünya düzeninin temelleri İtilaf Devletleri'nin istekleri üzerine biçimlendirilmiştir. Buna göre sırasıyla 28 Haziran 1919'da Almanya ile Versailles; 10 Eylül 1919'da Avusturya ile Saint Germain; 27 Kasım 1919'da Bulgaristan ile Neuilly; 4 Haziran 1920'de Macaristan ile Trianon Barış Antlaşmaları imzalanmıştır. Her biri ilgili ülkeler için toprak kaybına yol açan; ekonomik ve askeri bağımsızlık bakımından ağır hükümler içeren bedel ödetici antlaşmalar olsa da asıl paylaşım konusu devlet, Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Bu bağlamda, coğrafi, siyasi, askeri, idari, ekonomik ve hukuki boyutları itibarıyla Türk varlığının yok edilmesine yönelen, çok ayrıntılı 433 maddeli Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Antlaşma, Savaşı bitirmekten çok İmparatorluğu sonlandıran ve İtilaf Devletlerine göre "Doğu Sorununu" çözüme kavuşturan bir işleve sahiptir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Çağdaş Cansız Korkmaz, **Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması, Sevr ve Versay,** Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş., İstanbul, 2018, s. 154 – 272).

[5] Bu anlaşmalardan ilki Britanya ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da imzalanan ve Osmanlı Devleti'nin Yakındoğu coğrafyasının paylaşımını merkezine alan Skyes-Picot Antlaşmasıydı. Çarlık Rusyası'nın da bilgisi dahilinde gerçekleşen bu hazırlıklardan uzak tutulan İtalya ise sonradan ağırlığını ortaya koyarak bu görüşmelere katılmıştır. İmparatorluğun Anadolu kısmının bölüşümü için yapılan 21 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın ortağı haline gelen İtalya'ya, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'i içine alan bölge bırakılmıştı ancak yapılan bu anlaşmalara karşın paylaşılacak ülkenin büyüklüğü, kaynakların zenginliği ve coğrafi konumunun önemi sürekli paylaşım çatışmalarına yol açmaktaydı. Özellikle Çarlık Rusyası'nın Ekim Devrimi'yle devre dışı kalması ve İtalya'ya karşı Yunanistan'ın Anadolu bölüşümüne sokulması yayılmacı işgalcilerin arasını açmıştır (Orhan Çekiç, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e I, 1918, Arayış, Mondros'tan İstanbul'a,** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 37 – 45).

Bırakışma kapsamında Osmanlı ülkesinin işgal edilerek; belli egemenlik sahalarının boşaltılması ya da geri çekilmenin karara bağlanması[6] ciddi ölçüde huzursuzluk ve toplumsal tepkisellik yaratmış ve reddiye hareketlerinin ortaya çıkmasının toplumsal zeminini hazırlamıştır. Özellikle 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali bu karşı koyuşun şiddetini arttırmış ve kapsamını da genişletmiştir. Anadolu ve Rumeli coğrafyasındaki yöresel, bölgesel ve ulusal etki doğuracak nitelikte bir "kongreler iktidarının"[7] yaratımı bu etki-tepki ilişkisinin sonucudur.

İşgallere karşı gelişen ancak örgütlenme bakımından birbirinden kopuk direniş olgusunun kendi içinde tutarlı bir düşünsel ve siyasal öğreti çerçevesinde tek çatı altında birleştirilmesi, Mustafa Kemal'in bir süre sonra önderliğini elde ettiği sürecin sonucunda gerçekleştirilmiştir. Amasya Genelgesiyle[8] güçlü biçimde ortaya konan direniş ve kurtuluş iradesi,

---

[6] Bırakışma çerçevesinde Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin müttefik kuvvetlerince işgali (md. 1); müttefiklerin kendi güvenliklerini tehlikede görmeleri halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilme olanağı (md.7); Toros tünel sisteminin müttefik kuvvetlerince işgali (md.10); Kafkasya-ötesi demiryollarının denetimine müttefik görevlilerinin yerleştirilmesi ve bu kapsamda, Batum'un ve Bakü'nün müttefik kuvvetlerince işgali (md. 15); Vilayat-ı sitte olarak da belirtilen ve işgalcilerin Ermeni illeri olarak adlandırdıkları altı (6) ilde karışıklık çıkması halinde, buraların Müttefikler tarafından işgal edilebilmesi (md. 24) öngörülürken; Türk askeri birliklerinin Kuzeybatı İran'dan savaş öncesi sınırların gerisine çekilmeleri ve Kafkasya-ötesi bölgesinin boşaltılmayan kısmından da gerekli görülmesi halinde çekilenileceği (md. 11) ve sınır güvenliği için gerekli olanlar dışında bütün Birliklerin Kilikya bölgesinden de çekilmesi (md. 16) Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiştir (Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, Sevr Antlaşması, Mondros Bırakışması, İlgili Belgeler,** 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 4 – 8).

[7] İlki 5 Kasım 1918'de Kars İslâm Şurası olarak düzenlenen; sonuncusu da Pozantı Kongresi adıyla 8 Ekim 1920'de toplanan bu direniş örgütlenmesinin içinde bölgesel kapsamlı Erzurum ve ulusal nitelikli Sivas Kongreleri'de yer almaktaydı. Kendi yerel mekanlarında etki gösterdikleri düşünülse de bu kurultayların toplanma amaçları, öngördükleri işlevleri ve siyasal hedefleri bakımından bir devlet tezine sahip oldukları da görülmektedir. Başta Yunan işgali olmak üzere Anadolu'nun her yanına yayılan yabancı istilası karşısında oluşan tepki, silahlı direnişle bağımsızlığın kazanılmasını ortaya koymaktaydı. Kurultaylardaki tartışmalarda, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması halinde, çok uluslu imparatorluk düşüncesinden uzaklaşılarak ulus devlet yapılanmasına gidilmesi anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Ulusal vatan düşüncesinin güçlenmeye başladığı bu ara dönemde, Mustafa Kemal'in önderliğini yürüttüğü ulusal devlet tezine yaklaşan görüşler, "memleketin hakkı hakimiyeti", "hakimiyet hakkı", "irade-i milliye" kavramlaştırmaları yapılan toplantılarda dillendirilmiştir. "Batı ve Doğu Trakya'daki Kurultaylar ile Kars, Ardahan ve Batum'u içine alan Kurultaylarda İmparatorluktan ayrışan, özerkleşen hatta bağımsızlık savı taşıyan bir yerellik görülmüşse de ulusal iradeyi egemen kılmak düşüncesinin yer aldığı "ulus devlet" tezi baskın hale gelmiştir. Toplamı 28'i bulan bu kongrelerin oluşturduğu ulusal direniş iktidarı hakkında ayrıntılı okuma için bkz. (Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918 – 1920),** Afa Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1992, s. 22 – 44).

[8] Samsun'a çıktıktan sonra Havza'ya geçen ve çalışmalarını 8 Haziran 1919 tarihine kadar burada sürdüren Mustafa Kemal Paşa, aynı gün kendisinin İstanbul'a dönmesi bildirimini aldıktan sonra daha güvenli gördüğü Amasya'ya 13 Haziran 1919 günü geçmiştir. Mücadele arkadaşları Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Albay Hüseyin Rauf (Orbay), Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, 3. Kolordu Komutanı Albay

başkaldırının da başlangıç noktasını oluşturmuştur. Böylece ilk kapsamlı ve örgütlü adım Erzurum Kongresiyle (23 Temmuz – 7 Ağustos 1919) atılmıştır. Kongrenin Beyannamesiyle belirlenen esaslar, ulusal direnişin karakterini de önemli derecede belirginleştirmiştir. Buna göre;

- Samsun ve Trabzon'u da içine alacak 25 ili kapsayan Doğu Anadolu'nun hiçbir neden ve bahane ile bölünemeyeceği, bu bölgenin bir bütün oluşturduğu ve bölge halklarının birlik halinde öz kardeş olarak hareket edecekleri (md.1)

- Vatanın bütünlüğünün, milletin bağımsızlığının, saltanatın ve hilafetin korunmasının ulusal kuvvetlere dayanan ulusal iradenin egemen kılınmasıyla olanaklı olacağı ve İstanbul Hükümeti'nin de ulusal iradeye dayanması gerektiği (md.2, 8)

- Hükümetin (İstanbul'un) işgal ve müdahalelere uğrayan yerlerle ilgisini kesmesi durumunda, ulusal varlığı ve hakları koruyucu önlemlerin alınacağının kabul edilmesi (md.4)

- Hristiyanlara yeni ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceği ama müslüman olmayan uyrukların kanunlarla elde ettikleri kazanılmış haklara saygılı olunacağı (md.3, 5)

- Mondros Bırakışmasının imzalandığı tarihi öncesindeki siyasi sınırların esas alınacağı (md.6)

Refet (Bele) ile yapılan görüşmeler sonucunda, "Amasya Kararları" bir genelge olarak 22 Haziran 1919 günü yayımlanmıştır. Ulusun geleceğinin yine ulusun azim ve kararlılığının belirleneceği temelinde hazırlanan genelgeyle ihtilalin sonraki adımları da atılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, Erzurum Kongresi'nin tamamlanmasından sonra delegelerin Sivas'ta toplanacak ulusal Kongre'ye katılmaları; delegelerin Müdafaa-i Hukuk, İlhak-ı Red Cemiyetleri ve belediyelerce seçileceği; komutanların, mutasarrıfların alınan kararların uygulamasına çalışacakları; Müdafaa-i Hukuk ve İlhak-ı Red Cemiyetlerinin iletişimine zorluk çıkaran Posta ve Telgraf Genel Müdürüne karşı gösteri yapılması ve sivil / asker bürokrasinin dağıtılmayacağı, görevini bırakmayacağı ve görevini başkasına aktarmayacağı karar altına alınmıştır. Genelge'nin yarattığı siyasal etki sonucunda Anadolu direnişi önderini bulduğu gibi bir doğrultu ve örgütlülüğe kavuşmaya başlamıştır. İçişleri Bakanı Ali Kemal, 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşanın görevden alındığını ve emirlerine uyulmamasını mülki amirlere bildirse de İstanbul Hükümeti istenilen sonuca ulaşamamış hatta başkentteki siyasal partilerin Damat Ferit hükümetine güveni gittikçe azalmıştır (Celâl Erikan**, Kurtuluş Savaşı Tarihi,** Haz.: Rıdvan Akın, 6. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 77, 79, 81 – 84).

- Ulusun ve devletin bağımsızlığına ve bütünlüğüne zarar verilmemesi kaydıyla fen, sanat, ekonomi alanlarında duyulan gereksinimlerin karşılanması bakımından diğer devletlerden gelecek yardımların kabul edileceği (md. 7),

- Particilik yapmaksızın Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulacağı ve Kongre'nin aynı zamanda bir Heyet-i Temsiliye seçeceği (md. 9, 10) karara bağlanmıştır.[9]

Manda ve himayenin reddedildiği Erzurum Kongresi'nin oluşturduğu Heyet-i Temsiliye'nin[10] öncülüğünde hazırlanan Sivas Kongresi (4 – 11 Eylül 1919) sonucunda, ulusal direniş bütünleşik bir hale getirilmiştir. Sivas Kongresi, Mustafa Kemal'in meşruiyetçi, kurtarıcı ve devlet kurucusu konumuna erişimini sağlayan en önemli safhalardan biri olmuştur. Erzurum Kongresi'nde alınan kararların derlenerek ya da değiştirilmeden aynen kabul edildiği Sivas Kongresi'nde, ulusun kendi kaderini kendisinin belirleyeceği vurgulanırken; siyasal sınırlar coğrafi olarak tanımlanmakta, ulusal bağımsızlıktan ve devlet bütünlüğünden ödün verilmeyeceği belirtilirken; Amerikan manda yönetimine girilmesine yönelik talepler reddedilmektedir.

---

[9] Mondros Bırakışması'nın işgalleri elverişli hale getiren 7. ve 24. md.'lerinin yarattığı gerginliğin ciddi biçimde duyumsandığı Vilâyat-ı Sitte (Elâzığ, Van, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas) bölgesini kapsayan Erzurum Kongresi, siyasal hedefleri ve yarattığı etki itibarıyla ulusal boyutta bir sonucun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kongre, çok geniş bir coğrafyanın delegasyonunu bir araya getirmeyi başarmıştır. Buna göre Erzurum vilayeti aynı zamanda "Bayburt, Ağrı, Yusufeli ve Kiğı'yı; Sivas vilayeti aynı zamanda "Amasya, Şebinkarahisar ve Tokat'ı"; Bitlis vilayeti aynı zamanda "Muş, Siirt, Bingöl, kısmen Şırnak ve Genç'i" ve Van vilayeti de aynı zamanda Hakkari'yi temsil etmektedir. Bunun dışında "Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane'yi de içine alacak biçimde toplantıya delege gönderen Trabzon vilayetinin Kongre'de katılımcı olması işgal altına girmemiş bütün doğunun bir araya geldiğini göstermektedir. Farklı sayılar tartışılmakla birlikte en fazla 57 delegenin toplandığı Kongre'ye Elâzığ ve Diyarbakır'dan temsilci gelmediği görülmektedir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – I, Erzurum Kongresi,** 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9, 86 – 89, 98-99).

[10] TBMM açılıncaya kadar ulusal direnişin yürütme organı olarak faaliyet gösteren ve Mustafa Kemal, Rauf Bey, Raif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi Hacı Musa Bey'den oluşan Heyet hiçbir zaman toplanıp bir arada çalışamamıştır. Rauf ve Bekir Sami Bey dışında çalışma olanağı bulamayan Mustafa Kemal, bundan duyduğu rahatsızlığı gidermek için Sivas Kongresi sonucunda Heyeti yeni üyelerin katılımını sağlayarak güçlendirmiş ve "*ARMHC Heyet-i Temsiliyesi*" haline dönüştürmüştür. Özellikle Ankara'da yapılan çalışmalarda bir yandan ulusal savaşımın hazırlıkları ve örgütlenmesi sürdürüldüğü gibi aynı zamanda İstanbul ile iletişim sürdürülmüş ve özellikle Meclis-i Mebusan üzerinden Hükümet etkilenmeye çalışılmış diğer yandan da ABD, SSCB ve işgalci kuvvetlerle kurulan ilişkilerle direnişin meşruiyet kazanması ve muhatap alınması sağlanmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (M. Cemil Özgül, **Heyet – i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919 – 23 Nisan 1920),** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s. 9 – 19, 83-142).

Kongre sonucunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) oluşturularak direniş, merkezileştirilme eğilimine girmiştir.[11]

Sivas'taki ulusal direncin kuvva-i milliye çizgisinde ve müdafaa-i hukuk öğretisine göre örgütlenmesine engel olamayan Damat Ferit Hükûmeti, 30 Eylül 1919 tarihinde çekilmiş ve yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile yapılan Amasya Görüşmeleri sonucunda, 22 Ekim 1919'da beş protokol üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Üçü her iki tarafın da imzalandığı bu protokoller ile İstanbul, ARMHC ve Heyet-i Temsiliye'yi siyasal açıdan tanımıştır. Uzlaşılan kararlar çerçevesinde, Anadolu'daki direniş hareketi, kendi önderliği, kadrosu ve siyasal esaslarıyla ülke yönetimine paydaş olmaya başlamıştır.[12]

Heyet – i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişiyle yeni bir aşamaya geçen ulusal direniş, yürütülen Mücadelenin 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan Meclis-i Mebusan'da da somutlaşmasına hedefine odaklanmıştır. Başta İstanbul olmak üzere halkın devinimden daha fazla haberdar olarak direnişi benimsenmesi amacını güden Heyet-i Temsiliye, birtakım adımların meclis ortamında atılması konusunda ortaklaşmıştır. Bu kararlaştırmalara rağmen Meclis-i Mebusan'a seçilen milletvekilleri, İstanbul'daki işgal ortamının koşulları içinde Mustafa Kemal'i Meclis başkanı seç(e)mediği gibi kurulması hedeflenen ARMH yerine Felah-ı Vatan adıyla bir meclis grubu oluşturmuşlardır. Yine de asıl yaşamsal öneme sahip adım olarak içeriğini Mustafa Kemal'in belirlediği bir izlence olarak onaylanan Ulusal Ant'a göre;

- *Nüfus çoğunluğu Arap olan ve Mondros Bırakışmasının imzalandığı sırada düşman güçlerinin elinde bulunan bölgelerin geleceğinin o*

[11] Delegasyon, görüşmeler ve alınan kararlar hakkındaki ayrıntılı okuma için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – II, Sivas Kongresi,** 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 67 – 71, 73 – 125).

[12] Amasya Görüşmeleri sonucunda hazırlanan beş protokolden ikisi, "gizli" olması nedeniyle taraflarca imzalanmamıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Burak Çelik, "Mondros Bırakışması'ndan TBMM'nin Açılışına Değin Siyasal-Anayasal Gelişmeler", **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** S 1, İstanbul 2003, s. 31 – 32). II. Protokolde, Sivas Kongresi Bildirisinde yer alan maddelerin nerdeyse bütününün değiştirilmeksizin İstanbul Hükümeti tarafından da imzalanması, İhtilal hareketinin, merkezi hükümet tarafından da kabul görmesini ve meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. İstanbul tarafının uzlaşma önerisi çerçevesinde yapılan bu siyasal pazarlık süreci ve son Meclis-i Mebusanın nerede toplanacağına ilişkin tartışmalar hakkındaki ayrıntılı okuma için bkz. (Orhan Çekiç, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e III, 1920, Teşkilatlanma, Sivas'tan Ankara'ya,** 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 141 – 160).

yöre halkının özgürce belirlemesi; Bırakışmanın çizdiği sınırlar içinde dinen, soy ve kültürel olarak bir arada yaşayan Osmanlı İslam çoğunluğunun bulunduğu yerlerin hiçbir nedenle bütünden ayrılamayacağı;

- *Anayurda kendi istekleriyle katılan Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse yeniden halkoylaması yapılması ve Türkiye ile yapılacak Barış antlaşmasına bağlı olarak geleceği belirlenecek Batı Trakya'nın hukuksal durumunun da halkoylamasıyla belirlenmesi;*

- *İslam halifesinin ve Osmanlı saltanatının merkezi konumundaki İstanbul'un ve doğal olarak Marmara denizinin güvenliğinin sağlanması ve bu esasa aykırı olmaksızın Çanakkale ve İstanbul boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması konusunda Türkiye'nin de dahil olacağı öbür ilgili bütün devletlerle birlikte oybirliği usulüne göre kararlar alınacağı;*

- *Galip devletler ve ortakları diğer bazı devletlerle yapılan antlaşmalara çerçevesinde ülkedeki azınlıkların hukuku, çevre ülkelerdeki Müslüman halkın aynı haklardan yararlanması koşuluyla güvence altına alınacağı;*

- *Tam bağımsızlığı ve özgürlüğü engelleyecek her türlü siyasal, yargısal, mali gelişmeyi önleyecek sınırlamaların kabul edilmeyeceği ve borçların ödenme biçiminde de bu esasa uygun davranılacağı,* karara bağlanmıştır.[13]

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin oybirliğiyle kabul ettiği Ulusal Ant'ın yarattığı kızgınlık, meşrutiyetin tek demokratik organı sonlandırılmış ve işgal altındaki başkent koşullarında bir yasama organının var olamayacağının kesinleştirmiştir. Böylece 23 Nisan 1920'de toplanacak biçimde Büyük Millet Meclisi (BMM) adıyla yeni meclisin hazırlıklarına başlanmıştır.[14] Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden farklı olarak kuruculuk

[13] Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, [2001, s.] 89 – 91.

[14] Ulusal Antın ilanı ve ertesindeki gelişmeler, İstanbul'da daha fazla yapılacak siyasal ve/veya hukuksal girişim olanağının kalmadığını da göstermiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş (1919 Genel Seçimleri ve Osmanlı Parlamentosu'nun Son Osmanlı Devresi)", içinde **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938],**

işlevinin örtük biçimde üstüne yüklendiği ulusal meclis, Kurtuluş Savaşı'nın askeri karargâhı olduğu kadar devletin yeniden yapılandırılmasının siyasal ve hukuksal merkezi[15] haline de dönüşmüştür.

2. Cumhuriyetin İşaret Fişeği: 1921 Teşkilat – ı Esasiye Kanunu

Öğretide III. Meşrutiyetin yasama organı[16] olarak nitelendirilse de BMM'nin üstlendiği ve yerine getirmeyi hedeflediği siyasal ve hukuksal işlev, aksi bir durumu ortaya koymaktadır. Öyle ki ulusal direnişin merkezi örgütlenmesinin kurumsal temsiliyetini ifade eden BMM'nin düşünsel çizgisini, **ulusal egemenlik ilkesi** oluşturmuştur.

Meclis'teki muhafazakâr ve devrimci kanatların her ikisinin de ortaklaştığı farkındalık, İstanbul Hükûmeti'nin kurtuluşu sağlamaktan uzaklığı; Tanzimat

---

İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31 – 32, 47 -51).

[15] Ulusal direnişin önderi konumuna gelen Mustafa Kemal Paşa, 14 Ağustos 1919 tarihinde Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ayrılmıştır. Bütün çalışmalarında meşruiyet zeminini özellikle koruyan Heyet-i Temsiliye önderliği, İstanbul'un ve Osmanlı Parlamento'sunun işgalden ve tutsaklıktan kurtarılması amacıyla "BMM'nin toplanması yönünde bir irade ortaya koymuştur. BMM'nin yapısı ve siyasal hedefleri, görünürde III. Meşrutiyet olgusunu uyandırsa da Ankara Meclisi'nin "olağanüstü yetkileri haiz" niteliği ve kuvva-i milliye ruhundan kaynaklanan "ulusal irade" vurgusu, durumun siyasal açıdan çok daha farklı olduğunu göstermektedir. Öyle ki, BMM'nin kabul ettiği 7 sayılı Kanunun İstanbul Hükümeti'nin yapacağı antlaşmaların ancak BMM tarafından onaylanırsa geçerlilik kazanacağını hükme bağlaması, asıl belirleyicinin Ankara olacağını ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal'in kişisel otoritesinin de gittikçe ağırlığını arttırmasıyla devam eden süreç de Ankara, salt bir parlamentolu monarşi rejiminin yasama organı olmaktan çıkmış; yalnızca bir denetim ve inceleme makamı olmayıp ulusun bütün sorunlarıyla ilgilenen ve çözüm üretmeye çalışsan bir iktidar merkezine dönüşmüştür. Bu anlamda devletin bütün ana işlevlerini bünyesinde toplayan, ulusal direniş örgütleyerek sürdüren ve aslında cumhuriyetin de alt yapısını hazırlayan bir kurucu meclise evrilmiştir (Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 44 – 56).

[16] Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın basılması, İstanbul'un resmen işgali ve nihayetinde de Padişah tarafından feshedilmesi üzerine Ankara'daki kurtuluş çalışmaları hızlandırılmış ve yayınlanan bildiriyle bütün seçimleri tamamlanmamış olsa da BMM toplantıya çağrılmıştır. Dikkatli bir dilin kullanıldığı bu metinde Heyet-i Temsili'ye adına Mustafa Kemal, vatanın bağımsızlığını vurguladığı kadar hilafet ve saltanat makamlarının da kurtarılmasını en önemli ve yaşamsal bir görev olarak tanımlamıştır. Yine bildiride, Osmanlı ülkesi ve devleti ifadeleri kullanılmıştır. Bu nedenledir ki BMM'nin biçimsel anlamda siyasal niteliği meşruti bir görünümü taşımaktadır. Özellikle meclisin nitelendirilmesinde yaşanan tartışmalarda, meclis-i müessesan vurgusunun kabul görmemesi; var olan anayasal ve parlamento hukukuna bağlı kalınması yönündeki karşı çıkışlar, "devrimci bir kurucu meclisin" ilanını engellemiştir. III. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 23 Nisan 1920'de başlayan bu devreyi 85 sayılı ve 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın kabulüne kadar sürdüğünü kabul etmek gereklidir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – III, 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi,** 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 157 – 166).

taklitçiliğine karşı durma ve meşrutiyetin yanlışlarına sapmama olmuştur. Bu çerçevede geliştirilen ana görüş, kendi içinde zıtlık barındırmakla birlikte, hilafet ve saltanat makamı ile vatanın "ulusal egemenlik" ilkesine dayalı olarak tutsaklıktan ve işgalden kurtarılmasıdır. Bu anlamıyla BMM bir zıtlıklar meclisidir. Bir yandan saltanatın ve hilafetin kurtarılmasını ve başarıya ulaşılması halinde monarşik yapının belli ölçülerde de olsa korunmasını hedeflerken; diğer yandan bu amacın ulus egemenliği esaslarına uygun gerçekleştirileceğini düşünsel yapısında ifade etmektedir. BMM, Batı'nın, Türkleri Anadolu'dan Asya'ya sürme temeline dayanan siyasal tezi ile kapitalist emperyalist Batı karşısında ulusalcı Türkleri bir ara bölge olarak işlevsel gören ve destekleyen ama son kertede sosyalist olmaya zorlama eğilimindeki Doğu tezi karşısında bir dengeleme siyaseti geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu anlamda Ankara Hükûmeti, "ideolojik bağımsızlık" olgusunu geliştirmiş ve her yöne karşı aynı hassasiyeti korumuştur. Bu baskılara Müdafaa-i Hukuk öğretisiyle direnen BMM, kendi düşünsel tercihini, öncelikle 18 Aralık 1920'de açıklanan Halkçılık Beyannamesi ve ardından da 20 Ocak 1921'de yürürlük kazandırdığı Teşkilat – ı Esasiye Kanunuyla somutlaştırarak pozitifleştirmiştir.[17]

1921 Anayasası'nın hazırlayıcı öncülü niteliğindeki Beyanname, İttihatçılığı ve İtilafçılığı yadsıyan ve Müdafaa-i Hukukçuluk[18] temelinde bir hükûmet programı olarak hazırlanmış ve BMM'ye sunulmuştur. Amaç ve öğreti kısmında "ulusal sınırlar içinde bağımsız yaşamayı", "emperyalist kapitalist baskıdan kurtulmayı" ve "halkın yönetimsel olarak egemenliğin tek sahibi olmasını" amaçlayan program, devletin yeniden yapılandırılmasındaki siyasal çerçeveyi belirlemektedir. Her ne kadar saltanat ve hilafetin kurtarılacağı vurgulansa da egemenlik olgusunun herhangi bir koşulla sınırlandırılmaksızın

[17] Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", içinde **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938], İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk,** 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69 – 80).

[18] I. Dünya Savaşı'nın yitirilmesi üzerine İTC önemli derecede güç kaybetse de bütünüyle ortadan kalkmamış ve işgallere karşı ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk örgütlenmeleri içinde var olmaya devam etmiştir. Buna karşın İTC'nin savaş öncesi siyasal ve ideolojik tavrı, işgale karşı oluşturulan bu direniş yapılanmalarına aynıyla yansımamıştır. Ortak düşmana karşı yürütülen mücadelede, muhafazakârlar ile devrimcilerin aralarındaki siyasal çatışmayı ve mücadeleyi bir süreliğine ertelemeleri söz konusu olmuştur. Mustafa Kemal, ulusal mücadelenin kendi önderliğinde birleştirilmesinde, bu dengeyi gözetmiştir. Özellikle muhafazakâr kanadın halk nezdindeki yaygın gücünü dikkate alındığı için Müdafaa-i Hukuk öğretisinin ideolojik çizgisinde dinsel eğilim ağırlık kazanmıştır. Saltanatın ve hilafetin kurtarılmasına yönelik hedefleme bunun doğal sonucu olsa da "ulusal irade / ulusal egemenlik" olguları ve sınırlılıkları bu ideolojik sıklet merkezinin dengelenmesinde kullanılmıştır. Her iki grup açısından da savaş koşullarında, halkın, geleceğini kendi azim ve kararlılığıyla belirleyeceği, kabul gören bir esastır. Bu anlamıyla ulusal egemenlik bir ödünleşme kavramı değildir (Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,** 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 17 – 23).

ulusa ait olduğu ve yönetimin halkın seçtiği BMM'de toplanacağı ve onun tarafından yürütüleceği belirtilmektedir. Böylece Osmanlı devletinin siyasal ideolojik özünü ifade eden teokratik monarşik anlayışın karşıtı olarak "ulus egemenliğini" esas alan halkçı, cumhuriyetçi, laik, ulusal ant sınırlarını Türkiye olarak adlandıran ulus devlet tezi ortaya konulmuştur.[19]

Anayasanın özünü oluşturan Halkçılık Beyannamesi üzerinde iki boyutlu çalışma yapılmıştır. Buna göre, Beyanname'nin "amaç ve meslek" kısmındaki ilk dört maddesi, içeriğinin meşru bulunması ve sahiplenilmesine karşın; dilinin ideolojik ve siyasal özelliği nedeniyle meclis encümeni tarafından BMM bildirisine dönüştürülmüştür. Metnin kalan kısmı da yasa yapım tekniğine uygun biçimde kurallaştırılmıştır. Böylece BMM, yeni siyasal düzenin öncül esaslarını anayasallaştırmıştır. Bu çerçevede;

- *Egemenliğin kayıtsız ve koşulsuz olarak ulusa ait olacağı yönetimi, halkın kendisi eylemsel olarak belirleyeceği (1921 AY. md.1),*

- *Erkler birliğinin esas alındığı meclis hükümetinin kabulü çerçevesinde, yürütme ve yasama yetkileri ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan BMM'de ortaya çıkıp toplanacağından Türkiye Devleti de BMM tarafından yönetilecektir. Bundan dolayıdır ki BMM, hükümet ünvanını da taşıyacağı (1921 AY. md.2,3),*

- *Gerekli oydaşma yoksunluğu nedeniyle saltanat ve hilafete ilişkin olarak anayasa metninde herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş; Saltanatın devamlılığı esasına göre sadece BMM başkanı seçileceği ancak devlet başkanlığı makamı oluşturulmayacağı (1921 AY. md. 9),*

- *Ulusun temsiline yönelik uzun tartışmalar sonucunda mesleki (korporatif) temsil reddedilirken; bireysel temsil ilkesi kabul edilerek temsilcilerin vilayet halkı tarafından seçileceği belirlenmiştir. Ulus*

[19] İmparatorluğun insan unsurunun doğal sonucu olarak ülkenin dört bir yanından gelen temsilcilerin çok farklı kurtuluş çarelerini barındıran I. Meclis'in düşünsel yapısı, oldukça çoğulcudur. Öyle ki saltanatçı ve hilafetçi milletvekilleri ile sosyalist ve Türkçü/milliyetçi milletvekilleri ortak paydada buluşabilmişlerdir. Bu anlamıyla halkçılık programı bütün farklı grupları bir araya getirebilen bir içeriğe sahip olarak kabul görebilmiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920 – 1923),** Genişletilmiş 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 217 – 224).

egemenliğin doğal sonucu olarak her bir milletvekilin seçildikleri vilayetin değil bütün ulusun temsilcisi olduğu (1921 AY. md. 4, 5),

- *Halkçılık ilkesinin güçlü etkisiyle belirlenen koşullar ve esaslar çerçevesinde vilayetler ve nahiyeler için özerklik düzenlenmiş ve yönetimlerinin temsili demokrasi esasına dayalı yerel halk tarafından belirleneceği (1921 AY. md. 11, 12, 16, 18,20),*
- *Yerel yönetimlere tanınan bu yetki genişliğine karşın anayasayla belli konular salt merkezi yönetimin yetki alanına bırakılmış; "valilik", "kaymakamlık" ve "umumi müfettişlik" düzenekleriyle idari vesayetin sağlanacağı (1921 AY. md. 11, 14, 15, 23).* düzenlenmiştir.[20]

Dokuz aylık bir çalışmanın sonucunda 85 sayılı Kanunla geçiş döneminin anayasal belgesi olarak kabul edilen 1921 Anayasasının kurucu iktidar faaliyeti[21] olduğu çok nettir. İçinde bulunulan olağandışı koşulların dayattığı zorunlulukların sonucu, eksik bir anayasa olarak yürürlük kazandırılan kurucu metin, "iki anayasalı"[22] bir uygulamanın yaşanmasına yol açmıştır. İstanbul'dan

[20] Meclis Başkanlığı ile hükûmet başkanlığının ayrıştırılarak yasama ve yürütme dengesinin sağlanması ve bu yolla Mustafa Kemal'in gücünün belli ölçülerde de olsa sınırlandırılması çabasının gösterildiği anayasa görüşmeleri, muhafazakâr ve devrimci kanatların BMM içinde yürüttükleri iktidar savaşımının bir sonucudur. Buna karşın kurucu meclisin içinde siyasal ve ideolojik çizgileri henüz keskinleşmemiş grupların olmaması, "halkoylaması", "yasama girişimi", "mesleki temsil", "yerel yönetimler" vb. birçok konunun ayrıntılı ve özgürce tartışılmasını da sağlamıştır. Bu demokratik nitelik, meclisin halkçı, bağımsızlıkçı, ulusal egemenliğe dayanan; yoğun ülke ve yurt sevgisinin siyasal olgunlukla bir arada bulunduğu karakterinin de bir sonucudur. Yapılan görüşme ve tartışmaların ayrıntılı okuması için bkz. (Ergun Özbudun, **1921 Anayasası,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s. 19 – 50).

[21] İstanbul'un resmİ işgaliniN ertesinde Mustafa Kemal'in hazırladığı seçim bildirisinde (17 Mart 1920), Kanun-i Esasi'de düzenlenen devlet erklerinin işlemez hale geldiği vurgulanmakta; saltanat ve hilafet makamının bağımsızlığının sağlanarak başkentin kurtarılması amacıyla Ankara'da ulusal nitelikte bir kurucu meclis (meclis-i müessisan) toplanması gereği belirtilmekteydi. Açılacak yeni meclise bu niteliğin halkta tepkiye ve ulusal direnişe mesafeye yol açacağını düşünen Kazım Karabekir'in uyarıları üzerine meclis "olağanüstü yetkileri haiz" biçiminde nitelenerek seçim bildirisine son hali (19 Mart 1920) verilmiştir. Kanun-i Esasi yürürlük varlığını korumakta ve hatta Meclis'in İstanbul'u ve Sarayı kurtarmak amaçları ortaya konmakla birlikte, BMM'deki gelenekçi üyeler dışında, meclisin kurucu karakteri yaygın bir kanı olarak kabul görmüştür. Öyle ki BMM'nin ikinci başkanı Celaleddin Arif Bey, devrimci olmasa da Meclisin 1876 Kanun-i Esasi ile hiçbir ilgisi olmadığını, erkler birliği özelliğini öne çıkararak belirtmektedir. Mustafa Kemal, meclis açılıp çalışmaları ilerledikçe kurucu ve devrimci karakterini çeşitli konuşmalarında ifade etmekten çekinmemiştir. Anayasanın kabulünde özel bir görüşme ve karar yetersayısı aranmadığı gibi Ankara'nın siyasal tercihlerini ortaya koyan anayasada, Kanun-i Esasi'ye bağlılık duyumsanmadığı da görülmektedir. (Murat Sevinç ve Dinçer Demirkent, **Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası, 1921 Anayasası ve Tutanakları,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 24 – 35).

[22] Ulusal direniş, TBMM'nin açılmasıyla kendi örgütsel yapılanmasını en üst aşamaya taşımışsa da eylemsellikten kurtularak hukuksallaşması ancak 1921 Anayasası'nın yürürlüğüyle gerçekleşebilmiştir. Bununla birlikte Ankara'da, biçimlenen yeni iktidarın anayasallaşmasının temelinde, İstanbul iktidarının

Ankara'ya doğru geçmekte olan iktidar gücü bakımından, 1921 Anayasasıyla egemenlik kaynağının değişimi, onun kim tarafından temsil edileceği ve nasıl kullanılacağının hukuksal tanımlaması yapılmaktadır.

Amasya Genelgesinden itibaren süreklilik kazanan bağımsızlık isteği, küçük bir seçkin azınlığın değil ulusal iradenin eseri olduğuna dayanan Kemalist anayasal tezin, hukuksal anlamda netleştirilerek somutlaştırılması 1921 Anayasasıyla olmuştur. Kanun-i Esasiden farklı olarak yapıcısı BMM olduğu için kaynağını ulustan alan kurucu metin, halkta karşılığı olan gerçek, doğal bir kanun olarak nitelendirilmiştir. Mustafa Kemal, feodal düzenin keyfiliğinin karşısına, kurtuluştan kuruluşa giden süreç bakımından, milleti konumlandırmaktadır. Ulusal ve bağımsız demokratik devlet esasına dayanan Kurtuluşun anayasal tezinin temelindeki özü, ezen ile ezilen arasındaki çatışma / zıtlık oluşturmaktadır. Toplumsal ve siyasal karmaşanın en üst seviyede yaşandığı işgal ortamında, boyun eğme ve teslim olmayı gerektiren uyum ve iyi geçinme anlayışı doğal olarak reddedilmiştir. Bu çerçevede "uzlaşma ve uyumun" karşıtı olarak istilacıları ulusal sınırlardan çıkarmak ve devletin feodal kurumsallığını sonlandırmak için mücadeleci, köhnemiş yapıyla uzlaşmayan ve köktenci bir yaklaşımla bağımsız, ulusal egemenliğe dayanan bir ulus devlet hedeflemesi ortaya konmuştur.[23]

Savaşın kazanılmasına kadar ki siyasal durumun belirsizliği ve yurdun geleceğinin de buna bağlı olarak biçimleneceği süreçte, Ankara Hükûmeti'nin adeta bir "ulusal sır"[24] olarak sakladığı cumhuriyetin özünün bu anayasal

---

ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin bir yetkilendirmesi de söz konusu değildir. Bu anlamıyla BMM ve kabul ettiği anayasa, aslilik niteliği göstermektedir. Buna karşın savaş koşulları ve egemen olabilmekteki belirsizlik ülkede iki iktidarlı, iki siyasi merkezli ve iki anayasalı bir durum yaratmıştır. Bu saptamanın hukuksal dayanağını 1921 Anayasası'nda 1876 Kanun-i Esasisini yürürlükten kaldıran bir hüküm bulunmaması oluşturmaktadır. Aynı zamanda 1921 metninin esaslarına aykırı olmadığı sürece, yeni iktidarın anayasasında "eksik bırakılmış" konular için 1876 Kanun-i Esasisinin belli hükümleri, BMM tarafından uygulanabilmiştir. Bu ikili yapılanmanın sonlandırılması, 1924 Anayasası'nın 104. md. hükmüyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Emin Memiş, "1921 Teşkilat – ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu," **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD) (Prof. Dr. Lûtfi Duran'a Armağan Özel Sayısı),** Y 9, S 1-3, İstanbul 1988, s. 233 – 241).

[23] Kurtuluş Savaşı'nın içinde mayalanan ve 1921 metniyle de kuralsallaşan Kemalist anayasal tezin farklı değerlendirmeleri, algılanışı, yorumlanışı ve ilerleyen süreçte uğradığı evrimsel değişim için bkz. (Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15 – 23, 39 – 144).

[24] Mustafa Kemal, Amasya Genelgesinde rotasını belirlediği Devrimin düşünsel hazırlığını, ülkenin genel görünümünü dikkate alarak ortaya koymakta ve Kurtuluş savaşımının her aşamasında karşılaştığı durumları, tartışmaları, çekinceleri, anlaşmazlıkları, 1927 Kongresinde okuduğu Nutuk'ta ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Ayrıntılı okuma için bkz. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919 – 1927,** Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını,

belgede saklı tutulduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki hedeflenen amaca ulaşılması için gereken askeri zafer, Başkomutanlık Meydan Muharebesi[25] kazanılarak elde edilmiş, Türk Ordusu'nun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girişi y eni bir evreye geçilmesini sağlamıştır.

İstanbul Hükûmeti'nin I. Dünya Savaşı yenilgisini sembolize eden Mondros Bırakışması, 11 Ekim 1922 günü imzalanan ve Ankara BMM Hükümeti'nin Kurtuluş Savaşı zaferinin temsiliyetini sağlayan Mudanya Bırakışmasıyla hükümsüz hale getirilmiştir. Ulusal sınırların askeri bir çatışma olmaksızın geri alınması bakımından önemli bir yere sahip olan Bırakışmayla Yunan Ordusu'nun 14-15 Ekim 1922 tarihinden itibaren on beş gün içinde Meriç Irmağı'nın batısına çekilmesi; Edirne dahil olacak biçimde Doğu Trakya'nın tamamının BMM Hükümetine teslimi sağlanmıştır. Askeri bir sözleşme olmakla birlikte Mudanya Bırakışması, aynı zamanda siyasal anlamda artık Cumhuriyetin ilanı tartışmasına giden sürecin de ilk basamağını oluşturmuştur.[26] Bu askeri sonuç ve diplomatik başarı, beraberinde ulusal meclisi yadsınamaz siyasal bir özne ve muhatap haline getirmiştir.

Ankara, 2013, s. 11, 22-23, 45-47, 59-77, 161, 166, 227, 247, 256, 281, 287, 293, 300, 385, 402-404, 456, 460, 463, 467 - 469, 475-477, 483-487, 491, 506, 543 -549, 573).

[25] Büyük Taarruzun siyasal ve askeri koşullarını hazırlayan Sakarya Meydan Muharebesi'nin 11 Eylül 1921'de Yunan Ordusunun Sakarya Irmağının batısına çekilmesi işgal ilerleyişinin kesin olarak durdurulması anlamına geliyordu. Bu zafer çok yönlü ve önemli siyasi sonuçlar yaratmıştır. Öyle ki bir yandan Fransızlar ile 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanarak-Hatay dışında- Suriye Türkiye sınırı Lozan'dan önce belirlenmiş oluyordu. Ayrıca Rusların Enver Paşa seçeneğini yedekte tutma siyaseti tükenirken; 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşmasıyla da Sovyet – Türkiye sınırı da kesinleşiyordu. Britanyalılar bile Sevr'in yumuşatılması ve Malta sürgünlerini yargılamaktan vazgeçerek koşulsuz değiş-tokuşa yanaşmaları söz konusu olmuştur. İstanbul Hükûmetinin siyasal ve hukuksal ağırlığının gittikçe zayıfladığı süreçte son noktayı, 26 Ağustos'ta başlayan ve 30 Ağustos'ta zafere dönüşen Büyük Taarruz koymuştur. (Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele – V, Büyük Zafer, İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921 – 1922),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 17 – 19, 24, 30, 110 – 117).

[26] Yunanlıların görüşmelerine ve imzasına katılmadığı Mudanya Bırakışmasında, Türk tarafını Korgeneral İsmet (İnönü) Bey temsil etmiştir. Bırakışma öncesi gelişmelerin, görüşmelerin ve kabul edilen ateşkes hükümlerinin ayrıntılı okuması için bkz. (Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi – IV, 1921 – 1922 Cumhuriyete Doğru.** 2. Basım. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), s. 359 – 374). Cumhuriyetin ilan edilmesi 28 Ekim "gece yarısı" düşünülmüş bir karar olmaktan çok aşamaları zamanla olgunlaştırılmış bir sürecin sonucudur. Ulusal savaşımın siyasal meşruiyetin adım adım hukuksallaştırılmasını dokuz aşama ile özetlemek olasıdır. Buna göre;

- *Mustafa Kemal'in kaleme aldığı ve en yaşlı üye Sinop milletvekili Şerif Bey'in 23 Nisan 1920 günü BMM'nin açılış konuşmasıdır ki böylece Ankara'da, ülkenin bütününü kapsayacak içerikte ulusal iradeyi ortaya koyan kamusallık kazandırılmış bir örgütlenme ortaya konmaktadır.*

- *29 Nisan 1920'de kabul edilen 2 Sayılı "Hıyanet-i Vataniye" Kanunudur. Kanunla BMM, meşruluğuna karşı çıkılamaması için aldığı yasal önlemle, yasama-yürütme ve yargı işlevlerini birlikte ortaya koyarak egemen gücünü ortaya koymuştur.*

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA AİLESİNİN EŞİT VE ONURLU ÜYESİ

1. Devletin Yeniden Tanımlanması Ya Da Her Şey Yeniden Başlıyor

Savaşın kazanılması devletin yeniden yapılandırılma sürecinin geri dönülmez bir yola sokmuştur. Siyasal sistemin adının konmasına kadar giden bu evrede, "İmparatorluğun sona erdiğinin ilanı ve saltanatın kaldırılması"[27],"II. TBMM seçimlerinin yapılması",[28] ve "bağımsız devletin

---

- 2 Mayıs 1920 günü kabul edilen 3 Sayılı "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret İntihabına Dair" Kanundur. Kanunla bir yürütme kurulu oluşturulsa da asıl belirleyici organ BMM'nin Başkanının adeta bir cumhurbaşkanı gibi etkin olması sağlanmıştır.

- 7 Haziran 1920 günü kabul edilen 7 Sayılı "16 Mart 1920 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümeti'nce Aktedilen Bilcümle Mukavelat, Ukudat Vesairenin Keenlemyekün Abdi Hakkında Kanun" ile geçmişe dönük olarak yeni egemenin kendi olduğunun vurgulanmasıdır.

- 5 Eylül 1920 günü kabul edilen 18 Sayılı "Nisab-ı Müzakere Kanunu" ile BMM'nin Kurtuluş Savaşında belirlenen hedeflere ulaşılıncaya kadar meclisin sürekli toplanık kalacağı düzenlendiği gibi meclis üyelerinin hukuksal konumlarına ilişkin anayasal nitelikte olmasıyla BMM'nin egemen gücünü pekiştirmiştir.

- 4 Kasım 1920 günü kabul edilen 47 Sayılı "İcra Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muadil Kanun" ile bakan olarak belirlenecek kişilerin BMM Başkanının önerisi üzerine Genel Kurul tarafından seçileceği düzenlenerek cumhuriyetler sistemindeki kabine mantığına yönelinmesidir.

- 20 Ocak 1921 günü kabul edilen 85 Sayılı "Teşkilat – ı Esasiye Kanunu"dur.

- 23 Nisan 1921 günü kabul edilen 112 Sayılı "23 Nisan'ın Milli Bayram Addinde Dair Kanun" ile meclis Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak nitelenmekte ve kuruluşu ulusal bayram olarak kabul edilerek Cumhuriyetin de aslında ilk resmi bayramı olmuştur.

- 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM kararıyla saltanatın kaldırılmasıyla bütün hukuksal alt yapı tamamlanmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu**, İlk Meclis, Millî Mücadele'de Anadolu,** Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2020, s.258 – 265).

[27] Lozan Barışına katılım için İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin birlikte çağrılmasıyla sağlanmak istenen ikiliğin ortadan kaldırılması için BMM, Cumhuriyet yolundaki en keskin kavşaklardan birini dönmüştür. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması neredeyse bütün meclisin isteğiyle gerçekleşmiş ve BMM içindeki gruplar bu konuda oydaşmaya ulaşmışlardır. Bu gelişme üzerine 4 Kasım 1922'de son Osmanlı Hükümeti'nin başbakanı Tevfik Paşa istifa ederken; Padişah Vahdettin 17 Kasım'da Büyük Britanya'ya sığınarak İstanbul'dan ayrılmıştır (Ahmet Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri, Millî Mücadele Döneminde Seçimler,** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 142 – 145). Tevfik Paşa Hükûmeti'nin Lozan Barış görüşmelerinde, ortak hareket etmek yönünde Ankara Hükûmetine, BMM'ye ve Mustafa Kemal'e yönelik girişimine karşın, ulusal meclis 30 Ekim 1922 tarihli 307 sayılı ve 1 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı Genel Kurul kararlarıyla Osmanlı Devleti'nin son bulduğu ve BMM Hükümeti'nin, ulusal sınırlar içinde onun varisi olduğu; İstanbul'un işgalden kurtulacağı, başkentte meşru hükümet kalmadığı için yönetimin BMM memurlarına bırakılması gerektiği ve padişahlığın da tarihe karıştığı ifade edilmiştir. Monarşik yönetimin, İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihi itibarıyla son bulduğu kabul edilirken; devletin gerçek sahibi ve kurucusu Türk ulusunun var olan meşru temsilcisinin, 1921 Anayasası'nın 1, 2. ve 7. md. hükümleri çerçevesinde BMM olduğu; ulusal sınırlar içinde ve her türlü egemenlik yetkisi kullanımında sadece onun yetkili olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede saltanat ve hilafet makamları ayrıştırılmış ve Barış görüşmelerine İstanbul'dan gelecek olası katılım da engellenmiştir (Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959, s. 64 -68).

siyasal sınırlarını tanıyan Lozan Barışı'nın"[29] yapılması adımları atılmıştır. Böylece, II. Dünya Savaşı, İmparatorluk Türkiye'si için kalıcı olarak bitirilmiş ve Sevr haritası tarihin arşivine kaldırılmıştır. Ankara Hükûmeti, büyük bir sabırla ve yöntemsel doğrulukla ilerlediği diplomatik savaşımını, simgesel ağırlıkları büyük iki hamleyle ilerletmiştir. Bu çerçevede, 6 Ekim

[28] 1921 Anayasası'nın ayrı madde hükmünün belirttiği üzere BMM'nin kendisine belirlediği amaç ve hedeflerine ulaşıncaya kadar toplanmaya devam edeceği hükmünün bütünüyle gerçekleştirilmemesine karşın Meclis, 1 Nisan 1923 tarih ve 369 sayılı Genel Kurul Kararıyla seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Bu kararın alınması yönünde anayasal bir zorunluluk bulunmamakla birlikte siyasal açıdan sıkıntılı bir ara dönemden geçilmektedir. Öyle ki Barış antlaşması görüşmeleri kesilmiştir, İstanbul'un işgali devam etmekte ve hilafet merkezi de henüz kurtarılmamıştır. Özellikle savaş sürecinde Mustafa Kemal'in belli süreler için meclis kararıyla bile olsa bütün yetkileri kullanabilecek duruma gelmesinin yarattığı siyasal gerginlik, BMM içinde II. Müdafaa-i Hukuk Grubu adını alan muhalefetin daha örgütlü hale gelmesine de yol açmıştır. Bu durum, mevcut iktidarın hareketlerini kısıtlayan bir sonuç yaratmakta ve Mustafa Kemal yapısı itibarıyla daha rahat çalışabileceği bir yasama organını da tercih etmektedir. Bütün bu etmenlerin bir araya gelmesi, egemenliğin kaynağının ve gerçek sahibi konumundaki milletin kararıyla kendi temsili organını yeniden seçmesi gerektiği düşünce ve tercihinin ağır basmasına yol açmıştır. Saltanatın kaldırılmasının yarattığı siyasal boşluğun doldurulmasının farkında olan Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923'te Eskişehir – İzmit – Bursa ve Balıkesir'i kapsayan geziyle halkla doğrudan görüşerek seçimlere yönelik halkın eğilimlerini de ölçen bir hazırlığa girişmiştir. Bununla birlikte seçim yapılmasının istenmesi, kararının alınması ve sonrasında, seçimlerde uygulanacak kanunun görüşülmesi bakımından muhalif II. Grup üyelerinin de etkin bir çalışma yürüttüğü görülmektedir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis,** Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.8 – 26).

[29] I. Dünya Savaşının kazananlarıyla Kurtuluş Savaşının kazananı arasında imzalanan Barış antlaşmasının görüşmeleri, diplomatik açıdan zorlu geçen iki evreli bir süreci ifade etmektedir. Tarafların bir anlamda kendilerini, birbirlerini tarttıkları ve vazgeçilmezlerini ortaya koydukları ilk evre (20 Kasım 1922 – 4 Şubat 1923), Lord Curzon'un, müttefiklerin bütünlüğüne dayanan ve Britanya'nın çıkarlarını önceleyen bilinçli dayatmacılığının da etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk tarafının eşit konumlanma ve ulusal andın esaslarından geri atmama yönündeki direncinin sonucunda görüşmeler kesilmiştir. Curzon, Ankara Hükümeti'nin Trakya sınırı, adli kapitülasyonlar, iktisadi ve mali konular ile Musul sorununda uzlaşmaz tutumlar sergileyerek kendi hareket tarzına uygun sonucu elde etmiştir. Barış Konferansı'nın ikinci evresinden önceki ara dönemde (4 Şubat – 23 Nisan 1923) taraflar kendi iç muhasebelerini yapmış, BMM'de İsmet (İnönü) ve Rauf (Orbay)'a yapılan sert muhalefet karşısında bir süre sonra Mustafa Kemal müdahale etmiş ve Barış görüşmelerinin desteklenmesi yönündeki eğilimini ortaya koymuştur. 23 Nisan'da 1923 günü yeniden başlayan müzakerelerin ikinci evresinde tarafların yaklaşımlarında ve tutumlarında ciddi farklılaşmalar oluşmuştur. Türk tarafı Britanya'yı yalnızlaştırarak diğer taraflarla anlaşma çizgisinden vazgeçmiştir. Britanya ile ulaşılan temel uzlaşma sonucunda, Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923 günü imzalanarak bağıtlanmıştır. Türkiye'nin askeri zaferinin, hukuksallaştırılarak siyasal bir başarıya dönüşmesini sağlayan antlaşmayla ulusal antta yer alan esaslar büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve Türkiye egemen, bağımsız bir devlet olarak uluslararası düzende tanınan bir devlet varlığına kavuşturulmuştur. Britanya, Sèvres Antlaşması'nın çok gerisine düşmesine ve çeşitli ödünler vermesine karşın Boğazların uluslararasılaştırılmasını sağlayabilmiş; Musul sorununu antlaşma dışına çıkararak Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini ve sonunda da vilayetin Irak'a bağlanmasını başarabilmiştir. Bu ciddi eleştirilere yol açsa da gözden uzak tutulmamalıdır ki; Türkiye, Lozan Antlaşmasıyla, Savaş tazminatı ödemekten kurtulmuş; bir Ermeni devletinin kendi coğrafyası içinde kurulmasını engelleyebilmiş; kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamış ve Osmanlı borçlarının bir kısmının, İmparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan yeni devletlere bırakılmasını sağlayabilmiştir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923,** Çev.: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, 73 – 199).

1923 tarihinde İstanbul işgal güçlerinden geri alınmış ve 13 Ekim 1923 tarihinde BMM, Ankara'nın başkent olması kararlaştırmıştır. 1921 anayasal düzeni içinde sürdürülen Kurtuluş aşaması, 29 Ekim 1923 günü gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle tamamlanmıştır. Böylece uzunca bir süredir adım adım olgunlaştırılan yeni siyasal sistemin hukuken adı konmuş ve Cumhuriyetin ilanı gerçekleştirilmiştir.[30]

Cumhuriyetin ilanı yaklaşık beş yıl süren devrimsel bir tasarımın sonuca ulaştırılmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in işlediği Türk anayasal tezinin siyasal çizgisi31, sonradan gerçekleştirilen hukuksal adımların da felsefi temelini oluşturmaktadır. Bu anlamıyla Cumhuriyetin düşünsel özü, bütünsel bağımsızlık (istiklal-i tam) esasına dayanmaktadır. Bu kaçınılmaz olarak devletin yeniden yapılandırılmasında, toplumsal, siyasal, yönetimsel, yargısal, hukuksal, iktisadi vd. bütün alanlarda bağımsız olmasını gerektirmekteydi. Özellikle iktisadi alandaki bağımlılıkların sonlandırılıp İmparatorluk mirası zayıflığın giderilmesi her anlamıyla bağımsızlığın gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda bir

[30] Savaşın kazanılmasının ertesinde, Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası'nın kurulacağını ifade etmiştir. 8 Nisan 1923'te dokuz ilke olarak belirlenen temel program çerçevesinde ARMHC büyük ölçüde, TBMM'nin ilk siyasal partisi haline gelmiştir. II. Meclis Seçimlerinin tamamlanıp 11 Ağustos 1923 günü toplanmasının ardından ve Cumhuriyetin ilanından hemen önce 23 Ekim 1923 günü Halk Fırkası İçişlerine Bakanlığına bildirilerek resmen tescillenmiştir. Cumhuriyete giden bu süreçte birbiri ardına atılan adımlar hakkında ayrıntılı bir okuma için bkz. (Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923 – 1924).** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), s. 27 – 100). Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşının aşamalarından Barış antlaşmasına giden sürece; Devletin yeniden yapılandırılmasından toplumun ve ülkenin bayındır haline getirilmesine ve uluslararası ilişkilere değin çeşitli değerlendirmeler yaptığı Eskişehir ve İzmit Konuşmalarında, Halk Fırkasının kurulması konusuna da oldukça önem verdiği görülmektedir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s.36 -37, 78 – 83, 118 – 122).

[31] Kurtuluş Savaşının kendine özgü koşullarının ürünü olarak ortaya çıkan toplumsal ve siyasal demokratikleşme; öykünmeci Batıcılık, hayalci İslamcılık ve gerçekçi olmayan Turancılık biçimindeki düşünsel yaklaşımları, anayurdun işgali ve sömürülmesini reddeden ulusalcı müdafaa-i hukuk öğretisiyle ortaklaşılmasına yol açmıştır. BMM'de berraklaşan ana görüş, yayılmacılık karşıtı devrimci bir ulusalcılıktır. Sınıfsal temellerdeki zayıflık, İzmir İktisat Kongresinde ilanı yapılan ekonomik liberalizm ve yabancı sermaye yatkınlığı ile Lozan görüşmelerinde verilen çeşitli ayrıcalıkların yarattığı yalpalama, bağımsızlıkçı ve devrimci bir hareket olma ivmesini düşürmüştür. Bu geri çekilişe karşın tarihsel koşulların ortaya çıkardığı anayasal tezde, ortaklaşılan esas ulusal ve bağımsız yurt üzerinde devletin, "ulusal egemenlik" esasına göre yeniden yapılandırılmasıdır. Yine egemenlik kaynağının dünyevileştirilmesi kaçınılmaz olarak yeni anayasal ve siyasal kurgunun laiklik esasına dayandırılacağına işaret etmektedir. Laiklik düşüncesi gibi Jön Türk Hareketinin etkilediği bir diğer belirleyici esas halkçılık olmuştur. Öyle ki halkın yönetimi ele alması yönünde, BMM'nin temsiliyet anlamında halk hükümeti kurduğunu vurgulanması, en önemli siyasal demokrasi adımlarından biri olmuştur. Ayrıntılı okuma için bkz. (Bülent Tanör, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu", içinde **Lozan'ın 50. Yılına Armağan,** Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1978, s. 203 – 219).

yandan Lozan görüşmeleri32 sürdürülürken; aynı zamanda İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)33 toplanarak yeni dönemin geçim düzeninin esasları belirlenmiştir.

2. Cumhuriyetin Hukuksal Anlamda Kurumsallaşması: 1924 Anayasal Düzeni

Savaş koşullarının kendine özgü dengelerinin izin verdiği ölçüde uygulamaya sokulabilen ve 1921 Anayasa metninin eksik anayasal düzenlemelerinde hukuksallaştırılan bu adımların kurumsallaştırılarak kalıcılaştırılması ancak 1924 Anayasası'nın yürürlük kazandırılmasıyla sağlanabilmiştir. II. TBMM'nin Cumhuriyet'in ilanından sonraki en önemli siyasal ve hukuksal adımı olan 1924 Anayasası'nın hazırlanması ve kabulü, dört ay[34] gibi kısa bir sürede gerçekleştirilmiştir. Meclis, yeni anayasaya

---

[32] Lozan Barışı'nın mali ve iktisadi hükümleri, ilanı yaklaşmakta olan Cumhuriyetin bağımsızlıkçı karakteri açısından çok büyük önem taşımaktadır. İmparatorluğun kapitülasyonlar, dış borçların ödenmesi ve ülkeyi yarı sömürgeye çeviren açık kapı siyasetinin bütün yükleriyle karşılaşan Ankara Hükümeti, Barış Antlaşmasıyla çok ciddi mesafe kat edebilmiştir. Lozan ile yüzyıllara yayılan kapitülasyonlara son verilirken; Devleti mali bağımsızlığını ortadan kaldıran Düyun-u Umumiye yönetimi de Barış antlaşmasıyla sonlandırılmıştır. Böylece borçların bir kısmı İmparatorluktan ayrılıp yeni kurulan devletlere bırakılabilmiş, geri kalan kısmı için uygun bir ödeme tasarımı alacaklı devletlere kabul ettirilmiştir. 1928 yılına kalsa da gümrük tarifelerinin serbestçe belirlenmesi karara bağlanmış; ekonomik ilişkiler bakımından yabancıların ikamet ve ticaret esaslarında karşılıklılık kuralının getirilmesi, iktisadi alanda devletin uluslararası ilişkiler açısından eşit konumunu pekiştirmiştir. Ayrıca nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi, kabotaj hakkının sağlanması diğer önemli düzenlemeler olarak ifade edilebilir. Ayrıntılı okuma için bkz. (Fazıl Pelin, "İktisatçı Gözüyle Lozan", içinde **Ebü'ula Mardin'e Armağan,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1944, s. 651 – 660).

[33] Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde toplanan Kongre, devletin yeniden yapılandırılması ve ulusun ayağa kalkabilmesi için Türk toplumunun karakteristik özellikleri öne çıkarılarak hazırlanan bir misak ile açılış yapmıştır. Geçim düzeninin ulusal ve yerli esaslara dayanmasına özen gösterilen bu iktisadi ant ile "bağımsızlık", "ulusal egemenlik", "çalışkanlık" "yer altı ve yer üstü kaynaklarının kullanımı", "bilime ve ahlaka verilen önem", "birlik" duygusuna vurgu yapılmıştır. Bağımsızlığa zarar vermeyen, kendi dil ve yasalarına uygun hareket ettiği sürece yabancı sermayeye karşı olunmadığı belirtilmiş; serbest girişimciliğin açık olunmakla birlikte tekelci yaklaşımdan uzak kalınacağı ifade edilmiştir. Kadın ve erkeği ekonominin bir parçası olarak gören misak – ı iktisat esasları, Cumhuriyetin ilk yıllarının ekonomik hattının belirlenmesini önemli derecede etkilemiştir. Bu çerçevede, yabancı ortaklıkların elindeki imtiyazlar satın alınarak uluslaştırılmış; endüstrileşme hamlesine uygun olarak ülke içinde ulaşım yolları geliştirilmiştir. Karma kalkınma modeli kapsamında, yurdun doğal kaynaklarının saptaması yapıldıktan sonra özel girişimcilik engellenmeden planlı devletçilik uygulaması hayata geçirilmiştir. İktisadi yaşamın her alanına yönelen Kongre'de "çiftçi", "tüccar", "sanayici" ve "işçi" gruplarının iktisadi durumları ve koşulları çeşitli esaslara bağlanmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923,** İkinci Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 9 – 12, 14, 19 – 20, 21 – 55).

[34] 1924 yılının başı itibarıyla TBMM Anayasa Komisyonu, kendi girişimiyle hazırladığı 108 md.'lik anayasa taslağını Genel Kurul'a sunmuştur. TBMM, toplanma, görüşme ve karar esaslarını belirlediği çalışmayı, 9 Mart 1924 günü başlatmıştır. 1921 Anayasası'nda yapılan 29 Ekim Değişikliğinin siyasal özüne sadık kalınarak hazırlanan taslakta, yasama ve yürütme erklerine yönelik ciddi tartışmalar, demokratik bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Yasamanın üstünlüğü esasından vazgeçmek eğilimi

yürürlük kazandırmadan önce Cumhuriyetin karakteristik niteliğini oluşturan laiklik ilkesinin hukuksal alt yapısını da oluşturmuştur. Bu çerçevede 3 Mart 1924 Kanunlaşması kapsamında, üç temel düzenleme[35] getirilmiştir. Devletin laikleştirilmesine yönelik bu yasama faaliyetine karşın 29 Ekim 1923 Anayasa değişikliğiyle "devlet dini" düzenlemesinin anayasal düzene en üst seviyeden konması çelişik bir hukuksallığı ifade etmektedir.

1924 Anayasası var olan ikili anayasal düzen yapısını sonlandırmış ve eksik anayasal yapıyı dizgesel bir tutarlılığa da oturtmuştur. Anayasanın 104. md. itibarıyla 1876 Kanun-i Esasisi ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ekleriyle birlikte yürürlükten kaldırılarak, anayasal düzen tek parçalı hale getirilmiştir. Yeni anayasa var olan devletin hükümet biçimini aynıyla korumasına karşın, 1921 Anayasasından ayrışarak devletin yönetsel yapısında merkezi ve üniter boyut ağırlık kazandırılmıştır. Cumhuriyet yönetim biçimi, değiştirilmez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez bir anayasal kural olarak öngörülürken; siyasal sistemin en önemli kurucu değerleri arasında yer alan "siyasal eşitlik" ve "laiklik" ilkeleri bakımlarından 1924 Anayasası'nın ilk on yılı itibarıyla çelişkili düzenlemeler varlığını korumuştur. Laiklik ilkesinin hukuksal kurumsallığı ancak 1928 ve 1937 Anayasa Değişikleriyle[36] tamamlanabilmiştir.

---

göstermeyen TBMM, özellikle Cumhurbaşkanının siyasal ve hukuksal konumunu oldukça güçlendiren taslak önerilerini kabul etmemiş, karşı imzaya bağlı, meclisle aynı görev süresine sahip ve daha törensel yetkilerle donatılmış bir Cumhurbaşkanlığı konumunu anayasallaştırma iradesini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, "yargı erki", "hak ve özgürlükler hukuku", "yerel yönetimler" konularında yeterli ve ayrıntılı tartışmaların yapılmadığı görüşmelerin sonunda Anayasa taslağı 20 Nisam 1924 günü yasalaşmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Edward C. Smith, "1924 Anayasası Üzerinde Meclis Görüşmeleri", Çev.: Mümtaz Soysal, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C 13, S 1, Ankara 1958).

[35] "*Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Bakanlıklarının Kaldırılmasına Dair Kanun*" ile Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmakta, vakıf işleri için genel müdürlük oluşturulmakta; ordunun emir ve kumandası bakımından en üst makam olarak Genelkurmay Başkanlığı meydana getirilmektedir. Bir diğer önemli kanun ise etkisi uzun zaman sonra görülecek olan eğitim konusuna ilişkindir. Buna göre var olan çoklu yapının giderilmesine yönelik Millî Eğitim Bakanlığı'nı belirleyici hale getiren *"Öğretimlerin Birleştirilmesi (Öğretim Birliği) Hakkındaki Kanun"*dur. Anayasanın yürürlüğe girmesinden önceki siyasal ve hukuksal hazırlığın en önemli parçasını oluşturan ses getiren laikleştirici kanunlaştırma ise "*Halifeliğin Kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi Dışına Çıkarılmasına Dair Kanun"*dur. Uzun tartışmaların yapıldığı bu son düzenlemede meclis içinde İslam dinine, onun tarihsel gelişimine ve kavramlaştırmalarına ilişkin ciddi, derinlikli bir görüşme süreci yapılmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Reşat Genç, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s. 7 – 17, 23 – 28, 35 – 191).

[36] 14 Nisan 1928 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 1222 sayılı Anayasa Değişikliği hakkındaki kanunla anayasada yer alan bütün dinsel yollamalar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çerçevede devletin dini düzenlemesi (md.2) kaldırılırken; meclisin görevleri arasında sayılan şeriat hükümlerinin uygulanması

1924 Anayasası'nın hazırlık aşamasında[37] siyasal eşitlik gündeme gelse de bu yönde gereken irade oluşturulamamıştır. Cumhuriyet Devrimi'nin kökleşme sürecinde 1930 düzenlemesiyle yerelde öngörülen eşitleme siyaseti, 1934 Kanunuyla başarıyla tamamlanmıştır. Böylece Türkiye, birçok Batılı demokrasiden önce ve Cumhuriyetin özüne uygun olarak eşitlik ilkesine hukuksal düzenleme boyutuyla ulaşılmıştır.

Ulusal savaşım döneminden filizlenen ve 1921 Anayasasıyla karakterize olmaya başlayan kurucu değerlerin hukuksal örüntüsü 1924 Anayasasıyla netleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünsel temellerinin[38] olağan dönemdeki somutlaşmış halini ifade eden 1924 Anayasası, Cumhuriyetin devrimci karakterini[39] bünyesinde taşımaktadır. Devletin Cumhuriyet olarak

---

(md.26) yetkisine son verilmiş; milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının göreve başlama andında (md. 16, 38) yer alan "vallahi" ibaresi ant içme metninden çıkarılmıştır. Her ne kadar 1928 değişimiyle Cumhuriyetin nitelendirilmesinde "laik" sıfatı kullanılmasa da anayasanın kabulünden sonra yapılan yasal düzenlemeler devletin laikleştirilmesinin tamamlanmasını sağlamıştır. Özellikle 1926 yıllı Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nun yürürlüğü, şer'i hukuka uygulanma alanı da bırakmamıştır. Öğretide parti-devlet kaynaşmasının bir örneği olarak tartışılan 5.2.1937 tarihli ve 3115 sayılı Anayasa Değişikliği Hakkındaki Kanunla "laiklik" Cumhuriyetin ayrılmaz bir niteliği olarak anayasallaştırılmıştır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Ergun Özbudun, **1924 Anayasası,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7 – 12).

[37] Cumhuriyetin ilanından önce üzerinde Mustafa Kemal'in çalıştığı 114 maddelik taslakta, kanun önünde eşitlik ilkesi (md.6) öngörülmüş ve siyasal anlamda da yurttaşlık esası alınarak seçme ve seçilme hakkı, herkese tanınmış (md.59, 60) ancak kadın – erkek eşitliği 1924 Anayasasına yansıtılmamıştır (**Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı,** Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1998).

[38] Kurtuluş Savaşı'nın öngörülen/öngörülemeyen koşulları içinde somutlaşan bu düşünsel özün temelinde "ulusallık" kabulü yatmaktadır. Özellikle Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada toplanan ve kurulmakta olan ülkenin siyasal geçim düzenin belirlenmeye çalışıldığı İzmir İktisat Kongre'sinin ana esası da bu olmuştur. Kongre çalışmalarında ve Mustafa Kemal'in açıklamalarında öne çıkan, ülkenin ayrıcalıksız (burjuvazi) ve sınıfsız (sosyalist) bir yaklaşımla yeniden yapılandırılacağıdır. Bu anlamda yeni dönemde halkçı bir çizginin korunacağı, kararların siyasetin dünyevi gerçeklikler ile belirleneceği ulusal devlet yapısının kurulacağının gerekliliği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda ulusal iktisadı oluşturan; toplumsal ve siyasal yaşamını ulusal hukukla düzenleyen ve bunu ulusal kimliği üzerine yükselten bir devlet olarak kurgulanmaktadır. Dolayısıyla yayılmacı saldırıyı bozguna uğratan bağımsızlıkçı bir karaktere sahip olmak durumundadır. Ayrıntılı okuma için bkz. (Zeki Hafızoğulları, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri,** (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 5 – 33, 36 – 59).

[39] 1921 Anayasası'nda anayasa yapımı/değişikliğine ilişkin bir düzenleme bulunmaması, meclisin anayasa yapımı bakımından kendiliğinden harekete geçerek hazırlık kurallarını belirlemesi ve yeni siyasal sistemin kurulmasında, hilafetin kaldırılması vb. yaşamsal nitelikte adımları atmaya devam etmesi, II. TBMM'nin kurucu işlevi sürdürmesine yol açmıştır. Bununla birlikte 1924 Anayasanın yürürlük kazanmasıyla anayasa değişikliği usulünün de belirlenmiş olması, meclisi sonraki dönem için kurucu bir organ olmaktan çıkarmıştır. I. Meclisin devrimci yaklaşımının korunduğu II. Meclis, yönetim esasının erkler birliğine dayandığı ulusal bir cumhuriyetin tanımını yapılmıştır. Cumhuriyetin ideolojik kimliğinin berraklaştırıldığı 1924 Anayasasında eksik bırakılmış siyasal eşitlikçi, laik, halkçı, devletçi ve devrimci karakter, 1928, 1934 ve 1937 yıllarındaki değişikliklerle anayasallaştırılmıştır (Ahmet Mumcu, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 2, S 5, Ankara 1986, s. 386 – 392).

anayasayla kurumsallaştırıldığı bu evrede, yabancı bir güce ödün vermek ereği söz konusu olmadığı gibi çok uluslu, teokratik monarşik yapının anayasallaştırılmasının terk edilmesi gerçekleştirilmektedir. 1924 Anayasasıyla kurucu irade, ulusal, demokratik ve laik bir devletin hukuksal temellerini tanımlamaktadır. Ulusal egemenlik ilkesinin esas alındığı bu anayasal düzenin demokratik uygulama modeli, çoğulculuğa ve iktidarın bölüşümüne dayanmaz. Aksine J.J. Rousseau'nun görüşlerine yaslanan çoğunlukçu ve bütüncül bir genel irade yönetim mantığına yaklaşılmaktadır. Bu anlamıyla anayasa koyucunun öncelikli tercihi, özgürlükçü bir anayasal demokrasiden çok toplumu ve devlet aygıtını çağdaşlaştırıcı devrimlerin büyük engellemeler ve zaman kayıpları yaşanmadan gerçekleştirilmesi olmuştur.[40]

[40] Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 – 1980),** Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 251 – 252. Cumhuriyet yönetiminin bu tercihinin anayasal düzlemdeki yansıması, temel hak ve özgürlüklerinin içerik ve kapsam bakımından korunaksızlığı ve yargı bağımsızlığının yetersizliği konularında karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

İki yüzyılı aşan Türk modernleşmesi, devletin toplumsal, siyasal, yönet(im)sel, hukuksal ve iktisadi yapısında, büyük değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. İmparatorluğun mutlak monarşiden meşrutiyete evrilmesini de içine alan bu tarihsel yolculuğunda, büyük tarihsel kırılma I. Dünya Savaşı'nın yitirilmesi ertesindeki ara dönemde yaşanmıştır. Savaşı kazananlarının çok önceden tasarımladıkları paylaşıma konu olan Osmanlı coğrafyası, işgallere tepkisiz kalmamıştır. Ülkenin Anadolu ve Rumeli bölgelerinde başlayan diren(me)iş hareketliliği, Mustafa Kemal'in siyasal önderliğinde, tek çatı altında örgütlenebilme yeteneğini gösterebilmiştir.

Süreç içinde iktidarın İstanbul'dan Ankara'ya geçtiği ulusal savaşım döneminde, yabancı istilası sonlandırılmaya çalışılırken; aynı zamanda tükenmiş İmparatorluğun kökleri içinden devletin yeniden yapılandırılmasının temelleri de atılmıştır. Ulusal savaşımın seyri içinde aşamalı olarak elde edilen başarılar, Ankara'da kurulan TBMM Hükûmetini yeni muhatap özne haline getirmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasıyla olağandışı dönemin sonuna gelinmiştir.

Cumhuriyetin düşünsel özünün berraklaşmaya başladığı ulusal savaşım evresinde, Amasya Genelgesi'nden itibaren biçimlendirilmeye başlatılan kurucu esas, ulus iradesi olmuştur. TBMM bunun temsili organı olarak toplanırken; Osmanlı devletinin çok uluslu, monarşik - teokratik egemenlik anlayışına karşı 1921 Anayasasıyla egemenlik anlayışını dünyevileştiren "ulusal egemenlik" ilkesi kurallaştırılmakta, böylece yıkılmış devletin yeniden yapılandırılmasında halkçı ve laik bir karakter ortaya çıkmıştır. Türkiye, Lozan Barışıyla, yeni dünya düzeninde eşit ve onurlu bir konuma kavuşmuştur. Böylece yayılmacı sömürgeciliğe karşı olduğu ölçüde bütünsel bağımsızlık utkusuna sahip olan Türk Devrimi'nin adı, 29 Ekim 1923 günü bir anayasa değişikliğiyle Cumhuriyet olarak ilan edilmiştir.

Ulusal iktisat, hukuk ve kimlik esasları üzerine yükselen Cumhuriyetin, halkçı, laik, eşitlikçi ve bağımsızlıkçı düşünsel çizgisinin egemen kılındığı 1924 Anayasası, çoğunlukçu demokrasi anlayışıyla çağdaşlaştırıcı bir devrim anayasası olarak olağanlaşma sürecinin hukuksal kurumsallaşmasını tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz ve Savcı, Bahri, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920 – 1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare,** İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2001.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele – V, Büyük Zafer, İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921 – 1922),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Alpkaya, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923 – 1924),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919 – 1927,** Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Çakan, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis,** Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Çekiç, Orhan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e I, 1918, Arayış, Mondros'tan İstanbul'a,** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

_____, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e III, 1920, Teşkilatlanma, Sivas'tan Ankara'ya,** 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Çelik, Burak, "Mondros Bırakışması'ndan TBMM'nin Açılışına Değin Siyasal-Anayasal Gelişmeler", **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** S 1, İstanbul, 2003, s. 17 – 57.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan, Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922 – 1923,** Çev.: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

Demirel, Ahmet, **İlk Meclis'in Vekilleri, Millî Mücadele Döneminde Seçimler,** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Erikan**,** Celâl, **Kurtuluş Savaşı Tarihi,** Haz.: Rıdvan Akın, 6. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Genç, Reşat, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005.

Goloğlu, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi – I, Erzurum Kongresi,** 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, **Millî Mücadele Tarihi – II, Sivas Kongresi,** 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, **Millî Mücadele Tarihi – III, Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi,** 3. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, **Millî Mücadele Tarihi – IV, 1921 – 1922 Cumhuriyete Doğru,** 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920 – 1923),** Genişletilmiş 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Hafızoğulları, Zeki, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

İnan, Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923,** İkinci Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, [2001].

Korkmaz, Çağdaş Cansız, **Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması, Sevr ve Versay,** Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş., İstanbul, 2018.

Memiş, Emin, "1921 Teşkilat – ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD) (Prof. Dr. Lûtfi Duran'a Armağan Özel Sayısı),** Y 9, S 1-3, İstanbul, 1988, s. 217 – 241.

Meray, Seha L. ve Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, Sevr Antlaşması, Mondros Bırakışması, İlgili Belgeler,** 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Mumcu, Ahmet, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 2, S 5, Ankara, 1986, s. 383 – 400.

Odyakmaz, Cevad, **Mondros – Sevr ve Mudanya-Lozan,** Togan Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992.

_____, **1924 Anayasası,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Özgül, M. Cemil, **Heyet – i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919 – 23 Nisan 1920),** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.

Pamuk, Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserleri – II,** 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Pelin, Fazıl, "İktisatçı Gözüyle Lozan", **Ebü'ula Mardin'e Armağan,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1944.

Sevinç, Murat ve Demirkent, Dinçer, **Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası, 1921 Anayasası ve Tutanakları,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Sezgin, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,** 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

Smith, Edward C., "1924 Anayasası Üzerinde Meclis Görüşmeleri", Çev.: Mümtaz Soysal. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C 13, S 1, Ankara, 1958, s. 106 – 130.

Tanör, Bülent, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan,** Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1978.

_____, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918 – 1920),** İstanbul: Afa Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1992.

_____, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 – 1980),** Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, **Anayasal Gelişme Tezleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Tunaya, Tarık Zafer, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş (1919 Genel Seçimleri ve Osmanlı Parlamentosu'nun Son Osmanlı Devresi)," içinde **Türkiye'de Siyasal**

Gelişmeler [1876-1938], İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri," içinde **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938], İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk,** 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1998.

Velidedeoğlu**,** Hıfzı Veldet, **İlk Meclis, Millî Mücadele'de Anadolu,** Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2020.

Yücekök, Ahmet, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984.

ANAVATANA KATILMASI SIRASINDA HATAY'DA DEMİRYOLU, KARAYOLLARI VE LİMANLARIN DURUMU

Cengiz ATLI[*]

Özet

Hatay Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda önce Halep'e bağlı bir sancak ve daha sonra kaza olarak yönetilmiştir. 1516'da Yavuz Sultan Selim bu toprakları ele geçirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu dönemi başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hatay'daki hâkimiyeti 1918 yılına kadar devam etti. Mondros Mütarekesinden sonra Fransız işgaline uğrayan ve 1921 yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Antakya, İskenderun ve havalisinde İskenderun Sancağı adıyla bir yönetim kuruldu. 6 Eylül 1938 günü Mecliste yeni "Hatay Anayasası" kabul edildi. Anayasaya göre "Sancak" yerine devletin adı "Hatay Devleti" olarak kabul edilmiş ve idare şekli Cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Hatay devletinde, merkez Antakya olmak üzere İskenderun, Ordu (Yayladağı), Kırıkhan ve Reyhaniye ilçe olarak belirlendi. 16 Şubat 1939 günü yapılan toplantıda Türkiye Cumhuriyeti kanunları Hatay kanunu olarak aynen kabul edildi. 28 Haziran'da Hatay Millet Meclisinin son toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı kabul ediliyordu.

7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı kanunla, Fransızlarla yapılan 23 Haziran anlaşması sonucunda, Türkiye milli hududu içine giren Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edildiğini, Hatay vilayetinin kurulduğunu, Dörtyol kazasının Seyhan'dan Hassa nahiyesinin İslahiye'den (Gaziantep) ve kaza haline getirilerek Hatay vilayetine bağlandığını belirten hükümler içeriyordu. Hatay verimli toprağı, ılıman iklimi ve Amanos Dağları ile çevrili yapısıyla tarih boyunca kültür ve uygarlık merkezi olmuştur. Özellikle İskenderun Limanı'nın işlevsel hale gelmesiyle bölgede artan nüfus, tarımın yanında ticari hayatın da canlanmasını sağlamıştır. İskenderun Limanı'nın ekonomide yerini tam olarak belirlemesi bölgeye demiryolu hattının gelmesiyle gerçekleşmiştir. İç kesimler ile liman arasında bağlantıyı sağlayacak bu hat Mersin'in ekonomik anlamda gelişmesini kat kat

[*] Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cengiz3636@hotmail.com ORCİD NO: 0000-0001-7617-679

artırmıştır. Bu dönemde şark bölgesinin nakliyatı Nusaybin Hattı üzerinden sağlanmaktaydı. Hatay'ın anavatana katıldıktan sonra Nusaybin üzerinden gelen demiryolunun İskenderun limanına kadar genişletilmesi amaçlanmıştı. Bu dönemde toplam 537 km karayolu mevcuttu. Bildirimizin konusu 1939 yılında Hatay'ın anavatana katılması sırasında Hatay'da demiryolu, karayolları ve limanların durumunu arşiv kaynakları, temel kaynaklar, TBMM tutanakları ve hatıratlar ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Demiryolu, Karayolu, Liman, Bağımsızlık

THE STATUS OF RAILWAYS, HIGHWAYS AND PORTS IN HATAY DURING ITS ACCESSION TO THE HOMELAND

Abstract

Hatay is one of the oldest settlements in Anatolia. In the Ottoman Empire, it was first ruled as a sanjak of Aleppo and later as a district. In 1516, Yavuz Sultan Selim conquered these lands and the period of the Ottoman Empire began. The dominance of the Ottoman Empire in Hatay continued until 1918. After the Armistice of Mudros, an administration named Iskenderun Sanjak was established in Antakya, Iskenderun and its surroundings, which were occupied by the French in 1921 and remained outside the borders of the Republic of Turkey. On September 6, 1938, the new "Hatay Constitution" was accepted in the Parliament. According to the constitution, the name of the state was accepted as "Hatay State" instead of "Sancak" and the mode of administration was determined as the Republic. In the Hatay state, the center was Antakya, and Iskenderun, Ordu (Yayladağı), Kırıkhan and Reyhaniye districts. At the meeting held on February 16, 1939, the laws of the Republic of Turkey were accepted as the law of Hatay. The last meeting of the Hatay National Assembly was held on 28 June. At this meeting, Hatay's decision to join Turkey was accepted.

With the law dated 7 July 1939 and numbered 3711, as a result of the June 23 agreement with the French, Hatay, which entered the national border of Turkey, was annexed to Turkey, the province of Hatay was established, the town of Dörtyol was from Seyhan, the town of Hassa was from İslahiye (Gaziantep) and It included provisions stating that it was turned into a district and connected to the province of Hatay. Hatay has been a center of culture and civilization throughout history with its fertile soil, mild climate and surrounded by the Amanos Mountains. The increasing population in the region, especially after the Iskenderun Port became functional, enabled the revival of commercial life as well as agriculture. The exact positioning of Iskenderun Port in the economy was realized with the arrival of the railway line to the region. This line, which will provide the connection between the inner parts and the port, has increased the economic development of Mersin many times. In this period, the transportation of the eastern region was provided via the Nusaybin Line. After Hatay joined the motherland, it was aimed to expand the railway coming from Nusaybin to the port of Iskenderun. During this period, a total of 537 km of highways were available. The subject of our paper will be tried to be clarifed in the light of archival sources, basic sources, parliamentary minutes and memoirs, the status of railways, highways and ports in Hatay during the annexation of Hatay to the homeland in 1939.

Keywords: Hatay, Railway, Road, Port, Independence

GİRİŞ

Hatay Nahiye (1517) Halep → Arap vilâyeti Kaza, (1526) , Halep Eyaleti Sancak (17.yy) Halep Eyaleti Sancak, (1853-1865) Halep Eyaleti (salname) Kaza (1866-1918) Halep → Halep vilâyeti (salname) Kaza, (1918) İngiltere işgali Muhtar bölge, (1921) İskenderun sancağı Devlet, (1937) Hatay Devleti (Türkiye-Fransa garantörlüğünde) Vilâyet (1939) Hatay vilâyeti Türkiye'ye [1] bağlı olarak idare edilmiştir.

Hatay ilçeleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu zamanında Arabistan Vilayeti adı altında Halep'e bağlı bir kaza olarak idare edilmiştir. 1918 yılı sonunda İngilizlerin ve bilahare Fransızların işgalinden sonra Ankara İtilafnamesi ile Antakya ve İskenderun Müstakil Sancağı altında Fransız manda idaresine verilmiştir. Bu süre içinde yazları Antakya, kışın İskenderun mutasarrıflık merkezi olmuştur. İdari birim olarak Antakya mutasarrıflık merkezi, İskenderun, Kırıkhan kaza halinde idare edilmiştir. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtirafnamesi sonucunda Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Gaziantep'i boşaltmayı kabul ettikleri halde İskenderun'un boşaltılmayıp şehre İskenderun sancağı adıyla ve Suriye sınırları içinde özel bir idarî muhtariyet verilmesini kabul ettiler. 1937 yılında, Suriye ile Fransa arasındaki müzakereler sırasında Türkiye'nin müdahalesiyle İskenderun sancağı yerine bağımsız Hatay Devleti kuruldu. İskenderun da merkezi Antakya olan bu devletin sınırları içinde yer alıyordu 11 Temmuz 1939 tarih ve 4255 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 3711 sayılı kanunla Anavatana katılmış Hassa kazasını Gaziantep'ten ve Dörtyol kazasını da Adana Vilayetinden alarak idari teşkilatı oluşturmuştur. 1939'da Hatay Devleti'nin Türkiye'ye bağlanması üzerine İskenderun, merkezi Antakya olan Hatay vilâyetine bağlı bir kazanın merkezi oldu

Hatayım Anavatana ilhakından önce Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 de ikinci nüfus sayımı 1935 te yapılmıştır. Bu tarihlerde Hatay Türkiye sınırları dışında olduğundan kesin nüfusunun tespitine bir kaynak bulunamamıştır. Fransız işgali sırasında 1930 yılına ait rakamlara göre İskenderun'un nüfusu 13.000 civarında idi. İlhaktan sonraki ilk nüfus sayımında ise (1940) 11.859 olarak tespit edildi. Hatay'ın anavatana ilhakından sonra 1939 da mevzi nüfus sayımına müteakip 1940 yılında yapılan genel nüfus sayımımda il merkezi Antakya'nın 26.939, bucak ve köylerin 85.307 toplam 102.246 idi.

[1] Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Ankara 2017, s.337.

Tablo 1: **Hatay'da Kentli Nüfusun Yıllara Göre Dağılımı (1940**

Yıl	Toplam Nüfus	Kentli Nüfus (10 bin ve Üzeri	Kentleşme Oranı (%)
1940	246.138	38.798	15.76

1935'de 34 bin civarında tahmin edilen Antakya nüfusu, 1940 yılı sayımında 27 bin olarak tespit edilmiştir. Kentleşmenin durağanlaşmasında etkili faktörlerden biri, 1939 yılında Hatay'dan Suriye'ye yönelik olan göçlerdir.[2]

1939 yılı Hatay'ın Coğrafi ve Etnografı Durumu

Ülkemizin güney vilayetlerini teşkil eden illerden biri olan Hatay vilayeti Türkiye ile Fransa arasında 23. Temmuz 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan anlaşmaya göre Türkiye'ye ilhak edilen eski İskenderun Sancağı ile 3711 numaralı kanuna göre Seyhan ve Gaziantep vilayetlerinden alınarak bu vilayete ilave olunan Dörtyol ve hassa kazalarını ihtiva etmekte olup yüzölçümü 5207 km ye ulaşmıştı. Hatay vilayeti 3711 numaralı kanunla ilave olunan Dörtyol, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Seyhaniye, Yayladağı, kazalarından ve bunlarla vilayet merkezi Antakya'ya tabi toplam 16 nahiye ve 76 köyden oluşmaktaydı. 20 Ekim 1940 tarihli nüfus sayımına göre toplam nüfusu 234. 000 kişiden oluşmaktaydı. [3] Hatay'ın kuzey kısmı İskenderun Körfezinin kuzey noktasından başlayarak Dörtyol ve Hassa kazalarını da içerisine alarak Meydanıekbez civarındaki 1 numaralı hudut taşına kadar 45 km bir mesafe ile Seyhan ve Gaziantep vilayetlerinden ayrılmaktaydı. Bu içi sınır güneye doğru uzanan Gavur dağlarını dikine kat ederek doğuya doğru uzanmakta ve bu dağları müteakip Amik Ovasının kuzey kısmından geçerek Meydanıekbez civarındaki Karasu nehrinde son bulmaktaydı.

Hatay'ın asıl Suriye ile olan sınırı ise Meydanıekbez civarındaki 1 numaralı hudut taşından başlayarak Kürt Dağının [4] batı yönüne takiben güneye doğru70 km kadardı. Sınırın bu kısmı araba ve hatta hayvanla dolaşılmayacak derecede engebeli bir arazidir. Sınırın bu kısmı Hamam köyünün tam içerisinden geçerek köyü ikiye ayırmakta ve 5 metre uzunluktaki bir yolla hududu teşkil eylemekteydi. Mezkûr yolun bir

[2] Bayram Çetin, "Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekânsal Dağılışı", **Eastern Geographical Review**, 28, s.238.

[3] **BCA**. 30.10.180.246.3.

[4] Suriye'nin kuzeybatısında ve Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan dağlık bir bölgedir.

tarafında suni ipekli kumaşlar satan bir Suriyeli bakkal ve 5 metre karşısında ülkemiz sınırları içerisinde kalan köy binaları mevcuttu. Aynı yolun kuzeye doğru ilerisi Suriye hududu dahiline girmekte ise de yol üzerinde bulunan ve bir kısmı Suriye'ye bir kısmı da Türkiye tarafına bakan ikişer kapılı evlerden oluşmaktaydı. 5 metre genişliğindeki bu yolun iki tarafında bulunan Suriye'ye ve Türkiye'ye ait bulunan bu evlerden özellikle yağmurlu ve karanlık gecelerde karşıdan karşıya kolaylıkla kaçakçılık yapılmaktaydı. Türkiye'den Suriye'ye canlı hayvan ve Suriye'den Türkiye'ye muhtelif cins eşya kaçakçılığı mevcuttu.

Hatay'ın Reyhaniye bölgesinde Asi Nehrinin teşkil eylediği alan takriben 40 km civarındaydı. Sınırın iki tarafında özellikle Arap köyleri bulunmaktaydı. Burada yüksekliği pek fazla olmayan ufak tepeler vardı. Bu kısımda sınıra 2 km mesafede bulunan Suriye'ye ait Harim kazası[5] önemli bir konumdaydı. Son defa Fransızlarla yapılan hudut tespitine müteakip Halep Antakya yolunun Harım Kazası civarından geçen kısmı tamamen Türkiye sınırları içinde kalmasından dolayı, Suriye'ye ait bulunan Harim kasabası bu yoldan istifade edememekteydi. Halep Antakya asfalt yolunun Suriye'de kalan kısmı ile birleştirilmek üzere Harim kasabasının dağ kısmından geçecek şekilde bir şose[6] yapılmaktaydı. Bu yolun inşasına müteakip Halep ile Harim arasında otomobil nakliyatı başlamıştı.

Hatay'ın bir diğer önemli sınır noktası Asi Nehri mıntıkasıdır. Bu kısım Reyhaniye bölgesinde birleşerek sınıra tamamen dahil olan Asi Nehri kuzeyden güneye ve kaynağına doğru takriben 25 km boyunca Hatay ile Suriye arasındaki hudut hakkını teşkil etmektedir. Asi Nehrinin Türkiye'den ayrıldığı noktadan itibaren sınır güney batıya doğru 40 km uzunlukta devam eder. Hududun bu kısmında ve her iki tarafında Arap köyleri bulunmaktadır.

Hatay'ın en önemli sınırlarından birisi Yayladağı mıntıkasıdır. Sınır bu kısımda içten sahile ve doğudan batıya doğru girintili çıkıntılı bir arazide 30 km kadar devam ettikten sonra Cebeliakra Dağının[7] denizle birleştiği Karaduran Deresinin kaynağında sona erir. Yüksekliği bazı yerlerde 1759 metreye kadardır. Hududun bu kısmı ve her iki tarafı Ermeni köyleri ile çevrilidir. Sınırın bu kısmı ormanlık araziden ve bir kısmı da Cebeliakra

[5] Harem veya Harim, İdlib Valiliği sınırları içinde bir Suriye şehridir. 160 metre rakıma ve 21.934 nüfusa sahiptir. Harem, Halep'in 55 km batısında, Türkiye sınırında yer almaktadır.

[6] Genellikle taş kırıkları üzerine kum dökülerek yapılan karayolu.

[7] Kel Dağı, Türkiye'de Hatay İli'ne bağlı Yayladağı İlçesi'nde bulunan, aktivitesini yitirmiş volkanik bir dağdır. Antik adı Silpiyus Dağı'dır. Yerel halk tarafından Cebel-i Akra diye bilinir.

Dağının güneyinden geçmektedir. Hatay ili aynı zamanda Akdeniz ile sınırlıdır. Cebeliakra Dağının deniz tarafında son bulduğu ve Karaduran Deresinin mensabından itibaren sahil kuzeye doğru Asi Nehri mensabına kadar 10 km'lik bir mesafede çok sarp ve kayalık bir konumdadır. Bu kısımda deniz tarafına bakan gümrük muhafaza karakolu sahilden çok yüksek bir mevkide bulunduğundan denizden gelip geçen vesaite filen müdafaa edemeyecek konumda bulanmaktaydı. Karaduran Deresinin mensabının güney kısmında ve Suriye hududu dahilinde kayıkların barınmasına müsait bir liman inşasına başlanmıştı.

Asi Nehrinin denize döküldüğü noktaya takriben1 km mesafede Süveydiye[8] nahiyesi bulunmaktadır. Bu kasabanın ahalisi birkaç Rum ailesi dışında tamamen Alevilerden oluşmaktaydı. Birkaç Türk memurdan başka kasabada kimsenin Türkçe konuşmadığı görülmekteydi. Lazkiye'deki Alevilerle çok sıkı ve aynı zamanda ticari ilişikleri bulunmaktadır. Sahil Asi nehir menbaasından itibaren kuzeybatıya doğru uzandıkça Musa Dağının ve Kızıl Dağın eteklerinde gittikçe sarp bir arazi bulunmaktadır. Nehir mensabından itibaren ortalama 35 kilometre devam ettikten sonra Domuz Burnu (Reselhınzir) bölgesinde sahil doğuya doğru genişler. Bu kısımda bulunan Arsus Nahiyesi %85 Rum Ortodoks nüfus yaşamaktadır. Sahil bu kısımda Reselhınzir burnundan itibaren gittikçe kavisli bir vaziyet alarak İskenderun'a kadar 20 km devam eder. Sahilin bu kısmında %90 Arapça konuşan Alevi kişiler bulunmaktadır.

1-Demiryollarının Durumu:

Demiryolu yapımına cumhuriyetin ilk yılları içinde çok önem verilmişti. 1923 yılında 4112 km olan demiryolu uzunluğu bulunmaktaydı. Bu hattın sadece 1734 km'lik kısmı devlet tarafından işletilmekteydi. 1938 de hattın uzunluğu 6927 km'ye ulaşmıştı. [9] İlk çağlara kadar uzanan bir tarihi geçmişe sahip, coğrafi açıdan ise bir geçiş noktası olan Hatay, Osmanlı yönetim biriminde İskenderun Sancağı olarak yer almıştır. Hatay tarihten günümüze birçok kültüre merkezlik etmiştir. Şimdiki Hatay vilayeti içinde yer alan ve yukarıda belirtildiği gibi sancağa adını veren İskenderun'un kuruluşu ise Büyük İskender'e kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde İskenderun Sancağı önemli bir liman kenti olması yanında, 1913 yılında inşa

[8] Bugün Samandağ olarak bilinir.

[9] Mukaddes Arslan, Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Ankara, 2010, s. 71.

edilen demiryolu ile Bağdat Demiryolu hattına bağlanarak ayrı bir önem kazanmıştır.

Hatay'da bulunan demiryolu hattının inşasına 1902 yılında Bağdat Demiryolu Osmanlı Şirketi tarafından satın alınan imtiyaz üzerine başlanmıştı. Şirketin o dönemki İdare Meclisi Reisi Gwinner isimli kişi idi. 1902 yılında başlanılan inşaat 1912 yılında işletmeye açılmıştı. 1904 yılında yapımına başlanan İskenderun-Toprakkale demiryolu hattı ise 1 Kasım 1913 tarihinde tamamlanarak işletmeye açıldı. İnşa edilen demiryolu ile hat Bağdat Demiryolu hattına bağlanarak ayrı bir önem kazanmıştı.[10] Toprakkale-İskenderun demiryolu parçasının Hatay milli hudutları dahilinde kalan 19 küsur kilometrelik Payas-İskenderun kısmının, gerek Hatay için haiz olduğu mevki ve gerekse liman meselesiyle birlikte ülkemiz için işletme tekniği bakımından önemli bir konumda idi. Bu konumu Suriye-Bağdat hatları (L.S.B) şirketine de bir yük teşkil etmekte bulunması göz önünde tutularak, işletmesinin demiryollarımıza devri ile satın alınma konusu üzerinde gereken teşebbüse girişilerek incelemelerde bulunulmuştu. Bu bağlamda Suriye sınırları üzerindeki demiryollarının işletilmesine dair Türkiye-Fransa arasındaki anlaşma ile 27 Ekim 1933 tarih ve 2285 sayılı kanun gereğince imtiyazı 15 yıl süreyle Cenup Demiryolları Türk Anonim Şirketine verilmiş idi. [11]İşletmenin demiryollarımıza devri üzerine, Türkiye ile Fransa arasında karşılıklı anlaşmayla güney demiryolları işletme rejimine ilişkin hususu gösteren 27/10/1932 tarihli müşterek beyanname ve protokollerine göre Toprakkale-Payas ve Fevzipaşa-Meydanıekbez hat kısımları işletmesinin güney demiryolları tarafından Devlet Demiryollarına devri sırasında İskenderun-Payas kısmı işletmesinin de intikalinin temini Hariciye Vekaletine bildirilmişti. mezkur Vekaletin 29/6/1937 tarih İkinci Daire Reisliğinin 14184/229 sayılı tezkeresiyle Fransa Hükümetinin buna yanaşmadığı cihetle meselenin daha sonra ele alınabileceği bildirilmişti.

İkinci defa Türkiye – Suriye ilişkilerini tanzim eden ve Türkiye ile Fransa arasında 30/5/1926 tarihinde imzalanan dostluk ve iyi komşuluk mukavelesinin feshi ile yeniden yapılan mukavelede Cenup Demiryolları muamelatı haricinde ulaşıma ilişkin hususunun Hariciye Vekaletinin 2/5/1938 tarih 1-ci Daire Reisliği 1-ci Şubenin 9303/201 sayılı yazısı ile demiryollarımıza intikali yeniden mevzuubahsi edilmişti.

---

[10] Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay**, 2008, s.3.

[11] **Hatay İl Yıllığı**, 1967, s. 159.

İskenderun-Payas demiryolunun satın alınma keyfiyeti, her şeyden evvel bu hattın hukuki vaziyetinin tespiti bakımından hattın inşa ve işletilmesi imtiyazını ihtiva[12] eden 8/3/1327 (21.3.1911) tarihli mukavele, Osmanlı imparatorluğunun taksime uğrayan düyunu umumiyesinden Türkiye'ye isabet eden hisseye müteallik bütün meseleleri halletmek üzere Paris'te toplanarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti murahhasile hamiller arasında 22/4/1933 tarihinde aktedilip 28/5/1933 tarihinde 2234 sayılı kanun ile kabul ve tasdik olunan mukavelename, 20/10/1921 tarihli Türk-Fransız İtilafnamesi ve yine Türkiye-Fransa arasında teati olunan 27/10/1932 tarihli müşterek beyanname ahkamı muvacehesinde tetkik edilerek hattın 20/10/1921 Türk-Fransız anlaşmasının 10-cu maddesi ruhu dahilinde bulunduğu neticesine varılmıştı.

Birtakım siyasi anlaşmalarla alakalı görülen bu meselede yapılacak teşebbüsün mahiyet ve kapsamına dahil olmak üzere İskenderun-Payas hattı vaziyetinin hukuki cepheden bir kere de Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Yusuf Ziya'nın başkanlığında, Vekaletinde dahil olmak üzere, diğer Vekaletler Hukuk Müşavirlerinden mürekkep bir komisyonda tetkik edilmesi ve bunun için de Vekaletlere gereken tebligatın İcrasıyla neticenin bildirilmesi istenmişti. .[13] 1 Temmuz 1937'de Fevzipaşa-Meydanıekbez demiryolu işletmeye açıldı. [14]

7 Temmuz 1939 günü; Hatay halkının askerlik işleri düzenlenmiş İskenderun Limanının Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne, Payas-İskenderun Demiryolunun Devlet Demiryolları Liman İşletme Umum Müdürlüğüne devri karara bağlanmıştı. [15] Payas-İskenderun demiryolu ise Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'ne bütün tesisat ve araçlarıyla birlikte devredilmiştir. 1939'da 7324 km. olan demiryolu uzunluğu, 1945'te 7515 km. ye çıkmış, artış 6 yıl içinde 191 km. den ibaret kalmıştır. Buna, Hatay'ın anavatana katılışıyla devlete geçen Toprakkale – İskenderun hattı da dahildir.

Bu dönemde Güneydoğu Anadolu bölgesinin nakliyat ve irtibatını Nusaybin hattı temin etmekteydi. Bu hattın Nusaybin'den itibaren Çobanbey istasyonuna kadar yaklaşık 380 kilometresi sınırlarımız dahilinde ve bu kısmın mülkiyeti de devlete ait idi. Bu hat Çobanbey İstasyonundan itibaren

---

[12] **BCA**. 030.10. 225.515.9.3.

[13] **BCA**. 030.10. 225.515.9.4.

[14] **On Beşinci Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Halk Partisi, 1938, s. XIV.

[15] **Düstur**, 3. Tertip, C 20, Kanun No.3714, s.1746.

Suriye'ye dahil olarak belli mesafe Suriye hududu dahilinde kaldıktan sonra Meydanıekbez İstasyonunda tekrar ülkemiz topraklarına dahil olmakta ve Fevzipaşa istasyonunda da Malatya ve Adana istikametlerinden gelen demiryollarıyla birleşmekteydi. Güneydoğu Anadolu bölgemize ait yolcu ve eşya nakliyatıyla Irak'tan gelen transit nakliyatı için Akdeniz de en yakın iskele İskenderun'du. Fakat mevcut olan demiryolu Suriye hududundaki (Meydanıekbez) istasyonundan itibaren İslahiye ve Fevzipaşa'dan geçtikten sonra Toprakkale'den ayrılan bir kol ile İskenderun da sona ermekteydi. Bu güzergâh çok dolaşık ve uzun olmakla beraber bazı kısımlarında dik meyiller ve dar münhaniler bulunmasından dolayı Güneydoğu Anadolu bölgesi için[16] süratli ve iktisadi nakliyata müsait bulunmamaktaydı. .

Nusaybin hattı vasıtasıyla yapılacak transit nakliyatının gelişmesi ile birlikte Hatay'daki Kırıkhan ve Antakya gibi önemli merkezlerinde demiryolu ile irtibatını temin etmek üzere Nusaybin Demiryolunun Meydanıekbez civarında uygun bir noktasından başlayıp Hassa ve Kırıkhandan geçerek Antakya'ya ve bu hattın uygun bir noktasından ayrılacak bir kol ile de İskenderun limanına uzatılacak yeni bir demiryolu inşası planlanmaktaydı. Ancak Antakya-İskenderun arası için en önemli geçit olan Beylan rakımı çok yüksek ve denize pek yakın olduğundan bu istikamette bir demiryolu yapılması, masrafının fazla çıkacağından dolayı mümkün görünmemekteydi. Bu duruma göre İskenderun'un demiryolu şebekesiyle irtibatı için Payas-Toprakkale istikametinde mevcut şube hattı ile gerçekleştirilmek zorundaydı.

2-Karayollarının Durumu:

İnsanlar daha ilk devirlerden itibaren çeşitli sebeplerle farklı coğrafyalara ulaşabilmek adına büyük çaba harcamışlardır. Bu çaba zamanla hız faktörünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki hayvanların evcilleştirilmesiyle başlayan süreç daha da gelişerek tekerleğin icadını tetiklemiştir. Böylece ulaşım kavramının günümüze doğru yapacağı yolculuğun ilk durağından hareket edilmiştir.

Kara ulaşım materyallerinin git gide gelişmesi ve insanların denizlere de egemen olmaya başlaması ulaşımda yeni bir safhaya geçildiğinin habercisi niteliğindedir. Büyük gemilerin inşası ile gelişecek olan bu alan Coğrafi Keşiflerle kendisini ispatlama imkanı bulacaktır. Böylece kara ve denizde

[16] **BCA**. 030.10.67.447.4.1

hızla gelişen ulaşım araçları insanlığın ilerlemesine de büyük katkı sağlayacaktır.

Günümüze doğru yaklaştıkça makinenin hayatımıza girmesi ulaşım sektöründe var olan bütün ezberleri bozmuştur. Öyle ki hız git gide artmış ve yeni bir ulaşım aracı olan raylı sistem dediğimiz tren hayatımıza girmiştir. Bahsi geçen gelişmeler yük ve yolcu taşıma sürelerini kısaltmış, devletlerin gelişmişlikleri hakkında belirleyici birer kriter olmuş ve savaşların sonuçlarına doğrudan tesir eder bir hale gelmiştir. Böylece devletlerin de bu alana olan ilgileri bir hayli yüksek olmuştur. Gerekli yatırımların yapılarak Sanayi İnkılabı'nın doğal bir sonucu olan ulaşım ağını daha fazla geliştirilmesi planlanmıştır. Ancak bu durum her ülke için aynı seviye de pozitif bir ivme göstermemiştir. Osmanlı Devleti gibi ekonomik anlamda sıkıntılı zamanlar geçiren devletler gelişmeler noktasında çağın nimetlerinden tam olarak faydalanamamıştır. Var olan kazanımlarını da uzun savaş yıllarında ağır yaralar alarak önemli ölçüde kaybetmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'si verilen bağımsızlık mücadelesinin ardından Cumhuriyet'in sürekliliğini sağlamaya yönelik çalışmaları gündemine almıştır. Birçok gelişmenin ön koşulu olan ulaşım sisteminin geliştirilmesi bunların başında gelmiştir. Nitekim karayolu ve demiryolu ulaşım ağının zenginleştirilmesi yönünde politik kararlar alınmış olsa da uzun süren savaş yıllarının getirdiği mali kayıplar bu iki büyük alanın aynı anda gelişmesini engellemiştir. Bu durum karşısında demiryolu politikasına öncelik verilmiş ve bu alanın tamamlanmasının ardından yol çalışmalarına ağırlık verilmesi noktasında karar kılınmıştır. Öyle ki II. Dünya Savaşı öncesi demiryolunun ana arterlerinin büyük ölçüde tamamlanması alınan kararların ne şekilde uygulandığının ispatı niteliğindedir. Bu başarılı çalışmaların ardından karayolu ağı çalışmaları tartışılmaya başlanmıştır.[17] 1939 yılında 40.832 km olan karayolları uzunluğu 1945'te 43.511 km olmuştur. Şunu belirtmekte fayda var ki nitelik itibariyle bir gelişmeden bahsetmek pekte mümkün değildir. Fakat söz konusu tablo içerisinde üzerinde durulmasında gereken bir husus vardır ki o da parke yollarda görülen artıştır. Bunun nedeni ise Hatay'ın anavatana katılması ile elde edilen yollar, askeri zorunluluğun getirdiği birtakım çalışmalar şeklinde özetlenebilir.[18] Büyük maliyet, bilgi birikimi ve deneyim isteyen bu yatırımlar birbirini tamamlayıcı mahiyettedir.

[17] Leyla Şen, **Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci**, TESAV Yayınları, Ankara, 2003, s. 100.

[18] Efdal As, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s.256.

Ancak görüldüğü üzere imkanlar ölçüsünde gerçekleştirilen çalışmalar bu kritik noktanın hayata geçmesinde büyük bir engel teşkil etmiştir.

Hatay'ın anavatan katılmasıyla yapılan tetkikler sonucunda 152 km asfalt 170 km kırma taş şose ve 215 km toprak yol olmak üzere toplamda 537 km yol bulunmaktadır. Ayrıca ilerleyen süreçte bölgeye bayındırlık hizmetleri götürülmüş ve aşağıdaki tabloda gösterildiği şekliyle gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Yollar, Köprüler ve Menfezler İnşaat ve Tamiratı (Miktar İtibariyle)[19]

Seneler	Mahiyeti	Yollar (Metre)						Köprüler (Adet)					Menfezler (Adet)				
		Tesviye	Blokaj	Şose	Asfalt ve emsali	Beton	Parke	Ahşap	Kagir	Beton	Muhtelif	Yekun	Ahşap	Kagir	Beton	Muhtelif	Yekun
1938	Yeniden	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tamir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1939	Yeniden	8.805	2.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tamir	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**1**	-	-	8	-	**8**
1940	Yeniden	256.000	2.600	600	-	-	-	1	1	-	-	**2**	-	-	-	-	-
	Tamir	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	**5**	-	-	-	-	-
1941	Yeniden	240	900	2.000	-	-	-	-	-	1	-	**1**	-	3	-	-	**3**
	Tamir	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	**2**	-	-	-	-	-

Tablo incelendiğinde 1940 yılında 256 km yeniden tesviye yol yapıldığı görülmekle birlikte 1941 yılında büyük bir düşüş göstererek 240 metreye gerilemiştir. 1939 yılında şose yolla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamışken 1940 ve 1941 yıllarında 2600 metrelik yol eklenmiştir. 1940 yılında 5 adet çeşitli nitelikteki köprü tamir edilmiştir. Menfez kısmında ise en dikkat çekici veri 1939 yılında 8 adet beton menfezin tamir edilmesi olmuştur. Yol çalışmalarının yapıldığı dönemler içerisinde şehirde kayıtlı araçları incelemek ulaşımın o dönemde ne değerli olduğuyla ilgili bize detaylı bilgiler sunacaktır.

[19] Vilayet Hususi İdareleri İstatistiği……..s.161.

Tablo 3: Belediyelerde Kayıtlı Motorlu Kara Taşıtları[20]

Seneler	Binek Otomobil						Motosiklet				Bisiklet
	Beygir Kuvveti						Beygir Kuvveti				
	10 Beygir Kuvvetinden Küçük	11-20 Beygir Kuvvetinde	21-30 Beygir Kuvvetinde	31 ve Daha Fazla Beygir Kuvvetinde	Meçhul	Toplam	5 Beygir Kuvvetinden Küçük	5 Beygir Kuvvetinden Büyük	Meçhul	Toplam	
	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
1940	-	6	50	1	2	**59**	-	-	5	**5**	204
1941	2	7	48	-	-	**57**	13	-	3	**16**	322
1942	4	4	49	1	-	**58**	2	1	7	**10**	251
1943	2	12	44	2	-	**60**	3	-	5	**8**	369
1944	2	4	43	3	-	**52**	2	-	4	**6**	423
1945	3	3	41	3	-	**50**	4	4	-	**8**	381
1946	-	3	35	3	1	**42**	3	2	-	**5**	407

Binek otomobillerin ağırlıklı olarak 21-30 beygir kuvvetinde olduğu görülmektedir. Binek otomobil sayısının en yüksek olduğu yıl, 60 adetle 1943 yılıdır. En düşük olduğu yıl ise 42 adetle 1946 yılında tespit edilmiştir. Motosiklet konusu ele alındığında ise 1941 yılında sayının diğer yıllara göre fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 4: Belediyelerde Kayıtlı Motorlu Kara Taşıtları

Seneler	Otobüs											
	Beygir Kuvveti						Aldığı Yolcu					
	10 Beygir Kuvvetine Kadar	11-20 Beygir Kuvvetinde	21-30 Beygir Kuvvetinde	31 ve Daha Fazla Beygir Kuvvetinde	Meçhul	Toplam	6 Kişiye Kadar	7-12 Kişiye Kadar	13-16 Kişiye Kadar	17 ve Daha Fazla Kişi Taşıyan	Meçhul	Toplam
	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
1940	-	-	67	-	-	**67**	5	45	5	3	9	**67**
1941	-	2	69	-	-	**71**	-	25	40	4	2	**71**
1942	-	2	56	-	-	**58**	1	8	40	9	-	**58**
1943	-	2	49	1	-	**52**	2	17	27	6	-	**52**
1944	-	1	53	3	-	**57**	3	23	26	5	-	**57**
1945	-	3	31	1	1	**36**	3	5	20	7	1	**36**
1946	-	-	50	4	1	**55**	-	7	16	32	-	**55**

[20] Motorlu Kara Taşıtları İstatistiği 1934-1946 ……s.12.

29 Haziran 1939'da Hatay'ın anavatana ilhakı ile elde edilen çok iyi nitelikli asfalt yollardan Hatay Vilayetinde 152 kilometre asfalt 170 kilometre kırma taş şose ve 215 kilometre toprak yol olmak üzere toplam 537 kilometre yol mevcuttu. Hatay Vilayeti ile civar vilayetlerin iktisadi ilişkilerin gelişmesi bakımından Hatay yollarının diğer genel birleşim yolları ile bağlanması gerekmekteydi.

İskenderun'dan başlayıp Topboğazı-Kırıktaştan geçerek Aktepe'ye kadar devam eden 64 kilometre uzunluğunda bir yol mevcut olup 30 kilometresi asfalt 34 kilometresi makadan şose[21] halindeydi. Aktepe'den itibaren Hassadan geçerek İslahiye'ye[22] kadar takriben 39 kilometre yeni bir yol inşası halinde Hatay yolları diğer diğer genel yollara bağlanmış olacaktı.

Bu yolun hızlı bir şekilde müsait asfalt yol halinde yapılması planlanmaktaydı. Bu yolun inşa edilmesi ile Tahtaköprü-İskenderun arasında ilin ekonomisinin gelişmesine büyük fayda sağlayacaktı. Bu yolun asfalt olarak ikmali takriben 2 milyon Lira masrafı olacağı yılda beşer yüz bin liralık tahsisatla inşasına başlanması düşünülmüştü. Bu dönemde Gaziantep ile Hatay birbirini tamamlaması gereken iki önemli il olarak görülmekteydi. Bu iki il birbirine düzgün ve emniyetli bir yol ile bağlanması önemli bir konuydu. Bu yol aynı zamanda doğu vilayetleri ile Hatayı birbirine bağlayacak önemli bir ticaret yoluydu. Fakat demiryolları nakliyat yapılmayacak derecede bozuk olduğundan Gaziantep ile Hatay arasında ticari nakiller bu yol vasıtasıyla yapılmaktaydı. Yol hem Hatay hem Gaziantep hem de Doğu ve Güneydoğu için çok önemli bir konumdaydı. Hatay'ın anavatana katılmasından sonra bu ticaret yolu bütçe yetersizliğine rağmen tekrar açılmış ve ticari ilişkiler yeniden kurulmuştu. Diğere yandan Gaziantep'i İskenderun'a bağlayacak asfalt bir yol halkın dilekleri arasındaydı. Bununla birlikte Kilis Hatay arasındaki yolun ise her mevsimde nakliyata müsait bir hale getirilmesi gerekmekteydi. Bu yol Kilis-Islahiye, Islahiye-Hassa yoludur. Bu yolun bir kısmının tesviyesi, düzgün bir şekilde yapılmıştı. Kilise yakın olan kısımda birkaç köprü inşa edilmişti. Bu yolun genelini şose halinde dönüştürmek bölgenin ticari ve iktisadi yönden gelişmesini sağlayacak ve İskenderun Limanı ile irtibatını temin edecekti.[23]

---

[21] Kırılmış taşları döşeyip üzerinden silindir geçirilerek yapılan yol.

[22] **BCA.** 030.10.67.447.4.2

[23] Ferit Yücebaş, **Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950),** Ankara, 2020, si116.

3-İskenderun Limanı:

80 kilometre derinliğinde bir körfezin dibinde bulunan ve Beylan Dağları ile çevrili İskenderun şehir ve limanı stratejik bakımdan önemli bir konumda olduğu kadar, iktisadi bakımdan da doğu ve güneydoğu vilayetleriyle Halebin ve Kuzey Suriye'nin ticari sanayi işletmelerine Musul Petrol bölgelerinin kaynak ve transit vazifesi görebilecek önemi bir konumda bulunmaktadır. . İskenderun'dan itibaren kuzeye uzanan ve İskenderun körfezinin kuzey noktasına kadar 35 k uzunluğu vardır. Bu limandan 1910 yılında 630. 000 ton mazot geçişi yapılmıştı. İskenderun Limanı şirket hesabına göre 111.000 ton işlem yapılmıştı. Liman civarında Standart Oil Şirketi 4000 tonluk mazot depoları kurmuştu. Mazot depolara hortumlarla nakil edilirdi. Sancak dahilinde liman şirketinden başka imtiyazlı 3 şirket daha vardı. [24]

Bu durum 1935'e kadar sürmüş, önce İstanbul ve İzmir limanları bu yolda yasal kimliğini kazanmış, daha sonra 1937'de Trabzon, 1939'da da İskenderun limanları bu bünyeye ilhak olmuştur. Yani II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de Devlet Limanları İUM'ne bağlı bu dört liman vardır. 1939 yılında İskenderun Limanının devlet limanları işletme umum müdürlüğüne ve Payas İskenderun demiryolunun Devlet Demiryolları ve limanları işletme umum müdürlüğüne devredilmişti.[25] İskenderun'da ufak merakibe [26] barınma ve yanaşması için küçük bir iç liman mevcut ise de büyük vapurların da istifade edebilmesi için limanın tevsi ve ıslahı lazım gelmektedir. İskenderun'da yapılacak büyük bir liman için bir avan proje hazırlanmıştı. . Bu liman avan projesinde biri 1400 diğeri 350 metre uzunlukta olmak üzere toplam 1750 metre uzunlukta dalga kıran duvarı ile 2000 metre uzunlukta rıhtım duvarı inşası tasarlanmıştı.. Bu projenin tatbikinin 9-10 milyon liraya mal olacağı tahmin edilmekteydir

Yukarıda belirtilen projede gösterilen tertibatın bir kısmını ihtiva eden ve esas projenin bir bölümünü teşkil eden ikinci bir proje de mevcut idi. Bu projede 350 metrelik bir dalga kıran ile 600 metrelik bir rıhtım duvarı mevcuttu. Bu projedeki inşaatın tamamlanmasıyla yılın belli günlerinde limandan istifade edilmesi mümkün olabilecektir. Bu ikinci

[24] **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, s.158.

[25] **Türk Parlemanto Tarihi,** 6. Bölüm, C 2, s.1130.

[26] Vapur, gemi, tekne kayık vb deniz vasıtaları.

projenin[27]Tatbikinin takriben (2) milyon Liraya mal olacağı tahmin edilmekteydi.

Bu projelerin kurumlar tarafından uygun görülüp onaylandığı takdirde (Islahiye-Hassa-Kırıkhan-İskenderun) asfalt yolu inşaatı için iki milyon Liralık tahsisat ile Liman inşaatı için aynı şekilde iki milyon Liralık tahsisatın yıllar taksim edilerek ödenmesi planlanmıştı. İskenderun'da liman faaliyetinin artması ve şehrin büyümesi 1940'lı yıllardan sonra başladı. Anadolu demiryollarının Doğu Anadolu'ya kadar uzatılması İskenderun Limanı'nın hinterlandını genişletti. Bu aşamadan sonra limanın kullanımı da Türkiye Cumhuriyeti'ne geçti. Limanın işletmesi Türkiye'ye geçtikten sonra ticari kapasitesini artırmak için çalışmalara hız verildi.[28] Nitekim 1941 yılından itibaren limanın modernleştirilmesi için çalışmalara başlandı. Özellikle İstanbul ve İzmir limanlarından modern ekipmanlar ve vinçler İskenderun Liman'ına gönderildi. Bu dönemde İskenderun Limanı'nın İngiliz ticareti açısından ana liman olacağı öngörülüyordu.[29] Dönemin gazetelerinde Türk Demiryolları'nın limanın yönetimini devralmasından sonra Mersin ve İskenderun Limanlarının tekellerden kurtarıldığı ve İngiliz ticareti açısından ana limanlar olacaklarını, İskenderun Limanı'ndan günlük 800 ton olarak gerçekleşen ticaretin 2000 tona ulaştığı bildirilmekteydi.[30] Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı almasından sonra Hatay halkının askerlik işlerine, Hatay'da vilâyet kurulmasına, Hatay vilâyetinde adli kanunların tatbik şekline ve ilâmların infaz tarzına, İskenderun limanının bütün tesisat ve vesaiti ile birlikte Devlet limanları işletme umum müdürlüğüne devrine dair kanun lâyihaları ve muvakkat encümen mazbataları 7 Temmuz 1939 tarihli meclis oturumunda müzakere edilmiş ve oybirliği ile (toplantıya katılan 281 milletvekilinin tamamının oylarıyla) kabul edilmişti [31] Hatay, Türkiye'ye katıldıktan sonra Fransızların Suriye ve Lübnan Bankası, Reji İdaresi, Elektrik şirketi, İskenderun Liman Şirketi gibi kuruluşlar tüm mal varlıklarıyla birlikte satın alınmış, çıkarılan bir kanunla İskenderun Limanı, Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'ne, bağlanmıştı.

---

[27] **BCA**. 030.10.67.447.4.3

[28] **Le Temps**, 31 Mart 1941

[29] **South China Morning (1903-1941),** 25 Ağustos 1938.

[30] Onur Çapar, Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı, **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2020, C 3, S 2, s.101.

[31] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 6.Dönem 4.Cilt, 37.İnikad, 1.Celse, 7 Temmuz 1939, s.190-200.

KAYNAKÇA

Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri

Arslan, Mukaddes, "Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular", **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Ankara, 2010.

As, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960**), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s.256.

BCA. 30.10.180.246.3.

BCA. 030.10. 225.515.9.3.

BCA. 030.10. 225.515.9.4.

BCA. 030.10.67.447.4.1.

BCA. 030.10.67.447.4.2.

BCA. 030.10.67.447.4.3.

Çapar, Onur, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı", **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2020, C 3, S 2.

Çetin, Bayram, "Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekânsal Dağılışı", **Eastern Geographical Review,** 28.

Düstur, 3. Tertip, C 20, Kanun No.3714, s.1746

Hatay İl Yıllığı, 1967.

Le Temps, 31 Mart 1941.

Motorlu Kara Taşıtları İstatistiği 1934-1946.

On beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi, 1938.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Ankara 2017.

Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay**, 2008.

South China Morning (1903-1941), 25 Ağustos 1938.

Şen, Leyla, **Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci**, TESAV Yayınları, Ankara, 2003.

BMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem 4.Cilt, 37.İnikad, 1.Celse, 7 Temmuz 1939, s.190- 200

Türk Parlamento Tarihi, 6. Bölüm, C 2.

Vilayet Hususi İdareleri İstatistiği.

Yücebaş, Ferit, **Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)**, Ankara, 2020.

YENİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE-VATİKAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1914-1918)

Cengiz MUTLU[*]

Özet

1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethi, Papalık makamını memnun etmemiştir. Bununla beraber daha sonraki süreçte Papalığın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin iyi olduğu devreler yaşanmıştır. Nitekim Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından iki devlet arasında ilişkilerin kurulması bunun kanıtı olmuştur. Üstelik Vatikan, Sultan Abdülhamit'in saltanatında görülen Ermeni olayları karşısında diğer Avrupa devletlerine kıyasla sert bir tutum takınmamıştır. Kurulan sıcak ilişkiler sayesinde Osmanlı Devleti'ndeki birçok Katolikin Papalığın nüfusu altına alınabilecek olması, Osmanlı Katoliklerinin hamisi olan Fransa'yı tedirgin etmiştir. Bu politikayla Katoliklerin kullanılarak Osmanlı'nın içişlerine karışma manivelası Fransızlardan alınmak istenilmiştir. Daha sonra Papa vekili sıfatıyla diplomatik misyonu olmayan bir kardinalin İstanbul'da bulunmasına karar verilmiştir. Diplomatik ilişkiler, Katoliklerin hamisi Fransa tarafından kapitülasyonların kaldırıldığı Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar yürütülecekti. I. Dünya Savaşı'yla kapitülasyonların Babıâli tarafından tek taraflı olarak kaldırılması ülkedeki Katolik kurumların yönetiminde belirsizlik doğurmuştur. Tüm sıkıntılara rağmen Vatikan'la Türkiye arasında diplomatik ilişkiler başlatılamamıştır. Diğer taraftan savaş sırasında Katolik ve Protestan Ermeniler tehcirden muaf tutulmuştur. Geçmişte olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nda da Türkiye-Vatikan siyasi ilişkileri son derece olumlu bir ortamda seyretmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Vatikan, Papa, Fransa, İngiltere, Ermeniler

[*] Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Karasu Myo, cengizmutlu@subu.edu.tr

TÜRKİYE-VATICAN POLITICAL RELATIONS (1914-1918)

Abstract

The conquest of Istanbul by the Turks in 1453 did not satisfy the Papacy. However, in the following period, there were periods when the Papacy had good relations with the Ottoman State. As a matter of fact, the establishment of relations between the two states after the declaration of the Tanzimat Edict was the proof of this. Moreover, the Vatican did not take a harsh stance compared to other European states in the face of the Armenian events during the reign of Sultan Abdulhamid. The fact that many Catholics in the Ottoman Empire could be brought under the Papacy, thanks to the warm relations established, worried France the patron of Ottoman Catholics. With this policy, it was desired to take the leverage of the Catholics to interfere in the internal affairs of the Ottoman Empire from the French. Later, it was decided that a cardinal, who did not have a diplomatic mission in the capacity of the Pope's deputy, would be in Istanbul. Diplomatic relations were to be maintained until the patron of the Catholics. The unilateral abolition of the capitulations by the Porte with World War I caused uncertainty in the management of Catholic institutions in the country. Despite all the difficulties, diplomatic relations could not be started between the Vatican and Turkey. On the other hand, Catholic and Protestant Armenians were exempted from deportation during the war. As in the past, Turkey-Vatican political relations continued in an extremely positive environment during World War I.

Keywords: Türkiye, Vatican, Pope, France, England, Armenians

GİRİŞ

İstanbul'un fethi Papalık tarafından hoş karşılanmamıştı. Fethin ardından tekrar canlanan Doğu-Batı ittifakı düşüncesinden hareketle Papalık bu konuda birçok devletle ittifak görüşmeleri yapmıştı. Fakat yapılan görüşmeler bir netice vermemişti. XV. yy.'da Papaların Türklerle ilişkileri dalgalı bir seyir takip etmişti. Sözgelimi Papa II. Callistur Fatih Sultan Mehmet'i *"şeytanın oğlu"* olarak betimlerken, Papa VI. Alexander II. Bayezit ile ittifaklar yapmıştı[1].

IV. Mehmet döneminde İngiltere elçilik kâtibi Ricaut, Papalık ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri şu şekilde betimlemekteydi: "Türkler Papa'yı kendiliğinden önemli bir şeyler yapabilecek bir hükümdardan ziyade, diğer Hristiyan hükümdarları kendi aleyhine birleştirebilecek kudrette bir hükümdar olarak görürler. Sınırdaş olmadıkları için de Papa'nın zenginliğini, kudretini ve büyüklüğünü pek önemsemezler.[2]"

Verilen kapitülasyonlarla Fransa zamanla Katoliklerin hamiliğini de üstlenmişti. 1789 Fransız İhtilali'nin ardından ülkedeki birçok Katolik kurum kapatılıp, din adamları sürülürken Fransa Papalığın doğudaki haklarını savunmaya devam etmişti[3]. Tanzimat Fermanının ilanıyla Osmanlı Papalık ilişkilerinde yakınlaşma müşahede edilmişti. Nitekim kısa bir süre sonra Sultan tarafından, Şekip Paşa'nın 1847'de Vatikan'a gönderilmesi Türk Vatikan ilişkilerinde önemli bir adım olmuştur. Padişahın izniyle Vatikan'a giden Şekib Paşa'nın amacı, kısa süre Papalık makamına oturmuş olan IX. Pius'a (1846-1878) Sultan Abdülmecit'in mektubunu vermek ve ona padişah adına tebriklerini sunmaktı ki bu durum Osmanlı tarihi boyunca ilk defa gerçekleşecek olan bir durumdu. Vatikan'a giden Şekib Paşa, orada çok sıcak karşılanmış ve beraberindeki heyette bulunan oğlu Başkâtip Arif Bey, ikinci Başkatip Ali Bey ve Elçilik tercümanlarından Kaspar Manas

---

[1] Hans Pfeffermann, **Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği**, (Ter. Kemal Beydilli), Tatav Yayınları, İstanbul 2003, s.35-49. Fransa Kralı VIII. Charles'ın İtalya üzerine sefer düzenlemesinden endişelenen Papa VI. Alejandro, Sultan II. Bayezid'e talimatlarını iletmek üzere 1494'ün ilkbaharında Cenevizli Giorgio Buzardo'yu İstanbul'a gitmesi için görevlendirdi. Papa'nın Fransa'nın yayılmacı siyasetine yönelik endişelerini ihtiva eden mektubu, o dönemde Papalık Makamı'nın Hıristiyan geleneklerinden nasıl sıyrıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bk. Sertuğ Galip İnan, **XVI. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2012, s.35.

[2] Ricaut, **Türklerin Siyasi Düsturları**, (Haz. M.Reşat Uzmen), Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.158.

[3] Bekir Çoban, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s.172.

Beyle birlikte önemli görüşmelerde bulunmuşlardır[4]. Türkiye Vatikan ile resmi olmayan bir antlaşma yapmaya kararlıydı. Osmanlı Devleti ile Vatikan'ın yakınlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli milletlerden milyonlarca Katolik Papalığın himayesi altına alınabilecekti. Osmanlı için ise sudan bahanelerle içişlerine müdahale aracı olan Katolik tebaa Fransa, Avusturya gibi Batılı devletlerin güdümünden kurtarılacaktı. Fakat Vatikan'ın bu politikası *"Papanın iyi niyetini kötü temsil eden"* Katoliklerin hamisi Fransa'yı endişelendirmişti. Artık İstanbul'daki Fransız elçiliği daha az itibar ve önemdeydi. Papa gün gün İstanbul'daki Fransız temsilcilerinin önlemlerinden haberdar edilmekteydi. Bu antlaşmanın Papalık açısından en önemli sonuçlarından biri, Türkiye ile sürekli sorunlar yaşayan Rusya himayesindeki bir milyon hizipçi Katolik Ermenin Vatikan şemsiyesi altına alınacak olmasıydı. [5]

1848 Mart ayında Papa bir temsilcisini antlaşma yapmak için İstanbul'a göndermişti. Yapılan müzakerelerle Osmanlı Devleti, kendi vatandaşı olan Katoliklerin içişlerine karışmayacağına dair birtakım düzenlemelerle birlikte İstanbul'da bir Papa vekilinin bulundurulmasını kabul etmişti. Yapılan antlaşmada, Papa vekili sıfatıyla İstanbul'da görev yapacak olan kişinin diplomatik bir vasfı yoktu. Dolayısıyla diplomatik ilişkiler geçmişte olduğu gibi Doğudaki Katoliklerin hamiliğini üstlenen Fransa tarafından yürütülecekti. Nitekim bu teamül, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı'nın Fransa'ya tanıdığı kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmasına kadar devam etmiştir[6]. Sultan Abdülhamit zamanında devletin başındaki en önemli gailelerden biri de 1890-1900 yılları arasında görülen Ermeni isyanlarıydı. Ermeni isyanları sırasında Papalık tarafında eleştiri yapılsa da sert bir açıklama gelmemiştir[7]. Kafkasya'daki Ermeni basınında Katolik Ermenilerin Patriği Azaryan aleyhine düzenli aralıklarla çirkin hücumlar yapılmış, hatta buna sebep olarak Patriğin aşırı Türk dostu olduğu ileri sürülmüştü[8]. Ermeni isyanları Katolik Ermenilerin Protestan misyonerlerine ilgi göstermesine sebebiyet vermişti[9]. Hatta Avrupa basınına

---

[4] Ahmet Türkan, "Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Osmanlı Papalık İlişkileri", **Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu**, 12-13 Aralık 2013 Ankara, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Vol. 3, S.198.

[5] Richard Brennan, **Pope Pius The Nihnet: A Popular Life Of Our Holy Father**, New York 1877, s.123.

[6] Ahmet Türkan, **Osmanlı Papalık İlişkileri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.167-187.

[7] **BOA**, Y.E.E, 841/11.

[8] **BOA**, HR.SYS, 2771/39.

[9] **BOA**, HR.SYS, 2858/43.

düşen haberlerde, Osmanlı padişahının Sason olayları sebebiyle Papa'dan Avrupa devletleri nezdinde teşebbüste bulunması için ricacı olduğu yazılmıştır[10]. Fakat daha sonra bu haber Babıâli tarafından tekzib edilmiştir[11]. 20 Haziran 1895'te Papa XIII. Leon tarafından Hristiyan ahalinin ahvalini ıslah, Hristiyan dininin serbestisinin icrasını rica aynı zamanda Monsenyor Bonetti ile mülakatında kendisi hakkında gösterilen teveccühten ötürü Sultan Abdülhamit'e bir mektup gönderilmiştir[12]. Türkiye Vatikan ilişkileri İttihat ve Terakki iktidarı döneminde de olumlu bir seyir izlemişti. Nitekim Üsküdar'da 11 Mart 1913'te Fransız rahiplerine ait kilise ve manastırın yerine kaim olmak üzere yine Üsküdar'da Yenimahalle'de yeniden inşa olunacak kilise ve manastırın Papa'nın İstanbul vekili olan Latin başpiskoposu adına kaydedilmesine ve hiçbir vergi alınmamasına karar verilmiştir[13].

I.Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye Vatikan İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin 1914'te I. Dünya Savaşı'na katılması ile birlikte farklı bir sürece girilmiştir. Zira uzun zamandan beri Papalığın hamiliğini yapan Fransa'nın Osmanlı'nın savaştığı cephe ülkeler arasında yer alması ve bu devlete verilen kapitülasyonların Osmanlı tarafından tek taraflı kaldırıldığının belirtilmesi Papalıkla ilişkileri direkt etkilemiştir. Osmanlı Hükümeti, 16 Kasım 1914 tarihinde aldığı bir kararla savaş halinde olduğu devletlere veya onların vatandaşlarından birine ait olan eğitim müesseselerinin kapatılmasına ve çalışanlarının memleket haricine çıkarılmasına karar vermiştir. Ancak kilise, hastane ve yetimhane gibi kurumlar bu hükmün dışında tutularak, kiliselerin önceden olduğu gibi ibadet amacıyla kullanılmasına izin verilmiş, hastane ve yetimhaneler ise Osmanlı tarafından ya doğrudan ya da dolaylı olarak idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Fransız himayesinde bulunan bu kurumlara Osmanlı Devleti tarafından birtakım yaptırımlar uygulanması Vatikan'ı harekete geçirdi. Papa vekili, bu tür kurumlar Fransa himayesinde gözüküyorsa da aslında Papalığın yetkisi alanında olduğunu, bu konuda gerekli

[10] **BOA**, YEE, 162/5; **BOA**, HR.SYS, 29/86.

[11] **BOA**, HR.SYS, 2846/20.

[12] **BOA**, Y.E.E, 63/32.

[13] **BOA**, HR.İD, 1802/43. Türkiye'nin güneyinde faaliyette bulunan İtalya atmış İtalya'nın yaşadığı Antalya'da nüfuzunu arttırmak için çeşitli kuruluşlar açıp, dini cemiyetlerle işbirliğine gitti. 1913 Şubat'ında dışişleri bakanı Vatikan'a müracaatla Güneybatı Anadolu'ya nüfuz etmede yardımcı olması için Antalya'ya misyonerler gönderilmesini istemiş ve bu istek olumlu karşılanmıştır. Bk. Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.8.

düzenlemelerin yapılmasını istemişti[14]. Meclis-i Vükela'da alınan kararla memleketlerine gönderilen Fransız mektepleri müessislerinin reisi Rahip Per Rafael tarafından Mamüretülaziz, Harput, ve Malatya'daki emlak ve eşyası Papa'nın himayesine alınmıştır[15]. Bu arada Çanakkale'deki İtilaf Devletleri askerlerine ait kabristanların bakım ve onarım masraflarının İstanbul'daki Papa vekaletince üstlenilmesi uygun görülmüştür[16].

Bu arada ölen Papa 9. Pius'un ardından 15. Benedict'in Papa olarak seçilmesi sebebiyle hazırlanan mektubun takdimi için Papalığın İstanbul vekilinin 23 Ekim 1914'te padişahla görüştürülmesine karar verilmişti[17]. 9 Aralık 1914'te Hariciye Nezareti'nden Adliye Nezaretine gönderilen yazıda, Papa'nın vekili sıfatıyla İstanbul'a gelen Monsenyor Angelo Dolci'nin padişaha takdim edilmek üzere taşıdığı mektubun tercüme edildiği belirtilmekteydi. Dolci, şark Katolikleri için Papa vekili, Latinler için de Patrik vekili sıfatlarının ve ayrıca Latin cemaatinin mezhep işleriyle ilgilenme müsaadesinin Babıali'ye kabul ettirilmesi amacındaydı[18]. 10 Aralık 1914'te Adliye ve Mezahip Nazırı Pirizade İbrahim Hayrullah Bey Hariciye Nezareti'nin sorusunu yanıtlamıştı. İbrahim Hayrullah Bey, İstanbul'a gelen Papa vekillerinin eski antlaşmalar hükmüne göre genel olarak ecnebi Katolik rahiplerinin Fransa hükümetinin haiz bulunduğu himaye hakkından istifade ettiklerini hatırlatmıştı. İbrahim Bey'e göre bunlar, ecnebi Katoliklerin mezhep işleriyle ilgilendikleri için Osmanlı Devleti tebaası olup gerek muntazam bir ruhban heyeti, gerekse gelişigüzel cemaatçe seçilen aynı zamanda devletin tanıdığı ruhani reisi bulunmayan Latin cemaatinin dahi mezhep ihtiyaçlarını gayri resmi surette ifa etmekteydiler. Fakat Dolci tarafından istenilen bir kısım Osmanlı tebaası ruhani reislerinin resmen kabulü Osmanlı Devleti'nin hukuk usulünü bozacaktı. Söz konusu vekiller hükümetçe resmen tanınmadığından devletin tanıdığı diğer Katolik patriklerine ait müsaadelerden istifade edememekteydiler. Latin cemaati efradıyla ilgili vesika ve evrak dahi

---

[14] Türkan, **age.**, s.138. Savaşın başlamasıyla Meclis-i Vükelada şu karar alınmıştı: *"Düvel-i muhasama ve tebasına mensup bilumum müessesat-ı tedrisiye ilga ve tahliye ve binaları icabına göre hükümetçe istimal edilmek ve erkanı-ı müstahdemini memleket haricine ihraç olunmak ve anca müesseatı-ı saireden yalnız kilise ve hastahane ve eytamhaneler bu hükümden müstesna olmak ve kiliseler kemafıssabık ibadete hasr olunmak ve eytamhene ve hastaneler hükümet-i seniyye tarafından doğrudan doğruya veya bilvasıta idare edilmek…"* Bk. **BOA**,HR.HMŞ.İŞO, 143/12, lef 20.

[15] **BOA**, DH.EUM.5.ŞB, 5/9.

[16] **BOA**, HR.SYS,2457/67.

[17] **BOA**, MBİ, 178/8, lef 2.

[18] **BOA**, HR.SYS, 2970-2, lef 1.

hükümet dairelerinde işleme konmayıp adı geçen cemaatin adli işleri devletçe tayin edilen cismani bir vekilin uhdesine verilmekteydi. İstanbul'a gelen Monsenyor Dolci'nin Doğu Katolikleri için Papa vekili ve Latinler için Patrik vekili sıfatlarıyla Osmanlı Devleti'nce kabul edilmek istenmesi açıktı. Dolci'nin, mezhep merasiminden başka Latin cemaatinin adli meseleleriyle iştigaline müsaade edilmesi isteği padişaha arz edilmek üzere Papalık makamınca yazılan mektubun içeriğinden anlaşılmaktaydı. Kadim Katolik taifesiyle diğer mezheplerden olan Osmanlı tebaası ruhani reislerinin kendi cemaatlerince seçilerek devlet tarafından nasbının kabul edilme usulü eskiden beri vardı. İbrahim Bey, ahitlerin devletçe ilga edildiği o dönemde bir ecnebi tabiiyetindeki Dolci'nin genellikle şark Katolikleri için Papa vekili sıfatı ve patrik vekili ünvanıyla ruhani başkanlığının resmen kabulünün üzerinde durulması kanaatindeydi. Ona göre, esasen eski ahitlerden dolayı Devlet-i Aliyye ile Vatikan arasında resmi ilişkiler tesis edilememişti. Adı geçen ahitlerin lağvı ve onun neticesi olan ecnebi himayesinin bertaraf edilmesi üzerine Papalık makamıyla doğrudan doğruya siyasi ilişkiler kurulmasından sonra Osmanlı tebaasından olan Latinler için usül ve emsaline uygun resmi sıfata haiz bir ruhani başkanlık ihdasının müzakeresi münasip olacaktı. Monsenyor Angelo Dolci'nin mevkii ve durumunun ecnebi himaye hususu müstesna olmak üzere öncekilere benzer kalması zaruri mütelaa addedilmişti[19].

Papanın İstanbul Vekili Vatikan'a gönderdiği mektubunda, Fransız dini himayeciliğinin kaldırılmasının Kilisenin çıkarına zarar vermeyeceğini ileri sürmekteydi. Ona göre, Fransa'nın doğu ülkelerinde Katolikleri desteklemesindeki tek amacı kendi mutlak gücünü arttırmaktı. Ayrıca Fransa Katolikliği sadece milliyetçiliği yaymak ve prestijini yükseltmek için bir araç olarak görüyordu. Üstelik dini kurumlarda Fransızca eğitim verilmekteydi. Fransız elçileri kilise merasimlerinde Kutsal Makamın kendilerine bahşettiği gururu taşımak ve himayeciliklerini hissettirmek istiyorlardı. İstanbul'daki Papa vekilinin ziyaret talepleri savaşın başına kadar Osmanlı Hükümeti'ne Fransız elçiliği aracılığıyla iletilmekteydi. Üstelik Fransız büyükelçisinin ayrılmasıyla Vatikan'dan İstanbul'a gelinerek Sultan'la direkt görüşülmüştü.[20]

---

[19] **BOA**, HR.SYS, 2970-2, lef 2.

[20] Rinaldo Marmara, **Vatikan Gizli Arşiv belgeleri Işığında Türkiye İle Diplomatik İlişkilere Doğru**, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.56-60.

Bu dönemde İstanbul'daki Papa vekili ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkilerin kurulması yönünde temaslar hızlanmıştı. Papa vekili Dolci'ye göre, Osmanlı ile antlaşma yapılmaksızın dahi diplomatik ilişkiye girilebilirdi. Dolci, hiçbir antlaşma olmaksızın diplomatik ilişkiye başlanarak Fransa himayeciliğinden kurtulma hususunda İstanbul'daki Papa temsilcisine resmi bir sıfat vermek için daha uygun bir fırsat olmayacağı kanaatindeydi. Papalığa prestij kazandırmak için diplomatik temsilciliğin açılması Kilisenin haklarının savunulması açısından elzemdi. Fakat onun bu düşünceleri Vatikan nezdinde karşılık bulmamıştı. Vatikan, Osmanlı ile böyle bir antlaşma yapmanın Fransa'yı karşılarına alabileceği ve Fransız Katoliklerinin durumunu tehlikeye atabileceği kanaatindeydi. Dolci'nin ısrarına rağmen Vatikan'la Osmanlı arasında diplomatik ilişkiye geçilememişti.[21]

Savaş boyunca Osmanlı Devlet idarecileri Papalıkla ilişkilerini sıcak tutmaya, Papalığın isteklerini yerine getirmeye gayret sarf etmiştir. Sözgelimi Beyrut'ta bulunan Papa vekili Gianni'ye hürmette kusur edilmemiştir.[22] Papa'nın Türkiye'deki bazı vekilleriyle Beyrut Latin piskoposluğuna tayini istenilen Alber Pasol Efendi'nin görevinin tasdikine gidilmişti[23]. Maruni Patriği ise Diman'daki ikametgahından Zahle'ye gitme emri almıştı. Kendisinin yaşlı ve hasta olması sebebiyle Diman'da bırakılması yine Papa tarafından istenilmiştir[24]. Papalığın Beyrut'taki bazı müeesseleri hakkında çıkan ihtilaf halledilmeye çalışılmıştır[25]. Edirne valisi tarafından Bulgar Katolik mektebi ile iki kilisenin kapatılmasından ötürü İstanbul'daki Papa vekili Babıali'ye başvurmuştur. Amerikan elçiliğince de daha evvel verilen dilekçede kapatılan kilisele ve mekteplerin kendi tebaasına ait olduğu bildirilmişti. Fakat yapılan araştırmada söz konusu kilise ve mekteplerin Fransız müesseselerine kayıtlı olduğu ortaya çıkmıştı[26]. Papa'nın yardımlarından sivil esirler de istifade etmiştir. Fransız sivil esir Sack Danyak 14 Şubat 1918'de memleketine dönmek üzere İstanbul'dan salıverilmiştir[27]. Fakat Papa'nın İngiliz savaş esirleri General Smith ve

[21] Marmara, **age.**, s.65-67.

[22] **BOA**, HR.SYS, 2132/36.

[23] **BOA**, DH.MTV, 8-3, lef 3.

[24] **BOA**, HR.SYS, 2438/9.

[25] **BOA**, HR.HMŞ.İŞO, 88/34.

[26] **BOA**, HR.HMŞ.İŞO, 88/35.

[27] **BOA**, HR.SYS, 2249/9.

Yarbay Taylor için yaptığı mübadele teklifi reddedilmişti[28] Papa 26 Ağustos 1918'de İzmir'de casusluk yaparken tutuklanıp İstanbul'da hapsolan İngiliz tebaasından Harikson ile oğlunun salıverilmesi için teşebbüste bulunmuştur[29].

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni meşgul eden en önemli sorunlardan biri de Ermeni çetelerin zararlı faaliyetleriydi. Sevk ve iskân kanunuyla ordunun arka tarafını güvence altına alan Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1915'te vilayetlere gönderdiği yazıda, Ermeniler hakkında hükümetçe alınan tedbirlerin sadece memleketin asayiş ve huzurunu sağlamaya dönük olduğunun altını çizmekteydi. Ermeni unsura karşı hükümetin imha siyaseti takip etmediği, şimdilik tarafsız bir vaziyette kaldıkları görülen Katolik ve Protestanlara dokunulmaması istenilmiştir[30]. Dahiliye Nezareti 2 Haziran 1915'te Erzurum vilayetine gönderdiği yazıyla, Ermeni Katolik misyonerlerle sörlerin orada bırakılmalarını istemiştir[31]. 15 Ağustos 1915'te vilayetlere gönderilen yazıyla Katolik ve Protestan mezhebine mensup Ermenilerin sevk edilmemesi ve bulundukları şehirlere yerleştirilerek nüfus sayılarının bildirilmesi istenilmiştir[32]. Talat Paşa, 19 Temmuz 1916'da Protestan ve Katolik kiliselerinden başka Ermeni kiliselerinin açılmamasına dair Konya vilayetine şifre çekmiştir[33].Aynı şekilde Edirne'de Bulgar Katolik cemaatine ait kilise açık olup dahildeki Fransız Katolik rahiplerine ait küçük kilise mekteple beraber darüleytam olarak kullanılmıştır[34]. Fakat sonradan tehcir harici tutulanlardan zararlı faaliyetleri görülenler ister Katolik, ister Protestan olsun yeni iskân sahalarına sevk edilmişlerdir.[35] Papa Katolik Ermeniler için Osmanlı Sultanı nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Nitekim İstanbul'daki Papa vekili, Musul-Deyrizor-Halep çöllerinde bulunan Katolik Ermenilerin açlık yüzünden sefalete düşmeleri sebebiyle Halep ve Antep'e yerleştirilmelerine müsaade edilmesini istemişti. Ayrıca Papa Halep Divan-ı Harp Mahkemesince idama mahkûm edilen Ermenilerin Sultan

[28] **BOA**, HR.SYS,2246/23.

[29] **BOA**, HR.SYS, 2140/25.

[30] **BOA**, DH.ŞFR, 53/4.

[31] **BOA**, DH.ŞFR, 54/55.

[32] **BOA**, DH.ŞFR, 55/20; 55/292.

[33] **BOA**, DH. ŞFR, 66/30

[34] **BOA**, DH. ŞFR, 525/62.

[35] Ağustos 1331/2 Eylül 1915 tarihinde Adana vilayetine bu minvalde bir telgraf gönderilmiştir. Bk.**BOA**, ŞFR, 55-A/23. Ayrıca Bk. **BOA**, ŞFR, 61/186; 61/192; 61/122; 61/290; 61/210; **BOA**, DH, EUM, 2. Şube, 2F/11.

tarafından affedilmesi için ricada bulunmuştu[36].Papa'nın İstanbul vekilinin Halep'te ikamet eden Katolik Ermeni rahibi Gregorie Bahabanian'ın Ankara gitmesine müsaade edilmesi talebi uygun bulunmuştur[37]. 6 Temmuz 1917'de Papa'nın İstanbul vekili Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, Ankara Katolik Ermenilerinin mahalli polis tarafından yeniden sürgün edilemeye başlandığını bildirmekteydi. Papa vekiline göre, toplu sürgün esnasında bazı Ermeniler Müslüman olmuştu. Üstelik kiliselerin kapalı olması sebebiyle evlerde icra edilen Katolik Ermeni ayinleri Ankara valisi tarafından yasaklanmıştı[38]. Papa'nın başmabeyincisi Bavyera tebaası Monsenyor Gerlach, Ermeni meselesi hakkında Papa nezdinde tesirli politikalara imza atmasından ötürü Babıâli tarafından birinci rütbeden Mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir[39].Dış basında ise Ermeni meselesi hakkında Papa'ya atfedilen haberler yer bulabilmişti. Türkiye'de din adamları da olduğu halde 800.000'e yakın Ermeni'nin öldürüldüğü, Katolik Ermeni dünyasının yok edildiği, Papa'nın bu katliamı protesto ettiği ve Ermenilere yardım yapılmasına dair bir demeci Romanya basınında yer almıştı[40]. Amerikan basınında Vatikan'ın İstanbul'daki Apostolik delegesi Dolce'nin Ermenilerin durumlarıyla ilgili Vatikan'a bir rapor yazdığı yer almıştı. Bunun üzerine Papa Benedict, kendi el yazısıyla Osmanlı Sultanına *"talihsiz insanlar"* için bir mektup yazmıştır. Mektubunda Papa Ermeniler için şefaat istemiştir[41].

Savaş devam ederken Papa savaşan devletlere dönük barış çağrısı yapmıştır[42]. Alman basını Amerikan Başkanı Wilson'un cevabının aksine Papa'nın barış önerilerini asil ruhundan dolayı etkileyici bulmuştur[43]. Savaşın bitirilmesi için Papa'nın yaptığı teşebbüsler Rus basınında temkinli

---

[36] **BOA**, HR.SYS,2884/48.

[37] **BOA**, HR.SYS, 2886/2.

[38] **BOA**, HR.SYS, 2884/47.

[39] **BOA**, HR.SYS,2445/35.

[40] **BOA**, SYS, 2881/31.

[41] **Boston Daily Globe, 11 October 1915, p.2. 1914 Eylül ayında 260. Papa olarak göreve başlayan Papa XV. Benedict, zorlu savaş yıllarında Roma Katolik Kilisesi'nin politikasını yönetmiştir. Benedict İtalyan hükümeti ile ilişkileri yumuşatmış ve Vatikan'ın dünya meselelerinde önemli rol oynamasını sağlamıştı. Diplomaside büyük bir güç olarak Vatikan'ın uyanışı XV. Benedict'in kişisel çabasının ürünüydü. Savaş süresince savaşan taraflara barış çağrısı yapmıştı. XV. Benedict Milletler Cemiyeti'nin kuvvetli bir taraftarı ve Komünizm ve Bolşevizm aleyhtarıydı. Ona göre ABD'nin savaşa girişi barışın yaklaşmasını kolaylaştıracaktı. Bk.** Dubuque Times Journal**, 22 January 1922, p.2.**

[42] **Barre Daily Times**, 25 September 1917, p, 2.

[43] **New York Tribune**, 24 September 1917, p.3.

karşılanmıştı[44]. Ati gazetesinde Papa'nın sulh teşebbüslerinden dolayı İstanbul'da heykelinin dikilmesi için Papa Vekili Dolce'nin teşebbüsleri alkışlanmakta ve buna gereken yardımda bulunulması İstanbul belediyesinden rica edilmişti. Heykelin yapımı için bağışta bulunanların isimleri de gazetede yer bulabilmekteydi. Nitekim gazetede iş adamlarından Jozef Kasabyan'ın yirmi lira bağış yapacağı yer bulmuştu[45]. İstanbul'da yayımlanan Paros gazetesi ise Vakit gazetesine yansıdığı kadarıyla, Papa'nın bir abide dikmek istemesini Hristiyanlık ve tüm insanlık için müessif bir teşebbüs olarak nitelendirmişti. Adı geçen gazete, barış örtüsü altında savaş çıkaran Papalığın Roma'da abide yapmasını teklif etmişti[46]. Görüldüğü gibi Büyük Savaş sırasında Batılı başkentlerde son derece etkin bir dış politika takip eden Vatikan bu politikaya Millî Mücadele yıllarında da devam etmiştir.

[44] **BOA**, HR.SYS, 2456/11.

[45] **Ati**, 23 Teşrin-i sani 1918. Ermeni patrik vekili heykelin yapımı için elli lira para göndermişti. Bk. **Ati**, 17 Kanun-i evvel 1918, s.2.

[46] **Vakit**, 24 Teşrin-i sani 1918, s.1. İstanbul'da Pope Benedict adına toplanan bağışlarla bir heykel yapılmıştır. Bağışçıların yer aldığı listenin en başında Türk Sultanı yer alırken, Hahambaşı, Gregoryan, Gürcü Patriği de litede yer almıştı. Bk. **New Britain Daily Herald**, 1 February 1922, p.9; **Cincinnati Catholic Telegraph**, 22 December 1921, p.1.

SONUÇ

İstanbul'un Fethi'nden itibaren Türkiye-Vatikan ilişkileri genelde iyi bir seyir takip etmiştir. Nitekim ilişkilerin yoğunlaştığı 19. yy. da bunun örnekleri açık bir şekilde görülmüştü. İyi ilişkilere rağmen Osmanlı ile Papalık arasında diplomatik münasebetlere geçilememişti. Bunun en büyük sebebi hiç kuşkusuz Kanuni döneminden itibaren ilerleyen sıkı ilişkilerle Fransa'nın Katoliklerin himayesini üstlenmesi ve bize göre Osmanlı Devleti'nin en borçlu olduğu ülkenin Fransa olmasıydı. Nitekim I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'ndeki yatırımların çoğu Fransızlara ait olduğu gibi, borçlar da Fransızlara yapılmıştı. Her ne kadar I. Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonlar kaldırılsa da Vatikan ile diplomatik ilişkiye geçilememişti. Büyük savaş sırasında Osmanlı idarecileri Papa'nın isteklerini Ermeni melesi dahil karşılamaya gayret sarf etmişti. Hatta Katolikliğe ait kurumların idaresinde Papalığa pozitif ayrıcalık yapılmasının buna verilebilecek en güzel örneklerden biri olduğu kanısındayız. Ayrıca, mütareke yıllarında Osmanlı Devleti'nin paylaşım antlaşmalarının yapıldığı Batılı başkentlerde Osmanlı Devleti'ni destekleyen devletlerden biri yine Vatikan olmuştu. Diplomatik ilişkilerin kurulabilmesi için 1960 yılının beklenilmesini biz Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki etkinliğini ve sömürgelerini kaybetmesine bağlıyoruz.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye (DH, EUM), 2. Şube

BOA, Dahiliye Şifre (DH. ŞFR)

BOA, DH.EUM.5.ŞB

BOA, Hariciye İrade Dahiliye (HR.İD)

BOA, Hariciye Siyasi Kısım (HR.SYS)

BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE)

BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Gazeteler

Ati

Barre Daily Times

Boston Daily Globe

Cincinnati Catholic Telegraph

Dubuque Times Journal

Le Petit Parisien

New Britain Daily Herald

New York Tribune

Vakit

Eserler

Bekir Çoban, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

Çelebi, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

İnan, Sertuğ Galip İnan, **XVI. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2012.

Pfeffermann, Hans Pfeffermann, **Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği**, (Ter. Kemal Beydilli), Tatav Yayınları, İstanbul 2003.

Ricaut, **Türklerin Siyasi Düsturları**, (Haz. M.Reşat Uzmen), Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.

Richard Brennan, **Pope Pius The Nihnet: A Popular Life Of Our Holy Father**, New York 1877.

Rinaldo Marmara, **Vatikan Gizli Arşiv belgeleri Işığında Türkiye İle Diplomatik İlişkilere Doğru**, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Türkan, Ahmet, "Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Osmanlı Papalık İlişkileri", **Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu**, 12-13 Aralık 2013 Ankara, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Vol. 3.

Türkan, Ahmet, **Osmanlı Papalık İlişkileri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

ATATÜRK GENÇLERİ KURUMU: 1937

Demet ÇAKIR KALEM*

Özet

Meşrutiyet döneminde esen "hürriyet" rüzgârının etkisiyle, Avrupa'daki gençlik teşkilatlarından esinlenilerek 1913'te "Türk Gücü Cemiyeti", 1914'te "Osmanlı Güç Derneği", 1916'da ise "Osmanlı Genç Derneği" kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanını takip eden günlerde Başbakan İsmet (İnönü) Bey'in talimatıyla benzer teşkilatların kuruluşunun tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Bu dönemde "Genç Dernekleri", "Bozkurt Genç Dernekleri", "İnkılâp Gençleri Dernekleri" adları ile anılan bu teşkilatlar başlarda Millî Eğitim Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında yetki karmaşası, daha sonra da bütün dünyayı etkileyen iktisadî buhranın (1929) engeline takılmıştır.

Bu dönemin akabinde bir gençlik teşkilatının kurulmak istenmesi, kıta Avrupa'sında uygulanan benzer örneklerinin ardından Alman Spor Bilimci Carl Diem'in 1933 yılında Türkiye'ye çağrılmasından bağımsız değildir. Carl Diem'in Türk spor yöneticileri ile görüşmesi sonucunda amaçlarının savaş hazırlığı olduğunu anlaması üzerine hazırladığı raporda Almanya'daki Jugend (Gençlik) örgütü benzeri bir örgüte yer vermiştir: Gazi Gençliği.

Beden terbiyesi ve spor alanında yaşanan bu hareketlilik, hem devlet hem de spor adına tam bir dönüm noktası olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılındaki Kurultayına da yansımıştı. Parti, devletin pek çok fonksiyonunu resmen üzerine aldığını ilan ederken, spor sosyal hayatın en görünür kategorisi olarak bu gelişmeden en çok etkilenen alan olmuş ve bunun sonucu olarak 1936 yılında "Türk Spor Kurumu" (TSK) kurulmuştur. Böylece kısmen özerk spor kulüpleri temsilcilerinin yönettiği Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın (TİCİ) yerini doğrudan Cumhuriyet Halk Partisi'nin denetiminde olan TSK almıştır.

TSK dönemine kadar üzerinde çok konuşulan ancak kurulamayan bu teşkilat 1937 yılında tekrar gün yüzüne çıkacak; ancak bu kez adı "Atatürk Gençleri Kurumu" olacaktı. Parti himayesindeki TSK dönemi içerisinde oluşturulmak istenen Atatürk Gençleri Kurumu, yaklaşan savaşa karşı

* Dr. Marmara Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6894-6607, demet.cakir@marmara.edu.tr

toplumun fikren ve bedenen hazırlıklı olması amacıyla kurulan gençlik örgütlerinin bir benzeri olarak ortaya çıkmıştır. Henüz askerlik çağına gelmemiş bireyleri ülkeye faydalı hâle getirecek bir düzeye eriştirmek amacıyla kurulması planlanan bu teşkilatlanmanın hayata geçmediği, buna atfedilmesi planlanan görev ve sorumlulukların da TSK'nın devamı olan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün (BTGM) bünyesinde toplandığı görülmektedir.

Bugüne kadar Türk Spor Tarihi açısından önem arz eden "Atatürk Gençleri Kurumu" hakkında başlı başına bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, Atatürk Dönemi spor politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ancak çeşitli sebeplerle uygulamaya geçemeyen Atatürk Gençleri Kurumu'nun öncesi ve sonrası analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Spor, Gençlik

ATATÜRK'S YOUTH INSTITUTION: 1937

Abstract

With the effect of the wind of "freedom" blowing during the Second Constitutional Era, "Turkish Power Society" was established in 1913, "Ottoman Power Association" in 1914, and "Ottoman Youth Association" in 1916, inspired by youth organizations in Europe. In the days following the proclamation of the Republic, it is seen that the establishment of similar organizations with the instruction of Prime Minister İsmet (İnönü) Bey came to the agenda again. In this period, these organizations, which were known as "Youth Associations", "Bozkurt Youth Associations", "Revolution Youth Associations", were caught in the confusion of authority between the Ministry of National Education and the General Staff, and then the economic crisis (1929) that affected the whole world.

The desire to establish a youth organization after this period is not independent of the fact that German Sports Scientist Carl Diem was invited to Turkey in 1933, following similar examples applied in continental Europe. After Carl Diem's meeting with Turkish sports managers realized that their aim was preparation for war, he included an organization similar to the Jugend (Youth) organization in Germany in his report: Gazi Youth.

It was also reflected in the 1935 Congress of the Republican People's Party, which was a turning point for its name. While the party has officially declared that it has taken over many functions of the state, sports, as the most visible category of social life, has been the area most affected by this development, and as a result, the "Türk Spor Kurumu" (Turkish Sports Association-TSK) was established in 1936. Thus, "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı" (Turkish İdman Associations Alliance -TİCİ), which is partially managed by the representatives of autonomous sports clubs, was replaced by the TSK, which is directly under the control of the Republican People's Party.

This organization, which was talked about a lot until the TSK period, but could not be established, will come to light again in 1937; but this time its name would be "Atatürk Youth Institution". The Atatürk Youth Institution, which was intended to be established during the period of the TSK under the auspices of the party, emerged as a similarity to the youth organizations established to prepare the society mentally and physically for the upcoming war.

It is seen that this organization, which was planned to be established in order to bring individuals who have not yet reached the military age to a level that will make them useful for the country, has not been realized, and the duties and responsibilities planned to be attributed to it are gathered under “Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü” (the General Directorate of Physical Education-BTGM), which is the continuation of the TSK.

To date, no study has been carried out on the "Atatürk Youth Institution", which is important in terms of Turkish Sports History. In this study, it will be tried to analyse before and after the Atatürk Youth Institution, which emerged as a result of the sports policies of the Atatürk Era but could not be implemented for various reasons.

Keywords: Ataturk, Sport, Youth

GİRİŞ

Milli Eğitim Bakanlığı müfredatında spor branşına ait olan dersin adı ilkokulda "Beden Eğitimi ve Oyun", ortaokul ve lisede ise "Beden Eğitimi ve Spor" olarak geçmektedir. Gerek buradaki ortak terim olan "Beden Eğitimi" gerekse bu dersin içeriğinde ilk öğretilen çeşitli askeri komutlar (Rahat!-Hazır Ol !-Sağa Dön!-Sola Dön! gibi) bir rastlantı değildir. Bu olguyu doğru açıklayabilmek için öncelikle 19. yy. Tanzimat Dönemi ardından Erken Cumhuriyet ve Cumhuriyet Dönemlerine yapılacak bir yolculuk taşları yerine oturtacaktır.

Kronolojik sırasına göre her dönemi özdeşleştiği spor terimleriyle birleştirerek 4 ana başlık altında topladım. İlk dönemimiz, Cumhuriyet öncesi Osmanlı topraklarında ilk beden terbiyesi sürecinin başladığı ve derslerin okullara "Riyazat-ı Bedeniye" adıyla dâhil olduğu dönemdir. İkinci dönemimiz, 1922 yılında TİCİ ile başlayan ve Erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan yıllarda sporun kullanım amaçlarının sonucunun "Gazi Gençlik" düşüncesini ortaya çıkardığı dönemdir. Üçüncü dönemimiz, Diem'in raporunun hemen ardından bir Türk diplomat tarafından yazılan raporda yer alan "Türkiye Gençlik Teşkilatı" oluşumunu içeren dönemdir. Ve son olarak 1936 yılında partiye bağlı olarak kurulan TSK döneminin milletvekillerinden Rahmi Apak tarafından yazılan raporda karşımıza çıkan ve çalışmamızın ana başlığını oluşturan "Atatürk Gençleri Kurumu" ile özdeşleştirdiğim dönemdir.

- Tanzimat Dönemi ve Riyazat-ı Bedeniye
- Erken Cumhuriyet Dönemi, TİCİ ve Gazi Gençlik
- Cumhuriyet Dönemi ve Türkiye Gençlik Teşkilatı
- TSK Dönemi ve Atatürk Gençleri Kurumu

1. Tanzimat Dönemi ve Riyazat-ı Bedeniye

18.yüzyılda Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau, beden eğitiminin okul dersleri arasına girmesi gerektiğini savunurken bu düşüncenin temelinin atılması 1793'te GutsMuths'un "Gymnastics for Youth" kitabının yayımlanmasıyla gerçekleşti. Kitabın tercüme edilmiş versiyonları kısa süre sonra Danimarka ve İsveç gibi diğer Avrupa ülkelerinde okul müfredatlarında beden eğitimi uygulaması için büyük bir öneme sahip oldu. [1]

[1] Roland Naul, "History of Sport and Physical Education in Germany, 1800-1945", **Sport and Physical Education in Germany**, London and New York, ISCPES, 2002, s. 15.

Yaşanan gelişmeler, 19. yüzyılda Tanzimat batıcılığı ile her alanda değişim yaşayan Osmanlı topraklarına da uğradı ve Osmanlı'da spor teşkilatını oluşturan geleneksel kurumlar yerlerini modern sporları devlet adına örgütleyecek kurumlara bıraktı.[2] Beden terbiyesi ve modern sporlar, Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda da siyasi ve sosyal gelişmelerin sonucunda ortaya çıktı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri okulların programlarına giren fiziki idmanlar, 1869'da uygulamaya konulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile "jimnastik dersleri" adı altında bütün rüştiyeler için zorunlu hale getirildi. 1870'lere doğru bu dersleri "riyazat-ı bedeniye" adı altında programlarına dâhil eden sivil okulların başında ise Mekteb-i Sultani geliyordu.[3] Sadrazam Ali Paşa tarafından Mekteb-i Sultani'ye getirtilen Fransız Beden Eğitimi Öğretmeni Curel, okuldaki geniş bir alanı jimnastikhaneye dönüştürdü ve jimnastiği zorunlu ders olarak koydurdu. M. Curel ve sonrasında gelen diğer Fransız öğretmenlerin Türk sporuna kazandırdığı birçok isim arasında yer alan Faik Üstünidman'ın yazmış olduğu Jimnastik Kitabı (Riyazat-ı Bedeniye) ülkenin ilk spor kitabı olarak bilinir. [4]

Tanzimat sonrası önce rüştiyelerde ardından sivil okullarda zorunlu hale getirilen derslerin ve bu alandaki ilk kitabın isimlerinin "Riyazat-ı Bedeniye" olması, bugün okutulan derslerin isminin sadece "Spor" ya da türevi terimler değil de "Beden Eğitimi" olmasının öncülünü oluşturmaktadır.

2. Erken Cumhuriyet Dönemi, TİCİ ve Gazi Gençlik

Geç Osmanlı döneminde spor ekseninde hal böyleyken Erken Cumhuriyet döneminde ise dönemin siyasi çizgisi olan "devletçilik" ilkesi her alana devlet eliyle kalkınma olarak yansıyordu. Ortak amaçları olan ve bu amaçlar etrafında toplanabilen, birbirleriyle kaynaşmış bir toplum ve bu toplumu oluşturan bireylerin zinde ve güçlü olması ki akabinde takip eden kamu sağlığı yeni Türk Devleti'nin hedefleriydi. Bu çerçevede, sportif

[2] Osmanlı'nın geleneksel spor kurumları olan "Spor Tekkeleri" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Soyer, "Osmanlı Devleti'nde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara, C 24, S 1, 2004, s. 209-225.

[3] Bkz. Yiğit Akın, **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49–52.

[4] Altuğ İstanbulluoğlu (der.), **Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin 100 Yılı**, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s. 12–13.

faaliyetler ve beden sağlığı, önemli bir unsur olarak devlet politikaları içinde yer aldı.[5]

Bu politika beraberinde 22 Mayıs 1922 tarihinde kurulan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nı (TİCİ) getirdi. Bağımsız ve yerinden yönetim anlayışı ile kurulmuş olan TİCİ, her ne kadar önce sadece maçların takvimini belirleyip, hakem ve saha organizasyonları düzenlese de milli mücadelenin bitmesi ile Ankara hükümetinin yetkili tek otorite olması sonucunda ulusal düzeyde bütün spor işlerini koordine eden tek yetkili organ olmuştu.[6]

Yeni hükümet ülkenin en ücra köşeleriyle dahi sporu daha doğrusu beden eğitimini tanıştırmak ve bu yolla toplumu her an muhtemel bir savaşa hazır halde bulundurmak istiyordu. Kurtuluş mücadelesinden henüz çıkmış olan bu yeni devlet için ufukta gözüksün ya da gözükmesin ama bedenen güçlü bir topluma sahip olmak basit bir önlemden çok daha büyük anlamlar taşıyordu.

Resmi olarak bağımsız olan TİCİ, dönemin siyasilerinin kararlarıyla yönetiliyor ve bu yönüyle genç Cumhuriyetin spor politikalarının yürütücüsü görevini üstleniyordu.[7] Sadece futbolu örgütleyen öncüllerinden farklı olarak TİCİ'nin bünyesinde futbolun yanı sıra atletizm, eskrim, güreş, basketbol, voleybol, halter, bisiklet, binicilik, boks, yelken, hokey ve tenis gibi branşlar da yer alıyordu. Bu da futbolun etkisini azaltmayı hedefleyen Kemalist beden kültürü politikalarıyla uyumluydu.[8]

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş döneminde dünya genelindeki milliyetçi ve otoriter yönetim anlayışlarına paralel bir anlayış benimsedi. Bu anlayışın getirdiği "spora hükmetme" isteği sonucu sporda da devletçilik politikası benimsendi. Ancak Cumhuriyetin 10. yılına gelindiğinde TİCİ'nin Kemalist fiziki kültür anlayışını tam olarak hayata geçiremediği ve inkılâbın hızı yanında atıl kaldığı düşünülüyordu. TİCİ'nin aksaklıklarını giderecek ve resmi olarak sporda devlet otoritesini kabul etmiş yeni oluşum için Kıta Avrupası'ndan özellikle Alman beden terbiyesi sistemi yöneticilerin

---

[5] Yavuz Yıldırım, "Demirsporlar Geleneğinin Lokomotifi: Adana Demirspor", **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Ankara, S 26, Kış-Bahar 2008, s. 486.

[6] Akın, **age.**, s. 57.

[7] Siyasetle bu derece ilgili olan birlik, sporcularının siyasetle uğraşmalarını ise daha kuruluş aşamasında denetim altına almıştı. Konumuz dışında olduğu için konu hakkında bütünlüğü bozmamak adına metinde ayrıntı verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Demet ÇAKIR (KALEM), **"Türkiye Futbol Federasyonu'nun Örgütlenmesi ve Türkiye'de Futbol-Siyaset İlişkisi"**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010. Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Ü. İlker AKTÜKÜN, s. 26-27.

[8] **A.e.**, s.58.

dikkatini çekiyordu. Alman spor bilimci Prof. Dr. Carl Diem, kapsamlı bir gençlik örgütü ile beden terbiyesi projesinin özellikle resmi bir devlet kurumu altında yönetilerek hayata geçirilmesi için danışmanlık yapmak üzere Türkiye'ye davet edildi.[9] Davet süreci sırasındaki yazışmalar 18 Mart 1933- 26 Ağustos 1933[10] tarihleri arasında karşılıklı devam etmiş ve son mektubunda söz verdiği gibi Carl Diem, 16 Eylül 1933 tarihinde eşi Liselott Diem ile birlikte İstanbul'a vardıktan sonra akşam treniyle de Ankara'ya hareket etmiştir.[11] Kendisi ülkeye varmadan Cumhuriyet gazetesi; beden terbiyesi, spor ve gençlik teşkilatının çok dağınık bulunduğu ve bu vaziyetin ancak devletin müdahalesi ve sıkı tedbirleriyle düzeltilebileceği hususunda bir haber yayımlayarak Diem'in seyahatinin zorunluluğu hakkında bir girizgâh yapmıştır.[12]

1933 yılının Eylül ve Ekim aylarını Türkiye'de geçiren Diem, birçok ili ziyaret etmiş ve tekrar Ankara'ya dönerek detaylı bir rapor hazırlamıştır. Diem'in beden eğitimi ve spor üzerine hazırladığı "*Türk Sporu hakkında Rapor/Dr. Carl Diem 1933*"[13] adını taşıyan bu rapor 50 sayfadan oluşmakta ve 17 ana başlık içermektedir. Ayrıca bu rapor için Carl Diem'e beş bin mark ücret ödenmiştir.[14]

Carl Diem'in hazırladığı raporda birçok öneri yer almaktadır. Bu önerilerin ilk aşamasını okulöncesi jimnastiği oluşturmuş, 3-6 yaş arasındaki çocuklara anneleriyle beraber haftada 1 saat beden eğitimi ve egzersizler yaptırılması önerilmişti. Okul dönemi jimnastiği" 6-19 yaş arasındaki öğrencileri kapsarken Diem, beden eğitimi derslerinin okullarda diğer derslerle eşit sürelerde işlenmesi gerektiğini bildirmişti. Kurulacak "Gazi Gençlik Birliği" altında 10-18 yaş aralığındaki kız ve erkek öğrencilerin bu birliğe dâhil edilmesini teklif etmişti. Birliğin kurulduktan sonra halkevlerine devredilmesi ve birlikteki gençlerin cinsiyetlerine göre üniforma giymeleri gerektiği de Diem'in önerileri arasında yer almaktaydı. Birliklerin ilk

---

[9] Akın, **age.**, s. 69-70.

[10] Tüm yazışmaların orijinal belgeleri için bkz: **"Beden ve gençlik terbiyesi teşkilatı kurmak için Almanya'dan gelecek olan Dr.Carl Diem'in gelişi hakkında yazışmalar"**, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.01 – 1116.75.2.

[11] "Carl Diem geldi, Ankara'ya gitti", **Vakit Gazetesi,** 17 Eylül 1933, s.2.

[12] "Spor İşlerine Yeni Bir İstikamet Verilecek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Ağustos 1933, s.1.

[13] **"Türk Sporu Hakkında Rapor/Dr. Carl Diem 1933"**, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.01 – 1116.75.1.

[14] Erol Akcan vd., **"Cumhuriyet Dönemi Türk Spor Tarihinde Carl Diem ve Raporu**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2016, s. 14.

başkanları Halk Partisi'nin görevlileri tarafından tavsiye edilmekte ve Gençlik Başkanları tarafından atanmaktadır. Bu ilk başkanların görevleri Gençlik Başkanları'nın atadıkları özel eğitim almış gençlik müdürleri atanıncaya kadar devam etmektedir. Gazi Gençlik Birliği'nin en üst yöneticisi Spor Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan Gençlik Başkanı'dır.[15]

Bireysel sporlar yerine takım sporlarının ön plana çıkartılması önerisi de sporun savaşa hazırlık aracı olarak kitlelere yaygınlaştırılmasını içeren dönem anlayışı ile uyumluydu ki bireylerin askeri duruşu açısından binicilik, dağcılık, kayak ve cirit gibi yöresel oyunların canlandırılmasını önermesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca jimnastik, yüzme, atıcılık, koşu, atlama, gülle atma, arazi etkinlikleri, kamp, yurtseverlik ve temizlik bilgisi dersleri de birlik içinde verilecekti. Gazi Gençlik Derneği'ne mensup gençler, 10-16 yaşları arasında ön askerlik eğitimi, 17-18 yaşları arasında ise askeri eğitim alacaklardı. Daha üst sınıf öğrenciler ise okulda bilimsel askeri derslere tabi tutulacaktı. Bu çalışmalar haftada iki kez uygulanacak ve bedensel, askeri ve zihinsel eğitimin tamamı için mümkün olduğunca erken ders kitabı çıkarılacaktı. Gençlik başkanları için ise zihinsel materyal takip eden aylarda başkanlık gazetesi veya bülteni aracılığıyla sağlanacaktı. Kadınların spora katılımının özendirilmesi ve spor alanında önemli katkıları olan vatandaşlara ise Devlet Nişanı verilmesi de Diem'in tavsiyeleri arasındadır.[16]

Carl Diem'in, iki ay inceleme sürecinin ardından hazırlayıp parti yetkililerine sunduğu raporda tavsiye edilen bu model, Almanya'daki modele çok benziyordu. Hatta yukarıda bahsi geçen "Gazi Gençlik Birliği" Hitler'in ünlü "Jugend (Gençlik)" örgütünün muadili idi.

Diem'in böyle bir örgütün kurulmasını tavsiye etmesinin sebebi, spor yöneticileriyle yaptığı ilk görüşme sonunda yöneticilerin tek gayesinin savaş hazırlığı olduğunu anlamasındandı. Diem tarafından önerilen bu teşkilatın yanı sıra bütün ülkenin dokuz bölgeye ayrılıp her birinin başına büyük yetkilere sahip "spor valileri"nin geçmesine dair teklifler spor yöneticileri tarafından büyük ilgi gördü.[17]

Raporda yer alan gençlik teşkilatı henüz kurulmadan gazetelerde çeşitli sebeplerle yerini almaya başlamıştı. Bu gazetelerden biri olan Akşam, "Spor

---

[15] **A.e.**, s. 54.

[16] **A.e.**, **s**. 55-56. Ayrıca bkz: "Türk Sporu Hakkında Rapor/Dr. Carl Diem 1933", **age.**

[17] Köln Carl Diem Enstitüsü Arşivi, no. 023302, 131, aktaran Akın, **age.**, s. 71.

teşekkülleri lağvedilecek mi ?" başlıklı bir yazıyı 4 Mart 1934 tarihinde yayımladı:

> *"Esasları hazırlanan yeni gençlik teşekkülleri kuruluncaya kadar bütün spor teşekküllerine nihayet verilmesi muhtemeldir. Spor işleri bu suretle bugünkü tevessülden kurtarılacaktır."*[18]

Bu haberden 2 gün sonra yani 6 Mart 1934 tarihinde Hakimiyeti Milliye gazetesi yukarıdaki haberi "Spor Kulüpleri Kaldırılmıyor, Bilakis.." başlıklı yazısı ile yalanladı. Bazı gazetelerin gençlik teşkilatı kuruluncaya kadar mevcut spor teşekküllerinin ortadan kaldırılacağına dair çıkan haberlerinin aslının olmadığı, aksine Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) hazırlamaya çalıştığı gençlik teşkilatı arasında milli spor teşekküllerinin kuvvetlendirilmesinin düşünüldüğünü salahiyetli makamlardan öğrendiklerini okuyucularına duyurdu.[19]

Bu haberin kaleme alındığı aynı gün aynı gazetede "Alman Gençlik Teşkilatı İkinci Reisi Bugün Geliyor" başlıklı bir haber de yayımlandı. Alman gençlik teşkilatının ikinci reisi olan F. Nabursburg'un İstanbul'a geldiği ve o akşamki trenle Ankara'ya hareket ettiği bildirildi. Seyahati hakkında bizzat söyledikleri de haberin içeriğinde aşağıdaki haliyle yer aldı:

- *"Türkiye'deki Alman gençlerine damalı haçı havi olan alman bayrağını getirdim. Bu meyanda memleketimizde Türk ve Alman gençliği ile de temas edeceğim. Almanya'daki Hitler gençlik teşkilatı her memleketin gençlik teşkilatıyla tanışmak ve münasebet tesis etmek istiyoruz. Ankara'ya bu maksatla ve hükümet erkânıyla tanışmak üzere gidiyorum. Seyahatimin siyasi hiçbir mahiyeti yoktur."*[20]

3. Cumhuriyet Dönemi ve Türkiye Gençlik Teşkilatı

Dönemin İtalya Konsolosu Nüzhet Haşim Sinanoğlu tarafında "Türkiye Gençlik Teşkilatı" adı altında yazılan raporu inceleyen dönemin milletvekili Rahmi Apak, tüm imla hataları ve anlatım bozukluklarını da düzelttiği

[18] "Spor teşekkülleri lağvedilecek mi ?", **Akşam Gazetesi**, 4 Mart 1934, s. 1.

[19] "Spor Kulüpleri Kaldırılmıyor, Bilakis..", **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6 Mart 1934, s. 1.

[20] **A.e.**, s. 3.

raporun ilk sayfasına 2 Nisan 1934 "Okudum çok enteresan" şeklindeki notunu, altına imzasını da atarak ekleyecekti.[21]

I. Dünya Savaşı'nın devamı olan büyük dünya buhranının tüm dünya için yeni bir devrin başlangıcı olduğunu ve bu yeni dünya düzeninde ferdi menfaatlerin yerini milli menfaatlerin aldığı doktrinlerin kabul gördüğünü yazmıştır. Yeni doktrinlerin fertleri, milli menfaatin yüksek icapları etrafında kadrolandırmak istediğinde yola çıkarak kuvvetli bir gençlik teşkilatı kurulmasının yalnız Türkiye'ye has bir ihtiyaç olmadığı fikrinin de zeminini hazırlar. Ayrıca bu teşkilatın sadece genel bakımdan değil büyük Türk İnkılabının getirdiği yeni hayata gençlerin çabuk adapte olması açısından çok köklü bir gençlik teşkilatına ihtiyaç olduğunu vurgular.[22]

Kendisinden önce sunulmuş olan raporun Alman ekolü doğrultusunda hazırlanmasına adeta atıf yaparak bu teşkilatı yaparken başka memleketlerin teşkilatlarından istifade etmenin mümkün olduğunu ve kendi görüşüne göre en iyi örneğin de İtalya Gençlik Teşkilatı olduğunu söyler. Nüzhet Bey İtalya'daki gençlik teşkilatı etrafındaki tetkiklerini "Faşizm ve onun Devlet Sistemi" adlı kitabının 8. Bölümünde topladığı bilgisini vererek İtalyan gençlik teşkilatının dayandığı esaslar ve kadrolama tekniği itibariyle mükemmel olduğu tezini bu kitaba dayandırır.[23]

Özünde mükemmel olduğunu düşündüğü bu teşkilatın beklenen disiplini kazanamamasını ise İtalyanların disiplinsiz ve gençlik teşkilatının particiliğin bir mahsulü olmasına bağlarken İtalya'nın 8 yılda aldığı neticenin Türkiye'de çok daha kısa sürede alınabileceği düşüncesini ise Türklerin iki farklı imtiyazlı durumuna bağlar. Birincisi, "disiplin, Türklüğün bariz bir vasfıdır" der ve Türklerin disiplini sadece geçit resimlerinde, üniformalarda ya da selam şekillerinde gösteriş olsun diye değil gerçek anlamda disiplin için sevdiğini ekler. İkincisi ise, "bizim gençlik teşkilatımız, basit manası ile bir fırkanın kendini kuvvetlendirmesi ve kendi istikbalini yapması için vücut bulacak değildir" diyerek CHF'nın basit ve malum manasıyla bir siyasi fırka olmadığını belirtir.[24]

---

[21] **"Nüzhet Haşim Bey'in Türkiye Gençlik Teşkilatı hakkındaki raporu"**, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.01.1106.40.1.

[22] **A.e.**, s. 1-2.

[23] **A.e.**, s. 2.

[24] **A.e.**, s. 3.

Nüzhet Bey, İtalyan gençlik teşkilatının nelerinden ne şekilde istifade edilebileceğini raporunun geri kalan kısmında kısaca kaydettiğini ifade eder ve yaşlara göre kademeleler oluşturur.

Dört yaşına kadar olan yeni kuşak çocukların Türkiye Gençlik Teşkilatı tarafından daha doğumdan başlayarak alakadar olmasını, yeni doğmuş çocuğun bakımının tamamıyla milli mesele olmasına bağlar. Ülkenin dört bir yanında farklı ırklardan olan çocukları Türk kadın terbiyecileri elinde tutulmasını başka ülkelerde de olduğu gibi en kestirme yol olarak görür. Çocuk Koruma Seksiyon (0-4 yaş) ve Çocuk Yuvaları (4-7) olarak ikiye ayırdığı yaş gruplarını hazırlık teşkilatı olarak adlandırır.[25]

Yedi-on iki yaş aralığında olan ilkokul çağındaki çocukların 1. Kademeyi; on üç-on yedi yaş aralığında olan ortaokul çağındaki çocukların 2. Kademeyi; on sekiz- yirmi yaş aralığında olan gençlerin ise 3. Kademeyi oluşturduğunu raporuna eklerken 3. Kademeyi üniversite tahsili yapanlar (bu kısımda yaş sınırı yok) ve yirmi yaşına kadar olan askerliğini yapmamış gençler olarak da ikiye ayırır. Ayrıca gençlerin teşkilatın bünyesine alınırken cinsiyet ayrımı yapılmayacağını ifade eder ancak şimdiye kadar olan gruplandırma erkekler içindir. Akabinde "Dişiler Teşkilatı" adı altında kızların teşkilat bünyesine alınma kriterlerini sıralar.[26]

Nüzhet Bey, yaş aralıklarına göre kademeleri belirledikten sonra şimdiye kadar olan tüm vasıta ve tesislerin tek bir teşkilat altında birleşmesi önerisini gençliğin terbiyesinin "inkılap" a ve onun temsilcisi olan CHF'sına ait olmasına bağlar.[27]

Gençlik teşkilatının askeri bir teşkilat olması sebebiyle Türk askeri teşkilatında var olan terimlerin kullanılması ve teşkilatın kendine mahsus bir üniformasının olması gerektiğini söyler. Nüzhet Bey, Türk İnkılabının getirdiği yeni hayata en çabuk icap eden kurumun askeri teşkilat olması sebebiyle böyle bir öneri sürdüğünü açıklar.[28]

Gençlik teşkilatı fikri çerçevesinde artarda hazırlanan bu raporlar beden terbiyesi ve spor alanına önemli bir hareketlilik katmıştır. Bu dönemde 1935

[25] **A.e.**, s. 4-5.

[26] **A.e.**, s. 5-7.

[27] **A.e.**, s. 8.

[28] **A.e.**, s. 9, 11.

yılının Mayıs ayında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP)[29] Dördüncü Kurultayı, hem devlet, hem de spor adına tam bir dönüm noktasıydı. Parti, devletin birçok fonksiyonunu resmen üzerine aldığını ilan ederken, spor sosyal hayatın en görünür kategorisi olarak bu gelişmeden en çok etkilenen alandı.

Yaşanan tüm bu gelişmelerden sonra toplanan TİCİ'nin sekizinci kongresi, aynı zamanda son kongresi olacakken spor tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturacaktı.

4. TSK Dönemi ve Atatürk Gençleri Kurumu

Yeni dönemin adı, Carl Diem'in raporunun kurumsallaşmaya başladığını gösteren ilk resmi örnek olarak 1936 yılında kurulan Türk Spor Kurumu'dur (TSK). Diem'in, teorik bilgiler içeren raporunun ardından görüştüğü yetkililerin istekleri doğrultusunda bu raporun daha uygulanabilir hukuki bir versiyonu olarak hazırladığı nizamname[30] de yeni kurumun adeta anayasası olacaktı.

Türk Spor Nizamnamesinin "Spor Birliğinin umumi müsabakaları ve spor nişanları" başlığı altında yer alan 27. Maddede; başlanan beden terbiyesine devam edilmesini teşvik etmek ve milli gayeleri temin etmek amacıyla müsabakaların oluşturulması hükme bağlanmıştır. Bu çerçevede "Kemal Gençlik Bayramı" yurdun her tarafında ve her sene 19 Mayısta vatani bir tezahüratla Spor Birliği tarafından icra edilecektir. Yapılan müsabakalarda kazananlara reisi Cumhur tarafından diplomalar verilir.[31]

TSK döneminin bu anlamlı gelişmelerinin ardından bugüne kadar raporlarla dile getirilen ancak henüz kurulamayan bir gençlik teşkilatı fikrini tekrar gündeme getirecek isim Gençlik Teşkilatı Başkanı ve dönemin milletvekili de olan Rahmi Apak oldu. 1937 yılında sunduğu raporda Apak'ın kurulmasını önerdiği teşkilatın ismi "Atatürk Gençleri Kurumu" idi.[32]

---

[29] Bu Kurultay'da partinin adı, Dil Devrimi'nin getirdiği yeni anlayış uyarınca Cumhuriyet Halk Fırkası Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilmiştir (bkz: Hikmet Bila, **CHP 1919–2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 68.

[30] **"Türk Spor Nizamnamesi-Carl Diem",** Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.1.0.0-1115.69.1.

[31] **A.e.**, m. 27.

[32] Rahmi Apak, **"Naili Meran ve Carl Diem'in gençlik teşkilatları ve spor eğitimi üzerine hazırladıkları raporlar"**, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.1.0.0-1107.43.1, s. 144.

Raporda, "Gençlik Teşkilatı Hakkında Rapor" ana başlığını "Türk gençliğini teşkilatlandırmak hakkında rapor" alt başlığı takip etmektedir. Birinci bahiste ele alınacak konular şu şekilde sıralanmıştır: Tarihi bir kısa bakış. Genel düşünceler. Avrupa gençliğine bir bakış. Gençlik teşkilatını haklı gösteren dövizler. Beden terbiyesi ve sporun gerekliliği hakkında. Türk gençliğinin bugünkü durumu.

Siyasetçi olan Apak, bir memlekette askerlik çağına girmemiş gençleri hükümetin ya da siyasi bir partinin isteklerine göre bir teşkilata bağlamanın yeni bir düşünce olmadığını, ancak bu iş için bütün gençliği içine alacak bir teşkilat oluşturmak isteğinin eski de olmadığını söyler. Böyle bir gençlik teşkilat I. Dünya Savaşı'ndan sonra popüler olsa da bazı ülkelerin bu savaştan önce de sadece askeri bakımdan (Almanya ve İsviçre gibi) veya siyasi bakımdan (Çek, Leh gibi) gençliğe el uzattığından bahseder. Askerlik bakımında gençliğe el koymanın savaş öncesi hazırlık gayesi güttüğünü ve bunun da isminin "preparation militaire pré-armée" (ordu öncesi askerliğe hazırlık) olduğunu aktarır.[33] Yugoslavlar, Çekler ve Lehliler gibi boyunduruk altında yaşayan ulusların ise istiklal ve kurtulma aşısını millete aşılamak için büyük harpten çok önce beden terbiyesi maskesi altında gençler arasında bir örgüt yarattıklarını ve bunların sadece siyasi bir teşkilat olduğunu ("Sokol teşkilat" Yugoslavya-Belgrad)[34] belirtmiştir.

Büyük harpten sonra yeni türeyen servisleri ise şu şekilde sıralar: Sivil uçakçılık, havaya ve zehirli gazlara karşı korunma hizmeti, milli emniyet hizmeti (Gizli hizmet) ve bir de Gençlik kurumu.

Memleketlerin askerlik ve emniyet bakımından korunması için oluşturulan bu hizmetlerden gençlik kurumunun ayrıca bir özelliği de inkılap ve yeni rejimin en çabuk şekilde yerleşmesi (tıpkı kendinden önceki Nüzhet Bey'in raporunda da yer aldığı gibi) ve dejenere olmaya yüz tutan şehir nesli ile hantallaşan köylü neslini ve hastalaşan fabrika neslini fizik ve moral bakımdan kurtarmayı amaçlamasıdır.[35]

Çok önemli gördüğü havaya ve zehirli gazlara karşı korunma hizmetinin yanında gençlik örgütünün de ülkemizde olmadığını söyleyerek Avrupa'dan çeşitli örnekler verir.

---

[33] **A.e**., s. 145.

[34] 12 Ağustos 1935 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan haberde, Gazi Enstitüsü Direktörü Nizameddin Kırşan ve milletvekili Rahmi Apak'ın Sokol teşkilatı üzerine tetkikler yapmak üzere Belgrad'a gittiği yer almaktadır ("Sokol Teşkilatı", **Cumhuriyet Gazetesi,** 12 Ağustos 1935, s. 8).

[35] Belge No: 490.1.0.0-1107.43.1. **A.e. s.** 146.

Savaşa hazır silahlandırılmış bir millet oluşturmayı hedefleyen Bulgaristan'daki "Yunaklar" ve Macaristan'daki "Levente" gençlik teşkilatlarını bu amaca, yeni rejimin yaygınlaştırılmasını hedefleyen Sovyet Rusya ve İtalya gibi ülkelerdeki gençlik teşkilatlarını da bu amaca örnek olarak gösterir. Alman gençlik kurumunun da Hitlerden sonra bu yola girdiğinden bahseder ve bu üç ülkede geçerli olan bir söylemi de raporuna ekler:

> *"İnkılabın başındakiler ne kadar genç olursa muhalefet o kadar az olur. Ve inkılap yeni zamanlar ve icaplara o nispette hazır bulunur."*[36]

Apak raporunda, memleketimizde 1921'den sonra doğan, dönem itibariyle 16 yaş altı 5-6 milyon gencin büyük harp ve istiklal savaşı görmediği için kendi neslinin tedbirlerinden uzak yeni bir hayat yaşadıklarını belirtmiş ve gençlerin bu amaçlar doğrultusunda teşkilatlandırılmasını önermiştir.[37]

Apak, beden terbiyesi ve sporu sırası ile sıhhat, vatan müdafaası, ahlak ve maneviyat olarak sağlam nesiller yetiştirilmesi için gerekli görür.[38] Oysa dönem gençlerinin teşkilatlandırılmadığı için ahlaki çöküntü ile karşı karşıya olduğunu, özellikle işlenen adi suçlardaki yaş grubundan yola çıkarak açıklar.[39] Bu gençlerin doğru yönlendirilmesinin çaresi olarak oluşturulması gerektiğine inandığı teşkilatın ismini de şu sözlerle açıklar:

> *"Komsomol (Lenin Komünist İttihadı Gençliği) ve Hitler Gençliği gibi inkılabı yapanın ismini taşıyan örnekleri vererek bizde inkılabı yapan partinin yaratıcısı ve başkanı ve de inkılabı temsil eden en yüksek reisimize izafetle "Atatürk Gençleri" adı verilir."*[40]

Raporun "İkinci Bahis" başlıklı bölümünde ele alınan konu, yabancı ülkelerde gençliğin nasıl kurumlandırıldığı hususudur. Macaristan'da Maarif Nezareti'ne, Çekoslavakya'da müstakil halk teşkilatına, Yugoslavya'da hükümete, İtalya, Rusya ve Almanya gibi inkılap yapmış ülkelerde partiye bağlı olan gençlik teşkilatlarının bilgisini vererek doğru olanın bu olduğunu

---

[36] **A.e. s.** 147.

[37] **A.e. s.** 147.

[38] **A.e. s.** 151-153.

[39] **A.e. s**. 159.

[40] **A.e. s.** 166.

ifade eder. Apak, gençliğin yetiştirilmesinin partiye ait bir görev olduğundan ve bu sebeple "Atatürk Gençleri" teşkilatının da partiye bağlanması gerektiğinden bahseder.[41]

Apak'a göre, 16 yaş altındakilerin köylerde daha ilkokul öğrencisi olduğundan "Atatürk Gençleri" teşkilatına başlangıçta 16-21 yaşları arasındaki gençler, cinsiyet ayrımına bakılmaksızın dâhil edilmelidir. Almanya ve İtalya gibi milletimizin de medeniyet seviyesinin yükselmesine göre daha küçük yaşlara inilebileceğini ekler.[42]

Uzun tecrübelerden sonra İtalya'da teşkilata zorla katılım sağlandığını ülkemizde ise kanuni olmayan bir zorlama ile yani parti tarafından mümkün olduğunca fazla katılım için propaganda yapılması yoluyla katılım sağlanması gerektiğini ifade eder. 6 yıla yayılmış eğitimin ardından gençlere yapılacak sınavın sonucunda diplomayı kazanacak olan gençlerin askerlik sürelerinin üç ay daha kısa tutulmasını önerir.[43] Kıyafet olarak da bütünlüğü sağlamak için herkese teşkilattan sağlanacak bir örnek şapka ile durumu olanların kendisi, olmayanların da vilayet ve merkezce yardım edilmek suretiyle aynı tip bir kat elbise yaptırmayı uygun görür.[44]

"Netice" adlı raporun üçüncü bahsinde Apak şu soruyu sormaktadır: *Acaba, gençlik teşkilatına girişmek ve bunu yapmak bizim için mühim ve hayati meselelerden biri midir?*[45]

Bu soruya verdiği cevap ise şu sözleri içermektedir: "Gençliğe el atmak demek yeni nesli kurmak demektir. Gençliğe el atmadıkça Türkiyemizde, şeflerimizin giriştikleri inkılap kurulamaz. Cumhuriyet kurulduğundan bu yana geçen 13 yıl içinde gözle görünür derecede bir değişiklik vardır. Ancak yeni rejimin yetiştirdiği insan sayısı çok azdır. Gençliğin mühim bir kısmı yaşayan eski zihniyetin elindedir ve gençliğe el atılmasının en önemli sebeplerinden biri de budur."[46]

Atatürk'ün ikinci büyük kurultayda nutkun sonunu bağladığı, "Ey Türk genci, birinci vazifen Türk istiklalini Türk cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir" sözlerini hatırlatmış ve şu sözleri raporuna eklemiştir:

---

[41] **A.e. s**. 164.

[42] **A.e. s.** 167.

[43] **A.e. s**. 171-172.

[44] **A.e. s.** 174.

[45] **A.e.** s. 177.

[46] **A.e. s.** 175.

"Bu söz bundan on yıl önce, ikinci kongrede okunduktan sonra büyük şef, gözyaşları içinde Türk inkılabını Türk gençliğine emanet etti. Bu halde bu gençliği bir an evvel yetiştirmek ödevini de bize vermiş olmadı mı?"[47]

Son olarak yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan "Atatürk Gençleri Kurumu"nun dönem gazetelerinden birinde nasıl ele alındığını incelemek konuyu da özetlemek açısından faydalı olacaktır. 14 Nisan 1937 tarihli Akşam gazetesi "Atatürk Gençleri Kurumu" başlığı altında konuyu şu şekilde ele almıştır:

"Vücuda getirilecek gençlik teşkilatı hakkında salahiyettar makamlar tarafından yapılan tetkikat bitmiş ve bu hususta bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre, gençlik teşkilatı, askerlik çağına henüz girmemiş gençleri kendilerine ve memlekete müfid olabilecek bir şekilde yetiştirmek gayesini istihdaf edecek ve Atatürk Gençleri Kurumu adını taşıyacaktır.

(Atatürk Gençleri Kurumu) esasen inkılabın malı olan Türk gençlerini, inkılabı daima yaşatacak ve yükseltecek bir seviyede bulundurmayı hedef tutacaktır. Kuruma 16-21 yaşındaki erkek ve kız her türlü genci alınacaktır. (Atatürk Gençleri Kurumu)na girecek gençler başlıca şu üç şeyle uğraşacaklardır.

1. *Beden terbiyesi ve spor*
2. *Askerlik*
3. *Ahlak ve yurt bilgisi*

Raporda teşkilata dâhil olacak gençler için bazı imtiyazlar kabul edilmektedir."[48]

[47] **A.e. s**. 184.

[48] "Atatürk Gençleri Kurumu", **Akşam Gazetesi,** 14 Nisan 1937, s. 1.

SONUÇ

Tanzimat sonrası, önce rüştiyelerde ardından sivil okullarda zorunlu hale getirilen "Riyazat-ı Bedeniye" dersi sonraki yıllarda "Jimnastik", "Terbiye-i Bedeniye", "Beden Terbiyesi", "Beden Eğitimi", "Beden Eğitimi ve Spor" gibi isimler alarak özündeki "bedenin eğitimi ve terbiyesi" amacını hep korumuştur.

Bu amaçtan yola çıkarak hazırlanan raporlarda yer alıp hayata geçirilmiş olan önerilerden biri yukarıda ayrıntısıyla belirtmiş olduğumuz 19 Mayıs kutlamalarıdır ki 20 Haziran 1938 tarihli bir kararla bu tarih "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak ilan edilmiştir. Bir diğer hayata geçen öneri ise TSK'nın devamı olan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün (BTGM) kurucu metni olan ve 16 Temmuz 1938 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan Beden Terbiyesi Kanunu'dur.[49]

TSK'nın partiye bağlılığı ile oluşan sakıncalar ve partinin de bundan olumsuz etkilenmesi üzerine doğrudan devlete bağlanan BTGM dönemi ve de bu döneme ait olan kanunda (BTK), yaklaşan savaşa hazırlığın izlerini görmek mümkündü. 1940 yılında, Bakanlar Kurulu mevcut Beden Terbiyesi Kanunu'nun, gençler için bir kulübe girmeyi ve beden terbiyesine devam etmeyi zorunlu kılan maddesine dayanarak bir kararname yayımladı. Bu kararname doğrultusunda seferberlik ilan ederek, 12 yaşından 45 yaşına kadar olan erkekler ile 12 yaşından 30 yaşına kadar olan tüm kadınlar bu mükellefiyetin kapsamına alındı. Yetişkin tüm vatandaşların spor vasıtasıyla savaş hazırlıklarına katılması zorunlu hale getirildi.[50]

Kararname ile her mükellefin haftanın yedi günü, günde dört saat olmak üzere çalışmalara katılması, asker elbisesine benzer kahverengi bir elbise giymesi zorunlu tutuldu. Uygulama esnasında yapılan tatbikatlarda, kimi zaman gerçek silahlar da kullanılmaktaydı.[51]

BTGM döneminin ayrı bir başlık altında değil de sonuç bölümünde değerlendirilme sebebi diğer dönemler gibi burada bir gençlik teşkilatlanması fikrinden ziyade savaşa hazırlık için çeşitli önlemler

---

[49] "Beden Terbiyesi Kanunu", **Resmi Gazete,** Kanun Numarası: 3530, 16 Temmuz 1938.

[50] Cem Atabeyoğlu, **1453-1991 Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi,** Fotospor Yayını, İstanbul, 1991, s. 159-161.

[51] Mehmet Ali Gökaçtı, **Bizim İçin Oyna**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 153. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Çakır Kalem, **age.**, **s**. 46-47.

alınmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için raporlarda yer alan önerilere benzer kurallar dâhilinde bedenin terbiyesi esas alınmıştır.

Raporların hayata geçirilen birkaç önerisi dışında aslen yazılmalarının da sebebi olan gençlik teşkilatlarının adları ise sadece raporları içerisinde kaldı. Carl Diem'in 1933 yılındaki raporunda yer alan ve "Gazi Gençlik Birliği", "Gazi Gençlik Örgütü" ya da "Gazi Gençlik" gibi farklı isimlerle zikredilen teşkilat… Ya da Nüzhet Bey'in 1934 yılındaki raporundaki "Türkiye Gençlik Teşkilatı" adlı birlik… Ve hatta Rahmi Apak'ın 1937 yılında Gençlik Teşkilatı Başkanı sıfatıyla imzaladığı raporunda yerini bulan "Atatürk Gençleri Kurumu"… Söz konusu raporlar, gerek siyasiler ve diplomatların gerekse spor adamlarının her türlü desteğine ve hatta büyük önem atfetmelerine rağmen söz konusu gençlik birliği hangi ad altında olursa olsun Türk spor tarihinin hiçbir evresinde resmi olarak hayata geçirilemedi. Burada gençlik teşkilatlarının kurumsallaşamamasının önündeki siyasi ve ekonomik engellerin yanında eğitimin altyapısının yetersizliği de sayılabilir.

Sadece raporlar üzerinde isimlerinin kalması, onların önem derecesini sanki hiç yazılmamış gibi azaltır mı tartışılır. Ancak yukarıda isimleri altında ayrıntıları tek tek açıklanan teşkilat önerileri ve sporda devletçilik anlayışının somut yansıması sonucu davet edilen Carl Diem'in mühim çalışmaları spor tarihimize yön vermiştir. Tüm alt başlıkların her birinin başlı başına birer çalışma konusu olacak kadar değerli olduğu ve hak ettiği değeri Türk sporunun tarihi içinde bulamadığı düşüncesiyle bu çalışmanın ilgili konuların akademik bilinirliğine katkısı olacağı kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR ve DERGİLER

Akcan, Erol; Geçikli, Recep Murat: **Cumhuriyet Dönemi Türk Spor Tarihinde Carl Diem ve Raporu**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2016.

Akın, Yiğit: **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Atabeyoğlu, Cem: **1453-1991 Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi**, Fotospor Yayını, İstanbul, 1991.

Bila, Hikmet: **CHP 1919–2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Gökaçtı, Mehmet Ali: **Bizim İçin Oyna: Türkiye'de Futbol ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

İstanbulluoğlu, Altuğ (der.): **Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin 100 Yılı**, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008.

Naul, Roland: "History of Sport and Physical Education in Germany, 1800-1945", **Sport and Physical Education in Germany**, London and New York, ISCPES, 2002, s. 15-27.

Soyer, Fikret: "Osmanlı Devleti'nde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara, C 24, S 1, 2004, s. 209-225.

Yıldırım, Yavuz: "Demirsporlar Geleneğinin Lokomotifi: Adana Demirspor", **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Ankara, Sayı 26, Kış-Bahar 2008, s. 485-494.

ARŞİV BELGELERİ

"Beden ve gençlik terbiyesi teşkilatı kurmak için Almanya'dan gelecek olan Dr.Carl Diem'in gelişi hakkında yazışmalar", Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.01-1116.75.2.

"Nüzhet Haşim Bey'in Türkiye Gençlik Teşkilatı hakkındaki raporu", Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.01.1106.40.1.

“Rahmi Apak, Naili Meran ve Carl Diem'in gençlik teşkilatları ve spor eğitimi üzerine hazırladıkları raporlar”, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.1.0.0-1107.43.1.

“Türk Spor Nizamnamesi – Carl Diem”, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.1.0.0-1115.69.1.

“Türk Sporu Hakkında Rapor/Dr. Carl Diem 1933”, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 490.01-1116.75.1.

GAZETELER

“Atatürk Gençleri Kurumu”, **Akşam Gazetesi**, 14 Nisan 1937, s. 1.

“Beden Terbiyesi Kanunu”, **Resmi Gazete**, Kanun Numarası: 3530, 16 Temmuz 1938.

“Carl Diem geldi, Ankara’ya gitti”, **Vakit Gazetesi**, 17 Eylül 1933, s.2.

“Sokol Teşkilatı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Ağustos 1935, s. 8.

“Spor İşlerine Yeni Bir İstikamet Verilecek”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Ağustos 1933, s.1.

“Spor Kulüpleri Kaldırılmıyor, Bilakis..”, **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6 Mart 1934, s. 1.

“Spor teşekkülleri lağvedilecek mi ?”, **Akşam Gazetesi**, 4 Mart 1934, s. 1.

TEZLER

Demet ÇAKIR (KALEM), **“Türkiye Futbol Federasyonu’nun Örgütlenmesi ve Türkiye’de Futbol-Siyaset İlişkisi”**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010. Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Ü. İlker AKTÜKÜN.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ORDUSUNUN KOMUTA VE TEŞKİLAT YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜM

Deniz KURT[*]

Özet

Türk ordusunun kuruluş tarihi olarak kabul edilen M.Ö.209 tarihinde ilk defa disiplinli askerî birliğin temeli kabul edilen 10'lu sistemin oluşumu söz konusudur. Mete Han ile ortaya çıkan bu teşkilatlanma modeli, devlet güçlerinin kabile, soy vb. ayrıcalıklarına bakılmaksızın 10'lu sisteme göre teşkilatlanarak, merkezden tayin edilen komutanlar aracılığı ile en üstte bir sevk ve idare makamına bağlanması ile gerçekleştirilmiştir. Bu usul ile taktik seviyeden itibaren başlayan askerî hiyerarşi, stratejik seviyede bir başkomutanlık karargahına dönüşmüştür.

Tarihi süreç içerisinde Türk devlet ve ordu teşkilatında gördüğümüz bu yüksek askerî sevk ve idare makamı, Osmanlı Devleti'nin geleneksel döneminde *"Serdar-ı Ekrem/Serdar-ı Âzam"*, Tanzimat döneminde *"Seraskerlik"*, *"Bab-ı Seraskerî"* ve "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti"* olarak adlandırılmıştır. Bu komuta yapısı vatanın savunmasıyla ilgili bütün şartlar ve olayları göz önünde tutarak barışta ordunun eğitim ve donatımını, savaşta ise başkomutan salahiyetiyle ordunun yönetiminden mesul olmuştur.

Türk ordusunun komuta ve teşkilat yapısında 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile birlikte yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre 03 Mayıs 1920'de oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine bağlı olarak *"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti"* adıyla bugünkü Türk ordusunun komuta ve teşkilatının temeli atılmıştır. Bu komuta ve teşkilat yapısı ile Osmanlı ordu teşkilatından farklı olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve Müdafaa-i Millîye Vekâleti adıyla iki ayrı bakanlık tesis edilmiştir. Bu düzenleme 1924 yılına kadar devam etmiş, 03 Mart 1924 tarihli yeni bir düzenleme ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin *"Bakanlık"* statüsü kaldırılarak *"Riyaset/Başkanlık"* olarak kabinenin dışına çıkarılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yasal ve anayasal düzenlemelerle idari, mali, teşkilat ve eğitim hususlarındaki düzenlemelerle Türk ordusunun sevk ve idare makamının yetki ve salahiyetleri ile teşkilat

[*] **Hv.Öğ.Alb.**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Tarihçe Şube Müdürü, E-Posta: DENIZ.KURT@hvkk.tsk.tr
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi

yapısı oluşturulmuştur. 1928 yılında ise Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları teşkil edilmiş, idari ve lojistik açıdan Milli Müdafaa Vekâleti'ne, harekât ve eğitim açısından ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlanmıştır. 1944 ve 1949 yıllarındaki yasal düzenlemelerle Genelkurmay Başkanlığının bağlantı yapısında meydana gelen değişikliklerin yanında, müstakil kuvvet komutanlıklarının teşkil edilmesi Türk ordu teşkilatında önemli bir gelişme olmuştur. Devamında yaşanan gelişmelerin sonucunda Türk ordusunun ana komuta ve teşkilat yapısını Genelkurmay Başkanlığı, kuvvet komutanlıkları ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıkları meydana getirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı sorumluluğunda etkin bir sevk ve idarenin sağlanması, modern harp silahları ve nitelikli personel ile teçhiz edilmesi, harbe hazırlığın tam sağlanması ve demokrasi prensibi içinde siyaset/ordu ilişkisinin anayasal ve yasal olarak düzenlemesi T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı arşivlerinden faydalanılarak bu çalışmada anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ordusu, Sevk ve İdare, Komuta ve Teşkilat, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı.

TRANSFORMATION IN THE COMMAND AND ORGANIZATION STRUCTURE OF THE REPUBLIC PERIOD TURKISH ARMY

Abstract

In 209 BC, which is accepted as the founding date of the Turkish army, for the first time, there is the formation of the ten system, which is accepted as the basis of disciplined military unity. This organizational model that emerged with Mete Han, state forces' tribe, lineage, etc. It was organized according to the ten system, regardless of their privileges, and by connecting them to a dispatch and administration authority at the top through the commanders appointed from the center. With this method, the military hierarchy, which started from the tactical level, turned into a commander-in-chief headquarters at the strategic level.

This high military dispatch and administration office, which we have seen in the Turkish state and army organization in the historical process, was called *"Serdar-ı Ekrem/Serdar-ı Azam"* in the traditional period of the Ottoman Empire, *"Seraskerlik"*, *"Bab-ı Seraskerî"* and *"Erkan -ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti"* in the Tanzimat period. This command structure was responsible for the training and equipment of the army, taking into account all the conditions and events related to the defense of the homeland in peace, and the management of the army with the authority of the commander-in-chief in war.

A new arrangement was made in the command and organizational structure of the Turkish army with the opening of the Turkish Grand National Assembly on April 23, 1920. Accordingly, the foundation of the command and organization of today's Turkish army was laid under the name of *"Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti"* under the Chairman of the Executive Deputies Committee formed on May 03, 1920. Different from the Ottoman army organization with this single command and organizational structure, two separate ministries were established under the name of the *"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti"* and the Ministry of Defense of the National Defense. This arrangement continued until 1924, and with a new arrangement dated March 03, 1924, the *"Ministerial"* status of the *"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti"* was removed from the cabinet as *"Presidency"*. With the legal and constitutional arrangements in the first years of the Republic, the administrative, financial, organizational and educational arrangements, the authority and authority of the Turkish army's

dispatch and administration authority and the organizational structure were created. In 1928, the Undersecretariat of Land, Sea and Air was established, and it was affiliated to the Ministry of National Defense in terms of administration and logistics, and to the *"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti"* in terms of operations and training. In addition to the changes in the connection structure of the General Staff with the legal regulations in 1944 and 1949, the establishment of independent force commands was an important development in the Turkish army organization. As a result of the developments that followed, the main command and organizational structure of the Turkish army was formed by the General Staff, the force commands, the Gendarmerie and the Coast Guard Commands.

In this study; ensuring an effective administration and administration under the responsibility of the General Staff, equipping it with modern warfare weapons and qualified personnel, ensuring full preparation for war and constitutional and legal regulation of the politics/army relationship within the principle of democracy will be explained by using the archives of the Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives and the Ministry of National Defense.

Keywords: Turkish Army, Dispatch and Administration, Command and Organization, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, General Staff, Ministry of National Defense.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca ihtiyaçların sonsuz, kaynakların kısıtlı olması nedeniyle, en iyiyi elde etmek için verilen mücadele nihayetinde insanları çatışmaya götürmüştür. Aydınlanma Çağı'nın pozitivist bakışının askerî alandaki en önemli isimlerinden olan Carl von Clausewitz, harbi düello olarak değerlendirerek şöyle tanımlamıştır: *"Harp, düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir."* Yine Clausewitz'in ifadesiyle savaş, sorunların çözülmesinde devletlerin elindeki en son politik araç olarak *"politikanın başka araçlarla devamı"*dır.[1]

Harp; mevcut gücün, düşman üzerinde veya çevresel koşullarda istenen bir etkiyi oluşturmak maksadıyla kullanılmasıdır. Söz konusu gücün kullanılış biçimi, tarih boyunca değişik şekillerde ortaya çıksa da en yaygın olanı; dost ve düşman ordularının muharebe sahasında karşılıklı mücadelesidir. Harp öncesi ordunun harbe hazırlığı ile harbin sevk ve idaresi de insanlık tarihi boyunca büyük önem arz etmiş ve bu konuda hükümdarlar, askerler ve düşünürler harbin kazanılması için, orduların sevk ve idaresi ile ilgili prensiplerin belirlenmesi ve genel karargâh faaliyetleri konusunda iyi bir teşkilatın kurulması için çaba göstermişlerdir. Teknolojideki ilerlemeler, bilgi akışının hızlanması, zaman ve yer ilişkisinin kısalması, stratejik, operatif ve taktik faaliyetlerin iç içe geçmesine neden olmaktadır. Herhangi bir askerî harekât, üç seviyede de etkili olabilir; Stratejik, operatif ve taktik faaliyetler arasında bariz bir sınır bulunmamakla birlikte, görev ve yetkiler, bünyeleri içindeki kuvvet, yer ve zaman münasebetleri ve komutanlara tanınan hareket serbestisinin genişliğine göre birbirinden ayrılabilirler. Bu karmaşık sürecin yürütülmesi etkili bir *"Genel Karargâh"*ın ve o karargâh tarafından belirlenecek sevk ve idare prensiplerinin doğru bir şekilde harp alanına aktarılmasından geçmektedir. Fransız asker ve devlet adamı Napolyon Ponapart'a izafe edilen *"bir arslanın sevk ve idare ettiği ceylanlar ordusu, bir ceylanın sevk-idare ettiği arslanlar ordusunu yener"* veciz sözünde olduğu gibi gerçek hayatta da komutan, komutanın kurmay heyeti ve emir komuta yapısının doğru kurgusu tarih boyunca kazanılan veya kaybedilen harplerdeki en belirleyici etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca askerlik sanatının en önemli temsilcilerinden olan Türk milletinin, köklü tarihi, Çin yazılı belgelerine dayanılarak M.Ö. 3000'lere yani Asya Hun Devleti'ne kadar gitmektedir. Bu tarihten önce de şüphesiz ki Türk milleti, devleti ve düzen içerisinde hareket eden bir ordusu

[1] Carl von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayımcılık, İstanbul 2011, s. 29-45.

var olmuştur. Milliyetini, dilini, örf ve adetini kaybetmeden, çoğu zaman başka kültürlerle de etkileşim içine girerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Asya Hun Devleti hükümdarı Mete Han dağınık Türk kavimlerini birleştirerek 18 milyon kilometre kareye ulaşan yüzölçümü ile zamanının en büyük imparatorluğunu kurmuştur. Bir devletin, 200 yılı aşkın bir süre varlığını sürdürebilmesi, kendinden kat kat üstün olan diğer devletlere karşı mücadele ederek zaferler kazanabilmesi için şüphesiz diğer devletlerin askerinden daha üstün meziyetlerde güçlü bir askeri teşkilata sahip olması gerekmiştir.[2]

Milattan önceki Hun devrinden itibaren devlet başkanının bulunduğu yeri veya oturduğu şehri ifade ederken *"Ordu"* sözü kullanılmakta, bugünkü anlamı ile orduya *"Sü"*, başkomutana ise *"Başbuğ"* denilmekteydi.[3] Eski Türklerde ordu ücretli değildi. Diğer milletlerde askeri kuvvet çoğunlukla para ile tutulan kimselerden meydana gelirken, Türklerde ordu devletin doğal savunma gücü idi. Türk orduları daimî idi. Nitekim kadın erkek, yaşlı genç, herkes her an savaşabilecek durumda idi.[4] Ordu bir halk, halk da ordu düzeninde yaşıyordu. Türk'ün hayat tarzı sürekli uyanık ve dikkatli olmasını gerektiriyordu. Zira sık sık yapılan baskınların nereden geleceği ve ne zaman yapılacağı belli olmuyordu. Hunlar'ın savaş anlayışına göre, *"baskın karşı baskınla"* durdurulabilirdi. Bu yüzden boylar ve hatta küçük aileler bile geceleri gözcüler çıkarmak zorundaydılar. Baskın haberi gelince herkes yerini bir kargaşalığa meydan vermeden bir sevk ve idare içinde düzenlerini alıyorlardı. Yüzyılların kazandırdığı yer alma düzenleri ve töreler, bunu kişilerin benliklerine ve şuur altılarına kadar sindirmişti.[5]

Ordunun teşkilat yapısı ve hareket kabiliyeti savaşın kazanılmasında çok büyük önem taşımaktadır. Türkler at üzerinde rahatça hareket edebilen, ok, mızrak, kullanmada son derece maharetli bir kavim olarak bilinmektedir. Çin kaynakları, Çin'in M.Ö. V. yüzyılda ordusunda atlı birlikler oluşturmayı Türklerden öğrendiklerini kabul etmektedir. Ordunun silahları ise, diğer bütün ülkelerde olduğu gibi ateşli silahlar icat edilmeden önce, yakın muharebe silahları olarak bilinen kılıç, ok ve mızraktı. Eski Türk ordusunda

---

[2] Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", **Türkler**, C 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.835-836.

[3] Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu" **Eskiçağdan Modern Çağ'a Ordular**, İ.Ü. Fen-Ede. Fak. Tarih Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2008, s.176.

[4] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s.269.

[5] Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., Ankara, 1988, s.661.

en büyük askeri birlik 10 bin kişilik kuvvet idi. Bu birliğe tümen adı veriliyordu. Ordunun tümü 24 tümenden meydana geliyordu. Bu birlikler idare eden 24 komutan bulunuyordu. Bu komutanların emri altında 1000'lere, 100'lere, 10'lara ayrılmış ve başlarına binbaşı, yüzbaşı, onbaşı rütbesinde çeşitli komutanlar atanmıştı. Ordunun başında ise bugünkü Genelkurmay Başkanı yerine Sü-başılar bulunuyordu.[6] Bu *"10'lu"* askeri teşkilatın ilk defa Asya Hun İmparatoru Mete Han devrinde M.Ö.209-174 uygulandığı tarihçiler arasında genel kabul görmüş bir düşüncedir.[7]

Hunlar'da askerliği meslek olarak seçen profesyonel Türk askerleri de vardı. Büyük akınlarda, özellikle Çin'e karsı yapılan büyük seferlerde; boyların yanında eyaletlerden gelen ordu birlikleri de savaşa katılıyorlardı. Bu daimî ordu, görevlerine göre dört gruba ayrılıyordu: Kağanın özel muhafızları, kağanın muhafız tümeni, sınır ve garnizon tümenleri, şehirlerin asayişi ve korunması ile görevli garnizonlar. Türk hükümdarlarının etrafında bulunan özel muhafızlar, Türk tarihinde her zaman önemli bir rol oynamışlardır.

Göktürkler tarafından eren, olarak adlandırılan bu muhafızlar için, daha sonraki Türk devletlerinde alp deyimi kullanılmıştır. Söz konusu muhafızlar sıradan askerler olmayıp, bunlar ordunun sevk ve idaresini, emir-komuta hiyerarşisi içinde üstlenmiş generaller ile devletin idarecisi olan kurmay olarak değerlendirebiliriz. Türk ordu teşkilatlanma modeli, devlet güçlerinin kabile, soy vb. ayrıcalıklarına bakılmaksızın 10'lu sisteme göre teşkilatlanarak, merkezden tayin edilen komutanlar aracılığı ile en üstte güçlü bir sevk ve idare makamına bağlanması ile gerçekleştirilmiştir. Bu askerî teşkilat ve kültürü, tarihsel süreç içeresinde pek çok Türk devlet ve ordu teşkilatı içerisinde var olmaya devam etmiştir.

1. Osmanlı Dönemi Türk Ordusunun Komuta Yapısı

Osmanlı Devleti'nin ölünceye kadar doğal başkanı sayılan *"Bey"* genel olarak barışta bütün Osmanlı ordusunun teşkilatı, donatımı ve her türlü maddi manevi ihtiyaçlarının sağlanması ile sorumlu idi. Sefer de ise bütün kuvvetlerin stratejik ve taktik alanlardaki harekâtını düzenler; onları muharebe meydanında kendisi sevk ve idare ederdi. Hükümdar sefere gitmeye karar verdiği zaman ordunun başında o vardır, yani *"Başkomutan,*

[6] Sadettin Gömeç, "Eski Türk Ordusunun Genel Mahiyeti", 12'nci Türk Askeri Sempozyumu Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, 20-22 Mayıs 2009, **Bildiriler,** Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s.20, 21.

[7] İbrahim Kafesoğlu, **age.**, s. 270.

ordusunu kendisi sevk ve idare ediyor" demektir. Unvanı bey, hükümdar, padişah veya sultan" ne olursa olsun, burada yaptığı iş Osmanlı öncesi Türk devlet ve ordu teşkilatında olduğu gibi *"Başkomutanlık"*tır. Osman Gazi'den itibaren Osmanlı devlet yönetiminde işletilen bu sistem esasında Büyük Selçuklu, Türkiye Selçukluları ve Memlûk askerî teşkilatına benzer özellikler göstermektedir. Hükümdar önemli gördüğü her sefere ordunun başında harekâta katılır, sevk ve idareyi bizzat yapardı. Hükümdar, ikinci derecede önemli gördüğü bir sefer veya askerî harekât için kuvvetin ve harekâtın niteliğine göre bir komutan tayin ederdi ki bu, *"Başkomutan Vekili"* demekti.[8]

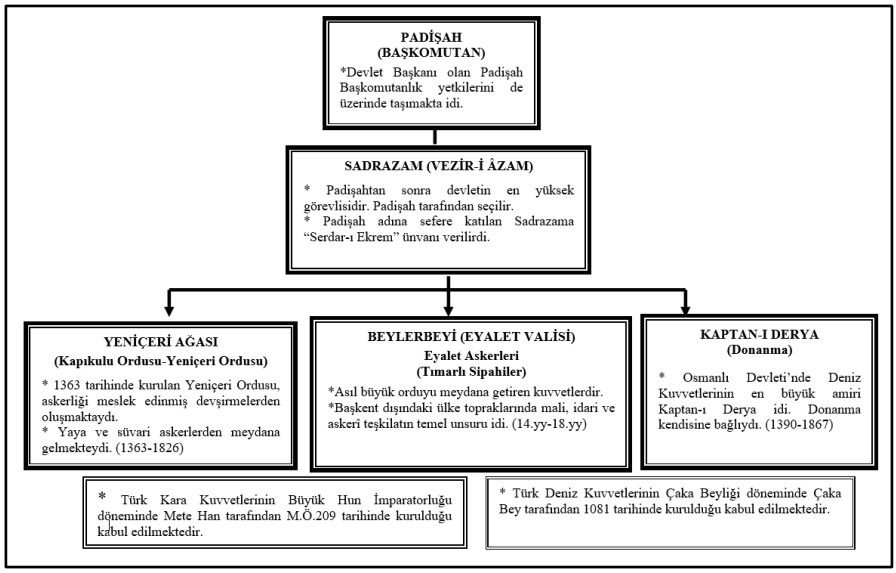

Tablo 1[9]: Osmanlı Ordusu Teşkilat ve Bağlantı Durumu (1299-1826)

XVI. yüzyıldan itibaren İmparatorluk dönemi Osmanlı askerî teşkilatının sevk ve idare yapısında ise padişah adına başkomutan salahiyetlerini deruhte eden Vezir-i Âzam/Sadrazam'ın daha ön planda olduğunu görmekteyiz. İdari yetkisinin yanında Osmanlı ordusunu meydana getiren Kapıkulu Askeri ve Eyalet Askerlerinden oluşan bir kara ordusu ile donanma gücünü padişahın mutlak vekili sıfatıyla mülkî ve askerî amir yetkilerini üzerinde toplayan kişi olarak yerine getirmekteydi. Sefer zamanı

[8] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** C III, 1.Kısım (1299-1451), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 188, 189.

[9] Türk ordusunun teşkilat ve bağlantı yapısını gösteren 9 tablo Hava Öğretmen Albay Deniz Kurt tarafından hazırlanmıştır.

geldiğinde *"Serdar-ı Ekrem"* unvanı ile Osmanlı ordusunun emir-komutasını yürütüyordu[10]. Bu durumları itibariyle sadrazamlar bir nevi günümüz Genelkurmay Başkanı gibi bir fonksiyonu da üstlenmişlerdir. Sadrazam'ın yakın karargâhında kurmay subay gibi görev yapan bir diğer kişi ise, *"Sadrazam Kethüdası"* olarak bilinen kişiler olmuştur.[11] Ayrıca Sadrazam, vezirlerinden birini kara kuvvetleri komutanı gibi bir görevle *"Serasker*" tayin edebilir ve muharebenin sevk ve idaresinden bu kişi mesul tutulurdu. Serasker, Serdar-ı Ekrem'in kolundan ayrı bir kolda görevlendirildiğinde, Serdar-ı Ekrem'in müsaadesini almadan önemli bir karar verme yetkisine sahip değildi ve ani karar vermek gerektiğinde ise maiyetindekilerden bir divan kurarak bu meclisin kararına göre hareket eder ve durumu Serdar-ı Ekrem'e vakit kaybetmeksizin bildirirdi. Buradaki harp meclisinin bir ordu kurmayı vazifesini gördüğünü ifade edebiliriz.[12] Sadrazamın kendi maiyetinde de askerî erkândan oluşan bir harp meclisi bulunuyordu ve icabında sadrazamın otağında toplanıp harekât müzakere edilerek gelişen durumlara göre yeni kararlar alınıyordu. Gerek yürüyüşler gerekse muharebe hakkında alınan kararlar emir haline getirilerek yazılı olarak ilgili komutanlara bildiriyordu. Bu harp meclisi de bir *"kurmay heyeti"* olarak düşünülebilir.[13]

Osmanlı ordu teşkilatı, zaman içerisinde gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda önemli dönüşümler geçirmiştir. Cephelerde alınan sonuçlar, orduların zaman içinde büyümesi, muharebe sahasındaki ihtiyaçlarının değişmesi, teknolojinin hız kazanması, profesyonelleşme ve uzmanlaşma konusuna daha fazla önem verilmesi sonucu Prusya, Fransa, İngiltere gibi önemli Avrupa devletleri ordularında büyük bir değişim yaşanmış bunun sonucu olarak birbiri ardına nitelikli subay yetiştiren harp okulu/akademisi tarzı okullar açılmıştır.[14] Osmanlı ordusunda da değişen harp doktrinleri ve harekât sahasının ihtiyaçlarına cevap verecek, büyük birlik komutanlığı ve karargâh subaylığı yapacak düzeyde bilgi ve beceriye sahip subaylara ihtiyaç duyulması, askerî eğitim kurumları ve ordu teşkilat yapısında köklü değişikliklere gidilmesine neden olmuştur. En önemli dönüşüm ise Osmanlı

[10] Ali Yücel-Ali Sevim, **Türkiye Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995, s.95.

[11] Mazlum İşkora, **Türk Ordusu'nda Kurmaylık (Erkân-ı Harbiye) Tarihçesi**, Harp Akademileri Yay., İstanbul, 1944, s.25

[12] İhsan Hün, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşkil Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Yay., İstanbul, 1952, s.17

[13] Mazlum İşkora, **age.**, s. 32

[14] Hüsnü Özlü, "Erkân-ı Harbiye Mektebi Maddesi." **Atatürk Ansiklopedisi**, İnternet adresi: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/erkan-i-harbiye-mektebi/?pdf=3678

klasik dönem ordusunun en önemli kurumu olan Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılması ile önemli bir safhaya geçilmiştir.[15]

Yeniçeri Ocağı yerine Sultan II. Mahmut döneminde klasik dönem askerî yapısından farklı olarak Asâkir-i Mansure-î Muhammediye Ordusu kurulmuştur.[16] Bu ordu aynı zamanda modern Türk ordu teşkilatının da temelini oluşturmaktadır.[17] Mekteb-i Harbiye, Askeri İdadî/Rüştiyeler ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin kuruluşu bu değişimin eğitim kurumları ayağını oluşturmuştur. Yeni teşkil edilen bu ordunun komutanına *"Serasker" (Başkomutan)* unvanı verilerek, bugünkü Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini içeren *"Bab-ı Seraskerî"* denilen en yüksek sevk ve idare makamı olarak düzenlenmiştir.[18] Osmanlı ordusu klasik döneminde *"Serdar-ı Ekrem"*e vekalet eden *"Serasker"*lik ilk olarak 1529 yılında Birinci Viyana Kuşatması öncesinde bütün divan toplantı halindeyken Makbul İbrahim Paşa'ya Viyana'ya açılacak seferin seraskerliğine memur edildiğine dair bir beratın verilmesiyle ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Bu tarihten sefere giden ordulara komuta edenlere de *"Serasker"* denmeye başlanmıştır. Fakat sorumluluk ve yerine getirdikleri görevler itibariyle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile yeni tesis edilen

---

[15] Ahmet Cevdet, **Tarih-i Cevdet Osmanlı Tarihi**, C XII, Matbaa-i Osmani, Dersaadet, 1309, 1974, s.167-168.

[16] Musa Çadırcı, "Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1791-1869)", Birinci Askeri Tarih Semineri 24-27 Mayıs 1983, **Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 92.

[17] Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası başlayan büyük değişimin bir parçası olarak 6 Eylül 1843 tarihinde çıkarılan bir kanun ile Ocak usulüne dayalı askerlik anlayışı kaldırılarak askere alım işlemleri yeniden düzenlenmiş, askerlik bir vatandaşlık yükümlülüğüne dönüştürülmüştür. Nizami askerlik süresi 5 yıl olarak belirlenmiş, bu fiili askerlik hizmetini bitirenlerin 7 yıl rediflik süresi belirlenmiştir. Aynı Kanun çerçevesinde bir kişinin uhdesinde hem askeri ve hem mülkî görev ve yetkilerin toplanması sistemi kaldırılmıştır. Mülki makamlar Dahiliye, Hariciye ve Maliye vb. görev alanına ilişkin nazırlıklara bağlanırken askerî teşkilat ise Seraskerlik makamına bağlı hale getirilmiştir. Ordu teşkilatı muvazzaf kuvvetler, yedek kuvvetler, yardımcı kuvvetler ve başıbozuk kuvvetler olmak üzere dört bölüme ayrılmıştı. Osmanlı ordusunun temelini muvazzaf kuvvetler meydana getirmiştir. Muvazzaf kuvvetler ise Hassa Ordusu, Dersaadet Ordusu, Anadolu, Rumeli ve Arabistan Orduları olmak üzere beş ordu merkezinde yeniden teşkil edilmiştir. 1848 yılında Irak ve Hicaz Ordusu da bu teşkilata eklenmiştir. 1862-1863 yıllarındaki düzenleme ile ordulara numara verilmiş ve 1'inci Ordu: Hassa ordusu, 2'nci Ordu: Dersaadet Ordusu, 3'üncü Ordu: Rumeli Ordusu, 4'üncü Ordu: Anadolu Ordusu, 5'inci Ordu: Arabistan Ordusu, 6'ncı Ordu: Irak ve Hicaz Ordusu ve 7'nci Ordu: Yemen'de 1287/1870 yılında teşkil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bknz.: **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi** C III, 5.Kısım (1793-1908), Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978

[18] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C III, 5.Kısım (1793-1908) Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 137.

"Seraskerlik Makamı" İbrahim Paşa döneminde ortaya çıkan seraskerlikten farlı idi.[19]

Bab-ı Seraskerî makamında bulunan Serasker Paşa, İstanbul halkının asayiş ve güvenliği ile itfaiye gibi daha önce Yeniçeri Ağası'nın uhdesinde olan görevlerden de sorumlu olmakla birlikte esas görevi yeni ordunun sevk ve idaresini yerine getirmekti. Modern ordunun kurulması ve teşkilatlandırılması diğer görevlerle birlikte Serasker'in sorumluluğunu artırmakta idi. Bu sebeple Serasker'in sorumluluk ve faaliyetlerini dengelemek için Serasker Paşa'nın yalnız emir ve komuta ile meşgul olabilmesi için askerin idaresi ve nizamın korunmasına yönelik idari faaliyetlere bakmak üzere âli karargâh görevini yerine getirmek maksadıyla Asâkir-i Mansure-î Muhammediye Nezareti kurulmuştur.[20] Askeri konular için padişaha sunulan arzlar Serasker Paşa ile birlikte adı geçen askerî nazırın da mührü ile birlikte geçerlilik kazanıyordu. Asker ve subayın disiplini bağımsız olarak Serasker'in sorumluluğunda olmakla beraber idareye ve nizamın korunmasına ait konularda da nazır paşa bağımsızdı. Siyasi bir makam olarak nezaret ön plana çıkar iken askerî sevk ve idare makamı olarak da Bab-ı Seraskerlik makamı yetkili idi. Buradaki esas amaç askerî politikanın temelde iki makamın koordinesinde yürütülmesi idi. 1860 yılında Bab-ı Seraskerî içerisinde *"Erkân-ı Harbiye Şubesi"* kurulmuş, bu çekirdek şube bugünkü Genelkurmay Başkanlığının ilk nüvesini oluşturmuştur. 1880 yılında Seraskerlik makamı yerine Harbiye Nazırlığı teşkil edilmiş ve başına Gazi Osman Paşa getirilmiştir. Ayrıca 7 şubeli bir daire haline getirilen *"Erkân-ı Harbiye Dairesi"* kurulmuş[21] ve bu daire 1881 yılında *"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi"* adını almıştır. Fakat Harbiye Nazırlığı teşkilatı kısa bir süre sonra lağvedilmiş ve tekrar eskiye dönülerek Bab-ı Seraskerlik kurulmuş, bu sistem ise Sadrazama bağlı olacak şekilde 1908 yılına kadar teşkilat ve komuta yapısını devam etmiştir.

---

[19] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** C III, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s.176

[20] **Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl 1826-1976**, Harita Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1976, s.1.

[21] **T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,** MB.İ.58/86, h-18-01-1297.; Mahmut Şevket Paşa, **Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi**, C II, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325, s.24-26. Ayrıntılı bilgi için bknz.: Muharrem Mazlum İskora, **Türk Ordusunda Kurmaylık (Erkân-ı Harbiye Tarihçesi),** Harp Akademileri Yay., Ankara 1944.

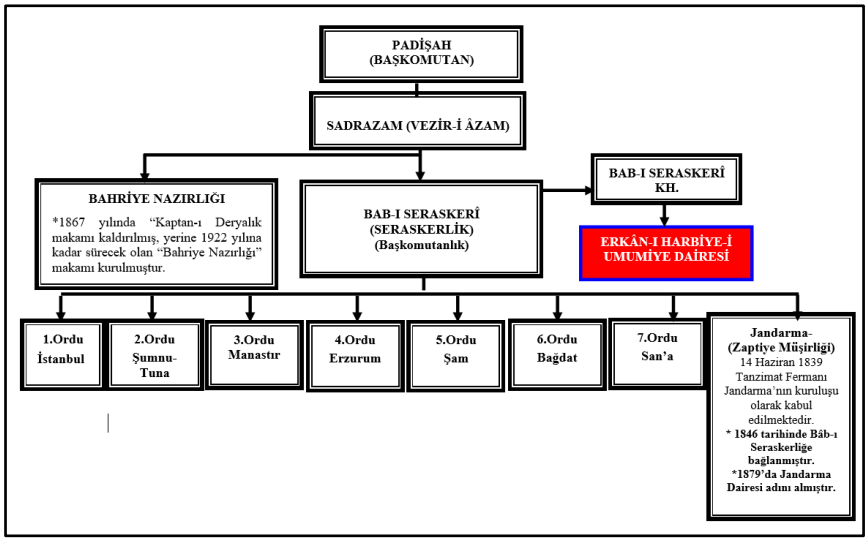

Tablo 2: 1826-1908 Yılları Arasındaki Askerî Teşkilat

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin yenilgi ile sonuçlanması üzerine silahlı kuvvetler bünyesinde bir ıslahat yapılması zorunluluğu duyulmuştur. Özellikle bu zamana kadar, Türk ordusunda uygulanmakta olan Fransız teşkilat ve doktrini bırakılmış, bunun yerine Alman teşkilat ve doktrininin daha uygun olacağı kararına varılarak sistem değişikliğine gidilerek 1882 yılından başlayarak Alman subaylardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Alman subaylardan oluşan heyetler İstanbul'a gelmeye başlamış ve bu heyetler Türk ordusunda askerî danışman olarak görevlerde bulunmuştur. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi kazanılmış olmasına rağmen orduda birçok eksiklik ve teşkilatta çeşitli sakıncalar görülmüş ve esaslı bir reformun yapılması gerektiği düşülmüştür.[22] 1908 yılına gelindiğinde Bab-ı Seraskerliğe bağlı yedi ordu, iki bağımsız tümen ve Tophane-i Amire bulunuyordu. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra pek geri bir zihniyet ve yetersiz bir teşkilat içinde bulunan Bab-ı Seraskerî makamının reformu öncelikli olarak ele alınmış ve Sadrazam Sait Halim Paşa'nın kurduğu ilk meşrutiyet kabinesinin içinde Bab-ı Seraskerlik makamının adı *"Harbiye Nezareti"*ne çevrilmiş ve Seraskerî'nin adı *"Harbiye Nazırı"* olmuştur. Bu suretle Meşrutiyet'in ilk Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa olmuştur. Harbiye Nazırlığı adını Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Ayrıca başkomutanlık karargâhı içinde çok önemli bir daire olan Osmanlı

[22] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C III, 6.Kısım (1908-1920), Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 75, 76.

ordusunun sevk ve idare makamı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi ise Harbiye Nazırlığına bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir.[23] Bu daire yüksek sevk ve idare makamı olduğu halde asker alma ve redif işleri gibi asli görevlerinin dışındaki işlerle meşgul olmakta idi. Ayrıca Padişahın doğrudan emrinde bulunan ve Türk ordusunun sevk ve idaresinde çift başlılığa neden olan ve emir-komuta birliğini bozan *"Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi"*[24] bu dönemde kaldırılarak, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin kuruluş amacına uygun şekilde görevlerini yerine getirmesinin önü açılmaya çalışılmıştır.[25] Bu organ emir-komuta birliği içinde sahip olması gereken aslî sevk ve idare yeteneğini Türk İstiklal Harbi döneminde TBMM tarafından Türk ordusunun yeniden teşkilatlanması ile kazanacaktır.

Osmanlı ordusu, 1912-1913 Balkan Harbi'nden ağır bir yenilgi ile çıkmış, İstanbul'dan sonra devletin en kritik vilayetlerinin olduğu Rumeli bölgesi kaybedilmiş, ordu maddi ve manevi ağır bir hezimet yaşamıştır. Osmanlı ordusunun kuruluş ve konuşunun yeni baştan düzeltilmesi ve orduya yeni bir ruh ve canlılık verilmesi zorunluluğu doğmuştur. Ardı arkası kesilmeyen iç isyanlar, savaşlar ve iç politikadaki kargaşa orduya da yansımış, Alman ekolünde devam çeşitli sahalardaki ıslahatlara rağmen, orduda arzu edilen muharebe gücüne ulaşılamamıştır. Alman heyetinden istifade etme düşüncesi Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa zamanında daha da güçlü siyasi temaslarla artırılmış, nihayet bu düşünce Sadrazam Sait Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşaların zamanında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 14 Aralık 1913'te General Liman von Sanders başkanlığındaki heyet İstanbul'a gelmiştir. Limon von Sanders'ın başkanlığındaki Alman askerî heyetinin Türkiye'deki sayısı 1914 yılının ilk yarısında 70'e kadar ulaşmıştır.[26]

Ahmet İzzet Paşa'nın istifa etmesiyle Ocak 1914'te Harbiye Nazırı olarak atanan Enver Paşa'nın 1918 yılına kadar devam edecek görevi esnasında orduda başlattığı kapsamlı reformlarla önemli adımlar atılmış, Balkan Harbi'nde başarı gösteremeyenler başta olmak üzere yaşları ilerlemiş olanlar ve sevk idarede başarısız olan 1100 kadar subay emekli edilmiştir.

---

[23] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C III, 6.Kısım (1908-1920), s. 123, 124.

[24] Sultan II. Abdülhamit döneminde Yıldız Sarayı'nda hükümdarın askerî konularda karar almasına yönelik oluşturduğu yüksek askerî organ. Ayrıntılı bilgi için bk.: Gültekin Yıldız, **Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri 1792-1918**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

[25] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** C III, 6.Kısım (1908-1920), s. 131.

[26] Maurice Larchere, **Büyük Harpte Türk Harbi**, C 3, Çev.: Mehmet Nihat, İstanbul, Askerî Matbaa., 1928, s. 147-148.

Böylece ordunun sevk ve idare kadrosu gençleştirilmiştir.[27] Harbiye Nazırı Enver Paşa, ordunun dinamik ve bilgili subay ve komutanların elinde yükseleceğine inanıyordu. Kısa zamanda ordunun sevk ve idaresini kendi elinde toplamış, teşkilatın ve değişimin bütün sorumluluğunu üzerine almaktan çekinmemiştir. Ordunun disiplinine büyük önem veren Harbiye Nazırı, ordu mensuplarını, ordu dışı hiçbir sorun ile uğraşamayacak derecede çok sıkı bir eğitim faaliyeti içine sokmuştur. Bir taraftan inisiyatifi teşvik ederken diğere taraftan da terfi, mükafatlandırma ve cezalandırma kurallarını da kesin bir şekilde uygulamıştır. Harbiye Nezareti teşkilatında yapılan düzenlemeler ile genel kuvvetler, asker alma, seferberlik, kanun ve nizamlar, küçük eğitim ve öğretim işleri Harbiye Nezareti'ne devredilmiştir.

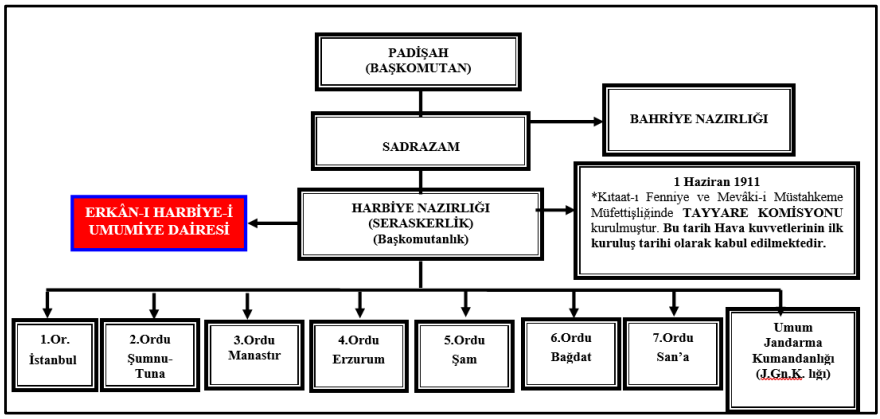

Tablo 3: 1908 Yılından Osmanlı Devleti'nin Yıkılışına Kadar Olan Askerî Teşkilat

Enver Paşa'nın 1914 yılında başlatmış olduğu teşkilat, komuta-kontrol, eğitim, askere alma, seferberlik, silah-teçhizat, araç-gereç, kılı-kıyafet, kanun ve personel hakları alanlarındaki reformalar neticesinde Türk ordusu, Balkan Harbi'nin aksine, Birinci Dünya Harbi'nde imparatorluğun Çanakkale, Doğu-Kafkas, Sina-Filistin-Suriye, Irak, İran, Avrupa (Makedonya, Galiçya, Romanya), Hicaz-Asir-Yemen gibi pek çok coğrafyasındaki cephelerde çok olumsuz şartlara rağmen önemli muharebeler vermiş, büyük kahramanlıklar göstermiştir. Birinci Dünya Harbi başında 38 tümenden meydana gelen ordu teşkilatı savaşın getirdiği zaruret neticesinde 40 tümene kadar çıkmıştır. Gerçekleştirilen reform süreci ile birlikte; taktik seviyeden itibaren başlayan askerî hiyerarşi, stratejik

[27] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Giriş,** Genelkurmay Basımevi, Ankara,1970, s. 175, 176.

seviyede bir başkomutanlık karargâhına dönüşmüştür. Bu dönemde genç subayların ön plana çıkarak Birinci Dünya Harbi'nde önemli sorumluluklar üstlenmeleri özellikle Türk İstiklâl Harbi'nde gerçekleştirilen muharebelerde çok önemli bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgili, tecrübeli ve inisiyatif sahibi bir komuta kademesi harbin kazanılmasındaki ana faktörlerin başında gelmektedir.

2. Türk İstiklal Harbi Döneminde Türk Ordusunun Komuta Yapısı

Birinci Dünya Harbi sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilaf devletleri tarafından Türk ordusunun tasfiyesine başlanmış ve Mayıs 1919'da Türk ordusu; üç ordu müfettişliği (komutanlığı), dokuz piyade kolordusu ve dört süvari alayından ibaret bir kuruluş düzeni içine girmiştir. Kolordular genellikle ikişer piyade tüm eninden ibaret olup, yalnız 3'üncü Ordu kuruluşundaki 15'inci Kolorduda dört piyade tümeni kalmıştır. Birlik olarak anavatanda toparlanmış olan kuvvetler, toplam yirmi piyade tümeninden ibaretti. Bu birlikler ateşkes hükümlerine göre erleri terhis edilmiş, silah ve cephanelerine el konmuş, hareket yeteneğinden yoksun ve muharebe gücünü kaybetmiş olarak zayıf kadrolar haline getirilmiştir.[28]

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi, açılışından çok kısa süre içerisinde 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkarmış *olduğu "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun"* ile yürütme organı olarak İcra Vekilleri Heyeti'ni belirlemiştir. Başlangıçta 11 bakanlıktan ibaret olan heyet içinde Osmanlı Harbiye Nezaretine karşılık olarak *"Müdafaa-i Millîye"* ile *"Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti*" de teşkil edilmiştir.[29]

Günümüzdeki Genelkurmay Başkanlığına karşılık gelen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye teşkilatı, Bakanlar Kurulunun içinde Müdafaa-i Millîye Vekâleti gibi bir *"Bakanlık"* olarak yer almış ve doğrudan TBMM karşı sorumlu hale getirilmiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne Kurmay Albay İsmet (İnönü) Bey, Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ne de Fevzi Paşa (Çakmak) getirilmiştir. Fevzi Paşa tarafından Vekalete bağlı dairelerin

---

[28] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi,** C IV, Kısım I, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.85, 86.; Ayrıntılı bilgi bknz.: Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001.

[29] **T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı MSB Askeri Tarih Arşivi (ATASE Arşivi),** İSH, Kutu No:823, Gömlek:151, Belge No:1.; Ceride-i Resmiye, 7 Şubat 1337, Sahife 4, "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun", Numara:3, Kabul Tarihi: 2 Mayıs 1336.

görevleri belirlenerek kısa süre zarfında faaliyetlerine başlamıştır.[30] Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekaletinin karargâh merkezi ise günümüzde Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü olarak kullanılan Keçiören'deki Ziraat Mektebi olmuştur.[31] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin ana sorumluluğu *"ordunun sevk ve idaresini, seferberliğini, kuruluş ve kadrolarını yapmak olarak belirlenmiş",* askerî faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu bir diğer bakanlık olan Müdafaa-i Millîye Vekâleti'nin ana sorumluluğu ise *"ordunun idare, iaşe, silah, cephane, gereç ve araç ikmali ve noksanlarını tamamlamak"* şeklinde belirlenmiştir. [32]

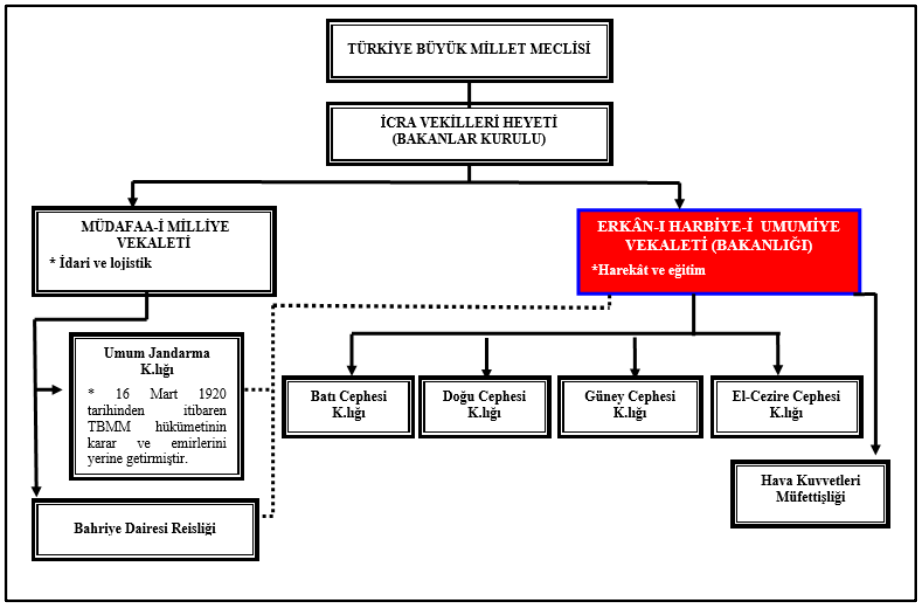

Tablo 4: TBMM Hükümeti (İcra Vekilleri Heyeti) Dönemi (3 Mayıs 1920) Askerî Teşkilat

[30] **T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı MSB Askeri Tarih Arşivi (ATASE Arşivi),** İSH, Kutu No:1010, Gömlek:93, Belge No:93AA

[31] Günümüzde Devlet Meteoroloji İşleri genel Müdürlüğü olarak kullanılan bu bina, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki Heyet-i Temsiliye üyelerinin 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya ilk geldiklerinde, kendilerine tahsis edilen binadır. TBMM Orduları Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletinin Ankara'daki ilk karargâhı olan bu binada Mustafa Kemal Paşa'ya kalacak bir yer ve çalışma odası ayrılmıştır. Türk İstiklal Harbi'nin önemli kararların alındığı bu karargâh binasında pek çok imkânsızlık ve yokluklarla da mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz.: Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C II, Remzi Yayınevi, Ankara, 2020.

[32] **Türk İstiklal Harbi,** C VII, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 226-228.

Osmanlı dönemi Türk ordusu komuta ve teşkilat yapısında ana yönetim makamı olan Harbiye Nezareti ve bunun içinde bir daire olarak Erkânı Harbiye-i Umumiye yer almış iken bu yapıdan farklı olarak TBMM Orduları komuta ve teşkilatında Harbiye Nezaretine karşılık gelen Müdafaa-i Millîye Vekaleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye daha önce ifade edildiği gibi iki bağımsız vekalet/bakanlık olarak Hükümet içinde yer almıştır. Diğer taraftan seferberlik ve savaş halinin getirdiği olağanüstü koşulları da dikkate aldığımızda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti harbin sevk ve idaresinden sorumlu ve tam yetkili makam olarak belirlenmiştir.

İstanbul Hükümeti'ne bağlı Harbiye Nezareti'nden tamamen ayrı ve bağımsız bir şekilde teşkil edilen, Müdafaa-i Millîye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri sadece Ankara Hükümeti ve TBMM'ye karşı sorumlu olmuştur. İstiklal Harbi'nde en yüksek karargâhı olarak Türk ordusunun sevk ve idaresinden sorumlu olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, harbin başarıya ulaşmasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin, harbin sevk ve idaresinin olumlu yönde ilerlemesi bakımından önemli gördüğü teklif ve istekler, TBMM ve İcra Vekilleri Heyetince harbin zorunlu bir gereği sayılmış ve talepleri yerine getirmekte tereddüt göstermemiş, topyekûn harbin prensiplerine uygun ilk önemli adımlar atılmıştır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin daha verimli olarak çalışabilmesi için bir karargâh teşkilat ve kadrosuna ihtiyacı vardı. Mevcut olanaklar göz önünde tutularak bir teşkilât yapılmış ve hazırlanmıştır. Bu kadro ve teşkilat Harekât Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Salih (Omurtak) Bey tarafından hazırlanmış, 15 Aralık 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Kurmay Albay İsmet Bey'e sunulmuştur. Bu taslak kadro ve teşkilat üzerinde yapılan düzeltmelerden sonra tekemmül etmiş bir karargâh çalışması olarak 15 Aralık 1920 tarihinde kabul edilmiştir.

Türk İstiklâl Harbi'ni sevk ve idare eden yüksek karargâh;

-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genelkurmay Başkanı),

-Reis-i Sani (Genelkurmay II'nci Başkanı),

-Harekât Şubesi (1'inci Şube),

-İstihbarat Şubesi (2'nci Şube),

-Umuru Fenniye Şubesi (3'üncü Şube; demiryolu, muhabere ve Deniz Kuvvetleri ile ilgili sorumlulukları yürütmektedir.),

-Eğitim Şubesi (4'üncü Şube; birliklerin eğitimi, askeri okullar, talimgâhlar ve askeri yayınlarla ilgili sorumlulukları yürütmektedir.),

-Menzil ve İkmal Şubesi (5'inci Şube; Lojistik ile ilgili sorumlulukları yürütmektedir.),

-Harita ve Basımevi Şubesi (6'ncı Şube),

-Muamelat-ı Zatiye Şubesi (7'nci Şube; Personel ile ilgili sorumlulukları yürütmektedir.),

- Şifre (8'inci Şube)

-Karargâh Komutanlığı olarak teşkil edilmiştir.[33]

15 Aralık 1920 yılında teşkil edilen bu karargâh yapısında zaman içerisinde değişen ihtiyaçlar dikkate alınarak bazı şubelerde ve şube fonksiyonlarında tensikata gidilmiştir.

Müdafaa-i Millîye Vekâleti teşkilatı da bu dönemde yeniden düzenlenmiş, yapılan ilk çalışma neticesinde;

-Harbiye Dairesi (Ordu Donatım Başkanlığı: Silah, cephane, fennî malzeme, tahkimat, uçak ikmali ve sevkiyat işleriyle ilgili faaliyetleri yürütmektedir.),

-Asker Alma Dairesi (Celp ve terhis, taşıt aracı ikmali ile ilgili faaliyetleri yürütmektedir.),

-Zat İşleri (Personel Başkanlığı; Subay ikmali ve atamaları ile ilgili faaliyetleri kapsamaktadır.),

-Levazım Dairesi (Silah ve cephaneden başka bütün iaşe ve donatımın tedarik ve ikmali işlerini yürütmektedir.),

-Sağlık Şubesi (Sağlık personel ikmali ve sağlık işlerini yürütmektedirler.),

-Veteriner Şubesi (Veteriner, personel ve hayvan ikmali, hayvan sağlık işlerini yürütmektedirler.) şeklinde teşkil edilmiştir.[34] Erkân-ı

[33] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi**, C IV, Kısım I, s.199; İhsan Hün, **age.**, s.104, 105.

Harbiye-i Umumiye Vekaleti karargâhında olduğu gibi Müdafaa-i Millîye Vekâleti teşkilat yapısında da zaman içerisinde değişen ihtiyaçlar dikkate alarak bazı şubelerde ve şube fonksiyonlarında tensikata gidilmiştir.

Erkân-ı Harbiye Umumiye ve Müdafaa-i Millîye Vekaletlerinin teşkilat ve kadro çalışmaları tamamlanıp personel atamaları tamamlandıktan sonra ilk olarak 6 Haziran 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edilerek komutanlığına Ali Fuat Paşa'nın ataması gerçekleştirilmiştir. TBMM Hükümeti tarafından millî ordunun vakit kaybetmeksizin kuruluş çalışmalarına devam edilmiş Ekim 1920'ye gelindiğinde her biri ordu yetkisinde Doğu, Batı ve El-Cezire'den oluşan üç cephe komutanlığı kurulmuş, ayrıca kolordu yetkisinde Adana Cephe Komutanlığı, Kastamonu ve Bolu Dolayları Komutanlığı ile tümen seviyesinde çeşitli birlikler teşkil edilmiştir.[35]

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin 3 Mayıs 1921 tarihli emriyle Güney Cephesi kuruluşundaki birlikler, Batı Cephesi Komutanlığının emrine verilmiş ve Batı Cephesi'nde 2-3 tümen birleştirilerek 4 grup komutanlığı teşkil edilmiştir. Bu düzenlemelere ilave olarak Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde 5 Ağustos 1921 tarihli Kanun[36] ile Başkomutanlık ihdas edilmiş ve TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclisin manevi şahsiyetinde bulunan Başkumandanlık görevini fiilen yerine getirmeye memur edilmiştir. Batı Cephesi Komutanı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olan İsmet Paşa, bu görevini Fevzi (Çakmak) Paşa'ya bırakmıştır. Fevzi Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğini aralıksız olarak 12 Ocak 1944'e kadar devam ettirmiştir. Başkumandanlık Kanunu, 31 Ekim 1921'de, 4 Şubat 1922'de ve 6 Mayıs 1922'de üç kez uzatılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Türk ordularının başkomutanı olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Karargâhında öncelikli olarak ordunun harbe hazırlık sürecini yönetmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde, aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı olan Polatlı Alagöz Köyü'ndeki Başkomutanlık Karargâhında ordunun sevk ve idaresini bizzat deruhte etmiştir.

---

[34] **Türk İstiklal Harbi,** C VII, İdari Faaliyetler, s.229.

[35] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi,** C IV, Kısım I, s.264, 265.

[36] **TBMM Zabıt Ceridesi,** C 12, 1: 62, TBMM Matbaası, Ankara, (5.8.1921), s. 18-19.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 9 Ekim 1921 tarihinde ordu teşkilatında yeni bir düzenlemeye gidilerek ordu komutanlıkları teşkil edilmiştir. Büyük Taarruz öncesi Türk ordusu; Başkomutanlık, Genelkurmay ve Batı Cephesi Karargâhları ile Batı Cephesi (1'inci Ordu, 2'nci Ordu, Süvari Kolordusu, Kuzey Grubu Komutanlığı) Doğu Cephesi, 10'uncu Tümen Komutanlığı, Adana Dolayları Komutanlığı, El-cezire Cephesi Komutanlığı ve Ankara Komutanlığı ana bağlı birliklerden müteşekkil idi.[37]

Türk İstiklâl Harbi dönemi; TBMM Hükümeti tarafından Türk ordusunda taktik ve stratejik seviyede yeniden bir yapılanmanın gerçekleştirildiği, yönetim, teşkilat, bağlantı ve doktriner anlamda Cumhuriyet dönemi millî ordusunun temellerinin atıldığını görmekteyiz. Özellikle harp koşullarının getirdiği olağan üstü şartlar gereği karar almanın ve uygulamanın hayati önem arz ettiği bir dönemde, siyasi mülahazaların etkisinden uzak, Millî Savunma Bakanlığından ayrı ve müstakil bir sevk ve idare makamı olarak Genelkurmay Başkanlığının bu dönemde ortaya çıkışı söz konusu olmuştur. Bu devrede iki makam arasındaki koordinasyon ise TBMM Başkanı ve sonrası süreçte Başkumandanlık müessesesi tarafından sağlanmıştır.

3. Cumhuriyet Dönemi Türk Ordusunun Komuta ve Teşkilat Yapısı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte olağanüstü dönemin koşulları gereği ortaya çıkan bazı uygulamalara ve organlara son verilmiş, kabul edilen yeni anayasa ve yeni kanunlar çerçevesinde askerî alanda da bir dönüşüme gidilmiştir. Bu düzenlemeler içerisinde Türk ordusunun komuta ve teşkilat yapısı da yer almıştır.

Türk İstiklâl Harbi yıllarında harp şartlarının bir gereği olarak TBMM İcra Vekilleri Heyeti'nin içinde bir bakanlık olarak yer alan Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı Kanunla kaldırılmış ve Cumhurbaşkanı adına ordunun barışta emir ve komutasına memur en yüksek askerî makam olmak ve görevlerinde bağımsız bulunmak üzere, Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuştur.[38] Yine bu tarihte Fevzi (Çakmak) Paşa Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisliğine atanmıştır. Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi, Başbakanın inhası ve Cumhurbaşkanının

[37] **Türk İstiklal Harbi,** C VII, İdari Faaliyetler, s.478.

[38] **T.C. Resmî Gazete,** 07 Nisan 1924, Sayı 68; 03 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı "Şer'iyye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun".

onayıyla atanmakta ve görevine ilişkin konularda her Bakanlıkla muhabere edebilmiştir. Aynı Kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde askerî bütçenin sorumluluğunu Müdafaa-i Millîye Vekaletine bırakmıştır. Bu devrede Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, genellikle bir plânlama organı rolü oynamış; harekât, eğitim ve istihbarat konularında Türk Silahlı Kuvvetlerine emir ve komuta etmiş; Müdafaa-i Millîye Vekaleti ise mali, personel, lojistik ve idari hizmetlerini yürütmüştür.

1924 Anayasası, Başkomutanlığın Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi varlığında mündemic olup, Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunacağını; Türk Silahlı Kuvvetlerin emir ve komutasının barışta özel kanuna göre Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi, savaşta da Bakanlar Kurulunun inhası üzerine Cumhurbaşkanınca atanacak zata tevdi edileceğini belirtilmiştir.[39] Millî Savunma hizmetinin ilkelerini çok genel şekilde düzenleyen bu madde, gerek Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bağlantı yeri ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Müdafaa-i Millîye Vekaleti arasındaki ilişkiler konusunda her hangi bir hüküm ve düzenleme getirmemiştir. Dolayısıyla, sözü geçen ilişkiler, 1924 Anayasasının yürürlükte olduğu devrede çeşitli safhalar geçirmiş, değişik şekiller almıştır.

30 Aralık 1924 yılında Cumhuriyet dönemi askeri teşkilatında önemli bir yere sahip olan Bahriye Vekâleti kurulmuştur. Bahriye Vekaleti tıpkı, Müdafaa-i Millîye Vekaleti gibi ayrı bir kuruluş, teşkilat ve kadro yapısına sahip bakanlık olarak teşkil edilmiştir.[40] Donanma eğitim, tatbikat ve denetleme gibi alanlarda Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlanmıştır. Bu teşkilat 16 Ocak 1928 tarihinde lağvedilmiştir.[41] Aynı tarihlerde, 1428 sayılı Kanun ile Müdafaa-i Millîye Vekaleti Müsteşarlığı ve 1199 sayılı Kanunla da bu müsteşarlığa bağlı olarak Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları kurulmuştur. Bu nedenle Türk ordusundaki Kara, Deniz ve Hava birlikleri idari ve lojistik açıdan Bakanlık bünyesindeki bu müsteşarlıklara, harekât ve eğitim açısından ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlanmıştır.

---

[39] **T.C. Resmî Gazete,** 24 Mayıs 1924, Sayı 71; 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı "Teşkilatı Esasiye Kanunu"; Madde 40.

[40] Rasim Ünlü, **Atatürk Dönemi'nde Cumhuriyet Bahriyesinin Oluşumu ve Gelişim Süreci,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 17.

[41] **Cumhuriyetimizin 75'inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** Genelkurmay Basımevi, 1998, Ankara, s. 41.

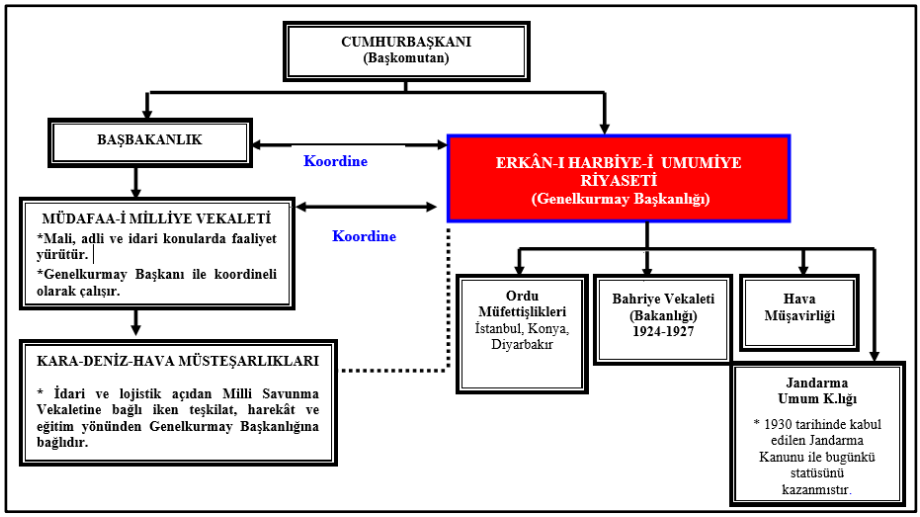

Tablo 5: Cumhuriyet Dönemi ((3 Mart 1924-13 Haziran 1944) Askerî Teşkilat

1928 yılı itibariyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Karargâhı;

-Deniz Muavinliği,

-Hava Muavinliği,

-Birinci Reis Muavinliği: Harekât,

-İkinci Reis Muavinliği: Talim ve Terbiye,

- İstihbarat-Haber Alma,

- Evrak ve Şifre olmak üzere görevlerini yerine getirmek üzere teşkilatlandırılmıştır.[42]

1935 yılında Türk ordusundaki rütbe isimlerinin yeni Türkçe karşılıklarının kullanılmasına başlanmasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin adı Genelkurmay Başkanlığı olarak değiştirilmiştir.[43]

İkinci Dünya Harbi döneminde Genelkurmay Başkanlığı ve bağlantısında yer alan komutanlıkların teşkilatlarında bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. Harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren hava birliklerinin, tek bir komuta

[42] İhsan Hün, **age.**, s.110.

[43] **T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi,** Askeri Rütbelerin Karşılıklarını Göstermek Üzere Hazırlanan Cetvelin Tasdiki., Kutu/Gömlek/Sıra No 53/25/11.

altında toplanmasına karar verilmiş ve bu amaçla 23 Ocak 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının emriyle Hava Kuvvetleri bir kuvvet komutanlığı olarak teşkil edilmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanlığının bu teşkilatlanmasında, sadece muharip hava birlikleri Hava Kuvvetleri Komutanlığına, lojistik destek birlikleri Millî Savunma Bakanlığına, eğitim kuruluşları da Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır. Hava Kuvvetlerinin, Hava Kuvvetleri Komutanlığı ismini aldıktan sonra komutanlığına da 18452 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 27 Ocak 1944 tarihinde ilk olarak Tümgeneral Zeki Doğan atanmıştır.[44]

İkinci Dünya Harbi sonunda 5 Haziran 1944 tarihinde çıkartılan yeni bir kanun ile Genelkurmay Başkanlığının 429 sayılı Kanuna göre sahip bulunduğu bağımsız statüsü değiştirilmiş ve bu makamı Başbakanlığa bağlamıştır.[45] 4580 sayılı Kanuna göre, barışta Genelkurmay Başkanlığı, Başbakana bağlı ve sorumlu hale gelmiştir. Buna paralel olarak Başbakan da, barışta Genelkurmay faaliyetlerinden, barış ve savaşta harp kuvvetlerinin emir ve komutası işlerinden Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı sorumlu olmuştur. Öte yandan, Genelkurmay Başkanının atanma usulünde de değişiklik yapılmış ve Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla atanacağı belirtilmiştir.

4580 sayılı Kanunun çıkarılmasında, Genelkurmay Başkanlığının bağımsız durumunun uygulamada doğurduğu mahzurlar rol oynamış ve bu makamın *"Çok şümullü olan uzun hazar yıllarındaki çalışmalarda, icap eden işlerdeki aksamalardan dolayı"* Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı sorumlu olan yetkili bir makama bağlanmasının zaruri olduğu sonucuna varılmıştır. Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlanışında ise, Genelkurmayın memleketin topyekûn savaşa hazırlanması bakımından bütün Devlet teşkilâtının faaliyetleriyle ilgili teknik bir ihtisas heyeti ve makamı olması ve diğer Bakanlıklarla müştereken çalışıp ortaya koyacağı birçok işlerinin bulunması gibi sebepler göz önünde bulundurulmuştur.

---

[44] **T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi,** Hava Kuvvetleri Komutanlığına Tümg. Zeki Doğan'ın Tayini., Kutu/Gömlek/Sıra No 165/4/4; Deniz Kurt vd., **Kuruluşundan Günümüze Hava Kuvvetleri Tarihi**, C 2, Ankara, 2020, s.332, 334.

[45] **T.C. Resmî Gazete,** 13 Haziran 1944, Sayı 5729; 5 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı "Genelkurmay Başkanlığının Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun".

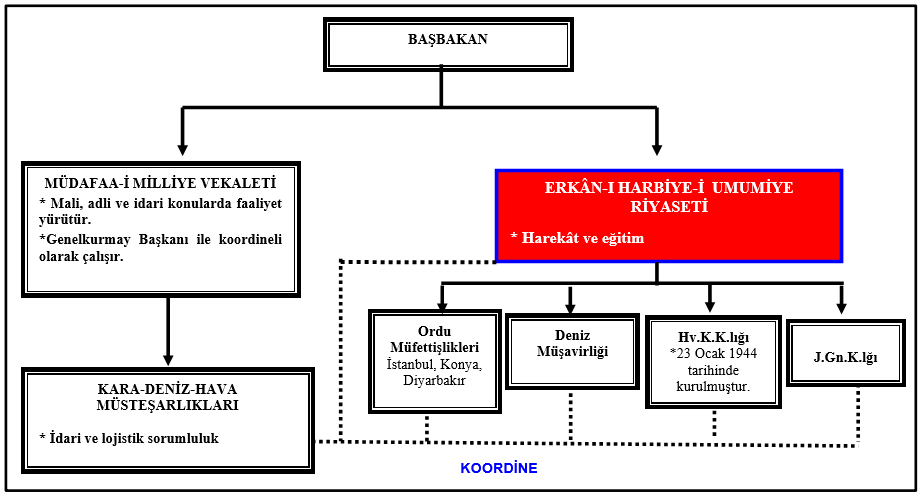

Tablo 6: 13 Haziran 1944-30 Mayıs 1949 Dönemi Askerî Teşkilat

Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlı hale getirildiği bu dönemde Millî Savunma Bakanlığı, personel, ikmal ve idare hizmetlerini yürütmeye devam etmiştir. 4580 sayılı Kanunun getirdiği bu sistem uzun ömürlü olmamış ve 30 Mayıs 1949 tarih ve 5398 sayılı *"Millî Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun"* ile Genelkurmay Başkanlığının bağlantı durumu tekrar değiştirilmiştir.[46] 5398 sayılı Kanunun getirdiği en önemli değişiklik, Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanmasıdır. Bu kanunun hükümlerine göre, Cumhuriyet Ordusunun hazırlanması ve idaresiyle ödevli ve bu işlerden barışta ve seferde sorumlu olan Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ile Bakanlık müsteşarının, idaresi altındaki daireleri ihtiva etmektedir. Millî Savunma Bakanlığı, Cumhuriyet Ordusunun personel, haber alma, harekât, eğitim, seferberlik ve ikmal işlerini Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla, bunların dışındaki hizmetlerini de müsteşarlık vasıtasıyla yürütecektir.[47] Genelkurmay Başkanının atanması ve değiştirilmesi ise, Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla gerçekleştirilecektir. Ayıca kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanları ile ordu müfettişleri ve diğer orgeneral ve oramiraller gibi Türk Silahlı Kuvvetlerindeki yüksek komuta kademesinin belirlenmesi ise Genelkurmay Başkanının mütalâası

[46] **T.C. Resmî Gazete**, 3 Haziran 1949, Sayı 7223; 30 Mayıs 1944 tarih ve 5398 sayılı "Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun".

[47] Hüsnü Özlü, "Müdafaa-i Milliye Vekâleti Maddesi" **Atatürk Ansiklopedisi:** internet Adresi: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/erkan-i-harbiye-mektebi/?pdf=3678.

alınarak Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla tayin ve tebdil olunacak şeklinde düzenlenmiştir.

1949 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri teşkilatında çok önemli bir değişiklik ise kuvvet komutanlıklarının teşkil edilmesi olmuştur. 1944 yılında ilk defa kuvvet komutanlığı statüsüne kavuşan Hava Kuvvetleri Komutanlığında sonra 1 Temmuz 1949 tarihinde Kara Müsteşarlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığına, Deniz Müsteşarlığı ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığına dönüştürülmüştür. Böylece Genelkurmay Başkanlığı bağlantısı altında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarından meydana gelen bir teşkilat ve emir ve komuta yapısı tesis edilmiştir.

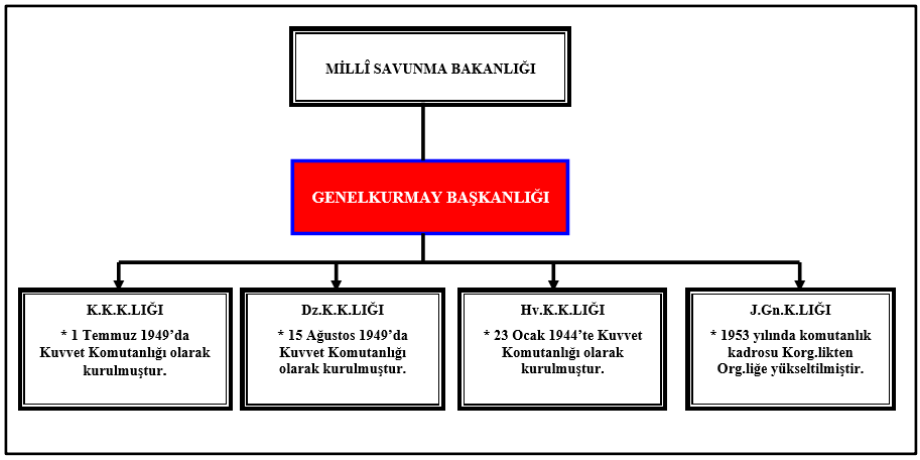

Tablo 7: 30 Mayıs 1949- 27 Mayıs 1960 Dönemi Askerî Teşkilat

1949 yılında yapılan bu düzenlemeler 1961 Anayasası ile yeniden değiştirilmiştir. 1961 Anayasasına göre; millî güvenlik ve Türk Silahlı Kuvvetlerin harbe hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı Bakanlar Kurulunu sorumlu kılınmıştır. Ayrıca Anayasa'da Genelkurmay Başkanının, Silahlı Kuvvetlerin Komutanı olduğu belirtilmiş; kendisinin Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı, görev ve yetkilerinin kanunla düzenleneceğini ve Genelkurmay Başkanının bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumlu olacağını ifade edilmiştir.[48] 1924 Anayasası Genelkurmay Başkanını barışta Silahlı Kuvvetlerin emir ve komutası ile görevlendirmiş, seferde ise bu görevi, Bakanlar Kurulunun inhası üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanacak bir

[48] **T.C. Resmî Gazete,** 20 Temmuz 1961, Sayı 10859; 9 Temmuz 1961 tarih ve 334 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" Madde 110 (Millî Savunma/Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı).

kişiye tevdi etmeyi emretmiş bulunmakta idi. 1961 Anayasası ise, barış ve sefer ayrımı yapılmaksızın *"Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlerin Komutanıdır"* demektedir. Bu suretle savaşın başlangıcında muhtemel bir komutan değişikliğini ve bunun yaratabileceği mahsurları ortadan kaldırmıştır.

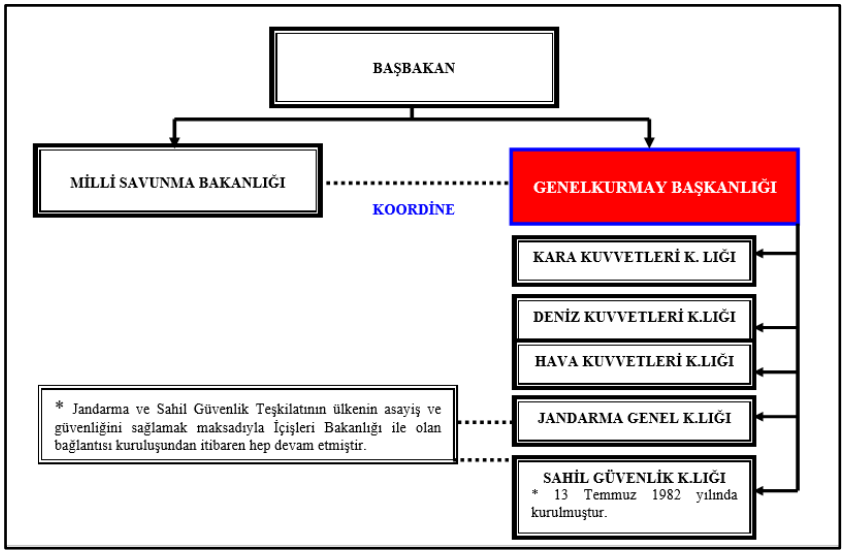

Tablo 8: 1961'den 2016 Yılına Kadar Olan Askerî Teşkilat

Anayasanın bu hükmünde ifade edilen ve Genelkurmay Başkanının görev ve yetkilerini düzenleyen kanun ise hemen çıkarılamadığı için Genelkurmay Başkanlığını, Millî Savunma Bakanlığına bağlayan 30 Mayıs 1949 tarih ve 5398 sayılı Kanunun ilk üç maddesini, Anayasa Mahkemesi 14 Nisan 1966 tarihli kararıyla iptal etmiştir. Genelkurmay Başkanının görev ve yetkilerini Anayasaya uygun şekilde düzenleyen bir kanun ise 1970 yılında çıkarılmıştır.[49]

Bu Kanun'a göre;

"I- Kuruluş ve komutanlık:

Madde 1- Silahlı Kuvvetlerin teşkilâtı, kendi kuruluş ve kadrolarında gösterilir. Genelkurmay Başkanı, barışta ve savaşta Silahlı Kuvvetlerin Komutanıdır.

[49] **T.C. Resmî Gazete,** 7 Ağustos 1970, Sayı 13572; 31 Temmuz 1970 tarih ve 1324 sayılı "Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine ait Kanun."

II- Görev, yetki ve sorumluluk:

Madde 2- Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında; personel, istihbarat, harekât, teşkilât, eğitim, öğretim ve lojistik hizmetlerine ait ilke ve öncelikler ile ana programlarını tespit eder. Bunlardan; a) istihbarat, harekât, teşkilât, eğitim, öğretim ve tedarik dışındaki lojistik hizmetlerin; Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri komutanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığına bağlı kuruluşlar ile uygulanmasını sağlar.

b) Personel hizmetleri, özel kanunlarına göre yürütülür.

c) Lojistik tedarik hizmetleri için, tespit etmiş olduğu ilke, öncelik ve ana programları, bu hizmetleri yürütecek olan, Millî Savunma Bakanlığına bildirir.

Madde 3- Uluslararası yapılacak anlaşma ve antlaşmaların askerî yönlerinin tayininde ve uygulama esaslarının tespitinde Genelkurmay Başkanının mütalâası alınır. Gerektiğinde bu toplantılara katılır veya temsilci gönderir.

Madde 4- Genelkurmay Başkanı; şahsen veya yetkili kılacağı kişi ve kuruluşlarla, görev ve yetkilerine ait konularda, ilgili bakanlıklar, daireler ve kurumlar ile doğruca yazışma yapabilir ve temaslarda bulunabilir.

Madde 5- Genelkurmay Başkanına özel kanunlar ile verilen görev ve yetkiler saklıdır.

Madde 6- Genelkurmay Başkanı, hizmetlerin yürütülmesinde Millî Savunma Bakanlığı ile iş birliği yapar.

Madde 7-Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur.

III -Atanma:

Madde 8-Genelkurmay Başkanı; Kara, Deniz veya Hava Kuvvetleri Komutanlığını yapmış general ve amiraller arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanır. Genelkurmay Başkanının başka bir göreve atanması veya emekliye ayrılması, atanmasındaki usule göre yapılır. Genelkurmay Başkanlığının boşalması halinde, en geç 45 gün içinde atanma yapılır" şeklinde düzenlenmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı Karargâh teşkilatında yer alan altı başkanlık (personel, istihbarat, harekât, plan ve prensipler, lojistik ve muhabere) korgeneral seviyesine yükseltilerek yeniden düzenlenmiştir. Bu karargâh başkanlıklarına ilave olarak Genelkurmay Karargâhı içinde Harp Tarihi

Dairesi de yer almıştır. 1967 yılında Harp Tarihi Dairesi korgeneral seviyesinde karargâh başkanlığına dönüşmüş ve adı da Harp Tarihi Başkanlığı olmuş ve 1978 yılında adı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) olarak değiştirilmiştir.[50]

1961 Anayasası ve 1970 tarihli *"Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine ait Kanun"* ile Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlıkları ve Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlıklarından meydana gelen teşkilat yapısı ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin emir ve komuta yapısı 2016 yılına kadar devam etmiştir. 15 Temmuz menfur darbe teşebbüsü sonrası Türk Silahlı Kuvvetlerinin emir-komuta yapısı ile kuruluş ve teşkilatını düzenleyen 1324 sayılı Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun ve 5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun'da değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; 1324 sayılı Kanunun 1. maddesi *"Genelkurmay Başkanlığı teşkilatı kendi kuruluş ve kadrolarında gösterilir. Kuvvet Komutanlıkları bu teşkilat dışında yer alır ve teşkilatları, Millî Savunma Bakanlığı kadro ve kuruluşunda gösterilir."* şeklinde değiştirilmiştir.[51] Daha önceden Genelkurmay Başkanlığı teşkilatı içinde yer alan Kuvvet Komutanlıkları bu çok önemli değişiklikle Millî Savunma Bakanlığı teşkilatına dahil edilmiştir. Teşkilat ve idari açıdan Genelkurmay Başkanlığı kuruluşundan çıkarılan Kuvvet Komutanlıkları harekât ve istihbarat açısından mevcut Anayasa ve yasalar çerçevesinde Genelkurmay Başkanlığının sevk ve idaresindedir. Genelkurmay Başkanlığı Karargâhının bazı fonksiyonları da daha geniş bir şekilde teşkilatlanan Millî Savunma Başkanlığı bünyesine dahil edilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı daha önceden bir kısmı Genelkurmay Karargâhı, bir kısmı ise doğrudan Kuvvet Komutanlıkları sorumluluğunda devam eden personel, lojistik, eğitim ve proje yönetim konularında asli karar verici makama dönüşürken Genelkurmay ise daha ziyade harekâtlardan sorumlu müşterek karargâha dönüşmüştür. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetim makamı olarak Millî Savunma Bakanlığının bugünkü teşkilat ve komuta yapısı 1949 yılında tesis edilen yapı ile de bazı benzerlikler göstermektedir.

[50] **Cumhuriyetimizin 75'inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 46.

[51] **T.C. Resmî Gazete,** 5 Mart 2021, Sayı 31414, "Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik yapılmasına Dair Kanun".

4. Günümüzde Genelkurmay Başkanının ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Görevleri

1982 Anayasa'nın 5'inci maddesinde, *"Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak"* Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel amaç ve görevleri arasında sayılmıştır. Söz konusu hüküm ile devlete yüklenen görevlerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak, Anayasa'nın 117'nci maddesinde millî güvenliğin sağlanması düzenlenmiştir. Bu düzenlemede, *"Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumlu"* olduğu; Genelkurmay Başkanı'nın, *"Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına"* yerine getireceği, *"görev ve yetkileri"*nin kanunla düzenleneceği hükme bağlanmıştır. [52]

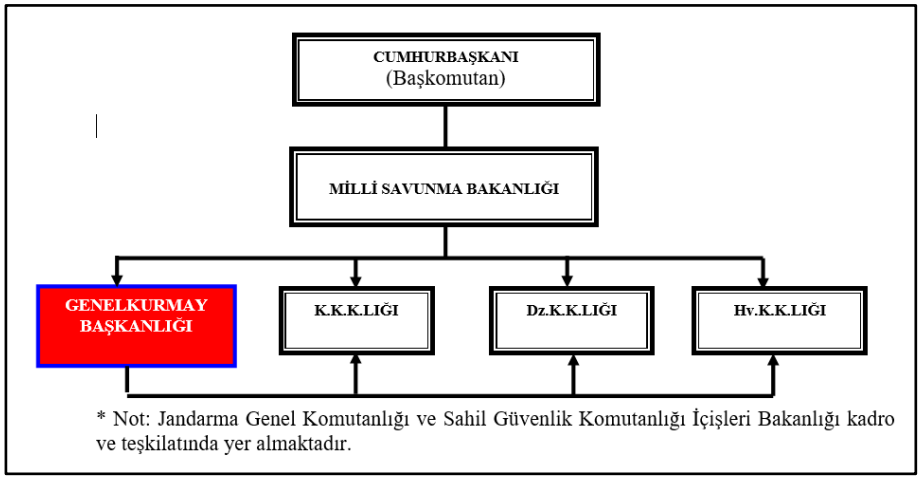

Tablo 9: 2023 yılındaki Askerî Teşkilat

Bu hüküm doğrultusunda, 1324 Sayılı Genelkurmay Başkanı'nın Görev ve Yetkilerine Ait Kanun'da Genelkurmay Başkanı'nın;

"Silahlı Kuvvetlerin Komutanı" olduğu, (Md. 1)

"Millî Savunma Bakanlığının görevleri saklı kalmak kaydıyla; Silahlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında, personel, istihbarat, harekât, teşkilat,

[52] **T.C. Resmî Gazete,** 20 Ekim 1982, Sayı 17844; 2709, 18 Ekim 1982 tarihli ve 2709 sayılı Kanun, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.; https://www.tsk.tr (TSK Hakkında/Teşkilat Yapısı/Görevi) E.T.:15.07.2023.

eğitim, öğretim ve lojistik hizmetlerine ait ilke ve öncelikler ile ana programlarını tespit edeceği", (Md. 2)

"Görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumlu" olduğu (Md. 7) belirtilmiştir.

Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetlerinin temel görevi;

211 Sayılı TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35'inci maddesinde *"Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır."* 211 Sayılı TSK İç Hizmet Kanunu'nun 36'ncı maddesinde ise *"Silahlı Kuvvetler, harp sanatını öğrenmek ve öğretmekle vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lazım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır"* şeklinde tanımlanmıştır.[53]

Bu görevlere ilave olarak Türk Silahlı Kuvvetleri; 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 11/D Maddesi ile valilerin, *"ilde çıkabilecek veya çıkan olayların, emrindeki kuvvetlerle önlenmesini mümkün görmedikleri veya önleyemedikleri; aldıkları tedbirlerin bu kuvvetlerle uygulanmasını mümkün görmedikleri veya uygulayamadıkları takdirde, diğer illerin kolluk kuvvetleriyle bu iş için tahsis edilen diğer kuvvetlerden yararlanmak amacıyla, İçişleri Bakanlığından ve gerekirse Jandarma Genel Komutanlığının veya Kara Kuvvetleri Komutanlığının sınır birlikleri dahil olmak üzere en yakın kara, deniz ve hava birlik komutanlığından mümkün olan en hızlı vasıtalar ile müracaat ederek"* yardım talebinde bulunmaları halinde kamu düzenini bozan her türlü toplumsal olayın engellenmesi maksadıyla kolluk güçlerine destek olmakla mükelleftir. [54]

Aynı kanunun yine 11/J Maddesi ile *"Genel kolluk kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetlerini aşan durumlarda terörle mücadele için gerekli olması veya terör eylemlerinin kamu düzenini ciddi şekilde bozması hâlinde, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla"* Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevlendirilmesi durumunda, 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununda belirtilen yetkiler ile kolluk kuvvetlerinin

---

[53] **T.C. Resmî Gazete**, 9 Ocak 1961, Sayı 10702, 4 Ocak 1961 tarihli ve 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu.; https://www.tsk.tr (TSK Hakkında/Teşkilat Yapısı/Görevi) E.T.:15.07.2023.

[54] https://www.tsk.tr (TSK Hakkında/Teşkilat Yapısı/Görevi) E.T.:15.07.2023.

genel güvenliği sağlamada sahip olduğu yetkileri kullanarak verilen görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Benzer şekilde, *"Memleketin umumi emniyet ve asayiş işlerinden"* sorumlu İçişleri Bakanı'nın, *"bu işleri, kendi kanunları dairesinde hareket eden Emniyet Umum Müdürlüğü ile Umum Jandarma Komutanlığı ve icabında diğer bütün zabıta teşkilatı vasıtası ile ifa"* edeceği ve "*lüzum halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile ordu kuvvetlerinden"* istifade edeceğine yönelik 3201 Sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'nun 1'inci maddesi uyarınca, *"umumi emniyet ve asayiş işlerinde"* kolluk güçlerine destek sağlamak ve *"Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması"* nedeniyle ilan edilen olağanüstü hal üzerine, 2935 Sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nun 21 ve 22'nci Maddeleri uyarınca valilerin *"askerî birliklerden yardım istemesi halinde"*, yardım istenen askerî birlikler *"Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununda belirtilen yetkiler ile kolluk kuvvetlerinin genel güvenliği sağlamada sahip olduğu yetkileri kullanarak"* olayların önlenmesinde kolluk güçlerine destek olmaktadır. Yer sarsıntısı, yangın, su basması, yer kayması, kaya düşmesi, çığ ve benzeri tabii afetlere 211 Sayılı İç Hizmet Kanunu Md.112 ve 7269 Sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun Md.7 çerçevesinde yapılan yardımlara destek vermekte ve 3497 Sayılı Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun Md.2 uyarınca kara sınırlarını korumak ve güvenliğini sağlamaktadır.[55]

[55] https://www.tsk.tr (TSK Hakkında/Teşkilat Yapısı/Görevi) E.T.:15.07.2023.

SONUÇ

Türk ordusunun Cumhuriyet döneminde, komuta yapısı ve teşkilat yapısındaki dönüşüm incelendiğinde, bu dönüşümün Genelkurmay Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin görev ve sorumlulukları çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Türk ordusunun Başkomutanlık karargâhı olan Genelkurmay Başkanlığının en önemli görevi, Türk Silahlı Kuvvetlerini her an bir harbe veya bir krize müdahalede hazır halde olmasını sağlamaktır. Harbe hazırlıkla birlikte önemli olan bir diğer husus ise harbin sevk ve idare edilmesidir. Bir ülkenin millî güvenliği ve olağanüstü durumlarda karşı karşıya kaldığı krizlerde diğer kamu kurum ve kuruluşları ile koordinasyon içerisindeki silahlı kuvvetlerin görev ve sorumluluğu dahilinde süreci doğru bir şekilde yönetimi, ancak iyi işleyen bir emir ve komuta sistemi ile mümkündür.

Ordunun emir- komuta yapısı içinde cereyan eden bu fasılalar milletlerin mukadderatına doğrudan etki eden durumlardır. Geçmiş dönemin yaşanmışlıkları iyi analiz edildiğinde harbe hazırlığın ve harbin prensipleri ile krizin yönetimindeki esasların çok fazla değişiklik göstermediği görülecektir. Harbin ve olağanüstü koşulların doğasında var olan sis, sürtüşme, bulanıklık, belirsizlik geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de bir ordunun görev alanına çözülmesi gereken problem sahaları olarak mutlaka tesir etmektedir.

Her ordunun yönetimi ve askerî konsepti hiç kuşkusuz kendine özgü koşullar içermektedir. Ama kurumların geçmişten gelen askerî kültürü, askerî teknik ve teknolojinin geldiği seviye, sevk ve idaredeki temel doktrinler ve yasalar silahlı kuvvetlerin yönetim esaslarını belirleyen ana faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin özellikle Cumhuriyet döneminde geçirmiş olduğu dönüşüm, onun çağdaş bir organizasyona dönüşmesinde çok önemli mesafeler almasına olanak sağlamıştır. Türk ordusunun sevk ve idaresinde, değişiminde mesuliyet taşıyan ve askerî hiyerarşinin en tepesindeki organ olan Genelkurmay Başkanlığı, Cumhuriyet tarihi içinde bağlantı, teşkilat ve salahiyetleri itibariyle önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu değişim ve dönüşümün, Türk Silahlı Kuvvetlerinin sevk ve idaresinde herhangi bir zafiyete neden olmadığı sürece gerçekleşmesi son derece olağandır. Nitelikli personeli, disiplin anlayışı, harekât kabiliyeti ve sahip olduğu silah sistemleri açısından, bugün dünyanın en saygın orduları arasında yer alan Türk Silahlı Kuvvetleri, teşkilat ve komuta yapısı ile çağın getirdiği değişime karşı her dönemde büyük adaptasyon yeteneği göstermiştir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, tarih boyunca hür ve bağımsız yaşayan Türk milleti, daima kudretli ordulara sahip olmuştur. Fetihler döneminde, parlak zaferler kazanan kahraman Türk askerleri, barışta milletin ve devletin güven içinde hayatını idâme ettirmesini sağlamıştır. Atatürk'ün 1938 yılında Türk Ordusu'na mesajında *"Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferle beraber medeniyet nurları taşıyan Kahraman Türk Ordusu! Memleketini en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felaket ve musibetlerden ve düşman istilasından nasıl korumuş ve kurtarmış isen, Cumhuriyetin bugünkü feyizli devrinde de, askerlik tekniğinin bütün modern silah ve vasıtalarıyla mücehhez olduğun halde, vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur".* Diyerek ifade ettiği gibi başlangıçtan günümüze kadar Türk Silahlı Kuvvetleri sahip olduğu insan gücünü, köklü eğitim ve yüksek moral niteliklerini, teşkilat ve komuta kontrol sistemlerini geliştirerek, sağlam bir birlik ruhu yaratma ve sürdürme yeteneğini sağlam bir emir ve komuta yapısı içerinde daima korumuş ve korumaya da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı MSB Askeri Tarih Arşivi (ATASE Arşivi)

TC. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

TBMM Kütüphane ve Arşivi

2.Kitap ve Makaleler

Ahmet Cevdet, Tarih-i Cevdet Osmanlı Tarihi, C.XII, Matbaa-i Osmani, Dersaadet, 1309, 1974.

Aydemir, Şevket S., **Tek Adam**, C II, Remzi Yayınevi, Ankara, 2020.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Giriş, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1970.

Clausewitz Carl von, **Savaş Üzerine**, Çev.Selma Koçak, Doruk Yayımcılık, İstanbul 2011.

Cumhuriyetimizin 75'inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Çadırcı, Musa, "Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1791-1869)", Birinci Askeri Tarih Semineri, **Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.

Gömeç, Sadettin, "Eski Türk Ordusunun Genel Mahiyeti", 12'nci Türk Askeri Sempozyumu Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, 20-22 Mayıs 2009, **Bildiriler,** Ankara, 2009.

Hün, İhsan, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşkil Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Yay., İstanbul, 1952.

İskora, Muharrem M., **Türk Ordusunda Kurmaylık (Erkân-ı Harbiye Tarihçesi),** Harp Akademileri Matbaası, Ankara 1944.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.

Koca, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", **Türkler,** C 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Kurt, Deniz-Pehlivan, Yavuz- Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Hava Kuvvetleri Tarihi**, C I, Ankara, Hava Basımevi, 2020.

Larchere, Maurice, **Büyük Harpte Türk Harbi**, C 3, Çev.: Mehmet Nihat, İstanbul, Akerî Matbaa, 1928.

Mahmut Şevket Paşa, **Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi**, C II, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325.

Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl 1826-1976, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü Yay., 1976.

Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, TDAV Yay., Ankara, 1988.

Özlü, Hüsnü, "Erkân-ı Harbiye Mektebi Maddesi", **Atatürk Ansiklopedisi.**

Özlü, Hüsnü, "Müdafaa-i Milliye Vekâleti Maddesi", **Atatürk Ansiklopedisi.**

Pakalın, Mehmet Z., **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** C III. MEB Yay., İstanbul, 1993.

Taşağıl, Ahmet, "İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu" **Eskiçağdan Modern Çağ'a Ordular**, İ.Ü. Fen-Ede. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, Yay., İstanbul, 2008.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C III, 1.Kısım (1299-1451), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C III, 5.Kısım (1793-1908), Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C III, 6.Kısım (1908-1920), Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi, C IV, Kısım I, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Türkmen, **Zekeriya, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001.

Ünlü, Rasim, **Atatürk Dönemi'nde Cumhuriyet Bahriyesinin Oluşumu ve Gelişim Süreci**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1996.

Yıldız, Gültekin, **Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri 1792-1918**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Yücel, Ali -Sevim, Ali, **Türkiye Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995.

3. İnternet Kaynakları

https://www.tsk.tr (TSK Hakkında/Teşkilat Yapısı/Görevi) E.T.:15.07.2023.

CUMHURİYET TARİHİ VE ATATÜRK ARAŞTIRMALARINDA YENİ BİR KAYNAK: "TÜRK SİNEMASI"

Derya GENÇ ACAR*

Özet

Geniş kitleler üzerindeki etkisi ve kolay ulaşılabilirliği nedeniyle günümüzün en yaygın sanat dallarından biri olan sinema, geçmişi yeniden inşa eden ve şekillendiren ama aynı zamanda içinde bulunduğu dönemin ekonomik, siyasi ve sosyal koşullarının bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel tarih anlayışının aşıldığı 1970'li yıllarla beraber bireye ve topluma dair birçok başlığın araştırma konusu haline gelmesi, sinemayı da yeni bir alan olarak bu alana dâhil etti. Böylece sinema, tarih yazımı açısından önemli bir araştırma alanı haline geldi.

Türkiye'de I. Dünya Savaşı yıllarında ordu merkezli olarak başlatılan sinema faaliyeti, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze özel sektör eliyle yürütülmüştür. Tarihsel süreçte Türk sineması, Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısına paralel bir seyir izlemektedir. Bu yönüyle de her geçen yıl daha fazla çalışmaya konu olmaktadır. Sinema tarih yazımı başlangıçta gazete ve dergilerde başlamış ilerleyen dönemde disiplinler arası geçirgenlikle farklı akademik alanlarda yer almıştır. 1980'li ve 90'lı yıllarda ise bir taraftan iletişim fakültelerinin artışı, diğer taraftan tarih biliminin bu alana ilgi duymaya başlaması sinema-tarih arasındaki ilişkiyi her geçen gün arttırmıştır. Günümüzde akademik dünyada ortaya konan çalışmalar Cumhuriyet ve Atatürk araştırmalarına yeni bir boyut getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada Cumhuriyet'in yüz yıllık döneminde Türk sinemasının yeni bir kaynak olarak gündeme gelmesiyle ortaya konan literatürün eleştirel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Tarih-sinema üzerine kurulmuş bu yeni hattın, Cumhuriyet ve Atatürk araştırmaları bağlamında gündeme getirdiği konu başlıkları, niteliği ve yönü hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca araştırmanın söz konusu alanda çalışma yapacak olanlara ilk elden veri sunması bir diğer amacıdır. Araştırmanın sayısal olarak çok sayıda eseri kapsaması bütün kaynakların değerlendirilmesini imkânsız kılmaktadır.

* Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, drygncacar@hotmail.com.

Dolayısıyla buradaki sınırlılığın farkında olarak gerek akademik dünyada yapılmış gerekse araştırma kapsamında ortaya çıkmış önemli, güncel ve yol gösterici tarihi kaynaklar üzerinden hareket edilecektir. Gelinen noktada bu çalışmanın sinema tarihi özelinde yapılan çalışmaların izini sürmesi ve toplu bir bakış açısı sunması ya da yapılmamış olanın tespit edilerek nedenleri üzerinde düşünmek için ufuk açıcı olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Cumhuriyet, Atatürk, Literatür, Araştırma, Film.

A NEW SOURCE IN THE HISTORY OF REPUBLIC AND ATATURK STUDIES: "TURKISH CINEMA"

Abstract

Cinema is one of the most prevalent art forms of today due to its ability to influence large audiences and its easy accessibility. It not only reconstructs and shapes the past, but also reflects the economic, political, and social conditions of the time in which it is created. In the 1970s, when the traditional understanding of history was challenged, many topics related to individuals and society became the focus of research. Thus, cinema has become an important field of study in terms of historiography.

Cinema in Turkey was initially launched by the military during World War I, but since the founding of the Republic, it has been mainly driven by the private sector. The history of Turkish cinema runs parallel to the country's political, social, and economic developments. As such, Turkish cinema has become an increasingly popular topic of study over the years. Historiography of Turkish cinema was first explored in newspapers and magazines and has since been examined by various interdisciplinary academic fields. In the 1980s and 1990s, the rise in communication faculties, coupled with an increased interest in history, led to a growing connection between cinema and history. Today, studies in the academic world aim to bring a new dimension to the studies of the Republic and Atatürk.

This study offers a critical evaluation of the literature on Turkish cinema as a new source for understanding the one hundred years of the Republic. It provides information on the topics, nature and direction of the history-cinema field in the context of Republic and Atatürk studies. Additionally, this study aims to provide first-hand data for those interested in this field. Given the large number of works available, it is not feasible to evaluate every source. Therefore, the study will focus on important and current historical sources produced both in the academic world and as part of research efforts. Through this approach, the study aims to trace the history of cinema studies and offer a collective perspective, while also identifying areas where further research is needed.

Keywords: Turkish Cinema, Republic, Atatürk, Literature, Research, Film.

GİRİŞ

Sinematografi (cinematographie) sözcüğünün kısaltılmış hali olan sinema, çağına tanıklık eden, döneminin ruhunu yansıtan aynı zamanda geniş kitlelere seslenebilmesi yönüyle de en yaygın ve güçlü sanat dallarından biridir. Günümüzde izleyicinin yalnız salonlarda değil Netflix, Amazon Prime, Disney Plus (+), Blue TV gibi dijital platformlarda binlerce filme kolaylıkla erişilebildiği sinema, hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.[1] Nitekim aboneliğe bağlı bu dijital şirketlerin hatırı sayılır ölçüde film arşivi söz konusu olduğu gibi kendileri de birçok uzun metrajlı film ya da dizi yapımı gerçekleştirmektedirler. Gelinen noktada sinema, 21. yüzyılın görsel/ işitsel medyası bir alan olarak "tarih"i yansıtma gayretlerinin ötesine geçirerek; farklı yönleriyle yeniden ele alındığı, her türlü eleştirinin getirebildiği ve buna koşut olarak çarpıtabildiği bir alan olarak karşımıza çıkarmaktadır.

"Tarih" ile sinema ilişkisi sinemanın ilk yıllarından itibaren kurulmuş; tarih sinemanın ana malzemelerinden biri olarak Atilla Dorsay'ın deyimiyle "…Sinemanın bol malzeme sağlamaya adeta yağmalamaya sıvandığı geniş, uçsuz-bucaksız bir alan"[2] haline gelmiştir. Günümüzde Yahudi soykırımının hemen tüm dünyaca bilinmesinde sinemanın payı tartışılmazdır.[3] Ya da Ermenilerin Türkiye'yle siyasi bir hesaplaşmaya döndürdükleri "soykırım" iddialarının önemli bir ayağını sinema oluşturmaktadır. Bu platformda Türklerin imajını hedef alan filmler- Ararat (2002), Tarla Kuşu Çiftliği (2007), The Promise (2016)[4]- yapılarak iddialar sürekli yinelenmekte, provoke edilmektedir.

Sinema işlediği konular ve geçmişi itibariyle bugün toplumbilimleri açısından önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi filmler geçmişi yeniden kurgularken bir dönem içinde üretilen yapımlar dili,

---

[1] Netflix 190'dan fazla ülkede 232,5 milyoon ücretli üyelik ile en çok abone olunan üst düzey video akış hizmetidir. Netflix yaygın çeviri ağıyla ülkelere göre dil seçeneği sunmakta, her ülkede izlenen listeyi sürekli bir şekilde ana ekranında göstererek izleyiciyi de yönlendirmektedir. Ayrıca film izleme algoritması izlediğiniz filmlerin benzerlerini ana ekranınıza taşıyarak benzer türde hiç görmediğiniz filmleri izlemenizi mümkün kılıyor. www.vikipedia.com.tr alıntılanma tarihi 4.07.2023.

[2] Atilla Dorsay, **Sinema ve Çağımız 1**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s.191.

[3] Hitler dönemi Almanya'sına ve politikalarına Amen (Costa-Gavras, 2001), Piyanist (Roman Polanski, 2002), Shindler'in Listesi (Steven Spielberg, 1993) filmleriyle tanık olmuşuzdur.

[4] The Promise 90 milyon dolarlık dev bütçesiyle bugüne kadar çekilmiş en yüksek rakamlı film olmuş ancak gişede beklenen ilgiyi görmemiş; 12,5 milyon dolar gibi düşük bir hâsılat elde edilmiştir.

işlediği konuları, mekânı ya da filmin kendisi tarihin bir parçası olmakta ve ayrı bir araştırma alanı haline gelmektedir. Bu bağlamda belge görüntülerden, kişisel belgelemeye, kısa filmlerden uzun filmlere tüm bu yapımlar görsel belleğimizi oluşturmakta; film arşivleri, 20. yüzyıla dair insanlığın görsel hafıza merkezleri işlevini görmektedir.[5] 1960'lardan itibaren tarihin sinemada yeniden inşası başta E. Carr, Marc Ferro, Robert Rosenstone ve Lawrence L. Murray gibi akademisyenler tarafından tartışılmış; sinemanın bir tarih yazımı olduğu gibi tarihin de sinemasal anlatımı gündeme getirilmiştir.[6] Böylece sinema filmlerinin tarih araştırmalarında birer belge niteliği taşıdığının ifade edilmesi tarih bilimi ve sinema araştırmalarında yeni bir kapı aralamıştır.

Bugün Türkiye'de sinemanın akademik tarih araştırmalarında vazgeçilmez bir kaynak olarak görülmesi ve daha fazla araştırmaya konu olması gerekliliğine dair düşünceler ifade ediliyor. Cemal Kafadar, Ahmet Yaşar Ocak ve İlber Ortaylı gibi önemli tarihçiler bu yöndeki görüşlerini çeşitli vesilelerle aktarıyorlar. Tarihi olayların sinemaya aktarımının daha ilk zamandan başlamasına rağmen; Türkiye'de sinema tarih araştırmaları yeni, tarihi filmlerin sinema tarihi içerisindeki yeri ise henüz emekleme dönemindedir. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda tarihi/tarihsel ya da dönem filmi olarak ifade edilen dönem filmlerinin sinema tarih yazımı içerisinde veya tarih araştırmalarında meydana getirdiği literatürü hem ortaya koymak hem de araştırma eğilimlerini ve kapsamlarını somut bir biçimde tespit etmeyi amaçladık. Çalışma kendi içinde bir yandan dışlamayı diğer yandan doğal olarak bir seçmeyi gerektirdi. Bu yüzden yalnız basılı kitap ve makaleler üzerine odaklandık, yüksek lisans veya doktora düzeyinde üretilen akademik tezleri araştırmanın kapsamı dışında bıraktık.

1.Türk Sinemasında "Tarihi Filmler"

Sinematograf ortaya çıkışından kısa süre sonra Osmanlı coğrafyasına gelmiştir. Seyirlik "gâvur" işi bir eğlence olan sinematografiyle ilgili çalışmalar Ordu Film Merkezi'nin kurulmasıyla başlamış, tarihi filmler ise dünya sinemasında olduğu gibi Türk sinemasında ilk çekilen yapımları arasında yer almıştır. Türk sinemasının tarihsel ilk film denemesi 1918 yılında Sedat Simavi'nin yönettiği Alemdar Mustafa Paşa;[7] Kurtuluş

[5] Senem Duruel Erkılıç, **Türk Sinemasında Tarih ve Bellek**, De Ki Yayınları, Ankara, 2012, s.19.

[6] Erkılıç, **age.**, s.14.

[7] Filmin diğer adı Alemdar Vak'ası veya Sultan Selim-i Salis olarak geçer. Agah Özgüç, **Türlerle Türk Sineması**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2005, s.27.

Savaşı'nın beyaz perdeye yansıtıldığı ilk film Muhsin Ertuğrul'un yönettiği Ateşten Gömlek'tir (1923). Ateşten Gömlek, Türk sinemasına ve döneme damgasını vurmuş, bundan sonra çekilecek Kurtuluş Savaşı filmlerinin önünü açmıştır.[8] Bu başlangıç aynı zamanda Kurtuluş Savaşı ve Millî Mücadele'yi tarihi filmler içinde ayrı bir kategori olarak Türk sinemasına sokmuştur. Erken Cumhuriyet dönemi ve II. Dünya Savaşı yıllarında Kurtuluş Savaşı ve Millî Mücadele filmleri yapımcılar için risksiz, masrafı kolayca çıkarılabilen filmler olması dolayısıyla tek kahraman etrafında aşk-macera melodram kalıplarında tarihin fon olduğu yapımlarla ortaya konmuştur.[9] Bu filmler içinde yalnız "Vurun Kahpeye" hem oyunculuğu hem senaryosu hem de çekim teknikleriyle sıyrılabilmiştir.

1950'den sonra Kurtuluş Savaşı ve Osmanlı'yı merkeze koyan tarihi filmlerin yanında dönemin siyasi sosyal konjonktürüne göre modalar oluştu. Örneğin 50'li yıllarda Osmanlı yükselişe geçer ve Kore Savaşı nedeniyle Kore filmlerinde patlama yaşanırken; 60'lı ve 70'li yıllarda "kostüme avantür" olarak bilinen film türü bütün sinemaları kaplıyordu. Bunun yanında "Hazretli" filmler sinemacıların başlıca dayanağı oldu. Kıbrıs Harekâtı sinemaya yeniden milli duyguları öne çıkartan Kıbrıs Savaşı filmleri furyasını başlattı. 70'li yıllara damgasını vuran diğer yapımlar ise başta Ömer Seyfettin ve Halit Ziya Uşaklıgil olmak üzere Saik Faik Abasıyanık ve Sabahattin Ali'ye dek geniş bir yelpazede film ve dizi uyarlamalarıydı. 1980'ler Türkiye'nin yeniden dizayn edildiği yıllardır. "80 Darbesi" sonrasında TRT'de başlayan Yorgun Savaşçı (1979), Küçük Ağa (1983), Ateşten Günler (1988) Preveze Öncesi (1982), Bugünün Saraylısı (1985) gibi tarihi diziler televizyon ekranlarında seyirciyle buluştu. Ayrıca 12 Eylül darbesini sorgulayan bazı filmler öne çıktı.[10]

90'lar Türk Sineması için "Yeni Türk Sineması" olarak adlandırılan yönetmen sineması dönemini başlattı. Bu döneme küreselleşme damgasını vurdu. Küreselleşmenin yarattığı kırılmalar, tarih biliminde de yaşandı. Geçmişte sözü edilmeyen azınlık gruplar kendilerini yeni bir tarih kurgusuyla adeta baştan tanımlıyorlardı. İslami ideoloji başta olmak üzere Kürtler ve azınlık grupların söylemlerini aktardığı mecralardan biri sinema

[8] Film tekrar 1950 yılında Vedat Örfi Bengü tarafından çekildi.

[9] 1948 yılında Ferdi Tayfur tarafından çevrilen "İstiklal Madalyası, Ömer Lütfi Akad (Vurun Kahpeye 1949), Turgut Demirağ (Fato ya İstiklal ya Ölüm, 1951), Çetin Karamanbey (Çete, 1950), Aydın G. Arakon (Vatan İçin, 1951) ve Orhon M. Arıburnu (Yüzbaşı Tahsin, 1951) gibi genç ve sinemaya yeni dâhil olmuş yönetmenler Kurtuluş Savaşı filmleri çevirdiler.

[10] Su Da Yanar (Ali Özgentürk, 1987), Sis (Zülfü Livaneli, 1988), Av Zamanı (Erden Kıral, 1988).

oldu. İslami ideoloji Yücel Çakmaklı'nın "Minyeli Abdullah" (1990) ve Mesut Uçakan'ın "Yalnız Değilsiniz" (1990) ile yükselişe geçerken; Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet, "Kurtuluş" (1994) ve "Cumhuriyet" (1998) gibi yapımlarla gündeme getirildi.

2000'li yıllarda tarihi filmler çeşitlenerek çekilmeye devam etti. Özellikle ulusalcı dalganın yükselmesi bu filmlerin sayısını artırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kuruluş ve yükseliş dönemi odak merkezi olmak üzere tarihin övünülen hadiseleri ve kişileri daha çok sektörün ilgisini çekti. I. Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk yakın tarihin gözde konuları haline geldi.[11] Öte yandan sosyal ve siyasal birtakım yaşanmışlıkları sorgulayan olaylara dair filmler de yapılmaya başladı.

2. "Tarihi Film"lerin Sinema ve Tarih Yazımındaki Yeri

Türkiye'de sinemaya dair ilk kitap Hilmi Adnan Malik tarafından yayınlanan "Türkiye'de Sinema ve Tesirleri" (1933) adlı eserdir. Genel sinema tarihinin yanı sıra Türkiye'deki sinema tarihiyle ilgili bilgilerin yer aldığı bu kitaptan sonra Rakam Çalapala'nın "Filmlerimiz" (1946) ve Nurullah Tilgen'in "Türk Filmciliği: Dünden Bugüne" (1953 -1956) başlıklı çalışmaları yayınlandı. O tarihe kadarki en kapsamlı bu iki yayın, uzun süre temel kaynak görevi görüyordu. Aslında iki eserin de bilimsel bir tarihçe olma iddiaları yoktu. Yazarlar kendi dönemlerine ait anılara ve sinema camiasıyla olan yakınlıklarından dolayı duydukları bilgilere yer vermişlerdi. Bununla birlikte henüz yeni oluşmakta olan sinema tarih yazımına nüfuz ettiler. Özellikle Çalapala'nın metnindeki "ilk yerli film", "ilk açılan Türk sinemaları", "okullarda ilk sinema", "ilk Türk sinema operatörü" vb. ilkler vurgusu sinema tarih yazımındaki tartışmaların önünü açtı. Çalapala, Fuat Uzkınay'ın çektiği "Ayastefenos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı" adlı belge yapımını Türk sinemasının "ilk filmi" olduğunu ileri sürmüş, bu iddia sinema tarihi açısından "ilk" tartışmasını başlattı. 1970'lerde Rekin Teksoy'un devam ettirdiği "ilk film" meselesi[12] Metin Erksan ve özellikle de Burçak Evren tarafından birçok platformda -uzun bir dönem- dillendirildi. Bu isimler 1914 tarihli "Ayastefenos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı" adlı belge filmin "ilk Türk filmi" olmadığını; ilk filmin çok daha önceki tarihlerde yine Osmanlı tebaası olan Manaki Kardeşler tarafından çekildiğini

[11] Ya İstiklal Ya Ölüm (2020), Vatanım Sensin (2016), Veda, Dersimiz Atatürk.

[12] Rekin Teksoy, **Rekin Teksoy'un Türk Sineması**, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2007, s.12.

savunuyorlardı.[13] "İlk film" meselesine Türk sinema tarihine dair kalem oynatan hemen herkes dâhil oldu. Tartışma oldukça uzun bir zaman sinema tarih yazımında genişçe yer alarak 2000'li yıllara kadar geldi. Nihayet İsmail Arda Odabaşı'nın dönemin gazeteleri ve belgelerini gün ışığına çıkararak ortaya koyduğu araştırma ile konuya dair tartışma son bulmuş görünüyor.[14]

Daha sonra ilk gösterimin nerede yapıldığı uzun süre araştırmacıları meşgul etti. Kimi araştırmacılar Galatasaray'daki Sponeck birahanesinde yapıldığını kabul ediyor ama gösterinin Sigmund Weinberg tarafından yapıldığına itiraz ediyorlardı. Bu itirazı yapanlardan Mustafa Gökmen ve Burçak Evren ilk gösterimin Weinberg tarafından gerçekleştirmediğini iddia edenlerdendi. Hatta Evren, "Sigmund Weinberg" adlı kitabında ve birçok makalesinde meseleyi etraflıca tartışmış, ilk gösterimin Weinberg tarafından değil Fransız D. Hanri tarafından yapıldığını ortaya koymuştu. Yorgo ve Sula Bozis'in "Paris'ten Pera'ya Sinema ve Rum Sinemacılar" başlıklı araştırmalarında ilk gösterime dair Rumca gazetelere yansıyan bir ilân üzerinden hareket ederek, ilk gösterimin D. Hanri tarafından yapıldığını teyit etmişlerdi.[15]

Yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız sinema tarihine dair yapılan ilk yayınlarda "ilk arama" arayışının sinema tarihini başlatabilmek; kökenlere dönebilmek ya da köklerini bulabilmek için hayati bir rol oynadığı görülmektedir. İlklerin peşine düşüldüğü bu durum için Nezih Erdoğan Türk sinema tarih yazımına özgü bir sorun olduğunu ve ancak 90'lardan sonra aşılabildiğini söylüyor.[16] Cemal Kafadar ise Osmanlı nesir yazımının bir alt türü olan "Evveliyat" ile bağdaştırmaktadır. Kafadar, "Evveliyat" türünün tarihin bir alt türü olmaktan öteye geçmediğini, asıl önemli olanın bağlamı içinde bunları yorumlamak olduğunu ifade etmektedir.[17] Barış Saydam da İlk

---

[13] Burçak Evren, "İlk Türk Filmine İlişkin Görüşler ve Belgeler", **Gelişim Sinema**, S 3, 1984, s.18-20; "Doğum Günü 14 Kasım mı?", **Antrakt**, Kasım 1991, S 2, s.62-63; **Türk Sinemasının Doğum Günü: Bir Savaş, Bir Anıt, Bir Film**, Leya Yayıncılık, İstanbul, 2003; "Bir 100. Yıl Masalı", **CineBelge**, S 1, Bahar 2015, s.6-19.

[14] İsmail Arda Odabaşı, **Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017, s.160-165.

[15] Sula Bozis ve Yorgo Bozis, **Paris'ten Pera'ya Sinema ve Rum Sinemacılar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.26.

[16] Nezih Erdoğan, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Sinema Üzerine Yapılmış Tarih ve Tarihyazımı Çalışmalarına İlişkin Bir Literatür Değerlendirmesi (1946-2020)", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 18, S 36, 2020/2, s.479.

[17] Cemal Kafadar, "Sinema ve Tarih", **Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 5**, Hazırlayan: Deniz Bayrakdar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2006, s.16-17.

Türk filmi ve ilk Türk operatörü konularında üretilen söylemleri, Türklerin savaş sırasındaki kahramanlık anlatılarının bir devamı niteliğinde olduğunun altını çizmekte; Uzkınay'ın ne kadar zorlu şartlarda ilk filmi kameraya çektiği bahsinin savaş sırasındaki kahramanlık hikâyelerini andırdığını ve bir mitolojik başlangıç anı yaratma güdüsü ile ortaya çıktığını ileri sürmektedir.[18]

1960'lı yıllarda sinema tarih yazıcılığı, sinema yazarlarının alana dâhil olmasıyla gelişmeye başladı. Türkiye'de ilk sinema tarihçisi olarak kabul edilen sinema yazarı Nijat Özön konuya dair en temel kaynaklardan biri olan "Türk Sineması Tarihi" kitabını 1962'de yayımladı. Özön'ün Türk sinemasına ve tarihi filmlere bakışı dönemin diğer aydınları gibi olumsuzdu. Sinema tarihine dair yaptığı dönemlendirmeler bugün birçok araştırmacı tarafından kullanılmaktadır: "Sinemanın Türkiye'ye Girişi (1896-1914)", "İlk Adımlar (1914-1922)", "Tiyatrocular Dönemi (1922- 1939)", "Geçiş Çağı" ve "Sinemacılar Dönemi". Özön, geçmiş metinlere nazaran sinema tarihini Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleriyle ilintili olarak daha bütüncül bir bakışla ele aldı. Tarihi filmlere dönemlendirmeler içerisinde öne çıkabildikleri kadarıyla -olumlu ya da olumsuz- genel olarak yer verdi.[19] Filmlerin tiyatromsu yapısını başarısız bulurken; Muhsin Ertuğrul'un seyirci sayısını artırmak için koyduğu gereksiz bazı 'açık' sahnelerin 1939 tarihli sinema sansürünün çıkmasında temel nedenlerden biri olduğunu öne sürdü.[20] Özön'ün döneme damgasını vuran Muhsin Ertuğrul ve yapımlarına ilişkin "…Üzerinde durulmaya değer üçü geçmez" dediği eserlerinden ikisi Kurtuluş Savaşı'nı konu alan Ateşten Gömlek ve Bir Millet Uyanıyor'dur.[21] Özön, Ateşten Gömlek'i sinema tekniği bakımından ilkel bulmakla beraber ulusal duyguların oldukça kabarık olduğu bir dönemde çekilmesinin hikâyenin anlatımına da yansıdığını; canlı ve sıcak bir olay örgüsü ile anlatıldığını düşünmektedir. Özön'e göre halk tarafından coşkuyla izlenen bu yapımın bir diğer özelliği Müslüman Türk kadınını beyaz perdeye yansıtmasıdır. Bedia Muvahhit ve Neyyire Neyyir'in filmde rol alması Türk kadınına sinema yolunu açmış, iki öncü kadın yeni bir devri başlatmıştır.[22] Bir Millet Uyanıyor eleştirisinde olumsuz yanlar daha ağır

[18] Barış Saydam, "Türkiye'de Sinema Tarihyazımının Gelişim Süreci", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 18, S 36, 2020/2, s.430.

[19] Nijat Özön, **Türk Sineması Tarihi (1896-1960)**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010, s.57-59.

[20] Özön, **age.**, s.114-115.

[21] Özön, **age.**, s.118.

[22] Özön, **age.**, s.88-90.

basmaktadır. Filmi, Ertuğrul'un en iyi yapımı olarak nitelendirmekle birlikte senaryonun çok sağlam olmadığını ve kimi taklit öğeler barındırdığını; ancak hiç olmazsa sahne eserlerine dayanmamasından ileri gelen bir üstünlük taşıdığı yargısına varmaktadır. Atatürk'ün büyük Nutku'nda yer alan olayların ve kişilerin ele alındığı hikâyenin karanlıkta kalan ve anlaşılmayan yönlerinin olmasına rağmen kendisinden sonra gelecek Kurtuluş Savaşı filmlerine örnek teşkil ettiğini de ayrıca eklemektedir. Özön'e göre bu yapımın kendisini diğerlerinden farklı kılan yönleri teknik açıdan montajındaki rahatlığı, daha az teheatrale oluşu ve hareketli öğeleri barındırmasıdır.[23]

Bundan sonra kitabın "Dokümanter Film Çalışmaları" üzerine adlı bölümü tarih araştırmaları için önemli bir kaynaktır. Özön, tarihi olayların belgelendiği bu yapımları canlı belge olarak gördüğünden ayrı bir bölüm açmış; Türkiye'deki dokümanter film çalışmalarını Ayastefanos'daki Rus Abidesi'nin Yıkılışı'ndan 60'lı yıllara kadar değerlendirmiştir. Ancak dokümanter yapımların 1937'den beri yürürlükte olan kanuna rağmen son derece sınırlı üretilmesini, kaybolmasını ya da seyirci karşısına çıkamadan tozlu raflarda kalmasını bir anlamda toplumsal hafıza kaybı olarak yorumlamış, yaşanan kayıtsızlığı şiddetle eleştirmiştir.[24]

1970 yılında Erman Şener'in yazdığı "Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız" tarih odaklı tek sinema tarih yazımı kitaptır. İki bölüm halinde tasarlanan kitabın ilk bölümünde savaş sırasında çekilen belge filmleriyle kurgu filmleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Kurtuluş Savaşı'na odaklanan filmler üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Şener, kitapta araştırmanın temelinin "Yeşilçam ve Türk Sineması" adlı kitabı hazırlarken Kurtuluş Savaşıyla ilgili kitaplarda bulunabilen "cümle" hacmindeki bilgilerin vesile olduğunu belirtiyor. Kitap çalışması, bu bilgiler ile dergi ve gazetelere yansıyan haberler, yorumlar ile filmleri çeken/ oynayan kimi isimlerle yapılan görüşmelerin eklenmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Kısa kısa ve dönemine göre Kurtuluş Savaşı'na dair çekilen filmlere yer veren araştırma, Kurtuluş Savaşı filmlerine toplu bir bakış açısı verirken yazarın tavrını doğrudan göstermektedir. Aynı zamanda bir kategori olarak Atatürk Filmi'nden ilk bahsedenlerden olması bakımından kayda değer bir başlangıç olmuştur.[25]

---

[23] Özön, **age.**, s.105-107.

[24] Özön, **age.**, s.209-217.

[25] Erman Şener, **Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız**, Ahmet Sarı Matbaası, İstanbul, 1970.

Özön'den sonra gelen Giovanni Scognamillo, Agah Özgüç ve Burçak Evren bugün için sinema tarihi açısından değeri tartışılamayacak eserler verdiler. Kimi olayları önceleyerek sinema tarihini, toplumsal ve siyasal olayların çerçevelediği bütünlüklü bir yaklaşım içinde ele aldılar. Scognamillo'nun "Türk Sinema Tarihi"[26], Özgüç'ün "Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü 1914 – 2014"[27], Evren'in "Türk Sineması'nın 100 Yılı"[28] ve "Arkın Sinema Ansiklopedisi"[29] başlıklı eserler, araştırmacıların sıklıkla başvurduğu vazgeçilmez kaynaklardır. Özellikle Scognamillo ve Evren zaman zaman yeni sinema tarihi anlayışına yaklaşmışlardır. Scognamillo'nun, "Cadde-i Kebir'de Sinema" ve "Bir Levantenin Beyoğlu Anıları" başlıklı anı kitapları; Burçak Evren'in "Eski İstanbul Sinemaları: Düş Şatoları" gibi kapsamlı çalışmaları sinema öncesi seyir deneyimlerine değinen, filmi bir metin olarak görmenin ötesine geçip, bugün sinema tarih yazımında çok revaçta olan sinemaya gitme edimi ve sinema kültürünün oluşumuna eğilen önemli belgeler içeren eserlerdir.[30] Bu eserler içerisinde tarihi filmler bir tür olarak değerlendirilmeye devam etmiştir; ancak genel yaklaşımları Özön'ünkinden pek farklı değildir. Türkiye'nin yaşadığı tarihi kırılmalar siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler bu filmler için de geçerli olmuştur. Örneğin Kore filmlerinin girişi ve artışı Kore Savaşı ve DP'nin siyasetiyle ilişkilendirilerek; tarih içinde yer alan dini karakterlerle ilgili filmlerin girişini bir dönemin ideolojik değişiminin yansıması olarak sinemaya aksettirildiği gibi çerçeveler dahilinde kısaca açıklanmıştır. Tarihi yapımlar içinde yer alan Kurtuluş Savaşı filmleri çoğu zaman yönetmenlerin kolaycılığa kaçtığı, kendilerine gelir getirecek, seyirciyi kaybetmeyecek bir alan olarak değerlendirilmiş bunun dışında önemli birkaç film üzerinde durulmuştur. Dönemin havasına uyacak şekilde popülerliğine göre çekildikleri, hemen tüm yönetmenlerin bu alanda belirli bir dönem ürün verdiği yönündeki yorumlar ortaktır.

Bu yıllar aynı zamanda sinema tarih yazımına yeni bir boyut getirecek akademik gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. İlk olarak 1975 yılında Anadolu Üniversitesi'nde kurumsallaşan Sinema Televizyon Bölümü,

---

[26] Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi (1896-1997)**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

[27] Özgüç, 1995 yılında Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü, 1996'da Türk Film Yapımcıları Sözlüğü ve Kronolojik Türk Sinema Tarihi isimli eserleri hazırlar. Bu eserlerin her biri Türk sinemasının geçmişten günümüze birikimini yansıtmayı amaçlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saydam, agm., s.441-443.

[28] Burçak Evren, **Türk Sinemasının Yüzyılı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 2014.

[29] **Arkın Sinema Ansiklopedisi**, Ed: Rekin Teksoy, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1975.

[30] Erdoğan, agm., s.477-478.

İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi ve İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi içerisinde Sinema-TV bölümlerinin kurulması ile sinemada akademi dönemi başladı. Âlim Şerif Onaran, Oğuz Onaran, Ünsal Oskay, Gülseren Güçhan, Seçil Büker ve Nilgün Abisel gibi isimler Türkiye'nin sinema alanındaki öncü akademisyenleri olarak sinema tarihi çalışmalarına farklı bir bakış açısı kazandırdılar.

3. Küreselleşme Çağında Değişen Tarih, Değişen Sinema Tarih Yazımı

1990'lar dünyada ve Türkiye'de görülen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlere paralel olarak sinemada tarihsel konuların ele alınmasında ve tarih yazımında net kırılmaların yaşandığı yıllardır. İslami, Kürt azınlık ve 12 Eylül filmlerinin ağırlıklı olduğu bu dönemde muhalif kesimler sinemaya çok daha farklı bir misyon yüklemiş; sinema resmi tarihin dışına çıkmanın diğer bir deyişle alternatif tarih üretmenin başlıca yolu olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte muhalif kesimler kendi tarihi altyapılarını ve bilgilenmeyi bilimsel araştırmalardan ziyade tarihi romanlar ve filmler aracılığıyla yaptılar.[31] 1990'larda birey ve topluma ilişkin akla gelebilecek birçok başlığın tarihi yazılmaya başladı. Sanatsal özelliklerinin yanında başka nitelikler taşıdığının bilincine varılması ile sinema tarihi çalışmaları kültür tarihi bağlamında ele alınmaya başlandı.[32] Burçak Evren öncülüğünde kurulan ilk Ephemera Derneği'nin (1996) yaptığı çalışmalar araştırmalara yeni ufuklar açarken, Deniz Bayrakdar'ın 1999'da başlattığı "Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler Konferans"ları sinemayı farklı yönleriyle öne çıkardı.

Bu dönemde Mustafa Gökmen, Gökhan Akçura, Ali Özuyar, ve Sula Bozis-Yorgo Bozis gibi araştırmacıların gerek arşiv çalışmaları gerekse kişisel çabalarıyla ortaya çıkardıkları yeni belgeler ve verilerle kurguladıkları araştırmaları Cumhuriyet'in tarihsel arka planı belirginleştirirken, sinema tarihine ve tarihi filmlerin tarihsel süreçteki yerini daha görünür hale getirdi.

Mustafa Gökmen gerek daha önce yazılmış ikincil eserlerden gerekse de dönemin gazete, fotoğraf ve belgelerine geniş yer verdiği araştırması Türk sinema tarihinin yanı sıra İstanbul'daki sinema hayatı konusunda

---

[31] Erkılıç, **age.**, s. 127; Orhan Koloğlu, "Tarih ve Sanatın Birlikteliği", **Tarih ve Toplum**, S 198, 2000, s.39-41.

[32] Fatma Okumuş, "Sinema Tarihi Çalışmaları ile Türk Sinema Tarihi Yazmaları", **Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi**, S 41, 2022, s.299.

ayrıntılandırılmış bilgiler içermektedir. Özellikle İstanbul'daki sinema salonlarıyla ilgili hazırladığı fihrist araştırmacılar için önemli bir referans görevi görmektedir.[33] Gökmen, "Atatürk ve Sinema" olarak ayrı bir başlık açmış burada Atatürk'e dair çekilecek bibliyografik film ile ilgili bilgileri ikinci el kaynaklar vasıtasıyla aktarmıştır. Ayrıca elde ettiği veriler doğrultusunda Atatürk'ün çeşitli zamanlarda sinemalarda izlediği filmleri sıralamıştır.[34]

Çok yönlü bir araştırmacı yazar olan Gökhan Akçura "Aile Boyu Sinema" kitabında sinema şirketlerini kuran ve bu alanda etkin olan aileler üzerinden Cumhuriyet'in hem kültür ve sanat hem ekonomik hem de toplumsal tarihine dair önemli veriler sağladı. Daha önce yapılan dönemlendirmelerin dışında sinema tarihini aile ve şirket tarihleriyle bütünleştirerek Cumhuriyet tarihine farklı bir açıdan yaklaştı.

Bu yıllarda Osmanlı'da sinemayı sinema tarih yazımının kapsamına alan ilk kitap tarih disiplininden yetişmiş bir araştırmacı olan Ali Özuyar'dan geldi. "Sinemanın Osmanlıca Serüveni" başlıklı çalışması sinemaya dair Osmanlıca dergi ve gazetelerde yayınlanmış yazıların transkripsiyonundan oluşuyordu.[35] Kitap Osmanlıca kaynakları kullanamayan araştırmacılar için önemli referanslardan biri oldu.

Yine bu dönemde sinemanın cumhuriyet rejiminin kurulma aşamasındaki rolü gündeme getirilmeye başlandı. Sinemanın ulusal kimlik inşasındaki rolü sorgulanmaya; modernleşme sürecindeki işlevi tartışıldı. Bu bağlamda Nezih Erdoğan'ın 1995'te Toplum ve Bilim dergisinde yayımlanan "Ulusal Kimlik, Kolonyal Söylem ve Yeşilçam Melodramı" başlıklı makalesi bu anlamda başlangıcı temsil eder.

Oğuz Makal'ın "Türk Sineması Tarihi"[36] yeni kaynaklardan biri olarak yer aldı. Eserde diğer sinema tarihi yazmaları gibi kronolojik olarak ilerlememektedir. Makal, elli yılın genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra yönetmenler üzerinden filmleri değerlendirdi. Tarihi filmler içinde "Bir Millet Uyanıyor" (1967) "Vurun Kahpeye" (1973) filmlerinin ikinci çevrimlerine olumsuz eleştirilerle yer verdi. "Tarih İçinde İzmir

[33] Mustafa Gökmen, **Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları**, İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.65-112.

[34] Gökmen, **age.**, s.45-47.

[35] Ali Özuyar, **Sinemanın Osmanlıca Serüveni**, Öteki Yayınları, Ankara, 1999.

[36] Oğuz Makal, **Türk Sineması Tarihi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1991.

Sinemaları"[37] ise mikro tarihçilik bağlamında sayılabilecek bir çalışma olup kenti kentliyi gündelik yaşam içinde sinemanın yerini filmleri tabi bu arada tarihi filmlerden dikkat çekici olanları ayrıntılandırarak anlattı.

Öte yandan dijital arşiv sisteminin gelişmesi kaynaklara ulaşımı kolaylaştırmış, sinema hızla akademik çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Akademik çalışmalar sinema tarihine ve dolayısıyla da tarih ve sinema ilişkisine nesnel verilerle kuramları örtüştüren güncel metodolojileri takip eden yenilikçi bir bakış açısı kattı. Bu yıllardaki akademik metinlerde bir mitoloji oluşturma, zaman zaman öznel tartışmalara yer verme ve sinema yazarlığından gelen isimlerde olan "nitelikli sinema" beklentisi yoktu. Mitlerin ve ilklerin yerini sinema sektörü üzerinden üretilen melodram, komedi, aksiyon, seks ve tarihi filmlerin neden ve nasıl üretildiği, bunların ideolojiyle ve toplumsal bilinçdışıyla nasıl bir iletişimi olabileceğine yönelik bir sorgulama vardı.[38]

2000'li yıllar post modern dünya görüşünün her alana nüfuz ettiği bir dönemdir. Bu yıllar bir taraftan tarihin sonunun geldiği iddiaları diğer taraftan mikro tarihçiliğin yükselişe geçtiği bir dönemi ifade eder. Sinema eskisinden daha yaygın bir araştırma konusu haline gelmiştir. Tarihçilerin alana mesafesi devam etmekle beraber disiplinler arası çalışmalara hevesli kimi sinemacı ve tarihçiler sinemaya dair araştırmaların önemini kavramıştır. 2000'ler aynı zamanda belgelere ve filmlere ulaşma konusunda arşiv çalışmalarının hem devlet hem de özel kurumlar aracılığıyla gelişmeye başladığı bir dönemdir. Bu da çalışmaları arttıran ve hızlandıran ve tabi erişimi kolaylaştığı için araştırmacıları heveslendiren bir süreci başlattı. Dijital arşiv konusunda Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Dairesi'nin elindeki analog filmleri dijital formatta erişime açmak için harekete geçti. Akbank, Garanti ve Yapı Kredi Bankası gibi bankalar muhafaza ettikleri arşivleri modern arşivcilik yaklaşımıyla yeniden düzenledi; Türk Sineması Araştırmaları Merkezi (TSA) kuruldu (2014). Ayrıca üniversiteler bünyesinde dijital arşiv projeleri gerçekleştirildi. İstanbul Şehir Üniversitesi'nin Taha Toros koleksiyonuyla başlayan dijitalleştirme projesi bu alanda örnek projelerden biri olarak gösterilebilir. İstanbul Şehir Üniversitesi'nin arşiv çalışmasının en önemli ayağı dijitalleştirme ve kataloglama sisteminin yanı sıra ücretsiz ve açık erişime imkân tanımasıdır. Türkiye'deki öncü çalışma ise, Bilgi Üniversitesi'nin Nezih Erdoğan

[37] Oğuz Makal, **Tarih İçinde İzmir Sinemaları**, GÜSEV Yayınları, İzmir, 1999.

[38] Saydam, agm., s.467-468.

önderliğinde gerçekleştirdiği "Türkiye'de Sinema-Seyir Belge Arşivi" (2009) projesidir. Türkiye'de erken dönem sinemaya ait bilgi ve belgeler Bakanlık arşivleri, kütüphaneler, üniversite arşivleri ve kişisel koleksiyonlarda olduğu için dağınıktır. Bu yüzden araştırmacıların özellikle de erken dönem sinema üzerine çalışması ve belgelere ulaşması oldukça zordur. Proje, kaynakların ulaşımını ve kullanımını kolaylaştırmak adına önemli bir çabadır.[39]

Yaşanan bu hareketlenme disiplinler arası sınırlılıkların aşılmasında ve belgeye dayanan sinema ve tarih araştırmalarının yapılmasında önemli bir dönemeç oldu. Tarih ve sinemanın daha çok iç içe geçmesiyle ilkleri saptamaya odaklanan bir tarih yazımı terk edilmiş; sinema olayları tarihi bağlamı içerisinde bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya odaklanılmıştır. Bu yıllara özellikle toplumsal hafıza/ bellek çalışmaları damga vurdu. Toplumsal bellek/hafıza bir temsil biçimi olarak sinemanın tarihle ilişkisinde adeta kilit sözcük haline geldi. Toplumsal/kollektif hafızanın inşa süreci ve tarih bilinci/algısı üzerindeki etkisi, tarih-sinema ilişkisine yeni bir boyut getirdi. Konuya dair öncü isimlerden biri Senem Duruel Erkılıç'dır. "Kurmaca Filmler Üzerinden Sinema Tarih İlişkisine Bakış"[40] makalesi ve "Türk Sinemasında Tarih ve Bellek" kitabı ile Türkiye'nin geçirdiği tarihsel ve siyasal süreçler içerisinde tarihi filmlerin inşa ettikleri tarih bilinci üzerine yürüttüğü tartışma, tarihi filmler ile sinema tarihi araştırmaları arasındaki bağın kurulması aşamasında büyük bir boşluğu doldurdu. Tarihi filmler önemsiz birer nesne olmaktan kurtulmuş toplumsal hafızayı biçimlendiren öğeler olarak değer kazandı.

Pelin Erdal Aytekin "Hatırlamanın Masum Hali" adlı kitabında Arzu film ekolü ve Ertem Eğilmez sinemasında çekilen tarihi filmleri bir bölüm olarak ele aldı. Türkiye'nin neredeyse defalarca izlediği Tosun Paşa, Süt Kardeşler ve Şaban Oğlu Şaban, Şekerpare gibi tarihi komedi filmlerinin geleneksel sanatlarla -ortaoyunu, Karagöz ile Hacivat- başka bir ifadeyle "halk temaşası" ile Arzu Film'in bağlantısını kurarak, geleneksel olanla hangi noktalar örtüştüğü üzerine odaklanmaktadır. Çalışma tarihi komedi filmlerinin barındırdığı unsurları Türk güldürü geleneğinin devamı olarak kabul etmektedir. Nostalji sinemasının en iyi örneklerini veren Ertem Eğilmez ve Arzu Film Türk toplumunun yaşadığı keskin kırılmalar

[39] Saydam, agm., s.463-464.

[40] Senem Duruel Erkılıç, "Kurmaca Filmler Üzerinden Sinema Tarih İlişkisine Bakış", **Galatasaray Ü. İletişim Dergisi**, S 2, 2005, s.71-87.

karşısında adeta bir liman işlevi görmüştür görmektedir. Yazara göre geçmişin tatlı ılık esintilerini getiren nostalji kültürü, geçmişle bağını bu filmlerin içerdiği bir dizi imgelerle kurmak konusunda ustadır ancak derinliği yoktur.[41]

Neslihan Ümmetoğlu'nun "Toplumsal Bellek ve Sinema" adlı çalışması Yeşilçam'dan günümüze Ermeni sinemacıları odağına koyar. Kitapta toplumsal belleğe etki eden unsurlar aktarılarak Türkiye'de yaşayan Ermenilerin Anadolu'daki tarihi ve Ermeni sinemacılar ele alınır. Kuşkusuz tüm bu süreç tarihi arka planla birlikte verilir, gösterimciler sinema işletmecileri, ithalatçılar, dağıtımcılar aktarıldıktan sonra oyuncular ve yönetmenlere geniş yer ayrılarak tek tek tanıtılır. Böylece hem sinema hem de cumhuriyet tarihinin bir anlamda artık görünmeyen kitlesine dair veriler barındırması bakımından önemli bir işlevi yerine getirir.[42]

2000'li yıllar aynı zamanda yeni bir tarih yazımı yaklaşımıyla sinemanın ideolojik yapısı üzerine odaklanıldığı bir dönemdir. Türkiye'de sinema ile cumhuriyet ideolojisinin iç içe geçtiği iddiası birçok araştırmacı tarafından dillendirilir oldu. Araştırmalar tarihi süreçte ulus devletle kesişen sinemayı merkezine koydu. Böylece Türk sinemasında çekilmiş tarihi filmler cumhuriyetin inşa sürecindeki ulus-devlet ideolojisi üzerinden önemli ipuçları barındırdığı noktasından hareket edilerek değerlendirmeye başladı. Öne sürülen temel argüman genel olarak tarihi filmlerin, özel olarak Kurtuluş Savaşı filmlerinin tarih yazımında olduğu gibi ulus devletin kuruluş sürecini destekler nitelikte olduğu üzerinedir. Aralanan bu kapı tarih ile sinemayı çok daha yakın bir paylaşıma sokmakla kalmamış, daha önceki sinema tarih yazımı araştırmalarında satır aralarında yer alan tarihi filmlerin de özel olarak çalışmalarda daha fazla yer almasını sağladı.

Buradan hareketle Dilek Kaya Türk sinemasının 100. yılının kutlandığı 2014'te "Kırık Bir İlk Hikâyesi Türk Sinemasının 100 Yılına Dair" başlıklı makalesini yayımladı. Kaya, ulus kimlik inşası sürecini Ayastefanos filmi üzerinden değerlendirerek sinema ve milliyetçilik ideolojisinin paralelliği üzerine yeni açılımlar yaptı. Esin Paça Cengiz "Türkiye'de Sinema, Tarih ve Temsil İlişkisi Üzerine Sorular" makalesinde milliyetçi ideoloji ve ulus devlet üzerinden hareketle "Alemdar Vakası"ndan günümüze yapılan tarihi filmleri odağına alarak tarihi filmlere kamuoyunun ideolojik yaklaşımını ele

[41] Pelin Erdal Aytekin, **Hatırlamanın Masum Hali**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2019, s.116-127.

[42] Neslihan Ümmetoğlu, **Toplumsal Bellek ve Sinema Yeşilçam'dan Günümüze Ermeni Sinemacılar**, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2020.

aldı; tarihçilerin gerçekçilik tartışmasının ötesine geçmesi gerekliliğinin altını bir kez daha çizdi.[43] Yalçın Lüleci "Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk ve CHP'nin Sinema Politikası"[44], "1960'lı yıllarda "Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri",[45] "1970'li Yıllarda Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri"[46] adlı makaleleri ile değerlendirdi. Dilek Kaya "Eski İzmir Sinemaları ve Yıldız Sineması: Mekân, Toplum, Seyir" çalışmasında mikro tarihçilik örneği olarak İzmir'deki Yıldız Sineması üzerinden gündelik yaşamın önemli bir parçası olan seyir kültürü ve bu kültürün zaman içindeki dönüşümüne değindi.[47] Halide Gamze İnce Yakar, sinema filmlerinin eğitim amacıyla kullanılmasının tarihsel sürecini incelemiş (2013); Feyza Kurnaz Şahin dönemin gazete, dergi ve arşiv belgelerinden faydalanarak "Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Türkiye'de Yardım Cemiyetlerinin Sinema Faaliyetleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)" makalesini yazdı. Makale Osmanlı'nın son döneminde kurulan cemiyetlerin yardım misyonlarının ötesinde, ulus devlet inşası sürecindeki rollerini sinema penceresinden tarihsel bir bakış açısıyla verdi.[48]

Yapılan akademik çalışmalar kitap yayını olarak okuyucu ve araştırmacılarla buluştu. Serdar Öztürk seyir kültürü, seyirci pratikleri ve siyaset üzerine yaptığı tarihi çalışmasını yayınladı.[49] Nezih Erdoğan'ın "Sinemanın İstanbul'da İlk Yılları: Modernlik ve Seyir Maceraları", Özde Çeliktemel-Thomen'in arşiv belgeleri ve basın üzerinden devlet-bürokrasi ilişkisi ekseninde yürüttüğü sinema seyir kültürü, propaganda ve sansür konularına dair araştırmaları sinemanın seyirlikten ve seyretmekten öte

[43] Esin Paça Cengiz "Türkiye'de Sinema, Tarih ve Temsil İlişkisi Üzerine Sorular", **Toplumsal Tarih**, S 255, Mart 2015, s.89-90.

[44] Yalçın Lüleci, "Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk ve CHP'nin Sinema Politikası", **Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi**, S 31, 2018, s.222–248.

[45] Yalçın Lüleci, "1960'lı yıllarda Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri", **Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)**, C 8, S 2, Eylül 2020, s.1200-1233.

[46] Yalçın Lüleci, "1970'li Yıllarda Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 18, S 36, 2020/2, s.495-528.

[47] Dilek Kaya, "Eski İzmir Sinemaları ve Yıldız Sineması: Mekân, Toplum, Seyir", **Sinecine**, S 8, 2017, s.93-138.

[48] Feyza Kurnaz Şahin "Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Türkiye'de Yardım Cemiyetlerinin Sinema Faaliyetleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 30, S 88, 2014, s.1-36.

[49] Serdar Öztürk, **Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset**, Elips Kitap, Ankara, 2005.

rolünün altını çizdi.[50] Özlem Tuğçe Keleş, "Tebaadan Ulusa Bir Tarihselleştirme Önerisi" adlı çalışmasıyla ulus devlet inşasında sinemanın önemini bir kez daha vurguladı. Kitap dönem filmlerini analiz etmek yerine sinemanın ideolojik yapısı üzerinden hareket ederek sanat vasfının ötesinde ulus devlet ideolojisinin ve tarih yazımının bir parçası olarak görür; yeni bir dönemselleştirme önerisi getirir.[51] Uğur Kutay'ın "Perdedeki Yırtık: Post modernizm, Tarih ve Sinema" adlı kitap bölüm çalışması dünyanın post modern bir yörüngede dönmeye başladığı 90'ların başına tarihlenen dönemde tarihin yeniden yazılmasıyla sinemanın tarih üretimi arasında kopmaz ve birbirini belirleyen bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir. Genel olarak zaman algısının ve özel olarak da tarih olgusunu modern ve post modern hallerini tartışırken zaman algısındaki yarılmaya ve onun yol açtığı nostalji rüzgarına odaklanır. Post modernizmin zaman algısında yarattığı şizofrenik yarılmanın nostalji rüzgarları esmesinde en başat rolü olduğunu iddia eder.[52] Tarih bilimini temel bilim kabul ederken Doğu ve Ortadoğu izleyicisinin tarih algısına dikkati çeker. İzleyici algısının 1895'ten çok da farklı olmadığı, tarih algısının ise ezberlenmesi gereken savaşlar ve barış antlaşmalarına indirgendiği bir coğrafyada tarihi yapımların daha özenli olması gerektiğini düşünmektedir. Böyle bir ortamda kitlelerce tanınan karakterler üzerinden film yapan bir yönetmenin sadece anlatısının estetiğine değil, anlattığının doğruluğu ve gerçekliğine dair de fazladan bir sorumluluk yüklenmiş olduğu kanaatindedir.

Oğuz Makal "Tarihin Sinemadaki Görüntüsü" adlı kitabında tarihi olayların sinemada ele alınmasını dünya sineması ölçeğinde değerlendirdi. Makal, tarihi konu edinmiş filmlerin ideolojiyle, birey ve toplumla doğrudan ilişkili olduğunu ve propaganda aracı olarak kullanıldığını dünya sinemasından örneklerle açıkladı. Tarihle hesaplaşmanın yine sinemayla doğrudan yapılabildiğini bu yüzden de tarihi öğrenmede önemli bir alan olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etti.[53]

---

[50] Özde Çeliktemel-Thomen "Denetimden Sansüre Osmanlı'da Sinema", **Toplumsal Tarih**, 2015/3, C 255, s. 72-79; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda, 1908-1922", **Kurgu**, S 1, C 23, 2010/6, s.1-17.

[51] Özlem Tuğçe Keleş, **Tebaadan Ulusa Bir Tarihselleştirme Önerisi**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2020.

[52] Uğur Kutay, "Perdedeki Yırtık: Postmodernizm, Tarih ve Sinema", **Ve Sinema**, Der.: Gül Yaşartürk, Doruk Yayınları, İstanbul, 2013, s.255.

[53] Oğuz Makal, **Sinemada Tarihin Görüntüsü**, Kalkedon Yay., İstanbul, 2014.

Bu dönemde popüler ve bilimsel bazı dergiler sinema ve tarih konularını merkeze alan dosyalar açtı ya da özel sayılar çıkardı. 2006'de Deniz Bayraktar'ın öncülüğünde başlayan sinemaya dair konferanslarda sunulan bildiriler basılarak sinema tarih dosyası oluşturuldu. 2009'da Kebikeç 27. ve 28. sayılarını sinema ve tarihe ayırdı. Mart 2015'te Toplumsal Tarih Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sinema Tarihi'ni ele aldı. Mayıs 2016 sayısında Alternatif Politika, Bahar 2018'de Sinecine, 2020'de Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nin 36 ve 37. sayıları sinema ve tarihe ayrıldı.

Agah Özgüç'ün 2007'de çıkan "Türlerle Türk Sineması" kitabı dönemler, modalar ve tiplemeler etrafında tematik bir çalışmadır. Daha önceki sinema tarih yazımı kaynaklarında olmayan bir alan tanımıştır tarihi filmlere. Tarihi filmleri; Kurtuluş Savaşı Filmleri, Atatürk Filmleri, Siyasal Sinemada 12 Eylül Filmleri, Kıbrıs Filmleri ve Dinsel ve Hazretli Filmler, Biyografik Filmler gibi çeşitli gruplara ayırmıştır. Türk sinemasında Osmanlı'nın ele alınışını 1950 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırarak ele almış; beyaz perdeye nasıl yansıdığını filmler aracılığıyla tahlil etmiş; popülizme dayalı anlayışa ve hamasi yaklaşımlara değinmiştir.[54] Özgüç gerek Kurtuluş Savaşı filmleri gerekse de Kıbrıs ve Hazretli ve 12 Eylül filmleri olarak türselleştirdiği tarihi film yapımları yıllara göre çekilme yoğunluğu, ilkleri ve tartışılan yapımları ile genel bir çerçeve çizer. Ortaya çıkan yapımların dönemin siyasi konjonktürüne göre yerini belirler. Özgüç'ün Kurtuluş Savaşı filmleri altında türleştirdiği kategori altında yer alan Atatürk Filmleri bölümü Atatürk'e dair yapılan veya yapılamayan biyografik filmleri aktarır. Daha önce Esra Biryıldız'ın "Atatürk ve Sinema"[55] başlıklı makalesinde gündeme getirdiği Atatürk'le ilgili filmler konusu, 2000'li yıllarda Atatürk'e dair biyografik film yapımların çoğalması ile toplumun her alanında tartışmalara neden olmuş, sinema tarih yazımının da başlıca konularından biri haline gelmiştir. Özgüç'ün Atatürk filmleri olarak verdiği ayrımlamayı daha sonra Erkılıç kitabında ayrı bir bölüm olarak ele almıştı. Bundan sonra Atatürk'le ilgili çekilen veya çekilemeyen kimi filmler akademinin gündemine yerleşti. Konuyla ilgili olarak Esin Berktaş Atatürk'ün cenaze töreninin filme alınması ve sinemalarda gösterimi ile ölümünden sonra gündeme getirilen Atatürk filmini aktardı.[56] Serdar Öztürk, Atatürk'ün ölümünden sonra çekilmek istenen filmlerle ilgili olarak "Erken Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki

[54] Özgüç, **Türlerle…**, s.36.

[55] Esra Biryıldız, "Atatürk ve Sinema", **Marmara İletişim**, C 7, S 7, 1994, s. 251-257.

[56] Esin Berktaş, **1940'lı Yılların Türk Sineması**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s.81-82.

Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) Ve İbret Yerleri Projesi (1923)"[57] makaleyi yazmıştır. Tunç Boran Demokrat Parti döneminde gündeme getirilen Atatürk filmini "Demokrat Parti'nin Atatürk Filmi Projeleri"[58] ile tartışırken "Türk Sinema Tarihinden İlgi Çekici Bir İddianın İncelenmesi: Atatürk'ün Film Senaryosu Yazması" [59] başlıklı kitap bölümü ile devam ettirdi. Atatürk'ün film senaryosu yazdığına dair kuşkuları ve çelişkileri dile getirerek konuya dair belgeler sundu. Araştırmacılara seslenerek hatırat kaynaklarına daha dikkatli ve şüpheci yaklaşılması gerektiğini hatırlattı.

Levent Yaylagül sinema tarih ve siyasete dair topladığı yazılarını topladığı kitabında "Dersimiz (Küreselleşme Çağında): Atatürk" bölümüyle Atatürk filmlerini tartışmaya açtı. Yazı Türk sinemasında ortaya konan Atatürk filmlerini sınıfsal bağlamda çözümleme girişimidir. Toplumda yaşanan hızlı sosyal ve siyasal gündemin değişmesi nedeniyle herhangi bir konuda olduğu gibi Atatürk'le çekilen filmler konusunda da soğukkanlılıkla ve derinlemesine çözümlemeler yapılmadığını ileri sürmüştür.[60]

Bir başka araştırmacı Hilmi Maktav "Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset" kitabında milliyetçilik ve ulus devlet bağlamında "Vatan, Millet, Sinema", "Sinemada Tarih Dersleri", "Türk Sinemasında 68'liler ve 12 Mart", "Türk Sinemasında 12 Eylül" gibi bölümlerden oluşan bir tarih bölümü oluşturmuştur. Bu bölümlerde Türk sinema tarihini siyasi tarih ekseninde ideolojik ve yine ulus devlet kuruluşundan günümüze konumunu aktarmış, 68 kuşağı ile 12 Mart'ın neredeyse görünmezliğine dikkat çekmiştir. "Sinemada Tarih Dersleri" ile Kurtuluş Savaşı/Atatürk filmleri üzerine ulus devlet ideolojisi temelinde eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Atatürk filminin Milli Eğitim müfredatıyla uyumlu bir sinema anlatımı içermesinden dolayı eleştirmekte, devletin tarihe bakışıyla paralellik taşıdığı tespitini yapmaktadır.[61]

Ali Özuyar da Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan "Gazi'nin Sineması" adlı eserinde sinemasever bir Atatürk portresi çizmiş, Atatürk'ün hayatında

---

[57] Serdar Öztürk, "Erken Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) ve İbret Yerleri Projesi (1923)", **Selçuk İletişim**, C 3, S 3, 2004, s.77-82.

[58] Tunç Boran, "Demokrat Parti'nin Atatürk Filmi Projeleri", **Belgi**, Kış 2021, s.253-277.

[59] **Türk Sinema Tarihine Farklı Bakışlar**, Ed: Rıfat Becerikli, Detay Yayıncılık, Ankara, 2020.

[60] Levent Yaylagül, Sinema **Toplum Siyaset,** Dipnot Yayınları, Ankara, 2018, s.171-181.

[61] Hilmi Maktav, **Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013, s.32-47.

sinemanın yerini ve önemini izlediği filmleri ve sinemaya katkısı tarihsel çerçevesinde belgeler ve resimlerle destekleyerek aktarmıştır.[62] Derya Genç Acar ise "Atatürk ve Sinema; Türk Sinemasında 'Atatürk Filmi'" makalesiyle Türkiye'nin tarihsel süreçteki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerine bağlı olarak değişen Atatürk imajı çerçevesinde Atatürk filmlerini gündeme getirmiştir.[63]

Yine Ali Özuyar 2000'li yıllarda Erken Cumhuriyet ve II. Dünya Savaşı yıllarına ait gerçekleştirdiği "Faşizmin Etkisinde Türkiye'de Sinema (1939-1945)"[64] ve "Hariciye Koridorlarında Sinema"[65] adlı eserleri okuyucuyla buluşturmuştur. Faşizmin Etkisinde Türkiye'de Sinema (1939-1945), Esin Berktaş'ın 1940'lı Yılların Türk Sineması çalışmasıyla paralel fakat yeni kaynakların eklenerek kurgulandığı bir metindir. Savaşla birlikte değişen uluslararası siyaset ve ideolojinin film sektörüne, izleyiciye ve gündelik yaşamın parçası olan sinema seyir ilişkisine etkisi mercek altına alınmıştır. Burada yakın dönem tarihimizde önemli tartışma konusu olan Varlık Vergisi'nin sinemacılar ve sinema hayatı ve seyirciler üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Özuyar'ın tarihi belge ve bilgilere dayanan çalışmaları genellikle olumlu karşılanmakla beraber toplumsal süreç ve dinamikleri belirsizleştirip, siyasi tarih esas alarak metinleri kurguladığı bunun da kaçınılmaz olarak sinema ortamının devletin etkisinde ve yetkisinde diğer bir deyişle siyasi tarihin etkisi altında şekillendiği izlenimi oluştuğu eleştirileri getirilmektedir.[66] Hariciye Koridorlarında Sinema adlı yapıtında sinema ile dış politika arasında doğrudan bağlantı kurularak Erken Cumhuriyet döneminin (1923-1938) sinema hayatını uluslar arası ilişkiler paralelinde değerlendirmektedir. Kitap bir taraftan Türkiye'nin izlediği dış politikanın sinema üzerindekine etkisine diğer taraftan bu diplomatik dengenin sinema tarafından nasıl etkilendiği üzerine bir araştırmadır. Dönemin resmi belgeleri ve basınına dayanarak yapılan çalışma, başta SSCB olmak üzere Türkiye'nin batı ile yakınlaşması sonucunda ABD, Almanya, Yugoslavya ve Bulgaristan ile ilişkileriyle değişen sinema hayatını siyaset ve diplomasi paralelinde incelemiştir.

---

[62] Ali Özuyar, **Gazi'nin Sineması**, YKY, İstanbul, 2021.

[63] Derya Genç Acar, "Atatürk ve Sinema; Türk Sinemasında Atatürk Filmleri", **Atatürk Yolu**, S 69, Güz 2021, s.285-309.

[64] Ali Özuyar, **Faşizmin Etkisinde Türkiye'de Sinema (1939-1945)**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2011.

[65] Ali Özuyar, **Hariciye Koridorlarında Sinema**, YKY, İstanbul, 2019.

[66] Serkan Şavk, "Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)", **Sinecine**, S 2, C 8, s.187.

Tarih disiplininden gelen cumhuriyet tarihi ve kültür tarihi gibi alanlarda çalışmaları olan Süleyman Beyoğlu'nun "İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)" başlığıyla yayımlanan kitabı ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nden, dönemin gazetelerinde yer alan bilgi ve belgelerden referans alınarak kurgulanmıştır. Beyoğlu özellikle yerli sinema üretimini başlatan yerli cemiyetler ile yabancı şirketlerle ilgili çeşitli arşivlerde yer alan evrakları araştırmacılara ve okuyuculara aktarmıştır. Sinema ile ilintili farklı mecmualarda çıkan yazılara yer vermiştir. Aynı önemde İstanbul'un dışında sinema etkinliklerin yürütüldüğü kentlerden panoramik manzaralar sunmuştur.[67]

Tarih alanından gelen bir başka çalışma Hürol Erbay'a aittir. Erbay'ın "Sinemada İstiklal Harbi ve Atatürk" çalışması tarihçinin gözüyle Türkiye'de yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik olayların Türk sinemasına etkisi ile birlikte Kurtuluş Savaşı filmlerinin yönünü tespit etmeye çalışır. Dört farklı döneme ayırarak yapılan incelemede sinema tarih yazımı literatüründe tartışma konusu olan bazı noktalar teyit edilmiş, bazılarına açıklık getirilmiş bazıları ise yeni bilgiler ışığında düzeltilmiştir. Kitap öncekilerden farklı veri ve bilgileri literatüre kazandırdığını iddia etmektedir. Arşiv kaynakları yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Disiplinler arası bir bakış açısıyla film örnekleri üzerinden tarihsel kurgularına dair çözümlemeler yapılmıştır. Kitabın bazı savlarında oldukça iddialı olduğu gözlenmektedir. Örneğin Atatürk döneminde sinemanın hukuksal, sosyal, ekonomik ve teknik alt yapısının oluşturulduğunun ifade edilmesi Türk sinemasında belki bir ilktir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar aksini söylemektedir. Millî Mücadele kadrosunun önemli isimlerinin hamasete kaçmadan bireysel ve toplumsal bellekte yeniden canlandırıldığı iddiası da yazarın bir diğer tartışmaya açık değerlendirmesidir.[68]

Ali Karadoğan Semire Ruken Öztürk'ün TC Kültür Bakanlığı yayınlarından çıkan "Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988)" Sansür Karar Defterleri üzerine yaptıkları inceleme filmlerin neden, hangi sebeplere dayanılarak sansürlendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Kitapta birçok tarihi filme dair alınan sansür kararları egemen ideolojinin tasavvurundaki tarih algısını göstermesi bakımından anlamlıdır. Nitekim

[67] Süleyman Beyoğlu, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

[68] Hürol Erbay, **Sinemada İstiklal Harbi ve Atatürk**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2022, s.268, 273.

tarihi filmlerle ilgili kararlara bakıldığında doğrudan karakterler üzerinden müdahale edilmekte olduğu görülmüştür.[69]

Serhan Mersin'in Sinecine'de tarih filmleri üzerine yazdığı makaleler kollektif bellek bağlamında bu filmlerin eleştirel bir tarzda ele aldığı araştırmalarıdır. Mersin "Azınlık Filmleri: Tarihin Yeniden İnşası Ve Kolektif Bellek" makalesinde tarih ve sinema ilişkisini temel alarak yakın tarihimizde azınlıkların başından geçen olayların işlendiği Salkım Hanım'ın Taneleri (1999), Bulutları Beklerken (2005), 120 (2008) ve Güz Sancısı (2009) filmleri üzerinden azınlık filmlerinin egemen söylemi yeniden kurup kurmadığını ve ulusalcı/milliyetçi yaklaşımlarla nasıl benzerlikler gösterdiğini mercek altına aldı.[70] Sinemanın tarihsel hesaplaşmayı içerebilen bir sanat olmasına rağmen çekilen filmlerin bu eleştiriyi getirmesi bir yana tamamen egemen ideolojik söylemle uyum içinde olduğunu savundu.

"Kurtuluş Savaşı Filmleri ve Milli Hamaset" makalesinde ise Bir Millet Uyanıyor (1932), Vurun Kahpeye (1949), Allahaısmarladık (1951), İstiklal Harbi/Ruhların Mucizesi (1954), Meçhul Kahramanlar (1958), Düşman Yolları Kesti (1959), Çanakkale Aslanları (1964) ve Son Osmanlı Yandım Ali (2007) gibi cumhuriyetin farklı dönemlerinde Kurtuluş Savaşı'nı konu alan ve milli kimlik inşasına hizmet ettiği iddia edilen filmleri tarihsel perspektiften analiz etti.[71] Daha çok Taner Akçam'ın tezlerinden yola çıkan Mersin, filmlerin ortak motiflerini belirleyerek Kurtuluş Savaşı filmlerinin özellikle edebiyattan aktarılan temalarla var olmaya çalıştığını ve sinemanın da edebiyat kadar millileşme sürecinin öznelerinden birisi olduğu gerçeğinin bir göstergesi olduğunu aktarıyor. Bu yapımları homojen, sinemanın var olan hamasi duygularını kanalize edebileceği bir mecra olarak kullanıldığını iddia etmektedir.[72] Her iki makalesinde de çekilen tarihi filmlerin hamasete dayanan egemen milliyetçi ideolojik söylemle uyumlu olduğunun altını çizmektedir.

---

[69] Ali Karadoğan-Semire Ruken Öztürk, **Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2022.

[70] Mersin, "Azınlık Filmleri: Tarihin Yeniden İnşası ve Kollektif Bellek", **Sinecine**, C 1, S 2, 2010, Güz, s.5-29.

[71] Serhan Mersin, "Kurtuluş Savaşı Filmleri ve Milli Hamaset", **Sinecine**, C 2, S 2, 2011, s.33.

[72] Mersin, agm., s.53-54.

SONUÇ

Tarihsel olaylar ve kişiler dünya sinemasının olduğu kadar Türk sinemasının da vazgeçilmez kaynaklarından biridir. Türkiye'de kamera ilk kaydını yine tarihi bir olayı çekerek yapmıştır. Türk sineması tarih yazımının ilk evresi daha çok ikinci el kaynaklara dayanılarak, sinema çevresinde bulunan isimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ilk dönemde yapılan dönemlendirmeler, seçilen olaylar ve filmler daha sonraki sinema tarih yazımını yönlendirmiş aynı yoldan ilerleyerek çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1990'lar ve 2000'ler hem tarih yazımında hem de sinema tarih yazımında kırılmalara yol açmış; sinemanın disiplinler arası bir nitelik kazanmasıyla tarih ve sinemaya dair yapılan araştırmalar artmış, tarihçiler sinema araştırmalarına sınırlı da olsa katkı sunmaya başladılar. Bir önceki dönemin sorgusuz sualsiz kabullenilen doğruları tartışmaya açıldığı gibi birçok konu tarihi bağlamı içerisinde yeni belgeler ve veriler ışığında değerlendirildi. Böylece sinema gerek ideolojik boyutu gerek seyir, seyirci kültürü gerekse de toplumsal hafıza boyutuyla mercek altına alındı.

Sinema tarih yazımında bir kategori olarak tarihsel yapımlar bir önceki dönemde ancak öne çıkabildikleri kadarıyla -olumlu ya da olumsuz- yer alıyordu. Hamasi duygularla ortaya çıkan çoğu yapım birbirinin aynısı görülüyor; dönemin konjonktürüne göre çekilen filmler aktarılmakla yetiniliyordu. Tabi bunda çekilen filmlerin payını kabul etmekle birlikte günümüzde incelemeye değer bulunmayan tüm bu filmler gündeme getirilmeye başladı. Değişen bakış açısı ile birlikte bugün gerek Osmanlı dönemi gerek Milli Mücadele ve Cumhuriyetin çeşitli dönemleri ve gerekse de Atatürk'e dair tarihi filmlerin hepsi ayrı birer çalışma olarak değerlendirilmektedir. Filmler konusu, kostümleri, replikleri, öne çıkardıkları olayları, karakterleri ya da mekânlarıyla ele alınmakta; dönemin ulus devlet ideolojisi, toplumsal hafıza ve toplumsal çatışmadaki rolleri gibi olgular üzerinden tartışılmakta; farklı okumalara ışık tutmaktadır.

Tarihi film araştırmalarına yönelik hem sinema bölümlerinin hem de tarih alanında kazanılan ivmenin ileriki yıllarda artacağını düşünüyoruz. Tarihi yapımların döneme dair birçok önemli kodu içerdiğinin anlaşılması her geçen gün bu alana duyulan ilgiyi artırmaktadır. Tarih araştırmalarında tarihçilerin sinema üzerinden tarih okumaları yapmaları birçok yeni açılımları beraberinde getirecektir. Tarih bilimi çok nedenle çalışan disiplinler arası temel bilimdir. Dolayısıyla sinema alana dair araştırmalar için önemli bir kaynak olarak görülmeli, sinema tarih iş birliğini önceleyen araştırmalar daha fazla yer almalıdır.

KAYNAKÇA

Acar, Derya G., Atatürk Ve Sinema; Türk Sinemasında "Atatürk Filmi", **Atatürk Yolu**, S 69, 2021 Güz, s.285-309.

Arkın Sinema Ansiklopedisi, Ed: Rekin Teksoy, Arkın Kitapevi, İstanbul, 1975.

Aytekin, Pelin Erdal, **Hatırlamanın Masum Hali**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2019.

Berktaş, Esin, **1940'lı Yılların Türk Sineması**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Beyoğlu, Süleyman, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

Biryıldız, Esra, "Atatürk ve Sinema", **Marmara İletişim**, C 7, S 7, 1994, s.251-257.

Boran, Tunç, "Demokrat Parti'nin Atatürk Filmi Projeleri", **Belgi**, Kış 2021, s.253-277.

Boran, Tunç, "Türk Sinema Tarihinden İlgi Çekici Bir İddianın İncelenmesi: Atatürk'ün Film Senaryosu Yazması", **Türk Sinema Tarihine Farklı Bakışlar**, Ed: Rıfat Becerikli, Detay Yayıncılık, Ankara, 2020, s.1-40.

Bozis, Sula, Bozis, Yorgo, **Paris'ten Pera'ya Sinema ve Rum Sinemacılar**, YKY İstanbul, 2014.

Cengiz, Esin Paça, "Türkiye'de Sinema, Tarih ve Temsil İlişkisi Üzerine Sorular", **Toplumsal Tarih**, S 255, Mart 2015, s.86-90.

Dorsay, Atilla, **Sinema ve Çağımız 1**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984.

Erbay, Hürol, **Sinemada İstiklal Harbi ve Atatürk**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2022.

Erdoğan, Nezih, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Sinema Üzerine Yapılmış Tarih ve Tarihyazımı Çalışmalarına İlişkin Bir Literatür Değerlendirmesi (1946-2020)", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 18, S 36, 2020/2, s.473-494.

Erkılıç, Senem Duruel, "Kurmaca Filmler Üzerinden Sinema Tarih İlişkisine Bakış", **Galatasaray Ü. İletişim Dergisi**, S 2, 2005, s.71-87.

_____, **Türk Sinemasında Tarih ve Bellek**, De Ki Yayınları, Ankara, 2012.

Burçak Evren, **Türk Sinemasının Yüzyılı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 2014.

"Bir 100. Yıl Masalı", CineBelge, S 1, Bahar 2015, s.7-18.

_____, "İlk Türk Filmine İlişkin Görüşler ve Belgeler", **Gelişim Sinema**, S 3, 1984, s.18-20.

_____, "Doğum Günü 14 Kasım mı?", **Antrakt**, Kasım 1991, S 2, s.62-63.

_____, **Türk Sinemasının Doğum Günü: Bir Savaş, Bir Anıt, Bir Film**, Leya Yayıncılık, İstanbul, 2003.

_____, "Bir 100. Yıl Masalı", **CineBelge**, S 1, Bahar 2015, s.7-18.

Gökmen, Mustafa, **Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları**, İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Kafadar, Cemal, "Sinema ve Tarih", **Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 5**, Hazırlayan: Deniz Bayrakdar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.15-41.

Karadoğan, Ali- Öztürk, Ruken S., **Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2022.

Kaya, Dilek, "Eski İzmir Sinemaları ve Yıldız Sineması: Mekân, Toplum, Seyir", **Sinecine**, S 8, 2017, s.93-138.

Keleş, Özlem Tuğçe, **Tebaadan Ulusa Bir Tarihselleştirme Önerisi**, Türkmen Kitapevi, İstanbul, 2020.

Koloğlu, Orhan, "Tarih ve Sanatın Birlikteliği", **Tarih ve Toplum**, S 198, 2000, s.39-41.

Kutay, Uğur, "Perdedeki Yırtık: Postmodernizm, Tarih ve Sinema", **Ve Sinema**, Derleyen: Gül Yaşartürk, Doruk Yayınları, İstanbul, 2013, s.245-268.

Lüleci, Yalçın, "Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk ve CHP'nin Sinema Politikası", **Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi**, S 31, 2018, s.222 – 248.

_____, "1960'lı yıllarda Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri", **Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)**, C 8, S 2, Eylül 2020, s.1200-1233.

_____, "1970'li Yıllarda Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri", **Türkiye**

Araştırmaları Literatür Dergisi, S 36, C18, 2020/2, s.495-528.

Makal, Oğuz, **Türk Sineması Tarihi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1991.

_____, **Tarih İçinde İzmir Sinemaları**, GÜSEV Yayınları, İzmir, 1999.

_____, **Sinemada Tarihin Görüntüsü**, Kalkedon Yay., İstanbul, 2014.

Maktav, Hilmi, **Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013.

Mersin, Serhan, "Azınlık Filmleri: Tarihin Yeniden İnşası ve Kollektif Bellek", **Sinecine**, C 1, S 2, 2010 Güz, s.5-29.

_____, Kurtuluş Savaşı Filmleri ve Milli Hamaset, **Sinecine**, C 2 S 2, 2011, s.33-56.

Odabaşı, İsmail Arda, **Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017.

Okumuş, Fatma, "Sinema Tarihi Çalışmaları ile Türk Sinema Tarihi Yazmaları", **Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi**, S 41, 2022, s.295-312.

Özgüç, Agah, **Türlerle Türk Sineması**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2005.

Öztürk, Serdar, **Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset**, Elips Kitap, Ankara, 2005.

_____, "Erken Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) Ve İbret Yerleri Projesi (1923)", **Selçuk İletişim**, S 3, C 3, 2004, s.77-82.

Özön, Nijat, **Türk Sineması Tarihi (1896-1960)**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010.

Özuyar, Ali, **Sinemanın Osmanlıca Serüveni**, Öteki Yayınları, Ankara, 1999.

_____, **Faşizmin Etkisinde Türkiye'de Sinema (1939-1945)**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2011.

_____, **Gazi'nin Sineması**, YKY, İstanbul, 2021.

_____, **Hariciye Koridorlarında Sinema**, YKY, İstanbul, 2019.

Saydam, Barış, "Türkiye'de Sinema Tarihyazımının Gelişim Süreci", **Türkiye Araştırmaları**

Literatür Dergisi, C 18, S 36, 2020/2, s.425-472.

Scognamillo, Giovanni, **Türk Sinema Tarihi (1896-1997)**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

Şahin, Feyza Kurnaz, "Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Türkiye'de Yardım Cemiyetlerinin Sinema Faaliyetleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 30, S 88, 2014, s.1-36.

Şavk, Serkan, "Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)" **Sinecine**, C 8, S 2, s.185-187.

Şener, Erman, **Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız**, Ahmet Sarı Matbaası, İstanbul, 1970.

Thomen Özde Çeliktemel, "Denetimden Sansüre Osmanlı'da Sinema", **Toplumsal Tarih**, 2015/3, C 255, s.72-79.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda, 1908-1922", **Kurgu**, C 23, S 1, 2010/6, s.1-17.

Teksoy, Rekin, **Rekin Teksoy'un Türk Sineması**, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2007.

Ümmetoğlu, Neslihan, **Toplumsal Bellek ve Sinema Yeşilçam'dan Günümüze Ermeni Sinemacılar**, Çizgi Kitapevi, İstanbul, 2020.

Yaylagül, Levent, **Sinema Toplum Siyaset**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİNİN 1931 YILINDA DÜZENLENEN I. TÜRK ZİRAAT KONGRESİ'NDE ALINAN HAYVANCILIĞA İLİŞKİN KARARLARA ETKİSİ

Didem KONYA[*]

Özet

İlk olarak Amerika'da başlayan 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Avrupa ve ardından Türkiye gibi sanayileşme çabaları içerisinde olan ülkelere sıçramıştır. Dünya ekonomisini etkisi altına alan kriz, Türkiye'yi bu sorun karşısında çözüm arayışlarına sürüklemiştir. Kriz Türkiye'deki tarım üretiminde ani düşüşlere sebep olmuş ve Türk çiftçisi krizden derinden etkilenmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk ve devletin yönetim kadrosundakiler Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumdan dolayı iktisadi politikalarda değişiklik arayışına yönelmiştir. İktisadi yapıdaki sorunların tespiti ve gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirmelerde bulunmak amacıyla 1930 yılında Sanayi Kongresi ve 14 Ocak 1931 yılında ise I. Türkiye Ziraat Kongresi toplanmıştır. Kongrede *Hayvancılık* ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Hayvancılığın geliştirilmesi ve iyileştirilmesi adına yapılması gerekenler, encümen raporları ve umumi raporlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kongrede ilk kez Türkiye'nin mevcut hayvansal yapısı ayrıntılı şekilde ele alınarak analiz edilmiş ve çözüm yolları hükümete sunulmuştur.

Bu çalışmanın amacı; 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra yaşanan ekonomik sorunların Türkiye üzerindeki etkisinin hayvancılık özelinde ele alınarak I. Türk Ziraat Kongresinde alınan kararlar bağlamında değerlendirmektir. Konu ile ilgili literatürün taranması neticesinde toplanan veriler doküman analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Söz konusu araştırmaya *1931 Ziraat Kongresi İhtisas Raporları* esas teşkil etmektedir. Bununla birlikte döneme ilişkin arşiv belgeleri, resmî belge ve yayınlar, gazeteler, dergiler birinci elden kaynaklar olarak çalışmanın verilerini oluşturmaktadır.

[*] Dr., Bağımsız Araştırmacı, İzmir, didemknya@gmail.com,Orcid: 0000-0002-9618-526X

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Hayvancılık, 1929 Ekonomik Krizi, Devletçilik, I. Türk Ziraat Kongresi

THE EFFECT OF THE WORLD ECONOMIC CRISIS OF 1929 ON THE DECISIONS ON LIVESTOCK AT THE 1st TURKISH AGRICULTURE CONGRESS HELD IN 1931

Abstract

The 1929 World Economic Crisis, which first started in America, spread to Europe and then to countries that were in industrialization efforts such as Turkey. The crisis, which has affected the world economy, has led Turkey to seek solutions to this problem. The crisis caused sudden decreases in agricultural production in Turkey and Turkish farmers were deeply affected by the crisis.

Mustafa Kemal Atatürk and those in the management staff of the state turned to seek changes in economic policies due to the situation in the Turkish economy. In order to determine the problems in the economic structure and to make evaluations with a realistic approach, the Industry Congress in 1930 and the First Agricultural Congress of Turkey on January 14, 1931 were convened. Livestock was evaluated under a separate heading in the congress. What needs to be done for the development and improvement of animal husbandry has been evaluated within the framework of committee reports and general reports. In this congress, for the first time, Turkey's current animal structure was analyzed in detail and solutions were presented to the government.

The aim of this study; The aim of this study is to evaluate the effects of the economic problems experienced after the 1929 World Economic Crisis on Turkey in the context of the decisions taken at the 1st Turkish Agricultural Congress by considering animal husbandry. The data collected as a result of the review of the literature on the subject will be evaluated with the document analysis method. The 1931 Agricultural Congress Specialization Reports form the basis of the research in question. In addition, archival documents, official documents and publications, newspapers and magazines will constitute the data of the study as first-hand sources.

Keywords: Atatürk, Livestock, 1929 Economic Crisis, Statism, I. Turkish Agriculture Congress

GİRİŞ

Tüm çağlarda insan hayatının ayrılmaz bir parçası olan hayvanlar, ekonomik faaliyetlerin temel unsurlarından birdir. Etinden, sütünden, derisinden ve yününden yararlanılan hayvanlar tarih boyunca Türklerin hayatında da önemli bir yere sahip olmuştur. Afanasyevo kültüründe görülen at ve koyun kalıntıları ve daha sonraki devirlerde görülen sığır, katır, deve gibi hayvanlar ekonomik ve sosyal hayatta hayvanların varlığını kanıtlamaktadır. Selçuklu döneminde de hayvancılık önemini korumuş, göçebe topluluklar ve yerleşik köylüler sığır, at, koyun yetiştirmiştir. [1]

Osmanlı döneminde, yerleşik olup ziraatla uğraşan ve sürülere sahip köylülerin yanında konar-göçer olup asıl geçim kaynağı hayvancılık olanlar bulunmaktaydı. Özellikle mera hayvancılığı Diyarbakır, Urfa, Erzurum gibi şehirlerin yanı sıra Batı ve Orta Anadolu'da da yaygın bir iktisadi faaliyet olmuştur. Trakya'da ise çiftlik hayvancılığı ağırlıktadır. Hayvanlardan alınan otlak resmi, yaylak ve kışla resmi, ağnam resmi ve ağıl resmi gibi çeşitli hayvan vergileri ise devletin bütçesinde önemli bir gelir kalemiydi. [2]

Hayvancılığın gerçek değerinin anlaşılması ve bilimsel yöntemlerle değerlendirilip ele alınması 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşmeye başlamıştır. Her ne kadar askeri ve sivil veterinerlik okullarının açılması, yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve bakteriyoloji kurumlarının açılması söz konusu olsa da tam olarak başarı elde edilememiştir.[3] Tarihi süreçte meydana gelen Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Anadolu halkının yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır. Savaşlar sebebiyle erkek nüfusun silahaltına alınması ve savaş koşulları tarımsal üretiminde düşüşe sebep olurken halk, hayvanları için gerekli yemleri temin edememiştir. [4]

1.Dünya Savaşı yıllarında hayvan hastalıkları özellikle de sığır vebası önemli bir sorun olmuştur. Savaş ve salgın hastalıklar sebebiyle hayvan varlığındaki gerileme Millî Mücadele yıllarında da devam etmiştir. Hayvan

---

[1] Mehmet Temel, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ILKE)**, S 24, 2010, s.202; Selâhattin, Batu, **Hayvan Ekonomisi**, Güneş Matbaası, İstanbul, 1940, s.3.

[2] Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 222,242.

[3] Tamay Başağaç Gül, "Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 15, 2004, s.229.

[4] Hasan Reşit Tankut, **Köylerimiz**, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, Ankara, 1939, s. 30 – 34.

varlığındaki azalma devletin gelir kalemleri arasında yer alan hayvan vergilerinde de düşüşe yol açmıştır. Bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi 24 Nisan 1924 tarihinde yaptığı toplantıda Ağnam Rüsûmî Kanunu'nu çıkararak hayvanlardan dört kat vergi alınmasını kararlaştırmıştır.[5]

Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları siyasi başarıların ardından iktisadi kalkınma hamleleri için çalışmalara başlamıştır. İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi'nde" (17 Şubat-4 Mart), Türk ekonomisinin yönünü belirlemede temel oluşturan ve 1920'li yıllarda izlenecek olan ekonomi politikasının esaslarını belirleyen kararlar alınmıştır.[6] Kongreye çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gibi çeşitli meslek gruplarından 1135 temsilci katılmıştır. Misak-ı İktisadi kararlarının alındığı bu kongrede meslek gruplarının hazırladıkları esaslar da görüşülmüş ve bu esaslarda hayvancılığa da yer verilmiştir.[7] İstanbul Bölgesi Veteriner Hekimi olan Cafer Fahri Bey İktisat Kongresine sunmuş olduğu raporunda; mevcut hayvanların sayılarının arttırılması gerektiğini ve ıslah çalışmalarına önem verilmesini aynı zamanda hayvan hastalıklarının da önlenmesinin önemini vurgulayarak yapılması gerekenleri ayrıntılı şekilde ifade etmiştir.[8]

5 Eylül 1923 tarihinde V. İcra Vekilleri Heyeti'nin gerçekleştirdiği toplantıda hayvancılık ilk kez Misak-ı İktisadi esasları çerçevesinde yer almıştır. Hayvancılığın hükümet programında yer almasıyla ile ıslah çalışmaları, hastalıklarla mücadele, aşılama, damızlık işlemleri gibi faaliyetlerin yürütülmesi görevi İktisat Vekaletine verilmiştir. Bununla birlikte 1925 yılından itibaren uygulanacak olan "Beş Senelik Umûr-i Baytariyye Programı" ile veteriner hizmetlerin yürütülmesi, veteriner hekimlerin yetiştirilmesi ve ıslah çalışmalarının yürütülmesi amaçlanmıştır.[9]

A-1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ VE TÜRK HAYVANCILIĞINA ETKİSİ

---

[5] Melek Çolak-Levente, Javorka, **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman Oszkàr Wellmann**, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2017 s. 11-15.

[6] A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.12.

[7] Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.77; Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)**, AÜSBFY, Ankara, 1971, s.399-402.

[8] Başağaç Gül, agm., s.233; Çolak-Levente, **age.**, s.18.

[9] Çolak-Levente, **age.**, s.19.

Dünya Ekonomik Krizinin ortaya çıkısında birçok faktör bulunmakla beraber görünürde; fiyatların düştüğü, durgunluğun yaşandığı, satın alma gücünün ise azaldığı şeklinde yansımaktadır. 1. Dünya Savaşının sonunda bazı kayıplar vermekle birlikte savaştan güçlenerek çıkan ABD, kredi olanakları sağlayarak ya da bedeli karşılığında diğer ülkelere savaş ürünleri satarak dünya pazarında yerini almıştır. Buna paralel olarak tarımsal gelişmede de ilerleme kaydetmiştir.[10] Fakat ABD'nin savaş sonrası yaşanan ekonomik problemlerin çözümünde planlı ve düzenleyici ekonomi politikalarının olmaması, dünya banka sisteminde yeterli donanıma sahip olunmaması, Avrupa ülkelerinde gelir dağılımında yaşanan eşitsizlikler bunalımın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ana sorunları oluşturmuştur. [11]

Hatalı iktisadi politikalar sonucunda 1929 yılında New York borsasında başlayan çöküş diğer Avrupa ülkelerini de etkilemiştir. Kriz her ne kadar sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkmış olup işsizlikle ilişkilendirilse de, ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalı olan Türkiye'de de ciddi neticeler doğurmuştur.[12]

Ekonomik krizin içinde olan Avrupa ülkeleri çözüm olarak ekonomik ve sosyal hayata müdahale etme gereği duymuşlardır. Bu doğrultuda devalüasyona giderek ellerinde bulunan fazla malları eritmeye başlamışlardır. Aynı zamanda gümrük vergileri yükseltilmiş, ithalatta kontenjan koyulmuş ve yerli mallarının korunması için çeşitli önlemler alınarak krizin etkileri azaltılmaya çalışılmıştır.[13]

Krizin Türkiye'ye ve Türk ekonomisine etkisi ise özellikle tarım kesiminde yoğun olarak görülmüştür.[14]Mustafa Kemal 1 Kasım 1930 tarihinde TBMM'deki konuşmasında ekonomik krizin ülkemizdeki etkisi üzerinde durmuş ve krize karşı alınan önlemlerin devamlılığını dilemiştir**:**

"Efendiler, bilhassa ziraî memleketlerde hissolunan cihanşümul bir iktisadî buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimize de temas

---

[10] Nazif Kuyucuklu, **İktisadi Olaylar Tarihi**, İÜSBF Yayınları, İstanbul, 1985, s.249.

[11] Arif Ersoy, **İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi**, ABAM Yayınları, İzmir, 1990, s.26.

[12] Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.185,186; Gülten, Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.52.

[13] Avni Zarakoğlu, "1929 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, **A.Ü.S.B.F. Yayını**: 513, Ankara, 1982, s.92.

[14] Mete Tuncay, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Ankara, 1993, s.247; Pamuk, **age.**, s.187.

etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatiyet ve tahammül ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisinin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir…. Senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır."[15]

Türkiye'de krizin ilk belirtisi Türk parasının hızla değer kaybetmeye başlaması olmuştur. Bunun en önemli nedeni ise ödemeler bilançosundaki farklardır. İhraç mallarımızın fiyatlarındaki düşüşler ihracatımızın düşüşüne yol açmış, gümrük tarifelerindeki yükseklik sebebiyle de ithalat hacminde artış yaşanmıştır. Hükümet bu süreçte bayındırlık faaliyetlerine devam etmiş, Osmanlı'dan kalan borçlar da ödemeler bilançosunda olumsuz etkilere sebep olmuştur. Türk lirasının değerini korumak için ise dış ödemeler bilançosunda denge oluşturulması için döviz kontrolünün sağlanması kontenjan ve kliring uygulamaları ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.[16] Kriz neticesinde ekonomi politikasında yeni arayışlara giden ülke yöneticilerinin ekonomiye yön verme çalışmaları hızlanmış, uzmanların görüşlerine değer verilmiş ve Türk ekonomisinin durumunu gösteren raporlar hazırlatılmıştır. 20 Kasım 1930'da "Türk Parasının Kıymeti Koruma Hakkında Kanun" çıkarılmış, 1930 yılında kredi ihtiyacını karşılayacak Merkez Bankası kurulmuştur. Kooperatifçiliğin teşvik edilmesine, devlet çiftliklerinin kurulmasına önem verilmiş sanayileşme alanında ise önemli bir adım olan Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları hazırlanmıştır.[17]

Ekonomisi ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayalı olan Türkiye'de hayvancılık ve hayvancılık ekonomisi de yaşanan bu krizden etkilenmiştir. 1923 yılında hayvan varlığı 17.210.000 adettir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti özellikle hayvan hastalıkları ile mücadele vermiş hayvan varlığının çoğaltılması için ıslah çalışmalarına önem vermiştir.[18] Toplam hayvan varlığımız 1929 yılında 27.896.374 olmuştur. Canlı hayvan ithalat ve ihracatını değerlendirmek gerekirse; 1928 yılında ithalat-248.752 iken iihracat-293.406'dır. 1929 yılında ithalatta düşüş yaşanmış ve bu sayı

---

[15] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 22, Dönem: 3, İçtima: 1, 1 Kasım 1930, s. 2,3.

[16] Zarakoğlu, agm., s.93; İlker, Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003, s.34.

[17] Zarakoğlu**,** agm., s.97; İlhan, Tekeli-Selim, İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No.2, Ankara, 1977, s.124; Mustafa Yahya, Metintaş- Mehmet, Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2016/1, S 23, s.46.

[18] Temel, agm., s.231; Çolak-Levente, agm., s.20.

174.123'e gerilemiş ihracatımız ise ilerleme kaydederek 479.878'e ulaşmıştır. Uygulanan politikalar neticesinde ithalat oranımız 1930 yılında büyük bir düşüş yaşarken ihracatımız ise en yüksek seviyeye gelerek 763.456 olmuştur.[19] İhracatımızdaki bu artış her ne kadar olumlu bir izlenim sergilese de geleneksel yöntemlere son verilmesi ve kalıcı etkiler adına entansif hayvancılık yöntemlerine geçilmesi gerektiği farkındalığı oluşmuştur. Aynı zamanda bu süreçte hayvan üreticilerinin omuzlarında bir yük olan hayvan vergilerinde de bir düzenlemeye gidilmesi gerekliliği doğmuştur.

Cumhuriyet Halk Fırkasının Üçüncü Büyük Kongresi'nde de krizin etkileri üzerinde durulmuş ve pek çok oturumda tartışılmıştır. Mersin temsilcisi Doktor Ahmet Muhtar tarafından hayvancılığın teşvikine ve hayvanlarımızın ıslah ve çoğaltılmasına yönelik verilen teklif kabul edilmiştir. Bununla beraber balıkçılık ve süngercilik de Doktor Ahmet Muhtarın önem verilmesi gerektiğini düşündüğü ve kabul edilen başka bir teklif olmuştur.[20]

İzmir milletvekili Halil Bey (Menteşe) 1933 yılındaki bütçe görüşmelerinde söz alarak; büyük buhranın etkilerinin hala devam ettiğini ve önlem alınmaması durumunda sanayiinin bel kemiği olan ziraat ve hayvancılığın sanayinin gelişimini olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir.

"Buhran bu sene de memleketimiz için şiddetini daha ziyade arttırmış bulunuyor. 1932 senesinde pamuk, tütün gibi birkaç ihracat eşyamız sükut ettiği halde bu gün zirai mahsulatımız ise umumen düşmüştür. Üzüm, incir, zeytin yağı, fındık gibi ziraî mahsulatımız buhrandan çok müteessir olmuştur. Hayvanlarda o nispette fiat itibari ile düşmüştür." [21]

B-TÜRKİYE MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ

Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte Türk parasında yaşanan hızlı değer kaybı, hükümette endişe uyandırmıştır. Yaşanan bu durumun sebebinin dış ticaret açığı olduğu görüşü ise hükümet üyeleri arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu açığın kapatılması amacıyla himayeci bir politika ile ithalatta seçici ve sınırlayıcı uygulamalara gidilerek ithal ikamesi yaklaşımı

[19] **T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Hayvanlar İstatistiği (1929-1935)**, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1936, s.3, 122,123.

[20] **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10 – 18 Mayıs 1931)**, İstanbul, 1931, s.78.

[21] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 15, Dönem:4, İçtima:50, 15 Mayıs 1933, s.81-83.

ve özellikle tüketimde yerli malı kullanılmasına yönelik politikaya yönelim olmuştur. [22]

Başbakan İsmet İnönü 12 Aralık 1929'da TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında Türk lirasının değer kaybının nedenleri ve alınması gereken önlemler üzerinde durmuştur. *"...Çıktığından beri millî para, her sene nihayetinde bir miktar tenezzül kaydetmiştir. Son beş, altı senelik tenezzülün sebepleri şunlardır: Bir çok seneler kapalı, mahrumiyet içinde kalmış memleket sulh ile nefes aldıktan sonra bir çok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kaldı. Hazır yiyen geçmiş asırların kötü mirası olarak, açık bütçe ile memleket idare etmeğe çalışmak, alışılmış bir hastalıktı. Sonra üst üste bir kaç yıl verimsiz ve kısır geçti. Bunların hepsinden mühim olmak üzere daha doğrusu bunların hepsine asıl sebep olarak memlekette millî iktisadın kifayeti gibi bir düşünce vatandaşın ve cemiyetin fikrinde yer tutmamıştı."* İsmet İnönü Türk parasının değer kaybının sebeplerini bu şekilde açıklarken bu konuda alınması gereken önlemleri ise şu şekilde ifade eder: *"...Şimdi iktisadî açığın girift olan, güç olan asıl millî kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaına yani istihsaline kifayet etmek endişesi: işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmiyerek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir..." "...Aklı eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda Devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kat'i kararımızdır..." "...Her şeyden evvel fertçe ve Devletçe birbirimize güvenerek ve birbirimize yardım ederek ve dayanarak bu yeni mücadeleyi, millî para, millî iktisat, millî tasarruf mücadelesini behemehal başaracağımıza itimat etmeliyiz. Kafi neticeye varıncaya kadar millî paranın ileri, geri göstereceği dalgalardan asla ürkmeyeceğiz ve yılmayacağız..."*[23]

İsmet İnönü'nün TBMM'de gerçekleştirdiği bu konuşma büyük bir ilgiyle karşılanmış hatta Mustafa Kemal de İsmet Paşa'yı konuşmasından dolayı gönderdiği telgrafla tebrik etmiştir. İsmet İnönü'nün bu görüşlerinden sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasına karar verilmiş ve cemiyet 14 Aralık 1929'da resmen kurulmuştur. Kazım Özalp başkanlığında kurulan cemiyette bütün milletvekilleri doğal üye kabul edilmiştir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti nizamnamesine göre cemiyetin amacı:

"1-Halkı israfla mücadeleye, hesaplı ve tutumlu yaşamaya alıştırmak

---

[22] Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.245.

[23] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 14, Dönem:3, 12.12.1929, s. 31-35.

2-Yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak,

3-Yerli mallarımızın miktarını yükseltmeğe, metanet, zarafet itibar ile hariçteki mümasil mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,

4-Yerli mallarımızın sürümünü arttırmak."[24]

Cemiyetin nizamnamesine göre üyelik herkese açıktır. Yerli üretim ürünleri kullanmak ve konuda vatandaşları teşvik etmek, toplumda milli tasarruf bilinci uyandırmak üyelerin görevlerindendir. Kadınlar da cemiyetin üyelerinden sayılmış ve yerli malı giymekle sorumlu tutulmuşlardır.[25]

Cemiyet bu amaçlar doğrultusunda sergiler, panayırlar, mitingler düzenlemiş "İktisat ve Tasarruf" isimli aylık bir dergi çıkartarak halkı yerli malı konusunda bilinçlendirmeye çalışmıştır. Dünya ekonomik krizi sonrası Türk ziraat ve sanayiinin izleyeceği politikaların ana hatlarının belirlendiği 1930 Sanayi Kongresi ve 1931 Ziraat Kongresi'ni düzenlemiştir. Bu kongrelerde alanında uzman kişiler bir araya gelerek mevcut durumu değerlendirmiş, sorunlar üzerinde tartışmış ve gelişme yollarını belirleyen raporlar hazırlayarak sunmuşlardır.[26]

C- 1931 BİRİNCİ TÜRKİYE ZİRAAT KONGRESİ

Dünya ekonomik krizinin Türkiye üzerindeki etkileri ve bunun doğurduğu sonuçlar Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetini kapsamlı bir ziraat kongresi düzenlemeye sevk etmiştir. Uzmanların katılımı ile gerçekleşmesi planlanan bu kongrenin; Türk ekonomisinin faaliyet kollarından tarım, sanayi, hayvancılığın sorunlarını tespit etmek ve bu sorunlarına çözüm yolları üretmek amaçlanmaktaydı.[27] Milli sanayinin gelişmesi amacıyla Ankara'da toplanmasına karar verilen bu kongrenin öneminden dolayı mahalli ziraat odalarının bilgilendirilmesi ve harekete geçirilmesi ve kongreye davet edilmesi talimatı verilmiştir.[28]

---

[24] **Ayın Tarihi**, Teşrin-i Sani, C 22, No.68, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.6; **Cumhuriyet**, "Milli Tasarruf", 20 Aralık 1929, s.1-3.

[25] **Cumhuriyet**, "Gazi ve Yerli Mallar", 16 Aralık 1929, s.1.

[26] Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.139.

[27] Metintaş-Kayıran, agm., s.51; Türkan, Çetin, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Ziraat Kongresi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 6-7, 1997, s.215.

[28] **B.C.A.**, **490.1.0.0/1.4.3.1**, 18.08.1930.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından hazırlanan, Birinci Ziraat Kongresi talimatnamesinde kongrenin toplanış amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

"Tediye muvazenemizdeki sürekli açık neticesinde milli paramızın seneden seneye düşmesi ve bu sukutun bilhassa son senelerde aldığı sür'at devleti ve halkı mukabil tedbirler almağa mecbur bıraktı. Paramızın kıymetlenmesi ve istikrarı ancak tedliye muvazenemizdeki açığın kapanmasına bağlı olduğu artık herkesçe anlaşıldı. Biliyoruz ki tedliye muvazenemizdeki açığın en mühim kısmı ticaret muvazenemizdeki açıktan ileri gelmektedir. İşte her şeyden evvel tedavisi icap eden hastalık buradadır…. İhracatımızın sıklet merkezi ziraata dayanmaktadır. Ticaret muvazenemizdeki açığı bir taraftan memleketimizde inkişafı mümkün olan sanayiin takviye ve himayesi ile ithalatımızı azaltmaya çalışarak ve diğer taraftan da zirai mahsulatımızın ihracatını çoğaltarak kapatabiliriz. Halbuki ihracat mahsulatımız dünya piyasalarında seneden seneye artan rekabet ile karşılaşıyor. O halde ihracatımızın artması demek dünya piyasalarında rekabet kabiliyetimizin yükselmesi demektir… İşte Cemiyetimiz bu basit fakat hayati ehemmiyeti haiz olan hakikatin icap ettirdiği tedbirleri tespit edebilmek gayesiyle bir de Ziraat Kongresi davet etmeye karar vermiştir."

Kongrenin hazırlanma sürecinde aynı zamanda bütün dünya ziraatçiliğinin de bir kriz içinde olması, ülkemiz ziraatının de bu krizden etkileneceğini açıkça göstermekteydi. Böyle hassas bir durumda alanında uzman kişilerin ve iş adamlarının bir araya gelerek Türk ziraatına dair ülke bazında yapacağı değerlendirmeler ve alınacak kararlar memleket açısından oldukça önemliydi. Yalnız milli iktisadımız açısından değerlendirmenin dışında bu kongre; doğrudan doğruya her çiftçiyi, toprak sahiplerini, hayvancılıkla uğraşanları da ilgilendiren kapsamlı ve bilimsel tarzda düzenlenen bir toplantıydı.[29]

1-Kongrenin Planı ve Hazırlıkları

13 Eylül 1930 tarihli Milliyet gazetesindeki haberde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin 5 Ocak 1931 tarihinde bir Ziraat Kongresi toplayacağı ve kongrede görüşülmesi planlanan konular yer almaktaydı.[30] Kongre kapsamında ele alınacak konular şu başlıklardan oluşmaktaydı: "*1-İstihsal şartları 2-Zirai kredi 3-Zirai vergiler 4-Fiyat teşekkülü 5-Satış teamülleri 6-*

[29] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, s.6-7; **B.C.A.**, **490.1.0.0/1.4.3.6-7**, 18.08.1930.

[30] **Milliyet**, 13 Eylül 1930, s.3.

Standart ve ambalaj meseleleri 7- Zirai teşekküller 8-Zirai asayiş 9- Zirai tahsil ve zirai neşriyat 10-Nakliye tarifeleri 11-İktisadi yollar 12-Muafiyetler ve teşvikler 13-Zirai kanunlar 14-Hayvancılık[31] *15-Umumi meseleler*".

Ziraat odaları, belirlenen bu başlıklar çerçevesinde bölgelerinde faaliyet gösteren; çiftçi, ziraat odaları temsilcileri, iktisatçılar ve uzmanları ziraat kongresine katılmaya davet edeceklerdi. Her bölgenin ziraat şubeleri için tütün encümeni, pamuk encümeni, sütçülük encümeni gibi ayrı ayrı encümenler oluşturulacaktı. Bu encümenler belirlenen başlıklara ayrı ayrı değinerek raporlar hazırlayacaklardı. Bu raporların bilimsel nitelikte incelemeler sonucu hazırlanması, istatistiksel verilere de yer verilmesi kongrenin başarılı olması adına şarttı. Bununla beraber bu raporlarda, Türkiye ile benzer durumda olan ülkelerin tarım ve ihracattaki durumlarının karşılaştırmalı analizlerinin de yer alması gerekmekteydi. Ziraat şubeleri tarafından her bölgeden seçilen bir ya da iki kişi temsilci olarak 5 Ocak 1931 tarihinde Ankara'da toplanacak olan Birinci Ziraat Kongresi'ne katılacaklardı.[32]

5 Ocak 1931 tarihinde İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey tarafından ve iki yüze yakın azanın katılımı ile Ziraat Kongresi açılmıştır. Mustafa Şeref Bey yapmış olduğu açılış konuşmasında kongrenin toplanma amacını şu sözlerle ifade etmiştir;

"Bugün burada Türk çiftçiliği üzerinde bildiklerimizi, düşüncelerimizi münakaşa ederek bunların bir kısmı etrafında toplandığımızda onun üzerinde ittifak etmiş olduğumuz fikirler Türk çiftçiliğinin yükselmesi için tatbik olunacak tedbir hakikata inkılap edeceklerdir. Bu suretle, bu toplanmamız yalnız nazariyatta kalmayacak fiiliyata inkılap ederek Türk çiftçiliğinin esasına ve tatbikatında müstefit edecektir."

---

[31] Hayvancılık özelinde ele alınacak başlıklar: "İrat hayvanları: koyun, tiftik, karasığır, manda, kümes hayvanları, beygir, arı, av hayvanları. Etçilik, yağcılık, yumurtacılık, balcılık, dericilik, kürkçülük, boynuz ve bağırsakçılık.

a-Mıntıkanızda irat hayvanlarının hangileri vardır? Senlere göre miktarı? Bu miktarlar artıyor mu azalıyor mu? Artma ve azalmanın sebepleri?

b-Bu hayvanların re's başına verim kabiliyeti nedir?

c-Bakım tarzları? (Ağıl, ahır, kümes, kovan şekilleri-mümkün ise resimlerle ve beslenme şartları)

d-Bu hayvanların mahsulatından istifade tarzları? Bu mahsulatın kemiyeti ve keyfiyeti hakkında müdellel izahat? Hayvan mahsulatının tağşiş şekilleri, satış fiyatları üzerindeki tesirleri ve bununla mücadele şekilleri?

e-Hayvanatın ve mahsulatın ıslahı hakkında düşünceler ve teklifler?, **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, s.15.16.

[32] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, s.8,9; Metintaş-Kayıran, agm., s.52.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Katibi Rahmi Bey ise yapmış olduğu konuşmasında kongrenin önemine dikkat çekmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır *"...Memleketimizde ilk defa ziraat kongresi toplanıyor. Bu kongreyi hazırlayan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bu suretle en mühim vazifelerden birini daha yapmış oluyor."*

Konuşmasının devamında Rahmi Bey;

"...Milli kurtuluş hareketimizin en büyük zaferi iktisadi istiklalimizi kazanmamızdır. Müstakil Türkiye'de ziraat sanayiye, sanayi de ziraata Pazar olmak, birbirlerini tamamlamak, korumak mecburiyetindedirler. Yerli malı kullanmak şiarının bütün memlekette şuurlu bir surette inkişafı sayesinde milli sanayiimiz daima bir inkişaf arz etmektedir. Biliriz ki, mensucat sanayiimizin ilerlemesi inkişafı demek pamukçuluğumuzun, ipekçiliğimizin inkişafı demektir. Deri sanayimizin ilerlemesi hayvancılığımızın terakkisi ile mümkündür... Türkiye ihtiyacı nispetinde ziraata dayanan bir sanayi memleketi, aynı zamanda sanayiye dayanan ihracatçı bir ziraat memleketi olmak mecburiyetindedir. Ancak bu suretle memleketimizde milli sermaye teraküm edecek milli paramız hakiki ve devamlı bir istikrara kavuşacak, alım kabiliyetimiz artacaktır."[33]

Kongre çalışmalarını; 19 Ocak 1931 tarihinde belirli başlıklar altında 48 encümende yapılan görüşmeler neticesinde tamamlamıştır.[34]

2-1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi'nde Hayvancılık

Türk hayvancılığına ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri ziraat sanatları başlığı altında alanında uzman kişiler tarafından şu başlıklar altında ele alınmıştır: sütçülük, tavukçuluk, arıcılık, ipek böceği, koyun, kara sığır ve manda, at, hayvan hastalıkları ve balıkçılık.

Sütçülük konusunda İktisat Vekaleti Merkez Sütçülük Laboratuvarı Şefi Ekrem Rüştü Bey hazırlamış olduğu raporda; sütçülük, yoğurtçuluk, tereyağcılık ve peynirciliğin mevcut durumu geliştirilmesi üzerine yorumlarda bulunmuştur. Ekrem Rüştü Bey süt ürünlerinin iktisadi önemine dikkat çekerek köylünün refahında ziraat kadar hayvancılığın da önemli olduğunu vurgulamıştır. Avrupa'da yalnız inek sütünün varlığı söz konusu iken memleketimizde; inek, manda, keçi ve koyun sütü gibi servet kaynakları mevcuttur. Sütlerin ülkemizde sağlıksız ve hileli denetimlerin ise

[33] **Milliyet**, 6 Ocak 1931, "Umumi Ziraat Kongresi İlk İçtimaını Yaptı", s.1-6.

[34] Metintaş-Kayıran, agm., s.53.

yeterli olmadığı için ne fazla üretim ne de tüketim vardır. Avrupa'da ise durum farklıdır. Üretimin artması için yollarda, tramvaylarda, trenlerde "süt içiniz, süt kuvvet verir" gibi propagandalarla süt üretimi ve tüketimini arttırılmaya çalışılmaktadır. Ekrem Rüştü Bey, sütçülüğün gelişmesi adına sergilerin düzenlenmesi gerektiğine, kooperatifleşmenin bu aşamada önemli olduğuna ve ziraat mektepleri ve haralarda fenni süthanelerin yapılması gerektiğini belirtmiştir. [35]

Sütçülük konusunda rapor hazırlayan diğer isim de Beynelmilel Roma Ziraat Enstitüsü Sabık delegesi Cemil beydir. Sütçülüğün ülkemizde ameli ve fenni tarzda yapılmadığını ifade eden Cemil Bey, sütçülük mekteplerine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber halkın anlayacağı tarzda ve ayda iki kez olmak üzere bir sütçülük gazetesinin de faydalı olacağını ifade etmiştir. [36]

Sütçülük mütehassısı Servet Fehim Bey mevcut süt üretiminin milli servetin artması bakımından yeterli olmadığı Avrupa'dan ithalatın ekonomimize zarar verdiğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

"Memleketimize Avrupa'dan külliyetli miktarda kondanse süt, tereyağı ve muhtelif peynirlerin ithal edildiğini görmekle müteelliniz; yalnız bu ithalat bile memleketimizin süt ve mamulatına pek ziyade muhtaç olduğunu ve bu sanatın bizde ne kadar geri kaldığını anlatmaya kafidir. Bütün bunları biz memleketimizde yapabilsek mühim bir yekun tutan serveti milliyenin harice gitmesine engel olduğumuz gibi hariçte mamulatımızın revacını arttırmak sureti ile de ihracatımızı temin etmiş oluruz; o halde mamulatımızı haricin rekabetini kazanacak şekilde mükemmelde imale say etmemiz zaruridir"[37]

Tavukçuluk konusunda ilk raporu sunan, Tavukçuluk Enstitüsü Müdürü Dr. Kadri Bey ülkemizde tavukçuluğun durumuna değinmiştir. Memleketimizdeki araziler dahilinde 40-50 milyon tavuk besleyebilecek durumda olmamıza rağmen yetiştirilen tavuk mevcudunu az bulmuş, özellikle de yerli tavukların hasılatının az olduğunu senelik 180-200 yumurta verecek düzeyde olması gerektiğini ifade etmiştir. Yumurta ticaretinde ise hiçbir usul ve kuralın bulunmadığını belirtmiştir. Acil olarak yapılması gerekenleri ise şu şekilde sıralamıştır; Legorn ve Rodayland cinsi yumurta

[35] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Sütçülük Raporu, s.1376-1424.

[36] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Sütçülük Raporu, s.1427-1443.

[37] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Sütçülük Raporu, s.1444.

horozları yetiştirmek, Ankara'da açılan tavuk enstitüsü gibi Samsun, Bartın veya İstanbul Bursa ve İzmir gibi yerlerde yetiştirme müesseseleri açmak, tavukçuluk cemiyetini güçlendirmek, tavuk sergileri ile köylü ve yetiştiriciler arasında rekabet oluşturmak, yumurta ticaretinin gelişmesi için ihracatı kanunlar aracılığı ile kayıt altına almak, tavuk enstitüleri ve ziraat mekteplerinde 3-6 aylık kurslar açmak, ziraat mekteplerinde tavukçuluğa önem vermek.[38]

Tavukçuluk konusunda rapor yazan diğer bir isim de Müderris Salih Zeki Bey'dir. Yumurtaların önemi ve yurdumuzda daha fazla yumurta tüketimi için basın yayın organları ile propagandalar yapılmasını öneren Salih Zeki Bey, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi tavukçuluğun yanında tavşan yetiştirmeye de özellikle de tüyünden dolayı Ankara tavşanına önem verilmesi gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda hükümetin teşvik amacıyla yarışmalar ve sergiler düzenlemesi gerektiği bu amaçla da Avrupa'daki emsal sergilerin incelenmesinin faydalı olacağı görüşündedir. [39]

Tavukçuluk Mütehassısı Cafer Fahri Bey de hazırlamış olduğu raporda; Türkiye yüzölçümünün kümes hayvanı yetiştirilmesi açısından uygun olduğunu fakat yetiştirilen hayvanların daha küçük yüzölçümlü ülkelerde 40-50 milyon iken bizde 6-7 milyonu geçmediğine değinmiştir. Tavukçuluk eğitimi ve mevcut tavuk cinslerinin ıslahı ile Türkiye'nin Avrupa gibi ileri seviyeye ulaşabileceği görüşündedir. Türkiye'nin tavukçuluk alanındaki başarısızlığını tavuk yetiştirme sanatının bilinmemesine dayandırmaktadır. [40]

Kongrede ele alınan konulardan biri de Arıcılık olmuştur. Dr. Ali Fuat Bey hazırlamış olduğu arıcılık raporunda Türkiye'nin dünya arıcılığında en alt sıralarda yer aldığını belirtir. Dünya arıcılığı konusunda bilgi veren Fuat Bey; *"Fransa'da bir buçuk milyon kovan mevcuttur. Almanya'da iki yüz arıcılık cemiyeti vardır. Avusturyalıların arıcılık mektebi ve teşkilatı ünlüdür. Macarların arıcılık istasyonu dünyaca bilinmektedir"* ifadeleri kullanır ve ülkemizde arıcılığın geliştirilmesi için önerilerde bulunur. Ülkemiz için uygun kovan modellerinin seçilmesi, arıcılığa uygun alanlarda 250 dönümlük sahada arıcılık çiftliği ve istasyonu kurmak ve bu istasyonlara gerekli araç gereci temin etmek, memurlar aracılığı ile köylülere arıcılık dersleri vermek bu öneriler arasındadır. [41]

---

[38] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Tavukçuluk Raporu, s.1466-1490.

[39] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Tavukçuluk Raporu, s.1494-1498.

[40] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Tavukçuluk Raporu, s.1500.

[41] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Arıcılık Raporu, s.1516-1520.

Arıcılık konusunda rapor sunan diğer bir isim Bursa Ziraat Mektebi Arıcılık Muallimi İsmail Hakkı Eyüp Bey; arıcılığın ülkemizde şansa dayandırıldığını fakat bu işin bilgi işi olduğunu vurgular. Macarların arıcılık konusundaki öne çıkmalarını hükümetin bu konudaki desteğine bağlayan İsmail Hakkı Eyüp Bey, cumhuriyet hükümetinin bu durumu anladığını lakin bütçedeki darlık sebebiyle sağlanan desteklerin devamlılık arz etmediğini belirtir. Arıcılığın gelişmesi adına yapılması gerekenleri ise şu şekilde sıralar; memleket mıntıkalara ayrılmalı ve her mıntıkaya bir seyyar arıcılık muallimi tayin edilmeli der. Bu muallimlerin vazifeleri ise; halkı arıcılığa teşvik etmek, fenni arıcılığı öğretmek, yol ve şose kenarları ile parklara bal veren ağaçların dikilmesi için gerekli girişimlerde bulunmak, halkı açılan kurslara devam etmeleri için teşvik etmektir. [42]

Koyunculuk konusu Hayvan Islahı Laboratuvarı şefi Dr. Kadri Bey'in hazırladığı raporda ele alınmıştır. Koyun hasılatımızın memleketimiz için çok büyük bir değer olmasına rağmen ıslah konusunda geri kalındığını ifade eden Kadri Bey, mevcut koyunlarımızın 1927 yılında bütün hayvanların %36sını oluşturduğunu belirtmiştir. Koyun eti ve sütü ülke içinde kullanılırken yapağı hasılatımızın ihraç edildiğini ifade ederken ülkemizdeki koyunların durumunu ise; "*…çabuk büyümezler ve olgunlaşmazlar, et-süt ve yapağı hasılatı azdır, elde edilen yapağılar sanayii için iyi değildir*" şekilde değerlendirir. Dr. Kadri Bey'e göre koyunculuğun gelişmesi adına yapılması gereken ilk iş; iktisat vekaletinin koyunculuk şubesi oluşturması, koyun yetiştirme cemiyetlerinin kurulması, koyun hasılatı kooperatifleri oluşturulması ve koyun ıslahı olmalıdır. [43]

Kongreye Karasığırlar ve mandalar hakkında hazırlamış olduğu rapor ile katılım sağlayan Karacabey Harası Karasığır ve Manda Şubesi uzmanı Tevfik Süleyman Bey; milli servetimizin kaynakları olan ziraat ve hayvancılığın önemi üzerinde durmuştur. Sığırlarımızın veriminin yetersiz olduğunu, ineklerden senede 500-1000 kilo süt ile 60-150 kilo et temin edilirken derilerinin ise yetersiz olduğunu belirtmiştir. Avrupa'da ise senede 7-10 bin kilo süt ve 500-600 kilo et veren sığırlar bulunmaktadır. Sığırlardan elde edilecek verimin arttırılması için yalnız niceliğin değil niteliğin de arttırılması gerekmektedir. Ülkemize Avrupa'dan süt, tereyağı, peynir ithal edildiğini belirten Tevfik Süleyman Bey milli ekonomimiz adına bu durumu

[42] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Arıcılık Raporu, s.1523-1525

[43] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Koyunculuk Raporu, s.1702-1740

uygun bulmamaktadır. Şehirlerimizde üretilen sütleri ise sağlıksız ve besin değeri açısından yetersiz bulmakla beraber pahalı da görmektedir. [44]

Atçılık başlığı altında kongreye sunulan iki rapordan biri zootekni şubesi müdürü Nurettin Bey'e aittir. Nurettin Bey konuşmasında at varlığımızdaki düşüşe dikkat çekmiş ve 1923 yılında 502.687 olan at varlığımızın 1926'da yükselerek 524.552 olduğunu sonraki yıllarda ise giderek düştüğünü ifade etmiştir. At sayılarımızda yaşanan bu düşüşü ise; sayım ve belediye vergilerinin atlara yansıması, at yetiştiriciliğinin karlı olmaması, 1927-1928 yıllarında yaşanan şiddetli kuraklık gibi nedenlere bağlamıştır. [45]

Haralar Atçılık Şefi Dr. Çiki hazırladığı atçılık raporunda ise Türkiye'de bulunduğu beş yıllık sürede edindiği izlenimlere değinmiştir. Ona göre ülkemizde hayvan yetiştirenler arasında düzgün bakım veren yoktur. Hatta büyük çiftlik sahiplerine nazaran küçük çiftliklerde hayvanlara karşı merak, sevgi ve iyi niyet göstererek bilgisizliklerini telafi etmeye çalışmaktadırlar. Beygir yetiştirme konusunda beslenmeye de dikkat çeken Dr. Çiki tayların özellikle ilk yıllarındaki beslenmesinin önemini vurgular. Bu hususta iyi otların sağlanması, çayır ve meraların varlığı oldukça önemlidir. Beslenmenin yanında hayvanlara verilen bakım ve yaptırılacak egzersizlerin de düzenli şekilde olması gerekmektedir. Ülkemizi bu bakımdan oldukça geri bulmaktadır.

Dr. Çiki, İsmet İnönü'nün atçılık konusunu önemsediğini ve bununla beraber Karacabey Harasında bir binicilik mektebi kurdurduğunu da ifade eder. Burada çalışan öğrenciler beygir sevgisi, bakımı, binicilik ve arabada hayvan kullanmak hususunda gerekli bilgileri öğrenerek yetişmekte ve sonrasında bu bilgileri öğretmek amacıyla ülkenin çeşitli coğrafyalarında hizmetlerde bulunmaktadırlar. [46]

Ülkemizde hayvancılığın gelişim gösterebilmesi adına mücadele edilmesi gereken en önemli sorunlardan biri olan hayvan hastalıkları kongrenin gündeminde yerini almıştır. Bu başlık altında Pendik Bakteriyoloji Enstitüsü Müdürü Şefik Bey'in hazırlamış olduğu rapor hükümeti acil olarak önlemler almaya çağırmaktadır. Geniş yüz ölçüme sahip bu coğrafyada salgın hayvan hastalıkları ile mücadele edecek yeteri

[44] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Karasığır ve Manda Raporu, s.1750-1752

[45] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Atçılık Raporu, s.1772-1774

[46] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Atçılık Raporu, s.1800-1803.

kadar veteriner hekimin olmadığına değinen Şefik Bey, gereken sayıyı 1200 olarak açıklar. Lakin bu sayıya ulaşmak ise zamanla gerçekleşecektir ve maddi olarak bir bütçeye ihtiyaç duyulmaktadır. Sınırlarımızın, özellikle de doğu sınırlarımızın hastalıkların yayılmasında tehlike arz ettiğini ve sınır güvenliğinin sağlanması adına önlemlerin alınması gerektiğini ifade eder. [47]

Türk balıkçılığı hakkında "Türkiye Balıkçılığının Yeniden Tanzimi" başlıklı raporla kongreye katılan İktisat Vekaleti Balıkçılık Mütehassısı Viberman; Türkiye'nin coğrafi vaziyetinin balıkçılığın gelişimi için oldukça uygun olarak değerlendirir ve şu şekilde devam devam eder:

"*Türkiye kelimenin tam anlamıyla denizci bir memlekettir. Türkiye balıkçılığının iktisadi önemi öyle bir seviyeye çıkarılabilir ki, ticari açığın sırf ihracat sayesinde elde edilecek gelirle kapatılabileceğini söylemek abartı olmayacaktır."*

Viberman İktisat Vekaleti adına Türkiye'de balıkçılığın gelişmesi için yapılması gerekenleri içeren ve hükümetin onayına sunulan bir program hazırlamıştır. Buna göre balıkçılıkta kullanılmakta olan usullerin ıslahı ve yeni usullerin tatbiki; balık, sünger ve diğer deniz mahsullerinin ıslahı, balıkçı gemilerinin daha iyi olması, balık ağlarının korunması tedbir alınması, balıkçı limanlarının oluşturulması, yeni balık mıntıkalarının tesisi için incelemelerde bulunulması. Bununla beraber Boğaziçinde bir balıkçılık enstitüsünün kurulması, balıkçılara kredi temini sağlanması, balıkçılar arasında oluşturulacak kooperatifçilik birliği, balık ticareti ve sanayiine önem verilmesidir.[48]

3-Encümen Raporlarından Çıkan Çözüm Önerileri

1928 yılında istihsali mümkün olan süt miktarı 98 milyon lira olarak tespit edilmiştir. Süt sanayiini mevcut durumundan daha ileriye taşımak ve yıllık 25 milyon liralık zararı telafi etmek iktisadi açıdan önemlidir. Sütçülüğün gelişimi için yapılması gerekenler Encümen Raporunda maddeler halinde belirtilmiştir. Buna göre; süt kooperatiflerinin memleketin uygun yerlerinde kurulması, uzmanlar tarafından süt, peyniri yoğurt yapımını gösterecek sütçülük kurslarının açılması, Avrupa'ya ziraat uzmanlarının gönderilmesi, ziraat bankası tarafından kredi imkanlarının sağlanması, iktisat vekaletinin her türlü sütçülük yayınlarına önem vermesi, yerel sergilerin açılması ve yarışmaların düzenlenmesi ve halkın sağlığı

[47] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Hayvan Hastalıkları Raporu, s.1848-1850.

[48] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Balıkçılık Raporu, s.1868-1871.

açısından süt ve ürünlerinin bir kontrole tabi tutulması söz konusu maddeler arasındadır. Bununla birlikte memleketimizde süt tüketimini arttırmak için Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi süt propagandalarına önem verilmesi, bütün sütçülük teşkilatını yönetecek merkezde bir şubenin kurulması, fazla üretim için belediyelerce buzhanelerin inşa edilmesi, ihraç edilecek süt ürünlerinin gümrüklerde sıkı kontrollere tabi tutulması yine bu öneriler arasındadır.[49]

1927 yılına göre ülkemizde 7.234.345 tavuk ve horoz bulunmaktadır yumurta ihracatımız ise 6-6.5 milyon liradır. Tavukların yumurta ve et hasılatını yükseltmek için özellikle Legorn ve Rodayland cinslerinin ülkemizde yetiştirilmesi, uzmanların Avrupa ülkelerine memleket adına eğitim amacıyla gönderilmesi, tavuk hastalıkları ve aşı serom yapmak için ayrı bir kurumun kurulması, ziraat mekteplerinde tavukçuluğa önem verilmesi ve tavuk sergileri ve yarışmaları yaparak yetiştiriciler arasında rekabet uyandırmak, kümes hayvanları kooperatifini derhal kurmak Encümen Raporlarında bulunan çözüm önerileridir. [50]

Gümrük istatistiklerinin incelenmesi sonucunda yıllık 10 milyon liralık şeker ve şeker ürünü ithal edildiği görülmektedir. İthalat payını düşürmek, ülkede şeker ve şeker yerine kullanılabilecek bal ve pekmezin istihsalini arttırmak ile gerçekleşebilir. Encümen raporuna göre memlekette en geri kalmış ziraat şubesi olan arıcılığın gelişememe sebebi fenni arıcılığın halk arasında gelişme göstermemiş olmasıdır. Fenni arıcılığa önem verilir, arıcılık istasyonları açılır, arıcılık kongrelerine uzman arıcılar gönderilir, basın yayın yoluyla arıcılık bilgisinin yayılmasına önem verilir, köy okullarında öğretmenlerin arıcılık yapmasına müsaade edilir ise bizde de arıcılığın gelişme göstermesi muhtemeldir. [51]

Koyun, sığır ve manda yetiştirme konusunda Encümen Raporunun önerileri doğrultusunda özellikle hayvan hastalıkları ile mücadele edilmesi ve ıslah çalışmalarına önem verilmesinin altı çizilmiştir. Bununla beraber; hayvanların sevkiyat ve nakliyatında asgari tarifelerin uygulanması, çift hayvanlarının sayım resminden muaf tutulması öneriler arasındadır.[52] Koyun yetiştiricileri arasında kooperatif teşkili, Karacabey harasında bir çoban mektebinin kurulması ve merinosların yapağıların milli fabrikalarımız

[49] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Encümen Raporu, s.1462-1464.

[50] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Encümen Raporu, s.1510-1513.

[51] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Encümen Raporu, s.1575-1578.

[52] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Encümen Raporu, s.1763-1766.

tarafından daha yüksek fiyatlarla karşılık bulması da yerli koyunlarımızın hasılatının iyileştirilmesi adına alınması gereken önlemlerdir. Memleket koyunlarımızın yapağıları kaliteli kumaşlar üretebilecek kalitede değildir. Milli ve iktisadi bir mesele olarak kabul edilen bu yapağı sorununa çözüm amacıyla merinos koyunu ithal edilmiş olsa da bunların belli bölgelerde yetiştirilmesi ve en seri şekilde çoğaltılması önem arz etmektedir. [53]

Yetiştirilmesi daima teşvik edilmesi gereken Türk atçılığı yeterli himaye ve teşviklerden mahrum kaldığı için günden güne de eski önemini kaybederek milli ihtiyaçları karşılayamayacak düzeye gelmiştir. Sunulan raporlar ve yapılan değerlendirmeler neticesinde Atçılık Encümeni tarafından memleket atlarının geliştirilmesi yönünde alınan kararlar şunlardır;

-Memleket atlarının ıslahı ve sayılarının çoğaltılması için Karacabey, Sultansuyu haraları ile İnanlı, Sivas, Mercimek, Erzurum, Arga aygır depolarından başka ihtiyacı karşılayacak yeni hara ve depoların tesisi,

-Atlardan alınan sayım vergisinin kaldırılması,

-Ziraat ilerinde traktör yerine atın ikame edilmesi için çalışılması,

-Sergi ve yarışların düzenlenmesi

-Eğitim programlarında at ve atçılık konularına yer verilmesi, maarif vekaleti tarafından köylü çocukların yetiştirme sanatını öğrenmeleri açısından köy mektepleri ders programlarında bu konuya önem verilmesi

-Gıda konusunda yulaf ve yonca gibi hayvan yemlerinin fazla miktarda temini

-Çiftlik sahiplerinin at yetiştirmesini temin için teşvik edilmesi

-Zootekni teşkilatının memleket ihtiyacına yeterli gelecek bir hale getirilmesi

-Avrupa'da olduğu gibi memleketimiz de de at eti yenilmesinin temini, hizmet edemeyecek durumda olan atların bu amaç için kullanılması.[54]

Türkiye'deki ilk ziraat kongresini düzenleyen Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kongre programında balıkçılık başlığına da yer vermesi encümen tarafından minnet ve şükranla karşılanmıştır. Balıkçılığın gelişimi

[53] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Encümen Raporu, s.1741-1742.

[54] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Encümen Raporu, s.1806-1810.

için balıkçılara özel kredi teşkilatının kurulması, süngercilik usullerinin düzenlenmesi ve bir teşkilatın oluşturulması, Viberman tarafından hazırlan programın bir an önce uygulamaya konması, denizlerde ve tatlı sularda balıkçılığın varlığına dair sistematik incelemelerde bulunacak bilimsel bir teşkilatın oluşturulması ortaya çıkan çözüm önerileridir.[55]

D- 1931 BİRİNCİ TÜRKİYE ZİRAAT KONGRESİ SONRASI TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK

1931 Birinci Ziraat Kongresi ile hayvancılığının genel durumu ortaya konmuştur. Her biri kendi alanında uzman kişilerin katılımı ve yorumları ile Türkiye'de hayvancılığın sorunları ele alınmış ve çözüm önerileri ile hayvancılığın ülke kalkınmasında etkili bir faktör olacağı anlaşılmıştır. Hükümet bu kongre ile ortaya çıkan sonuçları değerlendirmiş ve gerekli adımları atmıştır.

Hayvan varlığının ıslahı ve çoğaltılması için yabancı uzmanların görüşleri önem arz etmiş bu amaçla yurtdışından Türkiye'ye çeşitli profesörler getirilmiştir. 1932 yılında Macaristan'dan ülkemize gelerek ilk incelemesi gerçekleştiren Oszkar Wellmann bunlardan biridir.[56] Türkiye'den de yurtdışına incelemelerde bulunması için çeşitli uzmanlar gönderilmiştir. 1934 yılında Karacabey Harası Müdürü Şefik ve Laboratuvar Baytarı İsmail Hakkı Bey Macaristan'a[57], 1937 yılında ise Zootekni Uzmanı Nurettin Aral Irak'a gönderilmişlerdir.[58]

1931 yılında ülke genelinde; Çukurova Harası, 1934 yılında Çifteler ve Konya Haraları kurulmuş aynı zamanda İnanlı, Diyarbakır Konya Mercimek, Arga, Ilıca gibi aygır depoları da ıslah çalışmaları doğrultusunda ülke genelinde kurularak faaliyete geçmiştir. Hayvan çiftlikleri ve haralar için yabancı ülkelerden hayvan alımı gerçekleştirilmiştir. 22 Mart 1933'de Macaristan'dan 25 noniyüs cinsi aygır satın alınmıştır. Coğrafi şartların uygunluğu ve satın alınan hayvanların Türkiye koşullarına daha uyumlu olabileceği düşüncesiyle Bulgaristan da hayvan alımı gerçekleştirilen bir diğer Balkan ülkesi olmuştur. Doğu Anadolu'da hayvancılığın geliştirilmesine önem verilmiş Rusya ve Kıbrıs'tan hayvan satın alınmıştır.[59]

---

[55] **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları,** Encümen Raporu, s.1898-1899.

[56] Çolak- Levente, **age.**, s.86.

[57] **B.C.A.**, **30.18.1.2/43.16.14**,22.03.1934.

[58] **B.C.A.**, **30.18.1.2/72.15.4**, 27.02.1937.

[59] Temel, agm., s.224,229-231; **B.C.A.**, **30.18.1.2/34.19.3**, 22.03.1933.

Beş Yıllık Sanayi Programı kapsamında 1935 yılında Bursa'da Merinos Yün Fabrikası'nın temelleri atılmıştır. Fabrikanın açılışı 2 Şubat 1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılmış ve faaliyete geçmiştir.[60] Tavukçuluğun geliştirilmesi düşüncesiyle Ankara'da 1931 yılında Tavukçuluk Enstitüsü açılışı gerçekleşmiştir. Bir sonraki yıl ise Enstitünün himayesinde ilk sene 200 tavuk ile faaliyete geçecek tavuk çiftliğinin kurulması planlanmıştır. Enstitünün ıslah işlerinin yanında satış işlemleri de yapması amaçlanmıştır.[61]

Salgın hayvan hastalıklarıyla mücadele kapsamında hayvan hareketlerinin incelenmesi ve kontrol edilebilmesi amacıyla 1934 yılında "*Hayvan Hareketleri Talimatnameleri"* çıkarılmıştır. Tarım Bakanlığı tarafından kurulan Bölge Laboratuvarlarının ilki İzmir'de hizmet vermeye başlamış, hastalıklara karşı çeşitli aşı ve serum üretimi gerçekleştirilmiş 1937 yılında 5.5 milyon doz aşı üretilmiştir. Sığır Vebasının ortadan kaldırılması için büyük bir mücadele verilmiş hastalık 1932 yılında söndürülmüştür.[62]

Suriye ve Irak'ta görülen bulaşıcı hayvan hastalıklarının ülkemizdeki hayvanların sağlığı için de tehdit oluşturması sebebiyle Bakanlar Kurulu kararı ile bu ülkelerde incelemelerde bulunmak ve hastalıklar ile mücadele yöntemlerini yerinde incelemek üzere Ziraat Vekilliği Şube Müdürlerinden Nurettin Bey ve Ziraat Enstitüsü Şeflerinden Salahaddin Bey'i 18 Eylül 1933 tarihinde görevlendirmiştir. Kıbrıs'ta incelemelerde bulunmak üzere İzmir Baytar Müdürü Adil Bey'de yine aynı tarihte Bakanlar Kurulu tarafından görevlendirilmiştir.[63]

1931 yılında hayvan ve hayvansal ürünlerin ithalat ve ihracatının 11656 Sayılı "*Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi*" ile düzenlenmesi[64], 12 Ağustos 1935'de Türkiye'nin OIE'ye (Uluslararası Salgın Hayvan Hastalıkları Ofisi) üyeliği, sınırlarda hayvan hastalıklarının yayılmasını önlemek amacıyla Bulgaristan, Irak, Yunanistan gibi sınır komşuları ile

[60] Selim, Cavid, "Bursa Merinos Fabrikası", **İktisadi Yürüyüş**, Yıl:1, S 10, 1 Mayıs 1940, s.18; **Cumhuriyet**," Atatürk Merinos Fabrikasını Açtı", 3 Şubat 1938, s.1.

[61] Başağaç Gül, agm., s.237; **Hakimiyet-i Milliye**, "Tavukçuluk İlerliyor", 15 Şubat 1934, s.3.

[62] Başağaç Gül, agm., s.239.

[63] **B.C.A.**, **30.18.1.2/39.65.18**, 18.09.1933; **B.C.A.**, **30.18.1.2/39.65.19**, 18.09.1933; Temel, agm., s.221.

[64] **Resmi Gazete**, S 1901, 17 Eylül 1931.

gümrük ve veteriner hekimliği antlaşmalarının yapması önemli gelişmelerdendir.[65]

Hayvan vergilerinin yükü altında ezilen hayvan sahiplerinin yükünü azaltmak amacıyla birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan ilki 6 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilen ve 1936 yılına kadar yürürlükte kalan 1839 Sayılı *Hayvanlar Vergisi Kanunu*'nun kabulü olmuştur.[66] 1936 yılında 37 maddeden oluşan 2897 Sayılı *Hayvanlar Vergisi Kanunu*[67] kabul edilmiş ve buna göre vergi alınacak hayvanlar ile vergiden muaf tutulacak hayvanların tespiti belirlenmiştir. Bu kanunun bazı maddelerinde ise 23 Mart 1938 tarih ve 3343 Sayılı Kanun[68] ile değişikliğe gidilerek vergiye tabi tutulan hayvanların cinslerine sınırlandırma getirilmiştir.[69]

Mevcut hayvan varlığımız 1923 yılında 17.210.000 adet olarak tespit edilmişken bu sayı 1937 yılına gelindiğinde 50.352 baş olmuştur.[70] Hayvan varlığımızdaki artışı modern hayvancılığa, hayvan sağlığı konusunda alınan önlemlere ve ıslah çalışmalarına bağlamak mümkündür. Dış ticaretimizde de önemli bir paya sahip olan hayvancılıkta Türkiye her yıl canlı hayvan, yapağı, tiftik, deri, barsak ve yumurta ihraç etmektedir.[71]

Tablo:1 1923-1931 Yılları Arasında Türkiye'nin Hayvan İthalat ve İhracat Değerleri (Lira)[72]

	1923	**1924**	**1925**	**1926**	**1927**	**1928**	**1929**	**1930**	**1931**
İthalat	2.117.236	2.189.960	2.815.505	2.362.090	3.193.105	4.728.832	2.019.119	973.380	473.939
İhracat	2.475.625	4.610.703	5.068.857	3.786.458	4.303.076	2.692.786	4.768.426	7.546.558	8.007.252

[65] Başağaç Gül, agm., s.240-242.

[66] Şeref Nuri, İlkmen, **Türkiye Vergi Sisteminde Hayvanlar Vergisi**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1943, s.38.

[67] **Resmi Gazete**, S 3218, 29 Ocak 1936.

[68] **Resmi Gazete**, S 3869, 30 Mart 1938, s.9557.

[69] **Hayvanlar Vergisi Dokümanları**, Ziraat Vekâleti Birinci Köy ve Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara, 1939, s.54.

[70] Temel, agm., s.231, **B.C.A.**, **30.10.0.0/24.138.15**, 15.06.1938.

[71] Batu, **age.**, s.6.

[72] **T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Hayvanat İstatistiği**, Marifet Matbaası, İstanbul 1932, s.22.

Yukarıda yer alan tabloya göre 1929 yılından itibaren hayvan ithalat gelirimizde düşüşün yaşandığı buna nispeten ihracat gelirlerimizde artışın başladığı söylenebilir. 1937 yılı itibarıyla canlı hayvan ithalatımız 316.88 iken ihracatımız 3.005.601 lira olmuştur. Yine aynı yıl için yapağı, kıl ve tiftik ihracatı gelirimiz 12.700.654, ham deri ihracatı 3.015.272, yaş ve kuru barsak ihracatı da 1.367.988 lira olarak kaydedilmiştir.[73]

Canlı hayvan ihracatımızda özellikle doğu illerimizin kalkınması adına önemli bir adım olan *Doğu ve Cenup Vilayetleri Mıntıkası Canlı İhracatçıları Birliği Türk Anonim Şirketi* 150.000 Türk lirası ile 1937 yılında kurulmuştur. Birliğin amacı; her türden canlı hayvan satışı yapmak, iç ve dış piyasa koşullarına göre ihracatı düzenlemek ve yeni ihraç piyasaları bulmaktır.[74]

İlk olarak 1927 yılında İstanbul'da Dolmabahçe'de başlayan *Ehli Hayvan Sergisi* hayvancılığı teşvik etmek ve hayvan ürünleri sergilemek amacıyla her yıl düzenlenmeye devam etmiştir. Sergilerin diğer vilayetlerde ve köylerde de yaygınlaştırılması planlanmış bu amaçla sergilere katılımın çoğalarak devamlılık arz etmesi için sergilere katılan hayvan sahiplerine nakdi ödüller verilmiştir.[75] Neticede istenilen sonuçlar elde edilmeye başlanmış ve Balıkesir[76], Tokat[77], İzmir[78], Urfa, Eskişehir[79], Sivas[80] gibi Türkiye'nin farklı illerinde hayvan sergileri açılmıştır.

[73] **B.C.A.**, **30.10.0.0/24.138.15**, 15.06.1938.

[74] **B.C.A.**, **30.18.1.2/77.65.9**, 16.07.1937.

[75] **Milliyet**, "Hayvan Sergisi", 24 Eylül 1931, s.3; **Milliyet,** "Hayvan Sergisi Açıldı", 1 Aralık 1933, s.1.

[76] **Türk Dili**, "Hayvan Sergisi", 14 Eylül 1934, s.4.

[77] **Son Posta**, "Tokat'ta Hayvan Sergisi", 2 Ekim 1935, s.4.

[78] **Anadolu**, "Ehli Hayvan Sergisi", 13 Haziran 1936, s.3.

[79] **Tan**, "Urfa'da Güzel Bir Sergi Açıldı", 1 Ekim 1936, s.8; **Tan**, "Eskişehir'de Açılan Hayvan Sergisi", 1 Ekim 1936, s.8.

[80] **Son Posta**, "Ehli Hayvan Sergisi Açılmıştır", 18 Ekim 1938, s.5.

SONUÇ

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ülkenin kalkınması için çözüm arayışlarına gidilmiştir. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi, izlenecek olan ekonomi politikasının temel ilkelerinin belirlendiği ve hayvancılık adına da önemli kararların alındığı bir kongre olmuştur.

Türkiye'de, 1923 yılından 1929 dünya ekonomik krizine kadar liberal ekonomi politikası uygulanmıştır. ABD'de başlayan Dünya Ekonomik Krizi diğer ülkelerin ekonomi politikalarında değişikliklere neden olmuştur. Bazı ülkelerde, ithalatın kısıtlanıp yerli üretim ve tüketime eğilim arttırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de de buna yakın bir yöntem uygulanmış 1930 yılından itibaren hükümet, iktisat politikasında devletçilik ilkesini benimsemiştir.

1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra Türk parasının kıymetini korumak için kanun çıkarılmış, Merkez Bankası kurulmuş, sanayi planı hazırlanmış, siyasi alanda Serbest Cumhuriyet Fırkası kurularak krizin etkileri yumuşatılmaya çalışılmıştır. Krizin etkilerini araştırmak ve israfla mücadele etmek, yerli mallarını tanıtmak ve kullanıma özendirmek ve ekonomiye yön vermek amacıyla 1929 da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi ve 1931 I. Türkiye Ziraat Kongresi'nin toplanmasını sağlamıştır.

1931 Birinci Ziraat Kongresi'nde; üretim şartları, krediler, vergiler, nakliye, teşvikler, zirai kanunlar konulu başlıklar ve sorunlar ele alınır. Bu kongrede üzerinde tartışılan konulardan biri de hayvancılık olmuştur. Kongrede tarım kesiminin yaşadığı sorunlarla beraber hayvancılık başlığına da yer verilmiş, ülkenin genel iktisadi durumu da değerlendirilmiştir. Türk hayvancılığına dair yaşanan sorunlar, hayvancılığın genel vaziyeti, ıslah çalışmaları, hayvan hastalıkları ve hayvancılık ekonomisine dair konular üzerinde her biri alanında uzman kişilerce hazırlanan raporlar sunulmuştur. Her oturum sonunda sunulan encümen raporları ile hayvancılığın gelişimi için çözüm önerileri sunulmuştur. Bu bağlamda krizin hayvancılık üzerindeki etkilerini en aza indirmek, modern hayvancılık yöntemlerini benimsemek, üretimi arttırmak ve dünya pazarında ülkenin varlığını daha fazla göstermesi amaçlanmıştır.

Hükümet kongreden elde edilen çözüm önerilerinden yola çıkarak, hayvancılığın ivme kazanması için gerekli adımları atmaya başlamıştır. Bu bağlamda; hayvan sayısının arttırılması ve hayvan cinsinin iyileştirilmesi için ıslah çalışmalarına ağırlık verilmiş, salgın hayvan hastalıkları ile mücadele de ulusal ve uluslararası boyutta çalışmalar yürütülmüş, yabancı

uzmanlar Türkiye'ye davet edilmiş, aynı zamanda da Türk uzmanlar eğitim amacıyla yurt dışına gönderilmiştir. Zootekni alanında gelişmeler yaşanmış veteriner hekimlerin sayısı arttırılmaya çalışılmıştır Mevcut haralara ek olarak yeni hara ve aygır depoları kurulmuştur. 1.Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 1935 yılında Merinos Yün Fabrikasının temelleri atılmış hayvancılık sanayii geliştirilmeye çalışmıştır. Hayvan ihracatının ekonomik getirisinin önemi anlaşılırken hayvanlardan alınan vergilerde düzenlemeler yapılmıştır.

Nitekim sağlıklı ve istikrarlı şekilde yürütülen hayvancılık politikası başarılı olmuş; 1937 yılı sonunda Türkiye'de canlı hayvan varlığı 50.352.000 olarak kayıtlara geçmiş, mezbahalarda kesilen toplam hayvan sayısı 3.022.000 olmuştur. 1931 yılındaki mevcut sağılır hayvan (inek, manda, koyun, kılkeçi, tiftikkeçi) sayısı 16.574.458 adet iken bu sayı 1938 yılında 21.873.465 adet olmuştur. Deri ve yumurta ihracatımız ön plana çıkarken 1937 yılı ham deri geliri 3.015.272 liraya ulaşmıştır.[81]

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile başlayan süreç; Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulması ve bu cemiyet tarafından toplanan 1931 Birinci Ziraat Kongresi ile devam etmiştir. Ziraat Kongresinde ele alınan; ülke genelinde hayvancılığın durumu, yaşadığı sorunlar ve bu sorunlar karşısında sunulan çözüm önerileri hükümet programlarının şekillenmesinde etkili olurken Türk ekonomisinin gelir kalemlerinden biri olan hayvancılığın gelişim sürecine katkı sağlamıştır. Bu kongre; Türkiye'de ilk kez hayvancılığın yaşadığı sorunları değerlendirmesi, Türk hayvancılığının yapısını ayrıntılı şekilde ele alması ve bilimsel şekilde analiz ederek çözüm yollarını hükümete sunması bakımından oldukça önemlidir.

[81] **B.C.A.**, **30.10.0.0/24.138.15,** 15.06.1938; **Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Hayvan Ürünleri İstatistiği (1929-1944)**, Pulhan Matbaası, 1946, s.2; Temel, agm., s.232.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

B.C.A., 490.1.0.0/1.4.3.1, 18.08.1930

B.C.A., 30.18.1.2/43.16.14, 22.03.1934

B.C.A., 30.18.1.2/72.15.4, 27.02.1937

B.C.A., 30.18.1.2/39.65.18, 18.09.1933

B.C.A., 30.18.1.2/39.65.19, 18.09.1933

B.C.A., 30.10.0.0/24.138.15, 15.06.1938

B.C.A., 30.10.0.0/24.138.15, 15.06.1938

B.C.A., 30.18.1.2/77.65.9, 16.07.1937

B.C.A., 490.1.0.0/1.4.3.6-7, 18.08.1930

Kitap ve Makaleler

1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara.

Başağaç Gül, Tamay,"Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 15, 2004, s.227-255.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Hayvan Ürünleri İstatistiği (1929-1944), Pulhan Matbaası, 1946.

Batu, Selâhattin, **Hayvan Ekonomisi**, Güneş Matbaası, İstanbul, 1940.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10 – 18 Mayıs 1931), İstanbul, 1931.

Cavid, Selim, "Bursa Merinos Fabrikası", **İktisadi Yürüyüş**, Yıl:1, S 10, 1 Mayıs 1940.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Çolak, Melek-Javorka, Levente, **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman Oszkàr Wellmann**, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Çetin, Türkan, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Ziraat Kongresi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 6-7, 1997, s.213-226.

Duman, Doğan, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.127-143.

Ersoy, Arif, **İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi**, ABAM Yayınları, İzmir, 1990.

Hayvanlar Vergisi Dokümanları, Ziraat Vekâleti Birinci Köy ve Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara, 1939.

İlkmen, Şeref Nuri, **Türkiye Vergi Sisteminde Hayvanlar Vergisi**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1943.

İnan, A.Afet, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Kazgan, Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

Kuyucuklu, Nazif, **İktisadi Olaylar Tarihi**, İÜSBF Yayınları, İstanbul, 1985.

Metintaş, Mustafa Yahya- Kayıran, Mehmet, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2016/1, S 23, s.33-82.

Ökçün, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)**, AÜSBFY, Ankara, 1971.

Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003.

Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

Tankut, Hasan Reşit, **Köylerimiz**, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, Ankara, 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 15, Dönem:4, İçtima:50, 15 Mayıs 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 22, Dönem:3, İçtima: 1, 1 Kasım 1930.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 14, Dönem:3, 12.12.1929.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Hayvanlar İstatistiği (1929-1935), Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1936.

T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Hayvanat İstatistiği, Marifet Matbaası, İstanbul, 1932.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No.2, Ankara, 1977.

Temel, Mehmet, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ILKE)**, S 24, 2010, s.201-234.

Tuncay, Mete, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Ankara, 1993.

Yaşa, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

Zarakoğlu, Avni, "1929 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, **A.Ü.S.B.F. Yayını**: 513, Ankara, 1982, s.89-104.

Gazeteler

Anadolu, "Ehli Hayvan Sergisi", 13 Haziran 1936, s.3.

Ayın Tarihi, Teşrin-i Sani, C 22, No.68, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Cumhuriyet, "Milli Tasarruf",20 Aralık 1929.

Cumhuriyet, "Gazi ve Yerli Mallar", 16 Aralık 1929.

Cumhuriyet, "Atatürk Merinos Fabrikasını Açtı", 3 Şubat 1938.

Hakimiyet-i Milliye, "Tavukçuluk İlerliyor", 15 Şubat 1934.

Milliyet, 13 Eylül 1930.

Milliyet, "Umumi Ziraat Kongresi İlk İçtimaını Yaptı, 6 Ocak 1931.

Milliyet, "Hayvan Sergisi", 24 Eylül 1931, s.3.

Milliyet, "Hayvan Sergisi Açıldı", 1 Aralık 1933, s.1.

Resmi Gazete, S 1901, 17 Eylül 1931.

Resmi Gazete, S 3218, 29 Ocak 1936.

Resmi Gazete, S 3869, 30 Mart 1938, s.9557.

Son Posta, "Tokat'ta Hayvan Sergisi", 2 Ekim 1935, s.4.

Son Posta, "Ehli Hayvan Sergisi Açılmıştır", 18 Ekim 1938, s.5.

Tan, "Urfa'da Güzel Bir Sergi Açıldı", 1 Ekim 1936, s.8.

Tan, "Eskişehir'de Açılan Hayvan Sergisi", 1 Ekim 1936, s.8.

Türk Dili, "Hayvan Sergisi", 14 Eylül 1934, s.4.

LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİNDE İNGİLTERE'NİN KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABASI: TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ (1922-1923)

Dilşen İNCE ERDOĞAN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması (30 Ekim 1918) ile Osmanlı Devleti fiilen tarihe karışmıştı. Anlaşmanın ilgili maddeleri uyarınca savaşın galipleri olan emperyalist devletler, başta başkent İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin elinde kalan toprakları işgal etmeye başlamışlardı. İngiltere'nin Anadolu'daki temsilcisi Yunanistan, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiş ve sonrasında bu işgal Ege Bölgesinin tamamını kapsayacak şekilde devam etmişti. Bu işgaller karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan parolası "*ya istiklal ya ölüm*" olan var olma mücadelesi sonrasında başarıyla sonuçlanmıştı.

Bu başarı sonrasında 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve Ankara Hükümeti, Musul ve Hatay hariç misakı milli sınırlarına ulaşmış, Doğu Trakya savaşmadan elde edilmişti. Bu dönemde İngiltere'de büyük bir siyasi kriz patlak vermiş ve Başbakan Lloyd George'un Anadolu'da izlemiş olduğu politika iflas etmiştir. İngiltere'de Kasım 1922'de yapılan seçimlerde Lloyd George başkanlığındaki liberal parti büyük bir yenilgiye uğramıştır. Ankara Hükümeti savaş alanında kazandığı başarıyı barış görüşmelerine taşımış, Batılı devlet karşısında bağımsızlık ve eşitlik statüsünü Lozan'da elde etmiştir.

Türklerin öz vatanlarını kurtarma amacıyla başlattıkları mücadelenin başarı ile sonuçlanması Anadolu'da yaşayan Rumların, Türklerin kendilerinden intikam alacakları korkusunu yaşamalarına neden olmuş ve bu korku beraberinde Yunanistan'a göçü getirmiştir. Aynı şekilde Yunanistan'da yaşayan Türk-Müslüman unsurlarda Yunan Devleti'nin baskısı altından kurtulmak için Yunanistan'ın bazı şehirlerinde toplanmış ve sonrasında Anadolu'ya göç başlamıştır. Her iki devlet içinde yaşanan bu nüfus boşalması büyük sorunları beraberinde getirmiştir.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, drinceerdogan@gmail.com

20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında Lozan Barış Konferansı gerçekleşmiş ve yapılan görüşmeler sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olarak tarihte yerini almıştır. Lozan Barış görüşmeleri esnasında üç komisyon kurulmuştur. Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türkler ve Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rumların savaş sonrasında yer değiştirmeleri Lozan'da kurulan Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunda 1 Aralık 1922 tarihinde yapılan toplantıda ele alınmıştır. Bu konu Lozan görüşmeleri öncesinde de gündeme gelmiş ve Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Dr. Nansen nüfus değişimi ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Lozan görüşmeleri esnasında Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un isteği üzerine Dr. Nansen'in konu ile ilgili görüşlerini paylaşması istenmiş ve toplantıya davet edilmiştir. 30 Ocak 1923'te Lozan Barış Konferansında Türk ve Yunan Hükümetleri arasında Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türkler ile Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rum ahalinin zorunlu değişimini esas alan bir protokol imzalanmıştır. Lozan Antlaşması ile kabul edilen bu protokolün birinci maddesi ile İstanbul'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da oturan Müslüman Türkler dışında 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türk ve Rumların mübadelesi kabul edilmiştir.

Çalışmanın amacı, İngiliz kamuoyunda Lozan görüşmeleri esnasında Ankara hükümetine kısacası Türklere karşı "*nefret söylemi*" oluşturmak ve İngiltere'nin Anadolu'daki hezimetini görünmez kılarak iç siyasi karışlıklıların önüne geçmektir. Lozan Barış görüşmelerinde İngiltere'nin elini güçlendirmek ve Türklere karşı nefret söylemi oluşturmak için Lozan'da toplanan komisyonlarda ele alınan konular İngiltere'de kamuoyu üzerindeki etkisi ve yönünü değiştirmek için kullanılıp/kullanılmadığını basında nasıl ele alındığını özellikle de Türk-Yunan Nüfus mübadelesi konusunun bu bağlamdaki ele alınış şeklini İngiliz basını üzerinden taramak ve ortaya koymak ana hedeftir. Mübadele konusunda yapılan birçok akademik çalışmada ulusal/ uluslararası arşiv belgeleri ve süreli yayınlar kullanılmıştır. Amerikan basınında Lozan Barış görüşmeleri ve mübadele gibi konular da akademik çalışmalarda ele alınmış ve okuyucu ile buluşturulmuştur. Yapılacak olan çalışmada ise; İngiltere'de hükümet taraftarı ve karşıtı olan The Times, the Guardian, the Observer, the Daily Express, the Sunday Times, the Daily Herald, ve the Daily Mirror gazeteleri ana kaynak olarak kullanılacak Türk-Yunan Mübadelesine giden süreç ve sonrası Lozan günlerinde İngiliz basınına nasıl yansıtıldığı ve kamuoyu üzerinde oluşturulmaya çalışılan "nefret söylemi" ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Lozan, İngiltere, Yunanistan, Türkiye.

THE BRITAIN'S EFFORTS TO CREATE PUBLIC OPINION IN THE NEGOTIATIONS OF THE LAUSANNE PEACE: TURKISH-GREEK POPULATIONS (1922-1923)

Abstract

The Armistice Treaty of Mudros, signed after the First World War on October 30, 1918, effectively ended the history of the Ottoman Empire. In accordance with the relevant articles of the treaty, the imperialist states, the victorious states of the war, occupied the remaining lands of the Ottoman Empire, especially the capital Istanbul. Greece, Britain's representative in Anatolia, continued its forward operations in the Aegean Region after the occupation of Izmir on May 15, 1919. In the face of these occupations, the National Struggle Movement, which started under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and whose motto was "either independence or death", ended successfully.

This success was followed by the Mudanya Armistice signed on October 11, 1922. The Ankara Government had reached its national borders, except for Mosul and Hatay, and obtained Eastern Thrace without a war. During this period, a major political crisis erupted in the UK and the policy pursued by Prime Minister Lloyd George in Anatolia was bankrupt. In the elections held in the UK in November 1922, the liberal party led by Lloyd George suffered a major defeat. Lausanne is the place where Türkiye gained full independence and equality status and had it approved by western states.

The successful outcome of the struggle launched by the Turks in Anatolia to liberate their homeland caused the Greeks living in Anatolia to fear that the Turks would take revenge on them and this fear led them to migrate to Greece in masses. Turkish-Muslim elements living under the oppression of the Greek State gathered in some cities of Greece to get rid of the oppression of the Greek State. This depopulation in both states has brought with it major problems.

Between November 20, 1922 and July 24, 1923, the Lausanne Peace Conference took place and the Lausanne Peace Treaty, which was signed after the negotiations, took its place in history as the founding document of Türkiye. Three commissions were established during the Lausanne Peace negotiations. The post-war relocation of Muslim Turks living in Greece and Orthodox Greeks living in Türkiye was discussed in the meeting held on

December 1, 1922 in the Commission on Territorial and Military Problems established in Lausanne. It was also on the agenda before the Lausanne negotiations and Dr. Nansen, commissioned by the League of Nations, prepared a report on population exchange. During the Lausanne negotiations, upon the request of Foreign Minister Lord Curzon, Dr. Nansen was asked to share his views on the subject and was invited to the meeting. On January 30, 1923, at the Lausanne Peace Conference, a protocol was signed between the Turkish and Greek Governments based on the compulsory exchange of Muslim Turks living in Greece and Orthodox Greeks living in Türkiye. With the first article of this protocol, which was accepted with the Treaty of Lausanne, it was accepted to exchange as of May 1, 1923, except for the Greeks living in Istanbul and Muslim Turks living in Western Thrace.

There are many academic studies about exchange in 1923. These studies were prepared using national archive documents and periodicals. In the study to be done, the newspapers in UK, the Times, the Guardian, the Observer, the Daily Express, the Sunday Times, the Daily Herald and the Daily Mirror, which are pro- and anti-Government newspapers, are used as the main source.

Keywords: Population Exchange, Lausanne, England, Greece, Türkiye.

GİRİŞ

"*Bu millet asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklali bir hayat gereği telakki etmiş bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet istiklalsiz yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır.*" sözleri ile Anadolu toprağının Türk yurdu olduğunu ve bu topraklarda yaşayan Türk milletinin istiklali uğruna ölümü göze aldığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, tam bağımsızlıktan asla ödün vermeden ve Misak-ı Milli sınırları içinde vatanın bağımsızlığı sağlayıncaya kadar hem askeri gücü hem de diplomasiyi kullanarak iç ve dış hıyanet cephelerine karşı mücadele etmiş ve bu mücadelenin ön safhasında yer almıştı.[1] Bu mücadele Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilmesi ve sonrasında hükümetin 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalaması ile başlamış ve 9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşuna kadar devam etmişti.[2] Türk ve Yunan birlikleri arasında Bursa, Kütahya ve Mudanya'da önemli çarpışmalar yaşanmış ve Yunan birlikleri 17 Eylül'de Bandırma'dan gemilere binerek Anadolu'yu terk etmişti.[3]

İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşu sonrasında Türk birlikleri Çanakkale yönünde ileri harekata geçti. Daily Herald gazetesinin 15 Eylül tarihli haberinde, Türk birliklerinin bu ilerleyişinden İngiliz hükümetinin özellikle tedirgin olduğu, bu tedirginlik nedeniyle kabinenin hemen toplantıya çağrıldığı, 14 Eylül'de de Fransız kabinesinin toplandığı fakat bütün bu toplantıların Müttefikler arasındaki iş birliğini hızlandırmadığı yazılmıştı. Kabine içinde bazı yetkililerden alınan bilgilere göre, Başbakan Lloyd Georg'un Küçük Asya sorununu Milletler Cemiyeti'ne (MC) havale edeceği, Trakya ve Boğazlar konusunun ise Müttefikler tarafından özellikle ele alınması gerektiğini düşündüğü bildirildi. Gazetenin diplomasi konusunda uzman muhabiri ise bu meselelerin sadece Müttefiklerin değil, Avrupa'daki devletlerin meselesi olduğunu özellikle bu konuda yapılacak olan görüşmelere Almanya ve Rusya'nın da katılması gerektiği hususu ile ilgili görüşlerini yazısında okuyucularıyla paylaştı.[4] Frankfurter Zeitung gazetesi de büyük prestije sahip olan İngiltere'nin dünya gücü olarak Yakın Doğu'da yaşananlara boyun eğmeyeceğini, fakat bu bölgede yaşananların

[1] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.38.

[2] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s.184-185.

[3] "Panderma Fired", **The Western Daily Press**, September 21, 1922; Sabahattin Selek**, Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C II, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982, s.1229.

[4] "British Cabinet and Near East War", **Daily Herald**, September 15, 1922, s.1.

Avrupa'yı yeniden hareketlendireceğini belirtilmiş ve Almanya'nın ise bu hareketlenme karşısında "*muzip bir neşeyle ellerimizi ısıtmak için hiçbir*" nedenleri olmadığını dile getirdiğini vurgulamıştı.[5]

15 Eylül'de yapılan İngiliz kabine toplantısında Yakın Doğu'nun durumuna ilişkin Fransız ve İtalyan görüşleri dikkate alınmış ve bölgede bulunan İngiltere'ye ait filoya Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçmesine izin verilmemesi konusunda emir gönderilmişti. Bu emir, Marmara Denizi çevresinde tarafsız bölge yaratmak için Müttefik devletlerin planlarına uygun olarak belirlenmişti.[6] Gazetenin siyasi muhabiri tarafından gönderilen ve "*Kemal'e Dikkat*" başlığı altında ise "*Şu an için Fransa ile Yakın Doğu konusunda kesin bir anlaşmazlık tehlikesi önlendi ve Boğazların özgürlüğünü "muzaffer Mustafa Kemal'in" tamamlanmış herhangi bir saldırısından korumak için alınacak önlemler konusunda bir kez daha "tam bir anlaşma" sağlandı.*" şeklinde yazılmış ve bütün bu karalar dün akşam yapılan uzun kabine toplantısının sonucunda alınmıştı."[7]

Türk birliklerinin ilerleyişi karşısında Fransız ve İtalyan birlikleri Boğazın Çanakkale tarafına doğru çekildi. Hemen akabinde İstanbul Fransız Yüksek Komiseri General Pelle, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gitti.[8] 18 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Pelle, Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girmemelerini önerdi ve bu öneri karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı Ankara Hükümeti'nin tarafsız bölgeyi tanımadığı, Trakya kurtarılmadıkça Türk birliklerinin durmayacağı, Boğazların durumunun ise ilgili devletlerle zaman içinde görüşüleceği şeklinde oldu.[9] 18 Eylül'de İngiliz gazeteleri savaş karşıtı tutum içine girmiş ve başlıklılarını tutumlarını desteklemek üzere belirlemeye başlamışlardı. Özellikle Daily Mail, Daily Express ve The Times gazetelerinin başlıklarında İngiliz hükümetine Türklerle savaşa girmemesi konusunda

[5] "A German Comment", **Birmingham Gazette**, September 13, 1922, s.1.

[6] "No Turkish Troops to Cross the Sea of Marmara", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1.

[7] "Kemal Beware", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1.

[8] "General Pelle and Kemal", **The Daily Telegraph,** September 22, 1922, s.9.

[9] Bige Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasında Fransa'nın Katkısı", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1993, s.113. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923***),* Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s.508; Selahattin Tansel, **age.**, s.201; The Daily Telegraph gazetesinin 22 Eylül sayısında "General Pelle and Kemal" başlığı altında bu görüşmenin 19 Eylül'de gerçekleştiği belirtilmişti.

uyarılarda bulunulmuş ve taraflar arasında barışın bir an evvel sağlanması için öneriler yapılmıştı.[10]

20 Eylül'e gelindiğinde Türk birlikleri Çanakkale'ye iyice yaklaşmıştı. İngilizler ve Türkler karşı karşıyaydı ve silahlar her an patlayabilirdi. Daily Telegraph gazetesi muhabiri John Clayton, Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu görüşmede, Onun kendisine savaş yapmak istemediğini ve barış için diplomasinin tüm yollarını denemek amacında olduğunu fakat İstanbul'un Türkiye'nin başkenti olduğunu ve İstanbul'u kendilerine barışçıl bir şekilde bırakmak zorunda olduklarını ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, barış için hazırdı fakat hiçbir şekilde düşman kuvvetlerinin Türk toprağında olmasını kabul etmedi. Ayrıca Boğazların serbestiyesini bununla birlikte silahsızlandırılmasını bunun da İstanbul'un güvenliği için zorunlu olduğunu dile getirdi. Clayton, Mustafa Kemal'in bu isteklerinin kabul edileceğine inanmadığını yazısında ifade etti. Buna karşın barış isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın her an İngiltere ile savaşabilecek yaklaşık 40.000 kişilik ordusu, Çanakkale ve İzmit kıyılarına yerleştirilmişti. Sayıca fazla olmayan, fakat başarılı savunma yapan ve düşman kuvvetlerinin Anadolu'ya ilerleyişini engelleyecek şekilde bölgeye yerleştirilen bu kuvvetler, İngiltere ile her an savaşa girebilirdi.[11]

20 Eylül'de, İtalya Paris elçisi Sforza ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Fransa Başbakanı Poincare, Türk birliklerinin ilerleyişi karşısında izlenecek politikayı belirlemek amacıyla Paris'te toplandı ve 23 Eylül'de hazırladıkları nota İstanbul'da bulunan Ankara Hükümetinin temsilcisi Hamit Bey aracılığı ile Ankara'ya Mustafa Kemal'e iletildi. Ankara Hükümeti 23 Eylül'de kendisine ulaşan notaya cevabını 29 Eylül'de verdi. Ankara Hükümetinin cevabi notasında askeri harekatın durdurulduğu fakat "*Trakya'nın Yunan ordusu ve hükümetinin idaresi altında kalmasının Türklere ıstırap verdiği, Edirne dahil Meriç'in batısına kadar boşaltılarak Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilmesi gerektiği, bu hususları kararlaştırmak üzere Mudanya'da Müttefik generalleriyle toplanılması ve bu toplantıya Türkler adına da İsmet Paşa'nın katılacağı*" belirtildi.[12] 30 Eylül'de İngiliz kabinesi üç defa toplanmış General Harrington'a Türk birliklerinin tarafsız bölgeden çekilmediği takdirde ateş etmesi emri

[10] "Allies Paris Decision-To Call Conference On Türkiye Peace- The Situation at Constantinople- Sudden Cabinet Council", **The Western Daily Press**, September 21, 1922.

[11] "Points for Discussion", **The Daily Telegraph**, October 3, 1922. (Sayfa numarası okunamadı)

[12] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.439-440.

verilmişti. Fakat bu talimata General Harrington uymamış ve uymama gerekçesini de kabineye gönderdiği bir telgrafla açıklamıştı. General Harrington'ın açıklamaları sonuç vermiş ve İngiliz Hükümeti Mudanya'da bir konferansın toplanmasını kabul etmişti.[13] The Manchester Guardian'ın "*İngiltere en kötüsüne hazırlanıyo*r" başlıklı haberinde de, Yakın Doğu'da gün geçtikçe durumun kötüleştiği, kabinenin sürekli toplantı halinde olduğu ve durumu değerlendirdiği hatta bu toplantıların kabine toplantısı olmaktan çok askeri uzmanlarında katılmasından dolayı beklenmedik durumların ortaya çıkmasında karşılaşılabilecek sorunları çözmek adına yapılan alternatif toplantılar olduğu, en kötü yaşanılacaklara karşı gerekli önlemlerin alınmasından başka seçenek olmadığı ve Mustafa Kemal'in zamana oynadığı görüşünün toplantıya katılanlar arasında hakim olduğu belirtilmişti.[14]

Mudanya'da 3 Ekim'de başlayan İngiltere'yi General Harrington, Türkiye'yi İsmet Paşa, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı General Monbelli'nin temsil ettiği konferans toplam 9 gün sürdü.[15] Evening Standart gazetesinin 3 Ekim tarihli sayısında da Mudanya'da görüşmelerin Yunan delege General Mazarakis olmadan başladığı haberi yer almaktaydı. General Mazarakis henüz Atina'dan ayrılmamıştı. Aynı haberde Genral Harrington ve İsmet Paşa'nın girişimiyle Boğazların Anadolu yakasında barışı sağlamak için toplanıldığı ve tarafsız bölgenin sınırlarının da değişebileceği belirtilmişti. Türk süvarilerinin çekildiği, yığın halindeki piyadelerin yola devam ettiği, General Harrington'ın, Doğu Trakya'daki Yunanlıların tahliyesine ön hazırlık olarak Çanak bölgesinin tahliyesinde ısrar edeceği bilgisi haberde yer almıştı. Konferansta görüşülecek bir diğer önemli konu ise Trakya meselesiydi. Mustafa Kemal Paşa'da, Yunan birliklerinin Meriç'e kadar tahliye edilmesini talep etmişti.[16] Mütareke için görüşmelerin başladığı gün Yunanistan Başbakanı Venizelos Londra'daydı. Amacı İngiltere'nin yeni Yunan Hükümetine olan yaklaşımını görmek ve Lord Curzon ve Sir L. Worthington'ı ziyaret etmekti. Fakat Venizelos'un Londra ziyareti ortalığı karıştırmaya yetti. Bu ziyaretin diğer amacı da Trakya'da kaybedilen Yunan davası için İngiliz yardımı almaktı. Venizelos'un, konu ile ilgili herhangi özel bir politika savunmadığı ve savaş amacının olmadığı haberde yer alan bilgiler arasındaydı. Londra ziyaretinin hemen ertesinde 4 Ekim'de

[13] Selahattin Tansel**, age.**, s.210-211-212.

[14] "Great Britain Preparing for the Worst", **The Manchester Guardian**, September 29, 1922, s.7.

[15] Sabahattin Selek, **age.**, s.1235.

[16] "Generals'Council Begins", **Evening Standart**, October 3, 1922, s.1.

Başbakan Poincare ile görüşmek üzere Paris'e geçecekti. Burada da amacı aynıydı.[17]

Doğu Trakya'nın Türklere verilmesi ve barış antlaşması imzalanana kadar Boğazlar ve İstanbul'un statüsünün belirlenmesi konferansın ana konularını oluşturdu. Çetin geçen görüşmeler zaman zaman kopma noktasına geldi. Buna karşın 11 Ekim'de Mudanya Mütareke[18] metni imzalanmıştı. 14-15 Ekim'den itibaren yürürlüğe girecek olan mütareke metnine göre Yunan birlikleri Meriç'in batısına kadar çekilecek ve bir ay sonra da Doğu Trakya Edirne dahil olmak üzere Ankara Hükümetine teslim edilecekti.[19] Sonuç olarak Doğu Trakya'nın tek bir kurşun atılmadan teslim alınması, askeri başarıların siyasi zaferi beraberinde getirmesi ve en önemlisi de Lozan Barış Konferansına giden yolu açması bakımından Mudanya Mütarekesi, Türk siyasi hayatında önemli bir yapı taşıdır. Mudanya'da görüşmelerin başlamasına kadar olan dönemde Yunanlıların Küçük Asya'daki hezimetinden ve silah bırakışması için görüşmelerin gecikmesinden dolayı İngiltere basını Başbakan Lloyd George'a ağır eleştiriler getirmişti. Lloyd George'un Yunan taraftarı olması, Kemalistlerin başarılı ilerleyişlerini görmek istememesi, Türklerin bu ilerleyişleri karşısında Fransa ve İtalya'nın uzlaşma önerilerine karşı duyarsız olması ve başbakanın bu tutumunun İslam dünyasını kışkırttığı eleştirilerin ana konusuydu.[20] Mudanya Mütarekesinin imzalanmasından sonra İngiltere'de Lloyd George hükümeti düşmüş, yeni kabine Muhafazakârlar tarafından kurulmuştu. Kabine değişikliğinin nedenleri arasında tarihe Çanak Olayı diye geçen (Chanak Affair) Türk birliklerinin İngiliz birlikleri ile karşı karşıya gelmesi ve Lloyd George kabinesinin bu gerilimi yönetememesi de gelmekteydi.[21]

---

[17] "Meeting Poincare", **Evening Standart**, October 3, 1922, s.1.

[18] Mütareke silahların bırakılması, ateşkes ise tarafların kısa bir süre için askeri mücadeleye ara vermesi anlamı taşımaktadır. Mütareke, barışa giden yolda önemli bir adımdır. İsmail Eyüpğolu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.122.

[19] Selahattin Tansel, **age.**, s.215-19.

[20] Ertürk Özel, **İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2020, s.225.

[21] Cemil Koçak, Siyasi Tarih (1923-1950), **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, C IV, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, Ankara, 1997, s.79.

1. Lozan Barış Görüşmeleri Öncesinde Türk-Yunan Nüfus Değişimi Adına Atılan Adımlar

11 Ekim'de imzalanan 14-15 Ekim 1922'den itibaren yürürlüğe girecek olan Mudanya Mütarekesi ile İtalya, Fransa, İngiltere Mustafa Kemal'in muzaffer ordusunun başarılarını kabul etmiş ve barış görüşmeleri için ilk adım atılmıştı.[22] Mudanya Mütarekesinin sonuçları İngiltere'de hoş karşılanmadı.19 Eküm 1922'de Başbakan Bonard Law, Muhafazakâr Partiyi koalisyon hükümetinden çıkardı ve Lloyd George istifasını verdi.[23] Lloyd George'un ayrılışı ile İngiltere'nin Yunan taraftarlığı da dış politikasının önemli bir unsuru olmaktan çıktı. Başbakan Law, seçim sloganı olan "*içeride asgari müdahale, dışarı da asgari huzursuzluk*" ile İngiliz halkına güven vermişti. Yeni başbakan ile İngiltere'nin iç siyaseti ve ekonomik sorunlarına çözüm aranacağı dış ilişkilerde de barış dönemine girileceğinin sinyalleri verilmekteydi.[24]

Mudanya Mütarekesi sonrası Anadolu'dan çekilen ve Doğu Trakya'yı Türk birliklerine terk eden Yunan kuvvetleri arkalarında büyük bir harabe ve acı bıraktı. Anadolu'da 1918'den başlayan ve 9 Eylül 1922'de sona eren işgal döneminde hem Yunan işgal kuvvetleri hem de yerli Rumlar ve Rum çeteleri Türklere karşı büyük bir mezalim gerçekleştirdi. Megali İdeayı gerçekleştirmek adına Türkler katledilmiş, malları yağmalanmış geride kalanlar ise göçe zorlanmıştı. Yapılan tedhiş ve terör hareketleri sonucunda Türkler göç etmiş ve sonrasında özellikle Batı Anadolu'ya adalardan ve Yunanistan getirilen Rumlar yerleştirilmişti. Yukarıda belirtilen dönem incelendiğinde Rumların ve Anadolu'da bulunan Yunan işgal kuvvetlerinin Türklere karşı yerinden etme, işkence ve katliam, gasp ve yağma, ırz ve

[22] Selahattin Tansel, **age.**, s.216.

[23] Llyod George, 6 Aralık 1916'da Muhafazakar ve Liberal partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetinin başbakanı olarak görev almış, I. Dünya Savaşı'nın son iki yılında beş kişilik savaş kabinesi ile İngiltere'nin savaş politikasını yönetmiştir. 1918'de yapılan seçimlerde koalisyon hükümeti ülkeyi dört yıl daha yönetme yetkisini elde etmişti. Llyod George, Koalisyon Hükümetinin başbakanı ve liberal partinin genel başkanı olarak Millî Mücadele boyunca Türk karşıtı bir politika izledi. Meral Balcı, "İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (Temmuz 2016), C VI, S 12, s.97.

[24] Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s.56.

namusa tecavüz, yakma ve yıkma yöntemlerini uygulayarak Batı Anadolu'da nüfus çoğunluğunu sağlamaya çalıştıkları bilinmektedir.[25].

Micheal Llewellyn Smith, Yunan Düşü başlıklı kitabında, "*Helenizmin İzmir'i ölmüştü. Küçük Asya'da Hıristiyanlığın temellerinden biri olan Hristiyan İzmir'de ölmüştü. Kaçanlar batıya doğru ilerliyordu*" demekteydi. Artık Türklerin dikkati Smith'e göre Boğazlar ve Trakya'daydı.[26] Türklerin ilerleyişi karşısında Yunanlılar, "*muzaffer Kemalistlerin*" gözü önünde, Milletler Cemiyeti'nden Anadolu'daki vatandaşlarını korumak için acil adımlar atmasını istedi.[27] 16 Eylül tarihli Birmingham Gazetesinde "*Turk Attrocities*" başlığı altında Türklerin ilerledikleri bölgelerde kendilerini Hristiyanların katliam ve soygunlarına adadıkları ve İzmir'e geldiklerinde büyük yangın başlamadan önce rıhtımda 1.000'den fazla cesetin olduğu, Yunan piskopos ve Yunan gazeteci, İngiliz posta memuru ve İngiliz konsolosluk yetkililerinin de ilk kurbanlar arasında yer aldığı, bazılarının vurulmadan önce sokaklarda motorlu arabaların arkasında sürüklendikleri şeklinde haberler yer aldı. Bu arada Amerikan Kız Koleji'nin müdürü ve öğrencilerinin çoğunun Türkler tarafından kaçırıldığı iddia edildi. İzmir'den Pire'ye ulaşan Amerikalı yolcuların da cesetlerinin kıyıya vurduklarını söyledikleri yazıldı.[28] Bu iddialar karşısında Bern'de bulunan Türk Bakan (gazetede ismi yer almamaktaydı) Milletler Cemiyeti'ne yeni bir nota göndererek, Yunanlıların zulüm yaptığını ve Türklerin bu zulmün sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmesinin imkânsız olduğunu bildirdi. Ayrıca notanın herhangi bir tehdit içermediğini de ilave etti. Milletler Cemiyeti ise gelen notayı doğrudan doğruya hiçbir yorum eklemeden Yunanlılara iletti.[29]

1922 yılının Eylül ayından itibaren Batı Anadolu ve Doğu Trakya'dan Yunan kuvvetlerinin geri çekilişi acıyla birlikte beraberinde bölgede kitlesel göç hareketlerini de getirdi. Bu bölgelerde yaşayan Rumlar büyük bir

---

[25] Salim Gökçen, "Millî Mücadele'de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, S.23, s.93. https://ctad.hacettepe.edu.tr/12_23/4.pdf, Erişim Tarihi:17.08.2023.

[26] Micheal Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s.138.

[27] "A Greek Appeal", **Birmingham Gazette**, September 12, 1922, s.1.

[28] "Turk Atrocities", "Raid on American Girls' College", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1. Gazetenin diğer başlıklarında İzmir'de gerçekleşen olaylar anlatılmış ve birçoğu Türklerin taşkınlıklarına bağlanmıştı. Hâlihazırda 10.000 kişi evsiz kaldı. Çeşitli tahminlere göre 14.000.000 ile 17.000.000 pound arasında hasar vardı. Ölüme gelince, rakamlar 2.000 ile 4.000 arasında değişmekteydi. "Reign of Terror in Smyrna", "Fire and Murder", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1.

[29] "Alleged Greek Atrocities", **Birmingham Gazette**, September 13, 1922, s.1.

endişeye kapılarak Türkiye'yi terk etmeye başladı. Bu göçlerin ana nedeni Anadolu'daki Yunan işgali boyunca hem işgal güçlerinin hem Rum eşkıyanın hem de Anadolu'da yaşayan Rumların Türklere karşı sergilemiş oldukları tutum ve Türklerin kendilerinden intikam alacağı endişesiydi. Yunan birliklerinin geri çekilişi ile Rumlar, Batı Anadolu, Marmara, Karadeniz ve Doğu Trakya'dan deniz, kara ve demiryollarını kullanarak göç etti.[30] Stephan Ladas'ın aktardığına göre Yunan birliklerinin geri çekilişi ile Anadolu'da yaşayan Rumların üçte ikisi, 1922 yılının son ayında ise 1.000.000 kişi Yunanistan'a göç etmişti.[31] 26 Eylül'de Daily Telegram Gazetesinde muhabir John Clayton'ın Ankara Hükümetinin İçişleri Bakanı olan Fethi Bey ile yapmış olduğu röportaj yayınlandı. Calayton, bu görüşme esnasında Anadolu'da yaşayan Hristiyan nüfus ile ilgili kendisine en çok Fethi Bey'in bilgi verdiğini söylemişti. Fethi Bey'in yapmış olduğu açıklamaların "*Türk Hükümeti'nin resmi teklifi*" olarak değerlendirilmesi gerektiğini de açıkladı. Clayton, Fethi Bey'in Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların güvenliği için garanti vermeye hazır olduklarını ve bu garantilerinde hayati derecede önemli olduğunu söyledi. Buna karşın Fethi Bey'de kendisine Müslümanlar için ne düşündüğünü sordu. Fethi Bey'e göre Yunanlıların geri çekilişi esnasında evler yanmış, tarlalar kullanılmaz hale gelmiş ve Müslümanlar, Yunanlılar tarafından öldürülmüştü. Fethi Bey görüşme esnasında konu ile ilgili "*Ordu geri çekilirken Yunan işgali altındaki topraklarda yaşayan Müslümanların maruz kaldığı dehşetin onda biri bile anlatılmadı*." demiş ve Yakın Doğunun kısır döngüsünün kötülüklerinden biri olan katliamların neden olduğu can kayıplarına ilişkin herhangi bir tahminde bulunmamıştı. Clayton yayınladığı haberde Türkler ile ilgili önemli bilgilere de yer vermişti. Ölü sayısının tahmin edilebilmesi için harap olmuş şehirlerin ve köylerin çok dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğini, Batı Anadolu'daki Yunan ordusunun eylemlerinin Batı uygarlık tarihinin tümü içerisinde en kara lekelerden birini oluşturduğunu yazmıştı. Bu bilgileri de Türk kaynaklarından almadığını, geri dönen Yunanlılar, İngilizler, Amerikalılar ve kendi gözleriyle gördüklerinden derlediğini belirtmişti. Fethi Bey'de Yunan ordusunun çekilişi sonrasında Batı Anadolu'da Türkler arasında hiçbir Rum'un yaşamayacağını, Türk halkının da buna izin vermeyeceğini tek çarenin Anadolu'daki Hristiyan halkın

[30] Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.7.

[31] Damla Demirözü, **Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.29.

dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlarla[32] değiştirilmesi olduğunu söylemişti. Clayton, Ankara Hükümetinin İçişleri Bakanı ve Türklerin harap olmuş bölgelerin yeniden inşası ile görevlendirilmiş olan Fethi Bey'in bu önerisinin, Doğuyu bilenler tarafından azınlıklar sorununa tek olası çözüm olduğunu belirtti. Yunan katliamlarının ilk haberlerinin İzmir'e ulaşmasından itibaren İngilizler ve Amerikalılar da mübadelenin tek çözüm yolu olduğunu düşünmeye başlamıştı. İçeride olanlarla ilgili detaylar netleştikçe mübadele gerçekten tek çözüm yolu olarak görüldü. Clayton'a göre iki halk arasında nefret çok güçlüydü ve bu nefret nesiller boyu devam edecekti. Clayton bu görüşme esasında Fethi Bey'e bu öneriyi Türk Hükümetinin isteyen azınlıkların korunması ile yaptığı resmi bir açıklama yani bir teklif olarak kabul edip/edemeyeceğini sormuş ve kabul edebileceği cevabını almıştı.[33] Görülen o dur ki Lozan barış görüşmeleri öncesinde hem İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey hem de Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Avrupa başkentlerinde mübadele fikrini tartışmışlardı.[34]

Yunan birliklerinin Batı Anadolu'dan çekilişi ile Rumların ve Ermenilerin Anadolu'yu terk ettiği bilgisi yukarıda ifade edilmişti. Bu terk ediş beraberinde birçok sorunu da getirdi. Bu sorunların çözülmesi konusunda çalışmalar yapan kurum Milletler Cemiyeti idi. Cemiyetin bünyesinde Mülteciler Yüksek Komiserliği kurulmuştu. Mülteciler Yüksek Komiserliği, özellikle mültecilerin barınma ve beslenme ile ilgili sorunlarının çözüme ulaştırılmasında ve devletler arasındaki çatışmaların önlenerek kalıcı barışın sağlanması konusunda arabuluculuk etmişti. Komiserliğin başında Norveçli Dr. Fridtjof Nansen bulunmaktaydı. Norveçli bilim adamı Nansen, kuzey kutup kâşifi ve ayrıca diplomattı.[35]

---

[32] Gazete Müslümanlardan bahsedilirken sürekli olarak "Müslüman azınlık" tabiri kullanılmakta ve bölgenin subliminal bir mesajla Yunanlılara ait olduğu belirtilmektedir.

[33] "Problem of the Minorities", "Fethi Bey's Plan", "Exchange of Population", **Daily Telegraph**, September 26, 1922, s.1.

[34] Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Mübadelesi ve Sonuçları", **TSA**, Özel Sayı (Ocak 2014), s.14. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/21490/230358. Erişim Tarihi:16.08.2023.

[35] 1919'da Paris Barış Konferansında galip devletler barışın korunması konusunda uluslararası bir örgütün kurulması konusunda anlaşmışlardı ve bu konuda en büyük çabayı Amerika gösterdi. Başkan Wilson göstermişti. İmzalanan barış antlaşmasında uluslararası bir örgütün kurulacağı maddeler arasında yerini aldı ve barışı sağlayacak bu örgüte Millet Cemiyeti adını aldı Emine Tutku Vardağlı, "Doğu-Batı Ekseninde Türk-Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XVII, S 34 (Bahar-2017), ss.98-101

25 Eylül 1922 tarihinde Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin yapmış olduğu toplantıda İngiliz temsilci Lord Balfour söz almıştı. Balfour konuşmasında İzmir'de toplanan mülteciler yardım edilmesi, buradan kurtarılması sorununu gündeme taşıdı. Kendisinin edindiği bilgilere göre İzmir'de bulunan Ermeniler ve Rumlar büyük bir tehlike içindeydi yiyecekleri ve barınacak yerleri yoktu. Lord Balfour, burada yaşananların siyasetle ilgili olmadığını sadece insanlık sorunu olduğunu ve kendisinin de insanlık sorunu ile ilgilendiğini belirtti. İki şey istenmekteydi. Bunlardan bir tanesi mültecilerin daha güvenli bir yere gönderilmesi, diğeri ise İzmir'de ya da diğer yerlerdeki mülteciler için yiyecek sağlanmasıydı. Lord Balfour, diğer hükümetler gibi İngiliz Hükümetinin de karşılık beklemeden insanlık adına 50.000 pound yardım yapmaya hazır olduğunu söyledi. Mültecilere yardımların devam etmesi için bağış toplanması gerektiğini her platformda dile getiren Dr. Nansen, Lord Balfour'un vermiş olduğu bu sözü takdirle karşıladığını ifade etti. Toplanan yardımlarla mültecileri taşıyacak gemiler temin edilecek ve beslenme ihtiyaçları karşılanacaktı. Milletler Cemiyetinde Müslümanların temsilcisi İran'dı. İranlı temsilci ile ilgili gazete yer alan haberde "*İran, Yakın Doğu'da meydana gelen talihsiz olaylara karşı katı ve tarafsız bir tutum benimsemiş ve İran delegesi Prens Mirza-ed Downlesh tüm tartışmalarda insanlığın davasını desteklemek için son derece ciddi bir istek göstermişti.*" denilmekteydi. Ankara Hükümeti ile İran üzerinden iletişime geçilmesi fikri Lord Balfour'a aitti. Dr. Nansen'de Ankara Hükümetinin Millet Cemiyetine karşı güvenilirliğini sağlama ve iletişime geçme çabası içindeydi. Konsey'de bulunan İsviçre temsilci M. Ador ve Fransa temsilci M. Hanotaux'da Lord Balfour'u bu konuda desteklemiş ve İstanbul'da bulunan mülteciler için toplam 100.000 yardım toplanmıştı. Yeni Zelanda temsilcisi Bay Allen'da hükümeti adına 1.000 pound yardım teklif etmişti. İngiltere'den gelen Bayan Coombe-Tennant kadın ve çocuklarla ilgili beşinci komitenin raporunu sundu. Bayan Coombe-Tennant çok etkili bir konuşma yaptı. Konuşmasında, bütün ülkelerdeki kadınları cemiyetin çalışmalarına ilgi göstermeye çağırdı. Ayrıca Konsey, hükümetlere insan ticaretinin durdurulması için önerilerde de bulundu. Toplantıda Dr. Nansen öncelikli olarak İzmir'de bulunan mültecilerin güvenli bir bölgeye götürülmeleri, daha sonra da beslenme sorunlarının acilen çözülmesi gerektiğini söyledi. Varna'da bulunan 1.000 ton buğdayında güvenli bölgeye gönderilmesinin plan dahilinde olduğunu belirtti. Bu miktarla ancak 200.000 kişinin 14 gün besleyebileceğini fakat sonraki günlerde beslenme sorununun nasıl çözüleceğini de bilmediğini sözlerine ilave etti. İlk olarak yapılması

gereken mültecilerin hayatta kalmalarını sağlamak ve onları güvenli bir yere taşımaktı.[36]

19 Eylül 1922'de Milletler Cemiyeti Anadolu'dan göç eden Rumların Yunanistan'a ulaştırılmaları ve yardım programının düzenlenmesi için Dr. Nansen'i görevlendirmişti. Dr. Nansen, Anadolu'da bulunan mültecilere yardım etmek için İstanbul'a gitmişti. Anadolu, Trakya ve Yunanistan'daki mülteciler konusunda alınacak önlemlerle ile ilgili hazırladığı raporunu Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine sunmuştu. Raporda Mustafa Kemal Paşa ile görüşeceğini ve oradan Atina'ya geçeceğini bildirmişti. Fakat Dr. Nasen, Mustafa Kemal Paşa ile görüşememiş, Paşa bu görüşmemenin gereksiz olduğunu bildiren telgrafı İstanbul'da bulunan Kızılay Başkanı Hamdi Bey'e göndermişti.[37] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, 23 Ekim 1922 tarihinde nüfus mübadelesi konusunu prensipte kabul ettiğini bildirmiş, fakat konunun Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi gerektiğini açıklamıştı. Dr. Nansen, Milletler Cemiyetinin Yunanistan'da bulunan temsilci Albay Corfe'ye 13 Ekim 1922'de gönderdiği telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'dan cevap almamasının kendisini kaygılandırdığını ve kendilerine karşı Ankara Hükümetinin güvenini ve tarafsızlığını nasıl kazanacaklarını bilmediğini yazmıştı. Ayrıca Nansen, sadece gayri müslim mültecilere yardımın gündemde olduğunu, Türkiye'ye de yardım yapılmış olsaydı iletişimin daha kolay sağlanabileceği konusunu da mektubuna eklemişti. Dr. Nansen, her ne kadar Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği 40.000 ton un yardımı yapmış ve "*Müslümanlara Yardım Kampanyası*" başlatmış olsa da Ankara Hükümeti ile istediği iletişimi yakalayamadığını da belirtti. Ankara Hükümeti de Milletler Cemiyetinin bu girişimlerine rağmen mülteciler sorunun barış görüşmeleri esnasında çözüme kavuşturulmasını istemekteydi. Dr. Nansen, İstanbul'da bulunan Ankara hükümeti temsilcisi olan Hamdi Bey, Kızılay Başkanı Hamdi Bey ve Refet Paşa ile yapmış olduğu görüşmelerden de bu sonucu çıkarmıştı.[38]

---

[36] "Lord Balfour's Appeal", "Smyrna Refugees", **Daily Mail**, September 25, 1922, s.11.

[37] Nilgün Nurhan Kara, "Türk-Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen", **Tarih Okulu Dergisi**, C XXXVIII, (Şubat2019), s.497-498.https://www.academia.edu/70995948/Türk_Yunan_Mübadele_Meselesi_nde_Dr_Nansen Erişim Tarihi:17.08.2023; S. P. Ladas, The Exchange **The Exchange of Minorities-Bulgaria, Grecee and Türkiye**, Macmillian Company, Newyork, 1932, s.334-336.

[38] Emine Tutku Vardağlı, agm., s.108-109.

Dr. Nansen'in Yunanistan ve Türkiye arasında nüfus hareketliliği ile ilgili ilk önerisi Yunanistan'daki Müslümanlar ile Anadolu'daki Ortodoksları isteğe bağlı olarak değiş tokuş yapmak ve İstanbul'da yaşayan Rumları bu uygulamadan muaf tutmaktı. Buna karşın Türkiye, İstanbullu Rumların değil, Batı Trakya'da yaşayan Türklerin mübadele dışında tutulmalarını istemekteydi. Çünkü burada yaşayan Türkler azınlık değil, çoğunluktu. Türkiye, Dr.Nansen tarafından hazırlanan öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine Dr. Nansen her iki ülkenin de isteklerini tekrar gözden geçirerek raporunu yeniden düzenledi. Hazırladığı bu yeni rapor Lozan Barış görüşmelerinde 1 Aralık 1922'de Nüfus Mübadelesi Alt-Komisyonunda tekrar ele alındı.[39]

2. Lozan Barış Görüşmeleri ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923)

Mudanya'da mütareke koşulları ile ilgili görüşmeler devam ederken Ankara Hükümeti, Müttefiklere nota vererek barış görüşmelerinin 20 Ekim'de İzmir'de yapılmasını önerdi. Fakat bu öneri kabul edilmedi. Müttefikler karşı nota ile barış görüşmelerinin 13 Kasım'da Lozan'da yapılması hususunu Ankara Hükümetine bildirildi. Bununla birlikte 27 Ekim'de Lozan'da yapılması planlanan görüşmelere hem İstanbul hem de Ankara hükümetini davet etti.[40] 13 Kasım'da başlaması planlanan görüşmeler İngiltere'deki seçimler nedeni ile 20 Kasım'a ertelenmişti. Lozan Barış Konferansına da 25 Ekim 1922'de istifa eden Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) yerine seçilen İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonu katıldı.[41]

20 Kasım 1922'de başlayan görüşmelerin amacı, Türkiye ile Yunanistan arasındaki barışı temin ederek, Türkiye ile Müttefikler arasındaki 1914'ten bu yana devam savaş durumunu sonlandırmaktı. 21 Kasım'da yapılan ilk oturumda toplantı usulleri ve taraflar arasında görüşülecek konular ile ilgili üç ana komisyon belirlendi. Bunlardan ilki Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'ydu ve bu komisyona Lord Curzon başkanlık yaptı. İkinci komisyonun başkanı Marki C. Garroni'ydi ve bu komisyonda kapitülasyonlar ve azınlıkların durumu görüşüldü. Üçüncü komisyonun

---

[39] Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423906779.pdf Erişim Tarihi: 17.08.2023.

[40] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995, s.591.

[41] Alev Çoşkun, **1922-1923 Diplomat İnönü, Lozan**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2019, s.41.

başkanlığını Pierre Eugene C. Barrere yaptı ve bu komisyonda da iktisadi konular ele alındı.[42]

22 Kasım 1922'de Lozan'da barış görüşmeleri başladı. Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Lord Curzon'un başkanlığında toplandı ve Trakya sınırı görüşülmeye başlandı. Komisyonun çalışmaları devam ederken iktisadi ve mali konuların tartışılacağı üçüncü komisyonda toplantılarına 27 Kasım'da başladı. İsmet Paşa 28 Kasım'da iktisadi ve mali komisyonun ikinci oturumunda Osmanlı borçları ve tazminatlar konusunda, 1 Aralık'ta Yunanistan ile Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi ve savaş esirleri ile rehinlerin iadesi konusundaki Ankara Hükümetinin görüşleri hakkında bilgi verdi.[43]

1 Aralık 1922 tarihli oturum Ouchy Şatosunda Lord Curzon'un başkanlığında saat 15.30'da başladı. Lord Curzon, Türkiye-Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sorununu incelemek üzere komisyonu toplantıya çağırdığını, bu sorunun iki halkın çıkarlarını yakından ilgilendirdiğini ve bu soruna bir an önce çözüm bulmak gerektiğini söyleyerek toplantıyı açtı. Ayrıca Dr. Nansen'in bu sorun ile ilgili Türkiye'yi ve Yunanistan'ın ziyaret ettiğini ve konu ile ilgili görüşmelerde bulunduğunu ve rapor hazırladığını açıkladı. İlk önce raporun Dr. Nansen tarafından okunmasını, gerek görüldüğü takdirde ise Türk ve Yunan heyetlerinin temsilcilerinin konu ile ilgili görüşlerini bildirebileceklerini söyledi.[44] İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un önerisi üzerine Dr. Nansen hazırladığı raporu okudu. İsmet Paşa, M. Venizelos, M. Barrere ve Lord Curzon konu ile ilgili İtalyan delegenin başkanlığında taslak bir sözleşme hazırlayacaklardı. Dr. Nansen, taraflarca bu sözleşmenin derhal eğer mümkünse şubat ayı sonuna kadar hazırlanması gerektiğini bildirdi. Gazetenin haberine göre asıl sorun aslında "*Yunanlıları Küçük Asya'dan çıkartmaktı*". Lord Curzon sözleşmede yer alan tek sorunun savaş esirleri değil, aynı zamanda ülke içindeki siviller olması gerektiğini düşündüğünü söyledi.[45] 1 Aralık'ta komisyonun toplantısında okuduğu raporunda Dr. Nansen, Yakındoğu'da ekonomik durumun gün geçtikçe kötüleştiği, şimdiye kadar 1.000.000'dan fazla insanın yer değiştirdiği, bu duruma çözüm

[42] Salahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten,** (Ocak 1974), C XXXVIII, S.149, s.41-116.

[43] Sevtap Demirci, **age.**, s.98/109-122.

[44] **Lozan Barış Konferansı**,**Tutanaklar Belgeler**, C I, Çev: Seha L. Meray, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.117-118-119.

[45] "Interchange Prisoners" December 02, 1922**, The Daily Telegraph**, s.9.

bulunmazsa her iki ülkenin de ekonomik anlamda felakete sürükleneceği, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak yer değiştirmesini, İstanbul'daki Rumların bu değişimin dışında tutulmasını önerdi.[46] Raporunda mübadelenin her iki ülkenin sorunlarının bir bölümünü özellikle de iktisadi konulardaki sıkıntıları hafifleteceğini belirtti. Mübadele ile ilgili anlaşmanın daha önce Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan antlaşmanın örnek alınarak hazırlanması, özel hükümlerin ayrıntıları konusunda karma bir komisyon kurulması burada tartışılması gerektiğini ve karma komisyonu ise iki ülkeden birer temsilci ve Milletler Cemiyetinden de iki temsilciden oluşması konusunda öneri de bulundu.[47]

İsmet Paşa komisyonda yaptığı konuşmada, Dr. Nansen'in okuduğu raporu ilgi ile dinlediğini fakat hazırlanan bu raporun resmi gündemde yer alamadığını, ana konunun savaş tutsaklarının mübadelesi olduğunu, bu raporun özel bir kişi tarafından hazırlandığı için Dr. Nansen'in Türk yetkililer ile ancak bir noktaya kadar görüştüğünü, nüfus mübadelesi sorununun Türkiye'de azınlıklar sorununa bulunacak çözüme bağlı olarak halledilebileceğini, eğer komisyon tarafından bu bağlantı kabul edilirse Türk heyetine zaman verilerek görüşlerini daha sonra açıklayacağını belirtmişti. Lozan barış görüşmeleri tutanaklarında Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında resmi ilişki bulunmadığını, bu nedenle rapora kişisel bakıldığını da ifade etmişti.[48] Fakat İngiliz basınında bu konu İsmet Paşa, Türkiye'nin Milletler Cemiyetinin otoritesini tanımadığını söyledi şeklinde belirtilmiş ve İsmet Paşa'nın bu söylemi karşısında da Lord Curzon çok kısa bir süre içinde Türkiye'nin Cemiyete üye olacağını açıklamıştı.[49] Ayrıca, "*Komisyon zorunlu göç konusunda sert önlemler almakta tereddüt etmeyecektir.*" denilmişti. Lord Curzon, 124.000 Türk'ün Batı Trakya'da ikamet ettiğini, Türk sınırları içine dönmek istemediklerini işaret etti ve Türkiye'nin de onları istemediğini söyledi. 300.000 Rum'un da İstanbul'da ikamet ettiğini sözlerine ekledi.[50]

Komisyon, Dr. Nansen'in hazırladığı rapor doğrultusunda nüfus değişimi konusunu başkanlığını İtalyan delege Montagna'nın yapacağı alt komisyona gönderdi. Dr. Nansen komisyonda danışman olarak yerine

---

[46] Kemal Arı, **age.**, s.16.

[47] Yücel Bozdağlıoğlu, **age.**, s.17; Seha L. Meray, **age.**, s.128-129.

[48] Seha L. Meray, **age.**, s.122.

[49] "Turks and Exchange Populations", **Western Morning News**, December 02, 1922, s.5.

[50] "Compulsary Migration", **The Daily Telegraph**, December 02, 1922, s.9.

alırken, komisyonun bir Türk ve bir de Yunan üyesi bulunmaktaydı. 2 Aralık 1922'de yapılan alt komisyon toplantısında Türk delegasyonu nüfus değişimi konusunu Patrikhane sorunu ile birleştirmek istedi. Türkiye'nin isteği Patrikhanenin İstanbul dışına çıkarılması idi ki bu fikir başta Yunan delegeleri olmak üzere reddedildi. Yunan ve Türk delegasyonunun tartıştığı ve fikir ayrılığına düştüğü konulardan biri de mübadelenin sınırları ile ilgiliydi. Ayrıca bu toplantıda Türk delegasyonu İstanbul'daki bütün Rumlara değişimin uygulanmasını ve Batı Trakya'daki Müslümanlarında değişimden ayrı tutulmasını istedi.[51] Lincolnshire Echo gazetesinin 1 Ocak tarihli sayısında Türklerin esaret altında ölmektense son kurşunlarına kadar savaşmaya kararlı oldukları, azınlıklarla ilgili nüfus mübadelesi ilkesini onayladıkları, ancak ülkede sorun yaratan hatta refah için ölümcül olduğu kanıtlanmış olan entrika ve ihanetin toplanma noktası Yunan Patrikhanesinin varlığını sürdürmesini reddettiklerihaberi yayınlandı.[52]

Lozan'da taraflar arasında nüfus mübadelesi konusu tartışılırken The Manchester Guardian'ın Anadolu'ya gönderdiği muhabirlerinden biri olan Arnold Toynbee, 1921 yılında Oxford Üniversitesinde Yunan tarihi profesörü olarak görev yaparken, aynı yıl bu görevinden ayrılarak Anadolu'ya Türk-Yunan Savaşını izlemek üzere gönderildi.[53] Sekiz ay boyunca Mora, Makedonya, İstanbul, Yunan işgali altında bulunan İzmir'i görme imkânına sahip oldu. Anadolu'yu ve Türk-Yunan savaşını gözleme imkanına sahip olan Toynbee, aynı gazetenin 5 Aralık tarihli sayısına nüfus değişimi hakkında kaleme aldığı yazısında millet sitemi hakkındaki görüşlerini dile getirdi. Anadolu'da yaşayan Rumların göçü Toynbee'ye göre çok trajedik bir olaydı ve ne yazık ki bu tek örnekte değildi. Göç, Yakın ve Orta Doğu'da bir asır ya da daha fazla süredir devam eden ulusların yer değişiminin bir parçasıydı. Toynbee, göçe neden olan gerekçeler ile ilgili şu sözleri sarf etmişti. "*Hindistan'da ve Rusya'nın büyük bir bölümünde olduğu gibi Yakın ve Orta Doğu'da bölgesel olarak birlikte ve homojen ulusal gruplar bizim için istisnaydı ve hala da öyleler. Diller ve ırklar, dünyanın bizim bölgemizde olduğu gibi açıkça tanımlanmış sınırları olan arazilerde ortaya çıkmamıştı. Bunlar aynı ovalarda, vadilerde, şehirlerde ve limanlarda şehirlerde zengin, fakir, tamirci, terzi, asker olarak içiçe yaşalar.*

[51] Ömer Budak, agm., s.137-138; Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.332-333.

[52] "Angora& Lausanne Year's Stormy End", **Lincolnshire Echo,** January 1, 1923, s.6.

[53] Arnold Joseph Toynbee, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.XLI.

O zamanlarda Türkler, Bulgarlar ve Yunanlılar aynı sınırlara sahip aynı topraklarda yaşıyorlardı. Sina Yarımadası'ndan Kudüs'e, Arnavutluk'tan Moldovya'ya kadar Ortodoks Kilisesi'nin din adamları Yunanlılardı. Bu sınırlar içerisinde Bulgarlar, Romanyalılar, Arnavutlar, Türkler, Araplar ve diğer topluluklar vardı. Tüccar Yunanlılar, toprak ağaları Türkler, Bosnalılar Arnavutlar ve Kürtlerdi. Ayrıca Türkler ve Bulgarlar arasında köylüler ve tımar sahipleri de vardı. Gemiciler ise Rumlar ya da Lazlardı…" Ulus devlet ve ulusal sınırlar ve milliyetçilik tanımları içinde millet sistemin Batı'dan ithal edilen büyük bir muzafferiyet kazanan ulusçuluğu reddettiğini, bu nedenle Yakın Doğu halklarının kendi bölgelerinde bir araya gelene kadar iç göçün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu kabul etmek gerektiğini belirtmişti. Göçün gerçekleşmesi için hem iyi bir organizasyona hem de büyük ölçekte mali desteği acil ihtiyaç vardı. Çünkü en önemli sorun ekonomikti ve bu sorunu çözmek için derhal gerekli tedbirler alınmalıydı. Toynbee'ye göre, millet sistemi içinde gerçekleşecek bu ayırım beraberinde ticaretin de ayrılması anlamını taşımaktaydı. Mutsuz mülteciler, sadece yaşam alanları değiştirmeyecek ayrıca hayatlarını devam ettirmenin yeni yolunu da öğreneceklerdi. Dr. Nansen aslında cesurca bu sorun ile mücadele etmekteydi. Bu önemli sorunun çözümünde Dr. Nansen'in bütün Batılı güçlerin desteğine ihtiyacı vardı. Özellikle de mültecilerin ihtiyacını karşılayacak kaynakların tek başına sahip olan Amerika'nın desteğine ihtiyaç duymaktaydı.[54]

Dr. Nansen, beklenmedik bir şekilde Lozan'da ayrıldı. Büyük bir olasılıkla Nobel Barış Ödülüne layık görüldüğü ve ödülü almak için görüşmelerden ayrıldığı haberde belirtildi.[55] Dr. Nansen büyük işler başarmıştı. Bunlar arasında savaş esirlerinin evlerine dönmeleri, Anadolu ve Trakya'daki mültecilere yardım, Rusya'da kıtlıkla mücadele edilmesi gibi konular yer almaktaydı. Ödül töreninde Dr. Nansen, derin duygular içinde olduğunu belirten bir teşekkür konuşması yaptı. Bu konuşmasında özellikle Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'ne, Amerikan Kızıl Haçı'na, farklı ülkelerdeki Kızıl Haç derneklerine teşekkür etti. Aynı haber başlığı 11 Aralık 1922 tarihinde de verilmişti.[56] Dr. Nansen barış ödülü olarak 3.000 sterlin almış ve bunu Milletler Cemiyeti Yakın Doğu Mülteciler

[54] "Intermigration in the Near East", "A Century's "Wandering of the Nations", **The Guardian**, December 05, 1922, s.8.

[55] "Dr. Nansen and the Nobel Prize", **The Guardian**, December 07, 1922, s.12.

[56] "Nobel Peace Prize, Awarded to Dr. Nansen**", Daily Telegraph**, December 11, 1922, s.6; "The Nobel Prize", **Evening Despatch**, December 11, 1922, s.4; "Dr. Nansen's Reward", **Western Morning News**, December 11, 1922, s.5.

Komisyonuna bağışlamıştı. Hemen sonrasında İngiliz Hükümetine başvurarak Milletler Cemiyetindeki İngiliz temsilci Lord Balfour'un vermiş olduğu söz üzerine İngiliz Hükümetinin de gerekli yardımı yapmasını istemişti. Çünkü Balfour, Konsey toplantısında Milletler Cemiyetine üye ülkelerin yapacağı bağış miktarının iki katı fazla bağışın ülkesi tarafından yapılacağı konusunda söz vermişti.[57]

İngiliz basında binlerce kişinin Karadeniz'deki limanlarda yok olduğu haberleri yer almakta ve haberlerin gazetelerin İstanbul'da bulunan özel muhabirinden geldiği ifade edilmekteydi. Konu ile ilgili Guardian'da yer alan haber, "*Anadolu'daki mültecilerin durumu her geçen gün daha da vahimleşiyor*" cümlesiyle başlanılmıştı. Ankara Hükümetinin mültecilerin Anadolu'dan ayrılması için belli bir zaman aralığı belirlediği ve bundan sonra hiçbir mültecinin ayrılmasına da izin vermeyeceğini ilan ettiği söylenmişti. Süre 30 Kasım'da sona ermiş ancak Amerikan müdahalesi sayesinde müzakereler yeniden açılmış ve Ankara Hükümeti, mültecilerin 31 Aralık'a kadar Yunan gemileri ile yola çıkmasına izin vermişti. Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti ise İstanbul'da mültecilerin daha fazla ilerlemeden önce beslenmeleri ve dinlenmeleri için toplanma kampları kurdu. Fakat haberde anlaşmanın Türkler tarafından bozulduğu ve dört Yunan gemisinin Karadeniz limanlarında Kasım'ın 30'undan bu yana beklediği belirtilmişti. Sonrasında bu gemiler geri dönmüş ve Haliç'e demirlemişti. 50.000 kadar mülteci Karadeniz limanlarında yardım gelmesini bekledi, fakat yardım gelmedi. Şimdi ise Ankara Hükümeti, mültecilerin belirli sürede o bölgeden çıkmadıkları takdirde tekrardan iç bölgelere geri gönderileceğini beyan etti. Bunun anlamı binlerce yaşlı erkek, kadın ve çocuğun açlıktan ve hastalıktan ölmesiydi. Bu zorlu şartlarda mültecilerin sağ salim evlerine dönmelerinin çok zor olduğu belirtilmişti. Haberde Anadolu'nun Akdeniz limanlarından kesin bilgilerin gelmediği de belirtilmişti. Bu konuda Ankara Hükümeti ikiyüzlülükle suçlandı ve "*Mültecilerin gitmesini izin verme konusunda isteksiz mi yoksa Yunan gemilerini limanlarına almayı ret mi ediyor bu konuda bir şey söylemek mümkün değildi.*" denilmişti. Guardian gazetesinin haberinde "*Ankara Hükümeti Hristiyan kadınların, çocukların ve yaşlı erkeklerin ayrılmalarına izin verirken, onlara bakanlara da tehditlerle veya fiilen kötü muamele ile evlerinden kovdu*" denilmekteydi.[58] Bununla birlikte, haberin içinde İngiliz kamuoyunu Türklere karşı olumsuz yönde etkilemek istediği açıktı.

[57] Emine Tutku Vardağlı, **age.**, s.102.

[58] "Turks Turn Back Greek Relief Ships", "Thousads Perishing at Black Sea Ports", **The Guardian**, December, 07, 1922, s.12.

İngiltere'nin Lozan görüşmelerindeki mücadelesinin desteklenmesi için satır aralarında verilen bilgiler önemliydi. Lord Curzon görüşmeler esnasında Türk delegasyonunun bağımsızlığı ve özgürlüğünü tüm dünyaya tescil etme konusundaki kararlığı karşısında yorgun düşmüştü. Yine gazetenin İstanbul'da bulunan özel muhabirinden "*Turkhish Detention of Refugees*" başlığını taşıyan haberinde Refet Paşa ile İngiliz, Fransız ve İtalyan generallerin genel merkezde konuyu aralarında tartıştıkları, muhabir kendisinin anladığına göre bekleyen mültecilerin gitmelerine izin verildiğini, fakat Osmanlı tebaası olan Rum ve Ermenilerin karargâhın kararına kadar çıkmalarına izin verilmeyeceğini belirtti.[59]

Lozan barış görüşmelerine yeni yıl kutlamaları nedeniyle ara verildi. Kutlamalar sonlanır sonlanmaz da nüfus mübadelesi ve azınlıklar alt komisyonun da görüşmeler başladı. 3 Ocak'ta Lord Curzon'un dönmesi beklenmekteydi ve onun dönüşüne kadar da önem taşıyan hiçbir girişimde bulunulmadı.[60] Genel beklenti ilk adımın Türkler tarafından atılacağı yönündeydi. Fakat Ankara'dan şu ana kadar bir haber gelmemişti. O halde geleceğe dair spekülasyon yapmanın pek de mümkün olmadığı gazetelerde yayınlanan haberler arasındaydı.[61] Daily Mail gazetesinin "*Curzon Returns to Lausanne*" ve "*After Talk with Bonar Law*" başlıklı haberinde de Belçika başbakanının konferansa katılmak için dün gece geldiği ve Lord Curzon'un İngiltere Başbakanı Bonar Law'a anlaşmanın yeniden tesis edilmesi için samimi bir çaba gösterilmesi gerektiği konusunda bilgi verdiği, Fransız Kabinesinin kendi programlarının Müttefik Konferansına sunulmasını onayladığı bilgisi paylaşıldı. Daily Mail'in Paris'ten gelen aynı günlü bir başka haberinde Lord Curzon'un önerileri hakkında bilgiler verilmişti.[62]

Komisyonun 10 Ocak 1922 tarihli oturumu da Lord Curzon başkanlığında Ouchy Şatosunda saat 11.00'de toplandı. Komisyona nüfus mübadelesi ile ilgili alt komisyonun hazırladığı rapor sunuldu. Rapor, M. Montagna'nın başkanlığında 8 Ocak tarihinde hazırlanmıştı. Alt komisyon üç farklı sorunla uğraşmıştı ki bunlardan biri de nüfus mübadelesi idi. Alt komisyonda hem Yunan hem de Türk uyruklu bütün Rumların İstanbul'da kalmaları, 30 Ekim 1918'den sonra İstanbul'a gelmiş olan Rumların bu kural

---

[59] "Turkhish Detention of Refugees", **The Guardian**, December, 07, 1922, s.12.

[60] "The Lausanne Conference", **Derby Daily Telegrap,** January 2, 1923, s.4.

[61] "Resumed Sitting, Waiting for Turks at Lausanne", **Today Express and South Davon Echo,** January 3, 1923;

Midland Telegraph, January 2, 1923, (sayfa numarası okunamadı).

[62] "Curzon Returns to Lausanne", "After Talk With Bonar Law", **Daily Mail**, January 3, 1923, s.7; "All Quite at Lausanne", **Daily Mail**, January 3, 1923, s.8.

dışında tutulmaları, Evrensel Patrikliğin İstanbul dışında olması tartışılmıştı. Komisyon başkanı M. Montagna çözüme ulaşmayan sorunları ana komisyona havale etti.[63] 10 Ocak tarihli oturumda Lord Curzon'un Patrikhanenin politika ile uğraşmayacağına dair teminat vermesi sorunun çözümünde büyük yol alınmasını sağladı.[64] Bu teminat gazete manşetlerine "*Rum Patriği İstanbul'da kalacak, ancak dünyevî gücünden yoksun bırakılacak ve Rum sakinlerinin İstanbul'da kalmasına izin verilecekti*" şeklinde yansıdı.[65]

Lord Curzon'un komisyon görüşmeleri hakkında kabineyi bilgilendirmek için Londra'ya gideceği konusu ortalarda konuşulurken bu söylentinin gerçek dışı olduğu ve geçen Kasım ayından bu yana Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılmadığı bilinmekteydi. Western Daily Press'in 16 Ocak tarihli nüshasında da konu ile ilgili Lord Curzon'un Lozan'a gittiğinden bu yana bir gün dahi tatil yapmadan yoğun bir şekilde çalıştığı ve Lozan'dan sadece Bonar Law ile görüşmek üzere ayrıldığı haberi yer almıştı.[66]

16 Ocak tarihli İngiliz gazetelerinin sütunlarına genel olarak bakıldığında Lozan'dan gelen telgraflarda Müttefiklerin nüfus mübadelesini gerçekleştirmek için nihai taslak önerilerini Yunanlılara ve Türklere ilettikleri ve komisyonun Türk ve Yunanlılara Müttefiklerin önerilerini incelemeleri için yeterli süre tanımak amacıyla toplanmadığı ile ilgili haberlere rastlanırken[67], bir yandan da Türklerin Lozan'da ahali değişimi ile ilgili protokolü kabul ederek imzaladıkları bilgisi yer almaktaydı.[68]

Birmingham Gazette'nin 19 Ocak tarihli nüshasında ise, "*Headway at Lausane*" başlığı altında komisyonun, nüfus mübadelesiyle ilgili çetrefilli sorunlar üzerinde fiilen tam anlaşmaya vardığı, altı maddenin daha onaylandığı ve diğerlerinin çoğunda anlaşmanın ufukta görünmeye başladığı aktarılmıştı. Haberin devamında komisyonun iki toplantı daha yapması gerektiği ve bu toplantıların sonunda hazırlanan taslak metnin hem Türkler hem de Yunanlılara tarafından imzalandıktan iki hafta sonra onaylanarak

[63] Seha L. Meray, **age.**, I, s.330-342.

[64] Ömer Budak, **age.**, s.137.

[65] "Importanat Agreement at Lausanne", **Citizen,** January 10, 1923, s.7.

[66] "Lord Curzon Task", **Western Daily Press,** January 16, 1923.

[67] "To Aid Lord Curzon", **Birmingham G**azette, January 16, 1923, s.1.

[68] "Turks and Exchange Population", **Citizen,** January 16, 1923, s.7.

yürürlüğe girmesinin beklendiği de belirtilmişti.[69] Aynı konu ile ilgili Manchester Guardian 20 Ocak tarihli "*Compulsory Migration in Near East*"

Başlıklı haberinde de çalışan tek alt komisyonun nüfus mübadelesi alt komisyonu olduğu, yapılan müzakerelerin başarı ile sonuçlanmasının umulduğu hatta yarın nihai bir anlaşmaya varılabileceği bildirilmişti. Buna rağmen Küçük Asya'dan Yunanistan'a ve Makedonya'dan Küçük Asya'ya yaklaşık bir milyon insanın bu zorunlu hareketine karşı büyük itirazlar devam etmekteydi. Alt komisyonda çalışan delegeler, yaşanacak zorlukların bilincinde olarak çalışmalarını sürdürmekte, zorunlu göç konusunda almış oldukları karardan vazgeçmeden yollarına devam etmekte ve göç edecek kimselere hem Türkler hem de Yunanlılar mümkün olan en büyük garantiyi vermekte oldukları haberin devamında yer almaktaydı.[70]

21 Ocak'ta Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonunda yapılan tartışmalar görüşmelerin tıkanmasına neden oldu. Görüşmelerde yaşanacak herhangi bir kopuşun İngilizleri endişelendirdiği konusunu haberde görmek mümkündü. Çünkü onlar böyle bir kopuşta Amerikalılar ve Türklerin aralarında ayrı bir antlaşma imzalayacaklarını düşünmekteydi.[71] Bir günlük aradan sonra 22 Ocak'ta Western Evening Herald'da Mübadele Komisyonunun saat 11.00'de özel bir toplantı yapacağı ve sonrasında da aynı konuları görüşmek üzere alt komisyonun toplanacağı haberi yer aldı.[72]

Guardian'ın 22 Ocak tarihli "*Decisive Week at Laussane*" başlıklı haberinde Fransız temsilci Bombard'ın, mali konularda yaşanan çıkmazı Poincare'ye açıklamak için İngiliz uzmanı eşliğinde Paris'e gittiği, Daimî Dışişleri Müsteşarı Eyre Crowe'un da Lord Curzon üzerindeki baskıyı hafifletmek için Lord Curzon'a katılmak üzere aynı tarihte Lozan'a ulaştığı, Bompard'ın Paris'ten döndüğünde İsmet Paşa ile görüştüğü bilgisine yer verilmişti. Fransız delege, Paris ziyaretinin sonucundan memnundu. 23 Ocak'ta nüfus ve savaş esirleri mübadelesi ve müttefik mezarlıkları sorunu alt komisyonda tekrar tartışmaya açıldı. Bu uzun tartışmalar sonrasında istenilen sonuca ulaşılacağı düşülmekteydi. Ayrıca gazetenin haberinde 1920'de yapılan Yunan nüfus sayımından elde edilen bilgilerin mübadele için aydınlatıcı olacağı yazılmıştı. "*O zamanlar orta Makedonya'daki Türk*

[69] "Headway at Lausane", **Birmingham Gazette,** January 19, 1923, s.1.

[70] "Compulsory Migration in Near East", **The Manchester Guardian**, January 20, 1923, s.10.

[71] "French Annoyed over Turk Frontier Question", **The Weekly Dispacth**, January 21, 1923, s.1.

[72] "Lausanne Consultation", **Western Evening Herald**, January, 22, 1923, s.1

nüfusu 80.000, Batı Makedonya'da 72.000 ve Struma vadisi dahil Trakya'da 112.000 olarak belirlenmişti."[73]

Mübadele Alt Komisyonunun 25 Ocak tarihli oturumunda, Türklerin artık Helen tebaasının Türkiye'nin herhangi bir yerinden sınır dışı edilmesinde ısrar etmemesi konusunda bir anlaşmaya varıldı. Türkler, mübadele alanını Struma'ya kadar genişletme iddialarını da geri çekti. Sonuç olarak, Batı Trakya'nın sınırı Mesta'da kaldı.[74]

25 Ocak'ta Guardian gazetesinde yer alan haberde Türklerin Montagna'nın başkanlığındaki Mübadele Alt Komisyonunda çok uzlaşmacı bir tavır sergiledikleri, çözüme kavuşturulmamış olan sorunlarda Yunanistan'ın bakış açısını kabul ettikleri-bu cümlede Türklerin ılımlı davranışının yenilgiyi kabul etmek olduğunun gözden kaçırılmaması gerekmektedir- böylece alt komisyonda artık anlaşmaya varıldığı ifade edilmişti. Sonuç olarak, Yunanlılar ve Türkler arasında nüfus mübadelesine ilişkin özel bir sözleşme, aynı anda sivil rehinelerin ve savaş esirlerinin mübadelesine ilişkin başka bir özel sözleşme daha imzalanacaktı. Bu son bahsedilen sözleşme derhal yürürlüğe girecek ve Yunanlılar, 4.000 Türk rehineyi gecikmeden Türkiye'ye iade edecekti. Habere göre, mübadele konusunda varılan anlaşma Türkiye'nin yararınaydı. Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'nin ancak barış antlaşmasının imzalanmasından sonra yürürlüğe gireceği bilgisine de yer verilmişti.[75]

29 Ocak'a gelindiğinde The Daily Telegraph, "*Exchange Population*", başlığı altında Türkiye ve Yunanistan'dan iki inancın ve 200.000 evin köklerinden sökülmesini denetleyecek özel görevli Kızıl Haç Komisyonu olacağını, 1912'den önce tahliye edilen Türklere daha fazla tazminat verilmesi için göçün ne zaman başlaması gerektiğine ilişkin anlaşmanın ayrıntıları, Struma ile Mesta arasındaki yarımadada yaşayan Türklerin göçlerinin sonuna kadar ertelenmesi konusunda bilgi vermişti.[76] Aynı gün, konferansın genel kurulunda Yunan ve Türklere anlaşma taslağı sunulacaktı. Antlaşma maddelerinin birleştirildiği ve bu maddelerin Müttefiklerin kesin kararları olduğu açıkça belirtilecekti. Müttefik delegasyon başkanlarının komisyonlarda yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdikten sonra Lozan'dan ayrılması beklenmekteydi. Müttefikler, iki aylık aralıksız çalışmışlar ve

---

[73] "Decisive Week at Laussane", **The Guardian**, January 22, 1923, s.9.

[74] "Population Agremeent", **Western Mail**, Jaunary 25, 1923, s.7; "Agreement on Exchange of Population", **Western Mail**, Jaunary 25, 1923, s.7.

[75] "Turks Obstinate on Mosul", "Return of Hostage", "Good Bargain Made with Greeks", **The Guardian**, Jaunary 25, 1923, s.8.

[76] "Exchange Population**", The Daily Telegraph**, January 29, 1923, s.9.

anlaşma ile ilgili üzerine düşün görevleri yerine getirmişlerdi. Gazetenin haberine göre, Lord Curzon, adil ve hızlı bir barışı gerçekleştirmek için aralıksız çaba göstermişti.[77]

Lozan görüşmeleri devam ederken 30 Ocak 1923'te iki mukavele ve 19 maddeden oluşan "*Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol*"-"*Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme*" imzalandı. Günümüzde "*Nüfus Mübadelesi*" olarak da isimlendirilen bu sözleşme Türkiye ve Yunanistan arasındaki göç ile ilgili ilk hukuki resmî belgedir.[78] Lozan Barış Antlaşması ile kabul edilen protokolün birinci maddesi ile "*İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanlar dışında, Türk topraklarına yerleşmiş olan Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesi*" kabul edilmişti.[79] Bu kimselerden hiçbiri Yunan ve Türk Hükümetinin izni olmadan geri dönmeyecekti. İstanbul'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da oturan Müslümanlar mübadele kapsamı dışında tutulmuşlardır.[80] İmzalanan protokol gereğince göçü denetlemek, taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesi ile ilgilenmek adına Türk ve Yunan resmi temsilcilerden oluşan Karma Komisyon (Muhtelit Mübadele Komisyonu) kuruldu ve bu komisyon ilk toplantısını 12 Temmuz 1924'te İstanbul'da yaptı.[81] Milletler Cemiyeti tarafından aday gösterilecek olan üç Yunan, üç Türk ve bir tarafsız üyeden oluşan Karma Komisyonun omuzlarına çok büyük bir görev yüklenmişti. Bu komisyon, göçmenlerin yanlarında götürülemeyen tüm mallarının kıymetini bilmek ve onlara hükümet tarafından yeterli bir tazminat ödenmesini sağlamak görevini de üstlenmişti.[82]

Sonuç olarak, 1.400.000 Anadolu Rum'u, 400.000 Yunanistan'da yaşayan Müslüman şimdiye kadar yaşamış oldukları topraklardan ayrılarak zorunlu bir şekilde yer değiştirmişlerdi. Uluslararası hukuk temeline oturan

---

[77] "Protracted Lausanne Discussions", **Western Morning,** January 23, 1923, s.5.

[78] Renee Hırschon, "Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar", **Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Ed: Renee Hırschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.10.

[79] Cihan Özgün, İbrahim Hamaloğlu, "Mübadele Deneyimi ve Amerikan Basınında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Tespitler", **Mübadele Göçmenleri ve Bursa**, Ed: Hacer Karabağ, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2019, s.58-59.

[80] Kemal Arı, **age.**, s.19. Sözleşmede 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmiş ya da göç etmesi gereken bütün gerçek ve tüzel kişiler göçmen olarak tanımlanmıştır. Göçmenler bırakıp gittikleri ülkenin uyrukluğunu getireceklerdir. Göçmenler taşınır mallarını yanlarında götürmekte serbesttirler. Bunlardan giriş ve çıkış vergisi alınmayacaktır.

[81] Cihan Özgün, İbrahim Hamaloğlu, agm., s.59.

[82] "Compulsory Migration in Near East", **The Manchester Guardian**, January 20, 1923, s.10.

ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile yeni devlet uluslararası arenada kimlik elde etmeyi başarmıştı. Anlaşmanın imzalanması ile taraflar arasındaki tüm sorunlar çözülmüş değildi. Özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında mübadele, Patrikhane, azınlıklar, mübadillerin ve azınlıkların mal varlıkları ile ilgili sorunlar iki ülkeyi 1929 yılında savaşın eşiğine getirmişti. 1925 ve 1930 tarihli Ankara ve Atina Anlaşmaları ile bahsi geçen konuların çözümlenmesi için düzenlemeler getirse de çok da başarı kaydedildiği söylenemez.[83] 1923'ten 1930 yılına kadar Yunanistan'dan Türkiye'ye yaklaşık 463.534 kişi gelmiştir. 9 Aralık 1933'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan Karma Komisyonun Kaldırılmasına Dair Antlaşma ile mübadele işlemleri 19 Ekim 1934 tarihinde resmen sonlandırılmıştır.[84]

31 Ocak'ta ikinci ve üçüncü komisyonlarda oturum yapılmış ve müştereken yapılan bu oturumda şimdiye kadar ele alınan konuların tamamı masaya yatırılmıştı. 161 madde ve buna ilaveten yedi ek Türk delegasyonuna verildi. Ortak yapılan bu oturumda komisyon başkanları tek tek söz alarak kendi sorumluluk alanı içinde olan komisyonlarda yapılan görüşmeleri ve alınan/alınamayan sonuçlar hakkında bilgi verdiler. Bu durum karşısında İsmet Paşa cevap üzere bir hafta süre istedi. Bu isteğin hemen ardından oturuma ara verilmiş ve İsmet Paşa'ya bir haftalık sürenin verilmeyeceğini 4 Şubat'a kadar kesin cevaplarını vermeleri gerektiği bildirilmişti. Görüşmelerin kesilmesini ana nedeni kapitülasyonlardı. Müttefikler maalesef Lozan'da gücünü askeri başarılarından alan ve bu başarısını siyasi başarı ile taçlandırmak isteyen Türk delegasyonun önüne yumuşatılan Sevr maddelerinin dayatılamayacağını henüz idrak etmiş değildi. İsmet Paşa 4 Şubat'ta kaleme almış olduğu rapor ile son neticeyi bildirdi. Tam bağımsızlıktan vazgeçilemezdi. Görüşmeler sonlandı ve taraflar ülkelerine döndü. [85]

[83] Damla Demirözü, **age.**, s.13-14.

[84] Yücel Bozdağlıoğlu, **age.**, s. 24.

[85] Turks Desire Peace", **Western Morning,** January 23, 1923, s.5; M Cemil Bilsel, **Lozan**, C II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s.102-110.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

"Panderma Fired", **The Western Daily Press**, September 21, 1922. (Sayfa numarası okunamadı)

"British Cabinet and Near East War", **Daily Herald**, September 15, 1922, s.1.

"A German Comment", **Birmingham Gazette**, September 13, 1922, s.1.

"No Turkısh Troops to Cross the Sea of Marmara", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1.

"Kemal Beware", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1.

"General Pelle and Kemal", **The Daily Telegraph,** September 22, 1922, s.9.

"Allies Paris Decision – To Call Conference On Türkiye Peace- The Situation at Constantinople- Sudden Cabinet Council", **The Western Daily Press**, September 21, 1922.

"Points for Discussion", **The Daily Telegraph**, October 3, 1922. (Sayfa numarası okunamadı)

"Great Britain Preparing for the Worst", **The Manchester Guardian**, September 29, 1922, s.7.

"Generals'Council Begins", **Evening Standart**, October 3, 1922, s.1.

"Meeting Poincare", **Evening Standart**, October 3, 1922, s.1.

"A Greek Appeal", **Birmingham Gazette**, September 12, 1922, s.1.

"Turk Atrocities", "Raid on American Girls' College", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1.

"Reign of Terror in Smyrna", "Fire and Murder", **Birmingham Gazette**, September 16, 1922, s.1.

"Alleged Greek Atrocities", **Birmingham Gazette**, September 13, 1922, s.1.

"Problem of the Minorities", "Fethi Bey's Plan", "Exchange of Population", **Daily Telegraph**, September 26, 1922, s.1.

"Lord Balfour's Appeal", "Smyrna Refugees", **Daily Mail**, September 25, 1922, s.11.

"Interchange Prisoners" December 02, 1922**, The Daily Telegraph**, s.9.

"Turks and Exchange Populations", **Western Morning News**, December 02, 1922, s.5.

"Compulsary Migration", **The Daily Telegraph**, December 02, 1922, s.9.

"Angora& Lausanne Year's Stormy End", **Lincolnshire Echo,** January 1, 1923, s.6.

"Intermigration in the Near East", "A Century's "Wandering of the Nations", **The Guardian**, December 05, 1922, s.8.

"Dr. Nansen and the Nobel Prize", **The Guardian**, December 07, 1922, s.12.

"Nobel Peace Prize, Awarded to Dr. Nansen**", Daily Telegraph**, December 11, 1922, s.6.

"The Nobel Prize", **Evening Despatch**, December 11, 1922, s.4.

"Dr. Nansen's Reward", **Western Morning News**, December 11, 1922, s.5.

"Turks Turn Back Greek Relief Ships", "Thousads Perishing at Black Sea Ports", **The Guardian**, December, 07, 1922, s.12.

"Turkhish Detention of Refugees", **The Guardian**, December, 07, 1922, s.12.

"The Lausanne Conference", **Derby Daily Telegrap,** January 2, 1923, s.4.

"Resumed Sitting, Waiting for Turks at Lausanne", **Today Express and South Davon Echo,** January 3, 1923;

Midland Telegraph, January 2, 1923. (Sayfa numarası okunamadı).

"Curzon Returns to Lausanne", "After Talk With Bonar Law", **Daily Mail**, January 3, 1923, s.7.

"All Quite at Lausanne", **Daily Mail**, January 3, 1923, s.8.

"Importanat Agreement at Lausanne", **Citizen,** January 10, 1923, s.7.

"Lord Curzon Task", **Western Daily Press,** January 16, 1923. (Sayfa numarası okunamadı).

"To Aid Lord Curzon", **Birmingham G**azette, January 16, 1923, s.1.

"Turks and Exchange Population", **Citizen,** January 16, 1923, s.7.

"Headway at Lausane", **Birmingham Gazette,** January 19, 1923, s.1.

"Compulsory Migration in Near East", **The Manchester Guardian**, January 20, 1923, s.10.

"French Annoyed over Turk Frontier Question", **The Weekly Dispacth**, January 21, 1923, s.1.

"Lausanne Consultation", **Western Evening Herald**, January, 22, 1923, s.1

"Decisive Week at Laussane", **The Guardian**, January 22, 1923, s.9.

"Population Agremeent", **Western Mail**, Jaunary 25, 1923, s.7.

"Agreement on Exchange of Population", **Western Mail**, Jaunary 25, 1923, s.7.

"Turks Obstinate on Mosul", "Return of Hostage", "Good Bargain Made with Greeks", **The Guardian**, Jaunary 25, 1923, s.8.

"Exchange Population**", The Daily Telegraph**, January 29, 1923, s.9.

"Protracted Lausanne Discussions", **Western Morning,** January 23, 1923, s.5.

"Compulsory Migration in Near East", **The Manchester Guardian**, January 20, 1923, s.10.

Turks Desire Peace", **Western Morning,** January 23, 1923, s.5;

"The Greek Refugees, Free Church Appeal", **The Manchester Guardian,** January 11, 1923,

Kitap ve Makaleler

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.7.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006, s.38.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995.

Balcı, Meral, "İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (Temmuz 2016), C VI, S.12.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, C II, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

Bozdağıoğlu, Yücel, "Türk-Yunan Mübadelesi ve Sonuçları", TSA, Özel Sayı (Ocak 2014), s.14. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/21490/230358. Erişim Tarihi:16.08.2023.

Budak, Ömer, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423906779.pdf Erişim Tarihi: 17.08.2023.

Çoşkun, Alev, **1922-1923 Diplomat İnönü, Lozan**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2019.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.

Demirözü, Damla, **Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923***),* Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Gölçen, Salim, "Millî Mücadele'de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, S 23, s.93. https://ctad.hacettepe.edu.tr/12_23/4.pdf, (Erişim Tarihi:17.08.2023).

Hırschon, Renee "Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar", **Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Ed: Renee Hırschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Kara Nilgün Nurhan, "Türk-Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen", **Tarih Okulu Dergisi**, XXXVIII,(Şubat2019).

498.https://www.academia.edu/70995948/Türk_Yunan_Mübadele_Meselesi_nde_Dr_Nansen (Erişim Tarihi:17.08.2023)

Koçak, Cemil, Siyasi Tarih (1923-1950), **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, IV, Ed: Sina Akşin, Cem Yayınevi, Ankara, 1997.

Ladas, S. P., The Exchange **The Exchange of Minorities-Bulgaria, Grecee and Türkiye**, Macmillian Company, Newyork, 1932.

Lozan Barış Konferansı, **Tutanaklar Belgeler**, C I, Çev: Seha L. Meray, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletim Yayınları, İstanbul, 2002.

Özel, Ertürk, **İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2020.

Özgün, Cihan, İbrahim Hamaloğlu, "Mübadele Deneyimi ve Amerikan Basınında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Tespitler", **Mübadele Göçmenleri ve Bursa**, Ed: Hacer Karabağ, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2019.

Selek, Sabahattin**, Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C II, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982.

Smith, Micheal Llewellyn, **Yunan Düşü**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

Sonyel, Salahi R., "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten,** (Ocak 1974), C XXXVIII, S 149.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.

Toynbee, Arnold Joseph, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Vardağlı, Emine Tutku "Doğu-Batı Ekseninde Türk-Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XVII, S 34 (Bahar-2017).

Yavuz, Bige, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasında Fransa'nın Katkısı", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1993.

ATATÜRK'ÜN CENAZE TÖRENİNDE KATILAN ALMAN DELEGASYONU VE BARON VON NEURATH

Dirk TRÖNDLE[*]

Özet

Bilimsel sempozyumlar, resepsiyonlar ve anma etkinlikleri şeklinde, 29 Ekim 2023'te Türkiye Cumhuriyeti'nın ilanının tarihine kadar çok sayıda 100 yıllık yıldönümü kutlandı. Eskişehir, Uşak, Manisa ve İzmir gibi münferit şehirlerin kurtuluşundan 11 Ekim 1922'deki Mudanya mütarekesine ve Ekim 1923'te Ankara'nın başkent ilan edilmesine kadar. Modern Türk tarihinin merkezi bir mirası da Lozan Barış Antlaşması'nın 100. yılının anılmasıyla kutlandı. Artık resmi anmaların bir parçası olmasa da, 10 Kasım 2023'te 85'inci kez gerçekleşen Atatürk'ün ölüm yıldönümünün anma töreni de bu bağlamda daha az önemli değildi. Bu makale, ebedi lider Atatürk'ün ve mirasının anısına, 21 Kasım 1938 İstanbul ve Ankara'daki yas törenlerinin Alman yas heyetinin sade bakış açısıyla anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk'ün yas seremonisi, Almanya-Türkiye İlişkiler, Baron von Neurath, Türkiye Cumhuriyet Tarihi, Diplomatik İlişkiler

[*] Dr., Tarihçi ve serbest yazar, Berlin.

THE GERMAN DELEGATION AND BARON VON NEURATH AT ATATÜRK'S FUNERAL

Abstract

Numerous 100 year anniversaries were celebrated in the form of scientific symposia, receptions and commemorative events until the central date of the proclamation of the Republic of Turkey on 29 October 2023. From the liberation of cities during the War of Independence and Liberation such as Eskişehir, Uşak, Manisa or İzmir to the armistice of Mudanya on 11 October 1922 and the proclamation of Ankara as the capital in October 1923. A central legacy of modern Turkish history was also celebrated with the commemoration of the 100th anniversary of the Lausanne Peace Treaty. No less important in this context was the commemoration of the 85th anniversary of Atatürk's death, which took place 10 November 2023. This article describes the mourning ceremonies on 21 November 1938, in memory of the eternal leader Atatürk and his legacy, from the unemotional an sober perspective of the German mourning delegation.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk's mourning ceremony, Germany-Turkey Relations, Baron von Neurath, History of the Turkish Republic, Diplomatic Relations

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti ikinci yüzyılına girerken geçmiş döneme ait bazı gelişmelerin ve meydana gelen olayların hala gelecek nesillere rehberlik edebilecek ve ışık tutabilecek nitelikte olduğunu unutmamak gerekir. Özellikle günümüz dünyasının krizler ve savaşlarla dolu siyasi ortamında, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu kadroları '*Yurtta sulh, cihanda sulh*' diyerek nasıl bir önemli öngörü ile Cumhuriyet'i kurdukları görülmektedir. Bu barış çağrısı Türkiye'nin 100 yıllık birikimin en önemli simgelerinden bir tanesini teşkil etmektedir. 100 yıllık Türkiye Cumhuriyeti kutlamamalarının yanında 10 Kasım 2023'te Atatürk'ün vefatının 85. yıldönümü anmasından dolayı bu makale 10 Kasım 1938'den 26 Kasım 1938'e kadar Almanya resmi mercilerin Atatürk'ün ölümünü nasıl değerlendirdiklerini, özellikle resmi cenaze töreni ile ilgili hazırlıkları ve seyahat edecek olan heyetin hazırlanması ve heyet üyelerin İstanbul ve Ankara'daki kalış süreci ile ilgili bazı bilgileri sunmaktadır. Ankara'ya seyahat edecek olan 14 kişilik Alman heyetin başında Alman Reich'in eski Dışişleri Bakanı ve Şubat 1938'den itibaren Gizli Kabine Konseyi Başkanı ve Hitler'in özel temsilcisi olarak Freiherr (Baron) von Neurath bulunmaktaydı. Federal Almanya Dışişleri Bakanlığın Siyasal Arşivinde (PA AA) bulunan eski Reich Dışişleri Bakanı Freiherr von Neurath'ın adına bu seyahatle ilgili 70'den fazla belgeden oluşan el dosyası kullanılmaktadır. Belgeler yaklaşık 10 gün süren yolculuğun hakkında bilgi veriyor, ancak bazı hususların özellikle heyetin İstanbul ve Ankara'da kaldığı süreci ilgili karanlığı aydınlatamıyor veya Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın diğer dosyalarından takip edilemiyor henüz. Bu makalede kullanılan resimler '*Ebedi Şefimiz Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'daki Cenaze Töreni Albümünden*' alıntıdır.

2. Alman İmparatorluğu ile Osman İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, genellikle o zamana kadar çok canlı olan Alman-Osmanlı ilişkilerinde önemli ve derin bir kırılma anı olarak kabul edilmektedir. Sevr (Sèvres) ve Versay (Versailles) antlaşmalarıyla mağlup devletlerin birbirleriyle diplomatik ilişkiler kurmasını yasaklanmıştı ve Almanya ile Osmanlı-Türkiye arasındaki geleneksel olarak iyi olan ekonomik ve kültürel ilişkiler de galip güçlerin istekleri doğrultusunda askeri ilişkilerin yanında tamamen sona erdirilecekti. Bu isteğin en çarpıcı örneği, 19. yüzyılda büyüyen ve çoğu o zamanlar İstanbul'da yaşayan Almanca konuşan topluluk ve koloninin Birinci Dünya Harbiyle çoğunluğunun sınır

dışı edilmesidir.[1] Çeşitli kaynaklar 3.000 ila 4.000'ü sivil olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli cephelerinde Osmanlı ordusunda savaşmış olan yaklaşık 10.000 Alman askeri ve asker personelinden bahsedilmektedir.[2] Alman tarihçi Mangold-Will etkileyici bir şekilde monografisinde gösterdiği gibi, müttefik galipler tarafından diplomatik ilişkilerin kesilmek istenmesine rağmen 1918-1923 yılları arasında ikili ilişkilerde hiçbir şekilde tam bir duraklama yaşanmamıştır. Almanya'da daha önce eğitim ve öğrenim görmüş Osmanlı/Türk uzmanlar aracılığıyla gayri resmi ve çok geniş kapsamlı ilişki ağları var olmaya devam etti; bunların pek çoğu savaştan sonra Alman modernleşme ve kalkınma sürecini bir rol model olarak gördüler.[3] Almanya'da '*Asyalı Savaşçılar Birliği*' (Bund der Asienkämpfer) adı altında, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda savaşmış olan Alman gaziler, birçok konunun yanı sıra, Türkiye ile resmi ilişkiler düzeyinin altında derin ilişkiler sürdürdüler. Silah kardeşliği miti bu ittifakın puslu havasında ortaya çıktı ve geliştirilmeye devam etti. Jön Türk hükümetinin önde gelen isimleri ve Ermeni olayları başlıca sorumluları, Talât Paşa gibi Osmanlı Ermenisi komitacı Soğomon Tehliryan tarafından 15 Mart 1921'de sokak ortasında suikast düzenleyene kadar Berlin'de gizli bir şekilde tahammül edildi ve savaş suçlusu olarak sınır dışı edilmedi. Bütün kısıtlamalara rağmen, Türk kurtuluş savaşı sırasında bile gerekli silahların en azından bir kısmı (26 uçak dahil) ve diğer askeri teçhizatlar bile Almanya'dan temin edilebilmiştir.[4]

1920-1923 arası erken bir tarihte, gayrı resmi diplomatik temaslar mevcuttu ve Ankara'daki yeni güçü temsil etmek üzere Berlin'de yeni Türk diplomatik personeli ortaya çıkmıştı ve '*Berlin'de kalan Osmanlı konsolosu Tahir Bey'in çalışmaları da İsviçre elçiliğinin çatısı altında, Tiergartenstraße 19 adresindeki Türk elçiliğinin eski odalarında en azından Eylül 1921'e kadar devam etti*'[5] biliniyor. Bu henüz resmi olarak adlandırmamışsa bile, bu ilişkiler siyasi açıdan çok önemliydi. Daha sonra Ankara'da maslahatgüzar olarak görevli olan Walter Holstein[6], 1921'den

---

[1] Malte Fuhrmann, "İstanbul, Almanlar ve 19'uncu Yüzyıl Keşişen Yollar", **Memlemketimiz Dersaadet – 1850'den İtibaren Boğaziçi'ndeki Alman İzleri**, Nürnberg, 2014, s. 36.

[2] Sabine Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933** (Sınırlandırılmış Dostluk. Almanya ve Türkiye 1918-1933), Göttingen, 2013, s. 33.

[3] **age.**, s. 12.

[4] Bengül Bolat v.d., "Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliğindeki faaliyetleri (1924-1934)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, S VIII/II, İstanbul, 2019, s. 121.

[5] **age.**, s. 118.

[6] Walter Holstein Almanya'ya ancak 1943 yılında dönmüş ve 20 yılından fazla bir süre zarfında İstanbul, Ankara, Trabzon ve İzmir'de çeşitli görevlerde bulunmuş.

itibaren İstanbul'daki İsveç Elçiliğine Alman temsilcisi olarak yerleştirildi ve böylece Weimar Cumhuriyeti'nin gayrıresmi bir temsilcisi oldu.[7] Lozan Antlaşması'nın havası ve çerçevesi ile Weimar Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki resmi yakınlaşması mümkün kılınmıştır. İki devlet arasında 1924 başlarında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır ve bunu aralarında konsolosluk temsilciliklerinin açılmasına ilişkin karşılıklı anlaşma gibi başka ikili antlaşmalar izledi.

İkili ilişkiler Almanya Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin 1924 baharında Ankara'ya ve Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın aynı yılda Berlin'e tayinleriyle resmi bir nitelik kazandı. Türkiye'deki görevini 1933'e kadar sürdürecek olan Nadolny, Ankara'daki yeni Alman Büyükelçilik binalarının inşaatının tamamlanmasına kadar 1928 yılına dek İstanbul'da kaldı. Gümüşsuyu'ndaki elçilik binasında ve Tarabya'daki yazlık konutta ikamet ederek görevini oradan icra etti ve Ankara'ya temsilen maslahatgüzar Holstein gönderildi. Diğer birçok Avrupalı büyükelçi gibi o da misyonların görkemli mevcut bina ve tesislerini ve İstanbul'daki kozmopolit yaşamı tercih etti ve birkaç yıl boyunca Ankara'ya taşınmayı başarıyla önleyebildi. Nadolny 1 Aralık 1928'de Ankara'daki yeni elçilik binalarına taşındığında, şehir henüz kentsel gelişiminin başındaydı ve raporlarından birinde muhtemelen o sırada birçok diplomatın düşündüğü şeyi yorumladı: '*İnsan, Türklerin nasıl olup da hükümet merkezi olarak Konstantinopolis'i terk edip bu çorak yuvayı nasıl seçtiklerini çok merak ediyor*.'[8] Avusturyalı diplomat Norbert von Bischoff da benzer ama çok daha süslü bir tanımlama yapardı: '*Yine de, Ankara'yı sadece hükümet merkezi ilan etme değil, aynı zamanda Türk devletinin ve halkının başkenti yapma kararı, Anadolu Türklerinin ulusal yeniden doğuşunu karakterize eden birçok kahramanlık olayının en cesurlarından biriydi. Çünkü çok az yer modern bir metropolün gelişmesi için, ekonomik açıdan tamamen yetersiz çevresi içinde su fakiri, ateşler içindeki Ankara'dan daha mütevazı koşullar sunuyordu. Ankara'da modern kent yaşamının en ilkel ihtiyaçlarını bile*

[7] Sabine Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933** (Sınırlandırılmış Dostluk. Almanya ve Türkiye 1918-1933), Göttingen, 2013, s. 117.

[8] Jörg Metger v.d., **Von Konstantinopel nach Ankara – Ein Lesebuch zur Geschichte der deutschen Botschaft in der Türkei** (Konstantinopolis'ten Ankara'ya – Türkiye'deki Alman Büyükelçiliğinin Tarihi Üzerine Bir Okuma), Ankara, 2006, s. 157-158.

karşılamak için gereken feragat, enerji ve para miktarıyla Türkler Bursa, Konya ya da Eskişehir gibi kentleri bir cennete dönüştürebilirlerdi.'[9]

Ankara'daki yeni Alman Büyükelçiliği arazisi üzerindeki binaların inşaatının tamamlanması Aralık 1928'e kadar sürdü. Nadolny inşaatla çok ilgileniyordu ve açık olarak bilinmektedir ki uzun sürmesini işine gelmişti ve katkısı da olmuştur. Holstein Ankara'da büyükelçilik faaliyetlerinin ilk yıllarında geçici olarak Almanya'dan getirilen prefabrik bir ahşap binadan yönetiyordu. 1924 ortasında gemiyle İstanbul üzerinden Ankara'ya getirilen bu bina 9 Şubat 1925'te Mustafa Kemal Paşa tarafından ziyaret edildi. Çankaya tepelerindeki köşkten resmi konuta giderken hep yeni inşa edilen elçilik binalarının önünden geçerdi ve o sabah arabasını durdurarak elçilik arazisinde rehber eşliğinde bir tur yapılmasını arzu etti ve bu tur elçi Holstein tarafından gerçekleştirildi. Nadolny'nin elçinin anlattıklarına dayanan raporuna göre, Mustafa Kemal Paşa özellikle fayans kaplı ocaktan, elektrik kontrol merkezinden, banyonun temizliğinden ve büyükelçinin dairesindeki Türk kumaşından yapılmış perdelerden çok etkilenmiştir. '*Daireyi süslemek için Anadolu sanayisinin bir ürününün kullanılmış olmasından çok memnun oldu ve bana özel bir iltifatta bulundu*.'[10] Bir Türk kahvesi eşliğinde, malzeme ve maliyet gibi diğer ayrıntılar hakkında bilgilendirilen seçkin konuk, '*Son olarak, edindiği izlenimin o kadar parlak olduğunu ve muhtemelen kendisi için böyle bir* '*sökülebilir ve demonte*' *ev inşa ettirmeye karar vereceğini açıkladı. Kendisi için fabrika kataloglarının temin edilmesini istedi.'*[11] Ziyaret toplam bir saat sürmüştür. Aynı raporda, büyükelçiliğin kendisinin bu şekilde başka büyükelçilikleri de ziyaret ettiğine dair bir bilgisi olmadığı ve bu büyük onuru sadece kendisinin aldığının varsayıldığı kaydedilmektedir.[12]

Mangold-Will her iki ülkenin büyükelçiliğin faaliyetlerini ikili ilişkilerin ve dostluğun kontrollü bir şekilde sahnelenmesi olarak yorumluyor. Doğu Prusya'nın geleneksel mimarisini takip eden Hindenburg'a ait Neudeck malikanesi şeklindeki yeni Alman büyükelçiliğin inşası, siyasi bir açıklama ve Doğu Prusya'daki Alman toprak devirlerini hatırlatan bir unsur olarak

---

[9] Norbert von Bischoff, **Ankara. Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei** (Ankara. Türkiye'deki Yeni Oluşumun Bir Yorumu), Wien-Leipzig, 1935, s. 164.

[10] PA AA, RAV 128-974, **Bericht J. Nr. B 189. Besichtigung des Botschaftsgrundstücks in Angora durch Mustafa Kemal Pascha vom 10.02.1925**, (Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Şubat 1925 tarihinde Angora'daki elçilik mülkünü teftişi)

[11] **Age.**

[12] **Age.**

görülebilir.[13] Buna karşılık, Berlin'deki Türk Büyükelçiliği modern Türkiye imajını sunmayı amaçlayan bir mekana dönüştürüldü ve her türlü modern spor ve kültürel etkinliğin yanı sıra muhtaç okul çocukları ve yetimler için Türk balosu gibi hayır etkinlikleri düzenleyen göz kamaştırıcı Türk büyükelçiliğine uygun bir eklentiydi.[14] Türk-Alman ilişkileri yeniden şekillenmeye başladı ve Ekim 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü vesilesiyle Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği kutlama mektubunda Alman Reich'in Cumhurbaşkanı Hindenburg, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yükselişine duyduğu büyük saygıyı dile getirmiş ve bunu becerikli liderliği altında başaran çalışkan Türk halkını övmüştür. Hindenburg Türk mevkidaşına '*Türk halkının Alman halkı tarafından asla unutulmayacak olan silah kardeşliğini*'[15] hatırlattı. Hindenburg, iki halk arasında ortak mücadeleyle kazanılmış olan dostluğu geliştirmek ve daha da derinleştirmek için elinden gelen her şeyi yapacağını garanti etmeyi bir görev olarak görüyordu.[16]

Alman basını da bu tarzda haberler yapıyordu. Weimar dönemindeki Türk-Alman ilişkileri bir kader birliğinin başlangıcını oluşturmuştur. '*Daha sonra Weimar hükümeti ile Mustafa Kemal Atatürk yönetimindeki Türk hükümeti arasında dostluk ve ortaklık vurgularının da yer aldığı ikili yapılar gelişti ve bu da bir kader birliğinin başlangıcını gösteriyor*.'[17] Dorothee Guillemarre-Acet tarafından yapılan ve bugüne kadar daha az ilgi gören bir çalışmaya göre, Türk-Alman ilişkileri, galip güçler karşısında kültürel ve siyasi meşruiyet arayan kaybeden güçler olarak iki devlet arasındaki özel ilişkileri temsil ettiği için kendi başına bir hakka sahiptir. Ancak bu çalışma aynı zamanda '*Almanya'nın bir rol model, Türk-Alman ilişkilerinin de Türkiye'nin Avrupalılaşması ve modernleşmesinin motoru'*[18] olduğunu iddia eden bir yorum geleneği içinde yer alıyor.

---

[13] Sabine Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933** (Sınırlandırılmış Dostluk. Almanya ve Türkiye 1918-1933), Göttingen, 2013, s. 352.

[14] Bengül Bolat v.d., "Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliğindeki Faaliyetleri (1924-1934)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, S VIII/II, İstanbul, 2019, s. 137.

[15] Ramazan Çalık "Atatürk'ün vefatı ve Alman Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVIII, S 54, Ankara, 2002, s. 882.

[16] **age.**, s. 882

[17] Curd-Torsten Weick, **Die schwierige Balance. Kontinuitäten und Brüche deutscher Türkeipolitik** (Zorlu Denge. Almanya'nın Türkiye Politikasında Süreklilikler ve Kırılmalar), Hamburg, 2001, s. 24.

[18] Sabine Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933** (Sınırlandırılmış Dostluk. Almanya ve Türkiye 1918-1933), Göttingen, 2013, s. 17.

Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı ele geçirmesinin Türk-Alman ilişkileri üzerinde ilk önce önemli bir etkisi olmamıştır. Tarihçi Stefan Ihrig[19], monografisinde birçok yerde Nasyonal Sosyalistlerin Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarına ve kahraman bağımsızlık mücadelesine duydukları hayranlığı ortaya koymaktadır. Bu durum, Adolf Hitler'in Türk kurtuluş mücadelesinden ve Mustafa Kemal Atatürk'ten kendi yolunun bir simgesi olarak söz ettiği ve bunu Nasyonal Sosyalist hareketin başarısına büyük bir güvenle bağladığı noktaya ulaşmıştı.[20] Bu hayranlık, Hitler'in neredeyse her fırsatta Türkiye Cumhurbaşkanı'na gönderdiği ve çoğu Nasyonal Sosyalist ana basın organı olan 'Völkischer Beobachter'de' de yayınlanan telgrafların bolluğundan da anlaşılıyordu. Hitler, Mussolini'nin ilk, kendisinin ise ikinci öğrencisi olduğu Atatürk'ten sık sık bir öğretmen olarak söz etmişti.[21] Özellikle Hatay meselesi ve Hatay'ın ilhakının, Çekoslovakya'nın Sudetenland'in ilhakında Hitler'e ilham verdiği de söylenmektedir.[22] Atatürk, Hitler'in '*karanlıktaki yıldızıydı'*.[23] 1924'ten 1934'teki ölümüne kadar Berlin'de görevli Türkiye Cumhuriyet Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, dönemin yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuş ve Naziler tarafından da ilgi görmüştür. Berlin'de Hitler'den önceden randevu almasına gerek kalmadan istediği zaman randevu alabilen tek büyükelçi olduğu iddia edilmektedir.[24]

Nasyonal Sosyalist yönetimin '*Kamu Hizmeti Meslek Yasası'*[25], Yahudi, Yahudi kökenli ve siyasi olarak istenmeyen kişilerin kamu hizmetinden ve üniversitelerden antisemitist motivasyonla ayıklanması ve uzaklaştırılması Türkiye'yi de etkiledi. Philipp Schwartz tarafından İsviçre'de kurulan '*Yurtdışındaki Alman Bilim İnsanları Acil Durum Derneği'* (Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland), yahudi kökenli ve başka siyasi sebepten istenmeyen Alman bilim insanlarını yurtdışına yerleştirmeye başladı. Modern bilimin gelişmesine büyük ihtiyaç duyan Yeni Türkiye de bu öneriye sıcak baktı ve 1945'e kadar geçen yıllarda yaklaşık

[19] Stefan Ihrig, **Atatürk in the Nazi Imagination**, 2014.

[20] **age.**, s. 115.

[21] **age.**, s. 116.

[22] **age.**, s. 197.

[23] **age.**, s. 108-146.

[24] **age.**, s. 124.

[25] Yahudiler açısından bu yasanın önemi kamu hizmetinin çok ötesine geçmiş ve noterler ve patent vekilleri gibi "kamu hukuku veya kamu etkinliği olan mesleklerin" icrası için bir kılavuz görevi görmüştür.

1.000 sürgün Türkiye'nin yolunu tuttu. Bu gelişmeler '*Türkiye'de Sürgün 1933-1945*'[26] başlığı altında mükemmel bir şekilde belgelenmiştir. Prof. Philipp Schwartz sadece beş ay sonra kendini Türkiye'de bulmuş, İstanbul Üniversitesi ancak onun gibi bir anatomist ve patologdan faydalanmıştır. Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa, yaz aylarındaki izninde Türkiye'deki gazetecilere Hitler Almanya'sındaki gelişmeler hakkında memnuniyetle bilgi vermiş ve iyi Türk-Alman ilişkilerinin devam edeceğini öngörmüştü. Anlayışlı kelimeleri seçti: '*(...) Almanya inkılâp yapan bir millet halindedir. Bu itibarla birçok müşküller içinde bulunuyor… İnkılâp yapan bir millet olduğumuz için bu müşküllerin ne demek olduğunu biz Türkler yakından biliriz'*.[27] Büyükelçi, Yahudi yetkililerin görevden alınmasına rağmen, Yahudilere karşı başka ciddi önlemler alındığını bildiremeyeceğini söylediğinde, bu kesinlikle bir serbest geçiş ve gerçeklerin çarpıtılması olarak anlaşılabilir.[28]

Ancak Mangold-Will şimdilik genel olarak Alman-Türk ilişkilerini sorguluyor. '*Nihayetinde ortak bir Alman-Türk tarihinden, hatta bir Alman-Türk 'dostluğundan' söz etmenin mümkün olup olmayacağını ve Alman-Türk ilişkilerinde hangi 'modernliğin' tanınabileceğini göreceğiz*.'[29] Bu durum, yeni ulusötesilik araştırmalarının ulus devletlerin ve ulusların tarihinin ötesine geçtiği gerçeği açısından özellikle önemlidir. Ancak Mangold-Will bu Türk-Alman dostluğu mitini çürütmek değil, '*(...) dostluk sahnesinin ilk olarak neden makul hale geldiğini*'[30] göstermek istiyor. Üstelik ortak hedeflere sahip bir dostluk değil, paralel değerlere dayalı stratejik bir ortaklığa dayalı bir ilişki olduğu tezine sahip. Türk-Alman dostluğu da her iki tarafın da halklarına aşıladığı bir *raison d'état* değilmiş, ancak siyaset, diplomasi, toplum ve iş dünyasının elit kesimlerinde, çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı deneyimine sahip güçlü savunucuları ve destekçileri sayesinde varmıştır. Örnek olarak Talât Paşa'nın Berlin'deki cenazesi alınabilir. Yas tutanlar küçük bir grup olsa da aralarında Reichswehr Şefi General Hans von Seeckt, Dışişleri Bakanlığından Otto Göppert, Kafkas orduları eski komutanı

---

[26] Christopher Kubaseck v.d. (yay.), **Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945** (Türkiye'de Sürgünde Alman Bilim Insanlari: Türkiye'ye Bilimsel Göç 1933-1945), Würzburg, 2008.

[27] Bengül Bolat v.d., "Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliğindeki faaliyetleri (1924-1934)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, S VIII/II, İstanbul, 2019, s. 142-143.

[28] **age.**, s. 143.

[29] Sabine Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933** (Sınırlandırılmış Dostluk. Almanya ve Türkiye 1918-1933), Göttingen, 2013, s. 13.

[30] **age.**, s. 18.

General Kress von Kressenstein, Deutsche Bank Direktörü Arthur Gwinner, Baron Max von Oppenheim ve Dr. Ernst Jäckh'ın da olduğu çok ünlü bir çevre katılmıştır. '*Kurtuluş Savaşı kuşağının Türk otobiyografileri, yazarlarının Türk ulusunun kurtuluşuna ve oluşumuna kendi katkılarını vurgulama ve böylece Türk olarak ulusal kimliklerini kanıtlama çabalarıyla karakterize edilir. Dolayısıyla, ulusötesi unsurları kendi biyografilerine dahil etme eğilimi, Türk-Alman deneyimlerinin bireysel önemi hakkında bir şey söylemese de, toplumsal konumları hakkında bir şeyler söylemektedir: Belli zamanlarda ve belli konumlarda, bunları vurgulamaktansa gizlemenin daha uygun olduğu açıktır*.'[31]

3. Alman Basınında Atatürk'ün Ölümü

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı İstanbul, İzmir ve Ankara başta olmak üzere bütün Türkiye'de ne kadar büyük bir hüzünle karşılanmıştır. Onun üzerinde Türkiye'de de birçok bilimsel ve popüler makale ve yazı yayınlanmıştır. Almanya'daki gazetelerde Türkiye kurucusunun ebediyet yolculuğu ile ilgili çıkan haber ve geniş perspektifli röportajları ilgili Türk yazarların ve bilim insanlarının da gayet kapsamlı çalışmalar da mevcut.[32]

Alman basını da Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüyle ilgili çok geniş haberlere yer vermiştir. Dijital Alman Gazete Portalı'nda 11 Kasım 1938 tarihinde sadece yerel gazetelerde çıkan toplam 67 makale ve 31 Aralık 1938'e kadar olan dönem için 517 makale listelenmektedir.[33] Makaleler çoğunlukla Atatürk'ün Türkiye'nin kurtarıcısı olarak önemini ve modern Türkiye'yi dönüştürmek için radikal reformlarla ülkeyi inşa etmektteki olağanüstü başarılarını vurgulayan uzun ve coşkulu anmalar şeklindedir. Haber çok çeşitli ve kapsamlıydı ve pek çok büyük gazete, aralarında Atatürk kitapları ya da Türkiye üzerine kitaplar yazan yazarların da bulunduğu konuk yazarlara geniş yer vermişti. Örnek olarak Edmund Schopen'in 11 Kasım 1938 tarihli Münchner Neuste Nachrichten gazetesinde kendi imzasını taşıyan makalesindeki başlığı *'Türklerin Babası: Yeni Türkiye'nin Yaratıcısı'*ydı. Dagobert von Mikusch'un *'Türkiye'nin Kurtarıcısı ve Reformcusu*' aynı gün Neuigkeits-Welt-Blatt'ta çıkan bir

---

[31] Sabine Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933** (Sınırlandırılmış Dostluk. Almanya ve Türkiye 1918-1933), Göttingen, 2013, s. 22.

[32] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939). İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, Ankara, 1991.

[33] Deutsches Zeitungsportal, 29.11.2023 (Alman gazete portalı, 29.11.2023 alıntı), https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/search/newspaper?query=Atat%C3%BCrk&fromDay=11&fromMonth=11&fromYear=1938&toDay=11&toMonth=11&toYear=1938

başka haberdi.[34] Başka örnekler ise: 11 Kasım 1938 tarihli Frankfurter Zeitung'un manşeti *'Kemal Atatürk öldü. Yeni Türkiye'nin yaratıcısı*', 10 Kasım 1938 tarihli Rheinisch Westfälische Zeitung ise sadece *'Kemal Atatürk'*[35] başlığını atmış ve *'Boğaz'daki hasta adam'ın* yerine hem içte hem de dışta istikrarlı bir cumhuriyet kuran Türkiye'nin kurtarıcısını anmıştır. '*Türkiye'nin Babası*' başlığı altında, 10 Kasım 1938 tarihli Berliner Lokal-Anzeiger, Atatürk'ün *'(...) Arnavut (kanından) fakir bir köylü çocuğundan, iradesi tek başına yönlendirici ve belirleyici faktör olan halkının diktatörüne (...)'*[36] diyerek kariyerini anlatır ve tüm hayatını ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bu arada, 1930'larda, en azından Nazi Almanya'sının hakim olduğu Almanca konuşulan ülkelerde, diktatör teriminin daha çok güçlü bir liderin olumlu bir tanımı olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Bazı uzun makaleler okunduğunda, Ihrig'in Atatürk'ün hayatı ve biyografisinin Üçüncü Reich'ta en ince ayrıntısına kadar neredeyse genel bilginin bir parçası olduğu, çünkü insanların yirmi yıldır Atatürk ile ve yaptıklarıyla uğraştığı yönündeki değerlendirmeler doğrulanabilir.

Atatürk'ün sağlığı 1938 yılı başından beri değişik ülkelerinin diplomatik yazışmalarında söz konusu olmuştur ve Türk hükümetinin değişik kanatlardan da iç ve dış basına onunla ilgili bilgi verilmiştir. Haberlerin kesilmesine ve büyükelçilerin yatıştırılmasına rağmen, Türk hükümeti hazırlıklıydı. İçişleri Bakanı Kaya, 17 Ekim 1938'de gazetecilere yaptığı açıklamada hazırlıkların yapıldığını ve bir komisyonun cenaze törenlerinin olası seyri üzerinde ayrıntılı olarak çalıştığını söylemişti. Bu konunun her türlü güvenlik sorunuyla birlikte ele alınması gerektiğinin farkındaydı ve şu açıklamayı yaptı: '*Eğer emri hak vaki olursa tedbir almak lazım. Sizleri onun için çağırdım. Teessür tabii umumidir. Fakat memleketi yeise düşürmemeli. Teessür vesilesiyle nümayişler yapılmasına, toplantılara hatta camilerde mevlit okuma vesaire gibi hallere müsaade etmeyeceğiz. Çünkü iyi niyet ile başlayan bu nevi toplantıların dejenere olduğu görülmüştür.*[37]

Alman basında çıkan makaleler çoğunlukla Atatürk'ün Türkiye'nin kurtarıcısı olarak önemini ve ülkeyi modern bir Türkiye'ye dönüştürmek için radikal reformlarla yeniden inşa etmedeki olağanüstü başarılarını vurgulayan

---

[34] Stefan Ihrig, **Atatürk in the Nazi Imagination**, 2014, s. 144.

[35] Ramazan Çalık "Atatürk'ün vefatı ve Alman basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVIII, S 54, Ankara, 2002, s. 882.

[36] **age.**, EK:2, s. 896.

[37] Tunç Boran, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. S 47, Ankara, 2011, s. 493.

uzun, coşkulu ölüm ilanları şeklindedir. Stefan Ihrig'e göre, Atatürk'ün ölümünün Alman basınında geniş yer bulması, Nasyonal Sosyalist bir medya olayına dönüşmüştür.[38] Joseph Goebbels'in bakanlığı, talimat olarak anlaşılmaması gereken kesin olmayan ifadelerle haber verme şeklini gazete yayıncılarına bıraktı ve ulusal gazetelerden yerel gazetelere kadar geniş Alman basın dünyası, Atatürk ve Türkiye hakkında, bazı yerlerde birkaç gün boyunca çok paragraflı haberler yaptı. Ancak Atatürk'ün ölümünün haberleştirilmesi, sanki 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan geceyi Kristal Gecesi (Reichskristallnacht) ve Yahudilere yönelik pogromlar hakkında daha fazla haber yapılması da gölgede kalmıştır. '*Mükemmel Lider Olarak Atatürk'ün Nasyonal Sosyalist Hagiografisi'*,[39] Alman halkının büyük hayranlığının Türk Kurtuluş Savaşı'ndan beri zaten var olduğu ve Nasyonal Sosyalistler tarafından yeniden keşfedilmesi gereken bir şey olmadığı gerçeğini gizlememelidir.

4. Seyahat ve Delegasyonun Oluşumu

Resmi cenaze töreni için Ankara'ya hareket eden heyet 16 Kasım günü saat 20:50'de Berlin'deki *Anhalter Bahnhof*'da özel bir trene ve ona bağlı iki özel vagonuna bindi ve Münih, Salzburg, Viyana, Budapeşt, Belgrad, Sofya, Filibe ve Svilengrad rotası üzerinden 19 Kasım 1938'de İstanbul'a ulaştı. Sudentenland'ın Hitler Almanya'sının ilhakı nedeniyle heyet Prag üzerinden seyahat edemedi. Berlin'deki Türk Büyükelçiliğine gönderilen bir notunda da seyahat programına atıfta bulunarak, Türk tarafından iki vagonun (salon ve yataklı vagonlar) bir bütün olarak Türkiye'ye girişi için gerekli vizelerin verilmesini ister, zira heyet üyelerinin tamamı henüz Berlin'e ulaşmamıştır ve (seyahat) pasaportları da mevcut değildir. Aynı zamanda, Türk hükümeti ve demiryolu idaresinin, iki vagonun Türk sınırında teslim alınacağı ve İstanbul'a taşınacağı konusunda bilgilendirilmesi talep edildi.[40] Budapeşte, Belgrad ve Sofya'daki Alman büyükelçiliklerine ve Berlin'deki Bulgar büyükelçisine aynı içerikte gönderilen birkaç yazıda özel vagonların ilgili

[38] Stefan Ihrig, **Atatürk in the Nazi Imagination**, 2014, s. 138.

[39] **age.**, s. 149-58.

[40] PA AA, RZ 101-260981-011, **Notiz (Depesche) des Gesandten von Kotze an den 1. Botschaftssekretär Herr Evcen vom 16.11.1938** (Elçi von Kotze'den 1. elçilik sekreteri Bay Evcen'e 16 Kasım 1938 tarihli not (gönderi)).

sınırlarda dostane bir şekilde kabul edilmesi ve vizelerin toplu olarak verilmesiyle birlikte '*işlerin sorunsuz bir şekilde yürütülmesi*'[41] talep edildi.

İstanbul'daki '*cenaze töreni*' yabancı heyetlerin katılımı planlanmamıştı. Ankara'da bulunan elçi Keller'in 14 Kasım 1938'de '*Cito!*' (hızlı) notuyla Berlin'deki merkeze gönderdiği telgraf, '*yaklaşık 200 kişilik bir İngiliz (....)*'[42] grubuyla birlikte bir Alman deniz müfrezesinin de gönderilmesiyle ilgiliydi. Telgrafta Emden kruvazörünün Boğaz girişinde olduğu ve Alman donanmasının İstanbul'daki yas törenlerine katılmasının istendiği belirtiliyordu. Ancak, 12 Kasım 1938 tarih ve 224 sayılı telgrafa atıfta bulunularak, selamlama meselesinden Emden kruvazörünün katılımını şüpheli hale getirdiğinden '*ve herhangi bir güçlükle karşılaşmamak için*'[43] Büyükelçilik, Emden'in 19 Kasım'dan sonraya, dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün naaşının Ankara'ya nakledileceği günden sonraya kadar geçmemesini tavsiye etmiştir. Selamlama meselesi anlaşılan Atatürk'ün hem İstanbul hem de Ankara'daki cenaze törenlerinde Alman heyet ve askeri temsilcilerin muhtemelen Nazi selamlamayla karşılanması Türk tarafından katıyyen istenmemesi ve uygun bulunmaması ilgiliydi.

4.1 Freiherr (Baron) von Neurath

14 kişilik Alman yas heyetinin başında Konstantin Hermann Karl Baron von Neurath (1873-1956) bulunmaktaydı. Baron von Neurath, Alman İmparatorluğu ve Weimar Cumhuriyeti'nde diplomat olarak görev yapmış ve 1932 yılında Reich Dışişleri Bakanı olmuştur. Haziran 1932'den yerini Joachim von Ribbentrop'a bıraktığı Şubat 1938'e kadar bu görevi sürdürdü. Freiherr von Neurath, Blomberg-Fritsch krizi bağlamındaki iç eleştirilerin ardından Şubat 1938'de dış politikada zaten arka planda aktif olan Joachim von Ribbentrop ile değiştirildi ve görünüşe göre tazminat olarak Özel Kabine Konseyi Başkanlığına atandı. Nazi nomenklaturasının üye olduğu ve Adolf Hitler'e dış politika konularında tavsiyelerde bulunması gereken bu konsey hiçbir zaman kendi başına toplanmadı ve dış politika tavsiyelerinde herhangi bir etki yaratamadı. Dış politikadaki büyük ününe rağmen Konstantin von Neurath bu nedenle siyasi olarak kenara itildi. Ancak Ekim 1938'deki Münih Anlaşması ve Çekoslovakya'nın Sudetenland'ı zorla

---

[41] PA AA, RZ 101-260981-006, **Depesche an Botschaften vom Präsidenten des Geheimen Kabinettsrates vom 14.11.1938** (Özel Kabine Konseyi Başkanı'nın Büyükelçiliklere gönderdiği 14 Kasım 1938 tarihli yazı).

[42] PA AA, RZ 101-260981-004, **Telegramm Nr. 228 vom 14.11.1938 von der Botschaft Ankara gez. Keller** (Ankara Büyükelçiliği'nden 14.11 tarihli ve Keller tarafından imzalı 228 sayılı telgraf).

[43] **age.**

Alman İmparatorluğu'na bırakmasının ardından Atatürk'ün yas seremonisine kendi portföyü olmayan bir Reich Bakanı ve Özel Kabine Konseyi Başkanı ile Hitler'in özel temsilcisi olarak katılmıştır. 1939 ve 1943 yılları arasında Bohemya ve Moravya Protektorası'nın Reich Koruyucusu olarak görev yaptı; bu nedenlerden dolayı da Nürnberg Duruşmaları'nın 24 ana sanığından biriydi. 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı ve 1954 yılında sağlık nedenleriyle erken tahliye edildi.

Tablo 1. Delegasyon listesi

Ordu	**İsim**	**Görev**
	Siegmund Wilhelm Walther List (1880-1971)	Piyade Generali ve 5. Ordu Grubu Başkomutanı
	Yaver Hans-Günther Georg von Rost (1894-1945)	Yarbay
Hava Kuvvetleri		
	Hellmuth Felmy (1885-1965)	Korgeneral ve Hava Kuvvetleri Komutanı
	Yaver Karl Kettenbeil (1890-1967)	Albay
Donanma		
	Rolf Hans Wilhelm Karl Carls (1885-1945)	Deniz Amirali
	Yaver Nils Bätge (1913-1944)	Deniz Üsteğmeni

Bu isimlerin yanında heyette özel kurye olarak elçilik Sekreteri Albrecht von Kessel (1902-1976) ve iki dedektif komiser, bir resmi yardımcı ve Reich Bakanı'nın kişisel hizmetkârı ile isimleri belirtilmeyen dört refakatçi daha bulunuyordu.[44] Amiral Carls aynı zamanda yüzbaşı rütbesiyle Ağustos 1914'te Breslau (Midilli) kruvazöründe SMS Goeben (Yavuz) muharebe kruvazörüyle birlikte Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi başarmış bir subaydı. Gemi Osmanlı donanmasına devredildikten sonra Carls gemide kaldı ve 1917 baharına kadar Osmanlı donanmasında birinci topçu subayı olarak hizmet gördü. Diğerlerinin yanı sıra Sivastopol ve Odessa'nın bombardımanında ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Alman İmparatorluğu'nun safhasında Birinci Dünya Savaşı'na girmesindeki hizmetleri nedeniyle Demir Haç, Demir Hilal ve diğer Osmanlı nişanlarıyla (kılıçlı gümüş İmtiyaz Madalyası ve IV. Sınıf Osmaniye Nişanı) ödüllendirildi. Korgeneral Felmy, diğer görevlerinin yanı sıra, 1916-1918

[44] PA AA, RZ 101-260981-037, **Aufzeichnung betreffend der Reise der deutschen Delegation zu den Trauerfeierlichkeiten für Kemal Atatürk** (Alman heyetinin Kemal Atatürk için düzenlenen anma törenine yaptığı ziyaretin kaydı).

yılları arasında müttefiklerin korktuğu bir havacı olarak Filistin'de görev yapmış ve burada paşa lakaplı bir havacılık tümeninin liderliğini üstlenmiştir. Osmanlı ve Türkiye ile özel bir bağlantısı olan askeri temsilcilerin özellikle seçildiği varsayılabilir; ancak burada ele alınan el dosyalarına dayanarak bu kesin olarak teyit edilemez.

4.2. İstanbul'a Gelişi ve Ankara'ya Hareket

Heyet, 19 Kasım 1938 Cumartesi sabahı erken saatlerde İstanbul'a vardı. Aynı akşam Ankara'ya hareket edene kadar İstanbul'da birkaç saat kalıp ve Türk hükümetinin daveti üzerine Mustafa Kemal Atatürk'ün de kalmaktan her zaman keyif almış Tokatlıyan Oteli'nde vakit geçirmiştir. Tokatlı Mıgırdiç Tokatlıyan tarafından kurulan iki lüks otelden hangisinde konakladıklarını belgelerden tespit etmek mümkün değildir. Heyet Rue de Pera'da kalıp ve oradan da Almanya Genel Konsolosluğu'nu ziyaret etmiş olduğu şeklinde tahmin yürütülebilir. Bireysel üyelerin Pera'da ya da Beyoğlu'nda bir yürüyüş yapıp yapmadıkları ve İstanbul'u gezip gezmedikleri belgelerden anlaşılmamaktadır. Resmi programda Sirkeci'ye varıştan sonra ne kadar Konsolosluğa gidiş yazıyorsa, parantez içerisinde el yazısı ile otele transfer yazılmaktadır.[45] Ancak aynı gün, Atatürk'ün naaşının Dolmabahçe Sarayı'ndan Sarayburnu'na nakledilmesi heyet üyeleri şehirdeki huzursuzluktan haberdar olmamaları pek mantıklı görünmüyor. O törende yabancı heyetlerin katılımı öngörülmemiş ama sabahın erken saatlerinden itibaren tüm şehir ayağa kalkıp ve yüzbinlerce insan Atatürk'ün son yolculuğuna refakat etmek istediler. Naaşın Sarayburnu'na nakli yaklaşık dört saat sürmüş ve her beş dakikada bir *Yavuz* kruvazöründen top atışı yapılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın Sarayburnu'na kadar iyi bir şekilde görülebildiği Alman Başkonsolosluğu Alman delegasyonunun nakil alayının bir kısmını uzaktan izlediğini kuvvetle tahmin edilebilir.

İngiliz askeri belgelerden anlaşacağı üzere İstanbul'daki törende yabancı savaş gemilerinin sırası ile ilgili ufak bir karmaşa yaşanmıştır. İlk sırayı ve en büyük ilgiyi İngilizler alırken, Türk tarafı bunu iki ülkenin yakın dostluğu ve nakil ve cenaze törenleri için bir savaş gemisi teklif eden ilk ülke olmalarıyla gerekçelendirdi.[46] Türk hükümetinin önerisiyle savaş gemileri Fransız dilindeki ülke isimlerinin alfabetik sırasına göre dizilecekti. Bu şekilde *Angleterre'i* ilk sıraya koyacaktı. Ancak, Alman kruvazörü *Emden*'in

[45] PA AA, RZ 101-260981-022, **Offizielles Programm** (Resmi program).

[46] Figen Atabay, „Atatürk denizden yapılan cenaze töreni", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 83, Ankara, 2012, s. 37.

gelişi son anda ortaya çıkınca, bu düzenlemenin *Allemagne'in* sahada lider olmasıyla sonuçlanacağı anlaşıldı. İngilizlerin önerisi üzerine Türk hükümeti prosedürü değiştirdi, artık gemiler komutan amirallerin kıdem sırasına göre ve geri kalanlar (özel gemiler) alfabetik sıraya göre dizilecekti. Bu sefer Romanya'dan muhalif bir ses yükseldi, çünkü onların gemisi Romanya deniz bakanının bayrağı altındaydı ve bu nedenle sahaya liderlik etmesi gerekiyordu. Belgelerin devamında, Alman yetkililer *Emden'in* Rus geminin *Moskova'nın* arkasında doğuya doğru kaydırılmaktan pek de memnun olmadıkları belirtmektedir.[47] En son üç kol vardı, merkez kol *Yavuz'un* liderliğinde altı Türk savaş gemisinden oluşuyordu, kontrol kurulu kanadındaki yabancı donanma gemileri bu sırayla oluşturulmuştu: *Malaya*, *Moskova*, *Emden*, *Emil Bertin*, *Hydra* ve *Regina Maria*. İtalyan savaş gemisi kruvazör *Spezia* törene zamanında yetişememişti.[48] Bütün bu savaş ve özel gemilerin eşliğinde Atatürk'ün naaşı, Moda ve Fenerbahçe semtlerini geçerek Prens Adalar'a doğru kıyı şeridine yakın bir düzende taşındı. Adalardan sonra yabancı savaş gemileri planlı bir manevrayla *Yavuz'u* son bir kez selamlayarak Boğaz'daki demir yerlerine dönerken, bazı Türk gemileri ve denizaltıları da Atatürk'ün naaşına İzmit'e kadar refakat ettiler.

4.3. Ankara'daki Yas Seremonisi

İstanbul'dan gece treni ile Ankara'ya ulaştıktan sonra Alman heyeti için 20 Kasım 1938 Pazar gününde Büyükelçilikte bir kahvaltı planlandı. Elçilik binalarında kalamayan ve otellerde konaklamak zorunda kalan diğer yabancı heyetlerin aksine Alman heyet Ankara'da bütün kalış süresince Büyükelçiliğinde konakladı. Pazar günü Ankara'da düzenlenen ortak akşam yemeğine kadar heyet üyelerinin tek tek Ankara'da ne yaptıkları da mevcut belgelerden anlamak mümkün değil. Heyet üyelerinden bazılarının Büyükelçilikteki at ahırından faydalanarak Ankara'da ata binip binmedikleri veya yürüyüşe çıkıp çıkmadıkları maalesef tespit etmek mümkün değildir. Aynı gün akşam yemeğinden sonraki planlanan resepsiyon iptal edildi, muhtemelen bir resepsiyon uygun değildi ve yastan dolayı Türk konukların bir akşam resepsiyonuna gelmesi beklenemezdi.

Ankara'daki fiili yas törenleri 21 Kasım 1938 Pazartesi günü başladı. Yabancı heyetler sabah saat sekizden itibaren Ankara Palas'ta, önceki gün bir fener üzerine konulmuş olan Atatürk'ün tabutunun karşısında

[47] Figen Atabay, "Atatürk denizden yapılan cenaze töreni", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 83, Ankara, 2012, s. 25 ve s. 35.

[48] **age.**, s. 25.

toplanmış, Türk askerlerinin ve yabancı askeri heyetlerin bulunduğu cenaze alayı buradan geçmiştir. Cenaze alayı Ankara Palas'tan tren istasyonunu geçerek Sanatlar ve Etnografya Müzesi'ne kadar devam etmiş, burada lahit 21 Kasım 1938'den 1953'e kadar giriş holünde sergilenmiş, 15 yıl sonra 10 Kasım 1953'te yapımı neredeyse on yıl süren Anıtkabir'e nihayetinde defnedilmiştir. [49] Yas seremonisine toplam 33 ülke akredite olmuştur. Bazı devletlerin heyetleri başka ülkelerin görev yapan büyükelçi ve elçilerden oluşuyordu; örneğin Finlandiya, Türkiye'de henüz kendi temsilciliği bulunmadığı için Budapeşte'deki Finlandiya büyükelçiliğinin maslahatgüzarı tarafından temsil edildi.[50] Aralarında 100 askerin de bulunduğu büyük Yunan heyetine, 1936'daki darbeden sonra Yunanistan Başbakanı olan General Ioannis Metaxas başkanlık ediyordu. Fransa'yı dönemin İçişleri Bakanı Albert-Pierre Sarraut, İngiltere'yi ise Mareşal William Riddell Birdwood ya da 1. Baron Birdwood temsil etmiştir ki kendisi Nisan 1915'te Gelibolu'ya çıkarma yapan ANZAC birliklerinin komutanı olduğu için oldukça semboliktir. Büyük Britanya, diğerlerinin yanı sıra 180 denizci ve 56 askerden oluşan bir bando tarafından temsil edilmiştir.[51] Yugoslavya'nın delegasyonuna Savaş ve Donanma Bakanı General Milutin Nedić ve 100 asker, Romanya'nın delegasyonuna ise Donanma ve Havacılık Bakanı General Paul Theodoresco ve 80 asker liderlik etmiştir. Alman tarafından Emden kruvazöründen bir deniz harp okulu öğrencileri heyeti yürüyüşe geçti ve toplam dokuz askeri heyet (Bulgaristan, Almanya, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Yugoslavya, İran, Romanya ve Rusya) sahadaydı.[52] Cenaze töreni, yüzlerce fotoğrafta da görülebileceği gibi tamamen askeri bir karaktere sahipti. Adı geçen Atatürk albümünden bazı resimlerde Freiherr von Neurath'ın hem bir SS-Obergruppenführer üniformasıyla hem de nazi selamlaması/selamı ile görünmektedir.

[49] Bir anıt mezar inşa edilmesi ve geçici olarak Etnografya Müzesi'nde toprağa verilmesi kararı, 13 Kasım 1938 tarihinde yeni Cumhurbaşkanı İnönü'nün evinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında alındı. Tunç Boran, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet". **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 47, Ankara, 2011, s. 494.

[50] PA AA, RZ 101-260981-017, **Liste der ausländischen Delegationen** (Yabancı delegasyonların listesi).

[51] PA AA, RZ 101-260981-018, **Fortsetzung der Liste der ausländischen Delegationen** (Yabancı delegasyonların listesinin devamı).

[52] **age.**

Resim 1: Baron von Neurath'ın SS-Obergruppenführer Üniformasıyla ve Nazi Selamı ile [53]

Resmi yas törenlerinin ardından Alman Büyükelçi, heyet için bir kahvaltı verdi ve akşamın erken saatlerinde İsmet İnönü de yabancı konuklar için bir resepsiyon verdi. Heyet ayrıca 22 Kasım 1938 Salı gününde 15:30-17:30 saatleri arasında yeni Cumhurbaşkanı'nın resepsiyonuna katılmış ve Alman heyeti ondan sonra aynı akşam yataklı trenle İstanbul'a dönüp ve orada yine Tokatlıyan Oteli'nde kalmıştır. 23 Kasım 1938 Çarşamba akşamı Almanya'ya dönüş için Sirkeci'den hareket eden heyet 26 Kasım 1938 Cumartesi sabahı Berlin Anhalter Bahnhof'a varmıştır.[54]

4.4. Almanya Dönüş Yolculuğu ve Siyasi Karışıklıklar

Döndükten sonra Baron von Neurath Bulgar basınının suçlamalarıyla karşılaştı ve bu da küçük çaplı bir diplomatik tepkiye ve krize yol açtı. Reich Bakanı Neurath, Ankara'ya gidiş yolunda Sofya'da trende bir Bulgar gazeteciyi kabul etmiş ve bu gazeteciyle Alman-Bulgar ilişkileri hakkında

[53] **Ebedi Şefimiz Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'daki Cenaze Töreni Albümü**, Resim 755.

[54] PA AA, RZ 101-260981-040, **Aufzeichnung betreffend Reise der deutschen Delegation zu den Trauerfeierlichkeiten für Kemal Atatürk vom 30.11.1938** (30 Kasım 1938 tarihli, Alman heyetinin Kemal Atatürk için düzenlenen anma törenine yaptığı ziyarete ilişkin raporu).

birkaç dakika konuşmuştu. Bulgar basını, Baron von Neurath Sudetenland sorunuyla ilgili olarak, Yunanistan ve Bulgaristan arasında Selanik'te kısa süre önce imzalanan saldırmazlık anlaşmasını tehlikeye atabilecek, özellikle de Makedonya'daki azınlık sorununu yeniden gündeme getirebilecek ve Güneydoğu Balkanların bir bütün olarak barışçıllaştırılmasını sekteye uğratabilecek kesin ifadeler ve imalarda bulunduğunu yazdı. Bulgar basınında Baron von Neurath Bulgar gazetecilere Avrupa'daki tüm azınlık sorunlarının Sudentenland sorunu ve Alman çözümü örnek alınarak çözülebileceğini söylediği yer aldı.[55] Yunan hükümeti Neurath'ın olası açıklamaları konusunda ihtiyatlı bir tutum takınmış ve her düzeyde gerilimi düşürmüştü, ancak Berlin'deki Yunan delegesi, Reich Bakanlığı'nın konuyu çoktan rafa kaldırmasının ardından bir şikayet dilekçesi sunmuştu. Neurath bir notunda *'(...) azınlık sorunuyla ilgili iddia edilen açıklamayı yapmak doğal olarak aklıma gelmedi*'[56] demiştir. Neurath ayrıca 27 Aralık 1938 tarihli notunda, heyeti gidiş ve dönüş yolculuklarında vagonlarıyla birlikte aynı trene bağlı olan Fransız Donanma Bakanı Albert Sarraut'un da Bulgaristan'daki gerçek dışı iddiaları rapor ettiğini bildirdi.[57] Muhtemelen Bulgaristan'daki milliyetçi çevreler, bu tür haberleri Bulgar başbakanına karşı toprak sorununu yeniden açmak için kullandılar. Ancak ilerleyen süreçte Almanya'nın tutumu netleşiyor, çünkü notada Sudentenland sorununun Balkanlar'daki bölgesel azınlık sorunlarıyla karşılaştırılmasının kesinlikle kabul edilemez olduğu belirtiliyor. Ne de olsa Sudentenland, '(....) *sınırın hemen yakınında yaşayan, saf Alman ulusal duygularına sahip, Çekoslovakya'daki Sudetenland sakinlerinin tamamen Almandan oluşturan ve bu nedenle kaçınılmaz olarak Alman halkıyla organik bir ulusal bütün oluşturan üç buçuk milyonluk yoğun bir orijinal Alman nüfusu vakasıydı; öte yandan, Bulgar sınırlarından uzakta, Yunan topraklarında dağınık olarak yaşayan ve Yunan Makedonya nüfusunun ancak %5'ini oluşturan on*

[55] PA AA, RZ 101-260981-044, **Fortsetzung Pro Memoria Aufzeichung der Nachrichten in der bulgarischen Presse vom Dezember 1938** (Aralık 1938 tarihli Pro Memoria Bulgar basınında çıkan haberlerin kaydın devamı).

[56] PA AA,RZ 101-260981-051, **Notiz Freiherr von Neurath zur Causa Unterhaltung mit bulgarischem Journalisten in Sofia vom 27.12.1938** (Baron von Neurath'ın Sofya'da bir Bulgar gazeteciyle yaptığı görüşmeye ilişkin 27 Aralık 1938 tarihli notu).

[57] PA AA, RZ 101-260981-051/52, **Fortsetzung Notiz Freiherr von Neurath zur Causa Unterhaltung mit bulgarischem Journalisten in Sofia vom 27.12.1938** (Baron von Neurath'ın Sofya'da bir Bulgar gazeteciyle yaptığı görüşmeye ilişkin 27 Aralık 1938 tarihli notun devamı).

binlerce Slavca konuşan insan vakası.'[58] ve '*daha fazlası 1912/13 ile 1924 yılları arasındaki Balkan savaşlarından sonraki dönemde kaydedilen büyük göç akımlarından bu yana, Güney Makedonya'nın etnolojik yapısının kesinlikle Yunan damgasını taşıdığı bir gerçektir. Yunan nüfusun Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kaldığı 1922'den bu yana 800.000 Yunan Makedonya'ya yerleştirilmiştir. O zamana kadar orada bulunan Müslümanlar ise Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bu zorunlu nüfus mübadelesinin yanı sıra, Yunanistan ve Bulgaristan arasında 1919 yılında imzalanan gönüllü karşılıklı göç anlaşması uyarınca, Makedonya'dan Bulgaristan'a yaklaşık 30.000 Slavca konuşan veya Bulgarca düşünen kişi ve Bulgaristan'dan Yunanistan'a mallarını da yanlarında götüren binlerce Yunanlı geri göç etmiştir*.'[59] (...) '*Ancak Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı, yani Güneydoğu Avrupa'da ikinci bir koridor oluşturulması söz konusu olduğunda, böyle bir şey asla söz konusu olamaz.*'[60] Reich Bakanı Neurath, altı kırmızıyla çizilen birçok paragraftan anlaşılacağı üzere bu notu daha ayrıntılı bir şekilde ele aldı ve 19 Aralık 1938'de Yunan elçisinin talebine rağmen konunun rafa kaldırılabileceğine karar verdi.

[58] PA AA, RZ 101-260981-045, **Fortsetzung Pro Memoria Aufzeichung der Nachrichten in der bulgarischen Presse vom Dezember 1938** (Aralık 1938 tarihli Pro Memoria Bulgar basınında çıkan haberlerin kaydın devamı).

[59] **age.**

[60] PA-AA-RZ 101-260981-046, **Fortsetzung Pro Memoria Aufzeichung der Nachrichten in der bulgarischen Presse vom Dezember 1938** (Aralık 1938 tarihli Pro Memoria Bulgar basınında çıkan haberlerin kaydın devamı).

SONUÇ

Heyet üyeleri Baron von Neurath'a bir süre teşekkür mektubu gönderdiler. Üsteğmen Nils Bätge, Kiel'den gönderdiği 27 Kasım 1938 tarihli el yazısı mektubunda Reich Bakanı'na *'(...) Ekselanslarının liderliğindeki heyetin son derece dostane karşılanması (...)' ve '(...) unutulmaz izlenimlerle dolu bir gezi için teşekkür etti.'*[61] Albay Kettembeil 5 Aralık 1938'de Braunschweig'daki Alman Hava Kuvvetleri Grup Komutanlığı'ndan yazdığı mektupta öncelikle '*ateşli bademcik iltihabı'* nedeniyle ancak yazabildiği için özür diliyordu. Teşekkürlerini '(...) *Türk Cumhurbaşkanı'nın cenaze törenlerine sizin önderliğinizdeki Alman delegasyonuyla birlikte katılmak benim için bir ayrıcalıktı. Ekselansları ile birlikte gerçekleştirdiğimiz bu ilginç ve uyumlu yolculuk benim için daima hoş ve canlı bir anı olarak kalacaktır*'.[62] Sözleriyle dile getirdi. General Walter List'in teşekkür mektubu, List'in kendisinden sadece birkaç yaş küçük olmasına rağmen Reich Dışişleri Bakanı'nın babacan ve yoldaşça tavrına atıfta bulunmaktadır. Bunun dışında, yaban domuzu ve sakallı çengel boynuzlu dağ keçisi hakkında bilgi vererek avcılığın ortak bir tutku olduğunu ima eder.[63]

Bunun yanında el dosyasında bulunan pek çok belge seyahat masrafları, eksik makbuzlar, günlük harcırahlar ve bunların ödenmesiyle ilgilidir. Örneğin, harcırah hakkı olan 10 delegasyon üyesinin toplam masrafları 3.162,10 Reichsmark'a ulaşmış ve ortak harcamalar düşüldüğünde toplam 1.433,98 Reichsmark ödenmiştir.[64] '*Bu vesileyle Ankara'daki hesapları nihai olarak kapatılmış ve dosyaya konmuştur. Sadece tekrar edebilirim ki her an yeni işler için memnuniyetle hazırım*.'[65] Bu satırların yazarı Braunschweig'daki Hava Filo Komutanlığı'ndan Albay Kettembeil'dir.

---

[61] PA AA, RZ 101-260981-030, **handschriftliches Dankesschreiben von Nils Bätge an Freiherr von Neurath vom 27. 11. 1938** (Nils Bätge'den Freiherr von Neurath'a el yazısıyla yazılmış 27 Kasım 1938 tarihli teşekkür mektubu).

[62] PA AA, RZ 101-260981-035, **Dankesschreiben von Oberst Kettembeil an Reichsminister Freiherr von Neurath vom 5. 12. 1938** (Albay Kettembeil'den Reich Bakanı Freiherr von Neurath'a 5 Aralık 1938 tarihli teşekkür mektubu).

[63] PA AA, RZ 101-260981-053, **Schreiben von General List an den Reichsminister vom 02.12.1938** (General List'ten Reich Bakanı'na 2 Aralık 1938 tarihli mektubu).

[64] PA AA, RZ 101-260981-062, **Anlage der Auflistung der Tagegelder der Delegationsmitglieder Auswärtiges Amt vom 17.02.1939** (Heyet üyeleri için günlük harcırah listesine ek 17 Şubat 1939 tarihli Dışişleri Bakanlığı).

[65] PA AA, RZ 101-260981-066, **Schreiben Oberst Kettembeil an Legationssekretär von Kessel vom 21.02.1939** (Albay Kettembeil'den Elçilik Sekreteri von Kessel'e 21 Şubat 1939 tarihli mektubu).

Anlaşılan bir ülke liderini kaybetmenin yasını tutarken Alman yas heyeti, resmi işlevin dışında, 10 günlük Türkiye ziyaretini hoş bir değişiklik olarak değerlendirmiş gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

Atabay, Figen, "Atatürk Denizden Yapılan Cenaze Töreni", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 83, Ankara 2012, 17-38.

Bischoff, Norbert von, **Ankara. Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei (Ankara. Türkiye'deki Yeni Oluşumun Bir Yorumu)**, Adolf Holzhausens Nachfolger, Wien-Leipzig, 1935.

Bolat, Bengül / Nizamoğlu, Ahmet, "Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliğindeki faaliyetleri (1924-1934)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires**, VIII/II, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2019, s. 117-151.

Boran, Tunç, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,* S 47, Ankara, 2011, s. 487-520.

Çalık, Ramazan, "Atatürk'ün vefatı ve Alman basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVIII, S 54, Ankara, 2002, 875-902.

Deutsches Zeitungsportal, 29.11.2023 (Alman gazete portalı, 29.11.2023 alıntı), https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/search/newspaper?query=Atat%C3%BCrk&fromDay=11&fromMonth=11&fromYear=1938&toDay=11&toMonth=11&toYear=1938.

Fuhrmann, Malte, 'İstanbul, Almanlar ve 19´uncu Yüzyıl Keşişen Yollar', **Memlemketimiz Dersaadet – 1850`den İtibaren Boğaziçi`ndeki Alman İzleri**, Pagma, Nürnberg, 2014, s. 23-37.

Ihrig, Stefan, **Atatürk in the Nazi Imagination**, Belknap Press of Harvard University Press, London, 2014.

Koçak, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939). İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, Türk Tarik Kurumun Kütüphanesi, Ankara, 1991.

Kubaseck, Christopher / Seufert, Günter (yayın.), **Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945** (Türkiye'de Sürgünde Alman Bilim İnsanları: Türkiye'ye Bilimsel Göç 1933-1945), Istanbuler Texte und Studien, Hrsg. Orient-Institut Istanbul, C 12, Ergon, Würzburg, 2008.

Mangold-Will, Sabine**, Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933 (Sınırlandırılmış Dostluk. Almanya ve Türkiye 1918-1933)**, Wallstein, Göttingen, 2013.

Metger, Jörg / Goltz, Gabriel, **Von Konstantinopel nach Ankara – Ein Lesebuch zur Geschichte der deutschen Botschaft in der Türkei** (Konstantinopolis'ten Ankara'ya – Türkiye'deki Alman Büyükelçiliğinin Tarihi Üzerine Bir Okuma), Ankara, 2006, s. 157-158.

Weick, Curd-Torsten, **Die schwierige Balance. Kontinuitäten und Brüche deutscher Türkeipolitik,** Band 5 Von Konfrontation und Kooperation im Vorderen Orient (Zorlu Denge. Almanya'nın Türkiye Politikasında Süreklilikler ve Kırılmalar), Lit 2001, Hamburg, 2001.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (PA AA) (Berlin Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi)

PA AA, RAV 128-974, Bericht J. Nr. B 189. **Besichtigung des Botschaftsgrundstücks in Angora durch Mustafa Kemal Pascha vom 10.02.1925** (Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Şubat 1925 Tarihinde Angora'daki Elçilik Mülkünün Teftişi)

PA AA, RZ 101-260981-004, **Telegramm Nr. 228 vom 14.11.1938 von der Botschaft Ankara gez. Keller** (Ankara Büyükelçiliği'nden 14.11 tarihli ve Keller tarafından imzalı 228 sayılı telgraf).

PAAA, RZ 101-260981-006, **Depesche an Botschaften vom Präsidenten des Geheimen Kabinettsrates vom 14.11.1938** (Özel Kabine Konseyi Başkanı'nın Büyükelçiliklere gönderdiği 14 Kasım 1938 tarihli yazı).

PA AA, RZ 101-260981-011, **Notiz (Depesche) des Gesandten von Kotze an den 1. Botschaftssekretär Herr Evcen vom 16.11.1938** (Elçi von Kotze'den 1. elçilik sekreteri Bay Evcen'e 16 Kasım 1938 tarihli not (gönderi)).

PA AA, RZ 101-260981-017, **Liste der ausländischen Delegationen** (Yabancı delegasyonların listesi).

PA AA, RZ 101-260981-018, **Fortsetzung der Liste der ausländischen Delegationen** (Yabancı delegasyonların listesinin devamı).

PA AA, RZ 101-260981-022, **Offizielles Programm** (Resmi program).

PA AA, RZ 101-260981-030, **handschriftliches Dankesschreiben von Nils Bätge an Freiherr von Neurath vom 27. 11. 1938** (Nils Bätge'den Freiherr von Neurath'a el yazısıyla yazılmış 27 Kasım 1938 tarihli teşekkür mektubu).

PA AA, RZ 101-260981-035, **Dankesschreiben von Oberst Kettembeil an Reichsminister Freiherr von Neurath vom 5. 12. 1938** (Albay Kettembeil'den Reich Bakanı Freiherr von Neurath'a 5 Aralık 1938 tarihli teşekkür mektubu).

PA AA, RZ 101-260981-037, **Aufzeichnung betreffend der Reise der deutschen Delegation zu den Trauerfeierlichkeiten für Kemal Atatürk** (Alman heyetinin Kemal Atatürk için düzenlenen anma törenine yaptığı ziyaretin kaydı).

PA AA, RZ 101-260981-040, **Aufzeichnung betreffend Reise der deutschen Delegation zu den Trauerfeierlichkeiten für Kemal Atatürk vom 30.11.1938** (30 Kasım 1938 tarihli, Alman heyetinin Kemal Atatürk için düzenlenen anma törenine yaptığı ziyarete ilişkin raporu).

PA AA, RZ 101-260981-044, **Pro Memoria Aufzeichung der Nachrichten in der bulgarischen Presse vom Dezember 1938** (Aralık 1938 tarihli Pro Memoria Bulgar basınında çıkan haberlerin kaydı).

PA AA, RZ 101-260981-045, **Fortsetzung Pro Memoria Aufzeichung der Nachrichten in der bulgarischen Presse vom Dezember 1938** (Aralık 1938 tarihli Pro Memoria Bulgar basınında çıkan haberlerin kaydın devamı).

PA AA, RZ 101-260981-046, **Fortsetzung Pro Memoria Aufzeichung der Nachrichten in der bulgarischen Presse vom Dezember 1938** (Aralık 1938 tarihli Pro Memoria Bulgar basınında çıkan haberlerin kaydın devamı).

PA AA,RZ 101-260981-051, **Notiz Freiherr von Neurath zur Causa Unterhaltung mit bulgarischem Journalisten in Sofia vom 27.12.1938** (Baron von Neurath'ın Sofya'da bir Bulgar gazeteciyle yaptığı görüşmeye ilişkin 27 Aralık 1938 tarihli notu).

PA AA, RZ 101-260981-52, **Fortsetzung Notiz Freiherr von Neurath zur Causa Unterhaltung mit bulgarischem Journalisten in Sofia vom 27.12.1938** (Baron von Neurath'ın Sofya'da bir Bulgar gazeteciyle yaptığı görüşmeye ilişkin 27 Aralık 1938 tarihli notun devamı).

PA AA, RZ 101-260981-053, **Schreiben von General List an den Reichsminister vom 02.12.1938** (General List'ten Reich Bakanı'na 2 Aralık 1938 tarihli mektubu).

PA AA, RZ 101-260981-062, **Anlage der Auflistung der Tagegelder der Delegationsmitglieder Auswärtiges Amt vom 17.02.1939** (Heyet

üyeleri için günlük harcırah listesine ek 17 Şubat 1939 tarihli Dışişleri Bakanlığı).

PA AA, RZ 101-260981-066, **Schreiben Oberst Kettembeil an Legationssekretär von Kessel vom 21.02.1939** (Albay Kettembeil'den Elçilik Sekreteri von Kessel'e 21 Şubat 1939 tarihli mektubu).

CUMHURİYET DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARININ İSTİHDAM MESELESİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ (1923-1933)

Duygu YILMAZ*

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan Sanayi Devrimi ile devletler, toplumsal refahı sağlamak üzere birtakım prensipler benimsemişlerdir. Sosyal Politika olarak anılan bu prensipler sağlık, barınma, sosyal güvenlik, istihdam ve sosyal hizmetler gibi alanlara yöneliktir. 19. yüzyıldan bugüne, toplumsal dengeyi bozabilecek ekonomik ve sosyal riskleri ortadan kaldırmak üzere yürütülen çalışmalar, ulusal ekonomiye ritim kattığı gibi işgücü piyasasını da ulusal menfaatler doğrultusunda düzenlemiştir. Türkiye'de ise Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren yürütülen istihdam politikaları, işsizliğin neden olduğu sosyal dengesizliğe çözüm üretmeyi amaçlamış, çalışma hayatına dahil edilen işçiler ekonomik kalkınma sürecini hızlandırmıştır.

İstihdam politikalarının iki önemli bileşeni işsizliğe çözüm üretme ve işgücü piyasasını düzenleme, Millî Mücadele'yle inşa edilen ulus-devlet modelinin ekonomik boyutunu güçlendirmiştir. 1923-1929 yılları arasında nüfusunun neredeyse üçte ikisini tarım kesiminde istihdam eden Türkiye, planlı kalkınma dönemine geçildiği 1930'lu yıllarda sanayi sektöründe işçi istihdam sayısını artırmıştır. Bu dönemde istihdam politikaları, nitelikli işgücü yetiştirmek üzere mesleki eğitimini de kapsamış böylelikle Türkiye'nin sosyal politikaları olgunlaşmıştır.

Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi sosyal politikalarının önemli ayaklarından olan istihdam meselesi ele alınmıştır. Ayrıca yabancı işçi istihdamı, nitelikli işçi yetiştirme, iş bulma hizmetlerinin teşkilatlanması örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma tarihsel yöntem çerçevesinde gerçekleştirilmiş, veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. İnceleme neticesinde, 1923 yılından itibaren yürütülen sosyal politikaların Türkiye üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Sosyal Güvenlik, İstihdam, İşgücü, İşçi Eğitimi

---

* Dr. ,Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, dylmaz090@gmail.com

EVALUATION OF THE SOCIAL POLICIES OF THE REPUBLICAN ERA ON THE ISSUE OF EMPLOYMENT (1923-1933)

Abstract

With the Industrial Revolution in the second half of the 19th century, states adopted some principles to ensure social welfare. These principles, known as Social Policy, address areas such as health, housing, social security, employment and social services. Since the 19th century, the works carried out to eliminate the economic and social risks that may disrupt the social balance have not only added rhythm to the national economy, but also regulated the labor market in line with national interests. In Turkey, the employment policies carried out since the Republican Period aimed to find a solution to the social imbalance caused by unemployment and accelerated the economic development process with the workers included in the working life.

Two important components of employment policies, finding solutions to unemployment and regulating the labor market, strengthened the economic dimension of the nation-state model built with the National Struggle. Turkey, which employed almost two-thirds of its population in the agricultural sector between 1923-1929, increased the number of workers employed in the industrial sector in the 1930s, when the planned development period was started. In this period, employment policies included vocational training to train qualified workforce, thus Turkey's social policies matured.

In this study, the issue of employment, which is one of the important pillars of the social policies of the Republican Period, is discussed. In addition, the employment of foreign workers, the training of qualified workers and the organization of employment services were evaluated through examples. The research was carried out within the framework of the historical method, and the data were obtained through document analysis. As a result of the examination, the social and economic effects of the social policies carried out since 1923 on Turkey were revealed.

Keywords: Social Policy, Social Security, Employment, Labor, Worker Train

GİRİŞ

İnsanlığın günümüz seviyesine ulaşmasında önemli dönüm noktaları bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1768'de James Watt tarafından buhar makinasının bulunması ile başlayan Sanayi Devrimi'dir. Bu dönüm noktası emek yerine makineli üretimin yoğunlaşması gibi yapısal birçok değişikliği beraberinde getirmiş bununla birlikte büyük ölçekli işyeri sayısının artması istihdamda artışa neden olmuştur. Batı Avrupa'nın özellikle de İngiltere'nin sanayileşen kentlerine akan nüfus, sanayi sektörünün işgücü ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmış bu durum sonucunda kitleler halinde göçler gerçekleşmiştir. Emeğin yerine geçen yoğun makineli üretimin nitelikli işçi yerine vasıfsız işçileri tercih etmesi göçmen, kadın ve çocukların ucuz sanayi işçisi olarak üretime dahil edilmesine neden olmuştur.[1] Sanayi Devrimi'nin dönüştürdüğü dünyanın toplumsal ve ekonomik yeni düzeninde; kentlere göç eden kitleler işsizlik problemi ile karşı karşıya kalmış buna bir de düşük ücret ve zor çalışma şartları eklenince uluslar bugün tanım sınırları tam olarak çizilemeyen sosyal politikalar oluşturmuşlardır.[2]

Sosyal politika kavramı ilk kez Prof. Dr. Wilhelm Heinrich Riehl[3] tarafından kullanılmış, kavram sanayileşmenin beraberinde getirdiği işsizlik, ücret dağılımında adaletsizlik ve ağır çalışma şartları ile tanımlanmıştır. Ancak yapılan tanımlarda sosyal politikanın odak noktasında daha çok ücretli istihdamın yer aldığı görülmüştür. Sosyal politikanın temel hedefi ise yoksulluğun önlenmesi, çalışanlara eğitim ve sağlık hakkının tanınması, gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi ve işsizliğin azaltılması veya ortadan kaldırılmasıdır.[4] Sanayi Devrimi'nin neden olduğu çelişkiler ve işçi sınıfının sosyal ve ekonomik hak arayışları karşısında birtakım önlemler

---

[1] Nuri Erkin Başer, **I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmelerin Rolü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, s.164.

[2] A. Serdar Bozkır, "Sosyal Politika Kavramı", **Sosyal Politika**, Ed. Aysen Tokol-Yusuf Alper, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s.1.

[3] Wilhelm Heinrich Reiehl tarafından ilk kez kullanılan sosyal politika kavramı, 1873 yılında Almanya'da kurulan Sosyal Politika Derneği ile bilimsel bir içerik kazanmıştır. Türkiye'de bu kavramı kullanan ilk isimlerden biri Ziya Gökalp'tir Gökalp, 1917 yılında yayımlanan İktisadiyat dergisinde bu kavramı kullanmış, 1933-1934 yılları arasında gerçekleşen Üniversite Reformu ile Türkiye'ye gelerek çalışmalarda bulunan Prof. Dr. Gerhard Kessler ise kavramının yaygınlaşıp resmileşmesinde etkili olmuştur. Orhan Tuna-Nevzat Yalçıntaş, **Sosyal Siyaset**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1999, s.21; Ömer Ceylan, "Türkiye'de Sosyal Siyasetin Oluşumunda Gerhard Kessler", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S 57, 2009, s.580.

[4] Meryem Koray, "Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak", **Çalışma ve Toplum**, C 4, S 15, s.35.

almaya yönelen devletlerin önemli araçlarından birisi olan sosyal politikalar, toplumsal refahı sağlamanın etkili yollarından birisi sayılmıştır.[5]

Türkiye'de sosyal politikaların tam anlamıyla gelişmesi 1933 yılında başlayan Üniversite Reformu dönemine rastlamıştır. Yurtdışından gelen ve İstanbul Üniversitesi'nde çalışmalar yürüten bilim insanları ile ülkedeki sosyal politikaların tanımı ve kapsamı genişlemiştir. Ancak bu gelişme önceki dönemlerde Türkiye'de sosyal politika uygulamalarının olmadığı anlamına gelmemelidir. Millî Mücadele'nin henüz devam ettiği 1921 yılında Zonguldak Kömür Havzası'ndaki işçi ve işverenler arasında doğan iş uyuşmazlıkları, 10 Eylül 1921 tarihli *Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun*'un hazırlanmasına zemin hazırlamış aynı tarihlerde bir iş kanununun hazırlanması ve yürürlüğe girmesi meclis gündemine gelmiştir. Hazırlanan kanun tasarısı yürürlüğe girememiş olsa da bu gelişme, Cumhuriyet Dönemi sosyal politikalarının geliştirilmesi için model olmuştur.[6]

Doğrudan insan emeğine odaklanan istihdam politikalarının şekillenmesinde, 20. yüzyılda dünya düzenini sosyal ve ekonomik yönden etkileyen savaş ve göç gibi gelişmeler temel etmenlerdir. Bu durum işgücü piyasasını derinden etkilemiş, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de istihdam politikaları, milli menfaatler çerçevesinde ele alınıp geliştirilmeye başlanmıştır. 1920'lerin başından itibaren Türkiye'nin istihdam politikalarının gelişmesi sanayileşmeyle mümkün hale gelmiş, Osmanlı Devleti'nden farklı olarak Cumhuriyet Dönemi'nde meselenin odak noktaları, mevcut Türk işgücüne istihdamda öncelik tanınması, işgücünün mesleki ve teknik açıdan geliştirilmesi ve istihdam politikalarına aracı kurumların oluşturulmasıdır.

Cumhuriyet Dönemi İstihdam Politikaları Hakkında Bir Değerlendirme

Türkiye'nin istihdam politikaları, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamada incelenmektedir. Osmanlı Dönemi'nde kurumsal açıdan

---

[5] Richard M. Tittmuss, **Social Policy**, Edited by Brian Abel Smith and Kay Titmuss, Open University Set Book, 1990, s.23; H. Sami Güven, Sosyal Politikanın Temelleri, Bursa 1997, s.68; Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2004, s.590.

[6] Orhan Tuna, **Sosyal Siyaset**, Fakülte Matbaası, İstanbul, 1966, s.1-2; 151 sayılı Kanunun 13. maddesinde, maden ocaklarındaki işçilerine gece ders vermek üzere bir mektebin açılmasının zorunlu tutulması istihdam ve nitelikli işgücü ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. **Kanunlar Dergisi**, C 1, s.177.

sosyal politika düzeni ve düzen içerişindeki gelişmeler, daha çok tarım ve hizmet sektörlerine yönelik gelişmiştir. Bu dönemde yürütülen istihdam politikaları, ülkede yaşayan tüm vatandaşlar üzerinde aynı derecede uygulanabilir olmuş fakat sektörler Türkler ve azınlıkların uğraş alanı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Buna göre Türkler daha çok tarımda azınlıklar ise sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. Yabancı sermayenin ülke ekonomisi üzerinde kurduğu bu baskı sonucu istihdam alanları Türkler lehine daralmıştır.[7] 1881'de Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması devletin istihdama yönelik politikalar oluşturmasına ve sanayiyi güçlendirme çabalarına engel olmuştur.[8]

Osmanlı Devleti'nin 1915 yılına ait istihdam verileri, ülkede 264 fabrikadan 242'sinin özel sektöre ve 22 fabrikanın da kamuya ait olarak üretim yaptığını göstermiştir. İster özel ister kamu sektörü olsun gıda, tekstil, savunma, dericilik, metal sanayi ve enerji gibi alanlar en çok üretim gerçekleştirilen sahalar olarak istatistiklere yansımıştır. 1915 istatistiklerindeki rakamlar, tüm sektörlerdeki toplam istihdam sayısının 14.060 olduğuna işaret etmektedir.[9] Üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nokta, nitelikli işçi yetiştirmek üzere fabrikalarda çalıştırılacak işçiler için sanayi mekteplerinin açılmış olmasıdır.[10] Ancak ülkede işler halde bulunan fabrikaların yönetici kadrosunun genel olarak yabancılardan oluşması, bununla birlikte fabrikaların ihtiyaç duyduğu teknik elemanların yurtdışından getirilen uzmanlardan oluşması, dokuma sektörü başta olmak üzere nitelikli personele ihtiyaç duymayan alanlarda Türk işçilerin düşük ücretle çalışma hayatının içinde bulunmasına neden olmuştur. Bu durum istihdam politikalarının milli bir karakter kazanamamış olduğunu göstermektedir.[11]

Giderek artan yabancı sermayenin etkisiyle ekonomik bağımsızlığın zedelendiği Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında üzerinde durulması gereken bir diğer konu işsizliktir. Kadın ve erkek tüm nüfusun sayıldığı dolayısıyla

---

[7] Yakup Kepenek vd, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.9.

[8] Erdem Bağcı, **Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve İstihdam Politikaları**, Der Yayınları, İstanbul, 2020, s.84.

[9] Kepenek vd, **age.**, s.19.

[10] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri" **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ed. Osman Okyar-Halil İnalcık, Ankara, 1980, s.290.

[11] Mustafa Kurt vd,"19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 40, 2016, s.257.

da işsizliğe dair rakamların tam olarak tespit edildiğini söylemek mümkün değildir. Ancak süreç içerisinde bazı resmi kayıtlar, işsizliğin boyutunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunlardan birisi 1885 yılında kurulması planlanan *İşsizlik Mektebi*'ne ilişkin resmi bir belgedir. Belgede özellikle İstanbul'da binlerce gencin işsiz olduğuna vurgu yapılmıştır. Mektebin kurulmasıyla ilk dört yılda, 400 öğrencinin okuldan mezun edileceği böylece ekonomik kalkınmanın nitelikli elemanlarla hızlanacağı bildirilmiştir. Ancak gençleri çeşitli meslek alanlarında yetiştirerek istihdam edilmesine katkı sağlayacağı dolayısıyla işsizliğe çare olacağı düşünülen bu girişim sonuçsuz kalmıştır.[12] Savaşlarla işsizlik meselesinin çözümü daha da zorlaşmış, cepheden dönen askerlerin istihdam edilememesi işsizliğin etkilerini sosyal alanlara yaymıştır. İşsiz kalan gençlerin ahlaki açıdan uğradığı çöküntü başta altyapı çalışmaları olmak üzere devlete, çeşitli istihdam alanları açmak üzere harekete geçmesi gerektiğini hatırlatmıştır.[13]

Osmanlı Devleti'nin son döneminde istihdam politikalarının gayrimüslim ve azınlıklar lehine yürütülmesi Türklerin işsiz kalmalarına neden olduğu gibi milli iktisat projelerinin de hayata geçirilmesine engel olmuştur. İttihat ve Terakki'nin I. Dünya Savaşı yıllarında kapitülasyonları kaldırma yönündeki girişimleri, yabancı sermayeli şirketlerin istihdam politikalarını Türkleri de kapsayacak şekilde yürütmeleri için önemli bir uyarı sayılmıştır. Ancak kapitülasyonlar kaldırılamadığı gibi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yabancı şirketler İtilaflar ile işbirliği halinde Osmanlı Hükümeti ile yaptıkları sözleşmelerdeki imtiyazları kendi lehlerine genişletmişlerdir. Böylelikle şirketlerinde Türk işçi ve memurlar yerine yabancı ve gayrimüslim istihdamına devam etmişlerdir.[14]

Millî Mücadele'nin başlamasından hemen önce yaşanan işgal dönemi Türklerin işsizlikle mücadele etmesine bunun aksine gayrimüslim ve azınlık nüfusun ise işgücü piyasasına tam anlamıyla nüfuz ederek zenginleşmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla söz konusu dönemde, bir taraftan Millî Mücadele'nin askeri aşamasına hazırlık yapılırken diğer taraftan yabancı sermaye ile işleyen şirketlerdeki gayrimüslim işçilerin tasfiyesine yönelik politikalar geliştirilmiştir. Bu politikaların geliştirilmesinin bir diğer gerekçesi yabancı sermayeli şirketlerde çalışan yabancı işçilerin Millî

---

[12] Levent Şahin vd, "On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikalarının Gelişimi" **Çalışma ve Toplum**, C 2, S 45, 2015, s.116; **BOA**, Y..PRK.MF.., 1.38, 02.07.1302.

[13] Şahin vd, agm., s.118.

[14] Asaf Özkan, "Yabancı Sermayeli Şirketlerden Yabancı Gayrimüslimlerin Tasfiyesinin Nedenleri" **Belleten**, C 37, S 308, s.310.

Mücadele'ye katılmamalarıdır. Ancak Türk uzmanların bulunmadığı iş sahalarında yabancıların istihdam edilmesine bir süre daha devam edilmiş, istihdam edilecek yabancı uzmanlara ilişkin bilgilerin önceden Nafia Vekaleti'ne bildirilmesi ve Vekaletin onayından geçtikten sonra işe kabul edilmeleri Hükümetin hem iktisadi gerekçelerle hem de güvenlik nedeniyle başvurduğu resmi yollardan sayılmıştır.[15]

1923-1933 Yılları Arasında Türk İşçilerin İstihdamının Artırılmasına Yönelik Gelişmeler

Millî Mücadele'nin sürdüğü yıllarda ülke ekonomisi zayıflamış, savaşlar ve yaşanan göçler önemli derecede işgücü kaybına neden olmuştur. Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Türkiye'de yürütülen istihdam politikaları iktisadi bağımsızlığın sağlanması ve Türklerin işsizlik ve yoksullukla mücadelelerine son vermek üzerine şekillenmiştir. Milli menfaatlere hizmet edecek istihdam politikalarının oluşturulması için ilk adım, 17 Şubat- 4 Mart 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde atılmıştır. Kongre'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa; "*Bugün mevcut fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır."* şeklinde ifade ettiği sözleriyle Türk işçilerin istihdamının sanayinin gelişmesinde büyük önem taşıdığına vurgu yapmaktadır.[16] Kongrede, yürürlükte olan Teşvik-i Sanayi Kanunu gereği, yeni açılacak iş sahalarının ve pozisyonlarının Türk işçilere verilmesi gereğinin altı önemle çizilmiştir.[17] İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde hazır bulunan İstanbul Umum Amele Birliği, kongreye 34 maddelik bir bildiri sunmuş, bildiri Türk işçi istihdamına yönelik *İşler Türklere* parolasıyla oluşturulmuştur.[18]Gelişen bu durum, Cumhuriyet Dönemi istihdam politikalarının Türk vatandaşlara menfaat sağlayacak dolayısıyla milli bir karakter kazanacak görünümde olduğunu gözler önüne sermektedir.

1923 yılının başlarından itibaren Türkiye ekonomisini üzerinde söz hakkı olan kurumların resmi yazılarında, istihdam politikalarının Türk işçiler lehine yürütülmesi yönündeki kararlara rastlanmaktadır. Bunlardan birisi

---

[15] Özkan, agm., s.306, 323.

[16] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C 2, Atatürk Araştırma Merkezi Divan Yayınları, Ankara, 2006, s.116.

[17] A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, s.361.

[18] Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.68.

Nafia Vekaleti'nin 4 Şubat 1923 tarihli resmi yazısıdır. Yazıda Türkçe bilmeyen çalışanların hükümet tarafından tasfiye edileceği bildirilmiş bu sayede Türklerin istihdamının yaygınlaşması amaçlanmıştır. Başta İstanbul olmak üzere birçok şirketin yazışmaları kontrol edilerek alınan kararlara uymayan çalışanlar tasfiye edilmiştir. Alınan bu kararın işsizlikle de ilgisi bulunmakta olup iş arayan Türklerin tasfiye edilen yabancı çalışanlar yerine işe alınmaları bu görüşü desteklemektedir. İstihdam edilen Türk işçilere ayrıca çeşitli kurslar verilmek suretiyle bilgi ve donanımı artırılmıştır.[19]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) yabancı şirketler için işçi istihdamı konusunda yayımladığı 10 Nisan 1923 tarihli bir kararnamede, milli sınırlar içerisinde kalan yabancı şirket temsilcileri ile görüşüleceği bildirilmiştir. Alınan karar doğrultusunda Maliye, Nafia ve İktisat Vekaletleri ile şirket temsilcileri arasında görüşmeler yapılmış, yabancı şirket sahipleri; tarifelere zam yapılması, Millî Mücadele Dönemi'nde uğradıkları zararların karşılanması ve imtiyaz sürelerinin uzatılması yönünde taleplerde bulunmuşlardır. Türkiye'nin talebi ise şirketlerdeki Türk işçi istihdamının artırılması yönünde olmuştur. Bu yönde yayımlanan 3 Temmuz 1923 tarihli kararnamede, uzmanlık gerektiren iş sahaları hariç olmak üzere Aydın Demiryolları Şirketi'ne Türk işçilerin istihdam edilmesi şartı öne sürülmüştür.[20] Yabancı şirket sahipleri ile Türk hükümet temsilcileri arasında yapılan görüşmelerden bazıları olumlu sonuçlanmış, Dersaadet Tramvay Şirketi, Dersaadet Elektrik Şirketi ve Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi, Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi, Fenerler İdaresi, Dersaadet Telefon Şirketi[21] işyerlerine Türk işçi istihdam etmeyi kabul ederek sözleşmelerini uzatmışlardır.[22]

Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan Türk işçilerin istihdamın artırılması dolayısıyla da milli bir ekonomi yaratılması yönündeki kararları içeren önergeler de bulunmaktadır. 1925 yılında İstanbul Milletvekili Ali Rıza Bey'in meclise sunarak İstanbul Tramvay Şirketi'nde çalışan işçilerin sayılması talebi bunlardan birisidir. Ali Rıza Bey'e cevap olarak verilen

---

[19] Özkan, agm., s.295.

[20] **BCA**, 30.18.1.1/ 7.24.1, 3 Temmuz 1923.

[21] Özkan, agm., s.299.

[22] Sözleşmelerde genel olarak zam meselesi, çevreye zarar vermemek üzere alınacak önlemler, şirket karlarını gösterir belgelerin ibrazı ve gelecek dönem planlarına yer verilmiş, TBMM Hükümeti adına Nafiz Vekili Feyzi Bey ile yukarıda adı geçen şirketlerin tam yetkilileri arasında imzalanmıştır. **BCA**, 30.18.1.1/ 7.20.13, 14 Haziran 1923; **BCA**, 30.18.1.1/ 7.20.14, 14 Haziran 1923; **BCA**, 30.18.1.1/ 7.22.7, 28 Haziran 1923.

resmi yazıda söz konusu şirkette yapılan istatistik sonuçları yer almıştır. Buna göre İstanbul Tramvay Şirketi'nde çalışan toplam 1.772 işçinin 1.523'ünün Türk, 156'sının gayrimüslim Türk ve 43'ünün de yabancı olduğu belirtilmiştir.[23] Bu durum Türk işçi istihdamının arttığını göstermesi bakımından önemlidir.

21 Mart 1926 tarihinde uygulamaya giren bir kararnamede; sanayinin gelişmesi ve yeni sanayi dallarının kurularak faaliyete geçirilmesi sebebiyle yabancı işçi istihdamının arttığı buna karşılık sınırlı sayıda bulunan Türk işçilerin ikinci planda kalarak çoğu zaman işsizlikle mücadele ettiğine değinilmiştir. Bu meselenin sadece Türk veya yabancı işçi istihdamına yönelik bir mesele olmadığı aynı zamanda yerli sermayenin güçlendirilmesiyle inşaat sektöründeki faaliyetler ve bununla bağlantılı olarak hükümet merkezinin inşası ve imarı ile yakından ilgisi bulunduğu vurgulanmıştır. Alınan karar gereği Türk usta ve işçilerin hukuksal menfaatlerini korumak üzere Dahiliye, Ticaret, Nafia, Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekaletleri ile Evkaf Müdiriyyet-i Umumiyesinden tayin edilecek memurlardan bir komisyon oluşturulması önerilmiştir. Komisyonun gerekirse Türk müteahhitlerle temasa geçmesi, yabancı işçi istihdamının giderek artan durumuna müdahale etmek üzere araştırma ve incelemeler yapması önerilmiştir.[24]

İnşaat işlerinde yabancı müteahhitler yerine Türk işçilerin çalıştırılması zorunluluğuna dair bir diğer önerge, Isparta Mebusu İbrahim Demiralay tarafından meclise sunulmuştur. 5 Haziran 1926 tarihinde meclise sunulan önergede İbrahim Bey, özellikle Ankara'daki inşaat işleri için yabancı müteahhitlerin istihdam edildiğini belirtmiştir. Bu durumun Türk usta ve işçilerin işsizlikten dolayı sefalet çekmelerine yol açtığının altını çizen İbrahim Bey, gerek belediyeler gerekse diğer resmi daireler tarafından istihdam edilen yabancı müteahhitler yerine Türk işçilerin işe alınmasını önermiştir.[25] Dahiliye Vekaleti'nin önergeye verdiği cevapta; fabrikalarda çalışan yabancı uzmanların işini yapabilecek kabiliyette Türk işçinin henüz bulunmadığı dolayısıyla nitelikli Türk işgücü yetişene kadar yabancı işçi istihdamına devam edileceği belirtilmiştir.[26] Yabancı işçilerin kalifiye Türk işgücü yetişene kadar çalışmalarına izin verilmesinin örneklerinden birisi

[23] **BCA**, 30.10.0.0/ 154.87.5/12 Şubat 1925.

[24] **BCA**, 30. 18.1.1/ 18.21.6/21 Mart 1926.

[25] **BCA**, 30.10.0.0/8.46.8/24 Temmuz 1926; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 26, Birleşim:114, 5 Temmuz 1926, s.82.

[26] **BCA**, 30.10.0.0/8.46.4/24 Temmuz 1926

İtalya ve İngiltere elçilikleri aracılığıyla Türkiye'ye gönderilen ve Ankara Belediyesi tarafından istihdam edilen Arnavut işçilerin kaldırım işlerinde çalıştırılmasıdır.[27] Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nde istihdam politikaları yürütülürken nitelikli işgücü meselesinin göz ardı edilmediğini göstermektedir.

Yeni açılacak çalışma alanlarında öncelikli olarak Türk vatandaşların istihdam edilmesi, 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen 1055 sayılı *Sanayi-i Teşvik Kanunu*'nda da açıkça görülmektedir. Kanun ile sanayi alanında yapılacak yatırımlarda istihdamın öncelikle ülke içinden sağlanmasına karar verilmiştir. Kanunun 28. maddesinde; *sınai müesseselerin yalnız müdür ve muhasebecileri ecnebi olabilir. Bundan maada bilumum memurin ve müstahdemin ve amelenin Türk olması meşruttur. Ancak müessesenin işlemesine muktazi olup dahilde bulunamayan mütehassıs memur ve ameleler aid oldukları vekaletin müsaadesi ve yerlerine Türk yetiştirilmesi şartı ile mahdud mikdar ve müddetlerce ecneb olarak istihdam olunabilirler.* Alınan bu karar ülke içerisinde baş gösteren işsizlik meselesine çözüm üretmesi bakımından önemlidir.[28]

Milli menfaatlerin korunması ve milli sanayinin geliştirilmesi doğrultusunda yabancı işçi yerine Türk işçilerin istihdam edilmesi kararının hayata geçirilmesi yönünde ilk uygulamalardan birisi İstanbul Rıhtım Dok ve Antrepo TAŞ antrepolarında çalışan özellikle yabancı uzman ve işçiler yerine Türk işçilerin istihdam edilmesidir. Yapılan incelemelerde, söz konusu şirketlerde 21 yabancı uzmanın çalıştırıldığı tespit edilmiştir.[29] Yabancı işçi yerine Türk işçilerin istihdam edilmesine yönelik gelişmelerden bir diğeri Üsküdar Kadıköy Su Şirketi'nde yaşanmış, Muhasebeci Mösyö Velatini yerine bir Türk muhasebecinin atanması uygun görülmüştür. Bir diğer gelişme, 1928'de İzmir Elektrik Şirketi inşaatında çalışan Türk işçilerin işten çıkarıldığı iddialarının Şirket tarafından reddedilmesi üzerine yaşanmıştır. Şirket, savunmasında kalifiye Türk işçilerin yetiştirilmesiyle uzmanlık gerektiren işlerde çalıştırılan yabancıların işine son vereceğini bildirilmiştir. Özellikle vurgulanan husus ise iş kazalarının bu sayede önleneceğidir.[30] Nitelikli eleman eksikliğinden dolayı yabancı işçi ve uzmanların çalıştırıldığı bir diğer alan yol ve köprü inşaatlarıdır. Nafia

[27] **BCA**, 30.18.1.1/19.43.9, 21 Temmuz 1926.

[28] **Kanunlar Dergisi**, C 5, s.272; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 32, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, s.618.

[29] **BCA,** 230.0.0.0/82.75.10, 30 Aralık 1927.

[30] **BCA**, 230.0.0.0/117.9.7, 3 Mart 1928.

Vekaletinin 12 Şubat 1930 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne verdiği teklifte Türk mühendislerinin ihtiyacı karşılamaktan henüz uzak olduğu dolayısıyla en düşük 300 lira ücret verilmek üzere yol ve köprü işlerinde yabancı mühendislerin çalıştırılması gerekliliği belirtilmiş, yapılan teklif İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.[31]

1929'da meydana gelen Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye ekonomisi üzerinde derin izler bırakmıştır. Madencilik, sigortacılık, bankacılık, altyapı hizmetleri, demiryolları gibi bazı iş sahalarında yabancıların istihdam edilmesi dolayısıyla Türk işçilerin işsizlikle mücadele eder hale gelmesi Krizin etkisini artmıştır. 1920'lerin sonlarında tespit edilen işsizlik oranı %3 iken 1931 ve 1932 yıllarında bu oranın %4,5'a yükseldiği görülmüştür.[32] Böyle bir ortamda ülke içerisinde meydana gelebilecek her türlü ekonomik krize karşı kendine özgü ekonomik politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. Değişen düzende ekonomik sistemin yeni adı Devletçilik olmuştur. Mevcut şartlar dikkate alınarak istihdam olanaklarının genişletilmesi bu düzenin bir parçası sayılmıştır. Dünya Ekonomik Krizi ile daralan istihdam olanakları karşısında işsizliğe çözüm bulunabilmesi adına çalışmalar başlamıştır. Gözden geçirilen çalışma hakkı meselesinde dönem hükümeti, mesleki bilgi ve becerilerinin artırılarak istihdam olanaklarının Türkler lehine genişlemesinin önemi üzerinde durmuştur. 4 Haziran 1932 tarihinde Dahiliye Vekaleti Şükrü Kaya tarafından TBMM'ye sunulan kanun tasarı ile bazı mesleklerin yalnızca Türk vatandaşlar tarafından yerine getirilmesi önerilmiş böylece işsizliğin önlenebileceği belirtilmiştir. Tasarı, 16 Haziran 1932 tarihinde ve 2007 sayılı *Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetlere Dair Kanun* adıyla yürürlüğe girmiştir. Kanun doğrultusunda Türklere tahsis edilen işler genel olarak büyük sermaye birikimine ihtiyaç duyulmayan bununla birlikte teknik bilgi ve uzmanlık gerektirmeyen tarım, küçük sanat ve ticaret ile beden gücüyle yapılan işlerden oluşmuştur.[33] Kanunun yürürlüğe girmesi ile çoğunluğu Yunan

[31] **BCA**, 30.18.1.2/8.7.20, 12 Şubat 1930.

[32] Cahit Talas, **İçtimai İktisat Dersleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1955, s.136.

[33] Bilsel Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, C 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988, s.245; **Kanunlar Dergisi**, C 11, s.537.

olmak üzere Macar ve Sovyet uyruklu işçiler Türkiye'den ayrılmışlardır.[34] İşçi istihdamında olduğu gibi fabrika, banka ve benzeri kurumlarda ilgili görevi icra edecek Türk memurlar bulunduğu halde yabancı memur istihdam edilmesi durumunda kurum hakkında tahkikat başlatılacağı alınan kararlar arasındadır.[35]

1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye iktisat Kongresi'nden itibaren alınan kararlar ve uygulamalar, yukarıdaki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, istihdam politikalarını Türk işçiler lehine değiştirmiştir. Bu değişimde öncelikli amaç, sanayileşme adımlarına milli karakter kazandırmak olup bununla beraber açılacak yeni iş sahalarında Türk işçi istihdamı ile işsizliğin önlenmesidir. Gerek dünya ekonomisinin değişen yüzü gerekse kendi ekonomik dinamikleri içerisinde Türkiye'nin istihdam meselesi, Cumhuriyet Dönemi hükümetleri programlarına da yansımıştır. 5 Ağustos 1942 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu, yeni dönem hükümet programını okurken Türk işçi istihdamı ve gelişen Türkiye ekonomisini şöyle ifade etmiştir: "*Dünkü Türk gençleri müstakil ve hür bir vatana malik olmak şuurlu ve mütecanis bir millete mensup olmak, memleketi müspet ilimlerle idare etmek ve vatanın hayat ve servet membalarını memleketin elinde görmek istiyorlardı. Bugün bütün bu idealler birer birer tahakkuk etti. Vaktiyle İzmir'in atlarla çekilen tenekeden tramvayları bile yabancı bir şirketin imtiyaz mevzuu sayılmıştı. Bugün vatanın dört bucağında muntazaman işleyen trenler, yer yer kurulan fabrikalar sadece Türk bilgisi tarafından yaratılmıştır."*[36]

İstihdam Politikaları ve Nitelikli İşçi Gücü İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren sanayileşme hamlelerinin beraberinde getirdiği nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç, hükümetleri bu doğrultuda reformlar hazırlamaya yöneltmiştir. Bu reformların başında mesleki ve teknik eğitim verecek okulların açılması gelmiş, beşerî sermayeye yapılan yatırımlar sayesinde ülke ekonomisi kalkındırılmak istenmiştir. Nitelikli işgücü kazanmak üzere atılan adımlar, Tanzimat Dönemi'ne kadar götürülebilir. Örneğin 1842 yılında Askeri Baytar

---

[34] 2007 sayılı Kanunun uygulamaya girmesiyle 6.000 Yunan Türkiye'den ayrılmıştır. 1935 yılında ise yaklaşık 15.000 Macar'ın Türkiye'den ayrıldığı özellikle Ereğli Kömür Havzası'nda yabancı işçi sayısının neredeyse kalmadığı azalan belirtilmektedir. Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.350; **Vakit,** "Hariçten Yabancı İşçi Çağrılamaz", 2 Aralık 1933.

[35] **Akşam**, "Müessesatta Türk Memur İstihdamı", 9 Ocak 1929.

[36] **Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C 1, Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s.366.

Mektebi, 1847 yılında Tarım Okulu, 1857 yılında Orman Mektebi, 1874'te Maden Mektebi'nin açılması Tanzimat Dönemi'ne ait gelişmelerdir. Yine aynı dönemde erkek ve kız öğrencilere ayrı olmak üzere sanayi mektepleri ve ıslahhaneler[37] açılmıştır. Meşrutiyet Dönemi'nde mesleki ve teknik eğitime verilen önem devam etmiş, özellikle II. Meşrutiyet'in başladığı dönemden itibaren devletin modernleşme çabalarının bir adımı da mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılması olmuştur.[38]

1908 yılında Mimar Kemalettin Bey tarafından kurulan *Osmanlı Mühendis ve Mimarlar Cemiyeti* tarafından nitelikli işgücü eksikliğinden dolayı ülke kaynaklarının yeterince değerlendirilemediği dolayısıyla sanayi girişimlerinin zayıf kaldığı dile getirilmiştir. Hazırlanan sanayi istatistikleri de gerekli bilgi ve donanıma sahip mühendis, memur ve işçi eksikliğinin Osmanlı ekonomisine olumsuz yansıdığını ortaya koymuştur.[39] 1909'da Polis Mektebi ile Maliye Memurları Mektebi, 1913 yılı itibariyle Ameli Ticaret Mektepleri, 1914'de Tiyatro Mektebi, Çırak Mektepleri, Darüleytamlar, 1915'te Şimendifer Memurları Mektebi ve Orman Ameliyat Mektebi mesleki ve teknik eğitim veren bazı kurumlardır.[40] Bu gelişmeler eğitim ile kalkınma ilişkisini ortaya koyması ve devletin yürüttüğü istihdam politikalarının nitelikli işgücü ayağını oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

1914 yılında Gelibolulu Azmi tarafından kaleme alınan *Fabrikacı ve İmalathane Memuru* adlı eserde; *"Milletlerin hayatının devamı, ancak kendi işlerini kendilerinin görmesiyle mümkün olduğu herkesin bildiği bir gerçektir. Vatana teknik bilimler girmedikçe, vatan evladından sanayi ve ticaret erbabı yetişmedikçe, Osmanlı fabrikalarının sayıları yeterince artmadıkça, sonsuza kadar yabancı uzmanlara ihtiyaç duyuldukça, ekonomik açıdan ilerlememizin asla mümkün olmadığına inananlardanım"* şeklinde ifadeler yer almıştır. Nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacın önemine ilişkin bu

[37] Osmanlı Devleti'nde kimsesiz çocuklara meslek kazandırmak amacıyla açılan okullardır. Okullarda öğrencilere; terzilik, kunduracılık, dericilik, marangozluk, demircilik, mimarlık ve dokumacılık meslekleri edindirilmiştir. Kadir Yıldırım vd, "Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi", **Çalışma ve Toplum**, C 1, S 44, 2015, s.84.

[38] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2019, s.275.

[39] Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Tarihi İstatistikler Dizisi, C 4, Haz. Gündüz Ökçün, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara,1997, s.3.

[40] Akyüz, **age.**, s.275; İstanbul Yedikule ile Küçükçekmece arasında kurulan sanayi parkı devletin mesleki eğitim konusuna verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi: Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992, s.40.

sözler, yabancı bağımlılığından kurtularak milli karaktere sahip bir ekonomi yaratma idealini yansıtmaktadır.[41] Bu ideal, Cumhuriyet Dönemi hükümetlerini nitelikli işgücü yetiştirmek amacıyla mesleki ve teknik eğitim projeleri üretmek üzere harekete geçirecektir.[42]

20. yüzyılın savaşlarla başlayan ilk çeyreğinde zayıflayan işgücü, Cumhuriyet Dönemi'nin önemli sorunları arasında yer almıştır. Meclis oturumlarına da yansıyan bu soruna yönelik Mustafa Kemal Paşa, ülke çocuklarının sosyal ve ekonomik hayata aktif olarak katılabilmeleri için onlara hizmet ve sanat alanlarında eğitim verilmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır. Bu gereklilik, yurtdışından gelen uzmanların raporlarına da yansımıştır. Bu uzmanlardan birisi olan Alfred Kühne, 1925 yılında Ankara ve Eskişehir'e gelerek incelemeler yapmıştır. Hazırladığı *Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor*'da Kühne, Almanya'daki çırak yetiştirme usulüne değinmiş, Türkiye'deki atölyelerde yeterli sayıda usta olmadığına dikkat çekerek başta demiryolları olmak üzere çıraklık eğitimine önem verilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Kühne raporunda ayrıca kadınların mesleki eğitimleri üzerinde durmuştur. Ev idaresi, çocuk bakımı, biçki ve dikiş gibi kursların açılmasıyla kadınlara yönelik istihdam alanlarının yaratılacağının altını çizmiştir. Nitelikli işçi yetiştirmek konusunda Kühne'nin Türkiye'ye sunduğu öneriler arasında eğitim süresi dört yıl olarak planlanan Eskişehir ve Haydarpaşa Demiryolu Çıraklık Okulları, Tophane Ordu Atölyeleri, İstanbul, İzmir ve Ankara Sanat Okulları ile Ortaköy Çıraklık Okulu, Ankara Ziraat Okulu ve İzmit Sepet Örme Mektebi'nin kurulması yer almıştır. Kühne'nin tavsiyeleri arasında ayrıca nitelikli işgücü ve uzmanlar veya mühendisler arasındaki iletişimi sağlayacak ve işçilere teknik açıdan bilgi verebilecek teknisyenleri yetiştirmek de bulunmaktadır. Kühne, sadece demiryollarında çalışacak teknik elemanların yetişmesinin bile Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacağının üzerinde önemle durmuştur.[43]

Mesleki ve teknik eğitim hakkında önemli tavsiyelerin bulunduğu bir diğer eser, Kemal Zaim Sünel'in kaleme aldığı 1927 tarihli *Mesleki Tedrisat Hakkında Muhtıra*'dır. Muhtırada;

---

[41] Yıldırım vd, agm., s.80.

[42] Mesut Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1991, s.202.

[43] Alfred Kühne, **Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor**, Maarif Vekilliği Devlet Basımevi, İstanbul, 1939; Zafer Tangülü vd, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları", **Turkish Studies**, C l9, S 5, 2014, s.1899.

> *...Ziraat sahasında yeni usulleri az çok tatbik edebilecek, tohumlarını, meyvelerini ıslah edebilecek çiftçiler, yağ, sabun, deri, dokumacılık sanayisini tekâmül ettirilebilecek teknisyenlere, sanayi madeniyatımızı ihya edebilecek mütehassıslar yetiştirmek üzere tedbirler almak icap ediyor. Aynı zamanda meslek terbiyesini işçilerimizin her tabakasına yayarak küçük meslekler erbabını dahi tekâmüle doğru sevk etmek ihtiyacı vardır. Bunun yanı başında kızlarımıza meslek terbiyesi vermek onları el islerinde ve kadınlığı alakadar eden sanatlarda (hıfzıssıhha, çocuk büyütme usullerinde ve hatta umumi hayatta daha fazla başarı gösterme kabiliyeti) verme zarureti karşısında bulunuyoruz.*

Sünel, yukarıdaki sözleriyle ülkede ekonomik refahı sağlamanın yolunun zengin kaynaklara sahip olmakla birlikte tarım, sanayi ve madencilik alanında yeni usulleri uygulayabilecek teknisyenlerin yetiştirilmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir. Teknisyenlere duyulan ihtiyacın bilincinde olarak hükümetin mesleki ve teknik alanda donanımlı hale getirdiği işçileri ülkenin dört bir yanında istihdam etmek mecburiyetinde olduğunun altını da önemle çizmiştir.[44] Sünel'in raporunda değindiği bir diğer konu nitelikli işgücü eksikliğinden dolayı yurtdışından yabancı uzmanların getirilmek zorunda kalındığıdır. Bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

> *... Memleketimizde bugün mevcut ve istiklalde artacak olan bina inşaatında müteahhitlere pencere demirleri vesaire demir işlerini yaptıracak adam bulmakta müşkülat karşısındadırlar. Yine bina inşaatından istihdam olunmak üzere usta, betoncu, nakkaşçı ve benzerleri bulmak en müşkül işlerden biridir. Bu sebepten ecnebi ameleyi memleketimize ithal etmek ve memleketin evladı dururken bunlara pek fahiş yevmiyeler vermek zarureti hâsıl oluyor. Aynı zamanda sanatı itibariyle menşei kontrol edilemeyen bu yabancılara Aydın gibi bazı şehirlerde bilahare çatlayan çok kötü inşaat yaparak birçok kimsenin çok büyük zararlara uğramasına sebep olmuştur.*

Kemal Zaim Sünel'in de ifade ettiği gibi ülkenin ekonomik anlamda geleceği, dışa bağımlı bir ekonomiden kurtulmak suretiyle nitelikli işgücü yetiştirmeye bağlıdır. Muhtırada başta demiryolları olmak üzere elektrik, inşaat, kimya, dericilik, dokumacılık gibi birçok alanda yetişecek teknik

[44] **Maarif Vekaleti Mecmuası**, S 13-14, s.447; H. Raşit Öymen, "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi", **Belleten**, C 52, S 204, s.1047-1050.

elemanlar ile sanayinin gelişiminin hızlanacağı önemle dile getirilmiştir. Elektrik teknisyenlerine duyulan ihtiyaç ise şöyle ifade edilmiştir: "*…Kudreti elektrikiye tatbikatı için genellikle esaslı bir teknik malumata ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tatbikatın görünen suretiyle yetişmiş kimselerin ellerinde kalması âdem-i muvaffakiyete uğramasına ve birçok zararlara meydan vermesine sebep olacaktır. Nitekim kudreti elektrikhane istimal ederek tenevvürat yapan birçok şehirlerimizde hesapsızlık yüzünden düşük voltajlarla yanan lambaların fena zararlar vermekte olduğu ve düşük üretim ile zararlı bir surette işlemektedir."* Sünel bu sözleriyle inşaat işlerinde yetişmiş teknik eleman eksikliğinden dolayı yabancı uzman ve teknisyenlere bağımlı hale gelindiği bununla birlikte yabancı teknisyenlerin inşaat işlerinde kusurlu hareket ettikleri bu sebeple inşaat sektörünün gelişmesinin mümkün olamadığının altını çizmiştir. Boyacılıkta istihdam edilen teknisyenlerin genel olarak yabancı olmasının sektörün milli menfaatler doğrultusunda gelişmesine engel olduğunu dile getirmiştir.[45]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında mesleki ve teknik eğitimi yaygınlaştırarak nitelikli işgücünün yetiştirilmesi dolayısıyla da yabancı uzman ve teknisyenlere duyulan ihtiyacın azaltılması adına birçok proje hazırlanmıştır. Bunlardan biri Mustafa Kemal Paşa tarafından *İş Darülfünunu* olarak isimlendirilen projedir. Proje ile 15-17 yaş aralığındaki gençlerin, tabi olacakları üç senelik bir eğitim programıyla taşçılık, duvarcılık, betonculuk, ağaç işleri, marangozluk, çatıcılık, mobilyacılık, maden sanayi, demircilik, tesviyecilik, tornacılık, dökümcülük, kaynakçılık, bina çilingirliği, sıhhi tesisat, boruculuk, tenekecilik, gaz tesisatçılığı, elektrikçilik gibi meslek gruplarında nitelikli işçi olarak yetişmelerine imkân tanınması hedeflenmiştir. Darülfünun'da teknik eleman yetiştirilmesine yönelik açılacak şubede 17 yaşını doldurmuş gençlerin alacakları iki senelik eğitim ile inşaat, bayındırlık, elektrik, ziraat makinaları ve makine ressamlığı ile kondüktörlük, ısı ve süsleme sanayi gibi alanlarda yetişmeleri dolayısıyla da istihdam edilecekleri ilgili alanlarda milli sanayiyi güçlendirmeleri hedeflenmiştir. Proje ile 1.000 öğrencinin mesleki ve teknik açıdan yetiştirilmesi, her yıl 240 nitelikli işçi, 50 teknisyen, 20 teknik öğretmen ve 10 uzman mezun verilmesiyle istihdam politikalarının Türkler lehine yürütülmesi amaçlanmıştır.[46]

---

[45] Ümit Polat vd, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitimin Durumu Hakkında Bir Muhtıra (Kemal Zaim)", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 28, S 5, 2020, s.2159-2161.

[46] **Maarif Vekaleti Mecmuası**, C 4, S 15, s.440-447.

Mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılması hedefini dönem gazetelerinde görmek mümkündür. Örneğin Vakit'te 17 Temmuz 1930 tarihinde yayımlanan bir haber, teknik alanda istihdam edilmek üzere nitelikli işgücü yetiştirme çalışmalarının hızlandığına işaret etmektedir. Haberde; Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendisi Mektebi'nin açılacağını duyurulmuştur. Gece ve gündüz eğitim vermek üzere faaliyet yürütecek Mektebin çeşitli sanayi tesis ve işletmelerinde elektrik, makine ve kalorifer mühendisi ve müteahhitliği; kimya mühendisliği; topografya, harita ve inşaat mühendisliği; şimendifer mühendisliği ve müteahhitliği eğitimi vermesi planlanmıştır. Dört yıllık eğitimi başarıyla tamamlayanlara diploma verileceği ve mezunların staj için Avrupa'ya gönderileceği haberde yer alan detaylar arasındadır. Söz konusu Mektepte açılan Maden Meslek Şubesi'nde ise öğrencilere fizik, kimya, hesap ve matematik derslerinin yer aldığı iki yıllık eğitimle maden teknisyenliği diplomasının verileceği bildirilmiştir.[47] Dönem gazetelerinde tarım ve çiftçiliğe yönelik kursların verildiği de görülmektedir. Bunlardan birisi tütün eksper kursudur. Son Posta gazetesinin 5 Ağustos 1930 tarihli baskısında eksperlik kursunun açılacağı ilan edilmiştir. Buna göre İstanbul Ortaköy'deki kursa kabul için Türk olmak, en az ortaokul eğitimi almış olmak, sıhhi açıdan tütüncülükle uğraşmaya uygun olmak gibi şartlar öne sürülmüştür. Kurs ile öğrencilere Türkçe, Hesap, Matematik, Fiziki kimya ve Tabiat derslerinin verilmesi planlanmıştır. Eğitimle birlikte çeşitli fabrikalarda staj yapacak öğrencilere bu süre boyunca hiçbir ücret ödenmeyeceği ancak kursu başarıyla tamamlayanlara iş imkanının sunulacağı belirtilmiştir.[48]

Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların meslek sahibi olmalarına katkı sağlamak üzere hazırlanan projeler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Kız Enstitüleri'nin kurulması olup dört yıl eğitim vermesi planlanan Enstitünün; biçki ve konfeksiyon imalat, çamaşırcılık, şapkacılık, ticaret, hasta bakıcılık gibi meslek dallarına hazırlık programları vardır. Cumhuriyet Dönemi'nin mesleki ve teknik eğitime yönelik bir diğer projesi, kimya sanayi ve tesciye mekteplerinin kurulmasıdır. Ayrıca gece ve gündüz faaliyet gösterecek meslek kurslarının planlanması istihdam politikaları adına önemli gelişmelerdir.[49]

[47] **Vakit,** "Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi", 17 Temmuz 1930.

[48] **Son Posta**, "Tütün Eksper Kursu", 5 Ağustos 1930.

[49] Polat-Karagöz, agm., s.2161-2162.

Cumhuriyet İdaresi yukarıda bahsi geçen gerekçe ve projelerle çalışmalarına başlamış bu doğrultuda mesleki eğitimin hukuki temelleri, 9 Haziran 1927 tarih ve 1052 sayılı *Meslek Mektepleri Hakkındaki Kanun*'un yürürlüğe girmesiyle atılmıştır. Kanunda vilayet ve belediyeler tarafından askeri, sıhhi ve yüksek ihtisas mektepleri ile meslek kurslarının açılması, mektebin eğitim ve iş programının belirlenerek memur ve öğretmen kadrolarının oluşturulacağı belirtilmiştir.[50]1 Ağustos 1931 tarihinde yürürlüğe giren 1867 sayılı *Sanat ve Yatı Mekteplerinin İdaresi Hakkında Kanun,* sanat mekteplerinin ülke geneline yaygınlaştırılması bu sayede sanayi, ticaret ve tarım başta olmak üzere çeşitli meslek gruplarında yetişmiş insan gücü ile ekonomik hamlelerin güçlendirilmesi çabasıdır.[51] Kanun çerçevesinde; Ankara, İstanbul, İzmir, Aydın, Edirne, Kastamonu, Konya, Bursa ve Diyarbakır'da kurulan dokuz sanat mektebine kabul edilen 120 öğrenci ile marangozluk, doğramacılık, tesviyecilik, tornacılık, dökümcülük, elektrikçilik, boyacılık, döşemecilik gibi meslek dallarında mesleki eğitim yürütülmeye başlanmıştır. Açılan okullarda yetişen öğrencilerin sanayide istihdam edilmesiyle yabancı usta ve işçilere duyulan ihtiyacın azalması böylelikle milli sanayinin gelişmesinin mümkün olacağı, okulların son sınıf öğrencilerinin çeşitli işyerlerinde staj yapmak suretiyle çalışma hayatına katılmaları ile ülke ekonomisinin kalkınması hedeflenmiştir.[52]

Mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaşmasına hukuki temel sağlayan bir diğer gelişme; 10 Haziran 1933 tarihinde 2287 sayılı *Maarif Vekaleti Merkez teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun*'un kabul edilmesidir. Kanun doğrultusunda kurulan *Mesleki ve Teknik Tedrisat Umum Müdürlüğü* ile mesleki eğitimin kurumsallaşması ve istihdam politikalarına yön verecek bu türden eğitimlerin ülke geneline yaygınlaştırılması hızlanmıştır.[53] Bu gelişme ile birlikte artan öğrenci sayısı, ülke ekonomisinde sağlanacak istikrara zemin hazırlamış ve yetişen nitelikli işgücü, istihdam politikalarının sürdürülebilirliğini sağlamıştır.[54] Sonuç olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç, beşerî sermaye genç nüfusun mesleki ve teknik eğitimle donanımlı hale gelmesi zorunluluğunu ortaya

[50] **Kanunlar Dergisi**, C 5, s.267.

[51] **Kanunlar Dergisi**, C 10, s.306.

[52] **1930 Sanayi Kongresi: Raporlar-Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1931, s.668-671.

[53] Yıldırım vd, agm., s.86.

[54] 1923 yılında 64 olan mesleki ve teknik eğitim okulu 1930'ların sonuna gelindiğinde 103'e ulaşmıştır. Öğrenci sayısı ise 1923 yılında 6.547 iken 1940 yılında bu sayı 20.264 olarak tespit edilmiştir. **Milli Eğitim İstatistikleri**, Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s.13.

koymuştur. Bunun yanında verilen hizmet içi eğitimle gelişen işçilerden verim sağlanması hedeflenmiştir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir İstihdam Kurumu: İş Bulma Büroları

Gelişmiş ülkelerde işsizlik ile mücadele ederek istihdam hizmetlerini ülke genelinde yaygın hale getiren birim ve kuruluşlar bulunmaktadır. İstihdamın geliştirilmesinde büyük rolü olan bu kurumların işgücü piyasası hakkında yaptığı tespitler ve bu yönde hazırladığı istatistiki bilgiler işsizlikle mücadelede etkin çözüm yöntemleri arasında sayılmaktadır. Türkiye'de ise istihdama aracılık yapacak resmi bir devlet kurumunun vücuda getirilmesi ancak 1946 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kurulup faaliyete geçmesiyle mümkün olmuştur. Bu döneme kadar işe yerleştirme büroları, iş bulma veya iş idarehaneleri adlarıyla faaliyet yürüten birimler istihdam hizmeti vermiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki istihdam kurumları hakkında bilgi veren kaynaklar birisi İş Kanunlarıdır. 3 Mart 1924 tarihinde Meclise sunulan *Mesai Kanunu Layihası* Türkiye'de iş ve işçi bulma faaliyetlerinin kurumsallaşması gerekliliğine vurgu yapan ilk tasarıdır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk istihdam kurumu olarak işe yerleştirme bürolarının kurulması gerektiğini öngören tasarının ilgili maddesinde, nüfusu 5.000'den fazla olan yerleşim yerlerindeki belediyeler tarafından işe yerleştirme bürolarının kurulmasının Türkiye'nin istihdam politikalarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesine imkân sağlayacağı vurgulanmıştır. Belediyeler ile birlikte işçi ya da işverenler tarafından kurulan veya yardım amacı ile kurulmuş olan derneklerin, belediyelere bilgi vermek şartıyla, işe yerleştirme büroları kurabilecekleri belirtilmiştir. Söz konusu derneklerin işe yerleştirme faaliyetlerini ücretsiz yürüteceği bildirilirken otel, lokanta ve pansiyonların iş bürosu kuramayacağının altı çizilmiştir.[55]

İş ve işçi bulma gibi çalışma hayatının devamlılığını sağlayacak faaliyetlere ilişkin bir diğer gelişme, 3 Mart 1930 tarihinde 1580 sayı ile *Belediyeler Kanunu*'nun yürürlüğe girmesiyle meydana gelmiştir. Kanunun 15. maddesinin 48. fıkrasına göre iş ve işçi bulma, belediyelerin görevleri arasında sayılmıştır.[56] Söz konusu madde ile belediyeler, yersiz ve yurtsuz olanlara iş bulma sorumluluğunu üstlenmiştir. Kanunun 74. maddesinde ise belediyelerin işçiler, sanat ve meslek sahipleri ile çeşitli hizmetlerde

[55] Gülmez, **age.**, s.222; Duygu Yılmaz, **Türkiye'de Çalışma Hayatının Örgütlenmesi: Çalışma Bakanlığının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1945-1983**), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2022, s.136-139.

[56] **Resmî Gazete**, S 1471, 14 Nisan 1930, s. 8824; **BCA**, 15.87.11.

istihdam edilecekler için iş idarehanelerini tesis etmek ve edeceklere ruhsat vermek gibi yetki ve sorumlulukları bulunduğundan bahsedilmiştir.[57] Kanunun yürürlüğe girmesiyle iş ve işçi bulma hizmetleri müstahdemin büroları[58] veya iş idarehaneleri gibi çeşitli isimlerle anılan birimlerce yürütülmüştür. Bu birimlerin temel görevi; belediye ve bucaklarda yaşayan ziraat, sanayi, ticaret gibi sektörlerde çalışmak isteyen işçiler, serbest meslek işçileri, çırak ve hizmetliler ile temasa geçerek bu kimseleri aracılık ücreti alınmaksızın işe yerleştirmektir. İş idarehanesi açılan illerde ilgili makam; iş idarehanesinin merkezi, faaliyet alanı, bütçesi, teşkilat ve memur kadroları hakkında bilgi veren talimatname hazırlamakla yükümlü tutulmuştur.[59] Dönem gazetelerinden özel şahısların iş idarehanesi açmak üzere kaymakamlıklara başvuruda bulundukları bilgisine ulaşılmaktadır.[60] Bu durum iş ve işçi bulmak üzere açılan bazı büroların kişisel kazanç sağlamak amacında olduklarını göstermektedir.[61]

Küçük yerleşim birimlerinde iş bulma faaliyetleri dragoman, aracı, dayıbaşı, kahyabaşı, baladur[62] isimleriyle anılan aracı kimseler tarafından yürütülmüştür. Söz konusu kimseler iş ve işçi bulmaya ücret karşılığı aracılık etmişlerdir. Başta köy kahvehaneleri olmak üzere gezmek suretiyle buldukları taşçı, duvarcı, marangoz gibi işçileri işverenlerle buluşturmuşlardır.[63] İş Kanunu'nun tarım işçilerini kapsamaması sebebiyle tarım işçilerinin iş sahipleriyle bir araya gelerek iş şartlarını konuşabildiği resmi ortamlar oluşturulana kadar bahsi geçen bu aracı kişilere duyulan ihtiyaç artmıştır.[64]

---

[57] **Kanunlar Dergisi**, C 8, s.103-104.

[58] **Cumhuriyet**, "Müstahdemin Bürosu Şefliğine Muhsin B. Tayin Oldu", 22 Kasım 1930.

[59] **Hâkimiyet-i Milliye**, "İş Kanunu Layihası", 2 Mart 1931.

[60] **Vakit**, "Müstahdemin Büroları", 8 Ocak 1931.

[61] Banu Uçkan, "Türkiye'de İş Aracılığı Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde Kamu Tekelinin Kırılması, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 1, Eskişehir, 2005, s.150; Mustafa Çöpoğlu, **İstihdam Hizmetinin Liberalleştirilmesi: İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun Yeniden Yapılanma Çalışmaları ve Özel İstihdam Hizmetlerine Geçiş Eğilimleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s.46; İstanbul'da bulunan iş idarehanelerinin çok sıkı bir kontrole tabi tutulması için polis merkezlerine emir verilmiştir. **Vakit**, "Küçük Haberler", 29 Nisan 1930.

[62] Ahmet Makal, **Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 210.

[63] Orhan Tuna, "Küçük Sanayide İş Şartları, **Çalışma**, S 6, Mayıs 1946, s.38.

[64] Müslim Demir, "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Haklarına İlişkin Değerlendirmeler ve Önermeler", **Çalışma ve Toplum**, S 44, 2015, s.178.

İş bulma bürolarının kurulması ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgilere dönem gazetelerinde rastlamak mümkündür. Akşam gazetesinin 21 Mart 1930 tarihli baskısında bu bürolardan biri olan Ankara İş İdaresi ile ilgili şu detaylar yer almıştır: *Her sınıf fen memuru, sanatkâr ile kâtip, daktilo, muallim, mürebbiye, aşçı ve diğer işçiye ihtiyacı olanlara işçi ve işsizlere süratle iş temin eden Ankara'da ciddiyet ve süratle iş yapan yegâna müessesidir.*[65] Buradan iş bulma bürolarının birçok meslek grubundan işçilerin istihdam edilmesine yönelik hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

İş arayanlar genel olarak yukarıda bahsi geçen iş bulma bürolarına başvurmakla beraber çeşitli nitelikteki işçiler, gazetelerin kendilerine ayrılan sayfalarında iş aradıklarını bildirmişler bu sayede işçi arayan kurum, kuruluş ve işyerlerine ulaşmışlardır. Verdikleri ilanlarda mesleki becerileri, eğitim bilgileri, adres bilgileri ve bazı ilanlarda çalışma şartları bildirilmiştir. Örneğin Akşam gazetesinde 25 Mart 1930 tarihinde verilen ilanlardan biri şöyledir: *Ali Bahriye Mektebi'nden mezun ve Ereğli madenlerinden birinin şefi olan bir genç iş arıyor. Buharlı, mahrukatlı ve elektrikli makineleri kullanmakta mahirdir. 6 ay tecrübe edilmeğe razıdır.* İlandan iş arayan şahsın mesleki eğitim ve tecrübesinin bulunduğu bununla birlikte çalışma konusunda herhangi bir şartının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Aynı tarihli gazetede işçi arayanlar için ise şu ilan bulunmaktadır: *Demirci ustası aranıyor: Araba demirci ustasına lüzum vardır. Talip olanlar serlan atideki adrese müracaat etsinler.* [66] İlanlardan daha çok teknik alanlarda istihdam edilmek üzere işçi arandığı anlaşılmaktadır. Bu durum sanayinin gelişmesi ile birlikte işyerlerinde kullanılan makinelerin niteliğinin değiştiğine ve değişen bu şartlara uyum sağlayabilecek nitelikte eğitim alan teknik eleman ve işçilerin tercih edildiğine işaret etmektedir.[67] Akşam gazetesinde yer alan bir diğer iş ilanında iş arayanların tecrübeleri ve eğitim bilgileri yanında çalışma şartlarına ilişkin detaylar yer almıştır. Gazetenin 11 Nisan 1930 tarihli baskısında şöyle bir ilan yer almıştır: *Galatasaray Lisesi'nin altıncı ve Sen Benua Fransız Lisesi'nin yedinci sınıflarından çıktım. Az bir maaş ile bir iş istiyorum.* İlandan da anlaşılacağı üzere iş arayan kimsenin "*az bir maaş*" ifadesi düşük ücretle çalışmayı kabul ederek istihdam edilmeyi göze aldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[68]

[65] **Akşam**, "Ankara Halk İş İdarehanesi", 21 Mart 1930.

[66] **Akşam**, "Küçük İlanlar-İş Arayanlar", 25 Mart 1930.

[67] **Akşam**, "Küçük İlanlar", 26 Mart 1930.

[68] **Akşam**, "Küçük İlanlar", 11 Nisan 1930.

Dikkat çeken bir diğer haber yine Akşam gazetesinde şu şekilde yer almıştır: *Türkçe ve Fransızca bir az İngilizce bilen, İsviçre'de meşhur bir ticaret mektebi alisinden mezun halen bankada memur bir genç iki saat çalışmak üzere iş arıyor. Her nevi muhasebe tutulabilir.*[69] İlandan, iş arayan kimsenin hali hazırda bir iş sahasında çalışmakta olduğu ancak öne sürdüğü şartların karşılanması halinde ikinci bir işte de istihdam edilmeyi talep ettiği anlaşılmaktadır. İş tecrübesi ve aldığı eğitimin nitelikleri göz önüne alındığında iş arayan kimsenin başvurduğu iş sahası muhasebecilik, Cumhuriyet'in ilanından itibaren açılması planlanan mesleki ve teknik okullar ile yaygınlaştırılmaya çalışılmış bir alandır. İşçi arayan ilanlardan ise istihdam edilecek iş sahasının daha çok fiziki yeterlikler dikkate edilerek belirlendiği ve çalışma şartlarının ağır olduğu anlaşılmaktadır.[70]

Akşam gazetesinin 27 Nisan 1930 tarihinde verdiği iş ve işçi arayanlara ilişkin ilanda; işçi arayanların özel çalışma şartları belirlemekte olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi daktilo alanında istihdam edileceklerin Türk veya Museviler arasından seçilebileceği belirtilmiş olmasıdır. Ayrıca bu alanda istihdam edileceklerin Fransızca bilmeleri tercih sebebi olmuştur. İlanda yer alan bu detaylardan da anlaşıldığı üzere nitelikli işgücü ile istihdam arasında yakın ilişki bulunmaktadır.[71] Akşam gazetesine verilen bir diğer ilanda iş arayanlar arasında yurtdışında eğitim alan mühendislerin bulunduğu görülmektedir. Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nde mesleki eğitimin yaygınlaştırması projelerinin hayata geçirildiğine ve yetişen nitelikli işgücünün istihdam edilecek duruma geldiğine işaret etmektedir.[72]

Vakit gazetesinin 1 Haziran 1932 tarihli haberinde iş arayan bir vatandaş hakkında şu bilgiler yer almıştır: *Ali bir mektepten mezunum. Vesikam mevcuttur. İstanbul'da şirketler ve müesseseler nezdinde veya taşrada tüccar katipliği, kasiyerlik ve buna mümasil bir vazife arıyorum.* İş başvurularında ücret, işyeri, işin türü ve süresi gibi çalışma şartları konusunda esneklik içeren ifadelerin yer alması, iş ihtiyacının ne kadar elzem olduğunun bir göstergesidir. En çok da ücretlerde esneklik yapıldığı

[69] **Akşam**, "Küçük İlanlar-İş Arayanlar", 15 Nisan 1930.

[70] **Akşam**, "Küçük İlanlar-İş /İşçi Arayanlar", 18 Mart 1930.

[71] **Akşam**, "Küçük İlanlar-İş/İşçi Arayanlar, 27 Nisan 1930.

[72] **Akşam**, "Küçük İlanlar-İş Arayanlar" 22 Ağustos 1932.

görülmektedir.[73] Akşam gazetesinin 24 Haziran 1930 tarihli baskısında iş arayanlarla ilgili aşağıdaki detaylar yer almıştır.[74]

- *Yeni Türkçe, okuryazar, daktilo bilir, yazıhane veya acente ve müessese de dahi hizmet edebilirim.*
- *Fransızca, İngilizce ve Almanca tercümeye muktedir, daktilo, telsiz telgraf muhaberatı bilen bir Alman matmazeli bir yazıhanede çalışmak veya bir aile nezdinde mürebbiyelik etmek üzere iş arıyor.*
- *Tesviye ve tornacılık sanatım var ve iş arıyorum.*
- *Türkçe ve Fransızca daktilo ve usulü muhasebeye vakıf bir Türk genciyim taşrada çalışmak üzere iş arıyorum.*
- *Büyük Macar fabrikalarında bulunmuş ustabaşı değirmenci bir Macar iş arıyor.*

İş arayanlar hakkında verilen yukarıdaki bilgiler, işgücünün niteliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Buna göre iş arayanlar, birden fazla dil bilmekte, birçoğu da belli bir iş tecrübesine sahip bulunmaktadır. İş arayanlar hakkındaki bilgiler ayrıca sadece Türklerin değil, yabancı milletlerden vatandaşların da işsiz olduğuna işaret etmektedir.

Dönem gazetelerinin iş idarehanelerine katkı sağlamak için hazırladığı ilanlar sayfasının iş arayanlar açısından faydalı olacağı şüphesizdir. Ancak söz konusu ilanların bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Gazeteler bazı tarihlerde iş ve işçi arayanlara yönelik sıklıkla bilgilendirmelerde bulunmuşlardır. Bu bilgilendirme daha çok ilanın kısa olması yönündedir. Dolayısıyla dört satırdan fazla olmaması gerektiği vurgulanan ilanlarda işin veya işçinin niteliklerinin tam olarak ifade edilmesi mümkün olmayacağından istihdama aracılık edecek tam donanımlı bir kuruma olan ihtiyaç belirgin haldedir.[75] Ayrıca dönem gazeteleri yoluyla iş bulma girişimlerinde bulunan vatandaşların olumlu bir sonuca ulaşıp ulaşmadığını kestirmek zordur. Resmi bir iş bulma teşkilatının kurulması ve teşkilat tarafından işgücünün tespitine yönelik istatistiksel çalışmaların yapılması, ülkenin içinde bulunduğu işsizlik meselesi için etkili bir çözüm yolu olabileceği düşünülmektedir.[76]

---

[73] **Vakit**, "Küçük İlanlar", 1 Haziran 1932.

[74] **Akşam**, İş Arıyanlar", 24 Haziran 1930.

[75] **Akşam**, "Küçük İlanlar" 4 Nisan 1930.

[76] **Akşam**, "İş Arayanlar", 24 Haziran 1930.

İş ve işçi bulma hizmetlerinin hazırlanan bir yönerge çerçevesinde yerine getirilmesine yönelik önemli gelişmelerden bir diğeri, Mart 1932 tarihinde dördüncü kez Meclise sunulan 109 maddelik İş Kanunu tasarısıdır. Tasarıda bir istihdam aracı olarak iş ve işçi bulma hizmetlerinin kurumsallaşması öngörülmüştür. Kurulması öngörülen iş ve işçi bulma büroları ile başta genç nüfus olmak üzere mümkün olabildiğince çok vatandaşa iş bulmak böylelikle ülkenin ekonomik olduğu kadar sosyal bir meselesi olan işsizliğin önüne geçmek hedeflenmiştir. 1924 yılında hazırlanan kanun tasarısında olduğu gibi otel, pansiyon, lokanta ve meyhane gibi işletmelerin işe yerleştirme evleri kurmaları yasaklanırken belediyeler ile işçi ve işveren birliklerinin izin alma şartı olmaksızın ve parasız işletmek suretiyle işe yerleştirme evleri kurmalarına izin verilmiştir. Bununla birlikte tüm illerde iş idarehanesinin açılması ile ilgili hükümlere yer veren 1932 İş Kanunu tasarısı, iş ve işçi bulma hizmetlerini yerine getirecek büroların ticaret konusu olmaktan çıkarılması amacıyla bu tür hizmetlerin ücret karşılığında verilmesini yasaklamıştır.[77] Tasarı halinde Meclise sunulan İş Kanunu'nda bir istihdam kurumu olarak faaliyet gösterecek iş idarehanelerine ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmiştir.[78]

Hazırlanan İş Kanunu tasarısı ve tasarıda yer alan iş ve işçi bulma hizmetlerini yerine getirecek birimler hakkındaki öneriler dönem gazeteleri vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Örneğin 13 Eylül 1932 tarihinde Son Posta gazetesinde; Hükümetin bir iş bulma teşkilatı kuracağı bu sayede işsizlerin kolayca istihdam edileceği belirtilmiştir. Bürolarının kurulması ile ilgili haberlere yer vermek aynı zamanda kamuoyunun nabzını tutmak üzere röportajlar yapılmıştır. Röportajlarda her ülkede işsizleri alakadar eden resmi bir kurumun olduğu ifade edilmiş, gelişmiş olan ülkelerde ekonomik refahın işsizliğin önlenmesiyle yükseldiği vurgulanmıştır. Söz konusu kurumun işsizlerin sayısını tespit etmek üzere aylık istatistikler hazırladığının da altı çizilmiştir. Gazetede verilen röportajdan, İş Kanunu tasarısında yer verilen istihdama aracılık edecek bir kurumun vücuda getirilmesi kararının vatandaşları sevindirdiği anlaşılmaktadır. Yapılan görüşmelerde öne çıkan görüşlerden birisi de Dünya Ekonomik Krizi sebebiyle hemen hemen her ülkede işsiz sayısının arttığıdır. Röportajda dile getirilen ifadeler,

[77] Gülmez, **age.**, s.254.

[78] **Hakimiyet-i Milliye**, "İş Kanunu", 3 Mart 1931; **Son Posta**, "İş Kanunu", 11 Mart 1932; Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mesut Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1991.

vatandaşların yeni ekonomik sistem devletçiliği benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu yöndeki görüşler aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:[79]

> *Milli sermayemiz taşa, toprağa bağlanıyor, herkes apartman yaptırmakla birbiri ile müsabakaya giriyordu. Sermaye sahipleri paralarını bankalara faizsiz olarak bile yatırıyorlardı. Bu suretle para işlemiyor ve bu vaziyet işsizliği doğuruyordu. Hükümet bu paraya tedavül imkânı hazırlıyor ve iş bulma teşkilatı yapıyor. Bu karar bizdeki işsizliği de ortadan kaldıracaktır.* Bir diğer görüşmeci de düşüncülerini şu şekilde ifade etmiştir: *Ben garsonum. Genç olduğum için daha fazla şeyler de öğrenebilirim. Fakat bugün işsizim, parasızım. İş, para ve gezme ile bulunur. Fakat ben gezemiyorum. İş müesseselerini tanımıyorum. Hükümet böyle bir teşkilat yaparsa elbette iş bulabileceğim.* Başka bir görüşmede ise iş bulma teşkilatı hakkında şu görüşler dile getirilmiştir: *Dünya buhrana tepki olarak bizde de işsizler çoğaldı. Bir bakıma göre memleketimizde iş çoktur amma işçi ile müessese arasında mutavassıt yoktur. Sonra memleketimiz geniş olduğu için nakil vasıtaları da pek pahalıdır, işsizler gezerek kendilerine iş bulamıyorlar.*

Bu detaylardan da anlaşılacağı üzere Dünya Ekonomik Krizinin ülkede işsizliğe sebep olduğu vurgulanmakta vatandaşların hem işsizlikten olumsuz etkilenmelerinden hem de işsizliğin ülke kalkınmasını zorlaştırdığından bahsetmeleri hükümetin işsizliği önleme çabalarına hız vermesi açısından önem taşımaktadır.

Açılacak iş bürosu hakkında kamuoyunu bilgilendirmek üzere yapılan haberlerden bir diğeri Milliyet'in 13 Eylül 1932 tarihli baskısında "Hükümet çok faideli bir teşebbüs yapıyor" başlığı ile yer almıştır. Haberde; Hükümetin merkezde bir iş bulma teşkilatını vücuda getirmek hedefinde olduğu, açılacak teşkilatın ülkenin çeşitli yerlerindeki işsizlerin ve iş arayanların sayısını tespit edecek haftalık istatistikler yayımlayacağı bildirilmiştir. Diğer taraftan ülkenin çeşitli yerlerinde mevcut işlerin ve işçi

[79] Röportajda konuyla ilgili ifadeler şöyledir: *Hükümetler bu işsizleri muhtelif vasıtalarla işçi arayanlara tanıtır. Şimdi bizde de bir iş bulma teşkilatı vücuda getirilecekmiş. Böyle bir teşkilatı memnuniyetle karşılamamak mümkün mü? Ben eminim ki bizdeki işsizlerin adedi diğer memleketlere nispetle çok azdır ve iyi işçi isteyenler de pek çoktur. Fakat şimdiye kadar iş arayanla işçiyi birbirine tanıtan bir müessese olmadığı için birçok kimseler işsiz kalıyordu. Biz kanaatkâr ve oldukça basit ihtiyaçlı bir milletiz. Bu teşkilat faaliyete geçtikten sonra bizde hemen hemen işsiz kalmayacaktır.* **Son Posta**, "İş Bulma Teşkilatı", 13 Eylül 1932.

arayanların adreslerinin tespit edilmesiyle istihdam hizmetlerine aracı olunacağı belirtilmiştir.[80]

Yukarıda verilen gelişmelerden de anlaşılacağı üzere istihdam kurumu olarak hizmet verecek birime duyulan ihtiyaç, hazırlanan İş Kanunu tasarılarda sıkça gündeme gelmiştir. Tasarıda istihdam hizmetleri, belediyeler ile işbirliği halinde faaliyet yürütecek iş ve işçi birliklerinin sorumluluğuna verilmiş ve bu hizmetlerin ücretsiz yürütüleceği bildirilmiştir. 1932 yılında bir kez daha Meclise sunulan İş Kanunu tasarısının da yürürlüğe girmesi mümkün olmadığından istihdam politikalarının devletin resmi bir kurumu olarak hizmet verecek bürolar aracılığıyla sürdürülmesi hedefi, 3008 sayılı İş Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1936 yılına kadar askıda kalmıştır.[81]

1923-1933 Yılları Arasında Yürütülen İstihdam Politikalarının Niceliksel Sonuçları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet, sadece özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda ekonomiye müdahale etmiş bununla birlikte özel sektöre finans aracı olarak bankalar kurmuştur. Bunlardan biri 1924 yılında kurulan İş Bankası, bir diğeri 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'dır. Bankaların kurulması sanayileşme adımlarının hızlanması, çeşitli iş sahalarının açılması dolayısıyla istihdam olanaklarının genişlemesi adına önemli gelişmelerdir. İstihdam imkanlarının artırılmasına yönelik adımlar arasında 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu da bulunmaktadır. Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 2 Haziran 1927 tarihinde yapılan Sanayi Nüfus Sayımı, istihdamı özendirmek için atılan adımların niceliksel sonuçlarını göstermesi bakımından önemlidir. Sayım sonuçları istihdam açısından değerlendirildiğinde geleneksel zanaatlarla meşgul olanlar, el tezgahlarında çalışanlar ve küçük sanayi işletmelerinde istihdam edilmiş olanların fazla olduğu görülmektedir.[82]

1929 yılında meydana gelen Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye'nin istihdam alanlarının gerilemesine neden olmuştur. Ülkede baş gösteren işsizliği önlemek dolayısıyla yeni fabrikaların kurulması yoluyla istihdam politikalarını sürdürebilmek devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Devletçi ekonomi adı verilen bu sistem ile istihdam politikaları 1938 yılına

[80] **Milliyet,** "Memleket İş Bürosu", 13 Eylül 1932.

[81] Uçkan, agm., s.150.

[82] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s.39.

kadar istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Süreç içerisinde hazırlanan *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nın temel olarak işsizliğin azaltılması ve istihdamın arttırılmasına yönelik hazırlanmış olması söz konusu istikrarın yakalanmasında önemli bir araç olmuştur.[83] Aşağıdaki tablo 1923-1933 yılları arasında yürütülen istihdam politikalarının değerlendirilmesi adına kayda değerdir.

Sektörler ve İstihdam Edilen Kişilerin Nüfusa Oransal Dağılımı (%)									
Yıllar	**Tarım, ormancılık, arıcılık ve balıkçılık**	**Madencilik ve taş ocakcılığı**	**İmalat sanayi**	**Elektrik, gaz ve su**	**İnşaat ve bayındırlık işleri**	**Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller**	**Ulaştırma, haberleşme ve depolama**	**Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri**	**Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler**
1923	89.94	0.34	3.16	0.02	0.80	2.74	0.38	0.26	2.37
1924	89.48	0.54	3.14	0.02	1.09	2.73	0.41	0.25	2.34
1925	89.24	0.45	3.14	0.02	1.38	2.73	0.42	0.27	2.35
1926	88.29	0.61	3.62	0.02	1.36	2.70	0.42	0.29	2.70
1927	87.77	0.64	3.70	0.02	1.68	2.68	0.43	0.30	2.77
1928	88.23	0.64	3.52	0.02	1.75	2.53	0.41	0.28	2.62
1929	88.09	0.55	3.47	0.02	2.05	2.52	0.42	0.31	2.58
1930	87.51	0.59	3.55	0.02	2.21	2.68	0.49	0.30	2.66
1931	88.63	0.61	3.34	0.02	1.43	2.70	0.48	0.30	2.49
1932	88.70	0.67	3.28	0.03	1.37	2.70	0.50	0.29	2.46
1933	89.01	0.64	2.83	0.03	1.58	2.72	0.50	0.29	2.41
Ortalama	**88.63**	**0.57**	**3.34**	**0.02**	**1.52**	**2.67**	**0.44**	**0.29**	**2.52**

Tablo 1: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.132

[83] Kepenek vd, **age.**, s.71.

TÜİK'ten elde edilen yukarıdaki verilerde, 1923-1933 yılları arasında istihdam edilen toplam kişi sayısının 63.177 olduğu görülmektedir. Veriler en fazla istihdamın tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektörlerinde yapıldığı ortaya koymaktadır.[84] Madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe dalgalanmalar olsa da söz konusu sektörlerdeki istihdam oranı giderek artan bir çizgidedir. İmalat Sanayi'nde ise belirgin bir artış görülmemekle birlikte bu durum 1923 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde sanayi eğitimi vermek üzere sanat, çıraklık ve usta okullarının açılması kararının tam olarak hayata geçirilemediği dolayısıyla sanayi sektöründe istihdam edilmek üzere nitelikli işgücünün henüz istenilen seviyeye ulaşamadığı şeklinde değerlendirilebilir. Sanayi sektörünü geliştirmek, girişimciyi özendirmek ve daha fazla sanayi tesisi kurulmasına katkı sağlamak üzere planlanarak 1927 yılında hayata geçirilen Teşvik-i Sanayi Kanunun, 15 yıl yürürlükte kalmasına rağmen, etkisini henüz ideal düzeyde göstermediğini söylemek de mümkündür. Tablodan imalat sanayiinden sonra en çok istihdamın toptan ve perakende, ticaret, lokanta ve oteller sektöründe yapıldığı anlaşılmaktadır.[85] Tablodaki veriler, en çok istihdam payına sahip bir diğer alanın toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler sektörlerine ait olduğuna işaret etmektedir. Bu sektörlerde yer alan bilgiler, sosyal yardım, sosyal güvenlik, aile ve çocuk sağlığı, genç, yaşlı ve engelli vatandaşlarla ilgili çeşitli yardımlar gibi toplumsal kalkınmayı sağlayacak birçok hizmetin istikrarlı bir çizgide ilerlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla devletin sosyal hizmetler kapsamında meslek sahibi edindirmeye devam etmesi, insani değerlerin önem kazandığını göstermektedir. %1 ve 1'in altında olan elektrik, gaz ve su; inşaat ve bayındırlık; ulaştırma, haberleşme ve depolama ile mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri gibi sektörlerde ise istihdam alanlarının henüz genişlemediği anlaşılmaktadır.

[84] **İstatistik Göstergeler 1923-2013**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.132

[85] Dünya Ekonomik Krizi sonucu 1929 yılında 1.100 şirketin iflas ettiği ya da ticari faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Bu durum yukarıda bahsi geçen sektörde istihdam edilen kişi sayısının azaldığı dolayısıyla da işgücü piyasasına katkı sağlayan sektörler arasında dengesiz bir dağılımın ortaya çıktığı görülmüştür. Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 49.

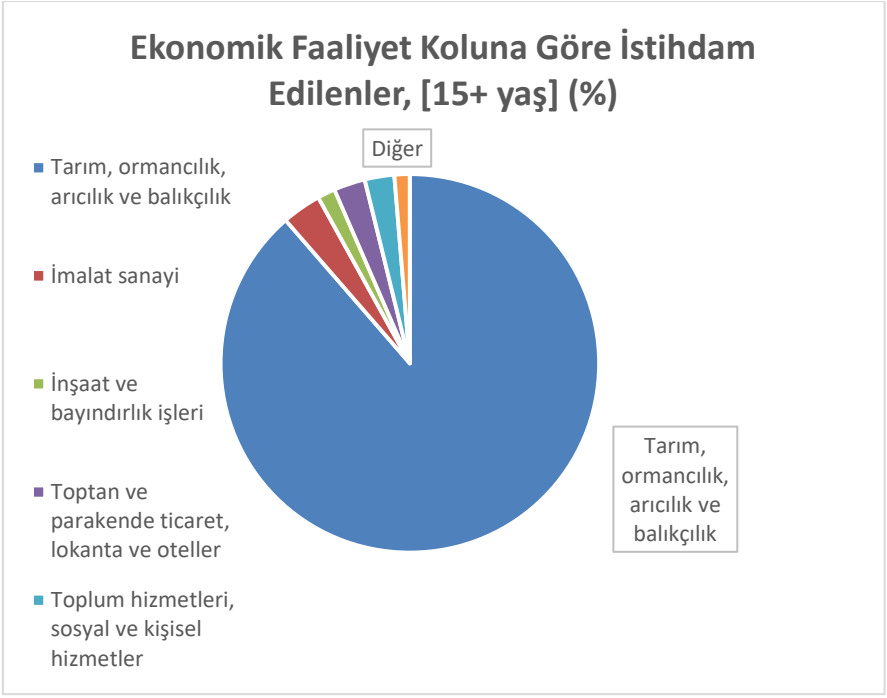

Tablo 2: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.132

Yukarıda elde edilen verileri 1923-1933 yılları arasında işsizlik oranı hakkında bilgi veren istatistiklerle desteklemek Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürütülen istihdam politikalarının ne derece başarılı olduğunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Buna göre 1923-1933 yılları arasında Türkiye'de işsizlik oranları sırasıyla şöyle hesaplanmıştır: 1923 yılında 9.1, 1924 yılında 6.9, 1925 yılında 5.3, 1926 yılında 5.1, 1927 yılında 4.2, 1928 yılında 3.8, 1929 yılında 3.2, 1930 yılında 3.2, 1931 yılında 4.5, 1932 yılında 4.5 ve 1933 yılında 3.9'dur.[86] Türkiye'de yürütülen istihdam politikalarının niceliksel sonuçlarını ortaya koyan yukarıdaki istatistiklerden işsizliğe karşı önlemlerin etkili olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Rakamlar 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrası işsizliğin artmış olduğunu ortaya koysa da 1933 yılında uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan dönemde sanayileşme hamlelerinin artması işsizliğin gerilemesine katkı sağlamıştır.

[86] Tuncer Bulutay, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, ILO Yayınları, Ankara, 1995, s.214-262.

SONUÇ

Sosyal politikalar hem toplumsal hem de hukuki düzenlemeler ile resmiyet kazanmaktadır. İşgücü piyasasının düzenlenmesine yönelik bu hareketliliği mümkün kılan gelişme ise sanayileşme çabalarının hız kazanmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürütülen istihdam politikaları kapsamında; Millî Mücadele Dönemi'nde yaşanan işgücü kaybını önlemek, Osmanlı Devleti'nin son döneminde imtiyazları genişlemiş yabancı sermayeli şirketlerin çalışan çoğunluğunu Türklerden oluşturmak ve kamu veya özel sektör işletmelerinde çalışacak işgücüne nitelik kazandırmak amacıyla birçok kanun ve yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Ayrıca işgücü piyasasının nitelik ve niceliksel açıdan durumunu tespit etmek üzere çeşitli rapor ve projeler hazırlanmıştır. Bu çalışmalar işsizlik meselesini çözmek yanında işgücünü mesleğe hazırlamak gibi adımları da kapsamıştır. İstihdam politikalarının önemli ayaklarından birisi olan kurumsallaşma adına çeşitli adımlar atılmıştır. İş Kanunu tasarılarda Türkiye'nin emek ile sermayeyi birleştirecek bir kuruma sahip olması gerektiği önemle vurgulanmıştır. İş bürosu, işe yerleştirme evi, iş idarehaneleri veya müstahdemin büroları adıyla anılan birimlerin açılması istihdamın kurumsallaşması adına önemli gelişmelerden sayılsa da kuruldukları tarihin üzerinden çok geçmeden ticari birer işletme niteliğine bürünmeleri üzerine kapatılmışlardır. Kurumsallaşmanın ancak 1946 yılında mümkün olması Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni düzene uyum çabası olarak değerlendirilebilir.

Son olarak Cumhuriyet'in ilk on yılında sosyal politikaların önemli bir aracı olarak istihdam hizmetlerinin nitelik açısından karakteri, bir ulus-devlet olma yönünde ilerleyen Türkiye'nin milli menfaatlerine hizmet edecek yönde gelişmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye İktisat Kongresi'nde yaptığı açılış konuşması bunun en güzel örneğidir. Atatürk, Türk sermayeli fabrikaların artması yönündeki görüşlerini Türk işçisinin istihdam edilmesi önceliği ile birleştirerek dile getirmiştir. Cumhuriyet idarecilerinin bu görüşü, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında beşerî sermayenin Türk vatandaşlardan oluşturulması böylelikle hem işsizliğin önlenmesi hem de yabancı işçi, uzman veya teknisyenlerden oluşan çalışma kadrolarının tasfiye edilerek ekonomik güvenliğin sağlanması girişimlerini desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kanunlar Dergisi, C 1, s.177.

Kanunlar Dergisi, C 5, s.272.

Kanunlar Dergisi, C 5, s.267.

Kanunlar Dergisi, C 8, s.103-104.

Kanunlar Dergisi, C 10, s.306.

Kanunlar Dergisi, C 11, s.537.

Resmî Gazete, S 1471, 14 Nisan 1930, s. 8824;

TBMM Zabıt Ceridesi, C 32, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, s.618.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 26, B 114, 5 Temmuz 1926, s.82.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Son Posta

Vakit

Kitaplar

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2019.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C 2, Atatürk Araştırma Merkezi Divan Yayınları, Ankara, 2006.

Bağcı, Erdem, **Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve İstihdam Politikaları**, Der Yayınları, İstanbul, 2020.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

Bozkır, Serdar A., "Sosyal Politika Kavramı" **Sosyal Politika**, Ed. Aysen Tokol-Yusuf Alper, Dora Yayınları, Bursa 2014, s.1.

Bulutay, Tuncer, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, ILO Yayınları, Ankara 1995.

Clark, Edward C., "Osmanlı Sanayi Devrimi", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi: Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992, s.40.

Gülmez, Mesut, Türkiye'de **Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1991.

Güven, H. Sami, Sosyal **Politikanın Temelleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1997.

Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri, C 1, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

İnan, Afet, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

İstatistik Göstergeler 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Keyder, Çağlar, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İrvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.49.

Kodaman, Bayram, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri" **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ed. Osman Okyar-Halil İnalcık, Ankara,1980, s.290.

Kuruç, Bilsel, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, C 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988.

Kühne, Alfred, **Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor**, Maarif Vekilliği Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

Makal, Ahmet, Türkiye'de **Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Makal, Ahmet, **Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri**, İmge Yayınevi, Ankara, 2002.

Milli Eğitim İstatistikleri, Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, Tarihi İstatistikler Dizisi, C 4, Haz. Gündüz Ökçün, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

Ökçün, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) Haberler, Belgeler, Yorumlar,** Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

Talas, Cahit, **İçtimai İktisat Dersleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1955.

Tittmuss, Richard M., **Social Policy**, Edited by Brian Abel Smith and Kay Titmuss, Open University Set Book, 1990.

Tuna, Orhan, **Sosyal Siyaset**, Fakülte Matbaası, İstanbul, 1966.

Tuna, Orhan -Yalçıntaş, Nevzat, **Sosyal Siyaset**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999.

Yılmaz, Duygu, **Türkiye'de Çalışma Hayatının Örgütlenmesi: Çalışma Bakanlığının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1945-1983**), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2022.

1930 Sanayi Kongresi: Raporlar-Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1931.

Makaleler

Ceylan, Ömer, "Türkiye'de Sosyal Siyasetin Oluşumunda Gerhard Kessler", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S 57, 2009, s.579-600.

Demir, Müslim, "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Haklarına İlişkin Değerlendirmeler ve Önermeler", **Çalışma ve Toplum**, S 44, 2015, s.177-194.

Koray, Meryem, "Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak", **Çalışma ve Toplum**, C 4, S 15, s.19-56.

Kurt, Mustafa- Kuzucu, Kemalettin- Çakır, Baki- Demir, Kemal, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 40, 2016, s.245-278.

Maarif Vekaleti Mecmuası, S 13-14, s.447.

Maarif Vekaleti Mecmuası, C 4, S 15, s.440-447.

Öymen, H. Raşit, "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi", **Belleten**, C 52, S 204, s.1013-1088.

Özkan, Asaf, "Yabancı Sermayeli Şirketlerden Yabancı Gayrimüslimlerin Tasfiyesinin Nedenleri" **Belleten**, C 37, S 308, s.293-331.

Polat, Ümit- Karagöz, Savaş, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitimin Durumu Hakkında Bir Muhtıra (Kemal Zaim)", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 28, S 5, 2020, s.2156-2164.

Şahin, Levent-Yıldırım, Kadir, "On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikalarının Gelişimi" **Çalışma ve Toplum**, C 2, S 45, 2015, s.111-152.

Tuna, Orhan, "Küçük Sanayide İş Şartları, **Çalışma**, S 6, Mayıs 1946, s. 38.

Tangülü, Zafer-Karadeniz, Oğuzhan, Karadeniz-Sinan Ateş, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları", **Turkısh Studies**, C 9 S 5, 2014, s.1895-1910.

Uçkan, Banu, "Türkiye'de İş Aracılığı Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde Kamu Tekelinin Kırılması, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 1, Eskişehir, 2005, s.149-178.

Yıldırım, Kadir-Şahin Levent, "Osmanlıdan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi", **Çalışma ve Toplum,** C 1, S 44, s.77-112.

Tezler

Başer, Nuri Erkin **I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmelerin Rolü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

Çöpoğlu, Mustafa, **İstihdam Hizmetinin Liberalleştirilmesi: İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun Yeniden Yapılanma Çalışmaları ve Özel İstihdam Hizmetlerine Geçiş Eğilimleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

Özdemir, Süleyman, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2004.

1960'LAR MODERNLEŞMESİNE BİR BAKIŞ: TÜRK SOLU VE KALKINMA SORUNU

Ebru GENÇALP*

Özet

Modernleşme kavramının kuramsal temeli 1950'li yılların ikinci yarısında atılmış, 1960'lı ve 1970'li yıllarda kapsamı zenginleşerek gelişmiştir. Genel itibariyle modernleşme kuramı yazarları modern toplum olarak adlandırılan ideal toplumun ortak özelliğini iktisadi alanda kapitalizm, siyasal alanda ise liberal demokrasi olarak tanımlamışlardır ve bu ortak özelliğe sahip biricik toplum Batı toplumudur. Dolayısıyla Batılı olmayan toplumlara ideal olarak sunulan veya dayatılan toplum düzeninin bileşenleri de kapitalizm ve liberal demokrasidir.

Türkiye, modernleşme yolunda Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine pek çok adım atmıştır. 1960'lara gelindiğinde dünya siyasetindeki önemine paralel olarak 'kalkınma' kavramının modernleşme bağlamında da öne çıktığı görülmektedir. Kalkınmanın nasıl olması gerektiğine ve nasıl sağlanabileceğine dair Türkiye'de sağ ve sol siyasetin farklı yöntem ve çözüm önerileri olmuştur.

1960'lar dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sol siyasetin yükseliş yıllarıdır. Bu bağlamda sol siyasetin bileşenlerinin 'kalkınma' sorununa dair söylem ve politikaları bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Türk solunda söz konusu dönemde üç bileşen öne çıkmaktadır: Türkiye İşçi Partisi, Yön Hareketi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi.

1960'ların Türk solu ideolojik konumlanması gereği modernleşme kuramcılarınca örnek model olarak sunulan kapitalizmi reddetmektedir. Hatta aynı dönemde Sovyetler Birliği gelişmekte olan ülkelere yönelik 'kapitalist olmayan kalkınma yolu'nu önerdiğinde, kimi yerde ismi değişik olmakla birlikte, bunun Türk solunda paralel yansımaları olmuştur. Dolayısıyla 'kalkınma' sorunu 1960'larda Türk solunun önemli tartışma başlıklarından biri olarak öne çıkmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler,ebrugencalp@yahoo.com

Bu çalışmada bir yönüyle 1960'lar solunun Türkiye'nin 'kalkınma' sorununa ilişkin tezleri, diğer yönüyle ise Türk solunun kalkınma sorununa dair yöntem ve çözüm önerilerinde sosyalizmin yeri değerlendirilmektedir. Dönemin önemli aydın ve siyasi figürlerinin eser ve açıklamalarının yanı sıra Sosyal Adalet, Yön ve Türk Solu dergileri başta olmak üzere çeşitli kaynaklara başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Kalkınma, Türkiye İşçi Partisi, Yön Hareketi, Milli Demokratik Devrim Hareketi.

AN APPROACH TO THE MODERNIZATION OF THE 1960s: TURKISH LEFT AND THE PROBLEM OF DEVELOPMENT

Abstract

The theoretical foundation of the concept of modernization was laid in the second half of the 1950s, and its scope was enriched and developed in the 1960s and 1970s. In general, the authors of modernization theory have defined the common feature of the ideal society called modern society as capitalism in the economic sphere and liberal democracy in the political sphere, and the only society with this common feature is Western society. Therefore, capitalism and liberal democracy are the components of the social order that is ideally presented or imposed on non-Western societies.

Turkey has taken many steps towards modernization from the Ottoman to the Republican era. By the 1960s, in parallel with its importance in world politics, the concept of 'development' came to the fore in the context of modernization. Right-wing and left-wing politics in Turkey have proposed different methods and solutions for how development should be and how it can be achieved.

The 1960s were the years of the rise of leftist politics in Turkey as in the world. In this context, the discourses and policies of the components of leftist politics on the problem of 'development' constitute the basis of this study. Three components stand out in the Turkish left in this period: The Turkish Labor Party, the Direction/Yön Movement and the National Democratic Revolution Movement.

Due to its ideological positioning, the Turkish left of the 1960s rejected capitalism, which was presented as a model by modernization theorists. Even in the same period, when the Soviet Union proposed a 'non-capitalist path of development' for developing countries, this had parallel repercussions on the Turkish left, albeit under a different name. Therefore, the question of 'development' came to the fore as one of the most important topics of debate on the Turkish left in the 1960s.

In this study, on the one hand, the theses of the 1960s left on Turkey's 'development' problem are tried to be put forward. On the other hand, the place of socialism in the methods and solution proposals of the Turkish left regarding the development problem is evaluated. In addition to the works and statements of important intellectuals and political figures of the period, various sources were consulted, especially Sosyal Adalet, Yön and Türk Solu magazines.

Keywords: Modernization, Development, Turkish Labor Party, Yön Movement, National Democratic Revolution Movement.

GİRİŞ

1950'li yılların ikinci yarısından başlayarak özellikle 1960'lı ve 70'li yıllarda alanda sağlanan zenginleşme ile gelişim gösteren modernleşme kuramı, Batılı olmayan toplumlardaki değişim süreçlerini açıklar. Bu bağlamda ideal toplum düzeninin Batılı toplumlara has olduğu söylenebilir ki, bu toplumların temel özelliği kapitalizm ve liberal demokrasidir[1]. Keza Marksist çerçeveden bakıldığında modernleşme kapitalizmin ürünüdür. Kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin gelişmesinin bir sonucu olan modernleşme, toplumlar arasında eşitsiz bir gelişim göstermektedir. Çünkü esasen kapitalizm toplumlar arasında eşitsiz gelişmektedir[2].

Modernleşme uzun soluklu bir süreçtir. 1950'li yıllardaki çalışmalar gelişmiş ve az gelişmiş toplumlar arasındaki ilişkiyi "eşitler arasında" ilişki olarak kabul ederken 1960'lı yıllarda bu ilişki Bağımlılık Okulu tarafından "eşit olmayan taraflar arasında" bir ilişki olarak nitelendirilmiştir[3]. Nitekim modernleşme kuramcılarının eserlerinde 1960'larda Batı toplumları ve değerleri idealize edilirken Batılı olmayan toplumlar aslında modern olmayan toplumlar olarak nitelendirilmiştir.

Literatürde söz konusu terimin kullanımına yönelik kavram kargaşası olduğu görülmektedir. Özellikle modernleşme, kalkınma ve gelişme kavramları kimi zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kalkınma kavramı daha ziyade ekonomik bir değişime işaret ederken, gelişme sosyal boyutu da kapsayıcı bir kavramdır[4]. Her iki kavram da büyüme, teknolojik ilerleme ve sanayileşme ile ilişkilendirildiğinden aslında bir yönüyle modernleşme kavramı ile de çakışmaktadır. Örneğin kuramın önemli isimlerinden Eisenstadt sürekli büyümeyi "modern" toplumların ortak özelliği olarak kabul eder[5].

Öte yandan kalkınma kavramı modernleşme bağlamında toplumların yakalaması gereken bir ivmeyi işaret eder. Kalkınma kavramı da modernleşme ile benzer şekilde 1950'lerde gelişme göstermiştir. Özellikle

---

[1] Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.82.

[2] Aytek Soner Alpan, "Modernleşme ve Türkiye Solu: Bir Muhasebe Denemesi", **Gelenek,** S 117, Kasım 2012. Erişim: https://gelenek.org/modernlesme-ve-turkiye-solu-bir-muhasebe-denemesi/, 2/6/2023.

[3] Hayriye Erbaş, **Türkiye'de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki,** Palme Yayınevi, Ankara, 2018, s.8.

[4] **Age.**, ss.5-6.

[5] S. N. Eisenstadt, S. N., "Modernization and Conditions of Sustained Growth", **World Politics**, V 16, N 4, 1964, pp.580-581.

iktisadi boyutuyla öne çıkan kavrama dair literatürde farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Özünde bireylerin ve toplumların yaşam koşullarının daha gelişmiş ve müreffeh bir düzeye gelmesini ifade eder[6]. Modern toplumlar kalkınmış toplumlardır da. Çünkü bu toplumlar kalkınmanın genel anlamda kabul edilmiş üç boyutunda da (iktisadi, sosyal ve insani) gelişme göstermiştir.

Bu noktada Türkiye'de modernleşme ve kalkınma ile ilgili tarihçeye bakıldığında, modernleşmenin temellerinin Osmanlı dönemine dayandığı görülmektedir. Kalkınma adına ise ilk önemli adım 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde Misak-ı İktisadi bildirisinin yayınlanmasıyla atılmıştır[7]. Erken Cumhuriyet dönemini izleyen süreçte kalkınma kavramı özelinde konunun 1960'lı yıllarda sorunsallaştırıldığı ve özellikle Türk sol/sosyalist literatürünün temel tartışma konularından biri haline geldiği söylenebilir. Öte taraftan ilk adımları Osmanlı döneminde atılan modernleşme, çok daha uzun soluklu bir sürece karşılık gelmektedir.

1960'larda Türk Solunda Modernleşme ve Kalkınma Sorunu

Bu çalışmanın konusunu oluşturan 1960'ların Türk solu açısından ne anlam ifade ettiği sorulduğunda, söz konusu yılların Türk solunun altın yılları ya da yeniden doğuş yılları[8] olduğu yanıtı verilebilir. Türk solunun Türkiye'nin modernleşme süreci ve kalkınma sorununa yönelik geliştirdiği strateji farklılık göstermekle birlikte ortak paydada birleşilen hususlar da vardır. Bu bağlamda 1960'larda Türk solunda öne çıkan üç akımdan bahsedilebilir. Bunlardan ikisi partileşmemiş, hareket olarak kalmıştır: Yön Hareketi ve Milli Demokratik Devrim (MDD) Hareketi. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise adından anlaşıldığı üzere siyasal parti kimliğiyle varlık göstermiştir. Bu üç akımın ortak yönlerinden biri Türkiye'nin modernleşme sürecini değerlendirirken kalkınma ve az gelişmişlik kavramlarını da merkeze almalarıdır.

Bu bağlamda 1960'lar solunun temel tartışma konularını oluşturan başlıca kavramlar şöyle sıralanabilir: Modernleşme, az gelişmişlik, feodalizm, toprak reformu, sosyal adalet, kalkınma, planlama, sanayileşme,

---

[6] Uğur Karaoğlan, "Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci", **Toplum ve Ütopya,** 2021. Erişim: http://www.toplumveutopya.com/kalkinma-kavraminin-ortaya-cikisi-ve-gelisim-sureci-ugur-karaoglan/, 20/06/2023.

[7] **Age.**

[8] Alpan, **age.**

Doğu sorunu[9]. Türk solu bir yandan sosyalizm ile düzen değişikliği talep ederken diğer yandan devletçilik ve planlı kalkınmaya dayalı bir değişimi önermektedir[10]. Sosyalizmin getireceği düzen değişikliğini TİP lideri Mehmet Ali Aybar şöyle açıklamaktadır: "…Sosyalizmde ekonominin çarkları kamu yararına çalışır; özel mülkiyet ve girişimin yerini işçilerin, tüm emekçilerin eylemli olarak söz ve karar sahibi oldukları kamu mülkiyeti alır. Böylece insanın insan tarafından sömürülmesi son bulacak, insan yabancılaşmadan kurtulacaktır"[11]. Aybar'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere sosyalizm ideal yeni düzenin adıdır ve insanın faydasınadır.

Yön Hareketi ve Kalkınma Sorununa Yaklaşımı

Yön Hareketi 1961-1967 yılları arasında 222 sayı yayınlanan *Yön* dergisi çevresinde toplanan grubun oluşturduğu, dönemin önemli sol akımlarındandır. 27 Mayıs ihtilali ile Demokrat Parti (DP) iktidarına son verilmesinin ardından, Türkiye'de sol akımların ve gruplaşmaların arttığı bir dönemde gelişen Yön Hareketi, örgütsel yapıya ulaşmamıştır ancak bir dernek ve sahip olduğu yayınevi ile adeta tüzüksüz bir parti niteliğindedir[12]. Özellikle *Yön* dergisi *Kadro* ve *Forum* dergilerinden sonra Türkiye'nin en etkin üçüncü dergisi olmuştur[13]. *Yön* her ne kadar Doğan Avcıoğlu ile bütünleştirilse de derginin yönetici kadrosu ve başyazarları olan Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal'ı anmak gerekir. Yönetici kadroda yer almayan ve/fakat etkili isimler arasında ise Niyazi Berkes, Şevket Süreyya Aydemir ve Sadun Aren sayılabilir[14].

Doğan Avcıoğlu'nun önderliğinde yayımlanan *Yön* dergisinin kapatılmasının ardından 1969-1971 yılları arasında *Devrim* dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. Yön Hareketinin yerini bu defa Devrim Hareketi almıştır. Bu nedenle hareket literatürde Yön-Devrim Hareketi adıyla da anılmaktadır.

---

[9] H. Bayram Kaçmazoğlu, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri,** Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss.46-47.

[10] **Age.**, s.52.

[11] Uğur Mumcu, **Aybar ile Söyleşi,** Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s.159.

[12] Mustafa Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s.77.

[13] Yalçın Küçük, "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** 1981 Özel Sayısı, s.101.

[14] Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, ss.59-60.

Yön Hareketi DP iktidarında uygulanan siyasal baskı rejimi ve ekonominin bozulması gibi nedenlerle oluşan toplumsal muhalefet içindeki bir eğilimdir. Hareket düzen değişikliğini amaçlamaktaydı[15]. Söz konusu olan, sosyalizme ulaşacak bir düzen değişikliğidir. Yön Hareketinin temel amaçları, çeşitli mesleklerden 1042 kişinin imzaladığı Yön Bildirisi'yle *Yön* dergisinin ilk sayısında kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bildiriyi imzalayan isimlerden bazıları Kemal Tahir, Fakir Baykurt, Muzaffer Erdost, Adnan Veli, Hasan Hüseyin Korkmazgil gibi yazar ve sanatçılardır. Bildiride milletvekilleri, emekli subaylar, sendikacılar, gazeteciler, öğretim üyeleri, öğrenciler gibi çok çeşitli kesimlerin imzaları bulunmaktadır[16].

Yön Bildirisi'nde vurgu yapılan unsurların başında Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak yer almaktadır. Bunun için demokrasiyi yaşatmak kadar eğitim, sosyal adalet ve kalkınmada başarı sağlanması da çok önemsenmiştir[17]. 77. sayısı yayımlandıktan sonra Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılan dergi, 5 Haziran 1963-25 Eylül 1964 tarihleri arasında 14 ay kapalı kalmıştır[18]. Tekrar yayımlanmaya başladıktan sonra daha keskin ve sert bir üslup göze çarpar. Bu bağlamda *Yön*'ün demokrasi algısında 1969-1971 yılları arasında yayımlanan *Devrim* çizgisine kaymakta olduğu bir sürecin başladığı yorumu yapılabilir[19].

Yön dergisinde 1962-1967 yılları arasında en sık işlenen kavramlara bakıldığında "sosyalizm" ilk sırada yer alırken ikinci sırada "kalkınma", üçüncü sırada ise "bağımsızlık" kavramı yer almaktadır[20]. Ancak "kalkınma"nın ikiz kardeşi gibi düşünülen "bağımsızlık" kavramına Yön Bildirisi'nde yer verilmemiştir[21]. Bu çalışmanın konusunu oluşturan "kalkınma sorunu" bağlamında değerlendirildiğinde, Yön Bildirisi'nin

---

[15] Gökhan Atılgan, "Yön-Devrim Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007(a), s.598.

[16] İlhan Akdere, Zeynep Karadeniz, **Türkiye Solu'nun Eleştirel Tarihi-1,** Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 1996, s.224.

[17] Yön Bildirisi, **Yön,** C 1, S 1, TÜSTAV, 1961, Erişim: https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-1%20-%20Sayi%20-%20001.pdf, 12/7/2021.

[18] Şener, 2010, **age.**, s.79.

[19] Emre Sürer, Gökhan Göktürk, "Yön'ünü Arayan Sol: Kalkınmada Eklektik Deneyimleme", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 11, C 18, S 40, Ağustos 2021, s.2909.

[20] Özdemir, **age.**, s.66.

[21] Ergun Aydınoğlu, **Türk Solu (Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971),** Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.61; Yön Bildirisi, **age.**

üçüncü maddesinde kalkınmanın nasıl sağlanacağına dair öneride bulunulduğu görülmektedir. *"Kalkınma felsefemizin hareket noktaları olarak, bütün imkanlarımızı harekete geçirmeyi, yatırımları hızla artırmayı, iktisadi hayatı bütünüyle planlamayı, kütleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere maletmeyi zaruri sayıyoruz."* saptaması yapıldıktan sonra *"Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz"*[22] denilerek kalkınmanın yöntemi de ortaya konulmuş oluyordu.

Yön dergisinin başyazarı Doğan Avcıoğlu gerek dergideki çeşitli yazılarında gerekse "Türkiye'nin Düzeni" isimli eserinde Türkiye için kalkınma yöntemine dair tartışma ve önerilere yer vermiştir. Türkiye'nin kalkınamama nedenini *"tutucular koalisyonunun kaynakları israf etmesi"* olarak açıklayan Avcıoğlu, bu küçük azınlığın milli gelirin yüzde 32'sini aldığını ve bunu israf ettiğini öne sürmektedir. Ekonomik ve siyasal egemenliği elinde tutan bu azınlığın yani tutucular koalisyonunun egemenliğini kırmak için tarımda feodal ve kapitalist ilişkileri tasfiyeye yönelmiş radikal bir toprak reformu ve çeşitli sektörlerde millileştirme gereklidir[23].

Avcıoğlu'nun DP iktidarı yıllarındaki yazılarında sosyalizm görülmemektedir. "*Fakat bunun anlamı Avcıoğlu'nun kapitalist yoldan kalkınmayı seçtiği değildir. Avcıoğlu bu dönemde ideolojilerden bağımsız olarak kalkınmanın kendisini önemsemiş gibidir"*[24]. Avcıoğlu'nun *Yön* dergisi yıllarında kaleme aldığı yazıları ise kalkınma iktisadı ve modernleşme teorileri çerçevesindedir[25].

Az gelişmiş ülkeler için üç kalkınma yolu bulunduğunu ifade eden Avcıoğlu'na göre bunlar "komünist kalkınma yolu", "Amerikan tipi kalkınma yolu" ve "milli devrimci kalkınma yolu" da denilen Türkiye örneğinde "devletçi kalkınma yolu" veya başka bir ifadeyle "yeni devletçilik"tir. Avcıoğlu ve Yön grubu Türkiye için milli devrimci kalkınma yolunu model olarak önermektedir. Bu kalkınma modelinde küçük burjuva çevrelerindeki milliyetçi aydınlar ön planda rol oynamaktadır. Milli devrimci

---

[22] Yön Bildirisi, **age.**

[23] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, C 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, ss.677-682-683.

[24] Tülay Gencer, **Bir Eylem ve Düşünce Adamı: Doğan Avcıoğlu,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020, s.61.

[25] **Age.**, s.106.

kalkınma yolunun ana çizgileri şöyle özetlenebilir: "*Kamu sektörü ekonomide daimi bir yere sahiptir ve büyüme hızı özel sektör büyüme hızından daha yüksektir; stratejik nitelikteki belli üretim kolları devletin elindedir; köklü bir toprak reformu zorunludur; kamu sektörüne dayanan planlı sanayileşme ülkenin kalkınmasını gerçekleştirmek ve ekonomik bağımsızlığını sağlam temellere oturtmak amacını gütmektedir; plan kalkınmanın vazgeçilmez aracıdır"*[26]. Anlaşılacağı üzere Avcıoğlu, Türkiye'nin kalkınmasına yönelik yöntem önerisinde özellikle planlama/planlı sanayileşme ve toprak reformunun gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Öte yandan Avcıoğlu özel teşebbüse dayalı kapitalist sistemin ki, Amerikan tipi kalkınma yolunu ifade eder, ileri Batı ülkelerinde bile başarılı olmadığını ifade eder. Avcıoğlu'na göre sistem hızlı kalkınmayı sağlayamamıştır. Türkiye için hızlı kalkınmayı sağlayacak tek yöntem ise sosyalizmdir[27]. Diğer taraftan komünist kalkınma yolu, bu yolu başarıyla takip eden ülkeleri kısa sürede modernleştirmiş, onları tarım toplumundan sanayi toplumu haline getirmiştir. Avcıoğlu bu bağlamda Türkiye'nin Bulgaristan, Romanya, Çin ve Sovyetler Birliği'nin nasıl kalkındığını incelemesi ve bu denemelerden ders çıkarması gerektiğine vurgu yapmaktadır[28].

Kalkınma programı olarak devletçiliği yazılarında pek çok kez kaleme alan Avcıoğlu, devletleştirmeyi demokrasiyi gerçekleştirme aracı olarak değerlendirmekte ve rasyonel bir iktisadi kalkınma yolu olarak nitelendirmektedir[29]. *Yön*'ün bir başka önemli yazarı Sadun Aren ise kalkınmış bir Türkiye için devletçiliği zaruri fakat yeterli olmayan bir şart olarak görmektedir. *"Ona can ve dinamizm vermek lazımdır. Bu ise heyecan meselesidir. Bilgili ve yaratıcı heyecan"*. Aren'e göre *"ileri bir devletçilik kalkınmanın esas prensibi olarak alınmadıkça memleketin aşırı sağcı (faşist) ya da aşırı solcu (komünist) bir diktatörlüğe kayması kader gibi kaçınılmaz bir neticedir"*[30]. Devletçilikle plancılığı birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendiren Aren, bu bağlamda kalkınmanın iki temel şartını şöyle sıralamaktadır*: "Mevcut kaynakları en verimli oldukları yerde kullanmak ve*

[26] Avcıoğlu, **age.**, s.671.

[27] Doğan Avcıoğlu, "Niçin Sosyalizm", **Yön,** C 1, S 7, 31 Ocak 1962, s.3.

[28] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni,** ss.619-620.

[29] Doğan Avcıoğlu, "Kalkınma Programı: Devletçilik", **Yön,** C 1, S 26, 13 Haziran 1962, s.7.

[30] Sadun Aren, "Devletçilik ve Ötesi", **Yön,** C 1, S 6, 24 Ocak 1962, s.15.

asıl imkanları harekete getirerek istihsale koşulacak kaynak miktarını artırmak"[31].

Hızlı kalkınmayı sağlamak için her alanda A'dan Z'ye köklü reformlara ihtiyaç olduğunu yazan Avcıoğlu, sosyalizmin bu reformlar üzerine inşa edileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda planlamayı sosyal, iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda büyük değişiklikleri sağlayacak güçlü bir müdahale vasıtası olarak kullanmak gerektiğine vurgu yapmaktadır[32]. Avcıoğlu kalkınmanın olmazsa olmaz dört ön şartını şöyle sıralamaktadır: "*Ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilebilmesi her şeyden önce sosyal yapı değişikliği anlamında bir siyasi değişikliği zorunlu kılar. Ancak Türkiye'nin kendi imkanlarıyla gerçekleştirilmesinde güçlükler arz eden alanlarda geçici bir süre için yabancı sermaye gelişmesine müsaade edilebilir. Dış yardımlara hayır demeli ve borçlar çok uzun vadeli bir ödeme planına bağlanmalıdır. Siyasi, iktisadi ve mali bütün bağımlı münasebetler tasfiye edilmelidir"*[33].

Nihayetinde *Yön*'ün milli devrimci kalkınma yolu olan devletçiliğe dair yorumunu öz şekilde ortaya koyan yazıların başında Sadun Aren'in "Devletçilik ve Ötesi" başlıklı yazısı örnek verilebilir: *"Unutulmamalı ki, devletçilik sadece bir vasıtadır ve diğer bütün vasıtalar gibi onu da harekete getirecek ve kullanacak olan insan unsurudur. Devletçiliğin büyük üstünlüğü, bugünkü şartlarımıza en uygun vasıta oluşudur"*[34].

Milli Demokratik Devrim Hareketi ve Kalkınma Sorununa Yaklaşımı

Milli Demokratik Devrim Hareketi *Türk Solu* dergisinin 1967'de yayımlanmaya başlamasıyla etkili bir sol akım olarak kendisine yer edinmiştir. "Tam bağımsız gerçekten demokratik Türkiye için"[35] şiarıyla yayımlanan *Türk Solu* dergisinin yazarlarının birçoğu *Yön* ve *Devrim* dergilerinde de yazmıştır[36]. Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) eski üyelerinin öncülüğünde ortaya çıkan MDD hareketinin önderi kabul edilen isim Mihri Belli'dir. Belli'nin kaleme aldığı "Devrimci Şiar Meselesi" başlıklı yazı, hem MDD'nin hem *Türk Solu* dergisinin temel şiarını ortaya koyarken Türkiye'nin gelişmesinin önündeki engelleri tek tek sıralamakta,

---

[31] Sadun Aren, "Plan ve Kalkınma", **Yön,** C 1, S 3, 3 Ocak 1962, s.17.

[32] Doğan Avcıoğlu, "Kalkınma Programı", **Yön,** C 1, S 13, 14 Mart 1962, s.8.

[33] Doğan Avcıoğlu, "Kalkınmaya Götüren Yol", **Yön,** C 3, S 95, 22 Ocak 1965, s.9.

[34] Sadun Aren, "Devletçilik ve Ötesi", **Yön,** C 1, S 6, 24 Ocak 1962, s.15.

[35] **Türk Solu,** C 1, S 1, s.1.

[36] Akdere, Karadeniz, **age.**, s.245.

çözüm yolunu da göstermektedir. Türkiye'yi geri bir ülke olarak nitelendiren Belli, "emperyalizm-işbirlikçi sermaye-feodal ağa" üçlü ortaklığının ekonomiye hükmettiğini ifade etmektedir. Belli'ye göre toprağında yabancı üsler barındırarak ekonomi, siyaset, savunma, kültür alanlarında Amerikan vesayeti altında bulunan ülkede temel devrimci şiarın nitelikleri *"Emperyalizm-işbirlikçi sermaye-feodal ağaya karşı, şehir ve köy emekçisi, şehir ve köy küçük burjuvazisi, asker-sivil aydın zümre omuz omuza, tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye için"*[37] olmalıdır. Belli ve MDD'ciler için "emperyalizm-işbirlikçi sermaye-feodal ağa" üçlü koalisyonu Türkiye'nin geri kalmışlığının ve kalkınamamasının en önemli nedenidir. Dolayısıyla bu üçlü koalisyon "demokratik devrim" ile yok edildikten sonradır ki, *"Türkiye toplumu sosyalist devrime bir adım daha yaklaşmış olacak, sosyalist devrim temel şiarının atılması için ortam hazırlanmış olacaktır"*[38].

MDD'yi Yön ve TİP'ten farklılaştıran önemli bir özelliği teoriye öncelik vermesidir. Türk solunda teori tartışmalarını MDD'nin başlattığı söylenebilir. Hatta Ergun Aydınoğlu teori için *"MDD'nin Amentüsü"* ifadesini kullanmaktadır[39].

Yön'de kalkınma sorunu çok önemli ve başat bir tartışma konusuyken MDD'nin analiz ve söylemlerinde konunun merkezi bir yeri yoktur. Bunu *Türk Solu* dergisindeki yazıların yöneldiği konulara bakarak kolayca anlamak mümkündür. MDD Türkiye'nin genel anlamda az gelişmişlikten kaynaklanan sorunlarının çözümü olarak "demokratik devrim"in gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Türkiye'nin tam anlamıyla bağımsız olmadığını savunan MDD'ciler feodal unsurların tamamen tasfiye edilmesi ve emperyalizm-komprador-ağa üçlü ittifakının bozulması gerektiğini öne sürmektedir[40]. *Türk Solu*'nun bir diğer yazarı Muzaffer Erdost, anti-emperyalizmi merkeze aldığı yazısında *"Türkiye'de ilk mücadele üretim güçlerini bağımlılıktan kurtaracak, serbest hale getirecek mücadeledir yani emperyalizmden ve onun tabii müttefiki feodalizmden kurtulmaktır"*[41] der. Bu mücadele anti-emperyalist mücadeledir.

---

[37] Mihri Belli, "Devrimci Şiar Meselesi", **Türk Solu,** S 5, 15 Aralık 1967, s.4.

[38] **Age.**, s.4.

[39] Aydınoğlu, **age.**, ss.104-105.

[40] Kaçmazoğlu, **age.**, s.144.

[41] Muzaffer Erdost, "Anti Emperyalist Mücadele", **Türk Solu,** S 12, 6 Şubat 1968, s.4.

Kurtuluş Savaşı'nı yarım kalmış bir burjuva demokratik devrimi olarak nitelendiren MDD hareketi, ancak bunun tamamlanmasından sonra sosyalist devrim aşamasına geçilebileceğini savunmaktadır ki, yukarıda yer verilen Belli'nin kaleme aldığı yazı da bu minvaldedir. Bu bağlamda MDD'nin iki aşamalı devrim stratejisi Yön ile paralellik gösterirken TİP ile ayrışmaktadır. Zira TİP doğrudan sosyalist devrime geçilmesi esasını savunur. MDD'nin bu aşamalı devrim tezinin kaynağı 1905 Rus Devrimine dayanmaktadır. Lenin'in savunusu olan sosyalizme aşamalı geçiş Türkiye'de TKP tarafından sahiplenilmiş ve yayılmıştır[42] ki, MDD hareketinin içindeki isimlerin pek çoğu eski TKP'lilerdi.

MDD'ciler emperyalizmin ve feodal unsurların gücünün kırılmasıyla sonuçlanacak bir milli demokratik devrimin ardından sosyalizme geçişin olanaklı olacağını öne sürmektedir. Muzaffer Erdost'un kaleme aldığı yazı MDD'nin Milli Kurtuluş Savaşı, anti-emperyalizm ve milli demokratik devrim ile ilgili tezini berrak şekilde ortaya koymaktadır:

> *"...anti-emperyalist mücadele, sosyalist anlamda, sadece savaşılan ülkede emperyalist sömürü ve zulümden kurtulmuş olmakla bitmez; anti-emperyalist mücadele, aynı zamanda, bütün sömürge ve tâbi ülkelerde bağımsızlık mücadelesini, gelişmiş kapitalist ülke proleteryasının kapitalizme karşı vermekte olduğu devrimci mücadeleyi desteklemek ve nihai olarak emperyalizmi yeryüzünde yenip-yoketmek amacını taşır. Nihai hedef olarak tekelci kapitalizme yönelmemiş bir savaş, kendi milli bağımsızlık mücadelesi sınırları içinde anti-emperyalist bir savaştır; fakat emperyalizme karşı yürütülen uluslararası mücadeleyle sıkı maddi manevi bağlar kurmadıkça, anti-emperyalist muhtevadan yoksun bir savaştır. Milli Kurtuluş Savaşımız –bizi mahvetmek isteyen- düşmanımızın emperyalist nitelikte olması dolayısıyla, sırf bu yüzden, emperyalizme karşıdır; ve Misak-ı Milli sınırları içinde de olsa, emperyalizmi zayıflattığı için (ve ayrıca feodal devleti yıkıp cumhuriyeti kurduğu için) devrimci ve ilerici bir savaştır. Fakat sosyalist anlamda, nihai amacı dikkate alındığında, tam bir anti-emperyalist muhtevaya sahip değildir. Emperyalizm, işgalci ve imhacı bir askeri kuvvet*

[42] Şener, 2010, **age.**, s.191.

> *değil, temelde, kapitalizmin son aşaması olan bir üretim biçimidir; anti-emperyalist devrim, işgalci askeri yenmek değil bizzat bu üretim tarzına son vermektir"*[43].

Mihri Belli ise bu bağlamda Türkiye'de emperyalizmin baş dayanağı olarak dış ticaret sermayesine işaret etmekte ve emperyalizmin etkisi altında bulunan bankacılığın ve sigortacılığın millileştirilmesini ulusal bağımsızlığın gereği kabul etmektedir[44]. Belli'ye göre feodal mütegallibe ve işbirlikçi sermaye Türkiye'deki egemen sınıflardır. Sınıfsal çıkarları gereği işbirlikçi sermaye gerçek sanayileşme ve gerçek iktisadi kalkınmaya karşıdır. Emperyalist sömürücülerin politikalarına uygun şekilde hareket eden bu sınıf, çıkarları gereği Türkiye'nin kalkınması için hayati önemde olan yatırımları engellemektedir. Belli, bu işbirlikçi sermayeyi tekelci sermaye olarak nitelendirmektedir[45].

Türk sol/sosyalist tarihinin önde gelen isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı da *Türk Solu* dergisinin yazarları arasındadır. Uzun soluklu yazı dizileri ile dergiye katkıda bulunan Kıvılcımlı, Türkiye ekonomisine kendi tabiriyle "tefeci-bezirgan" sınıfların egemen olduğunu ifade etmektedir. Kıvılcımlı'ya göre Türkiye'nin gelişiminin ve kalkınmasının önündeki engel bu tefeci yani eşraf ve vurguncu bezirgan sınıfların Batı kapitalizmi ile yani Amerika ile *"can cana, baş başa kuzu sarması"* olmalarıdır[46].

Kurtuluş Savaşı yıllarında azınlıkların ülkeyi terk etmek zorunda kalmalarının ardından, onların mal ve sermayelerine el koyarak türeyen Belli'nin işbirlikçi sermaye olarak tabir ettiği sınıf, Kemalist harekete belli oranda destek vermekle birlikte Kurtuluş Savaşı'nın ardından emperyalist sermaye ile yakınlaşmış ve güç kazanmıştır. Belli'ye göre Cumhuriyetin ilk yıllarında asker-sivil aydın zümreye kaptırılan iktidar, işbirlikçi sermaye ve feodal mütegallibe ortaklığında 1950'de geri alınmış, 27 Mayıs 1960'ta asker-sivil aydın zümre tarafından iktidardan uzaklaştırılsa da kısa sürede kendini toparlamayı başarmıştır[47]. Dolayısıyla MDD'ciler, çıkarları örtüşen bu iki kesimin, işbirlikçi sermaye ve feodal mütegallibenin, Türkiye'nin kalkınmasında ve demokrasisinin gelişiminde en önemli engel olduğunu öne

---

[43] Muzaffer Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm I", **Türk Solu,** S 43, 10 Eylül 1968, s.5.

[44] Belli, **age.**, s.5.

[45] Mustafa Şener, "Yön ve Milli Demokratik Devrim Hareketi", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları,** Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.382.

[46] Hikmet Kıvılcımlı, "Kapitalizm ile Prekapitalizmin Kaynaşması", **Türk Solu,** S 15, 27 Şubat 1968, s.6.

[47] Şener, 2017, **age.**, s.383.

sürmektedir. Belli de özellikle feodal ilişkiler üzerinde durmakta ve Türkiye'yi kalkınmanın feodal aşamasında görmektedir[48].

Peki MDD'nin üçlü koalisyon olarak da nitelendirilen "emperyalizm ve onun Türkiye'deki yerli destekçileri"ne karşı verilecek mücadeleye dair çözüm önerisi var mıdır diye sorulduğunda, MDD'nin çözümü işçi sınıfının önderliğinde köy ve şehir emekçilerinin, gençliğin ve öğrencilerin dayanışmasında aradığı görülmektedir. Ancak ve ancak geniş yığınları içine alan gerçek bir milli kurtuluş hareketi emperyalizm ve onun yerli işbirlikçileri ile mücadele edebilecektir[49].

MDD'nin söyleminde kalkınma sorununun merkezi yeri olmadığı belirtilmişti. Onun yerine az gelişmişliği öne çıkaran MDD, bu sorunun çözümü için de milli demokratik devrimin gerçekleştirilmesi gereği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda MDD'cilere göre TİP'in esas aldığı şekliyle "sosyalist devrim" şiarıyla ortaya çıkmak, milli demokratik devrim cephesini parçalamaktadır[50]. Bu da MDD'nin TİP'e yönelttiği eleştirilerin başında gelmektedir. Aşağıdaki satırlarda açıklanacak olan TİP'in benimsediği "kapitalist olmayan kalkınma yolu" MDD'ye göre Türkiye için uygun değildir. Çünkü Türkiye'de kapitalizm belli oranda gelişmiştir ve sanayi belirli bir aşamaya gelmiştir. Bu koşullar altında Türkiye demokratik devrimi ve gerekli reformları gerçekleştirmelidir[51].

Türkiye İşçi Partisi ve Kalkınma Sorununa Yaklaşımı

Yön ve MDD hareketlerinden farklı olarak siyasal parti kimliğiyle varlık gösteren TİP, 1960'lı yıllarda gerek parlamentoya girerek gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grup kurarak yakalamış olduğu başarı ile hem Türk sol/sosyalist tarihinde hem de Türk siyasal hayatında özel bir yer edinmiştir. TİP kamuoyunda yarattığı etki bakımından değerlendirildiğinde sahip olduğu oy oranından çok daha büyük bir etki yaratmıştır[52].

---

[48] Yıldız Sertel, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız,** Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s.75.

[49] Reşat Fuat Baraner, "Anti-Emperyalist ve Anti-Feodal Mücadele Toplumumuzun Tüm Olarak Menfaatlerini Temsil Eder", **Türk Solu,** S 15, 27 Şubat 1968, s.4.

[50] Muzaffer Erdost, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm III", **Türk Solu,** S 45, 24 Eylül 1968, s.6.

[51] Mihri Belli, **Yazılar (1965-1970),** Sol Yayınları, Ankara, 1970, ss.62-63.

[52] Anıl Varel, "Altmışlı Yıllar Türkiye'sinde Sınıf ve Siyaset: Meşruiyet Savaşımı, Siyasal Yükselişi ve İç Bölünmeleriyle TİP", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları,** Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.397.

On iki sendikacı tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde kuruluşundan 12 Mart 1971'de kapatılmasına kadar geçen on yıllık süreçte TİP tarihi açısından en önemli isimlerin başında, 1962-1969 yılları arasında partinin genel başkanlığını yürüten Mehmet Ali Aybar gelmektedir. Aybar ve TİP açısından ilerleme ve kalkınma hedefine ulaşmada ve Türkiye'yi çağdaş medeniyet yoluna sokmada öncü toplumsal güç çalışan halk kitleleridir. TİP basın bildirisinde bu doğrultuda şu ifadelere yer verilmiştir: *"Herhalde en önemli davamız olan, Türkiye'yi bir an önce çağdaş medeniyet yoluna sokmak ve hızla kalkındırıp ilerletmek davası, çalışan halk kitlelerinin iştiraki olmadan gerçekleştirilemez"*[53].

Aybar'ın genel başkanlığında sosyalizm yolunda önemli söylem ve politikalar üreten partinin gerek sosyalizme gerekse Türkiye'nin kalkınma sorununa yönelik bütünsel bakış açısını TİP I. Büyük Kongresi'nde kabul edilen 1964 tarihli "Parti Programı"nda bulmak mümkündür. TİP'in kurulduğu 1961 yılındaki parti programı ise hem hacimsel olarak sınırlı (on altı sayfa) hem de kapsam olarak daha dardır. Programda kalkınma vurgusu bulunmamaktadır.

Öte yandan 1964 Parti Programı "Türkiye'nin Maddi, Sosyal ve Politik Yapısı", "Kalkınma Yolu" ve "Temel İlkeler" olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. "Sosyalizm" kavramına yer verilmeyen programın ikinci bölümü olan "Kalkınma Yolu" başlığı altında Türkiye'nin kalkınma sorununu ele alınmaktadır. 1964 programının söz konusu bölümü Batı ülkelerinin takip ettikleri "kapitalist kalkınma yolu"nun değerlendirilmesi ve esasen eleştirilmesi ile başlamaktadır. Türkiye'de özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında *"en açık ve çıplak"* şekliyle izlenen kapitalist kalkınma yolu, *"mutlu bir azınlığın daha da zenginleşmesi, halk kitlelerinin ise daha da yoksullaşması ve memleket kaynaklarının israf edilmesi sonucunu doğurmuştur"*[54].

TİP programı, kapitalizmin anti-tezi olarak kapitalist kalkınma yolunun Türkiye için zarar doğurduğunu ortaya koyarken çözüm önerisi de getirmektedir: "Kapitalist olmayan kalkınma yolu" adeta TİP ile özdeşleşmiş bir kavramdır. Kavram, Sovyetler Birliği'nin siyasi bağımsızlığını kazanan az gelişmiş ülkelerin sömürülmekten ve yoksulluktan kurtuluşlarının tek

[53] Mehmet Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s.191.

[54] **Türkiye İşçi Partisi Programı-1964**, Erişim: https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1964-program.pdf, 28/07/2023, s.63.

yolu olarak lanse edip önerdiği kalkınma şeklidir[55]. Ekonomik kalkınmanın Üçüncü Dünya ülkeleri arasında *"neredeyse kendi başına bir ideoloji"* konumuna geldiği bir süreçte, TİP için sosyalist bir toplum gerçekleştirmekten daha önemlisi Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal geri kalmışlıktan kurtulmasıydı[56]. Bu bağlamda önerilen kapitalist olmayan kalkınma yolu *"emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı 'planlı bir devletçilik' olarak tanımlanabilir"*[57]. Planlı devletçilikte özel sektör kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışır ve gelişir. Diğer yandan TİP programı, büyük arazi sahipleri ya da büyük tüccar ve sanayicilerin çıkarları gereği kapitalist olmayan kalkınma yolunu izlemeyeceklerini, bunu ancak emekçilerin yapabileceğini öne sürmektedir. *"...Bu sebeple kapitalist olmayan kalkınma yolu emekçilerin iktidarını gerektirir. Yani çözüm her şeyden önce politiktir"* saptamasında bulunan TİP programında, bu amaçla yapılması gerekenler yedi maddede açıklanmıştır[58]:

1. *...ekonomik kalkınma ve sosyal ilerlemenin gerekli kıldığı bir sıra izleyerek, büyük üretim ve mübadele araçlarını devletleştirmek;*
2. *Kurulmamış temel sanayi kollarını devlet eliyle devlet malı olarak kurmak ve işletmek;*
3. *Topraksız veya az topraklı köylüyü topraklandırmak ve en yeni araçlarla, en ileri teknikle donatarak, en verimli işletmecilik sistemi içinde çalışmasını sağlamak;*
4. *...genel ve teknik eğitimi ekonomik kalkınmaya paralel olarak ivedilikle yaymak ve ilerletmek;*
5. *...halk yığınlarının yaratıcı güçlerini açığa çıkaracak kültür çalışmalarına hız vermek, yurt ölçüsünde kültür merkezleri kurmak;*
6. *Herkesi iş-güç sahibi etmek, işsizliğe kesinlikle son vermek ve ulusal gelirin dağılımında emeğe göre gelir ilkesini hakim kılmak, yani herkese yaptığı işe göre ücret, aylık ve gelir sağlamak;*
7. *Ulusal varlığımızı ve bağımsızlığımızı her şeyin üstünde tutan ve kişiliği olan, bütün devletlerle eşitlik içinde dostluk münasebetleri*

---

[55] Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.414.

[56] Artun Ünsal, **Türkiye İşçi Partisi (1961-1971),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.124.

[57] **Türkiye İşçi Partisi Programı-1964**, ss.63-64.

[58] **Age.**, ss.65-66.

> *kurmayı amaç bilen, Birleşmiş Milletler Anayasası'na bağlı, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sine yaraşır, barışçı bir dış politika savunmak.*

Böylece 1964 TİP Parti Programı "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu açıklarken, kullanılabilecek yöntemler hakkında da saptamalara yer vermiştir. 1964 Programını "ihtiyatlı" olarak nitelendiren Ünsal'ın işaret ettiği üzere eklemek gerekir ki, programda açıkça "sosyalist ekonomiye geçiş şarttır" demek istenmediği için "kapitalist olmayan kalkınma yolu" ön plana çıkmıştır[59].

"Kapitalist olmayan kalkınma yolu"nun kamuoyu ile paylaşılması, kalkınma yolunun anlatılması TİP çevrelerince ilk sayısı 19 Mart 1963 tarihinde yayımlanan *Sosyal Adalet* dergisindeki yazılarla başlamıştır. İlk dokuz sayısı "haftalık siyasi gazete" başlığıyla on altı sayfa olarak yayımlanan *Sosyal Adalet,* Ocak 1965'te onuncu sayıdan itibaren elli iki sayfa ve "aylık siyasi fikir dergisi" olarak yayımlanmıştır.

Dergide kalkınma yolu kavramı *"Atatürk'ün daha savaş yıllarında çizdiği yol"* olarak nitelendirilirken, *"...Demokrasi de, karma ekonomi de, plan da ancak bu yola girilince gerçek anlamlarını kazanacaktır"*[60] ifadelerine yer verilmiştir. TİP "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu az gelişmiş ülkelerin izlemesi gereken kalkınma yolu olarak kabul etmektedir:

> *"Kapitalist olmayan yolun esası: Yarı-feodal, feodal ya da sömürge ekonomisinden, kapitalizm dönemini atlayarak sosyalizme geçişin meydana geldiği memleketlerin ekonomik ve sosyal gelişme oluşumudur.*
>
> *Kapitalist olmayan yol, kapitalist yolu tutmuş olsalar da, henüz sınai kapitalizmin olgun şekillerine erişmemiş olan, az veya çok emperyalizme bağlı olan, feodalizmin önemli kalıntılarını muhafaza eden, ama sonunda kapitalizmle bağlarını tamamiyle koparmak üzere, özel sermayenin ilerleyişini sınırlandırmak imkanına sahip az gelişmiş memleketler için de geçerlidir"*[61].

---

[59] Ünsal, **age.**, s.125.

[60] "Demokrasi Kurtuldu mu?", **Sosyal Adalet,** S 4, 9 Nisan 1963, s.3.

[61] Selahattin Hilav, Fethi Naci, "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", **Sosyal Adalet,** S 4, 9 Nisan 1963, s.9.

"Kapitalist olmayan kalkınma yolu" farklı gelişmişlik niteliğine sahip toplumlarda farklı gelişme çizgisi göstermektedir. Bu farklılık ülkelerin sosyalizme geçiş sürecinde de farklılığa yol açmaktadır. Söz konusu farklılığı kaleme alan Selahattin Hilav ve Fethi Naci *Sosyal Adalet* dergisinde şöyle yazmışlardır:

> *"Sömürgeciliğin etkisinde ve feodal bir ekonomi düzeninde iken kapitalist olmayan kalkınma yolu denemeye girişmiş olan memleketler, kapitalizm safhasını toptan atlayacaklardır. Yarı-sömürge ve yarı-feodal yapıya sahip olarak bu yola giren memleketler ise, olgunluk çağının kapitalizmini, yani sanayi kapitalizmini atlayacak ve ancak bu şekilde sosyalizme ulaşabileceklerdir. Ekonomik yapıdaki bu farklar, ülkelerin sosyalizme gidişindeki farklılıkları doğurmaktadır. Bu durumda en önemli rolü oynayan şey, sınıfların güçleridir. Özellikle işçi sınıfının; milli burjuvazinin mevcut olup olmaması bu bakımdan çok önemlidir*[62].

Peki az gelişmiş ülkelerde bu seviyede bir gelişmişliğe (ya da gelişmemişliğe) neden olan nedir? TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar bunu şöyle açıklıyor:

> *"Geri kalmış ülkelerde, büyük toprak sahipleriyle büyük tüccarlar, bankerler ve montaj sanayicileri hakim sınıf durumundadırlar. Bunlar çıkarlarıyla milletlerarası kapitalizme bağlıdırlar. Emperyalizmin aracısı ve ortaklarıdırlar. Ve genellikle emekçiler politik bir güç olarak ya hiç örgütlenmemiştir bu geri ülkelerde ya da örgütleri zayıftır. Bundan dolayı demokrasi varsa sadece şekilden ibarettir"*[63].

TİP'in önde gelen isimlerinden Prof. Sadun Aren, sorunun nedenini düzgün bir idare düzeninin kurulamamasında bulmaktadır: *"Türkiye'nin gerilik ve fakirlik çemberini kırarak devamlı bir kalkınma yoluna girememiş olmasının sebebi, emekçilerin yararına ve dolayısıyla herkesin şevkle çalışacağı bir idare düzeninin kurulamamış olmasıdır. Toplumsal*

---

[62] Hilav, Naci, "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", **Sosyal Adalet,** S 5, 16 Nisan 1963, s.10.

[63] Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.297-298.

hayatımızda bilimsel zihniyet ve usullerin bir türlü yerleşmemiş olmasının ardında yatan asıl neden budur"[64].

Türkiye'nin kalkınma sorunu, 10 Ekim 1965 genel seçimleri öncesinde ki, TİP on beş milletvekili ile Parlamentoya girmiştir, TİP'in yürüttüğü parti propagandasında da yer bulmuştur. TİP kalkınma sorununun çözümünde işleyen bir planlı ekonomi düzeninin varlığına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Genel Başkan Mehmet Ali Aybar da 25 Eylül 1965'te yaptığı radyo konuşmasında sanayileşme ve planlı ekonomi düzeninin kurulmasıyla kalkınma sağlanabileceğini ifade etmektedir:

> *"...Türkiye, kapitalist bir yolla kalkınabilseydi 150 yıldan beri yapılan çabalar, veya hiç değilse, Cumhuriyet kurulduğundan beri yapılan çabalar meyvalarını verir ve Türkiye bu gün tam kalkınmış ileri bir toplum haline gelirdi. Oysa bu yol bizi bugünkü çıkmaza getirmiştir.*
>
> *Kardeşlerim,*
>
> *Hızla kalkınmanın şartı bir sanayi ülkesi olmaktır. Bunun başka yolu yoktur. Geri kalmış toplumlarda sanayileşme ancak halk yararına işleyen planlı bir ekonomi düzeninin kurulmasıyla mümkündür. Böyle bir ekonomi düzeninde halk yararına işleyen kamu sektörü ağır basar. Ve bütün Milli Ekonominin itici ve düzenleyici kuvveti olarak iş görür. Özel sektör ise Milli Ekonominin gelişmesinde, önemi gittikçe azalan, yardımcı bir unsur haline gelir"*[65].

Aybar seçimlerle ilgili bildirisinde Türkiye'nin kalkınmasının önündeki engelleri sıralar: *"...kalkınmamızın önündeki engelleri bir daha gözden geçirelim. Bunlar, üretim güçlerinin artmasında çıkarları olmayanlar ve bugünkü üretim ilişkilerinin devamında çıkarı olan egemen sınıflarla onların siyasi örgütleridir"*[66].

TİP'in 1965 genel seçimleri için hazırlamış olduğu "Seçim Bildirisi"nde ayrı bir başlık olarak yer verilen "kalkınma" kavramı, *"ileri memleketlerin sanayileşme ve her sahadaki üretim düzeyine ulaşma"*[67] olarak tanımlanmıştır. Türkiye'nin kırk yıllık kapitalist yoldan kalkınma çabalarının

---

[64] Aren, "Meselelerimizin Asıl Çözüm Yolu", **Sosyal Adalet,** S 9, 14 Mayıs 1963, s.3.

[65] "TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Radyo Konuşması", **Sosyal Adalet,** S 19, Ekim 1965, s.4.

[66] "TİP Genel Başkanı Aybar'ın Seçimlerle İlgili Bildirisi", **Sosyal Adalet,** S 18, Eylül 1965, s.19.

[67] **Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi,** Yenilik Basımevi, İstanbul, 1965, s.8.

boşa çıktığı ifade edilen bildiride, TİP'in başta gelen davası hızlı kalkınma olarak belirtilmiştir[68].

Yukarıda değinilen "Az gelişmiş ülkelerde bu seviyede bir gelişmişliğe (ya da gelişmemişliğe) neden olan nedir?" sorusunun yanıtı böylece verilmiş oluyor. Ya bu sorunun çözüm yolu nedir diye ikinci bir soru sorulduğunda ise Aybar'ın ve dolayısıyla TİP'in yanıtı siyasi düzen değişikliğidir:

> *"Üretim ilişkilerinin değişmesindeki başarıyı garanti edecek mekanizmalardan birisi emekçi halkımızın bizzat iktidara gelmesi, diğeri ise üretim güçlerinin arttırılmasıdır. Üretim güçleri arttırılmadıkça üretim ilişkilerinde bir köklü dönüşüm sağlamak (kapitalist üretim ilişkileri yerine, sosyalist üretim ilişkilerini geçirmek) mümkün değildir. Görüleceği gibi mesele burada düğümlenmektedir. Bu düğümü ancak emekçi halkımızın, kendi öz partisi çevresinde örgütlenerek siyasi iktidara gelmesi yoluyla çözebiliriz. Bunun başka bir yolu yoktur"*[69].

Öte yandan 1969 genel seçimleri için hazırlanan TİP Seçim Bildirisi'nde de *"Bugünkü Sömürü Düzeni Nasıl Değiştirilecek?"* başlığı altında kalkınma konusuna yer verilmiştir. Kalkınma sorunu hakkında TİP'in temel savunusunu sürdürdüğü görülmektedir: *"Türkiye İşçi Partisi kalkınmamızı yurdumuzun ve dünyanın gerçeklerine uygun olarak, halktan yana planlı bir devletçilikle yürütecektir. Bu sistemde kamu sektörü esastır"*[70]. Hatırlamak gerekirse 1964 Parti Programında da "kapitalist olmayan kalkınma yolu" tanımlanırken "planlı bir devletçilik" kavramı kullanılmıştı.

Diğer taraftan 1965 Seçim Bildirisi'nde "sosyalizm" kavramına dair bir başlığa yer verilmezken, konunun 1969 Seçim Bildirisi'nde *"Demokratik, Bağımsız Türkiye Sosyalizmi"* başlığı altında ele alındığı görülmektedir. *"Sosyalist demokrasi rejimlerin en mükemmelidir"* ifadelerine yer verilen bildiride *"Bizim gözümüzde Sosyalizmin insancı yanı ağır basar. Amaç emekçi sınıfları sömürüden, zulümden, tahakkümden kurtarmaktır. Bir bakıma Sosyalizm, ekonomik, siyasi ve sosyal bir düzen olarak, bu amacı*

---

[68] **Age.**, ss.8-9.

[69] "TİP Genel Başkanı Aybar'ın…" s.18.

[70] **Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi,** Çınar Matbaası, İstanbul, 1969, s.17.

gerçekleştirmeye yarayan bir araçtır"[71] denilmekte ve sosyalizmin uygarlığın en yüksek aşama noktası olduğu ifade edilmektedir.

TİP tarihinin bir diğer önemli ismi, 1970 yılında IV. Büyük Kongre'de partiye Genel Başkan olarak seçilen Behice Boran[72] da Türkiye'nin kalkınma sorununu tartışarak çözüm önerileri geliştirmiştir. "Türkiye ve Sosyalizm Sorunları" isimli eserinde "Kalkınma Yöntemi" başlığı altında konuyu enine boyuna tartışan Boran, Türkiye ve az gelişmiş ülkelerin kapitalist yoldan kalkınamayacaklarını ancak doğrudan sosyalist düzene de geçemeyeceklerini ifade eder. Çünkü bu ülkelerde sosyalist toplum düzeninin gerektirdiği ön şartlar yoktur. Bu ülkelerin uygulaması gereken kalkınma yöntemi şöyle olmalıdır:

> *"(1) Batıda kapitalizmin başardığı tarihsel görevi başarmalı yani derebeylik kalıntılarını tasfiye etmeli, yeterli sermaye birikimini sağlamalı, sanayileşmeyi hızla başarmalı, toplumu modern teknoloji ile donatmalıdır; (2) hem de bu toplumların özel niteliğine, şartlarına uygun olmalıdır; sosyal adalet sağlanmalı, emekçi kitleler korunmalıdır"*[73].

Boran, Türkiye'nin durumunu ele aldığı satırlarında ülkenin içine düştüğü "fasit daire"den bahsetmektedir. *"Fasit daire, düşük milli gelirle bu gelirin israf olunması, en verimli şekilde kullanılmaması arasındadır. Bu fasit dairenin kırılması gerekir"*[74]. Tıpkı Aybar gibi siyasi düzenin değişmesi gerektiğini savunan Boran, fasit dairenin azgelişmişliğin kaçınılmaz bir sonucu değil, mevcut ekonomik-politik düzenin yarattığı bir durum olduğunu ifade ederek çok önemli bir saptama yapmaktadır. Boran'a göre bu durumun sorumluları ticaret burjuvazisi, büyük toprak ağaları, yabancı sermaye ile işbirlikçi kapkaççı sanayiciler sınıfı, tefeciler, büyük müteahhitlerdir[75]. Fasit daireyi kıracak kalkınma yöntemini açıklayan Boran, "Türkiye'ye özgü kalkınma yöntemi" olarak nitelediği bu yöntemi şöyle açıklamaktadır: *"...büyük temel sanayi ve kamu hizmetleri yatırımlarının devlet tarafından yapıldığı, devlet sektörünün kendi sınırları içinde sosyalist*

---

[71] **Age.**, s.12.

[72] Gökhan Atılgan, "Behice Boran", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007(b), s.444.

[73] Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları,** Tekin Yayınevi, İstanbul, 1970, s.239.

[74] **Age.**, s.240.

[75] **Age.**, s.240.

üretim ilişkileri sistemine çok yakın bir nitelik taşıdığı ve özel sektör dahil, milli ekonominin ve sosyal hizmetlerin bütününün uzun vadeli kalkınma amaçlarını göz önünde tutan, somut verilere ve bilimsel doğrulara dayanan bağlayıcı bir plan içine alındığı bir yöntemdir"[76]. Mehmet Ali Aybar'ın yukarıda değinilen 25 Eylül 1965 tarihli radyo konuşmasında da görüldüğü üzere "planlı ekonomi" Boran tarafından da benimsenmiş bir esastır. Dolayısıyla TİP'in benimsediği "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nun bir yöntemi olarak öne çıkmaktadır.

[76] **Age.**, s.241.

SONUÇ

1960'lar, Türk siyasal hayatında fikir hareketlerinin çok canlı olduğu yıllar olarak belleklerde yer edinmiştir. Otoriterleşen DP iktidarının ardından, özgürlük ve demokrasi talepleri ile toplumsal hareketlenmenin yoğun olduğu yıllardır altmışlar. Bu dönem aynı zamanda Türk sol/sosyalist düşüncesi ve hareketinin altın yılları ya da uyanışı gibi sıfatlarla tanımlanır. Altmışlar solu denilince temelde üç akım ekseninde sol/sosyalist düşüncenin geliştiği söylenebilir: Yön Hareketi, Milli Demokratik Devrim Hareketi ve Türkiye İşçi Partisi. Bu üç akım Türkiye'nin modernleşme sürecini tamamlayabilmesi adına geliştirdikleri tezler ve ürettikleri fikirlerle Türk düşün ve siyasal hayatına önemli katkıda bulunmuşlardır.

Altmışlarda Türk solunun tartışma konularının başında sosyalizmin yanında demokrasi, bağımsızlık, kalkınma ve az gelişmişlik konuları gelmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin tamamlanamamış modernleşme sürecini başta kalkınma ve az gelişmişlik konularında yaptıkları çözümlemelerle kamuoyu gündeminde tutan adı geçen üç akım, sol/sosyalist literatüre önemli katkıda bulunmuştur. İzlenecek strateji ister Yön ve MDD'de olduğu gibi milli demokratik devrimden sosyalizme geçişi ifade eden iki aşamalı devrim olsun, isterse TİP'in savunduğu doğrudan sosyalist devrim olsun 1960'lar solunun temel sorunsalının başında Türkiye'nin az gelişmişlik ve kalkınma sorunu gelmektedir.

Yön Hareketi, Doğan Avcıoğlu'nun önderliğinde Türkiye'nin az gelişmişlik sorununu "milli devrimci kalkınma yolu" da denilen "devletçi kalkınma yolu" ile aşmanın mümkün olduğunu savunmuştur. Bunun için radikal bir toprak reformu ve çeşitli sektörlerde millileştirme gerektiğini öne süren Yön'cüler, ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilebilmesinin, sosyal yapı değişikliği anlamında bir siyasi değişiklikle mümkün olacağını iddia etmektedir. Kamu sektörüne dayanan planlı sanayileşme ülkenin kalkınmasını gerçekleştirmek ve ekonomik bağımsızlığını sağlam temellere oturtmak amacını gütmektedir ve Yön Hareketinde plan kalkınmanın vazgeçilmez aracıdır.

Yön'de kalkınma sorunu çok önemli ve başat bir tartışma konusuyken MDD'nin analiz ve söylemlerinde konunun merkezi bir yeri yoktur. MDD'ciler için "emperyalizm-işbirlikçi sermaye-feodal ağa" üçlü koalisyonu Türkiye'nin geri kalmışlığının ve kalkınamamasının en önemli nedenidir. Dolayısıyla bu üçlü koalisyon "demokratik devrim" ile yok edildikten sonradır ki, sosyalist devrim temel şiarının atılması için ortam hazırlanmış olacaktır. MDD Türkiye'nin genel anlamda az gelişmişlikten

kaynaklanan sorunlarının çözümü olarak "demokratik devrim"in gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Türkiye'nin tam anlamıyla bağımsız olmadığını savunan MDD'ciler feodal unsurların tamamen tasfiye edilmesi ve emperyalizm-işbirlikçi sermaye-feodal ağa üçlü ittifakının bozulması gerektiğini öne sürmektedir. MDD'cilere göre ancak geniş yığınları içine alan gerçek bir milli kurtuluş hareketi emperyalizm ve onun yerli işbirlikçileri ile mücadele edebilecektir.

Öte yandan TİP'in Türkiye'de literatüre kazandırdığı "kapitalist olmayan kalkınma yolu" az gelişmiş ülkelerin izlemesi gereken kalkınma yolu olarak kabul edilmektedir. Kapitalist olmayan kalkınma yolu TİP tarafından emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı 'planlı bir devletçilik' olarak tanımlanmıştır ki, Yön'cüler de planlı devletçilik üzerinde durmaktadır. TİP'in 1964 Parti Programında da "kapitalist olmayan kalkınma yolu" tanımlanırken "planlı bir devletçilik" kavramı kullanılmıştır. Hızlı kalkınmayı Türkiye'nin modernleşmesi yolunda hedef olarak koyan TİP, kalkınmanın halktan yana planlı bir devletçilikle yürütülebileceğini, bu sistemde kamu sektörünün esas olduğunu öne sürer. Kapitalist olmayan yolun esası yarı-feodal, feodal ya da sömürge ekonomisinden, kapitalizm dönemini atlayarak sosyalizme geçişin meydana geldiği memleketlerin ekonomik ve sosyal gelişme oluşumudur.

Son kertede kalkınmanın merkezine planlı ekonomi ve devletçiliği alan Türk solu, nihayetinde takip edilen strateji değişebilmekle birlikte sosyalizmi hedeflemiş, üretilen fikir ve stratejilerle altmışlar düşüncesini ve siyasal gündemini belirlemiştir.

KAYNAKÇA

Akdere İlhan, Karadeniz Zeynep, **Türkiye Solu'nun Eleştirel Tarihi-1,** Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 1996.

Alpan, Aytek Soner, "Modernleşme ve Türkiye Solu: Bir Muhasebe Denemesi", **Gelenek,** S 117, Kasım 2012. Erişim: https://gelenek.org/modernlesme-ve-turkiye-solu-bir-muhasebe-denemesi/, 2/6/2023.

Aren, Sadun, "Plan ve Kalkınma", **Yön,** C 1, S 3, 3 Ocak 1962.

Aren, Sadun, "Devletçilik ve Ötesi", **Yön,** C 1, S 6, 24 Ocak 1962.

Aren, Sadun, "Meselelerimizin Asıl Çözüm Yolu", **Sosyal Adalet,** S 9, 14 Mayıs 1963.

Atılgan, Gökhan, "Yön-Devrim Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007(a), 597-64.

Atılgan, Gökhan, "Behice Boran", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007(b), ss.436-472.

Avcıoğlu, Doğan, "Niçin Sosyalizm", **Yön,** C 1, S 7, 31 Ocak 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Kalkınma Programı", **Yön,** C 1, S 13, 14 Mart 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Kalkınma Programı: Devletçilik", **Yön,** C 1, S 26, 13 Haziran 1962.

Avcıoğlu, Doğan, "Kalkınmaya Götüren Yol", **Yön,** C 3, S 95, 22 Ocak 1965.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, C 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

Aybar, Mehmet Ali, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

Aybar, Mehmet Ali, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Aydınoğlu, Ergun, **Türk Solu (Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971),** Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Baraner, Reşat Fuat, "Anti-Emperyalist ve Anti-Feodal Mücadele Toplumumuzun Tüm Olarak Menfaatlerini Temsil Eder", **Türk Solu,** S 15, 27 Şubat 1968.

Belli, Mihri, "Devrimci Şiar Meselesi", **Türk Solu,** S 5, 15 Aralık 1967.

Belli, Mihri, **Yazılar (1965-1970),** Sol Yayınları, Ankara, 1970.

Boran, Behice, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları,** Tekin Yayınevi, İstanbul, 1970.

"Demokrasi Kurtuldu mu?", **Sosyal Adalet,** S 4, 9 Nisan 1963.

Eisenstadt, S. N. (1964). "Modernization and Conditions of Sustained Growth", **World Politics.** V. 16, N 4, pp. 576-594.

Erbaş, Hayriye, **Türkiye'de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki,** Palme Yayınevi, Ankara, 2018.

Erdost, Muzaffer, "Anti Emperyalist Mücadele", **Türk Solu,** S 12, 6 Şubat 1968.

Erdost, Muzaffer, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm I", **Türk Solu,** S 43, 10 Eylül 1968.

Erdost, Muzaffer, "Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm III", **Türk Solu,** S 45, 24 Eylül 1968.

Gencer, Tülay, **Bir Eylem ve Düşünce Adamı: Doğan Avcıoğlu,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020.

Hilav, Selahattin, Naci Fethi, "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", **Sosyal Adalet,** S 4, 9 Nisan 1963.

Hilav, Selahattin, Naci Fethi, "Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", **Sosyal Adalet,** S 5, 16 Nisan 1963.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri,** Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Karaoğlan, Uğur, "Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci", **Toplum ve Ütopya,** 2021. Erişim: http://www.toplumveutopya.com/kalkinma-kavraminin-ortaya-cikisi-ve-gelisim-sureci-ugur-karaoglan/, 20/06/2023.

Kıvılcımlı, Hikmet, "Kapitalizm ile Prekapitalizmin Kaynaşması", **Türk Solu,** S 15, 27 Şubat 1968.

Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Küçük, Yalçın, "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** 1981 Özel Sayısı, ss. 79-116.

Mumcu, Uğur, **Aybar ile Söyleşi,** Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

Özdemir, Hikmet, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986.

Sertel, Yıldız, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız,** Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.

Sürer Emre, Göktürk Gökhan, "Yön'ünü Arayan Sol: Kalkınmada Eklektik Deneyimleme", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 11, C 18, S 40, Ağustos 2021, ss. 2896-2923.

Şener, Mustafa, "Türkiye İşçi Partisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol,** C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss.356-417.

Şener, Mustafa, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Şener, Mustafa, "Yön ve Milli Demokratik Devrim Hareketi", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları,** Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.359-396.

"TİP Genel Başkanı Aybar'ın Seçimlerle İlgili Bildirisi", **Sosyal Adalet,** S 18, Eylül 1965.

"TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Radyo Konuşması", **Sosyal Adalet,** S 19, Ekim 1965.

Türk Solu, C 1, S 1.

Türkiye İşçi Partisi Programı-1964, Erişim: https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1964-program.pdf, 28/07/2023.

Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1965.

Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, Çınar Matbaası, İstanbul, 1969.

Ünsal, Artun, **Türkiye İşçi Partisi (1961-1971),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Varel, Anıl, "Altmışlı Yıllar Türkiye'sinde Sınıf ve Siyaset: Meşruiyet Savaşımı, Siyasal Yükselişi ve İç Bölünmeleriyle TİP", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları,** Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.397-433.

Yön Bildirisi, **Yön,** C 1, S 1, TÜSTAV, Erişim: https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-1%20-%20Sayi%20-%20001.pdf, 12/7/2021.

AMERİKAN MİSYONER KAYNAKLARINDA TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA İMGESİ (1919-1923)

Ebru GÜHER*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Millî Mücadelesi, batılı emperyalist güçlere karşı verilen büyük direnme karşısında elde edilen; cumhuriyet ile taçlanan örnek bir başarıdır. Bu nedenle gerek Türk Millî Mücadelesi gerekse Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı, faaliyetleri sadece Türk kamuoyunda değil farklı mecralarda da ilgiyle takip edilmiştir.

19. yüzyılda gelişen emperyalizm neticesinde batının nüfuz mücadelesine sahne olan Osmanlı topraklarına ABD ilgisiz kalmamıştır. ABD Emperyalizmin sıcak yüzü olan misyonerler aracılığıyla bu topraklarda menfaat elde etme yoluna gitmiştir. Misyonerler Osmanlı topraklarında azınlıkların ayrılıkçı fikirlerinin oluşmasına hizmet ederek ülkenin siyasi bütünlüğünün bozulmasına neden olmuştur. Osmanlı topraklarında etkili olan Protestan misyonerlerin kaynağı "American Board of Commissioneries For Foreing Mission" (ABCFM) yani American Board misyoner teşkilatıdır.

Osmanlı topraklarında Ermenilerin durumu, Yunan, İngiliz ve Fransız işgalleri, Anadolu'daki Hristiyanların güvenlik endişeleri, Sevr Anlaşması ve Lozan Barış anlaşması Amerikalı misyonerler tarafından mercek altına alınmıştır.

Çalışmada Millî Mücadele'nin başladığı 1919 yılından, Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılına kadar Türk Millî Mücadelesini, Atatürk'ün rolü ve faaliyetleri üzerinden nasıl değerlendirildiği, Mustafa Kemal Atatürk'e nasıl baktıkları yaklaşık 100 yıl önce hazırlanan Amerikan misyoner kaynaklarından analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Türk Millî Mücadelesinde Mustafa Kemal Paşa imgesi konusu; American Board ve Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi (Near East Relief) yetkililerinin mektupları, raporları, fotoğrafları, kayıtları ve kaynakları kullanılıp tarihi çerçeve içerisinde yorumlanıp ele alınmıştır. Aynı zamanda misyoner kaynaklarında, misyonerlerin Anadolu'nun işgal edilmesiyle başlayan süreçte "tüm Hristiyanları koruma" adı altında yardımların nasıl tek taraflı yapıldığı, Müslüman Türk ahalinin nasıl görmezden gelindiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türk Millî Mücadelesi, Amerikan Misyonerleri.

---

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Tarih Bölümü, ebrugur@osmaniye.edu.tr

THE IMAGE OF MUSTAFA KEMAL PASHA IN THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE IN AMERICAN MISSIONARY RESOURCES (1919-1923)

Abstract

Under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, the founding leader of the Republic of Turkey, the Turkish National Struggle was an exemplary achievement, which was crowned with the republic, in the face of the great resistance against the western imperialist powers. For this reason, both the Turkish National Struggle and the life and activities of Mustafa Kemal Atatürk have been followed with interest not only in the Turkish public but also in different media.

As a result of 19th century imperialism, the US was not indifferent to the Ottoman lands, which were the scene of the Western struggle for influence. The U.S. sought to gain benefits in these lands through missionaries, the warm face of imperialism. Missionaries served the formation of separatist ideas of minorities in the Ottoman lands and caused the political integrity of the country to deteriorate. The source of the Protestant missionaries who were effective in the Ottoman lands was the "American Board Of Commissioneries For Foreign Mission" (ABCFM), that is, the American Board missionary organization.

The situation of the Armenians in the Ottoman lands, the Greek, British and French occupations, the security concerns of the Christians in Anatolia, the Treaty of Sèvres and the Lausanne Peace Treaty were scrutinized by American missionaries.

In this study, how they evaluated the Turkish National Struggle from 1919, when the National Struggle began, to 1923, when the Republic was founded, through Atatürk's role and activities, and how they viewed Mustafa Kemal Atatürk were analyzed from American missionary sources prepared nearly 100 years ago. In this direction, the issue of the image of Mustafa Kemal Pasha in the Turkish National Struggle has been interpreted and discussed within the historical framework by using the letters, reports, photographs, records and sources of the American Board and American Near East Relief Committee officials. At the same time, in missionary sources, it is tried to reveal how the missionaries made one-sided aid under the name of "protecting all Christians" in the process that started with the occupation of Anatolia, and how the Muslim Turkish people were ignored.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Turkish National Struggle, American Missionaries.

GİRİŞ

Amerikalı misyonerler dini, kültür, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda Osmanlı topraklarında yoğun olarak faaliyet göstermişlerdir. Misyonerlerin çalışmalarıyla bu unsurlar bir yandan Hristiyanlaştırmaya çalışılırken bir yandan da ülke içindeki azınlıkları tahrik ederek ayrılıkçı fikirlerin oluşmasına sebep olmuşlardır.

Amerikan misyonerleri ve onlara yakın kişiler tarafından 1 Ekim 1915'te New York'ta 1915 tarihinde göçe tabi tutulan Ermenilere yardım etmek için "Ermenilere Yardım Komitesi" kurulmuştur. Suriye-Filistin Yardım Komitesi ve İran Yardım Fonu adlı Amerikan komiteleri Kasım 1915'te Ermeni Komitesi ile birleşerek, Amerikan Ermeni ve Suriye Yardım Komitesi adı altında genişletilmiş bir örgüt oluşturmuştur[1]. Komite adını önce American Committee For Relief in The Near East (Yakın Doğu Yardımı İçin Amerikan Yardım Komitesi), daha sonra Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Komitesi/YDYK)[*] olarak değiştirmiştir. Komitenin ismi 1930 yılında ise Near East Foundation (Yakın Doğu Vakfı- NEF) olacaktır. YDYK gözetiminde Türkiye, Suriye-Halep, Kafkaslar ve İran olmak üzere 4 yardım bölgesi, her bölgedeki koşullar farklılık gösterdiğinden ayrı olarak ele alınmıştır. Başlıca çalışma sahaları; İstanbul, İzmir, Kayseri, Harput, Trabzon, Bursa, Sivas, Konya, Haçin, Merzifon, Samsun, İzmit, Adana, Tarsus ve Mersin'dir[2].

Komite esasen tehcir esnasında ve sonrasında Ermenilere yardım etmek için kurulmuştur. Zira komitenin şu iddiaları Ermenilere karşı politikasını net bir biçimde izah etmektedir:

"Türkiye ve Transkafkasya, Asya ve Avrupa arasında büyük bir geçittir. Dünyanın gelecekteki barışı bunun için istikrarlı, güçlü ve adil bir hükümeti talep ediyor. Türk haremlerinde hala binlerce Ermeni kız Hıristiyan köle olarak tutuluyor. Medeniyete bu şekilde yaklaşmak kaldırılmalıdır. İnsanlık adına Amerika, Ermenistan'ın çağrısına cevap vermelidir[3]"

---

[1] **The American Committe For Relief in The Near East**, It's History, It's Work and The Need For Support As Outlined By President Wilson and Others, University of Pennsylvania Libraries.

[*] Çalışmamızda Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin ismi YDYK veya NER şeklinde kısaltılmış olarak verilecektir.

[2] **Handbook Near East Relief**, New York: Near East Relief, 1920, s. 7.

[3] **Handbook Near East Relief**, s. 11.

Ermenilerin ve Rumların başta olmak üzere azınlıkların durumu, Anadolu'nun müttefik devletler tarafından işgali, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milli mücadelesi, Anadolu'daki Hristiyanların güvenlik sorunları, İzmir yangını, Sevr ve Lozan Barış Anlaşması, mültecilerin tahliyesi Amerikalı misyonerler yakından takip edilmiştir.

1. Amerikan Misyoner Raporlarında Mustafa Kemal Liderliğinde Türk Millî Mücadele Döneminin Değerlendirilmesi

19.yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarına ayak basan Amerikalı misyonerler zaman süreci içerisinde birçok müessese kurmuş, özellikle azınlıklar üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Anadolu'daki her gelişmeyi takip eden ABD ve misyonerleri Millî Mücadele döneminde de faaliyetlerini sürdürmeye çalışmış; Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadeleyi yakın mercek altına almışlardır.

Sevr Anlaşması imzalanmadan misyoner kaynakları, bunun Türkiye'nin parçalanmasını ve topraklarının büyük bölümünün güçler arasında paylaşılmasını öngördüğünü belirtmişlerdir. The Missionary Herald, Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçilerin Türkiye'nin böyle bir antlaşmayı kabul etmesini protesto ettiğinden, antlaşmanın gerçek anlamda kabul edilmesi ya da hükümlerinin uygulanması için İstanbul'un resmi onayından daha fazlasının gerekli olacağı yorumunu yapmıştır. Dergiye göre anlaşma, Türkiye'deki farklı unsurları onaylanmasına karşı sağlam bir muhalefette birleştirmişti[4].

Sevr Anlaşması imzalandıktan sonra *"Nihayet müttefikler Türkiye'yi kendisine sundukları anlaşmayı imzalamaya zorladılar. Sonra ne olacak? Şartlarının uygulandığını kim görecek? Anadolu'daki Türklerin yüzde doksanının antlaşmayı küçümseyen ve savaşmaya hazırlanan Mustafa'yı takip ettiği bildiriliyor. Ülke Sultan'ın hükümetine direnirken, onun baskı altında hareket ettiğini ve bu nedenle itaat edilmemesi gerektiğini ilan ederken, barış dönemi için ne umut var? Eğer İngiltere ve Fransa silahlı güç kullanarak antlaşma şartlarının kabul edilmesini sağlamaya hazır değilse, bu görevi kim üstlenecektir? Antlaşmanın resmen kabul edilmesinin misyonerlik çalışmaları üzerinde nasıl bir etki yaratacağı, eğer varsa, önceden kestirilemez. Bu çalışma, belirsizlik ve imparatorluğun dağıldığı bu yıllar boyunca devam etti: bazı bölgelerde çok az kesintiyle, bazılarında ise*

[4] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, American Board of Commissioners for Foreign Missions With A View of Other Benevolent Operations, Boston, s. 255.

çok fazla kesintiyle. Merzifon'daki Anadolu Koleji, İzmir'deki Uluslararası Kolej ve Tarsus'taki Aziz Paul Enstitüsü etkin bir şekilde faaliyet göstermektedir. Board'ın diğer kolejleri ise fiilen kapalıdır. Yerel durumlar farklıdır ve neyin denenebileceğini belirler. Bazı çevrelerde Amerikalılara karşı yeni ve daha az olumlu bir tutumun ortaya çıktığına dair hoş olmayan haberler var. Mevcut uluslararası krizde bu ülkenin uzak durması ve Başkan Wilson'un Ermeni topraklarının sınırlandırılmasına ilişkin kararının Mustafa tarafından kabul edilemez olacağı korkusu, misyonerler tarafından hissedilebilecek bir düşmanlık ruhunu kışkırtıyor. Bu uzun huzursuzluk ve kargaşa döneminde cesurca ve güçlü bir şekilde ayakta kaldılar. Onlar hala bu sorunlu toprakların ve sefil halklarının önde gelen kahramanlarıdır. Yeni ve daha iyi bir günün gelmesini bekliyorlar[5]*"* şeklinde misyoner kaynakları yorum yapmıştır. Görünen o ki ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durum müesseselerinin akıbeti konusunda misyonerleri bir hayli telaşlandırmıştı. Misyonerler Sevr Anlaşması'nın uygulanmasını istemekte, antlaşmanın yürürlüğe girmesinin, Türk hükümetinin fiilen ortadan kalkması anlamına geleceğini belirtmekteydiler[6].

Sevr Antlaşmasını reddeden Mustafa Kemal'in kontrolü altındaki Türkiye'nin, dizginlenemez bir halde olduğu yorumunu yapan misyonerler; "*Mustafa, tüm kayıpları ve iç sorunlarıyla birlikte İngiltere'nin, Türkiye'nin dizginlenemez hırslarını dizginlemek için baskı yapmayacağını ve yapamayacağını biliyor"* dedikten sonra Fransa ve İtalya'nın Anadolu ve Ermenistan'da kendi alanları dışında olup bitenlerle ilgilenmediğini belirtmişlerdir[7].

Adana ve çevresinin Fransız ve Ermeniler tarafından işgali YDYK'nın ve misyonerlerin raporlarına, "Ermenilerin katledildiği, dağlara sığındığı vs." iddiaları şeklinde genellikle taraflı olarak yansıtılmıştı[8]. Misyonerlerin yayın organlarından biri olan The Missionary Herald dergisinde yayımlanan Ekim 1920 tarihli bir misyoner raporunda "Adana'da Yine Yanma ve Kan Dökülmesi" başlıklı bir yazı yazılır. Fransızlar ile Türkler arasında sık sık çıkan husumetlerin patlak vermesi ve bunun sonucunda Ermenilere yönelik

[5] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s. 396.

[6] **Missionary Herald**, C 116, 1920, s.441.

[7] **The Missionary Herald**, C 117, 1921, s.161.

[8] **The New Near East**, December 1920, s. 4-5.

saldırıların olmasının misyonerler arasında büyük bir ıstırap ve endişe yarattığı ileri sürülür[9].

YDYK Aralık 1920 yılındaki raporunda Haçin'in Türkler tarafından ele geçirilmesi "korkunç haber" olarak yorumlanmaktaydı. Mersin limanına giden yol ve Pozantı'ya giden demiryolunun Fransızların elinde olmasının çaresiz durumu biraz rahatlattığını vurgulayan raporda, Amerikalı çalışanların binlerce yoksul mülteciyi besleyen aşevlerini işletmeye devam ettiği belirtilir. Türk Hükümetinin yardım çalışmalarını engellemediğinin de altı çizilir. Bazı olumsuz durumların (istikrasız koşullar, iletişim güçlükleri, hırsızlık olayları, ağır vergiler vs.) yardım çalışmalarını geciktirdiği, hasta, kadın ve çocuklara karşı fazla sorumluluk üstlenmekten alıkoyduğu yorumu yapılmıştır[10].

1920 yılının misyoner raporlarında, Haçin'de görev yapan cesur kadınların teslim olmayı, kendilerini olduğu kadar yetimlerini ve sığınmacıları da korumanın en iyi yolu olarak gördükleri ifade edilir. Birçok kızın kaçırıldığına dair iddiaların bulunduğu haberde; Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikalıların korunması gerektiğine dair güvence verdiği de itiraf edilmiştir[11].

Misyonerlerin kendi belgelerinde, Adana ve çevresindeki Türk-Fransız savaşında Türklerin Ermenilerle değil Fransızlarla savaşmayı amaçladığını, Ermenilerin Fransızlara katılıp Türklerle savaşmak için silahlandığını ve Fransız kışkırtmasıyla Haçin Ermenilerinin ayaklandığı belirtilmiştir[12]. Bu yönüyle baktığımızda Türklerin Ermenilere karşı bir art niyet gütmediği, sorunun Ermeni ve Fransızlardan kaynaklandığı açıkça itiraf edilmiştir.

YDYK, Adana ve çevresinin Fransız birlikleri tarafından tahliye edilmesinin özellikle kadın ve çocuk Ermeniler arasında panik yarattığını ileri sürer. "Kanla Yazılmış" başlığıyla Pozantı'daki milliyetçi Türk gazetelerin ve diğer Türk faaliyetlerin zulümleri kışkırttığı iddiasını öne süren yetkililer, Amerika'nın Fransa'ya Hristiyanların korunmasını garantiye almadan tahliyenin gerçekleşmemesi için Fransa'ya çağrıda bulunur[13].

---

[9] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s. 468.

[10] **The New Near East**, C VI-VIII, 1921-1922, Aralık 1920, s. 5-9.

[11] **Mission Studies Woman's Work In Foreign Lands**, The Women's Board of Missions of The Interior of The Congregational Church, C 37-38 (1919-20), s. 208.

[12] **Mission Studies Woman's Work In Foreign Lands**, C 37-38 (1919-20), s. 233.

[13] **The New Near East**, C VI-VIII, 1921-1922, Haziran 1921, s.16; **The Missionary Herald**, C 118, 1922, s. 22-23.

Misyoner James L. Barton, Fransa'nın Sevr Antlaşması konusunda Londra'da müttefikleriyle görüşürken, bir taraftan da Mustafa Kemal Paşa ile Kilikya ve bu bölgedeki Fransız nüfuz alanı konusunda gizlice pazarlık yaptığını yazmıştı. Avrupa'daki müttefiklerin birbirinden iyice ayrıldığını yazan Barton, İtalya'nın da Mustafa Kemal'e silah ve mühimmat satmasını ağır bir üslupla eleştirmişti[14].

Bolşevik elçilerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne girdikleri, Ermenistan Cumhuriyeti'ne doğru ilerledikleri ve Gürcistan'a saldırdıkları haberleri çıkarken; "Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle dost olduğu ve durumu izleyen pek çok kişinin, Türkiye Ermenistan'ının ve hatta Anadolu'nun da aynı Bolşevizm ateşiyle istila edilebileceğine dair ciddi endişeler taşıdığını[15]" öne sürmüşlerdi. Misyoner kaynaklarına göre Türkiye, Batı'nın bölünmüş müttefiklerine karşı elini güçlendirmek için Transkafkasya'daki Bolşeviklerle kısmi bir ittifak kurmuştu[16].

Kasım 1922'de YDYK yetkilisi L. O. Lee'nin "Hangi Türkiye" başlığıyla yazdığı bir yazıda Fransızların bu bölgeleri bir yıldan fazla işgal sürecinde Ermenileri silahlandırdıktan sonra Ankara Hükümeti ile uzlaşıp Ermenileri kaderlerine terk etmesine veryansın etmiştir. Her şeyden önce Amerikalı misyonerlerin kaçamayan Hristiyanlara kadın ve çocuklara özen gösterip umutlu yaşamaları için her zaman yardımcı olacaklarını da sözlerine eklemiştir[17].

İzmir ve çevresindeki olaylar Amerikan misyonerlerince yakından takip edilmişti. Hem buradaki eğitim başta olmak üzere yatırımları hem de İzmir'in işgali ve sonrasında yaşanan gelişmeler misyoner kaynaklarında geniş yankı bulmuştu[18].

"Yunan Etkisi" başlıklı bir haberde Türk Milliyetçilerine karşı aktif bir kampanya yürüten Venizelos Hükümeti'nin yenilgisi olduğunun altı çizilmiştir. İzmir'in Yunan işgaliyle birlikte milliyetçilerle başlıca çekişme kemiklerinden biri olduğu, İzmir çevresinde ve Marmara Denizi çevresinde

[14] **The Missionary Herald**, C 117, 1921, s.160.

[15] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s. 256.

[16] **The Missionary Herald**, C 117, 1921, s.161.

[17] **Mission Studies Woman's Work In Foreign Lands**, The Women's Board of Missions of The Interior of The Congregational Church, C 40, November, 1922, No 10, s. 297.

[18] **The Missionary Herald**, C 115, 1919, s.186; James L. Barton, **Story Of Near East Relief (1915-1930),** An Interpretatıon, Newyork, 1930, s. 152.

Türk ve Yunan kuvvetleri arasında aralıklı çatışmalar ilkbaharın başlarından beri devam ettiği ifade edilmektedir.

Yunan birliklerinin iltica ve terhis talebinde bulunulduğuna dair söylentiler olduğu ve İstanbul'un yakın çevresinde durum nispeten sakin olduğu belirtilmektedir. YDYK'nın yetimlerinin haziran ayından bu yana İstanbul'da sürgünden(!) sonra geri döndüklerine dikkat çekilmiştir. Bursa ve İzmit'in harap olmuş köylerden kaçmak zorunda kalan binlerce Rum ve Ermeni mülteciyle dolu olduğu belirtilmekte; evsiz bir kışla karşı karşıya oldukları iddia edilmekteydi[19].

Ermenistan ve Ermenilerin neredeyse tamamen korumasız bırakıldığını iddia eden misyonerler, Rus Kafkasya'sında ve Türkiye'nin kuzeydoğusundaki Ermeni vilayetlerinde tamamen Bolşeviklerin, Türklerin ve Kürtlerin insafına kaldığını ileri sürmüşlerdir. Nüfusun dörtte üçünü oluşturdukları Kilikya'da, İngiltere ve Fransa tarafından iki yıldan fazla bir süre korunduktan sonra şimdi Türklere geri gönderildiklerini yazan misyonerler, "*Mustafa'nın tüm kontrolü elinde tuttuğu Küçük Asya'da, Türklerin Ermenilere ve Rumlara karşı davranışlarını engelleyecek hiçbir güç yoktur. Ermenilerin temyiz mahkemesi yoktur ve zorbalık ve şiddete karşı hiçbir tazminat imkânı yoktur[20]"* şeklinde taraflı yazılar yazarak Mustafa Kemal'i itham etmişlerdir.

Misyonerler Lozan Konferansında Ermenilerin durumuna dikkat çekmişti. Dr. James L. Barton, Lozan'da adamlarının belirli bazı şeyleri savunduğunu belirtmişti. Boğazların özgürlüğünün güvence altına alınmasına yardımcı olduklarına değinen Barton, Amerikalı temsilcilerin güvence altına almak için mücadele ettiği bir diğer hedefin de Ermeni Yurdu olduğunu ifade etmişti. James Barton Ermeni sorununu çözülmemesini eleştirmekte, Lozan'da kararlaştırılan nüfus mübadelesinin esas olarak Ermenileri Türkiye'den sürmek anlamına geldiğini iddia etmişti[21].

Laird Archer "Paskalya Karanlığı" başlığıyla yazdığı makalesinde Lozan'da kararlaştırılan nüfus mübadelesinin, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, Suriye'nin Makedonya limanlarında çıkış için baskı yapan gıdasız sayılara binlerce kişi daha ekleyeceği kanaatindedir. Yunanistan'a yüklenen yazar Yunanistan'ın savaş borçlarını ödeyemeyeceği gibi, Anadolu'daki

[19] **The New Near East**, December 1920, s.4; **The New Near East**, April 1923, s.4.; **The New Near East**, October 1922, s.13; **The New Near East**, November 1922, s.18.

[20] **The Missionary Herald**, C 117, 1921, s.161.

[21] **The New Near East**, May 1923, s.5.

binlerce insanını beslemenin ve taşımanın faturasını da ödeyemeyeceğini ifade etmişti[22].

YDYK Lozan'ın, yeni Amerikan-Türk Antlaşması uyarınca çeşitli Amerikan sosyal yardım ve eğitim kuruluşlarının malzemelerinin gümrük vergisinden muaf tutulmayacağını duyurmasıyla eş zamanlı olarak, YDYK çalışmalarının Türkiye topraklarından çıkarılmasının pratikte tamamlandığını duyurduğunu belirtmişti. Bu anlamda kuruluşun merkezi Atina'ya taşınmış ve daha önce Türkiye'de bulunan yetimhaneler Yunanistan, Suriye ve Filistin'e nakledilmiştir[23].

Misyoner raporlarında mültecilerin tahliyesi sürgün olarak telakki edilmekte; çoğu abartılı ve yanlış bilgilerle Mustafa Kemal yönetimi eleştirilmekteydi. Örneğin, İstanbul'da Müttefik hükümetlerin mültecilerin tahliyesi için güçlü önlemler almakta gecikmesine veryansın ediliyor; Türklere yüzlerce kişiyi güya sürgün yoluyla ölüme gönderme fırsatı verildiği yanıltıcı cümlelerle iddia ediliyordu. Raporlarda geçen cümlelerde Kemalistlerin İstanbul'a yönelik tehdidinin Rum ve Ermeniler arasında kayda değer endişe yarattığı, fakat sükunetin hâkim olduğu belirtiliyordu[24].

Misyoner kaynaklarında İzmir'de ise iç bölgelere tahliyelerin devam ettiği, su şebekelerinin devre dışı bırakıldığı ve Amerikan yardım fırınlarının kapatılmasına neden olduğu belirtilmekteydi. Kampların sıhhi durumlarının kötü olduğu, birçok mültecinin yorgunluktan öldüğü; birçoğunun delirdiği, diğerlerinin ise kendilerini kesin ölümün beklediği iç bölgelere gönderilmekten korktukları için denizde intihar ettiği iddia edilmiştir. Misyonerler olası bir durumda Ankara'yı tehdit etmekten çekinmemiş bunu *"İstanbul'un Kemalistler tarafından tehdit edilmesi durumunda Standard Oil tankeri hazır. Konstantinopolis'te beş yüz yerli Amerikalı var*" sözleriyle ifade etmişti[25].

Amerikalı misyonerler Fransız tahliyesi sırasında, *"150.000 Kilikyalı Hıristiyan'ın, Kemalist yönetime boyun eğmek yerine gönüllü olarak kendilerini sürgüne gönderdiğini"* ileri sürmüştü[26]. Kilikya'nın Fransız birlikleri tarafından boşaltılacak olmasından dolayı umutsuz ve panik içinde

[22] **The New Near East**, March 1923, s.14.

[23] **The New Near East**, September 1923, s.10.

[24] **The New Near East**, October 1922, s.10.

[25] **The New Near East**, October 1922, s.10.

[26] **The New Near East**, September 1922, s.13.

olduğunu yazan YDYK, Pozantı'daki Kemalist gazetelerin ve diğer Türk faaliyetlerin olayları kışkırttığını ileri sürmüştür. Amerika'nın Fransa'ya, Fransız koruması altında idari yerel özerklik veya diğer uygun önlemlerle Hıristiyanların korunması kesin olarak garanti altına alınana kadar Kilikya'nın tahliyesini ertelemesi tavsiye edilmiştir[27].

YDYK siyasi koşulların karışık olduğuna kanaat getirdiğinden Anadolu'daki tüm iç istasyonlarda bulunan çocukların uzaklaştırılmalarının daha güvenli olacağını düşünmüştü. Öte yandan ulaşım sorunları nedeniyle bu istasyonları işletmenin zor ve pahalı olduğuna değinen YDYK, Ankara rejiminden bu yana bakım sorunlarının arttığını söylemekteydi[28].

2. Amerikan Misyoner Raporlarında Mustafa Kemal İmgesi

Tespit edilen misyoner kaynaklarında "Mustafa", "Kemal", "Mustafa Kemal", "Mustafa Kemal Paşa", "Kemal", "Kemalist", "Milliyetçi/Ulusal Lider", "Milliyetçi/Kemalist Hükümetin Lideri", "Milliyetçi Türk Partisinin Lideri" şeklinde Mustafa Kemal'den bahsedildiği tespit edilmiştir.

Misyonerlerin yayın organı The Missionary Herald dergisinde Tümgeneral James G. Harbord haziran ayında "World's Work" dergisinde yazdığı Mustafa Kemal'in dış görünüşü hakkında şu betimlemelere yer verilmişti: *"Mustafa Kemal Paşa otuz sekiz yaşlarında, kırpılmış kahverengi bıyıkları, soğuk gri gözleri, arkaya doğru taranmış açık kahverengi saçları, yüksek elmacık kemikleri olan ve soyunda Çerkes ya da başka bir sarışın kanı olduğu belli olan, hafif, dik, asker görünümlü genç bir adam. Çok temiz ve sivil giyinmişti ve dışarıda olduğu gibi evde de fes takan her zamanki Türk'ten farklı olarak, görüşmemiz boyunca başı açık oturdu. Çanakkale'de bir kolorduya komuta ederken kendini teşhir etmesinin Alman kurmaylarının*

---

[27] **The New Near East**, June 1921, s.16. Bkz. **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s.211.

[28] **The New Near East,** December 1922, s.10. New York Times editörü John H. Finley'in başkanlık ettiği ve James L. Barton, Robert E. Speer ve Harry Emerson Fosdick'in konuşmacı olarak katıldığı kalabalık bir toplantıda şu çağrı yapılmıştır:

"İlk olarak, başlıca umutları Amerika'da olan yüz binlerce tamamen yoksul mültecinin yiyecek ve giyecek ihtiyacına acil ve cömert bir yanıt verilmesi ve Yakın Doğu Yardım Örgütü'nden bu amaçla organizasyonunu kullanmasının talep edilmesi.

İkinci olarak, Birleşik Devletler Hükümetine, Müttefiklere, Milletler Cemiyetine ve özellikle Kemalist Hükümetle antlaşma ilişkilerine girmiş olan Fransa'ya, gelecekteki zulümleri önlemek ve Türklerin yönetimi altında kalan azınlık nüfusa yeterli güvence ve koruma sağlamak için bir an önce önlem alınmasını rica ediyoruz.

Üçüncüsü, Amerika'nın bu sorunların doğru bir şekilde çözümlenmesindeki geniş çıkarları nedeniyle, Yakın Doğu meseleleri üzerine yapılacak konferansta Birleşik Devletlerin temsil edilmesidir" **The New Near East**, October 1922, s.4.

şikâyetine yol açtığını duyduğumuz için generale karşı özel bir ilgimiz vardı. Üst rütbeli bir komutan olarak onun bu pervasızlığı, kurmaylarının da aynı şekilde tehlikeyi göz ardı etmesini gerektiriyordu ve Almanlar buna inanmıyordu. Konferansımız yaklaşık iki buçuk saat sürdü ve konuşmanın çoğunu Mustafa Kemal yaptı. Hüseyin Bey vasıtasıyla kendisine, Milliyetçilerin amaçları, niyetleri vs. hakkında dış dünyada pek çok histerik haberin ulaştığını söyleyerek ve bunları bana anlatmasını isteyerek sohbeti başlattım. Çok kolay ve akıcı bir şekilde konuştu. Olayları tercüman aracılığıyla aktarması düzenli ve mantıklıydı, ancak görünüşe göre oldukça zorlanmıştı ve oldukça güzel görünen elleriyle sürekli bir dizi tespih çekti ve onları bir an bile sessiz tutmadı. Sonradan öğrendiğime göre yakın zamanda sıtmaya yakalanmış ve görüşmemiz sırasında ateşi varmış. Kişiliği komitedeki arkadaşlarına kolayca hükmediyordu[29]".

Boston Evening Transcript'te 30 Ekim Salı günü yayınlanan bir yazıda Mustafa Kemal hakkında şöyle denmekteydi: *"Gözleri anında dikkat çeker. Mavi, parlak ve sabittirler. Gülümsediğinde bile gözleri yumuşamaz. Onlar savaşan bir adamın ve bir fatihin gözleridir. Böyle gözleri olan bir adama yakışan büyük, kare, güçlü bir çenesi vardır. Yüzü, yüksek elmacık kemikleri ile geniş. Sarışınlığı ve sarı saçları nedeniyle geleneksel Türk'ten başka her şeye benziyor. Bir Alman subayı için her yerde geçebilir. Taktığı kuzu derisinden kalpak Türkiye'de moda başlık haline geldi. Bununla birlikte, "Kemal Paşa'nın yasaklayıcı ya da itici bir kişiliğe sahip olmadığı söylenir. Gözlerinin tehditkâr bir niteliğe sahip olabileceği doğrudur, ancak büyük bir çekicilik yeteneğine sahiptir. Her yerde ve her koşulda kendini hoş ve sevimli gösterebilir. Sesi, kültürlü bir Türk'ünki gibi yumuşak ve alçaktır. Fransızca anlıyor ve konuşabiliyor ama Türkçeyi tercih ediyor[30]"*

The Missionary Herald dergisinin 1920 yılında çıkan bir haberinde Mustafa Kemal Paşa hakkında subjektif bir ithamla "diktatör" sıfatı kullanılmıştır. Haberde *"Bayan Annie Allen Bursa'dan Ankara'ya giderek Türkiye'nin büyük bölümünün diktatörü Mustafa Kemal Paşa ile görüştü*" denmekteydi. Aynı habere göre Bayan Annie Allen Paşa'yı sempatik bulmuş, tüm Amerikalıların ve Amerikan mallarının korunacağı konusunda güvence vermişti. Aynı zamanda Bayan Annie Allen'in yetkisi altındaki Ermenilerin korunması için güçlü bir ricada bulunduğu ve bir Türk'ten bunun

[29] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s.385.

[30] **The Missionary Herald**, C 119, 1923, s.528-529.

yapılacağına dair söz aldığı da belirtilmişti[31]. Bu yönüyle bakıldığında bile kullanılan "diktatör" sıfatının gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın kanun dışı ilan edildiğini, Şeyhülislam'ın ona karşı cihat çağrısının hiçbir işe yaramadığını ileri süren misyonerler; kanunsuzluk, eşkıyalık ve kötü yönetimin ülkeyi anarşiye sürüklediğini ve antlaşmanın imzalanmamasını yeni komplolara ve artan korkulara yol açtığını iddia etmişlerdi[32]. Bu yönüyle ele alındığında Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'nden hoşnut olmadıkları tahmin edilebilir. Misyonerlik çalışması açısından, yeni rejimde ne ölçüde hareket ve çalışma özgürlüğüne sahip olunacağı konusunda misyonerler arasında bazı endişelerin hâkim olduğu gözlemlenmektedir[33].

YDYK, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümetiyle alakalı "*21 Ekim'de, Mütarekeden bu yana on ikinci olan yeni bir Türk kabinesi girdi. Son aylarda Milliyetçilere karşı kesin bir askeri güç kullanma politikasından sorumlu olan Damad Ferid Paşa'nın düşüşü, Ankara'da Kemalist Hükümet tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Yeni kabinenin birkaç üyesi, isyancılara karşı sergiledikleri uzlaşmacı tavırla dikkat çekiyor. Artık Küçük Asya'nın büyük bölümünü kontrol eden Mustafa Kemal'in yandaşları Sevr Antlaşması'na karşı dimdik durdukları için, bu olaylar barış antlaşmasında olası önemli değişikliklerin habercisi olarak alınabilir"* şeklinde durumu yorumlamıştı. Mustafa Kemal'in İzmir ve hinterlandının yenilenmesi, antlaşmanın çeşitli mali ve ekonomik maddelerinin değiştirilmesi, Trakya'da Türk egemenliği gibi kesin tekliflerinin hükümete iletildiğini yazmıştı[34].

Misyoner kaynakları, Türk Milliyetçi lideri olarak tanımladığı Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu ve Ege Denizi'nin doğu kıyısı halkından fahiş vergiler aldığını öne sürmekte bu yönüyle Ankara Hükümeti'ni eleştirmekteydi[35]. Mustafa Kemal liderliğindeki Ankara Hükümeti'nin tüm Amerikalıların Türkiye'deki hareketlerine yeni kısıtlamalar getirdiğine veryansın eden misyoner çevreleri, Ankara'nın YDYK vasıtasıyla sağlanan yardımın "ırk veya din ayrımı yapılmaksızın tüm yoksullara yardım" niteliğini alması konusunda ısrar ettiğini belirtmekteydi. Bu anlamda Ankara Hükümeti tarafından atanan bir kontrol subayının, Anadolu'da görev yapan

[31] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s.305.

[32] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s.212.

[33] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s. 441.

[34] **The New Near East**, December 1920, s. 4.

[35] **The New Near East**, December 1920, s.5, 30.

Amerikan birliklerinin her birinin yardım operasyonlarını denetleyeceği ifade edilmekteydi. Bu önlemlerin yanında YDYK yardım çalışmalarının sürdürülmesinde herhangi bir zorluk çıkarılmadığının altı çizilmiş hatta Yüzbaşı Yarrow'un Kars'taki görevinin, Mustafa Kemal'in saha komutanlarının doğrudan koruması altına alındığı belirtilmişti[36].

Öte yandan bazı kısıtlamaların olduğu da belirtiliyordu. Mesela İstanbul Bölge Müdürü Albay James S. Coombs, kasım ayında teftiş gezisi yaparken Samsun'da alıkonulup iç kısımlara planladığı geziyi gerçekleştirememesini Mustafa Kemal'e bağlar. Bir süre sonra Albay James S. Coombs'un gitmesine izin verilmiştir[37].

Misyoner kaynakları Mustafa Kemal Paşa ve hükümetinin kontrolündeki bölgelerde koşulların nispeten sakin ve yardım çalışmalarının düzenli devam ettiği kanaatindedir. Amerikan çalışanlarının milliyetçi hükümetin liderleriyle iyi ilişkiler içinde olmayı ve doğrudan anlaşmayı başardıklarını iddia eden misyonerler, Ankara'nın Amerikan çalışanlarına engel olmadığını belirtmişlerdi[38]. Savaş bölgelerinde Mustafa Kemal'in Amerikalıların korunması yönünde emir verdiğini misyonerler itiraf etmiştir[39].

Misyoner kaynaklarının yorumuna göre Mustafa Kemal Paşa, Türklerle Ermeniler arasında bir savaş hali olduğunu belirtmekte, Amerikalıların her zaman Ermenilerin yanında yer aldığını, ABD ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin henüz yürürlükte olmadığını ve Türkiye'ye düşman müttefikler grubunda yer aldığını söylemekteydi[40].

YDYK yardım çalışmalarının Türk ulusu üzerindeki etkisinden bahsederek programını yürütmede Türk hükümetinin iş birliğini aldığını belirtmişti. Türk yetkililerin YDYK'ya güven duyduğu belirtilmişti. Bunun pratik bir örneğinin ise YDYK çalışanlarından, nüfus mübadelesi anlaşması uyarınca Yunanistan'dan Anadolu'ya nakledilmekte olan Türklere iyi niyetle bakmalarını talep etmelerini göstermişti[41].

---

[36] **The New Near East**, December 1920, s.14.

[37] **The New Near East,** December 1920, s.6.

[38] **The New Near East,** December 1920, s.5.

[39] **The Missionary Herald**, C 116, 1920, s.165.

[40] **The New Near East,** December 1920, s.6.

[41] **The New Near East,** December 1923, s.4.

Misyonerler Yakın Doğu'da yüzeysel siyasi olayların altında, bu ülkelerdeki misyonerlik girişiminin geleceğini büyük ölçüde etkileyebilecek kalıcı öneme sahip sosyal hareketler olduğuna inanmaktadır. Bunlardan biri de Türk savunma hareketinin ulusal karakteridir. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî mücadele hareketinde Türk milletinin ulusal kahramanı olduğunun altını çizen kaynaklar aynı zamanda onu asi bir lider olarak tanımlamışlardı[42].

Türkiye'de egemen olan güce adını verenin Mustafa Kemal Paşa'nın başı ve sözcüsü olduğu Milliyetçi Parti olduğu itiraf edilmişti. The Missionary Herald dergisi Mustafa Kemal Paşa ve hükümetinin amacının dini fanatizm değil, vatana sadakat olduğunu ileri sürmüştü. Türk topraklarının Müslümanlara olduğu kadar Türklere de güvence altına almak olduğunu belirten dergi, "Ermeniler, Yahudiler ya da Amerikalı misyonerler olsun, imparatorluktaki tüm diğer halklara karşı duyulan düşmanlık ya da şüphenin, bir şekilde Türklerin ülkelerini ellerinden alacakları korkusundan kaynaklandığı" iddiasını ortaya atmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Türk milletine zarar vereceği düşünülen hiçbir kişiye ve hiçbir propagandaya müsamaha gösterilmeyeceği; misyon okulları veya misyon hastanelerinin tehlikeli ve ulusal amaçlara tehdit oluşturduklarına karar verilirse kapatılabileceğini belirtilmişti [43].

Mustafa Kemal liderliğinde Türk milli mücadelesini misyoner faaliyetleri ile kıyaslayan YDYK kaynakları "…*Yakın Doğu'nun gerçek tarihi Kemal Paşa ve Milliyetçileri tarafından değil, YDYK bayrağı altında Tiflis'ten Boğaziçi'ne, Nazereth'ten Marathon'a kadar yetimhane okullarına ve yardım merkezlerine, şehit edilen Hıristiyanların 155.000 babasız ve annesiz çocuğunu getiren Amerikalı kadın ve erkekler tarafından yazılıyor. Martin Luther'in öğretmeninin, öğrencilerinin arasında geleceğin büyük bir liderinin olabileceği gerçeğini fark ederek her zaman başı açık bir şekilde öğrencilerinin önünde durduğu söylenir. Benzer bir ruhla, bugünün dünyası,*

[42] Misyoner kaynakları bu konuda Mustafa Kemal Paşa hakkında şu yorumu yapmıştı: "*Mustafa Kemal'in asi bir reis olduğu ve İstanbul hükümetinin Müttefiklerle anlaştığı konusunda ne söylenirse söylensin, bugün Mustafa Kemal'in Türklerin ulusal kahramanı olduğu ve topraklarının ellerinden alındığını ve ırklarının savaşını verdiğini düşünen Türk halkının neredeyse tamamının ateşli arzusunu temsil ettiği gerçeği değişmez. Hükümet bu komplonun liderlerini Müttefiklere teslim edebilir, ancak Türk halkının kalbi Milliyetçilerle birliktedir. Savaştan sonra misyonerlik çalışmaları bu yeni ruhu hesaba katmak zorunda kalacak, bu da bir yaklaşım noktası ya da bir engel olabilir. Bazıları bunun sempati ile karşılanması gerektiğini söylerken, diğerleri en geniş uluslararası ruhla karşılanması gerektiğini söylemektedir".* **The Missionary Herald**, C 117, 1921, s.340.

[43] **The Missionary Herald**, C 117, 1921, s.366.

Amerikan idealleriyle parlayan, yeni karakter kavramlarıyla güçlendirilen, Yakın Doğu'nun uzun tarihi boyunca eğitilen ve bir gün tarihi İncil Topraklarını tamamen yeniden canlandırmak ve yeniden inşa etmek üzere yola çıkacak olan bu Yakın Doğu çocuklarından oluşan ulusun engin içsel kapasitelerini düşünmek için duraklayabilir"[44] şeklindeki sözlerle Türk milli mücadelesini öngörüsüz ve subjektif bir şekilde küçümsemeye çalışmaktan da geri durmamıştır.

[44] **The New Near East**, February 1923, s.4.

SONUÇ

Gerek Türk Millî Mücadelesi gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın hayatı ve milli mücadeledeki rolü Türk ve dünya tarihçileri tarafından incelenmiş ve incelenmeye devam etmektedir. Geçmişte Anadolu toprakları üzerinde yoğun faaliyet gösteren Amerikan misyonerleri tarafından da Türk milli mücadelesinin başladığı 1919'dan Lozan Barış Anlaşması'nın imzalandığı 1923 yılına kadarki olan süreçte Mustafa Kemal Atatürk ve faaliyetleri yakın mercek altına alınmıştır.

Misyonerlerin başlıca hedefi; azınlıklar üzerinden Osmanlı'yı parçalamak, Türkleri dünya kamuoyunda itibarsızlaştırmak, Protestanlığı yaymak, Amerikan hayranlığı aşılayarak her an emperyalizmin hazır öncüleri olan liderler yetiştirmekti. Bu amaca matuf olarak Anadolu'da yardım dernekleri adı altında çalışmalar yürütmüşlerdir.

Misyoner kaynaklarında "Mustafa", "Kemal", "Mustafa Kemal", "Mustafa Kemal Paşa", "Kemal", "Kemalist", "Milliyetçi/Ulusal Lider", "Milliyetçi/Kemalist Hükümetin Lideri", "Milliyetçi Türk Partisinin Lideri" şeklinde Mustafa Kemal'den bahsedildiği tespit edilmiştir. Bunun yanında "diktatör" ve "asi" sıfatlarının da kullanıldığını görmekteyiz.

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî mücadele hareketinde Türk milletinin ulusal kahramanı olduğunun altı çizilmiştir. Misyonerler kendi bakış açıları ve menfaatleri doğrultusunda Mustafa Kemal'i ve milli mücadele hareketini genellikle subjektif ölçülerle değerlendirmişlerdir. Örneğin Sevr Anlaşması'nın Mustafa Kemal tarafından kabul görmemesi, mültecilerin tahliyesi, cephelerde yaşanan gelişmelerin sadece azınlıklar açısından değerlendirilmesi, Türklerin savaş koşullarındaki durumlarından hemen hemen hiç bahsedilmemesi yazılan yazıların yanlı olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda Anadolu'nun işgal edilmesiyle başlayan süreçte "tüm Hristiyanları koruma" adı altında yardımların nasıl tek taraflı yapıldığı, Müslüman Türk ahalinin nasıl görmezden gelindiği apaçık ortadadır. Amerikalılar özellikle savaşın yaşandığı bölgelerde Amerikan vatandaşlarının korunmasına da yönelik büyük çaba sarfetmişlerdi.

Taraflı yazıların yanında Mustafa Kemal Paşa'nın ve Ankara Hükümeti'nin Amerikan yardım kuruluşlarına olumsuz müdahalede bulunmadığı, Amerikan vatandaşlarına zarar gelmediği gibi doğru bilgiler ihmal edilmemiş ve raporlara yansıtılmıştır.

KAYNAKÇA

1.Basılmış Near East Relief Kaynakları*

Handbook Near East Relief, New York: Near East Relief, 1920.

Mission Studies Woman's Work İn Foreign Lands, The Women's Board of Missions of The İnterior of The Congregational Church.

Near East Relief

Near East Relief, A Review For 1922 (Annual Report to Congress), By Charles V. Vıckrey, New York 1923.

The American Committe For Relief in The Near East, It's History, It's Work and The Need For Support As Outlined By President Wilson and Others, University of Pennsylvania Libraries.

The Medical Work Of The Near East Relief: A Review Of İts Accomplishments İn Asia Minor and The Caucasus During 1919-1920, (Edited By Geo. L.Richards, M.D.).

The Missionary Herald, Containing The Proceedings Of Amerıcan Board Of Commıssıoners For Foreıgn Mıssıons Wıth A Vıew Of Other Benevolent Operatıons, Thomas Todd Company Prınters Boston Mass.

The New Near East (Published by the: Near East Relief), One Madison Ave., New York.

Barton, James L. **Story Of Near East Relief (1915-1930),** An Interpretatıon, Newyork, 1930

* Kaynakların cilt, sayı ve tarihleri metin içerisinde gösterilmiştir.

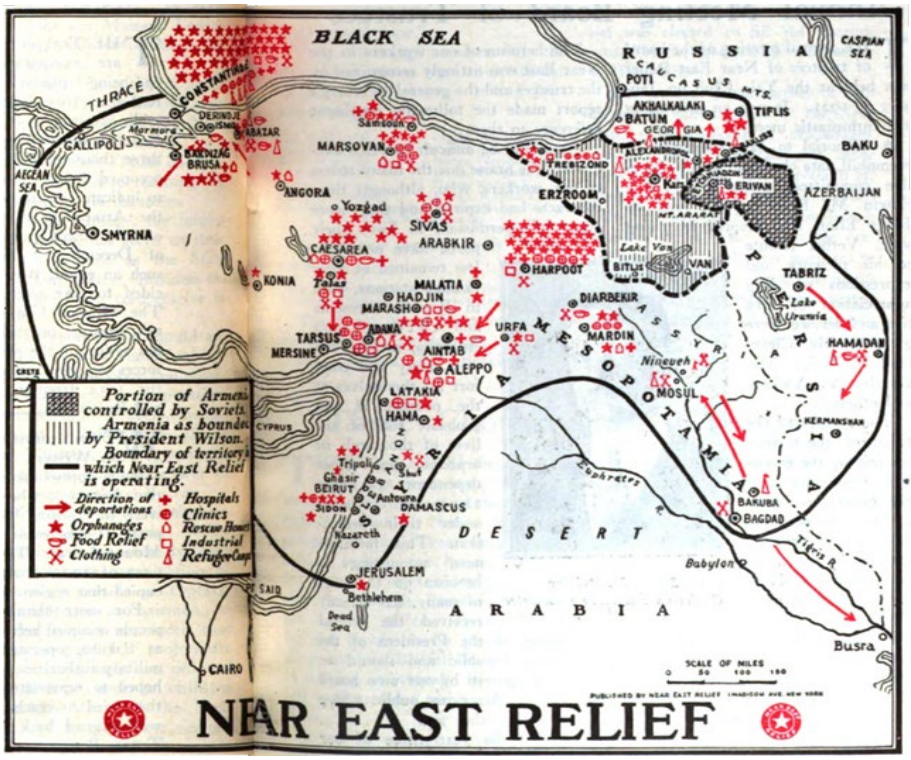

Harita.1 Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Yardım Çeşitlerinin Bölgelere Göre Dağılımı (The New Near East, 1921)

MUSTAPHA KEMAL PASHA
There is hardly a Turkish house which does not display it

Foto 1. Bunu sergilemeyen bir Türk evi neredeyse yoktur

(The Missionary Herald, 1923)

MUSTAPHA KEMAL IN FOREGROUND WITH HIS UP-TO-DATE WIFE

Foto 2. Mustafa Kemal, eşiyle birlikte ön planda

(The Missionary Herald, 1923)

THREE MEMBERS OF THE COMMISSION ON THE RELIEF EXPEDITION TO TURKEY
On board the *Mauretania*, New York, just before sailing for England, January 4
From left to right: Dr. George H. Washburn, Dr. James L. Barton, Dr. William W. Peet

Foto.3 Türkiye'ye Yapılan Yardımlara İlişkin Komisyon Üyeleri

(The Missionary Herald, 1919)

MACAR MEDYASINDA ATATÜRK

Edit TASNÁDİ*

Özet

Bir yandan Türkler ve Macarlar arasındaki temasların, tarihin derinliklerine kadar uzanmış olması, öte yandan 20. yüzyılın tarihine damgasını vuran Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyeti, Türk halkının Anadolu'da verdiği Milli Mücadele, sonraları ise genç Türk Cumhuriyeti'nin ilk başarıları Macar halkı tarafından hep ilgi ve sempati ile takip edilmiştir. Sevr ile paralel olarak yapılan Trianon Antlaşması ile topraklarının üçte ikisini kaybeden Macarlar, Türklerin ölüm kalım savaşını, bu savaşın haklılığını basın yayın yoluyla izleyebilmiştir. Bu çalışmada milletimizin manevi desteğini dönemin başlıca gazetelerine dayanarak örneklemeye çalışacağız.

Başlarken, İkinci Dünya Savaşı yıllarında sesleri yükselen Macar Turancılarını temsilen, Jenő Cholnoky'yi dinleyelim.

Uzun yüzyıllar boyunca medya eşittir gazete iken, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanları ile aynı dönemde, 1 Aralık 1925'te Macar Radyosu faaliyete başladı ve kısa zaman içinde ülke halkının önemli haber kaynağı haline geldi. Arşiv derken sadece raflarda sıralanan dosyaları düşünmemeliyiz. Radyoya özgü arşivimizde yayınlarla ilgili yazılı materyallerin yanı sıra büyük sayıda ses kayıt bantları da bulunmaktadır. Zengin müzik koleksiyonunun yanı sıra başkalarının kolay kolay ziyaret edemediği, uzun yıllar boyunca çalıştığım arşivde bulunan sözlü bantlarda, Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili olarak neler olduğuna bir bakalım:

Arşivimizin gururla sakladığı iki parçası, Atatürk'ün 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümünü selamlayan sözleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5.oturumunu açan konuşmasıdır.

Radyomuzun Macarca yayınlarının yanı sıra Budapeşte Radyosu Türkçe Yayınları kırk yıl boyunca meraklıların hizmetindeydi. Bu arada örneğin Atatürk hakkında kitap yazan tarihçi László Katus, Uluslararası Atatürk Yılında mikrofonumuza konuk oldu. Ayrıca Budapeşte Üniversitesi ELTE'de Türkoloji Kürsüsünün kuruluşunun 100. yıldönümü vesilesiyle Türk Tarih

* Dr., Macaristan, tasnadi.edit@gmail.com

Kurumu Başkanı Şevket Aziz Kansu'nun ses bandı olmasa bile konuşmasının metni elimizdedir.

Emeğimin geçtiği iki programın bandı ise arşivimizde mevcuttur. Biri Macar dinleyicilerimize, 1988 Cumhuriyet bayramı için Ceyhun Atuf Kansu'nun *Halk Önderi Atatürk* başlıklı kitabına dayanarak Macarca hazırlanmış bir anma programıydı; diğeri ise Türkçe yayınlar için yapıldı: Bizzat Atatürk'ün talimatı üzerine Ankara Üniversitesi Hungaroloji Kürsüsünü kuran profesör László Rásonyi elli yıl önceki anılarını anlattı.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele, Macar Basını, Macar Radyosu

İlk sözümle "Yurtta barış, dünyada barış" mottosuyla yeni ve çağdaş bir döneme giren Türkiye Cumhuriyetinin 100. yıldönümünü candan kutladıktan hemen sonra, izninizle başka bir yıldönümünü hatırlatayım: Biz Macarlar doğumunun 200. yıldönümü dolayısıyla "özgürlük ve sevgi" şairi olarak bilinen, Sándor Petőfi'yi anıyoruz. Büyük önder ve büyük ozanı şöyle birbirine bağlayabiliriz: Atatürk'ün meşhur sözü: "*Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir"* bilindiği gibi, vatan şairi Namık Kemal'ın "*Kalk ayağa ey ehl-i vatan"* dizesinden ilham alınmıştır. Dünyaca bilinen Macar şair Petőfi'yi tanıyan Namık Kemal'i de şairimizin ünlü *Ulusal Türküsü*'nün ilk dizesi olan *Ayağa kalk Macar, yurttur seni çağıran/ Vakit geldi, ya şimdi, ya hiçbir zaman* dizelerinin etkilediğini düşünebiliriz.

Bu bir varsayım ise de şu olgudan emin olabiliriz: Bir yandan kökleri çok eskilere dayanan Türkler ve Macarlar arasındaki temaslar, öte yandan 20. yüzyılın tarihine damgasını vuran Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyeti, Türk halkının Anadolu'da verdiği Milli Mücadele ve ardından genç Türk Cumhuriyeti'nin başarılı hamleleri Macar halkı tarafından hep büyük ilgi ve sempati ile takip edilmiştir. Sevr ile paralel olarak yapılan Trianon Antlaşması ile topraklarının üçte ikisini kaybeden Macarlar, Türklerin ölüm kalım savaşını, bu savaşın haklılığından yana tavır alan haberlerle, gazeteler aracılığıyla Macar kamuoyu ile anbean paylaşmıştır.

Milli Mücadele'ye destek olan Macarların, Avrupa'da Türklerin davasının haklılığını ortaya koyan sesini birkaç makale alıntısı ile örneklemekle yetinmeliyiz. İlk örneğimiz *Gen*ç *Magyarság* adlı günlük gazeteden olacaktır. Türk menfaatlerinin savunucusu olan söz konusu gazete, Kurtuluş Savaşının cephelerine muhabirler bile göndermiştir.

6 Eylül 1922 sayısının baş makalesinin başlığı, Osmanlı devletinin Avrupa'da verilen alaylı adı "Hasta Adam"dan hareket ederek, konuyu kendi ülkemizin meselesine kadar getirir: "Kemal Paşa'nın Türk süvarisi tüm Yunan cephesini ezip geçiyordu. "Hasta Adam" ise yorgun kolunu silkerek, kutsal sayılan sulh muahedesi binasının bir temel sütununu kaldırınca bina gıcırdayarak yıkıldı (...) Acaba ne zaman uyanırlar barışın kutsallıkları ile Orta Avrupa'nın "Hasta Adamları?" "Acaba zamanın arı kovanından bizim de bir Mustafa Kemalimiz çıkacak mı?" ("A beteg ember" (Hasta Adam), **Magyarság,** C III. S 202.(510.), Budapeşte, 6 Eylül 1922. s. 1.)

Vaktiyle Hungaroloji Kürsüsünde öğrencim olan Sevgi Can Yağcı Aksel *Macar Basınında Türkiye: Küçük Asya'nın Büyük Direnişi (1921-1923)* başlıklı makalesinde üç Macar gazetesinin sayılarını tarar: daha 1841'de kurulmuş ve Macar özgürlük savaşçısı Lajos Kossuth'un gazetesi

olarak bilinen *Pesti Hírlap*, 1877'de faaliyeti başlayan en eski sosyal demokrat siyasi gazetemiz *Népszava* ile dönemin en yüksek tirajlı gazetesi *Az Est'*in sayılarında okuduklarını şöyle özetler: "Mustafa Kemal Paşa'nın, İtilaf Devletlerinin kendi arasındaki çıkar çatışmalarında doğru stratejik hamlelerde bulunduğu, özellikle dünya Müslümanlarının desteğine başvurma kozunu hep elinde tuttuğu, Rusya ile yakınlaşma ihtimaliyle galip güçleri tedirgin ettiği olay akışına ilişkin literatüre katkı sunacak önemli verilerdir. Haberlerden anlaşıldığına göre "Kemalist Hareket"in sömürge halklara örnek oluşturması endişesi, Rusya'nın Doğu politikasına vereceği destek ihtimali Batılı güçlerin işini zorlaştırmıştır." Mustafa Kemal'in hem İslam güçlerine hem de kendisine büyük ordu desteği sunan Enver Paşa'ya mesafeli duruşu, Kurtuluş Savaşı anlatısına ilişkin gazetelerde izleyebildiğimiz diğer önemli saptamalardandır. (Sevgi Can Yağcı Aksel: "Macar Basınında Türkiye: Küçük Asya'nın Büyük Direnişi (1921-1923)" **Ankara Üniversitesi İlef Dergisi,** S 5(2) Sonbahar 2018, s. 53-84.)

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yine Almanlardan yana savaşa sürüklenen Macaristan'dan Türkiye'nin Atatürk'ün saptadığı yolu izleyen ve bizimkinden çok daha akıllıca politikası, özellikle Macar Turancıları tarafından gene yakın ilgi ile izlenmiştir. Örneğin Macar Bilimler Akademisi üyesi Dr. Jenő Cholnoky'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin 20. yıldönümünü dolayısıyla "muhteşem değişimini" selamlayan makalesinin Atatürk ile ilgili bir bölümünü aktarayım: "Olanaklı yolu gören, Türk milletinin varlığını sağlayabilen, bir tek deha Kemal Paşa olmuştu. İlk işi kudretsiz hükümetten kurtulmak, ikincisi de coğrafi açıdan sınırları belli, iyi korunabilecek bölgelere geri çekilmek idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın kaderini intikam hırsıyla yanıp tutuşan, bilgisiz ve eğitimsiz amatörler tayin etti, ve diğerleri arasında Türkiye'nin ölüm fermanını da yazdılar. Fakat aptal barış diktasına karşı Kemal direniş gösterdi ve düşmanlarıyla başarı ile savaş ettiğinden ötürü Paris'teki büyükler Kemal'in üstünlüğü önünde baş eğmek zorunda kaldılar. Kemal çok akıllıca, coğrafi açıdan iyi sınırlanmış topraklara çekildi, fakat buralardan bütün yabancıları uzaklaştırdı ve bugün Türkiye her öncekisinden daha istikrarlı, daha sağlam ve daha kalıcıdır."(Cholnoky Jenő, "Üdvözlet a török nemzetnek" (Türk Milletine Selam), **Turan** C XXVII. S 1-2, Budapeşte. 1944.)

'Arşiv' dendiği zaman genellikle uzun uzun raflarda sıralanan eski yazılı belgeler ciltler ve dosyalar akla gelir. Ne var ki 1925'ten beri faaliyetini sürdüren ve yıllar boyunca çalıştığım Macar Radyosu'nun arşivinde her şeyden önce eski mum ve taş plaklardan bantlara, CD'lerden

dijital kayıtlara kadar çeşitli şekillerde kaydedilen sesler saklanmakta, aynı zamanda elbette Radyomuza ve genelde radyoculuğa ait çeşit çeşit belgeler, notalar v.s. bulundurulmaktadır. Atatürk'e ait olarak en önemli iki parçaya T. C. Büyükelçisi Sayın Ender Arat'ın sayesinde sahip olduk. 2000 yılında Radyomuz − başlığı tuhaf gelse de − *"20. Yüzyıl - Seslerin* Yüz*yılı'* adıyla Budapeşte Ulusal Galerisinde seslere dayanarak bir sergi düzenledi ve sergide diğerleri arasında 20'inci yüzyılın en büyük devlet adamları arasında Atatürk'e de mutlaka yer vermek istedik ve isteğimiz üzere Ender Beyin getirttiği CD'den ziyaretçilere 29. Ekim 1933'te Türkiye Cumhuriyetinin 10. yıl dönümünü selamlayan sözlerini, ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5. oturumunu açma konuşmasını kulaklıkla dinletebildik. Mustafa Kemal Atatürk'ün sesi ile CD, sergiden sonra arşivimizde yerini aldı.

Radyomuzun arşivinde saklı Türk tarihinin izlerini araştırırken Atatürk hakkında bilgiler defalarca karşımıza çıktı, örneğin ses kayıt bantlarından birinde Atatürk hakkında bir kitap yazmış olan László Katus ile 11 Ocak 1981'de yayımlanan söyleşiye tanık olduk, tarihçimiz Türk tarihi ile Macar tarihini hâlâ birlikte görmekteydi: "Türkiye'de yenileşme hareketi ve Atatürk'ün şahsiyeti hakkında edindiğim bilgiler beni tarihçi olarak çok etkiledi ve yanıtlanmamış birçok sorunun cevabını ortaya koydu. Bu konuyu ele almamda başka bir etken daha vardı. Birinci Dünya Savaşının sonunda Macar halkı ve Türk halkı aynı tarihsel duruma düşmüşlerdi; yani halkların yüzyıllar boyunca bağlı oldukları, içinde yaşadıkları geleneksel çok uluslu devlet biçimi bozulmuş, yok olmuş; yeni bir devlet yapısını, yeni bir devlet düzenini kurmak zorunlu hale gelmişti. Bu durumda Macar ve Türk halklarının yöneticileri bilindiği gibi farklı yollar seçtiler ve bu tercihler gerçek konuyu daha da ilginç kıldı... Atatürk daha askeri okulda geçirdiği yıllar sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçınılmaz bir şekilde yıkıma mahkûm olduğu gerçeğini anlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana kadar baskı altında bulundurduğu halklar art arda kurtulmuş, kendi ulusal devletlerini kurmuşlardı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı içinde, İslam dininin etkisinde, kendi kaderini tayin edebilecek, kendine sahip çıkabilecek bir Türk halkı varlığını gösteremedi. Aslında çağdaş ulusal egemenlik ilkesi o zaman gerçekleşmiş ve kuvvetlenmiştir. Mustafa Kemal modern Türk devletini kurabilmek için önce Türk ulusunun varlığını göstermesinin zorunlu olduğunu çok iyi görmüştür. Türk halkında çağdaş ulusal bilinci güçlendirmek gerekiyordu. Ulusal bilincin gerçekleşmesine olanak açmak için ilk başta bir program, bir ideoloji gerekiyordu. Fakat Mustafa Kemal Atatürk bu programı, bu ideolojiyi sıradan insanları düşünerek, Anadolu köylüleri için de açıkça anlaşılır bir biçimde hazırlamak

gerektiğini gayet iyi biliyordu. Hazırlanacak bu program, bu ideoloji bütün halkı, yani Anadolu köylülerini de siyasi faaliyet uğrunda harekete geçirebilecek bir program olmalıydı. Bunun bilincinde Mustafa Kemal geleneklerden vazgeçebilmeliydi; yani Osmanlı İmparatorluğu'nun ülküsüne bağlı kalmamış, bundan vazgeçmiş ve modern Türk ulusunun bilincinin temelini atmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu modern ulusal bilinci Türk halkının tarihsel geleneklerine, etnik özgürlüğüne dayandırmıştır. Fakat bunun yanı sıra yeni bir Türk ulusunun Avrupa'nın uygarlık ve kültür alanlarında elde ettiklerini devir almadan, modernleşmeye çalışmadan ayakta duramayacağını da çok iyi görmüştür. Atatürk modernleşmenin yolunu da göstermiştir. Modernleşme sürecinde, Türk halkının tarih boyunca yarattığı değerler yok olmaz. Yeni Türk ulusu oluşurken, bu değerler onun organik unsurları, değerleri olarak kalmalıdır.' (Rubovszky Edit, "Macar Radyosu, Türkçe Yayınları, 11 Ocak 1981'de László Katus ile söyleşi" Macar Radyosu Arşivi'nde bulundurulan ses kayıt bandı)

Hemen hemen Cumhuriyetinizin yaşıtı olan Macar Radyosu'nun yayınları başlangıçta kaydedilmemiştir, bunun için Radyonun haftalık dergisi *Rádióélet* o yılların yayınlarının içeriği hakkında bize önemli kaynaklar oluşturmaktadır. Örneğin derginin 1934. 16. Şubat sayısı o haftanın bir programına dikkatleri çekiyor: "*Mustafa Kemal'in Yolu.* Cuma akşamı saat yedi buçukta Barna Rásy-Szladek, yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın harikulâde yaşam ve eseri hakkında konuşacak. Konuşma Gazi'nin Türk adaletinin gerçekleştirilmesi ve modern Türkiye'nin doğuşu hakkında olacak. Kemal hemen hemen olmaz bir işe girerek, hiçten bir ordu oluşturarak düşmanları yendi. Sonra ülkenin yeniden kurulmasına girişti. Geleneklerine bağlı ve biraz vurdum durmaz halkından Avrupa'nın en modern devletlerinden birini kurdu. Türkiye'ye özgü iki fotoğrafımız var: Minnettar halkı, daha sağ iken Gazi'ye sayısız taş ve tunç heykel dikti. Bunlardan Ankara'daki atlı heykelinin resmini sunuyoruz. Diğer fotoğraf daha da karakteristik: Vaktiyle haremlerde yaşayan, peçelere bürünmüş Türk kadınları bugün en modern ilkelere göre yetiştirilmektedir." ("Musztafa Kemál útja" (Mustafa Kemal'in Yolu), **Rádióélet,** S 8. s. 47, 16 Şubat 1934. Resimler: 1. Mustafa Kemal'in Ankara'daki heykeli; 2. Modern bir kız okulunda öğrenciler meclisi.)

Arşivimizde saklanan programlardan kimilerinde emeğim geçmiştir. Örneğin 1988 yılı Cumhuriyet Bayramını kutladığımız *Bağımsızlığın Gülü − Mustafa Kemal Atatürk* başlıklı anma programını Ceyhun Atıf Kansu'nun *'Halk Önderi Atatürk'* başlıklı kitabından alıntılara dayandırarak hazırladım.

Alıntıları iki ünlü tiyatrocumuz okudu; *Ağıt*'ını Âşık Veysel, Nâzım Hikmet'in *Kuvayi Milliye Destanı*'ndan *Büyük Taarruz* başlıklı parçayı ise Macarcasından sonra bestesini Ruhi Su söyledi.

Budapeşte Üniversitesi ELTE'de Türkoloji Kürsüsünün 100. yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen toplantıya katılan Türk heyetinin başkanı olan, Türk Tarih Kurumu başkanı Şevket Aziz Kansu'nun 14 Ekim 1970'de verdiği konuşmanın bandı yok, fakat yazılı metni saklandı. Bir cümlesini aktarayım: "Macarların Türk etütleri alanındaki çalışmalarına paralel olarak, 1935 yılında Ankara'da Atatürk tarafından kurulan ve bugünkü Ankara Üniversitesi'nin temelini teşkil eden Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde bir Hungaroloji Enstitüsü ihdas edilmiş ve başına Prof. Ladislas (László) Rásonyi getirilmiştir."

Sanırım Macaristan'da Atatürk'ü görmüş olan, Atatürk ile ilişkilerde bulunan, Atatürk ile yüz yüze görüşen pek az kişi vardı. László Rásonyi kuşkusuz bu kişilerden biriydi. Söyleşi yapmak üzere ziyaret ettiğim yaşlı profesör, 15 Ocak 1981'de Budapeşte Radyosu'nda yayınlanmış söyleşide tarihin tanığı olarak karşımızda: "Atatürk'ü, o zamanki adıyla Mustafa Kemal Paşa'yı ilk kez Türk tarihinin en önemli bir anında gördüm. 1923'te benden yaşlı bir dostum, etnoğrafyacı István Györffy ile Lozan Antlaşmasının haberini aldık. Lozan Antlaşması o yılın 23 Temmuz tarihinde imzalandı. Bu Antlaşma biz Macarlara da bir bakıma büyük ümitler verdi. Tabii ki Lozan Antlaşmasından sonra İstanbul Türkiye'nin en büyük şehri olarak hürriyetine kavuştu. Durumdan böylece haberdar olunca İstanbul'u görmek arzusuyla Eylül ayı sonunda oraya seyahat ettik. 6 Ekim'de İstanbul'daydık. O gün Rumeli'den gelen Gazi Mustafa Paşa ile muzaffer Türk ordusu İstanbul'a girdi. "Çok yaşa" nidaları göklere yükseliyordu. Divan yolu boyunca caddenin iki tarafında toplanmış binlerce kişinin arasına karışarak biz de orada bulunuyorduk. Ondan sonra muzaffer ordunun eratı sevinçle gönenmiş yüzleriyle büyük camilerin aralarından geçerek Topkapı Sarayı'na gittiler. Böylece İstanbul'un Türkiye'ye ait olduğu tekrar vurgulanmış oldu. O gün akşamüzeri, Ayasofya'da son ibadet yapıldı. Diz üstü çöken, öne eğilen binlerce Türkün ve Müslümanın arasında ben de diz üstü çöktüm. Ayasofya'da bu, son ibadet idi. Daha sonra Ayasofya müze haline getirildi ve o gün modern Türkiye'nin başlangıç günü sayıldı."

Ankara Üniversitesi Hungaroloji Kürsüsü'nün ilk profesörü László Rásonyi'den elbette bu konudaki anılarını da sordum: "Bu mesele hayatımın en güzel hatıraları arasındadır. 1934'de Ankara'da milletlerarası bir Türkoloji

Kongresi düzenlendi. Bu vesileyle ben de "Türk Özel İsimlerinin Macar Tarihindeki Rolü" konulu, genellikle Türk-Macar ilişkileri hakkında bir konferans verdim. Çok eski dostum, çağdaşım olan Hamit Koşay Bey Atatürk'ü iyi tanırdı ve Türkoloji Kongresinde bir konferans vereceğimi Atatürk'e duyurdu. Atatürk hakikaten kongreye geldi. Atatürk'ün tarihe karşı her bakımdan çok büyük bir ilgi duyduğunu söyleyebiliriz. O sadece bir asker ve siyaset adamı değildi. Çok okumuş, âlim gibi bir zat idi. Orada verdiğim konferans dikkatinden kaçmadı ve o zamanlar kurulmuş olan Ankara Üniversitesi'nin Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi bünyesinde bir Macarca kürsüsü kurulması talimatını verdi. Atatürk'ün dileği üzerine ben bu kürsünün kuruluşunu yapmak üzere davet edildim. Öyle ki, Türk-Macar kültür ilişkilerinin, 1935'te kürsü çalışmalarının başlangıcıyla başladığını söyleyebiliriz. Talebelerimin çoğu Türk kültür hayatında büyük bir rol oynadı ve bundan dolayı bugün de gurur duymaktayım."

Macarlar, Türklerle siyasi ilişkiler tesis edebilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler sonucunda Lozan Anlaşmasının hemen sonrasında Türk-Macar Dostluk Anlaşması 18 Aralık 1923'te imzalanmış ve her iki ülkede elçilikler açılarak 1924 yılı itibariyle, ilk olmak üzere, diplomatik ilişkiler başlamıştır.

Bu yıl dönümü münasebetiyle 2024'te yıl boyunca her iki ülkede etkinlikler düzenlenecek. Sözlerimi bağlamadan önce hazırlıklarına katıldığım bir etkinlik dizisine dikkatlerinizi çekmeme izin veriniz. Türk Meteorolojisinin Kurucusu, Ankara'da "Aksakallı Havabakan Antal Bey", yani Macar Profesör Antal Réthly Atatürk'ün davetiyle Türkiye'ye gelip halen çalışmakta olan meteoroloji hizmetleri şebekesini oluşturmuştur. Yeni projemizde diğerleri arasında halen çalışmakta olan bu meteoroloji istasyonlarının belgesel filminin hazırlaması yer almaktadır.

KAYNAKÇA

“A beteg ember” (Hasta Adam), **Magyarság,** C III. S 202.(510.), Budapest, 6 Eylül 1922. s. 1.

“Musztafa Kemál útja” (Mustafa Kemal'in Yolu), **Rádióélet,** C VI, S 8. s. 47, Budapeşte, 16 Şubat 1934.

Cholnoky, Jenő, „Üdvözlet a török nemzetnek” (Türk Milletine Selam), **Turan** C XXVII, S 1-2, Budapeşte, 1944.

Erkun, Vecdet, **Budapeşte'den Ankara'ya,** Türk-Macar Dostluk Derneği, Ankara, 1999. Macarca: Budapesttől Ankaráig. Visszaemlékezések, çev. Edit Tasnádi, Magyar−Török Baráti Társaság, Budapeşte, 2004.

Kansu, Ceyhun Atuf, **Halk Önderi Atatürk,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972. Macarca: Mustafa Kemal Atatürk, çev. Edit Tasnádi, Nap Kiadó, Budapest, 2017.

Katus, László: **Musztafa Kemál Atatürk**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Mezősi, Miklós, “**Réthly Antal Budapest, 1879. május 3. - Budapest, 1975. szeptember 21”,** Légkör, **C 52, S 4, Budapeşte, 2007, s. 37.**

Rubovszky, Edit, „László Katus ile söyleşi” **Macar Radyosu, Türkçe Yayınları,** Budapeşte, 11 Ocak 1981, ses kayıt bandı

Yağcı Aksel, Sevgi Can, “Macar Basınında Türkiye: Küçük Asya'nın Büyük Direnişi (1921-1923)” Ankara Üniversitesi İlef Dergisi**, C 5, S 2, Ankara, 2018, s. 53-84**

CUMHURİYET DÖNEMİ GASTRONOMİ EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE TÜRK MUTFAĞINA ETKİSİ

Eliso ŞİRİN YILDIRIM[*] - Dila Deniz AĞZIPAK[**]

Özet

Cumhuriyet kazanımlarının temelini oluşturan eğitim, her alanda gerçekleştirilen devrimlerin uygulanmasında ve içselleştirilmesinde en önemli rolü oynamıştır. Cumhuriyet' in eğitim politikaları yalnızca devlet kademesinde gerçekleşen devrimleri değil, yurttaşların çağdaşlaşmaya yönelik dönüşümünü sağlamakta da etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ne duyulan aidiyetin temelini aileye dayandıran, aile içerisinde kadının rolünü merkeze çeken bir anlayış ile hareket edilmiştir.

Cumhuriyet' in ilk yıllarında ev içi eğitim kapsamında değerlendirilen mutfak eğitimleri, öncelikle bu bağlamda kızlara verilmiştir. Turizm kavramının ülkeye girişi ile kapsamı genişletilerek kızlara ve erkeklere açık eğitim kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Gastronomi, multidisipliner yapısı sayesinde zaman içerisinde ana bilim dalı olarak değerlendirilerek, aşçılık ile ön lisans düzeyine taşınırken, 2003 yılında ilk gastronomi lisans bölümü açılmıştır.

Türk mutfak kültürünün korunması ve geliştirilmesi bakımından önemli olan gastronomi eğitiminin, batı etkisinden arındırılmış hali ile Türk mutfak kültürü ortaya çıkarılmalı, kayıt altına almalı ve dünya çapında tanıtılması gerekmektedir. Cumhuriyetin 100. yılında lisans düzeyinde Gastronomi eğitiminin 20. yılını geride bırakırken, öncelenmesi gereken en önemli konunun müfredat, bilinç, vizyon gibi temeller ile güçlendirilmesi gerekliliği görülmüştür.

Bu kapsamda gastronomi eğitimi veren akademisyenler ile yapılan görüşmeler ve literatürün taranması neticesinde, Türk mutfak kültürünün müfredatlarda daha geniş yer bulması gerektiği ve akademik çalışmalar ile desteklenen yeniliklerin hayata geçirilmesi gereği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Mutfağı, Türk Sofra Kültürü, Gastronomi Eğitimi, Türk Eğitim Tarihi.

---

[*] İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, elisosirin@gmail.com.

[**] İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, diladeniza@gmail.com

THE DEVELOPMENT OF REPUBLIC PERIOD GASTRONOMY EDUCATION AND ITS IMPACT ON TURKISH CUISINE

Abstract

Education, which formed the basis of the achievements of the Republic, played the most important role in the implementation and internalization of the revolutions realized in every field. The education policies of the Republic were effective not only in the revolutions that took place at the state level, but also in the transformation of the citizens towards modernization. It has acted with an understanding that bases the sense of belonging to the Republic of Turkey on the family and puts the role of women in the family to the center.

In the first years of the Republic, kitchen trainings, which were considered within the scope of domestic education, were primarily given to girls in this context. With the introduction of the concept of tourism into the country, its scope has been expanded and educational institutions open to girls and boys have begun to emerge. Thanks to its multidisciplinary structure, gastronomy was evaluated as a major in time and moved to associate degree with cookery, and in 2003 the first gastronomy undergraduate department was opened.

Gastronomy education, which is important for the preservation and development of Turkish culinary culture, should reveal the purest state of Turkish culinary culture, with its purified form of western influence, and it should be recorded and promoted worldwide. In the 100th anniversary of the Republic, while leaving behind the 20th year of Gastronomy education at the undergraduate level, it has been seen that the most important issue to be prioritized should be strengthened with fundamentals such as curriculum, awareness, and vision.

In this context, because of interviews with academicians who provide gastronomy education and scanning the literature, it has been determined that Turkish culinary culture should have a wider place in curricula and that innovations supported by academic studies should be implemented.

Keywords: Turkish Cuisine, Turkish Table Culture, Gastronomy Education, Turkish Education History.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine ulaştırma hedefi ile yola çıkan Mustafa Kemal Atatürk, gerçekleştirdiği çağdaşlaşma hareketleri ve devrimler ile kalıcılığı sağlamayı hedeflemiştir.

Cumhuriyet devrimlerinin kalıcılığının yolu ise sahip olunan mirasın korunması, zenginleştirilmesi ve aktarılması olarak belirlenmiştir. Aktarımın doğru biçimde ilerlemesi için ise eğitim alanında yapılan devrimler oldukça önemli yer tutmuştur. Bunun yanında gerçekleştirilen sosyokültürel değişimler ve modernleşmenin desteklenmesi eğitim sistemi ile gerçekleşecektir.

Geç Osmanlı döneminde o günün şartları ile uyumlu olarak kızların eğitimi, modernleşme çabası olarak görülmüştür. Bu bağlamda Kız Sanayi Mektepleri açılmıştır.[1] Cumhuriyetin ilanı sonrası kurulan Kız Enstitüleri ise eğitime kız çocuklarını ve kadınları dahil edebilmenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle devrimlerin neferliği yapmaları için kadınların eğitimli birer yurttaş olabilmesi önemli görülmüştür. Kadın; çocuk yetiştiren, aileyi idare eden konumda yer alması bakımından gelecek nesillere aynı bilincin aktarılmasında en önemli aracı olarak görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde verilmeye başlanan eğitimler ile temeli atılmış olan gastronomi odaklı eğitimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile genişletilmiştir. Kız ve Köy Enstitülerinin ardından ilk kez 1961 yılında Ankara Otelcilik okulu (Ortaöğretim düzeyinde), 1985 yılında Bolu Mengen Aşçılık okulu (Lise düzeyinde) ve 1997 yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversite' sinde açılan ön lisans düzeyindeki aşçılık eğitimleri ile ilerleme kaydetmiş ve Türk mutfağı uygulayıcılarının daha nitelikli kişiler olması sağlanmıştır.[2] Lisans düzeyindeki eğitimin başlangıcı ise 2003 yılı itibariyle Yeditepe Üniversitesi'nde gerçekleşmiş, mutfağı merkeze alan multidisipliner bir özellik kazanmış biçimi ile eğitim verilmeye başlamıştır. Sonrasında Yüksek lisans ve Doktora eğitimlerinin verilmeye başlanması ile Gastronomi eğitiminin akademik yönden gelişim süreci hızlanmıştır.

---

[1] Esra Özkan Koç, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Kız Enstitüsü ve Faaliyetleri**, CTAD, (2022), C 18, S 36 s. 1101-1139.

[2] Arzu Toker, "Türkiye'de Bir İlk: Ankara Otelcilik Okulu" (1961-1974). N. Kozak içinde, **Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler**, İstanbul: Yıkılmazlar Basın YayınPromosyon ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti. (2018). s. 565.

Türk Mutfak Kültürü çok parçalı yapıdan oluşmakta ve uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Orta Asya' da göçebe yaşam süren Türkler, Anadolu Selçuklu Devleti ile bereketli topraklarda devletler kurmuş, tarım ve hayvancılık toplumu olmanın etkisi ile mutfak kültürünü geliştirmiştir. Komşu devletler, göçler, istilalar ve savaşlar neticesinde çeşitli etnik kökenden insanlar Anadolu'nun bereketli topraklarında birlikte yaşamıştır. Bu yaşantı içerisinde yapılan evlilikler, yürütülen komşuluk ilişkileri, din çeşitliliği doğrudan mutfak kültürüne katkı sağlamış, geliştirmiş ve dönüştürmüştür.

Türk Mutfak Kültüründen söz edildiğinde akla gelen ilk yemeklerden olan, kebaplar, zeytinyağlılar, hamur işleri, şerbetli tatlılar vb. zamanla mutfağa uyum sağlamış, farklı inanışlardan ve coğrafyalardan gelerek mutfakta yer edinmiştir.[3] Bu durum tüm dünya mutfakları için geçerli bir olgudur. Mutfağa etki eden faktörlerin çeşitliliği, mutfakta oluşan çeşitliliği açıklamak bakımından yol göstericidir. Coğrafya, inanışlar, gelenekler ve yaşam biçimleri bu faktörlerden en önemlileridir.

Türk Mutfak kültürünün oluşumunun en interaktif olduğu dönem Osmanlı İmparatorluğu Dönemidir. En önemli sebebi ise toprakların geniş coğrafyalara yayılması, bu coğrafyalarda yaşayan farklı kültürlerin Osmanlı tebaası altında birleşmesi ve evlilik yolu ile kurulan ilişkilerdir. Ancak geç Osmanlı döneminde, çağdaşlarının modernleşme hareketlerine uyum sağlamak isteyen Osmanlı Devleti başka alanlarda olduğu gibi mutfak alanında da bütünlük içerisinde olmayan batı etkisini yansıtmıştır. Bu dönemde ve erken Cumhuriyet döneminde yazılan yemek kitapları, sarayda pişen yemekler ve Tanzimat dönemi ile başlayan ev içi eğitimlerde verilen yemek derslerinde, varlıklı ailelerin toplantılarında ve evlerinde alafranga ve alaturka mutfak kültürleri iç içe uygulanmıştır. Zaten yazılı kaynak bakımından son derece zayıf olan yemek kayıtları, kayıplara uğratılarak asıl reçetelere ulaşmayı zorlaştırmıştır.

İstanbul' a oranla daha uzun süre mutfak kimliğini koruyabilen Anadolu'nun yemek kültürü ise kayıt altına alınma konusunda eksik kaldığından 1980 sonrası dönemde iletişimin güçlenmesi ile İstanbul mutfağı ile aynı kaderi paylaşmıştır.[4] Kız enstitüleri, aşçılık ve otelcilik okulları, lisans bölümleri açıldığında ise yine bütünlüklü bir müfredat

[3] Murat Bardakçı, **Atatürk' ün Mutfağı**, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayın A.Ş. (2022). s. 328.

[4] Özge Samancı, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Yemek Kitapları." **Turizm Araştırmaları Dergisi,** (2020). C 31, S 2, s. 205-210.

oluşturulmamıştır. Bu okullar içerik bakımından fazlaca irdelenmemiştir. Bu okulların kademelerinin yükseltilmesi, alanının genişletilmesi zaman içerisinde gerçekleştirilmiş ancak Türk Mutfağına etkileri bakımından ele alınmamıştır. Alınmışsa bile etkili olarak yaygınlaşamamıştır.

Kız enstitülerinde verilen uygulamalı dersler genel hatları ile biçki-dikiş- nakış, ev ekonomisi, alışveriş ve yemek pişirme gibi alanlardaydı. Ev ekonomisi ve yemek pişirme dersleri modern anlamda gastronomi eğitiminin temellerini oluşturmaya en yakın eğitimlerdir. Osmanlının son döneminde yetişen yemek öğretmenleri, Cumhuriyetin ilk kız enstitülerinde, eğitim vermeye başlamıştır.[5]

Ankara Otelcilik Okulu 1961 yılında eğitime başladığında yalnızca erkek öğrenci kabul etmiştir. İlk mezunlarını verdikten sonra ise çıkarılan bir yasa ile kız öğrencileri de kabul etmeye başlamıştır. Böylelikle, mutfak eğitimini kız ve erkek öğrenciler birlikte almaya başlamıştır. Henüz turizmin bir ekonomi olmadığı dönemde açılan bu okullar, ileride açılacak olan lise, ön lisans ve lisans eğitimlerinin zeminini hazırlamıştır.

Turizm sektörünü oluşturmaya dönük yatırımların yapılmaya başlandığı dönemde bu okullar da turizm için birer yatırım olarak değerlendirilmiştir. 1980 sonrası ivme kazanan turizm faaliyetleri ile yetişmiş kadrolar iş hayatına katılmaya başlamıştır. Yemek kültürünün turizm sektörüne kazandırdığı özelliğin fark edilmesi ise 1985 yılında öğrencilerin talepleri doğrultusunda, Bolu Mengen Aşçılık lisesinin eğitime başlamasını sağlamıştır.

Turizm sektörünün gelişiminin hızlandığı 90' lı yıllar ise talep gören aşçılık okullarının bir üst seviyeye taşınması ile sonuçlanmıştır. Turizm Bakanlığına bağlı turizm eğitim merkezi müdürlükleri ile Turizm Aşçılık Eğitim Merkezi Müdürlüğünün Kurulması 1992 yılda kararname ile gerçekleşmiştir.[6] Sonrasında ise 1997 yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde 2 yıllık eğitim veren Aşçılık ön lisans bölümü açılmıştır. Bu gelişme ile yüksekokul derecesine ulaşan yemek eğitimi ilgi görmeye ve turizm sektöründeki ağırlığını arttırmaya başlamıştır.

90`ların yükselen değeri olan turizm sektörü yemek eğitimini de yine bir

---

[5] Seher Esen, & Osman Akandere, "Köy Enstitülerinde Kız Öğrenciler (Alınma Süreçleri, Eğitimleri ve Meslek Hayatları)." **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (2021) C 21, S 43, s. 807-847.

[6] **Devlet Arşivleri**. (1992). Turizm Bakanlığına bağlı turizm eğitim merkezi müdürlükleri ile Turizm Aşçılık Eğitim Merkezi Müdürlüğünün Kurulması. 92/3541 Sayılı Karar. Ankara, Çankaya, Türkiye.

üst seviyeye taşıyarak, 2003 yılında bu kez bir vakıf üniversitesinde 4 yıllık eğitim veren Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünü faaliyete geçirmiştir. Yemek eğitiminin fakülte düzeyinde verilmeye başlanması mutfak eğitimine bakış açısını değiştirmek için atılan en büyük adımlardandır. Yemek eğitimi, yalnızca usta-çırak yöntemi ile erkeklerin çalıştığı veya yaygın eğitim kapsamında kızların eğitildiği bir alan olmaktan tamamen çıkmıştır. Gastronomi ve Mutfak Sanatları lisans düzeyinde eğitim vermeye başladığında, üstlenmesi gereken misyonun alanı genişlemiştir. Gelinen noktada, mutfağın turizmin bir parçası değil, yepyeni bir turizm olayı olduğu görülmüştür.

Yaygın mutfak eğitimleri ve aşçılık eğitimlerinden farklı olarak daha kapsamlı bir içeriğe sahip olan gastronomi eğitimi, bu eğitimi verebilecek yetkinlikte akademisyenler yetiştirmek amacı ile lisans üstü eğitimlere de başlamıştır. Ancak, gastronominin yeni bir bölüm olması sebebi ile akademik kadrolar farklı bölümlerden gelen eğitmenlerden oluşmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti`nin konumlandığı coğrafyanın doğal güzellikler ve tarih bakımından son derece zengin olması sebebi ile turizm, gündeme geldiği ilk günden itibaren rağbet gören bir alan olmuştur.[7] Gastronomi ve Mutfak Sanatları lisans bölümünün açılması ile turizmin bağımsız bir alanı olarak "Gastronomi Turizmi" ortaya çıkmış ve ilgi görmüştür. Gördüğü ilgiye karşın, asıl içeriği eğitimciler ve öğrenciler tarafından kavranamamıştır. Lisans düzeyi eğitimin başlamasının üzerinden geçen 20 yılın sonunda, vizyonunu genişletmeye fırsat bulunamadan, yalnızca ilgi gördüğü için hızla sayısı artan ancak aslında olması gereken içeriğe sahip bir bölüm görünümündedir.

Geç Osmanlı Döneminden Cumhuriyetin Kuruluşuna Mutfak Eğitimi (1808-1923)

Tanzimat döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar hızla devam eden batılılaşma ve modernleşme süreci içerisinde özellikle kadınların eğitimine özen gösterildiği görülmektedir. Birçok alanda olduğu gibi gastronomi ve yemek pişirme alanında da dersler verilmiş, bir standart belirlenmeye çalışılmıştır. O dönemin aydınları toplumdaki yozlaşmanın toplumun önemli kesimini oluşturan kadınların eğitimine önem vererek düzeleceğini öne sürmüşlerdir. Özellikle kadınların eğitimine önem verilen

[7] Tuğba Tüylüoğlu, "Türkiye' de Turizm Eğitiminin Niteliği." **Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı**. (2003).

Tanzimat Döneminde birbirinde farklı fikir akımları tek bir noktada buluşmuştur. Bu dönemde Modernleşmenin yolunun kadının eğitiminden geçtiği gerçeğine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu eğitim kadının çalışma hayatına katılması ile doğrudan ilgili olmamıştır. Aksine Batının modernleşme sürecine katılmak için yapılması uygun görülen bir planlama olarak görülmüştür. İdare-i Beytiye olarak bilinen bu eğitim kadının birçok konuda eğitim almanın yanı sıra ailesine ve çocuklarına maksimum faydayı sağlayabilmek, onlara sahip olmaları gereken terbiyeyi vermek adına bir program hazırlanmıştır. Ev işlerinin nasıl yapılacağı, temizlik, yemek yapmak, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, çocuk bakımı, ev ekonomisi, biçki, dikiş, nakış, örgü, dokuma, çiçek bakımı gibi pek çok farklı konu kadınlara bilimsel tekniklerle öğretilmek istendi.[8] Bu okulların en bilineni ve kapsamlı eğitim vereni ise 1865 yılında eğitime başlayan "Kız Sanayi Mektepleri" adı ile açılmaya başlanan okullardır. Okul öğrencileri kız çocuklarından ve yetişkin kadınlardan oluşmaktadır. Bu okullarda, ev idaresi, yemek pişirme, sofra hazırlama, temizlik, biç dikiş, müzik gibi geniş bir müfredat dahilinde dersler gösteriliyordu. Eğitimler, sarayda cariyelerin ve konaklarda varlıklı ailelerin kızlarının aldığı yaygın eğitim kapsamında değerlendirilebilecek bir özellik taşımaktadır. Alt sınıf Müslüman kızlara eğitim vermesi amacı ile açılan Kız Sanayi Mektepleri (KSM), kapsamlı yapısı bakımından, Genç Cumhuriyet' in ilk okullarından olan Kız Enstitülerine temel oluşturacaktır. Ayrıca; Anadolu'nun birçok şehrinde bulunan kız okullarında *idare-i beytiye* ve bazı mesleki eğitimlere Cumhuriyet dönemine kadar devam edilmiştir. Dönemin ders kitaplarından biri sayılan Necib Asım tarafından yazılan "*Ev Kızı"* kitabında kadının vazifesinin çarşı pazarda gördüğü şeyleri rastgele almaması, ne yemek yapacağını bilerek hesaplayarak alması gerektiğini söylemektedir. Yemek pişirmek hünerdir, sofra kurmak da bir marifettir diyerek yemek yapmanın ve sofra kurmanın püf noktalarını anlatmaktadır.[9] 1910 yılında yazılan *Ameli Fenn-i Tedris* kitabında Sabri Cemil, Belçika mekteplerinin on bir maddelik idare-i beytiye programının içeriğinde aşçılığa dair, *malumat-ı umumiye* dersinin olduğunu ve bu programın bizde de olması gerektiğini savunmuştur.[10] Sübyan ve rüştiyelerin birleştirilerek

[8] Demir, M. (2017). "Tanzimat' tan Cumhuriyet' in İlk Yıllarına Türkiye' de Ev Kadınlarının Eğitimi: İdare-i Beytiye." **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi,** (2017). s. 108-120.

[9] Amine Dilan Çağlayan, "Meşrutiyet Döneminde Kızlar İçin Yazılan Ahlak Kitaplarının Eğitim Açısından İncelenmesi." **İstanbul: T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**. (2022).

[10] Hamza Altın, "II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil Ve Amelî Fenn-İ Tedris'i." **Turkish Studies**,(2003), C 8, S 2, s. 19-35.

altı yıllık ibtidaiye eğitimine dönüştürüldüğü 1913 tarihli *Mekâtib-i İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati'*nde müfredat programında erkekler için asker talimi, kızlar için ise idâre-i beytiye ve dikiş işleri belirlenmiştir. Daha sonra yayımlanan altı yıllık ibtidaiye mekteplerine ait bir ders programında da kız mekteplerinde idâre-i beytiye dersi ile aşçılık dersleri yer almaktadır.[11]

1916-1917 yılında yayımlanan *Mekâtib-i İbtidaiye Altı Dershane ve Muallimli İnas Mekteplerine Mahsus Tevzi-i Ders Cedveli*'nde ise aşçılık dersi yer almaktadır. Tabâhat-ı Nazarî (teorik aşçılık) son iki yılda haftada bir saat ve Tabâhat-i Amelî (uygulamalı aşçılık) ise son iki yılda haftada üç saat olarak okutulmaktadır.[12]

Kız Sanayi Mektepleri ve diğer eğitim kurumları, açılışlarından bir süre sonra en başta gördüğü kadar ilgi görmemiştir ancak Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılına kadar eğitim vermeye devam etmiştir.

Cumhuriyetin İlanından Çok Partili Döneme Geçişe Kadar Olan Sürede Aşçılık Eğitimi (1928-1950)

Cumhuriyet' in ilan edildiği 1923 yılından itibaren, Mustafa Kemal' in tasarladığı Cumhuriyet rejimine resmi olarak geçilmiştir. Cumhuriyet'i destekleyecek olan devrimler ve bu devrimlerin tamamlayıcısı olarak görülen çağdaşlaşma hareketleri uygulanmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrası 1928 yılında Harf İnkılabı ile Latin alfabesine geçiş, eğitim alanına katılımı yaygınlaştırmıştır. Yine aynı yıl açılan Kız Enstitüleri, modernleşme çalışmalarını kadınların eğitimi üzerinden gerçekleştirme aracı olan Kız Sanayi mekteplerini temel alan bir yapıya sahiptir.[13] Kız enstitülerinde eğitim veren öğretmenler Osmanlı Kız Sanayi mekteplerinde yetişmiştir. Bu bağlantısının etkisi ile alafranga ve alaturka yemek kültürü ayrımı netleştirilememiş ve bu iki yemek kültürü birlikte öğretilmiştir.

Kız enstitülerinde verilen, biçki dikiş, sofra düzeni, yemek tarifleri, alışveriş teknikleri, çocuk bakımı, ev ekonomisi gibi ev içinde kadının rolünü güçlendirmeye yönelik dersler müfredatta yer almıştır.

---

[11] Fatma Tunç Yaşar, "Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları. " **Türkiyat Mecmuası**, (2019), C 29, S 2, s. 591-620.

[12] Erdal Aslan, Osmanlı'nın "Mekatib-i ibtidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Deşiğim. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü **Atatürk Yolu Dergisi** (2011), S 48, s. 749-777.

[13] Turgut İleri, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri' nin Türk Modernleşmesindeki Yeri ve Önemi." **Atatürk Yolu Dergisi,** (2019), C 16, S 65, s. 193-226.

Kız enstitüleri ile Kız sanayi mekteplerinin ortak kuruluş amacı modernleşmeye katkı sağlamak adına kadınların eğitimine önem vermektir. Ancak bu ortaklık içerisinde ciddi bir fark bulunmaktadır. Osmanlı zamanında açılan okullar devlet kontrolünde ve kadına özgürlük alanı vermekten uzak bir yapı ile seçkinler ve alt sınıfları ayıran özellikler barındırmaktadır. Kız enstitüleri ise kadına eşit yurttaş statüsünü kazandırmak, gelecek nesillerin eğitimini aileden başlayarak kurgulamak ve Cumhuriyet devrimlerinin kalıcılığını bu yol ile sağlamak adına atılan en önemli adımlardan biridir. Kız Enstitüleri yalnızca pratik eğitim vermek için değil aynı zamanda milli ideolojiyi kadınlar aracılığı ile yerleştirmek ve yaygınlaştırmak için kullanılmıştır.[14]

Kız enstitüleri ilk etapta dört ilde açılmıştır. Sonrasında sayıları arttırılmış ve 1940 yılına kadar 32 ilde 35 okul ile eğitim vermeye devam etmiştir. 1938-1939 yıllarında dönüşüm süreci başlayan Kız Enstitüleri, Olgunlaşma Enstitüsü ve Teknik Liseler olarak ayrışmaya başlamıştır.[15] Dönüştüğü tarihten sonra yaklaşık olarak otuz yıl boyunca isimleri farklılaşsa bile Kız Enstitüleri gelişerek ve değişerek eğitim vermeye devam etmiştir. Bu eğitim modeli 2023 yılına gelindiğinde, belediyelerin yaşam boyu öğrenme merkezleri, meslek edindirme kursları vb. yaygın eğitim modeli olarak devam etmektedir.

1925 yılında ilk kez kadınların aldıkları eğitimler ile ekonomik hayata katılması fikri ortaya çıkarken, yapılan çalışmalar sonrasında 1927 yılında kurulan *İsmet Paşa Kız Enstitüsü* ile öğretmen yetiştiren bir okul modeli oluşmuştur. Kız enstitülerinin amaç ve faaliyetleri detaylı biçimde gazete yazılarında da yer almıştır.[16] Ayrıca müfredata eklenen böcekçilik, arıcılık, sütçülük gibi tarım temelli derslerde ekonomik kazanç sağlanabilecek eğitimlerdir. Sonrasında açılmaya başlanan kız ve erkek sanat okulları (Ortaöğretim) kadınların ev içi eğitimin ötesine geçmesinin yolunu açmıştır.[17]

---

[14] Elif Erkin Akşit, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları. (2005), s. 225.

[15] Mine Demir, "Erken Cumhuriyet Döneminde Mesleki ve Teknik Okulların Sergi Düzenleme Geleneği: 1938 Yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergi Örneği." **Tarih ve Günce** (2020), S 7, s. 169-196.

[16] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi.** (1930, 01 24). "Müstakbel Türk Kadınlığına Hitap Eden Bir Müessese: İsmet pş. Kız Enstitüsü." Gazete Yazısı. İstanbul, Türkiye: Hakimiyeti Milliye.

[17] Aynur Soydan, "Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri-1923-1940-)." **Conference of the International Association for Feminist Economics** İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi. (2000), s. 269-287.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1938 yılı programında yer verdiği "*Kadınların iş hayatına kazandırılması*" fikri 2. Dünya Savaşının etkisi ile çalışma alanlarının artmasına bağlı olarak hızlı gelişmiştir. Ortaöğretim düzeyinde verilecek olan 5 yıllık eğitimde hem ev içi eğitim hem de iş hayatına katılmaya yönelik mesleki eğitimler verilecektir.[18]

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti Devleti, üretim ve turizm alanlarında gelişmek ve savaşlar ile çökmüş olan ekonomiyi ayağa kaldırmak istiyordu. Topyekûn bir ayağa kalkış için her yurttaşın çalışması ve üretmesi gerekiyordu. Turizm sektörü için gelişmesi gereken yemek sektörü aynı zamanda kadınların iş hayatına katılması sonrası artacak olan dışarıda yeme kavramının ihtiyaçlarını da karşılayacak biçimde şekillenecektir. Bu gelişmeler daha kitlesel biçimi ile Sanayi devrimi sebebi ile yaşanmış süreçlerdir. Gastronomi eğitiminin temeline bakıldığında Avrupa' ya göre çok geç bir dönemde, başlamıştır.[19] Yemek eğitiminin ev içi eğitim kapsamında yaygın eğitim kurumları aracılığı ile yalnızca kadınlara verilmiş olması, Avrupa tarihindeki Gastronomi eğitiminin kapsamı ile aynı değildir. İngiltere' de 1760 yılında başlayan ve ardından tüm Avrupa ve Amerika' ya uzanan Sanayi Devrimi, bu ülkelerin toplumsal dinamiklerinde değişimlere sebep olmuştur. Kadınların ilk kez toplu biçimde çalışma hayatına dahil olmasıyla birlikte evdeki rolleri sekteye uğramış, hazır yemek, restoran gibi kavramlar güçlenmiştir. Gastronomi eğitiminin 19 yy. başlarında Avrupa' da başlamasının da yolunu açmıştır.[20] Osmanlı Devleti, kadınların modernleşme sürecini ev içi eğitimlerin verilmesi üzerinden değerlendirmiştir. Bu kapsamda kadınlara, yalnızca ailesi için yemek pişirme ve mutfak dersleri vermiştir.

Cumhuriyetin ilanı sonrası I. Dünya Savaşının kayıplarının giderilmesi, II. Dünya Savaşının dolaylı etkilerinin atlatılması konuları ön planda olduğundan, eğitim önemsenmiş ancak bu eğitimin çeşitlenmesi zaman almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ve erken Cumhuriyet dönemlerinde yemek öğrenimi usta-çırak ilişkisinin ötesine taşınamamıştır. Ancak çok partili döneme geçiş ve sıcak savaşların bitmesi ile dış dünya iletişimi kuvvetlenen

---

[18] **Son Posta Gazetesi.** (1938, 05 22). Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi Açıldı(Gazete Haberi. İzmir,

[19] Burhan Sevim, & Onur Görkem, "Gastronomi eğitiminde Geç mi Kalındı Acele mi Ediliyor?" **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, (2016), C 15, S 58, s. 977-988

[20] Sinem Akman, ve Kübra Erbil, "Modern Yaşamın Sanayi Devrimi İle Birlikte Mutfakta Kadına Etkileri. "**Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (2018), C 6, S 86, s. 284-292.

genç Cumhuriyet, ekonomik kalkınma çerçevesinde turizm kavramı ile tanışmış ve en önemli ayaklarından biri olan gastronomi eğitimini daha üst düzeylerde örgün öğretim kapsamında değerlendirmiştir.

Gastronomi Eğitiminin Yakın Tarihi ve Örgün Öğretime Taşınması (1950-2023)

1950 yılı öncesine kadar alınan eğitimler yemek sektöründe iş sahibi olabilmek amacı ile yapılmamıştır. Restorancılık sektörü henüz bilinen anlamında oluşmamıştır. Turizm ise bir seçenek değildir. 2. Dünya savaşı sonrası Dünyanın içerisinde bulunduğu durum, savaşa girmemesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti'ni de dolaylı olarak etkilemiştir. Ekonomik koşullar birçok önemli problemin ötelenmesine sebep olmuştur. Çok partili döneme geçildiğinde, Adnan Menderes' in Amerika ile olan ilişkileri, Dünya ile etkileşime geçilmesi sonucunu doğurmuştur. Turizm faaliyetlerinin henüz bilinmediği dönemlerde Ankara Turizm Otelcilik Okulu, Amerika' dan gelen uzmanlarca tavsiye edilmiş ve yine Amerika tarafından maddi anlamda teşvik edilmiştir. Okulun çalıştırılması yetkisi ise Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olmak koşulu ile 1962 yılında çıkan kararname ile İngiliz Lilian Baker ve Alman Palo Berndt'e verilmiştir.[21] Bu okulda verilen yemek dersleri ise gastronominin turizm içerisinde yeri olduğunu göstermektedir. Bu gelişme sonrasında yemek pişirmek artık eğitime konu olabilecek nitelikte görülmüştür.

Cumhuriyetin ilanı ile kurulan kız enstitüleri örgün eğitim kapsamında değerlendirilebilecek kurumlar değildir. Çok partili döneme geçiş ile kurulan uluslararası ilişkiler neticesinde 1950 yılından sonra gündeme gelen "Turizm kavramı "gastronomi eğitiminin örgün eğitim olarak verilmeye başlamasını sağlamıştır. Marshall yardımları kapsamında Türkiye Cumhuriyeti'ne ayrılan bütçenin bir kısmı, henüz turizmin bilinmediği bir dönemde otelcilik okulu açmak konusuna ayrılmıştır. Yapılan hazırlıklar sürerken, bu okulları yönetecek olan kişiler, başarılı öğretmenler arasından sınavlar ile seçilmiş ve Amerika' ya gönderilmiştir. 1961 yılında ilk öğrencilerini kabul eden Ankara Otelcilik okulu ortaöğretim düzeyinde eğitim vermekteydi. Okulda temizlik, servis, yemek pişirme, mutfak ekipmanlarını kullanabilme gibi kapsamlı eğitimler verilmekteydi. İlk döneminde yalnızca erkek öğrenci kabul eden okul, 1965 yılında kız öğrencileri de kabul etmeye başlamıştır.

[21] **Devlet Arşivleri.** (1962). "İngiliz Lilian Baker ile Alman Palo Berndt'in Ankara Otelcilik Okulu uzmanlığında çalıştırılmaları." 6. Kararname. Ankara, Çankaya, Türkiye.

Gastronomi biliminin tanınmasından önce yemek pişirmek, zorunlu seyahatlerde ziyaret edilen az sayıda yemek yeme yeri ve ev mutfakları ile sınırlıdır. Eğitimlerin yaygınlaşması ve turizmin tanınmaya başlaması ile yalnızca karın doyurmak için yemek yenmediği anlaşılacaktır. Ayrıca yemek yemenin bir bütün halinde, güçlü görsel, güvenli ve temiz üretim, lezzet, standart, ritüel gibi birçok alanı kapsaması gerektiği görülecektir. Turizme katılan misafirler yalnızca acıktıkları için değil, Türk kültürünü deneyimlemek için yemek yemeyi tercih edecektir.

Bugün halen eğitim veren saygın kurumlar arasında bulunan Bolu Mengen Aşçılık okulunun açılışı ise 1985 yılıdır. Lise düzeyinde direkt olarak aşçılık okulu olarak eğitimi veren ilk kurumdur. Bu okul, turizme uygun doğal koşulların bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde nitelikli personel yetiştirmenin adımlarından biri olarak görülmektedir.[22] Gastronomi eğitimi, adı bu olmasa dahi, farklı adlar ve disiplinler altında Cumhuriyet tarihi boyunca verilmiştir. Tüm bu eğitimlerin bütünleşik biçimde verilmesi ise 2003 yılında kurulan ilk lisans bölümü ile Yeditepe üniversitesinde gerçekleşmiştir.[23]

Gastronomi eğitiminin perspektifi okuldan okula değişmekte ancak ortaklaşan noktalarda bulunmaktadır. Yemek tarihi, temel pişim teknikleri, işletme dersleri, Dünya mutfağı en temel ortak derslerdendir. Ancak Türk mutfağı, Türk mutfak kültürü, Anadolu`nun mutfak kültürü gibi dersler her okulda detaylı biçimde gösterilmemektedir. Bu eksikliğin eski alışkanlıklardan kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca Fransızların domine ettiği bir dizi mutfak kuralı ve temel yemek reçetesinin tüm dünyada kabul görmesi de bu eksikliğin başlıca sebeplerdendir.

Gastronomi eğitimi, bütünleşik yapısını teorik olarak anlatabilmektedir. Bu teorinin pratiğe yansıtılması ise henüz tam olarak gerçekleşmiş değildir. Dünya tarihine paralel olarak Türk mutfak tarihinin de yazılı çok az kaynak bulunsa dahi farklı bilim dallarından faydalanılarak ortaya çıkartılması gerekmektedir.

Gastronomi eğitimi içerik ve nitelik bakımından Kız ve Köy enstitülerinde atılmıştır ancak multidisipliner yapısı tam manası ile eğitim

---

[22] Gökhan Yılmaz, "Türkiye' de Ortaöğretim ve Yükseköğretim Düzeyindeki Gastronomi Eğitiminin Değerlendirilmesi." **Turizm Akademik Dergisi**, (2019),C 6, S 1, s. 229-248.

[23] Aymankuy, Y., & Demirbulat, Ö. Türkiye'de Lisans Düzeyindeki Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Programlarının Durum Analizi. **Gastronomi Üzerine Araştırmalar**. Balıkesir: Detay Yayıncılık.(2017). s. 223-236.

içeriğine yansıtılamamıştır. Bazı okullarda ilgili disiplinlerin bir bölümü gösterilirken, bir başka okulda farklı disiplinler ile ilişkisi önemsenmiştir.

Verilen eğitimlerin mutfak ile bağı öğrencilere doğru ve eksiksiz biçimde yansıtılmalıdır. Bu eğitimi almış olan bir öğrenci aldığı tüm dersleri işini yaparken kullanabilmelidir.

Gastronomi Eğitiminin Türk Mutfak Kültürlerine Etkileri

Türk mutfağı kavramı, Orta Asya' da konar göçer yaşam süren Türklere kadar dayanmaktadır. Anadolu topraklarında devlet kurduktan sonra yerleşik yaşamın getirilerinden olan mutfak kültürü oluşmaya başlamıştır. Birden fazla devletin kurulması, Osmanlı İmparatorluğunun sınırları genişletmesi, çok kültürlü ve inanışlı insanların aynı topraklarda yaşaması sonucu Türk mutfak kültürü oluşmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile tüm bu zenginlik okullar aracılıyla İstanbul dışına taşınmış, tüm Anadolu mutfağının tanınmasını sağlamıştır.[24] Tüm bu mirasın geliştirilmesi, korunması ve geleceğe taşınmasını Cumhuriyet temin etmiştir.

Gastronomi eğitimini aşçılık eğitiminden ayıran en önemli özellik yalnızca yemek pişirmeye yönelik olmamasıdır. Gastronomi eğitimi, merkezinde yemek olan ancak sanat, tarih, ekonomi, sağlık gibi alanları da kapsayan özelliklerdedir. Yemeği yalnızca pişirmekle ilgilenmez, yemek kültürünü ve tarihini de bir bütün olarak ele alır.[25]

Gastronomi eğitimi mutfak kültürünün korunması, yaşatılması ve tanıtılması için kullanılacak en doğru alanlardan biridir. Bu aşamalar yalnızca yemeğin iyi pişirilmesi ile değil tarihinin öğrenilmesi, kültürde edindiği yerin tespit edilmesi ve en doğru hali ile kayıtlara geçirilmesini gerektirir.

Cumhuriyet tarihinin başında itibaren yapılan en büyük yanlışlık Batı etkisinin Türk mutfak kültürüne adapte edilmeden dahil edilmesidir.[26] Ayrıca her kademeden gastronomi eğitimi veren okulların müfredatları incelendiğinde görülmüştür ki, Türk mutfağı merkezde yer almamaktadır. Mutfak uygulamaları dersleri içerisinde veya diğer mutfaklar gibi eşit

---

[24] Nevin Halıcı, (2009). **Türk Mutfağı. Konya**: Oğlak Yayınları. (2009) s. 248.

[25] Meral Üzülmez, Gastronomi ve Eğitim. Ozan Güler , Gürkan Akdağ, & Anıl Kale içinde, **Disiplinlerarası Bakış Açısıyla Gastronomi Kavramlar, Araştırmalar ve Çalışma Önerileri**. Ankara: Detay Yayıncılık. (2021) s. 506.

[26] Ayten Sezer Arığ, "Türkiye' de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe." Hacettepe Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**(2014), S 20, s. 193-215.

AKTS' ye sahip bir ders olarak bulunmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemindekinden farklı sebeplerle olsa dahi halen Dünya mutfağı kavramı Türk Mutfağı eğitiminin önünde tutulmaktadır.YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu) 2022 verilerine göre Gastronomi ve Mutfak Sanatları lisans eğitimi için var olan kontenjan, 43 ü devlet ve 27 si vakıf üniversitelerinde olmak üzere, 4568 kişidir. Bu sayının 2854 ü devlet, 1650 si vakıf, 59' u KKTC (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) ve 5' i yurtdışındaki YÖK'e bağlı üniversitelerde bulunmaktadır.[27] Bölümün lisans derecesinin açılış tarihi göz önüne alındığında 20 yıl içerisinde 70 üniversitede bölümün açılması, nitelik bakımından yetersizliklerin olmasını tek başına ortaya koymak için yeterlidir.

Gastronomi öğreniminin teorik ve uygulamaya dayalı olduğu göz önüne alındığında, uygulama yapılacak alanların, ekipmanın ve yetkin akademisyenlerin gerekliliği önceliktir. Bölüm bu yıl itibari ile 5. kez mezun vermiştir. Yani mezun olduktan hemen sonra akademik kariyere yönelmiş olan bir öğrenci, hiç ara vermeden devam etse dahi 2023 yılına gelindiğinde Profesör unvanını henüz alabilecek yetkinlikte olacaktır. Ancak akademide var olmanın güçlükleri, bölümün aşçılığın devamı olan mutfak uygulamalarına dayalı eğitim verdiği algısı ve bu algının müfredatlar ve akademisyenler tarafından pekiştirildiği ortamda gastronomi bölümünden mezun akademisyenlerin yetkinlik dereceleri yeterli seviyeye ulaşamamıştır.

Devlet üniversitelerinin 3/1'inde "*Türk Mutfağı*" adı altında teorik ve uygulama dersi bulunmamaktadır. Diğer 3/1'inde ise Türk Mutfağı dersi 4 AKTS yükü ile 1 dönem gösterilmektedir. Kalan kısmında ise Türk mutfağı dersi iki dönemde toplam 8 AKTS ile yer bulduğu görülmektedir. Çok az sayıda üniversite ise Türk mutfak kültürü adı altında teorik dersi müfredatına almış durumda. Vakıf üniversitelerine de bakıldığında durumun benzer olduğu görülmektedir. Ayrıca bu dersler ortalama 5. yarıyılda yani 3. Sınıfta gösterilmektedir. Genel itibariyle temel derslerin ilk 2 yarı yıla koyulduğu bilinirse bu durumda Türk Mutfağı derslerinin temel nitelikte erilmesi gereken dersler olarak değerlendirilmediği görülmektedir. İçerik problemleri ise ayrıca araştırılması gereken bir konudur.[28]

---

[27] **YÖK**. "Yök Meslek Atlası." yok.gov.tr: https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-lisans.php?b=19024#cmeslek_4 Erişim Tarihi: 2023. (2022)

[28] Göksel Kemal Girgin, & Özkan Demir, (2023). "Türkiye'deki Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Eğitimine Genel Bir Bakış." **Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel**, (2023), C 6, S 1, s. 266-275.

Tüm bu istatistikler göz önüne alındığında gastronomi bölümünün Türk Mutfağına etkileri yüz yıllık dönemde tespit edilen sebeplerden ötürü sınırlı veya yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik ise Türk mutfağının geleceğine etki edecek derecede önemlidir. Cumhuriyetin yüz yılında yapılmayanların ve yanlış yapılanların konuşulmaya başlanması, önüne geçmek için yapılması gerekenlerin ivedilikle hayata geçirilmesi elzemdir. Bir kültürün kaybedilmesi kadar deforme edilmesi de aynı derecede kötü sonuçlar doğuracaktır.

SONUÇ

Türk mutfak kültürünün yazılı kaynaklar bakımından yetersizliği, gastronomi eğitiminin akademik yönünün önemini öne çıkartmıştır. Alana katkı sağlayacak tarih araştırmaları, reçetelerin aslına uygun biçimde uygulanması, yetiştirilen uluslararası düzeyde öğrencilerin Türk mutfak kültürünü ailelerinden başlayarak evrensel boyutlara taşımaları amaçlanmalıdır.

Bu çerçevede Türk mutfağı, yüz yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca, köylerde daha uzun süre bozulmadan yaşatılabilmiş ancak şehirlerde aynı durum söz konusu olamamıştır. Kayıt altına alma ve eğitim yolu ile Türk yemek kültürünün korunmasına ise gereken önem verilmemiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar müstakil yapıdadır ve eğitim sistemine yansıtılamamıştır. Yapılması gereken en önemli atılım ise, Türk mutfağının gastronomi eğitiminin en önemli bileşeni olarak değerlendirilerek alanında uzman, araştıran, geliştiren eğitimcilerin Türk Mutfak Kültürünü önceleyen yaklaşımlarını öğrencilere aktarmalarıdır.

Gastronomi disiplini ile doğrudan ilişkisi bilinen; sosyoloji, psikoloji, gıda bilimi, beslenme, hijyen ve sanitasyon, turizm, ekonomi, sanat konuları bölümü olan her okulda gösterilmelidir. Bu disiplinler ile alakalı ayrımlar yüksel lisans ve doktora düzeyinde yapılmalı, temel eğitim lisans düzeyinde muhakkak verilmelidir.

Gastronomi eğitimi alan bir bireyin ilk seçenek olarak mutfaklarda çalışma düşüncesinin değiştirilmesi gerekmektedir.[29] Mutfak uygulamaları alanında çalışmak üzere insan yetiştiren aşçılık bölümleri ve yaygın eğitim kurumları ile gastronomi ve mutfak sanatları bölümünün farkları vurgulanmalıdır. Türk mutfak kültürünün uygulanması haricinde, bir bütün olarak araştırılması, anlaşılması ve anlatılması önemlidir. Gastronomi bölümüne başlayan bir öğrenci, misyonları içerisinde Türk mutfak kültürünün gelişimine katkı sağlaması gerektiğini anlamalıdır.

Bölümde eğitim alan bireyler bu misyonu benimsememek adına, gastronominin çok disiplinli yapısından yararlanabilecektir. Coğrafya, sosyoloji, tarih, antropoloji gibi disiplinlerin toplamından oluşturulacak bir mutfak kültürü yaratma süreci, kalıcı, anlaşılır ve derinlikli sonuçlar verecektir.

---

[29] Hüseyin Öney, "Gastronomi Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme." **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**(2016), S 35, s. 193-203.

Gastronomi alanında çalışan akademisyenler ile yapılan yazılı mülakatlar çerçevesinde ortaya çıkan sonuçlar ise şöyledir;

- Gastronomi eğitiminin, çağdaşlaşma, bilimsellik, modernleşme, kültür, toplumsal birlik, yurttaşlık bilinci, yönlerinden Cumhuriyet değerleri ile örtüştüğüne dikkat çekilmiştir.
- Gastronomi eğitiminin ikinci yüzyılda görünümünün, Türk mutfak kültürünün özünün araştırılarak, çok yönlü biçimde değerlendirilmeli ve alanında uzmanlaşmış akademisyenler ile eğitim verilmesi gerektiğini saptamıştır.
- Gastronomi eğitiminde, Kız Enstitülerinin temellerin atılmasında katkısı olduğu, örgün öğretimin temellerinin atıldığı ve açılan diğer okullar için öğretmen yetiştirerek eğitim alanına katkı sağladığı söylenmiştir.
- Gastronomi eğitiminin, literatüre katkı sunan, yalnızca uygulamada değil bir kültür olarak Türk mutfağının araştırılması ile bütün halinde ülkeye, ardından Dünya' ya anlatılmasının önemini belirtmişlerdir. Ayrıca bilimsellik açısından standardize edilmeli, uluslararası bağlantılara sahip bir bölüm haline gelmesi ile Türk mutfağının anlaşılmasının sağlanması gerektiği belirtilmiştir.
- Gastronomi eğitimi ile Türk mutfağının özgün yapısının korunmasının yolu olarak tarih araştırmalarının öncelemesinin gerekliliği ortaya koyulmuştur. Ayrıca müfredatlar da Türk mutfağının özgün biçimde öğretilmesine yönelik çalışmalar yapılması ve sözlü tarih araştırmaları ile kayıt tutulması gerekliğine dikkat çekilmiştir.
- Gastronomi eğitimi konusunda, bilimsel temelli ancak öz değerleri koruyarak

Cumhuriyet değerleri arasında yer alan bilim ile gelişme yolunun seçilmesi gerektiği söylenmiştir.

- Ayrıca, batı temelli eğitimlerin halihazırda bulunan gastronomi bölümlerine hakim olduğu ve bu durumun değiştirilmesinin öncelik olduğu belirtilmiştir.

Bunun için yapılması gerekenler ise, eğitim müfredatlarının yeni bir bakış açısı ile oluşturulmasıdır. Gastronomi eğitiminin amaç ve hedeflerinin ortak paydada buluşturulması, tüm bu yapılacakların lise düzeyinden itibaren, devam niteliğinde doktora seviyesine kadar planlanması gerekmektedir. Bu planlama neticesinde, gastronomi bölümünde ders

verecek olan akademisyenlerin yine gastronomi bölümünden mezun olmuş kişilerden oluşturulması faydalı olacaktır.[30]

Gastronomi eğitiminin hem bilim hem de sanat kısımlarının Cumhuriyet değerleri ile örtüşen modern nitelikte, etik değerler çerçevesine oturtulması gerekmektedir. Etik değerlerin tanımlanmasında gıda güvenliği topraktan, çatala kadar olan süreci kapsamalıdır. Bu sürecin güvencesi ise bilimsel yöntemlerin prensip olarak belirlenmesi gerekmektedir.

Son yıllarda sayıları yetmişi bulan gastronomi bölümü ayrıca aşçılık bölümleri, sürekli eğitim merkezleri ve özel eğitim sertifika programları, Türk Mutfak kültürünün özünü korumak ve tanıtmak bağlamından giderek uzaklaşmakta ve tam aksine Türk mutfağının özünü yitirmesine sebep olmaktadır. Yaygın eğitim kurumlarının da dahil edildiği Türk mutfak kültürü temel eğitimlerinin uzman kadrolarca oluşturularak öğrencilere gösterilmesi gerekmektedir. Gastronomi bölümünün gereken düzeye getirilmesine kadar geçen sürede yeni ve niteliksiz bölümlerin açılmasına izin verilmemelidir. Uygulama dersleri için ekipman, malzeme ve mutfak alanlarının yeterliliği belirli standartlara bağlanmalıdır. Devlet üniversitelerinde bu standartlar devlet tarafından karşılanmalıdır. Eğitim bakımından ise Türk mutfak kültürü vb. temel nitelikte önemli dersleri bu bölümlerden yetişmiş akademisyenlerin vermesi sağlanmalıdır. Gastronomi bölümünün yeni olması bu konuda bir engel oluşturmamalıdır. Turizm ve Gıda bilimi arasında bulunduğu düşünülen gastronomi bölümü, esasen her ikisini de kapsayan bir özelliktedir. Kapsadığı alanların uzmanı akademisyenlerin yanında, gastronomiye giriş, Türk mutfak kültürü, yöresel yemekler, Anadolu mutfağı vb. belirleyici dersleri Gastronomi bölümünden mezun akademisyenlerin vermesi sağlanmalıdır.

Cumhuriyetin bir asırlık birikiminin ikinci asır için değerlendirilmesi ve öz değerlere dönerek oluşturulacak olan stratejiler için yol gösterici olması gerekmektedir.

[30] Barış Demirci, Gizem Sultan Sarıkaya, & Ersan Erol, "Türkiye' de Gastronomi ve Mutfak Sanatları Eğitiminin Değerlendirilmesi." **Türk Turizm Araştırmaları Dergisi**, (2020), C 4, S 4, s. 3311-3324.

KAYNAKÇA

Akman, S., & Erbil, K. (2018). Modern Yaşamın Sanayi Devrimi İle Birlikte Mutfakta Kadına Etkileri, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 6, S 86, s. 284-292.

Akşit, E. (2005), **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Altın, H. (2013), **II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil Ve Amelî Fenn-İ Tedris'i. Turkish Studies**, C 8, S 2, s.19-35.

Arığ, A. (2014), **Türkiye' de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 20, s.193-215.

Aslan, E. (2011), Osmanlı'nın "Mekatib-i ibdidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 48, s.749-777.

Aymankuy, Y., & Demirbulat, Ö. (2017). **Türkiye'de Lisans Düzeyindeki Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Programlarının Durum Analizi. Gastronomi Üzerine Araştırmalar**, s. 223-236. Balıkesir: Detay Yayıncılık.

Bardakçı, M. (2022). **Atatürk' ün Mutfağı**, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayın A.Ş.

Çağlayan, A, (2022, Mayıs). **Meşrutiyet Döneminde Kızlar İçin Yazılan Ahlak Kitaplarının Eğitim Açısından İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Demir, M, (2017). Tanzimat' tan Cumhuriyet' in İlk Yıllarına Türkiye' de Ev Kadınlarının Eğitimi: İdare-i Beytiye. **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi**, C 4, S 1, s. 108-120.

Demir, M, (2020). Erken Cumhuriyet Döneminde Mesleki ve Teknik Okulların Sergi Düzenleme Geleneği: 1938 Yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergi Örneği. **Tarih ve Günce**, S 7, s. 169-196.

Demirci, B., Sarıkaya, G., & Erol, E. (2020). Türkiye' de Gastronomi ve Mutfak Sanatları Eğitiminin Değerlendirilmesi. **Türk Turizm Araştırmaları Dergisi**, C 4, S 4, s. 3311-3324.

Devlet Arşivleri, (1962). İngiliz Lilian Baker ile Alman Palo Berndt'in Ankara Otelcilik Okulu uzmanlığında çalıştırılmaları. 6. Kararname. Ankara, Çankaya, Türkiye.

Devlet Arşivleri, (1992). Turizm Bakanlığına bağlı turizm eğitim merkezi müdürlükleri ile Turizm Aşçılık Eğitim Merkezi Müdürlüğünün Kurulması. 92/3541 Sayılı Karar. Ankara, Çankaya, Türkiye.

Esen, S., & Akandere, O. (2021). **Çağdaş Türkiye Taarihi Araştırmaları Dergisi**, C 21, S 43, s. 807-847.

Girgin, G. K., & Demir, Ö. (2023). Türkiye'deki Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Eğitimine Genel Bir Bakış. **Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel**, C 6, S 1, s. 266-275.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi. (1930, 01 24). Müstakbel Türk Kadınlığına Hitap Eden Bir Müessese: İsmet pş. Kız Enstitüsü. Gazete Yazısı. İstanbul, Türkiye: Hakimiyeti Milliye.

Halıcı, N. (2009), **Türk Mutfağı, Konya**: Oğalak Yayınları.

İleri, T. (2019), "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri' nin Türk Modernleşmesindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Yolu Dergisi**, C 16, S 65, s. 193-226.

Koç, E. (2022), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Kız Enstitüsü ve Faaliyetleri, CTAD, C 18, S 36, s. 1101-1139.

Öney, H. (2016), "Gastronomi Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 35, s. 193-203.

Samancı, Ö. (2020), "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Yemek Kitapları", Turizm Araştırmaları Dergisi, C 31, S 2, s. 205-210.

Sevim, B., & Görkem, O. (2016). "Gastronomi eğitiminde Geç mi Kalındı Acele mi Ediliyor?" ,**Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15 S 58, s. 977-988.

Son Posta Gazetesi, (11938, 05 22). Kız Enstitüleri ve Sanğat Okulları Sergisi Açıldı. Gazete Haberi. İzmir, Türkiye: Son Posta.

Soydan, A. (2000), Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri-1923-1940-). **Conference of the International Association for Feminist Economics**, s. 269-287. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

TBMM. (1925, 11 01), Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisinin II. Dönem 3. Yasama Yılını Açış Konuşması. Ankara, Çankaya, Türkiye.

Toker, A. (2018), **Türkiye'de Bir İlk: Ankara Otelcilik Okulu (1961-1974), N. Kozak içinde, Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler**, C 10, s. 565. İstanbul: Yıkılmazlar Basın Yayın Promosyon ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.

Tüylüoğlu, T. (2003), **Türkiye' de Turizm Eğitiminin Niteliği**. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı.

Üzülmez, M. (2021), **Gastronomi ve Eğitim. O. Güler, G. Akdağ, & A. Kale içinde, Disiplinlerarası Bakış Açısıyla Gastronomi Kavramlar, Araştırmalar ve Çalışma Önerileri**, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yaşar, F. (2019). **Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları**, Türkiyat Mecmuası, C 29 S 2, s. 591-620.

Yılmaz, G. (2019). "Türkiye' de Ortaöğretim ve yükseköğretim Düzeyindeki Gastronomi Eğitiminin Değerlendirilmesi", **Turizm Akademik Dergisi**, C 6 S 1, s. 229-248.

YÖK. (2022). Yök Meslek Atlası. Ağustos 2023 tarihinde yok.gov.tr: https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-lisans.php?b=19024#cmeslek_4 adresinden alındı.

YÜRÜTME ORGANI BAKIMINDAN 1961 VE 1982 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Emir Efe EGEMEN[*]

Özet

Anayasa, devletin temel organlarının işleyişi ile bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenlendiği, insan haklarının çeşitli hukuki yollarla güvence altına alındığı en üstün nitelikteki hukuk belgesidir. Yürütme organı, yasama organınca çıkarılan kanunların uygulanması görevini yerine getirmektedir. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin darbe anayasası özelliği taşıyan son iki anayasası yani 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası, yürütme organının düzenlenişi açısından birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Yürütme organının oluşumu, özellikleri ve diğer organlarla ilişkisi karşılıklı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken, her iki anayasanın da en son halleri ele alınmıştır. 1961 Anayasasında, yürütme organı, Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulundan ibarettir. Bakanlar Kurulunun yasama organından güvenoyu alması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı, yasama organı tarafından ve yasama organı üyeleri arasından 7 yıllık bir görevle seçilmektedir. Bir kişi arka arkaya iki kez Cumhurbaşkanı olamamaktadır. Cumhurbaşkanı, göreviyle ilgili işlemlerinden ötürü sorumlu değildir. 1982 Anayasasında ise, yürütme organı yalnızca Cumhurbaşkanından ibarettir ve burada Bakanlar Kurulu ile Başbakan bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı, halk tarafından 5 yıllığına seçilmektedir ve bir kişinin arka arkaya iki kez seçilebilmesi mümkündür. Cumhurbaşkanı birçok önemli konuda kararname ve yönetmelik çıkarabilmekte ve seçimlerin yenilenmesine karar verebilmektedir. Cumhurbaşkanının Bakanları belirlenmesinin ardından, oluşan kabine için yasama organının güvenoyu aranmamaktadır. 1961 ve 1982 Anayasalarının yürütme organına dair maddelerinin içerikleri karşılaştırıldığında; Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri bağlamında, 1982 Anayasasında daha geniş ve fazla hükümler barındırdığı görülmektedir. Ayrıca yürütme organının gücü ve baskınlığı, 1982 Anayasasında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, yürütme organının 1982 Anayasasında, 1961 Anayasasına kıyasla çok daha güçlü yetkilerle donatılarak düzenlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yürütme Organı, Kuvvetler Ayrılığı, Anayasa, 1961 Anayasası, 1982 Anayasası.

---

[*] Türk-Alman Üniversitesi, lawlexius@gmail.com

A COMPARISON OF THE 1961 AND 1982 CONSTITUTIONS WITH RESPECT TO THE EXECUTIVE BODY

Abstract

The Constitution is the supreme legal document in which the functioning of the main organs of the state and their relations with each other are regulated, and human rights are guaranteed by various legal means. The executive branch is responsible for implementing the laws enacted by the legislature. In this study, the last two constitutions of the Republic of Turkey, namely the 1961 Constitution and the 1982 Constitution, which have the characteristics of a coup constitution, were compared with each other in terms of the arrangement of the executive branch. The formation of the executive body, its characteristics and its relationship with other organs were mutually evaluated. While making this evaluation, the latest versions of both constitutions were discussed. In the 1961 Constitution, the executive branch consists of the President and the Council of Ministers. The Council of Ministers must receive a vote of confidence from the legislature. The President is elected by the legislature and from among the members of the legislature with a 7-year term. A person cannot be President twice in a row. The President is not responsible for his actions related to his office. In the 1982 Constitution, the executive organ consists only of the President, and there is no Council of Ministers and no Prime Minister. The President is elected by the people for a period of 5 years, and it is possible for a person to be elected twice in a row. The President can issue decrees and regulations on many important issues and decide to renew the elections. After the President's Ministers are determined, the vote of confidence of the legislature is not sought for the cabinet formed. When the contents of the articles of the 1961 and 1982 Constitutions on the executive branch are compared; In the context of the duties and powers of the President, it is seen that the 1982 Constitution contains broader and more provisions. In addition, the power and dominance of the executive branch emerges more clearly in the 1982 Constitution. As a result, it is seen that the executive body was regulated in the 1982 Constitution by being equipped with much stronger powers compared to the 1961 Constitution.

Keywords: Executive Body, Separation of Powers, Constitution, 1961 Constitution, 1982 Constitution.

GİRİŞ

Devletin sahip olduğu kabul edilen üç temel organı bulunmaktadır: Yasama, yürütme ve yargı. Yasama, parlamentonun kanun yapmasını; yürütme, yapılan bu kanunun uygulanmasını; yargı ise bağımsız ve tarafsız mahkemelerce bu süreçte gerçekleştirilen denetimi ifade etmektedir. Sayılan bu organlar, birbirinden kopuk ve birbirine uzak değildir. Aksine bu organlar, aralarındaki ilişkilerle birbirleriyle etkileşim halindedir, birbirlerinden ayrı görev, yetki ve sorumluluklara sahiptir ve devletin işleyişiyle yönetiminin sağlanması ekseninde birlikte çalışmaktadır.

Yasama, yürütme ve yargı güçleri arasında bir dengenin varlığı, sistemin işleyişi bakımından vazgeçilmez bir özellik taşımaktadır. Devletin bu organlarının yetkileri birbirleriyle orantılı olmalıdır. Bir organın yetkilerinin diğerlerine nazaran orantısız şekilde baskın olması veya kontrol ve denetlenemeden uzak olması, hukuk devleti ilkesinin esaslarına aykırılık teşkil edecektir. Böyle bir durum ise uygulamada sorunların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Olası sorunlardan korunabilmenin yolu, organların sahip oldukları yetki ve sınırların, birinin diğerine egemenliğini ve baskınlığını önleyecek şekilde orantılı ve iyice belirlenmesidir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin son iki anayasası olan 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası, yürütme organlarının düzenlenişi bakımından karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma yapılırken, her iki anayasanın da son hâlleri göz önünde bulundurulacaktır. Bu bağlamda; öncelikle kuvvetler ayrılığı ilkesine ve yürütme organına değinilecektir. Ardından, yürütme organının 1961 ve 1982 Anayasasındaki düzenlenişi incelenecek ve anayasalar bu doğrultuda karşılaştırılacaktır. Bu çerçevede, Türkiye'de yürütme organının diğer organlarla ilişkisi ve bu anayasalara göre hem bu ilişkinin hem de yürütme organının konumunun değişimi incelenecektir.

1. KUVVETLER AYRILIĞI VE YÜRÜTME ORGANI

Devletin yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin birbirinden ayrı olmasına işaret eden ilkeye, "kuvvetler ayrılığı" ilkesi denilmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin teorisyeni Montesquieu, kuvvetler ayrılığı ilkesini dile getiren ilk kişi ise John Locke'tır.[1] Locke, "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme" *(Second Treatise of Government: Essay Concerning The True*

[1] Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku,** Güncellenmiş ve Genişletilmiş 27. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2018, s.74.

Original, Extent, and End of Civil Government) isimli eserinde, devletin "yasama, yürütme ve federatif iktidar" şeklinde üç organından bahsetmiş ve yasamayı, kanun yapma; yürütmeyi, bu kanunları devamlı uygulama; federatif kuvveti ise savaş, barış, ittifak ve birlik yapma gücü şeklinde ifade etmiştir.[2] Daha geniş ifadeyle, federatif güç, yürütmeye paralel olmakla birlikte ondan bağımsız şekilde kullanılan, toplumun yabancılarla olan ilişkilerini düzenleyen, dış güvenlikten sorumlu, savaş ve barış kararı alabilen güçtür.[3]

Locke, buradaki eserinde özetle, yasamanın yürütme iktidarını ele geçirerek kendilerini yaptıkları bu kanunlara itaat etmekten muaf tutabileceğini, kanunu yapım ve uygulama aşamalarında kendi özel çıkarlarına göre uydurabileceğini ve böylece hem toplumun hem de yönetimin amacına aykırı bir sonucun ortaya çıkabileceğin belirterek organların ayrılması gerektiğine işaret etmiştir.[4] Modern liberal siyaset teorisinin kurucusu olarak kabul edilen Locke'ın temel kaygısı, siyasal iktidarın sınırlandırılarak hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır.[5]

Locke'a göre; en üstün ve tek politik güç, yasama gücüdür ve insanın güce olan zaafından dolayı, kendisi tarafından çıkarılan kanunları uygulama gücünün de kendisine verilmesi tehlikeli olacaktır ve bu yüzden yasamanın çıkardığı kanunların uygulanmasının yürütme gücüne verilmesi uygundur.[6] Başka bir deyişle, Locke, kanun yama gücüne sahip olanların bu kanunları uygulama yetkisine de sahip olmasını *(kanun koyucuların ürettikleri kanunlara itaatten kaçınma veya kendilerinin kişisel çıkarlarına hizmet edeceğinden bahisle)* sakıncalı bulmaktadır ve Locke'a göre; kuvvetler arasında bir eşitlik yoktur ve yasama organı, diğer organların kendine tabi olduğu üstün güç niteliğindedir.[7]

Montesquieu, kuvvetler ayrılığı ilkesine, "Kanunların Ruhu Üzerine" *(De L'esprit Des Lois)* isimli eserinde değinmiştir. Montesquieu, bu eserinin XI numaralı kitabının "İngiliz anayasası üzerine" başlıklı VI numaralı

---

[2] John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme,** Çeviri: Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012, 2. Baskı, s.95-96.

[3] Zühtü Arslan, **Anayasa Teorisi,** Seçkin Yayıncılık: Ankara, 2005, s.28.

[4] Locke, **age.**, s.95-96.

[5] Arslan, **age.**, s.28.

[6] Celal Büyük, "Yasama Yürütme Yargı: Platon'dan Montesquieu'ya Devletin Fonksiyonlarına Genel Bir Bakış", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** C 10, S 1, Samsun 2010, s.165.

[7] Arslan, **age.**, s.28.

konusunda, her devlette *"yasama, devletler hukukuna bağlı olan şeyleri uygulama ve medeni hukuka bağlı olan şeyleri uygulama yetkisi"* olmak üzere üç çeşit yetki olduğunu belirtmiş ve ilkini (yasama yetkisi) kanun yapma, düzeltme veya kaldırma; ikincisini (yürütme yetkisi) barışı sağlama, savaş açma, büyükelçiler gönderme veya kabul etme, ülkede güveni sağlama ve istilaları önleme; sonuncusunu (yargılama yetkisi) ise suçları cezalandırma veya kişiler arasındaki anlaşmazlıkları yargılama fiilleriyle tarif etmiştir.[8]

Montesquieu, yine bu eserinde, yasama yetkisiyle yürütme yetkisinin aynı kişi veya topluluğa verilirse aynı hükümdarın veya senatonun şiddet kullanarak uygulamak için ağır kanunlar yapabileceği korkusu dolayısıyla ortada hürriyet diye bir şey kalmayacağını; yargılama yetkisi yasama yetkisiyle birleştirilirse vatandaşların hayatı ve hürriyeti üzerindeki yetkinin keyfi olacağını ve hâkimin aynı zamanda kanun koyucu olacağını ve böylece yine ortada hürriyet diye bir şey kalmayacağını; yargılama yetkisi yürütme yetkisiyle birleştirilirse hâkimin elinde yargılama yetkisi dışında ayrıca baskı kuvveti de bulunacağını; bu yüzden bu üç yetkinin *(yani kanun yapma, genel kararları uygulama ve suçları veya vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıkları yargılama yetkisi)* aynı anda ve aynı kişinin veya topluluğun elinde bulunması halinde devlette her şey yıkılacağını belirtmiştir.[9]

Montesquie'daki temel kaygı, iktidarı parçalayıp sınırlayarak bireylerin sahip oldukları hak ve özgürlükleri korumaktır.[10] Montesquie'nun ifade ettiği kuvvetler ayrılığı ilkesinin özünde, devleti oluşturan üç temel gücün farklı organlarda toplanmasının, hak ve özgürlüklere güvence sağlayacağı düşüncesidir.[11] Mosntesquieu'ya göre; devleti oluşturan kuvvetler sınırlandırılmalı, birbirlerini denetleyip durdurmalı ve iktidarın kötüye kullanılmaması amacıyla, bir kuvvet diğer kuvvetle dengelenmelidir ve tek kuvvet tek bir kişide birleşmemelidir.[12]

---

[8] Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de, **Kanunların Ruhu Üzerine,** Çeviren: Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2004, s.XI-VI.

[9] Montesquieu, **age.**, s.XI-VI.

[10] Arslan, **age.**, s.29.

[11] Maksut Mumcuoğlu, "Hukuk Devleti ve Yargıçlık Güvencesi", Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ocak 1989, s.15.

[12] Hayri Keser, "Başkanlık Sisteminde Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki Karşılıklı Etkileşim Araçları Açısından Türkiye-ABD Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırması", **Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 11, S 2, Antalya, 2021, s.167.

Yasama, yürütme ve yargı, devletin oluşumu ve işleyişindeki üç temel kolon niteliğindedir. Bu organlar hem devleti oluşturmakta hem de devletin işleyişinin devamını sağlamaktadır. Devletin sahip olduğu bu üç güç, organik bağlamda birbirinden ne kadar ayrışırsa ayrışsın, bu organlar asgari düzeyde bile olsa birbirlerine uyum sağlamalı ve birbirleriyle iş birliği halinde hareket etmelidir.[13] Nasıl ki bir vücudun organlarının birbirlerinden farklı işlev ve görevleri vardır ve vücudun sağlığı açısından bunların birbirleriyle rekabet ve çatışma değil, uyum içerisinde işlemesi gerekir; işte bu durum devletin organları açısından da geçerlidir. Devletin sahip olduğu bu organlar da birbirlerinden farklı işlev ve göreve sahiptir ve devletin düzenli işleyişi ve devamı adına bu organların birbirleriyle uyum halinde hareket etmesi gerekir. Çünkü bu organlar, devlet adı verilen ana vücudun yaşayışı adına vardır.

Kuvvetler ayrılığı deyiminden günümüzde kastedilen şey, gerçekte fonksiyonlar ayrılığıdır yani devlet iktidarının çeşitli fonksiyonlarının birbirleri arasında bir iş birliğiyle değişik organlar tarafında yerine getirilmesidir.[14] Yukarıda sayılan üç organ, devlet denilen yapının düzenli işleyişine hizmet etmektedir. Bu organlar, birbirinin rakibi ve düşmanı olmadığı gibi, bunlar arasında bir rekabet, çekişme veya çatışma da kabul edilemez. Aksi durum, bu organların ana işlevinden kopmasına sebebiyet verir ve devletin varlığını ve devamını tehlikeye sokar.

Devletin işlevlerinin yasama, yürütme ve yargı işlevi şeklinde ayrılarak bunların ayrı ayrı organlara verilmesinin amacı, bu organlar arasında denge sağlayarak birinin diğerine tahakkümüne engel olmak ve bunların birbirlerini denetlemelerini sağlamaktır[15]. Anayasal demokrasilerde, devletin organların sınırlandırılması ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması esastır.[16] Anayasacılığın en temel ve en eski teorisi olan kuvvetler ayrılığının

[13] Ayşe Yaman Kaplan, "Yürütme Organının Kanun Yapım Sürecine Etkisi Bakımından Türk Anayasalarının Karşılaştırılması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 12, S 1, Isparta, 2022, s.168.

[14] Büyük, agm., s.161.

[15] Bahtiyar Akyılmaz, "Tarihi Gelişim İçinde ve Özellikle Montesquieu'de Kuvvetler Ayrılığı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Prof. Dr. Halil CİN'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, Konya, 1995, s.44.

[16] Keser, agm., s.180.

olmadığı bir yerde "anayasa" da olmaz ve böyle bir devlet, "anayasal devlet" olarak nitelendirilemez.[17]

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, devletin sahip olduğu üç temel işlevin birbirini dengelemesi gerektiği düşüncesinden hareketle ve bunların aşırıya gitmelerinin önlenmesi bağlamında, bu işlevlerin birbirinden ayrı organların elinde bulunması esasını benimsemiştir.[18] O halde, kuvvetler ayrılığı, üç temel işlevin, belirtilen organların herhangi birinde (veya ikisinde) birleşmemesini gerektirir. Bunun temel gayesi, bu işlev ve organların birbirleri arasındaki kontrol ve denge unsurlarının bozulmaması ve devlet yapısının bir uyum içinde faaliyet göstermesidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde; bütçenin hazırlanması ve kabul edilmesi, uluslararası anlaşmaların yapılması ve onaylanması, yürütmenin yasamayı feshetmesi gibi konular, yasama organı ve yürütme organı arasında fren ve denge mekanizması işlevi niteliğindeki karşılıklı etkileşim araçlarından kabul edilmektedir.[19]

Yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin, tek bir (veya iki) organda birleşmesi kuvvetler birliğini tarif etmektedir. Diğer bir deyişle, kuvvetler birliğinde, bir organda birden fazla işlevin (iki veya üç işlevin tamamının) birleşmesi söz konusudur. Kuvvetlerin, ayrı kalmayıp bunun gibi bir noktada birleşmesi, hukuk devleti açısından önemli bir tehlike, tehdit ve risk oluşturmaktadır. Yasama ve yürütme güçleri bir kişide veya kurulda birleşmişse, salt/mutlak monarşiden; halk tarafından seçilen bir mecliste toplanmışsa, meclis hükümeti sisteminde söz edilmektedir.[20]

Kuvvetler birliğinin genellikle yürütme organı üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Böylesi bir durumda, kanunu yapan, yürürlüğe koyan, uygulayan ve bunun devamında da bu kanunla yargılama faaliyetinde bulunan organ, yürütmedir. Bu durumlarda ise çoğu zaman yürütmenin tek kişiden oluştuğu görülmektedir. Böylesi bir manzaranın beraberinde mutlak monarşiyi, diktatörlüğü ve baskıcı tek adam rejimini doğurması kaçınılmazdır. Ayrıca kuvvetlerin birleştiği organ, her zaman tek kişiden oluşmayabilir. Kimi zaman bu organ, halkça seçilen kişilerin oluşturduğu bir

---

[17] Kemal Gözler, "Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri", **Ankara Barosu Dergisi,** S 2016/4, Ankara, 2016, s.33.

[18] M. Sinan Kılıçoğlu, "Türkiye'de Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetimi", **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** S XVII, Erzincan, 2013, s.32.

[19] Yaman Kaplan, agm., s.130.

[20] Fevzi Demir, **Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku,** 5. Baskı, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1998, s. 69.

heyetten ibaret de olabilir. Fakat adı ve oluşumu ne olursa olsun, bir devlette kuvvetler birliğinin hayat sürmesi, hukuk devleti ilkesi açısından oldukça tehlikelidir. Çünkü birbirlerini dengelemesi gereken işlevlerin bir organda birleştiği hallerde, bu işlevler arasında birbirine yönelik kontrol ve fren unsuru vazifesinin yerine getirildiğini görmek mümkün değildir. Yani kuvvetler birliğinde, denge, kontrol ve orantıdan söz edilemez.

Yürütme organı, devletin yönetimiyle ilgilidir. Yasama organının hayata geçirdiği kanunların uygulanması, yürütme organı aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu anlamda, yürütme organı, devletin yönetilmesinin yasama organınca belirlenen kurallar çerçevesinde yürütülmesidir. Devletin günlük işlerini yürütmek ve hükümet politikalarını uygulamakla sorumlu olan yürütme organının kuruluşu, yapısı ve işleyişi, devletin anayasası tarafından belirlenmektedir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusundaki anayasal sınırlamalar, yürütme gücünün suistimalini önlemek adına hükümetin önceden belirlenmiş anayasal sınırlar içinde hareket etmesini, gücün yozlaştırmasına karşı denge ve denetleme mekanizmaları kurulmasını, her ne kadar seçilerek de başa gelse zulmetme ihtimaline karşı bireylerin ve haklarının Anayasa ve kanunlarla korunma altına alınmasını sağlamaktadır.[21] Yürütme organı, devletin yönetme gücünü kullanan bir organ olduğu için demokratik bir denge etrafında ve bunun devamını sağlayabilecek denetim mekanizmalarıyla donatılmalıdır. Bu bağlamda, yürütme organı, devletin diğer organları olan yasama organı ve yargı organı tarafından hukukun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde denetlenebilir olmalıdır. Denge ve denetleme unsurunun olmadığı bir ortamda, yürütme organının diğer organlara baskın gelmesi, hukuk dışı yönetimlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Çünkü gerçekleştirdiği faaliyetlerde herhangi bir şekilde hukukilik endişesi taşımadan hareket eden ve denetlenmeyen bir yürütme organı, elinde bulundurduğu gücün etkisiyle, hukuksuz uygulamaların mimarı ve insan hakları ihlallerinin öznesi olabilmektedir.

2. 1961 ANAYASASINDA[22] YÜRÜTME ORGANI

1961 Anayasasında yürütme organı, 95 ila 131'inci maddeler arasında düzenlenmiş olup ayrıca 6'ncı maddede yürütme görevine değinilmiştir.

[21] Eda Bektaş, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri", **Yasama Dergisi,** S 39, Ankara, 2019, s.202-203.

[22] 1961 Anayasası. Kanun Numarası: 334, Kabul Tarihi: 09.07.1961, Yayımlandığı Resmî Gazete (RG) Tarih-Sayı: 20.07.1961-10859, Düstur No: 4, Tertip: 1-2, s. 2930.

"Yürütme görevi" kenar başlıklı bu maddede, yürütme görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunca (BK) yerine getirileceği hükme bağlanmıştır. 1961 Anayasası, TBMM'ye yasama "yetki"sini verirken, yürütmeyi "görev" şeklinde düzenlemiş ve yürütmeye kanunlar çerçevesinde kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve bu amaçla kanunların uygulanması kapsamında görev vermiştir.[23] Yani burada yürütme, görev olarak tanımlanmıştır. Hükümet sistemleri açısından parlamenter sistemi öngören 1961 Anayasasında yürütme organı, ikili bir yapıya sahiptir: Cumhurbaşkanı ve BK.

2.1. Cumhurbaşkanı

Devletin başı konumundaki Cumhurbaşkanına dair hususlar, 1961 Anayasasının 95 ila 101'inci maddeleri arasında düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanının seçiminin düzenlendiği Anayasanın 95'inci maddesinin 1'inci fıkrasına göre; Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından seçilmektedir. Cumhurbaşkanı olarak seçilecek kişide, 40 yaşını doldurmuş olmak ve yüksek öğrenim yapmış olmak şartları arandığı gibi bu kişinin TBMM'nin kendi üyeleri arasından olması gerekmektedir. Cumhurbaşkanının TBMM tarafından seçilmesinde aranan çoğunluk ise, üye tam sayısının 3'te 2'si olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı seçiminde yüksek çoğunluklu bir yeter sayı aranmasıyla amaçlanan, Cumhurbaşkanının sadece belirli bir siyasi partinin değil, olabildiğince büyük çoğunluğun saygısını ve güvenini kazanmış bir kişi olarak seçilmesini sağlamaktır.[24] Buradaki oylamanın gizli şekilde olması gerekmektedir ve seçilen Cumhurbaşkanının görev süresi ise 7 yıl olarak belirlenmiştir.

TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanı seçimindeki ilk iki oylamada, yukarıda belirtilen 3'te 2 çoğunluk sağlanamadığı takdirde, üçüncü bir oylama yapılacaktır. Yapılacak bu oylamada ise, salt çoğunlukla yetinilmektedir. Ayrıca bu maddenin 2'nci fıkrasına göre; bir kimsenin arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilmesi mümkün değildir. Burada dikkat çeken husus, ilgili kişinin toplamda 2 veya 3 kez seçilemeyeceği değil, arka arkaya iki defa seçilemeyeceğidir. Ayrıca aynı maddenin 3'üncü fıkrasında Cumhurbaşkanının tarafsızlığı düzenlenmiştir. Bu fıkra doğrultusunda,

---

[23] Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku,** 2. Baskı, Gazi Üniversitesi Basın – Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1986, s.72-73.

[24] Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş,** 2. Bası, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981, s.345.

Cumhurbaşkanı olarak seçilen kişinin partisi ile ilişiği kesilmekte ve TBMM üyeliği sona ermektedir. O halde, Cumhurbaşkanı olarak seçilen kişi, bağlı olduğu siyasi partinin üyeliğinden ayrılmaktadır. 1924 Anayasasında Cumhurbaşkanının partisiyle olan ilişiğini kesmemesinin ardından, 1961 Anayasasıyla bu yeni düzenleme doğrultusunda devlet başkanının tarafsız hale getirilmek istendiği söylenebilir.[25] Çünkü Cumhurbaşkanı, devletin başı olması nedeniyle hem yasama hem yürütme hem de yargı alanında devletin düzenli işleyişini sağlayacak işleri tam bir yansızlıkla ve tüm ulusun çıkarlarını kollayarak yapmakla görevlidir.[26]

96'ncı maddede Cumhurbaşkanının TBMM önünde ant içeceğine ve bu andın nasıl olacağına yer verildikten sonra, 97'nci maddede Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında, Cumhurbaşkanının Devletin başı olduğu ve böylece Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) ile Milletin birliğini temsil ettiği vurgulanmıştır. Maddenin 2'nci fıkrasında ise, *(gerekli gördükçe)* BK'ye başkanlık etmek; yabancı Devletlere temsilciler göndermek; ülkemize gönderilen yabancı Devlet temsilcilerini kabul etmek; uluslararası antlaşmaları onaylamak ve yayınlamak; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebepleriyle bazı kimselerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak, Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri olarak sayılmıştır.

Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu 98'inci maddede düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanının bütün kararlarının, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanacağı ve bu kararlardan Başbakan ile ilgili Bakanın sorumlu olacağı, Cumhurbaşkanının ise göreviyle ilgili işlemlerinden sorumlu olmadığı, burada hüküm altına alınmıştır. Sorumluluk halini düzenleyen 99'uncu maddede ise; Cumhurbaşkanının vatan hainliğinden dolayı, TBMM'nin üye tamsayısının en az 3'te 1'inin teklifi üzerine ve üye tamsayısının en az 3'te 2'sinin vereceği kararla suçlanabileceği belirtilmiştir.

100'üncü maddeye göre; Cumhurbaşkanı, hastalık sebebiyle veya yurt dışına çıkma dolayısıyla görevinden geçici olarak ayrılırsa, o görevine dönene kadar, onun yerine Cumhuriyet Senatosu Başkanı, Cumhurbaşkanlığı makamına vekâlet edecektir. Ayrıca ölüm, çekilme veya başka bir sebep dolayısıyla Cumhurbaşkanı makamının boşalırsa; yeni Cumhurbaşkanı

[25] Kemal Dal, 1986, 73.

[26] Cem Eroğul, **Anatüzeye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş),** 6. Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2000, s.335.

seçilinceye kadar, yine Cumhuriyet Senatosu Başkanı tarafından Cumhurbaşkanlığına vekâlet edilecektir.

Cumhurbaşkanının TBMM tarafından seçileceğini yukarıda belirtmiştik. Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasına 15 gün kaldığı zaman veya Cumhurbaşkanlığının boşalması durumunda, TBMM'nin yeni Cumhurbaşkanını seçeceği ve eğer TBMM toplanık halde değilse hemen toplantıya çağrılacağı hususları, 101'inci maddede düzenlenmiştir.

2.2. Bakanlar Kurulu (BK)

1961 Anayasasında belirtilen iki yapılı yürütme organının ikinci boyutunu, BK oluşturmaktadır. BK'ye ilişkin hükümler, 102'nci madde ve devamında yer almaktadır. BK'nin, Başbakan ve bakanlardan oluştuğu; Başbakanın Cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri arasından atanacağı; bakanların ise TBMM üyeleri arasından veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakan tarafından seçilip Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı, 102'nci maddede düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere; Cumhurbaşkanı ve Başbakan yalnızca TBMM üyeleri arasından seçilirken, bakanlar TBMM üyelerinin yanında ayrıca milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından da belirlenebilmektedir.

103'üncü maddede, BK'nin göreve başlarken güvenoyu almasına dair esaslar düzenlenmiştir. Devamındaki maddede ise, BK'nin görevi sırasındaki güvenoyuna yer verilmiştir. BK'nin başkanı olarak Başbakanın, bakanlıklar arasında iş birliğini sağlayacağı ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözeteceği; BK'nin bu siyasetin yürütülmesinden Başbakanla birlikte sorumlu olacağı; her bakanın kendi yetkisindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ayrıca sorumlu olacağı hususları 105'inci maddede yer almıştır.

Parlamenter sistemde BK, yürütmenin motorunu oluşturmaktadır ve yasamaya karşı siyaseten sorumludur.[27] Bakanlık hizmetlerinin hükümetin genel siyasetine uygunluğunu sağlamak bakanların görevlerindir ve bakanlar hükümetin genel siyasetini yürütmeye ilişkin faaliyetlerden ayrı ayrı sorumlu olup siyasi denetim kapsamındaki faaliyetler, aynı zamanda hükümetin genel siyasetiyle ilgilidir[28]. Ayrıca anılan maddenin son fıkrasına göre; bakanlar, dokunulmazlık ve yasaklamalar bakımından TBMM üyeleriyle aynı

[27] Kemal Dal, **age.**, s.75.

[28] Kılıçoğlu, agm., s.49-50.

durumda olmaktadır. Bu bağlamda; milletvekili olmayan bir bakan da milletvekili gibi muameleye sahiptir.

Bakanlıkların kanunun koyduğu esaslara göre kurulacağı; izinli veya özürlü olan bakana, başka bir bakanın vekillik edeceği ama bir bakanın birden fazla bakanlığa vekillik edemeyeceği; TBMM kararıyla Yüce Divana verilen bakanın, bakanlığının düşeceği ve herhangi bir sebeple boşalan Bakanlığa en geç 15 gün içinde atama yapılacağı, 106'ncı maddede yer almaktadır.

107'nci madde, tüzüklerle ilgilidir. Burada, BK'nin bir kanunun uygulanmasını göstermek veya bir kanunun emrettiği işleri belirtmek amacıyla, ilgili kanunlara aykırı olmamak şartıyla ve Danıştay incelemesinden geçirilerek, tüzükler çıkarabileceği belirtilmiştir. Ayrıca yine bu maddeye göre tüzüklerin, Cumhurbaşkanınca imzalanması ve kanunlar gibi yayınlanması gerekmektedir.

Seçimlerin yenilenmesine ilişkin hükümler barındıran 108'inci madde, Anayasanın 89'uncu ve 104'üncü maddeleri doğrultusunda verilmiş güvensizlik oyu nedeniyle, 18 aylık sürede, BK iki defa düşerse ve üçüncü defasında da güvensizlik oyu verilirse, Başbakanın, Cumhurbaşkanından, TBMM seçimlerinin yenilenmesini isteyebileceğini düzenlemiştir. Maddeye göre; bu istek üzerine, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanlarına danışıp seçimlerin yenilenmesine karar verebilmektedir.

109'uncu maddeye göre; Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlarının Millet Meclisi genel seçimlerinden önce çekilmesi ve bunların yerine, Başbakan tarafından TBMM'nin bağımsız üyeleri arasından yeni bakanlar atanması gerekmektedir. Yine 108'inci madde hükmünce seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde de Bakanların çekileceği ve Başbakanın geçici bir BK kuracağı hükme bağlanmıştır. Bu bağlamda; geçici BK'ye, *(yine Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanları bağımsızlardan olacak şekilde),* Millet Meclisindeki siyasî parti gruplarından, Meclisteki oranlarına göre üye alınması gerekmektedir. Ayrıca geçici BK için herhangi bir güvenoyuna başvurulmamakta ve bu geçici BK, seçim süresince ve yeni Meclis toplanana kadar görev yapmaktadır. BK'ye kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisinin verilmesi; vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya BK'nin yetkili kılınması; üniversite özerkliğinin zayıflatılması;

TRT'nin özerkliğinin kaldırılması, 1961 Anayasasında yürütme organının güçlendirilmesi yönündeki değişikliklerdendir.[29]

Başkomutanlık, 110'uncu madde gereğince; TBMM'nin manevi varlığından ayrılmaz. Ayrıca Başkomutanlık, Cumhurbaşkanı tarafından temsil edilmektedir. Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından ise, TBMM'ye karşı, BK sorumlu olmaktadır. Bu maddeye göre; BK'nin teklifiyle ve Cumhurbaşkanınca atanan, görev ve yetkileri ise kanunla düzenlenen Genelkurmay Başkanı (GKB), Silahlı Kuvvetlerin komutanı konumundadır ve görev ve yetkileri kapsamında Başbakana karşı sorumlu olmaktadır.

111'inci madde, Millî Güvenlik Kuruluna (MGK) ilişkindir. Buna göre; MGK, Başbakan, GKB ve ilgili kanunda belirtilen bakanlar ve kuvvet komutanlarından oluşmaktadır. MGK'nin başkanı, Cumhurbaşkanıdır ve onun olmadığı zamanlarda bu görev, Başbakan tarafından yerine getirilmektedir. MGK, millî güvenlikle ilgili kararların alınması bağlamında ve koordinasyonun sağlanması hususundaki gerekli temel görüşleri BK'ye tavsiye etmektedir.

2.3. İdare

Anayasanın 112 ila 125'inci maddeleri, idareye yönelik hükümler içermektedir. 112'nci maddeye göre; idarenin kuruluş ve görevleri hem merkezden yönetim hem de yerinden yönetim esaslarına dayanmaktadır. Ayrıca idarenin, kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu ve kanunla düzenlendiği, ayrıca kamu tüzel kişiliğinin ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiyle kurulması gerektiği burada hükme bağlanan hususlardandır.

İdarenin düzenleme yetkisi bağlamında, BK tarafından çıkarılan tüzüklere 107'nci maddede yer verilmişti. İdarenin bu yetkisi kapsamındaki diğer müessese ise yönetmeliklerdir. 113'üncü maddede, bakanlıkların ve kamu tüzel kişilerinin kendi görev alanlarıyla ilgili kanun ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak maksadıyla ve ayrıca bunlara da aykırı olmayacak şekilde, yönetmelikler çıkarabileceği belirtilmiştir. Ayrıca yönetmelikler de tıpkı kanunlar ve tüzükler gibi Resmî Gazetede (RG) yayınlanmaktadır.

"Yargı yolu" kenar başlıklı 114'üncü maddenin ilk fıkrası, idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı, yargı yolu açık olduğu yönünde bir kurala

[29] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş,** 9. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım: Bursa, 2015, s.51.

yer vermiştir. Maddenin son fıkrası ise, idarenin mali sorumluluğu konusunda atfen, idarenin kendi eylemlerinden ve işlemlerinden doğan zararları ödemekle yükümlü olduğunu hükme bağlamıştır. Buradaki iki düzenleme, idarenin eylemlerinin ve işlemlerinin hukuka aykırı olabileceğinden bahisle, idareyi yargı denetimi altına almaktadır. Bu bağlamda; idarenin hukuk dışı eylemleri ve işlemleri iptal davası ve tam yargı davasına konu olabilmektedir. Anılan maddenin 2'nci fıkrası ise, yargı yetkisinin sınırlarını çizmektedir. Bu bağlamda; yargı yetkisinin yürütme görevinin kanunlara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak şekilde kullanılamayacağı, idarî eylem ve idarî işlem niteliğinde yargı kararları verilemeyeceğini kurala bağlamıştır.

Anayasanın 115'inci maddesi, merkezî idareyi, 116'ncı maddesi ise mahallî idareleri düzenlemektedir. 115'inci maddede, Türkiye'nin, merkezî idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, iktisadî şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere ayrıldığı, illerin ise diğer kademeli bölümlere ayrıldığı belirtilmiştir. Ayrıca illerin idaresinin yetki genişliği esasına dayandığı ifade edilmiştir. Maddenin son fıkrasında ise, belli kamu hizmetlerinin görülmesi maksadıyla, birden çok ili kapsayan çevrede, yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebileceği hükme bağlanmıştır.

116'ncı maddede, öncelikle mahallî idarelerin tanımı yapılmış ve ardından bunların seçimlerinin yapılışına değinilmiştir. Buna göre; mahallî idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanması ve kaybetmesine dair denetim, yalnızca yargı yoluyla olmaktadır. Son fıkraya göre; mahallî idarelerin kuruluşları ve kendi aralarında birlik kurmaları, yine bunların görev, yetki, maliye ve kolluk işleri ve merkezî idareyle karşılıklı bağları kanunla düzenlenmektedir.

123'üncü madde, olağanüstü hâl (OHAL) ile ilgili olup konuya dair detayların kanunla düzenleneceğini belirtmektedir. 124'üncü madde ise, sıkıyönetim konusuna ilişkindir. Düzenlemeye göre; sıkıyönetim ilanına sebep olabilecek durumlar şunlardır: Savaş, savaşı gerektirecek durum, ayaklanma, vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri. Belirtilen konular sebebiyle BK, 2 ayı aşmamak üzere, sıkıyönetim ilân edebilmektedir. Bu işlem, TBMM'nin onayına sunulmaktadır. TBMM, sıkıyönetimin süresini kısaltabilmekte veya sıkıyönetimi tamamen kaldırabilmektedir.

3. 1982 ANAYASASINDA[30] YÜRÜTME ORGANI

1982 Anayasasının ilk halinde, her ne kadar yürütme organı Cumhurbaşkanı ve BK şeklinde iki kanatlı olarak belirlenmiş olsa da 2017 yılında bu hususta köklü bir değişikliğe gidilmiş ve BK kaldırılmıştır. BK'nin kaldırılması değişikliğinin arka planında, BK'nin çalışma usulündeki bazı aksaklıklar, bu yönlerin oluşturduğu yönetim tıkanıklıkları ve BK'nin farklı ve girift nitelikli çalışma düzeni yer almaktadır.[31] 21.01.2017 tarih ve 6771 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"[32] kapsamında, 16.04.2017 tarihinde gerçekleşen referandum doğrultusunda[33], Türkiye, parlamenter sistemi terk ederek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (CHS) diye anılan kendine özgü bir sisteme geçmiştir.[34] Nevi şahsına münhasır bu yeni sistem, devletin organları hakkında birçok yönden kapsamlı ve bir anlamda radikal değişiklikler içermektedir.

Gerçekleştirilen değişikliklerin önemli bir kısmı yürütme organı ile doğrudan ilgilidir. 2017 referandumu sonucunda, yürütme organı, mevcut konumunu oldukça güçlü hale getirmiştir. CHS'de, yürütme organının etkili olacak şekilde örgütlendirilmek istendiği hususunu, gerçekleştirilen değişikliklerde görmek mümkündür.[35] Ayrıca 2017 değişiklikleri sonucunda, Başbakan ve BK kaldırılarak artık yürütme organı sadece Cumhurbaşkanından ibaret hale gelmiştir. Yani 1982 Anayasasına göre; yürütme organı yalnızca Cumhurbaşkanından oluşmaktadır. Nitekim Anayasanın 8'inci maddesinde, yürütme yetkisi ve görevinin Cumhurbaşkanı tarafından yerine getirileceği belirtilmektedir.

---

[30] 1982 Anayasası. Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, Yayımlandığı RG Tarih: 09.11.1982, S 17863 (Mükerrer), Yayımlandığı Düstur Tertip: 5, C 22, s. 3. (Not: Bu çalışmada, 1982 Anayasasının güncel hali değerlendirilmiştir.)

[31] Didem Erdoğan, "Yürütme Organının Güçlendirilmesi Eğiliminin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçişe Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 29, S 1, Ankara 2021, s.242.

[32] RG Tarih-Sayı: 11.02.2017-29976. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm (25.03.2023)

[33] Yüksek Seçim Kurulunun (YSK) resmî sonuçlarına göre; geçerli kabul edilen oylardan 25.157.463 tane "Evet" oyu, 23.779.141 ise "Hayır" oyu çıkmıştır. Buna göre; referandumdaki "Evet" – "Hayır" oylarının dağılımı, "%51,4" – "%48,6"dır. https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu (25.03.2023)

[34] Referandum sonucunda halk tarafından yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi, 24.06.2018 tarihinde gerçekleştirilmiş olup bu seçimde seçilen Cumhurbaşkanının (o tarihteki Cumhurbaşkanı yeniden) 09.07.2018 tarihi itibariyle görevine başlamasıyla, CHS'ye fiilen geçilmiştir. Bu tarih itibariyle, ilgili kanunun tüm hükümleri yürürlüğe girmiştir.

[35] Abdulsemet Yaman & Havva Ünal, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yürütme Erki Bağlamında Değerlendirilmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** C 26, S 2, Isparta 2021, s.232.

Yeni sistemde bakanlar olmakla birlikte, BK'ye yer verilmemiştir. Mevcut durumda, Cumhurbaşkanının belirlediği Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, Cumhurbaşkanlığı Kabinesi olarak anılmaktadır. Fakat bu tabi anayasal bir kavram olmayıp kamuoyundaki kullanım bu yöndedir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığının resmi internet sayfasındaki[36] ifade de bu şekildedir. Genel anlamda bakıldığında, 1961 Anayasasının yürütmenin alanını kısıtlarken, 1982 Anayasasının bu tutumun aksine yürütmeyi güçlendirici yönde adımlar attığı söylenebilmektedir.[37]

3.1. Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanının adaylığı ve seçimi konusu, Anayasanın 101'inci maddesinde düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı adaylığı şartları, 40 yaşını doldurmak, yükseköğrenim yapmış olmak, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmak şeklinde belirlenmiştir. 1961 Anayasasına kıyasla burada dikkat çeken husus, Cumhurbaşkanının sadece TBMM üyeleri arasından seçilmeyeceğidir. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi, 1961 Anayasası, Cumhurbaşkanının TBMM üyeleri arasından seçilebileceğini şart koşmuştur.

Cumhurbaşkanı seçimine dair 1982 Anayasasının getirdiği en önemli değişiklik ise, Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçiliyor olmasıdır. Türk anayasa tarihindeki bir ilki oluşturan bu yenilik, aslında 2007 yılında 5678 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"[38] ile gerçekleşmiştir. 2017 yılındaki 6771 sayılı Kanunla, buradaki madde yeniden düzenlenmiş ama adaylık ve seçime dair buradaki hükümler aynen korunmuştur. CHS'de Cumhurbaşkanının halk tarafından seçiliyor olması, onun toplumsal meşruiyetini arttırmaktadır[39].

Anılan maddenin 2'nci fıkrasına göre; Cumhurbaşkanının görev süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Hatırlanacağı üzere, bu süre, 1961 Anayasasında 7 yıldır. Ayrıca bir kimsenin en fazla 2 kez Cumhurbaşkanı seçilebilmesi, bu fıkrada düzenlenmiştir. 1961 Anayasasında ise bu durum, aynı kişinin arka arkaya 2 kez Cumhurbaşkanı seçilemeyeceği yönündedir.

---

[36] https://www.tccb.gov.tr/kabine/ (Erişim Tarihi: 25.07.2023)

[37] Erdoğan, agm., s.225.

[38] 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 31.05.2007, RG Tarih-Sayı: 16.06.2007-26554.

[39] Asuman Çapar, "Yargı Bağımsızlığı Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütme ve Yargı İlişkisi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 13, S 1, Malatya, 2022, s.154.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olmak isteyenlerin adaylığına dair yönteme, yukarıda anılan maddenin 3'üncü fıkrasında yer verilmiştir. Buradaki düzenlemeye göre; Cumhurbaşkanlığına, TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler aday gösterebilmektedir. Ayrıca son genel seçimdeki toplam geçerli oyların en az %5'ini almış siyasi parti/ler *(tek başına alan bir siyasi parti veya birlikte alan siyasi partiler)* de aday gösterebilmektedir. Son olarak, siyasi partiler dışında, seçmenler tarafından da bir kişinin Cumhurbaşkanı adayı gösterilmesi mümkündür. Bu bağlamda en az yüz bin seçmen toplanarak Cumhurbaşkanlığına bir aday gösterebilmektedir. Sayılan bu 3'üncü yöntemin, halkın istek ve iradesini yansıtması açısından olumlu ve isabetli görmekteyiz.

101'inci maddeye göre; Cumhurbaşkanlığı seçiminde yarışan adaylardan birinin Cumhurbaşkanı olarak seçilebilmesi için, geçerli oyların salt çoğunluğunu *(yani kamuoyunda bilinen tabirle, %50+1)* alabilmesi gerekmektedir. Adaylardan herhangi birisi bu sayıya ulaşamazsa, 2 hafta sonra yeni bir seçim yapılacaktır. Bu seçime ise, sadece ilk 2 sıradaki adaylar katılacaktır. Bu seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu alabilen aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olacaktır. Bu seçime katılma hakkını kazanmış ilk 2 adaydan birisi, herhangi bir sebep dolayısıyla bu yeni seçime katılamazsa, bu seçim, boşalan adaylığın ilk seçimdeki sıraya göre ikame edilmesi şeklinde yapılacaktır. Ayrıca detay ve teknik bir bilgi olarak, ikinci oylamaya yani yeni seçime tek adayın kalması durumunda ise, bu yeni seçim referandum (Evet-Hayır) şeklinde gerçekleştirilecektir. İkinci seçime tek kişi olarak kalan adaydan, yine geçerli oyların salt çoğunluğunu alması beklenmektedir. Eğer ki bu seçimde, bu adayın gerekli çoğunluğu sağlayamaması durumunda, Cumhurbaşkanı seçimi yenilenecektir.

Görüldüğü üzere; Cumhurbaşkanının adaylık ve seçimine dair 1982 Anayasasındaki düzenlemeler, 1961 Anayasasına göre çok farklıdır. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçiliyor olmasının, hatta yine halk tarafından Cumhurbaşkanlığına aday gösterilebilmesi yönteminin demokratik değerler ve halkın egemenliği açılarından oldukça isabetli olduğu kanısındayız.

1961 Anayasasında ve 1982 Anayasasının 2017 yılı öncesi hâlinde, yürütmenin göreve başlaması için öngörülen güvenoyu, yeni sistemde aranmamaktadır. Yani CHS'de yürütmenin göreve başlayabilmesi için yasamanın onayına ihtiyaç duyulmamaktadır ve yürütmenin, yasamanın

onayı olmaksızın göreve başlayabilmesi, yürütmenin de yasama yetkisi gibi "asli" yetki olduğuna işarettir.[40]

104'üncü madde, Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerine ilişkin hükümleri içermektedir. Buna göre; Devlet başkanı sıfatıyla T.C.'yi ve Türk milletinin birliğini temsil etmek; Anayasanın uygulanmasını ve Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin etmek; (gerekli gördüğünde) yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşmasını yapmak; ülkenin iç-dış siyaseti hakkında TBMM'ye mesaj vermek; Kanunları yayımlamak; Kanunları tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye geri göndermek; Kanunların ve TBMM İçtüzüğünün tümünün/ belirli hükümlerinin Anayasaya şekil/esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle AYM'de iptal davası açmak; Cumhurbaşkanı yardımcıları ile bakanları atamak ve bunların görevlerine son vermek; üst kademe kamu yöneticilerini atamak ve bunların görevlerine son vermek ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle (CBK) düzenlemek; Yabancı devletlere T.C.'nin temsilcilerini göndermek; T.C.'ye gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek; milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak; Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak; milli güvenlik politikalarını belirlemek ve gerekli tedbirleri almak; TBMM adına TSK'nin Başkomutanlığını temsil etmek; TSK'nin kullanılmasına karar vermek; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak; yürütme yetkisine ilişkin konularda CBK çıkarmak; kanunların uygulanmasını sağlamak üzere yönetmelikler çıkarmak; Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleriyle diğer görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak, Cumhurbaşkanının 104'üncü maddede sıralanan görev ve yetkileridir. Mevcut sistemde, Cumhurbaşkanına ait yetkilerin herhangi bir denetime tâbi olmaksızın, şartsız ve sınırsız şekilde verilmesi sebebiyle Cumhurbaşkanı ile yasama, yargı ve idare arasındaki ilişkilerde denge ve denetleme mekanizmaları olmadığı söylenebilir.[41]

104'üncü madde kapsamında, Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisine özellikle değinmekte fayda bulunmaktadır. Yürütmenin temsilcisi konumundaki Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine dair konularda, CBK çıkarabilmektedir. Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine dair konularda,

[40] Lokman Yeniay & Gülden Yeniay, "Türk Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", **Anayasa Yargısı,** C 36, S 1, Ankara, 2019, s.108.

[41] Kemal Gözler, agm., s.31.

öncesinde yasama tarafından bir kanuni düzenleme yapılmasına gerek olmadan yani doğrudan doğruya Anayasadan aldığı yetki kapsamında düzenleyici işlem yapabilecektir.[42] Hatırlanacağı üzere; 2017 yılı değişiklikleri öncesinde, Cumhurbaşkanının yetkisi bu denli geniş ve güçlü değildi. Çünkü parlamenter sistemin uygulandığı dönemdeki yürütme organının düzenleyici işlem yapabilmesi için, öncesinde o konuya dair kanuni bir düzenlemenin olması gerekmekteydi.[43] Cumhurbaşkanına tanınan CBK çıkarma yetkisiyle birlikte yürütme, ilk kez asli düzenleme yetkisine kavuşmuştur.[44] Normun gücü ve hukuk sisteminin içerisindeki yeri ve yarattığı etki bağlamında, CBK'lerin aslında kanun gücünde (kanunla eşdeğer) olduğu söylenebilir.[45] Cumhurbaşkanı, ayrıca kanunların uygulanmasını sağlamak amacıyla (bunlara aykırı olmamak şartıyla) yönetmelikler de çıkarabilmektedir.

Cumhurbaşkanının CBK çıkarabilme yetkisine dair sınırlamalar ve hukuk tekniği açısından detaylar da burada düzenlenmiştir. Buna göre; Anayasanın 2'nci kısmının 1'inci ve 2'nci bölümlerinde yer verilen temel haklar, kişi hakları ve ödevleri, yine Anayasanın 4'üncü bölümünde bulunan siyasi haklar ve ödevler, CBK ile düzenlenememektedir. Görüldüğü üzere; Anayasa, Cumhurbaşkanının CBK çıkarma yetkisini, konu bakımından sınırlandırmıştır[46]. Yani Anayasa'da CBK'lerle birlikte yürütmeye tanınan düzenleme yapma yetkisinin yanında, bu düzenlemelere konu bakımından birtakım sınırlamalar getirilmiş ve CBK ile düzenlenemeyecek alanlar da belirtilerek CBK'nin anayasal sınırları çizilmiştir[47]. O halde, burada belirtilen hususlar hakkında bir düzenleme yapılacaksa, bunlar ancak kanunla yapılacaktır. Yani buradaki düzenlemeler, yürütme organının değil yasama organının tasarruflarıyla olabilmektedir. Ayrıca yine 104'üncü maddede düzenlenen kural gereğince, Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülmüş konularda ve kanunda açıkça düzenlenmiş konularda da CBK çıkarılamamaktadır.

104'üncü madde gereğince; bir CBK ve kanun arasında farklı hükümler bulunduğu takdirde, kanun hükümleri daha üstün gelecek ve bunlar

---

[42] Yeniay & Yeniay, agm., s.105.

[43] Yeniay & Yeniay, agm., s.105.

[44] Yeniay & Yeniay, agm., s.109.

[45] Cengiz Demirbağ, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama Organı, Yasama Süreci ve Yasama Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkisi", **Yasama Dergisi,** S 39, Ankara, 2019, s.43.

[46] Yeniay & Yeniay, agm., s.122.

[47] Çapar, agm., s.161.

uygulanacaktır. Yine CBK ile düzenlenmiş bir konuda, sonradan TBMM tarafından kanun çıkarılması halinde, kanunun üstünlüğü gereğince, ilgili CBK hükümsüz hale gelecektir. Bu madde kapsamındaki düzenlemeler, yasama ve yürütme organı arasındaki ilişkilere örnek niteliğindedir. Burada, düzenleme yetkisi bağlamında yasamanın yürütmeye karşı üstünlüğü görülmektedir. Ayrıca CBK'lerin anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunun denetlenmesi görev ve yetkisi, Anayasanın 148'inci maddesi gereğince, AYM'ye aittir. Ek olarak, ileride değinileceği üzere, OHAL dönemlerinde çıkarılan CBK'lerin denetimi ise, Anayasanın 119'uncu maddesi uyarınca, TBBM tarafından yerine getirilmektedir.

Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğuna dair bilgiler, Anayasanın 105'inci maddesinde açıklanmıştır. Maddenin ilk fıkrası uyarınca; Cumhurbaşkanı hakkında, bir suç işlediği iddiası kapsamında TBMM'nin üye tamsayısının salt çoğunluğu tarafında verilecek bir önerge ile soruşturma açılması istenebilmektedir. Soruşturma açılmasına karar verilebilmesi için gereken çoğunluk sayısı ise; üye tamsayısının 5'te 3'ü olarak belirlenmiştir. Ayrıca yapılacak bu oylama gizli oylama şeklinde gerçekleşecektir.

TBMM tarafından Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma açılmasına karar verilmesi durumunda ise süreç şu şekilde devam edecektir: TBMM'deki siyasi partilerin, oransal olarak komisyona verebilecekleri üye sayısının 3 katı sayısınca gösterecekleri adaylar arasından, buradaki her siyasi parti için ayrı ayrı ad çekme şeklinde belirlenecek 15 kişilik komisyon tarafından soruşturma yapılacaktır. Bu komisyon, gerçekleştirdiği soruşturma sonucunda hazırlayacağı raporunu 2 ay içinde *(rapor bitirilemezse fazladan 1 ay kesin süre verilerek)* TBMM Başkanlığına sunacaktır. Raporun TBMM Başkanlığına verilmesinden itibaren 10 gün içinde, rapor dağıtılacak ve dağıtımından itibaren 10 gün içinde TBMM Genel Kurulunda görüşme yapılacaktır. Bu görüşme kapsamında, TBMM, üye tamsayısının 3'te 2'sinin yine gizli oyu doğrultusunda Cumhurbaşkanı hakkında Yüce Divana sevk kararı alabilecektir. O halde, TBMM'nin mevcut durumu göz önüne alındığında, en az 301 milletvekili Cumhurbaşkanı hakkında, bir suç işlediği iddiasıyla önerge sunarak soruşturma açılmasını talep edebilecektir. Yapılacak gizli oylamada ise, en az 360 milletvekilinin soruşturma açılması yönünde oy vermesi durumunda, Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma açılabilecektir. Gerçekleştirilen soruşturma neticesinde, 400 milletvekilinin oyuyla, Cumhurbaşkanı hakkında Yüce Divana sevk kararı alınabilecektir.

Anayasa Mahkemesi (AYM) nezdinde gerçekleştirilecek Yüce Divan yargılaması, Anayasaya göre; 3 ay içinde tamamlanmalıdır. Eğer ki bu sürede yargılama tamamlanamazsa, bu durumda bir defaya özgü olarak 3 aylık bir ek süre verilebilmekte ve yargılama da bu süre zarfında kesin olarak tamamlanacaktır. Ek olarak, hakkında soruşturma açılmasına karar verilmiş Cumhurbaşkanının seçim kararı alamayacağı bu maddede hükme bağlanmıştır. Yüce Divan yargılaması kapsamında, seçilmeye engel bir suçtan dolayı mahkûm edilen Cumhurbaşkanının görevi sona erecektir. Ayrıca Cumhurbaşkanının görevde bulunduğu süre içerisinde işlediği iddia edilen suçlar için dahi, görevi bittikten sonra da bu madde kapsamında işlemler gerçekleşebilmektedir.

Anayasanın 105'inci maddesindeki düzenleme, yasama, yürütme ve yargının arasındaki ilişkiye açık bir örnektir. Nitekim yürütme organının temsilcisi konumundaki Cumhurbaşkanı, yasama organı olan TBBM tarafından ve bir yargı organı olan AYM tarafından kontrol ve denetim altında tutulmuş olmaktadır. Bu süreç bağlamında, önce yasama, yürütmenin temsilcisi hakkında soruşturma açılmasına karar verebilmekte, sonra ise yargı, yürütme hakkında mahkûmiyet kararı verebilmektedir. Bu mekanizma, yürütmenin yasama ve yargı denetimi altında olduğunun göstergesi niteliğindedir.

1982 Anayasasının getirdiği yeniliklerden bir diğeri Cumhurbaşkanı yardımcılığıdır. 2017 yılı değişikliğiyle birlikte, Anayasanın 106'ncı maddesi kapsamında, Cumhurbaşkanı, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olan kişiler arasından bir veya daha çok sayıda Cumhurbaşkanı yardımcısı belirleyebilmektedir. Buradaki maddeyle birlikte, Cumhurbaşkanına vekâletin detayları da değişmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir sebep dolayısıyla boşalması durumunda, 45 gün içinde Cumhurbaşkanı seçimi yapılacağı ve bu doğrultuda yeni Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar, Cumhurbaşkanlığına Cumhurbaşkanı yardımcısının vekâlet edeceği belirtilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı, hastalık veya yurt dışına çıkmak gibi nedenler kapsamında geçici olarak görevinden ayrılınca, Cumhurbaşkanına vekâlet edecek olan kişi yine Cumhurbaşkanı yardımcısıdır. Ek olarak, buradaki hususlarda 1961 Anayasasında Cumhuriyet Senatosu Başkanına, 1982 Anayasasının 2017 yılı değişikliği öncesinde TBMM Başkanına atıfta bulunulduğunu belirtmekte fayda vardır.

Cumhurbaşkanı yardımcılarıyla bakanların milletvekili seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından Cumhurbaşkanınca atanıp görevden alınacağını belirten 106'ncı maddeye göre; Cumhurbaşkanı yardımcılarıyla

bakanların sorumluluğu Cumhurbaşkanına karşıdır. Ayrıca bu kişiler hakkında görevleriyle ilgili bir suç işledikleri iddiası kapsamında TBMM'nin üye tamsayısının salt çoğunluğunca verilen önerge doğrultusunda soruşturma açılması istenebilmektedir. İlgili hakkında soruşturma açılmasına karar verilebilmesi için aranan sayı TBMM üye tamsayısının 5'te 3'ü, Yüce Divan için aranan sayı ise yine Cumhurbaşkanında olduğu gibi TBMM üye tamsayısının 3'te 2'sidir. Son olarak, Cumhurbaşkanı yardımcılarıyla bakanların, görevleriyle ilgili olmayan suçlarda, yasama dokunulmazlığına ilişkin hükümlerden yararlanacakları, bu maddede hüküm altına alınan bir husustur.

116'ncı madde, TBMM seçimlerinin yanında Cumhurbaşkanlığı seçiminin de yenilenmesine dair hükümler içermektedir. Buradaki düzenlemeye göre; TBMM, üye tamsayısının 5'te 3 çoğunluğu ile seçimlerin yenilenmesine karar verebilmektedir. Bu durumda, TBMM genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılmaktadır. Yani seçmenler hem milletvekili hem de Cumhurbaşkanı seçmektedir.

Ayrıca Cumhurbaşkanının da seçimleri yenileme yetkisi bulunmaktadır. Böyle bir durumda da yine TBMM genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi bir arada yapılacaktır. Cumhurbaşkanı, tek taraflı olarak alabileceği bir karar doğrultusunda, meclisi feshedebilecek ve seçimlere gidilmesine karar verebilecektir. Meclisin de seçimleri yenileme yetkisi vardır. Fakat bu yetki, Cumhurbaşkanının sahip olduğu yetki kadar kolay şekilde kullanılmamaktadır ve bazı detaylı prosedürler içermektedir. TBMM'nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yenilemesi, 5'te 3 çoğunluk gerektirdiğinden Anayasa değişikliği yapmak kadar zor bir işlem iken Cumhurbaşkanı, herhangi bir koşula tâbi olmaksızın, TBMM'deki çoğunluğu beğenmediği takdirde, istediği zaman hem TBMM'nin hem de kendisinin seçimlerini yenileyebilecektir.[48] Cumhurbaşkanın TBMM'ye göre daha kolay şekilde seçim yenileme kararı alabilmesi, *(seçimler yenilendiğinde koltuklarını kaybedeceğinden çekinen vekiller, Cumhurbaşkanının ajandasıyla ters düşmekten çekinebileceği için ve meclis üyeleri yasama görevine devam edebilmek adına, yasama ajandasını Cumhurbaşkanına uygun tutmak durumunda kalabileceği için)* yürütme organının yasama organı üzerinde kısıtlayıcı veya baskılayıcı bir güce sahip olmasına yol açabilecektir[49].

[48] Gözler, agm., s.29.

[49] Bektaş, agm., s.208.

Bir kişinin en fazla 2 kez Cumhurbaşkanı olabileceğini yukarıda belirtmiştik. Bunun hukukî yönden teknik bir istisnası mevcuttur. Nitekim buradaki düzenleme kapsamında, bir Cumhurbaşkanı halen 2'nci dönemindeyken TBMM tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilirse, Cumhurbaşkanı bu yeni seçimde bir defa daha aday olabilmektedir. Bu durum, bir kişinin 3 kez Cumhurbaşkanı olabilmesini sağlamaktadır. Fakat üzerinde durulması gereken nokta şudur: Bu durum, seçimlerin Cumhurbaşkanı tarafından değil TBMM tarafından yenilenmesi hâlinde geçerlidir. O halde, hem Cumhurbaşkanı 2'nci döneminde olacak hem de seçimlerin yenilenmesine TBMM karar verecektir. Yani seçimlerin yenilenmesine Cumhurbaşkanı karar verirse, halen 2'nci döneminde olan Cumhurbaşkanı, yenilecek Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cumhurbaşkanı adayı olamaz. Buna göre; 2023'teki seçim bu kurala uygun değildir.

OHAL yönetimi, 119'uncu maddede yer almaktadır. Buna göre; Cumhurbaşkanı, şu durumlarda OHAL ilan edebilmektedir: Savaş; savaşı gerektirecek bir durum; seferberlik; ayaklanma; vatana karşı veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma; ülkenin bölünmezliğini ve milletin bölünmezliğini içten/dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması; anayasal düzeni veya temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri; şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması; doğal afet, tehlikeli salgın hastalık veya ağır ekonomik bunalım. Böylesi durumların ortaya çıkmasını takiben, Cumhurbaşkanı, ülkenin tamamında veya belirli bir bölgesinde, 6 ayı geçmemek şartıyla OHAL ilan edebilmektedir.

OHAL ilanı kararı, bu maddeye göre; bu kararın verildiği gün RG'de yayımlanmalı ve yine aynı gün TBMM'nin onayına sunulmalıdır. Öyle ki, TBMM tatildeyse dahi, derhal toplantıya çağrılmalıdır. Ayrıca TBMM'nin OHAL'in süresini kısaltma ve uzatma veya OHAL'i kaldırma yetkisi bulunmaktadır. Cumhurbaşkanının talebi üzerine, TBMM, her defasında en fazla 4 ay olmak üzere, bu süreyi uzatabilmektedir. Ayrıca savaş hallerinde ise burada yer alan 4 aylık süre şartı aranmamaktadır.

OHAL konusundaki çok önemli bir husus da Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisidir. Cumhurbaşkanı, OHAL'de OHAL'in gerektirdiği konularda, 104'üncü maddenin 17'nci fıkrasının 2'nci cümlesindeki sınırlamalara bağlı kalmaksızın, OHAL CBK çıkarabilmektedir. Yani yukarıdaki kısımda yer verdiğimiz konulara ilişkin sınırlamalar, burada geçerli değildir. OHAL CBK'leri, 1982 Anayasasının önceki hâlinde mevcut olan OHAL KHK'lerini hatırlatmaktadır. OHAL

CBK'leri, Anayasaya göre kanun hükmündedir. Yani yürütmenin çıkardığı bir düzenleme, hukuki açıdan yasamanın çıkardığı kanunların gücündedir. Ayrıca bu kararnameler, aynı gün TBMM onayına sunulmalıdır. OHAL CBK'leri, *(savaş ve mücbir sebepler dolayısıyla TBMM'nin toplanamaması hâli hariç)* 3 ay içerisinde TBMM'de görüşülmekte ve karara bağlanmaktadır. Aksi halde, OHAL CBK, kendiliğinden yürürlükten kalkmaktadır.

3.2. İdare

1982 Anayasasında idareyle ilgili kısım, 123 ila 137'nci maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu kısım, 1961 Anayasası ile büyük oranda benzerlikler taşımaktadır. Anayasaların arasındaki yürütmeye dair farklılıklar genel olarak yukarıdaki alanlarda mevcuttur.

"İdarenin bütünlüğü ve kamu tüzelkişiliği" kenar başlıklı 123'üncü maddenin ilk fıkrasında, idarenin, kuruluş ve görevleri ile bir bütün olduğu ve kanunla düzenlendiği yazmaktadır. Yine 2'nci fıkrada, idarenin kuruluş ve görevlerinin, merkezden yönetim ile yerinden yönetim esaslarına dayandığı hüküm altına alınmıştır. Buradaki hususlar, 1961 Anayasası ile örtüşmektedir. Anılan maddenin son fıkrası ise, 1961 Anayasasından farklı bir hüküm barındırmaktadır. Buna göre; kamu tüzelkişiliğinin 1982 Anayasasında kanunla veya CBK ile kurulacağı belirtilmiştir. Oysa 1961 Anayasası sadece kanuna işaret etmektedir. Ayrıca CBK'nin 2017 yılı değişiklikleri kapsamında hayat bulduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Başka bir deyişle, yürütme organı bağlamında CHS ile getirilen yani 2017 yılı değişiklikleriyle getirilen yeniliklerden önemli biri, CBK'dir. Cumhurbaşkanına tanınmış olan CBK çıkarma yetkisi doğrultusunda, yürütme organının düzenleme yetkisi daha da güçlendirilmiş ve önceki sistemde idarenin istisnaen sahip olduğu kabul gören "asli düzenleme yetkisi", yeni sistemde artık olağan bir yetki haline gelmiştir.[50] Cumhurbaşkanına önemli ölçüde ve geniş bir alanda kararname çıkarma yetkisi verilmiştir.[51]

Anayasanın 124'üncü maddesinde, kimlerin/hangi kurum ve makamların yönetmelik çıkarabileceği belirtilmektedir. Buradaki düzenlemeye göre; yönetmelik çıkarabilecekler şunlardır: Cumhurbaşkanı,

[50] Yeniay & Yeniay, agm., s.105.

[51] Hasan Tunç, "Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku Açısından Yasama ve Yürütme Organlarının Oluşumu ve Yetkileri Kapsamında Başkanlık Sistemi ve Türkiye", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** S 14, S 2, Kayseri, 2019, s.568.

bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri. 1961 Anayasasına kıyasla buradaki temel fark, Cumhurbaşkanının da yönetmelik çıkarabilmesidir. Nitekim 1961 Anayasasında böyle bir hüküm bulunmamaktadır.

İdari işlemlere karşı yargı yolu hususunda, birkaç temel noktaya değinmek gerekmektedir. İdarenin her tür eylemlerine ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğuna dair temel kural niteliğindeki husus, her iki anayasada da mevcuttur. Fakat hangi tür işlemlere karşı yargı yolunun kapalı olduğuna dair istisnai durumlar, anayasalar arasında farklılık göstermektedir.

1982 Anayasasının 125'inci maddesine göre; Yüksek Askerî Şûranın (YAŞ) her türlü ilişik kesme kararlarına *(terfi işlemleriyle kadrosuzluk sebebi kapsamında emekliye ayırmalar hariç)* karşı yargı yolu açıktır. Yani YAŞ'ın terfi işlemleriyle kadrosuzluk sebebi kapsamında emekliye ayırma kararına karşı, yargı yolu kapalıdır. Yine 129'uncu maddede, öncelikle disiplin kararlarının yargı denetimi dışında bırakılamayacağı hüküm altına alınmış ama istisnai olarak Silahlı Kuvvetler mensuplarıyla hâkimler ve savcılar hakkındaki hükümlerin saklı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 159'uncu maddeye göre; Hâkimler ve Savcılar Kurulunun (HSK) meslekten çıkarma cezalarına dair kararlar dışındaki diğer kararlarına karşı, yargı yolu kapalıdır. Ek olarak, 59'uncu maddede, spor federasyonlarının, spor faaliyetlerinin yönetimi ve disiplinine dair olan kararlarına karşı sadece zorunlu tahkim yoluna başvurulabileceği ve bu tahkim kararlarının da kesin olduğu, yani bu kararlara karşı herhangi yargı merciine başvurulamayacağı hükme bağlanmıştır.

İdarî eylemlere ve idarî işlemlere karşı yargı yoluna başvurulması durumunda yargının vereceği kararlara ilişkin temel kurallar, Anayasanın 125'inci maddesinde açıklanmıştır. Burada, yargı yetkisinin idarî eylemlerin ve idarî işlemlerin sadece hukuka uygunluğunun denetimiyle sınırlı olduğu; yargı yetkisinin hiçbir şekilde yerindelik denetimi olarak kullanılamayacağı; yürütme görevinin kanunlarda belirtilen kurallara uygun şekilde yerine getirilmesini kısıtlayacak nitelikte veya idarî eylem ve idarî işlem niteliğinde veya idarenin takdir yetkisini kaldıracak şekilde yargı kararı verilemeyeceği açıkça belirtilmiştir.

Mahallî idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatlarını kazanmalarına dair itirazların çözümü ve bu sıfatlarını kaybetmelerine dair denetimin yargı yoluyla olduğu, yine bu maddede açıklanmıştır. Fakat 1982 Anayasasında farklı olarak, idarenin istisnai bir yetkisine yer verilmiştir. Buna göre; mahallî idarelerin organları veya bu organların üyeleri hakkında, eğer ki görevleriyle ilgili bir suçtan dolayı soruşturma veya kovuşturma

açılması durumunda, geçici bir tedbir olarak, İçişleri Bakanına ilgili soruşturma veya kovuşturma kapsamındaki kesin hükme kadar görevden uzaklaştırma yetkisi tanınmıştır. İdareye tanınan bu yetki, atanmışların seçilmişlere müdahalesi niteliğindedir. Nitekim, seçilmiş bir belediye başkanı hakkında herhangi bir kesin yargı kararı olmadan, atanmış bir bakan bu kişiyi görevinden uzaklaştırabilmektedir. Bu yetkinin güçlü bir yetki olduğu açıktır ve kullanımının sınırlarının genişliği çerçevesinde olumsuz sonuçlar doğurabileceği düşünülebilmektedir. Ayrıca mahallî idareler üzerinde, merkezi idarenin, idarî vesayet yetkisine sahip olduğu da 1982 Anayasasının 127'nci maddesinin 5'inci fıkrasında açıkça düzenlenmiştir.

4. 1961 VE 1982 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmanın 2'nci ve 3'üncü bölümlerinde yer verilen açıklamaların bir anlamda özeti niteliğinde, aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Tabloda 1961 ve 1982 Anayasaları, yürütme organlarının düzenlenişi bakımından karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda; yürütme kapsamındaki birçok konu çerçevesinde her iki anayasadaki düzenlemelere yer verilmiştir. (Parantez içindeki sayılar, ilgili düzenlemenin yer aldığı madde numarasını ifade etmektedir.)

Karşılaştırma Konusu	**1961 Anayasası**	**1982 Anayasası**
Yürütme	(6) Yürütme Görevi: Cumhurbaşkanı ve BK	(8) Yürütme Yetkisi ve Görevi: Cumhurbaşkanı
Cumhurbaşkanının Seçimi	(95) TBMM tarafından seçilmektedir.	(101) Halk tarafından seçilmektedir.
Cumhurbaşkanının Seçiminde Aranan Çoğunluk	(95) TBMM: Üye tam sayısının 3'te 2 çoğunluğu ve salt çoğunluğu	(101) Seçmenler: Geçerli oyların salt çoğunluğu
Cumhurbaşkanının Görev Süresi	(95) 7 yıldır.	(101) 5 yıldır.
Tekrar Cumhurbaşkanı Seçilip Seçilememe	(95) Bir kimse, arka arkaya 2 kez Cumhurbaşkanı seçilememektedir.	(101) Bir kimse, en fazla 2 kez Cumhurbaşkanı seçilebilmektedir. (116) Cumhurbaşkanı, 2'nci dönemindeyken **TBMM tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilirse,** Cumhurbaşkanı 1 kez daha aday olabilmektedir.
Cumhurbaşkanı Seçilebilme Şartları	(95) 40 yaşını doldurmuş olmak, yüksek öğrenim yapmış olmak, TBMM üyesi olmak	(101) 40 yaşını doldurmuş olmak, yüksek öğrenim yapmış olmak, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
		olmak
Cumhurbaşkanının Tarafsızlığı	(95) Partisiyle ilişiği kesilmektedir.	Partisiyle ilişiği kesilmemektedir.
Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri	(97) Devletin başı sıfatıyla, T.C.'yi ve milletin birliğini temsil etmek; *(gerekli gördükçe)* BK'ye başkanlık etmek; yabancı Devletlere temsilciler göndermek ve ülkemize gönderilen yabancı Devlet temsilcilerini kabul etmek; uluslararası antlaşmaları onaylamak ve yayınlamak; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle bazı kimselerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak	(104) Devlet başkanı sıfatıyla T.C.'yi ve Türk milletinin birliğini temsil etmek; Anayasanın uygulanmasını ve Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin etmek; *(gerekli gördüğünde)* yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşması yapmak; ülkenin iç-dış siyaseti hakkında TBMM'ye mesaj vermek; kanunları yayımlamak; kanunları tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye geri göndermek; Kanunların ve TBMM İçtüzüğünün tümünün/ belirli hükümlerinin Anayasaya şekil/esas bakımından aykırı olduğu gerekçesiyle AYM'de iptal davası açmak; Cumhurbaşkanı yardımcıları ile bakanları atamak ve bunların görevlerine son vermek; üst kademe kamu yöneticilerini atamak ve bunların görevlerine son vermek ve bunların atanmalarına dair detayları CBK ile düzenlemek; milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak; yabancı devletlere T.C.'nin temsilcilerini göndermek; T.C.'ye gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek; Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları *(gerekli*

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
		görürse) halkoyuna sunmak; milli güvenlik politikalarını belirlemek ve gerekli tedbirleri almak; TSK'nin kullanılmasına karar vermek; TBMM adına TSK'nin Başkomutanlığını temsil etmek; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak; kanunların uygulanmasını sağlamak üzere yönetmelik çıkarmak; yürütme yetkisine ilişkin konularda CBK çıkarmak; Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleriyle diğer görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak.
Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK)	Yok	(104) Cumhurbaşkanı, belirli konularda doğrudan CBK çıkarabilmektedir.
Cumhurbaşkanının Sorumluluğu ve Sorumsuzluğu	(98) Görevi ile ilgili işlemlerinden dolayı sorumlu değildir. (99) Vatan hainliğinden dolayı, TBMM'nin üye tamsayısının en az 3'te 1'inin teklifi üzerine ve üye tamsayısının en az 3'te 2'sinin vereceği kararla suçlanabilmektedir.	(105) Bir suç işlediği iddiasıyla TBMM'nin üye tamsayısının salt çoğunluğuyla verilecek önergeyle soruşturma açılması istenebilmektedir. Soruşturma açılmasına, TBMM'nin üye tamsayısının 5'te 3'ünün gizli oyuyla karar verilebilmektedir.
Cumhurbaşkanına Vekâlet	(100) Cumhuriyet Senatosu Başkanı vekâlet etmektedir.	(106) Cumhurbaşkanı Yardımcısı vekâlet etmektedir.
Cumhurbaşkanı Yardımcılığı	Yok	(106) Milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olan kişiler arasından ve Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.
Bakanlar Kurulu	(102) Başbakan ve	Yok (Cumhurbaşkanının

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	bakanlardan oluşur.	atadığı Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve bakanlardan oluşan Cumhurbaşkanlığı Kabinesi vardır.)
Başbakan	(102) Cumhurbaşkanınca, TBMM üyeleri arasından atanmaktadır. (105) BK'nin başkanıdır. Bakanlıklar arasındaki iş birliğini sağlamaktadır ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetmektedir.	Yok
Bakanlar	(102) TBMM üyeleri arasından veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip kişiler arasından Başbakan tarafından seçilerek Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.	(106) Milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olan kişiler arasından, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.
TBMM Üyesiyken Bakan Olanların TBMM Üyeliklerinin Durumu	Devam etmektedir.	(106) Sona ermektedir.
Güvenoyu	(103) Göreve başlarken güvenoyu aranmaktadır. *(Salt çoğunluk)* (104) Görev sırasındaysa Başbakan, gerekli görürse güven isteyebilmektedir. *(Salt çoğunluk)*	Yok
Bakanların Sorumluluğu	(105) Dokunulmazlık ve yasaklamalar bağlamında, TBMM üyeleriyle aynı durumdadır.	(106) Cumhurbaşkanına karşı sorumludur.
Bakanlıkların Kurulması ve Kaldırılması	(106) Kanunla düzenlenmektedir.	(107) CBK ile düzenlenmektedir.
Tüzükler	(107) BK tarafından *(kanun uygulanmasını göstermek amacıyla veya kanunun emrettiği işleri belirtmek için Danıştay incelemesinden geçirilerek)*	Yok

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	çıkarılmaktadır. Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmakta ve kanunlar gibi yayımlanmaktadır.	
Devlet Denetleme Kurulu (DDK)	Yok	(108) İdarenin hukuka uygunluğunun, idarenin düzenli ve verimli yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması için kurulmuş olup Cumhurbaşkanlığına bağlıdır. Yargı organlarını denetleyememektedir. Başkanı ve üyeleri, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. İşleyişi, üyelerinin görev süresi, özlük işleri, CBK ile düzenlenmektedir.
TBMM Seçimlerinin Cumhurbaşkanınca Yenilenmesi	(108) Güvensizlik oyu verilirse; 18 aylık bir sürede BK 2 kez düşerse ve 3'üncü defada güvensizlik oyu verilirse; Başbakan, Cumhurbaşkanından seçimlerin yenilenmesini isteyebilmektedir.	(116) Cumhurbaşkanı, seçimlerin yenilenmesine karar verebilmektedir. (Ayrıca üye tamsayısının 5'te 3 çoğunluğuyla, TBMM de seçimlerin yenilenmesine karar verebilmektedir.)
Başkomutanlık	(110) Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunmaktadır.	(117) Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunmaktadır.
Millî Güvenlik Kurulu (MGK)	(111) Başbakan, GKB, kanunda sayılı bakanlarla kuvvet komutanlarından kurulmaktadır. Cumhurbaşkanı *(yoksa Başbakan)* Başkanlık etmektedir.	(118) Cumhurbaşkanının başkanlığında, Cumhurbaşkanı yardımcısı/yardımcıları, Adalet Bakanı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Millî Savunma Bakanı, GKB ve kuvvet komutanlarından kurulmaktadır.
İdare	(112) Merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanmaktadır. İdare, kuruluş ve	(123) Merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanmaktadır. İdare, kuruluş ve

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenmektedir.	görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenmektedir.
Kamu Tüzel Kişiliği	(112) Kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiyle kurulmaktadır.	(123) Kanunla veya CBK ile kurulmaktadır.
Yönetmelikler	(113) Bakanlıklar ve kamu tüzel kişileri, yönetmelik çıkarabilmektedir.	(104, 124) Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzel kişileri, yönetmelik çıkarabilmektedir.
Yargı Yolu	(114) İdarenin her türlü eylem ve işlemine karşı açıktır. Yargı yetkisi, yürütme görevinin yerine getirilmesini sınırlayacak şekilde kullanılamamaktadır. İdarî eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilememektedir. İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğmuş olan zararları ödemekle yükümlüdür.	(125) İdarenin her türlü eylem ve işlemine karşı açıktır. Kamu hizmetleriyle ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri kapsamındaki uyuşmazlıkların milli/milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilmektedir. YAŞ'ın terfi işlemleri ve her türlü ilişik kesme *(kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç)* kararlarına karşı yargı yolu açıktır. Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimiyle sınırlıdır. Yargı yetkisi, yerindelik denetimi şeklinde kullanılamamaktadır. Yürütme görevinin yerine getirilmesini kısıtlayacak nitelikte, idarî eylem ve işlem niteliğinde ve takdir yetkisini kaldıracak şekilde yargı kararı verilememektedir. İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğmuş olan zararları ödemekle yükümlüdür.
Merkezî İdare	(115) Türkiye, illere; iller ise diğer kademeli	(126) Türkiye, illere; iller ise diğer kademeli

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	bölümlere ayrılmaktadır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanmaktadır. Kamu hizmetlerinin görülmesi maksadıyla, birden çok ili kapsayan çevrede, yetki genişliğine sahip kuruluşlar oluşturulabilmektedir.	bölümlere ayrılmaktadır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanmaktadır. Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak için birden çok ili kapsayan merkezî idare teşkilatı kurulabilmektedir.
Mahallî İdareler	(116) Mahallî idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatlarını kazanmaları-kaybetmeleri konusundaki denetim, sadece yargı yoluyla olmaktadır. Mahallî idarelerin kuruluşları, kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri, merkezî idare ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir.	(127) Mahallî idarelerin kuruluşları, görevleri, yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun şekilde kanunla düzenlenmektedir. Büyük yerleşim merkezleri için, kanunla özel yönetim biçimleri getirilebilmektedir. Mahallî idarelerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatlarını kazanmaları ve kaybetmeleriyle ilgili denetim, yargı yoluyla olmaktadır. İçişleri Bakanı, hakkında görevle ilgili bir suç nedeniyle soruşturma-kovuşturma açılmış olan mahallî idare organları ile bunların üyelerini, geçici bir tedbirle, haklarındaki kesin hükme kadar görevden uzaklaştırabilmektedir. Merkezî idarenin, mahallî idareler üzerinde, idarî vesayet yetkisi vardır.
Memurlar	(118) Memurlar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek teşekkülleri mensupları hakkındaki disiplin kovuşturmalarında, isnadın ilgiliye açık ve yazılı biçimde	(129) Memurlar, diğer kamu görevlileri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşlarına mensuplara, savunma hakkı tanınmaksızın disiplin cezası verilemez.

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	bildirilmesi, ilgiliden yazılı savunmasının istenmesi şart olup savunma için ilgiliye belli süre tanınması şarttır. Disiplin kararları, *(Asker kişiler hakkındaki hükümler saklı olmak üzere),* yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamamaktadır.	Disiplin kararları, *(Silahlı Kuvvetlerin mensupları, hâkimler, Cumhuriyet Savcıları hakkındaki hükümler saklıdır.)* yargı denetimi dışında bırakılamamaktadır.
Üniversiteler	(120) Kanunla kurulmaktadır. Organları ve üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışı bir makam tarafından görevden uzaklaştırılamaz.	(130) Kanunla kurulmaktadır. Rektörler Cumhurbaşkanı tarafından, dekanlar ise YÖK tarafından seçilmekte ve atanmaktadır. Üniversitelerin yönetim ve denetim organları ve öğretim elemanları; YÖK'ün veya üniversitelerin yetkili organları dışındaki makamlar tarafından görevlerinden uzaklaştırılamamaktadır.
Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)	Yok	(131) Üyeler, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir.
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)	Yok	(133) Üyeler, TBMM Genel Kurulu tarafından seçilmektedir.
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu	Yok	(134) Cumhurbaşkanının gözetimi ve desteğindedir. Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakana bağlıdır. Kamu tüzel kişiliği vardır.
Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları	(122) Kanunla oluşturulmaktadır. Organları kendilerince ve kendi üyeleri arasından seçilmektedir. İdare, seçilmiş organları, yargı mercii kararı olmaksızın, geçici veya	(135) Kanunla kurulmaktadır. Organları kendi üyeleri tarafından, yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilmektedir. Organlarının seçimlerinde siyasi partiler aday

Karşılaştırma Konusu	1961 Anayasası	1982 Anayasası
	sürekli şekilde görevinden uzaklaştıramamaktadır.	gösterememektedir.
Diyanet İşleri Başkanlığı	Yok	(136) Genel idare içindedir. Özel kanunu vardır.
Olağanüstü Hal (OHAL)	(123) Detayları kanunla düzenlenmektedir.	(119) Cumhurbaşkanı tarafından, ülkenin tamamında/belli bölgesinde, 6 ayı geçmeyecek şekilde, OHAL ilan edilebilmektedir. TBMM, süreyi kısaltabilmekte, uzatabilmekte veya OHAL'i kaldırabilmektedir.
OHAL Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK'si)	Yok	(119) Cumhurbaşkanı tarafından OHAL'de, OHAL'in gerekli kıldığı konularda OHAL CBK'si çıkarılabilmektedir.
Sıkıyönetim	(124) BK, 2 ayı aşmadan, bir/birden fazla bölgede/tüm ülkede sıkıyönetim ilan edebilmektedir. TBMM süreyi kısaltabileceği gibi, sıkıyönetimi tamamıyla kaldırabilmektedir.	Yok
Devlet Plânlama Teşkilâtı	(129) Detayları kanunla düzenlenmektedir.	Yok

SONUÇ

Yürütme organı, 1961 ve 1982 Anayasalarında birbirlerinden oldukça farklı şekilde düzenlenmiştir. 1982 Anayasasında yürütmenin iki kanatlı olması uygulamasına son verilmiş ve BK kaldırılarak yürütme yalnızca Cumhurbaşkanından ibaret hâle gelmiştir. Yürütmenin tek temsilcisi niteliğindeki Cumhurbaşkanının yetkileri artırılmış ve Cumhurbaşkanı, devletin başı olarak daha etkin bir role ulaşmıştır. 1982 Anayasasında, devletin başı ve yürütme organının tek temsilcisi konumundaki Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişliği ve bu geniş yetkilerin de önemli bir bölümünün yasama organının onayına, denetimine veya kontrolüne açık olmadığı görülmektedir. Bu durum ise, yürütme organının sahip olduğu gücünü suiistimal etmesine engel olabilecek ve onu anayasal sınırlar içinde tutabilecek nitelikteki denge, fren, kontrol ve denetleme mekanizmalarının ihtiyacını akıllara getirmektedir.

Cumhurbaşkanının, yasamanın kendi kendini feshetmesine göre daha kolay şekilde yasamayı feshedebilmesi, Cumhurbaşkanın atadığı Cumhurbaşkanı yardımcısı/yardımcıları ve bakanlardan oluşan ve Cumhurbaşkanlığı Kabinesi olarak anılan kabinenin kuruluşunda yasamanın güvenoyu tarzında bir onayına gerek ve ihtiyaç duyulmaması, Cumhurbaşkanının yasama veya herhangi başka bir makamın ön onayına gerek kalmaksızın ve aslî şekilde CBK çıkarabilmesi, Cumhurbaşkanı seçilen kişinin siyasi partisinden ilişiğini kesmemesi üzerine partisinin liderliğini devam ettirmesi ve bu bağlamda siyasi parti üyesi milletvekillerinin parti disiplini çerçevesinde liderlerine bağımlı olmalarından dolayı yasama faaliyetlerinde bağımsız ve tarafsız şekilde hareket edememesi gibi birçok husus, yürütmenin yasama üzerindeki etki, güç ve baskısının tezahürüdür.

AYM üyelerinin atanmasındaki Cumhurbaşkanının baskınlığı ve iktidar konumundaki partisinin meclisteki ağırlığı, yine HSK üyelerinin belirlenmesine Cumhurbaşkanının ve onun partisinin ağırlığı, hâkim ve Cumhuriyet savcılarının Cumhurbaşkanınca atanması, atanan bu görevlilere Cumhurbaşkanlığı binasında Cumhurbaşkanınca ders verilmesi ve atanmalarının devamındaki işlemlerde Cumhurbaşkanının etkisiyle oluşturulan HSK'nin varlığı, HSK'nin başında Cumhurbaşkanının bizzat atadığı Adalet Bakanının bulunması, yürütme organının yargı organını kontrolünde ve etkisinde tutmaya çalıştığının bir göstergesi niteliğinde olduğunu akıllara getirmektedir. Bu durumun, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı ve onun siyasi partisiyle devletin eşdeğer tutulmasına yol

açabileceği tehlikesini oluşturacağı düşünülmektedir. Böylesi bir tablo ise, muhakkak ki demokratikleşme ve yargının tarafsız ve bağımsızlığı adına yaralayıcı bir adım anlamına gelmektedir.

1961 Anayasası ve 1982 Anayasası yürütme organına dair maddeler bağlamında karşılaştırıldığında; Cumhurbaşkanının yetkilerinin, 1982 Anayasasında açık şekilde daha geniş ve fazla hükümler barındırdığı görülmektedir. 1982 Anayasası, oluşumundan itibaren ve daha sonraki değişikliklerle yürütme organının gücünü arttırmıştır ve yürütmenin bu gücü ve baskınlığı önceki anayasalara nazaran belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Başka bir deyişle, yürütme organı, 1982 Anayasasında, 1961 Anayasasına kıyasla çok daha güçlü yetkilerle donatılarak düzenlenmiştir. Yürütme organının artan bu gücü, beraberinde, onun yasama ve yargı organlarının denetim ve kontrolünden uzaklaşmasına ve hatta onlara karşı baskın gelmesine sebebiyet verebilecek bir düzeye erişmesine yol açacağı endişesini doğurmuştur.

KAYNAKÇA

Akyılmaz, Bahtiyar "Tarihi Gelişim İçinde ve Özellikle Montesquieu'de Kuvvetler Ayrılığı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Prof. Dr. Halil CİN'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, Konya, 1995, s.43-60.

Arslan, Zühtü, **Anayasa Teorisi,** Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.

Bektaş, Eda, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri", **Yasama Dergisi,** S 39, Ankara, 2019, s.199-218.

Büyük, Celal "Yasama Yürütme Yargı: Platon'dan Montesquieu'ya Devletin Fonksiyonlarına Genel Bir Bakış", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** C 10, S 1, Samsun, 2010, s.159-170.

Çapar, Asuman, "Yargı Bağımsızlığı Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütme ve Yargı İlişkisi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 13, S 1, Malatya, 2022, s.148-165.

Dal, Kemal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku,** 2. Baskı, Gazi Üniversitesi Basın – Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1986.

Demir, Fevzi **Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku,** 5. Baskı, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1998.

Demirbağ, Cengiz, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama Organı, Yasama Süreci ve Yasama Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkisi", **Yasama Dergisi,** S 39, Ankara, 2019, s.13-50.

Erdoğan, Didem, "Yürütme Organının Güçlendirilmesi Eğiliminin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçişe Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 29, S 1, Ankara, 2021, s.219-261.

Eroğul, Cem, **Anatüzeye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş),** 6. Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2000.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş,** 9. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2015.

Gözler, Kemal, "Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri", Ankara Barosu Dergisi, S 2016/4, Ankara, 2016, s.25-36.

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku,** Güncellenmiş ve Genişletilmiş 27. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2018.

Keser, Hayri, "Başkanlık Sisteminde Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki Karşılıklı Etkileşim Araçları Açısından Türkiye-ABD Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırması", **Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 11, S 2, Antalya, 2021, s.165-182.

Kılıçoğlu, M. Sinan, "Türkiye'de Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetimi", **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** S XVII, Erzincan, 2013, s.31-71.

Locke, John, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme,** Çeviri: Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012.

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de, **Kanunların Ruhu Üzerine,** Çeviren: Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2004.

Mumcuoğlu, Maksut, "Hukuk Devleti ve Yargıçlık Güvencesi", **Cumhuriyet Gazetesi,** 29 Ocak 1989, s.15.

Tanilli, Server, **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş,** 2. Bası, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981.

Tunç, Hasan, "Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku Açısından Yasama ve Yürütme Organlarının Oluşumu ve Yetkileri Kapsamında Başkanlık Sistemi ve Türkiye", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 14, S 2, Kayseri, 2019, s.555-602.

Yaman, Abdulsemet & Ünal, Havva, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yürütme Erki Bağlamında Değerlendirilmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** C 26, S 2, Isparta, 2021, s.225-246.

Yaman Kaplan, Ayşe, "Yürütme Organının Kanun Yapım Sürecine Etkisi Bakımından Türk Anayasalarının Karşılaştırılması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C 12, S 1, Isparta, 2022, 117-170.

Yeniay, Lokman & Yeniay, Gülden, "Türk Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", **Anayasa Yargısı,** C 36, S 1, Ankara, 2019, s.105-138.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA NATO'YA KATKI SAĞLAMA SÜREÇLERİNİN PİNEAU PLANI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Enes ÖZ*

Özet

Türkiye 1952 yılında NATO'ya (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı), ittifakın kuruluşunun üçüncü yılında resmi olarak katılmıştır. İttifakta askeri ve siyasi yönden çalışmalar sürdüren Türkiye, çeşitli konularda görüş beyanı sunan bir ülke konumunda süreçlere destek sağlamıştır. Zira NATO, başta askeri ve siyasi gelişmeler olmakla birlikte alınacak kararlarda üye ülkelerinin görüşlerine başvurmuş, oluşan ortak kanı çerçevesinde de sonuçlara varmıştır. Bu kapsamda Mayıs 1956 tarihli NATO Bakanlar Konseyi toplantısında, dünya ekonomik kalkınması için bir ajans oluşturulması adına Fransa Dışişleri Bakanı Christian Pineau tarafından bir teklifte bulunulmuştur. NATO belgelerine "*Pineau Planı*" olarak geçen bu teklifte az gelişmiş ülkelerin gereksinimleri göz önünde bulundurularak, mevcut kaynak ve çabanın en iyi şekilde koordinasyonunun sağlanması hedeflenmiştir. Ortaya atılan bu fikir için de üye ülkelerden görüş istenmiş, Türkiye de bu düşüncenin işlerlik kazanıp kazanmaması noktasında görüşünü beyan eden ülkelerden olmuştur. Bu kapsamda Pineau Planı'nın NATO bünyesinde tartışılma süreçleri, Türkiye'nin bu fikrin şekillenmesindeki rolü ve ortaya attığı görüşler çalışmamızın amacını ihtiva etmiştir.

Pineau Planı ve Türkiye'nin plan özelindeki resmi görüşlerinin araştırılmasında NATO'nun açık erişimde bulunan arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Ulaşılan arşiv belgeleri adı geçen plan içeriğiyle taranmış, özellikle Mayıs 1956–Ocak 1957 tarihleri arasında konu üzerinde tartışmalar yoğunlaştığı için bu dönemdeki belgelere odaklanılmıştır. Elde edilen belgeler tasnif edilerek çalışmamızda ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun dışında NATO ve Türkiye ilişkilerini ele alan dış politika alanındaki birtakım tetkik eserler de yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

Pineau Planı'na sunulan görüşler kapsamında üye ülkeler genel olarak dünyanın geniş bölgelerinin ekonomik azgelişmişliğinin yarattığı sorunlara

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, enesoz@nevsehir.edu.tr.

ve Sovyet propagandasıyla mücadele zorunluluğuna dikkat çekmek için planı bir fırsat sağlama olarak yorumlamıştır. Türkiye ise bu fikri ekonomik kalkınmanın yayılabilmesi için onayladığını ancak az gelişmiş ülkelerin fazla ürünlerinin satın alınmasının ortaya çıkarabileceği temel sorunları bildirmiştir. Ayrıca Türkiye bu planın uygulanması durumunda NATO ülkelerinin iç ekonomik dengelerine zarar verebileceği ihtimalini dillendirerek çeşitli endişelerini de ifade etmiştir. Bununla beraber Türkiye, NATO'ya bu konulardan ziyade üye ülkelerin sorunlarına daha çok odaklanması noktasında birtakım eleştiriler de getirmiştir. Bu bağlamda NATO Konseyi'ne yansıyan tartışmalar ve Türkiye'nin NATO içerisindeki politikası ise çalışmanın muhtemel sonuçlarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pineau Planı, NATO, Türkiye, Dış Politika, Az Gelişmiş Ülkeler

EVALUATION OF CONTRIBUTION TO NATO PROCESSES IN TURKISH FOREIGN POLICY ON THE PINEAU PLAN

Abstract

Turkey officially joined the NATO (North Atlantic Treaty Organization) in 1952, in the third year of the alliance. Continuing its military and political activities in the alliance, Turkey has provided support to the processes as a country that offers opinions on various issues. Because, along with military and political developments, NATO has consulted the opinions of its member countries in the decisions to be taken, and has reached conclusions within the framework of the common opinion. In this context, at the NATO Council of Ministers meeting in May 1956, a proposal was made by the French Minister of Foreign Affairs, Christian Pineau, to establish an agency for world economic development. In this proposal, which is referred to as the "Pineau Plan" in NATO documents, it is aimed to ensure the best coordination of existing resources and efforts, taking into account the needs of less developed countries. Opinions were requested from member countries for this idea, and Turkey was one of the countries that expressed its opinion on whether this idea should become functional or not. In this context, the processes of discussion of the Pineau Plan within NATO, Turkey's role in shaping this idea and the views it put forward included the purpose of our study.

In the investigation of the Pineau Plan and Turkey's official views on the plan, NATO's open access archive documents were used. The archive documents reached were scanned with the content of the aforementioned plan, and since the discussions on the subject between May 1956 and January 1957 intensified, the documents from this period were focused on. The obtained documents were classified and used as the main source in our study. Apart from this, a number of research works in the field of foreign policy dealing with NATO and Turkey relations were among the sources used.

Within the scope of the opinions presented to the Pineau Plan, the member states generally interpreted the plan as an opportunity to draw attention to the problems caused by the economic underdevelopment of large regions of the world and the necessity of combating Soviet propaganda. Turkey, on the other hand, approved this idea for the expansion of economic development, but stated the main problems that may arise from the purchase of excess products from underdeveloped countries. In addition, Turkey has

expressed various concerns by voicing the possibility that if this plan is implemented, it may harm the internal economic balances of NATO countries. However, Turkey has also brought some criticisms to NATO in terms of focusing more on the problems of its member states rather than these issues. In this context, the debates reflected in the NATO Council and Turkey's policy within NATO formed the possible results of the study.

Keywords: Pineau Plan, NATO, Turkey, Foreign Policy, Underdeveloped Countries

GİRİŞ

Türkiye, 1952 yılında NATO'ya (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı) katılması ile birlikte uluslararası ilişkilerde perspektifine yeni bir boyut kazandırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Batı bloğuna yaklaşmak için fırsatlar arayan Türkiye, NATO'ya katılma başarısı elde ederek artık bu bloğun unsurlarının bulunduğu teşkilat yapısının resmi üyeleri arasında yer almıştır. Üyeliğinin ilk yıllarından itibaren teşkilat içerisinde aktif olarak varlığını hissettiren Türkiye, NATO Konseyi'nde ortaya atılan fikirlere çeşitli görüşler beyan ederek ittifaka katkılar sunmuştur. Zira NATO, en başta askeri bir organizasyon olsa da zamanla siyasi ve ekonomik iş birliği yönlerini ön plana çıkarmış ve alınacak kararlarda üye ülkelerin görüşlerine başvurmuştur.

Bu sayede Türkiye, dış politikasını Batı eksenli geliştirirken, ittifaka destek olma eğilimini de hissettirmiştir. NATO içerisinde ortaya atılan fikirlere Türkiye'nin katkı sağlama süreçlerine verilebilecek örnek gündem maddelerinden biri 1956 yılında belirmiştir. Buna göre NATO Dışişleri Bakanlar Konseyi toplantısında, Fransa Dışişleri Bakanı Christian Pineau, dünyanın az gelişmiş bölgelerinde bulunan ülkeler için ittifak bünyesinde bir ekonomik kalkınma ajansının kurulması teklifinde bulunmuştur. NATO belgelerinde "*Pineau Planı*" olarak yer bulan bu teklifin uygulanıp uygulanmayacağı noktasında diğer üye ülkelerden görüşler istenmiştir. Türkiye de sunulan plan çerçevesinde resmi görüşlerini dile getirmek suretiyle NATO içerisinde yer bulan bu konuya katkı sunmuş, planın artı ve eksi yönlerini belirtmiştir.

Çalışmamızda Pineau Planı ve Türkiye'nin görüşleri ele alınırken, NATO arşivlerinde açık erişimde bulunan konsey tutanaklarından yararlanılmıştır. Bu kapsamda NATO toplantılarında Pineau Planı özelindeki gündem maddelerinin Mayıs 1956 – Ocak 1957 tarihleri arasındaki tutanak belgelerine yansıdığı tespit edilmiştir. NATO belgeleri ışığında konuya yaklaşılmış olup, Türkiye'nin plan üzerindeki görüşlerini yansıtan dokümana da bu belgeler içerisinden ulaşılmıştır.

Türkiye'nin NATO'ya üye olması süreci, ittifakın erken dönemlerindeki pozisyonu, çalışmamızın ilk kısmını oluştururken, NATO toplantılarında Pineau Planı'nın görüşülme süreçlerindeki gelişmeler ve Türkiye'nin plan dahilindeki görüşleri çalışmamızın esas noktasını kapsamaktadır. Böylece, Türkiye'nin NATO'ya katıldığı ilk yıllarda savunma ve siyasi iş birliği dışında, teşkilattan beklentilerinin neler olduğu Pineau Planı üzerinden değerlendirilmiştir.

1. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olması ve Üyeliğinin İlk Yıllarındaki Konumu

NATO bir savunma ittifakı olarak ABD, Kanada ve Avrupalı ülkelerin katılımı ile 4 Nisan 1949 tarihinde Washington'da kurulmuştur. NATO'nun kurulmasında en etkili faktör ise henüz siyasi bağımsızlığını kaybetmemiş ülkelerin Sovyetler Birliği'nin uyguladığı baskı politikasından kendilerini kurtarma çabası olarak değerlendirilmiştir.[1] Savunma, barışın desteklenmesi, siyasi, iktisadi ve askeri iş birliği gibi amaçları olan NATO[2], üye ülkelerin birbiri ile olan dayanışmasını arttırmaya yönelik bir ilke benimsemiştir.

NATO kurulduktan sonra, etki alanını genişletmek adına yeni üye ülkeleri bünyesine kabul etmiş ve bu bağlamda, Türkiye'nin üyeliği de ön plana çıkmıştır. Zira Türkiye II. Dünya Savaşı'nın sonu itibariyle Batı bloğuna daha çok yakınlık göstermeye başlamış, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki siyasi baskılarının artması bu yakınlaşmayı daha da hızlandırmıştır. Fikir ve amaç bakımından Sovyetler Birliği yayılmasını önlemek için 1947 yılında açıklanan Truman Doktrini ve 1948-1951 yıllarını kapsayan Marshall Planı çerçevesinde Türkiye ABD'den askeri ve ekonomik yardımlar almaya başlamıştır.[3] Bu planlar ile birlikte Türkiye'nin Batı tarafında yer alması adına önemli dönüm noktaları da kat edilmiştir.

Türkiye'nin Batı bloğu ile olan yakınlaşma durumu, yine Batılı devletler tarafından kurulan NATO'ya üye olma düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Bu konuda ilk adım İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığında atılmış, 11 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye NATO üyeliği için müracaatta bulunmuş ancak İtalya hariç diğer ülkelerin reddetmesi ile olumlu bir netice alınamamıştır. Türkiye, Kore Savaşı'na resmi olarak katıldıktan sonra 11 Ağustos 1950 tarihinde ikinci kez NATO'ya girme başvurusunda bulunsa da bir kez daha ret cevabı ile karşılaşılmıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar inisiyatifi bizzat eline almış, Türkiye'nin NATO'ya girme kararlığını ABD ve İngiltere yetkilileri nezdinde girişimlerde bulunarak göstermiştir. Bunun yanında Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Fuad Köprülü de diplomatik temaslarını arttırmış ve NATO üyesi ülkelerin büyükelçilerini sıklıkla ziyaret ederek, Türkiye'nin Kore Savaşı'nda verdiği katkılara değinmek suretiyle "*Türkiye NATO'suz, NATO'nun Türkiye'siz*

[1] Aydın Alcakaptan, **Atlantik İttifakı**, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayını, Ankara, 1986, s. 8, 16.

[2] **NATO El Kitabı**, NATO Enformasyon Servisi, Bürüksel, 1972, s. 31.

[3] Yusuf Sarınay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1939-1952)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 53-68.

olamayacağı" düşüncesini işlemiştir.[4] Bu noktada Türkiye'nin Batı sistemine daha fazla entegre edilmesi gerektiğine inanan ABD, kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak Türkiye'nin NATO üyeliğine sıcak bakmış ve tam üyeliğin olması kararına varmıştır. 15 Mayıs 1951 tarihinde ABD, Türkiye'nin NATO'ya üye olması durumunu Fransa ve İngiltere'ye resmi olarak iletmiş, 21 Eylül 1951 tarihinde Kanada'da toplanan NATO Konseyi'nde Türkiye'nin kabulü üzerine bir tavsiye karar alınmıştır. En nihayetinde 17 Ekim 1951'de Türkiye'nin NATO üyeliğine ilişkin protokol imzalanmış, bu protokolün 18 Şubat 1952 tarihinde TBMM'de kabul edilmesi ile Türkiye NATO'ya üye olmuştur.[5] Netice itibariyle içerisinde bulunduğu stratejik konumu, Kore Savaşı'na olan katkıları ve bu savaş esnasında ittifakın dayanışma ilkesine bağlılığı, NATO üyeliği yolunda Türkiye'ye olumlu referanslar haline gelmiştir.

NATO üyesi ülkelerin Sovyetler Birliği ve Bulgaristan'a sınırı olan Türkiye'nin ittifaka alınması ile gerilimin tırmanabileceği konusunda bazı endişeleri olsa da Türkiye birliğe katılmayı başarmıştır.[6] Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile birlikte Batı bloğuna entegre olma durumu resmiyet kazanmış, ayrıca Batı ile olan siyasi, askeri ve ekonomik yakınlaşma daha da derinleşmiştir. Bu sayede Türkiye NATO'nun Sovyetler Birliği'ne en yakın müttefiki konumuna gelerek ittifak içerisinde önemli bir stratejik konum elde etmiş ve ayrıca Sovyet yayılmacılığına karşı da güvenliğini güçlendirmiştir. NATO üyeliği ile Türkiye hem bölgesel hem de küresel çapta güçlü bir müttefik ağı elde ederken, ittifak içerisinde de aktif bir rol üstlenerek NATO'ya çeşitli aşamalarda katkılar da sağlamıştır.

Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinden itibaren organizasyon içerisindeki konumunu güçlendirerek devam ettirmesi ile verdiği katkılar daha da artmıştır. Zira Türkiye'nin Doğu ve Batı dünyası arasında edindiği konum stratejik olarak önemini arttırmış, NATO'nun Ortadoğu ve Karadeniz'de işlevliğini en üst seviyeye çıkaran bir kapı görevi görmüştür. Türkiye, NATO içerisinde zamanla en büyük askeri güçlerden biri haline gelmiş, ittifakın çeşitli operasyonlarında barış ve istikrarı koruma süreçlerinde yer

---

[4] Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 99-114.

[5] North Atlantic Council, **Resolutıon Sur L'accession De La Grece Et De La Turquie Au Traite De L'atlantıque Nord**, Referans Kodu: C/7-D/23-Definitif, 29 Ekim 1951., Hikmet Erdoğdu, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 60, 61.

[6] Lord Ismay, **NATO The First Five Years 1949-1954**, North Atlantic Treaty Organization, Paris, 1954, s. 39.

almıştır. Türkiye ayrıca savunma ve askeri alt yapının güçlendirilmesi noktasında da önemli bir rol üstlenmiş ve ittifakın savunma gücüne de büyük oranda destek olmuştur.

Türkiye'nin, askeri, siyasi ve ekonomik açıdan üye ülkeler ile tam bir iş birliğini öngören NATO'ya katılması, zamanla ülkenin dış politikasını şekillendiren en önemli etmenlerden biri haline gelmiştir. Zira Türkiye, NATO bünyesinde yer almasının bir sonucu olarak dışişleri ve savunma politikalarında ittifak ile uyumlu bir plan çerçevesinde çalışmak durumunda kalmıştır. Soğuk Savaş'ın etkilerinin derinden hissedilmeye başladığı yıllarda Türkiye'nin NATO'ya üye olması, Batı çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde dış politikasını geliştirme noktasında bir aparat görevi görmüştür. Türkiye'nin NATO üyeliği, Sovyetler Birliği ile rekabet halinde olan ABD için de hayati öneme sahip olmuştur. Öyle ki Boğazlar üzerinde egemenlik hakkına haiz Türkiye'nin Batı bloğunda yer alması Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e açılması önünde bir bariyer işlevi görmüştür. Sovyetler Birliği'nin yalnızca Akdeniz ve Ortadoğu'da değil, Balkanlarda da yayılmacı politikalarına bir set oluşturmak adına Türkiye, Batı'nın önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir. Bu noktada Yugoslavya'nın Doğu bloğuna kaymaması için Sovyetler Birliği tehdidine karşı ABD'nin desteği ve Türkiye'nin öncülüğünde Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında 28 Şubat 1953 - 9 Ağustos 1954 tarihleri arasında yapılan antlaşmalar ile Balkan Paktı adında bir ittifak kurulmuştur. Buna benzer bir ittifak yine ABD desteği ve gözlemciliği ile Türkiye'nin Ortadoğu komşuları ile kurulmuştur. 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paktı adı ile kurulan ittifaka daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan da katılmıştır. Bu iki paktan anlaşılacağı üzere NATO üyeliğinin ilk yıllarında Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren unsurların başında NATO güvenliği ve Sovyetler Birliği yayılmacılığının önüne geçilmesi gelmiş, bu durum kimi zaman Türk dış politikasını olumsuz olarak da etkilemiştir. Zira paktların dışında kalan bazı bölge ülkeleri bu ittifakları kendi çıkarlarına aykırı olarak görmüş ve kuşku ile yaklaşmışlardır.[7] Ancak diğer bir bakış açısı ile NATO'nun Türk dış politikasını şekillendirmesi, diplomatik, güvenlik ve stratejik iş birliği konusunda Türkiye'nin önemli bir aktör haline gelmesine de katkı sağlamıştır. Zira Türkiye'nin NATO'ya üye olması, uluslararası ilişkilerde daha etkin bir şekilde yer almasını ve daha kendinden emin adımlar atmasını da beraberinde getirmiştir.

[7] Cihat Göktepe ve Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", **Bilig**, S 72, 2015, s. 212, 213.

Netice itibariyle Türkiye, NATO üyeliğinin ilk yıllarından itibaren ittifak içerisindeki önemini her geçen gün arttırarak üye ülkeler arasında konumunu en yüksek seviyelere çıkarmayı başarmıştır. NATO gözünden bakıldığında ise Türkiye, Sovyetler Birliği tehdidine karşı Batı bloğu içerisinde yer almasının hayati öneme sahip olan bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Yani Sovyetler Birliği'nin yayılmacı anlayışı, Türkiye'nin NATO içerisindeki değerini her zaman için arttırmıştır. Bu durum NATO özelinde görüşülen konularda Türkiye'nin görüşlerine başvurulmasını da beraberinde getirmiştir. NATO'da üye ülkelerin konseylerde gündeme getirdiği konular, ittifak içerisindeki ülkelerin görüşleri alınarak şekillendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye de konseye sunulan gündem maddelerine resmi görüşlerini aktarmak suretiyle katkı sağlamış ve NATO ile iş birliği geliştirme süreçlerini devam ettirmiştir. Türkiye'nin sunduğu görüşler NATO'nun plan ve programlarının şekillenmesinde ön plana çıkmıştır.

2. Pineau Planı ve Türkiye'nin Tutumu

1950'li yıllar Soğuk Savaş şartlarının en ağır hissedildiği yılların başında gelmiş, NATO bu süreçte en temel amaç olarak Sovyetler Birliği tehdidine karşı üye ülkeler arasında tam bir bütünlük kurmayı benimsemiştir. Bu doğrultuda 1956 yılı önemli aşama olarak görülmüş, askeri bir organizasyon olarak kurulan NATO, bu yıldan itibaren artık askeri olmayan konularda da üye ülkeler arasında dayanışmanın arttırılmaya başlaması gerekliliği üzerinde durmuştur. Mayıs 1956'da "*Üç Akil Adam*" olarak isimlendirilen Kanada Dışişleri Bakanı Lester B. Pearson, Norveç Dışişleri Bakanı Halvard Lange ve İtalya Dışişleri Bakanı Gaetano Martino; askeri alanlar dışında NATO ülkeleri arasındaki iş birliğinin genişletilmesi ve geliştirilmesi ile Atlantik Organizasyonu içerisinde bir birlik oluşturulmasının yolları konusunda NATO Konseyi'ne tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmişlerdir. Bu üç bakan tarafından oluşturulan ve "*Üç Akıllı Adam Raporu*" veya "*Üçler Raporu*" olarak bilinen raporda NATO'nun yalnızca bir askeri organizasyon olmasının yeterli olmayacağı, önemli uluslararası konuların da tartışıldığı ve ülkelerin siyasetlerini belirlemeden önce, konuların konseye getirilerek danışmanlar çerçevesinde değerlendirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan siyasi yetkilere ve belirli kararlar alabilme gücüne sahip olan Kuzey Atlantik Konseyi,[8] askeri olmayan

[8] Serdar Kesgin, **NATO-Rusya İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009, s. 5-7., Jamie Shea, **What Can We Learn Today from The "Three Wise Men"?,** NATO Review, 2016, Erişim

konuların da görüşüldüğü, üye devletlerin resmi görüşlerini beyan ettiği önemli bir üst organ olarak görev yapmıştır.

1956 yılı NATO için üye ülkeler arasında askeri konular dışında da tam bir görüş birliği oluşturulması noktasında önemli bir yıl olarak kabul edilmiş, organizasyon içerisindeki devletlerin dışişleri bakanları nezdinde konseye sundukları birçok görüş ve plan diğer devletlerin görüşleri alınarak haftalar içerisinde karara bağlanmıştır. 4 Mayıs 1956 tarihli NATO Bakanlar Konseyi toplantısı da bahsi geçen planlardan birinin sunulduğu toplantılardan olmuştur. Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Fuad Köprülü ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Nuri Birgi'nin de hazır bulunduğu bu toplantıda, dünya ekonomik kalkınması için bir ajans oluşturulması adına Fransa tarafından teklifte bulunulmuştur. Bu teklife göre bünyesinde yönlendirme komitesi, istatistik ofisi, bir banka veya fon, ticaret şirketi ve teknik yardım enstitüsünün bulunduğu bir ajansın kurulması fikri ortaya atılmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Christian Pineau tarafından öne sürülen teklife göre; içerisinde önde gelen bağışçılar ve bağış alacak ülkelerin temsilcilerinin bulunduğu yönlendirme komitesi ile az gelişmiş ülkelerin gereksinimlerini göz önünde bulundurarak, mümkün olan en iyi şekilde mevcut kaynaklar ve çabaların koordinasyonunun sağlanması hedeflenmiştir. Komitenin istatistik ofisi üye ülkelerin veri sağlaması ile az gelişmiş ülkelere yapılan ve yapılacak olan yardımların raporlarını tutmakla görevli olacağı belirtilmiştir. Banka veya fon ile ajansa üye devletlerden toplanan katkı paylarının gerekli yatırımlara yönlendirilmesi, buna ek olarak da devletlerin kredi, hibe ve acil yardım gereksinimlerinin karşılanması işlemlerinin yürütülmesi amaçlanmıştır. Ayrıca oluşturulacak ticaret şirketi, az gelişmiş ülkelerin üretim fazlası ürünlerinin satılmasından ve hammadde fiyatlarının düzenlenmesinden sorumlu tutulmuştur. Ajans bünyesinde oluşturulacak teknik yardım enstitüsü ise ajansın bankası tarafından işletilecek ve üye devletlerin katkıda bulunduğu meblağlardan yararlanarak teknik yardım çalışmalarını yürütecek denilmiştir.[9] Ertesi gün konseyde Fransa tarafından ortaya atılan bu teklifin sebebini Fransa Dışişleri Bakanı Christian Pineau söz alarak açıklamış ve ülkelerin ekonomik olarak birbirine yardım etmesinde hiçbir engel olmadığını belirterek, az gelişmiş ülkelere yardım önerisini sözlü olarak yinelemiştir. Pineau, Batı ülkelerinin

Adresi: https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/12/05/what-can-we-learn-today-from-the-three-wise-men/index.html Erişim Tarihi: 18.07.2023.

[9] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 21, 4 Mayıs 1956, s. 7, 21., Fransa'nın az gelişmiş ülkelere yardım için komite kurulması teklifi için bakınız Ek 1.

savunmasının askeri olduğu kadar, ekonomiye de dayandığını ifade etmiş ve kamuoyunun NATO'nun ekonomik olarak da eylem geliştirmesini beklediğini bildirmiştir.[10] Yani bu plan ekonomik bir program olarak görünse de en nihayetinde NATO'nun nüfuz genişletme yolu ile savunmasını tahkim etme planı olarak değerlendirilmiştir.

Fransa tarafından Dışişleri Bakanı Christian Pineau aracılığı ile 4 Mayıs 1956 tarihli NATO toplantısında ortaya atılan ekonomik kalkınma ajansı kurulması teklifi 14 Mayıs 1956 tarihli konsey kayıtlarında, "*Pineau Planı*" başlığı ile yer almıştır. NATO Genel Sekreteri Hastings Ismay, bakanlar arasında yapılan toplantılar sonucunda Bakan Pineau tarafından öne sürülen planın ışığında ekonomik sorunları incelemeleri için daimi temsilcilere talimat vermiş,[11] konsey 25 Mayıs günü gerçekleştirdiği toplantıda ise Pineau Planı'nı dikkate almayı kabul etmiştir.[12] Böylece Fransa'nın ortaya atmış olduğu ekonomik kalkınma adına az gelişmiş ülkelere yardım etme fikri dışişleri bakanının ismi ile özdeşleşmiş ve NATO tarafından resmi olarak değerlendirilmeye uygun bulunmuştur.

6 Haziran 1956 tarihli NATO toplantısında teknik danışmanlardan oluşan bir komitenin Pineau Planı'nda yer alan az gelişmiş ülkelere yardım konusu ile ilgili inceleme yapması, belirli konularda konseye rapor vermesi istenmiştir. Komitenin az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik problemleri, ayrıca her ülke özelinde çok yönlü ekonomik gelişimi, uzun vadeli satın alma anlaşmalarını ve emtia fiyatlarının istikrarını incelemesi kararlaştırılmıştır.[13] 7 Haziran günü NATO devlet temsilcileri arasında yapılan toplantıda ülkeler Pineau Planı üzerindeki görüşlerini bildirmiş, Türkiye Temsilcisi Mehmet Ali Tiney de söz alanlardan olmuştur. Tiney, teknik komitenin NATO üyesi ülkeler arasında ekonomik iş birliğinin metotlarını güçlendirme konusunda konseye önerilerde bulunması gerektiğini bildirmiş, komitenin Pineua Planı'na ek olarak daha genel konularda sorular sorması gerektiğini ifade etmiştir.[14] Tiney, Pineua Planı'na sıcak bakmakla birlikte konseyin önceliğinin NATO ülkeleri arasındaki ekonomik iş birliğini güçlendirmek olması gerektiğini vurgulamıştır.

---

[10] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 22, 5 Mayıs 1956, s. 8.

[11] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 24, 14 Mayıs 1956, s. 7.

[12] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 26, 28 Mayıs 1956, s. 6.

[13] North Atlantic Council, **Examination of Certain Matters Arising from the Pineau Plan Related to Aid to Underdeveloped Areas-Draft Terms of Reference of a Committee of Technical Advisers United States Comments**, Referans Kodu: C-M (56) 76, 7 Haziran 1956, s. 2.

[14] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 29, 8 Haziran 1956, s. 10, 11.

Başlangıçta Fransa tarafından ortaya atılan ve az gelişmiş ülkelere ekonomik yardım anlamına gelen Pineau Planı süreç içerisinde NATO Konseyi'nde ülkeler tarafından sıklıkla tartışılan konulardan olmuştur. Her ülke planın incelenmesi yönündeki fikirlerini paylaştıktan sonra 15 Haziran 1956 tarihli konseyde Pineau Planı'ndan kaynaklı ortaya çıkan konuları incelemek için bir komite oluşturulması fikri gündeme gelmiştir. Teknik Danışmanlar Komitesi adı ile meydana getirilecek komitenin referans alacağı şartlar taslak şeklinde hazırlanmıştır. Buna göre komite, Pineau Planı'nda ifade edilen fikirlerin ışığında, az gelişmiş ülkelerin gelişim problemleri ve NATO üyesi refah seviyesi yüksek ülkeler arasındaki ilişkiyi kendi görüşleri ile ortaya koyma görevini üstlenmiştir. Komitenin ayrıca, üye ülkelerin plandaki konumunu, ekonomik gelişimin finansmanını, uzun vadeli satın alma anlaşmalarını ve emtiya fiyatlarının istikrarını ele alan bir rapor ile özetlemesi ifade edilmiştir.[15] Bu taslak sonrası 18 Temmuz 1956 tarihinde toplanan NATO Konseyi, Teknik Danışmanlar Komitesi kurulması kararını onaylamıştır. Üye ülkelerin temsilcilerinden teşekkül eden komitenin 23 Temmuz'da ilk toplantısını yapması ve taslakta belirtilen şekli ile çalışmalarını gerçekleştirmesi kabul edilmiştir. Pineau Planı'nın teknik ve ekonomik yönleri üzerinde çalışmalar yapıldıktan sonra sonuçların 1 Kasım 1956 tarihinde paylaşılması üzerinde karara varılmıştır.[16]

Teknik Danışmanlar Komitesi, 23 Temmuz 1956 tarihinde ilk toplantısını gerçekleştirmiş, toplantıda İtalyan temsilci M. Cattani oy birliği ile komitenin başkanlığına seçilmiştir. Komitede Türkiye'yi temsilen ise Kuzey Atlantik Daimi Temsilciliği'nde katip olarak görev yapan İlter Türkmen yer almıştır. Komite kurulduktan sonra bir çalışma programı oluşturulmuş, Konseyin yetkisi altında çalışacak olan komitenin, bir yandan az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik kalkınma sorunlarını ela alması, diğer yandan da Pineau Planı çerçevesinde NATO üyesi ülkelerin istikrarı ve refahı arasındaki bağlantılar konusunda her üye ülkenin aldığı pozisyonu özetlemek görevini yürüteceği bir kez daha vurgulanmıştır.[17] Bu toplantı sonrası komitenin almış olduğu kararlar üzerine uluslararası personeller tarafından çalışma programına uygun olarak bir rapor hazırlanmıştır.

---

[15] North Atlantic Council, **Proposed Terms of Reference of A Committee of Technical Advisers to Examine Certain Matters Arising from the Pineau Plan Related to Aid to Under-Developed Areas**, Referans Kodu: C-M (56) 79, 15 Haziran 1956, s. 2.

[16] North Atlantic Council, **Terms of Reference and Date of First Meeting**, Referans Kodu: AC/110-D/1, 15 Temmuz 1956, s. 1, 2., North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 38, 17 Temmuz 1956, s. 6.

[17] North Atlantic Council, **Meeting 23rd July 1956**, Referans Kodu: AC/110-R/1, 27 Temmuz 1956, s. 2.

Raporda az gelişmiş ülkelerin sorunlarının son yıllarda genellikle Birleşmiş Milletler ve çeşitli organizasyonlar tarafından ele alındığı, konuya ekonomik değil de çoğunlukla insani bir bakış açısı ile yaklaşıldığı vurgulanmıştır. Dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin az gelişmiş bölgelerde yaşadığının belirtildiği raporda bu tür ülkelerde gıda tüketiminin az, kişi başı gelirin düşük, hastalıkların yaygın ve yatırımların kıt olduğu ifade edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası süreçte bazı az gelişmiş ülkelerin hızlı bir ekonomik kalkınma ve sanayileşme hamlesi başlattığı, bu durumun NATO'da yer alan kimi ülkeler tarafından desteklendiği belirtilmiştir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınma hamleleri ise Kolombo Planı, Birleşmiş Milletler teknik yardım programları, Yeniden Yapılandırma ve Geliştirme İçin Uluslararası Banka gibi kuruluşların çalışmaları tarafından desteklendiği bildirilmiştir. Raporda ayrıca savaş sonrası ABD tarafından Avrupa kıtasına yapılan yardımların, Avrupa'nın gelişimine ek olarak onların deniz aşırı topraklarına da katkı sağladığı vurgulanmıştır. Kalkınmanın sağlanabilmesi için NATO ülkelerinin milli gelirinin %1'i gibi çok küçük bir miktarın önemli bir katkı sağlayacağının belirtildiği raporda, az gelişmiş ülkelerin gelişim sürecinin, gelişmiş ülkeleri uzun vadede hem olumlu hem de olumsuz yönlerden etkileyeceği ön plana çıkarılmıştır. Raporun son kısmında da Afrika, Ortadoğu, Asya ve Pasifik bölgelerindeki az gelişmiş ülkelerin listesi verilmiştir.[18] Böylece komite tarafından, planın uygulanması durumundan neler getirebileceği noktasında etraflıca bir rapor oluşturulduğu görülmüştür.

Fransa tarafından ortaya atılan planın değerlendirildiği bir sonraki NATO toplantısı da 24 Eylül 1956 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ekonomik kalkınma için bir ajans kurulması fikrinin tartışıldığı toplantıda, konuya daha akılcı çözümler üretilebilmesi için daha geniş bakış açılarına sahip farklı fikirlerin alınmasının yerinde olacağı tespiti yapılmıştır.[19] Bu doğrultuda aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkeler Pineau Planı üzerine yapmış oldukları yorumları bir rapor halinde aktarmışlardır. "*Teknik Danışmanlar Komitesi, Türkiye'nin Pineau Planı İle İlgili Yorumları*" başlığını taşıyan raporda Türkiye, Pineau Planı'nın temel fikirlerini desteklediği mahiyetindeki ifadeler ile yorumuna başlamış, az gelişmiş ülkelere yapılacak her türlü ekonomik ve sosyal yardımın Atlantik İttifakı'nın ana hedeflerinden biri olan dünya barışını ve istikrarını

[18] North Atlantic Council, **Nato and The Under-Developed Countries**, Referans Kodu: AC/110-D/4, 22 Eylül 1956, s. 2-7. NATO belgelerinde yer alan az gelişmiş ülkeler listesi için bakınız Ek 2.

[19] North Atlantic Council, **Meeting 24th September 1956**, Referans Kodu: AC/110-R/2, 2 Ekim 1956, s. 9.

güçlendirmeye yardımcı olacağını ifade etmiştir. Pineau Planı'nın altında yatan temel fikirleri bu şekilde onaylayan Türk makamları, öngörülen ortak eylemin kapsamı konusunda hala bazı şüphelere sahip olduğunu aktararak plana karşı çekincelerini ortaya koymuştur. Buna göre Türkiye, az gelişmiş ülkelere yardım edilmeden önce NATO'nun üyeleri arasındaki ekonomik koordinasyonun iyileştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye ayrıca az gelişmiş ülkeler ile NATO ülkeleri arasındaki ekonomik ve sosyal yapıyı geliştirmenin gerekliliğini dile getirmiştir. Türkiye, NATO'ya üye ülkeler arasındaki yardımlaşmanın geliştirilmesi konusunun, Teknik Danışmanlar Komitesi'nin görev tanımının herhangi bir yerinde olmadığına dikkat çekerek; er ya da geç NATO ülkeleri arasındaki siyasi ve askeri dayanışmanın, ekonomik dayanışma açısından da gerçekleşmesi gerekliliğinin kavranacağını bildirmiştir. Böylece Türkiye 1949 yılında imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 2. maddesinde yer alan, ittifaka üye ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi konusunun ön plana çıkarılması gerekliliği üzerinde durarak NATO'dan iktisadi beklentilerini plana sunduğu görüş aracılıyla dile getirmiştir. Türkiye bu görüşlerine ek olarak, Pineau Planı üzerinde dört maddelik bir rapor hazırlamış olup şu şekildedir:[20]

> "*...Türk makamlarının Pineau Planının çeşitli ekonomik ve teknik yönlerine ilişkin konumu şöyledir:*
>
> *1. Aslında aynı alanda faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası mevcut kuruluşlar bunu yapmaya devam etmelidir. Pineau Planı'nda öngörüldüğü gibi yeni bir ajansın oluşturulması, bu yardımı ekonomik kalkınmanın daha geniş alanlarına yaymanın bir aracı olarak yetkililerimiz tarafından onaylanmaktadır.*
>
> *2. Türk makamları, Pineau Planı kapsamında gereken çalışmalar takviminin kamu yatırımlarıyla sınırlı kalmaması, aynı zamanda bu tür ülkelerin ödemeler dengesi zorluklarını iyileştirmeyi amaçlayan kalkınma programlarını da içermesi gerektiğine inanmaktadır.*
>
> *3. Fazla ürünlerin satın alınması sorunu, prensipte Türk makamları tarafından kabul edilebilir. Bu konudaki endişemiz,*

[20] North Atlantic Council, **Comments By Turkey on The Pineau-Plan**, Referans Kodu: AC/110-D/6, 22 Ekim 1956, s. 1, 2., United Nations, **Treaty Series**, Secretariat of the United Nations, C 34, 1949, s. 246.

Türkiye gibi üretim kapasitelerindeki hızlı gelişmeler sonucunda ithalat ve ihracat gereksinimlerinin sürekli ve hızlı bir genişleme gösterdiği ülkelerde uzun vadeli sözleşmelerle yapılacak bu tür alımların pazarlama koşullarını bozabilecek olmasıdır. Bu nedenle, bu soruyu incelemeye ve kendi ekonomilerimizi tehlikeye atmadan az gelişmiş ülkelere faydalı olacak bir yöntem bulmaya hazır olmamıza rağmen, Türk yetkililerin görüşüne göre bu uzun vadeli fazla alımların etkisi bazı NATO ülkelerinin ekonomilerine zarar verecektir.

4. Dünya fiyatlarının istikrara kavuşması yeni bir soru değil. Bu sorun, geçmişte bir dizi uluslararası konferansta ele alınmıştı. NATO'nun, daha istikrarlı bir dünya pazarı oluşturmaya yardımcı olabileceğinden, bu tür faaliyetlere tam destek vermesi gerektiğine inanıyoruz."[21]

Genel bağlamda Türkiye, Pineau Planı'nı ekonomik kalkınmanın yayılabilmesi için onayladığını ve yatırımların sadece kamuya dönük değil, ödemeler dengesi sağlayacak yönlerin de plana eklenebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Türk makamları, plan içerisinde geçen, az gelişmiş ülkelerin fazla ürünlerinin satın alınması durumunun ortaya çıkarabileceği temel sorunlara vurgu yapmıştır. Öyle ki bu durumun NATO ülkelerinin iç ekonomik dengelerine zarar verebileceği ihtimalini dillendirmiştir. Zira Türkiye az gelişmiş ülkelerin üretim fazlası ürünlerinin alınması konusunun, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ithalat ve ihracat dengesini bozabileceği endişesi de taşımıştır. Son olarak Türkiye, tüm dünyanın istikrar ve refahı için bu tür planları desteklediğini vurgulamıştır. Türkiye'nin yansıttığı görüş genel itibariyle plan lehine olsa da sonradan ortaya çıkabilecek sorunları dile getirmesi ön görülü bir dış politika izlendiğini göstermiştir. Zira ilerleyen aşamalarda planın nasıl neticelendiği dikkate alınacak olursa, Türkiye'nin plana karşı tutumu uluslararası konjonktürü okuma başarısı olarak değerlendirilebilir.

NATO üyesi ülkelerin hükümetleri, Pineau Planı'nın temel amacına, yani daha az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmasını teşvik etmeye olumlu yaklaşmışlardır. Genel olarak üye ülkeler dünyanın geniş bölgelerinin ekonomik azgelişmişliğinin yarattığı sorunlara ve Sovyet propagandasıyla mücadele zorunluluğuna dikkat çekmek için planı bir fırsat sağlama olarak

[21] North Atlantic Council, **Comments By Turkey on The Pineau-Plan**, Referans Kodu: AC/110-D/6, 22 Ekim 1956, s. 1, 2. Türkiye'nin Pineau Planı yorumu için bakınız Ek 3.

yorumlamışlardır. Ayrıca Plan özelinde bazı noktada çekinceler de dile getirilmiş olup, bunlar dört başlık altında toplanmıştır. Buna göre dikkat çekilen birinci nokta; ihtiyaçların envanterinin çıkarılması yönünde olmuş, bu sayede ulusal ekonomik kalkınma planları ve yardım programları oluşturulmasına ve koordinasyonun meydana getirilmesine kolaylık sağlayacağı dile getirilmiştir. İkinci olarak bir sermaye yardım fonu ile azgelişmiş ülkelere yardım sağlanması gerekliliği ifade edilmiştir. Üçüncü dikkat çekilen nokta teknik yardım konusu olmuş, azgelişmiş ülkelere kapsamlı klinik yardım sağlanması önerilmiştir. Dördüncü ve son öneri ise uluslararası emtia piyasalarını istikrara kavuşturmaya ve dünya kalkınmasının çıkarları doğrultusunda artıkları alıp satmaya çalışacak bir ticari acentenin kurulması şeklinde olmuştur.[22]

Pineau Planı'nın değerlendirilmesi için oluşturulan komitenin 1 Kasım 1956 tarihine kadar NATO Konseyi'ne nihai raporunu vermesi gerekmiş ancak komite, ülkelerin plan özelindeki sorularına cevap verdiği için rapor gecikmiştir.[23] Pineau Planı için oluşturulan Teknik Danışmanlar Komitesi, sonuç raporunu 18 Aralık 1956 tarihinde NATO Konseyi'ne sunmuştur. Raporun girişinde Teknik Danışmanlar Komitesi'nin 4-5 Mayıs 1956 tarihli bakanlar toplantısının nihai tebliğinde atıfta bulunulan bir karara göre kurulduğu ve 18 Temmuz 1956'da NATO Konseyi'nin, komitenin görev tanımını onayladığı ifade edilmiştir. NATO Konseyi tarafından komiteye aşağıdaki talimatların verildiği ve raporun bu talimatlar doğrultusunda oluşturulduğu bildirilmiştir:

- Pineau Planı'nda ifade edilen fikirlerin ışığında ve gerekli ilave açıklamalar alındıktan sonra, üye ülke tarafından alınan pozisyonun ve ileri sürülen görüşlerin özetlenmesi,

- Bir yanda azgelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarını iyileştirme ve ekonomik kalkınmayı teşvik etme ihtiyacı ile diğer yanda Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı üye ülkelerinin istikrarı ve refahı arasındaki ilişki hakkında araştırma yapılması.

[22] North Atlantic Council, **Draft Report to The Council on The Pineau Plan for Aid to Underdeveloped Countries**, Referans Kodu: AC/110-D/16, 26 Kasım 1956, s. 11, 12.

[23] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 57, 5 Kasım 1956, s. 7.

Komite başkanı M. Cattani tarafından imzalanan nihai raporda "*NATO ve Azgelişmiş Ülkeler*" başlığı ile durum değerlendirmesi yapılmış olup maddeler halinde özetle şunlara değinilmiştir:[24]

- Birleşmiş Milletler ve çeşitli kuruluşların son yıllarda yoksul ülkelerdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik acil ihtiyacı destekleyen insani argümanlar ele alınmaktadır. Bu bağlamda, NATO ülkelerinin soruna yönelik benimseyebilecekleri politikayla ilgili ekonomik veya diğer argümanlar, OEEC'nin (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) bu sorunlarla bağlantılı bir çalışma yürüttüğü belirtilmektedir. OEEC Konseyi'nin bakanlar düzeyindeki ilgili direktifleri aşağıdaki gibidir; örgüt, bilgi alışverişi yoluyla, üye ve ilişkili ülkelerin dünyanın daha az gelişmiş bölgelerinde yapıcı ekonomik kalkınma hedefine ne ölçüde ve hangi yöntemlerle katkıda bulunduğunu araştırmalıdır. Örgütün uygun organları, bu çalışmanın ışığında, üye ülkelerin çabalarını koordine etmek için yararlı bir şekilde yapabilecekleri bir eylem olup olmadığını değerlendirmeli ve konseye rapor etmelidir.

- Konuyla ilgili mevcut raporlar genellikle bazı güvenilmez istatistiksel verilere dayanmaktadır, ancak ortaya çıkan genel tablo, azgelişmiş ülkelerin ne tür sorunlarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisi, çoğu ortalama gıda tüketiminin olduğu az gelişmiş bölgelerde yaşıyor. Kişi başına ortalama gelirler, parasal olarak tahmin edilmesi son derece zor olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerinkinden birkaç kat daha düşüktür. Nüfusların yaşam beklentisi, gelişmiş ülkelerin yaklaşık yarısı kadardır ve hastalıklar yaygındır. Eğitim standartları çok düşük ve birçok alanda okuma yazma bilmeme yaygındır. Tasarruflar çok küçüktür ve yatırım için mevcut sermaye kıttır. Sanayileşmiş ülkeler ile pek çok az gelişmiş bölgenin yaşam standartları arasındaki fark, aralarındaki ilişkiler sorununu karmaşıklaştırır ve tamamlayıcı olması gereken bir çıkar karşıtlığına yol açabilir.

- Bazı ülkeler aşırı nüfuslu; diğerleri çok seyrek nüfusludur. Bazıları bağımlı bölgeler olup, bazıları yakın zamanda bağımsızlığını kazanmıştır. Bazılarının da egemen devletler olarak uzun gelenekleri vardır. Bazılarının bilinen hiçbir hammadde kaynağı yoktur, diğerleri ise zengin ve kullanılmamış rezervlere sahiptir ve birkaçı, kendi kalkınmalarını finanse edebilmek için mineral ve petrol çıkarımından şimdiden büyük gelirler elde

[24] North Atlantic Council, **Report on The Pineau Plan For Aid to Underdeveloped Countries**, Referans Kodu: C-M (56) 142, 18 Aralık 1956, s. 4-22.

etmektedir. Bazıları çevrece şanslı, bazıları ise elverişsiz coğrafi ve iklim koşullarından dolayı yetersizdir. Bazıları hali hazırda mevcut kalkınma sermayesini sağlam projelere kanalize etmelerini sağlayan idari mekanizmaya sahipken, diğerlerinin herhangi bir kalkınma çabasını organize edebilecek hükümetleri dahi yoktur. Bazıları özel yabancı sermaye için nispeten çekicidir, bazıları ise değil.

- Dışarıdan sermaye girişlerinin ekonomik kalkınmaya sınırlı faydası olacaktır. Kalkınmanın ekonomik sorunlarının çözümü için ülkelerden bazılarında daha iyi bir ortam yaratma ihtiyacı vardır.

- Az gelişmiş ülkelerin teşvik edilmesinin bir yönü de sermayeyi kullanmak için teknik bilgi, teknik yardımdır. Gelişmiş ülkeler bu konuda geniş bir bilimsel birikime sahiptirler. Özellikle tarımsal alan verimliliğinde hızlı artış, oldukça basit ve ucuz teknolojilerin kullanılmasıyla elde edilebilir.

- NATO ülkelerinin ekonomik geleceğine etkisi de ele alınmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerin dahi yeni gelişmelerden etkilenebileceği ve onlar için de dezavantajlı bir durumun oluşabileceği bildirilmiştir. Zira hali hazırda bazı NATO üyelerinin Asya'daki gelişmelerden dolayı dünya rekabetinden kaynaklı tekstil alanında birtakım zorluklar ile karşılaştığı ifade edilmiştir. Ancak NATO'nun gelişmiş ülkelerinin artan rekabete uyum sağlamasının zorunlu olduğu aktarılmıştır. Genel olarak azgelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesi uzun vadede gelişmiş ülkelerin ekonomileri üzerinde olumlu etkiler oluşturacağı ifade edilmiştir. Az gelişmiş bölgelere destek verilmesinin en nihayetinde NATO ülkelerinin çıkarına olabileceği, gelişmiş ülkelerin endüstrileri için gerekli olan birçok hammadde kaynağının bulunduğu az gelişmiş ülkelerin gelişiminin, gelişmiş ülkelerin endüstrilerine katkılar sağlayabileceği raporda bildirilmiştir.[25]

Teknik Danışmanlar Komitesi raporunun, *"Pineau Planı Üzerine Hükümetlerin Yorumlarının Özeti*" başlıklı kısmında tüm NATO üyesi ülkelerin genel kanısına yer verilmiştir. Buna göre tüm üye ülkelerin Pineau Planı'nın az gelişmiş ülkelere destek verilmesi düşüncesine olumlu baktığı bildirilmiştir. Bunun yanında az gelişmiş ülkelerin üzerindeki Sovyetler Birliği propagandalarına da dikkat çekmek için Pineau Planı'nın iyi bir fırsat olduğu aktarılmış, ayrıca devletlerden gelen yorumlar dört ayrı başlık altında

[25] North Atlantic Council, **Report on The Pineau Plan For Aid to Underdeveloped Countries**, Referans Kodu: C-M (56) 142, 18 Aralık 1956, s. 4-22.

gruplanmış olup şu şekildedir: Çabaların ve ihtiyaçların envanterinin çıkarılması, bir sermaye yardım fonu kurulması, teknik destek sağlanması ve ticari bir ajansın oluşturulması.[26]

Pineau Planı ile ilgili tartışmalar NATO Konseyi'nin 18 Ocak 1957 tarihinde gerçekleştirilen toplantısında devam etmiş ve Teknik Danışmanlar Komitesi raporu görüşülmüştür. Bu görüşmede Konsey Başkanı Lord Ismay, Komite Başkanı M. Cattani başkanlığındaki danışmanların, konseyin talimatı ile az gelişmiş ülkelere yardım için Pineau Planı'nı incelediğini ve özetle şu sonuçlara varıldığını bildirmiştir: Fransız Hükümeti tarafından yapılan bu önerinin, üye ülkeler tarafından memnuniyetle karşılandığını ancak öncelik olarak Birleşmiş Milletler Ekonomik Kalkınma Özel Fonu'na "*Special United Nations Fund for Economic Development*" (SUNFED) destek verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Zira daha önce Birleşmiş Milletler bünyesinde meydana getirilen bu fon, geliri düşük ve gelişmekte olan ülkelere ekonomik olarak kalkınma katkısı sağlamak için kurulmuştur.[27] Ocak 1957'de komite, görev ve sorumluluklarının devredildiği Ekonomik Komite'nin oluşturulmasının ardından dağıtılmıştır. Böylece Mayıs 1956'da başlayan plan özelindeki tartışma ve görüş bildirme durumu yaklaşık 8 ay sürmüş, 1957 yılının başında ise sona ermiştir.

[26] North Atlantic Council, **Report on The Pineau Plan For Aid to Underdeveloped Countries**, Referans Kodu: C-M (56) 142, 18 Aralık 1956, s. 11-12.

[27] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (57) 3, 18 Ocak 1957, s. 4.

SUNFED hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: United Nations, **Report on a Special United Nations Fund for Economic Development**, United Nations Department Of Economic Affairs, United Nations Publication, New York, 1953.

SONUÇ

Türkiye'nin ortaya koyduğu argümanlar, planın geleceği konusunda belirleyici argümanlar olmuş ve özellikle bahsedilen noktalar planın hayata geçirilmemesindeki sebeplere benzer sebepler olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye planı tümüyle reddetmese de NATO'nun dünya üzerindeki diğer devletlerin ekonomik sorunlarından ziyade üye ülkelerin ekonomik sorunları ile ilgilenmeye öncelik vermesi konusunu dile getiren yegane ülke olmuştur. Zira Türkiye'nin o dönem içerisinde bulunduğu mevcut ekonomik durumunda yaşadığı birtakım zorluklar, konuya bu şekilde yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. 1956 yılında NATO üyesi olan 15 ülke[28] içerisinde Türkiye'nin ekonomik bakımdan en geride ülkelerden biri konumunda yer alıyor olması da plana karşı mesafeli bir duruş sergilemesine sebebiyet vermiştir. Teknik Danışmanlar Komitesi tarafından sunulan raporun bir bölümünde, Pineau Planı'nın uygulanması durumunda NATO ülkelerine yapabileceği etkilere değinilmiş, bu çerçevede bazı dezavantajlı durumların ortaya çıkabileceği kabul edilmiştir. Türkiye'nin tezlerine de uygun bu görüşün raporda yer almasına rağmen, NATO'nun gelişmiş ülkelerinin bu dezavantajları avantaja çevirebileceği kaydedilmiştir. Bu durum ittifaka üye ülkelerin büyük bölümünün gelişmiş ülkeler olmasından dolayı plana kendi pencerelerinden bakarak bir genelleme yapmaları olarak görülebilir. Çünkü o süreçte ittifak içerisinde yer alan ülkelerden sadece Türkiye ve Yunanistan gelişmekte olan ülke olarak değerlendirilebilecek bir konumda olup, diğer üye ülkeler gelişmiş statüde ülkelerdir. Bahsi geçen süreçte NATO bünyesinde ekonomik istikrarını henüz daha sağlayamamış birkaç ülkeden biri olmasından dolayı Türkiye, üye ülkeler arasında iş birliğinin arttırılması yönünde plandaki eksikliği vurgulayan tek ülke olarak dikkat çekmiştir. Diğer taraftan Türkiye, Fransa'nın ortaya attığı planı uluslararası ilişkilerde nezaketli yaklaşım çerçevesinde doğrudan ret cevabı vermeyerek olumlu dil ile değerlendirmiş ancak NATO ülkelerinin mevcut ekonomik sorunları devam ederken Pineau Planı'nın öncelikli konuma geçmesine de sıcak bakmadığını resmi görüşlerini ortaya koyarak belli etmiştir. Netice itibari ile NATO Konseyi de az gelişmiş ülkelerin üzerindeki Sovyetler Birliği propagandasına karşı Pineau Planı'nın iyi bir fırsat olduğunu ancak, Birleşmiş Milletler bünyesinde az gelişmiş ülkelere destek için hali hazırda bir yapının bulunduğunu vurgulamıştır. Yani NATO Konseyi, Türkiye'nin

[28] NATO üyesi ülkeler için ayrıca bakınız: North Atlantic Treaty Organization, **NATO Member Countries**, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm Erişim Tarihi: 19.07.2023.

plan üzerindeki tezlerini doğrudan olmasa da dolaylı olarak kabul etmiş ve hayata geçirme gerekliliği görmemiştir.

Başka bir bakış açısı ile Türkiye NATO'dan yalnızca savunma ve siyasi yönlerde ortaklık değil, aynı zamanda ekonomik olarak da beklentilerinin olduğunu plan özelinde sunduğu görüşler ile dile getirmiştir. NATO üyesi ülkelerin, Gayri Safi Yurtiçi Hasılalarının (GSYİH) belirli bir miktarını savunma harcamalarına kullanmaları taahhüdünde bulunduğu göz önünde tutulacak olursa, Türkiye'nin bu beklentisi gerçekçi bir beklenti olarak değerlendirilebilir. Zira NATO üyesi ülkelerin ekonomik olarak güçlü olması savunma harcamalarının daha da artmasına olanak sağlayacağı için, ekonomik istikrarın NATO'nun askeri yönden de güçlenmesi anlamına geleceği yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

North Atlantic Council, **Comments By Turkey on The Pineau-Plan**, Referans Kodu: AC/110-D/6, 22 Ekim 1956.

North Atlantic Council, **Draft Report to The Council on The Pineau Plan for Aid to Underdeveloped Countries**, Referans Kodu: AC/110-D/16, 26 Kasım 1956.

North Atlantic Council, **Examination of Certain Matters Arising from the Pineau Plan Related to Aid to Underdeveloped Areas-Draft Terms of Reference of a Committee of Technical Advisers United States Comments**, Referans Kodu: C-M (56) 76, 7 Haziran 1956.

North Atlantic Council, **Meeting 23rd July 1956**, Referans Kodu: AC/110-R/1, 27 Temmuz 1956.

North Atlantic Council, **Meeting 24th September 1956**, Referans Kodu: AC/110-R/2, 2 Ekim 1956.

North Atlantic Council, **Nato and The Under-Developed Countries**, Referans Kodu: AC/110-D/4, 22 Eylül 1956.

North Atlantic Council, **Proposed Terms of Reference of A Committee of Technical Advisers to Examine Certain Matters Arising from the Pineau Plan Related to Aid to Under-Developed Areas**, Referans Kodu: C-M (56)79, 15 Haziran 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 21, 4 Mayıs 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 22, 5 Mayıs 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 24, 14 Mayıs 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 26, 28 Mayıs 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 29, 8 Haziran 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 38, 17 Temmuz 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 57, 5 Kasım 1956.

North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (57) 3, 18 Ocak 1957.

North Atlantic Council, **Report on The Pineau Plan For Aid to Underdeveloped Countries**, Referans Kodu: C-M (56) 142, 18 Aralık 1956.

North Atlantic Council, **Resolutıon Sur L'accessıon De La Grece Et De La Turquıe Au Traıte De L'atlantıque Nord**, Referans Kodu: C/7-D/23-Definitif, 29 Ekim 1951.

North Atlantic Council, **Terms of Reference and Date of First Meeting**, Referans Kodu: AC/110-D/1, 15 Temmuz 1956.

Tetkik Eserler ve Diğer Kaynaklar

Alcakaptan, Aydın, **Atlantik İttifakı**, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayını, Ankara, 1986.

Erdoğdu, Hikmet, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Göktepe, Cihat ve Seydi, Süleyman, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", **Bilig**, S 72, 2015, s. 197-222.

Ismay, Lord, **NATO The First Five Years 1949-1954**, North Atlantic Treaty Organization, Paris, 1954.

Kesgin, Serdar, **NATO-Rusya İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009.

NATO El Kitabı, NATO Enformasyon Servisi, Bürüksel, 1972, s. 31.

North Atlantic Treaty Organization, **NATO Member Countries**, Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm Erişim Tarihi: 19.07.2023.

Saray, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Sarınay, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1939-1952)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 53-68.

Shea, Jamie, **What Can We Learn Today from The "Three Wise Men"?** NATO Review, 2016, Erişim Adresi: https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/12/05/what-can-we-learn-today-from-the-three-wise-men/index.html Erişim Tarihi: 18.07.2023.

United Nations, **Report on a Special United Nations Fund for Economic Development**, United Nations Department Of Economic Affairs, United Nations Publication, New York, 1953.

United Nations, **Treaty Series**, Secretariat of the United Nations, C 34, 1949.

Ekler

Ek:1 [29] Fransa'nın az gelişmiş ülkelere yardım için komite kurulması teklifi

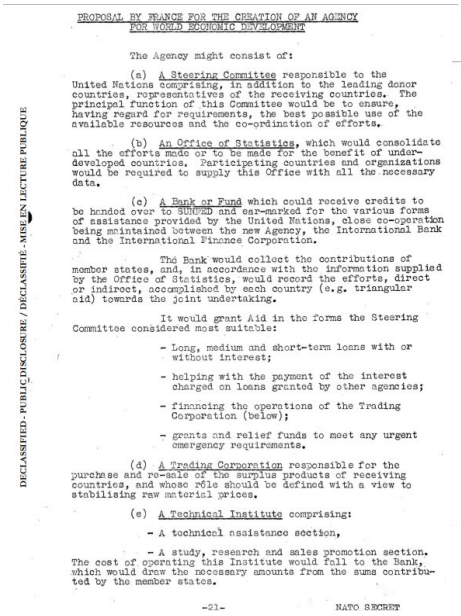

PROPOSAL BY FRANCE FOR THE CREATION OF AN AGENCY FOR WORLD ECONOMIC DEVELOPMENT

The Agency might consist of:

(a) A Steering Committee responsible to the United Nations comprising, in addition to the leading donor countries, representatives of the receiving countries. The principal function of this Committee would be to ensure, having regard for requirements, the best possible use of the available resources and the co-ordination of efforts.

(b) An Office of Statistics, which would consolidate all the efforts made or to be made for the benefit of under-developed countries. Participating countries and organizations would be required to supply this Office with all the necessary data.

(c) A Bank or Fund which could receive credits to be handed over to SUNFED and ear-marked for the various forms of assistance provided by the United Nations, close co-operation being maintained between the new Agency, the International Bank and the International Finance Corporation.

The Bank would collect the contributions of member states, and, in accordance with the information supplied by the Office of Statistics, would record the efforts, direct or indirect, accomplished by each country (e.g. triangular aid) towards the joint undertaking.

It would grant Aid in the forms the Steering Committee considered most suitable:

- Long, medium and short-term loans with or without interest;
- helping with the payment of the interest charged on loans granted by other agencies;
- financing the operations of the Trading Corporation (below);
- grants and relief funds to meet any urgent emergency requirements.

(d) A Trading Corporation responsible for the purchase and re-sale of the surplus products of receiving countries, and whose rôle should be defined with a view to stabilising raw material prices.

(e) A Technical Institute comprising:

- A technical assistance section,
- A study, research and sales promotion section.

The cost of operating this Institute would fall to the Bank, which would draw the necessary amounts from the sums contributed by the member states.

-21- NATO SECRET

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

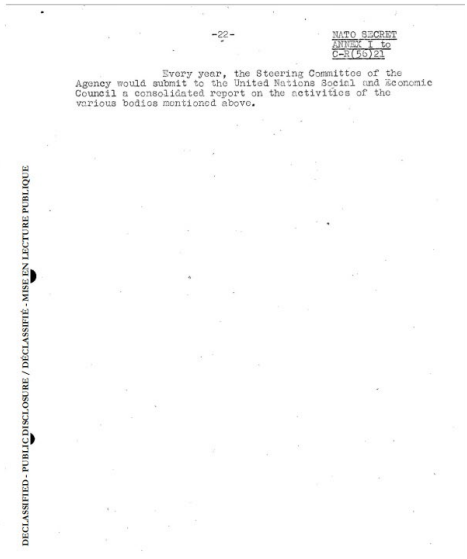

-22- NATO SECRET
ANNEX 1 to
C-R(56)21

Every year, the Steering Committee of the Agency would submit to the United Nations Social and Economic Council a consolidated report on the activities of the various bodies mentioned above.

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

[29] North Atlantic Council, **Record of Meeting**, Referans Kodu: C-R (56) 21, 4 Mayıs 1956, s. 21, 22.

Ek: 2^{30} NATO belgelerinde yer alan az gelişmiş ülkeler listesi

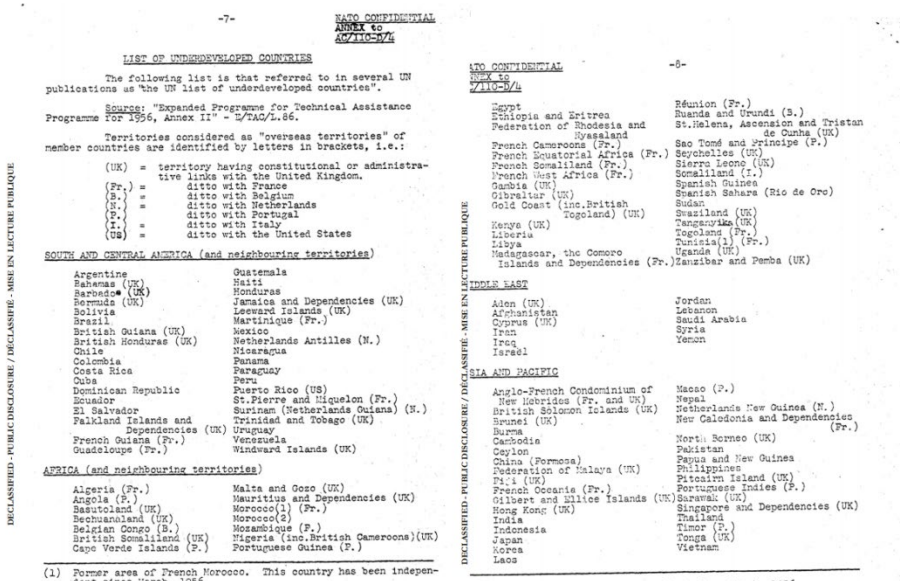

-7-

NATO CONFIDENTIAL
ANNEX to
AC/110-D/4

LIST OF UNDEVELOPED COUNTRIES

The following list is that referred to in several UN publications as "the UN list of underdeveloped countries".

Source: "Expanded Programme for Technical Assistance Programme for 1956, Annex II" - E/TAC/L.86.

Territories considered as "overseas territories" of member countries are identified by letters in brackets, i.e.:

(UK) = territory having constitutional or administrative links with the United Kingdom.
(Fr.) = ditto with France
(B.) = ditto with Belgium
(N.) = ditto with Netherlands
(P.) = ditto with Portugal
(I.) = ditto with Italy
(US) = ditto with the United States

SOUTH AND CENTRAL AMERICA (and neighbouring territories)

Argentine
Bahamas (UK)
Barbados (UK)
Bermuda (UK)
Bolivia
Brazil
British Guiana (UK)
British Honduras (UK)
Chile
Colombia
Costa Rica
Cuba
Dominican Republic
Ecuador
El Salvador
Falkland Islands and Dependencies (UK)
French Guiana (Fr.)
Guadeloupe (Fr.)
Guatemala
Haiti
Honduras
Jamaica and Dependencies (UK)
Leeward Islands (UK)
Martinique (Fr.)
Mexico
Netherlands Antilles (N.)
Nicaragua
Panama
Paraguay
Peru
Puerto Rico (US)
St.Pierre and Miquelon (Fr.)
Surinam (Netherlands Guiana) (N.)
Trinidad and Tobago (UK)
Uruguay
Venezuela
Windward Islands (UK)

AFRICA (and neighbouring territories)

Algeria (Fr.)
Angola (P.)
Basutoland (UK)
Bechuanaland (UK)
Belgian Congo (B.)
British Somaliland (UK)
Cape Verde Islands (P.)
Malta and Gozo (UK)
Mauritius and Dependencies (UK)
Morocco(1) (Fr.)
Morocco(2)
Mozambique (P.)
Nigeria (inc.British Cameroons)(UK)
Portuguese Guinea (P.)

(1) Former area of French Morocco. This country has been independent since March, 1956.
(2) The remainder of Morocco.

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

ATO CONFIDENTIAL
NNEX to
/110-D/4

-8-

Egypt
Ethiopia and Eritrea
Federation of Rhodesia and Nyasaland
French Cameroons (Fr.)
French Equatorial Africa (Fr.)
French Somaliland (Fr.)
French West Africa (Fr.)
Gambia (UK)
Gibraltar (UK)
Gold Coast (inc.British Togoland) (UK)
Kenya (UK)
Liberia
Libya
Madagascar, the Comoro Islands and Dependencies (Fr.)
Réunion (Fr.)
Ruanda and Urundi (B.)
St.Helena, Ascension and Tristan de Cunha (UK)
Sao Tomé and Principe (P.)
Seychelles (UK)
Sierra Leone (UK)
Somaliland (I.)
Spanish Guinea
Spanish Sahara (Rio de Oro)
Sudan
Swaziland (UK)
Tanganyika (UK)
Togoland (Fr.)
Tunisia(1) (Fr.)
Uganda (UK)
Zanzibar and Pemba (UK)

IDDLE EAST

Aden (UK)
Afghanistan
Cyprus (UK)
Iran
Iraq
Israel
Jordan
Lebanon
Saudi Arabia
Syria
Yemen

IA AND PACIFIC

Anglo-French Condominium of New Hebrides (Fr. and UK)
British Solomon Islands (UK)
Brunei (UK)
Burma
Cambodia
Ceylon
China (Formosa)
Federation of Malaya (UK)
Fiji (UK)
French Oceania (Fr.)
Gilbert and Ellice Islands (UK)
Hong Kong (UK)
India
Indonesia
Japan
Korea
Laos
Macao (P.)
Nepal
Netherlands New Guinea (N.)
New Caledonia and Dependencies (Fr.)
North Borneo (UK)
Pakistan
Papua and New Guinea
Philippines
Pitcairn Island (UK)
Portuguese Indies (P.)
Sarawak (UK)
Singapore and Dependencies (UK)
Thailand
Timor (P.)
Tonga (UK)
Vietnam

1) This country has been independent since March, 1956.

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

[30] North Atlantic Council, **Nato and The Under-Developed Countries**, Referans Kodu: AC/110-D/4, 22 Eylül 1956, s. 7, 8.

Ek: 3[31] Türkiye'nin Pineau Planı yorumu

NORTH ATLANTIC COUNCIL

EXEMPLAIRE / COPY N° 230

ORIGINAL: ENGLISH
22nd October, 1956

NATO CONFIDENTIAL
DOCUMENT
AC/110-D/6

COMMITTEE OF TECHNICAL ADVISERS

COMMENTS BY TURKEY ON THE PINEAU PLAN

The Turkish authorities favour the basic ideas which prompted the French Government to put forward the Pineau Plan. They feel that any assistance extended to under-developed countries in order to further their economic expansion and to improve their social structure would help strengthen world peace and stability which is one of the main targets of the Atlantic Alliance.

While thus endorsing the basic ideas underlying the Pineau Plan, the Turkish authorities have still certain doubts as regards the scope of the envisaged common action. They feel, indeed, that before starting with a world-wide undiscriminatory system of economic help to under-developed countries, NATO ought to tackle the problem of furthering the economic co-ordination between its members and of improving the economic and social structure of the under-developed countries and areas within the Alliance.

The Turkish Delegation is of course, well aware that the terms of reference of this Committee, limit our activities to the Pineau Plan which excludes the consideration of such an assistance to members of the Alliance. It would like, however, to draw the attention of this Committee to the concern of the Turkish authorities to convince the public opinion in the country of the necessity of extending assistance to under-developed countries outside NATO, when there exist within our own Community an urgent need for stricter economic co-operation. It feels therefore, obliged, when commenting on the principles involved in the Pineau Plan to remind the Committee of the basic attitude of the Turkish authorities with regard to this problem and to express the hope that NATO, sooner or later, will realise that the notion aiming at enhancing the economic front of the co-operation within our Community is a necessity dictated by political and military as well as economic considerations.

Having said this, the position of the Turkish authorities on the various economic and technical aspects of the Pineau Plan itself, is as follows.

1. Existing bodies, national and international, which actually function in the same field, should continue to do so. The creation of a new agency as envisaged in the Pineau Plan is endorsed by our authorities as a means to extend this help in wider fields of economic development.

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

2. The Turkish authorities believe that the schedule of the efforts required under the Pineau Plan should not be limited to public investments, but should also cover development programmes which aim at improving the balance of payments difficulties of such countries.

3. The question of the purchase of surplus products, is in principle acceptable by the Turkish authorities. Our concern in this matter is that such purchases to be made under long-term contracts might tend to disrupt marketing conditions in such countries as Turkey where as a result of rapid developments in their production capacities, requirements for imports as well as their exports show a constant and fast expansion. For this reason, the impact of these long-term surplus purchases would in the opinion of the Turkish authorities be detrimental to the economics of some of the NATO countries although we are prepared to study this question and find out a method which would be beneficial to the under-developed countries without jeopardising our own economies.

4. The stabilisation of world prices is not a new question. This problem had, in the past, been tackled in a number of international conferences. We believe that NATO should give its full support to such activities, as they might help to bring about a more stable world market.

Palais de Chaillot,
Paris, XVIe.

[31] North Atlantic Council, **Comments By Turkey on The Pineau-Plan**, Referans Kodu: AC/110-D/6, 22 Ekim 1956, s. 1, 2.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA HAYALDEN GERÇEĞE: ÖZEL MÜTEŞEBBİSLER EKSENİNDE TÜRKİYE'NİN UÇAK ÜRETME SERÜVENİ

Erdal KORKMAZ*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin millî ve yerli uçak üretme konusundaki ilk özel müteşebbisi Vecihi (Hürkuş) Bey olmuştur. Vecihi Bey, kişisel çaba ve girişimleri sonucunda *"Vecihi K-VI"*, *"Vecihi K-XIV"*, *"Vecihi K-XV"* ve *"Vecihi K-XVI"* adlı uçakları yapmak suretiyle ön plana çıkmıştır. Vecihi Bey'in uçak üretme girişimini, Uçak Mühendisi Selahattin Reşit Alan'ın *"MMV-1"* adlı uçak projesi takip etmiştir. Bu alandaki üçüncü müteşebbis Nuri Demirağ olmuştur. Nuri Bey tarafından Türkiye'nin ilk özel uçak fabrikası kurulmuş, ardından da İstanbul Yeşilköy'de bir havaalanı açılmıştır. Beşiktaş'taki fabrikada Nuri Bey'in girişimleri ile *"Nu.D 36"* ve *"Nu.D 38"* adlı uçaklar ile çeşitli planör ve başlangıç eğitim uçakları yapılmıştır. Nuri Demirağ'ın uçak fabrikası, uçaklarına müşteri olmaması ve 1944 yılında Yeşilköy'deki tesislerinin havaalanı yapılmak üzere kamulaştırılması ile sona ermiştir.

Türkiye'de havacılık alanındaki özel ve kurumsal teşebbüsler, Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO kapsamında yapılan yardımlar sebebiyle varlığını devam ettirememiştir. Bu sırada 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik icra ettiği barış harekâtı, ABD'nin ambargo uygulamasına zemin hazırlamıştır. İlgili durum Türkiye'nin, kendi uçak ve sistemlerini üretmek için harekete geçmesine neden olmuştur. Bu kapsamda TUSAŞ/TAİ, ASELSAN, HAVELSAN ve ROKETSAN gibi devlet destekli teşekküller kurulmuştur. İlgili teşekküllerin yanında uçak vb. sistemler üretmek maksadıyla; Vestel Savunma Sanayi, STM (Savunma Teknolojileri, Mühendislik ve Ticaret A.Ş.) ve Baykar Makine adlı özel teşebbüsler de faaliyete başlamıştır. Bu dönemde kamu teşebbüsleri tarafından uçak ve İHA'lar, özel müteşebbisler tarafından da insansız muharip hava sistemleri inşa edilmiştir. Böylece Türkiye, devlet ve özel teşebbüsler aracılığıyla uçak üretme hayalini gerçeğe kavuşturmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'nin özel müteşebbisler ekseninde 100 yıllık uçak üretme hedefine arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve tetkik eserler çerçevesinde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Özel Teşebbüs, Hayal, Uçak, Üretim, Gerçek.

* Dr. Öğr. Üye., erdalkorkmazz.01@gmail.com

FROM DREAM TO REALITY IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC: TURKEY'S ADVENTURE OF MANUFACTURING AN AIRCRAFT ON THE AXIS OF PRIVATE ENTREPRENEURS

Abstract

Vecihi (Hürkuş) was the first private entrepreneur of the Republic of Türkiye in producing national and domestic aircraft. As a result of his personal efforts and initiatives, Vecihi came to the forefront by building the planes named *"Vecihi K-VI"*, *"Vecihi K-XIV"*, *"Vecihi K-XV"* and *"Vecihi K-XVI"*. Vecihi's attempt to produce aircraft was followed by the aircraft project *"MMV-1"* by Aircraft Engineer Selahattin Reşit Alan. The third entrepreneur in this field was Nuri Demirağ. Türkiye's first private aircraft factory was established by Nuri Bey, and then an airport was opened in Yesilkoy, Istanbul. At the factory in Beşiktaş, with the initiatives of Nuri Demirağ, airplanes named *"Nu.D 36"* and *"Nu.D 38"* and various gliders and initial trainer aircraft were built. Nuri Demirağ's aircraft factory came to an end with the absence of customers for his aircraft and the expropriation of its facilities in Yeşilköy in 1944 to build an airport.

Private and corporate enterprises in the field of aviation in Türkiye could not survive due to the aid provided under the Truman Doctrine, Marshall Plan and NATO. Meanwhile, Türkiye's peace operation against Cyprus in 1974 paved the way for the US embargo. The related situation caused Türkiye to take action to produce its own aircraft and systems. In this context, state-supported organizations such as TUSAŞ/TAI, ASELSAN, HAVELSAN and ROKETSAN were established. In addition to related organizations, aircraft etc. in order to produce systems; Private enterprises called Vestel Defense Industry, STM (Defence Technologies, Engineering and Trade Inc.) and Baykar Macine started to operate. In this period, aircraft and UAVs were built by public enterprises, and unmanned combat air systems were built by private entrepreneurs. Thus, Türkiye realized its dream of producing aircraft through state and private enterprises. In this study, Türkiye's goal of producing aircraft for 100 years on the axis of private entrepreneurs will be included within the framework of archival documents, periodicals and research works.

Keywords: Private Enterprise, Imagination, Aircraft, Production, Reality.

GİRİŞ

Türk tarihinde özel müteşebbislerin uçak üretmeye yönelik adım ve atılımlarına değinmeden önce dünyada havacılık, havacılığın gelişiminde özel müteşebbislerin rolü ve yeri ile Türk ordusunda havacılık teşkilatının kuruluşu, ilgili dönemde ordunun uçak temin ihtiyacını nasıl ve nereden karşıladığı ve bu evrede Türkiye'de uçak üretmeye yönelik faaliyet ve girişimlerin olup olmadığına yönelik sorulara cevap aramanın doğru olacağı öngörülmektedir.

Dünyadaki ilk motorlu uçak, iki özel müteşebbis Orville ve Wilbur Kardeşler tarafından icat edilmiştir. Wright Kardeşlerin 17 Aralık 1903'te *"Fleyer"* adını verdikleri araçları, 40 metre uçmak suretiyle havada kalmıştır. Böylece, ilk kez insanı taşıyan bir makine kendi gücü ile yerden kesilmiş ve uçmuştur.[1] Wright Kardeşler, yaptıkları araçlarını üzerine taktıkları yeni bir motorla kısa sürede geliştirmiştir. Bu kapsamda, 1904'te uçağa havada dönüşler yaptırabilmeyi ve kalktıkları noktaya geri dönerek, inebilmeyi başarmışlardır.[2]

Wright Kardeşlerin ABD'deki uçuşlarının Avrupa Kıtası'nda önemli yansımaları olmuştur. Bu kapsamda Fransız bir müteşebbis olan Charles Voisin kendi yaptığı uçağı ile 60 metrelik bir mesafeyi uçmayı başarmıştır. İlgili dönemde Avrupa'da havacılık çalışmalarında birçok özel müteşebbis çalışmaları ile ön plana çıkmıştır. Bunlar arasında daha sonra uçak fabrikaları kuracak olan Louis Bleriot, Henry Farman, L. Delagrange ve Robert Esnault-Pelteire gibi şahsiyetler yer almıştır. 1908 yılında artık uçaklar, 1.000 metrenin üzerindeki mesafelerde uçmaya başlamıştır. Bu kapsamda 30 Ekim 1908'de Henry Farman, 27 kilometreyi 20 dakikada aşmayı başarmıştır.[3] Bu uçuşu, Wright Kardeşlerin 30 Aralık 1908'de Fransa'da yapılan bir uçuş yarışmasında 2 saat 20 dakika 23 saniyelik havada kalışı takip etmiştir.[4]

Wright Kardeşlerin geliştirdiği uçak, 1909 yılında ABD ordusu tarafından beğenilerek muharebe sınıfında kullanılmak üzere Signal Corps-I (SC1) kodu ile satın alınmıştır.[5] Böylece ilk kez bir uçak, ordu envanterine

---

[1] Edmont Petit, **Histoire Mondiale De L'Avition**, Editions Hachette, Paris, 1967, s.29.

[2] David A. Anderton, **History of U.S. Air Force**, New York, 1989, s.22.

[3] Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, C I, Hava Basımevi, Ankara, 2006, s.21.

[4] Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler 1**, Hava Basımevi, Ankara, 1971, s.97.

[5] Walter Green, **Flying Colours**, Salamander Boks Ltd., Londra, 1981, s.32.

katılmıştır. Özel müteşebbislerin havacılık alanında başlattığı devrim, zaman içerisinde uçağın değer ve öneminin anlaşılmasına ve devlet destekli kamu teşebbüslerinin de bu alanda yerini almasına zemin hazırlamıştır.

15 Temmuz 1909'da Louis Bleriot, kendi geliştirdiği uçağı ile Manş Denizini 30 dakikada aşmıştır.[6] Bu başarılı uçuş sonrasında Avrupa'da uçak üretimi ve kullanımı hızla artmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra uçak üreticileri, uçaklarının tanıtımını yapmak ve yeni hava araçlarını pazarlamak maksadıyla dünyanın değişik ülkelerinde hava gösterileri yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda Baron De Catters ve Louis Bleriot adlı müteşebbisler, uçaklarını tanıtmak amacıyla İstanbul'da hava gösterileri gerçekleştirmiştir. Ancak, uçuşlar sırasında meydana gelen kazalar, Osmanlı Devletinin uçak alımından vazgeçmesine neden olmuştur.[7]

Havacılık alanındaki gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, konunun yakından takip edilmesini ve en azından birkaç personelin Avrupa'da eğitim görmesi için harekete geçmiştir. Bu kapsamda 1 Haziran 1911 tarihinde Avrupa'ya pilotaj eğitimine gönderilecek personelin seçimini yapmak ve havacılık faaliyetlerini yürütmek amacıyla bir *"Tayyare Komisyonu"* kurulması kararlaştırılmıştır.[8] Tayyare Komisyonu'nun kuruluşundan sonra 28 Haziran 1911'de yapılan sınav sonucu Yüzbaşı Fesa (Evrensev) ile Üsteğmen Yusuf Kenan Beyler, Fransa'daki Bleriot Tayyare Fabrikasının Özel Uçuş Okulu'nda eğitim almaya hak kazanmıştır.[9] İlgili personelin Fransa'da eğitim gördüğü sırada, aynı ülkeden iki adet Deperdussin model ilk uçaklar alınmıştır.[10] Dolayısıyla ilk dönemlerde uçak ihtiyacı, yurt dışından temin edilmiştir.

Fransa'da eğitim gören personelin kaza kırım masraflarının devlet bütçesinden karşılanması ve yurt dışında pilotaj eğitiminin çok maliyetli olması, Osmanlı ordusunun İstanbul'da açılacak bir mektep ve merkez aracılığıyla havacılık faaliyetlerini yürütmeye yöneltmiştir. Bu kapsamda

---

[6] Süleyman Beyoğlu, "Türk Havacılığının Doğuş Yılları", **Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 1911-1923**, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s.4.

[7] Zekeriya Türkmen, "Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.32.

[8] **MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, Balkan Harbi Kataloğu (BHK), Klasör (K): 328, Dosya (D): 2319, Fihrist (F): 2-15.

[9] Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Kasım 2018, C 17, S 2, s.207-251.

[10] Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, C I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.37.

Fransa'daki REP Tayyare Fabrikası Direktörü Simon'un önerisi ile İstanbul Yeşilköy'de belirlenen bir bölge Tayyare Mektep ve Merkezi olarak seçilmiştir.[11] 1912 yılı içinde burada birkaç hangar, idare ve eğitim binaları ile bir hava meydanı yapılmıştır. Böylece Osmanlı ordusu, kendi personelini yetiştirme imkân ve kabiliyetine kavuşmuştur.[12] REP Tayyare Fabrikası Direktörü Simon'un İstanbul'daki faaliyetleri, uçak üretiminden ziyade, Osmanlı ülkesinde bir tayyare mektep ve merkezi açmayı ve kendi ürettiği uçakları Türkiye'ye satmayı içermiştir.

Osmanlı Devleti'nin havacılık teşkilatını kurduğu bu dönemde, İtalyanların saldırısı ile Trablusgarp Harbi başlamıştır. Bu harp sırasında Osmanlı Devletinin, Trablusgarp'a uçak gönderme imkânı olmamıştır. Ancak İtalyanlar, dünya tarihinde ilk kez burada uçakları harp vasıtası olarak kullanmıştır.[13] Ardından meydana gelen Balkan Harbi sırasında Osmanlı ordusu, yurt dışından temin ettiği uçakları hava harekât görevlerinde ilk kez kullanılmıştır. Balkan Harbi başladığında Osmanlı ordusunun envanterinde Avrupa'dan temin ettiği 2 Deperdussin, 1 Bleriot, 3 Rep, 2 Bristol ve 2 Harlan model uçak yerini almıştır. Osmanlı Devleti harp sırasında Almanya ve Fransa'dan 1 Bleriot, 2 Mars, 1 Deperdussin ve 3 REP model uçak tedarik etmiştir. Sipariş edilen 2 Bristol uçağı belirtilen tarihe kadar yetişemediği için bu alımdan vazgeçilmiştir. Bu sırada Fransa'dan temin edilen REP model uçaklardan birine sevk esnasında Sırplar tarafından el konulmuştur.[14] Dolayısıyla Osmanlı ordusu, Balkan Harbi esnasında yurt dışındaki özel müteşebbislerden temin ettiği uçaklarla hava harekât görevlerini icra etmiştir.

Balkan Harbi'nden sonra Macar Havacı Oszkár Asbóth, özel bir müteşebbis olarak Osmanlı ülkesinde bir uçak fabrikası açmak için girişimde bulunmuş, hatta konu ile ilgili Osmanlı Harbiye Nezareti ile bir ön protokol yapmıştır. Ancak, dönemin şartları içerisinde Osmanlı havacılığının başına getirilen Fransız Havacı Binbaşı Marki De Goys de Mezeyrac'ın etkisi ile Asbóth'un projesi beklemeye alınmıştır.[15] Bu kapsamda Fransa'ya; 35 kara

[11] **ATASE Arşivi**, BHK, K: 179, D: 92, F: 1.

[12] RifatUçarol, **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1974, s.19-20.

[13] Kansu vd., **age.**, s.124.

[14] Ole Nikolajsen, **Turkish Military Aircraft Since 1912**, Dutch Aviation Society, Netherlands, 2005, s.7.

[15] Müjdat Karagülmez, "Doğu Kapısında Macar Havacı Oszkár Asbóth'un Osmanlı Havacılığını Geliştirme Projesi ve İstanbul Günleri (1913)", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 11 (35), Yıl: 2023, s.875-876.

ve 15 deniz uçağı sipariş edilmiştir.[16] İlgili süreç Macar Havacı Oszkár Asbóth'un uçak fabrikası projesinin akamate uğramasına sebep olmuştur. Bu sırada Birinci Dünya Harbi'nin çıkması ile hem Fransa'dan uçak temin edilememiş, hem de Macar özel müteşebbisin yatırımından mahrum kalınmıştır.

Birinci Dünya Harbi'ne altı faal uçakla giren Osmanlı ordusu, uçak ve malzeme ihtiyacını müttefiki Almanya'dan temin ettiği 415 uçak ile gidermeye çalışmıştır. Bu uçaklar ile hava harp görev ve faaliyetleri icra edilmiştir.[17] Osmanlı Devleti, 1918 yılında yaptığı Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Harbi'nden çekilmiştir.[18] Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı ordusunun elinde 72'si İstanbul'da olmak üzere toplam 92 uçak kalmıştır. Bu uçakların birçoğu İtilaf Devletlerinin eline geçmiş, çok azı Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Millî Mücadele Hareketinin envanterinde yerini almıştır.[19] Bu sırada Türk İstiklal Harbi'nin seyri içerisinde Almanya, Fransa ve İtalya'dan temin edilen uçaklarla hava harp görevleri gerçekleştirilmiştir.[20]

Millî Mücadeleden sonra Cumhuriyetin kuruluşu ile Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, Türk hava harp sanayinin ilk özel müteşebbisleri ortaya çıkmış ve bu şahsiyetler yaptıkları uçak ve ürünlerle havacılık tarihinde önemli ve yadsınamaz bir yer edinmiştir. Bu çalışmada Erken Cumhuriyet döneminde Türk özel müteşebbislerin başlattığı milli ve yerli uçak üretme ideali ve ardından gelen Soğuk Savaş dönemindeki hava harp sanayindeki duraklama süreci ile günümüzde Türkiye'de özel müteşebbislerin ilgili alanda gerçekleştirdikleri yatırımlara değinilecektir.

---

[16] Kurter, **age.**, s.220-235.

[17] Erdal Korkmaz, Deniz Kurt, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Pilot Erich Serno'nun Çanakkale Muharebeleri'ndeki Rolü", **105. Yılında Çanakkale Savaşlarına Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2021, s.102-126.

[18] Necdet Aysal, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i VatanCemiyeti: Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, C.II, Editör:Prof.Dr. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, s.941-964.

[19] Erdal Korkmaz, **Millî Mücadele ve Havacılık**, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2022, s.80-100.

[20] Davud Kapucu, Erdal Korkmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020, s.71.

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Uçak Üretiminde Özel Müteşebbisler

a. Vecihi Hürkuş ve Çalışmaları

Türkiye'nin uçak üretimi konusundaki ilk özel müteşebbisi Vecihi (Hürkuş)[21] Bey olmuştur. Türk İstiklal Harbi'nden sonra Vecihi Bey, 1924 yılında ganimet olarak Yunanlardan ele geçen motorlardan yararlanarak ilk Türk uçağını imal etmiştir.[22] *"Vecihi K-VI"* adı verilen bu uçağın imalini Aralık 1924'te tamamlamıştır. Vecihi Bey, bu uçağı İzmir Seydiköy'de (Gaziemir) üretmiştir. Ancak, uçağı izinsiz kullandığı gerekçesiyle el konmuş ve kendisine de 15 gün hapis cezası verilmiştir. Bu olayın ardından Vecihi Bey, 22 Mart 1925'te istifa ederek Hava Kuvvetleri'nden ayrılmış ve ardından Ankara'da Türk Hava Kurumu'nda sivil pilot olarak görev yapmaya başlamıştır. Burada görevli iken Almanya'daki Junkers Tayyare Fabrikası'nda kısa bir süreliğine görevlendirilmiştir.[23] Bu görev onun, mühendislik becerilerinin daha da artmasına zemin hazırlamıştır.

Vecihi Bey, 1930 yılında Kadıköy'de bir keresteci dükkanını kiralayarak üç ay içinde ilk Türk sivil eğitim uçağı olan iki kişilik *"Vecihi K-XIV"*ü yapmıştır. Vecihi Bey, kendi üretimi olan bu ikinci uçakla ilk uçuşunu 16 Eylül 1930'da Kadıköy Fikirtepe'de yapmıştır. Bu uçuştan sonra Vecihi Bey, ilgili uçak ile önce İstanbul Yeşilköy'e, ardından da Ankara'ya uçmuştur. Vecihi Bey bu uçağın uçabilirlik sertifikası için Türkiye İktisat Bakanlığı'na başvurmuş, ancak 14 Ekim 1930'da kendisine *"Tayyarenin teknik vasıflarını tespit edecek kimse bulunmadığından gereken vesika verilememiştir."* cevabı verilmiştir. Bunun üzerine Vecihi Bey, bakanlık nezdinde yaptığı girişimler sonucu aldığı izinle, uçağı ile birlikte demiryolu aracılığıyla Çekoslovakya'ya gitmiştir. 6 Aralık 1930'da Çekoslovakya'ya gelen Vecihi Bey, önce uçağın statik raporu ile resmi evrakın Çek diline çevrilmesi için uğraşmıştır. Ardından uçak monte edilerek, uçuş kontrolleri

---

[21] Vecihi Hürkuş, 1895 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1910 yılında Küçük Zabit Mektebi'ne girmiş ve 1912'de mezun olmuştur. Balkan Harbi'ne katılmış, ardından 1913 yılında Kuva-yı Havaiye emrine girmiştir. 1915 yılında İstanbul Yeşilköy'de aldığı eğitim sonrasında tayyareci olmuştur. Birinci Dünya Harbi'nde görev almış, harbin sonunda 1919'da seferberliğin kaldırılması üzerine terhis edilmiştir. Türk İstiklal Harbi esnasında Sivil Pilot olarak görev almıştır. Muharebeler sırasındaki başarılı uçuşları ile ön plana çıkmıştır. Millî Mücadelenin ardından çeşitli kurum ve kuruluşlarda görev almış ve 1969 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş'un Şahsi Personel Dosyası, Dosya No: E-1077.

[22] Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Havacılar**, C III, Hava Basımevi, Ankara, 2021, s.67.

[23] **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş Personel Şahsi Dosyası, Dosya No: E-1077.

gerçekleştirilmiştir. Böylece Vecihi Bey, uzun uğraşların ardından uçağının uçabilirlik sertifikasını almıştır. Vecihi Bey sertifikayı aldıktan sonra, Çek yetkililerden izin alarak 25 Nisan 1931'de uçağı ile havalanarak Türkiye'ye doğru yola çıkmıştır. Neticede Vecihi Bey, 5 Mayıs 1931'de uzun bir hava yolculuğu sonucu Türkiye'ye gelmiştir. Vecihi Bey'in uçağının sertifikasını alarak Çekoslovakya'dan Türkiye'ye yaptığı bu uçuş, onun uçağının kıymet ve değerini göstermesi açısından önemlidir.

Vecihi Bey, 1933 yılında tek satıhlı eğitim ve spor uçağı olan *"Vecihi K-XV"*i imal etmiştir. Aynı yıl Vecihi Bey, dönemin iş adamlarından Nuri Demirağ'ın talebi üzerine ondan aldığı 5.000 liraya karşılık *"Nuri Bey"* adı verilen *"Vecihi K-XVI"* kapalı kabin uçağını yapmıştır. Vecihi Bey, ürettiği bu uçaklarla Türk havacılık tarihinde müstesna bir yer edinmiş ve yaptığı çalışmalarla hava harp sanayiindeki ilk özel müteşebbis olarak ön plana çıkmıştır.

Vecihi Bey, 1969 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Türk tarihinin önemli simalarından ve havacılığa hizmetlerinden dolayı, Türkiye'nin ilk hafif taarruz ve temel eğitim uçağına Vecihi Bey'i onurlandırmak için *"Hürkuş"* adı verilmiştir.[24]

b. Selahattin Reşit Alan ve Çalışmaları

Türk hava harp sanayiinin ikinci özel müteşebbisi Uçak Mühendisi Selâhattin Reşit Alan olmuştur. Selahattin Bey'in havacılıkla tanışması 1926 yılında Türk Hava Kurumu tarafından açılan sınava katılarak Fransa'ya eğitime gitmeye hak kazanmasıyla olmuştur. Dört yıllık eğitimini tamamlayarak 1930 yılında Türkiye'ye dönen Selahattin Bey, Eskişehir'de vazifeye başlamıştır. Selahattin Bey, Türkiye'ye döndükten sonra 1932 yılında *"Millî Müdafaa Vekâleti 1 (MMV-1)"* isimli uçağın tasarımını yapmış, ancak destek alamadığı için proje tamamlanamamıştır.[25]

Selâhattin Reşit Alan'ın tasarımı olan uçak, 300 Hp gücünde Pratt Whitney motoru olan bir uçak olarak ön plana çıkmıştır. Uçağın pervanesi, Hamilton Fabrikası tarafından imal edilmiştir. Uçağın diğer parçaları ise Eskişehir ve Kayseri'deki askerî uçak fabrikalarında

[24] Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951)**, C II, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.85-86.

[25] **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Mühendis Selahattin Reşit Alan'ın Şahsi Dosyası, Dosya No: 117.

üretilmiştir. Bu uçakla yapılan test uçuşu tecrübeli ve deneyimli bir pilot tarafından gerçekleştirilmemiş ve uçak kırım geçirerek kaybedilmiştir.

Selâhattin Reşit Alan bu başarısızlığa rağmen uçak üretiminin Türkiye'de yapılmasına olan inancını kaybetmemiştir. Aynı dönemde Nuri Demirağ'ın fabrikasının yönetimine getirilmiş ve onunla ortak olmuştur. Böylece projelerini burada hayata geçirme fırsatı bulmuş, bu kapsamda Nu.D 36 ve Nu.D 38 uçaklarını tasarlamıştır.

Selahattin Reşit Alan, Türk Hava Kurumunun sipariş ettiği on uçaktan biri olan Nu.D 36 uçağının sertifika uçuşu için İstanbul'dan İnönü'ye gelirken pist girişinde bulunan bir çukura takılmış ve kazada hayatını kaybetmiştir. Yaşanan olay sonucunda yapılan araştırmada, imal edilen Nu.D 36 tipi uçağın tanıtım yapılırken iniş esnasında kırım geçirerek elden çıktığı görülmüştür.[26]

Selâhattin Reşit Alan, uçağın tasarımını yapmış, uçağı imal etmiş ve muhtemel hatalar için uçağın test uçuşunu da pilotluk eğitimi alarak bizzat yapmıştır. Ancak, test uçuşunu kendisinin yapmak istemesi hem hayatına mal olmuş hem de yeni doğmakta olan hava harp sanayiinin gelişimini sekteye uğratmıştır. Bu kaza sonrasında şartnameye uygun olarak imalatı tamamlanan uçağın Türk Hava Kurumu tarafından alınmaması, Nuri Demirağ'ın uçak fabrikasının kapanmasına yol açmıştır.[27]

c. Nuri Demirağ ve Çalışmaları

Türk hava harp sanayiindeki uçak üretimi konusundaki üçüncü özel müteşebbis Nuri Demirağ[28] olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında

---

[26] Kurt vd., **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, C II, s.97-99.

[27] M. Bahattin Adıgüzel, **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, No.: 7, Ankara, 2006, s.207-211.

[28] Nuri Demirağ, 1886 yılında Sivas Divriği'de doğmuştur. Genç yaşta memuriyet hayatına başlamıştır. Önce Sivas'ta, ardından İstanbul'da görev almıştır. Birinci Dünya Harbi'nin bitiminde İstanbul'un işgali üzerine gayrimüslim unsurların taşkınlıkları sebebiyle memuriyetten istifa etmiştir. Ardından ticarete atılarak "Türk Zaferi" adlı sigara kâğıdı üretimine başlamıştır. Bu faaliyetinden önemli oranda bir kazanç sağlamıştır. Daha sonra "Mühürdarzade Kantariye İthalat-İhracat Tütün Gümrüğü Şirketi" adı ile bir işyeri açmıştır. Bu ticari faaliyetinden hatırı sayılır bir servete kavuşmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu yapım işine girmiş, ardından da uçak fabrikası kurarak hava harp sanayi alanında bir yatırımcı olarak yerini almıştır. 1945 yılında Türkiye'nin çok partili hayata geçişte ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisini kurmuş, ancak partisi gerekli ilgiyi görmemiştir. 1954 yılındaki milletvekili seçimlerinde Demokrat Parti listesinden aday olarak seçilen Nuri Demirağ, 1957 yılında hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kurt vd., **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, C II, s.87-97.

gerçekleştirdiği demiryolu yatırımları ile tanınan Nuri Demirağ, Türk Hava Kurumu tarafından yapılan uçak bağış kampanyasına destek verip vermeyeceği konusundaki soru üzerine; *"Benden bu millet için bir şey istiyorsanız, en mükemmelini istemelisiniz. Madem ki bir millet tayyaresiz yaşayamaz, öyleyse bu yaşama vasıtasını başkalarının lütfundan beklememeliyiz. Ben bu uçakların fabrikasını yapmaya talibim."* diyerek hava harp sanayiine yatırım yapmaya karar vermiştir.[29] Bu karar, Nuri Demirağ için yeni bir yatırım alanının doğmasına zemin hazırlamıştır.

Nuri Demirağ'ın uçak fabrikası kurmaya yönelik karar aldığı bir dönemde, Türk Hava Kurumu tarafından 1935 yılında, planör ve uçak imalatı için bir ihale açılmıştır. Bu ihaleyi almak isteyen Nuri Demirağ, kendi imkânları ile Eskişehir'de iki kişilik uçak imal eden Mühendis Selahattin Reşit Alan ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Neticede Nuri Demirağ, Selahattin Reşit Alan ile birlikte planör ve uçak imalatı ihalesine girmiştir. Nuri Bey ihaleyi kazandıktan sonra, Türk Hava Kurumu'na taahhüdünü yerine getirmek üzere 17 Eylül 1936'da uçak fabrikası, etüt atölyesi ve havaalanı inşaatı için harekete geçmiştir.[30]

İhaleden sonra Nuri Demirağ, ilk iş olarak Avrupa'daki uçak fabrikalarında bir araştırma ve incelemeye çıkmıştır. Bu kapsamda Almanya, Çekoslovakya ve İngiltere'ye giden Nuri Bey, seyahat sonrasında özgün ve millî bir uçak yapılmasına karar vermiştir. Nuri Bey özgün bir uçak yapımına yönelik fikrini; *"Avrupa'dan, Amerika'dan lisanslar alıp uçak yapmak kopyacılıktan ibarettir. Demode tipler için lisans verilmektedir. Yeni icat edilenler ise bir sır gibi büyük bir kıskançlıkla saklanmaktadır. Bundan dolayı kopyacılıkla devam edilirse demode şeylerle beyhude yere vakit geçirilecektir. Şu hâlde Avrupa ve Amerika'nın son sistem uçaklarına mukabil, yepyeni bir Türk tipi vücuda getirilmelidir."* diyerek yerli ve millî bir uçak üretme fikrini ortaya koymuştur. Nuri Bey, hedefleri doğrultusunda İstanbul-Beşiktaş'ta tasarım ve ilk örnek çalışmaları yapacak büyük bir atölye ile Sivas-Divriği'de seri imalat yapacak bir uçak fabrikası kurmayı planlamıştır. Bu plan çerçevesinde Nuri Demirağ, 1937 yılında Türkiye'nin ilk uçak mühendislerinden Selahattin Reşit Alan'ın ve Alman uzmanların

---

[29] Fatih M. Dervişoğlu, **Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.89-91.

[30] Arzu Yıldız, YükselKenaroğlu, "HavacılıkSanayiimizveUnutulanTarihi", **Mühendis ve Makina**, 52(614), Yıl: 2011, s.49-56; İhsan Tayhani, **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950)**, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları No:1, Ankara, 2004, s.230.

yardımıyla Beşiktaş-Hayrettin İskelesi'nde Etüt Atölyesi'ni kurmuştur. Atölye zamanla genişleyerek fabrika hâline gelmiştir. Beşiktaş Uçak Fabrikası'nın kuruluşu o günkü parayla 10.000.000 lirayı geçmiştir.[31]

Nuri Demirağ; Beşiktaş'taki Tayyare Fabrikası'nın yanı sıra, Osmanlı'nın son döneminde havacılığın temellerinin atıldığı Yeşilköy semtinde, uçakların deneme ve test uçuşları için bir pist, hangar, okul ve yurt gibi diğer gerekli tesisleri kapsayan bir kompleks kurma girişiminde de bulunmuştur. Bu kapsamda Yeşilköy'deki Elmas Paşa Çiftliği'ni satın almıştır. Buraya, o sıralarda Avrupa'nın en modern havaalanı olan Amsterdam'daki havaalanı benzeri, 1.000x1.300 metre boyutlarında düz bir tayyare alanı yaptırmıştır.[32]

Nuri Demirağ bu çalışmaları yanında Bursa'da paraşüt üretim tesisi ve memleketi Sivas'ın Divriği ilçesinde de havacılık yapıları ve tesisleri kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca, Beşiktaş'taki atölyesinde prototip örnek tayyareler imal edilirken, Divriği'deki ana fabrikada seri hâlinde tayyareler üretmeyi hedeflemiştir.[33]

Nuri Demirağ tarafından kurulan Elmas Paşa Çiftliğinde kurulan okul, çok gelişmiş bir sisteme sahip olmuştur. Okul bünyesinde; hangarlar, atölyeler ve Gök Okulu kurularak uçak üretimi ve havacılık eğitimi başlatılmıştır. Gök Okulunda iki farklı eğitim verilmiştir. Bu eğitimlerden biri pilot yetiştirilmesine, diğeri ise uçakların bakımını ve teknik desteğini sağlayacak personelin yetiştirilmesine yönelik olmuştur. Ayrıca Nuri Bey, Gök Okulundaki öğrencileri için bir yemin metni hazırlamıştır. Bu metinde öğrencilerinden; işretten, kumardan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten ve zulümden kaçınmalarını istemiştir. Nuri Demirağ, Yeşilköy Gök Okulu için öğrenci kaynağını ise ortaokul seviyesindeki Divriği Gök Okulundan mezun olan ve yetenekli olduğu görülen öğrencilerle, İstanbul'daki üniversite öğrencilerinden karşılamayı planlamıştır. Nuri Demirağ'ın Gök Okulunda yaklaşık 32.000 sorti uçuş yapılmış ve 290 pilot yetiştirilmiştir.[34]

---

[31] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)**, BCA, 030.10. 61.413.34; Ziya Şakir, **Nuri Demirağ Kimdir?**, İş Hayatında Muvaffak Olan Müteşebbislerimizin Serisi: 1, Kenan Matbaası, İstanbul 1947 s.56.

[32] M. Necmettin Deliorman, **Nuri Demirağ'ın Hayat veMücadeleleri**, Nuri Demirağ Matbaası, İstanbul, 1957, s.21-35.

[33] Dervişoglu, **age.**, s.103; Şakir, **age.**, s.82-84.

[34] Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s.64-66.

Nuri Demirağ, Türkiye'deki ilk paraşüt üretim merkezini kurmuştur. Paraşütün ipekten yapılması sebebiyle Üsküdar'da satın aldığı Hüseyin Avni Paşa Korusu'nda dut ağacı ve ipek böceği yetiştirmek için girişimde bulunmuş ve böylece ülkedeki ilk paraşüt imalatını gerçekleştirmiştir.[35]

Dönem şartları içerisinde Türkiye'de havacılık sanayinde kullanılacak teknik eleman bulunmadığı için Nuri Demirağ, Alman mühendis ve teknisyenler getirmek yoluna gitmiştir. Ayrıca, havacılık alanında personel yetişmesi için bazı Türk gençlerini Amerika'ya uçak mühendisliği eğitimine göndermiştir.[36]

1938 yılında, Uçak Yüksek Mühendisi Ragıp Gönen'in katkılarıyla Nu.D 38 rumuzlu bir adet, alüminyum gövdeli, 6 kişilik yolcu uçağının tasarımına başlanmıştır. Bu uçak ilk uçuşunu başarıyla yapmış, ardından 1938'de İstanbul-Ankara ve İzmir arasında uçuş gerçekleştirmiştir. Çift motorlu bu uçak, barışta yolcu uçağı, savaşta bombardıman uçağı olarak tasarlanmış, *"Avrupa A Klası"* yolcu uçakları kategorisinde birinci seçilmiştir.[37]Uçağın 5.500 metre yüksekliğe çıkabilme, saatte 270 kilometre yapabilme özelliği, dünya uçak devlerinin dikkatini Nuri Demirağ'ın fabrikasına çevirmiştir. İstanbul-Ankara arasını 1 saat 15 dakikaya indiren bu uçaklara; İspanya, İran ve Irak'tan da talepler olmuş, ancak çeşitli sebepler dolayısıyla satış gerçekleşememiştir.[38]

Türk Hava Kurumu, Beşiktaş'taki fabrikaya ilk olarak altmış beş planör, sonrasında on başlangıç eğitim uçağı sipariş etmiştir. Planörler, 1937-1938 yıllarında tamamlanarak teslim edilmiştir.[39] Eğitim uçağı üretmek için Selahattin Reşit Alan'ın MMV-1 uçağını geliştirme çalışmalarına başlanmıştır. İmal edilen Nu.D 36 tipi uçak, Eskişehir'de yapılacak olan tanıtımı sırasında, iniş esnasında pistin girişindeki su tahliye çukuruna düşmüş ve kaza-kırım geçirmiştir. Kazada uçağın pilotu olan Uçak Mühendisi ve Pilot Selahattin Reşit Alan hayatını kaybetmiştir. Bu olayın ardından Türk Hava Kurumu, deneme sürüşünde bir uçağın kaza geçirmesi

[35] Dervişoğlu, **age.**, s.103.

[36] Deliorman, **age.**, s.21.

[37] Vildan Korul, Hatice Küçükönal, "Türk Sivil Havacılık Sisteminin Yapısal Analizi", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, İzmir, 2003, s.25.

[38] Şakir, **age.**, s.139.

[39] Hulusi Kaymaklı, **HavacılıkTarihindeTürkler**, C II, KültürOfset, Ankara, 1997, s.42-43.

nedeniyle uçakların sözleşmedeki nitelikleri taşımadığını ileri sürerek uçak alımından vazgeçmiştir.[40]

Nuri Demirağ'ın Türk Hava Kurumuna açtığı davada bilirkişiler, Demirağ'ın ürettiği Nu.D 36 uçaklarının sözleşmedeki şartlara sahip olduğu yönünde karar vermiştir. Ancak, Türk Hava Kurumu iddiasında ısrarcı olmuş ve siparişlerin alımından vazgeçmiştir.[41] Nuri Demirağ yaşanan bu gelişmelere rağmen projeye devam etmiş ve 1940 yılında kendi fabrikasında Nu.D 36 adı verilen eğitim uçağından on iki adet imal etmiştir.[42]

Nuri Demirağ Beşiktaş Uçak Fabrikası'ndan başka, İstanbul Yeşilköy'de büyük bir kompleksi 17 Ağustos 1941 tarihinde tamamlayarak hizmete açmıştır. Hava Kuvvetleri, elindeki tayyare, motor ve kara nakil vasıtalarının tamiri ve bazı yedek parçalarını Demirağ'ın Beşiktaş ve Yeşilköy'deki bu tesislerinde pazarlık usûlü ile yaptırmıştır. Bu çalışmalara ait izin, 2490 sayılı Kanun'un 46'ncı maddesinin (K) fırkası gereğince Millî Müdafaa Vekilliğinin 16 Haziran 1942 tarih ve 6/269 sayılı Tezkeresi ile yapılan teklifi ve Maliye Bakanlığının 16 Temmuz 1942 tarihli ve 112233/3230 sayılı Mütalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 1 Ağustos 1942 tarihinde verilmiştir.[43]

İstanbul Beşiktaş Uçak Fabrikası'nda yapılan ilk yerli ve millî Türk uçağı, 1941 yılı Ağustos ayında Nuri Bey'in doğduğu yer olan Divriği'ye uçarak gidip gelmiştir. Halkı heyecanlandıran bu tür gösterilerin yararlı olduğunu düşünen Nuri Bey, Eylül ayında on iki uçaklık bir filoyu Bursa, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Konya, Adana, Elâzığ ve Malatya rotasında uçurarak Türk yapımı uçaklarla Türk semalarının korunabileceğini göstermek istemiştir.[44]

17 Ağustos 1941 tarihinde Tasvir-i Efkâr gazetesinin muhabiri Kandemir, Nuri Demirağ ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Bu mülakat sırasında Kandemir'in, "Bu fabrikayı nasıl kurdunuz?" sorusuna Nuri Bey'in cevabı, "*İstikbalimizin, istiklalimizin, şerefimizin göklerde olduğuna iman ettikten sonra, beş altı sene bilfasıla, yanıma mütehassıs gençleri de alarak Moskova'dan tut, ta Londra'ya kadar uğrayıp uzun uzadıya tetkikler*

[40] Adıgüzel, **age.**, s.207-209;Tayhani, **age.**, s.230.

[41] Gökhan Taşkesen, **Türk Havacılık Tarihine Eleştirel Yaklaşım**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2006, s.82.

[42] Kurt vd., **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, C II, s.95.

[43] **CDAB**, BCA, 030.18/01-02/99-67-13, Karar No: 2-18442.

[44] Kurt vd., **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, C II, s.96.

yapmadığımız yer kalmadı. Avrupa'nın bütün tayyare fabrikalarını, havacılık müesseselerini geceli gündüzlü dolaştık. Neticede her yerde gördüklerimizin içinden en mükemmellerini seçerek burayı kurduk." demiştir. Aynı mülakatın devamında Kandemir'in, "Gelecekteki tasavvurlarınız nelerdir?" sorusuna ise "Evvela bu müesseseyi fevkalade genişletmek, 1.200.000 liraya mal olacak büyük Yeşilköy gök lisesini kurmak... Divriği'de binlerce genci sinesine alacak; telsizciliği, motorculuğu, pilotluğu, mühendisliği, paraşütçülüğü vesaire on iki şubeyi ihtiva edecek şekilde gök üniversitesi tesis etmek… Sonra, şu çayırın bir kenarında, muradına ermiş insanların huzur ve saadetiyle oturup kahvemi içerken bir işaretle yüzlerce tayyarenin birden havalandığını görmek…" cevabını vermiştir.[45]

Millî Savunma Bakanlığı 16 Haziran 1942 tarihinde yazdığı yazıyla Hava Kuvvetlerine ait tayyare, motor ve kara nakil vasıtalarının tamir ve bazı yedek parçalarının Demirağ'a ait tesislerde yapılmasını Bakanlar Kuruluna tavsiye etmiştir. 1 Ağustos 1942 tarihinde Bakanlar Kurulu, bu talebi kabul etmiştir.[46] Bu kapsamda, Demirağ'a fabrikasını yaşatmak amacıyla Hava Kuvvetleri tarafından Lysander uçaklarının kanat, gövde ile bazı parçalarının onarım işleri verilmiş ve siparişler 1942 yılına kadar devam etmiştir.[47]

Nuri Demirağ'ın uçak fabrikası, uçaklarına müşteri olmaması ve ümit edilen kurumlardan sipariş gelmemesi nedeniyle üretim safhasına bir türlü geçememiştir. 1944 yılında Yeşilköy'deki Nuri Demirağ'a ait tesislerin havaalanı yapılmak üzere kamulaştırılması üzerine uçak üretim faaliyeti sona ermiştir.[48] 10 Nisan 1948 tarihinde İskenderun'dan Doktor Nedim Cankat imzası ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Nuri Demirağ uçak fabrikası ile ilgili bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta;

"*Memleket müdafaa ve iktisadi terakkisinde en son safta gelen havacılık sahasında Nuri Demirağ tarafından tesis edilen tayyare atölyelerini gezdim. Bu hususta en ince teferruata kadar düşünülerek bütün aksam temin ve tesis edilmiş fakat maalesef bazı çekemezlikler tesiri ile felç ve metruk bir hâle konulmuştur. Memlekette yapılan her işte derin hassasiyet ve alaka gösteren siz de şayet arzu buyurur ve gezerseniz eminim ki göreceğiniz tesisattan*

[45] Dervişoğlu, **age.**, s.90-91; Şakir, **age.**, s.81.

[46] **CDAB**, BCA, 030.18.01.02.99.67.13.

[47] **CDAB**, BCA, 030.10/58-396-11, Karar No: 60-85.

[48] Adıgüzel, **age.**, s.209;Tayhani, **age.**, s.231.

memleket namına ve zamanınızda olmasına göre iftihardan gözleriniz yaşarır. Buna mukabil bu kıymetli müessesenin elim ve feci hâli ile sahibinin yeis ve füturu ve inkisar-ı hayalden ızdıraplı hâline tahammül edemeyerek teessür yaşları dökersiniz. Şuna eminim ki bu vaziyeti duyar duymaz çok ehemmiyeti ve kıymeti olan bu müesseseye tasallut etmiş olan çirkin taarruzu kaldırtır, hemen yardım ve kalkınması için devletinizle beraber elinizi uzatırsınız. Bu sayede de memleket ecnebilerin de takdirini kazanacak asri ve yapıcı bir müessese kazanmış olur. Neticeye bütün temiz temennilerimle muntazırım." demiştir.[49]

Söz konusu telgraf üzerine Millî Savunma Bakanlığı tarafından 28 Haziran 1948 tarihinde Başbakanlığa bir bilgilendirme metni hazırlanmıştır. Millî Savunma Bakanlığı İskenderun'dan Doktor Nedim Cankat imzasıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye çekilen telgrafın incelendiğini belirtmiş ve konuya ilişkin;

"*Nuri Demirağ, kendisiyle beraber çalışan ve teknik elemanlar tarafından etüt edilen tayyarelerin imali için Beşiktaş civarında bir fabrika tesis etmişti. Bu fabrika tarafından imal edilen iki tip tayyareye Millî Savunma Bakanlığınca uçuş müsaadesi verilmiştir. Fakat, bunların imalatına başlanmadan önce Millî Savunma Bakanlığı ile esaslı bir görüş teatisinde bulunulmadığından imal edilen tayyareler hava ordumuzun herhangi bir ihtiyacını karşılayacak evsafta görülmemiş ve bu sebeple satın alınmamıştır. Müşteri istekleri nazar-ı itibara alınmadan imal edilen bu tayyareler, tabiatıyla oldukça mühim bir paranın sarfını mucip olduğundan Nuri Demirağ, daha başka tayyareler imaline tevessül etmemiş, ancak Hava Kuvvetlerine ait bazı tayyarelerin kendi atölyelerinde tamir ettirilmesi hususunda Bakanlığa müracaatta bulunmuştur. Harp yılları içinde bu müracaat yerinde görülmüş ve 1940 yılında bir tip tayyarenin tamiri ile muhtelif yedek parçaların imal işi bu fabrikaya tevdi edilmiştir.*

Bu mukavelenin hitamında yeniden müracaat vaki olmadığından mukavelenin tecdidi yoluna gidilmemiştir. Mezkûr fabrika içinde bulunan tesisat ve teçhizatın benzerleri hava fabrikalarımızda mevcut olduğuna göre bunlardan herhangi bir şekilde istifade yoluna gidilmesinde zaruret görülmediğini saygı ile arz ederim." açıklamalarına yer verilmiştir.[50]

[49] **CDAB**, BCA, 030.10.61.113.34.

[50] **CDAB**, BCA, 030.10.61.113.34.

2 Haziran 1949 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla, bir seferberlik hâlinde ordunun iaşe, elbise, teçhizat, silah ve mühimmatının tedarik ve ikmali bakımından faydalanılacak fabrika ve müesseseler içerisinden Nuri Demirağ Tayyare Fabrikası çıkarılmıştır.[51]

Nuri Demirağ, hava harp sanayi alanında karşılaştığı talihsiz gelişmelerden sonar nakliyecilik alanında çalışmalarını sürdürmüştür. Bir dönem siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve çok partili hayata geçişte ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. Ancak partisi gerekli ilgiyi görmediğinden Türk siyasi hayatında tutunamamıştır.[52] Nuri Bey, 1954 yılındaki milletvekili seçimlerinde Demokrat Parti listesinden aday olarak seçilmiştir.[53] Demirağ, 1957 yılında şeker hastalığından vefat etmiştir.[54]

2. Soğuk Savaş Döneminde Uçak Üretiminde Özel Müteşebbisler

İkinci Dünya Harbi sonrasında ABD önderliğindeki Batılı devletler ile SSCB liderliğindeki Komünist ülkeler arasında geçen askeri, siyasi ve ekonomik gerginlik dönemine *"Soğuk Savaş"* adı verilmiştir.[55] Soğuk Savaş, ABD'nin 1947'de ilan ettiği Truman Doktrininden SSCB'nin 1991'de dağılmasına kadar geçen süreci kapsamıştır.[56] İlgili dönem öncesinde SSCB'nin boğazlardan üs ile Kars ve Ardahan'ı talep etmesi, Türkiye'nin kendisini ABD önderliğindeki Batı Blokunda konumlandırmasına etki etmiştir. Türkiye'nin Batı Blokunda yer almasında komünizm tehdidi de önemli bir etken olmuştur.[57]

---

[51] **CDAB**, BCA, 030.18.01.02.119.45.3.

[52] Orhan Özacun, "Siyaset Tarihimizde Millî Kalkınma Partisi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 2, Yıl: 2002, s.205-233; B. Zakir Avşar, Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C 13, S 2, Yıl: 2012, s.113-132.

[53] **Milliyet Gazetesi**, 3 Mayıs 1954, s.1.

[54] **Son Posta Gazetesi**, 14 Kasım 1957, s.1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Kasım 1957, s.1; Ercan Haytoğlu, "Millî Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Projeleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergis**i, C 1, S 2, Yıl: 1992, s.1-8.

[55] Ayrıntılı bilgi için bakınız: Robert J. Mcmahon, **Soğuk Savaş**, Çev: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

[56] Cemal Acar, **Soğuk Savaş: Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1991, s.170-175; Seda Gözde Tokatlı, "Soğuk Savaş Dönemi Güvenlik Algısında Yaşanan Değişim ve Uluslararası Sistemin Değişen Dinamikleri", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 7/1, Yıl: Mart 2022, s.376-406.

[57] Nasrullah Uzman, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 11, S 22, Yıl: Yaz 2018, s.117-142.

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin köklü bir değişikliğe uğraması ülkelerin dış politikalarına yansımış, bu kapsamda Türkiye de siyasal ilişki ve bağlantılarını yeniden düzenlemek gereği duymuştur. Bu dönemde Türkiye, ABD tarafından yayımlanan Truman Doktrinine dâhil olarak, bu ülkenin askeri ve ekonomik yardımını almaya başlamıştır.[58] Truman Doktrini ile başlayan ABD yardımlarını 1948 yılında ilan edilen Marshall yardımları takip etmiştir.[59]

Truman Doktrini ve Marshall yardımları, Türkiye'nin kendisini Batı Bloku'nda konumlandırmasına etki etmiş ve bu süreç 1952 yılında NATO'ya dâhil olunması ile perçinlemiştir.[60]Türkiye'nin NATO'ya dâhil olması ile yapılan askeri yardımların mahiyet ve yönü daha da artmıştır. Bu askeri yardımlar, Türkiye'deki hava harp sanayine yönelik kamu ve özel teşebbüs yatırımlarını akamete uğratmıştır. Bu kapsamda Nuri Demirağ Uçak Fabrikası işlevini tamamen yitirirken, dönem içerisinde kamu destekli olarak faaliyet gösteren Etimesgut Uçak Fabrikası ile Kayseri Uçak Fabrikası da işlevini tamamen kaybetmiştir.

1952 yılında Marshall Planı çerçevesinde Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak ve Uçak Motor Fabrikalarını etüt etmek için Türkiye'ye gelen iki Amerikalı uzmanın tavsiyesi ile uçak ve motor fabrikası Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna (MKEK) devredilmiştir.[61]Ancak dışarıdan yapılan askeri yardımlar, uçak fabrikalarını üretim yapamaz hale getirmiştir. Bu durum Etimesgut Uçak Fabrikası'nın Ziraat Bankası ile ortaklık kuran ABD'li bir firmaya satılmasına zemin hazırlamıştır. Minneapolis-Moline adlı firma, fabrikayı satın aldıktan sonra burayı traktör fabrikası haline dönüştürmüştür. Aynı dönemde Kayseri'de faaliyet gösteren uçak fabrikası da dışardan gelen askeri yardımlar sebebiyle üretimi durdurmuş ve sadece bakım-onarım faaliyeti icra eden bir yer özelliği kazanmıştır.[62]

---

[58] Sayim Türkman, **ABD, Ortadoğu ve Türkiye**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s.164; Mahmut Akkor, "II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2, Yıl: 2, 2017, s.8-11.

[59] Marshall Planı ve Türkiye'de tatbikatı hakkında muhtıra için bakınız: **CDAB**, BCA, 30.10.0., 125.801.5; Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 51, Ankara, 1996, s.280.

[60] Yusuf Sarınay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988, s.65-85; Selim Soley, **NATO, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (Gaye, Teşkilat ve Faaliyet)**, Erkân-ı Harbiye Reisliği Yayınları, Ankara, 1955, s.5-10.

[61] Tuncay Deniz, **Türk Uçak Üretimi**, Ertem Matbaası, Ankara, 2004, s.35-36.

[62] Kurt vd., **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, C II, s.283.

Dönemin siyasi, askeri ve ekonomik konjonktüründe önemli bir yeri olan askeri yardımlar, Türk ordusunda belli bir standart ve kaliteyi sağlamışsa da bu durum zaman içerisinde hem Türkiye'yi silah, yedek parça ve teknoloji konusunda dışa bağımlı hale getirmiş, hem de kamu ve özel hava harp sanayi kurum ve kuruluşlarının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Doğal olarak bu durum uçak üretme kapasitesinin akamete uğramasına zemin hazırlamıştır. Dışardan herhangi bir sermaye ve emek harcamadan alınan yardımlar, daha sonraki dönemde ülkenin dış politikasına etki eder hale gelmiştir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, dönemin ekonomik koşulları ve ordunun durumu, siyasi iradeyi bir tercih yapmaya da zorlamıştır. Bir tarafta SSCB tehdidi, diğer tarafta ekonomik vaziyet bu sürecin en önemli etkenleri olmuştur.

Askeri yardımlar, Türkiye'nin Kıbrıs'taki soydaşlarını korumaya yönelik gerçekleştirdiği 1964 Kıbrıs hava harekâtı esnasında kendisini bir olumsuzluk olarak göstermiştir.[63] Türkiye'nin adadaki soydaşlarını korumaya dönük siyaseti ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson tarafından, 5 Haziran 1964'te dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderilen bir mektupla engellenmeye çalışılmıştır. Söz konusu mektupta ABD Başkanı Johnson, kendileri tarafından verilen silah, uçak ve sistemlerin Türkiye tarafından icra edilen herhangi bir milli harekâtta kullanılamayacağını belirtmiştir.[64]ABD Başkanı'nın bu mektubu, Türkiye'de millî ve yerli bir hava harp sanayinin kuruluşunun gerekliliğini göstermiştir.

1974 yılında Kıbrıs'taki Türklerin yeniden soykırım tehdidi ile karşı karşıya kalması üzerine Türkiye tarafından bir barış harekâtı icra edilmiştir. Ada'daki Türklerin uluslararası hukuktan kaynaklı haklarını korumak amacıyla gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, ABD tarafından tepki ile karşılanmıştır. İki ülke arasında aynı dönemde yaşanan haşhaş ekimi meselesi ve Kıbrıs sorunu, Türkiye'ye karşı 1975 yılında geniş çaplı bir ambargonun uygulamaya geçirilmesine yol açmıştır. Bu ambargo kararı millî savunma sanayi kurulmasına yönelik faaliyet ve adımları hızlandırmıştır.[65]

---

[63] Ahmet Aydoğdu, **Kıbrıs Sorununda Çözüm Arayışları, Annan Planı ve Referandum Süreci**, Asil Yayın ve Dağıtım Ltd. Şti., Ankara, 2005, s.65-66.

[64] **Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi**, 4/5-9. 5464.6-10.

[65] Mehmet Emin Çağıran, "Kuzey Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin İlanı", **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.680-682; Türkiye'ye uygulanan ambargo 1978 yılında ABD Senatosu'nun aldığı karar sonucu kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Faruk Sönmezoğlu, **Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.114.

Türkiye'nin dış politikada yaşadığı gelişmeler, Türk Uçak Sanayi Anonim Ortaklığı (TUSAŞ/TAİ), ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN ve ASPİLSAN gibi devlet sermayeli kamu teşebbüslerinin kurulmasına etki etmiştir.[66] Bu sırada kamu teşebbüslerinin yanında Soğuk Savaş'ın son döneminde uçak vb. sistemler üretmek maksadıyla bazı özel teşebbüsler de faaliyete başlamıştır. Bu süreç, insansız muharip uçak sistemlerinin geliştirilmesine olanak ve zemin hazırlamıştır.

3. Günümüzde Uçak Üretiminde Özel Müteşebbisler

XX. yüzyılın son çeyreğinde dünyada yaşanan hızlı teknolojik ve bilimsel değişim son yıllarda Türkiye'de uçak vb. üretim konusunda kamu teşebbüsleri yanında bazı özel müteşebbis firmaların ortaya çıkmasına etki etmiştir. Sanayi sonrası sürecin bir yansıması olan bu durum; Vestel Savunma Sanayi (Lentatek), STM (Savunma Teknolojileri, Mühendislik ve Ticaret A.Ş.) ve Baykar Makine adlı insansız hava platformları geliştiren şirketlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

a. Vestel Firması ve Çalışmaları

1984 yılında kurulan Vestel[67], 2004 yılında Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) ile arasında yaptığı bir sözleşme ile insansız hava araçları (İHA) platformları geliştirmek maksadıyla bu alana yatırım yapmıştır.[68] Vestel Savunma Sanayi, Savunma Sanayi Müsteşarlığı ile yaptığı sözleşme sonrasında mikro, mini, küçük ve taktik İHA kategorisinde sırasıyla; *"Arı"*, *"Efe"*, *"Bora"* ve *"Karayel"* sistemlerini geliştirmiştir.[69]

2005 yılında Vestel Savunma Sanayi (Lentatek) tarafından geliştirilen Arı İHA, elden atılan mikro sınıf bir insansız hava aracı olarak tasarlanmıştır. Arı İHA; 1 kilo ağırlık, 5 saat havada kalış ve 15 kilogram faydalı yük ağırlığı ile ön plana çıkmıştır. Arı İHA'dan sonra Vestel Savunma Sanayi tarafından 2008 yılında elden atılan mini insansız hava aracı Efe İHA geliştirilmiştir. İki farklı versiyonu olan Efe İHA, 5 kilogram ağırlık, 1-1,5 saat havada kalış ve 1 kilogram faydalı yük ağırlığı ile ön plana çıkmıştır. Efe İHA'dan sonra 2011-2013 yılları arasında Vestel Savunma Sanayi tarafından çok amaçlı küçük İHA sistemi olan Bora geliştirilmiştir.

---

[66] Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)**, C III, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.470.

[67] www.vestelyatirimciiliskileri.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 09: 43.

[68] Özkan Gülbahar, **Karayel İnsansız Hava Aracının Statik ve Dinamik Analizleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Mayıs 2015, s.2-10.

[69] www.lentatek.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 14:06.

85 kilogram ağırlığa sahip Bora, 5 saat havada kalış ve 10 kilograma kadar faydalı yük taşıma özelliği ile ön plana çıkmıştır.[70]

2009-2016 yılları arasında Vestel Savunma Sanayi tarafından NATO'nun uçuşa elverişlilik standardı rehber alınarak, keşif ve gözetleme yapmak amacıyla taktik insansız hava aracı platformu olan Karayel İHA geliştirilmiştir. Karayel İHA, 560 kilogram ağırlık, 16 saat havada kalma, 18.000 feet irtifa ve 70 kilogram faydalı yük taşıma özelliği ile ön plana çıkmıştır. Karayel İHA'yı, 2016 yılında 60 kilogram mühimmat taşıma niteliğine sahip silahlı Karayel-S takip etmiştir. Karayel-S; 560 kilogram ağırlık, 8 saat havada kalma, 18.000 feet irtifa ve 70 kilogram faydalı yük taşıma özelliği ile ön plana çıkmıştır.[71]

2016-2017 yılları arasında Vestel Savunma Sanayi, Karayel platformunun kanatlarını uzatarak, daha kısa pistlerden kalkış-iniş yapabilen, silahsız Karayel-U'yu geliştirmiştir. Karayel-U; 630 kilogram ağırlık, 20 saat havada kalış, 18.000 feet irtifa, 70 kilogram faydalı yük taşıma özelliği ile ön plana çıkmıştır.[72]

2017-2020 yılları arasında Vestel Savunma Sanayi, Karayel İHA ailesinin yeni üyesi Karayel-SU'yu geliştirmiştir. Karayel-SU, GPS (Küresel Yer Belirleme Sistemi), ROKETSAN yapımı MAM-L, MAM-C ve Cirit mühimmatı, AIS (Otomatik Tanımlama Sistemi), SAR/ISAR (Her Türlü Hava Koşulunda Gece-Gündüz Görev Yapabilme İmkânı Tanıyan Radar Sistemi) ve SATCOM (Uydu Kontrol Sistemi) gibi özellikleri ile sınıfının en ileri teknolojili versiyonu haline getirilmiştir. Karayel-SU, 630 kilogram ağırlık, 20 saat havada kalış, 22.500 tavan irtifası uçuş ve 120 kilograma kadar faydalı yük taşıma özelliği ile ön plana çıkmıştır.[73]

2017 yılında Vestel ile Suudi Arabistan'lı Advanced Electronics Company Şirketi arasında yapılan bir anlaşma kapsamında Karayel İHA'nın üretimi konusunda iş birliği ve yerelleştirme maksadıyla bir mutabakat yapılmıştır. Bu kapsamda 2018 yılında Millî Savunma Bakanlığı'nın izni ile Vestel, Karayel'i Suudi Arabistan'a pazarlama ve ihraç faaliyetlerine başlamıştır.[74]

---

[70] www.lentatek.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 14:06.

[71] www.lentatek.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 14:06.

[72] www.lentatek.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 14:06.

[73] www.lentatek.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 14:06.

[74] www.tdefenceagency.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 15:40.

Karayel İHA genel olarak, her türlü kontrolsüz kırıma karşı koruma sağlayan özgün üçlü yedekli dağıtık aviyonik mimarisi ile ön plana çıkmıştır. Ayrıca Karayel, kompozit yapısı üzerinde bulunan alüminyum ağ örgüsü sayesinde yıldırım koruma özelliğine sahiptir. Bunun yanında Karayel'de buz giderme sistemi mevcuttur. Karayel, faydalı yük olarak taşıdığı kamera sistemi ile gece-gündüz hedef tespit ve teşhisi ile lazer sensörleri vasıtasıyla hedef işaretleme ve mühimmat yönlendirme özelliğine sahiptir.[75]

b. STM Firması ve Çalışmaları

Türkiye'nin ulusal güvenliği için yüksek teknoloji gerektiren alanlarda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetlerine; proje yönetimi, sistem mühendisliği, teknoloji transferi, teknik ve lojistik destek ile danışmanlık hizmetleri sağlamak üzere Savunma Sanayi İcra Komitesi (SSİK) kararıyla 1991 yılında kurulmuştur. STM (Savunma Teknolojileri, Mühendislik ve Ticaret A.Ş.); askeri deniz platformları, siber güvenlik, taktik mini İHA sistemleri, radar sistemleri, uydu teknolojileri, komuta kontrol sistemleri, sertifikasyon ve danışmanlık olmak üzere birçok alanda hizmet vermektedir.[76]

STM tarafından geliştirilen insansız hava platformları arasında *"Togan"*, *"Kargu"*, *"Alpagu"*, *"Boyga"* ve *"Alpagut"* yerini almıştır. STM Firması tarafından üretilen ürünlerden Togan İHA, taktik seviye keşif, gözetleme ve istihbarat görevlerinde kullanılmak üzere tasarlanmış, özgün uçuş kontrol sistemi ve görev planlama yazılımına sahip, tek personel tarafından taşınabilen ve kullanılabilen, döner kanatlı gözcü İHA sistemidir. Sistem, ileri seviye elektro optik ve kızıl ötesi kamera sistemleri aracılığıyla 30x'e kadar yakınlaştırma ile hem optik hem de fiziki hedef takibi kabiliyetine sahiptir. Togan İHA, uçuş kontrol bilgisayarı ve müşterek yer kontrol istasyonu vasıtasıyla, birden fazla platform ile otonom şekilde havada görev değişimi ve devri yapabilmektedir. Bu kapsamda operatörlere kesintisiz ve uzun süreli gözetleme kabiliyeti sunmaktadır. Togan platformları, müşterek yer kontrol istasyonu yazılımı aracılığıyla STM'nin taşınabilir vurucu İHA sistemlerine gerçek zamanlı, otomatik hedef bilgisi aktarabilecek şekilde tasarlanmıştır. Togan, gece ve gündüz etkin operasyon, gerçek zamanlı mobil ve statik nesne tanıma ve takip özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Togan İHA'nın menzili 10 kilometre olup, görev süresi 45 dakika ve dikey iniş kalkış niteliklerine sahiptir. 7 Ağustos 2022'de

[75] www.lentatek.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 14:06.

[76] www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada, STM tarafından millî imkânlarla geliştirilen, mini gözcü İHA sistemi Togan'ın, Türk güvenlik güçlerine teslim edildiği duyurulmuştur.[77]

STM tarafından üretilen bir diğer İHA platformu Kargu'dur. Kargu, tek personel tarafından taşınabilen, görüş içi ve görüş ötesi hedefleri tespit ve imha kabiliyetine sahip, taşınabilir döner kanatlı millî vurucu İHA sistemidir. Kargu platformu, görev bilgisayarı marifetiyle tamamen otonom şekilde seyrüsefer icra etme ve operatör tarafından görev bölgesinde tespit edilen sabit veya hareketli hedefleri etkin ve isabetli şekilde imha etme kabiliyeti ile ön plana çıkmaktadır. Sistem, *"Man in theLoop"* prensibi ile tamamen operatör kontrolünde görev yapmaktadır. Kargu, *"Vurucu İHA Platformu (VİHA)"* ve *"Yer Kontrol Ünitesi"* bileşenlerinden oluşmuştur. Kargu, 2018 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine girmiştir. 21 Temmuz 2021'de Savunma Sanayi Başkanlığı tarafından yapılan açıklama ile Kargu İHA'nın yurtdışına ilk ihracını yaptığı açıklanmıştır. Kargu, yüksek riskli, kompleks çatışma bölgelerindeki görüş içi ve ötesi hedeflerin tespit ve teyidini sağlayarak, kullanıcı personele keşif, gözetleme, istihbarat ve hassa vuruş imkânı sağlamaktadır. Kargu sistemi, görev iptali ve eve dönüş fonksiyonları sayesinde tekrar kullanılabilmektedir. Sistem, elektro optik ve kızıl ötesi kameraları aracılığıyla gece ve gündüz görev yapabilme özelliğine sahiptir. Kargu; 10 kilometre menzile, 30 dakika görev süresine, 1,3 kilogram harp başlığı taşıma kabiliyetine ve dikey iniş kalkış özelliği ile ön plana çıkmaktadır.[78]

STM tarafından üretilen İHA sistemlerinden bir diğeri Alpagu'dur. Alpagu, taktik seviye keşif, gözetleme ve görüş ötesi hedeflerin isabetli şekilde imha edilmesi maksadıyla tasarlanmış, tek personel tarafından taşınabilen, sabit kanatlı vurucu insansız hava aracıdır. Sistem, kompozit gövde ve aviyonik tasarımı ile ön plana çıkmıştır.

Alpagu, STM tarafından geliştirilen görev bilgisayarı ve uçuş kontrol sistemi marifetiyle tamamen otonom şekilde seyrüsefer icra etmekte olup, hedeflerin tespit ve imhası *"Man in the Loop"* prensibi ile tamamen operatör kontrolünde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Alpagu, geniş açılı, entegre görüntüleme sistemleri ile gece-gündüz etkin bir şekilde görev yapabilme özelliğine sahiptir. İlave olarak Alpagu; uçuş sonlandırma, vuruş iptali ve kendini imha etme nitelikleri ile de ön plana çıkmıştır. Sistem; *"Sabit*

[77] www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

[78] www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

Kanatlı Vurucu İHA Sistemi", *"Fırlatıcı Lançer"* ve *"Yer Kontrol İstasyonu"* bileşenlerinden oluşmuştur. Alpagu'nun menzili; 10 kilometre, görev süresi 15 dakika ve 3 kilogram harp başlığı taşıma özelliğine sahiptir.[79]

STM'nin geliştirdiği bir diğer İHA sistemi Boyga'dır. Boyga, 81 milimetre hava mühimmatı taşıma kapasitesine sahip insansız hava aracı sistemidir. Boyga hava aracı salan mekanizmasına göre uyumlandırılmıştır. Boyga, yer kontrol istasyonu aracılığıyla görev dâhilinde 81 milimetre hava mühimmatını balistik kestirim algoritması sayesinde istenilen hedef üzerine bırakabilmektedir. Boyga'ya mühimmat sistemi entegrasyonu, Makine Kimya Endüstrisi iş birliği ile gerçekleştirilmiştir. Boyga'nın bir adet mühimmat ile havada kalma süresi 30 dakika olup, kalkış ağırlığı 17 kilogramdır. Sistemin menzili 5 kilometre, azami irtifası 3.300 metre ve en yüksek hızı 54 kilometredir.[80]

STM ve ROKETSAN'ın iş birliği içerisinde ürettiği bir diğer hava sistemi Alpagut'tur. Alpagut, gece-gündüz görev yapabilecek, hareketli veya sabit kara ve deniz hedeflerine, radar ve haberleşme sistemlerine, hafif zırhlı kara veya deniz araçlarına, komuta merkezi gibi kritik tesislere, personele ve fırsat hedeflerine karşı kullanılması öngörülen bir intihar dronudur. 60 kilometre operasyonel yarıçapı, 60 dakikadan fazla havada kalma süresi ve farklı tipte harp başlıkları taşıma özelliği ile Alpagut, tekli ve sürü İHA konsepti ile ön plana çıkmaktadır.

Sistem çalışma konsepti olarak ateşlendikten ya da bırakıldıktan sonra, havada belli bir süre dolanarak hedef tespiti, takibi ve hedef kıymetlendirme faaliyetlerini icra ederek ve yerden gönderilen kullanıcı onayı ile otonom görev esnasında kullanıcı tarafından belirlenmiş hedefe dalış yaparak hedefi imha etmektedir.

Alpagut, sahip olduğu arayıcı başlık ile hedefi fark edilmeden tespit ve teşhis edebilmekte, konum karıştırıcı sistemlere karşı yüksek dayanımlı ve hassa güdüm-kontrol tahrik sistemi ile hedefe nokta atışı yönlenmektedir. Sistem bu özelliklerinin yanında önceden belirlenmiş hedeflere karşı at-unut özelliği ve gerektiğinde uçuş esnasında kullanıcı kararı ile görev değiştirebilmesi ile de önemli bir kuvvet çarpanı olarak ön plana çıkmaktadır. Ağırlığı 55 kilogram, boyu 2.3 metre olan bu sistem, 11

[79] www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

[80] www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

kilogram parçacık etkili, zırh delici ve termobarik seçenekli harp başlığı özelliğine sahiptir.[81]

Bütün bu sistemlerin yanında STM tarafından, başta şirket bünyesindeki insansız hava araçları olmak üzere döner ve sabit kanatlı platformların sürü dron konsepti ile faaliyet göstermesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca STM tarafından küresel konumlama sistemi bağımsız otonom seyrüsefer sistemi geliştirilmesi (KERKES) projesi kapsamında döner kanatlı ve sabit kanatlı İHA'ların GPS olmayan ortamlarda görev yapabilmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır.[82]

c. Baykar Firması ve Çalışmaları

Baykar Firması, 1986 yılında kurulmuştur. Firma 2000 yılında insansız hava aracı sistem ve alt sistemleri geliştirmeye başlamıştır. Baykar Firması, 2005 yılında Savunma Sanayi Müsteşarlığının Mini İHA Projesi geliştirilmesi çağrısı kapsamında, TAI tesislerinde üretimi yapılan ilk İHA'nın otomatik uçuş gösterimi yapılmıştır. Bayraktar Mini İHA, tamamen özgün ve millî olarak geliştirilmiş, elektronik yazılım ve yapısal bileşenleri ile Türkiye'nin ilk robot hava aracı sistemi olmuştur. Baykar'ın geliştirdiği ilk insansız hava aracı olan Bayraktar Mini İHA, tüm testleri başarı ile geçerek, 2007 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerinin envanterine girmiştir. Bayraktar Mini İHA; 15 kilometre haberleşme menzili olan, 80 dakikaya kadar havada kalabilen, 2000 feetoperasyonel irtifa özelliği bulunan, otomatik kalkış ve iniş yapabilen Türkiye'nin ilk millî hava aracı sistemi olarak ön plana çıkmıştır. 2011 yılında Baykar Firması, Katar Silahlı Kuvvetleri için Mini İHA üretmeye başlamış ve 2012 yılında bu ülkeye ilk teslimatı gerçekleştirmiştir.[83]

Baykar Firması, 2008 yılında Malazgirt isimli döner kanat mini İHA geliştirme projesine başlamıştır. Malazgirt Döner Kanat Mini İHA, elektronik donanım, yazılımı, tasarımı ve imalatı ile tamamen millî olarak geliştirilmiştir. Bu sistem 20 kilometre menzile, 3.600 feet operasyonel menzile ve 90 dakika uçuş özelliğine sahiptir. 2009 yılında Malazgirt Döner Kanat Mini İHA, Türk güvenlik güçlerine teslim edilmiştir.[84]

---

[81] www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

[82] www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

[83] https://baykartech.com.tr, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 12:30.

[84] www.defenceturk.net, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 10:48.

2012 yılında Baykar Firması, taktik İHA projesi geliştirme ve üretim sürecine başlamıştır. Bu proje kapsamında 2014 yılında Bayraktar TB2, ilk tam otomatik uçuş testini başarı ile gerçekleştirmiştir. Baykar tarafından geliştirilerek kullanıma sunulan Bayraktar TB2 Taktik S/İHA Sistemi, kullanıcıya tüm çözümleri bir arada sunan bütünleşik ağ tabanlı bir sistem mimarisidir. Sistem, Bayraktar TB2 S/İHA platformu, yer kontrol istasyonu, yer veri terminali, uzak görüntü terminali, ileri üs ve jeneratör ile römork modüllerinden oluşmuştur. Bayraktar TB2 taktik silahlı insansız hava aracı, keşif ve istihbarat görevleri için orta irtifa-uzun havada kalış süresi sınıfına giren (MALE) insansız hava aracıdır. Sistem; tamamen otonom taksi, kalkış, iniş ve normal seyir kabiliyetine sahiptir. Bayraktar TB2; 18.000 feetoperasyonel irtifa, 27 saat maksimum havada kalış, GPS bağımlılığı olmaksızın dâhili sensör füzyonu ile seyrüsefer, 300 kilometre haberleşme menzili, 150 kilogram faydalı yük kapasitesi ve 4 adet lazer güdümlü akıllı mühimmat taşıyabilen bir sistemdir. Bayraktar TB2, ilk kez 2014 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerine teslim edilmiştir. Ardından Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün de envanterine girmiştir. Bayraktar TB2, 2016'da Fırat Kalkanı ve 2018'de de Zeytin Dalı Harekâtlarına iştirak etmiştir. 2018 yılı içinde Bayraktar TB2, Katar ve Ukrayna'ya ihraç edilmiştir. 2020 yılında da Azerbaycan ordusunun envanterine katılmıştır. Sistem, Azerbaycan'ın Karabağ Harekâtı sırasında başarılı bir şekilde görev yapmıştır. Aynı yıl içerisinde Baykar Firması tarafından üretilen İHA'lar, Bahar Kalkanı Harekâtı'nda etkin bir şekilde kullanılmıştır. 2021'de Bayraktar TB2'nin Polonya'ya ihracına yönelik olarak bu ülke ile bir sözleşme imzalanmıştır.[85]

Baykar tarafından üretilen bir diğer insansız hava aracı Bayraktar Akıncı'dır. Akıncı, yüksek irtifa uzun dayanıklılık (HALE) sınıfına sahip silahlı insansız hava aracıdır. Bayraktar Akıncı ile ilgili ilk bilgiler kamuoyu ile 2018 yılında paylaşılmıştır. Akıncı, ilk motor testini 2019 yılında gerçekleştirmiştir. 6 Aralık 2019'da otomatik taksi ve kalkış sonrası Akıncı, ilk uçuşunu yapmıştır. Akıncı, 2021 yılında gerçek mühimmat ile ilk test atışında hedefi başarı ile vurmuştur. Aynı yıl Akıncı, Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine girmiştir. Sistem, hava-hava muharebesi yapabildiği için Taarruzi İnsansız Hava Aracı (TİHA) olarak da adlandırılmıştır. Akıncı, elektronik destek, karşı tedbir sistemleri, çift uydu iletişim sistemleri, havadan havaya radar, çarpışmadan kaçınma radarı ve millî olarak geliştirilmiş sentetik aralıklı radar ile donatılmıştır. Her biri farklı motora

[85] https://baykartech.com.tr, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 12:30.

sahip olmak üzere Akıncı'nın A, B ve C olmak üzere üç farklı varyantı bulunmaktadır. 2022 yılında Akıncı TİHA, 45.118 feet irtifada uçarak Türkiye rekoru kırmıştır. Akıncı TİHA; MAM-L, MAM-C, Cirit, L-UMTAS, Bozok, MK-81, MK-82, MK-83, Gökdoğan, Bozdoğan, SOM gibi mühimmat ve füzeleri kullanabilmektedir. Akıncı, 24 saat havada kalabilme, 1.500 kilogram faydalı yük taşıma ve otomatik iniş kalkış yapabilme özellikleri ile ön plana çıkmaktadır.[86]

Baykar tarafından üretim ve geliştirme faaliyetleri devam eden bir diğer insansız hava aracı sistemi Bayraktar DİHA'dır. Bayraktar DİHA ile ilgili ilk bilgiler 2019 yılında kamuoyu ile paylaşılmıştır. Sistemin dikey-iniş kalkış yapabilme özelliği, 2023 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine giren TCG Anadolu isimli amfibi hücum gemisinde kullanılması ihtimalini doğurmuştur. Bayraktar DİHA'nın TCG Anadolu gibi yüzer bir platformda kullanılması ile Türk Silahlı Kuvvetleri, önemli bir kuvvet çarpanı elde edecektir. Bayraktar DİHA, 150 kilometre haberleşme menzili, 9.000 operasyonel irtifa, 15.000 maksimum irtifa ve 12 saat havada kalma özelliği ile ön plana çıkmaktadır.

Baykar Firması tarafından geliştirilen bir diğer insansız hava sistemi Kızıl Elma'dır. Bu proje, 2013 yılında Muharip İnsansız Uçak Sistemi (MİUS) geliştirilmesine yönelik atılan bir adım ile başlatılmıştır. Bayraktar MİUS'a ait ilk kavramsal tasarım görselleri ve uçağın özelliklerine dair orijinal bilgiler, 2021 yılında kamuoyu ile paylaşılmıştır. Baykar Firması, projenin resmi adını ilk kez 12 Mart 2022'de Kızıl Elma olarak lanse etmiştir. Türkiye'nin ilk pilotsuz jet uçağı olması beklenen Kızıl Elma, ilk uçuşunu 14 Aralık 2022 tarihinde gerçekleştirmiştir. Kızıl Elma'nın, stealth (görünmezlik) yani düşük radar kesiti ile yüksek manevra kabiliyetine sahip olması öngörülmektedir. Farklı varyantları olması beklenen Kızıl Elma'nın ses altı ve ses üstü modellerinin olması planlanmaktadır. Kızıl Elma'nın muharebe yarı çapının 500 deniz mili (930 kilometre) olması, 5 saat havada kalma niteliği ve 45.000 feette uçma özelliği onu Türk ordusu için önemli bir kuvvet çarpanı haline getirecektir.[87] Bu kapsamda, Türk Silahlı Kuvvetlerinin envanterine giren TCG Anadolu isimli amfibi hücum gemisinde görev yapacak olması ihtimali Kızıl Elma'nın önem ve değerini daha anlamamızı sağlayacaktır.

[86] https://baykartech.com.tr, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 12:30.

[87] https://baykartech.com.tr, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 12:30.

SONUÇ

Dünyada ilk uçak üretimine yönelik faaliyetler, özel müteşebbisler tarafından gerçekleştirilmiştir. Wright Kardeşlerin ilk motorlu uçağı icadından sonra, kısa zaman içerisinde uçak ülkelerin ordu teşkilatı içerisindeki yerini almıştır. Bu durum, özel müteşebbislerin başlattığı uçak üretme faaliyetinin, zamanla devlet destekli kamu teşekkülleri eliyle de yürütülmesine zemin hazırlamıştır.

Uçakların artan önem ve değeri Osmanlı Devletinin 1911 yılında askeri havacılık teşkilatını kurmasına etki etmiştir. İlk dönemlerde Türk ordusunun uçak ve malzeme ihtiyacı yurt dışından yabancı kaynaklar vasıtasıyla sağlanmıştır. İlgili dönemde özel veya herhangi bir kamu teşebbüsü yoluyla uçak üretme adım veya atılımı gerçekleştirilmemiştir.

Türk İstiklal Harbi'nin ardından Gazi Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti, her alanda olduğu gibi havacılık alanında da bir dizi yatırım çalışmalarına hız vermiştir. Bu kapsamda dönem içerisinde kamu ve özel müteşebbisler aracılığıyla millî ve yerli uçak üretimine yönelik bazı yatırımlar hayata geçirilmiştir. İlgili dönem içerisinde devlet desteği ile Kayseri Tayyare Fabrikası kurulmuş ve burada yurt dışından lisansı alınan uçakların üretimi gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemde Vecihi (Hürkuş) Bey, kişisel gayret ve tecrübesi ile bir özel müteşebbis olarak millî ve yerli uçak üretimine yönelik ilk adımı atmıştır. Bu adımı, Selahattin Reşit Alan ve Nuri Demirağ'ın çalışmaları takip etmiştir. Ancak bu yatırımlar, İkinci Dünya Harbi'nin ardından Türkiye'ye; Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO kapsamında verilen hazır uçak ve sistemler sebebiyle, hava harp sanayini bitme noktasına getirmiştir. Bu kapsamda hem kamu hem de özel uçak teşebbüsleri ortadan kalkmıştır.

Türkiye'nin Kıbrıs'taki soydaşlarını korumak üzere gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtına gelen tepkiler ve uygulanan ambargo, uçak üretimi konusunun yerli ve millî olarak gerçekleştirilmesi konusunu yeniden gündeme taşımıştır. Bu süreç, kamu destekli TUSAŞ/TAİ, HAVELSAN, ASELSAN ve ROKETSAN gibi kurum ve kuruluşların kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreci, 2000'li yıllarda Vestel, STM ve Baykar gibi özel firmalar takip etmiştir.

Günümüzde hem kamu hem de özel teşebbüsler aracılığıyla gerçekleştirilen uçak üretim faaliyetleri, Türkiye'nin geldiği noktayı göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Cumhuriyetin 100. yılında savunma sanayindeki yerli ve millilik oranının yüzde seksenlere geldiği bir

ortamda Türkiye, havacılık alanındaki dışa bağımlılık durumunu büyük oranda azaltmıştır.

2023 yılı itibarıyla bakıldığında kamu destekli kurumların ürettiği Milli Muharip Uçak/KAAN ve ANKA gibi sistemler ile özel müteşebbislerin ürettiği Karayel, Kargu, Bayraktar TB2, Akıncı ve Kızıl Elma vb. ürünler, Türkiye'nin uçak üretme idealini gerçeğe dönüştürdüğünü bize göstermektedir. Ayrıca söylemek gerekir ki, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün *"İstikbal Göklerdedir"* veciz sözü ile hayat bulan Türkiye'deki uçak üretme serüveni, özel müteşebbislerin de katkıları ile somut bir gerçekliğe dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB),

BCA, 030.10. 61.413.34.

BCA, 030.18/01-02/99-67-13, Karar No: 2-18442.

BCA, 030.18.01.02.99.67.13.

BCA, 030.10/58-396-11, Karar No: 60-85.

BCA, 030.10.61.113.34.

BCA, 030.10.61.113.34.

BCA, 030.18.01.02.119.45.3.

BCA, 30.10.0., 125.801.5.

Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi

4/5-9. 5464.6-10.

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi

BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-15.

BHK, K: 179, D: 92, F: 1.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi

Mühendis Selahattin Reşit Alan'ın Şahsi Personel Dosyası, Dosya No: 117.

Vecihi Hürkuş'un Şahsi Personel Dosyası, Dosya No: E-1077.

Kitaplar

Acar, Cemal, **Soğuk Savaş: Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1991.

Adıgüzel, M. Bahattin, **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, No.: 7, Ankara, 2006.

Anderton, David A., **History of U.S. Air Force**, New York, 1989.

Aydoğdu, Ahmet, **Kıbrıs Sorununda Çözüm Arayışları, Annan Planı ve Referandum Süreci**, Asil Yayın ve Dağıtım Ltd. Şti., Ankara, 2005.

Deliorman, M. Necmettin, **Nuri Demirağ'ın Hayat veMücadeleleri**, Nuri Demirağ Matbaası, İstanbul, 1957.

Deniz, Tuncay, **Türk Uçak Üretimi**, Ertem Matbaası, Ankara, 2004.

Dervişoğlu, Fatih M., **Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.

Green, Walter, **Flying Colours**, Salamander Boks Ltd., Londra, 1981.

Hürkuş, Vecihi, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.

Kansu, Yavuz, Şensöz, Sermet, Öztuna, Yılmaz, **Havacılık Tarihinde Türkler 1**, Hava Basımevi, Ankara, 1971.

Kapucu, Davud, Korkmaz, Erdal, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020.

Kaymaklı, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler**, C II, Kültür Ofset, Ankara, 1997.

Korkmaz, Erdal, **Millî Mücadele ve Havacılık**, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2022.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, Bayar, Zeynep, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Havacılar**, C III, Hava Basımevi, Ankara, 2021.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, C I, Hava Basımevi, Ankara, 2020.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951)**, C II, Hava Basımevi, Ankara, 2020.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)**, C III, Hava Basımevi, Ankara, 2020.

Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, C I, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

Mcmahon, Robert J., **Soğuk Savaş**, Çev: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

Nikolajsen, Ole, **Turkish Military Aircraft Since 1912**, Dutch Aviation Society, Netherlands, 2005.

Petit, Edmont, **Histoire Mondiale De L'Avition**, Editions Hachette, Paris, 1967.

Sarınay, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988.

Soley, Selim, **NATO, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (Gaye, Teşkilat ve Faaliyet)**, Erkân-ı Harbiye Reisliği Yayınları, Ankara, 1955.

Sönmezoğlu, Faruk, **Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

Şakir, Ziya, **Nuri Demirağ Kimdir?**, İş Hayatında Muvaffak Olan Müteşebbislerimizin Serisi: 1, Kenan Matbaası, İstanbul 1947.

Tayhani, İhsan, **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950)**, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları No:1, Ankara, 2004.

Türkman, Sayim, **ABD, Ortadoğu ve Türkiye**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007.

Uçarol, Rifat, **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1974.

Kitap Bölümü ve Makaleler

Akkor, Mahmut, "II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2, Yıl: 2, 2017, s.8-11.

Avşar, B. Zakir, Kaya, Elif Emre, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C 13, S 2, Yıl: 2012, s.113-132.

Aysal, Necdet, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, C.II, Editör: Prof.Dr. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, s.941-964.

Çağıran, Mehmet Emin, "Kuzey Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin İlanı", **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.680-682.

Erhan, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 51, Ankara, 1996, s.275-288.

Haytoğlu, Ercan, "Millî Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Projeleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergis**i, C 1, S 2, Yıl: 1992, s.1-8.

Karagülmez, Müjdat, "Doğu Kapısında Macar Havacı Oszkár Asbóth'un Osmanlı Havacılığını Geliştirme Projesi ve İstanbul Günleri (1913)", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 11 (35), Yıl: 2023, s.875-905.

Korkmaz, Erdal, Kurt, Deniz, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Pilot Erich Serno'nun Çanakkale Muharebeleri'ndeki Rolü", **105. Yılında Çanakkale Savaşlarına Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2021, s.102-126.

Korul, Vildan, Küçükönal, Hatice, "Türk Sivil Havacılık Sisteminin Yapısal Analizi", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, İzmir, 2003, s.24-38.

Kurt, Deniz, Korkmaz, Erdal, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Kasım 2018, C 17, S 2, s.207-251.

Özacun, Orhan, "Siyaset Tarihimizde Millî Kalkınma Partisi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 2, Yıl: 2002, s.205-233.

Tokatlı, Seda Gözde, "Soğuk Savaş Dönemi Güvenlik Algısında Yaşanan Değişim ve Uluslararası Sistemin Değişen Dinamikleri", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 7/1, Yıl: Mart 2022, s.376-406.

Uzman, Nasrullah, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 1, S 22, Yıl: Yaz 2018, s.117-142.

Yıldız, Arzu, Kenaroğlu, Yüksel, "Havacılık Sanayiimiz ve Unutulan Tarihi", **Mühendis ve Makina**, 52(614), Yıl: 2011, s.49-56.

Sempozyum Bildirileri

Beyoğlu, Süleyman, "Türk Havacılığının Doğuş Yılları", **Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 1911-1923**, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s.3-15.

Türkmen, Zekeriya, "Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı**

Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.28-56.

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Tezler

Gülbahar, Özkan, **Karayel İnsansız Hava Aracının Statik ve Dinamik Analizleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Mayıs 2015.

Taşkesen, Gökhan, **Türk Havacılık Tarihine Eleştirel Yaklaşım**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2006.

İnternet Kaynakları

www.vestelyatirimciiliskileri.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 09:43.

www.lentatek.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 14:06.

www.tdefenceagency.com, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023, Saat: 15:40.

www.stm.com.tr, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2023, Saat: 13:30.

https://baykartech.com.tr, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 12:30.

www.defenceturk.net, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 10:48.

https://baykartech.com.tr, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2023, Saat: 12:30.

«DAS INTERESSANTE BLATT» ÖZELİNDE RESİMLERLE GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (1920-1938)

Erdem KARACA*

Özet

Avusturya'da çıkan «Das interessante Blatt», 1882-1939 yılları arasında haftalık bir gazete olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Haberlerin birçoğunda resim kullanımına yer veren gazete, Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) söz konusu olduğunda da aynı anlayışı devam ettirmiştir. Yapılan taramalar sonucunda, 1920-1938 yıllarına ait resimler tespit edilerek okuyucularla ve araştırmacılarla buluşturulmak istenmiştir. Resimlerin hangi durumlarla ilgili olduğuna bakıldığında ise, şu gelişmelerin ön plana çıktığı görülmektedir: Türkiye'nin milli kıyamı. Türk Zaferi – Küçük Asya'da Yunan ordusunun çöküşü. İsmet Paşa ve kurmaylar. Savaş gemilerinin getirdiği İngiliz piyadelerinin İstanbul'u boşaltmaları. Türk Ordusu'nun İstanbul'a girişi. General Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM'de Lozan'daki müzakerelere ilişkin hükümet açıklaması. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım. Ankara Millet Meclisi adına İstanbul'a giren Milli Birlikler. Türkiye'de, dini yetkilerle sınırlı olan halifenin görevden alınmasıyla ilgili iç çekişmeler. M. Kemal Paşa'ya karşı planlanan suikast girişimi. Türkiye'nin yaratıcısı Kemal Paşa'ya ait anıtlar. İstanbul'da bir sokakta oy kullanma çadırı. Kemal Paşa suikastçılarının infazı. Yeni Türkiye: İş yerlerinin kapalı olduğu ilk Pazar. İskenderun Sancağı'nda Suriye'nin bağımsızlığı lehinde ve aleyhinde gösteriler. Madame Tussaud'un Kemal Atatürk'e ait balmumu heykeli. Türkiye'de kadının özgürleşmesinin gelişimi; Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, uygulamalı derslerin de verildiği modern bir kız okulunu ziyaret ediyor. Kemal Atatürk'ün evlatlık kızının bombardıman uçağıyla Balkanlar turunu tamamlaması. Yeni Türkiye'nin kurucusunun ölümü; eski ve yeni cumhurbaşkanları. Diğer taraftan, gazetede paylaşılan bazı resimlerin altında birtakım değerlendirmelere de yer verilmiştir. Bu bağlamda 19 Ekim 1922'de paylaşılan bir yazıda şu bilgiler neşredilmiştir: Mudanya'da yürütülen arabuluculuk müzakereleri Türk taleplerine dayalı bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. İstanbul tarafsız bir statüde

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üni., Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, https://orcid.org/0000-0003-3075-3989, erdm.karaca@hotmail.com

bırakılırken, Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılmasına karar verilmiştir. Gelinen noktada Sevr Barış Antlaşması'ndan sonra haritadan silinmiş gibi görünen Türkiye, bir anda yeniden canlanmış ve saygı görmeye başlamıştır. Bir gerçek varsa o da "Kendinden vazgeçmeyen hiçbir kimse/şey kaybolmaz". İstanbul Hükümeti'ne karşı gösterdiği cüretkâr tavrı nedeniyle isyancı ilân edilerek idam cezasına çarptırılan Kemal Paşa, an itibarıyla Türkiye'nin en güçlü adamı haline gelmiştir. Bu durumda artık Süleyman'ın tacını başına geçirebileceğine haklı olarak inanabilirdi. Sultan VI. Mehmed (Vahdeddin), her zaman sadece iktidar partisinin insafına kalmış sahte bir hükümdardı.

Anahtar Kelimeler: Resimlerle Atatürk, Mustafa Kemal Paşa, Türkiye, Milli Mücadele.

GHAZI MUSTAFA KEMAL PASHA WITH PICTURES (1920-1938) IN «DAS INTERESSANTE BLATT»

Abstract

The «Das interessante Blatt» published in Austria, was a weekly newspaper serviced from 1882 to 1939. The newspaper, which often used pictures in the majority of the news, maintained the same journalism policy on the news regarding the Ghazi Mustafa Kemal Pasha (Atatürk). Upon the research conducted, the pictures taken between 1920 and 1938 were identified and served to the public for readers and researchers. Among the themes of such pictures, the following developments come to the fore: Turkey's national uprising. Turkish Victory – The collapse of the Greek army in Asia Minor. Ismet Pasha and his companions. Evacuation of Istanbul by British infantry brought by warships. The Turkish Army's entry into Istanbul. General Mustafa Kemal Pasha's announcement at the Turkish Grand National Assembly regarding the negotiations in Lausanne. President Ghazi Mustafa Kemal Pasha and his wife Latife Hanım. National Unions entering Istanbul on behalf of the Ankara National Assembly. Internal disputes over the dismissal of the caliph, the authority of whom is limited to religious affairs, Turkey. The planned assassination attempt against M. Kemal Pasha. Monuments of Kemal Pasha, the founder of Turkey. Voting tent on a street in Istanbul. Execution of assassins who failed to assassinate Kemal Pasha. New Turkey – First Sunday when businesses are closed. Demonstrations in favor of and against the independence of Syria in the Sanjak of Iskenderun. Madame Tussaud's wax statue of Kemal Atatürk. The political and social emancipation of women in Turkey; President Kemal Atatürk is visiting a modern girls' school where applied courses are also given. Kemal Atatürk's adopted daughter completes the Balkans tour in a bomber. The death of the founder of the young Republic of Turkey; former and new presidents. On the other hand, some evaluations were also included under some of the pictures shared in the newspaper. In this context, the following information appeared in an article published on October 19, 1922: The mediation negotiations in Mudanya resulted in an agreement based on Turkish demands. While Istanbul was left in a neutral status, it was decided that Thrace would be evacuated by the Greeks. At this point, Turkey, which seemed to have been wiped off the map after the Sevres Peace Treaty, was suddenly revitalized and respected. If there is one truth, it is that "No one is lost that does not give up on itself". Kemal Pasha, who had been declared a rebel and sentenced to death because of his daring attitude against the

Istanbul Government, suddenly became the most powerful man in Turkey. In this situation, he could rightly believe that he could now put the crown of Suleiman on his head. Sultan Mehmed VI (Vahdeddin) was always a false monarch at the mercy of the ruling party.

Keywords: Ataturk with Pictures, Mustafa Kemal Pasha, Türkiye, National Struggle.

GİRİŞ

Viyana/Avusturya'da, 1882'den 1939'a kadar Perşembe günleri çıkan *"Das interessante Blatt"*, haftalık bir gazete olma özelliğine sahipti. Samuel Auspitzer tarafından kurulan gazete, monarşi ve birinci cumhuriyet dönemlerinin en uzun soluklu ve en yüksek tirajlı haftalık yayını olmuştur. Muhteviyatında daha çok felaketler, kazalar ve çeşitli olaylar yer alan gazetede, yayın anlayışı gereği zengin bir resim/fotoğraf kolleksiyonu oluşmuştur. Eylül 1939'da gazetenin adı *"Wiener Illustrierte"* olarak değiştirilmiş ve Aralık 1944'e kadar varlığını sürdürmüştür.[1] Çalışmamızda, *"Das interessante Blatt"* bağlamında yapılan taramalar sonucunda, Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) özelinde 1920-1938 yıllarına ait resimler tespit edilerek okuyucularla ve araştırmacılarla buluşturulmak istenmiştir.

1. Milli Mücadele Dönemi

Die nationale Erhebung der Türkei: Mustapha Kemal Pascha, der den Widerstand gegen die Zerstückelungsabsichten der Entente organisierte, in seinem Hauptquartier in Angora.

Görsel 1

Görselde; *"Türkiye'nin Milli Kıyamı"* temel vurgusuyla *"İtilaf devletlerinin parçalama emellerine karşı direnişi Ankara'daki karargâhında örgütleyen Mustafa Kemal Paşa."* bilgisine yer verilmiştir.[2]

[1] "Das interessante Blatt", **https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Das_interessante_Blatt** (14.03.2023)

[2] **Das interessante Blatt,** 5. August/Ağustos 1920, Nr. 32, s. 4.

Der griechiſche Feldzug in Kleinaſien: Griechiſche Infanterie im ſcharfen ſiegreichen Vormarſch im Tale des Hermesfluſſes. — 50 Kilometer vor Angora wurde der rechte Flügel der Armee aufgerieben, worauf die Griechen von Kemal Paſcha zum eiligen Rückzug gezwungen wurden. Nach einer photographiſchen Aufnahme.

Görsel 2

Görselde; *"Küçük Asya'daki Yunan Seferi"* temel vurgusuyla *"Yunan piyadeleri, Hermes (Sakarya) Nehri vadisinde zaferle ilerliyor. Ankara'dan 50 km uzakta ordunun sağ kanadı yok edildi, ancak ardından Kemal Paşa Yunanlıları hızlıca geri çekilmeye zorladı."* bilgisine yer verilmiştir.[3]

[3] **Das interessante Blatt,** 6. Oktober/Ekim 1921, Nr. 40, s. 4.

Nr. 36 bis 38. Erscheint Jeden Donnerstag. Wien, 21. September 1922. Abonnements durch jede Buchhandlung und Postamt. XLI. Jahrg

Der türkische Sieg.

Zusammenbruch der griechischen Armee in Kleinasien.

Eine Kamelkolonne der Truppen Kemal Paschas beim Einzug in Smyrna, welche Stadt nach der Besetzung zum Teil in Flammen aufging.

Görsel 3

Görselde; *"Türk Zaferi. Küçük Asya'da Yunan ordusunun çöküşü"* temel vurgusuyla *"Kemal Paşa'nın birliklerinden olan bir deve grubu, işgalden sonra, bir bölümü alevler içinde kalan İzmir'e giriyor."* bilgisine yer verilmiştir.[4]

[4] **Das interessante Blatt,** 21. September/Eylül 1922, Nr. 36-38, s. 1.

Die griechische Niederlage in Kleinasien: Der türkische Generalstabschef General Ismet Pascha und sein Stab in einer Station südlich von Afioun-Kara-Hissar während des siegreichen Vormarsches gegen Smyrna.

Görsel 4

Görselde; *"Küçük Asya'da Yunan Yenilgisi"* temel vurgusuyla *"Türk Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmet Paşa ve kurmayları, İzmir'e doğru muzaffer ilerleyiş esnasında Afyonkarahisar'ın güneyindeki bir istasyonda."* bilgisine yer verilmiştir.[5] İsmet Paşa, 8 Kasım 1920'de, Genelkurmay Başkanlığı görevi üzerinde kalmak üzere, Garp Cephesi Komutanlığına atanmıştır.[6]

[5] **Das interessante Blatt,** 21. September/Eylül 1922, Nr. 36-38, s. 9.

[6] **www.mfa.gov.tr/sayin-ismet-inonu-_pasa__nin-ozgecmisi.tr.mfa** (20.05.2023)

Görsel 5

Görselde; *"Bir Türk Jan Dark'ı"* temel vurgusuyla *"Küçük Asya'da Yunanlara karşı iki yıl asker olarak savaşan güzel yazar Halide Edib Hanım, subay rütbesine ulaşmış ve an itibarıyla Kemal Paşa tarafından milli eğitimde görevlendirilmiştir."* bilgisine yer verilmiştir.[7] *"Ankara'da bir İngiliz Kadını"* kitabının yazarı Grace Ellison da, Halide Edib'i batı kamuoyuna şu sözlerle takdim etmiştir (1923): *"Anadolu'nun baştan başa her köşesinde karşımıza Halide Hanım'ın resimleri çıkıyor. Devrim kahramanları arasında Türkler ona kendi Jan Darkları olarak saygı ile bakıyorlar. […]"*[8]

[7] **Das interessante Blatt,** 12. Oktober/Ekim 1922, Nr. 41, s. 3.

[8] Çilem Tuğba Koç, "The New York Times Gazetesi'nde (1922-1931) Halide Edib'le İlgili Yayınlanan Haberlerin İncelenmesi", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Yay., S 46, Bahar 2018, s. 313.

2. Cumhuriyetin İlânı Öncesi Süreç

Nr. 42. Erscheint Jeden Donnerstag. Wien, 19. Oktober 1922. Abonnements XLI. Jahrg.

Die Wandlung des Sultans.

Im Yildis-Kiosk vor der Abdankung.

Sultan Mehmed VI. (r.), der vor zwei Jahren den jetzt Siegreichen Kemal Pascha als Rebell in Konstantinopel zum Tode verurteilen ließ und von diesem nunmehr zur Abdankung gezwungen wurde, betet mit seinem Gefolge für den Sieg der kemalistischen Truppen in Kleinasien.

Görsel 6

Görselde; *"Padişahın dönüşümü/değişimi. Tahttan çekilmeden önce Yıldız Sarayı'nda."* temel vurgusuyla *"Muzaffer Kemal Paşa'yı iki yıl önce İstanbul'da asi olarak idama mahkûm ettiren ve an itibarıyla tahttan çekilmek zorunda kalan Sultan VI. Mehmed, maiyetiyle birlikte Küçük Asya'daki Kemalist birliklerin zaferi için dua ediyor."* bilgisine yer verilmiştir.[9]

Diğer taraftan, görselle ilgili olarak şu hususlar kaleme alınmıştır: Anadolu'daki Yunan yenilgisini müteakip, İtilaf Devletleri temsilcileri ve İsmet Paşa tarafından Mudanya'da yürütülen arabuluculuk müzakereleri sonucunda, Türk taleplerine dayalı bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre; İstanbul tarafsız bir yer olarak bırakılırken, Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması gerekmektedir. Bu görev Yunanistan'a devredilmiş olup, yeni Yunan Hükümeti'nin anlaşmayı onaylayacağından şüphe duyulmamaktaydı. Sevr Barış Antlaşması'ndan sonra haritadan silinmiş gibi görünen Türkiye, bir anda yeniden canlanmış ve saygı görmüştür. *"Kendinden vazgeçmeyen insan/hiç kimse kaybolmaz."* Kemal Paşa, muzaffer bir yürüyüşle halkı için yeni bir Meclis yaptırmıştır. O artık, onu İslâm dünyasının reformcusu

[9] **Das interessante Blatt,** 19. Oktober/Ekim 1922, Nr. 42, s. 1.

olarak gören tüm Müslümanların idolüydü. İstanbul Hükümeti'ne karşı gösterdiği cüretkâr tavrı nedeniyle isyancı ilân edilerek idam cezasına çarptırılan Kemal Paşa, an itibarıyla Türkiye'nin en güçlü adamıdır ve Süleyman'ın tacını başına takabileceğine haklı olarak inanabilirdi. Sultan VI. Mehmed ise, sadece her zaman iktidar partisinin insafına kalmış sahte bir hükümdar konumundaydı. Henüz gerçekleşmemiş olsa da, tahttan çekilmesi yaklaşmaktaydı. Türk Anayasasına binaen Kemal Paşa, askerleri tarafından padişah ilân edilebilirdi. Bu tür vakalar İslâm tarihinde münferit değildi. Bu arada VI. Mehmed, sözde yönetiminin farkındaydı ve her şeyin takdir-i ilâhi doğrultusunda gerçekleştiğine inanmaktaydı. Yunanlılara karşı kazanılan zaferlerin ardından padişahın kendisine tebrik mektupları gönderdiği Kemal Paşa'nın, onları okumadan geri göndermesine ve padişahı tahttan indirmeye zorlamasına rağmen, Sultan VI. Mehmed –İslâm'ın en büyük koruyucusu konumundaki halife olarak-, kendisine borçlu olduğu Anadolu'daki birliklerin zaferi için dua etmekteydi.[10]

Die militäriſchen Vorbereitungen in Konſtantinopel: Engliſche Infanterie, die von den Kriegsſchiffen herbeigeführt wurde, bei dem Marſch durch die Hauptſtraße von Pera-Konſtantinopel. Nach einer photographiſchen Aufnahme.

Görsel 7

Görselde; *"İstanbul'daki askeri hazırlıklar"* temel vurgusuyla *"Savaş gemilerinin getirdiği İngiliz piyadeleri, Pera'daki ana caddede ilerliyor."* bilgisine yer verilmiştir.[11]

[10] **Das interessante Blatt,** 19. Oktober/Ekim 1922, Nr. 42, s. 3.

[11] **Das interessante Blatt,** 19. Oktober/Ekim 1922, Nr. 42, s. 3.

Görsel 8

Görselde; *"Türkiye'nin uyanışı"* temel vurgusuyla *"Mustafa Kemal Paşa'nın jandarması, Türk halkının muazzam tezahüratları arasında İstanbul'a girdi."* bilgisine yer verilmiştir.[12]

Diğer taraftan, *"Kemalist birliklerin İstanbul'a girişi."* başlığı altında şu bilgiler aktarılmıştır: Türkiye'nin kurtarıcısı ve Ankara Hükümeti'nin başı Kemal Paşa, yeni bir hükümeti kurmak için başkent İstanbul'a henüz geçmemiştir. Sadece muzaffer Küçük Asya ordusunun öncüsü olan ulusal jandarma, Osmanlı halkının sevinci arasında İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da yaşayan çok sayıda yabancı kendisini artık daha az rahat hissetmekteydi. O ana kadar kendilerine özel bir yasal statü kazandıran kapitülasyonların koruması altında yaşadılar. Ancak yabancılar artık göç etmeyi hesaba katmaya başlamışlardır. Türk toplumunda tüm yabancılara karşı duyulan öfke güven verici bir işaret olmayıp, aleni olarak yabancı düşmanlığının bir süre daha kendini göstermesi fazlasıyla olasılık dâhilindeydi.[13]

[12] **Das interessante Blatt,** 9. November/Kasım 1922, Nr. 45, s. 4.

[13] **Das interessante Blatt,** 9. November/Kasım 1922, Nr. 45, s. 4.

Die große Nationalversammlung in Angora: General Mustafa Kemal Pascha verliest von der Tribüne eine Regierungserklärung über die Verhandlungen in Lausanne. (C. C. 4.)

Görsel 9

Görselde; *"Ankara'da Büyük Millet Meclisi"* temel vurgusuyla *"General Mustafa Kemal Paşa, Lozan'daki müzakerelere ilişkin hükümet açıklamasını kürsüden okuyor."* bilgisine yer verilmiştir.[14]

Diğer taraftan, *"Ankara'daki Türkiye Millet Meclisi"* başlığı altında şu bilgiler aktarılmıştır: Türkiye'nin gerçek hükümeti, Ankara'da Millet Meclisi'nde bulunduğu için İtilaf güçleri Şark'a yönelik politikalarını temelden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Askeri harekâtın liderleri olan Kemal Paşa ve İsmet Paşa gerçeği, zayıf durumdaki son Sultan Vahdeddin, Yunanistan'a karşı kazanılan zafer, İngiltere ile Fransa'nın Şark Sorunu'ndaki kararsızlığı, ulusal bilinci büyük ölçüde güçlendirdiği gibi, muzaffer generaller de, Lozan Konferansı'nda kendilerini becerikli diplomatlar olarak kabul ettirmişlerdir. Türkiye'ye dikte edilen barış (Sevr) dayatması nihayet sona ermiştir. İtilaf güçleri, taviz üstüne taviz verme noktasına gelmişlerdir. Barış antlaşması teklifi, Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın pozisyon almasıyla gerçekleşmiştir. Müttefik güçlerin Türkiye'nin önerilerine nasıl tepki vereceği henüz belli değildi.[15]

[14] **Das interessante Blatt,** 8. März/Mart 1923, Nr. 10, s. 13.

[15] **Das interessante Blatt,** 8. März/Mart 1923, Nr. 10, s. 4, 13.

Der Befreier der gefeſſelten Türkei: General Muſtapha Kemal Paſcha und ſeine junge Frau Latifee Hanoum in Angora. — Sie hatte den ſiegreichen General vor einigen Monaten an der Spitze einer Mädchendeputation beim Einzug in Smyrna kennen gelernt und ihn eingeladen, im Hauſe ihres Vaters Quartier zu nehmen.

Görsel 10

Görselde; *"Esir Türkiye'nin kurtarıcısı"* vurgusuyla *"General Mustafa Kemal Paşa ve genç eşi Latife Hanım Ankara'da. Kendisi, İzmir'e giren muzaffer Generalle birkaç ay önce bir kız heyetinin başında bulunduğu sırada tanışmış ve onu babasının evinde kalması için davet etmişti."* bilgisine yer verilmiştir.[16]

[16] **Das interessante Blatt,** 22. März/Mart 1923, Nr. 12, s. 2.

In Angora: Vor dem Gebäude der Nationalversammlung wartet die Bevölkerung auf das Resultat der Sitzung am 21. Februar, in welcher über den Bericht Ismet Paschas, die Konferenz in Lausanne betreffend, abgestimmt wird.

Görsel 11

Görselde; *"Ankara: Halk Millet Meclisi binası önünde İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'na ilişkin raporunun oylanacağı 21 Şubat'taki oturumun sonucunu bekliyor."* bilgisine yer verilmiştir.[17] Lozan Konferansı'ndan avdet eden Hariciye Vekili İsmet Paşa, söz konusu tarihte Meclis'teki gizli oturumda, konferansın safahatı ve inkıta sebeplerine dair açıklamalarda bulunmuştur,[18]

[17] **Das interessante Blatt,** 22. März/Mart 1923, Nr. 12, s. 2.

[18] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** 1. Dönem, C 3, 196. Birleşim, 21.02.1923, s. 1290-1301.

Görsel 12

Görselde; *"Türkiye'deki seçimler üzerine"* vurgusuyla *"Süre gelen ve yeni seçilen Devlet Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım."* bilgisine yer verilmiştir.[19]

[19] **Das interessante Blatt,** 6. September/Eylül 1923, Nr. 36, s. 3.

Die wiedererſtandene Türkei: Die Abordnung der türkiſchen Deputierten, in deren Mitte ſich der neue Kommandant von Konſtantinopel, General Schükri Naili Paſcha (×), befindet, begrüßt namens der Nationalverſammlung von Angora die in Konſtantinopel einmarſchierenden nationalen Truppen.

Görsel 13

Görselde; *"Dirilen Türkiye"* vurgusuyla *"Aralarında İstanbul'un yeni komutanı General Şükri Naili Paşa'nın da bulunduğu Türk mebuslarından oluşan bir heyet, Ankara Millet Meclisi adına İstanbul'a giren milli birlikleri selamlıyor."* bilgisine yer verilmiştir.[20]

[20] **Das interessante Blatt,** 25. Oktober/Ekim 1923, Nr. 43, s. 2.

Görsel 14

Görselde; *"Halkın büyük alkışları arasında Türk birliklerinin İstanbul'a girişi/geri alışı."* bilgisine yer verilmiştir.[21]

[21] **Das interessante Blatt,** 25. Oktober/Ekim 1923, Nr. 43, s. 2.

3. Cumhuriyet Dönemi

Görsel 15

Görselde; *"Türkiye'de, dini makamla sınırlı olan halifenin görevden alınmasıyla ilgili iç çekişmeler."* vurgusuyla şu bilgilere yer verilmiştir: *"1. Halife Abdülmecid bir dini törende. 2. Muhalefet lideri Fethi Bey, bir toplantıda yandaşlarına Ankara Hükümeti'ni ele geçirmeleri için nutuklar atıyor. 3. İstanbul Barosu Başkanı, siyasi hesaplaşma dolayısıyla, kendisini beş yıl ağır çalışma cezasına çarptıran Adalet Divanı huzurunda. 4. İstanbul, oluşturulan Özel Mahkeme (İstiklâl Mahkemesi) huzurunda, Ankara'nın hilafet politikasına karşı protestoları sebebiyle suçlandı. 5. Tanin'in açık sözlü yazı işleri müdürü ve Jön Türk Komitesi Başkanı eski Maliye Bakanı Hüseyin Cahid Bey adliyeden ayrılıyor."*[22]

[22] **Das interessante Blatt,** 17. Januar/Ocak 1924, Nr. 3, s. 2.

Görsel 16

Görselde; *"Yeni Türkiye"* vurgusuyla *"Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa (sağda) -geçici olarak iki aylığına seçildi- eşi Latife Hanım ve Başbakan İsmet Paşa. (İzmir ziyaretinde çekilen bir fotoğrafın ardından)"* bilgisine yer verilmiştir.[23]

[23] **Das interessante Blatt,** 28. Februar/Şubat 1924, Nr. 9, s. 3.

Eine Feier in Konſtantinopel: Der Präſident der türkiſchen Republik Muſtapha Kemal Paſcha und ſeine Frau Latife Hanoum bei der Ankunft in der früheren Hauptſtadt, wo ein großes Denkmal am Grabe des „Unbekannten Soldaten“ zur Einweihung gelangt.

Görsel 17

Görselde; *“İstanbul’da bir kutlama”* vurgusuyla *“Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım, eski başkentte "Meçhul Asker" anıtının açılışının yapıldığı yerde.”* bilgisine yer verilmiştir.[24]

[24] **Das interessante Blatt,** 18. September/Eylül 1924, Nr. 38, s. 3.

Das geplante Attentat gegen Kemal Paſcha: Die Gerichtsſitzung in dem Kino „Alhambra" in Smyrna, in welcher das Todesurteil gegen dreizehn angeſehene Türken gefällt wurde.

Görsel 18

Görselde; *"Kemal Paşa'ya karşı planlanan suikast girişimi"* vurgusuyla *"İzmir'deki 'Elhamra' sinemasında önde gelen on üç Türk'ün idam cezasına çarptırıldığı mahkeme oturumu."* bilgisine yer verilmiştir.[25]

[25] **Das interessante Blatt,** 5. August/Ağustos 1926, Nr. 31, s. 3.

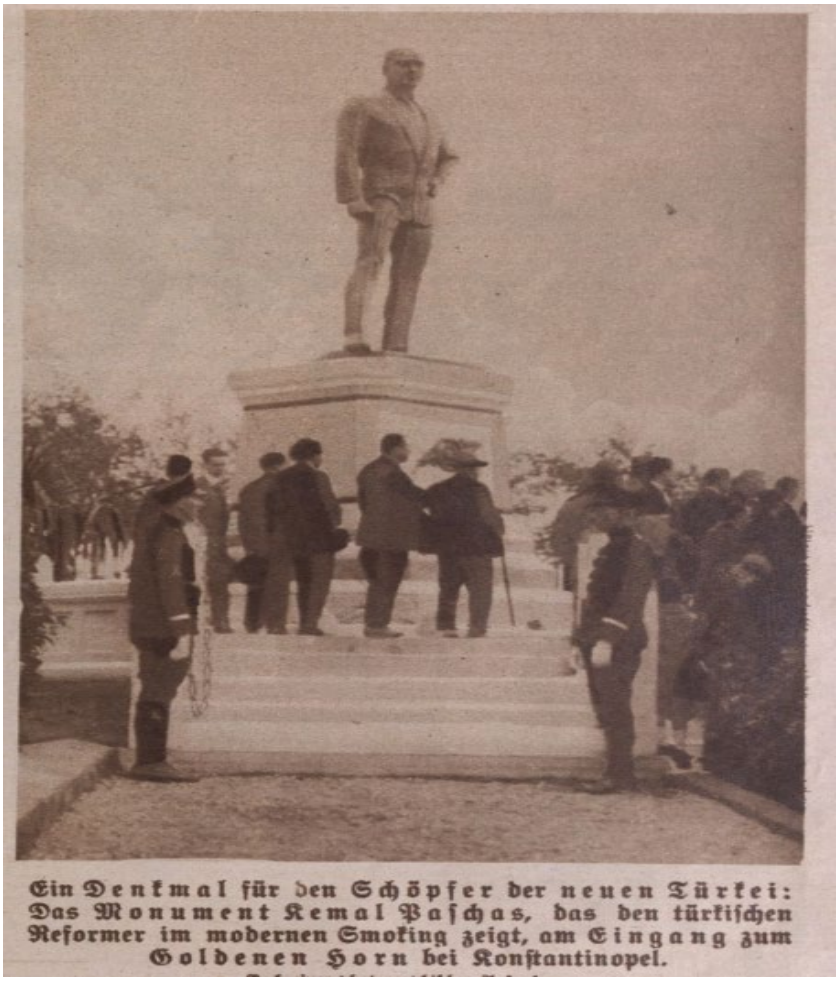

Görsel 19

Görselde; *"Bugünün Türkiye'sinin yaratıcısı Kemal Paşa'nın anıtı, bir milyon altın maliyetle dikildi. İstanbul yakınlarındaki Haliç'in girişindeki Saray Parkı'nda görünür bir yerde duruyor."* bilgisine yer verilmiştir.[26]

[26] **Das interessante Blatt,** 21. Oktober/Ekim 1926, Nr. 42, s. 3.

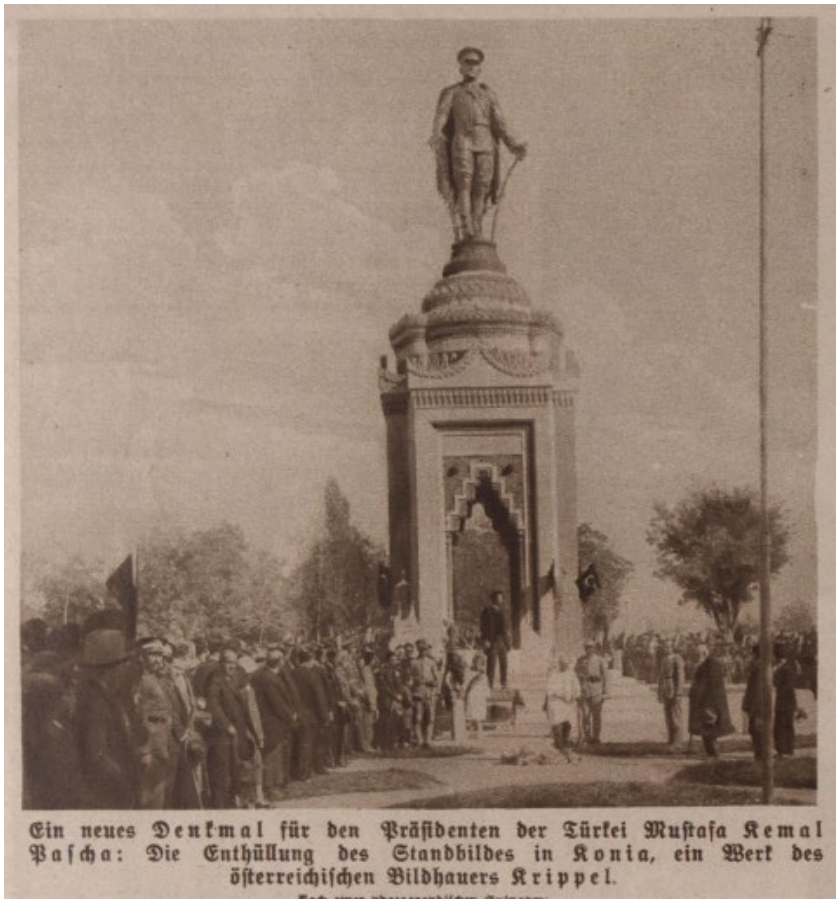

Görsel 20

Görselde; *"Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yeni anıtı"* vurgusuyla *"Avusturyalı heykeltıraş Krippel'in eseri olan heykelin Konya'daki açılışı."* bilgisine yer verilmiştir.[27] Hükümet tarafından, Ankara'daki Ulus Meydanı için sipariş ettiği *"Zafer Anıtı"*nı gerçekleştirmek üzere 1925 yılında Türkiye'ye davet edilen Heinrich Krippel, sırasıyla şu yapıtları tasarlamıştır: *"Atatürk Heykeli"* (İstanbul Sarayburnu-1925 ve Konya-1926), *"Atatürk Anıtı"* (Ankara Ulus Meydanı-1931), *"Zafer Anıtı"* (Afyonkarahisar-1935) ve Ankara'da Sümerbank Binası'nın önündeki *"Atatürk Heykeli"* (1938).[28]

[27] **Das interessante Blatt,** 9. Dezember/Aralık 1926, Nr. 49, s. 6.

[28] "Heinrich Krippel kimdir", **https://www.biyografi.net.tr/heinrich-krippel-kimdir/** (10.06.2023)

Die Wahlen zur türkiſchen Nationalverſammlung: Ein Wahlzelt auf einer Straße in Konſtantinopel; die bekränzte Urne für die Stimmzettel ſteht auf dem Tiſch.

Görsel 21

Görselde; *"TBMM seçimleri"* vurgusuyla *"İstanbul'da bir sokakta oy kullanma çadırı; çelenkli oy sandığı masanın üzerinde."* bilgisine yer verilmiştir.[29] Toplumun mobilize edilmesi ve siyasal katılımın yüksek oranda sağlanması konusu, yeni siyasal yapı sürecinde son derece önemli olmuştur. Ülke genelinde katılımın yüksek gerçekleşmesi amacı söz konusu olmakla birlikte, İstanbul'un pozisyonu ise ayrı bir yere sahipti. Tam da bu noktada *"Sandık Alayı"* uygulaması ön plana çıkmıştır. Bu uygulama, 1939 seçimleri hariç, tek parti dönemi mebus seçimlerinin tümünde icra edilmiştir.[30]

[29] **Das interessante Blatt,** 1. September/Eylül 1927, Nr. 35, s. 2.

[30] Kadri Unat, "Tek Parti Dönemi İstanbul'unda Bir Siyasal Katılım Dinamiği: Sandık Alayı", **Tarih Okulu Dergisi,** S 50, 2021, s. 281.

Görsel 22

Görselde; *"Kemal Paşa suikastçılarının infazı"* vurgusuyla *"Cumhurbaşkanı'nın trenini havaya uçurmak isteyen ve kısa süre önce tutuklanan Hacı Sami çetesinin üyeleri İstanbul'daki Galata Köprüsü'nde asılarak cesetleri halka teşhir ediliyor."* bilgisine yer verilmiştir.[31] Yüzelliliklerden Hacı Sami ve çetesi, 24 Ağustos 1927 günü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e, bakanlara ve milletvekillerine suikast düzenlemek amacıyla harekete geçmiştir. Hacı Sami ve kardeşi Ahmet'in başını çektiği çete Aydın ilindeki Madran Yaylası'nda yerel halk ve güvenlik güçleri ile çatışmış; her ikisi de öldürülmüştür. Çetenin üyesi olup yakalanan Sökeli Mecid, Abaza Hakkı ve Düzceli Mecid idam cezasına çarptırılmıştır. Karar, 18 Ocak 1928 tarihinde infaz edilmişti.[32]

[31] **Das interessante Blatt,** 2. Februar/Şubat 1928, Nr. 5, s. 4.

[32] Şaduman Halıcı, "Atatürk'e Suikast Girişimi: Hacı Sami ve Çetesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** C 13, S 27, 2013, s. 105.

Görsel 23

Görselde; *"Türkiye'nin modernleşmesi"* vurgusuyla *"Küçük bir kasabanın kadınları kanun hükmünde kararnameye göre Latin alfabesini öğreniyor."* bilgisine yer verilmiştir.[33] 1353 Sayılı Kanun (Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun) TBMM'de 1 Kasım 1928'de oy birliği ile kabul edilmiştir. 3 Kasım günü ise 1030 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[34]

[33] **Das interessante Blatt,** 21. März/Mart 1929, Nr. 12, s. 6.

[34] Esin T. Turan, "Mustafa Kemal Paşa ve Harf İnkılâbı", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** C 3 (özel sayı), 2018, s. 391.

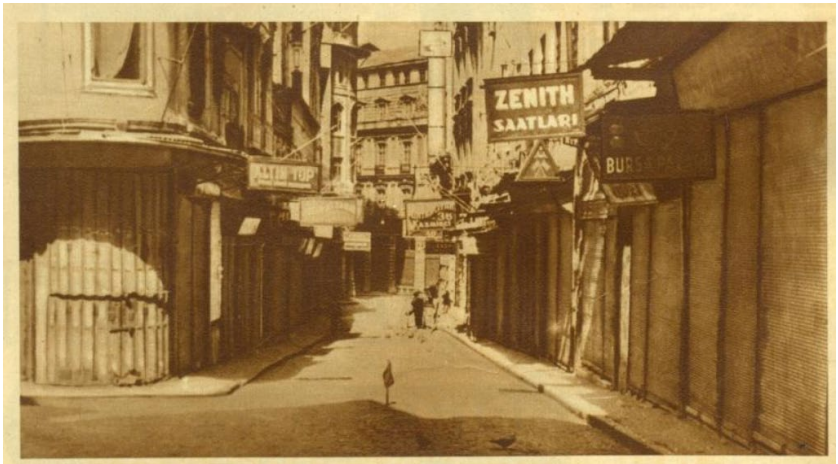

Die Türkei hat an Stelle des bisherigen arbeitsfreien Freitags die absolute Sonntagsruhe eingeführt, was von historischer Bedeutung ist: Der erste Sonntag in Stambul, der 16. Juni 1935, mit geschlossenen Geschäften. Phot. A. P.

Görsel 24

Görselde; *"Yeni Türkiye – İş yerlerinin kapalı olduğu ilk Pazar"* vurgusuyla *"Yüzlerce yıldır tatil olan Cuma günleri yerine şimdiki Cumhurbaşkanı Atatürk (Kemal Paşa), artık Batı Avrupa'da uygulanan Pazar tatilini başlattı. Önceden herkes istediği zaman dükkânını kapatabilirken bundan böyle tüm dükkânlar her Pazar kapalı olmak zorunda. Resmimiz, 16 Haziran 1935'te İstanbul'da tarihi açıdan önemli olan ilk Pazar gününü gösteriyor. Bütün sokaklarda iş yerleri kapatılmış durumda."* bilgisine yer verilmiştir.[35] 27 Mayıs 1935'te kabul edilen değişiklikle *"Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"*un üçüncü maddesi, *"Hafta tatili Pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten eksik olmamak üzere Cumartesi günü saat 13'te başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zarurî ihtiyaclar ile alâkalı alış, veriş dükkân ve mağazaları hakkmda Cumartesi günü hafta tatili kanunu hükümleri tatbik edilmez."* şeklinde düzenlenmiştir.[36]

[35] **Das interessante Blatt,** 27. Juni/Haziran 1935, Nr. 26, s. 8.

[36] **Resmi Gazete,** 01.06.1935, S 3017, s. 411.

Eine ganze Nation hat Hausarrest: Sonntag, den 20. Oktober, fand über Anordnung des Präsidenten Kemal eine Volkszählung in der Türkei statt, und um alle Personen zu erfassen, wurde bestimmt, daß bis zum Schluß der Zählung niemand sein Haus verlassen dürfe. — In den großen Städten gaben Kanonenschüsse, in den kleinen Orten Trommelwirbel um 6 Uhr abends das Zeichen, daß die Zählung beendet sei. (S. S. 8.) Wide World Photo.

Görsel 25

Görselde; *"Bütün bir ulus ev hapsinde"* vurgusuyla *"Cumhurbaşkanı Kemal'in iradesiyle 20 Ekim Pazar günü Türkiye'de nüfus sayımı yapıldı. Tüm kişilerin sayılabilmesi için sayım bitene kadar kimsenin evinden çıkmaması kararlaştırıldı. Büyük şehirlerde top atışları, küçük kasabalarda ise saat 16:00'da duyulan davul sesleri sayımın bittiğini gösteriyordu."* bilgisine yer verilmiştir.[37] 20 Ekim 1935 tarihli nüfus sayım sonuçlarına göre Türkiye nüfusuna dair verilerin bir kısmı şu şekildedir: Nüfusun %49,1'i (7.936.770 kişi) erkek ve %50,9'u (8.221.248 kişi) ise kadındır. Nüfusun %7,8'i (1.267.753 kişi) Avrupa kıtasında, %92,2'si (14.890.265 kişi) ise Asya kıtasında ikamet etmektedir. İstanbul'da 741.148 kişi, İzmir'de 170.959 kişi, Ankara'da ise 122.720 kişinin mukim bulunduğu kaydedilmiştir. Türkiye'de toplam köy sayısı 34.876 olup, nüfusun 12.355.376'sı köylerde yaşamaktadır.[38]

[37] **Das interessante Blatt,** 31. Oktober/Ekim 1935, Nr. 44, s. 7.

[38] "1935 Nüfus Sayımı", **https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1935-nufus-sayimi/** (12.03.2023)

Görsel 26

Görselde; *"İskenderun Sancağı'nda Suriye'nin bağımsızlığı lehinde ve aleyhinde gösteriler"* vurgusuyla *"Bir Türk, vilâyetin, Kemal Atatürk'ün hâkimiyetine teslim edilmesini talep eden ateşli bir konuşma yapar."* bilgisine yer verilmiştir.[39] Mustafa Kemal Atatürk, Meclis'te yaptığı konuşmada; *"Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz […] Hatay benim şahsî meselemdir, gerekirse Türkiye Cumhuriyeti Reisliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından da çekileceğim ve bir fert olarak, bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gideceğim; oradakilerle el ele verip, mücadeleye devam edeceğim"* ifadelerini kullanmış, bu meseleye verdiği önemi ve kararlılığı tüm dünyaya ilân etmiştir.[40]

[39] **Das interessante Blatt,** 11. Februar/Şubat 1937, Nr. 6, s. 5.

[40] MHP Grubu adına Mehmet Şandır'ın konuşması, **TBMM Tutanak Dergisi,** 21. Dönem, C 43, 14. Birleşim, 09.11.2000, s. 400-401.

Görsel 27

Görselde; *"Gazi, Türk (askerî) manevralarında/tatbikatlarında. Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, askerlerin/birliklerin hareketlerini dürbünle gözlemliyor."* bilgisine yer verilmiştir.[41]

[41] **Das interessante Blatt,** 27. Mai/Mayıs 1937, Nr. 21, s. 3.

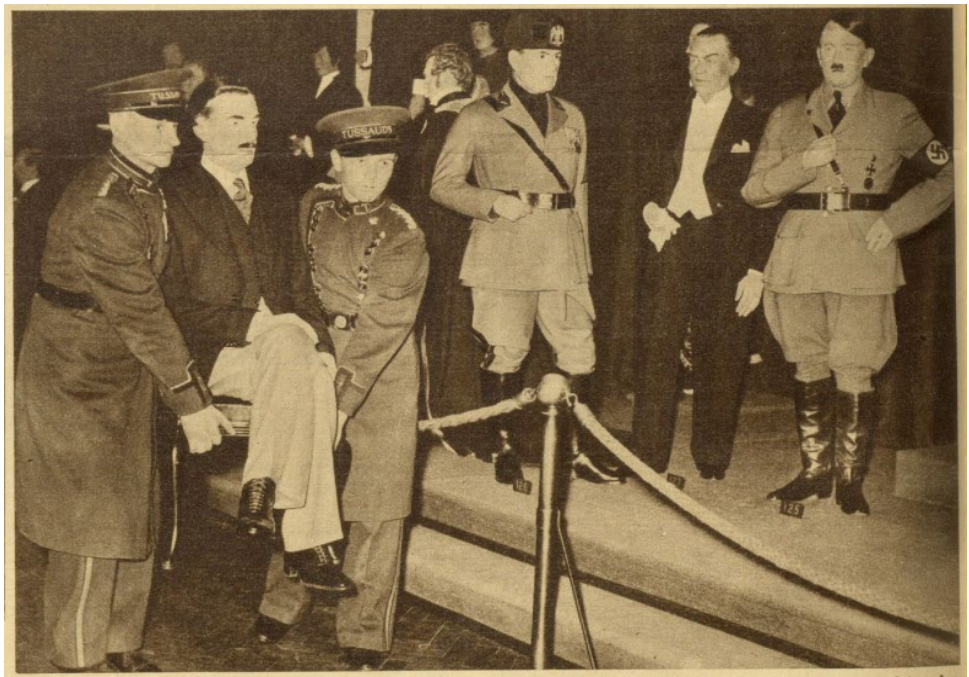

Im Wachsfigurenkabinett der Madame Tussaud steht immer die ganze englische Regierung versammelt: Gleich nach seinem Rücktritt wird die Statue von Außenminister Eden an einen anderen Platz getragen und durch die Lord Halifax' ersetzt. Das Bild zeigt, wie der „Wachs"-Eden an der Gruppe, in der Ministerpräsident Mussolini, Kemal Atatürk und der Reichskanzler Hitler stehen, vorbeigebracht wird. Phot. Keystone.

Görsel 28

Görselde; *"Tüm İngiliz Hükümeti her zaman Madame Tussaud'nun balmumu heykelleri önünde toplanır: İstifasının hemen ardından Başbakan Eden'in heykeli başka bir yere taşınır ve yerine Lord Halifax getirilir. Resim, 'balmumu'nu gösteriyor. Eden, Başbakan Mussolini, Kemal Atatürk ve Şansölye Hitler'den oluşan grubun yanından geçiyor."* bilgisine yer verilmiştir.[42]

[42] **Das interessante Blatt,** 3. März/Mart 1938, Nr. 9, s. 4.

Görsel 29

Görselde; *"Türkiye'de kadının özgürleşmesinin gelişimi"* vurgusuyla *"Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, uygulamalı derslerin de verildiği modern bir kız okulunu ziyaret eder."* bilgisine yer verilmiştir.[43]

[43] **Das interessante Blatt,** 31. März/Mart 1938, Nr. 13, s. 6.

Görsel 30

Görselde; *"Türk ordusunda mükemmel bir havacı ve binbaşı olan Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün evlatlık kızı, bombardıman uçağıyla Balkanlar turunu tamamladı; Fing'de makinenin/uçağın parçalandığı bir kaza geçirdi, kendisi zarar görmedi: Resim Sabiha Gökçen'i (üniformalı) Yugoslav onur pilotu olarak görevlendirildiği Belgrad'da bulunduğu anı gösteriyor."* bilgisine yer verilmiştir.[44]

[44] **Das interessante Blatt,** 30. Juni/Haziran 1938, Nr. 26, s. 6.

Görsel 31

Görselde; *"Saraydan sandığa"* vurgusuyla *"Türkiye tarihinde ilk kez kadınlar, Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün kendilerine tanıdığı oy hakkını kullanarak sandık başına gidebildi. Ankara'da belediye seçimlerinde kadınlar sandık başına gitti."* bilgisine yer verilmiştir.[45]

[45] **Das interessante Blatt,** 27. Oktober/Ekim 1938, Nr. 43, s. 11.

Görsel 32

Görselde; *"Haftanın resimleri"* vurgusuyla *"1) Yeni Türkiye'nin yaratıcısı/kurucusu öldü: Birkaç aydır ağır karaciğer hastalığından musdarip olan Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk öldü. Kurtuluş mücadelesi, vatanına ulusal sınırlar içinde tam bağımsızlık getirdi. Atatürk lakabı "Türklerin Babası" anlamına gelmektedir. 2) İsmet İnönü – Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı. Kemal Atatürk'ün yerine, en yakın yardımcısı eski Başbakan İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Cumhurbaşkanı seçildi."* bilgisine yer verilmiştir.[46]

[46] **Das interessante Blatt,** 17. November/Kasım 1938, Nr. 46, s. 9.

SONUÇ

"Das interessante Blatt" özelinde Mustafa Kemal Atatürk dönemiyle ilgili olarak tarihe şu notlar düşülmüştür:

- Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin parçalama emellerine karşı milli direnişi Ankara'da örgütlemiştir.

- Küçük Asya (Anadolu)'daki Yunan ilerleyişi Sakarya Irmağı'nda durdurulmuştur.

- Küçük Asya'da Yunan ordusunun çöküşü sağlandıktan kısa süre sonra Türk birlikleri İzmir'e girmiştir.

- Milli Mücadele süresince kadınlar da aktif rol üstlenmiştir.

- Türk zaferi karşısında İtilaf güçleri İstanbul'u boşaltmak zorunda kalmıştır.

- İşgaller karşısında ordu ve milleti başarılı bir şekilde sevk ve idare eden Mustafa Kemal, bir idol haline gelmiştir.

- Sultan Mehmed Vahdeddin'in saltanatını devam ettirme ihtimali kalmamıştır.

- İtilaf devletleri, Şark'a (Şark Sorunu) dair politikalarını temelden gözden geçirmek zorunda bırakılmışlardır.

- Lozan Konferansı'yla birlikte Türkiye'ye dikte edilen barış dayatması, yani "Sevr" sona ermiştir.

- Saltanatın kaldırılmasından sonra bir süre de *"hilafet sorunu"* yaşanmıştır.

- Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

- Mustafa Kemal Paşa'ya karşı planlanan suikast girişimleri başarıya ulaşmamıştır.

- Türkiye'nin yaratıcısı Kemal Paşa adına birçok yerde anıt açılışı yapılmıştır.

- Türkiye'nin modernleşmesinin önemli göstergelerinden birisi olan *"harf inkılâbı"* hayata geçirilmiştir.

- Yüzlerce yıldır tatil olan Cuma günleri yerine Batı Avrupa'da uygulanan Pazar tatiline geçiş sağlnamıştır.

- Nüfus sayımları yapılmıştır.

- İskenderun Sancağı (Hatay) Meselesi'nde Türkiye teyakkuz haline geçmiştir.

- Türkiye'de kadınların özgürleşmesine yönelik adımlar atılmıştır.

- Kurtuluş mücadelesini yöneten ve vatanına ulusal sınırlar içinde tam bağımsızlık getiren Mustafa Kemal'e, *"Atatürk"* (Türklerin Babası) lakabı/soyadı verilmiştir.

KAYNAKÇA

"1935 Nüfus Sayımı", **https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1935-nufus-sayimi/** (Erişim Tarihi: 12.03.2023)

"Das interessante Blatt", **https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Das_interessante_Blatt** (Erişim Tarihi: 14.03.2023)

Das interessante Blatt

Halıcı, Şaduman, "Atatürk'e Suikast Girişimi: Hacı Sami ve Çetesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** C 13, S 27, 2013, s. 105-121.

"Heinrich Krippel kimdir", **https://www.biyografi.net.tr/heinrich-krippel-kimdir/** (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

"İsmet İnönü'nün Özgeçmişi", **www.mfa.gov.tr/sayin-ismet-inonu-_pasa__nin-ozgecmisi.tr.mfa** (Erişim Tarihi: 20.05.2023)

Koç, Çilem Tuğba, "The New York Times Gazetesi'nde (1922-1931) Halide Edib'le İlgili Yayınlanan Haberlerin İncelenmesi", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Yay., S 46, Bahar 2018, s. 306-322.

Resmi Gazete, S 3017, 01.06.1935.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, C 3, 196. Birleşim, 21.02.1923.

TBMM Tutanak Dergisi, 21. Dönem, C 43, 14. Birleşim, 09.11.2000.

Turan, Esin T., "Mustafa Kemal Paşa ve Harf İnkılâbı", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** C 3 (özel sayı), 2018, s. 380-397.

Unat, Kadri, "Tek Parti Dönemi İstanbul'unda Bir Siyasal Katılım Dinamiği: Sandık Alayı", **Tarih Okulu Dergisi,** S 50 (L), 2021, s. 262-285,

Das interessante Blatt

Nr. 32. Erscheint jeden Donnerstag. Wien, 5. August 1920. Abonnementspreis halbjährlich K 30.— XXXIX. Jahrg.

Volkstrachtentag in Wien.

Schuhplattler auf dem Rathausplatz.

Unter riesigem Andrang von Zuschauern führte die Teilnehmer des Trachtenfestzuges, der sich vom Schwarzenbergplatz zum Wiener Rathaus bewegte, auf dem großen Rathausplatze Volkstänze auf.

Ermordete Kriegsgefangene. — Der deutsche Reichsrat. — Diplomatie in Abessinien.

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAYIMLANAN İSTATİSTİKLER ÜZERİNDEN CUMHURİYET'E KALAN EĞİTİM MİRASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Erol ÇİYDEM[*]

Özet

Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e devrolunan eğitim mirasını istatistiki veriler üzerinden değerlendirmektir. Söz konusu istatistiki verilere Osmanlı'nın son dönemlerinde yayımlanmaya başlayan salnamelerden ulaşmak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî yönetimin, nezâretlerin, askerî kurumların, vilâyetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata salnâme adı verilmiştir. İlk devlet salnâmesi 1847 yılında yayımlanmış sonraki yıllarda ise nezaret salnâmeleri, vilayet salnâmeleri ve özel salnâmeler yayımlanmaya devam etmiştir. İlk Osmanlı devlet salnâmesi 1847, sonuncusu ise 1918 yılında basılmıştır. Maarif Salnameleri ise 1898 ila 1903 yılları arasında yayımlanmıştır. Literatürde eğitim istatistikleri üzerine çalışmalar ya bir salnâme ile sınırlandırılmış ya da sadece belli bir alanda yayımlanmış salnâmeler ele alınan konu bağlamında incelenmiştir. Osmanlı eğitim modernleşmesi XIX. yüzyıldan itibaren sivil alana doğru genişletilmiştir. Bu süreçle birlikte imparatorluğun sonuna kadar yeni ve farklı okullar açılmaya devam etmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başta okur yazar, okullaşma oranı vb. olmak üzere eğitimle ilgili belli başlı konularda istatistiki bilgilere bütüncül olarak ulaşılamamaktadır. Bu eksikliği azaltabilmek amacıyla bu çalışmada devlet ve maarif salnâmelerine dayalı olarak eğitimle ilgili veriler mukayeseli bir biçimde bütüncül olarak analiz edilmiştir. Osmanlı salnâmelerindeki bilgilerin her zaman doğru olmadığı ya da eksik olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle eğitim alanında istatistiksel bilgilerdeki eksiklik veya hatalar farklı alanlarda yayımlanmış salnâmelerin mukayesesi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Mukayesenin mümkün olmadığı yıllarda, o yıldaki salnâmedeki bilgiler doğru kabul edilmiştir. Çalışma Türk Eğitim Tarihi alanına önemli katkılar sağlayacaktır. Çalışmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanarak analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Salnâme, Eğitim

---

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, erolciydem@gmail.com.

EVALUATION OF EDUCATIONAL LEGACY REMAINING TO THE REPUBLIC BASED ON STATISTICS PUBLISHED IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

This study aims to evaluate the educational legacy transferred from the Ottoman Empire to the Republic through statistical data. It is possible to reach the statistical data in question from the yearbooks that started to be published in the last period of the Ottoman Empire. In the Ottoman Empire, annual informational publications published by the central government, ministries, military institutions, provinces, and some private institutions and individuals were called salnâme. The first state yearbook was published in 1847, and in the following years, ministry yearbooks, provincial yearbooks and private annuals continued to be published. The first Ottoman state yearbook was published in 1847 and the last one in 1918. Education Yearbooks were published between 1898 and 1903. In the literature, studies on education statistics were either limited to a yearbook or only published in a certain field were examined in the context of the subject. Ottoman education modernization XIX. It has been expanded towards the civil area since the 19th century. With this process, new and different schools continued to be opened until the end of the empire. However, in the last period of the Ottoman Empire, literacy, schooling rate, etc. Statistics on certain issues related to education, including education, cannot be accessed holistically. In order to reduce this deficiency, in this study, data related to education based on state and education yearbooks were analyzed in a holistic manner in a comparative manner. It is known that the information in the Ottoman yearbooks is not always correct or incomplete. From this point of view, deficiencies or errors in statistical information in the field of education have been tried to be determined by comparing the yearbooks published in different fields. In the years when comparison was not possible, the information in the yearbook of that year was accepted as correct. The study will make important contributions to the field of Turkish Education History. In the study, data were collected and analyzed by document analysis method. In addition, historical research method was used in the study.

Keywords: Ottoman Empire, Yearbook, Education

GİRİŞ

Osmanlı eğitim modernleşmesi XVIII. yüzyılda başlamıştır. Öncelikle askeri alanda başlayan bu süreç XIX. yüzyıla doğru sivil alana doğru genişletilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlarda değişimin hızlandığı yıllarda eğitim bu değişimi sürekli kılacak başlıca araçlardan birisi olmuştur. Böylesi bir değişime ihtiyacı ortaya çıkaran şey ise devletin bekasına yönelik tehdit ve endişedir. Özellikle Batı'da siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlardaki değişimler karşısında Batı dışı toplumlar da kendilerini yeni düzene ayak uydurmaya mecbur kalmıştır. Siyasi güç olarak Batı'nın üstünlüğü bu mecburiyeti iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda 1699 yılı bir kırılma noktasını teşkil eder. 1699 Karlofça Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısındaki güç kaybının somut bir şekilde dışa vurumudur. Böylece Osmanlı devlet adamları bu güç kaybını önleyecek stratejik hamleler yapmaya mecbur kalmışlardır. Öncelikle askeri alanda eğitim veren okulların açılması bu yöndeki hamleler arasında gösterilebilir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde sadece belli bir alanda ıslahat yapmanın yeterli olmayacağı net bir şekilde anlaşılmıştır. Özellikle ulusçuluk gibi akımların etkisiyle Osmanlı toplumsal düzeni de ciddi darbelere maruz kalmıştır. Belki de imparatorluğun uzun yıllar hakimiyetini sürdürmesine imkan veren millet sistemi geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Dolayısıyla parçalanmaya doğru itilen imparatorlukta çok daha kapsamlı ıslahat gündeme gelmiştir. Nitekim bu yöndeki adımları öncelikle II. Mahmud'un hükümdarlığı döneminde görmek mümkündür. II. Mahmud'un hükümdarlığının son yılında oldukça önemli bir adım atılarak eğitim ıslahatı sivil alana doğru genişletilmiştir. Bunun anlamı aslında toplumsal anlamda değişim arzusunun istendiğidir.

İkinci Mahmud Dönemi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi olarak bilinen yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreci planlayan ve yürüten devletin aydın bürokratları denilebilecek Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rıfat Paşa gibi isimlerdir.[1] Onların öncülüğünde başlatılan ıslahat sürecinde eğitim alanında kapsamlı adımlar atılmaya başlanmıştır. Tanzimat Dönemi boyunca modern eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.[2] Her kademede modern okullar açılmaya başlanmıştır. Eğitim devletin

[1] Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu.** (7. Basım). (Çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan). İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 200.

[2] Erol Çiydem, **Modernleşme Aracı Olarak Eğitim Tanzimat Döneminde Ne Değişti?**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2023.

kontrolü altına girmeye başlamıştır. Dil ve tarih gibi konularda önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ancak Tanzimat Dönemi boyunca söz konusu ıslahatı merkez dışında yaygınlaştırılamamıştır. Bu eksiklik II. Abdülhamid Dönemi boyunca giderilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca modern okullar taşra vilayetlerde de açılmaya başlanmıştır.[3] Bunun anlamı Tanzimat Dönemi ile başlayan toplumsal değişimin taşraya doğru genişletilmesidir. Elbette dönemler arasında hedeflenen toplumsal düzen bağlamında farklı eğitim politikalarının izlendiği de ifade edilebilir. II. Meşrutiyet Dönemi ise eğitim alanında nicelik kadar niteliğe de önem verilen bir dönem olmuştur.[4]

On sekizinci yüzyıldan başlayıp imparatorluğun yıkılışına kadar devam eden süreçteki eğitim ıslahatında başlıca gaye toplumsal dönüşümü sağlayarak imparatorluğun yıkılmasını önlemektir. Ancak bu amaca ulaşılamamıştır. Yine de özellikle eğitim alanındaki ıslahat ciddi bir birikimi meydana getirmiştir. Okullaşma, okur-yazar oranları gibi alanlarda Batı ile kıyaslandığında oldukça geride kalmış bir imparatorlukta yine de söz konusu çabaları görmezden gelmek mümkün değildir. Osmanlı eğitim modernleşmesi birçok araştırmacı tarafından konu edinilmiştir. Özellikle bu konuda Mahmud Cevad[5], Osman Ergin[6], Nafi Atuf Kansu[7], Faik Reşat Unat[8], Hasan Ali Koçer[9], Yahya Akyüz[10], Cavit Binbaşıoğlu[11] ve Selçuk Akşin Somel[12] gibi isimler ilk akla gelenlerdir. Daha başka birçok araştırmacı da eğitim tarihi Osmanlı/Türk eğitim tarihini incelemiştir. Ancak araştırmaların birçoğunda eğitim alanındaki gelişimi ortaya koyan kapsamlı eğitim istatistiklerine ulaşmak mümkün değildir. Bu konuda en önemli

---

[3] Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** Ötüken yayınları, İstanbul, 1980.

[4] II. Meşrutiyet Dönemi eğitim alanındaki gelişmeler hakkında bkz. Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Pegem Akademi, Ankara, 2021.

[5] Mahmud Cevad, İbnü'ş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı,** Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2002.

[6] Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi***,* Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

[7] Nafi Atuf (Kansu), **Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme),** Milliyet, İstanbul, 1931.

[8] Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1964.

[9] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),** Milli Eğitim, İstanbul, 1970.

[10] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi** (31. Baskı). Pegem Akademi, Ankara, 2019.

[11] Cavit Binbaşıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014.

[12] Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),** (Çev. O. Yener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

çalışmalardan birisi Mehmet Ö. Alkan tarafından ortaya konulmuştur.[13] Eğitim istatistiklerine yönelik toplu bir çalışma ortaya konulamamasının belli başlı sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında düzenli ve sağlık bir biçimde söz konusu verilerin kaydının tutulmamış olması gelmektedir. Ya da var olan kayıtlar dağınıktır. Bu konuda başvuru kaynağımız özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren yayımlanmaya başlanmış olan salnâmelerdir. 1847 yılından itibaren devlet salnâmeleri yayımlanmaya başlanmıştır. Sonraki yıllarda her bir kuruma ait salnâmeler de yayımlanmıştır. Bunlar içerisinde bu araştırma kapsamında devlet salnâmeleri, ve maarif salnâmeleri incelenmiştir. Burada amacımız Osmanlı'dan Cumhuriyet'e nasıl bir eğitim mirası kaldığını istatistiklere dayalı olarak açıklayabilmektir. Bunu elbette sadece imparatorluğun son yıllarındaki salnâmelere veya Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanmış salnâmelere bakarak da yapabilmek belki mümkün olabilirdi. Ancak tarihsel arka planda eğitim alanındaki gelişimin yönünü ve hızını da anlamaya çalıştık. Böylece Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden eğitim mirası kadar bu mirasla birlikte devreden problemlerin neler olduğunu da belirlemeye çalıştık. Bu aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha da hız kazanan eğitim alanındaki inkılapların tarihsel arka planını ve sebeplerini ortaya koyması açısından önemlidir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitim Kurumları

Bu başlık altında ilk örneklerini II. Mahmud'un hükümdarlığının son yıllarında gördüğümüz rüşdiyeler başta olmak üzere sivil alanda açılan modern mektepler belirlenmiştir. Aşağıda yer alan tablo 1'de söz konusu eğitim kurumları gösterilmiştir:

[13] Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924.** T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Tablo 2. Devlet Salnâmelerinde adı geçen modern mektepler

Mektebin İsmi	1269/1853	1274/1858	1279/1862	1284/1867	1289/1872	1294/1877	1299/1882	1304/1887	1309/1892	1314/1896	1319/1901	1323/1905	1328/1912	1333/1918	1926
Aşiret Mektebi									X[14]	X	X	X			
Darülameliyat							X[15]								
Darülfünun				X[16]							X	X	X	X	X
Darülhayr-ı Ali												X[17]			
Darülmuallimat				X[18]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Darülmuallimin	X[19]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Darülmuallimin-i Sıbyan															
Darüşşafaka					X[20]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Dilsiz Mektebi								X[21]	X	X	X	X	X	X	
Eczacı ve Dişçi Mektebi													X	X	X
Erkek rüşdiyeleri	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Hukuk Mektebi					X[22]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
İbtidai mektepler					X[23]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
İdadiler					X[24]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

[14] Mektebin ismi ilk olarak 1312 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[15] Mektebin ismi 1300 ve 1301 yıllarında yayımlanan Devlet salnâmelerinde geçmektedir.

[16] Mektebin ismi ilk olarak 1287 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[17] 1326 ve 1327 yıllarında yayımlanan devlet salnâmelerinde mektebin ismi yer almamaktadır.

[18] Mektebin ismi ilk olarak 1288 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[19] Mektebin ismi ilk olarak 1271 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[20] Mektebin ismi ilk olarak 1291 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[21] Mektebin ismi ilk olarak 1308 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[22] Mektebin ismi ilk olarak 1292 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[23] Mektebin ismi ilk olarak 1293 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[24] Mektebin ismi ilk olarak 1292 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

Mektebin İsmi	1269/1853	1274/1858	1279/1862	1284/1867	1289/1872	1294/1877	1299/1882	1304/1887	1309/1892	1314/1896	1319/1901	1323/1905	1328/1912	1333/1918	1926
İnas (Kız) rüşdiyleri				X[25]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
İnas Darülfununu														X	X
İnas Sanayi Mektebi						X	X	X	X	X	X	X	X		X
Lisan Mektebi				X	X	X	X	X[26]							
Maadin Mektebi					X[27]										
Mekteb-i Maarif-i Aklam			X	X	X	X									
Mekteb-i Mülkiye			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Mekteb-i Sanayi					X	X	X	X[28]							X
Mekteb-i Sultani				X[29]	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye						X[30]	X	X	X	X	X	X	X	X	
Mülkiye Mühendis Mektebi					X										
Numune-i Terakki Mektebi										X[31]	X[32]				
Sanayi-i Nefise								X[33]	X	X	X	X	X	X	X
Ticaret Mektebi									X[34]	X	X	X	X	X	
Turuk ve Muabir Mektebi															

[25] Mektebin ismi ilk olarak 1280 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[26] Mektebin ismi 1305 yılından sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde yer almamaktadır.

[27] Mektebin ismi ilk olarak 1292 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[28] Mektebin ismi 1305 yılından sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde yer almamaktadır.

[29] Mektebin ismi ilk olarak 1286 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[30] Mektebin ismi ilk olarak 1297 yılında yayımlanan Devlet salnâmesi'nde geçmektedir.

[31] Mektebin ismi ilk olarak 1316 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[32] Mektebin ismi 1323 yılı ve sonrasında yayımlanan devlet salnâmelerinde yer almamaktadır.

[33] Mektebin ismi ilk olarak 1305 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

[34] Mektebin ismi ilk olarak 1306 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

Tablo 1 dikkate alındığında 29 adet farklı kademe veya alanda eğitim veren mektebin açılmış olduğu görülmektedir. Tabloda bu mekteplerin isminin geçtiği ilk salnâme ve salnâmeler işaretlenmiştir. Örneğin rüşdiye mektepleri ilk olarak 1853 yılında yayımlanan devlet salnâmesinde gösterilmiştir. Sonraki yıllarda yayımlanan tüm salnâmelerde rüşdiyeler hakkında bilgi verilmiştir. Bazı devlet salnâmelerinde vilayetlerdeki rüşdiyeler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu husus ayrıca aşağıda yer alan başlıklarda ele alınmıştır.

Tablo 2. Maarif Salnâmelerinde adı geçen modern mektepler

Mektebin İsmi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1902
Darülfünun				X	X
Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	X	X	X	X	X
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane	X	X	X	X	X
Mekteb-i Hukuk-i Şahane	X	X	X	X	X
Mekteb-i Sultani	X	X	X	X	X
Darülmuallimin	X	X	X	X	X
Sanayi-i Nefise Mektebi	X	X	X	X	X
Hamidiye Ticaret Mektebi	X	X	X	X	X
Darülmuallimat	X	X	X	X	X
Mercan Mekteb-i İdadisi				X	X
Vefa Mekteb-i İdadisi				X	X
Dersaadet İdadisi	X	X	X		
Üsküdar İdadisi	X	X	X	X	X
Numune-i Terakki Mektebi	X	X	X		X
Aşiret Mektebi				X	X
Darüşşafaka	X	X	X	X	X
Dersaadet Zükur Mekatib-i Rüşdiyesi	X	X	X	X	X
Dersaadet İnas Mekatib-i Rüşdiyesi	X	X	X	X	X
Dersaadet Mekatib-i İbtidaisi			X	X	X
Dersaadet Mekatib-i Hususiyesi	X	X	X	X	X

Tablo 2'de Maarif Salnâmelerinde yer alan modern mekteplerin isimleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde 1898 yılına kıyasla 1902 yılında yeni mekteplerin açılmış olduğu görülmektedir. Örneğin Aşiret

Mektebi ve Darülfünun 1901 yılında yayımlanan maarif salnâmesinde yer alırken, önceki salnâmelerde böyle bir mektebin olmadığı görülmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İlköğretim

Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel eğitim kurumlarından olan sıbyan mektepleri eğitim ıslahatının devam ettiği yıllarda varlığını devam ettirmiştir. Bu mektepler öncelikle modern ilkokullara dönüştürülmek istenmiştir. Bu dönüşüm ilk olarak eğitimcilere yönelik çıkarılan talimatnameler üzerinden denenmiştir. 1847 yılında yayımlanan talimatnamede sıbyan mekteplerinde görev yapan hocalardan çocuklara okuma yanında yazı eğitimi vermeleri istenmiştir.[35] Bununla birlikte disiplin başta olmak üzere eğitimin ilk basamağındaki dönüşüm açısından bu talimatname oldukça önemlidir. Buna ihtiyaç duyulmasının sebebi ise açılmaya başlanmış olan rüşdiye ve daha üst düzeyde eğitim veren mektepler için öğrenci yetiştirebilmektir. Sıbyan mekteplerindeki geleneksel usullere dayanan öğretim süreci Osmanlı eğitim ıslahatının hızını yavaşlatıcı bir etki yapmıştır. Ancak bu şekilde başlatılan dönüşüm istenilen sonucu vermemiştir. Dolayısıyla eğitimin ilk kademesindeki dönüşüm yavaş olmuştur. 1860'lardan itibaren sıbyan mektepleri ibtidai mekteplere dönüştürülmeye başlanmıştır. İkisi arasındaki fark öğretim dili, mekân, yöntem ve disiplin gibi alanlarda ortaya çıkmaktadır.[36] İbtidai mektepleri açılmaya başlandıktan sonra bu alandaki dönüşüm hızlanmaya başlamıştır. İbtidai mektep sayısı sonraki yıllarda artmaya devam etmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 3'te yıllara göre ibtida mektep ve bu mekteplerdeki öğrenci ve öğretmen sayıları verilmiştir.

[35] Yahya Akyüz, **"İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı**", OTAM, S 5, 1994, s. 1-47.

[36] Erol Çiydem, Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretim Alanındaki Dönüşümü "Usul-i Cedid" Kavramı Üzerinden Anlamak (1839-1913), **History Studies**, C 15, S 2, 2023, s. 396.

Tablo 3. Dersaadet'teki ibtidai mekteplere ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1293 (1876)	3					
1294 (1877)	10		574		20[37]	
1295 (1878)	12		609		24	
1296 (1879)	13		720		27	
1297 (1880)	19	2	1249	67	56	2
1299[38] (1882)	27	4	1182	79	27	4
1300[39] (1882)	29	8	1249	219	-	-
1301 (1883)	29	7	1393	196	-	-
1302[40] (1884)	32	6	1653	171		
1303[41] (1885)	222	80	8462	5193		
1305[42] (1887)						
1316[43] (1898)	243		13.894		486[44]	
1327 (1911)	4	14	-	-	-	-

Tablo 3 incelendiğinde ibtidai mektepler hakkında ilk olarak 1876 yılında yayımlanan devlet salnâmesinde bilgi olduğu görülmektedir. 1876 yılında 3 erkek ibtidaisi bulunurken bu sayı bir sonraki yıl 10 olmuştur. Tabloda öğretmen sayıları ile mektep sayılarının paralel olduğu görülmektedir. Bunun sebebi söz konusu mekteplerde muallim-i evvel veya sanilerinin isimlerinin verilmiş olmasıdır. Her bir mektepte en az bir öğretmenin görev yaptığı kesindir. Ancak bazı mekteplerde birden fazla

[37] 4 mektebe ait öğretmen bilgisi verilmemiştir.

[38] Sıbyan mekteplerinin dörde ayrıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Dersaadette bulunan sıbyan mekteplerinin öğrenci sayıları da verilmiştir. İbtidai mektepler umumi ve hususi olarak ayrı ayrı verilmiştir. Umumi erkek ibtidai sayısı 8 iken, kızlar için 1'dir. Hususi erkek ibtidaisi 19 iken kız ibtidai sayısı 3'tür.

[39] Müessese ve cemiyetler tarafından idare olunan 6 erkek ibtidaisinde 672 öğrenci, 4 inas ibtidaisinde 103 öğrencinin bulunduğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerinin dörde ayrıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Dersaadette bulunan sıbyan mekteplerinin öğrenci sayıları da verilmiştir.

[40] 7 hususi mektep olduğu belirtilmiş. Buralarda toplam 640 öğrenci olduğu görülmektedir.

[41] Dersaadette bulunan mekatib-i ibtidaiye merkezlerindeki okul sayıları verilmiş. Ayrıca 13 hususi mektebin olduğu görülmektedir. 6 adet de muvazzaf mekatib-i ibtidai ismi verilmiştir. Bunlara ait öğrenci sayısı verilmemiştir.

[42] 17 hususi mektep ismi verilmiştir. Öğrenci ve öğretmen sayıları verilmemiştir.

[43] İslam mekatib-i hususiye sayısı 20, öğrenci sayısı 5898, öğretmen sayısı 346 olarak verilmiştir.

[44] Memurin ve muallimin sayısıdır.

öğretmenin de görev yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat bu konuda tam manasıyla bir tespit yapılamadığı için tek öğretmen üzerinden sayılar hesaplanmıştır. Devlet salnâmelerinde mekteplerdeki erkek ve kız öğrenci sayıları ayrı ayrı verilmiştir. 1880 yılında 67 olan kız öğrenci sayısı 1885'te 5.193 olmuştur. Erkek öğrenci sayısında da her geçen yıl artış olduğu görülmektedir. Mektep ve öğrenci sayıları konusunda en önemli artış 1885 yılında olmuştur. Söz konusu yıla ait devlet salnâmesinde ibtidai mektep sayısı 230 olarak verilmiştir. Bu artışın sebebi büyük ihtimalle o yıl sıbyan mekteplerinin büyük bir bölümünün ibtidai mektep olarak gösterilmiş olmasıdır. Sonraki yıllara ait devlet salnâmeleri içerisinde en detaylı bilgi 1316 Devlet Salnâmesinde verilmiştir. Bu salnâmedeki bilgilere göre 243 ibtidai mektepte 13.894 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Dersaadet'teki ibtidai mekteplere ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep
1318/1900	269
1319/1901	266
1321/1903	264

Tablo 4'te görüldüğü üzere 1900, 1901 ve 1903 yıllarında yayımlanan maarif salnâmelerinde Dersaadet'teki ibtidai mektep sayıları hakkında bilgi bulunmaktadır. Söz konusu salnâmelerdeki ibtidai mektep sayıları dikkate alındığında dört yıllık süre zarfında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Diğer vilayetlerde ibtidai mekteplere ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1316/1898	28.303		830.139		28.303	

Tablo 5'te görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda Dersaadet dışında diğer vilayetlerdeki ibtidai mektepler hakkında 1898 yılına ait salnâmede bilgi bulunmaktadır. Buna göre diğer vilayetlerde 28.303 ibtidai mektep ve bu mekteplerde toplam 830.139 öğrenci bulunmaktadır. Her bir mektepte en az bir öğretmenin görev yaptığı varsayılırsa en azından 28.303 öğretmenin ibtidai mekteplerde öğretmenlik yaptığı anlaşılmaktadır. Maarif salnâmelerinde ibtidai mekteplerin sayısına ulaşmak mümkün olmamıştır.

Tablo 6. Dersaadet'teki rüşdiye mekteplerine ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep			Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	Muh.	E	K	E	K
1269/1853	10			-	-	-	-
1275/1858	10			985		38	
1280/1863	14	1		1125		49	
1294/1877	21	9		1795	309	106	29
1299/1882	19	10		1181	323	158	28
1305/1888	20	11		1315	405	182	42
1311/1893	13	9		-	-	-	-
1316/1898	17	12		2753	2023	220	100
1321/1903	16	12		-	--		-
1327/1911	32[45]	20[46]	15[47]	-	-	-	--

Tablo 6'da Dersaadet'te yıllara göre rüşdiye sayıları verilmiştir. Tabloda yer almayan yıllara ait salnâmelerde rüşdiye mektepleri, mekteplerdeki öğrenci ve öğretmen sayılarında ya ciddi bir değişiklik olmamış ya da rüşdiye mektepleri hakkında hiç bilgi verilmemiştir. Tablo incelendiğinde ilk olarak 1853 yılına ait Devlet Salnâmesi'nde rüşdiye mektepleri hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Bu salnâmeden sadece rüşdiye mektebi sayısına ulaşılabilmiştir. Sonraki yıllarda rüşdiye mektebi sayısı artmıştır. 1877 yılı en fazla rüşdiye mektebinin olduğu yıldır. 1893 yılında rüşdiye mektebi sayısının 13, 1911 yılında ise 32 olduğu görülmektedir. Ancak 1911 yılında 32 mektepten 16'sının hususi mektep olduğu salnâmeden anlaşılmaktadır. Detaylı bir şekilde öğrenci ve öğretmen sayılarına ulaşabildiğimiz son devlet salnâmesi 1898 yılına aittir. O yıl toplam 29 rüşdiyede 4.773 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Kız rüşdiyelerinin ilk olarak 1863 yılına ait salnâmede yer aldığı görülmektedir. 1863 yılında 1 kız rüşdiyesi varken 1911 yılında bu sayı 20'ye ulaşmıştır. Ayrıca aynı yıl 15 de muhtelit (karma) eğitim yapan rüşdiyenin olduğu tespit edilmiştir. 1858 yılında 38 öğretmen rüşdiyelerde görev yaparken, bu sayı 1898 yılında 320'ye ulaşmıştır. Ayrıca 320 öğretmenden 100'ü kadındır.

[45] 16 mektep hususidir.

[46] 8 mektep hususidir.

[47] Muhtelit mektepler hususidir.

Tablo 7. Dersaadet'teki rüşdiye mekteplerine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep	Öğrenci	
		Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	14	3178	35
1317/1899	14	3109	
1318/1900	14	3959	
1319/1901	16	4074	
1321/1903	16	3664	

Tablo 7'de maarif salnâmelerinde Dersaadet'teki rüşdiye mektepleri hakkında verilen bilgiler yer almaktadır. Buna göre 1898 yılında 14 olan rüşdiye mektebi sayısı 1903 yılında 16 olmuştur. Mekteplerde öğrenim gören öğrenci sayısının en fazla olduğu yıl 1901'dir. O yıl mekteplerde toplam 4074 öğrencinin öğrenim gördüğü tespit edilmiştir.

Tablo 8. Diğer vilayetlerdeki rüşdiye mekteplerine ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1271/1855	8					
1272/1856	13[48]					
1273/1857	-	-	-	-	-	-
1274/1858	33		2386	-	33	-
1275/1859	34		2395	-	34	-
1276/1860	38		2795		38	
1277/1861	46		3125		46	
1279/1862	47		3125		47	
1280/1863	48		3125		48	
1281/1864	57	-	-	-	-	-
1282/1865	74	-	-	-	-	-
1283/1866	84		-		84	
1284/1867	93	-	-	-	93	
1285/1868	104					
1286/1869	120		9860	-	120	
1287/1870	157	-	-	-	-	
1288/1871	162	-	9334[49]	-	-	-
1289/1872	241	-	12.838	-	241	
1290/1873	276	-	12.867[50]	-	276	
1291/1874	311	-	14.118[51]	-	311	

[48] Rumeli'nde 5'i küşad olunmak üzeredir.

[49] Salnâmede muallim-i sani ile idare edilen mekteplerdeki öğrenci sayıları verilmemiş.

[50] 25 rüşdiyede öğrenci sayısı verilmemiştir.

[51] 12 rüşdiyede öğrenci sayısı verilmemiştir.

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1292/1875	348	-	16.136	-	348	
1293/1876	376[52]	-	16.025[53]	-	376	
1304/1887	458	13	24.827	279[54]		
1305/1888	477		24.188			
1316/1898	362	22	24.393	2239	859	63

Tablo 8'de diğer vilayetlerdeki rüşdiye mekteplerine ait istatistiki veriler devlet salnâmeleri dikkate alınarak verilmiştir. Buna göre ilk olarak 1855 yılında yayımlanan Devlet Salnmesinde diğer vilayetlerdeki rüşdiye mekteplerine ait bilgi yer almaktadır. O yıl 8 olan rüşdiye sayısı 1888 yılında 477'ye ulaşmıştır. Bu sayı 1898'de 384'e düşmüştür. Mekteplerde öğrenim gören toplam öğrenci sayısında bazı yıllarda bir önceki yıla göre düşüş olsa da devamlı bir artış olduğu anlaşılmaktadır. 1858 yılında tüm mekteplerde 958 öğrenci öğrenim görürken bu sayı 1898 yılında 24.393 olmuştur. 1898'de ayrıca 22 kız rüşdiyesinde 2.239 öğrencinin öğrenim gördüğü tespit edilmiştir.

Tablo 9. Orta mekteplere ait 1925-1926 Devlet Salnâmesinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen
	E	K	E	K	
1926	39	8	3675	473	770

Rüşdiye mektepleri Cumhuriyet dönemi ile birlikte orta mektep olarak adlandırılmıştır. Tablo 9 dikkate alındığında 1924-1925 eğitim öğretim yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 39'u erkek 8'i kız toplam 47 orta mektep yer alırken bu mekteplerde 4148 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca 770 öğretmenin bu mekteplerde o yıl görev yaptığı görülmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ortaöğretim

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanındaki modernleşme sürecinde rüşdiye mektepleri kurulduktan sonra yüksek düzeyde eğitim veren kurumlar ile rüşdiyeler arasında bir eğitim kademesine daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda ortaya çıkan boşluk 1870'lerde idadi mekteplerinin kurulmasıyla

[52] 2 mektep idadi, 1 mektep ise inas rüşdiyesidir. Bu mekteplerdeki öğrenci sayısı verilmemiştir.

[53] 23 rüşdiyede öğrenci sayısı verilmemiştir.

[54] 4 mektebe (Edirne, Bolu, Hüdavendigar, Bulgaristan) ait öğrenci sayısı verilmemiş. Diğerleri: Hicaz (Medine), Konya, Aydın, Cezayir)

giderilmeye çalışılmıştır. İdadilerin sayısı Tanzimat Dönemi boyunca başkentle sınırlı kalmıştır. Ancak özellikle II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde idadi mekteplerinin sayısı ülke genelinde artmıştır. Aşağıda yer alan tablo 10, tablo 11, ve tablo 12'de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte idadi mekteplerine ait istatistiki veriler yer almaktadır.

Tablo 10. Dersaadet'teki idadi mekteplerine ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1292/1875	1		60		12	
1293/1876	1		60		12	
1294/1877	1		51		16	
1295[55]/1878	1		72		9	
1296/1879	1		55		13	
1305/1880	1		371		35	
1316/1898	2	-	367	-	81	-
1333-1334/1918	9	6				

Tablo 10'da görüldüğü üzere idadi mekteplere ait bilgi ilk defa 1875 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde verilmiştir. O yıl bir idadi mektebi varken 1916 yılında 9 idadi mektebinin olduğu görülmektedir.

Tablo 11a. Dersaadet'teki idadi mekteplerine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep	Öğrenci	
		Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	2	474	47
1317/1899	2	547	55
1318/1900	2	719	41
1319/1901	3	1187	60
1321/1903	3	1406	63

Tablo 11a dikkate alındığında 1898 yılında Dersaadet'te iki idadi mektebinin olduğu ve bu mekteplerde toplam 474 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Mektep sayısı 1903 yılına geldiğinde 3, öğrenci sayısı ise 1406'ya yükselmiştir. Ayrıca idadi mekteplerinde Müslüman öğrencilerle birlikte gayrimüslim öğrencilerin de eğitim aldığı tespit edilmiştir. 1898 yılında iki idadi mektebinde 47 olan gayrimüslim öğrenci sayısı, 1903 yılında 63 olmuştur.

[55] Mekteb-i Aklam öğrenciler bu okula nakledilmiş.

Tablo 11b. Diğer vilayetlerde idadi mekteplerine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep	Öğrenci	
		Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	57	6323	550
1317/1899	57	6325	535
1318/1900	56	8100	684
1319/1901	61	9178	791
1321/1903	73	11250	792

Dersaadet dışındaki diğer vilayetlerde yer alan idadilere yönelik bilgi maarif salnâmelerinde yer almaktadır. Tablo 11b'den anlaşılacağı üzere 1898 yılında diğer vilayetlerde 57 idadi mektebi varken bu sayı 1903 yılında 73'e ulaşmıştır. Mektep sayısı ile birlikte öğrenci sayısı da aynı doğrultuda artmıştır. 1898 yılında 6323 olan öğrenci sayısı 1903 yılında 11.250 olmuştur.

Tablo 12. Liselere ait 1925-1926 Devlet Salnâmesinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen
	E	K	E	K	
1926	19	4	4706	861	670

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki idadi mektepleri Cumhuriyet Dönemi'nde lise olarak varlıklarını devam ettirmiştir. 1924-1925 eğitim-öğretim yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 23 lise ve bu liselerde 5.567 öğrencinin öğrenim gördüğü Tablo 12'den anlaşılabilmektedir. 23 liseden 4'ünün kız lisesi olduğu ve bu liselerde toplam 861 kız öğrencinin öğrenim gördüğü bilgisi mevcuttur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Öğretmen Yetiştiren Kurumlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda modern mekteplerin açılmasıyla birlikte bu mektepler için öğretmen yetiştirme problemi üzerinde de durulmuştur. Rüşdiyelerin ilk örneklerinin açıldığı dönemde bu mekteplerin öğretmen ihtiyacını karşılayabilecek bir de Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) başkentte açılmıştır. Bu mektep açıldıktan sonra ilerleyen yıllarda birtakım dönüşümler de geçirmiştir. Belli dönemler bu mektep dışında ilkokullara öğretmen yetiştirme amacıyla Darülmuallimin-i Sıbyan ismiyle bir mektebin açılmış olduğu da bilinmektedir. 1869 yılında eğitim-öğretim alanındaki hukuki zemini oluşturmak amacıyla ilan edilmiş

olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre Darülmuallimin'in üç şubeye ayrılmıştır. Bunlar sıbyan, rüşdi ve âli şubeleridir. Sıbyan şubesi dönemin ilkokullarına, rüşdiye şubesi rüşdiyelere ve âli şubesi de idadi mekteplerine öğretmen yetiştirmiştir. Ancak bu teşkilat yapısı her yıl aynı şekilde devam ettirilememiştir. Ayrıca kız mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870 yılında bir de Darülmuallimat kurulmuştur. Aşağıda yer alan tablo 13, tablo 14, tablo 15, tablo 16 ve tablo 17'de söz konusu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e öğretmen yetiştiren kurumlara ait istatistiki veriler yer almaktadır.

Tablo 13. Dersaadet'te yer alan Darülmuallimine ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Darülmuallimin						Mezun	
	Mektep		Öğrenci		Öğretmen			
	E	K	E	K	E	K	E	K
1271/1855	1							
1272/1856	1							
1275/1858	1		20		4			
1276/1859	1		20		2			
1277/1860	1		20		2			
1278/1861	1		20		2			
1279/1862	1		20		2			
1280/1863	1		20		2			
1281/1864	1		22		5			
1282/1865	1		22		5			
1283/1866	1		-		5			
1284/1867	1		-		5			
1285/1868					6			
1286/1869	1		150		6			
1287/1870	1		150		5			
1288/1871	1		101		9			
1289/1872	1		100		10			
1290/1873	1		72		7			
1291/1874	1		83		7			
1292/1875	1		102		9			
1293/1876	1		102		9			

Yıl	Darülmuallimin						Mezun	
	Mektep		Öğrenci		Öğretmen			
	E	K	E	K	E	K	E	K
1294[56]/1877	1		141		17			
1295[57]/1878	1		208		22			
1296[58]/1879	1		285		24			
1297/1880	1		60[59]		24			
1298[60]/1881	1		60		12			
1299[61]/1882	1		-		13			
1300[62]/1883	1		74[63]		11		16	
1301[64]/1884	1		98		12		6	
1302/1885	1		200		11		11	
1303/1886	1		128		13		22	
1304/1887	1		101		12		29	
1305[65]/1888	1		162		13		-	
1328/1912	1	-	-	-	-	-		

Tablo 13'te Dersaadet'te yer alan Darülmuallimin'e ait bilgiler yer almaktadır. Buna göre Darülmuallimin hakkında bilgi ilk defa 1855 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesinde verilmiştir. Dersaadet'teki Darülmuallimin sayısı 1 olarak kalmıştır. Ancak belli yıllarda Darülmuallimin bünyesinde şubeler oluşturulmuştur. 1300 ila 1304 yılları arasındaki devlet salnâmelerinde Dersaadet'teki Darülmuallimin'den mezun olanların sayısı da verilmiştir. Beş yıllık süre zarfında toplam 84 öğrenci Darülmuallimin'den mezun olmuştur. Darülmuallimin'de öğrenci sayısı 1858'de 20 iken 1888'de 162 olmuştur.

[56] Darülmuallimin'in üç şubesi var: İdadi, rüşdi, sıbyan. İdadi şubesindeki öğrenci sayısı verilmemiş.

[57] Darülmuallimin'in üç şubesi var: İdadi, rüşdi, sıbyan.

[58] Darülmuallimin'in üç şubesi var: İdadi, rüşdi, sıbyan.

[59] Üç şubede toplam 60 öğrenci olduğu ifade edilmiş, s. 404.

[60] Rüşdiye ve sıbyan mektebine öğretmen yetiştiren iki şube olduğu ve 60 öğrenci bulunduğu ifade edilmiştir.

[61] Darülmuallimin-i sıbyan ve rüşdiye ayrı ayrı verilmiş.

[62] Darülmuallimin için şube verilmemiş. Öğretim süresi 4 yıl olarak verilmiştir.

[63] 16 kişi şahadetname almıştır.

[64] Öğretim süresi üç yıl olarak verilmiştir

[65] Darülmuallimin-i rüşdi olarak verilmiştir.

Tablo 14. Dersaadet'te yer alan Darülmuallimine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Öğrenci	
	Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	140	
1317/1899	155	
1318/1900	168	
1319/1901	168	
1321/1903	178	

Maarif Salnâmelerine göre Dersaadet'teki mevcut Darülmuallimin'de 1898 yılında 140 öğrenci öğrenim görüyorken bu sayı 1903 yılında 178 olmuştur.

Tablo 15. Dersaadet'te yer alan Darülmuallimata ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen		Mezun
	E	K	E	K	E	K	-
1288/1871		1		45	5	3	-
1289/1872		1		31	4	3	-
1290/1873		1		43	6	3	-
1291/1874		1		31	6	2	-
1292/1875		1		62	6	3	-
1293/1876		1		62	6	3	-
1294/1877		1		50	6	3	-
1295/1878		1		37	5	3	-
1296/1879		1		62	5	2	-
1297/1880		1		25	4	3	-
1298/1881		1		12	5	2	-
1299/1882		1		-	4	3	-
1300[66]/1883		1		129	6	8	-
1301/1884		1		143	-	-	-
1302/1885		1		159	3	12	-
1303/1886		1		183	3	12	-
1304/1887		1		165	3	12	19
1305/1888		1		135	3	11	-
1328/1912		1	-	-	-	-	-

Tablo 15'e göre Darülmuallimat hakkındaki ilk bilgi 1871 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesinde yer almaktadır. O yıl 45 kız öğrenci bu okulda öğrenim görürken, bu sayı 1888 yılında 135 olmuştur. Darülmuallimat'ta en fazla öğrencinin olduğu yıl 1886'dır. Mezun sayısı

[66] Biri rüşdiye diğeri sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştiren iki şube olduğu ifade edilmiştir.

hakkında bilgi sadece 1887 yılında yayımlanan devlet salnâmesinde verilmiştir. Buna göre mektepten 19 öğrenci mezun olmuştur.

Tablo 16. Dersaadet'te yer alan Darülmuallimata ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Öğrenci		Kuruluşundan İtibaren Mezun Sayısı
	Müslim	Gayrimüslim	
1316/1898	387		302
1317/1899	517		322
1318/1900	560		348
1319/1901	560		381
1321/1903	542		-

Tablo 16'ya göre 1898 yılında Dersaadet'teki Darülmuallimat'ta 387 öğrenim görmektedir. Bu sayı 1903 yılında 542 olmuştur. İlk dört maarif salnâmesinde Darülmuallimat'ın kuruluşundan itibaren vermiş olduğu mezun sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre 1901 yılına gelindiğinde Darülmuallimat'tan mezun sayısı 381'e ulaşmıştır.

Tablo 17. Muallim Mekteplerine ait 1925-1926 Devlet Salnâmesinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen
	E	K	E	K	
1926	15	9	2374	1228	385

Tablo 17'de görüldüğü üzere 1924-1925 eğitim-öğretim yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 15'i erkek, 9'u kızlara mahsus olmak üzere 24 öğretmen okulu mevcuttur. Bu mekteplerde 2374 erkek öğrencinin ve 1228 kız öğrencinin öğrenim gördüğü tablodan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu mekteplerde o yıl 385 öğretmenin görev yaptığı bilgisi mevcuttur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yükseköğretim

Osmanlı İmparatorluğu'nda üniversite kurma fikri ilk olarak 1845 yılında gündeme gelmiştir. Bu fikrin somut bir hal alması ise ancak 1863 yılında olmuştur. İlk Osmanlı üniversitesi Darülfünun adıyla 1863 yılında açılmıştır. Açıldıktan bir süre sonra binası yanınca kapatılmış ve 1870'lerin başında yine açılmıştır. Ancak bu defa da Darülfünun çatısı altında yapılan konferansların birindeki içerik dolayısıyla kapatılmıştır. Darülfünun'un tekrar açılması ancak 1900 yılında mümkün olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda üniversite fikrinin gelişimi çetrefilli bir süreçten geçmiştir. Aşağıda yer alan tablo 18'de Darülfünuna ait istatistiki veriler yer almaktadır.

Tablo 18. Darülfünun'a ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Öğrenci	
	Müslim	Gayrimüslim
1319/1901)	80	-
1320/1903)	187	-
1923-1924	4026	-
1925-1926	3655	-

SONUÇ VE TARTIŞMA

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın başlarında devletin bekası için başlatılan eğitim alanındaki ıslahat süreci imparatorluğun yıkılışına kadar geçen süreçte önemli bir birikim ortaya çıkarmıştır. Bu konuda XIX. yüzyıldan itibaren yayımlanmış olan salnâmeler önemli bilgiler içermektedir. Her ne kadar salnâmeler içerisindeki bilgiler tartışmaya açık olsa da eğitim alanında yapılacak araştırmalarda görmezden gelinmemesi gerekir. Salnâmelerdeki bilgiler dikkate alındığında Osmanlı İmparatorluğunda farklı kademe ve türde birçok modern okulun açılmış olduğu anlaşılmıştır. Sivil alanda modern eğitim kurumları dikkate alındığında XIX. yüzyılda eğitim sisteminde modern anlamda kademeler oluşturulmuştur. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin (1857) kurulması ile birlikte eğitim alanında devletin kontrolü ve denetimi artırılmıştır. Bununla birlikte yine geleneksel okulların da varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

İbtidai mektepler XIX. yüzyılın son çeyreğinde açılmaya başlanmış ve sonraki yıllarda sayıları artmaya devam etmiştir. 1870'lerde oldukça sınırlı olan ibtidai mektep sayısının 1898 yılında 28.500 civarında olduğu görülmektedir. Bunların büyük bir bölümü sıbyan mekteplerinin dönüştürülmüş halidir. Bu dönüşüm oldukça kıymetlidir. Bu mektepler okur-yazar bir toplumun oluşması elzem olmuştur. Aynı zamanda üst düzey okullara öğrenci kaynağı yetiştirmek amacıyla açılan ibtidai mektepler, anadilde eğitimin yapılması, okuma-yazma eğitiminin verilmesi ve bununla birlikte tarih, coğrafya ve hesap gibi pozitif bilimler alanında öğretim yapılması dolayısıyla önemlidir. Bu mektepler Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde eğitim ıslahatının daha rasyonel bir zemine oturtulması ve hedeflenen toplumsal düzenin oluşturulması yönünde ciddi kırılmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle bu konuda dönem içerisinde yaşayanların hatıraları dikkate değerdir. Bu hatıralarda yeni tip mekteplerin mekan, öğretim yöntemi ve disiplin gibi konularda sıbyan mekteplerinden ayrıştığını söyleyebiliriz. İbtidai mektepler açısından belki en önemli problemlerin başında öğretmen kaynağındaki yetersizlik gelmektedir. Salnamelerdeki veriler dikkate alındığında ibtidai mekteplerde görev yapacak sayıda öğretmen yetiştirilemediği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Cumhuriyet Dönemi'ne söz konusu öğretmen açığının bir problem olarak miras kaldığını ifade edebiliriz.

Rüşdiye mektepleri Tanzimat Dönemi'nin simgesidir. İlk olarak 1839 yılının sonlarında açılmaya başlanan bu mekteplerin Tanzimat Dönemi'nin

sonuna gelindiğinde her vilayette açılmış olduğu görülmektedir. Yine bu mekteplerin önemli yanı ibtidai mektepler açılmadan daha önce Osmanlı toplumunda okur-yazar bir sınıfın oluşumunu sağlamış olmasıdır. Bununla birlikte açılışlarındaki asıl gaye olan devlet kadrolarına memur yetiştirilen bu mekteplerdeki müfredat ve öğretim yöntemleri de Osmanlı geleneksel okullarından farklıdır. Osmanlı toplumunda zihniyet değişiminin ilk tohumlarının bu mektepler sayesinde atılmış olduğu ifade edilebilir.

İdadi mektepleri ise rüşdiyelerin üzerinde konumlandırılmıştır. Bu mekteplerin ilk örnekleri 1870'lerde açılmıştır. Ancak bu mekteplerin ülke geneline yaygınlaştırılması II. Abdülhamid'in hükümdarlık yaptığı yıllarda olmuştur. 1903 yılına gelindiğinde Osmanlı ülkesinde 73 sivil idadi mektebinin olduğu salnâmelerden anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte bu mektepler varlıklarını devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 1924-1925 eğitim öğretim yılında 19'u erkek 4'ü kız olmak üzere 23 lisenin olduğu tespit edilmiştir. Lise sayısındaki düşüş sınırların daralmasıyla ilgilidir. Mevcut liseler dikkate alındığında bunların Osmanlı'nın son dönemlerinde açılmış olan idadiler olduğu görülmektedir. Bu anlamda da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kurumsal açıdan devamlılık olduğunu söyleyebiliriz. Dönemin kadrolarının yetişmesindeki etkisi göz önüne alındığında siyasi ve toplumsal yaşam üzerinde idadi mekteplerinin oynadığı rolün önemi anlaşılabilir.

Modern mekteplerin açılmasıyla birlikte bu mekteplerde görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesi yönündeki adımlar da Osmanlı'nın son dönemlerinde atılmıştır. İlk erkek öğretmen okulunun 1848 yılında açıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte kız çocuklarına yönelik de ilkokul ve üzeri kademelerde mekteplerin açılması dolayısıyla kadın öğretmen yetiştirilmesi için Darülmuallimat 1870 yılında açılmıştır. Darülmualliminlerin sayısının 1900'lü yıllarda arttığı ve farklı vilayetlerde bu mekteplerin açıldığı salnâmelerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Hem öğretmenliğin profesyonel bir mesleğe dönüşümü hem de eğitim ıslahatının istenilen sonucu vermesi açısından öğretmen okullarının rolü önemlidir.

Osmanlı'nın son dönemi yükseköğretim alanında gelişmelerin olduğu bir süreçtir. İlk Osmanlı üniversitesi 1863 yılında açılmıştır. Modern üniversite fikrinin henüz filizlendiği bir süreç biraz sancılı geçmiş ve üniversite belli bir dönem kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu anlamda uzun bir süre salnâmelerde Darülfünun'a ait istatistiki veri bulunmamaktadır. 1900 yılında tekrardan açılmasıyla birlikte Darülfünun konusunda bilgiler özellikle Maarif salnâmelerinde yer almaktadır. Söz konusu üniversite

imparatorluk yıkıldıktan sonra Cumhuriyet'e miras kalmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da üniversitedeki öğrenci sayısının azımsanmayacak derecede olduğu görülmektedir.

Anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim alanında kurumsallaşma ve okullaşma açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Modern eğitim sisteminin temelleri atılmıştır. Modern eğitim sisteminde kademelendirme XIX. yüzyılda oluşturulmuştur. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda başlayan modernleşme süreci imparatorluk yıkılana dek devam etmiştir. Özellikle eğitim alanındaki çabalar dikkate alındığında imparatorluk sonrasına önemli bir miras kalmıştır. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ve Cumhuriyet Dönemi'nde bu miras önemli bir temel taşı olmuştur. Modern eğitim sisteminin kurumsallaşması, okullaşma ve bununla birlikte istenilen düzeyde olmasa da okur-yazar bir sınıfın oluşumu Cumhuriyet'e geçiş sürecinde oldukça önemlidir. Osmanlı'nın son döneminde açılan okullarda Cumhuriyet'i kuran kadroların yetiştiği dikkate alınırsa Osmanlı eğitim ıslahatının önemi daha iyi anlaşılabilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasi ve toplumsal açıdan hedeflenen düzeni inşa eden kadroların zihin dünyalarının geliştiği atmosfer üzerinde Osmanlı'nın son dönemindeki mekteplerin rolü büyüktür. Bu anlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş bir yönüyle kopuş iken başka bir açıdan devamlılıktır.

KAYNAKÇA

Salnâmeler

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye,

1263, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274

1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286

1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298

1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310

1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322

1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328, 1333-1334.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye,

1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi,

1925-1926.

İkincil Kaynaklar

Akyüz, Yahya, **"İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı**", OTAM, S 5, 1994, s. 1-47.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi** (31. Baskı), Pegem Akademi, Ankara, 2019.

Binbaşıoğlu, Cavit, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi,** Anı Yayıncılık, Ankara, 2014.

Çiydem, Erol, **Modernleşme Aracı Olarak Eğitim Tanzimat Döneminde Ne Değişti?,** Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2023.

Çiydem, Erol, Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretim Alanındaki Dönüşümü "Usul-i Cedid" Kavramı Üzerinden Anlamak (1839-1913). **History Studies**, C 15, S 2, 2023, s. 396.

Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi***,* Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ergün, Mustafa, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Pegem Akademi, Ankara, 2021.

Koçer, Hasan Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),** Milli Eğitim, İstanbul, 1970.

Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** Ötüken yayınları, İstanbul, 1980.

Mahmud Cevad, İbnü'ş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı,** Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2002.

Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu.** (7. Basım). (Çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan). İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 200.

Nafi Atuf (Kansu). **Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme).** Milliyet, İstanbul, 1931.

Somel, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, (Çev. O. Yener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Unat, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1964.

ATATÜRK DÖNEMİ MÜZİK DERGİLERİ ÜZERİNDEN ALATURKA-ALAFRANGA ÇATIŞMASI (1930-1938)

Esra ÇETİN[*]

Özet

Tüm modern ulus devletlerde olduğu gibi Türkiye'de de Cumhuriyet'in 1923 yılında ilan edilmesiyle toplumsal yaşamın tüm alanlarında yapılan yenilik ve değişimlerden en fazla kültür ve sanat hayatı etkilenmiştir. Sanatın en önemli alt bileşeni olarak müzik de bu etkileşimden payına düşeni almıştır. Resmî ideolojiye paralel olarak siyasetin müzikten beklentisi ise yeni kültürel değerlerin yaygınlaşmasında bir araç vazifesi görmesi olmuştur. Bu doğrultuda 1924 yılında uygulamaya konulan "Musiki İnkılabı" çerçevesinde müzik politikaları da değişmiştir. Muasır medeniyete ulaşma hedefiyle ve milli musiki yaratma ülküsüyle yapılan bu değişimde özellikle sosyolog Ziya Gökalp'in müzik konusundaki fikirleri referans alınmıştır. Gökalp'e göre Şark musikisi hastadır ve bizi yansıtmamaktadır. Dolayısıyla milli bir musikiye sahip olabilmemiz için Garp musikisi ile memleketimizdeki Halk musikisinin sentezlenmesi gerekmektedir. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet kadroları Gökalp'in musiki konusundaki fikirlerinden etkilenmiş ve bu fikirler resmi müzik politikası olarak uygulanmıştır. Fakat bu politikalar 1930'lu yılların başından itibaren müzik adamlarının kendi içinde fikir ayrılığına düşmesine neden olmuştur. Özellikle Rauf Yekta, Hakkı Süha ve Mahmut Kösemihal gibi isimler dönemin müzik dergilerinde alaturka-alafranga tartışması üzerinden müzik politikalarını eleştirmiştir.

Bu çalışmada Atatürk Dönemi'nde alaturka-alafranga odağında yapılan müzik tartışmaları dönemin müzik dergileri üzerinden değerlendirilecektir. Değerlendirme yapılırken süreli yayınların yanısıra özellikle birinci el kaynaklar ve konuyla ilgili tetkik eserlerden de yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Müzik Tartışmaları, Alaturka-Alafranga, Müzik Dergileri.

[*] Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, esracetin1981@gmail.com.

ALATURKA-ALAFRANGA CONFLICT ON MUSIC MAGAZINES OF THE ATATURK PERIOD (1930-1938)

Abstract

As in all modern nation states, with the proclamation of the Republic in 1923 in Turkey, the culture and art life was most affected by the innovations and changes made in all areas of social life. Music, as the most important sub-component of art, has taken its share from this interaction. In parallel with the official ideology, the expectation of politics from music was to serve as a tool in the spread of new cultural values. In this direction, music policies have also changed within the framework of the "Music Revolution" that was put into practice in 1924. In this change, which was made with the aim of reaching a contemporary civilization and the ideal of creating national music, the ideas of sociologist Ziya Gokalp on music were taken as reference. According to Gokalp, Oriental music is sick and does not reflect us. Therefore, in order to have a national music, it is necessary to synthesize Western music and folk music in our country. Republican bureaucrats, especially Mustafa Kemal Ataturk, were influenced by Gokalp's ideas on music and these ideas were implemented as official music policy. However, these policies caused the musicians to have a disagreement among themselves since the beginning of the 1930s. In particular, names such as Rauf Yekta, Hakkı Suha and Mahmut Kosemihal criticized music policies in the music magazines of the period over the Alaturka-Alafranga debate.

In this study, the music debates in the Alaturka-Alafranga focus during the Ataturk Period will be evaluated through the music magazines. While making the evaluation, besides periodicals, especially primary sources and research works related to the subject will be used.

Keywords: Ataturk Period, Music Debates, Alaturka-Alafranga, Music Magazines.

GİRİŞ

Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilmesiyle birlikte Türk toplumunun tüm yönleriyle çağdaşlaşması ve muasır medeniyet düzeyine ulaşması ülküsüyle uygulanan ve felsefi olarak aydınlanmacı özelliğiyle öne çıkan Türk Devrimi, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde ve bütünsel bir çerçevede ele alınmıştır.[1] Dönemin özellikleri ve gereklilikleri göz önüne alınarak siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda birbiri ardına atılan bu adımlarda Batı medeniyeti takip edilmiştir.[2] Öte yandan bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk, hemen her fırsatta modernleşme ve çağdaşlaşma konusundaki fikirlerini açıklamış, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 13 Ağustos 1923 tarihli II. Dönem açılışında;

"Efendiler! Bugüne kadar istihsâl eylediğimiz muvaffakiyet, bize ancak terakki ve medeniyete doğru bir yol açmıştır. Yoksa terakki ve medeniyete henüz isal etmiş değildir. Bize ve ahfadımıza düşen vazife bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir." diyerek yapılacak olan hamlelerin işaretini o günden vermiştir.[3] Bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilanından sonra 3 Mart 1924'te hilafet kaldırılmış, aynı tarihte öğretimde birliği sağlamak amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 20 Nisan 1924'te "1924 Anayasası", 25 Kasım 1925 tarihinde şapka giyilmesine dair kanun kabul edilmiş, 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılmış, 17 Şubat 1927'den 24 Nisan 1929'a kadar Türk Medeni Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, İcra ve İflas Kanunu, Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Kanunu çıkarılmış ve Ankara Hukuk Mektebi açılmıştır. Daha sonraki yıllarda atılan adımlar arasında da takvim, ağırlık, uzunluk ve zaman ölçüleri Batı örneğine göre ayarlanmış, yeni Türk alfabesi kabul edilmiş, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları kurulmuş, Millet Mektepleri ve Halkevleri açılmıştır.[4] Siyasi iktidarın Milli egemenliğe devredilmesiyle başlayan ve geniş kitleler gözetilerek büyük hedefler ile birbiri ardına devam eden bu atılımlarla birlikte toplumu bir arada tutacak, tek bir duygu etrafında toplayacak ve "*yüksek Batı kültürünü"* halka aşılayacak kültürel reformlar da uygulamaya konulmuştur. Bu

[1] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.221-224.; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.521.

[2] Celalettin Vatandaş, "Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayınları, Bursa, 2017, s.75.

[3] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.334.

[4] Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s.192-195.

reformlar dönemin önde gelen sosyoloğu Ziya Gökalp'in[5] fikir ve düşünceleri etrafında şekillenmiş ve Batı kültürü de Osmanlı kültürünün aksine Türk'ün gerçek kültürü olarak tanımlanmıştır.[6] Gökalp'in kültür konusundaki görüş ve düşünceleri kültürel reformların en önemli uygulama alanı olan ve 1924 yılından itibaren sistemli olarak hayata geçirilen Musiki İnkılabı'nın şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda Gökalp'in 1923 yılında yayınladığı *"Türkçülüğün Esasları"* adlı eserinde Cumhuriyet'in müzik politikalarının nasıl olması gerektiğini açık bir şekilde ifade edilmiştir. Gökalp müzik üzerine düşüncelerini;

"Avrupa musikisi girmeden evvel, memleketimizde iki musiki vardı: Bunlardan biri Farabi tarafından Bizans'tan alınan Şark (Doğu) musikisi, diğeri ise Türk musikisinin devamı olarak Halk melodilerinden ibaretti. Şark musikisi de Garp (Batı) musikisi gibi eski Yunan musikisinden doğmuştur." şeklinde belirtmiş, yazısının devamında eski Yunanlıların halk melodilerinde bulunan tam ve yarım sesleri yeterli görmeyerek bunlara 1/4, 1/8, 1/16 sesleri ilave ettiklerini ve bu seslere çeyrek ses adını verdiklerini açıklamıştır. Çeyrek seslerin tabii değil suni olduğunu vurgulayan Gökalp, bu nedenle hiçbir milletin halk melodilerinde çeyrek seslere rastlanmayacağını iddia etmiş, dolayısıyla Yunan musikisinin yapay bir musiki olduğuna işaret etmiştir. Orta çağ Avrupa'sında doğan opera sanatının Yunan musikisindeki çeyrek sesleri çıkardığını ve armoniyi de ilave ederek Garp musikisinin doğmasına neden olduğunu, Şark musikisinin ise gelişemediğini bir yandan çeyrek sesleri muhafaza ederken armoniden de mahrum olduğunu belirtmiş ve Farabi tarafından Arapçaya nakledildikten sonra bu hasta musikinin Acemceye ve Osmanlıcaya geçtiğini açıklamıştır. Osmanlıda tüm Osmanlı unsurlarını birleştirmesinden dolayı adının da *"Osmanlı İttihad-ı Anasır Musikisi"* olduğunu vurgulamış ve Erken Cumhuriyet Dönemi müzik politikalarına yön veren "Milli Musiki'nin nasıl yaratılacağı?" sorusunun cevabını yine kendisi vermiştir;

"Bugün işte şu üç musikinin karşısındayız: Şark musikisi, Garp musikisi, halk musikisi. Acaba bunlardan hangisi bizim için millidir? Şark musikisinin hem hasta hem de gayr-i milli olduğunu gördük. Halk musikisi

[5] Türkçülük ile ilgili çalışmalarıyla fikir ve kültür hayatına önemli katkılar sunan Ziya Gökalp ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden (Makaleler-Anılar-İncelemeler)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.360-365.; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.440-485.

[6] Salih Akkaş, **Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Müzik Politikaları (1923-2000)**, Sonçağ Yayınları, Ankara, 2015, s.30.; Özgür Balkılıç, **Cumhuriyet, Halk ve Müzik Türkiye'de Müzik Reformu (1922-192)**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.20.

harsımızın (kültürümüzün) Garp musikisi de yeni medeniyetimizin musikileri olduğu için, her ikisi de bize yabancı değildir. O halde, milli musikimiz memleketimizdeki halk musikisiyle Garp musikisinin imtizacından (kaynaşmasından) doğacaktır." diyerek halk musikimizin bünyesinde pek çok melodi barındırdığını, bunların toplanıp Garp musikisiyle armonizasyonu neticesinde hem milli hem de Avrupai bir musikiye sahip olacağımızı ve bu konuda Türk Ocakları musiki heyetlerinin de görevlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[7] Gökalp'in milli musiki konusundaki fikirleri başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet kadroları tarafından benimsenmiş ve 1924 yılında Musiki Muallim Mektebi'nin (MMM) açılmasıyla başlayan Musiki İnkılabı 1930'lu yılların sonuna kadar uygulanmıştır.

1. Atatürk Dönemi Müzik Politikaları (1923-1938)

Atatürk Dönemi'nde Türk milletini ortak bir geçmiş ve paydada buluşturma amacı güden kültür politikalarına paralel olarak müzik politikaları da milli musiki üzerinden şekillenmiştir. Başka bir deyişle müzik politikaları, siyasal iktidarın kendisinden beklentisini gerçekleştirmek için içeriğini somutlaştırmış ve Cumhuriyet'in kültürel değerlerinin halka anlatılması ve benimsenmesi noktasında propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla sanat ve müzik politikaları da kültür politikasına göre şekillenmiş, kültür ve müzik politikalarının birbiri ile olan bu girift ilişkisi etkileşimin derecesini arttırmıştır.[8] Müzik ve kültür politikaları arasındaki bu ilişkinin nasıl şekilleneceği ise henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından TBMM'nin I. Dönem IV. Yasama Yılı I. Oturumunda;

"Efendiler! Terbiye ve tedriste tatbik edilecek usul, malumatı, insan için fazla bir süs, bir vasıtai tahakküm yahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden ameli ve kabili istimal bir cihaz haline getirmektir. Maarif Vekaletiniz bu esasa ehemmiyet vermektedir. Ameli ve şamil bir maarif için hudud-u vatanın merakizi mühimmesinde asri kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuvarlar, darülmesailer, müzeler ve sanayii nefise meşherleri tesisi lazım olduğu gibi bilhassa şimdiki teşkilatı mülkiyeye nispetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla teçhizi icabetmektedir..." şeklinde açıklamıştır.[9]

---

[7] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s.160-161.

[8] Şenol Durgun, **Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik**, Binyıl Yayınları, Ankara, 2010, s.81.

[9] **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.1, C.28, B.1(1.3.1339), s.11.

Bu doğrultuda Atatürk Döneminde müzik politikalarında ilk dikkat çekici gelişme kurumsal yapının gözden geçirilmesi ve yeni kurumların açılması olmuştur. İlk olarak 1923 yılında İstanbul'da bulunan Musiki Encümeni[10] kapatılmış, Osmanlı Devleti'nin ilk resmi konservatuvarı olan Dârülelhan ise Maarif Vekaleti'nden ayrılarak İstanbul Valiliği'ne bağlanmıştır. Öte yandan okul yönetimine Musa Süreyya Bey müdür olarak görevlendirilmiş, okulun süreli yayını olan Dârülelhan Mecmuası çıkarılmaya başlanmıştır.[11]

1924 yılında ise İstanbul'da Osman Zeki Bey (Üngör) yönetimindeki Muzika-i Hûmayun, Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası, bandosu ve fasıl heyeti olmak üzere üçe ayrılarak Ankara'ya nakledilmiştir.[12] 150 kişiden oluşan Muzıka-i Humayun tüm levazımıyla Ankara'ya geldikten sonra istasyon ambarlarından birinin alt katına yerleşerek çalışmalarına başlamıştır.[13] Bu çalışmalar neticesinde Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası ilk konserini de 11 Mart 1924 tarihinde şef Osman Zeki Bey yönetiminde Yeni Sinema'da vermiştir. Bu konserin repertuvarında Cumhuriyet Marşı ile Beethoven'in Beşinci Senfonisi de yer almıştır. Daha sonra 2 Nisan 1924 tarihinde verilen ikinci konserden sonra 2021 sayılı kanun çıkarılmış, orkestranın adı Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti olarak değiştirilerek Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Ankara'da pek çok konser veren orkestranın şefliğini Osman Zeki Üngör'den sonra 1934 yılına kadar Ahmed Adnan Saygun yapmış, 1935'te Alman müzik adamı Dr. Ernst Praetorius şefliğe getirilmiş, daha sonra bu görevi Hasan Ferit Alnar devralmıştır.[14] Aynı yıl ortaöğretim kurumlarına müzik öğretmeni yetiştirmek üzere Ankara'da Musiki Muallim Mektebi açılmış,

---

[10] Osmanlı Devleti'nin ilk resmi konservatuvarı olan Dârülelhan'ın kuruluş aşamasında görev alan hoca ve musikişinaslardan oluşan heyettir. Bu ilk heyetin başkanlığını Osmanlı bürokrasisinin önde gelen isimlerinden aynı zamanda musikişinaslık yönü de olan Yusuf Ziya Paşa yapmıştır. Yusuf Ziya Paşa dışında aynı heyette Ali Rıfat Bey, Hafız Ahmed Efendi, Cemil Bey, Abdülkadir Bey, İsmail Hakkı Bey, Levon Efendi, Andon Efendi, Kazım Bey ve Komidasi Efendi görev yapmıştır. Erhan Özden, "Arşiv Belgeleriyle Dârülelhan", **Konservatoryum**, C V, S 1, 2018, s.101. Bu konuda ayrıca bkz. **BOA**, İ..DUİT, 22/2.; *BOA*, MV, 246/51.

[11] Gönül Paçacı, "Cumhuriyet'in Sesli Serüveni", **Cumhuriyet'in Sesleri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.13.

[12] Nazmi Özalp, **Türk Musikisi Tarihi-I**, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.20.; Murat Bardakçı, **Safiye,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.357.

[13] Yalçın Lüleci, **Tek Parti Döneminde İktidar ve Sanat**, İskenderiye Kitap Yayınları, İstanbul, 2015, s.265-266.

[14] Çağlar Tunçay, **Atatürk Döneminde Müzik Alanında Yapılan Çalışmalar**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s.15.

talimatnamesi ise 6 Eylül 1924 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanmıştır.[15] Bu kurumsal hamlelerden sonra yetişmiş müzik adamı eksikliğini gidermek için Maarif Vekaleti aracılığıyla yetenekli gençler Batı müziği eğitimi alabilmeleri için yurtdışına gönderilmiştir. İlk olarak Ekrem Zeki Ün ve Cezmi Erinç, Paris'te bulunan Ecole Normale De Musique Konservatuvarı'na gitmişlerdir.[16]

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Mevlevi ve Bektaşi tekkelerinde meşk yoluyla süregelen Türk musikisi öğretimi büyük oranda yapılamamıştır.[17] 1926'da milli musiki yaratılması konusunda çalışmalar hızlanmış, Gökalp'in de belirttiği üzere halk ezgilerinin Batı tekniğiyle birleştirilebilmesi için derleme çalışmaları başlamıştır. İlk gezi Darülelhan tarafından Çukurova ve Orta Anadolu'ya yapılmış, bu derleme gezisi sonucunda yaklaşık 250 adet türkü kayıt altına alınmıştır. Darülelhan bünyesinde gerçekleştirilen geziler 1929 yılına kadar devam etmiş, toplamda 750 adet türkü derlenmiştir.[18] Derleme çalışmalarıyla paralel olarak 1927 yılından itibaren radyoda müzik yayınları yapılmaya başlanmış, 1930'lu yılların başına kadar radyoda yapılan müzik yayınlarının içeriği Halk müziği, Batı müziği ve Türk müziği eserlerinden oluşmuştur.[19]

1930'da gelindiğinde 1923-1930 yılları arasında okunan Ali Rıfat Çağatay'ın bestelediği İstiklal Marşı[20] Osman Zeki Üngör'ün bestesiyle değişmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin milli marşı olmuştur.[21] Öte yandan 1932 yılında Halkevlerinin açılmasıyla birlikte bünyesindeki dokuz koldan biri olan Güzel Sanatlar Şubesi'nin yapmış olduğu müzikal etkinlikler[22] vasıtasıyla Batı müziğinin halka daha çok benimsetilmesi amaçlanmıştır. Bu

---

[15] **Resmî Gazete**, S 169, (6.9.1924), s.5. Ayrıca Musiki Muallim Mektebi (MMM) kuruluş yönetmeliği için bkz. **BCA**, 30.18.1.1./14.47.11.

[16] Evin İlyasoğlu, **71 Türk Bestecisi**, Pan Yayınları, İstanbul, 2007, s.74.

[17] Durgun, **age.**, s.84.

[18] Yusuf Ziya Demirci, "Memleketimizde Musiki Folklor Hareketleri", **Musiki Ansiklopedisi**, S 4, (18 Nisan 1947), s.2-3.; Nida Tüfekçi, "Türk Halk Müziği", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1487.

[19] Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**, İletişim Yayınları, İstanbu,l 2010, s.55-119-122.

[20] İstiklal Marşı'nın 1923 yılında yapılan beste yarışması ve Ali Rıfat Çağatay ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gökay Yıldız, **Ummana Dökülen Irmaklar Mehmet Akif Ersoy'un Dost Çevresi ve Ali Rıfat Çağatay**, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.51.; M. ORHAN OKAY, "İSTİKLÂL MARŞI", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/istiklal-marsi#1 (Erişim Tarihi: 15.08.2023).

[21] Beşir Ayvazoğlu, **İstiklal Marşı Tarihi ve Manası**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986, s.21.

[22] Halkevlerinde müzik çalışmaları ile ilgili ayrıca bkz. **BCA**, 490.1.0.0/968.744.2.; **BCA**, 490.1.0.0/3.12.37.; **BCA,** 490.1.0.0/4.20.1.

müzikal etkinliklerde özellikle bando, orkestra ve çok sesli koro eserlerine yer verilmiş, Halkevleri aracılığı ile devlet ve halk arasında boşluk olmamasına gayret edilmiştir.[23]

1934 yılı müzik politikalarında iki önemli kırılmanın yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu kırılmalardan ilki ilk Türk Operası olan Özsoy'un sahnelenmesi olmuştur. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyareti şerefine sahnelenen Özsoy Operası'nı Türk Beşleri'nden Ahmed Adnan Saygun bestelemiştir. İlk kez 19 Haziran 1934 tarihinde Ankara Halkevi'nde sahnelenen Özsoy Operası büyük başarı yakalamış, özellikle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün beğenisini kazanmıştır.[24] İkinci kırılma ise 1934-1936 yılları arasında iki yıl süreyle Türk müziğinin radyodan yasaklanmasıdır. Türk müziğinin yasaklanmasına giden süreç TBMM'nin 1 Kasım 1934 tarihli IV. Dönem V. Toplantı Yılının açılışında Mustafa Kemal Atatürk'ün kürsüden yaptığı konuşma ile başlamıştır. Atatürk konuşmasında, bir ulusun değişmesindeki ölçünün müzikteki değişimi yakalayabilmesinde olduğunu belirtmiş ve yasağın başlamasına sebep olacak sözlerini;

"Bugün dinlemeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce; genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak bu düzeyde, Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür işleri bakanlığının buna değerince önem vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim." şeklinde ifade etmiştir.[25] Atatürk'ün bu sözlerinden sonra Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'ün meseleyi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya iletmesiyle radyoda Türk müziği yasağı başlamıştır.[26] Aynı yıl Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulması için çalışmalar da başlamıştır. Dönemin Maarif Vekili Abiden Özmen başkanlığında aralarında Cemal Reşit Rey, Halil Bedii Yönetken, Cevat Memduh Altar, Nurullah Taşkıran ve Cezmi Erinç gibi önemli besteci ve müzik adamının olduğu ve sonuç olarak "Türkiye Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi'nin Ana Çizgileri" başlıklı raporun hazırlandığı müzik kongresi toplanmıştır. Bu kongreden sonra aynı yıl Ankara Devlet Konservatuvarı kurulmuştur.[27] Bu dönemde

[23] Anıl Çeçen, "Atatürk'ün Kurduğu Halkevleri", **Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s.89.

[24] Sadun Tanju, **Adnan Saygun'larda Çay Sohbetleri**, Pan Yayınları, İstanbul, 2012, s.43.

[25] **TBMM Zabıt Ceridesi**, D 4, C 25, B.1, (1.11.1934), s.4.

[26] Paçacı, **age.**, s.19.; Balkılıç, **age.**, s.89.

[27] Filiz Ali, **Müzik ve Müziğimizin Sorunları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1987, s.120.

ayrıca müzik pedagojisi ve milli musiki konularında fikirlerine başvurmak üzere pek çok yabancı uzman Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmuş ve konuyla ilgili çeşitli raporlar hazırlamışlardır. Bu uzmanlar arasında Eduard Zuckmayer, Lico Amar, Joseph Marx, Paul Hindemith, Carl Ebert ve Bela Bartok yer almıştır. Bu uzmanlarda Eduard Zuckmayer Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü'nde görev yapmış ve daha ağırlıklı olarak müzik pedagojisi konusunda katkı sunmuştur. Paul Hindemith ise, özellikle Ankara Devlet Konservatuvarı'nın oluşum aşamasında yoğun çaba sarf etmiş ve dönemin Berlin öğrenci müfettişi Cevat Dursunoğlu aracılığı ve Maarif Vekâleti'nin davetiyle Türkiye'ye gelerek yaptığı inceleme gezileri sonrası *"Türk Küğ Yaşamının Kalkınması İçin Öneriler-1935/1936"* başlıklı geniş kapsamlı raporu hazırlamıştır.[28]

Sonuç olarak müzik politikaları temelinde Atatürk Dönemi, özellikle kurumsallaşma çabalarının ön plana çıktığı, Türk müziği eğitim ve öğretiminin ideolojik olarak kesintiye uğradığı, muasır medeniyet seviyesinin bir göstergesi olarak çok sesli müziğin halka aşılanmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Dönemin özellikleri göz önüne alındığında ulus-devletin yapılanma sürecinde bu hamlelerin normal karşılanması gerekmektedir. Bu özellikleri dışında milli musikinin yaratılması ve özellikle halk türkülerini derleme çalışmalarına önem verilmesi ve bu çalışmaların müzik kurumları vasıtasıyla yapılması da Atatürk Dönemi müzik politikalarının yalnızca Batı müziği ağırlıklı olmadığını ortaya koymuştur.

2. Atatürk Dönemi Müzik Dergilerinde Alaturka-Alafranga Tartışmaları (1930-1938)

1930'lu yıllarda müzik özelinde yayınlanan süreli yayınlara bakıldığında, *Musiki*, *Musiki Muallim Mektebi Mecmuası*, *Nota* ve *Müzik ve Sanat Hareketleri* gibi dergiler yer almıştır.[29] Bu dergilerde Musiki İnkılabı'na yönelik yazılar, bestecilerin tanıtıldığı bölümler gerek Batı müziği gerekse Türk müziği çalgılarının ve eserlerinin tanıtıldığı ekler yer

[28] Ali Uçan, **Aramızdan Ayrılışının Kırkıncı Yılında Eduard Zuckmayer ve Cumhuriyet Müzik Eğitimi**, Müzik Eğitimi Yayınları, Ankara, 2012, s.41-42.; Şefik Kahramankaptan, **Hindemith Raporları 1935/1936/1937**, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s.27-30.

[29] Atatürk Dönemi müzik dergileri arasında, Musiki, Musiki Muallim Mektebi Mecmuası, Nota Musiki Mecmuası ve Müzik ve Sanat Hareketleri dergilerinden önce 1928 yılında Tiyatro ve Musiki Mecmuası Osmanlı Türkçesi ile yayınlanmıştır. Mazhar Fevzi Bey tarafından yalnızca 11 sayı çıkabilen dergide Ali Rıfat, Rauf Yekta ve Hakkı Süha gibi dönemin önde gelen müzik adamları yazılarıyla katkı sunmuştur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nurettin Özdemir, "Türk Musiki Tarihinden Bir Kesit: Tiyatro ve Musiki Mecmuası", **Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)**, Yıl:9, S 57, Nisan 2022, ss.464-490.

almış ve dönemin en önemli kültür konusu haline gelen alaturka ve alafranga tartışmaları yazarlar üzerinden dergi sayfalarında yer bulmuştur.

Çıkış tarihine göre ilk olarak *Musiki* dergisi yayınlanmıştır. 1 Mart 1931 tarihinde yılında yayın hayatına başlayan derginin sahibi Ahmet Muhtar Ataman'dır. Toplam 7 sayı çıkabilen Musiki dergisinin yazar kadrosunda Mahmut Ragıp Kösemihal, Cevat Memduh, Vincent d'Indy, L.E. Gratia, I. Philipp ve Ahmet Muhtar Ataman gibi isimler yer almıştır.[30] *Musiki Muallim Mektebi Mecmuası* ise Musiki Muallim Mektebi'nin Talebe İdare Heyeti tarafından 1 Nisan 1933 tarihinde yayınlanmaya başlamış ve kendisini okulun kültür ifadesi olarak konumlandırmıştır.[31] Yaklaşık aynı tarihlerde çıkan bir diğer müzik dergisi ise *Nota*'dır. *"Musiki Ruhun Gıdasıdır"* düsturuyla 15 günde bir çıkan derginin sahibi Mildan Niyazi Ayomak'tır. Bir diğer süreli yayın olan *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisi de Eylül 1934 tarihinde yayın hayatına başlamış aylık bir dergidir. Numune Matbaasında basılan derginin kurucusu ve baş editörü Mahmut Ragıp Gazimihal olmakla birlikte yazı işleri müdürlüğünü ise Nurettin Şazi yapmıştır.[32]

Alaturka-alafranga tartışmaları perspektifinden dergilerin yayın politikaları değerlendirildiğinde ise *Musiki* dergisi gerek Türk müziği gerekse Batı müziği olarak herhangi bir ayrım yapmadığını belirtmiş, Batı müziği ile Türk müziği sentezinden er geç yeni bir sanatın doğacağı ve *Musiki* dergisinin vazifesinin de bu sonucu mümkün olduğu kadar parlak bir şekilde hayata geçirmek olduğu ifade edilmiştir.[33] Derginin yayın politikasına yönelik yaptığı açıklamada Türk müziği ve Batı müziği ayrımının yapılmayacağı ve alaturka-alafranga çatışmasına girilmeyeceği belirtilmişse de 4. sayıda Mahmut Ragıp Kösemihal tarafından kaleme alınan *"Ses Musikisinde Neden Geriyiz?"* başlıklı makalede Türk müziğinin vokal müzik yönünden geri kalmış olduğu belirtilmiştir. Kösemihal, bu eksikliği yabancı dil konusunda eksikliklerin olması, yabancı ses eserlerinin Türkçe çevirilerinin olmaması, Türk insanının kulağının şark müziğine alışık olması ve tesettür sebebiyle Türk kadınlarının erkekle bir arada çalışamaması şeklinde dört ana nedene bağlamıştır. Konuyla ilgili çözümün ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1931 yılı parti programında[34] yer

[30] **Musiki**, S 1, Mart 1931, s.1-3.

[31] **Musiki Muallim Mektebi Mecmuası**, S 1, 1 Nisan 1933, s.2.

[32] **Müzik ve Sanat Hareketleri**, S 1, Eylül 1934, s.16.

[33] **Musiki**, S 1, Mart 1931, s.1-3.

[34] Bu program CHF'nin 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan III. Büyük Kongresi'nde kabul edilmiş, programın Beşinci Bölümünde yer alan Milli Talim ve Terbiye başlığı altındaki 3. Madde de güzel sanatlar ile ilgili; *"Güzel sanatlara bilhassa musikiye, inkılabımızın yüksek tecellisi ile mütenasip bir*

alan musiki siyasetinin belirlenmesi ve uygulanması noktasından hareket edilmesi ile mümkün olacağını iddia etmiş ve dolayısıyla alaturka-alafranga tartışmalarına dönemin iktidar partisi CHP'nin müzik politikalarının takip edilmesi gerektiği yönündeki iddialarıyla katılmıştır.[35] Aynı konu derginin 6. sayısında Vahit Lütfi'nin yazdığı *"Halk Musikisi"* başlıklı yazıda gündeme gelmiştir. Lütfi, yazısında Atatürk'ün musikiyle ilgili *"Biz sanayi nefisesiz bir dini kabul edemeyiz"* sözünden yola çıkarak Türk müziğini Bizans'tan kalma bir nevi terennüm tarzı olarak ifade etmiştir. Sözlerine; *"Din perdesi altında halkın vicdanına, zevkine ve hislerine hâkim olmak isteyenler, bir yandan musikimizin inkişafına mâni olmaya çalışırken, bir yandan da kendilerini halktan ayıran mağrur zümreler Bizanstan kalan bir nevi terennüm tarzına "Alaturka" ismini vermişler ve halkın öz hissiyatından doğan ve bağrından kopup gelen halis Türk nağmelerine "tufeyli sesler" demekten çekinmemişlerdi. Fakat yeni nesil bu aykırı hareketin, bu nankörlüklerin önüne atıldı. Genç Konservatuvarcılarımız yer yer dolaşıyorlar. Gittikleri yerden servetle dönüyorlar"* şeklinde devam eden Lütfi, bu yazısıyla tartışmalara farklı bir boyut getirmiştir.[36] Alaturka-alafranga karşıtlığı konusunun dile getirildiği bir başka yazı ise *Musiki* dergisinin 7. sayısında Kadıköy Orta mektep Musiki Muallimi adıyla yazılmış olan fakat ismi verilmeyen musiki mualliminin *"Memleketimizde Talebe Duygularını Zehirleyen Plaklar"* başlığıyla yayınlanmış olan açıklamasıdır. Burada adı geçen musiki muallimi her alanda medeni mutluğa ulaşmak için geçmişin unutulması gerektiğini savunmuş, musiki konusunda da; *"...biz zannediyorduk ki müzik de milli diye başımızda taşıdığımız fes ve Arap harfleri gibi gün geçmeden maziye karışacak, ne mümkün: Görüyor ve işitiyoruz ki, sanatın ne demek olduğunu farkeden bir kısım münevver aileler bile salonlarında güzel melodiler ihtiva edecek plakları bulunacağı yerde maalesef şark musikisi diye kıymeti seciyesinde hiçbir müzik sanatı olmayan saçma güftelerle dolu bazı plakları dinlemekten zevk alıyorlar. Kendilerinin dinlemelerini bertaraf edelim içlerinde yetişen ufacık yavruların müzik duygularını bozmuş oluyorlar yani biz muallimleri müşkül mevkide bırakmaya sebebiyet vermiş oluyorlar."* ifadelerini kullanarak gramofon ve plakların çoğalması ile musiki zevkinin kalmamış olmasından yakınmıştır. Başka bir deyişle gramofon aracılığı ile dinlenen Türk musikisi eserlerinin

surette ehemmiyet vereceğiz." ifadesi yer almıştır. **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, s.36.

[35] **Musiki,** S 4, Haziran 1931, s.2.

[36] **Musiki**, S 6, 15 Ekim 1931, s.8-9.

gençlerin müzik zevkini bozduğunu ve Türk musikisi eserleri yerine garp musikisi örneklerinin dinlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.[37]

Alaturka-alafranga tartışmalarını sayfalarına taşıyarak dahil olan bir diğer dergi ise 5 Nisan 1933 tarihinde ilk sayısını yayınlayan *Nota* olmuştur. Dergi henüz ilk sayısında Mildan Niyazi Ayomak'ın kaleme yayınladığı *"Niçin Çıkıyoruz"* başlıklı yazısında Dede Efendi'den sonra Türk müziğinin parlak dönemlerini yitirdiğini, Şevki Bey ve Hacı Arif Bey gibi isimlerin Türk müziğinde yeni bir yol açmışsa da zaman içinde bu yolun küçüldüğü belirtilmiştir. Ayomak, Türk müziğinin içinde bulunduğu bu durumun nedenini ise ustalıktan ziyade paranın ön planda olmasına ve bilgili Türk müziği üstatlarının sayısının yetersiz olmasına bağlamıştır. Öte yandan aynı yazıda mevcut Türk müziğinin alafrangalaşamayacağını çünkü her iki müziğin özü ve seslerinin başka olduğunu, Garp musikisini olduğu gibi alamayacağımızı, alırsak bizim musikimiz var diyemeyeceğimizi ifade etmiştir. Türk musikimizi olduğu gibi korumamız ve saklamamız gerektiğini vurgulayan Mildan Niyazi, Ney'i ve Tanbur'u ile ayrı bir dünyası olan Türk müziğine el sürmenin bir cinayet olacağını özellikle vurgulamıştır. Uluslararası bir musikimizin olabilmesi içinse kendi melodi ve nağmelerimizi Garp musikisi sesleri ile harmanlayarak çok sesli bir musiki yapmaya çalışmanın *Nota* dergisinin en büyük hedefi olduğunu da ayrıca belirtmiştir.[38] Alaturka ve alafranga tartışmalarıyla ilgili *Nota* dergisinin en dikkate değer çalışması ise derginin 25. sayısında *"Garp ve Şark Musikisiyle Uğraşan Sanatkarlarımıza Açık Mektup"* başlıklı 7 soruluk anket olmuştur. Dergi bu anketi yıllardan beri süren alaturka-alafranga tartışmalarını net bir sonuca ulaştırmak için yaptığını belirtmiş, okuyucuların ve müzik adamlarının ankette sorulan sorulara cevap vermesini istemiş ve Nota dergisinin bu konuda tarafsız olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ankette sorulan sorular sırası ile;

"1.Garp musikisi tarzında bir yığın musikisine mi, yoksa bugünkü gibi tek sesli musikiye mi taraftarsınız?

2.Çok sesli musikiye taraftarsanız; bu taraftarlar memleketimizde dört sınıfa ayrıldığına göre;

A-Klasik Garp musikisini aynen kabul etmek,

B-Garbın caz musikisini tercih etmek,

[37] **Musiki**, S 7, 15 Kasım 1931, s.8.

[38] **Nota**, S 1, 5 Nisan 1933, s.2.

C-Garp musikisi eserlerini kabul ederek, Türk motiflerini bu seslerle çok sesli olarak işlemek.

3.A veya B kısımlarının kabulüne taraftarsanız bundan, ileride bundan bir Türk musikisi doğacağına mı kanisiniz, yoksa bu musikinin memlekette yerleşmesini mi istiyorsunuz?

4.Tek sesli Türk musikisine taraftarsanız bu musikinin,

A-Klasik (Beste, Semai ve Nakışlar) kısmına mı?

B-Halk (Anadolu Türküleri) kısmına mı?

C-Şarkı (Bugünkü musiki tarzı) kısmına mı taraftarsınız?

5.Arzunuzun husulü için Plak, Nota, Radyo ve Saz Heyetleri neşriyatının kontrolü muvafık mıdır? Muvafıksa bu kontrol nasıl yapılırsa müsmir bir netice verir?

6.İlk ve Orta mekteplerin musiki faaliyeti, arzu ettiğiniz musikinin taammümüne hizmet edebilir mi? Edebilirse nasıl bir program çizersiniz?

7.Taraftar olduğunuz musikinin kısa bir zamanda memlekette kökleşmesi için daha ne gibi çareler düşünüyorsunuz?" şeklinde sorulmuştur.[39] Yöneltilen sorulara okuyucular ve dönemin müzik adamları da kayıtsız kalmamış, Ercüment Behzat, Kemani İzzet ve Mahmut Ragıp Kösemihal gibi isimler dergiye cevap niteliğinde mektup göndermişlerdir. Özellikle Ercüment Behzat'ın *"Meyhane ve Caz Musikisine Karşı Harp"* başlıklı cevabı alaturka-alafranga tartışmaları göz önüne alındığında oldukça dikkate değerdir. Behzat, ankete cevaben yaptığı açıklamada, Anadolu halkının Osmanlı musikisinden bir şey anlamadığını, halkın büyük bir çoğunluğunun Osmanlı Enderun musikisi, Garp kırması yeni alaturka, klasik Garp musikisi, caz musikisi ve Anadolu türkülerinden oluşan beş farklı müzik türüyle bocaladığını belirtmiş, öte yandan eğitim müziği konusunda ise Garp tekniğiyle hazırlanmış çocuk şarkılarının köy okullarına yeteri kadar girememesini de çok büyük bir ihmal olarak tanımlamıştır. Yazısında ayrıca halka gereken müziğin *"ne mistik tekke musikisi ne de mey, muğbeçe, bade, yar mısralı nedim kârı ferdi heyecanların sembolü (dümtek) li (hey hey) lerdir."* diyerek Anadolu gençliğine meyhane şarkılarının ve müzik kıymeti çok düşük caz havalarının yaptığı tahribatın morfin ve kokainden farksız olduğunu iddia etmiştir. Açıklamasının son bölümünde ise ud ve def ile çalınan bugünkü mızmız ve afyonlu alay musikisini makineleşen

[39] **Nota**, S 25, Nisan 1934, s.120.

Türkiye'nin tarihine gömmenin içtimai bir zaruret olduğunun altını çizerek, bunun yapılabilmesi için Garp müziğinin köylere kadar götürülmesi gerektiğini savunmuştur.[40] Diğer müzik adamları da verdiği cevaplarla Garp musikisinin önemine işaret etmiş, hükümetin ve özellikle radyonun Milli musikinin yaratılmasındaki desteğinin önemi vurgulanmıştır.

Alaturka-alafranga tartışmalarına katılan bir diğer dergi ise ilk sayısını Eylül 1934 tarihinde yayınlayan *Müzik ve Sanat Hareketleri* olmuştur. Alaturka-alafranga konusu ile ilgili düşüncelerini ise ilk sayısında yer verdiği *"Dileğimiz"* başlığı altında açıklamıştır. Dergi yayın politikasını *"Maarif Vekâleti'nin resmi sanat siyaseti ile onu koruyan Halk Fırkası kültür işleri programının musiki maddeleri ışığında"* yürüteceğini vurgulamış, dergiye göre tek sesli Türk musikisinin "*Edvar Çığırığı"* olduğu net bir biçimde ifade edilmiştir.[41] Nitekim derginin Ekim 1934 tarihli 2. sayısında radyo vasıtası ile Garp müziği örneklerinin özellikle Anadolu halkının yığın terbiyesinde kültürel propaganda vasıtası olarak kullanılması gerektiğini şiddetle savunmuştur. Aynı sayıda yer alan *"Halkevlerinde Müzik ve Org"* başlıklı makalede ise Halkevleri bünyesinde bando ve orkestra çalışmalarının zaman almasından dolayı halkın müzik terbiyesi için koro oluşturularak özellikle koral eserlerin Türkçeye tercüme edilmesiyle çoksesli korolardan yapılacak konserlerin önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca hem koroya eşlik etmesi hem de senfonik müzik terbiyesi vermesi için de Orgdan yararlanılmasının yerinde olacağı da belirtilmiştir.[42] Dergide alaturka-alafranga çekişmesi konusundaki en dikkat çekici yazı ise Kasım 1934 tarihindeki 3. sayısında yayınlanmıştır. *"Ulu Önderimizin Yeni Bir İşareti Şarkı Gazel Devrinin Sonu"* başlıklı makalede, TBMM'nin 1 Kasım 1934 tarihli IV. Dönem V. Toplantı Yılının açılışında Gazi Hazretlerinin *"Bu yıl Türk musiki değişimini de yapacağız"* şeklinde ifade ettiği sözlerine yer verilerek, Türk musikisi için yeni bir dönemin başladığı vurgulanmış, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Mecliste yaptığı konuşma da yer almıştır. Konuyla ilgili ilk olarak da Dahiliye Vekâleti'nin bugün TBMM'de Gazi Hazretlerinin alaturka musiki hakkında irşatlarından hareket ederek bu akşamdan itibaren radyo programlarından alaturka musikinin tamamen kaldırılmasını ve yalnız Garp tekniğiyle bestelenmiş eserlerin Garp tekniğini bilen sanatçılar tarafından çalınmasının konunun ilgililerine bildirdiği aktarılmıştır. Aynı konuyla ilgili dergi yönetimi tarafından yapılan

[40] **Nota**, S 30, Temmuz 1934, s.143-144.

[41] **Müzik ve Sanat Hareketleri**, S 1, Eylül 1934, s.3-4.

[42] **Müzik ve Sanat Hareketleri**, S 2, Ekim 1934, s.3.

açıklamada; *"Önüne gelen tarafından eser namı altında bastırılan notaların, plak neşriyatının, umumi gazinolardaki ahenklerin ne gibi tahdit ve şartlara tabi tutulacağı henüz belli değil ve bu yollarda da cezri vaziyetler alınması ister istemez zaruri ise de şimdilik Ankara ve İstanbul radyoları irşatlar dairesinde yola gelmiş bulunuyorlar."* ifadesi kullanılmış, Garp parçalarının ve yeni teknikle yazılmış yurt şarkılarının ciddiyeti ve seçimi yalnız faydalı içeriklerle radyo programlarının doldurulması gibi pek çok konuyla ilgilenilmesinin zaruri olacağı ve *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisinin de bu amaçlara hizmet etmek için kurulduğunu vurgulamıştır.[43] Özetle *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisi 1934-1936 yılları arasında uygulanmış olan radyolarda alaturka musikinin yasaklanmasından son derece memnun olmuş, kendisini de bu yenilik ve değişimin bir nevi neşir organı olarak konumlandırmıştır. Derginin Mayıs 1935 tarihli 9. sayısında ise aynı ay içerisinde toplanan CHP'nin 4. Büyük Kurultayına geniş yer verilmiş, kurultay ile ilgili bilgilerden önce Millî Mücadele ve sonraki süreçten bahsedilerek konu Musiki İnkılabı'na gelmiştir. Türk musikisi için; *"Türkün büyüklük ve coşkunluğu, mertlik ve cesareti ile hiç yakışık almayan melankolik ve nevi şahsına mahsus musiki"* tabirini kullanarak onun yerine bilimsel bağlara göre yazılmış uluslararası müziğin[44] kabul edilmesinin bu alandaki en büyük inkılap olduğu savunulmuştur. Kendisini de bu yeni müziğin *"biricik yayın organı"* olarak tanımlamış ve kendisinin bu görevi layığıyla yapabilmesi için ülke çapında halihazırda bulunan 104 Halkevinin abonelik kaydının yapıldığını ve Maarif Vekaleti emrindeki tüm kütüphane ve okullar için de abone olmaları hususunda yardım istendiği ayrıca belirtilmiştir.[45]

Atatürk Dönemi'nde yayınlanan bir diğer süreli yayın olan ve Musiki Muallim Mektebi bünyesinde çıkarılan "*Musiki Muallim Mektebi Mecmuası"*nda ise alaturka-alafranga tartışmalarına dair herhangi bir yazı yer almamış, dergiyi öğrenci konseyi çıkarmış olduğu için genellikle öğrencilerin musiki üzerine duygu ve düşüncelerini içeren makaleler yayınlanmıştır.

[43] **Müzik ve Sanat Hareketleri**, S 3, Kasım 1934, s.1-3.

[44] Burada Garp musikisinden söz ediliyor.

[45] **Müzik ve Sanat Hareketleri**, S 9, Mayıs 1935, s.4-5.

SONUÇ

Atatürk Dönemi'nde yayınlanan müzik dergileri üzerinden alaturka ve alafranga tartışmasının konu edildiği bu çalışmada 1930'lu yılların başından itibaren yayın hayatına başlayan *Musiki*, *Nota*, *Musiki Muallim Mektebi Mecmuası* ve *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergileri incelenmiştir. Alaturka-alafranga tartışmalarının gölgesinde yayınlanan bu dergiler içinde *Musiki* dergisi konuyla ilgili tarafsız olduğunu vurgulamasına rağmen tüm sayılarda kapak resminin Batı müziği bestecilerinden oluşması, çalgı eğitimi ile ilgili konuların piyano ve keman özelinde olması ve özellikle müzik eğitimini içeren yazılarda Batı müziğinin referans gösterilmesi göz önüne alındığında derginin Batı müziğini destekler nitelikte bir yayın politikası takip etmiş olduğu ve derginin dönemin müzik politikalarını takip ettiği belirlenmiştir. Aynı konuda tarafsız olduğunu iddia eden ve yeni musikinin Garp ve Türk musikisinin birleşiminden doğacağını savunan *Nota* dergisinde de tüm kapak resimlerinin Türk musikisi bestecilerinden oluşması, bünyesindeki makale ve eser notalarının Türk musikisi ile ilgili olması ve özellikle alaturka keman, cümbüş ve ud öğrenimine yönelik notalar ve teknik bilgilerin yer aldığı ayrı bir bölüm oluşturması, *Nota* dergisinin de tarafsız değil Türk musikisi yönünde yayın yaptığını göstermiştir. Dönemin bir diğer müzik yayını olan *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisinde de yalnızca Batı müziği yanlısı yayın yapılmış öyle ki dergi kendisine Musiki İnkılabı'nın yayın organı misyonunu da yüklemiştir. Hemen tüm sayılarında sadece Batı müziği ve halk müziği ile ilgili konuları işlemiş Türk müziğinin gerek nazari kısmıyla gerekse eser ve besteci kısmıyla ilgili bilgilere yer vermemiştir. Bu dönemdeki bir diğer dergi olan *Musiki Muallim Mektebi Mecmuası* ise Musiki Muallim Mektebi'nin Talebe İdare Heyeti tarafından 1 Nisan 1933 tarihinde yayınlanmaya başlamış ve kendisini okulun kültür ifadesi olarak tanımlamıştır. Dergide alaturka-alafranga tartışmalarına dair herhangi bir yazıya yer verilmemiştir.

Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında Atatürk Dönemi müzik dergilerinden *Musiki* ile *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergileri tarafsız olduklarını belirtmelerine rağmen Batı müziği bir diğer deyişle alafranga müziğe yönelik bir yayın politikası izlerken, *Nota* dergisi de yine kendisini tarafsız olarak ifade etmesine rağmen Alaturka yani Türk musikisi yanlısı bir yayın politikası izlemiştir. *Musiki Muallim Mektebi Mecmuası* ise Musiki Muallim Mektebi'nin yayın organı olması nedeniyle halihazırda okulda Batı müziği eğitimi verildiği için müzik ayrımı tartışmalarına dahil olmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ.DUİT, 22/2.

BOA, MV, 246/51.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.18.1.1./14.47.11.

BCA, 490.1.0.0/3.12.37.

BCA, 490.1.0.0/4.20.1.

BCA, 490.1.0.0/968.744.2.

Resmi Yayınlar

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

Resmî Gazete, S 169, (6.9.1924).

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.28, B.1(1.3.1339).

TBMM Zabıt Ceridesi, D.4, C.25, B.1, (1.11.1934).

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akkaş, Salih, **Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Müzik Politikaları (1923-2000)**, Sonçağ Yayınları, Ankara, 2015.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Ali, Filiz, **Müzik ve Müziğimizin Sorunları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1987.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Ayvazoğlu, Beşir, **İstiklal Marşı Tarihi ve Manası**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986.

Balkılıç, Özgür, **Cumhuriyet, Halk ve Müzik Türkiye'de Müzik Reformu (1922-192)**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Bardakçı, Murat, **Safiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Çeçen, Anıl, "Atatürk'ün Kurduğu Halkevleri", **Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

Durgun, Şenol, **Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik**, Binyıl Yayınları, Ankara, 2010.

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

İğdemir, Uluğ, **Yılların İçinden (Makaleler-Anılar-İncelemeler)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

İlyasoğlu, Evin, **71 Türk Bestecisi**, Pan Yayınları, İstanbul, 2007.

Kahramankaptan, Şefik, **Hindemith Raporları 1935/1936/1937**, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

Kili, Suna, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.

Kocabaşoğlu, Uygur, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Lüleci, Yalçın, **Tek Parti Döneminde İktidar ve Sanat**, İskenderiye Kitap Yayınları, İstanbul, 2015.

Özalp, Nazmi, **Türk Musikisi Tarihi-I**, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Özdemir, Nurettin, "Türk Musiki Tarihinden Bir Kesit: Tiyatro ve Musiki Mecmuası", **Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)**, Yıl:9, S 57, Nisan 2022, ss.464-490.

Özden, Erhan, "Arşiv Belgeleriyle Dârülelhan", **Konservatoryum**, C 5, S 1, 2018.

Paçacı, Gönül, "Cumhuriyet'in Sesli Serüveni", **Cumhuriyet'in Sesleri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Tanju, Sadun, **Adnan Saygun'larda Çay Sohbetleri**, Pan Yayınları, İstanbul, 2012.

Tüfekçi, Nida, "Türk Halk Müziği", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Uçan, Ali, **Aramızdan Ayrılışının Kırkıncı Yılında Eduard Zuckmayer ve Cumhuriyet Müzik Eğitimi**, Müzik Eğitimi Yayınları, Ankara, 2012.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Vatandaş, Celalettin, "Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayınları, Bursa, 2017.

Yıldız, Gökay, **Ummana Dökülen Irmaklar Mehmet Akif Ersoy'un Dost Çevresi ve Ali Rıfat Çağatay**, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Süreli Yayınlar

Musiki

Musiki Ansiklopedisi

Musiki Muallim Mektebi Mecmuası

Müzik ve Sanat Hareketleri

Nota

Tezler

Tunçay, Çağlar, **Atatürk Döneminde Müzik Alanında Yapılan Çalışmalar**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.

İnternet Kaynakları

https://islamansiklopedisi.org.tr/istiklal-marsi#1 (Erişim Tarihi: 15.08.2023).

EKLER

Ek.1 Musiki Muallim Mektebi Mecmuası, S 1, 1933.

Ek.2 Müzik ve Sanat Hareketleri Dergisi, S 9, Mayıs 1935.

“1982 REFERANDUMUNDA YAPILAN EVET KAMPANYASI VE TOPLUMU YÖNLENDİRME ÇABALARI”

Esra TAŞDELEN[*] - Erdal AYDOĞAN[**]

Özet

1982 referandumu,12 Eylül Askeri Darbesi’nden sonra hazırlanan anayasa taslağının halk tarafından onaylanıp, yürürlüğe girmesi için yapılmıştır. 1982 Anayasası’nın tanıtımı sırasında “evet” ve “hayır” oyu için yapılan kampanyalarla halka başvurularak demokratik bir süreç işletilmek istenmiştir. Ancak, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan fikir özgürlüğü bu süreçte baskı altına alınarak “evet” oyunun kullanılması doğrultusunda yönlendirmelerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı 1982 Referandumunda basın organlarının kampanyaya nasıl dahil olduğu ve halkın “evet” oyu vermeye yönlendirilmesi için nasıl bir rol oynadığını incelemektir. Çalışmanın yöntemi, dönemin basın yayın organlarındaki haber, yorum, karikatür, röportaj gibi materyallerin incelenmesini içermektedir. Referandum kampanyasında, başlangıcından sonuna kadar olan süreçte, “evet” oyu için yapılan propaganda ve baskı unsurlarının nasıl kullanıldığını göstermek çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Özellikle askeri rejim tarafından referandum sürecinde kurulan baskı mekanizmaları, medya üzerindeki etkileri ve toplumun referandum sürecinde nasıl yönlendirildiği bu kapsamda ele alınacaktır.

Sonuç olarak, “1982 Referandumunda Yapılan Evet Kampanyası ve Toplumu Yönlendirme Çabaları” adlı çalışmada ulusal basın ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu araştırma ile 1982 Referandumu süresince Türkiye basınında yer alan materyaller kullanılarak dönemin propaganda ve baskı yöntemlerine odaklanılmış ve bu yöntemlerin halk üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Ulusal Basın, 1982 Referandumu, Propaganda, Toplum.

[*] Atatürk Üniversitesi, esra.tasdelen2904@hotmail.com

[**] Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, eaydogan2@gmail.com

"YES CAMPAIGN IN THE 1982 REFERENDUM AND EFFORTS TO DIRECT THE SOCIETY"

Abstract

The 1982 referendum was held in order for the draft constitution prepared after the September 12 Military Coup to be approved by the people and put into effect. The "yes" and "no" campaigns during the promotion of the 1982 Constitution also included efforts to introduce the new constitution to the public. Thanks to these campaigns, it was desired to run a democratic process for the people to accept or reject the Constitution. However, freedom of thought, which is one of the basic principles of democracy, was suppressed in this process and it was observed that directives were predominant in the use of the yes vote. This study aims to reveal how the propaganda and pressure for the yes vote in the 1982 referendum were carried out and to examine the propaganda techniques of the yes campaign in the 1982 referendum and the elements of pressure on the public.

The method of the study is based on the examination of materials such as news, comments, cartoons, and interviews in the press organs of the period. In the referendum campaign, from the beginning to the end, showing how the propaganda and pressure elements for the yes vote were used constitute the content of the study. In particular, the pressure mechanisms established by the military regime during the referendum process, their effects on the media, and how the society was guided during the referendum process will be discussed in this context. In addition, the results of the referendum will be evaluated in the study.

As a result, the national press has been used as the main source in the study titled "Yes Campaign in the 1982 Referendum and Efforts to Direct the Society". With this research, using the materials in the Turkish press during the 1982 referendum, the propaganda and repression methods of the period have been focused and the effect of these methods on the public was tried to be analyzed.

Keywords: Constitution, National Press, 1982 Referendum, Propaganda, Society.

GİRİŞ

Demokrasi kültürünün yerleşmesinde, ikna etme, anlama ve anlatma işlevi ile siyasal iletişim önemli bir rol oynamaktadır. Siyasal iletişimin üç temel işlevi bulunmaktadır. Birinci işlevi, ortaya çıkan siyasal sorunların etkili bir şekilde tanımlanmasına katkı sağlamaktır. İkincisi, bu sorunların siyasal tartışma alanında meşruiyet kazanmasına yardımcı olmasıdır. Tartışma konusu olmaktan çıkmış ve ortak bir görüş birliği ile oluşturulan konuların gündemden düşürülmesi ise siyasal iletişimin üçüncü işlevi olarak kabul edilmektedir. Siyasal iletişimin ilk işlevinde siyasetçiler ve medya temel rolleri üstlenmekte iken ikinci işlevde kamuoyu araştırmaları etkili olmaktadır. Üçüncü işlevde ise medya yine ön planda yer almaktadır.[1]

Medyanın hangi konuları ön plana çıkarttığı, nelere vurgu yaptığı yahut görmezden geldiği veya geri plana ittiği, medyanın algı yönetimindeki stratejisini gösteren önemli ipuçlarıdır. İnsanlar, karar alma süreçlerinde rasyonel davrandıkları kadar geçmiş yaşantılar, kişisel istekler biyolojik etkenler, çevresel etkiler ve medya çerçevesinde duygularıyla da hareket etmektedirler. Bu kapsamda algı yönetiminde duygular üzerinden bireylere iletilen mesajlarla, kişilere hassas oldukları konularda duygusal manipülasyon zemini hazırlanmaktadır.[2] Bu nedenle, teknolojik ilerlemelerin sağladığı avantajlarla birlikte etkinlik alanları genişleyen kitle iletişim araçları, bir yandan kanaatlerin oluşumuna veya gelişimine katkıda bulunurken öte yandan deneyimli propagandacıların amaçlarına hizmet ederek kamuoyu oluşturmayı etkilemektedir.[3]

Kitle iletişim araçlarının kullanımının giderek yaygınlaşması propagandayı siyasetin merkezine yerleştirmiştir. Böylece seçim süreçleri parti programlarının halka sunulduğu bir ikna süreci olmak yerine, seçmenlerin duygularına ve toplumsal kimliklerine hitap eden bir yönlendirme süreci olmaktadır.[4] Nitekim, siyasal iletişim bağlamında propaganda ve siyasal ikna, birbirini tamamlayan iki önemli kavram olarak değerlendirilmektedir. Siyasal ikna, siyasal görüş ve davranışların değişikliğini hedeflerken, propaganda ve siyasal kampanyalar bu hedefe

---

[1] Abdullah Özkan, **Siyasal İletişim**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40-41.

[2] Oğuz Göksu, "Algı Yönetimi: Geleneksel Medya, Siyasal İletişim ve Dijital Medya Üçgeni Üzerine", **Algı Yönetimi Siyasal ve Dijital İletişim, Sosyal Medya ve Kitle İletişimi**, (Ed: Oğuz Göksu), Literatürk Academia, Konya, 2021, s. 27.

[3] Arsev Bektaş, **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 129.

[4] Mustafa B. Bozkurt, **Milli İrade**, Mavi Gök Yayınları, İstanbul, 2022, s. 171.

yönelik kullanılan araçları temsil eder. Dolayısıyla, siyasal kampanyaların etkili ve başarılı olması, amaçların gerçekleştirilmesi bağlamında hayati bir önem taşır.[5]

Günümüzde hemen hemen tüm otoriter düzenlerde, iktidarı meşrulaştırmak amacıyla seçimler düzenlenir. Bu sebeple, seçimlerin tabi olduğu kuralların niteliği oldukça kritiktir. Çağdaş demokrasilerde, seçimin yanı sıra seçim pratiğinin belirli temel özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu anlamda, adil ve şeffaf seçimler, seçime birden fazla siyasi aktörün katılımı, düşünce ve ifade özgürlüğü için elverişli bir ortam, demokratik rejimin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmelidir.[6]

Demokraside halk anayasaların oluşumuna katılmaktadır. İradesi mecliste tezahür eden halkın anayasayı bizzat yapma arzusu demokrasinin gereğidir. Bu süreci en az demokratik olandan en demokratik olana doğru şu şekilde sıralamak mümkündür. Birincisi, hazırlık sürecine halkın dahil edilmediği lakin halk tarafından onaylanan anayasalardır. İkincisi, halk tarafından seçilmiş bir kurucu meclisin anayasayı hazırlayıp kabul etmesidir. Üçüncü ise halk tarafından seçilmiş bir kurucu meclisçe hazırlanan tasarının sonradan yine halkın onayına sunulmasıdır. Oluşumuna halkın katılmadığı halk tarafından onaylanan 1982 Anayasası, Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin doğrudan ve dolaylı olarak atadığı Danışma Meclisi tarafından hazırlandıktan sonra kabul edilmiştir. Hazırlanan anayasa taslağı referanduma götürülmüştür.[7]

Anayasanın halk tarafından kabul edilmesi için askeri yönetim üyeleri, başta Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren olmak üzere, yoğun bir siyasal kampanya yürütmüşlerdir. Bu kampanya süreci siyasal iletişim açısından oldukça ilginçtir. Konsey Başkanı Kenan Evren, gerek yüz yüze iletişim olan yurt mitingleri gerekse uzaktan kitle iletişim kanalları olan radyo, televizyon ile gazeteleri bu kampanya için yoğun olarak kullanmıştır. Radyo ve televizyonun devletin-hükümetin dolayısıyla MGK emrinde tekel olarak bulunması, bu konudaki kampanyanın tek taraflı olarak yani hazırlanan anayasanın kabul edilmesi lehinde kullanılmasını sonucunu doğurmuştur. Başka bir deyişle referandum ile ilgili toplumun

[5] Basri Barut- C. Sinan Altundağ, "Globalleşen Dünyada Bir Siyasal İkna Unsuru Olarak Vaatler", **Selçuk İletişim**, C IV, S 1, 2005, s. 82.

[6] Davut Ateş, **Demokratik Siyaset**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2015, s. 170.

[7] İbrahim Özden Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 22-23.

bilgilendirilmesinde TRT taraflı olarak kullanılmıştır.[8] Siyasal iletişim ağının tek taraflı bir sistem üzerine inşası baskıcı bir tutumu beraberinde getirmiş ve bu durum hukuki bir zemine oturtularak birçok gazete ve derginin kapatılmasına yol açmıştır.[9] Kitle iletişim araçları böyle bir ortamdan olumsuz yönde etkilenerek çekimser ya da tek taraflı yayın politikası izlemek durumunda kalmıştır. Kitle iletişim araçlarını toplumun aynası olarak nitelendirmek mümkündür. Bu durum 1980 dönemi ile beraber siyasi haber yasağı ve yorum kısıtlaması nedeniyle magazin haberlerine ağırlık verilmesiyle açıkça görülmektedir. Nitekim Can Kozanoğlu da bu dönemi Cilalı İmaj Devri olarak adlandırmaktadır.[10]

Referandumun "gözetimli özgürlük" ortamında gerçekleştirilmesi ve 1982 Anayasası'nın yapım tarzının "halkın belli-belirsiz katılımı" gibi unsurlar içermesi demokratik öğeleri tümüyle dışlamayan ama anti-demokratik bir süreci de yansıtmaktadır.[11]

Anayasa yapım süreçleri bakımından 1961 ve 1982 Anayasası benzerlik gösterse de 1982 Anayasası'nın hazırlanışında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Her iki anayasa da bir Kurucu Meclis tarafından oluşturulmuştur ancak 1982 Anayasası'nın Kurucu Meclis'i içinde darbeyi yapanların da bulunduğu MGK anayasa yapım sürecinin belirleyici unsuru olmuştur. 1982 Anayasası'nın yapım sürecinde, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi bir Temsilciler Meclisi bulunmamıştır. Bunun yerine, MGK tarafından atanan bir Danışma Meclisi kurulmuştur. Danışma Meclisi'nin görevi, MGK'nin nihai karar verdiği bir anayasa taslağı hazırlamaktan ibarettir. 12 Eylül 1980 Darbesi'ni yapan beş generalden oluşan MGK, taslakta kendi istedikleri değişiklikleri yapmış ve son şeklini vermiştir. 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982'de gerçekleştirilen referandumda seçmenlerin %91,4'ünün onayıyla kabul edilmiş, 9 Kasım 1982 tarihinde ise Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bu anayasanın, 1961 Anayasası'na kıyasla daha yüksek bir demokratik meşruiyete sahip olduğu öne sürülebilir, zira 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961'de yapılan referandumda seçmenlerin ancak %61,7 sinin onayını almıştır. Fakat bu değerlendirmede, 1960 darbesinin ardından TBMM'nin genel seçimlere dayalı olarak 17 ay sonra yeniden açıldığını, 1980 darbesinin sonrasında ise bu sürecin 38 aya uzadığını göz önünde

[8] Aysel Aziz, **Siyasal İletişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011, s. 150.

[9] Lale Dündar, "12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri", **Tarihin Peşinde (Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi)**, S 12, 2016, s. 134-136.

[10] Yasemin İnceoğlu, **Medya ve Toplum**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11.

[11] Kaboğlu, **age.**, s. 22-23.

bulundurmak gerekir. 1961 Anayasası'nın yapılacak referandumda reddedilmesi halinde, yeni bir anayasa hazırlama sürecinin nasıl işleyeceği Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun'un altıncı bölümünde detaylı olarak belirlenmişti. Ancak 1982 Anayasası'nın referandumda aynı durumun gerçekleşmesi ihtimaline karşı herhangi bir açıklama yapılmamıştı. Bu nedenle, seçmenlerin karşısına otoriter bir sivil yönetimi kabul etmek veya askeri rejimle yaşamaya devam etmek şeklinde iki seçenek çıkmıştı.[12]

1961'deki referandumunda devrik Demokrat Parti dışındaki siyasi partiler kamuoyu oluşturulmasında aktif rol oynarken, 1982 referandum sürecinde siyasi faaliyetlere izin verilmemiştir. Buna göre Anayasaya "hayır" propagandası resmen yasaklanmış, baskıcı bir tutum sergilenmiştir. Bununla birlikte 1961 referandumunun aksine, 1982 referandumda anayasanın kabulü Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birleştirilmiştir. Ancak bu seçim birden fazla adayın katılımı yerine tek bir aday üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yani Anayasa'ya "evet" demek, aynı zamanda Cumhurbaşkanı'na da "evet" demek anlamını taşımıştır.[13]

A- 1982 Anayasası'nın Hazırlık Süreci: Kurucu Meclis ve Anayasa Taslağının Oluşumu

Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980'de ülkede yaşanan kaos ortama son vermek amacıyla "emir ve komuta zinciri içinde" hareket ederek ülke yönetimine el koymuştur. Devleti yönetme yetkisi Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından üstlenilmiştir. Bu konsey de Genelkurmay Başkanı ve Hava, Deniz ve Kara Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'nı yer almaktadır. Bu süreçte Parlamento ve Hükümet feshedilmiş, siyasi faaliyetlere kısıtlama getirilmiş ve sıkı yönetim uygulanmıştır. Harekatın temel amacı, ülkenin birliğini korumak, milli dayanışmayı sağlamak, olası iç çatışmaları ve toplumsal anlaşmazlıkları önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ayrıca demokratik düzenin işleyişini engelleyen etkenleri ortadan kaldırmak olarak

[12] Ece Göztepe-Aykut Çelebi, **Demokratik Anayasa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17.

[13] Ergun Özbudun, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s. 56; Zehra. Odyakmaz-Ümit Kaynak-İsmail Ercan, **Anayasa Hukuku İdare Hukuku,** İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37-38; Ferhat Uslu, **Anayasa Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017, s. 1-3; Bülent Tanör-NecmiYüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 20-21; Hasan Tahsin Fendoğlu, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018, s. 241-243, Yavuz. Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya, 2009, s. 34-35; Bülent Tanör, **İki Anayasa**, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 95-97; Hasan Tunç- Faruk Bilir-Bülent Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku,** Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 58.

ifade edilmiş ve bir bildiri ile kamuoyuna duyurulmuştur.[14]

MGK yönetime el koyduktan sonra farklı alanlarda gerçekleştirilecek düzenlemeleri yasal çerçeveye oturtma amacıyla çalışmalara başlamıştır. [15] Bu süreçte Tuğgeneral Muzaffer Başkaynak başkanlığında, dördü askeri Yargıtay üyesi ile beşi Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyesinden oluşan bir heyet, 6 Ekim 1980 tarihinde hazırlanan "Geçici Anayasa" MGK'ye sunmuştur.[16] Geçici Anayasa, "*Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*"[17] ile MGK tarafından 28 Ekim 1980'de onaylanmıştır. Böylelikle askeri darbeyi hukuki bir zemine dayandırmış ve yeni bir düzen oluşturmuştur. Yeni anayasa kabul edilene kadar 1961 Anayasası'nın yürürlükte kalacağı bildirilmiştir.[18] Kenan Evren siyasi kargaşaya izin verilmeden demokratik düzene dönüleceği belirterek, Kurucu Meclis'in açılacağı lakin mecliste partilerin yer almayacağı mesajını vermiştir.[19]

Kurucu Meclis için yasal çerçeve 29 Haziran 1981 tarihli 2485 sayılı "*Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun*"[20] ile sağlanmıştır. Her ilin temsilci sayısı yine bu kanunla belirlenmiş ve Kurucu Meclis'e ait kanunun ayrıntıları gazeteler vasıtasıyla kamuoyuna ile paylaşılmıştır.[21]

Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisi olmak üzere iki ayrı birimden oluşmaktadır. Danışma Meclisi 160 kişiden teşekkül edilmiş olup bunun 120'si her ilin valilerinin önerdiği adaylar arasından MGK tarafından

---

[14] **Resmî Gazete**, 12.09.1980 S:17103 (mükerrer).

[15] **Cumhuriyet**, "Geçici Anayasa İçin Çalışmalar Sürüyor", 16.09.1980, s. 1 ve 7; **Hürriyet**, "Demokrasiyi Kaldırmadık… Kurmak İçin Harekatı Yaptık", 17.09.1980, s. 1 ve 7; **Tercüman**, "Harekat Demokrasi İçindir", 17.09.1980, s. 1 ve 12; **Milliyet**, "Evren: Hükümet Bu Hafta Kurulacak", 17.09.1980, s. 1 ve 7; **Dünya**, "Harekatın Amacı Cumhuriyet'i Korumaktır", s. 1 ve 5.

[16] **Hürriyet**, "Geçici Anayasa Milli Güvenlik Konseyi'ne Sunuldu", 06.11.1980, s. 1 ve 11; **Cumhuriyet**, "Geçici Anayasa Milli Güvenlik Konseyi'ne Sunuldu", 06.11.1980, s. 1 ve 7.

[17] **Resmî Gazete,** 28.10.1980, S: 17145.

[18] **Milliyet**, "Geçici Anayasa Açıklandı", 28.10.1980, s. 1 ve 7; **Cumhuriyet**, "Geçici Anayasa MGK'nce Onaylanarak Yürürlüğe Girdi", 28.10.1980, s. 1 ve 7; **Tercüman**, "Yeni Anayasa Düzeni Açıklandı", 28.10.1980, s. 1 ve 10; **Hürriyet**, "Yeni Anayasa Düzeni Açıklandı", 28.10.1980, s. 1 ve 3.

[19] **Cumhuriyet**, "Kurucu Meclis 29 Ekim'e Dek Oluşacak", 16.01.1981, s. 1 ve 5; **Hürriyet**, "Kurucu Meclis'e Parti Alınmayacak", 16.01.1981, s. 1 ve 11; **Tercüman**, "Kurucu Meclis 30 Ağustos 29 Ekim Arası Göreve Başlayacak", 16.01.1980, s. 1 ve 9; **Milliyet**, "Evren: Kurucu Meclis 30 Ağustos -29 Ekim Arasında Açılacak", 16.01.1981, s. 1 ve 6; **Hürriyet**, "Kurucu Meclis'e Parti Alınmayacak", 16.01.1981, s. 1 ve 11.

[20] **Resmî Gazete**, 30.06.1981 S:17386 (mükerrer).

[21] **Resmî Gazete**, 30.06.1981 S:17386 (mükerrer); **Tercüman**, "Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden Oluşuyor", 01.07.1981, s. 14; **Hürriyet**, "Danışma Meclisi Göreve Başlıyor", 01.07.1981; **Cumhuriyet**, "Partilere Kurucu Meclis Kapalı", 01.07.1981, s. 7; **Milliyet**, "Parti Üyeleri Danışma Meclisine Giremeyecek" 01.07.1981, s. 9.

seçilmiş, geriye kalan üyelerini ise MGK doğrudan atamıştır. Kurulan sistemde son söz MGK'ye aittir ve Danışma Meclisi kararlarına MGK uymak zorunda değildir.[22] Kurucu Meclis yeni bir anayasayı yapmak, seçim ve siyasi partiler kanunlarını hazırlamak gibi üç temel görevi vardır.[23]

Konu ile alakalı köşe yazılarında dikkati çeken hususlar ise şu şekildedir: Danışma Meclis üyelerinin atama yoluyla seçilmesine işaret eden Cüneyt Arcayürek, üyelerin tayin yoluyla saptanmasını eleştirmiştir.[24] Oktay Ekşi ise köşesinde farklı bir noktaya temas ederek siyasi partilerin Kurucu Meclis dışında tutulmasının sakıncalarına değinmiştir.[25] Ekşi bir diğer yazısında ise anayasa çalışmalarında kamuoyunun katılımının önemine vurgu yapmış ve bu konunun milletin hayatını etkileyeceğini ifade etmiştir.[26] Danışma Meclisi üyelerinin ciddi bir sorumluluk üstlendiklerini belirten Mehmet Barlas, bu görevi kabul edenlerin ciddi ve hedef odaklı olması gerektiğine dikkat çekmiştir.[27] Hazırlanacak yeni anayasanın MGK'nin eseri olacağı vurgusu yapan Yalçın Özer ise bu anayasanın son anayasamız olması umduğunu belirtmiştir.[28] Civaoğlu da Türk ordusunun demokrasiye olan bağlılığını vurgulayarak Kurucu Meclis Kanunu'nun Türk siyasi hayatında bir dönüm noktası olduğunu yazmıştır.[29] Başka bir yazısında ise 1961 Anayasası'nın tepki anayasası niteliğinde olduğunu belirterek, acele etmeden, dengeli ve ihtiyaç odaklı bir anayasa hazırlanması gerektiğini savunmuştur.[30]

MGK, Danışma Meclisi için üyelik başvurularının 15 Temmuz-15 Ağustos 1981 tarihleri arasında yapılacağını ve Danışma Meclisi'nin ilk toplantısının 23 Ekim 1981 tarihinde saat 10'da gerçekleştirileceğini duyuran "Milli Güvenlik Konseyi Kararları" adlı bir kanun yayımlamıştır. [31]

Danışma Meclisinin üyeleri 16 Ekim 1981'de açıklanmıştır. Haber başlıklarında ise bu durumun demokrasi yolunda atılan ilk adım olduğu

---

[22] A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 148.

[23] Özbudun, **age.**, s. 53

[24] Cüneyt Arcayürek, "Demokrasiye Doğru Önemli Bir Aşama", **Hürriyet**, 01.07.1981, s. 1 ve 11.

[25] Oktay Ekşi, "Günün Yazısı: Politikasız Meclis", **Hürriyet**, 02.07.1981, s. 3.

[26] Oktay Ekşi, "Günün Yazısı: Kamuoyu ve Anayasa", **Hürriyet**, 03.07.1981, s. 3.

[27] Mehmet Barlas, "Bugün: Ant İçmek", **Milliyet**, 02.07.1981.

[28] Yalçın Özer, "Kurucu Meclis Kanunu", **Türkiye,** 02.07.1981.

[29] Güneri Civaoğlu, "Kurucu Meclis", **Tercüman**, 01.07.1981, s. 3.

[30] Güneri Civaoğlu, "Yeni Anayasa", **Tercüman**, 02.07.1981, s. 3.

[31] **Resmî Gazete**, 11.07.1981 S:17397.

belirtilmiştir.[32] Ayrıca gazeteler Danışma Meclisi üyelerini halka tanıtmak amacıyla, Danışma Meclisi üyelerinin fotoğraflarını içeren bir Danışma Meclisi albümü ve kısa özgeçmişlerini ayrıntılı bir şekilde yayımlayarak kamuoyuna sunmuştur.[33]

Yeni bir anayasa hazırlamak Kurucu Meclisin ilk hedefi olmuştur. Meclis Başkanlığı'na Sadi Irmak seçilmiş[34] ve 21 Kasım 1981 tarihinde meclis iç tüzüğü kabul edilmiştir.[35] İç tüzüğe göre Danışma Meclisinde on farklı komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyonlar arasında öncelik ise Anayasa Komisyonuna verilerek 15 üyeden oluşacağı bildirilmiştir.[36] Anayasa Komisyonu üyeleri 23 Kasım 1981'de seçilmiş[37] ve Komisyon Başkanlığına Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı getirilmiştir.[38]

Anayasa Komisyonu, yeni anayasa taslağının oluşturulması amacıyla çeşitli kurum ve kuruluşlardan (üniversiteler, yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları vb.) anayasa konusundaki görüşlerini alma kararı almıştır. Bu sayede alınan görüş ve önerilerin komisyon taslağına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. [39] Orhan Aldıkaçtı, komisyonun ilk toplantısının ardından yaptığı açıklamada, siyasi partilerin tüzük ve programlarından yararlanılabileceği gibi siyasilere de bu konu hakkında

---

[32] **Hürriyet**, "Herşey Güzel Olsun", 16.10.1981, s. 1 ve 8; **Tercüman**, "Demokrasiye İlk Adım", 16.10.1981, s. 1 ve 7; **Cumhuriyet**, "Danışma Meclis'inin Üyeleri Açıklandı", 16.10.1981; **Milliyet**, "Hayırlı Olsun", 16.10.1981; **Türkiye**, "Danışma Meclisi 23 Ekim'de Çalışmaya Başlayacak", 16.10.1981, s. 1 ve 3.

[33] **Milliyet**, "Hayırlı Olsun", 16.10.1981.

[34] **Milliyet**, "Irmak Başkan",28.10.1981, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "Başkan İkinci Turda Seçildi: Irmak" 28.10.1981, s. 1 ve 13; **Cumhuriyet**, "Irmak Başkan Oldu",28.10.1981, s. 1 ve 9.

[35] **Resmî Gazete**, 21.11.1981 S:17521; **Tercüman**, "Danışma Meclisi İç Tüzüğü Kabul Edildi", 21.11.1981, s. 1 ve 15.

[36] **Cumhuriyet**, "Danışma Meclisinde 10 Komisyon Kurulacak", 13.11.1981, s. 1 ve 7.

[37] **Tercüman**, "Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Üyeleri Bugün Seçilecek", 23.11.1981, s. 1 ve 14; **Hürriyet**, "Anayasa Komisyonu'nun 15 Üyesi Bugün Seçiliyor", 23.11.1981, s. 1 ve 13; **Cumhuriyet**, "Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Bugün Seçiliyor", 23.11.1981, s. 1 ve 9. Anayasa Komisyon üyeleri: Orhan Aldıkaçtı, Şener Akyol, Kemal Dal, Muammer Yazar, Feyzi Feyzioğlu, Feyyaz Gölcüklü, Mümin Kavalalı, Feridun Ergin, Turgut Tan, Rafet İbrahimoğlu, İhsan Göksel, Tevfik Fikret Alpaslan, Hikmet Altuğ, Teoman Özalp ve Recep Meriç. Cengiz Sunay, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 301.

[38] **Cumhuriyet**, "Aldıkaçtı Anayasa Komisyonu Başkanı", 25.11.1981, s. 1 ve 7; **Tercüman**, "Anayasa Komisyonu Başkanlığına Prof. Aldıkaçtı Seçildi", 25.11.1981, s. 1 ve 13; **Milliyet**, "Anayasa Komisyon Başkanlığına Prof. Aldıkaçtı Seçildi", 25.11.1981.

[39] Tanör-Yüzbaşıoğlu, **age.**, s. 14; Ayrıntılı olarak bkz. **Anayasa, Görüşler ve Taslak**, (Haz: Yaşar Gürbüz), Ekin Yayınları, İstanbul, 1982.

danışılabileceği mesajını vermiştir.[40] Anayasa Komisyonu Sözcüsü Şener Akyol ise yeni anayasa için izlenecek yol da farklı kuruluşlardan alınacak görüş ve önerilerin yanı sıra 200 bin kişiyle anket çalışması yapılması doğrultusunda düşüncelerin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu sürecin toplama, değerlendirme ve anayasa taslağını belirleme aşamalarını içereceğini belirtmiş, çalışma programı bazı değişikliklerle kabul edilmiştir. Komisyonun bilgi toplama faaliyetleri "*Komisyon İçi Çalışmalar*" ve "*Komisyonun dışarı ile olan ilişkileri*" olarak iki ayrı koldan yürütülmüştür. Komisyon içi çalışmaları da kendi içinde ikiye ayrılarak "*1961 Anayasası'nın uygulanmasına yönelik eleştirilerin belirlenmesi*" ve "*anayasanın hazırlık sürecinin MGK tarafından değerlendirilmesi*" çalışmalarını sürdürmüştür. Komisyonun dış ilişkileri kapsamındaki bilgi toplama faaliyetleri ise "*Danışma Meclisi üyelerinin eğilimlerinin belirlenmesi*", "*ilgili kuruluşlardan görüş alınması*", "*kişisel görüşler*" ve "*anket uygulaması*" başlıkları altında dört ayrı birimden oluşmuştur.[41]

Yeni anayasanın oluşturulması yönünde fikir alışverişleri sürerken, İstanbul'da bir anayasa semineri düzenlenmiş ve bu seminere yerli ve yabancı birçok bilim insanı katılmıştır.[42]

Bu gelişmeleri basın organları yakından takip ederek birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunların arasında Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarından Uğur Mumcu, anayasa hazırlamanın zor bir iş olduğunu ayrıca çeşitli çevrelerin bilgi birikim ve deneyimlerinden yararlanmayı gerektirdiğini belirtmiştir. Yine anayasa hazırlanırken belirli bir süre içerisinde ve sistemli bir yaklaşımla, tasarı maddelerinin incelenmesinin doğru bir yöntem olacağını ifade ederek çalışmaların bu sayede hızlandırılabileceğini vurgulamıştır.[43] Hürriyet gazetesi yazarı Oktay Ekşi ise "*Neden Bir Takvim Yok*" başlığıyla, Anayasa Komisyonu'nun kurulduğu günden o güne yaklaşık iki ay gibi uzun bir süre geçmesine rağmen sürecin

---

[40] **Tercüman**, "Prof. Aldıkaçtı: Meclis'te Siyasi Partilerin Temsil Edilmeyişi, Bazı Önemli Sorunlar Çıkartıyor", 25.11.1981, s. 1 ve 13; **Cumhuriyet**, "Siyasilere Anayasa İçin Danışabiliz", 26.11.1981, s. 1 ve 6; **Milliyet**, "Aldıkaçtı: Gerekirse Eski Siyasi Partilerinde Görüşleri Alınabilir", 26.11.1981, s. 1 ve 3; **Hürriyet**, "Aldıkaçtı: Kapatılan Partilerin de Tüzük ve Programlarından Yararlanacağız", 26.11.1982, s. 1 ve 10.

[41] **Tercüman**, "Anayasa İçin Geniş Kitlelerin Görüşü Alınacak"", 25.12.1981, s. 1 ve 13; **Türkiye**, "Anayasa Hakkında Fikirleri Alınacak Müesseseler Belli Oldu", 26.12.1981; **Milliyet**, "Aldıkaçtı: Anayasa Kamuoyunda Tartışılacak", 26.01.1981, s. 1 ve 8; Hürriyet, "Aldıkaçtı: Anayasa İçin 200 Bin Kişi İle Anket Yapılacak", 26.01.1981, s. 1 ve 11.

[42] **Türkiye**, "İstanbul'da Bir Anayasa Semineri Tertiplenecek", 31.12.1981.

[43] Uğur Mumcu, "Gözlem: Önce Sistem", **Cumhuriyet**, 01.01.1982, s. 1 ve 9.

hem yavaş hem de belirli bir zaman çerçevesi dahilinde ele alınmamasını eleştirmiştir. Komisyon çalışmalarının bir takvim üzerinden oluşturulması ve bunun üyelere de benimsetilmesi gerektiğine değinmiş ve Komisyon Başkanı Aldıkaçtı'ya çağrıda bulunmuştur.[44]

Gazetelerde yapılan inceleme sonucunda, ocak-nisan ayları arasında Anayasa Komisyonu'nun çalışmalarına değil de Aldıkaçtı ve Irmak'ın beyanlarına daha çok yer verildiği[45] tespit edilmiştir. Ayrıca, anayasa konusundaki görüş ve önerilerin üzerinde odaklanıldığı gözlemlenmiştir.[46] Süreç, yavaş ilerlemesi sebebiyle eleştiri konusu olmuş[47] ve bu durumu karikatüristlerde değerlenmişlerdir.

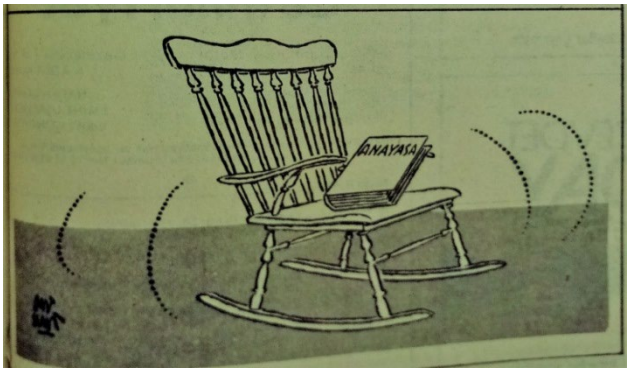

Karikatür 1: 16 Mart 1982-Cumhuriyet

Anayasa tasarısı için çeşitli kurum ve kuruluşlar, Anayasa Komisyonu'na görüş ve önerilerini sunmuştur. Bu kurum ve kuruluşlar şunlardır: Anayasa Mahkemesi, Danıştay Yargıtay, Odalar Birliği, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye

[44] Oktay Ekşi, "Neden Bir Takvim Yok", **Hürriyet**, 26.01.1982, s. 3.

[45] **Tercüman**, "Demokrasiye Dönünce Demokrasi Kuralları İşleyecek", 06.04.1982, s. 1 ve 14; **Hürriyet**, "Irmak İyimser", 19.04.1982, s. 1 ve 10; **Hürriyet**, "Aldıkaçtı: Söylenene Bakmayın", 25.04.1982, s. 9; **Milliyet**, " Irmak : Yeni Anayasa Sonbahara Yetişmezse Kıyamet Kopmaz", 03.04.1982, s. 1 ve 9; **Cumhuriyet**," Irmak : Yeni Anayasa Sonbahara Yetişmezse Kıyamet Kopmaz", 03.04.1982, s. 1 ve 9; **Tercüman**, "Aldıkaçtı: Anayasa Eylülden Önce Meclis'e Sevkedilecek", 25.04.1982, s. 1 ve 14

[46] **Cumhuriyet**, "Komisyon, Mart boyunca Dışardaki Kişilerden Görüş Alacak", 14.02. 1982, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "Prof. Aldıkaçtı: Anayasa ile İlgili Görüşleri Değerlendiriyoruz", 20.02.1982; **Tercüman,** "Aldıkaçtı: Mayıs'ta Anayasa'nın İlkelerine Geçilecek", 23.03.1982, s. 8.

[47] **Cumhuriyet**, "Aldıkaçtı: Yavaş Değiliz, Tam Tersine Hızlıyız", 20.02.1982, s. 1 ve 11; Oktay Ekşi "Günün Yazısı: Bu Tempo İle Sonuç Alınır Mı?", **Hürriyet,** 11.03.1982, s.3; Oktay Ekşi "Günün Yazısı: İki İleri Bir Geri…?", **Hürriyet** 26.03.1982, s.3.

Ziraat Odaları Birliği (TZOB), Türk Mühendis Mimar ve Odaları Birliği (TMMOB).[48]

Alınan görüş ve öneriler doğrultusunda, 1961 Anayasası'nda uygulamada sorun teşkil eden maddeler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Böylece taslağın bazı maddeleri yeniden oluşturulurken, bazı maddeleri ise aynen alınmıştır.[49] Anayasa Komisyonu'nda 1961 Anayasası için "*ihtiyaçları büyük oranda karşılayan eserdir*" ifadesi kullanılmış[50] ve bu da eleştirilmesine neden olmuştur. Eleştiriler karikatürlere de yansımıştır.

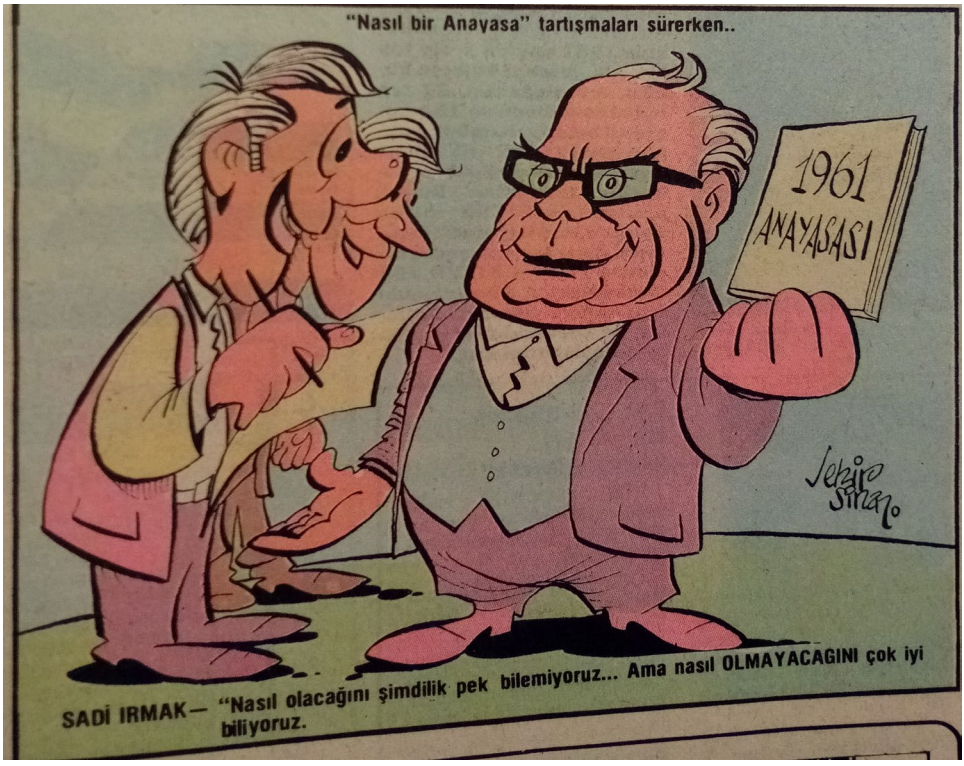

Karikatür 2: 29 Mart 1982- Türkiye

Yurt içinde olduğu kadar yurt dışında yayım yapan Türk basın organlarının da yeni anayasayı eleştirdiği görülmektedir. Danışma Meclisi'nin oluşturulma şekli ve MGK'nin karar mekanizmasında merkezi

[48] Tanör-Yüzbaşıoğlu, **age.**, s. 14; **Cumhuriyet,** "Anayasa İçin Kim Ne Önerdi",07.05.1982, s. 9 ve 12.

[49] **Hürriyet**, "Anayasa'nın Çatısı Hazır", 30.04.1982, s. 1 ve 9.

[50] **Cumhuriyet**, "1961 Anayasası İhtiyaçları Büyük Oranda Karşılayan Eserdir", 27.02.1982, s. 1 ve 11.

noktada yer alması eleştirilmiştir. Böyle bir sürecin demokrasi ile uyuşmadığı ve Meclis'e karşı güven duygusunun azalacağı ifade edilmiştir.[51]

Karikatür 3: 17 Mayıs 1982- Türkiye

Gazetelerde yapılan incelemeler neticesinde temmuz, ağustos ve eylül, anayasa hazırlık sürecinin en yoğun yaşandığı aylardır. Bunun sebebi anayasa taslağının temmuz ayı içinde tamamlanarak Meclis'e sunulmak istenmesidir. Taslağın 18 Temmuz 1982 tarihinde açıklanması, medya da yoğun tartışmalara yol açmış ve tepkiler hızla büyümüştür. Özellikle Cumhuriyet gazetesinin temmuz ve ağustos aylarındaki haberlerinde bu tepkiler açıkça gözlenmektedir. Aşağıda verilen karikatür örneğinde Aldıkaçtı'nın gururla anayasa kitabına dayandığını tasvir edilirken, hazırlanan taslağının anayasadan ziyade "anayasaklar" içerdiği ifade edilmiştir. Özgürlüklerin kısıtlanması ve sert bir anayasanın oluşturulması tepkilerin haklılığına dayanak olarak gösterilmiştir.

[51] Demir Özlü, "Danışma Meclisi ve Anayasa", **Demokrat Türkiye**, s. 1 ve 5.

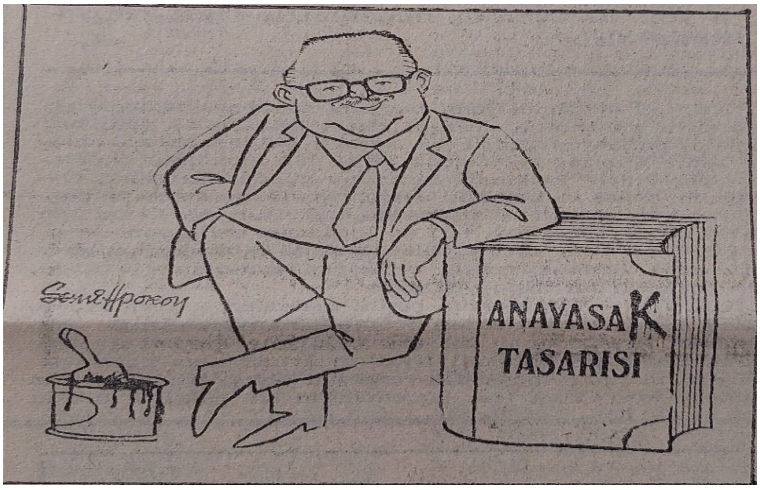

Karikatür 4: 1 Ağustos 1982- Cumhuriyet

Dönemin otoriter koşullarında, böyle bir tepkinin meydana gelmesinde basının, Meclis içindeki belirli üyelerin, bir grup aydının ve çeşitli kurum ve kuruluşların etkili olduğu görülmüştür. Bu karikatürde ise tepkilerin giderek büyüdüğü çok net bir şekilde betimlenmiş ve Aldıkaçtı'nın düşünceli ve tedirgin bakışlarında bu durumun nereye gideceğini konusundaki belirsizliğe işaret edilmiştir.

Karikatür 5: 16 Ağustos1982- Cumhuriyet

Bu gelişmeler manşetlere de yansımıştır. Hürriyet gazetesi, "…*Ve Tartışma Başladı*" başlığı altında anayasa tasarısıyla ilgili eleştirileri şu şekilde aktarmıştır: Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mümtaz Soysal, Türk halkının böyle bir anayasa mahkûm edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz anayasa taslağına dair beklentilerin Danışma Meclisi ve MGK'ye bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Barolar Birliği Başkanı Atilla Sav ise hazırlanan taslağın *"...De Gaulle'ünkünden daha sert."* olduğuna dikkat çekmiştir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyeleri, anayasa taslağının ekonomik ve sosyal yönlerinin 1961 Anayasası'na göre eksik olduğunu belirtmişlerdir.[52] Dönemin akademisyenlerinden Türker Alkan ise Türk toplumunun 1950'lerde bile özgürlüklere getirilen sınırlamalara karşı çıktığını, yaşanan kentleşme, okur-yazarlık, örgütlenme düzeyi, endüstrileşme, siyasal deneyim açısından gelişmenin 1950'lerle kıyaslanamayacağını ve 1950'lerde bile uygulanmayan özgürlük kısıtlamalarının şimdi uygulanabileceğini düşünmenin, toplumsal gerçeklerden habersiz olmak anlamına geleceğini ifade ederek otoriter düzeni eleştirmiştir.[53]

Cumhuriyet, anayasanın hazırlanma sürecini en çok eleştiren gazete olmuş ve konu da birçok haber, karikatür ve köşe yazısı yayımlamıştır. 1961 Anayasası ile 1982 Anayasa Tasarısını karşılaştırmalı[54] bir şekilde seri olarak takipçileri ile paylaşırken, kurum ve kuruluşların anayasa hakkındaki olumsuz düşüncelerine de yer vermiştir. Örneğin; 29 Temmuz 1982 tarihli sayısında "*Türk-İş Anayasa Raporu: Tasarı Türk Ulusuna Güvenmiyor*"[55], "*TGS Başkanı: Tasarıyı Ciddiye Almak Olanaksız*"[56] başlıklarıyla eleştiriler verilmiştir. "*Okurlardan Anayasa İçin…*" adlı yazı dizisinde ise günlük ortalama altı yedi kişinin anayasa hakkındaki düşünceleri gazetede yayımlanmıştır. Örneğin; 29 Temmuz 1982 tarihli sayısında "*Türk-İş Anayasa Raporu: Tasarı Türk Ulusuna Güvenmiyor*"[57]ve "*TGS Başkanı: Tasarıyı Ciddiye Almak Olanaksız*" başlıkları altında eleştirileri sunmuştur. "*Okurlardan Anayasa İçin…*" adlı yazı dizisi kapsamında günlük ortalama altı yedi kişinin anayasa hakkındaki görüşleri gazetede yer almıştır. Örnek

[52] **Hürriyet**, "… Ve Tartışma Başladı", 19.07.1982, s. 1 ve 11.

[53] Türker Alkan, **12 Eylül ve Demokrasi, Kaynak Yayınları**, İstanbul, 1986, s. 131.

[54] **Cumhuriyet**, "Anayasa Tasarısının Tam Metni Kıyaslamalı",19.07.1982, s. 7.

[55] **Cumhuriyet**, "Türk-İş Anayasa Raporu: Tasarı Türk Ulusuna Güvenmiyor", 29.07.1982, s. 1 ve 11.

[56] **Cumhuriyet**, "TGS Başkanı: Tasarıyı Ciddiye Almak Olanaksız", 29.07.1982, s. 1 ve 9.

[57] **Cumhuriyet**, "Türk-İş Anayasa Raporu: Tasarı Türk Ulusuna Güvenmiyor", 29.07.1982, s. 1 ve 11.

olarak, 4 Ağustos 1982 tarihli sayısında "*Okurlardan Anayasa İçin…"* başlığı altında Ferhan Ercan'ın "*Tek yanlı hazırlanmış sözleşmeyi anımsatıyor*", Ültekin İlmez 'in "*Bakış Açısı Temelden Hatalı*" gibi birçok vatandaşın tasarı hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. [58] Yine gazetenin 5 Ağustos 1982'deki sayısında da halkın tasarı için ne düşündüğüne dikkat çekilmiştir: Mehmet Demir'in "*Bu taslağa benden 'Evet' oyu yok*", Remzi İnanç'ın "*Bu tasarı olarak kalmalı*", Önsel Öztok'un "*Basının görevini yapması engelleniyor*"[59] ifadelerinden anlaşılacağı üzere tasarıya dair olumlu bir bakış açısının bu yazı dizisinde yer almadığı tespit edilmiştir.

Danışma Meclisi, yoğun tartışmaların ardından 4 Ağustos 1982'de ele aldığı anayasa tasarısını 24 Eylül 1982 tarihinde 120 kabul, 7 ret ve 12 çekimser oyla kabul etmiştir.[60]. Bu gelişme sonucunda anayasa tasarısı MGK'ye sunulmuş ve Konsey tasarının üzerinde yapılacak değişiklikleri tamamlayarak metni kamuoyu ile paylaşmıştır. Kabul edilen anayasa tasarısı için referanduma gidilmesi yönünde karar alınmıştır. Bu süreçte yapılan eleştiriler karşında, MGK 5 Ağustos 1982 tarihinde ilan ettiği "*Milli Güvenlik Konseyi Kararları*" adlı 70 sayılı kanunu yürürlüğe koymuştur. Buna göre yeni Anayasa taslağı hakkında düşünce ve önerilerini açıklamak isteyen vatandaşlar, yasaklanmamış sendika federasyonları ve konfederasyonları, bilimsel amaçlı dernek ve özel statülü kuruluşlar, basın mensupları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kurum ve kuruluşları, basın kuruluşları, Yüksek Öğretim Kurulu ve Üniversiteler, Sayıştay, Yüksek yargı organları gibi kurum ve kuruluşlar, doğrudan ya da akademik ve bilimsel nitelikteki toplantılar, seminer ve konferanslar düzenleyebilecekleri ancak bu kurum ve kuruluşların tüzel kişiliğine ait olmak kaydıyla sözlü veya yazılı olarak görüşlerini açıklayabilecekleri ifade edilmiştir. Lakin bu kanun devamında yer alan üçüncü maddesinde "*Halkın vereceği reyin nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde bulunulmayacak."* ifade ise dikkat çekici olmuştur.[61] Bu ifade ile anayasa hakkında fikir beyan etme özgürlüğünü sınırlandırılırken olumsuz yönde yapılan eleştirilerinde önüne geçilmek istenmiştir. Dolayısıyla "hayır" kampanyalarını yasaklayarak "evet" oyunun teşviki yönünde adım atılmıştır.

---

[58] **Cumhuriyet**, "Okurlardan Anayasa İçin…", 04.08.1982, s. 2.

[59] **Cumhuriyet**, "Okurlardan Anayasa İçin…", 05.08.1982, s. 2.

[60] **Cumhuriyet, "**Anayasa Danışma Meclisinden Geçti", 24.09.1982, s. 1 ve 11; **Hürriyet**, "Anayasa Meclis'te Kabul Edildi", 24.09.1982, s. 1 ve 11; **Milliyet**, "Meclis Anayasa Tasarısını Kabul Etti", 24.09.1982, s. 1 ve 11

[61] **Resmî Gazete**, 05.08.1982 S:17773.

B-1982 Referandumunda Evet Kampanyasının Basın Üzerinden İncelenmesi

Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan yeni anayasa taslağı uzun tartışmalar sonucunda MGK'ye sunulmuştur. MGK taslağı onaylayarak "*Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun*" çıkarılmış ve 7 Kasım 1982'de referandum yapılmasına karar verilmiştir (M. 2).[62] Taslağın açıklanmasıyla beraber yeni anayasa eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir.

Anayasa taslağına yönelik tepkileri aktaran Cumhuriyet gazetesi, 21 Ekim 1982'de yayımlanan sayısında, eleştirilerin yasaklanmasından önce, farklı siyasi ve sivil toplum kesimlerinden gelen itirazları şöyle sıralamıştır: Hukukçu Hüsamettin Cindoruk: "*Türk Milleti, gerçekleştirilen bir dayatmayla karşı karşıya*", Eski Senatör Muhsin Batur: "*Atatürk'ün ilke ve hedeflerine ters düşmektedir*", Eski Parlamenter Oğuz Aygün: "*Hayal kırıklığına uğradığını*", Eski Bakan ve Parlamenter Hasan Esat Işık: "*Danışma Meclisi'nin hazırladığı taslak Anayasa'nın, bir ferman niteliği taşıdığını*", Eski Bakan ve Parlamenter Deniz Baykal: "*Haksız bir düzenleme olduğunu*", Eski Parlamenter Sami Kumbasar: "*Bu Anayasa ile Türkiye'nin geriye gittiğini*", TÜSİAD Başkanı Ali Koçman: "*Kararın millet tarafından verileceğini*" belirtmiştir.[63] Yine Cumhuriyet gazetesinin bu tutumu karikatürlere de yansımıştır. Örneğin aşağıdaki karikatür de ağlayan bebek edilerek metaforu üzerinden anayasaya karşı yapılan eleştiriler ve görüşlerin dikkate alınmadığı belirtilmiştir. Öte yandan anayasa sert, soğuk ve disipline edici bir şekilde çizilmiş olup burada da tüm bu eleştirel karşısında kayıtsız bir tavrın ortaya konulduğu vurgulanmıştır. Bebek figürünün kullanılması ise şöyle yorumlanabilir; ağlayan bebeğe karşı kucaklayıcı ve şefkatli yaklaşım sergilenmesi bebeğin ağlamasına son verebilir. Bundan dolayı eleştirilere kulak vermenin durumu normalleştireceği mesajı okuyucuya iletilmiştir.

[62] **Resmî Gazete**, 25.09.1982 S:17823.

[63] **Cumhuriyet**, "Anayasaya Tepkiler", 21.10.1982, s. 1 ve 9.

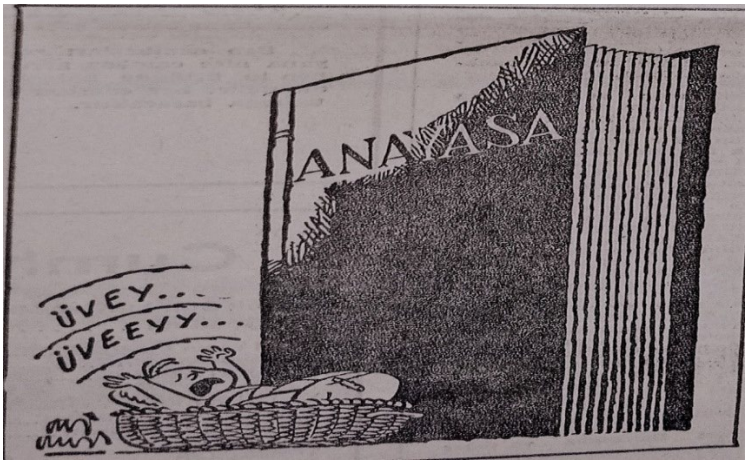

Karikatür 6: 21 Ekim 1982- Cumhuriyet

Anayasa tasarısının eleştirilmesi ve aleyhinde propaganda yapılmaması için 70 ve 71 sayılı kanun yürürlüğe konulmuştur.[64] Böylece anayasa 20 Ekim 1982'de Resmî Gazete de yayımlanmıştır.[65] Referanduma sürecine girilmesiyle birlikte eleştirilere izin verilmeyerek aleyhte konuşma yasaklanmıştır.[66]

Bu süreçte Kenan Evren, anayasa tanıtma kampanyası kapsamında yurt gezisine çıkmış ve radyo-televizyon aracılığıyla halka seslenmiştir. Bu konuşmalar ve açıklamalar, basında geniş yer bulmuştur. Ayrıca MGK, 7 Kasım 1982'de yapılacak referandumu hem iç hem de dış kamuoyuna duyurmak için çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler arasında uluslararası basın merkezi kurulması, referandum sonuçlarının anlık olarak gazetelere aktarılması ve 20 kadar yabancı gazetecinin Türkiye'ye davet edilmesi yer almıştır.[67]

Ayrıca Kenan Evren'in anayasa ile ilgili bir yazısı Herald Tribune gazetesinde yayımlamıştır.[68] Anayasayı kamuoyuna tanıtma kampanyası

[64] **Resmî Gazete**, 21.10.1982 S:17845.

[65] **Resmî Gazete**, 20.10.1982 S:17844.

[66] **Milliyet**, "Evren'in Anayasa Tanıtma Konuşmaları Eleştirilemeyecek", 21.10.1982, s. 1 ve 8; **Cumhuriyet**, "MGK 71 Sayılı Kararı-Evren'in Anayasa Konuşmaları Eleştirilemeyecek", 22.10.1982, s. 1 ve 11; **Türkiye**, "Anayasanın Geçici Maddeleri Tenkit Edilemeyecek", 22.10.1982, s. 1 ve 6

[67] **Cumhuriyet**, "Anayasa'nın Tanıtılması İçin Hazırlıklar Yapılıyor ", 22.10.1982, s. 1 ve 11.

[68] **Tercüman**, "Evren: Anayasa'da Yer Almayan Tek Hürriyet, Hürriyetleri Yok Etme Hürriyetidir", 26.10.1982, s. 1 ve 11; **Hürriyet**, "Evren Herald Tribune Gazetesine Makale Yazdı", 26.10.1982, s. 1 ve 8

çerçevesinde broşür, cep kitabı ve afiş gibi materyaller bastırılarak dağıtılmıştır.[69] Bununla birlikte Kenan Evren ve Konsey üyeleri yurtiçi gezileri vasıtasıyla anayasayı tanıtmak için birtakım faaliyetlere girişmişlerdir. Bu amaçla ziyaret edilen şehirler şunlardır:

- Trabzon -25 Ekim 1982
- Erzurum-26 Ekim 1982
- Diyarbakır-27 Ekim 1982
- Kayseri-30 Ekim 1982
- Adana ve Antalya- 31 Ekim 1982
- İzmir-1 Kasım1982
- Kocaeli-2 Kasım1982
- Edirne-3 Kasım 1982
- İstanbul ve Eskişehir-4 Kasım 1982

Anayasayı halka tanıtma kampanyası kapsamında Kenan Evren ve MGK üyeleri 11 ilde kamuoyuna seslenmişlerdir. Yurtiçi gezilerinin ardından 5 Kasım 1982 akşamı Evren'in radyo ve televizyon aracılığıyla konuşma yapacağı belirtilmiştir. Bu konuşma ile kampanya programı sona ermiştir.[70]

Referandum sürecine ilişkin haberler 21 Ekim'den itibaren gazete manşetlerinde yer almaya başlamıştır. Anayasanın Resmî Gazete'de yayımlanmasıyla kampanya faaliyetlerine yönelik gazete manşetlerinin atılmaya başlandığı gözlemlenmektedir. Manşetler incelendiğinde anayasanın içeriği, kaç maddeden oluştuğu gibi ayrıntılara değinilerek artık kararın millette olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca 25 Ekim'de kampanya faaliyetleri için Kenan Evren ve Konsey üyelerinin yurtiçi gezisine çıkacağı bilgisi sunulmuştur. [71]

---

[69] **Tercüman**, "MGK, Anayasayı Tanıtıcı Broşür, Cep Kitabı ve Afiş Hazırlattı", 26.10.1982, s. 1 ve 11; **Hürriyet**, "Konsey, Anayasa Afişi Bastırdı", 26.10.1982, s. 1 ve 8; **Cumhuriyet**, "Anayasayı Tanıtıcı Yayınların Dağıtımına Başladı", 26.10.1982, s. 1 ve 11; **Türkiye**, "MGK Anayasa İçin Afiş ve Broşür Bastırdı", 27.10.1982, s. 1 ve 6.

[70] **Hürriyet**, "Evren Anayasayı Pazar akşamı TV'de Anlatacak", 21.10.1982, s. 1 ve 9; **Cumhuriyet**, "Evren, 9 Günde 11 İlde Konuşacak ", 22.10.1982, s. 1 ve 11.

[71] **Hürriyet**, "Şimdi Söz Vatandaşın", 21.10.1982, s. 1 ve 9; **Türkiye**, "Anayasa Millet Önünde…",21.10.1982, s. 1 ve 6; **Türkiye**, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Tam Metni",

Türkiye gazetesinde yayımlanan karikatür "evet" kampanyasını teşvik etmesi açısından dikkat çekicidir. Karikatür halkın "evet" oyu yönündeki tutumunu ön plana çıkarırken "*solcusu, sosyalisti, ilericisi, devrimcisi*" gibi karşıt unsurları yani "hayır" oyu veren grupları da tasvir etmektedir. Bu sayede "evet" oyunu destekleyici ve kamuoyunu yönlendirici bir mesaj karikatürize edilerek verilmeye çalışılmıştır.

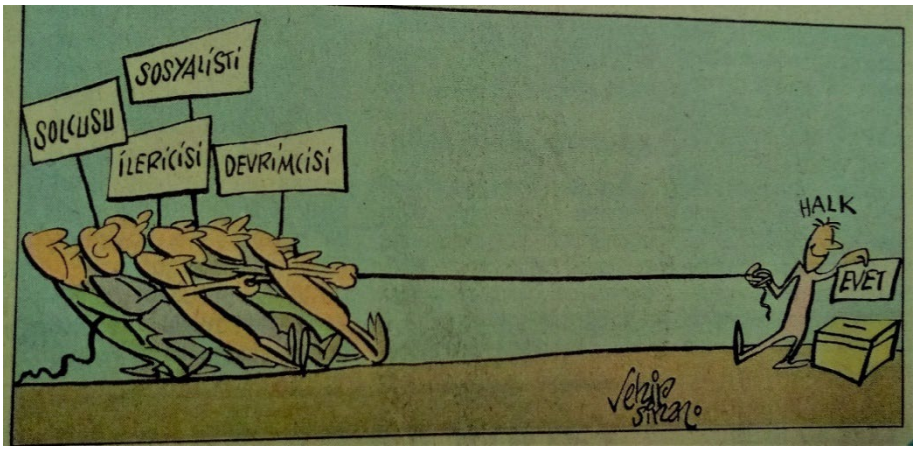

Karikatür 7: 21 Ekim 1982- Türkiye

Kenan Evren'in anayasa taslağını tanıtmak üzere yurt içinde yaptığı gezilerin, gazetelerde benzer başlıklarla duyurulmuştur. Bu dönemdeki gazeteler incelendiğinde aleyhte konuşmanın yasak olması, gazete haberlerinde Evren'in konuşmalarını ön plana çıkarmış ve bu da "evet" kampanyasının medya tarafından desteklendiği izlemini oluşturmuştur. Bunun nedeni baskı ortamından dolayı tek taraflı bir iletişim kanalının oluşturulması ve kitle iletişim aracılığıyla "evet" oyu üzerinde yönlendirici bir tutumun zorunlu hale getirilmesi olduğu söylenebilir.

Hürriyet gazetesi, anayasa taslağını manşetlerle desteklemiştir. Evren'in yurt gezilerinde yaptığı açıklamaları, gazetenin manşetlerinde şu şekilde yer aldığı görülmüştür: "*Evren: Anayasaya Kefil Oluyorum*"[72] , "*Evren: Millet 10 Yıl Rahat Etsin Diye Liderlere Yasak Koyduk*"[73], "*Notlar: Evren'in Rizelilere Sürprizi*"[74] (Rize'ye program dışı bir ziyaret

21.10.1982, s. 3; **Milliyet**, "1982 Anayasası", 21.10.1982, Ek sayı; **Tercüman**, "Şimdi Söz Milletin", 21.10.1982, s. 1 ve 13; **Cumhuriyet**, "Anayasa Ne Getiriyor?", 21.10.1982, s. 1 ve 9.

[72] **Hürriyet**, "Evren: Anayasa Kefil Oluyorum", 25.10.1982, s. 1 ve 8.

[73] **Hürriyet**, "Evren: Millet 10 Yıl Rahat Etsin Diye Liderlere Yasak Koyduk", 26.10.1982, s. 1 ve 9

[74] **Hürriyet**, "Notlar: Evren'in Rizelilere Sürprizi", 26.10.1982, s. 1 ve 9.

gerçekleştirdiği belirtilmiştir), "*Herşeyi Kapkara Görenler Var*"[75], "*Evren: Diktatörlük: Heveslisi Değiliz*"[76], "*Yönetim Yüzde 80 Evet Bekliyor*"[77] (Anayasa taslağının büyük bir çoğunlukla kabul edileceği ifade edilmiştir) , "*Evren, Bugün Kayseri'de Konuşacak*"[78], "*Kuyruklu Yalan Uyduranlar Var*"[79] , "*Bu Anayasa Varsa, Biz Varız*"[80], "*Tehtitlere Aldırmıyoruz*"[81] , "*Ordu, Kışlaya Dönme Hazırlığını Tamamladı*"[82] , "*Burası Kızıl Meydan Olacaktı*"[83], "*Evren'in Anayasa Maratonu Bitti*."[84] (Yurt gezisini tamamladığı ve radyo-televizyonda halka hitap ettiği belirtilmiştir). Yine Hürriyet gazetesi, "*Karanlık Günlere Dönmemek Sizin Elinizde…*"[85] başlığı ile verdiği haberde, Evren'in halkı beyaz oy vermeye çağırdığını aktarmıştır. Ayrıca, "*Mutlu Yarınlar İçin*"[86] başlıklı bir başyazı yayımlayarak, tarihi bir kararın arifesinde olunduğunu ve memleket davası için oy verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Gazete, aynı zamanda, "*Nasıl Oy Kullanacağız*"[87] başlıklı bir yazı ile seçmenlere oylama sürecini resimli olarak anlatmıştır.

Cumhuriyet gazetesi ise Evren'in yurtiçi kampanyalarında yaptığı konuşmaları şu manşetleri kullanarak vermiştir. "*Evren: Anayasaya Kefilim*"[88], "*Evren: 10 Yıllık Siyaset Yasağını Millet Rahat Etsin Diye Koyduk.*"[89] Ayrıca Kenan Evren'in gezi programında olmamasına Trabzon'dan Rize'ye geçerek halka hitap ettiği belirtilmiştir. Erzurum'da yaptığı konuşmasında Evren'in anayasaya karşı çıkanların gözlerine kara gözlük takarak her şeyi kara gördüğü ifadesi manşete taşınmıştır.[90] "*Evren:*

[75] **Hürriyet**, "Herşeyi Kapkara Görenler Var", 27.10.1982, s. 1 ve 9.

[76] **Hürriyet**, "Evren: Diktatörlük: Heveslisi Değiliz", 28.10.1982, s. 1 ve 9.

[77] **Hürriyet**, "Yönetim Yüzde 80 Evet Bekliyor", 29.10.1982, s. 1 ve 9.

[78] **Hürriyet**, "Evren, Bugün Kayseri'de Konuşacak", 30.10.1982.

[79] **Hürriyet**, "Kuyruklu Yalan Uyduranlar Var", 01.11.1982, s. 1 ve 8.

[80] **Hürriyet**, "Bu Anayasa Varsa, Biz Varız", 02.11.1982, s. 1 ve 10.

[81] **Hürriyet**, "Tehtitlere Aldırmıyoruz", 03.11.1982, s. 1 ve 9.

[82] **Hürriyet**, "Ordu, Kışlaya Dönme Hazırlığını Tamamladı", 04.11.1982, s. 1 ve 11.

[83] **Hürriyet**, "Burası Kızıl Meydan Olacaktı", 05.11.1982, s. 1 ve 11.

[84] **Hürriyet**, "Evren'in Anayasa Maratonu Bitti", 05.11.1982, s. 1 ve 11.

[85] **Hürriyet**, "Karanlık Günlere Dönmemek Sizin Elinizde…", 06.11.1982, s. 1 ve 11.

[86] **Hürriyet**, "Mutlu Yarınlar İçin", 06.11.1982.

[87] **Hürriyet**, "Nasıl Oy Kullanacağız", 06.11.1982, s. 1 ve 9.

[88] **Cumhuriyet**, "Evren: Anayasaya Kefilim", 25.10.1982, s. 1 ve 9.

[89] **Cumhuriyet**, "Evren: 10 Yıllık Siyaset Yasağını Millet Rahat Etsin Diye Koyduk", 26.10.1982, s. 1 ve 9.

[90] **Cumhuriyet**, "Evren: Anayasaya Karşı Çıkanlar Gözlerine Kara Gözlük Takanlardır", 27.10.1982, s. 1 ve 11.

Diktatörlük Heveslisi Değiliz"[91], Cumhuriyet'in 59. yılı kutlamaları dolayısıyla yaptığı açıklamasında anayasa ile ilgili "*Evren: Oylarınızı Vicdanınızın Sesine Göre Kullanın*"[92] ifadesi kullanmıştır. "*Evren: 10 Yıl Kalın, Telkinlerine Kapılmadık*"[93], "*Milletin Gücüyle Anayasa'yı Tasvipten Geçireceğiz*"[94], "*Evren: Grev Haktır, Lokavt Hak Değildir"*[95], *"Ölüm Tehdidi Alıyoruz"*[96], *"Gövde Gösterisi Yapmak İstemedik."*[97] Anayasa tanıtım faaliyetleri bu manşetlerle kamuoyuna duyurulmuştur. Yine referandum öncesi oy kullanmanın önemine değinilerek "*Oylar Nasıl Kullanılacak*"[98] başlığı ile oy kullanımı konusunda bilgi verilmiştir. Evren'in radyo ve televizyonda yaptığı açıklaması ise "*Vatandaş, Memleketin Kaderini Tayin Edecek*"[99] şeklinde verilmiştir.

Kenan Evren ve MGK üyelerinin "evet" kampanyasının yanı sıra Başbakan Bülent Ulusu'nun 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla yayımladığı mesajında "*parlamenter demokratik düzenin çerçevesinin anayasa ile çizildiğini*" ifade ederek anayasaya "evet" oyunun ehemmiyetini vurgulamıştır.[100]

İncelenen gazetelerde kampanya faaliyetlerinde Kenan Evren'in askeri darbenin lideri konumunda olduğunu ve otoriter bir yaklaşım sergilediğini belirtmek mümkündür. Atılan manşetler ve söylem analizi yapıldığında propaganda tekniklerinden bazıları sıklıkla kullanılmıştır. Seçmenlerin ikna edilmesinde korkuya başvurma stratejisinin kullanılması yaygındır. Seçimi kazanamama ihtimalinde bazı hak ve hürriyetlerin kaybedileceği, ekonomik açıdan büyük zararlara uğranılacağı, ülkede birlik ve beraberliğin bozularak mevcut durumun daha da kötüye gideceğine dair kamuoyuna verilen mesajlar ikna ve yönlendirmede etkili olmaktadır.[101] Kampanya sürecinde

---

[91] **Cumhuriyet**, "Evren: Diktatörlük Heveslisi Değiliz", 28.10.1982, s. 1 ve 9.

[92] **Cumhuriyet**, "Evren: Oylarınızı Vicdanınızın Sesine Göre Kullanın", 30.10.1982, s. 1 ve 11.

[93] **Cumhuriyet**, "Evren: 10 Yıl Kalın, Telkinlerine Kapılmadık", 31.10.1982.

[94] **Cumhuriyet**, "Milletin Gücüyle Anayasa'yı Tasvipten Geçireceğiz", 31.10.1982, s. 1 ve 11.

[95] **Cumhuriyet**, "Evren: Grev Haktır, Lokavt Hak Değildir", 01.11.1982, s. 1 ve 11.

[96] **Cumhuriyet**, "Ölüm Tehdidi Alıyoruz", 03.11.1982, s. 1 ve 11.

[97] **Cumhuriyet**, "Gövde Gösterisi Yapmak İstemedik", 05.11.1982, s. 1 ve 11.

[98] **Cumhuriyet**, "Oylar nasıl Kullanılacak", 04.11.1982, s. 1 ve 11.

[99] **Cumhuriyet**, "Vatandaş, Memleketin Kaderini Tayin Edecek", 06.11.1982, s. 1 ve 11.

[100] **Hürriyet**, "Ulusu: Demokrasinin Çerçevesini Anayasa Çizer", 29.10.1982, s. 1 ve 11; **Milliyet**, "Ulusu: Halk Demokrasiden Başkasını Kabul Etmez", 29.10.1982, s. 1 ve 7.

[101] Ahmet Kalender, **Seçmenler ve İkna Stratejileri**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.127-128.

karanlık günlere geri dönmemek gibi birçok ifade ile korkuya başvurma[102] propaganda tekniğinin uygulandığını belirtmek mümkündür.

Referandum sürecinde, eleştirilere müsaade edilmemiş, "hayır" kampanyası yürütenler ise gözaltına alınmıştır.[103] Nihayetinde referandum kampanyaları tek taraflı bir bakış açısıyla "evet" oyu üzerinde yoğunlaşmış diğer taraftan karşıt eylemler yasaklanmıştır. Diğer taraftan Genelkurmay Başkanlığı ise referandumdan önce, yurt içinde ve dışında bazı çevrelerin yayın yoluyla yıkıcı ve bölücü kampanyalara karşı hazır olunması gerektiğini bildirmiştir.[104] Gazetelerde konu ile ilgili sadece haber başlıklarına yer verildiği, yorum yapılmaktan kaçınıldığı tespit edilmiştir. Nitekim konu hakkında yorumda bulunanlar ise anayasa taslağının olumlu yönlerine değinerek ülke için hayırlı olmasını dilemekle yetinmişlerdir.[105]

Referandum da yeni anayasaya "evet" oyu verenler beyaz pusula, "hayır" oyu verenler ise mavi pusula kullanmıştır. Oy pusulalarının içine konulduğu zarf ise sarı renktedir. Uğur Mumcu "*Gözlem*" adlı yazı köşesinde bu konuya değinerek seçmenin kullandığı oyun dışarıdan belli olacak şekilde kabul edilmesinin sakıncasını ifade etmiştir.[106] Nitekim mavi renk koyu olduğu için sarı zarfta belli olması kaçınılmazdır. Bu durum "hayır" oyu vermeyi düşünenleri deşifre olacağı korkusuyla "evet" oyuna yönlendirdiği ihtimalini ortaya çıkarabilir.

Mavi renk "hayır" kampanyasının sembolü olarak kabul edilmiş ve özellikle Cumhuriyet gazetesi karikatüristlerinden İsmail Gülgeç ve Behiç Ak'ın mavi konulu karikatürleri dikkat çekici olmuştur. Karikatürlerde de mavi algısının farklı şekillerde, benzer manalar taşıdığı gözlemlenmiştir.

---

[102] Ahmet Ayhan, **Propaganda Nedir?**, Literatürk Academia, İstanbul, 2007, s. 54.

[103] **Cumhuriyet**, "Anayasa'ya Karşı Kampanya Başlatan 50 Kişi Yakalandı", 28.10.1982, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "50 "Hayırcı"cı Gözaltında", 28.10.1982, s. 1 ve 9; **Milliyet**, "Anayasaya hayır kampanyası açan 50 Kişi Yakalandı", 28.10.1982, s. 1 ve 7; **Tercüman**, "Anayasa'ya Karşı Kampanya Açan 50 Militan Yakalandı", 28.10.1982, s. 1 ve 10.

[104] **Cumhuriyet**, "Referandum Öncesi Yıkıcı ve Bölücü Kampanya Başlayabilir", 29.10.1982, s. 1 ve 11.

[105] Vecihi Ünal, "Ölçü: Hayırlı Olsun", **Türkiye**, 25.10.1982, s. 1 ve 6; Ali Fuat Yalvaç, "Hakikatler: Anayasa ve Referandum", Türkiye, 25.10.1982, s. 2 ve 6; Yalçın Özer, "Anayasa'yı Tanıtma", **Türkiye**, 28.10.1982, s. 1 ve 6; M. Sedat Işık, "Gördüklerim: Niçin Evet", **Türkiye**, 05.11.1982, s. 2; Oktay Ekşi, "Günün Yazısı: Tarihin Huzurunda", **Hürriyet**, 06.11.1982, s. 3; Hasan Pulur, "Olaylar ve İnsanlar: Haydi Sandık Başına", **Hürriyet**, 06.11.1982, s. 5.

[106] Uğur Mumcu, "Gizli Oy İlkesi", **Cumhuriyet**, 18, 10. 1982, s. 1 ve 9.

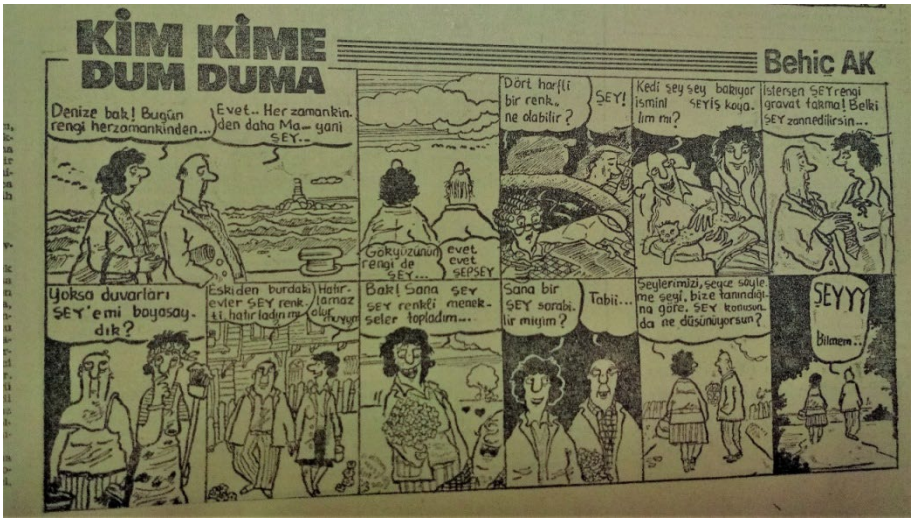

Karikatür 8: 7 Ekim 1982- Cumhuriyet

Behiç Ak bu karikatüründe on bir ayrı karede farklı bir durumu, aynı bakış açısıyla karikatürize etmiştir. Mavi rengi söylemenin cesaret gerektirdiği ve toplumsal hayatta sıradan bir konuşmada dahi bu rengi telaffuz etmenin müteredditliğini göstermektedir.

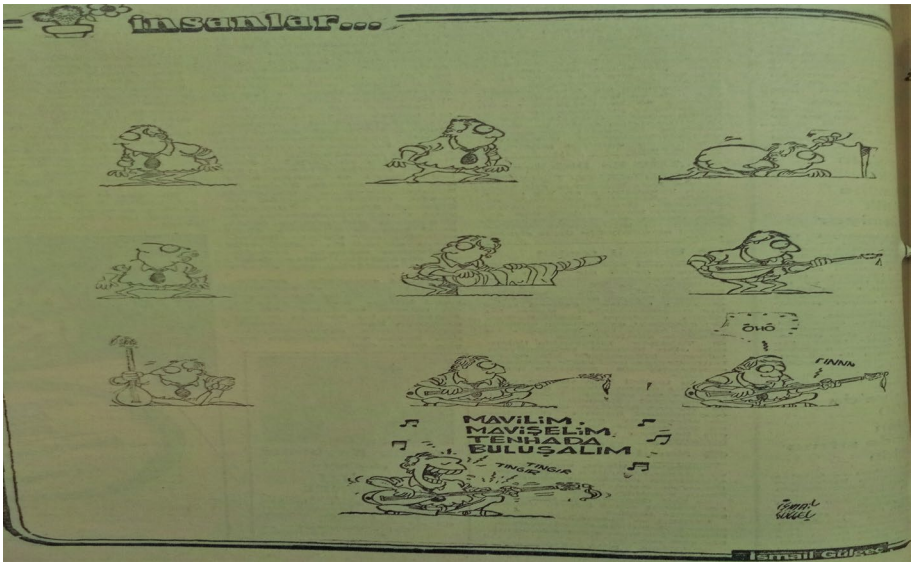

Karikatür 10: 17 Ekim 1982- Cumhuriyet

İsmail Gülgeç'e ait olan yukarıdaki bu karikatürde ise mesaj "Mavilim Mavişelim" türküsü üzerinden kurgulanmıştır. Karikatürde bir adamın on

farklı hali verilmiş ve beden diline dikkat çekilerek gizlice bir şey yapma gayretinde olduğu görülmüştür. Her bir karede adamın dikkatlice ve korkuyla etrafında kimsenin olup olmadığı kontrol etmesi, kendini güvende hissedince de özgürce türküsünü söyleyebilme mutluluğu çizilmiştir. Mesajda türküye atıfta bulunarak mevcut durumun eleştirisi yapılmıştır.

Nitekim mavi renk Kenan Evren'in konuşmalarına da konu olmuş "*Bakın edepsizleri görüyor musunuz? Atatürk'ü buna alet etmek istiyorlar. Atatürk'ün gözleri mavidir ve mavi gözlerle bakmaktadır. Ama elinden gelse onları parçalar… Gök mavi ama bir işe yaramıyor, eğer bulut gelirse yağmur yağıyor bereket geliyor."* ifadesi ile sert ve otoriter bir üslupla eleştirilmiştir. Anayasa için "hayır" kampanyasını destekleyenlerin mavi renkle ilgili bir çağrışım yaparak dolaylı yoldan "hayır" kampanyası yaptıklarına dikkat çekmiştir.[107]

Anayasayı halka tanıtma kampanyası 5 Kasım 1982'de Evren'in radyo ve televizyon da yaptığı konuşması ile sona ermiştir. Referandum için geri sayım başlamıştır.[108]

Askeri darbe ile başlayan anayasa süreci 7 Kasım 1982'de yapılan referandumla nihai halini almıştır. Resmî sonuçlar açıklanmadan 8 Kasım 1982'de yeni bir dönemin başladığı ve anayasanın kabulü ile Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı seçildiğine dair haberler manşetlere yansımıştır. Ayrıca bütün yurtta referandumun sorunsuz geçtiği, katılım oranının yüksek olduğu belirtilmiştir. Referandumla ilgili fotoğraflar ise tam sayfa haber olarak yayımlanmıştır.[109] Resmî sonuçlar 9 Kasım 1982'de açıklanmış ve gazete manşetleri ile referanduma dair kamuoyuna ayrıntılı bilgiler

---

[107] Hayri Birler, "Notlar: Atatürk'ün Gözleri De Mavi Ama, Elinden Gelse Onları Parçalar", **Milliyet**, 02.11.1982, s. 9.

[108] **Cumhuriyet**, "Yarın Sandık Başına Gidiyoruz", 06.11.1982, s. 1 ve 12; **Tercüman**, "Yarın Sandık Başına Gidiyoruz", 06.11.1982, s. 1 ve 10; **Hürriyet**, "Nasıl Oy Kullanacağız", 06.11.1982, s. 1 ve 9; **Tercüman**, "Nasıl Oy Kullanacağız", 06.11.1982, s. 1 ve 10; **Türkiye**, "Milletçe Sandık Başına", 06.11.1982, s. 1 ve 6; **Cumhuriyet**, "Demokrasi İçin Görev Günü", 07.11.1982, s. 1 ve 9; **Tercüman**, "Demokrasi İçin Sandık Başına", 07.11.1982, s. 1 ve 12; **Milliyet**, "Sandık Başına", 07.11.1982, s. 1 ve 8; **Hürriyet**, "Evet, Söz Milletin", 07.11.1982, s. 1 ve 9.

[109] **Cumhuriyet**, "Türkiye'miz İçin Yeni Dönem", 08.11.1982, s. 1 ve 11; **Cumhuriyet**, "Anayasa İçin Halkoylamasında Görüntüler ", 08.11.1982, s. 11; **Tercüman**, "Yeni Bir Dönem Başlıyor", 08.11.1982, s. 1 ve 10; **Tercüman**, "Vatandaş Sandık Başına Koştu", 08.11.1982, s. 1 ve 10; **Hürriyet**, "Millet 'Kabul' Dedi", 08.11.1982, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "Hayırlı Olsun", 08.11.1982, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "Sandık Başlarında Olgun Heyecan ", 08.11.1982; **Türkiye**, "Türk Milletine Hayırlı Olsun", 08.11.1982, s. 1 ve 6; **Milliyet**, "Anayasa Kabul Edildi", 08.11.1982; **Milliyet**, "Kenan Evren Cumhurbaşkanı", 08.11.1982, s. 1 ve 6.

sunulmuştur.[110] Referandum dış basından da yankı bulmuş ve yayımladıkları başlıklarda demokrasiye dönüş vurgusu yapılmıştır.[111] Ayrıca referandumun sonuçlarının Türkiye'nin dış siyaseti üzerine etkili olduğu belirtilmiştir.[112]

Köşe yazarlarının yazıları incelendiğinde ise sonucun olumlu neticelere yol açacağına dair düşünceler öne çıkmaktadır. Yeni anayasa ile yeni döneme girildiğini[113], birlik ve beraberliğin yeniden teminin önemini[114] ve anayasa tartışmalarının artık geride bırakıldığı[115] üzerine yazılar yazılmıştır. Ayrıca 1961 Referandumu ile 1982 Referandumu arasındaki oy farkına dikkat çekilse de[116] bu yeni süreçle birlikte kampanyanın sona erdiği "beyaz oy" ve "mavi oy" un geride kaldığı ifade edilerek toplumsal kaynaşmanın önemi vurgulanmıştır.[117]

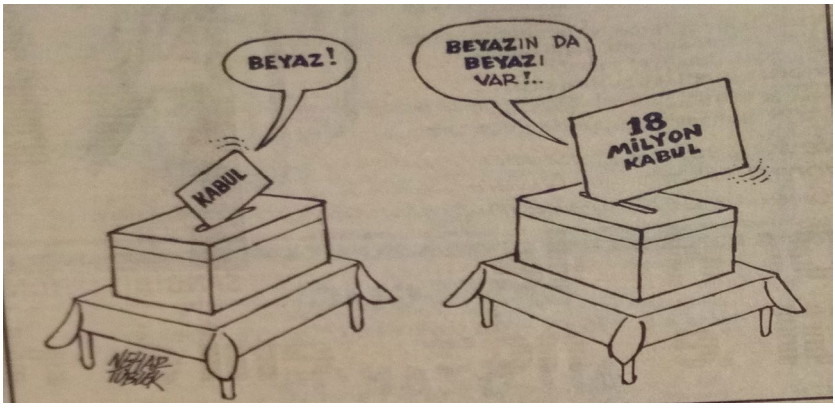

Karikatür 11: 10 Kasım 1982- Hürriyet

[110] **Cumhuriyet**, "Kabul Yüzde 91", 09.11.1982, s. 1 ve 11; **Cumhuriyet**, "67 İlde Kabul ve Red Oyları", 09.11.1982; **Tercüman**, "Önce Devlet: %91",09.11.1982, s. 1 ve 10; **Tercüman**, "Anayasa Oylaması Sonuçları",09.11.1982, s. 1 ve 10; **Tercüman**, "Güven Ortamı İçinde Bir Oylama Oldu",09.11.1982, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "Evren'in Yüzü Gülüyor", 09.11.1982, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "İl İl Sonuçlar", 09.11.1982, s. 1 ve 9; **Hürriyet**, "1961 Anayasası yüzde 61.7 "Evet" Yüzde 38.3 "Hayır"la Geçmişti", 09.11.1982, s. 1 ve 9; **Milliyet**, "Türk Halkı Anayasa ile Bütünleşti", 09.11.1982, s. 1 ve 7; **Türkiye**, "Milli İrade Tecelli Etti", 09.11.1982; **Türkiye**, "İllere Göre 'Evet' ve 'Red' Oyları ", 09.11.1982.

[111] **Hürriyet**, "Dünya Referandumu Böyle Yorumladı", 09.11.1982, s. 1 ve 11; **Milliyet**, "Dış Basında", 09.11.1982, s. 1 ve 7; **Tercüman**, "Alman Basını: Türk Halkı Yürekten 'Evet' Dedi",09.11.1982, s. 1 ve 10.

[112] Fahir Armaoğlu, "Referandum ve Avrupa", **Tercüman**, 09.11.1982, s. 4.

[113] Yalçın Özer, "Bugün Yeni Bir Dönem Başlıyor", **Türkiye**, 09.11.1982, s. 1 ve 6; Ertuğrul Soysal, "Referandumun Düşündürdükleri", **Tercüman**, 09.11.1982, s. 5.

[114] Uğur Mumcu, "Gözlem: Yeni Dönem" **Cumhuriyet**, 09.11.1982, s. 1 ve 11.

[115] Oktay Ekşi, "Günün Yazısı: Yepyeni Bir Başlangıç", **Hürriyet**, 09.11.1982, s. 3.

[116] **Tercüman**, "1961 Anayasasına yüzde 62 'Evet' Oyu Verilmişti",09.11.1982, s. 1 ve 10.

[117] Hasan Pulur, "Mavi Oylar Anayasa'nın Nazar Boncuğudur", **Hürriyet**, 10.11.1982, s. 5.

Çıkan sonuçlarda en dikkat çekici nokta ise "hayır" oy oranının çok düşük çıkmasıdır.[118] *Bu sonucun ortaya çıkmasında gerek "hayır" kampanyasının yasaklanması gerekse baskı ortamı oluşturularak halkın özgür iradesinin ortaya konulamaması gibi etkenler bu referandumun plebisite evrildiği şeklinde yorumlanmıştır.*[119]

1982 referandumunda "evet" oyu için yapılan propaganda ve baskının, askeri rejim tarafından kurulan baskı mekanizmaları ve medyanın desteğiyle etkili bir şekilde yürütüldüğü ortaya çıkmaktadır. Propaganda ve baskının etkileri, referandum sonuçlarına da yansımış, yeni anayasaya %91,4 "evet" oyu verilmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında da referandum dönemindeki "evet" kampanyasının toplum üzerindeki etkili olduğu söylenebilir. Kampanyanın baskıcı niteliği, toplumda bir korku ve tedirginliğe neden olarak darbe öncesi döneme yeniden dönülür mü sorusu ile karşı karşıya bırakmış ve insanların oylarını özgürce kullanmaları engellenmeye çalışılmıştır. Propaganda ve baskı yöntemlerinin kullanımı, demokratik süreci olumsuz etkilemiştir. Bunun sonuçları ise Türkiye'de uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Ayrıca, referandumda çıkan sonuçların, toplumun gerçek iradesini yansıtmadığı iddia edilegelmiştir.

1982 Anayasası günümüze kadar birçok değişikliğe uğramıştır. Anayasanın sert niteliği hem hazırlandığı dönemde hem de sonrasında eleştirilere maruz kalmış, yeni anayasa yapımı ve değişiklikleri gibi konular güncelliğini korumaya devam etmiştir.

---

[118] **Cumhuriyet**, "Olayların Ardındaki Gerçek: 7 Kasımdan Sonra", 09.11.1982, s. 1 ve 11.

[119] Murat Soysal, "7 Kasım 1982 Tarihli Anayasa Halkoylaması Üzerine Bir Değerlendirme: Plebisit Mi, Referandum Mu?", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XXII, S 45, 2022-Güz, s. 996.

SONUÇ

Toplumun sosyo-psikolojik, ekonomik ve kültürel özellikleri ikna ve yönlendirme unsurlarını belirleyen ve etkileyen faktörler arasında yer alırken siyasal katılıma ilişkin tutumun iç dinamiklerinde de yer almaktadır. Bunun yanında baskı ve yasaklamalarla fikir özgürlüklerine ket vurulması belirli bir ideolojinin hedef kitleye başka bir seçenek sunulmadan kabul edilmesi yolunda propaganda yapılması, anti-demokratik bir tutumun göstergesidir. Dünya tarihine bakıldığında otoriter ve totaliter sistemlerin kendi lehleri doğrultusunda demokrasi söylemi ile varlıklarını meşrulaştırma faaliyetlerini de görmek mümkündür.

1961 ve 1982 anayasaları askeri darbe sonucunda oluşturulmuş ve referandum yoluyla kabul edilmiştir. Lakin her iki dönemde kendi içinde farklı dinamikleri barındırmıştır. 1961 Anayasası'nın hazırlık aşaması ve referandum sürecinde daha özgürlükçü ve tartışmalarda daha serbest bir tutum kısmi olarak yaşanmıştır. Lakin 1982 Anayasası sürecinde daha baskıcı, tek yanlı bir tutum benimsenmiş ve bu durum kitle iletişim araçlarını da etkilemiştir. Bu durum çekimser ve tek taraflı bir siyasal iletişim oluşmasına zemin hazırlamak için kullanılmıştır. Nitekim Milli Güvenlik Konseyinin çıkardığı kanunlarla baskı ortamını hukuksal bir zemine oturtmuş ve bu süreçte birçok gazete ve dergi kapatılmıştır. Öte yandan referanduma gidilen süreçte kitle iletişim araçları siyasal iletişim noktasında yararlanılan kaynakların başında yer almıştır. Kenan Evren seçim kampanyalarında propaganda ve ikna stratejilerini etkin bir şekilde kullanmıştır. Medya aracılığıyla yeni anayasanın kabul edilmesi durumunda ülkede istikrarın sağlanacağı, karanlık günlerin geride kalacağı yönündeki mesajları sıklıkla vurgulamıştır. Darbe sonrası askeri yönetimin baskısı, kitle iletişim araçlarına uygulanan sansür ve yasaklama medyanın tarafsızlık ilkesini ikinci plana atmıştır. Kenan Evren'in seçim kampanyalarındaki otoriter yaklaşımı, muhaliflere karşı sert üslubu, "öteki" kavramı gibi dışlayıcı bir dil kullanımı toplumsal bölünme ve kutuplaşmaları daha keskin bir hale getirmiştir.

İki darbe arası yaşanan süreçte ülke içinde meydana gelen siyasi çatışma, sağ-sol faaliyetleri, bölücülük, ekonomik krizler, anarşi gibi birçok konu toplumda derin yaralar açmıştır. Seçim sürecinde anayasanın kabul edilmemesi halinde ülkenin yeniden bu kavramlarla karşı karşıya geleceği belirtilerek korku diyalektiği meşrulaştırıcı bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca anayasanın reddedilmesi halinde nasıl bir yol izleneceği doğrultusundaki belirsizlik, seçmende askeri yönetimin devam etmesi ihtimalini ortaya

çıkarmıştır. Bu da oylama da “evet” oyunu yönlendirici bir başka baskı unsuru olmuştur.

Sonuç olarak kitle iletişim araçları siyasal iletişimde toplumu yönlendirme ve ikna çabasında önemli bir yere sahiptir. Seçim sürecinde demokrasinin işlerliği, kamuoyu oluşumu, propaganda ve ikna sürecinde eleştirel ortamın varlığı farklı fikirlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Böyle bir ortamda yapılan seçimler, demokratik seçimin gerektirdiği unsurları içerisinde barındırmaktadır. Tam tersi durum söz konusu olduğunda ise tek taraflı bir bakış açısının baskı ve yasaklarla desteklenerek kamuoyuna sunulduğu görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının bu noktada tarafsızlık ilkesi korumakta zorlandığı bundan dolayı da mevcut düzenden etkilendiği ve iktidarda olan tarafa yönelik faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete, 05.08.1982 S:17773.

Resmî Gazete, 11.07.1981 S:17397.

Resmî Gazete, 20.10.1982 S:17844.

Resmî Gazete, 21.10.1982 S:17845.

Resmî Gazete, 25.09.1982 S:17823.

Resmî Gazete, 21.11.1981 S:17521.

Resmî Gazete, 30.06.1981 S:17386 (mükerrer).

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Alkan, Türker, **12 Eylül ve Demokrasi, Kaynak Yayınları**, İstanbul, 1986.

Anayasa, Görüşler ve Taslak, (Haz: Yaşar Gürbüz), Ekin Yayınları, İstanbul, 1982.

Atar, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya, 2009.

Ateş, Davut, **Demokratik Siyaset**, Dora Yayıncılık, Bursa, 2015.

Ayhan, Ahmet, **Propaganda Nedir?**, Literatürk Academia, İstanbul, 2007

Aziz, Aysel, **Siyasal İletişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011.

Barut, Basri – ALTUNDAĞ, C. Sinan, "Globalleşen Dünyada Bir Siyasal İkna Unsuru Olarak Vaatler", **Selçuk İletişim**, C IV, S 1, 2005, ss. 80-90.

Bektaş, Arsev, **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Bozkurt, Mustafa B., **Milli İrade**, Mavi Gök Yayınları, İstanbul, 2022.

Dündar, Lale, "12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri", **Tarihin Peşinde (Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi)**, S 12, 2016, ss. 134-136.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018.

Göksu, Oğuz, "Algı Yönetimi: Geleneksel Medya, Siyasal İletişim ve Dijital Medya Üçgeni Üzerine", **Algı Yönetimi Siyasal ve Dijital İletişim, Sosyal Medya ve Kitle İletişimi**, (Ed: Oğuz Göksu), Literatürk Academia, Konya, 2021.

Göztepe, Ece – Çelebi, Aykut, **Demokratik Anayasa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Gözübüyük, A. Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006,

İnceoğlu, Yasemin, **Medya ve Toplum**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

Kaboğlu, İbrahim Özden, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Kitabevi, İstanbul, 2011.

Kalender, Ahmet, **Seçmenler ve İkna Stratejileri**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

Odyakmaz, Zehra - Kaynak, Ümit - ERCAN, İsmail, **Anayasa Hukuku İdare Hukuku,** İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, 2006.

Özbudun, Ergun, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

Özkan, Abdullah, **Siyasal İletişim**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2004.

Soysal, Murat, "7 Kasım 1982 Tarihli Anayasa Halkoylaması Üzerine Bir Değerlendirme: Plebisit Mi, Referandum Mu?", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XXII, S 45, 2022-Güz, ss. 977-1005.

Tanör, Bülent - Yüzbaşıoğlu, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Tanör, Bülent, **İki Anayasa**, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Tunç, Hasan - Bilir, Faruk - Yavuz, Bülent, **Türk Anayasa Hukuku,** Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Uslu, Ferhat, **Anayasa Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.

Süreli Yayınlar

Arcayürek, Cüneyt, "Demokrasiye Doğru Önemli Bir Aşama", **Hürriyet**, 01.07.1981, s. 1 ve 11.

Armaoğlu, Fahir, "Referandum ve Avrupa", **Tercüman**, 09.11.1982, s. 4.

Barlas, Mehmet, "Bugün: Ant İçmek", **Milliyet**, 02.07.1981.

Birler, Hayri, “Notlar: Atatürk’ün Gözleri De Mavi Ama, Elinden Gelse Onları Parçalar”, **Milliyet**, 02.11.1982, s. 9.

Civaoğlu, Güneri, “Kurucu Meclis”, **Tercüman**, 01.07.1981, s. 3.

Civaoğlu, Güneri, “Yeni Anayasa”, **Tercüman**, 02.07.1981, s. 3.

Cumhuriyet, “1961 Anayasası İhtiyaçları Büyük Oranda Karşılayan Eserdir”, 27.02.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, “67 İlde Kabul ve Red Oyları ”, 09.11.1982.

Cumhuriyet, “Aldıkaçtı Anayasa Komisyonu Başkanı”, 25.11.1981, s. 1 ve 7.

Cumhuriyet, “Aldıkaçtı: Yavaş Değiliz, Tam Tersine Hızlıyız”, 20.02.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, “Anayasa Danışma Meclisinden Geçti”, 24.09.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, “Anayasa İçin Halkoylamasında Görüntüler ”, 08.11.1982, s. 11.

Cumhuriyet, “Anayasa İçin Kim Ne Önerdi”,07.05.1982, s. 12 ve 9.

Cumhuriyet, “Anayasa Ne Getiriyor?”, 21.10.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, “Anayasa Tasarısının Tam Metni Kıyaslamalı”,19.07.1982, s. 7.

Cumhuriyet, “Anayasa’nın Tanıtılması İçin Hazırlıklar Yapılıyor ”, 22.10.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, “Anayasa’ya Karşı Kampanya Başlatan 50 Kişi Yakalandı”, 28.10.1982, s. 1 ve 9;

Cumhuriyet, “Anayasaya Tepkiler”, 21.10.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, “Anayasayı Tanıtıcı Yayınların Dağıtımına Başladı”, 26.10.1982, s. 1 ve 11;

Cumhuriyet, “Bu Anayasa Varsa Biz Varız”, 02.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, “Danışma Meclis’inin Üyeleri Açıklandı”, 16.10.1981.

Cumhuriyet, “Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Bugün Seçiliyor”, 23.11.1981, s. 1 ve 9

Cumhuriyet, "Danışma Meclisinde 10 Komisyon Kurulacak", 13.11.1981, s. 1 ve 7.

Cumhuriyet, "Demokrasi İçin Görev Günü", 07.11.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Evren, 9 Günde 11 İlde Konuşacak ", 22.10.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Evren: 10 Yıl Kalın, Telkinlerine Kapılmadık", 31.10.1982.

Cumhuriyet, "Evren: 10 Yıllık Siyaset Yasağını Millet Rahat Etsin Diye Koyduk", 26.10.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Evren: Anayasaya Karşı Çıkanlar Gözlerine Kara Gözlük Takanlardır", 27.10.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Evren: Anayasaya Kefilim", 25.10.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Evren: Bize Güveniyorsanız Anayasa'ya Evet Dersiniz", 26.10.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Evren: Diktatörlük Heveslisi Değiliz", 28.10.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Evren: Grev Haktır, Lokavt Hak Değildir", 01.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Evren: Oylarınızı Vicdanınızın Sesine Göre Kullanın", 30.10.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Gövde Gösterisi Yapmak İstemedik", 05.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Irmak Başkan Oldu",28.10.1981, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Irmak: Yeni Anayasa Sonbahara Yetişmezse Kıyamet Kopmaz", 03.04.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Kabul Yüzde 91", 09.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Komisyon, Mart boyunca Dışardaki Kişilerden Görüş Alacak", 14.02. 1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "MGK 71 Sayılı Kararı-Evren'in Anayasa Konuşmaları Eleştirilemeyecek", 22.10.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Milletin Gücüyle Anayasa'yı Tasvipten Geçireceğiz", 31.10.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Okurlardan Anayasa İçin…", 04.08.1982, s. 2.

Cumhuriyet, "Okurlardan Anayasa İçin…", 05.08.1982, s. 2.

Cumhuriyet, "Olayların Ardındaki Gerçek: 7 Kasımdan Sonra", 09.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Ordu Kışlaya Dönme Hazırlığını Tamamladı", 04.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Ölüm Tehdidi Alıyoruz", 03.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Partilere Kurucu Meclis Kapalı", 01.07.1981, s. 7.

Cumhuriyet, "Referandum Öncesi Yıkıcı ve Bölücü Kampanya Başlayabilir", 29.10.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Siyasilere Anayasa İçin Danışabiliz", 26.11.1981, s. 1 ve 6.

Cumhuriyet, "TGS Başkanı: Tasarıyı Ciddiye Almak Olanaksız", 29.07.1982, s. 1 ve 9.

Cumhuriyet, "Türk-İş Anayasa Raporu: Tasarı Türk Ulusuna Güvenmiyor", 29.07.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Türkiye'miz İçin Yeni Dönem", 08.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Vatandaş, Memleketin Kaderini Tayin Edecek", 06.11.1982, s. 1 ve 11.

Cumhuriyet, "Yarın Sandık Başına Gidiyoruz", 06.11.1982, s. 1 ve 12.

Cumhuriyet, 09.11.1982-10.11.1982 (Gazetelerde oy sonuçları yüzde değil, kişi olarak verilmiştir.)

Ekşi, Oktay "Günün Yazısı: Bu Tempo İle Sonuç Alınır Mı?", **Hürriyet** 11.03.1982.

Ekşi, Oktay "Günün Yazısı: İki İleri Bir Geri…?", **Hürriyet** 26.03.1982, s.3.

Ekşi, Oktay, "Günün Yazısı: Kamuoyu ve Anayasa", **Hürriyet**, 03.07.1981, s. 3.

Ekşi, Oktay, "Günün Yazısı: Politikasız Meclis", **Hürriyet**, 02.07.1981, s. 3.

Ekşi, Oktay, "Günün Yazısı: Tarihin Huzurunda", **Hürriyet**, 06.11.1982, s. 3;

Ekşi, Oktay, "Günün Yazısı: Yepyeni Bir Başlangıç", **Hürriyet**, 09.11.1982, s. 3.

Ekşi, Oktay, "Neden Bir Takvim Yok", **Hürriyet**, 26.01.1982, s. 3.

Hürriyet, 26.03.1982, s.3.

Hürriyet, "… Ve Tartışma Başladı", 19.07.1982, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "1961 Anayasası yüzde 61.7 "Evet" Yüzde 38.3 "Hayır"la Geçmişti", 09.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "50 "Hayırcı"cı Gözaltında", 28.10.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Aldıkaçtı: Anayasa İçin 200 Bin Kişi İle Anket Yapılacak", 26.01.1981, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "Aldıkaçtı: Kapatılan Partilerin de Tüzük ve Programlarından Yararlanacağız", 26.11.1982, s. 1 ve 10.

Hürriyet, "Aldıkaçtı: Söylenene Bakmayın", 25.04.1982, s. 9.

Hürriyet, "Anayasa Komisyonu'nun 15 Üyesi Bugün Seçiliyor", 23.11.1981, s. 1 ve 13;

Hürriyet, "Anayasa Meclis'te Kabul Edildi", 24.09.1982, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "Anayasa'nın Çatısı Hazır", 30.04.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Başkan İkinci Turda Seçildi: Irmak" 28.10.1981, s. 1 ve 13.

Hürriyet, "Bu Anayasa Varsa, Biz Varız", 02.11.1982, s. 1 ve 10.

Hürriyet, "Burası Kızıl Meydan Olacaktı", 05.11.1982, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "Danışma Meclisi Göreve Başlıyor", 01.07.1981;

Hürriyet, "Dünya Referandumu Böyle Yorumladı", 09.11.1982, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "Evet, Söz Milletin", 07.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Evren Anayasayı Pazar akşamı TV'de Anlatacak", 21.01.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Evren Herald Tribune Gazetesine Makale Yazdı", 26.10.1982, s. 1 ve 8

Hürriyet, "Evren, Bugün Kayseri'de Konuşacak", 30.10.1982.

Hürriyet, "Evren: Anayasa Kefil Oluyorum", 25.10.1982, s. 1 ve 8.

Hürriyet, "Evren: Diktatörlük: Heveslisi Değiliz", 28.10.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Evren: Millet 10 Yıl Rahat Etsin Diye Liderlere Yasak Koyduk", 26.10.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Evren'in Anayasa Maratonu Bitti", 05.11.1982, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "Evren'in Yüzü Gülüyor", 09.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Hayırlı Olsun", 08.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Herşey Güzel Olsun", 16.10.1981, s. 1 ve 8.

Hürriyet, "Herşeyi Kapkara Görenler Var", 27.10.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Irmak İyimser", 19.04.1982, s. 1 ve 10.

Hürriyet, "İl İl Sonuçlar", 09.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Kadın Devlet Başkanı Neden Olmasın", 31.10.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Konsey, Anayasa Afişi Bastırdı", 26.10.1982, s. 1 ve 8;

Hürriyet, "Kuyruklu Yalan Uyduranlar Var", 01.11.1982, s. 1 ve 8.

Hürriyet, "Millet 'Kabul' Dedi", 08.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Mutlu Yarınlar İçin", 06.11.1982.

Hürriyet, "Nasıl Oy Kullanacağız", 06.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Nasıl Oy Kullanacağız", 06.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Notlar: Evren'in Rizelilere Sürprizi", 26.10.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Ordu, Kışlaya Dönme Hazırlığını Tamamladı", 04.11.1982, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "Prof. Aldıkaçtı: Anayasa ile İlgili Görüşleri Değerlendiriyoruz", 20.02.1982.

Hürriyet, "Sandık Başlarında Olgun Heyecan ", 08.11.1982;

Hürriyet, "Şimdi Söz Vatandaşın", 21.01.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Tehtitlere Aldırmıyoruz", 03.11.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, "Ulusu: Demokrasinin Çerçevesini Anayasa Çizer", 29.10.1982, s. 1 ve 11.

Hürriyet, "Yönetim Yüzde 80 Evet Bekliyor", 29.10.1982, s. 1 ve 9.

Hürriyet, 09.11.1982, s. 9

Işık, M. Sedat, "Gördüklerim: Niçin Evet", **Türkiye**, 05.11.1982, s. 2;

Milliyet, " Irmak : Yeni Anayasa Sonbahara Yetişmezse Kıyamet Kopmaz", 03.04.1982, s. 1 ve 9.

Milliyet, "1982 Anayasası", 21.10.1982, Ek Sayı.

Milliyet, "Aldıkaçtı: Anayasa Kamuoyunda Tartışılacak", 26.01.1981, s. 1 ve 8.

Milliyet, "Aldıkaçtı: Gerekirse Eski Siyasi Partilerinde Görüşleri Alınabilir", 26.11.1981, s. 1 ve 3.

Milliyet, "Anayasa Kabul Edildi", 08.11.1982;

Milliyet, "Anayasa Komisyon Başkanlığına Prof. Aldıkaçtı Seçildi", 25.11.1981.

Milliyet, "Anayasaya hayır kampanyası açan 50 Kişi Yakalandı", 28.10.1982, s. 1 ve 7.

Milliyet, "Dış Basında", 09.11.1982, s. 1 ve 7.

Milliyet, "Evren'in Anayasa Tanıtma Konuşmaları Eleştirilemeyecek", 21.10.1982, s. 1 ve 8.

Milliyet, "Hayırlı Olsun", 16.10.1981.

Milliyet, "Hayırlı Olsun", 16.10.1981.

Milliyet, "Irmak Başkan",28.10.1981, s. 1 ve 9;

Milliyet, "Kenan Evren Cumhurbaşkanı", 08.11.1982, s. 1 ve 6.

Milliyet, "Meclis Anayasa Tasarısını Kabul Etti", 24.09.1982, s. 1 ve 11

Milliyet, "Parti Üyeleri Danışma Meclisine Giremeyecek" 01.07.1981, s. 9.

Milliyet, "Sandık Başına", 07.11.1982, s. 1 ve 8.

Milliyet, "Türk Halkı Anayasa ile Bütünleşti", 09.11.1982, s. 1 ve 7.

Milliyet, "Ulusu: Halk Demokrasiden Başkasını Kabul Etmez", 29.10.1982, s. 1 ve 7.

Milliyet, 09.11.1982, s. 7.

Mumcu, Uğur, "Gözlem: Önce Sistem", **Cumhuriyet**, 01.01.1982, s. 1 ve 9.

Mumcu, Uğur, "Gözlem: Yeni Dönem" **Cumhuriyet**, 09.11.1982, s. 1 ve 11.

Özer, Yalçın, "Anayasa'yı Tanıtma", **Türkiye**, 28.10.1982, s. 1 ve 6.

Özer, Yalçın, "Bugün Yeni Bir Dönem Başlıyor", **Türkiye**, 09.11.1982, s. 1 ve 6

Özer, Yalçın, "Kurucu Meclis Kanunu", **Türkiye,** 02.07.1981.

Özlü, Demir, "Danışma Meclisi ve Anayasa", **Demokrat Türkiye**, s. 1 ve 5.

Pulur, Hasan, "Mavi Oylar Anayasa'nın Nazar Boncuğudur", **Hürriyet**, 10.11.1982, s. 5.

Pulur, Hasan, "Olaylar ve İnsanlar: Bu Beyaz Oyları Saygıyla Selamlayınız", **Hürriyet**, 09.11.1982, s. 5.

Pulur, Hasan, "Olaylar ve İnsanlar: Haydi Sandık Başına", **Hürriyet**, 06.11.1982, s. 5.

Soysal, Ertuğrul, "Referandumun Düşündürdükleri", **Tercüman**, 09.11.1982, s. 5.

Tercüman, "1961 Anayasasına yüzde 62 'Evet' Oyu Verilmişti",09.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "80'e yakın Kanun Yeniden Düzenleniyor",09.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Aldıkaçtı: Anayasa Eylülden Önce Meclis'e Sevkedilecek", 25.04.1982, s. 1 ve 14

Tercüman, "Aldıkaçtı: Anayasaya Karşı Çıkanlar Bu Sonuçtan Sonra Uzun Uzun Düşünmeli",09.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Aldıkaçtı: Mayıs'ta Anayasa'nın İlkelerine Geçilecek", 23.03.1982, s. 8.

Tercüman, "Alman Basını: Türk Halkı Yürekten 'Evet' Dedi",09.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Anayasa İçin Geniş Kitlelerin Görüşü Alınacak"", 25.12.1981, s. 1 ve 13.

Tercüman, "Anayasa Komisyonu Başkanlığına Prof. Aldıkaçtı Seçildi", 25.11.1981, s. 1 ve 13.

Tercüman, "Anayasa Oylaması Sonuçları",09.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Anayasa'ya Karşı Kampanya Açan 50 Militan Yakalandı", 28.10.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Üyeleri Bugün Seçilecek", 23.11.1981, s. 1 ve 14;

Tercüman, "Danışma Meclisi İç Tüzüğü Kabul Edildi", 21.11.1981, s. 1 ve 15.

Tercüman, "Demokrasi İçin Sandık Başına", 07.11.1982, s. 1 ve 12.

Tercüman, "Demokrasiye Dönünce Demokrasi Kuralları İşleyecek", 06.04.1982, s. 1 ve 14.

Tercüman, "Demokrasiye İlk Adım", 16.10.1981, s. 1 ve 7.

Tercüman, "Evren: Anayasa'da Yer Almayan Tek Hürriyet, Hürriyetleri Yok Etme Hürriyetidir", 26.10.1982, s. 1 ve 11.

Tercüman, "Güven Ortamı İçinde Bir Oylama Oldu",09.11.1982, s. 1 ve 9.

Tercüman, "Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden Oluşuyor", 01.07.1981, s. 14.

Tercüman, "MGK, Anayasayı Tanıtıcı Broşür, Cep Kitabı ve Afiş Hazırlattı", 26.10.1982, s. 1 ve 11.

Tercüman, "Nasıl Oy Kullanacağız", 06.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Önce Devlet: %91",09.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Prof. Aldıkaçtı: Meclis'te Siyasi Partilerin Temsil Edilmeyişi, Bazı Önemli Sorunlar Çıkartıyor", 25.11.1981, s. 1 ve 13.

Tercüman, "Referandum Siyasi Tarihimizin Önemli Bir Dönüm Noktası Oldu",09.11.1982, s. 1 ve 9.

Tercüman, "Şimdi Söz Milletin", 21.10.1982, s. 1 ve 13.

Tercüman, "Vatandaş Sandık Başına Koştu", 08.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Yarın Sandık Başına Gidiyoruz", 06.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, "Yeni Bir Dönem Başlıyor", 08.11.1982, s. 1 ve 10.

Tercüman, 09.11.1982, s. 1 ve 10.

Türkiye, "Anayasa Hakkında Fikirleri Alınacak Müesseseler Belli Oldu", 26.12.1981.

Türkiye, "Anayasa Millet Önünde…",21.01.1982, s. 1 ve 6

Türkiye, "Anayasanın Geçici Maddeleri Tenkit Edilemeyecek", 22.10.1982, s. 1 ve 6

Türkiye, "Danışma Meclisi 23 Ekim'de Çalışmaya Başlayacak", 16.10.1981, s. 1 ve 3.

Türkiye, "İllere Göre 'Evet' ve 'Red' Oyları ", 09.11.1982.

Türkiye, "İstanbul'da Bir Anayasa Semineri Tertiplenecek", 31.12.1981.

Türkiye, "MGK Anayasa İçin Afiş ve Broşür Bastırdı", 27.10.1982, s. 1 ve 6.

Türkiye, "Milletçe Sandık Başına", 06.11.1982, s. 1 ve 6.

Türkiye, "Milli İrade Tecelli Etti", 09.11.1982.

Türkiye, "Türk Milletine Hayırlı Olsun", 08.11.1982, s. 1 ve 6.

Türkiye, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Tam Metni", 21.01.1982, s. 3

Ünal, Vecihi, "Ölçü: Hayırlı Olsun", **Türkiye**, 25.10.1982, s. 1 ve 6;

Yalvaç, Ali Fuat, "Hakikatler: Anayasa ve Referandum", **Türkiye**, 25.10.1982, s. 2 ve 6.

İNGİLİZ PARLAMENTO TUTANAKLARI'NDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Fahriye Begüm YILDIZELİ[*]

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün icraatları, devlet adamlığı ve politik mirası tüm dünyada olduğu gibi İngiltere'de de yakından takip edilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasının ertesinde İngilizler'in İstanbul'u işgal etmesine karşılık Mustafa Kemal'in hukuken ve fiilen başlattığı milli mücadele harekâtı İngiliz Parlamentosu'nda büyük bir yankı uyandırmıştır. 1919'dan 1923'e kadar olan dönemde tartışmaların temelini geleneksel Turkofobik tutumlar oluşturuyorken, Mustafa Kemal'in "Bolşeviklerle işbirliği yapan, Hristiyanlara zulmetmeye devam eden bir isyancı ve geleceğin diktatörü olarak" lanse edildiği görülmektedir. Buna karşılık, 1923'den 1960'lere kadar uzanan kayıtlarda Türk-İngiliz dostluğunu Atatürk'ün uzun süren unutulmaz başkanlığında başladığı ve ülkesini çok çalışarak kendi kendine yetme doktrinleriyle dünya üzerinde yüksek bir konuma taşımasından övgüyle bahsedilmiştir.

Bu çalışma, İngiliz Parlamento tartışmalarına dayanarak Atatürk hakkındaki görüşleri değerlendirilecektir. İngilizler'in Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcındaki tavrı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Atatürk'ün vefatından sonraki süreçteki farklı yaklaşımların nedenleri üzerinde durulacaktır. James Bryce, David L. George, Winston Churchill, Edward Grigg and Neville Chamberlain gibi dönemin ünlü politikacılarının görüşleri de çalışmada öne çıkacaktır. Sonuç olarak, gerek iktidar gerekse de muhalefetin Mustafa Kemal Atatürk'e bakış açısının analiz edilmesi İngiltere'nin Türkiye'ye karşı değişen politika ve algılamalarının Atatürk'ün şahsında sentezlendiğini kanıtlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Parlamento Tutanakları,Türk-İngiliz İlişkileri,Mustafa Kemal Atatürk

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, begumyildizeli@gmail.com

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK IN THE UK PARLIAMENTARY RECORDS

Abstract

The political legacy, actions and statesmanship of the great leader Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, were followed closely in Britain as well as all over the world. After the signing of the Armistice of Mudros on 30 October 1918, in response to the British occupation of Istanbul, Mustafa Kemal's legal and de facto national struggle aroused great repercussions in the British Parliament. While traditional Turkophobic attitudes formed the basis of the debates in the period from 1919 to 1923, it is seen that Mustafa Kemal was presented as "a rebel and future dictator who cooperated with the Bolsheviks and continued to persecute Christians". On the other hand, in the records dating from 1923 to the 1960s, it was praised that the Turkish-British friendship started under Atatürk's long and unforgettable presidency and that he worked hard and carried his country to a high position in the world with the doctrines of self-sufficiency.

In this study, British views on Atatürk will be evaluated based on the British Parliament debates. The attitude of the British at the beginning of the Turkish War of Independence and the reasons for the different approaches in the process after Atatürk's death with the establishment of the Turkish Republic will be emphasized. The views of famous politicians of the period such as James Bryce, David L. George, Winston Churchill, Edward Grigg and Neville Chamberlain will also come to the fore in the study. As a result, analysing the perspective of both the government and the opposition towards Mustafa Kemal Atatürk will prove that the changing policies and perceptions of England against Turkey were synthesized in Atatürk's personality.

Keywords: UK Parliamentary Records, Turkish-British Relations, Mustafa Kemal Atatürk

GİRİŞ

13.yüzyılın ilk çeyreğinde Magna Carta ile kurulan İngiliz Parlamentosu, İskoçya ve Galler'in yanı sıra İrlanda Parlamentosu'nun da katılmasıyla 1 Ocak 1801'de Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı Parlamentosu adını almıştır. "Westminster Sistemi" olarak da bilinen bu yönetim kurumu yalnızca yasama organı olmakla kalmamış, Sanayi Devrimi sonrasında imparatorluğun güçlenmesiyle İngiliz siyasi geleneğindeki önemini arttırmıştır. 1500'lerde Baron, kont, sör gibi İngiliz toplumunun asalet unvanına sahip parlamento üyeleri ülkenin diğer temsilcileriyle aynı salonda toplantıya katılmamayı tercih edince Lordlar ve Avam Kamarası olarak İngiliz Parlamentosu iki meclisli bir kurum halini almıştır.[1] Bu istikrarı sayesinde yalnızca iç siyasetle ilgili konularda değil dış politikanın oluşturulması ve kontrolünde de önemli bir rol üstlenmiştir.

19.yüzyılda özellikle dış politika başta olmak üzere imparatorluğun çıkarlarını ilgilendiren tüm önemli konularda uzlaşı için etkili düzenlemeler yapılmakla birlikte İngiliz Parlamentosu'nda iktidar ve muhalefetin yoğun tartışmalarının olduğu görülmektedir. Buna rağmen, İngiliz hükümetlerinin dış politikayı etkili bir parlamento veya kamu onayı talep etmeksizin uygun gördükleri şekilde yaptıklarına dair genel bir kanı mevcuttur.[2] Yine de parlamentodaki tartışmalar Kraliçe Viktorya dönemi İngiltere'sinde imparatorluğun sosyal, siyasi, kültürel ve endüstriyel genişlemesiyle birlikte dış dünyaya yönelik yaklaşımların anlaşılması açısından önemlidir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu özelindeki bu emperyal tutumlar, 1923'te kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna kadar İngiliz siyasi ve ekonomik politikalarının da zeminini oluşturmuştur.

I. Dünya Savaşı öncesine kadar 1870'lerde perçinlenen "Doğu Sorunu" ya da "Şark Meselesi" İngiliz siyasi atmosferinde en baskın konuydu. Bu dönemde Parlamento tartışmalarının genel bir resmine bakıldığında her iki kamarada da tartışılan en önemli başlık Kırım Savaşı döneminden itibaren izlenen geleneksel toprak bütünlüğü politikası terk edildiği için Osmanlı

[1] Kemal, Gözler, "İngiltere'de Parlamento nasıl ve neden ortaya çıktı? Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme", **Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, C 3, Ankara, 2009, ss.365-374, s. 369.

[2] Stuart, Weir, **A World of Difference Parliamentary Oversight of British Foreign Policy**, The Federal Trust Report, Introduction, s.7 https://fedtrust.co.uk/wp-content/uploads/2014/12/A_World_of_Difference.pdf (son erişim tarihi: 6.08.2023) ; Ömer, Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:412, Ankara, 1978; Mustafa, Çulfalı, "Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 47, C XVI, Temmuz 2000, ss. 561-60, s.561.

İmparatorluğu'nun Balkan ve Ortadoğu topraklarının geleceği konusunda izlenecek stratejilerdir.[3] 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde İngiltere'nin tarafsızlığı konusundaki yoğun kamuoyu baskısı, Berlin konferansı başarısına, ekonomik ve emperyal hedeflerine rağmen Lord Carnarvon ile Lord Derby'nin istifaları neticesinde muhafazakar Benjamin Disraeli kabinesine duyulan güvenin azalması ve Osmanlı borçlarına karşılık William E. Gladstone döneminde Mısır'ın işgal edilmesi diğer öne çıkan başlıklardır.

Parlamento tartışmalarında Kraliçe Viktorya döneminde ortaya çıkıp Kral Edward döneminde de devam edecek konular arasında Osmanli'da yaşayan gayrimüslim tebaanın durumu bulunmaktaydı. İngiltere'nin Osmanlı'ya yönelik dış politikasının değişiminin öncülerinden liberal devlet adamı William E. Gladstone'un "1839'dan itibaren uygulanmaya çalışılan reformların başarısızlığına" atıfta bulunduğu hararetli konuşmalarında Parlamento önemli bir platform olmuş, bu sayede geniş kitlelerden destek görmüştür.[4] Hıristiyan tebaanın haklarını savunma mottosu Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi düşüncesiyle birleşmiş Avrupa Uyumu çerçevesinde Büyük Güçlerle Berlin Kongresi'nde uzlaşma sağlanmıştır. Tartışmalarda dikkat çeken bir diğer unsur da Sultan II. Abdülhamid başta olmak üzere Jön Türklerle devam edecek olan, genel olarak Türk yönetici ve devlet adamlarına karşı zaman zaman öfkeli ve negatif tutumların bulunmasıydı. Örneğin, yeni parlamenter sistem altında Bab-I Ali'nin kendi kendine reform yapmasını sağlayan Midhat Paşa'nın görevden azli Temmuz 1881'de Avam Kamarası'nda tartışılmış ve bu durum Abdülhamid'in otoritesini güçlendirmesine delil olarak gösterilmiştir.[5]

Tüm bu arka planla birlikte, I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı savaşan İngiltere'de savaş sonunda da politik aktörlerin Türk devlet adamlarına bakış açısı değişmemişti. İngilizlerin Türkiye politikasında en etkin isimlerinden Lord Curzon'un Aralık 1918'de Doğu Komitesi'nde yaptığı açıklama da bu zihniyeti destekler nitelikteydi: "Türklerin

[3] Avam ve Lordlar Kamarasında gerçekleşen dönemin Parlamento tartışmaları için bkz. Hansard Parliamentary Debates (HPD), House of Commons (HC) VE House OF Lords (HL) Debates (Deb) Haziran 1876- Kasım 1982 https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1876/jun/30 (son erişim tarihi: 05.07.2023)

[4] HPD, "Eastern Affairs, Adjourned Debate (Second Night)", HC Deb 30 July 1878 vol 242 cc 644-763 https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1878/jul/30/adjourned-debate-second-night (son erişim tarihi: 05.07.2023)

[5] HPD, "Turkey-Sultan Abdul Aziz-Condemnation of Midhat Pasha", HC Deb 07 July 1881 vol 263 c 259, https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1881/jul/07 (son erişim tarihi: 05.07.2023)

Konstantinopolis'teki varlığı Avrupa tarafında bir ülser olmuştur. Onlardan kurtulabilseydik, Bay Gladstone'un "insanlığın yüz karası Türklerin pılı pırtısıyla Avrupa'dan çıkarmak" politikasında anlaşıp onları karşı tarafa geçirebilseydik, Avrupa atmosferinden bir tür mikroplu havanın kaybolduğunu hissederdik."[6] Buna ek olarak, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Anadolu'nun işgal edilmesi İngilizlerin gelecek planlarına hizmet ettiği gibi milli mücadele için de bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum şüphesiz İstanbul'da işgal sürecine şahit olan ve kendisi gibi vatansever subaylarla bir direniş hareketi başlatan Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla başlayan Kurtuluş Savaşı'nın da başlangıcı olmuştur.

İngiliz istihbarat raporlarına paralel olarak Parlamento tutanaklarında Mustafa Kemal ismi ilk kez 17 Aralık 1919'da geçmiştir. Bu tarihten itibaren günümüze kadar zaman zaman olumsuz yorumlar göze çarpsa da çoğunlukla Atatürk'ün önderliği, devlet adamlığı ve siyasi dehası hakkında yorumlar olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışma, İngiliz Parlamentosu'nda Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki görüşleri iki ayrı dönemde inceleyecektir. İlk dönem, 1919'dan 1924 yılına kadar olan "Türk-Yunan Savaşı", "Kilikya mezalimi", "Mezopotamya-Mustafa Kemal güçleri", "Mustafa Kemal-Mühimmat", "Ankara Hükümeti" ya da "Yunanlar ve Kemalistler" gibi başlıklar halinde tartışılan Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yılları kapsayacaktır. İkincisi Atatürk'ün vefatı sonrasında, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında "Türk-İngiliz Silahlanma Kredisi", "Uluslararası Durum", "Yunan yardımı" ve "İspanya" gibi başlıklardan oluşan dönemdir. Atatürk'ün dünyaya bıraktığı siyasi mirasın bir neticesi olarak idealleri ve prensipleri ile evrensel bir devlet adamı olduğu ile ilgili tartışmalar dikkat çekmektedir. "1956 Süveyş Kanal Krizi" gibi Orta Doğu konuları, "Kıbrıs", "Sivil Savunma" ya da "Türkiye-Avrupa Birliği Üyeliği" gibi günümüze kadar uzanan başlıklarda Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki değerlendirmeler sunulacaktır.

I. Mustafa Kemal Atatürk üzerine 1919'dan 1924 yılına kadar geçen tartışmalar

Sevr Antlaşması Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasına neden olan milli mücadele ruhunun en önemli motivasyon kaynağı olmuştur. Türk milletini manen ve askeri olarak örgütleyen güçlü lider Mustafa Kemal İstiklal Harbi'ni tam bağımsızlık ve özgürlük adına başlatmıştır. Bu gelişmeler

[6] David, L. George, **The Truth About The Peace Treaties**, c.2, Purnell and Sons, London 1938, s. 1015.

gerek İngiliz siyasi mekanizmaları gerekse de kamuoyu tarafından yakından takip edilmeye başlanmıştır. 20 Ekim 1919'da Savaş Bakanı Winston S. Churchill tarafından "Türkiye'deki Milliyetçi Hareket" başlıklı memorandumunda Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının başlattığı hareketin diğer ulusal birliklerden çok farklı olduğu belirtilerek ülkenin bütünlüğünü savunurken üzerinde "non-possumus" ilan ettikleri üç ana başlığın, "Smyrna, Ermenistan ve Trakya" sorunu olduğu belirtilmiştir.[7]

İngiliz gizli belgelerinde Mustafa Kemal ismi ilk kez 11 Temmuz 1919'da Milli Mücadele kastedilerek "Mustafa Kemal bu harekette başrol oynamaya başladı" cümlesinde yer almıştır.[8] Bundan yaklaşık 5 ay sonra, 17 Aralık 1919'da "Ermenistan'da Türk Yönetimi" başlıklı Lordlar Kamarası oturumunda Mustafa Kemal adını ilk kez gündeme getiren Ermeni Sorunu'nda Osmanlı'ya karşı sert görüşleriyle bilinen liberal politikacı James Bryce olmuştur.[9] Bulgar İsyanı propagandasının İngiltere'de yayılmasında öncü isimlerden Bryce, 1876'da İngiliz-Ermeni Derneği'ni kurmuş, yirmi yıl sonra da 1894-96 isyanlarında Ermeni sorununu yönetmeye devam etmiştir.[10] Ermeniler başta olmak üzere Nasturi ve Keldani gibi Hristiyan mültecilerin sürüldükleri evlerine dönmelerinin Türk birlikleri tarafından engellediğinin iddia edildiği bu oturumda Lord Curzon ve Bryce bölgeden yapılan mükerrer beyanlar karşısında İngiliz Hükümeti'nin gerekeni yapacağını belirtmektedir.[11] Bryce'ın Anadolu ve İstanbul'daki bu askeri birlikleri "düzensiz çeteler" olarak tanımlamasına rağmen Mustafa Kemal'in birliklerinin Küçük Asya bölgesinde önemli bir otorite olduğunun altını çizmektedir. Buna ek olarak, Mustafa Kemal'in elinde cephane ve mühimmat olmasına rağmen diğer birçok hayati şeyin ikmali için İngiliz Donanması'nın bunun gelmesini engelleyebilecek ve

---

[7] The National Archives (TNA) Public Records Office (PRO) CAB 24/93 "The Nationalist Movement in Turkey, Memorandum by the Secretary of State for War, Winston S. Churchill", ss. 1-4.

[8] Bilal, Şimşir, **İngiliz belgelerinde Atatürk, 1919-1938,** 1. cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.10

[9] HPD, HL Deb 17 December 1919 vol 38 cc279-300 "Turkish Rule in Armenia" https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia (son erişim tarihi: 07.07.2023)

[10] 20. yüzyılın önde gelen İngiliz tarihçilerinden Arnold J. Toynbee, Bryce'ın 1915'te Lordlar Kamarası'nda yaptığı Ermenice konuşmasına Gladstone'un ünlü "pıl ve pırtı" önsözüyle "Ermeni mezalimleri: Bir ulusun katledilmesi" başlıklı broşürüne de yer vermiştir. Arnold J. Toynbee, "Armenian atrocities: The murder of a nation", Hodder and Stoughton, London 1915.

[11] HPD, HL Deb 17 December 1919 vol 38 cc279-300 "Turkish Rule in Armenia" https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia (son erişim tarihi: 07.07.2023)

Türkleri akıl yürütme konusunda etkili olacak baskı uygulayabileceğini öne sürmüştür.[12].

11 Mart 1920'de Avam Kamarası "Kilikya Mezalimi" başlıklı oturumunda bu bölgede devam eden Fransız kuvvetleri ve beraberindeki Ermeni Lejyonu ile Ankara Hükümeti idaresindeki Kuvâ-yi Milliye arasında gerçekleşen muharebelerden ziyade "Kilikya'da son dönemde yaşanan katliamların, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olduğuna inanılan düzensiz birlikler tarafından gerçekleştirilmektedir" gibi bir ibare kullanılmıştır.[13] Bu konu üzerine tartışmalar devam etmiş, Milletler Cemiyeti kurucusu ve Gladstone'dan sonra Osmanlı karşıtı politikalarıyla tanınan Lord Salisbury'nin oğlu Robert Cecil Başbakan Lloyd George'dan özel bir notayla Mustafa Kemal hakkında kamu çıkarlarıyla tutarlı bir şekilde bilgi vermesini istemiştir. Cecil, "Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ajanı olduğunu, bu cemiyetle son Kilikya katliamlarını organize ettiğini, Türk Harbiye Nezareti ile yakın ve sürekli iletişim halinde olup olmadığını, İstanbul ile Asya arasında bir bağlantı sağladığını ve Mustafa Kemal'in gelecekte bunu düzenleyip düzenlemeyeceği" bilgilerinin Meclise sunulması gerektiğini belirtmiştir.[14] Lloyd George bu sorgulama karşısında Parlamentoyu bilgilendirme sorumluluğunu her zaman üstlendiğini ve bu soruların oldukça fazla bir araştırma gerektirdiğini belirterek, Dışişlerinin bu konu üzerine araştırmalar yapacağını söylemekle yetinmiştir.[15] .

1920 yılının Haziran ayında Avam Kamarası'nda yapılan tartışmalarda özellikle kullanılan "Mustafa Kemal'in kuvvetleri ya da takipçileri" gibi terimlerden güçlü liderin otoritesinin daha net tanındığını anlaşılmaktadır.[16] Yine, 22 Haziran'da Mustafa Kemal ile Kilikya'daki Müttefik Başkomutanı arasında imzalanan Mütareke'nin koşulları tartışılmış bir nüshasının

[12] **Age.**

[13] HPD, HC Deb 11 March 1920 vol 126 c 1511 "Cicilia Massacres", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/11/cilicia-massacres (son erişim tarihi: 08.07.2023)

[14] HPD, HC Deb 15 March 1920 vol 126 cc 1810-1 "Massacres in Cicilia", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/15/massacres-in-cilicia (son erişim tarihi: 08.07.2023)

[15] **Age.**

[16] HPD, HC Deb 14 June 1920 vol 130 c 875 "Turkey" https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/14/turkey , HPD, HC Deb 23 June 1920 vol 130 cc2223-85 "Mesopotomia" https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/23/mesopotamia-1 (son erişim tarihi: 08.07.2023)

Başbakan Lloyd George'a ulaşıp ulaşmadığını sorulmuştur.[17] Buna rağmen, George Mustafa Kemal'in bölgede korkulacak bir güç olmadığını iddia ederken Hristiyan azınlıklar üzerinden uygulanan stratejilerin şu şekilde açıklamaktadır:

> "Politika sadece dışarıda değil, bu Mecliste de defalarca ifade edildi. Açıkçası, bu Türk olmayan tüm nüfusu Türk egemenliğinden kurtarma politikasıdır. Konstantinopolis hakkında bir anlaşmazlık vardı. Orada Türk hakimdir. Dışarıda, azınlıkta olduğu iddia ediliyor; Trakya'da ve Smyrna'da azınlıktalar; Arap Devletleri ise onun egemenliği altından alınmıştır. Geriye kalan tek zorluk Ermenistan ve bunun da aynı kolaylıkla çözülmesini diliyorum. Politika budur. Mustafa Kemal'in ya da onun gibi herhangi birinin bu politikayı yıkmak için güç toplamasına izin verseydik, Avrupa, görevinde feci bir şekilde başarısız olurdu. İnanıyorum ki – Avrupa'nın en yetenekli askeriyle tam bir istişareden sonra söylüyorum- bu bölgelerde otorite kurabileceğimize inanıyorum."[18]

Bu tarihlerden 1922 yılı sonlarına kadar Parlamento tartışmalarında ana konu "Türk-Yunan Savaşı" olmuş Mustafa Kemal'in siyasi varlığı da tanınmaya başlanmıştır. Parlamento üyeleri tarafından Başbakan George'a "İngiltere'nin Yunan Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın geçici Hükümeti arasında daha fazla çatışmayı önlemek amacıyla herhangi bir müzakere girişiminde bulunulup bulunulmadığını" ya da "Türk Milliyetçilerinin herhangi bir saldırısına karşı koymak için Müttefik Güçlerin Küçük Asya'da faaliyet gösteren Yunan Kuvvetlerine herhangi bir askeri veya deniz desteği sözü verip vermediği" gibi sorular yöneltilmiştir.[19] Bunun karşısında dönemin Muhafazakar Parti Avam Kamarası lideri Bonar Law İngilizlerin sağladığı deniz ve askeri desteğin Boğazların serbestliğini ve barış koşullarının yerine getirilmesini sağlamak için gerekli olanla sınırlı olacağını belirtmekle yetinmiştir.[20]

---

[17] HPD, HC Deb 22 June 1920 vol 130 cc1995-6 "Cicilia-Armistice", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/22/cilicia-armistice (son erişim tarihi: 08.07.2023)

[18] HPD, HC Deb 23 June 1920 vol 130 cc 2223-85 "Mesopotomia" https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/23/mesopotamia-1 (son erişim tarihi: 08.07.2023)

[19] HPD, HC Deb 30 June 1920 vol 131 c 437 "Greek Operations" https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/30/greek-operations , HPD, HC Deb 05 July 1920 vol 131 cc 1001-2 "Greek Operations" https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jul/05/greek-operations (son erişim tarihi: 08.07.2023)

[20] HPD, HC Deb 05 July 1920 vol 131 cc1001-2 "Greek Operations" https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jul/05/greek-operations (son erişim tarihi: 08.07.2023)

Avam Kamarası'nda 1920 yılının Ekim ayı sonlarına doğru tartışılan en önemli konu "İstanbul'daki Padişah Hükümeti'nin yetki ve emirlerini tanımayan fiili bir de facto Türk Hükümeti"nin yol haritasıydı. Küçük Asya (Anadolu)'da kalıp kalmayacağı, yetkisinin hangi alanlara yayılacağı, barış antlaşmasını uygulamak için hangi adımlar atacağı ve Moskova'daki Hükümet ile ittifak halinde mi hareket ettiği gibi sorular ciddiyetle araştırılmaya başlanmıştı.[21] 27 Ekim 1920 ve 19 Kasım 1920 Avam Kamarası oturumlarında Mustafa Kemal'in artık tam anlamıyla bir lider olarak görüldüğü "Mustafa Kemal Paşa" başlıklarının özel olarak tartışılmasından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in cephane ve savaş aletlerini bu kısıtlı imkânlarla nasıl elde ettiği merak uyandırmıştır. Medya baronu Harold Harmsworth bu sorular üzerine Türk milliyetçilerinin Bolşeviklerden Trabzon ve Karadeniz'deki diğer Türk limanlarından ithal edilen silah ve mühimmat ikmalini aldığına inanıldığı ve Mustafa Kemal'in İtalya'dan benzer erzak aldığına dair raporun gayri resmi olarak İtalyan yetkililerin dikkatine sunulduğu belirtmiştir. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer önemli nokta bu gücün uluslararası bir yaptırımla önlenmesi girişimidir. Bu silah akışın kesilmesi için Dışişleri Müsteşarına Hükümetin Milletler Cemiyeti Misakı'nın 8. Maddesi hükümlerinin uygulanması için herhangi bir adım atmayı teklif edip etmediği, burada Cemiyet Konseyinin imalat ve özel şahıslar tarafından satılmasının kötü etkilerinin nasıl olacağı konusunda tavsiyede bulunacağı düzenlenmiştir.[22]

Parlamento tartışmalarının yoğunluğundan 1920 yılının sonlarından itibaren İngilizlerin Türk-Yunan Savaşı'nı yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Kemalist Türklerin Milliyetçi Hareketi güçlendiğini belirtirken Kilikya'yı işgal eden güçlere karşı askeri operasyonlar başlatıldığını ve Fransa'daki koşulların sarsıldığı bilgisi üyelerle paylaşılmıştır. Harmsworth'ın "Fransızların Kuzey Suriye ve Kilikya'daki Hristiyan nüfusu koruma taahhütlerini yerine getirme çabalarında binlerce askerinin hayatını feda ettiklerinin ve çok büyük meblağlar harcadıklarının farkında olmayabilir" açıklamaları Lloyd George kabinesine imalar

[21] HPD, HC Deb 25 October 1920 vol 133 cc1318-9 "Turkey" https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/oct/25/turkey (son erişim tarihi: 08.07.2023)

[22] HPD, HC Deb 27 October 1920 vol 133 cc 1767-8W "Mustapha Kemal (Munitions)" https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1920/oct/27/mustapha-kemal-munitions , HPD, HC Deb 19 November 1920 vol 134 cc2259-60W "Mustafa Kemal Pasa", https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1920/nov/19/mustafa-kemal-pasha (son erişim tarihi: 08.07.2023)

içermektedir.[23] Burada altı çizilmeye çalışılan nokta İngilizlerin gerek Yunan güçlerini gerekse de Hristiyan azınlıkların haklarını koruma çabalarının aslında ülke bütçesine gün geçtikçe zarar vereceği düşüncesidir. Buna ek olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle işbirliği yaparak İngiliz İmparatorluğu'nun Doğu'da varlığını da tehdit etmeye başladığı belirtilmiştir.[24]

1921 yazında Kemalistlerle Fransızlar arasında İtalyanların da onayladığı bir antlaşmaya varılması İngilizlerin bölgedeki statüko korkularını arttırmıştır. İşçi Partisi'nden Colonel Josiah Wedgwood bu konunun üzerine giderek Yunanlıların İzmir ile Trakya'nın teslimine rıza göstermezlerse ve Kemalistlerle bu hatlarda buluşmayı kabul etmezlerse, İngiliz kuvvetlerinin geri çekileceğini söyleyerek gerekli baskıyı artık kaldırılamayacağını, aksi takdirde Avrupa ve Asya'daki Türkiye'den ve ayrıca İstanbul'daki İngiliz varlığının sona ereceğini açıklamıştır.[25] Lordlar Kamarasından dış politikada tecrübeli Baron Lord Newton da bu gücü tanıyarak Türkler tarafından alıkonulan İngiliz esirlerle ilgili olarak şu öneride bulunmuştur:

> "Çok geçmeden Kemal Paşa ile bir anlaşmaya varacağımızı ve bazı şartlar koymaya hak kazanacağımızı sanıyorum. Onunla anlaşmaya vardığımızda, bu suçluların en kötülerinin geri teslim edilmesinde ısrar etmemizi ya da yargılanmalarını ve cezalandırılmalarını güvence altına almak için etkili adımlar atmamız gerektiğine inanıyorum."[26]

1922 yılının ilk yarısı askeri mücadelelerden çok başarısız barış görüşmeleriyle geçmiştir. İngiliz Parlamentosuna da yansıyan bu tartışmalarda özellikle öne çıkan Başbakan Lloyd George'un Mustafa Kemal'in gücünü fiilen ve hukuken tanıyıp tanımayacağı ile ilgiliydi. Dışişlerinden sorumlu devlet müsteşarı Cecil Harmsworth buna karşılık,

---

[23] HPD, HC Deb 11 November 1920 vol 134 c 1395W "Cicilia", https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1920/nov/11/cilicia (son erişim tarihi: 09.07.2023)

[24] HPD, HC Deb 19 November 1920 vol 134 cc 2259-60W "Mustafa Kemal Paşa", https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1920/nov/19/mustafa-kemal-pasha, (son erişim tarihi: 09.07.2023)

[25] HPD, HC Deb 13 June 1921 vol 143 cc 181-9 "Greece and Turkey", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1921/jun/13/greece-and-turkey-1 (son erişim tarihi: 09.07.2023)

[26] HPD, HL Deb 10 November 1921 vol 47 cc277-86 "Turkish War Criminals", https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1921/nov/10/turkish-war-criminals (son erişim tarihi: 09.07.2023)

"Dışişleri Bakanı, Yakın Doğu'da barışın yeniden tesis edilmesi konusunda Fransa ve İtalya temsilcileriyle istişarelerde bulunmak üzeredir. Bu görüşmeden sonuçlanıncaya kadar bundan sonraki süreçte ne gibi bir karar alınabileceği konusunda herhangi bir açıklama yapmak mümkün değildir" gibi bir diplomatik bir cevapla bekleneni karşılamamıştır.[27] Ertesi günkü oturumda Mustafa Kemal'in liderliği ile ilgili dikkat çeken diğer sorular, "Ankara Hükümeti ile yapılacak bir anlaşmanın Hindistan ve Doğu'daki Müslüman çıkarları tarafından memnuniyetle karşılanacağının farkında olup olmadığı ve Mustafa Kemal Paşa ile bir an önce müzakerelere başlamak için adım atılıp atılmayacağı" ile ilgiliydi.[28] Harmsworth ise bunun karşısında "Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkının yalnızca Milliyetçi kesimiyle ilişkisi olduğunu ve İngilizlerin Hindistan ve Doğu'daki Müslüman çıkarlarının korunarak Türkiye ile tüm Türk topraklarını ve makamlarını kapsayan genel bir anlaşmayı devletin hükümdarı olan Sultan ile yapılması gerektiğine inandığını" belirtmiştir.[29] Bu cevaplar şüphesiz Lloyd George kabinesinin Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti'ne karşı hala daha olumsuz bir tavır sergilediğini kanıtlar niteliktedir.

Mustafa Kemal yönetimindeki Türk ordusunun başarılı ilerleyişi Eylül 1922'ye kadar İngiliz Parlamentosu tarafından yakından takip edilmiştir. Lloyd George'un ise Yunanistan'ı destekleyen geleneksel politikasında daha ısrarcı olduğu görülmektedir. 4 Ağustos 1922'de Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal'in büyük bir general ve vatansever olduğunu kabul etse de Halife sıfatıyla tüm Müslümanların lideri olan İstanbul'daki Padişahın daha hayati bir konumda olduğunu belirtmiştir. Barışa giden yolda Mustafa Kemal'le değil Padişahla anlaşılması gerektiğini iddia etmiştir. Yine Kemalistlerin barışı kabul etmeyeceklerini çünkü onlara tatmin edici ateşkes şartlarının verilmeyeceğine inandıklarını söylemiştir.[30] George'un Mustafa Kemal'in liderliğindeki Türk milletinin başarısını yok saymasına ya da İngiliz donanma takviyelerinin Fransa ve İtalya'dan destek alması veya Lord Curzon'un Fransız desteğini kazanma çabaları gibi savaş yanlısı gelişmelerin yanı sıra, İngiliz diplomasisinin geleceği konusunda savaş karşıtı argümanlar yükseliştеydi. Yeni Zelanda dışındaki

[27] HPD, HC Deb 06 March 1922 vol 151 c 833 "Near East", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/mar/06/near-east (son erişim tarihi: 09.07.2023)

[28] HPD, HC Deb 07 March 1922 vol 151 cc 1044-5 "Turkey", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/mar/07/turkey (son erişim tarihi: 09.07.2023)

[29] Age.

[30] HPD, HC Deb 04 August 1922 vol 157 cc 1986-2008 "Near East", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east (son erişim tarihi: 09.07.2023)

hakimiyetlerin geri çekilmesi, kamuoyunda ve gazetelerde savaş karşıtı argümanlar, ekonomik ve askeri çekinceler ve Gelibolu mirası, Çanakkale krizi sonrasında Lloyd George kabinesinin ve başbakanlığının düşmesine zemin hazırlamıştır.[31]

2 Ağustos 1923'teki Avam Kamarası oturumunda Muhafazakar Baron Ronald McNeill'in Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki Mustafa Kemal görüşleri oldukça dikkat çekicidir. McNeill yalnızca Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren yaşananları Liberallerin tepkilerine rağmen bir İngiliz gözünden özetlememiş aynı zamanda Mustafa Kemal'in bir lider olarak gücünün kaynağını anlatmaya çalışmıştır.

> "Küçük Asya'da yeni bir Milliyetçi Türk Partisi'nin kurulmasına yol açan hareket, bir anlamda İstanbul'daki Hükümetlere karşı bir isyan hareketiydi. Çok büyük bir öneme sahip olan bu savaş, ilk aşamasında neredeyse fark edilmeden geçti. Ancak Kemal Küçük Asya'da çok hatırı sayılır bir güç kurduktan ve Müttefiklere karşı direniş örgütledikten sonra, Müttefik Kuvvetler neler olup bittiğini anlamaya başladılar. (Lozan Konferansına ithafen) O kadar muzaffer olacağımıza inandık ki ama barışı dikte ettiremedik. Ermeniler için bölgesel bir millî yurt kurmalıydık. Ama Türkler arasındaki milliyetçi hareketin asıl kaynağı buydu ve Mustafa Kemal'e güç ve nüfuz veren Türklerin Konferansta söyledikleri tek şeydi: ne olursa olsun boyun eğmeyeceklerdi."[32]

II. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra tartışmalar

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğinin ve tam bağımsızlığının uluslararası alanda tanınmasını sağlamış ve Cumhuriyet 29 Ekim 1923'de ilan edilmiştir. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak modern bir toplum için birçok radikal reform gerçekleştirmiştir. 1934'te Mustafa Kemal'e "Atatürk" yani Türklerin Babası soyadının verilmesi onursal da bir önem taşımaktadır. Bu anlamda uluslararası arenada da Mustafa Kemal'e olan çoğu yaklaşımın olumlu olduğu görülmektedir. İki savaş arası dönemde İngiliz Parlamentosu'nda da Atatürk'ün bu başarısının

---

[31] J. W., Hind, **Lloyd George and the Turkish question: An examination of Lloyd George's Turkish policy 1918-1922**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Columbia, 1978, s. 91.

[32] HPD, HC Deb 02 August 1923 vol 167 cc1834-50, "Turkey (Peace Treaty)", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1923/aug/02/turkey-peace-treaty (son erişim tarihi: 10.07.2023)

İngiliz Parlamentosu'nda gündeme getirildiği görülmektedir. 18 Temmuz 1938'de Lordlar Kamarası'nda Türkiye'ye verilecek Silah Kredisi için yapılan görüşmelerde Atatürk'ün çizdiği bu güvenilir imaja referanslarda bulunulmuştur. Baron Lord Lord Strabolgi bu yasa tasarısının ilke ve miktar olarak önemli olduğunu ve Türkiye ve İngiltere arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmede başarılı olacağını inandığını belirtmiştir. Türkiye ile ilişkilerin eskisi gibi yakın bir seviyede olmasını her zaman savunan Lord Strabolgi sözlerine şöyle devam etmiştir:

> "Türkiye ile her zaman sürdürdüğümüz dostluk hiçbir zaman bozulmamalıydı. Doğru ele alındığında, son savaşın başında tüm durumun kurtarılabileceğine veya en azından Türkiye'nin tarafsız tutulabileceğine inanıyorum. Türk Hükümeti ile iyi ilişkiler içinde olmanın en büyük Müslüman güç olan Britanya İmparatorluğu'nun en büyük çıkarına olduğunu her zaman savundum. Bana göre, Türk köylüsü tanıdığım en iyi karakterdir ve Türklerin Önderi Atatürk'ü ya da eski adıyla Mustafa Kemal'i tanıyan herkes, onun bir asker olarak sahip olduğu üstün niteliklere olduğu kadar, bir devlet adamı ve halkının Önderi ve halkını canlandırdığını bilmektedir."[33]

Atatürk'ün vefatından yaklaşık 8 ay sonra İngiliz Parlamentosu'nda Başbakan Lord Chamberlain Atatürk'e hayranlığını bu kez Lloyd George karşısında dile getirmiştir. Deklarasyonun Parlamento tarafından çok sıcak karşılandığını ve bu anlaşmanın imzalanmasından ülke genelinde görülen genel memnuniyetin Türkiye'nin İngiltere'de prestijinin ne kadar yüksek olduğunu bir göstergesi olduğunu savunmuştur. "Bu dostluk merhum M. Atatürk'ün uzun ve unutulmaz cumhurbaşkanlığı döneminde başlamış ve şimdiki muhterem Cumhurbaşkanı General İnönü döneminde daha da güçlenmiştir" sözleri beğeniyle karşılanmıştır.[34] II. Dünya Savaşı döneminde İngiltere'nin ABD büyükelçisi Lord Halifax da bu görüşlere katılarak şu sözleri tarihe not düşmüştür:

> "Bu dostluğun temelleri, yüce Lord'un dediği gibi, Kemal Atatürk'ün usta eli tarafından atıldı ve halefi Cumhurbaşkanı General İnönü'nün seçkin rehberliğinde geliştirildi. Türkiye'nin son

[33] HPD, HL Deb 18 July 1938 vol 110 cc894-904, "Anglo-Turkish Agreement Bill (Armaments Bill), https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1938/jul/18/anglo-turkish-armaments-credit-agreement (son erişim tarihi: 15.07.2023)

[34] HPD, HC Deb 19 May 1939 vol 347 cc1809-86, "International Situation", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1939/may/19/international-situation (son erişim tarihi: 15.07.2023)

> yıllarda kaydettiği ilerlemeyi hepimiz derin bir hayranlıkla izledik ve parti ayrımı yapmaksızın hepimiz onun dünya güçleri arasında liyakatiyle sahip olduğu önemli konumu memnuniyetle karşıladık. Halkımızın Türk ırkının yüksek niteliklerini ve karakterini takdir etmek için her türlü gayesi vardır ve iki ülke arasındaki ilişkilerin umduğumuz gibi yeniden kalıcı dostluk temellerine oturmasını hepimiz büyük memnuniyetle karşılamaktayız."[35]

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Atatürk'ün imajı yalnızca kendi saygınlığını arttırmamış, Türk milletine yönelik İngiliz kamuoyunda oluşan 19.yüzyıldan itibaren oluşan düşmanca algılamaları azaltmıştır. Buna rağmen, Atatürk'ün vefatı sonrasında bıraktığı siyasi mirası zaman zaman Parlamento üyeleri tarafından oldukça yanlış yorumlanmıştır. 28 Şubat 1939 Avam Kamarası oturumunda Başbakan Chamberlain'in yatıştırma politikasının bir parçası olarak İspanya'da yükselen güç General Franco'yu düşmanlık duygusuna sürüklemek istememesi eleştirilmiştir. Buna karşılık Türkiye'yle bir benzerliğinin bulunduğu noktasında açıklamalarda bulunulmuştur:

> "Bournemouth Üyesi Baronet, İspanya'da tam olarak kurulmuş bir Faşist sistem göremeyeceğimizi söyledi, ama mesele kesinlikle bu değil. Faşist topluluklar iyi uluslararası davranışlar sergileyebilirler. Kemal Atatürk yönetimindeki Türkiye, totaliter bir devletin uluslararası yükümlülüklerine nasıl saygı duyabileceğinin parlak ve mükemmel bir örneğiydi. Asıl mesele şu ki, bir İspanyol General Franco ne kadar gayretli ve İspanyol olursa olsun, aslında büyük ölçüde Berlin ve Roma'nın yaratığıdır."[36]

II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sının Mısır başta olmak üzere Ortadoğu'yu tehdit etmesi karşısında İngilizler savaş politikasının bir parçası olarak "savaşçı bır ırka sahip modern dünyada yeniden doğmuş Atatürk Türkiye'siyle olan ilişkilerin ilerlemesi, ölçülülüğü, ulusal ilişkilerindeki onuru ile ulusların büyük kardeşliği için uygun bir ortak" olacağını öne

[35] HPD, HL Deb 26 October 1939 vol 114 cc 1550-69, "The War: Reply To Herr Von Ribbentrop", https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1939/oct/26/the-war-reply-to-herr-von-ribbentrop, (son erişim tarihi: 15.07.2023)

[36] HPD, HC Deb 28 February 1939 vol 344 cc 1154-221, "Spain", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1939/feb/28/spain-1 (son erişim tarihi: 16.07.2023)

sürmüşlerdir.[37] Uzun dönem Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmış Anthony Eden da Almanya'nın yayılmacı politikasına karşı toprak bütünlüğü politikasını savunmuş ve Türkiye'nin Sovyetlerle yakınlaşmasını doğru bulduğunu belirtmiştir: "Türkiye'yi güçlü ve müreffeh görmek istiyoruz. Modern Türkiye'nin büyük lideri Atatürk'ün ortaya koyduğu gibi, Rusya ile Türkiye arasında yakın bir anlayış olması, modern Türkiye politikasının ana ilkesiydi."[38]

1956 yılında yaşanan Süveyş Kanal Krizi şüphesiz İngiltere'nin Ortadoğu'daki geleceği için önemli bir dönüm noktasıdır. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır'ın izlediği milliyetçi politikaların Atatürk kadar "güçlü ve zeki" olmasa da Türk liderle karşılaştırılabileceğini savunulmuştur. [39] Nasır'ın "Atatürk'ün yaptığı gibi ağır çalışmayla ülkesini yavaş yavaş ve zahmetli bir şekilde inşa ettiği, tıpkı Kemal gibi elinde bir parça tebeşirle Mısır köylerini dolaşarak çocuklara Roma harflerini öğrettiğini, fakat buna rağmen sahip olduğu toprakları verdiği görülecektir" düşüncesi de İngilizlerin bölgedeki politikasının motivasyonu olarak değerlendirilebilir.[40] Benzer bir şekilde, Parlamento üyeleri tarafından 1970'li yıllarda Kıbrıs Sorunu döneminde Atatürk'ün "genç halkını özgürlük için çıplak elleriyle savaşmaya teşvik ettiği hatırlatılarak Kıbrıs Adası'nın geleceği için NATO üyeleri olarak gerek Yunanistan gerekse de Türkiye arasında İngiltere tarafından bir arabuluculuk üstlenilmesi" gerektiği belirtilmiştir.[41]

[37] HPD, HC Deb 06 May 1941 vol 371 cc 727-826, "Assistance to Greece", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1941/may/06/assistance-to-greece (son erişim tarihi: 16.07.2023)

[38] HPD, HC Deb 08 January 1942 vol 377 cc 43-174, "War Situation", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1942/jan/08/war-situation (son erişim tarihi: 16.07.2023)

[39] HPD, HC Deb 12 September 1956 vol 558 cc 2-149 "Suez Canal", https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/sep/12/suez-canal (son erişim tarihi: 26.07.2023)

[40] HPD, *HC Deb 30 October 1958 vol 594 cc 320-460, "Third Day",* https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1958/oct/30/third-day, (son erişim tarihi: 26.07.2023)

[41] HPD, HL Deb 26 November 1975 vol 366 cc 302-86, "Address In Reply To Her Majesty's Most Gracıous Speech", https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1975/nov/26/address-in-reply-to-her-majestys-most-1, , (son erişim tarihi: 28.07.2023)

SONUÇ

Tarihi 13.yüzyıla dayanan İngiliz parlamentosu özellikle Sanayi Devrimi sonrasında demokrasi, liberalizm ve insan hakları kavramlarının gelişmesiyle önemini daha da arttırmıştır. Kraliçe Viktorya döneminden itibaren her ne kadar hükümetlerin üstünde bir karar mekanizması olmasa da imparatorluğun dış dünyaya karşı siyasi ve kültürel yaklaşımların değerlendirilmesi açısından önemlidir. İngilizlerin Hindistan'ın işgali ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı emperyal tutumları, 1923'te kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna kadar I. Dünya Savaşı da dahil olmak üzere İngiliz siyasi ve ekonomik politikalarının da zeminini oluşturmuştur.

1870'lerde perçinlenen "Doğu Sorunu" ya da "Şark Meselesi" ekseninde fobik tutumlarla değerlendirilen Türk yönetici ve politik aktörlere bakış açıları I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı savaşan İngiltere'de savaş sonunda da değişmemişti. Bu görüşler ışığında Parlamento Tutanakları'nda Mustafa Kemal'e yaklaşımları değerlendirilen bu çalışmada ilk göze çarpan önemli nokta, Mustafa Kemal'in Padişah'ın otoritesine karşı çıkan bir Türk milliyetçisi olduğu inancıdır. İngiliz istihbarat raporlarına paralel olarak bu tartışmalarda Mustafa Kemal ismi ilk kez 17 Aralık 1919'da geçmiştir. Buna rağmen James Bryce gibi Ermeni Sorunu'nda deneyimli politikacılar Mustafa Kemal'in düzensiz birliklere sahip olmasına rağmen potansiyel bir tehlike olduğunu belirtmişlerdir. Başbakan Lloyd George ve Kabinesi ise tepki çekmeyi göze alamadığı için gerçek bilgileri açıklamak yerine diplomatik cevaplarla Mustafa Kemal'i bir lider ve Ankara Hükümeti'ni Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde bir lider olarak tanımıştır.

Yalnızca parlamento tartışmalarına odaklanılarak oluşturulan bu çalışmada, İngilizlerin Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet adamlığına ve önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'nın başarısının sebeplerinin tam bağımsızlık ve vatan sevgisinde yattığı düşünceleri vefatından sonraki Parlamento kayıtlarından daha net anlaşılmaktadır. Atatürk'ün uluslararası prestiji ve karizması yalnızca kendi saygınlığını arttırmamış, Türk milletine yönelik İngiliz kamuoyunda oluşan 19.yüzyıldan itibaren oluşan düşmanca algılamaları da azaltmıştır. İngiliz Parlamentosu'nda Atatürk'ün adının geçtiği hemen hemen tüm oturumda imkansızı başaran bir Türk milletine ve onun güçlü bir liderine referanslar verilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak, Atatürk İngiltere'nin Türkiye'ye karşı değişen politika ve algılamalarının şahsında sentezlemeyi başarmış, Türk-İngiliz dostluğunu yeniden sağlamış ve ülkesini çok çalışarak kendi kendine yetme doktrinleriyle dünya üzerinde yüksek bir konuma taşımasından çoğunlukla övgüyle bahsedildiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Tutanaklar

Hansard Parliamentary Debates 1803-2005 via Historic Hansard (HPD)

(House of Commons and House of Lords Debates Archive Digitalised Edition)

HPD, "Eastern Affairs, Adjourned Debate (Second Night)", HC Deb 30 July 1878 vol 242 cc644-763

HPD, "Turkey-Sultan Abdul Aziz-Condemnation of Midhat Pasha", HC Deb 07 July 1881 vol 263 c259,

HPD, HL Deb 17 December 1919 vol 38 cc279-300 "Turkish Rule in Armenia"

HPD, HL Deb 17 December 1919 vol 38 cc279-300 "Turkish Rule in Armenia"

HPD, HC Deb 11 March 1920 vol 126 c1511 "Cicilia Massacres"

HPD, HC Deb 15 March 1920 vol 126 cc1810-1 "Massacres in Cicilia",

HPD, HC Deb 14 June 1920 vol 130 c875 "Turkey"

HPD, HC Deb 22 June 1920 vol 130 cc1995-6 "Cicilia-Armistice"

HPD, HC Deb 23 June 1920 vol 130 cc2223-85 "Mesopotomia"

HPD, HC Deb 30 June 1920 vol 131 c437 "Greek Operations"

HPD, HC Deb 05 July 1920 vol 131 cc1001-2 "Greek Operations"

HPD, HC Deb 25 October 1920 vol 133 cc1318-9 "Turkey"

HPD, HC Deb 27 October 1920 vol 133 cc1767-8W "Mustapha Kemal (Munitions)

HPD, HC Deb 19 November 1920 vol 134 cc2259-60W "Mustafa Kemal Pasa",

HPD, HC Deb 11 November 1920 vol 134 c1395W "Cicilia"

HPD, HC Deb 19 November 1920 vol 134 cc2259-60W "Mustafa Kemal Paşa"

HPD, HC Deb 13 June 1921 vol 143 cc181-9 "Greece and Turkey"

HPD, HL Deb 10 November 1921 vol 47 cc277-86 “Turkish War Criminals”

HPD, HC Deb 06 March 1922 vol 151 c833 “Near East”

HPD, HC Deb 07 March 1922 vol 151 cc1044-5 “Turkey”

HPD, HC Deb 04 August 1922 vol 157 cc1986-2008 “Near East”

HPD, HC Deb 02 August 1923 vol 167 cc1834-50, “Turkey (Peace Treaty)”

HPD, HL Deb 18 July 1938 vol 110 cc894-904, “Anglo-Turkish Agreement Bill (Armaments Bill)

HPD, HC Deb 19 May 1939 vol 347 cc1809-86, “International Situation”

HPD, HL Deb 26 October 1939 vol 114 cc1550-69, “The War: Reply To Herr Von Ribbentrop”

HPD, HC Deb 28 February 1939 vol 344 cc1154-221, “Spain”

HPD, HC Deb 06 May 1941 vol 371 cc727-826, “Assistance to Greece”,

HPD, HC Deb 08 January 1942 vol 377 cc43-174, “War Situation”

HPD, HC Deb 12 September 1956 vol 558 cc2-149 “Suez Canal”

HPD, HC Deb 30 October 1958 vol 594 cc320-460, “Third Day”

HPD, HL Deb 26 November 1975 vol 366 cc302-86, “Address In Reply To Her Majesty's Most Gracıous Speech”

The National Archives (TNA) Public Records Office (PRO) CAB 24/93 “The Nationalist Movement in Turkey, Memorandum by the Secretary of State for War, Winston S. Churchill”

Araştırma Eserleri ve Makaleler

Balcı, Meral. “İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu’na Dair Düşünceleri”. **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. 6(12). 2018, ss.93-108i

Chamberlain, Neville, **The Struggle for Peace**. Hutchinson Publishing, London, 1939..

Churchill ,Winston, **Step by Step** , Thornton Butterworth, London, 1939.

Çulfalı, Mustafa, Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 1999, XV(), 801-820.

Çulfalı, Mustafa, "Lozan Konfreansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda yapılan Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 16, S 47, 2000, ss. 561-601,

Evans, Stephen F., **The slow rapprochement: Britain and Turkey in the age of Kemal Atatürk**, 1919-38, Eothan Press, Northumberside, 1982.

George, David, **The Truth About The Peace Treaties**, C 2, Purnell and Sons, London, 1938.

Gözler, K.emal, "İngiltere'de Parlamento nasıl ve neden ortaya çıktı? Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme", **Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, C 3, Ankara, 2009.

Hazlehurst, Cameron Whitehead, Sally Woodland Christine (Eds.), **A Guide to the Papers of British Cabinet Ministers,** 1900-1964, London, 1996.

Hind, J. W., **Lloyd George and the Turkish question: An examination of Lloyd George's Turkish policy 1918-1922",** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Columbia, 1998.

Şimşir, Bilal. (1973-2006). **İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1938,** 3 cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919 -1926),** Ankara, 1978.

Özdemir, Hikmet, **Atatürk ve İngiltere**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2004.

Toynbee, Arnold J. , "Armenian atrocities: The murder of a nation", Hodder and Stoughton, London, 1915.

Weir, S. A World of Difference Parliamentary Oversight of British Foreign Policy, The Federal Trust Report, Introduction, https://fedtrust.co.uk/wp-content/uploads/2014/12/A_World_of_Difference.pdf (son erişim tarihi: 6.08.2023)

ATATÜRK'ÜN SÜVARİLERİ: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ASKERÎ AT YARIŞLARINA İŞTİRAKİ (1930-1940)

Feyza KURNAZ ŞAHİN[*]

Özet

Çalışmanın amacı yeni bir ülke ve toplum inşa edildiğini uluslararası alanda göstermek, Cumhuriyet rejimin yurt dışında onurlu temsilini sağlamak amacıyla Türkiye'nin uluslararası sahada düzenlenen askerî at yarışlarına iştirakini irdelemek olarak tanımlanır. Bu meyanda özellikle 1930'lu yıllarda Türkiye'nin uluslararası at yarışlarına iştirak süreci, devletin at yarışlarına bakışı, ülkenin uluslararası alanda kabul görmesinde at yarışlarının etkisi değerlendirilecektir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra atlar, ihtiyaç duyulan ekonomik ve sosyal yapılanmada rol oynamaya devam etti. Ancak I. ve II. Dünya Savaşları arasında dünya hızla değişiyordu ve atın ticaret ve tarımdaki önemi azalmaya başlamıştı. Atın bu alanlardaki önemi azalsa da "*kralların sporu*" olarak adlandırılan at yarışları popülerliğini arttırmaya devam etti. Özellikle Avrupa ve ABD'de at yarışları dört bir yanda düzinelerce parkuruyla ulusların en sevdiği spor eğlencelerinden biri olma özelliğini korudu. Çeşitli ülkelerde düzenlenen ve son derece profesyonel yapılan at yarışları ülkelerin tanıtımı ve propagandası açısından önemliydi. Öte yandan 1929 Dünya Ekonomik Buhranının getirdiği ekonomik zorlukların kısmen unutulmasında da etkiliydi.

Türkiye'de ise Milli Mücadelenin kazanılması ve Cumhuriyet'in ilanının ardından at yarışları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etti. Ancak Türkiye'de at yarışları uluslararası alanda olduğu gibi popüler değildi. Zira savaşlar, ekonomik sıkıntılar, koşuların devlet ve özel kişiler tarafından finanse edilmesi, halkın koşulara yeterli düzeyde katılımının sağlanamaması, bahis sisteminin işlerlik kazanmaması yarışların sürekliliğini engelledi. Cumhuriyet ilan edildikten sonra ilk düzenli at yarışı 1924'te Veliefendi'de başladı. 1926'da çıkarılan bir kanun ile at yarışları belli bir esasa bağlandı. Yarışlar doğrudan devlet kontrolüne girdi. At yarışları "*asrileşmek*" olarak ifade edilen modernleşmenin bir parçası oldu.

---

[*] Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-4858-1639,fsahin@aku.edu.tr

Türkiye özellikle 1930'lu yıllarda uluslararası at yarışlarına yoğun olarak dahil olmaya başladı. Bu başarılar Türkiye'nin adından söz ettirdi ve prestijini artırdı. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi verilerinden ve süreli yayınlardan yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: Askerî at yarışı, Uluslararası, Süvari, Türkiye, Roma, Budapeşte.

CAVALRIES OF ATATÜRK: TÜRKIYE'S PARTICIPATION IN INTERNATIONAL MILITARY HORSE RACES DURING THE REPUBLIC PERIOD (1930-1940)

Abstract

The purpose of the study is defined to examine Türkiye's participation in military horse races organised in the international field to show in the international area that a new country and society were established and ensure the honourable representation of the Republic regime abroad. In this respect, the study will evaluate the process of Türkiye's participation in international horse races especially during the 1930s, the attitude of the state towards horse races, and the influence of horse races on the country's honouring in the international field.

After the First World War horses continued to play a role in the required financial and social settlement. However, the world was changing rapidly between the First World War and the Second World War, and the importance of the horse in trade and agriculture started to decrease. Although the importance of the horse decreased in these fields, horse races called the "sport of kings" continued to increase their popularity. With dozens of racetracks all over the board, horse races protected their feature of being one of the most favoured sports entertainments of the nations especially in Europe and the USA. Horse races organised in various countries and performed highly professionally were significant in terms of the presentation and propaganda of countries. On the other hand, they were influential in partially forgetting the financial difficulties that the 1929 World Economic Crisis brought.

In Türkiye, horse races were inherited from the Ottoman to the Republic after the victory of the National Struggle and the proclamation of the Republic. However, horse races were not popular in Türkiye as they were in the international field. The reason was that wars, economic troubles, financing of the races by the state and private persons, insufficient participation of the people in the races, and not becoming operative of the bet system hindered the continuity of the races. The first periodic horse race after the declaration of the Republic started at Veliefendi in 1924. With a law enacted in 1926, horse races were entailed on a certain basis. The races directly came under the control of the state. Horse races became a part of modernisation called "become modern".

Türkiye started to participate intensively in international horse races especially during the 1930s. These achievements became Türkiye popular and increased its prestige. In the study benefited from the data obtained from the Republic Archive of the Directorate of State Archives of the Presidency, the Turkish Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs, and periodicals.

Keywords: Military horse race, International, Cavalry, Türkiye, Rome, Budapest.

GİRİŞ

Kadim bir geçmişe sahip olan at yarışları ilk zamanlarda güçlü atı bulma ve savaş talimi için yapılıyordu. Kuralları, seyircisi ve bahisleriyle modern anlamda at yarışları ise XVII. yüzyılda Britanya'da ortaya çıktı ve zaman içerisinde tüm dünyaya yayıldı[1]. Osmanlı Devleti'nde profesyonel at yarışları İzmir'de Levantenler aracılığıyla 1856'da gerçekleştirildi. Levanten tüccarlar ve Avrupalı görevlilerin yerleştiği İzmir batılı tüketim kalıplarının etkin olduğu Osmanlı şehirlerindendi. 1850'li yıllarda Smyrna Races Club (SRC) kuruldu. İzmir'de başlayan yarışların ardından at yarışları Sultan Abdülaziz'in isteği üzerine imparatorluğun başkentine de taşındı. 1863'te İstanbul'da Dersaadet Jokey Klübü Cemiyet-i Sipahiye (DJK) kuruldu. İstanbul'da ilk yarış Kağıthane'de yapıldı ve ardından XX. yüzyılın başlarında Veliefendi'de bu yarışlar devam etti[2]. 1908-1909'da Osmanlı Jokey Kulübü, 1912'de Islah-ı Nesli-i Feres Cemiyeti[3] ve 1913'te Sipahi Ocağı gibi at yarışları ile ilgili kurumlar ve cemiyetler oluşturuldu. İstanbul, İzmir ve Samsun'da at yarışları belli aralıklarla düzenlendi[4].

Bu arada I. Dünya Savaşı'ndan sonra atlar, ihtiyaç duyulan ekonomik ve sosyal yapılanmada önemli bir rol oynamaya devam etti. I. ve II. Dünya Savaşları arasında dünya hızla değişiyordu ve atın ticaret ve tarımdaki önemi azalmaya başlamıştı. Ancak bu durum devam ederken, belki de kısmen bu genel düşüşün bir sonucu olarak, her zaman revaçta olan at yarışları popülerliğini arttırmaya devam etti. Özellikle Avrupa ve ABD'de at yarışları dört bir yanda düzinelerce parkuruyla ulusların en sevdiği spor eğlencelerinden biri olma özelliğini korudu. Çeşitli ülkelerde düzenlenen ve son derece profesyonel yapılan at yarışları ülkelerin propagandasında önemli bir unsur teşkil ediyordu.

İki savaş arası dönemde at yarışları altın çağını yaşadı. Hatta dünya, II. Dünya Savaşı'na hazırlanırken ve ülkeler büyük buhrandan çıkmanın yollarını ararken toplumlar at yarışlarının büyüsüne çoktan kapılmıştı. Öyle

---

[1] Richard Moore-Colyer, "Aspects of Horse Breeding and the Supply of Horses in Victorian Britain", **The Agricultural History Review**, Vol. 43, No. 1, 1995, s. 47-60; Simon Dixon, "Horse-Racing in the Nineteenth-Century Russia", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 98, No. 3, July 2020, s. 464-503.

[2] Sait Akson, **Sait Akson'un Yarışçılık Anıları**, Türkiye Jokey Kulübü Yayını, Ankara, 1971, s, 5; Ozan Torun, **Son Ayakta Kim Geldi?Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2021, s. 44-53.

[3] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, ŞD. 2381/35, 6-2, Mart 1328.

[4] Torun, **age.**, 47-49.

ki ABD'de iki atın yarışını izlemek için Franklin D. Roosevelt'in kabine toplantısını sonlandırdığı ifade ediliyordu. ABD'de 40 milyona yakın insan, Pimlico Yarış Pisti'nde o dönemin en ünlü iki atı olan *Seabiscuit* ve *War Admiral* arasında yapılan ve XX. yüzyılın en çok beklenen spor etkinliklerinden biri olan yarışın büyüsüne kapıldı. İsmini attan alan *Seabiscuit* kitabının yazarı Laura Hillenbrand, at yarışlarının altın çağını yaşadığını, hatta *Seabiscuit* gibi atların döneminde muazzam kült kahramanları olduğunu ifade etti[5]. Her türlü sosyal etkiye sahip olan at yarışları büyük buhranın getirmiş olduğu zorluk ve sıkıntıyı biraz da olsa unutturuyordu[6].

Uluslararası alanda at yarışları gün geçtikçe popüler bir spor ve bahis sisteminin önemli bir parçası haline gelirken Türkiye'de at yarışları hala askerî sistemin bir parçası olmaya devam ediyordu. Cumhuriyet'in ilanının ardından at yarışları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmişti. Ancak uluslararası alanda olduğu gibi gelişmiş olduğunu söylemek zordu. Zira savaşlar, ekonomik sıkıntılar, koşuların devlet ve özel kişiler tarafından finanse edilmesi, halkın koşulara yeterli düzeyde katılımının sağlanamaması, bahis sisteminin işlerlik kazanmaması yarışların sürekliliğini engelledi. Hal böyle olunca at yarışları sosyal bir etkinlik olmaktan ziyade bir ölçüde askerî talimin parçası olmaya devam etti. Öte yandan Milli Mücadele sürecini de içine alan 1920'li yıllar Türkiye için savaş koşulları ve siyasal dönüşümün yaşandığı dönemdi. Osmanlı Devleti yıkılırken yeni bir yapılanma söz konusuydu. Ancak Milli Mücadele sırasında da toplumsal dayanışmayı güçlendirmek amacıyla İstanbul'da ve Ankara'da mütevazı koşullarda yarışlar düzenlendi[7].

Mustafa Kemal Paşa'nın atlara olan merakı ve yakınlarını atçılığa özendirmesi bilinen bir gerçektir. Atlara karşı bu ilgi binicilik alanında atılımları da beraberinde getirdi. Haralarda at yetiştirilmesinde özendirici bir rol oynadı[8]. Bu meyanda Cumhuriyet ilan edildikten sonra ulusal ilk düzenli at yarışı 1924'te Veliefendi'de başladı. 1926'da çıkarılan ve 904 sayılı "*Islahı Hayvanat Kanunu*" ile at yarışları belli bir esasa bağlandı[9]. Yarışlar

---

[5] Laura Hillenbrand, **Seabiscuit: An American Legend**, Ballantine Books, New York, 2003.

[6] Timothy R. Morris, "Seabiscuit (2003) by Gary Ross, Kathleen Kennedy, Frank Marshall, Laura Hillenbrand", **Journal of Sport History**, Vol. 30, No. 3, (Fall 2003), ss. 414-416.

[7] Torun, **age.**, s. 59.

[8] Murat Çubukçu - Halit Ersöz, **"Gazinin Tayları" Çiftlikat-ı Hümayun'dan Tigem'e Karacabey Harası**, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 2014, s. 34-37.

[9] **Düstur**, Islahı Hayvanat Kanunu, Kanun No: 904, Kabul Tarihi: 7.6.1926; **Tertip**, 3, C 7, s. 1472.

doğrudan devlet kontrolüne girdi. Kanun gereğince 1926'da Yarış ve Islah Encümeni kurularak at yarışlarıyla ilgili tüm konularda bu organ yetkilendirildi. Örneğin yurt dışından at satın alınması için Avrupa'ya gönderilecek kişiler Yarış ve Islah Encümeni üyeleri arasından seçildi[10]. Keza at yarışları ve at ıslahı için ihtiyaç duyulan ahırların inşaatı bu encümen tarafından yaptırıldı[11]. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle top çekmek ve ziraatta kullanılmak üzere at ıslahına oldukça önem verilmekte idi. Bu süreçte at ıslah çalışmalarında ödenek yetmemesi durumunda Ziraat Vekaleti at satın alınması için Yarış ve Islah Encümenine sıklıkla başvurmakta idi. Örneğin 11 Kasım 1932'de Ziraat Vekili tarafından Yarış ve Islah Encümeni Reisliğine gönderilen bir yazıda Uzunyayla mıntıkasında top koşumuna ve ziraat işlerine elverişli at yetiştirmek üzere çalışmaların başlatıldığı ancak elde on beş baş damızlık aygır bulunduğundan arzu edilen neticeye ulaşılamadığı ve mesainin yavaşladığı bildirilmekte idi. Vekalet, Uzunyayla yetiştiricilerinin hükümetin *Macar Nonius* aygırları vasıtasıyla alınan olumlu neticeyi yakından görmüş olduğunu hatırlatmakta idi. Bu nedenle yetiştiriciler aygır deposundaki aygırların sayısının arttırılmasını ve elli baş aygıra çıkarılmasını talep etmekteydiler. Ancak Vekalet bütçesi buna yeterli değildi. Bu sebeple encümenin bütçesinde tahsisat var ise elli baş aygırın encümen tahsisatından satın alınması talep edildi[12]. Görüleceği üzere zaman içerisinde at ıslahı ve at yarışları devletin kurumsal yapısı içinde şekillendi. Devlet doğrudan veya yetki verdiği kurumlar aracılığıyla bu alanda kendi otoritesini hissettirdi. Bu dönemde at yarışları "*asrileşmek*" olarak ifade edilen modernleşmenin de bir parçası oldu[13].

Çalışmada Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin katıldığı uluslararası askerî at yarışları irdelendi. Yeni bir ülke ve toplum inşa edildiğini uluslararası alanda göstermek, Cumhuriyet rejimin yurt dışında onurlu temsilini sağlamak amacıyla Türkiye'nin uluslararası sahada düzenlenen at yarışlarına katılımı ve elde ettiği sonuçlar değerlendirildi. Bu meyanda özellikle 1930'lu yıllarda Türkiye'nin uluslararası at yarışlarına iştirak süreci, devletin at yarışlarına bakışı ve Türkiye'nin uluslararası alanda kabul görmesinde at yarışlarının etkisi ele alındı.

---

[10] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.1.1/30.60.14, 14 Teşrinievvel 1928.

[11] **BCA**, 30.10.0.0/185-278-12, 26 Ocak 1929.

[12] **BCA**, 30.10.0.0/185-278-19, 3-6 Kasım 1932.

[13] Torun, **age.**, s. 74.

1) CUMHURİYET'İN GÜÇ TEMSİLİ: ULUSLARARASI AT YARIŞLARINA HAZIRLIK

Cumhuriyet ile birlikte yeni bir toplum inşasına girişen Mustafa Kemal Paşa ve kurucu kadro için at yarışları üç önemli amaca hizmet vermekte idi. Bunlardan ilki milli ekonomi ve milli bağımsızlığın sağlanması için tarıma dayalı ekonominin güçlendirilmesiydi. İkinci amaç Batının modern toplum anlayışını benimsemiş yeni ve milli bir burjuvazinin yaratılmasıydı. Bu amaçların başarıya ulaşması için toplumun devlete bağlılığını ve uluslararası alanda meşruluğunu sürekli hale getirmek gerekli idi. At yarışları bu hedefleri destekleyen önemli bir araç oldu[14]. Uluslararası at yarışlarına katılmanın en önemli amaçlarından birisi de yeni Türkiye'yi tanıtmak ve beynelmilel sahada propaganda yapmaktı. Yarışlara iştirak Türkiye için önemli bir propaganda aracı olmakla birlikte Cumhuriyet'in ilanının ardından uluslararası at yarışlarına iştirak hemen mümkün olmadı. Bunun başlıca üç sebebi bulunmaktadır:

1-Uluslararası yarışmalara katılacak düzeyde eğitilmiş iyi at cinsinin azlığı,

2-Yeterli düzeyde yetişmiş binici ve binicilik ekiplerinin bulunmaması,

3-Türkiye'nin Uluslararası Binicilik Federasyonuna üyeliğinin olmaması ve teşkilatlı milli bir binicilik federasyonunun oluşturulamaması.

a) İyi Cins Atlarda Dışa Bağımlı Yapı

XX. yüzyılın başlarında on yılı aşkın süren savaşlar Türkiye'de at yetiştiriciliğini zora sokmuştu. Savaşlar nedeniyle at nesli tükenme noktasına gelmiş ve bu durum biniciliği de olumsuz etkilemişti. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren at temininde dışa bağımlı bir yapı vardı. İttihat ve Terakki yönetimi bunun için çözüm arayışına girse de tam anlamıyla başarı sağlanamadı[15]. Zaten sınırlı olan iyi cins atlar Milli Mücadele döneminde daha da azaldı[16]. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde iyi cins at bulmak neredeyse imkansız hale gelmişti. At tedariki hususunda dışa bağımlı yapı devam ediyordu. Örneğin İcra Vekilleri Heyetinin 2 Nisan 1932 tarihli toplantısının ardından yayımlanan kararnamede Binicilik

[14] Torun, **age.**, s. 75.

[15] Feyza Kurnaz Şahin, "II. Meşrutiyet Döneminde At Neslinin Islahına Yönelik Bir Örgütlenme Örneği: Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S 47, 2002, s. 318-321.

[16] Kurnaz Şahin, agm., s. 318-321.

Mektebi için Fransa'dan satın alınacak olan iki-üç konkurhipik (engel atlama) hayvanın takas kaydından istisna tutularak pazarlık suretiyle satın alınmasına karar verilmişti[17].

Sadece atlarda değil eyer ve koşumlarda da dışa bağımlı bir yapı vardı. Örneğin 1932 yılında yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesinde bunu açıkça görmek mümkündür. Buna göre 27 Ocak 1932'deki İcra Vekilleri Heyetinin toplantısında beynelmilel konkurhipik yarışlarına iştirak etmek üzere binicilik mektebinin talep ettiği listede yazılı konkurhipik eyerleri ve teferruatının memleket dahilinden temin ve tedariki mümkün olmadığından 1932 senesi için gerekli olan on adet konkurhipik eyer takımı ve teferruatının takas kaydından istisna olmak üzere pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiş idi[18]. Bu kararnameye ek olarak İcra Vekilleri Heyetinin 31 Mart 1932 tarihli toplantısında binicilik mektebinde kullanılacak on adet konkurhipik eyer takımı ve teferruatının kontenjan harici olarak memlekete ithal edilmesine karar verildi[19].

b) Usta Binicilerin Yetiştirilmesi: Süvari Binicilik Okulu ve Uluslararası Binicilik Müsabakalarına Hazırlık

Türkiye'nin uluslararası binicilik müsabakalarına katılması ve Türk biniciliğini dünyaya tanıtan başarılar elde etmesi Süvari Binicilik Okulu sayesinde oldu. Esasen Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu, Mahmut Şevket Paşa'nın askerî reformları ve girişimi neticesinde 1911'de açılmıştı. Paşa, Fransa ziyareti sırasında Saumur'daki (Saumur Le Cadre Noir) Fransa Ulusal Binicilik Okulunu ziyaret etmiş ve oldukça etkilenmişti. Bu sistemin Türk binicileri tarafından da uygulanmasını istedi. Zira dünyada binicilik sadece savaş gücünü artırıcı askerî bir uygulama olarak görülmüyordu. Gelinen noktada binicilik spor ve müsabaka unsuru olarak da son derece popülerdi. Bu özelliğinden kaynaklı olarak Avrupa'da binicilik okulları artmıştı. Osmanlı askerî teşkilatında da böyle bir okulun varlığına ihtiyaç vardı. Bu meyanda 1911'de Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu faaliyete geçti. Okul askerî amaçlar için kurulmuş olsa da sadece askerî binicilikle kalmadı. Türk binicilerinin yetişerek beynelmilel müsabakalara katılması ve

[17] **BCA**, 30-18-1-2/27-22-14, 2 Nisan 1932. Bu hususta örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bkz. **BCA**, 30-18-1-2/28-39-19, 17 Mayıs 1932.

[18] **BCA**, 30-18-1-2/25-8-17, 31 Ocak 1932.

[19] **BCA**, 30-18-1-2/26-20-12, 31 Mart 1932

başarılar elde etmesinde öncü rol oynadı[20]. Okul I. Dünya Savaşı sırasında faaliyet gösteremedi. Milli Mücadele döneminde 5. Süvari Kolordusunun oluşturulmasıyla Ankara'da Abidinpaşa'da bir süvari talimgahı kuruldu. Bilahare Akşehir Ilgın'da süvari eğitimi verildi. Süvari Okulu, Milli Mücadele sonrasında Akhisar'a yerleşti ve okulun müdürlüğüne İzmir Hükümet Konağına Türk bayrağını asan Süvari Binbaşı Şerafettin Bey atandı[21].

Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etti. Cumhuriyet döneminde okul, Süvari Binicilik Okulu Kumandanlığı altında faaliyetlerini sürdürdü. 1925 yılında İstanbul Orhaniye Kışlasında faaliyete geçti. Okulun müdürlüğüne Milli Mücadele döneminde Batı Cephesinde görev alan 1. Sv.Tüm.K.Alb Mehmet Ali (Menkü) getirildi[22]. Okulda binicilik faaliyetlerinin geliştirilmesi için yabancı uzmanlardan Fransız asıllı Binbaşı Faveur istihdam edildi[23].

Okulun gerçek anlamda sportif binicilik faaliyetleri bu dönemde başladı. Profesyonel binicilik eğitiminin alınması için süvari subayları Fransa, İtalya ve Almanya'ya gönderildi. Bu arada Binicilik Okulu 1927'de Pangaltı'da Harbiye Mektebinin bulunduğu bölgeye taşındı. Okulun buraya taşınması son derece önemli idi. Zira burada bulunan uzmanlar sayesinde okul, yıllar sonra ileri düzey binicilik tekniklerinin öğretilmeye başlandığı bir yer oldu. At terbiyesi ve konkurhipik olarak ifade edilen engel atlama çalışmalarının temelleri atıldı. Bu arada binicilik eğitimi almak için Avrupa'ya giden subaylar ülkeye döndüler. Yurt dışında binicilik eğitimi alan Yüzbaşı Tahsin (Yazıcı) ve Yüzbaşı Avni (Bağna) Beyler sayesinde okulda ileri düzey at terbiyesi ve yüksek sınıf engel atlama branşları müfredata eklendi. Ancak bu yeterli değildi. Uluslararası başarılar elde etmek için yabancı uzmanlardan yararlanmak kaçınılmazdı. Bu sebeple 1928'de Fransız Üsteğmen Albert Taton binicilik antrenörü olarak okul kadrosuna dahil edildi. Taton, uluslararası müsabakalara katılacak düzeyde

[20] Rıdvan Bal, "Mahmut Şevket Paşa'nın Askerî Reform Çalışmaları ve Türk Spor Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu", **Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi**, 7, (Şubat-Mart 2022), s.56, 68.

[21] Kudret Emiroğlu-Ahmet Yüksel, **Yoldaşımız At**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s. 198.

[22] Emiroğlu -Yüksel, **age.**, s. 198.

[23] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 525/38622-156327-33, 28 Eylül 1926; Emiroğlu-Yüksel, **age.**, s. 198.

ilk Türk binicilerinin yetiştirilmesinde büyük katkı sağladı[24]. Taton'un çabaları sonucunda uluslararası alanda ödüller alan ve Türkiye'nin adını duyuran Yarbay Saim Önhon, Yüzbaşı Cevat Kula, Yüzbaşı Cevat Gürekan, Teğmen Eyüp Öncü, Teğmen Saim Polatkan gibi önemli biniciler yetişti[25]. Okulda Fransız mütehassıs Taton ve yurt dışında binicilik eğitimi alan subaylar sayesinde sportif binicilik faaliyetleri hız kazandı ve Kur.Yb. Cevat Bilgişin komutasında yarışmalara katılmak üzere bir takım oluşturuldu.

Okulun ihtiyacı olan iyi cins atlar daha ziyade Fransa'dan temin edildi[26]. Örneğin Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından Başvekalete gönderilen 23 Ocak 1936 tarihli yazıda Süvari Binicilik Mektebi için ayrılan 25 bin lira Fransa'da Ruan, Limoz, Şerule şehirleri ile sair bazı mıntıkalarda haber alınan belli başlı yarım kan 600 baş koşu hayvanının arasından 13 tanesi seçilerek alındığı ve bu hayvanların 30 Aralık 1935'te *Teofil Gotye Vapuru* ile İstanbul'a geldikleri bildirilmekte idi. Komisyon Reisi Baytar Albay Cemal ile Binbaşı Sami'nin daha evvel Macaristan üzerinden Roma'ya gittikleri ve bir polo ekibi için lazım olan malzemeyi almak ve sevk etmek üzere Fransa'da kalmış olan Binicilik Mektebi Müdürü Yarbay Saim Önhon ile Mütehassıs A. Taton'un da İstanbul'a geldikleri bildirilmişti[27]. Fransız asıllı uzman Taton'un binicilik okuluna katkılarından dolayı mukavele süresi bittikçe İcra Vekilleri Heyetinin kararı doğrultusunda okuldaki hizmet süresi uzatılmakta idi[28].

Uluslararası binicilik yarışmalarına Türk atları ve binicileriyle katılmak ve başarılı olmak için çaba sarf edilmekte idi. Uluslararası yarışlara katılacak düzeyde ve nitelikte binicilerin çoğaltılması gerekli görüldüğünden 1924'te kurulan Karacabey Harasına bağlı olarak 1927'de Karacabey Binicilik Mektebi açıldı. Mektebin amacı at yetiştiriciliği ve ıslahı için uzman kişi yetiştirmekti. Bununla birlikte ulusal ve uluslararası binicilik yarışmaları için binici ve jokey adayları yetiştirmek önemli hedeflerdendi. At ıslahı ve at yetiştiriciliği için hayvan terbiyecisi, teşkilat memuru, ahırcıbaşı da bu okuldan yetiştirilmekte idi. Anılan mektepte fenni esaslara bağlı olarak binici yetiştirmek için yabancı uzmanlardan yararlanıldı. Bu meyanda İcra

---

[24] Bal, agm., s.73; Ali Fuat Ünver, **Antik Çağdan Modern Olimpiyatlara Binicilik Sporu ve Türk Biniciliğinin Olimpik Gelişimi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 60-61; Emiroğlu -Yüksel, **age.**, s. 198.

[25] **BCA**, 30-18-1-2/82-11-1, 16 Şubat 1938; **BCA**, 30-10-0-0/145-37-2, 22 Haziran 1938.

[26] **BCA**, 30-10-0-0/50-327-3, 2 Eylül 1937.

[27] **BCA**, 30-10-0-0/186-279-1, 23 Ocak 1936.

[28] **BCA**, 30-18-1-2/97-108-20, 13 Ocak 1942; **BCA**, 30-18-1-2/100-87-16, 8 Ekim 1942.

Vekilleri Heyetinin 16 Temmuz 1933'te yapılan toplantısında ücreti aynı bütçeden verilmek üzere Macar tebaasından Mösyö Ştark'ın 250 lira ücretle bu mektepte muallim olarak çalıştırılmasına karar verildi[29].

İlerleyen yıllarda ihtiyaç duyulduğunda yabancı uzmanların sayısı arttırıldı. Örneğin İcra Vekilleri Heyetinin 10 Temmuz 1934 tarihli toplantısında Karacabey Harası Binicilik Okulunda çalıştırılmak üzere iyi düzeyde binicilik tecrübesine sahip ihtisas sahibi Macar tebaasından İsmendiyanos ve Paragh Endre'nin ücretleri hara tahsisatından verilmek şartıyla görevlendirilmesine karar verildi[30]. Karacabey Harası Binicilik Okulunun yabancı uzman kadrosu zaman içinde genişledi. 26 Eylül 1936'da İcra Vekilleri Heyeti toplantısında alınan karar doğrultusunda Karacabey Harasının atçılık kısmının faaliyetini iyi bir şekilde yürütmek ve yetişen damızlıkların talim ve terbiyesini ve özellikle *Macar Nonius* atlarının tırıs aksiyonlarını arttırmak için bu işlerde ihtisası bulunan Macar tebaasından Çippegin'in haranın Binicilik Mektebi kadrosunda ücretli antrenör olarak çalıştırılması kararlaştırıldı[31].

1935 yılına gelindiğinde hükümet uluslararası binicilik yarışmalarına katılmak için önemli bir ödenek ayırdı. İcra Vekilleri Heyetinin 11 Kasım 1935 tarihli toplantısında alınan karar gereğince yirmi bin lirası Binicilik Mektebinin Beynelmilel konkurlara katılımı için alınacak hayvanlara ve beş bin lirası da bu hayvanları alacak heyetin yol parasına verilmek üzere yirmi beş bin lira döviz verilmesi kabul edildi[32].

c) Uluslararası Binicilikle İlgili Kurumların Oluşturulması

Uluslararası alanda Türk biniciliğinin başarı kazanabilmesi için ulusal binicilik federasyonunun kurulması ve aynı zamanda Uluslararası Binicilik Federasyonuna da üye olunması önemli idi. Türkiye, Uluslararası Binicilik Federasyonuna üye olmak için bürokratik işlemleri başlatmış ve üyelik için gerekli olan aidatı ödemişti. Ancak aidatı ödemesine rağmen resmi başvuru için gerekli evrakların hazırlanması uzun sürdü ve işlemler sürüncemede kaldı. Bu durumun farkında olan Kırklareli Süvari 13. Alayda stajını yapmakta olan Binicilik Mektebi Müdürü Kaymakam Cevdet Bey, Başvekalete bir mektup göndererek Uluslararası Binicilik Federasyonuna

[29] **BCA**, 30-18-1-2/38-52-5, 16 Temmuz 1933; Ünver, **agt.**, s. 60.

[30] **BCA**, 30-18-1-2/46-49-12, 10 Temmuz 1934.

[31] **BCA**, 30-18-1-2/68-78-9, 26 Eylül 1936.

[32] **BCA**, 30-18-1-2/59-84-13, 11 Kasım 1935.

üyelik için gerekli evrakların düzenlenip gönderilmesi için talimat verilmesini talep etti. Zira 1931'den itibaren federasyona katılmak için yapılan muameleler yarıda kalmıştı. Esasen Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Uluslararası Binicilik Federasyonuna katılma kararı vermiş idi. Bunun için 1931'de senelik aidatı olan 100 lira Paris'te Beynelmilel Binicilik Federasyonu umumi katipliğine Ankara'dan posta ile gönderildi. Böylece Türkiye federasyona katılma isteğini belli etmiş oldu ancak cemiyete katılmak için gerekli olan resmi evrak sonuçlandırılamadığından üyelik gerçekleşememişti.

Beynelmilel Binicilik Federasyonu Katib-i Umumisi Hektor, Türkiye'nin üyelik işlemlerini tamamlaması hususunda Türk yetkilileri çeşitli vesileler ile uyarmıştı. Bunlardan birisi de Binicilik Mektebi Müdürü Kaymakam Cevdet Bey idi. Kaymakam Hektor, Türkiye'nin üyeliği için gerekli olan 100 liranın alındığını fakat resmen yapılması lazım olan diğer işlemlerin devamının gelmediğini söylemesi üzerine Cevdet Bey, yakında işlemlerin tamamlanacağı cevabını vermişti. Hektor bir müddet sonra Binicilik Mektebi mütehassısı Mösyö Taton'a bir mektup gönderdi. Söz konusu mektupta Türkiye'nin Beynelmilel Binicilik Federasyonuna intisabı hakkında henüz resmi bir talepname gelmediğini hatırlattı. Üç haftaya kadar Beynelmilel Binicilik Federasyonunun bir toplantı yapacağını bu sebeple üyelik için acele bir cevap istenildiğini yazıyordu. Taton mektupla ilgili Cevdet Bey'i bilgilendirdi.

Cevdet Bey bu vaziyet karşısında hemen harekete geçerek durumu Başvekalete bir rapor şeklinde iletti. Yarım kalmış üyeliğin bir an evvel tamamlanması için Başvekaletin talimat ve emirlerini talep etti. Zira İsmet Paşa binicilik sporunu himaye etmekte idi. Bu nedenle Başvekaletin emir ve takibi sayesinde bu mesele hallolabilirdi. Bunun için ilk olarak Türkiye'de bir binicilik federasyonu kurulması şarttı. Çünkü yerel binicilik federasyonu kurulmadan uluslararası federasyona üye olmak mümkün değildi. Beynelmilel binicilik federasyonunun nizamnamesi gereğince bu federasyona ancak memleketlerinde binicilik sporunu idare eden bir milli binicilik federasyonu mevcut olan milletler katılabilirdi. Bu katılım için;

1- Türkiye Binicilik Federasyonu reis ve katib-i umumisi tarafından imza edilmiş ve Beynelmilel Binicilik Federasyonu katib-i umumiliğine yazılmış bir talepname gönderilecekti.

2- Talepnamede Türkiye Binicilik Federasyonunun nizamname ve talimatnamesinin birer sureti eklenecekti.

3- Bu talepnameye, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının bu hususta ki ruhsatnamenin iki sureti de eklenecekti.

4- Senelik muayyen aidatı taahhüt edilecekti.

Söz konusu şartları sağlamak için Binicilik Mektebi Müdürü Cevdet Bey daha evvel İsmet Paşa ile görüşmüştü ve Paşa gerekli işlemlerin yapılması için Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Reisliğine talimat vermişti. Bunun üzerine İdman Cemiyeti ile Binicilik Mektebi bu meseleyle ilgili uzun görüşmeler gerçekleştirdi. Fakat iki kurum bu hususta bir türlü anlaşamadı ve üyelik işi halledilemedi. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Reisliği ile meselenin halledilememesinin sebebi şu idi: İdman Cemiyetine göre Türkiye Binicilik Federasyonu, orduya taalluk eden başka bir teşekküldü. Beynelmilel Binicilik Federasyonuna üyelik için bu kurumun lağvedilmesi gerekli idi. Yeniden Türkiye Binicilik Federasyonun teşkil edilmesinin zaruri olduğu düşünülmekteydi. Tabi bu gerçekleşmediği için Türkiye 1932'ye kadar nizamname yapamamış ve beynelmilel binicilik federasyonuna üyelik için lazım olan talepnameyi gönderememişti.

Cevdet Bey bu sorunu çözmek için Başvekalete bir öneri sundu. Zaten Beynelmilel Binicilik Federasyonuna üyelik için gerekli olan senelik aidat ödenmişti. Geri kalan işlemler ise yapılmamıştı. Hatta Türkiye Binicilik Federasyonu da mevcut değildi. Bu meselenin halli için ivedilikle geçici bir milli federasyon kurularak reis ve katib-i umumisi ile azaları tayin edilmesi teklif edildi. Bu şekilde meselenin acil olarak halledilmesi için bilahare usulüne uygun kesin seçim yapılıncaya kadar şimdilik geçici dahi olsa bir Türkiye Binicilik Federasyonu teşkil edilmiş olacaktı. Bu federasyona Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakından bir ruhsatname verilerek Beynelmilel Binicilik Federasyonuna girmek için lazım olan işlemler derhal yapılabilirdi. Bu heyetin kolaylıkla bir arada çalışarak icap eden nizamname ve talimatnameleri hazırlayabilmesi için İstanbul'da binicilikte ihtisası olan kişilerden oluşması, işi pek ziyade kolaylaştıracak ve çabuklaştıracaktı[33]. Nitekim bu öneriler doğrultusunda Türkiye'de Binicilik Federasyonu oluşturuldu ve Türkiye 1932'de Uluslararası Binicilik Federasyonuna üye oldu.

[33] **BCA**, 30-10-0-0/145-36-6, 20 Kasım 1932.

2) ULUSLARARASI TECRÜBELER: TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI AT YARIŞLARINA İŞTİRAKİ

Uluslararası alanda Türkiye'nin yeni yüzünün gösterilmesi için 1930'lu yıllardan itibaren uluslararası askerî at yarışlarına iştirak edildi. Ancak Türkiye'nin uluslararası at yarışlarına katılma hikayesi oldukça ironiktir. Bir yandan ülkenin tanıtımı ve yeni Türkiye'nin gücünü göstermek istediği için yarışmalara katılmanın gerekli olduğu düşünülürken diğer taraftan yarışlara katılmakta ödenek sıkıntısı, yarış atı veya ekipman yetersizliği çekiliyordu. Bu nedenle Türkiye 1930'lu yıllardan önce uluslararası at yarışlarına davet edildiği halde çok fazla bir varlık gösteremedi. Örneğin Cumhuriyet Arşivinden elde edilen verilere göre Türkiye 29 Mart 1925'te Felemenk Sefareti tarafından uluslararası at yarışlarına davet edilmiş ancak ödeneğin kısıtlı olmasından dolayı bu davete iştirak edememişti[34]. Keza Türkiye 1929'da Polonya Sipahi Kulüpleri tarafından tertip edilen ve Poznan ve Varşova şehirlerinde yapılacak iki beynelmilel binicilik müsabakasına Polonya Sefareti aracılığıyla 21 Şubat 1929'da davet edildi. Ancak Erkanı Harbiye Reisliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen tezkerede orduda henüz böyle mühim müsabakalar için özel olarak yetiştirilmiş hayvan mevcut olmadığı gerekçesiyle katılımın mümkün olamayacağı dile getirildi[35].

Bu dönemde Türkiye, Fransa'da yapılan askerî at yarışlarına da davet edildi. Davetler hükümet nezdinde yapılmakta idi. Bu meyanda Fransa Büyükelçiliği, Nice Uluslararası Askerî At Gösterisi Komitesi'nin organizasyonunda düzenlenen at yarışlarına Nisan 1927'de Türk Hükümeti'ni resmi olarak davet etti. Yarışlar iki hafta sürecek ve bu süre zarfında Türkiye bir subay ekibi tarafından temsil edilecekti. Fransa, Türkiye'nin anılan yarışa katılmasını arzu etmekte idi. Fransız Büyükelçinin davet mektubunda "*Türk ordusunun temsilcilerinin bu yarışmaya katılması Fransız Hükümeti için özellikle memnuniyet verici olacaktır*" ifadeleri yer almakta idi. Büyükelçi, İstanbul'daki Hariciye Vekaleti Temsilcisi Nushet Bey'e Türk askerî makamlarını bu yarışlar hususunda bilgilendirmesini ve Uluslararası Askerî Binicilik Yarışması Komitesi'nin davetine olumlu yanıt verebileceklerini düşünüp düşünmediklerini kendisine bildirmesini istedi[36].

---

[34] **BOA, HR.İM, 149/48, 1 Temmuz 1925; Kurnaz Şahin,** agm., **s. 315-334.**

[35] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 566/38823-157369-2, 13 Mayıs 1929; **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 566/38823-157369-6, 14 Nisan 1929.

[36] **BOA**, HR.İM, 255/31, 10 Novembre 1926.

Ancak Türkiye ödenek yetersizliği gerekçesiyle bu yarışlara da iştirak edemedi.

Öte yandan uluslararası yarışlara katılma kararı alınmakla birlikte ödenek yetersizliğinden görevlendirilen ekiplerin sayısının azaltıldığı da görülmektedir. Örneğin Türkiye 1931'de Macaristan'daki binicilik yarışlarına davet edilmesi üzerine Milli Savunma Bakanlığı yarışlara katılmak için üç subay görevlendirdi. Ancak ödenek yetersizliği nedeniyle son anda bir değişiklik yapılarak üç yerine iki subayın Macaristan'daki yarışlara katılmasına karar verildi[37]. Bu hususta hazırlanan kararname oldukça ilginç veriler içermektedir. 5 Mayıs 1931 tarihli kararnamede şu ifadeler yer almaktadır:

> "*mesarifi gayri melhuza tertibinden kalan paranın Macaristan'daki binicilik müsabakalarına gidecek üç zabitanın harcırahına yeterli gelmediğinden ve maktuan harcırah itasına da imkan olmadığı anlaşıldığından, müsabakaya iştirakın ise zaruret olduğundan yalnız iki zabitanın izamı ve harcırahlarının verilmesi kararlaştırılmıştır*"[38].

Türkiye'nin uluslararası askerî at yarışlarına davet alması ve katılması 1932'de Uluslararası Binicilik Federasyonuna üye olduktan sonra sıklaşacaktır. Örneğin uluslararası binicilik müsabakaları açısından önemli merkezlerden birisi olan Varşova yarışları için Polonya Binicilik Federasyonu 4 Mart 1933'te Polonya Sefareti aracılığıyla Hariciye Vekaletine bir davet gönderdi. Varşova'daki müsabakalar 1933 yılında 2-13 Haziran tarihleri arasında yapılacaktı[39]. Türkiye ilerleyen yıllarda Varşova yarışlarına katılacak ve başarı elde edecekti.

Bu tarihlerden sonra Türkiye, uluslararası askerî at yarışlarına katılmak için bütün şartlarını zorladı. Mesela İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Mayıs 1935 tarihli toplantısında Almanya'da yapılacak at yarışlarında bulunmak ve Hannover'deki Binicilik Mektebini görmek üzere Almanya'ya gidecek olan Süvari Müfettişi Tümgeneral Mürsel Bakü ile emir zabitine siyasi pasaport verilmesi kararlaştırıldı[40]. Kararın ardından Hariciye Vekaleti, Berlin Büyükelçiliğine bir tahrirat göndererek Almanya'da Türk

[37] **BCA**, 30.18.1.2/19.26.16, 26 Nisan 1931; **BCA**, 30.18.1.2/19.26.18, 5 Mayıs 1931.

[38] **BCA**, 30.18.1.2/19.26.18, 5 Mayıs 1931.

[39] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 566/295-2213-3, 16 Mart 1933.

[40] **BCA**, 30-18-1-2/54-39-5, 19 Mayıs 1935.

süvarilerinin iştiraki ile yapılacak olan müsabakalarda bulunmak üzere hareketi uygun görülen süvari müfettişi Tümgeneral Mürsel Bakü'nün bu fırsattan istifade ederek Hannover'deki Binicilik Mektebini ziyaret etmesi Genelkurmay Başkanlığınca arzu edilmekte olduğundan Alman makamlarından gerekli müsaadenin alınması için teşebbüste bulunulması ve neticenin bildirilmesi istendi[41].

Türkiye at ıslahı ve yetiştiriciliğinde yeterli düzeye olmaması gerekçesiyle uluslararası at yarışlarına zaman zaman katılamadı. Örneğin 1936'da Londra'da yapılacak olan uluslararası konkurhipiklere Londra Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'ın 10 Ocak 1936'da Hariciye Vekaletine gönderdiği bir mektupta davet edildiği bildirilmişti. Söz konusu mektupta Türk zabitlerinin de müsabakalara iştirak etmesi istendi. Londra'daki bu yarışlar "*The International Horse Show Ltd*" tarafından organize edilmekte idi. 24'üncüsü düzenlenen yarışlar 30 Mayıs-9 Haziran tarihleri arasında devam edecekti. Ancak Genelkurmay Başkanlığı ekibin yeni takviye atlarının yetiştirilmesi henüz bitmemiş olduğundan Londra yarışlarına girmenin mümkün olamayacağını Hariciye Vekaletine bildirmişti[42]. Türkiye, Londra'da 1937'de 25'incisi düzenlenen aynı yarışlara da davet edildi[43].

Türkiye uluslararası alanda ilk olarak Bulgaristan'ın Sofya şehrinde düzenlenen binicilik yarışlarına katıldı. Bunun ardından Avrupa'da düzenlenen Berlin, Roma, Nice, Viyana, Budapeşte, İsviçre'de Lucerne, Varşova ve Londra gibi merkezlerde yapılan at yarışlarına iştirak etti. Bu yarışlar vesilesiyle yeni Türkiye'yi uluslararası alanda tanıtma imkanı buldu.

a) Uluslararası Alanda İlk Deneyim: Balkan Müsabakaları

Türkiye henüz Uluslararası Binicilik Federasyonuna üye değildi. Bu sebeple uluslararası yarışmalara iştiraki mümkün olmuyordu. Türk binicilik ekibinin uluslararası sahada ilk yarışması Balkan Konferansları sürecinde 1931'de Sofya'da yapılan binicilik müsabakaları vesilesiyle oldu. Bulgaristan 2-4 Ekim 1931'de yapılacak olan müsabakalara Türkiye'yi davet etti. Türkiye'nin bu yarışmaya katılmasında Balkan Konferansları etkili oldu. Bu çerçevede düzenlenen Balkan oyunlarına Türkiye de davet edildi ve

[41] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 501/32171-128666-1, 18 Mayıs 1935.

[42] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 534/37103-148746-3-4,10 Ocak/ 23 Ocak 1936; **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 534/37103-148746-1, 7 Şubat 1936.

[43] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 534/37430-150436-16, 2 Kasım 1936.

Türk ve Bulgar binicileri dostluk müsabakası gerçekleştirdi. Bu binicilik yarışı Türkiye'nin beynelmilel sahadaki ilk tecrübesi oldu[44].

Türk basını binicilik ekibinin müsabakalara katılımını ilk sayfadan okuyucuya duyurdu. *Cumhuriyet* gazetesinin 2 Ekim 1931 tarihli nüshasında yer alan "*Binicilerimiz Sofya'da ilk müsabakayı yaptılar*" başlıklı haberde binicilerin 2 Ekim günü kalabalık bir seyirci kitlesi huzurunda ilk müsabakalarını yaptıklarını, bu müsabakalara Bulgarlardan 13 ve Türklerden 8 zabitin iştirak ettiğini, Bulgar ahalisinin Türk zabitlerini coşkuyla alkışladıklarını, sahaya alışık olmayan bir iki hayvanın biraz ürkeklik yaptığını ancak neticenin belli bir düzen içerisinde cereyan ettiğini, müsabakalara 3-4 Ekim tarihlerinde de devam edileceğini bildirmekte idi[45]. Aynı haber benzer ifadeler ile *Vakit* ve *Milliyet* gazetesinde de yer aldı[46]. *Vakit* gazetesinin 3 Ekim 1931 tarihli nüshasında ise "*Süvarilerimiz Sofya'da yarışlarını bugün yapacaklar*" başlıklı haberde Sofya binicilik müsabakalarının Perşembe günü başladığı 3 Ekim'de de Yunak stadında at yarışlarının yapılacağı, yarışlara Türk ve Bulgar zabitlerin iştirak edeceği belirtilmekte ve haberin sonunda Türk binicilik ekibine muvaffakiyetler dilenmekte idi[47].

Vakit gazetesinin 4 Ekim 1931 tarihli nüshasında binicilik yarışlarıyla ilgili tafsilatlı bilgi verildi. Haber birinci sayfada "*Sofya Müsabakalarında*" başlığıyla yer aldı ve bu müsabakalarda at koşularında Türkiye'nin üçüncü, sekizinci ve onuncu geldiği duyuruldu. Haberin devamı 4. Sayfada "*Balkaniyat Müsabakaları*" başlığıyla verilmekte idi. Gazetenin verdiği bilgilere göre hipodrom epeyce kalabalıktı. At mukavemet yarışlarının yapıldığı müsabakaya 13 Bulgar, 8 Türk zabit katılmıştı. Haberde mukavemet koşusuna katılacak subayların isimleri de yer aldı. Bu isimler Birinci Mülazım Cevat, Mülazım Cevat Ali, Birinci Mülazım Salahattin Salih, Yüzbaşı Avni Bey, Mülazım Eyüp, Mülazım Salih, Yüzbaşı Mustafa, Yüzbaşı Vehbi Beyler idi. Bu koşularda yedi kilometrelik süratli yürüyüş ve onu müteakip başlayan iki kilometrelik sekiz maniden oluşan stipilşas yarışının saat üçte bittiği haber veriliyor ve bu iki müsabakada Türk

---

[44] Ünver, **agt.**, s. 63.

[45] "Binicilerimiz Sofya'da İlk Müsabakayı Yaptılar", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2660, 2 Teşrinievvel 1931, s. 1, 3.

[46] "Sofya Müsabakaları", **Vakit**, 14. Yıl, S 4932, 2 Teşrinievvel 1931, s. 1; "Binicilerimiz Sofya'da Çok Alkışlandılar", **Milliyet**, 6. Sene, No:2027, 2 Teşrinievvel 1931, s. 2.

[47] "Süvarilerimiz Sofyada Yarışlarını Bugün Yapacaklar", **Vakit**, 14. Yıl, S 4933, 3 Teşrinievvel 1931, s. 1.

binicilerinin başarılı bir vaziyette olduğu yazıyordu. Ancak gazetenin verdiği bilgilere göre bazı yarışçıların hataları olmuş ve yarışlardan çıkarılmışlardı[48]. *Vakit*'in 5 Ekim 1931 tarihli nüshasında ise binicilik müsabakalarının umumi tasnifinde Bulgar takımının birinci, Türk takımının ise ikinci olduğu bilgisi yer almakta idi[49].

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 5 Ekim 1931 tarihli nüshasında "*Sofya Binicilik Müsabakalarında Zabitlerimizin Gösterdikleri Kabiliyet*" başlıklı ve *Anadolu Ajansı* muhabirinin gönderdiği bilgiye dayandırılan haberde üç gündür devam eden binicilik müsabakasının bittiği haber verilmekte idi. Saat 24.00'da hakemlerin yarışmanın tasnifini yaptıkları, müsabakalara 8 Türk, 14 Bulgar zabitin katıldığı, Türk takımının atlarının arazi üzerinde hareket için gerekli olan idman ve kuvvete sahip oldukları, Bulgar atlarının engel atlama terbiyesinde iyi hazırlandıkları ifade edildi. Haberin devamında birinci gün yapılan engel atlama müsabakasını Bulgar takımının kazandığı, ikinci günkü 2.000 metrelik ve engelli stipl ile yüksek engelli 30 kilometrelik kroskontrü muhtevi ve bir saat 4 dakikada kat edilmesi gereken 50 kilometrelik mukavemet müsabakasında Yüzbaşı Cevat Bey birinci, Yüzbaşı Vehbi Bey ikinci geldi. Türk binicilerin engellide kaybettiklerini, bunu telafi için çetin araziyi hatta atı ile fena halde düşerek müsabaka harici kalan arkadaşlarına bakmayarak katetmişler ve ilave sayılar almışlardı. Üçüncü engel atlama müsabakasına Türk zabitlerin dirençli girdikleri, 12 engelli olan bu maçta Bulgar zabitleri çok tecrübeli olduklarından başarı gösterdiler. Türk zabitlerine ve atlara yabancı olan bu müsabakayı Bulgarlar kazandı. Umumi sıralamada Bulgar takımı birinci, Türk takımı ikinci oldu. Ferdi kategoride Yüzbaşı Leçaski birinciliği, Yüzbaşı Sminozi ikinciliği, Yüzbaşı Cevat Bey üçüncülüğü aldı. Gazete, Bulgar zabitlerinin başarısını daha evvel Amsterdam olimpiyatlarında Aix la-Chapell ve Macarların beynelmilel müsabakalarına girmiş olmalarına bağladı[50]. *Milliyet* gazetesi de 5 Ekim tarihli nüshasında aynı ifadelerle binicilik müsabakalarının neticesini okuyucusuna duyurdu[51].

Bu müsabakalarda Türk binicilik ekibi kısmi başarılar elde etti. Yüzbaşı Cevat (Kula) "*Akın*" isimli atıyla bireysel sıralamada üçüncülüğü

[48] "Sofya Müsabakalarında; Balkaniyat Müsabakaları", **Vakit**, 14. Yıl, S 4934, 4 Teşrinievvel 1931, s.1, 4.

[49] "Bulgarlar Şampiyon, Eskrim ve Binicilik", **Vakit**, 14. Yıl, S 4935, 5 Teşrinievvel 1931, s. 2.

[50] "Sofya Binicilik Müsabakalarında Zabitlerimizin Gösterdiği Kabiliyet", **Hakimiyet-i Milliye**, No 3673, On İkinci Sene, 5 Teşrinievvel 1931, s. 1.

[51] "Binicilik Müsabakalarının Neticesi", **Milliyet**, 6. Sene, No:2030, 5 Teşrinievvel (Ekim) 1931, s. 2.

kazandı. Anılan yarışmalarda Türk binicilik ekibi ikinci sırada yarışmayı bitirdi. Bulgar basını Türk ekibini Bulgar ekibiyle kıyaslayan yayınlar yaptı. Bulgarların Türklere göre yarışmada daha başarılı oldukları vurgusu gazetelerde yer aldı. Hariciye Vekaleti tarafından Başvekalete gönderilen 21 Ekim 1931 tarihli yazıda Sofya'da Türk ekibi ile ilgili Bulgar basınında çıkan yazılar bir rapor olarak sunuldu. Bu rapora göre;[52]

Bulgar *Zora* gazetesinde "*Uzmanlar, Bulgar subayların hazırlıklarının rakiplerinden daha iyi olduğu konusunda hemfikirdi. Görünüşe göre Türk subaylar at terbiyesi konusunda fazla çalışma yapmamış, dikkatlerini koşu ve atlamaya vermişlerdi. Atları da bu iki yarışma türü için daha iyi hazırlanmış*" ifadeleri yer almıştı.

Svob.Retch gazetesi ise "*Başta Yüzbaşı Stratieff, Yüzbaşılar Mintcheff ve Lekarski ile Teğmen Petroff olmak üzere Bulgar süvarilerinin üstünlüğü ortadaydı. Son Bulgar süvarilerinin Türk süvarilerinin ilklerinden daha iyi olduğunu söylemek abartı olmaz*" yorumunu yapmıştı.

Zarıa gazetesinde "*Bulgar atlarının çok iyi eğitilmiş olduğu açıktı. Türk atları çok endişeli ve aceleciydi ve binicilerinin sanatlarını düzgün bir şekilde uygulamalarına izin vermediler*" değerlendirmeleri yer aldı.

Slovo gazetesi "*at terbiyesi yarışmasının resmi sonucunu veriyor ve Türk hakem Cevdet Mehmet Ali Bey'in tarafgirliğinin bir sonucu olarak Türklerin çok iyi sınıflandırıldığını*" söyledi. Gazete "*tarafsız hakem Bay Rau'nun müsabakada bulunmamasından üzüntü duyduğunu*" belirtti.

Bulgar basını at gösterisi hakkında da yazılar kaleme almıştı. *Zora* gazetesinde yer alan haber ve yorumlarda yarışmacılar 10 dakikalık aralıklarla birbirlerinden ayrıldılar. Engelli koşuda Türklerden biri atıyla birlikte düştü ancak ayağa kalkıp devam etti. Kafedjieff, Lekarski ve diğerleri çok iyi yarıştı. Yarışın geri kalanında, at terbiyesinde ilk sırada yer alan biniciler çok başarılı olurken, Türk biniciler o kadar başarılı olamadı. Üçü büyük hatalar nedeniyle diskalifiye edildi, diğer üçü de hata yaptıkları için kötü olarak sınıflandırılacak, sadece ikisi iyi olarak sınıflandırılacaktı. *Zarıa*'nın haberine göre binicilik yarışmasını 700'den fazla puanla Yüzbaşı Lekarski kazandı. Bulgar biniciler Türk binicilere karşı büyük bir üstünlük sağladı[53].

[52] **BCA**, 30-10-0-0/240-619-12, 21 Ekim 1931.

[53] **BCA**, 30-10-0-0/240-619-12, 21 Ekim 1931.

Bulgaristan'daki bu etkinliğe Türk binicileri özellikle davet edilmişti. Bulgarların göstermiş olduğu bu parlak misafirperverliğe karşılık olması açısından Bulgar binicilik ekibinin Türkiye'ye davet edilmesine karar verildi. Üstelik Bulgar Süvari Müfettişi General Zlateff, Türk elçisiyle bir mülakat sırasında Türkiye'yi ziyaret arzusunu beyan etmişti. Bu durum daveti zaruret haline getirmişti. Keyfiyet Erkan-ı Harbiye Riyasetine bildirildi ve riyaset, Bulgar binicilik ekibinin davet edilmeleri konusunda olumlu yanıt verdi. Ancak bir sıkıntı vardı. Davet edilecek Bulgar zabitlerinin efrad ve hayvanları ile geliş-gidiş, otel, otomobil, yemek masraflarının karşılanması gerekli idi. Öte yandan oldukça yetersiz halde olan koşu yerinin ve binicilik mektebinin yabancı ziyaretçiler tarafından görülecek yerlerinin ıslah ve tanzim edilmesi şarttı. İhtiyaç duyulacak malzemenin tedariki için 4500-5000 liraya ihtiyaç vardı. Bu meblağın Erkan-ı Harbiye veya Müdafaa-i Milliye Vekaleti bütçelerinden karşılanması ise mümkün değildi. Bu olumsuzluklara rağmen Hariciye Vekaleti, Nisan 1933'te Bulgar binicilik ekibini İstanbul'da düzenlenecek olan binicilik müsabakalarına davet etti. General Kisiyof, Bulgar ekibinin bu davete memnuniyetle icabet edeceğini bildirdi. Türkiye'ye davet edilen Bulgar subaylarının masraflarının karşılanması için gerekli olan meblağ Başvekaletin tahsisatından ödenecekti. Bu kapsamda Süvari Binicilik okuluna 5000 lira ödenek tahsis edildi. 1933 yılında Bulgar biniciler Türkiye'ye geldi ve iki takım arasında müsabakalar icra edildi[54].

b) Uluslararası Alanda İlk Başarılar: 1932 Nice (Fransa) Uluslararası Engelli Atlama Yarışları

Fransa'nın Nice şehrindeki at yarışları Türkiye'nin 1930'lu yılların başlarında katılmaya başladığı uluslararası at yarışları arasında yer almaktadır. Nice'deki beynelmilel binicilik yarışları 1920'den itibaren düzenli olarak yapılmakta idi. Ancak 1932 yılı yarışlarına önceki senelerden daha fazla önem verildi. Anılan yıl için yarışların daha önemli hale gelmesinin belli başlı sebepleri vardı. Bunlardan birisi Nice'deki yarışların aynı yıl ABD'de Los Angeles'te yapılacak beynelmilel müsabakada hangi milletin başarı kazanabileceği ihtimalini gösterecekti. Nice Beynelmilel Binicilik Yarışları Komitesi Fransa dahil olmak üzere her milletten azami beş süvari zabitinin müsabakaya iştirakine karar vermişti. Bu kararda amaç tarafsızlık kaidesine son derece riayet edilmesiydi. Nice yarışlarına ilk defa olarak katılan Türk süvari zabitlerinin alacakları neticenin genel olarak

[54] **BCA**, 30-1-0-0/200-366-16, s. 17 Nisan 1933.

merak edildiği de anlaşılmaktaydı. Nice'de yayımlanan gazeteler Türk süvarilerinden uzun uzadıya bahsetmişlerdi. Nice yarışları 17-24 Nisan 1932 tarihleri arasında yapılmış olup İrlanda, Belçika, Çekoslovakya, Türkiye, İtalya, İspanya, Portekiz ve Fransa olmak üzere sekiz devlet iştirak etmişti[55].

Türkiye, 16 Ekim 1931'de Beynelmilel Askerî Binicilik Komitesi tarafından Fransa Büyükelçiliği aracılığıyla Nisan 1932'de Nice'de yapılacak Beynelmilel Askerî Binicilik Müsabakalarına davet edildi[56]. Fransa'nın bu daveti üzerine Türkiye at yarışlarına katılma kararı aldı. Nisan 1932'de Fransa'da Nice şehrinde yapılacak Beynelmilel Binicilik Müsabakasına Türkiye Cumhuriyeti adına subay ve uzman görevlendirilmesi için Müdafaa-i Milliye Vekaletinin teklifi üzerine ve İcra Vekilleri Heyetinin 22 Mart tarihli toplantısında karar verildi[57].

1932 Nice at yarışları Türkiye için her bakımdan önemli idi. Türkiye bu yarışlarda kendi yetiştirdiği Türk atıyla parlak bir başarı elde etti. Teğmen Saim Polatkan, Karacabey Harasında yetiştirilmiş olan *Kısmet* adlı Türk atıyla "*Büyük Oteller Mükafatı*" koşusunda 36 yarışmacı arasından ikinciliği aldı. Öte yandan yine *Kısmet*, "*Belçika Süvarisi Armağanı*" müsabakasında üçüncülüğü kazandı. At yarışlarında "*Milletler Mükafatı*" adlı bir kategori de vardı ve bu kategoride takımlar yarışmakta idi. Söz konusu yarışmada Türk biniciler sekiz takım içerisinden yedinci sırada bitirdi.

Alınan başarılardan dolayı Fransız Büyükelçiliği, 16 ve 23 Ekim tarihlerinde Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'e Türk askerî takımının 1932 yılındaki parlak başarısını vurgulayan yarışmanın ödül listesini gönderdi. Bununla birlikte yine 1933'te Nice Uluslararası Askerî Gösteri Atlama Yarışması'nın programının iki kopyasını da iletti[58].

Türk basını da Nice'deki yarışları sütunlarına taşımıştı. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin 20 Nisan 1932 tarihli nüshasında "*Nis'teki Müsabakalar, Süvarilerimizin Büyük Bir Muvaffakiyeti*" başlıklı haberde "*Beynelmilel binicilik müsabakalarında Mülazım Saim Bey'in "Kısmet" adlı atıyla ikinciliği kazandığı ve zafer direğine Türk bayrağı çekildiği*" ifade edilmekte idi. Gazete haberinde Fransa'da bulunan Türklerin bu

[55] Emiroğlu Ziya, "Nis'deki Müsabakalar, Süvarilerimizin Büyük Bir Muvaffakiyeti", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2854, 20 Nisan 1932, s. 3.

[56] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 525/37795-152420-1-2, 15 Kasım 1932/16 Octobre 1932.

[57] **BCA**, 30-18-1-2/26-18-17, 22 Mart 1932.

[58] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 525/38050-154732-2, 23 Ekim 1932.

muvaffakiyetten çok memnun olduklarının altı da çizilmişti. Haberin devamında Mülazım Saim Bey'in *Kısmet* adlı atının Karacabey Harasında yetiştirilen halis Türk atlarından birisi olduğu vurgulanmakta idi. Mülazım Saim Bey'in uluslararası "*yarışmada kazandığı başarı ne kadar tebrike layık ise, memlekette yetiştirilen atların da bu muvaffakiyetlerde amil olması o kadar memnuniyet verdiği*" de ifade edilmekteydi[59].

Cumhuriyet'in 21 Nisan 1932 tarihli nüshasında ise Türklerin her sene Nice'de yapılan bu müsabakalara ilk defa iştirak etmelerinin Fransız kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırdığı birçok gazetenin bu münasebetle Türklerle ilgili takdirkar ve sitayişkar yazılar yazdığı dile getirildi. Örneğin *L'eclaireur de Nice* gazetesi müsabakadan evvel yazdığı bir makalede şunları ifade etmişti: "*Asırlarca müddet, fasılasız olarak, hep süvari ve binici yaşamış bir kavmin; Türklerin mümessilleri müsabakaya ilk defa olarak iştirak edeceklerdir. Türklerde binicilik bir ananedir. Hiç şüphe yoktur ki Türk atlarının yapacakları uzun deniz seyahatine rağmen Türk zabitleri müsabakaya pek parlak bir surette iştirak edeceklerdir*". *Cumhuriyet*, Fransız gazetenin tahmininin doğru çıktığı değerlendirmesini yaparak binicilerin aldığı başarının "*göğsümüzü kabartacak kadar parlaktır*" ifadelerine yer vermekte idi[60].

Yine *Cumhuriyet*'in 26 Nisan 1932 tarihli nüshasında yer alan "*Süvarilerimizin Zaferi*" başlıklı haberde sekiz ülkenin en tanınmış binicilerinin iştirak ettikleri yarışlarda nasıl ikinci gelindiği açıklanmakta idi. Haberde Nice beynelmilel binicilik yarışlarına iştirak eden Türk süvari zabitlerinin kıyafetleri ve binicilikteki maharetleri ile Fransız halkı üzerinde önemli bir tesir bıraktıkları ifade edilmekte idi. Yarışlar başlamadan bir gün önce yani 16 Nisan'da Nice Belediye Reisi, şehir adına *Villa Masena*'da jüri heyeti ile müsabakaya katılan subaylar şerefine bir resmikabul tertip eti. Aynı gün saat 16.00'da Türk zabitleri farklı nezaketiyle herkesi etkileyen Binicilik Mektebi Müdürü Kaymakam Cevdet Mehmet Ali Bey'in riyasetinde geldiler. Orada General Dömiyer'in başkanlık ettiği jüri azaları ve diğer milletlere mensup süvari zabitleri ile tanıştılar. Nice'te bulunan bütün Türkler 17 Nisan'ı sabırsızlıkla bekliyorlardı. Türk zabitler o gün Bulgaristan'da yapılan müsabaka müstesna, ilk defa olarak sekiz devletin

[59] Emiroğlu Ziya, "Nis'deki Müsabakalar…", s. 3.

[60] "Nis'teki Binicilik Müsabakaları", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2856, 21 Nisan 1932, s. 1.

tanınmış ve meşhur süvarilerinin girdikleri önemli yarışlara iştirak edeceklerdi[61].

Nice yarışlarını izleyen gazeteci Emiroğlu Ziya Bey yarış günüyle ilgili şu izlenimlerini aktarmakta idi:

> "*Koşu mahalline geldiğim vakit heyecandan kalbim kopacakmış gibi çarpıyordu. O gün Montekarlo'da otomobil yarışı olmasına rağmen daha saat bir buçukta kürsüler Nis'in kibar ve zengin halkı ile kamilen dolmuştu. Çalınan zil halka müsabakanın başladığını ilan etti. Montekarlo ve Monako mükafatları evvelce Nis koşularına girmiş beygirlere tahsis olunduğu veçhile süvarilerimiz bu koşulara iştirak etmediler. Saat üç buçuk olmuştu. Program veçhile ekiplerin haziruna takdim resmi yapıldı. Sekiz millete mensup süvari zabitleri başlarında kumandanları olduğu halde jüri azalarının bulunduğu bölgeye geldiler ve saf teşkil ettiler. Badehu her milletin ekibi ilerledi, jüriyi selamladı ve bu müddet zarfında zafer direğine o ekibin mensup olduğu milletin sancağı çekildi ve milli marşı çalındı. Bizim ekibin safa girmesi, sonra saftan ayrılıp muntazaman halkın önünden geçmesi çok beğenildi ve şiddetle alkışlandı. Salıverilen yüzlerce güvercinin havada iki üç daire çevirip kümeslerine avdetleri beş dakika sürmedi. Güvercinleri müteakip Nis'teki büyük otellerin tertip ettikleri üçüncü müsabaka başladı. Bu müsabakada Nis'te mükafat kazanmamış beygirler koşacaktı. Bu koşuda otuz altı rakip meyanında zabitlerimiz de bulunacaktı. Mükafat, maniaları atlarken direkleri devirmemek şartıyla en az zamanda yarış mahallini devredecek olan birinciye verilecekti. Telgrafla da bildirdiğim veçhile Mülazım Saim Bey, Kısmet isimli yağız Türk beygirine rakiben yarış mahallini bilahata bir dakika on iki saniyede dolaşınca bir alkış tufanıdır koptu ve zafer direğine Türk bayrağı çekildi. Yarış sahasında hazır bulunan Türklerin sevinçlerine payan yoktu. Birbirimizi kucaklıyor tebrik ediyorduk. Saim Bey'den sonra daha yirmi iki binici koştu. Bunlar meyanında meşhur ve namdar binicilerden Fransızların Goden dö Valeren ile Klaves'i, İspanyolların Martinez*

[61] Emiroğlu Ziya, "Süvarilerimizin Zaferi", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2861, 26 Nisan 1932, s. 1,4.

Homber'i bulunduğu halde bir türlü Türk zabitini geçemiyorlardı.

Sırası gelmişken şunu da ilave edeyim ki Nis'te koşmamış, fakat başka memleketlerde beynelmilel müsabakalarda büyük mükafatlar kazanmış atlar ve ezcümle birkaç ay evvel Amerika'da beynelmilel müsabakalarda biniciliği kazanmış Şerüban ismindeki at ile geçen sene Roma Konkurhipiklerinde Grand Prix kazanmış Velkom ismindeki at da koşan hayvanlar meyanında idiler. Bilfasıla üç çeyrek saat Türk sancağı zafer direğinde temevvüç etti. Koşu bitmek üzere idi. Hemen nihayete doğru Portekiz zabiti Joze-Beltro iki saniye farkla Saim Bey'den birinciliği aldı. Saim Bey ikinci mükafatı kazandı. Maamafih bu netice de büyük bir muvaffakiyetti.

Kanaatime göre vatanımız için bu gibi beynelmilel imtihanlara girip aleme Türk'ün kabiliyet ve kudretini göstermekten daha faydalı propaganda olmaz. Hükümeti Cumhuriyetimizi, Binici Mektebi Müdürü Mehmet Ali Cevdet Bey'i ve Nis yarışlarına iştirak eden şanlı zabitlerimizi ne kadar tebrik etsek azdır[62].

Alınan başarıdan Mustafa Kemal Paşa çok memnun kaldı. Hatta Karacabey Harasına daha evvelden bağışlamış olduğu *Algrette* adlı atının *Cumulus* adlı atla çiftleşmesinden doğan ve yine *Çankaya* ismini verdiği tayını Türk yarış ekibi binicilerinden Saim Polatkan'a hediye etti[63].

Türkiye 1935 yılında Nice (Fransa) ve Aachen (Almanya)'de de önemli başarılar elde etti. Teğmen Saim Polatkan, Aachen müsabakalarında *Kısmet* adlı atıyla birinci oldu[64]. Fransa, Hariciye Vekaleti kanalıyla Türkiye'yi 1936'da Nice'de yapılacak olan at yarışlarına da davet etti. Davetle birlikte 1936 Nice Uluslararası Askerî At Gösterisi ile ilgili üç broşür de Ocak 1936'da Türkiye'ye gönderildi[65]. 1938 yılında da Türkiye binicilik ekipleri Nice'de yapılan müsabakalara iştirak etti[66].

c) Viyana Beynelmilel Binicilik Müsabakaları

---

[62] Emiroğlu Ziya, "Süvarilerimizin Zaferi", s. 1, 4.

[63] Çubukçu - Ersöz, **age.**, s.34.

[64] Emiroğlu-Yüksel, **age.**, s. 199.

[65] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 525/38041-154681-60, 29 Kanunusani 1936.

[66] **BCA**, 30-18-1-2/84-89-9, 8 Ekim 1938.

Türkiye Uluslararası Binicilik Federasyonuna üye olduktan sonra birçok yarışmaya davet edildi. Esasen 1934 yarışları Türkiye'nin ilk davet edildiği yarışlar değildi. 1933 yılında Avusturya, Türkiye'yi Viyana'da yapılacak resmi at yarışlarına davet etmişti. Viyana Elçiliği tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen 28 Ağustos 1933 tarihli yazıda Türkiye 1-8 Ekim 1933 tarihinde Viyana'da yapılacak beynelmilel binicilik müsabakalarına davet edilmekte idi[67]. Hariciye Vekaleti bu daveti 12 Eylül 1933'te Büyük Erkanı Harbiye Reisliğine bildirerek Avusturya Hariciye Nezaretine verilecek cevabı talep etti[68]. Ancak Erkanı Harbiye Riyaseti tarafından gönderilen cevabi yazıda müsabaka atlarından bazılarının tedavi ve istirahatte olması ve bir kısmının da henüz istenen derecede bulunmaması hasebiyle beynelmilel binicilik müsabakalarına girilemeyeceği bildirilmekte idi. Bunun üzerine Hariciye Vekaleti, Viyana Elçiliğini bilgilendirerek ifade edilen şartlar nedeniyle yarışmaya Türkiye'nin iştirak edemeyeceğini iletti ve keyfiyetin Avusturya Hükümetine uygun bir surette tebliğini istedi[69].

1933'te Türkiye yarışlara katılamasa da 1934'te Türkiye yeniden davet aldı. 18 Temmuz 1934'te ve 14 Ağustos 1934'te Avusturya Hariciyesi Türkiye'nin Viyana Elçiliğine bir davet gönderildi[70]. Türkiye Cumhuriyeti Viyana Elçiliği tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen 11 Ağustos 1934 tarihli yazıda bu davet bildirilmekte idi. Söz konusu yazıda *Österreichische Renn und Campagnereitergesellschaft* tarafından tertip edilen ve 30 Eylül-7 Ekim'e kadar devam edecek olan "*Beynelmilel Beşinci Resmi Binicilik Müsabakaları*"na davet bildirilmekte idi. Davet ve program da yazının ekinde sunulmuştu[71].

Hariciye Vekaletinden Milli Müdafaa Vekaletine gönderilen 19 Ağustos 1934 tarihli yazıda *Österreichische Renn und Campagnereitergesellschaft* tarafından tertip edilen ve 30 Eylül-7 Ekim tarihleri arasında yapılacak olan Beynelmilel Beşinci Resmi Binicilik Müsabakalarına Türkiye'nin davet edildiği iletildi. Davet yazısı ve yarış programı da ekli olarak sunuldu ve davete verilecek cevapla ilgili karar talep edildi[72].

---

[67] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-41, 28 Ağustos 1933.

[68] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-40, 12 Eylül 1933.

[69] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-38, 19 Eylül 1933.

[70] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-33,34, 18 Temmuz 1934.

[71] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-32, 11 Ağustos 1934.

[72] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-30,31, 19 Ağustos 1934; **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-32, 11 Ağustos 1934; **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-33,34, 18 Ağustos 1934, 13 Ağustos 1934.

Anlaşılan o ki bu davet Türkiye'yi diplomatik olarak zora sokmuştu. Zira bu davet öncesinde Almanya da Türkiye'yi uluslararası binicilik yarışmasına davet etmiş ve Türkiye atların hazır olmaması gerekçesiyle yarışmaya iştirakin mümkün olmadığını belirtmişti. Bu sebepten Türkiye, Avusturya'ya verilecek cevapta kısa süreli bir tereddüt yaşadı. Zira Hariciye Vekaleti tarafından Ziraat Vekaletine gönderilen ve Ziraat Vekaletinin yarışlarla ilgilenebileceği gerekçesiyle haberdar edildiği 11 Ağustos 1934 tarihli bir yazıda, Müdafaa-i Milliye Vekaletinin bu davetten evvel Almanya tarafından aynı şekilde vaki olan bir davete katılmanın mümkün olmadığını bildirdiği, bu sebepten uluslararası binicilik müsabakalarına iştirak için gelen tekliflerin bir kısmını kabul edip, bir kısmını reddetmenin uygun olmayacağı ifade edilmişti. Almanya'da yapılacak yarışlara iştirak edilememesinin sebebi ise atların henüz yetişmemiş olmasından kaynaklıydı[73]. Ancak bu diplomatik olarak sıkıntılı duruma rağmen Türkiye 1934 Viyana yarışlarına katıldı. Kafile başkanı Mürsel Bakü idi. Ekip şefi Cevdet Bilgişin, antrenör Albert Taton, biniciler ise Yüzbaşı Cevat Kula, Teğmen Saim Polatkan, Üsteğmen Cevat Gürkan, Teğmen Sadettin Erokay, Üsteğmen Eyüp Öncü oldu. 30 Eylül -7 Ekim 1934 tarihlerinde yapılan Viyana konkurhipiklerinde genel sıralamada Türk ekibi yarışmayı dördüncü sırada bitirdi.

Türkiye, Avusturya tarafından Viyana'da yapılan at yarışlarına her yıl davet aldı. Örneğin Avusturya Dışişleri 1 Nisan 1935'te gönderdiği bir notada Türkiye'yi Viyana'da yapılacak 6. Uluslararası At Yarışlarına davet etti[74]. Türkiye Cumhuriyeti Viyana Elçiliği tarafından 10 Nisan 1935'te Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda Viyana'da 23-30 Haziran 1935'te yapılacak 6. Uluslararası Zabitan At Koşusuna Türkiye'nin iştirakinin memnuniyet oluşturacağından bahseden 1 Nisan 1935 tarih ve ZI.120.321-14a sayılı Avusturya Hariciye Nezareti notasının sureti ve bu nota ile birlikte gelen Türkiye İdman Cemiyetleri Umumi Merkezine hitaben yazılmış resmi davetiye ve yarış programının üç nüshası sunulmuştu. Notada koşuya iştirak etmek üzere Avusturya'ya gelecek ecnebi zabitleriyle maiyetlerindeki efradın koşu müddetince burada resmi üniformalarını taşıyabilecekleri de bildirilmişti. Avusturya Hariciyesine zamanında bir cevap vermek için koşuya iştirak edilip edilmeyeceğinin ve edilecek ise bunun ne şekilde vuku bulacağının ivedilikle bildirilmesi istendi[75].

---

[73] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-36, 11 Ağustos 1934

[74] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-24, 1 Nisan 1935.

[75] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-23, 10 Nisan 1935.

Hariciye Vekaleti Tarafından Genelkurmay Başkanlığına ve Türkiye idman Cemiyetleri İttifakı Umumi Merkezi Başkanlığına gönderdiği yazılarda Viyana'da 23-30 Haziran'da yapılacak olan 6. Uluslararası At Koşusuna Türkiye'nin iştirakinin memnuniyet ile karşılanacağından bahisle Avusturya yarış ve kır binicileri cemiyetinden Türkiye'deki cemiyete hitaben yazılmış olan bir davetiye ile yarış programının bir nüshası gönderildi. Ayrıca cemiyete verilmesi gereken cevabın bildirilmesi istendi[76].

Ekibin hem 1934 hem de 1935 yarışları için Viyana'ya götürüp getirdiği atlara ait vagon ücretleri Hükümet tarafından Şark Demiryolları İdaresine ödenecekti. Ancak öyle anlaşılıyor ki bu bir miktar gecikti ve Şark Demiryolları İdaresi Direktörlüğü Nafia Vekaleti aracılığıyla ücreti talep etmek durumunda kaldı. Başvekalet duruma müdahale ederek ücreti Şark Demiryollarına iletti. Bu meyanda Başvekalet Dairesinden Şark Demiryolları İdaresi Direktörlüğüne gönderilen 7 Kasım 1935 tarihli yazıda İstanbul Süvari Mektebi tarafından 22 Eylül 1934 tarihinde üç vagon içinde yarış için Viyana'ya gönderilen ve 14 Ekim 1934 tarihinde yine üç vagon içinde Sirkeci'ye getirilen 11 at ile 7 Temmuz 1935 tarihinde Süvari Mektebi adına Viyana'dan getirilen atların nakliye ücreti olarak 1908 lira 80 kuruş İş Bankası vasıtasıyla ödeme gerçekleştirildi[77].

Türkiye 1936'da da Avusturya tarafından at yarışlarına davet edildi. Avusturya Sefareti tarafından yapılan daveti[78] Hariciye Vekaleti 2 Eylül 1936 tarihinde Genelkurmay'a ve ilgili kurumlara iletti. Genelkurmay'a gönderilen yazıda Avusturya sefaretinden alınan bir takrirde 20-27 Eylül'de Viyana'da yapılacak olan 7'inci Beynelmilel At Yarışlarına Türk ekibinin davet edildiği, beynelmilel spor muhitinde önem arzeden bu yarışlara iştirakin Avusturya'da fevkalade memnuniyetle karşılanacağı ve yarışa iştirak edecek zabitan ve emir erlerinin yarış müddetince üniformalarını giyebilecekleri bildirilmekte idi. Yarışlara ait program ve Avusturya Milli Atlı Spor Federasyonu Başkanı Prens Kinsky'nin Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Umum Merkezi reisine hitaben yazmış olduğu mektubun sureti ilave olarak sunulmuştu. Sonuçta Avusturya Sefaretine verilecek cevabın bildirilmesi istendi[79]. Vekaletin, Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı Umumi Merkezi Başkanlığına gönderdiği yazıda 20-27 Eylül'de Viyana'da

[76] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-22, 25, 26, 21 Nisan 1935.

[77] **BCA**, 30-10-0-0/145-36-12, 8 Kasım 1935

[78] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-3,4, 12 Ağustos 1936.

[79] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-2, 2 Eylül 1936.

icra edilecek 7. Beynelmilel At Yarışları davetine dair Avusturya Sefaretinden gönderilen yazının ilişiğinde yer alan Avusturya Milli Atlı Spor Federasyonu Başkanı Prens Kinsky'in mektubu ve bir adet yarış programı ile birlikte sunuldu[80].

d) Cenevre ve Lucerne (İsviçre) Beynelmilel Binicilik Müsabakaları

Türkiye'nin bu dönemde davet edildiği diğer yarışlardan birisi de Cenevre at yarışları idi. Türkiye 1933 yılında Cenevre'de yapılacak at yarışlarına resmi olarak davet edildi. Hariciye Vekaleti tarafından 26 Temmuz 1933'te Milli Müdafaa Vekaletine ve Ziraat Vekaletine gönderilen yazıda hükümetin 1-5 Kasım 1933 tarihinde Cenevre'de yapılacak 6. Beynelmilel At Yarışlarına, İsviçre Hükümeti tarafından davet edildiği bildirilmekteydi. Verilecek cevap konusunda da kararın bildirilmesi istenmişti[81].

Türkiye 1933'te Cenevre at yarışları dışında yine İsviçre'nin Lucerne şehrinde yapılan yarışlara da davet edildi[82]. İsviçre Hükümeti 11 Nisan 1933'te İsviçre Büyükelçiliği aracılığıyla Dışişlerine gönderdiği bir davetle Türkiye'yi resmi olarak Lucerne şehrindeki at yarışlarına davet etti[83]. Türkiye Cumhuriyeti Bern Elçiliği bu daveti 19 Nisan 1933'te Hariciye Vekaletine gönderdiği yazıda dile getirdi. Yazıda Lucerne Şehri Binicilik Cemiyetinden gelen mektuba göre 8-16 Temmuz 1933'te Lucerne'de yapılacak olan at yarışlarına İsviçre'nin Ankara Sefareti vasıtasıyla Türk zabitlerinin de davet edildiği ve bu yarışlara iştirak edecek zabit adedinin her millet için altı ve her zabitin kaydettireceği atların adedinin de üç olarak belirlendiği bildirilmekte idi. Yarışlara siviller de iştirak edebileceğinden bu hususta İstanbul Sipahi Ocağının da bilgilendirildiği belirtilmişti. Elçilik bu yarışlara iştirak hususunda verilecek kararın bildirilmesini istemişti[84]. Ancak Hariciye Vekaleti tarafından Bern Elçiliğine gönderilen 4 Mayıs 1933 tarihli cevabi yazıda Temmuz ayında Bulgar zabitlerinin iştiraki ile memleketimizde de at yarışları icra edileceğinden bu tarihte Lucerne'de yapılacak beynelmilel yarışlara iştirak edilemeyeceğinin İsviçre Sefaretine bildirildiği ifade edildi[85].

---

[80] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-1, 2 Eylül 1936.

[81] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 540/44580-213914-4, 26 Temmuz 1933.

[82] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 540/44580-213915-5, 15 Mart 1933.

[83] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 540/44580-213914-6, 11 Nisan 1933.

[84] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 540/44580-213914-2, 19 Nisan 1933

[85] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 540/44580-213915-1, 4 Mayıs 1933

1934 yılında da "*Societe Hippique de Lucerne*" 31 Mart 1934'te Bern'de bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Elçisi ve Tam Yetkili Vekili Cemal Hüsnü Bey vasıtasıyla 7-15 Temmuz'da yapılacak olan yarışlara davet etmişti. Bu davet Bern Elçiliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 9 Nisan 1934 tarihli yazıda Lucerne Şehri Binicilik Cemiyetinden gelen sureti ekli bir mektupta gönderildi. Buna göre 7-15 Temmuz 1934'te Lucerne'de yapılacak olan at yarışlarına İsviçre'nin Ankara Sefareti vasıtasıyla Türk zabitlerinin de davet edildiği ve bu yarışlara iştirak edeceklerin her millet için bir ekip şefi, altı zabit ve on sekiz attan oluşan yalnız birer ekip olarak tespit edildiği bildirilmekte ve yarışlara siviller de iştirak edebileceklerinden bu hususta İstanbul Sipahi Ocağına da yazıldığı ilave edilmekteydi. Söz konusu yarışlara iştirak hususunda alakadar makamlara iletilmesi ve alınacak kararın elçiliğe bildirilmesi istendi[86]. Hariciye Vekaleti ise 30 Nisan 1934'te Milli Müdafaa Vekaletine gönderdiği yazıda Lucerne'de yapılacak olan at yarışlarına iştirak hakkında Lucerne Şehri Binicilik Cemiyeti tarafından Bern elçiliğine gönderilen tahrirattan bahsedilerek yarış programını sundu[87].

e) Budapeşte Askerî At Yarışları

Budapeşte uluslararası askerî at yarışları Türkiye'nin kendisini uluslararası alanda göstermesi bakımından örnek teşkil eden yarışlardandı. Bu yarışlarda Türk subayları önemli başarılar elde etti. Budapeşte yarışları birçok devletin askerî at yarışı takımlarının boy gösterdiği bir yarış özelliği taşımakta idi. 12-20 Haziran 1935 tarihlerinde yapılacak yarışlara Almanya, Avusturya, İtalya gibi devletler iştirak etti. Türkiye de Macar Başvekili General Gyula Gömbös'ün İsmet İnönü'ye hususi davet mektubu göndermesi üzerine yarışlara davet edildi. Türkiye, General Mürsel Bakü'nün önderliğinde altı subaydan oluşan bir ekiple birlikte 13 Haziran'da yarışlara iştirak etti. Yarışlar farklı ayaklarda yapılmakta idi. Budapeşte Uluslararası At Gösterisinin 1-4. gününde Kont Geza Andrassy Ödülü için yarışlar yapıldı. Bu ayakta at terbiyesi, kros ve gösteri atlama dahil olmak üzere çeşitli kategorilerde yarış icra edildi. Anılan kategorilerdeki yarışları Alman Teğmen Tangenheim ve ardından Alman Yüzbaşı Ploetz ve Macar teğmenler Endrody, Szilagyi ve Varkonyi kazandı. Diğer ödül Budapeşte şehrinin ödülü olan uluslararası hız etkinliği idi. Bu sınıfı kazanan yarışçı ise Alman Yüzbaşı Ploetz Schunk ve onun bir saniye önünde olan Macar

[86] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 540/44580-213918-6, 9 Nisan 1934

[87] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 540/44580-213918-5,30 Nisan 1934.

Yüzbaşı Barcza'nın zaferiyle sona erdi. Yarışın Vajdahunyad Ödülü ise uluslararası gösteri atlama etkinliğini içeriyordu. Bu yarışı ise Macar Prens Odescalchi kazandı.

Budapeşte yarışlarında bayanlar için bir kategori de vardı. Prix Ilona Zrinyi adını taşıyan bu yarış bayanlarda gösteri atlama şeklindeydi. Söz konusu yarışı Macaristan'dan Bayan Kercaztes ve Bayan Lieszkovszky kazandı. Türk birinci ise Bayan Melahat Aksel oldu[88].

Yarışın beşinci gününde *Prix des Nations* ve *Prix du Regent* yarışları yapıldı. Bu yarışlara Almanya, Türkiye, Macaristan ve İtalya katıldı. Yarışı kazanan *Kekler* adlı atla İtalya oldu. Ardından sırasıyla Almanya, Macaristan ve Türkiye geldi. Yarışın beşinci gününde Türkler, Macar gazetelerinde yer almaya başladı 1850'den beri yayımlanan Macaristan'ın önemli gazetelerinden biri olan *Pesti Naplo*, Türk ekibinin çok iyi çalışmasına rağmen hala yeterli rutine sahip olmadığını yazdı. Yarışın altıncı günü *Prix de St. Georges* koşusu yapıldı. Bu yarışta Macar, Alman, Avusturya ve Çek takımları başarı elde etti. Macarlar birinci, ikinci ve altıncılık ödülünü kazandı. Yarışlarda Tarım Bakanlığı Ödülü de bulunuyordu. Bu kategoride de uluslararası hız denemesi ölçülmekte idi. Yarışın kazananı İtalyan Yüzbaşı Bocohini oldu. İkinciliği Macarlar aldı. Yarışın yedinci gününde *Prix de l'Artillerie Hongr.pr. intern. Jumping* yarışı yapıldı. Bu ayakta kazanan İtalyan Kont Bettoni oldu. Aynı gün uluslararası hız yarışması temasıyla *Prix Erzsebet Szilagyi* yarışı yapıldı. Yarışın birinci ve ikincisi Almanlar oldu. Müsabakaların sekizinci gününde Macar Konseyi Başkanı'nın ödülü vardı ve bu kategoride atlama gösterisi yapılmakta idi. Yarışın birincisi *Kekler* adlı atla yine İtalya oldu. İkinci ise *Bettoni* adlı atla yine İtalyanlardı. Aynı gün *Grand Prix* uluslararası hız yarışları yapıldı. Bu kategoride ise kazanan Avusturyalı Yüzbaşı Podhajski oldu. İkinciliği ise Almanlar kazandı.

Yarışmaların son günü olan dokuzuncu gün Türkiye açısından önemliydi. Dokuzuncu günde çift atlama, uluslararası bariyer etkinliği, ulusal konkorsolation yarışları yapıldı. Çift atlamada Macar Bay Cseh ve Bay Barczy birinci oldu. Uluslararası bariyer etkinliği birincisi İtalyan *Kekler* oldu. Ulusal konkorsolation şampiyonasında gösteri atlamada kazanan Türk Asteğmen Eyüp Öncü idi. Yarışın ikincisi Macar Binbaşı Kania ve üçüncüsü ise yine Türk Yüzbaşı Saim Polatkan'dı. Bu etkinlikte daha fazla at vardı. Zira uluslararası *Grand Prix* yarışmasında yarışmayan 51

[88] **BCA**, 30.10.0.0/233-568-13, 27 Haziran 1935.

at bu yarışta start aldı. Yarışmada 21 yabancı binici yer almakta idi. E. Öncü, 24 net atlayışla rakiplerinin önüne geçti. S. Polatkan da en fazla atlayışı yapan yarışçılardan birisi oldu.

Yarışın son gününde Türk ekibinin elde ettiği başarılar Macaristan basınına yansımıştı. Budapeşte elçisi tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen raporda yer alan gazete haberleri şu şekilde idi; 1841'de yayım hayatına başlayan ve Macar basın tarihinin en etkili yayın organlarından birisi olan *Pesti Hirlap* gazetesi "*Türk takımının tek zaferini duyurmak için çalınan Türk marşı. Halk, çok güzel ve mütevazı Türk sporcuların zaferini coşkuyla alkışladı*" ifadelerini kullandı. 1910 yılında yayın hayatına başlayan günlük akşam gazetelerinden birisi olan *Az Est* ise "*Türk asteğmen "Cherkesse" adlı atıyla kazandı. Türk bayrağı göndere çekildiğinde, seyircilerin alkışları çok samimi ve büyüleyici Türk binicilerinin zaferinden duyulan sevinci ifade etti*". *Magyarorszag* gazetesi ise "*Türk zaferinin ardından kopan alkış tufanı sadece bir teselli başarısı değil, bundan daha fazlasıydı: bu alçakgönüllülüğe, bu tutuma ve Türk binicilerin çağrılmaktan korkmamasına bir övgü niteliğindeydi*" dedi[89].

27 Haziran 1935'te Budapeşte at yarışlarında Türk ekibin başarıları hakkında Türkiye'nin Budapeşte elçisinin gönderdiği raporda ise şunlar ifade edilmekte idi.

> "*Macar Başvekili General Gömbüs [Gyula Gömbös]'ün Başbakanımız General İsmet İnönü'ne mektup yazmak sureti ile vaki olan hususi daveti üzerine Almanya'da "Aachen" yarışlarına iştirak etmekte olan General Mürsel Bakü'nün komutanlığındaki 6 subaydan mürekkep süvari ekibimiz Budapeşte arsıulusal yarışlarına da girmek üzere 13 Haziran gününde buraya geldi.*
>
> *O gün trenden inmiş olmalarına rağmen derhal yarışlara giren ekibimiz üç aya yakın bir zamandan beri devam eden seyahat yorgunlukları ve Budapeşte yarış sahasına alışık olmamaları dolayısıyla ilk müsabakalarda ferdi çok yüksek kabiliyet eserleri göstermelerine rağmen ekip itibarı ile kazandıkları numaraların azlığından dolayı mükafatlar alamamışlar ise de son gün 20 Haziran yapılan 24 manialı büyük yarışta 58 atlı arasında ekibimizde Teğmen Eyyüp Öncü*

[89] **BCA**, 30.10.0.0/233-568-13, 27 Haziran 1935.

birinci, Saim Polatkan üçüncü ve Yüzbaşı Cevat Kula sekizinci gelmek suretiyle değerli bir zafer kazanmışlar ve adet veçhiyle birinci gelenlerin şeref direğine bayrağımız çekilmiş ve erkinlik marşımız çalınarak bayrağımız ve subaylarımız yarış yerinde hazır bulunan kesif bir kalabalık tarafından şiddetle alkışlanmıştır.

Müsabakaya iştirak etmiş olan diğer milletlerin binicilik mekteplerindeki tekamül ve bineklerinin kıymet ve kabiliyeti ile bizim subaylarımız ve binekleri mukayese edilirse kazanılan muvaffakiyetin hakikatte çok büyük ve milletimiz namına iftihara şayan olduğu tezahür eder. 16 Haziran'da yapılan yarışta hazır bulunan Kral Naibi, ekibimiz komutanı General Mürsel Bakü'yü locasına çağırarak iltifatta bulunmuştur. Ekibimizin bu değerli zaferi şerefine 20 Haziran akşamı elçilikte bir suvare verdim. Suvarede Başvekalet siyasal müsteşarı eski Ankara Macar elçisi Mösyö Tahy ve Madamı, Macar Milli Müdafaa Nezareti Ataşemiliterler bürosu şef vekili, yarış komitesi azaları yerli ve ecnebi diğer bir çok zevat da hazır bulunmuşlardır.

Yarışlar münasebeti ile buraya gelen ecnebi ekipler şerefine Ziraat Nazırı da bir suvare vermiş ve Başvekilin bu arada verdiği mutat suvarelerinden birisine de bütün yarışa giren ekipler davet olunmuşlardır.

Ekibimiz merkezden aldıkları ve bir sureti telgrafla elçiliğimize de tebliğ edilmiş olan emre tevfikan Viyana arsıulusal konkurlarına iştirak etmek üzere 22 Haziran akşamı buradan Viyana'ya hareket eylemiştir.

Muhtelif yarışlarda kazanan milletlere ait cedvel ile ekibimizin muvaffakiyeti hakkında Macar gazetelerden çıkan yazıların Fransızca örneklerini malumat için bağlı olarak sunuyorum. Bilvesile ile saygılarımı sunarım. Budapeşte Elçisi[90].

Budapeşte'de elde edilen bu başarıdan Türk basını da övgüyle bahsetti. Örneğin *Ulus* gazetesinin 22 Haziran 1935 tarihli nüshasında Türk subaylarının Budapeşte'deki yarışlarda kazandıkları başarılar ilk sayfadan

[90] **BCA**, 30.10.0.0/233-568-13, 27 Haziran 1935.

okuyucuyla paylaşılmıştı. Söz konusu haberde Türk binicilik ekibinin Budapeşte uluslararası binicilik yarışlarına girdiği hatırlatıldıktan sonra 20 Haziran günü yapılan *Tuna Büyük Ödülü* yarışına Alman, İtalyan ve Macarlardan 51 ve Türklerden yedi olmak üzere 58 atlının katıldığı ve müsabakanın 24 engel üzerinden yapıldığı belirtilmişti. Bu yarışta Teğmen Eyüp Öncü'nün birinci, Yüzbaşı Saim Polatkan'ın ikinci ve Yüzbaşı Cevat Kula'nın sekizinci olduğu duyurulmuştu. Haberde onbinlerce kişinin toplandığı alanda Türk atlılarının candan alkışlandığı, yarış sahasında İstiklal Marşı çalınırken Türk bayrağının göndere çekildiği dile getirildi. Türk ekibinin bu yarışın ardından 23 Haziran'da başlayacak olan yarışlara girmek üzere Viyana'ya hareket edeceği de ifade edilmişti[91]. Haber aynı içerikle *Akşam* gazetesinde de yer almıştı[92].

Cumhuriyet gazetesinin 22 Haziran 1935 tarihli nüshasında ise "*Subaylarımızın Muvaffakiyeti*" başlığıyla verilen haberde "*Peşte müsabakalarında gene birinci olduk*" alt manşeti dikkat çekmekte idi. 21 Haziran'da Budapeşte'den alınan haberde uluslararası 24 engelli at koşusu müsabakasına Peşte'de bulunan Türk süvarilerinin de iştirak ettikleri hatırlatıldıktan sonra Teğmen Eyüp Öncü'nün engelleri hiç sorunsuz aşarak birinciliği kazandığı, Yüzbaşı Saim'in üçüncülüğü, Yüzbaşı Cevat'ın da sekizinci olduğu okuyucuya duyurulmuştu. Eyüp'ün birinciliği aldığı sırada şeref direğine Türk bayrağının çekildiği ve İstiklal Marşının çalındığı ve binicinin bu başarısının stadı dolduran binlerce kişinin samimi tezahüratına vesile olduğu dile getirilmişti. 20 Haziran günü yapılan *Tuna Büyük Mükafatı* müsabakasına ise Almanya, İtalya ve Macaristan'dan 51 ve Türkiye'den 7, toplamda 58 at girmişti. Müsabaka 24 engel üzerinden yapılmıştı[93]. *Kurun* gazetesinin 22 Haziran 1935 tarihli nüshasında ve *Zaman* gazetesinin aynı tarihli nüshalarında da benzer haberler yer almakta idi[94]. *Tan* gazetesi haberi manşetten vererek "*Süvarilerimiz Avrupa Birincisi!*" başlığını atmıştı. Türk bayrağının şeref direğinde olduğunu vurgulayan gazete haberinin içeriği diğer haberlerle aynı idi[95].

---

[91] "Subaylarımız, Peştedeki Yarışlarda Kazandılar", **Ulus**, On Altıncı Yıl, No:4993, 22 Haziran 1935, s. 1.

[92] "Süvarilerimiz Budapeştede Parlak Bir Muvaffakiyet Kazandılar", **Akşam**, Sene 17, No.5989, 22 Haziran 1935, s. 5

[93] "Subaylarımızın Muvaffakiyeti", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 3987, 22 Haziran 1935, s. 3.

[94] "Süvarilerimiz Budapeştede Birincilik, İkincilik ve Sekizincilik Kazandı", **Kurun**, 18-1 Yıl, S 6268, 22 Haziran 1935, s. 1, 9; "Arsıulusal Atlı Müsabakalar Süvarilerimiz Birinci Oldular", **Zaman**, Sene: 2, Numara: 362, 22 Haziran 1935, s. 1.

[95] "Süvarilerimiz Avrupada Birinci", **Tan**, 22 Haziran 1935, s. 1.

Cumhuriyet gazetesinde başarıdan kaynaklı büyük bir memnuniyet vardı. Gazetenin 23 Haziran 1935 tarihli nüshasında "*Avrupa'da er meydanlarında yüzümüzü ağırtan kıymetli zabitlerimiz, her türlü takdire layıktır*" ifadeleri yer almaktaydı. Haberin devamında süvari zabitlerinin parlak bir zafer daha kazandıkları, Budapeşte'de yapılan *Tuna Mükafatı* müsabakasında Almanlar, Macarlar ve İtalyanlar gibi binicilik mevkileri çok yüksek olan 51 rakibi yenerek birinci, üçüncü ve sekizinci olan Türk binicilik ekibinin ve onun mensup olduğu kahraman orduya şeref getiren hakikaten sevinmeğe değer büyük bir zafer olduğu vurgulanmıştı. Süvarileri gönülden tebrik eden gazete haberinin devamında şunlar ifade edilmekte idi:

> "*Bugün Budapeşteden Viyanaya gitmeleri mukarrer olan süvarilerimiz, memlekete avdet ettikleri zaman büyük karşılama töreni (merasimi) yapılmasını teklif ediyoruz. Ecnebi diyarlarında, er meydanlarında, Türke şeref kazandıranlar, kansız spor savaşlarının muzaffer kahramanlarıdır. Kahramanlar ise zafer dönüşünde daima merasimle karşılanırlar. Erkanı Harbiyemizin ve İstanbul Belediyesinin değerli subaylarımızı kazandıkları şan ve şerefe layık bir surette karşılamak üzere bir program hazırlamalarını dileriz. "Marifet iltifata tabidir" sözünü unutmayalım. Yarın daha büyüklerini kazanmağa gençleri teşvik için, bugünkü galiplerden tebrik, takdir ve alkışlarımızı esirgememeliyiz*"[96].

Budapeşte'de alınan başarılar ve bu yarışma öncesinde Nice ve Aachen'de elde edilen güzel sonuçlar Türk basınında Türklerin eski sporu binicilikle ilgili yorumların ve yazıların artmasına neden oldu. Türk biniciliğinin ilerlemesi için yapılması gerekenler, Avrupa'daki binicilikle kıyaslamalar, alınan sonuçlar değerlendirildi. Örneğin *Haber* gazetesinin 22 Haziran 1935 tarihli nüshasında "*Türklerin En Eski Sporu-Atıcılık-Binicilik*" başlıklı ve Barşal imzalı bir yazıda Türk biniciliğinin durumu ve Avrupa'daki binicilikle kıyaslamasına yönelik değerlendirmeler yer aldı. Yazıya göre Türkiye'de henüz birkaç yıllık varlığı olan profesyonel atçılık sporunun Nice ve Aachen'deki uluslararası müsabakalarda elde ettiği neticeler ve muvaffakiyetler karşısında susmak mümkün değildi. Bu başarıları henüz duymamış olan kişilere duyurmak, bunun önemini bilmeyenlere göstermek, bu en yeni fakat en verimli olan sporun bugünkü

[96] "Süvarilerimizi Büyük Törenle Karşılamalıyız", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 3988, 23 Haziran 1935, s. 1, 5.

eksiklikler arasında doldurduğu yerin değerini vermek için binicilik hakkında yazmak gerekliliği ifade edilmişti. Bu anlamda binicilik sporu ile ilgili şimdiye kadar yapılmış olanlar ve bundan sonra da yapılması gerekenler hakkında bazı tespitlerde bulunuldu. Buna göre[97];

1- Kurulduğu tarihe bakıldığında sportif Türk atçılığının henüz çok yeni olduğu anlaşılır. Biniciliğin sportif kısmı 1910'da açılan askeri binicilik mektebinde başladı. Mektep 1930 sonlarında Atçılık Sporu Uluslararası Federasyonu kurallarına uygun olarak at müsabakalarına yönelik çalışmaya başladı. Bu tarihten itibaren Türkiye'de sportif biniciliğin başlamasının üzerinden henüz dört yıl geçmiştir. Bu kadar kısa zamanda iyi sonuçlar almak imkansız olmamakla birlikte oldukça zordur. Türk binicileri zoru başarmış ve uluslararası müsabakalarda uluslar kupasında üçüncülüğü, *Ren Kupasında* da birinciliği kazanmakla zoru başarmışlardır. Yaklaşık dört buçuk yıldan beri hocaları olan uzman A. Taton, Nice'teki yarışmalara gitmeden evvel makalenin yazarıyla yaptığı bir görüşmede şunları ifade etmişti: "*Emeklerimizin boşa gitmediğini görmek zamanı yaklaşmıştır sanırım...*". Taton bu mütevazı cümle ile yetiştirilmesine emek verdiği Türk binicilik ekibinin kabiliyetine inancını anlatmak istemişti[98].

2- Türk atçılık sporu kurulduğu günden beri uluslararası alanda yapılan temaslarda yeterli tecrübeye sahip değildi. Zira üç buçuk yıl içinde altı müsabaka yapılmıştı. Bunlardan ayrı olarak Ankara ve İstanbul'da yapılan 6-7 yerli müsabaka vardı. Fakat bunlar uluslararası boyutlarda değildi. Çünkü uluslararası yarışlara katılım ile ulusal yarışlarda yer almak arasında müsabaka kabiliyetinin olgunlaşması açısından ciddi farklar vardı. Uluslararası yarışmalara iştirak etmek hem biniciler ve hem de atlar için tecrübe, bilgi ve kabiliyet kazandırmaktaydı[99].

3- Türk binicilik takımı ile diğer ulus takımları karşılaştırılacak olursa, altı ulusal yarış ve özellikle Türkiye'den başka on ulusun girdiği uluslar kupasında Türk takımını rakip takımlardan ayıran farkların oldukça fazla olduğu görülmekteydi. Sporun diğer branşlarında olduğu gibi atçılıkta da eskilik ve yenilik son derece önemlidir. Avrupa takımlarının en yenisi dahi Türkiye'den en az altı yıl eskiydi. Müsabakaya katılan on ulusun binicilerinin kıdemlerine bakıldığında her zaman aynı kişiler olmak üzere on üç yıldan beri bütün faaliyetlerini bu işe hasretmiş biniciler oldukları

[97] Barşal, "Türklerin En Eski Sporu", **Haber**, Sene: 4, S 1240, 22 Haziran 1935, s. 8.

[98] Barşal, agm., s. 8.

[99] Barşal, agm., s. 8.

anlaşılmakta idi. Hemen hepsi askerdi. Devlet bunların ordudaki hizmetlerini başka hiçbir iş görmeden yalnız atçılık sporuna çalışmaları suretiyle yapmalarına müsaade etmiş, bu sayede yıllarca hep aynı işle uğraşmanın sağladığı ihtisasla her biri, gerek atçılık ve gerekse binicilikte birer uzman olmuşlardı. Avrupa'da atçılık ve binicilik sporu bir bilgiden ziyade bir sanat ve bilim olarak görülmekteydi. Bu sporda görgü ve tecrübenin önemi büyüktü. Dolayısıyla başarı için bu tecrübe ve bilginin sağlanması şarttı[100].

4- At yarışları, otomobil, yelkenli, tayyare ve benzer makineli vasıtalarla yapılan yarışlardan ve bu yarışlarda elde edilen başarılardan çok daha önemlidir. Çünkü at canlıdır ve kendisine göre bir iradesi vardır. Burada başrolü müsabakaya katılan at oynar. Dolayısıyla atın önemi büyük olduğundan atların cinsi, ırkları ve iyi cins at yetiştirmek önemli hale gelmektedir[101]. Uluslararası at yarışlarında kullanılan atlara bakıldığında çoğu İngiliz-Arap kırması yahut yarım kan, bazıları da safkan atlardır[102]. Bu atların cinsleri yetiştirildikleri memleketlerle anılmaktadır. Türk atları da kan itibarıyla farklı olmamakla birlikte arıklama[103] olarak ifade edilen iyi cins ve seçkin atı yetiştirme bağlamında çalışmalar oldukça yenidir. At yetiştiriciliğinde arıklama yeni başlamış olduğu için Türk atlarının biçim ve atlama kabiliyetleri itibarıyla rakipleri kadar elverişli olmadıkları muhakkaktır. Zira Türkiye'de arıklama yaygın olmadığı için atlar daha ziyade gelişigüzel yetiştirildi. Fakat Avrupalılar bu işle uzun süredir uğraşmakta idi. Bu sayede Türkiye'nin yarışlardaki rakiplerinin binekleri atlayıcı ailelere mensup yüzlerce at arasından seçilip ayrılmış olmak üstünlüğüne sahip bulunmaktadır. Ayıca tıpkı binicileri gibi yıllarca, yalnız bu işte çalıştırılarak ve her yıl en az dört beş müsabaka yaparak yetişmiş usta atlayıcılardır. Ancak Türk takımının bineklerinin *Kısmet* istisna olmak üzere bu özelliklere haiz olmadığı ifade edilmelidir.

---

[100] Barşal, agm., s. 8.

[101] Arıklama: Çiftleştirilecek aygır ve kısrakların ve bunlardan doğacak en iyilerini devamlı bir tarzda temizleyerek seçip ayırma suretiyle muayyen bir işe en elverişli olan hayvanları bulup, bunlardan mümeyyiz evsafı tespit ederek ve tereddiye uğratmayarak muhafaza etmeye yarayan iş Fransızca (selection)'un karşılığıdır. Barşal, agm., s. 8.

[102] At ırkları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yarkın, **Atçılık**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1962, s. 34 vd; Tekin Koçkar, **At Irkları ve Dağılımı**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2012, s. 20-29.

[103] Arıklama: Çiftleştirilecek aygır ve kısrakların ve bunlardan doğacak en iyilerini devamlı bir tarzda temizleyerek seçip ayırma suretiyle muayyen bir işe en elverişli olan hayvanları bulup, bunlardan mümeyyiz evsafı tespit ederek ve tereddiye uğratmayarak muhafaza etmeye yarayan iş Fransızca (selection)'un karşılığıdır. Barşal, agm., s. 8.

Türk takımının binekleri arasında *Kısmet* gösterdiği kabiliyet bakımından bir istisna idi. Türk milli yetiştiriciliğinin önemli bir örneği olan *Kısmet*'in, boy ölçüştüğü hemcinslerinden pek de aşağı kalır yanı yoktu. Aachen'deki başarılarıyla kolaydan zora doğru daima artan başarısıyla yaratılışındaki kabiliyeti açığa çıkardı. Onun 1931 sonlarına doğru başlamış olan müsabaka mesleğinde daha güzel işler yapacağı umulmakta idi. Yalnız spor alanında değil aynı zamanda ileride kendi gibi daha birkaç değerli atlayıcıların yetiştirilmesi hizmetinde kullanılacak olan ana-babasının iyi cinsler olduğunu belirttiği için arıklama alanı için de önemli bir kazanç olmuştu. *Kısmet*'i doğuran damızlıkları iyi saklamak ve onları kendi aralarında tekrar tekrar çiftleştirmekle beraber aygırı başka kısraklarla da birleştirerek çoğaltmak ve bunda ısrar etmek faydalı görülmekteydi.

Sonuç olarak tetkik edildiğinde Türk binicilik takımının hiçbir müsabakada rakiplerininkinden daha iyi şartlarla boy ölçüşmüş olmadığı anlaşılmaktaydı. Bu nedenle Türk binicilik ekibinin aldığı başarının değeri bir kat daha artmaktaydı. Yarışmalara nasıl hazırlanıldığı, nelerle uğraşıldığı, eldeki vasıtaların nelerden ibaret olduğu bilindiği için bu kadar küçük imkanlarla elde edilen bu başarı çok değerli olarak görülmüştür.

Türk takımın kazandığı başarılar sebebiyle Alman spor yazarları "*Türk takımı bir bomba gibi patladı*" şeklinde ifadeler kullanmışlardı. "*Türk binicilerinin eksik vasıtalarıyla, barış yolunda çetin rakiplerle boy ölçüşürlerken mensup oldukları ırkta hiç eksik olmayan inan, onur, yiğitlik, savaşganlık gibi her yerde işi başarmak için gerekli olan manevi kuvvetleri ve her ulusunkinden daha üstün irsiğ binicilik kabiliyetleri vardı*".

Nice'den Aachen'e kadar yaptığı müsabakaların genel bir hesapla bir birincilik, bir ikincilik, iki üçüncülük, bir beşincilik, bir yedincilik, bir yirmincilik olarak tespit edilebilir. Binicilik takımının umulduğundan çok kısa bir zamanda daha parlak işler görmeye aday olduğu umudu yinelenmektedir. Gazete alınan başarılı sonuçların hatırasını Türk spor tarihine yazdıran sporcuları, hocalarını ve müdürleri Cevdet ve A. Taton Beyleri tebrik etmiştir[104].

f) 1936 Berlin Olimpiyat Müsabakalarında Binicilik Ekibi

1931 yılında Uluslararası Olimpiyat Komitesi yaz olimpiyatlarının 1-16 Ağustos 1936'da Berlin'de yapılmasına karar verdi. Hitler, olimpiyatlar sayesinde Antik Yunan medeniyetiyle bağ kurarak üstün Alman ırkını

[104] "Türklerin En Eski Sporu", **Haber**, 22 Haziran 1935, s. 8

buraya dayandırma fırsatını buldu. Berlin Olimpiyatlarına ABD başta olmak üzere İngiltere, Fransa, İtalya, Macaristan, Avusturya, İsveç, İsviçre, Finlandiya, Belçika, Çekoslovakya, Danimarka, Hollanda, Norveç, Kanada, Japonya, Arjantin, Estonya, Mısır, Hindistan, Yeni Zelanda, Avustralya, Filipinler, Lehistan, Letonya, Yugoslavya, Romanya, Güney Afrika, Meksika, Portekiz gibi birçok ülke katıldı[105]. Sovyetler Birliği olimpiyatlara iştirak etmedi. Türkiye de Almanya'dan gelen davet üzerine olimpiyatlara iştirak etti ve farklı dallarda ekiplerle birlikte binicilik ekibini de gönderdi.

Türkiye, Berlin'de yapılacak olimpiyat müsabakalarına katılmak için Süvari Binicilik Okulu Komutanı Yarbay Saim Önhon'un komutası altında bir ekip oluşturdu. Bu ekipte Saim Polatkan dışında Cevat Kula, Cevat Gürkan, Üsteğmen Erokay gibi isimler yer aldı. Berlin'e gidiş kesinleşince heyetin masraflarının karşılanması gerekli görüldü. Bu meyanda İcra Vekilleri Heyeti'nin 4 Temmuz 1936 tarihli toplantısında Berlin'e gidecek olan heyetin masraflarına karşılık 1936 mali yılı kara bütçesinden 903'üncü konkurhipikler masrafı faslına konulan 46.500 liranın avans olarak verilmesine ve tahakkuk edecek bütün masrafların Alman Kliringi B hesabından ödenmesine karar verildi[106].

Ancak Berlin olimpiyatlarının yanı sıra başka müsabakalara iştirak edilmesi nedeniyle bu meblağ yeterli gelmeyince olimpiyatlarda harcanan masrafların ödenmesi olimpiyatlar bittikten sonra da devam etti. 6 Şubat 1937 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararnamesinden anlaşıldığı üzere Berlin Olimpiyatları ile Aachen ve Viyana'da yapılan konkurhipiklere iştirak etmiş olan heyete teklif üzerine ve Türkiye sınırlarından başlamak üzere gündelik verilmesi ve hayvanların nakil, iaşe, han ve sair ihtiyaçları için yapıldığı anlaşılan 8346,41 lira masrafın zabitanın yevmiyelerine ilavesi sureti ile karşılanması ve 84 gün devam ettiği anlaşılan bu iş için erlere her türlü masraflarına karşılık olmak üzere 238'er kuruş gündelik verilmesine karar verilmiştir[107].

---

[105] "Dün Berlinde Çok Büyük Merasim Yapıldı", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4389, 2 Ağustos 1936, s. 1, 7, 9; "On Birinci Olimpiyat Dün Öğleden Sonra Berlin'de Merasimle Açıldı", **Kurun**, Yıl 19.2, S 6667607, 2 Ağustos 1936, s. 1,7; "Olimpiyatlar Dün Törenle Açıldı, **Yeni Asır**, Kırkbirinci Sene No:9310, 2 Ağustos 1936, s. 1, 7; "Berlin Olimpiyatları", **Tan**, İkinci Yıl, No:463, 2 Ağustos 1936, s. 1,6; Ahmed İhsan, "Olimpiyaddan Mektublar, Bedbinlere Cevab Aldığımız Neticelerden Memnun Olmalıyız", **Cumhuriyet**, On Birinci yıl, S 4405, 18 Ağustos 1936, s. 1, 6.

[106] **BCA**, 30-18-1-2/66-57-16, 4 Temmuz 1936.

[107] **BCA**, 30-18-1-2/72-14-5, 6 Şubat 1937.

Berlin olimpiyatlarında binicilik yarışları oldukça rağbet gördü. 60 kilometrelik geniş bir arazi üzerinde ve 70-80 tane çok zorlu engeli bulunan bir sahada yapılan bu müsabakalar Berlin'e otomobille bir buçuk saat uzaklıkta bir alanda yapılmakta idi. Berlin olimpiyatlarını izlemek için burada bulunan *Haber* gazetesi muhabiri İzzet Muhiddin Apak bu uzaklıktan kaynaklı olarak binicilik yarışlarına kimsenin gelmeyeceğini düşündüğünü ancak yarışların yapıldığı sahaya varıp kalabalığı gördüğünde bu düşüncesinin değiştiğini ve spora büyük önem verildiğini bir kez daha anladığını dile getirmektedir. İngiliz, Alman, Danimarkalı birçok zabitle birlikte Türk zabitlerin de yarışmaya katıldığını, yarışa katılan Saim ve Sadettin Beyleri görme fırsatı bulamadığını ancak orada bulunan bir Türk neferden Saim Bey'in yarım saat evvel önden geçtiğini, Saadettin Bey'in ise bir buçuk saat sonra bulundukları yerden geçeceğini öğrendiğini belirtmektedir[108].

Türkiye, Berlin Olimpiyatlarında binicilik alanında çok parlak neticeler alamadı. Çünkü bununla ilgili kurumsallaşmış bir yapı ve yarışlara profesyonel bir şekilde hazırlanılan büyük ekipler ve yetenekli atlar sınırlıydı. Öte yandan atlar fiziksel olarak yetersizdi. Bu durumun yanında büyük bir talihsizlik olarak atlardan birisinin ölmesi ve geri kalan atların çoğunda sakatlıklar yaşanması subayların iyi neticeler almasını engelledi[109]. Esasen en fazla ümit bağlanmış ve kendisinden dünya birinciliği beklenen Türk takımının atı antrenmanlar sırasında ölmüş ve diğer birkaç at ise yarışamayacak kadar ağır yaralanmıştı. Bu talihsizlikler nedeniyle Türk süvarileri ikinci derecede ve noksan atlarla müsabakalara girme mecburiyetinde kaldı. Tecrübesiz ve kıymet itibarıyla daha düşük atlarla müsabakalara giren süvariler birincilik, ikincilik ve üçüncülük gibi dereceler alamadılar. Türk binicilik takımları çeşitli hatalar nedeniyle elendi[110]. Bununla beraber Türk binicilik ekibi 14 Ağustos 1936'da başlayan hayvan terbiyesi yarışlarına takım halinde değil ferdi yarışmacı olarak girdiler[111] Yüzbaşı Cevad, Cevad Gürkan ve Saim Polatkan ikinci derecede atlarla

---

[108] İzzet Muhittin Apak, "Berlin Mektupları Olimpiyat Müsabakaları Biterken", **Haber**, 18 Ağustos 1936, Sene: 5, S 1649, s. 6.

[109] Ahmed İhsan, "Olimpiyaddan Mektublar…", s. 1, 6; "Berlin Olimpiyatları Kapandı, En İyi Atlarımızdan Biri Öldüğü ve Birkaçı Antrenmanlarda Yaralandığı İçin Binicilerimiz İyi Derece Alamadılar", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4404, 17 Ağustos 1936, s. 1, 8.

[110] "Berlin Olimpiyatları Kapandı…", s. 1, 8.

[111] Ahmed İhsan, "Olimpiyatlarda Binicilerimiz İlk Müsabakalara Takım Halinde Girmediler", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4401, 14 Ağustos 1936, s. 1, 6.

girdikleri müsabakalarda birçok biniciyi geçerek takdire şayan dereceler almayı başardılar[112].

Berlin olimpiyatlarının genelinde bütün branşlarda alınan sonuçlara bakıldığında Türkiye olimpiyatlarda güreşte 61 kilo tüy sıklette Yaşar dünya birinciliği ile 1 altın[113] ve güreşte Mersinli Ahmet'in serbest güreşte dünya üçüncüsü olması sebebiyle bir bronz olmak üzere on dokuzuncu oldu[114].

Türkiye, Berlin Olimpiyatlarında parlak zaferler kazanamasa da büyük dersler çıkardı. Nitekim bu hususu Yunus Nadi, *Cumhuriyet*'in 18 Ağustos 1936 tarihli nüshasında şu şekilde dile getirmekte idi:

> "*Bu müsabakalara iştirakle pek iyi etmişiz. Şimdi spor sahasında faziletlerimizi de noksanlarımızı da çok iyi biliyoruz ve bütün milletçe için için noksanlarımızı ortadan kaldırarak faziletlerimizi çoğaltmaya karar vermiş bulunuyoruz… Cumhurreisimiz Atatürk'ün ve Başbakan İsmet İnönü'nün bilhassa olimpiyat müsabakalarından sonra ne düşündüklerini bizzat kendi ağızlarından henüz işitmiş değiliz. Ancak şundan en kat'i surette eminiz ki sporun her şubesinde azami terakki temin edecek en ileri tedbirlerin kararları şimdiden Büyük Şeflerin hiç şüphesiz en baş düşüncelerini teşkil etmekte olacaktır. Eğer süvariliğe itina için şimdiden alakadar ve vazifedar makamlara bazı tebliğler icra edilmişse bunda şaşılacak hiçbir cihet göremeyiz. Bundan sonra milletlerarası müsabakalarına en iyilerinden otuz kırk en iyi atla ve on beş yirmi en mükemmel binici ile iştirak edeceğimizden şüpheniz olmasın artık. Bu on beş yirmi binici binler ve binlerle süvarinin en müstaid ve en muvaffaklarından seçilecek, otuz kırk birinci sınıf atsa yüzlerce emsali arasından ayrılacaktır. Süvarilerimizin böyle yetişmeleri ve bilhassa müsabaka atlarımızın kusursuz olmaları için elbette hiçbir fedakarlıktan çekinmeyeceğiz. Ezcümle vasıtaların mükemmeliyetine itina ile*

---

[112] Berlin Olimpiyatları Kapandı…", s. 1, 8.

[113] Ahmed İhsan, "Varol Yaşar! Yaşar 61 Kiloda Dünya Birincisi Oldu", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4397, 10 Ağustos 1936, s. 1, 6; "Yaşar Dünya Şampiyonu", **Kurun**, Yıl 19.2, S 6675-615, 10 Ağustos 1936, s. 1-2; Burhan Felek, "Yaşar Olimpiyatlarda Dünya Birinciliğini Aldı", **Tan**, İkinci Yıl, No 471, 10 Ağustos 1936, s. 1, 3.

[114] Ahmed İhsan, "Olimpiyaddan Mektublar…", s. 1, 6; "Olimpiyatlarda Dünkü Güreş Maçlarında 3 ünü Kazandık, 4 ünü Kaybettik", Onbirinci Yıl, S 4394, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1936, s. 1, 5.

beraber eleman olarak kendimiz bilhassa çok çalışacağız ve çok çalıştıracağız…"[115].

g) Roma ve Floransa Uluslararası Askerî At Yarışları

Türkiye'nin iştirak ettiği diğer bir uluslararası yarış Roma at yarışları idi. İtalya, Türkiye'yi uluslararası askerî at yarışlarına 1926'dan itibaren davet etmeye başladı. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye çoğu zaman ödenek yetersizliğini gerekçe göstererek 1930'lu yılların ortalarına kadar at yarışlarına düzenli olarak iştirak edemedi[116]. Türkiye Roma'daki yarışlara 1935'ten sonra dahil olacaktı.

Türkiye, Mart-Nisan 1935'te Roma *Comitato Gare e Feste - Müsabakalar ve Bayramlar Komitesi* Başkanı Vezio Crazi tarafından Roma Büyükelçiliği aracılığıyla Roma'da *Villa Borghese* at meydanında yapılacak beynelmilel at yarışlarına resmen davet edildi[117]. Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen 5 Nisan 1935 tarihli yazıda davet hükümete iletildi. Söz konusu yazıda Roma'daki *Comitato Gare e Feste* Reisliğinden alınan bir mektupta, Roma Beynelmilel resmi at yarışları müsabakalarının (*Concours Hippique*) 4 Mayıs'tan 11 Mayıs'a kadar Roma'da yapılacağı bildirilerek Türk zabitlerinin bu müsabakalara katılması için davet edilmekteydi[118].

Roma'dan gönderilen davet Hariciye Vekaleti tarafından 17 Nisan 1935'te Başbakanlığa iletildi. Yazı aynı zamanda Milli Müdafaa Vekaletine de gönderildi. Ayrıca Milli Müdafaa Bakanlığına Roma'daki *Comitate Gare e Feste- Müsabaklar ve Bayramlar Komitesi* Reisliğinden Roma Türk Büyükelçiliğine gönderilen 5 Nisan 1935 tarihli mektubun Fransızcaya çevrilen örneği de ekte sunuldu. Buna göre 4-11 Mayıs tarihleri arasında Roma *Villa Borghese* at meydanında icra edilecek olan beynelmilel at yarışlarına Türk ordusunun subayları davet edilmekte ve Türkiye'nin kıymetli ekibinin bu organizasyona icabet edeceği ümidi dile getirilmekteydi. Hariciye Vekaletinin yazısında müsabakalara katılmanın uygun olacağı dillendirilmekte idi. Zira Roma'da her sene icra edilen ve Avrupa ordularından çoğunun temsil edildiği bu beynelmilel müsabakaya Türk subaylarının katılımı önemli idi. Türk ekibin Nice'de bulunması

[115] Yunus Nadi, "Olimpiyadlar Bittikten Sonra", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4405, 18 Ağustos 1936, s. 1.

[116] **BOA**, HR.İM, 255/31, 10 Novembre 1926.

[117] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-29, 27 Mart 1935.

[118] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-28, 5 Nisan 1935.

dolayısıyla müsabakaya katılmanın daha kolay olacağı belirtilmekte ve son karar hükümete bırakılmakta idi[119].

Hariciye Vekaleti tarafından Roma Büyükelçiliğine gönderilen 11 Mayıs 1935 tarihli cevabi yazıda uluslararası at yarışlarına girebilecek kadar yetişmiş atların az olması ve Nice'den dönmekte olan ekibin ise daha önce söz verildiği üzere Almanya'ya gönderileceği belirtilmekte idi. Bu sebeple Türk ekibinin Roma rotalarına girebilmesinin mümkün olmadığı ifade edilerek durumun yarış komitesine bildirilmesi istendi[120].

Türkiye 1935 Roma yarışlarına bir ekiple katılamasa da daha sonraki yıllarda Roma'da yapılan askerî at yarışlarına iştirak etti. 1936-1937 yıllarında Roma, Paris ve Londra'da yapılan Uluslararası Binicilik müsabakalarına iştirak etmiş olan Süvari Müfettişi Tümgeneral Şemsettin, Yarbay Saim Önhon, Yüzbaşı Cevat Kula, Yüzbaşı Cevat Gürekan, Teğmen Eyüp Öncü, Teğmen Saim Polatkan ve Mütehassıs Taton'dan oluşan heyete Türkiye hudutlarından itibaren yevmiye tahsis edildi. Hayvanlar için yapılan masraflar da subayların yevmiyelerine ilave edildi. Heyetle birlikte giden erlere de her türlü masraflarına karşılık olmak üzere 256'şar kuruş gündelik ödenmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 16 Şubat 1938 tarihli toplantısında kabul edildi[121]. Ekip Roma yarışlarına Brendizi üzerinden gitti. İstanbul'dan Brendizi'ye vapurla ulaşıldı. Buradan Roma'ya trenle intikal edildi. Heyetin eşyaları için hamal masrafları, tren ücretleri, seyahat yevmiyeleri, otomobil masrafları, memlekete çekilen telgraf ücretleri, pasaport masrafları, atların ilaç, baytar, iaşe, iskan ve nal masrafları tamamen hükümetçe karşılandı[122].

Başta Roma olmak üzere Avrupa'nın diğer kentlerinde yapılacak konkurhipiklere iştirak edecek süvarilerin seçilmesi basına da yansıdı. *Son Telgraf* gazetesinin 3 Nisan 1937 tarihli ve "*Bugün Binicilik Müsabakaları Yapılıyor*" başlıklı haberinde;

> "*Bugün Harbiyedeki Sipahi Ocağında saat on beş Avrupa turnesine çıkacak ekibimiz İstanbullulara bir veda müsabakası göstereceklerdir. Bu müsabakalara şimdiye kadar İstanbul'da yapılmamış bir programla tertip edilmiştir. Müsabaka şekli*

[119] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-27, 17 Nisan 1935; **BCA**, 30.10.0.0/145-36-10, 17 Nisan 1935; **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-28, 5 Nisan 1935; **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-29, 27 Mart 1935

[120] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 506/42714-193332-18, 11 Mayıs 1935.

[121] **BCA**, 30-18-1-2/82-11-1, 16 Şubat 1938; **BCA**, 30-10-0-0/145-37-2, 22 Haziran 1938.

[122] **BCA**, 30-10-0-0/145-37-2, 22 Haziran 1938.

Roma birinciliklerinin aynıdır. Avrupa'da yapılacak olan beynelmilel konkurhipiklere iştirak edecek olan süvarilerimiz seçilmiştir. Seçilen güzide binicilerimiz Yüzbaşı Cevat Kula, Cevat Gürkan, Teğmen Eyüp Öncü ve Saim Polatkan'dır. Bu dört binicimiz ekip şefi Albay Saim Önhon'la önümüzdeki pazartesi günü sekizde vapurla Brendizi üzerinden yola çıkacaklardır. Kafileye bir de general iştirak edecektir. Roma, Brüksel, Paris ve Londra'da icra edilecek olan bu müsabakalar üç ay devam edecektir. Müsabakalara bu sene on iki atla iştirak edeceğiz. Bu atların bazıları geçen sene bu müsabakalara iştirak etmiş ve bazıları da bu sene hazırlanan yerli atlarımızdır"[123].

Roma yarışlarında 1938 yılı Türk binicilik ekibi için önemli bir yıldı. Türkiye 1938 yılında İtalya'dan uluslararası at yarışlarına katılım için davet aldı. Bu davet üzerine Türkiye 1938 Roma Uluslararası At Koşularına iştirak etti ve birincilik elde etti. Roma Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 3 Mayıs 1938 tarihli yazıda birincilik müjdeleniyordu. Söz konusu yazıda Beynelmilel Roma At Koşularında 2 Mayıs'ta *Mussolini Kupasının* müsabakasının yapıldığı bildiriliyordu. İtalya Başvekili, hükümet erkanı ve büyük bir kalabalık huzurunda cereyan eden ve üç saat süren çok çetin ve heyecanlı yarış neticesinde Türk ekibin birinciliği kazandığı gururla ifade edildi. Müsabakalar sonrasında yapılan tören de ayrıntısıyla iletilmişti. Buna göre yazıda şunlar ifade edilmekte idi: "*halkın sürekli alkışları arasında Türk bayrağı çekildi ve Mussolini bizzat ekibimize altın kupayı vererek kendilerini tebrik etti. Roma'da memleket için çok şerefli ve zaferli bir gün oldu. Almanlar ikinci, İrlandalılar üçüncü, İtalyanlar dördüncü, Romanyalılar beşinci geldi. Anadolu Ajansı ile neşri tensiplerine maruzdur*"[124].

Roma'da elde edilen birincilik Mustafa Kemal Atatürk'e de iletildi. Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ve Orgeneral Fahrettin Altay, Hariciye Vekaleti aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf göndererek bu birincilik haberini verdiler. Mektup şu şekilde idi:

[123] "Spor Bugün Binicilik Müsabakaları Yapılıyor", **Son Telgraf**, Yıl 1, S 31, 3 Nisan 1937, s. 8.

[124] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/44237-210126-11, 3 Mayıs 1938; **BCA**, 490-1-0-0/1104-33-2, 21.12.1938.

"*Büyük Atatürk,*

Sizin yüksek varlığınızdan kuvvet alarak bugün, 2 Mayıs sahaya çıkan subaylarımız birinciliği kazanmakla size layık evlat olduklarını gösterdiler. Bugün birinciliği kazanacak ekibe Musolini kupası verilecekti. Bu sebeple binlerce halk sahayı doldurmuş idi. Musolini mareşal ve ceneralleri ve büyük maiyeti ile ve yarın Roma'ya gelecek olan Hitler için gelmiş olan bir çok Alaman erkanı askeriye ve mülkiyesiyle localara yerleştiler. 3 saat süren çetin müsabakayı dikkatle takip etti. Yarım metreden daha yüksek büyük altın kupa ortada duruyordu. Musabaka son derece heyecanlı oldu. Sonunda bizim ekipin birinciliği Almanların ikinci, İrlanda üçüncü, İtalyanların dördüncü, Romanyalıların beşinciliği ilan edildi. Büyük bando marşımızı çaldı. Zafer direğine şanlı sancağımız çekildi. Başta bizimkiler olarak ekipler meydana çıktı. Musolini sahaya indi. Kupasını kendi eliyle ekip kumandanı Albay Cevdet [Bilgişin]*'e verdi zabitlerimizin her birini ayrı ayrı selamladı ve tebrik etti. Alkış sadası ortalığı çınlattı. Bu şerefi kazananlar sizin açtığınız çığırda yürümek isteyen ve sizin namınıza en çetin müsabakalara girişmekten yılmayan ve temiz Türk kanını taşıyan çocuklarınız genç subaylardır. Siz var olun Atatürk.*

Hüseyin Ragıp Baydur

Orgeneral Fahrettin Altay"[125]

Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Roma yarışlarından sonra binicilik ekibine bir kutlama telgrafı gönderdi. Albay Cevdet'e hitaben yazılan telgrafta şunlar ifade edildi: "*Büyük ulusların binicilik kudretlerini beynelmilel at koşularında gösteren Roma'da Türk bayrağını şeref direğine çektiren süvarilerimizin muvaffakiyetlerinden göğsümüz kabardı. Tebriklerimi sunar subay arkadaşlarımın gözlerinden öperim. Dahiliye Vekili CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya*"[126].

Türk binicilik ekibinin elde ettiği başarı basına da yansıdı. *Ulus* gazetesinin 3 Mayıs 1938 tarihli nüshasında "*Binicilerimizin Yeni ve Parlak Muvaffakiyeti*" başlıklı haberde ekibin *Mussolini Kupasını* kazandığı

[125] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/44237-210126-10, 3 Mayıs 1938.

[126] **BCA**, 490-1-0-0/1104-33-2, 3 Mayıs 1938.

bildirilmekte idi. Milli ekipten Eyüp Öncü'nün müsabakada başarı gösterdiği vurgulanarak at yarışları sırasında çekilmiş bir fotoğraf haberde yer aldı. Haberin devamında şu ifadeler yer alıyordu:

> "*Bugün Roma'da on binlerce seyirci önünde yapılan milletler kupası binicilik müsabakasında Türk ekibimiz birinciliği kazanmış ve müsabakanın mükafatı olan Mussolini altın kupasını almıştır. Almanlar ikinci, İrlandalılar üçüncü, İtalyanlar dördüncü, Romenler beşinci gelmişlerdir. Müsabakada B. Mussolini de hazır bulunmuş ve kendi adını taşıyan altın kupayı Türk ekibi komutanı Albay Cevdet Bilgişin'e bizzat tevdi etmiştir. Şeref direğine Türk bayrağı çekilmiş ve şiddetle alkışlanmıştır.*
>
> *Ekibimizin bugün kazandığı çok parlak muvaffakiyet, şimdiye kadar iştirak ettiğimiz bütün müsabakalarda elde edemediğimiz bir neticedir. Ve bununla ne kadar iftihar edilse azdır.*
>
> *Dünyanın şöhretli binicilerinin en iyi atlarla iştirak ettiği bu müsabakada Türk ekibinin, büyük bir farkla temin ettiği muvaffakiyeti haber verirken ölçüsüz bir iftihar duyuyorum.*
>
> *Bu yılın müsabakalarına en az atla iştirak eden ekip Türk ekibidir ve İstanbul'dan 16 atla yola çıkmıştır. Almanlar, 39 atla girmişlerdir. Diğer milletlere mensup ekiplerin de 27'den aşağı olmamak üzere kendilerince pek makbul atları vardır. Bütün mütevazı kadrosuna ve vesaitine rağmen Türk subaylarının aldıkları parlak neticeyi, biniciliğin milli Türk sporu olmasıyla izah edebiliriz. Buna Türk subaylarının yabancı memleketlerde ve bilhassa enternasyonal müsabakalarda bayraklarının şerefini korumak, onu şeref direğinde dalgalandırmak için ne büyük bir azimle çalıştıklarını da ilave etmek lazım*"[127].

Cumhuriyet gazetesi de haberi ilk sayfadan manşetten vermişti. "*Ekibimizin Zaferi*" başlıklı haberde Türk süvarilerinin Roma'da milletler kupasını kazandığı bildirilerek Yüzbaşı Cevad Kula, Yüzbaşı Cevad Gürkan, Yüzbaşı Eyüp [gazetede Cevat yazılmış] Öncü, Saim Polatkan'ın fotoğrafları verilmişti. Haberin alt puntolarında "*Musolini altın kupayı bizzat kendi eliyle*

[127] "Binicilerimizin Yeni ve Parlak Muvaffakiyeti", **Ulus**, 3 Mayıs 1938, s. 1, 8.

verdi" başlığı altında süvari ekibinin son Nice müsabakalarında İstiklal Marşını dinlerken selam duruşundaki fotoğrafı paylaşılmıştı. 2 Mayıs'ta Roma'dan hususi ve acele notuyla gönderilen haberin devamında, 2 Mayıs'ta yapılan Milletler Kupası Müsabakasında ekibin büyük bir zafer kazandığı ifade edilmekte idi. Yüzbaşı Cevat Kula, Yüzbaşı Cevad Gürkan, Yüzbaşı Eyüp Öncü, Teğmen Saim Polatkan'dan oluşan ekibin birçok önemli müsabakada birinci gelerek Mussolini tarafından bu müsabaka için konulmuş olan altın Mussolini Kupasının kazanıldığı vurgulanmakta idi. Aralarında Berlin Olimpiyatlarında şampiyonluk kazanmış ve birçok Avrupa müsabakalarında birincilik almış, dünyanın en güzel ve kıymetli atları bulunan hayvanlar ve bunların meşhur, tecrübeli ve mükemmel binicileri ile çok çetin bir mücadeleden sonra Türk ekibinin birinci olduğunun altı çizilmişti. Bu yarışta Almanya'nın ikinci, İrlanda ekibinin üçüncü, İtalya'nın dördüncü ve Rumenlerin de beşinci olduğu okuyucuyla paylaşılmıştı. Haberin devamında şeref direğine şanlı bayrağın çekildiği, İstiklal Marşı çalınırken Mussolini'nin kendi adını taşıyan altın kupayı bizzat Türk ekibine verdiği ve süvarileri hararetle tebrik ettiği ifade edildi. Türk ekibinin elde ettiği bu zaferin müsabakaları seyreden halk tarafından da şiddetle alkışlandığı belirtildi. Gazetede Türk süvarilerinin kazanmış olduğu bu zaferin kıymetinin çok büyük olduğuna vurgu yapılmıştı. Bunun nedeni şu şekilde açıklanmakta idi:

> "*…Çünkü bizimkilerden sonra derece alan Alman, İrlanda, İtalya ekipleri, Avrupa atlı mani müsabakalarının meşhur kahramanlarıdır. Bu ekiplerin atları son derece kıymetlidir. Aralarında 30-40 bin liralık atlar vardır. Binicileri de hayvanları gibi olimpiyatlarda ve sair müsabakalarda bir çok birincilik kazanmış güzide süvarilerdir. Dünyanın en iyi süvarileri karşısında ikinci defa bir birincilik kazanmış olan kahraman süvarilerimizi can ve gönülden tebrik ederiz*"[128].

Son Telgraf gazetesi de 3 Mayıs 1938 tarihli nüshasında "*Varolun Süvarilerimiz Roma Müsabakalarında Birinciliği Kazandılar*" başlıklı haberde süvarilerin fotoğraflarını paylaşarak altın kupanın bizzat Mussolini tarafından ekibe büyük bir merasimle verildiği ifade edilmekte idi. Haberin devamında *Cumhuriyet* gazetesinde başarının niçin çok önemli olduğuna dair yapılan açıklamaların aynısı yer almakta idi[129]. *Akşam* gazetesi de haberi

[128] "Ekibimizin Zaferi", **Cumhuriyet**, Ondördüncü Yıl, S 5017, 3 Mayıs 1938, s. 1,6

[129] "Varolun Süvarilerimiz Roma Müsabakalarında Birinciliği Kazandılar", **Son Telgraf**, S 415, 3 Mayıs 1938, s. 1, 6.

ikinci sayfadan vermişti. "*Binicilerimizin Çok Parlak Muvaffakiyeti*" başlıklı haberde diğer gazetelerde yer alan haberlerle benzer ifadeler vardı. Binicilerin bu başarılarının "*göğüsleri iftiharla kabarttığı*" ifade edilerek bundan dolayı ekibe tebrik dilekleri iletilmişti[130]. *Son Posta* gazetesi de benzer haberleri "*Binicilerimiz Romada büyük bir zafer kazandı*" başlığıyla okuyucuya duyurmuştu[131]. *Tan* gazetesi de "Binicilerimiz Birinciliği Kazandılar" başlığıyla haberi okuyucuyla paylaşmıştır[132]. *Anadolu* ve *Haber* gazetesinin 3 Mayıs 1938 tarihli nüshasının ilk sayfasında da benzer haberler yer almıştır[133]. *Kurun* gazetesi süvarilerin başarılarından bahsederken *Mesajeru Ditalya* gazetesinin yazmış olduğu bir makalede yapılan yoruma yer vermiş idi. Bu makalede Türk ekibinin göstermiş olduğu muvaffakiyetin şimdiye kadar hiçbir yarışta görülmediği kaydedilmiştir[134].

Bu arada 1938'de Varşova'da da başarı elde edilmişti. Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Varşova'da bulunan Albay Cevdet Bilgişin'e bir kutlama telgrafı gönderdi. Telgrafta "*Metodlu çalışmanızın yeni bir muvaffakiyet tezahürünü Varşova'da da göstermeniz sevinç ve iftiharımıza vesile oldu. Genç subay arkadaşlarımı şahsiyetinizde tebrik eder hepinizi gözlerinizden öperim*"[135]. Cevdet Bilgişin tebrik telgrafına verdiği cevapta "*Bütün arkadaşlarımıza bir kat daha kuvvet veren tebrik telgraflarınıza derin saygı ve sevgilerimizle arzteşekkür eder sağlığınızı dileriz. Roma'da Milletler Kupası (Musolini Altın Kupası) müsabakasında alınan fotoğraflardan birkaç tane takdim eder ellerinizi öperim. Ekip Şefi Albay Cevdet Bilgişin*"[136].

1938'de Nice ve Roma yarışlarında başarı elde eden Türk binicilik ekibi 10-15 Haziran tarihleri arasında Köstence üzerinden Türkiye'ye intikal ettiler. Cumhuriyet Halk Partisi ve İstanbul Valiliği milli şerefi yükselten biniciler için kendilerine ve kazandıkları muvaffakiyete yakışır bir şekilde karşılama töreni yapılmasını planladı. İstanbul Komutanlığı ile de görüşülerek spor kulüplerinden ve yüksek okullardan birkaç yüz genç ve

---

[130] "Binicilerimizin Çok Parlak Muvaffakiyeti", **Akşam**, Sene:20, No:7019, 3 Mayıs 1938, s. 2

[131] "Binicilerimiz Romada Büyük Bir Zafer Kazandı", **Son Posta**, Sene:8, No:2785, 3 Mayıs 1938, s. 3,

[132] "Binicilerimiz Birinciliği Kazandılar", **Tan**, 3 Mayıs 1938, s. 1.

[133] "Binicilerimiz, Roma Müsabakalarında Birinciliği Aldılar", **Anadolu**, 3 Mayıs 1938, s. 1; "Süvarilerimiz Milletler Kupası Yarışlarında Birinci Oldular", **Haber**, Sene: 7, S 2255, 3 Mayıs 1938, s. 1.

[134] "Yüzbaşı Gürkan İkinciliği Kazandı", **Kurun**, 3 Mayıs 1938, s. 1.

[135] **BCA**, 490-1-0-0/1104-33-2, 30 Mayıs 1938.

[136] **BCA**, 490-1-0-0/1104-33-2, Haziran 1938.

vilayet ve belediye ve parti erkanından seçilecek kişilerle iyi bir karşılama yapılması kararlaştırıldı. Parti adına tebrikler ifade edildikten sonra aynı gün veya uygun bir zamanda CHP Genel Sekreterliği adına bir ziyafet verilmesi de uygun görüldü. Ekip dört subaydan oluşan bir usta ekip, dört subaydan oluşan bir yabancı ekip bir komutan ve bir de yabancı antrenör olmak üzere 10 subaydan ve 16 seyis neferinden ibaretti[137].

Süvari Binicilik Okulunun kazanmış olduğu başarılar Türkiye'de memnuniyet uyandırmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğini Şükrü Kaya'dan sonra devralan Refik Saydam binicilik ekibinin kazandığı başarılar nedeniyle onlara plaket ve madalya hediye etti. Plaket üzerindeki madalya resmi Ressam Mazhar Bey'e çizdirildi. Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Refik Saydam'ın Kurmay Albay Saim Önhon'a gönderdiği yazıda "*Binicilik ekibimizin bu yıl Nis, Roma ve Varşova'da kazanmış olduğu parlak neticenin hatırası ve cesur ekip mensupları arkadaşlarımıza karşı teşekkür ve takdir nişanesi olarak C.H. Partisince hazırlatılan plakı takdim ediyorum. Sizin ve kahraman arkadaşlarımın gözlerinden öperek sevgiler ve saygılar sunarım*"[138].

Süvari Binicilik Okulu Komutanı Albay Saim Önhon, bu jest için Refik Saydam'a teşekkür mahiyetinde bir cevap gönderdi. Söz konusu mektupta şunlar ifade edilmekte idi.

> "*...Binicilik ekibimizin bu yıl Nis, Roma, Varşova'da kazanmış olduğu parlak neticenin bir hatırası olarak Cumhuriyet Halk Partimizin hediye ettiği plakı aldım.*
>
> *Memleketimizi ihya ve her an terakki ve taalisine hadım olan aziz partimizin bu hediyeleri süvari ve binicilik okulu için pek kıymetlidir. Büyük memleket işleri arasında okulun mesaisinin bu suretle takdir edilmesi bizlere büyük bir teşvik ve kuvvet olmuştur.*
>
> *Partimizin bizlere iltifatını ve alakasını gösteren bu plaka, hediyelerimiz arasında en kıymetli yerimizde ve manevi ifadesi daima aklımızda ve kalbimizde olarak, bu iltifat ve itimada daima layık kalmak için gayret ve enerjimizle çalıştığımızı ve çalışacağımızı arzederim.*

[137] **BCA**, 490-1-0-0/1104-33-2, 21.12.1938.

[138] **BCA**, 490-1-0-0/1104-33-2, 21.12.1938.

Bu kıymetli hediyeye, okul namına mübarek ellerinizden en derin saygılarla öperek şükranlarımızı arzeylerim. Sv. Binicilik Okulu K. Albay Saim Önhon."

Cumhuriyet Halk Partisi, süvarilerin bu başarıları nedeniyle aynı zamanda bir ziyafet de tertip etti[139].

8 Ekim 1938'de yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında 1938 yılında Nice, Roma ve Varşova'da yapılan milletlerarası binicilik müsabakalarına iştirak eden süvari ekibi hayvanlarının nakil ve yemlerine sarf edilen 3287 lira 12 kuruşun ekip subaylarının yevmiyelerine ilave edilmesi ve ekibe refakat eden 17 er için harcanan 1730 lira 62 kuruşun da Roma'dan iade edilen bir er için 36 ve diğerleri için 60'şar günlük hesabıyla ve her türlü masraflarına karşılık olmak üzere 173.75,7 kuruş üzerinden yevmiye olarak erlere verilmesi kararlaştırıldı[140].

1937-1938 yıllarında Nice, Roma, Varşova'da yapılan Uluslararası Binicilik müsabakalarına iştirak eden ve bu müsabakalardan sonra Varşova ve Fransa'dan konkur hayvanları satın almağa memur edilen süvari ekiplerinin beraberlerinde götürdükleri 16 erin nakli, iaşe ve iskanlarına sarf edilen 1251 liranın, 15 erin on dört gün devam eden seyahatleri için 4 lira 55 kuruş 89 santim ve Varşova'dan Fransa'ya giden ve Fransa'dan İstanbul'a dönen bir erin 55 gün süren seyahati için 5 lira 33 kuruş 84 santim hesabı ile gündelik olarak verilmesi ve hayvanların nakil, iaşe ve iskanları için sarf edilen 2982 lira 50 kuruşun da ekip şefinin tahakkuk edecek harcırahına eklenmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 6 Mart 1939 tarihli toplantısında karara bağlandı[141].

Türkiye, Roma ve Floransa'da yapılan uluslararası at yarışlarına 1939 yılında da davet edildi. Roma'dan ilk davet Ocak 1939'da geldi. İtalya Kraliyet Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen davette XVI. Resmi Uluslararası At Gösterisinin bu yıl 30 Nisan-7 Mayıs tarihleri arasında Roma'da gerçekleştirileceği bildirilmekte idi. Ayrıca Uluslararası Binicilik Yarışmasının ise 23-25 Haziran tarihleri arasında Torino'da düzenleneceği hatırlatılmaktaydı. Bununla birlikte *Federazione Italiana Sports Equestri* adlı kuruluşun her iki etkinliğin resmi davetiyelerini Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği'ne gönderdiği belirtilmişti. İtalya

[139] **BCA**, 490-1-0-0/1104-33-2, 21 Aralık 1938.

[140] **BCA**, 30-18-1-2/84-89-9, 8 Ekim 1938.

[141] **BCA**, 30-18-1-2/86-19-1, 6 Mart 1939.

Büyükelçiliği, Hariciye Vekaletinden söz konusu davetiyelere olumlu yanıt verilebilmesi için yetkili makamlar nezdinde girişimde bulunulmasını talep etti[142].

Hariciye Vekaleti İtalya Büyükelçiliğinin bu davetini 28 Ocak 1939'da Milli Müdafaa Vekaletine ve Halk Partisi Genel Sekreterliğine iletti. Söz konusu yazıda İtalya Sefaretinden alınan 14 Ocak 1939 tarih ve 122 sayılı şifahi takrirde, beynelmilel resmi at yarışı 16'ıncı müsabakasının bu sene 30 Nisan'dan 7 Mayıs'a kadar Roma'da ve *Concours Complet International Requitation* yarışının ise 23-25 Haziran tarihlerinde Torino'da yapılacağı kaydedilmekte ve bu bapta Türkiye'nin Roma Büyükelçiliğine gönderilen davetiyelerin kabul görmesi istenmekteydi[143].

Davet İtalya Atlı Spor Federasyonu tarafından Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği ve Ankara'da bulunan İtalya Sefareti tarafından Hariciye Vekaletine bildirilmişti. Vekalet durumu Genelkurmay Başkanlığına iletti. Anılan bakanlıktan alınan 9 Şubat 1939 tarihli cevabi yazıda Roma'da yapılacak bahse mevzu askerî at yarışlarına bir ekip şefi, beş binici subay ve on iki er ve on iki attan mürekkep mürettebat ile iştirak edileceği bildirildi. Bunun üzerine Hariciye Vekaleti müsabakalara iştirak edileceği bilgisini 16 Şubat 1939'da İtalyan Sefaretine ve Roma Büyükelçiliğine iletti[144].

İtalya, Türkiye'nin aldığı başarılar nedeniyle müsabakalarda yer almasına özel bir önem vermiş olduğundan 8 Nisan 1939'da ikinci bir davet notası gönderdi. Söz konusu ikinci notada şu ifadeler yer alıyordu:

> "*Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaletinin 16 Şubat 1939 tarih ve 30612/12 sayılı notasına atfen İtalya Kraliyet Sefareti Roma'da yapılacak at gösterisini Floransa'da yapılacak beynelmilel bir at gösterisinin takip edeceğini ve müsabakaların 14 Mayıs 1939 tarihinde yapılacağını bildirmekle şeref duyar.*
>
> *İtalya Kraliyet Büyükelçiliği, Hükümetinin emriyle, Roma'daki yarışmaya katılacak olan Türk askeri ekibinin, geçen yıl Roma'da yetenekleri ve stilleri çok beğenilen yiğit Türk atlılarının sunumunun şiddetle arzu edildiği Floransa'daki binicilik yarışmasına da katılabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti*

[142] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/43950-210041-46, 14 Ocak 1939.

[143] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/43950-210041-47, 28 Ocak 1939.

[144] **BCA**, 30-10-0-0/145-38-1, 12 Nisan 1939.

Dışişleri Bakanlığı'nın yetkili makamlarla temasa geçmesini rica eder.

İtalya Kraliyet Büyükelçiliği, bu konuda nazik bir cevap beklentisiyle, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na yüksek değerlendirmelerinin teminatını yineleme fırsatını bulur. Ankara 8 Nisan 1939"[145].

İtalya Sefaretinin bu ikinci daveti 12 Nisan 1939'da Hariciye Vekaleti tarafından Başvekalete iletildi. Söz konusu yazıda İtalya'nın ilk yaptığı davet süreci anlatıldıktan sonra 8 Nisan tarihli davet notasının içeriğine değinilmişti. Buna göre 8 Nisan 1939 tarihli notada yer alan ifadelere göre Roma'da yapılacak olan beynelmilel askerî at yarışlarını müteakip Floransa'da da 7 Mayıs'tan 14 Mayıs'a kadar devam etmek üzere beynelmilel at yarışları yapılacağı bildirilmekte idi. İtalya Sefareti hükümeti matbuasından aldığı emre imtisalen geçen seneki at yarışlarında maharet ve liyakat, talim ve durumları son derece takdiri celb eden cesur Türk binicilerinin Floransa at yarışlarına da iştiraklerinin hararetle arzu edildiğini zikrederek bu hususun temini istenmektedir. Yazıda ayrıca İtalyan Sefareti tarafından gönderilen bu davetin Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiş olduğu ifade edilmekte idi[146].

Nisan, Mayıs, Haziran 1939 aylarında Nice, Bükreş ve Roma'da yapılacak Milletlerarası Binicilik müsabakalarına iştirak edecek olan süvari ekibinin zamanında gönderilmesini temin etmek için ekip şefi ve Süvari Binicilik Okulu Müdürü Albay Saim adına 24.000 liralık avans verilmesi ve döviz olarak istenilen 2000 liradan ekibin Nice ve Bükreş seyahatlerinden doğacak masrafları karşılığının 1939 döviz cetvellerinin konkurhipik maddesine Milli Müdafaa Vekaleti namına konulan tahsisattan serbest döviz olarak tediyesi, Roma'ya vaki seyahatlerinden doğacak masraflarının da Türkiye-İtalya Kliring B hesabından karşılanması İcra Vekilleri Heyetinin 20 Mart 1939 tarihli toplantısında kararlaştırıldı[147].

1938 yılı Milletlerarası Binicilik müsabakalarına iştirak etmek üzere 25 Mart 1939 tarihinden 19 Mayıs 1939 tarihine kadar 56 gün memleket dışında kalmış olan süvari ekibinin yanında götürdüğü 12 at için sarf edilen 4755 lira 70 kuruş ekip şefinin tahakkuk edecek harcırahına ilavesi ve yine

[145] **BCA**, 30.10.0.0/145-38-1, 8 Nisan 1939.

[146] **BCA**, 30-10-0-0/145-38-1, 12 Nisan 1939

[147] **BCA**, 30-18-1-2/86-23-19, 20 Mart 1939.

beraberlerinde götürdükleri 12 erin masraflarına karşılık olmak üzere beherine 3.10,387 lira hesabıyla yevmiye verilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Eylül 1939 tarihli toplantısında kabul edilmiştir[148].

1938 yılında Nice, Roma ve Varşova'da yapılan uluslararası binicilik müsabakalarına iştirak eden süvari ekibinden Albay Cevdet ile 519 lira aylık ücretli yabancı uzman Taton, Yüzbaşı Cevat Kula, Saim Polatkan, Cevat Gürkan, Eyüp Öncü, Üsteğmen Kudret Kaçar, Avni Karacan, Hamdi Barlas ve İhsan Akhan'ın memleket dışında geçirdikleri günlere ait yevmiyelerinin tahakkuk ve tesviyesi İcra Vekilleri Heyetinin 16 Teşrinievvel 1939 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır[149].

Türkiye 1940 yılında Roma'da düzenlenen at yarışlarına da davet edildi. Bu hususta Roma Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekaletine iki yazı gönderildi. Yazının ilki 31 Ocak 1940 tarihliydi. Yazıda İtalya Atlı Spor Federasyonu Başkanlığından gönderilen yazıdan bahsedilerek 27 Nisan-5 Mayıs 1940 tarihleri arasında Roma'da yapılacak at yarışlarına Türk süvarilerinin iştirak etmesi rica olunuyordu. Müsabaka talimatnamesinin ise ayrıca gönderileceği bildirilmekte idi[150]. Roma Büyükelçiliği tarafından gönderilen ikinci yazı 23 Şubat 1940 tarihliydi. 27 Nisan ile 5 Mayıs 1940 tarihleri arasında Roma'da yapılacak at yarışları hakkında Atlı Spor Federasyonu Reisliğinden ulaşan müsabaka talimatnamesi ekli olarak takdim edildi[151]. Bu davet üzerine Hariciye Vekaleti tarafından Genelkurmay Başkanlığına iki yazı gönderildi. Birinci yazı 27 Şubat 1940 tarihliydi. Bu yazıda 27 Nisan ile 5 Mayıs tarihlerinde Roma'da yapılacak at yarışları hakkında Roma Büyükelçiliğinden alınan tahriratın bir sureti gönderilmişti. Yazıda adı geçen müsabakaların talimatnamesinin ise ayrıca irsal edileceği belirtilmekte idi[152]. İkinci yazı ise 6 Mart 1940 tarihli olup 27 Şubat 1940 tarihli yazıya ek yapılmıştı. Yazıda 27 Nisan ile 5 Mayıs 1940 tarihleri arasında Roma'da yapılacak at yarışları hakkında Atlı Spor Federasyonu Reisliğinden Roma Büyükelçiliğine gönderilen talimatname ilişik olarak takdim edilmişti[153]. Ancak Türkiye'nin bu davete iştirak ettiğine ilişkin bir arşiv belgesine rastlanmamıştır. Keza arşiv kaynakları tarandığında bu

[148] **BCA**, 30-18-1-2/88-89-19, 13 Eylül 1939.

[149] **BCA**, 30-18-1-2/88-101-1, 16 Ekim 1939.

[150] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/44237-210126-9,1 Ocak 1940.

[151] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/44237-210126-6, 23 Şubat 1940.

[152] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/44237-210126-8,27 Şubat 1940.

[153] **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, 541/44237-210126-5, 6 Mart 1940.

tarihlerde başka ülkelerde düzenlenen at yarışlarına davet veya iştirak edildiğine dair veri görülememiştir. Bu muhtemelen II. Dünya Savaşı nedeniyledir. Savaş ortamında bütün dünyada at yarışları durma noktasına gelmiş idi. Türkiye de bu durumdan etkilendi ve yarışlar daha ziyade ulusal çapta devam etti. Türkiye II. Dünya Savaşının ardından uzun bir aradan sonra 1948'de Londra Olimpiyatları binicilik müsabakaları ile Rotterdam ve Londra'da yapılan resmi konkurhipiklere 16 er ve 16 atla katıldı. Ekibin nakil, iaşe ve iskan masrafları hükümet tarafından karşılandı[154].

[154] **BCA**, 30-18-1-2/116-42-4, 18 Haziran 1948.

SONUÇ

Cumhuriyet ile birlikte yeni bir toplum inşasına girişen Mustafa Kemal Paşa ve kurucu kadro için at yarışları milli ekonomi ve milli bağımsızlığın sağlanması için tarıma dayalı ekonominin güçlendirilmesi, Batı'nın modern toplum anlayışını benimsemiş yeni ve milli bir burjuvazinin yaratılması için önemliydi. Bu amaçların başarıya ulaşması için toplumun devlete bağlılığını ve uluslararası alanda meşruluğunu sürekli hale getirmek gerekli idi. At yarışları bu hedefleri destekleyen önemli bir araç oldu. Uluslararası at yarışlarına katılmanın en önemli amacı ise yeni Türkiye'yi tanıtmak ve beynelmilel sahada propaganda yapmaktı.

Arşiv belgelerinden elde edilen veriler Türkiye'nin 1930'lu yıllara kadar uluslararası at yarışlarına iştirakte zorlandığını göstermektedir. Uluslararası yarışmalara katılacak düzeyde eğitilmiş nitelikli at cinsinin ve yetişmiş binicinin azlığı, ödenek yetersizliği ve Türkiye'nin Uluslararası Binicilik Federasyonuna üyeliğinin olmaması uluslararası at yarışlarına katılımını geciktirdi. Cumhuriyet hükümetleri çıkarmış olduğu yasalarla ve oluşturduğu yeni kurumlarla at yarışlarının kontrolünü kendi eline aldı. Nitelikli at yetiştiriciliğine girerek ve yabancı uzmanlardan yararlanarak Süvari Binicilik Okulu vasıtasıyla uluslararası binicilik müsabakalarına iştirak etti.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin ilk uluslararası at yarışlarına katılımı Balkan Konferansları sürecinde 1931'de Bulgaristan'da düzenlenen at yarışlarıyla oldu. Bu başlangıç sonrasında Türkiye, Avrupa'da Nice, Viyana, Lucerne, Aachen, Budapeşte, Roma ve Varşova gibi şehirlerde yapılan yarışlara da iştirak etti. Türkiye'nin 1932'de Uluslararası Binicilik Federasyonuna üye olması uluslararası yarışlara iştirakini kolaylaştıran bir diğer gelişmeydi. İki savaş arası dönemde at hızının rekabetçi yapısı güçlü bir propaganda aracı olmuştu.

Türk binicilik ekibinin müsabakaları Türk basını tarafından ilgiyle takip edildi. Özellikle Türkiye'nin kendi yetiştirdiği atlarla müsabakalarda iyi sonuçlar alması milliyetçi bir söylemle vurgulandı. Süvarilerin başarıları kadar memlekette yetiştirilen yerli atların başarıları da önemliydi. Nice, Budapeşte ve Roma'da elde edilen başarılar "*göğüs kabartıcı parlak zaferler*" olarak nitelendirildi. Bu dönemde basının diğer bir söylemi ise Türk binicilerin sahip oldukları kısıtlı imkanlara rağmen dünyanın en tanınmış ve en iyi koşullara sahip binicilerle boy ölçüşmeleriydi. Basında müsabakaya iştirak etmiş olan diğer milletlerin binicilik mekteplerindeki tekamül ve bineklerinin kıymet ve kabiliyeti ile Türk subaylarının binekleri

mukayese edilirse kazanılan başarının çok büyük ve Türk milleti adına iftihara şayan olduğu vurgusu yapıldı. Onlara göre her türlü imkana sahip olan Fransızların *Goden dö Valeren* ile *Klaves*'i, İspanyolların *Martinez Homber*'i bir türlü Türk zabitini geçemiyordu. Basına göre "*vatanımız için bu gibi beynelmilel imtihanlara girip aleme Türk'ün kabiliyet ve kudretini göstermekten daha faydalı propaganda*" olamazdı. Sadece Türk basını değil yabancı basın da Türk binicilerin müsabakalarda varlığını önemsedi. Yabancı basın Türk binicilerinin mütevazı ve alçakgönüllülüğüne vurgu yaparak alınan başarıları övdü.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu kısıtlı imkanlara rağmen atçılığı ve biniciliği geliştirmek için yasalar çıkarttı, kurumlar oluşturdu ve ödenek ayırdı. Hükümet kendi oluşturduğu haralarda "*milli atı*" yetiştirmek için seferber oldu. Uluslararası biniciliğe önem verildi ve bu hususta yabancı uzmanlardan yararlanıldı. Bu alandaki çalışmalar Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü tarafından özel olarak takip edildi. Nihayet Türkiye 1931 yılından itibaren uluslararası binicilik müsabakalarına katılarak önemli başarılar elde etti. Çok değil daha on sene önce Gazi'nin süvarileri 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'u başlatıp 30 Ağustos'ta büyük bir zafer kazanmışlardı. Yine aynı süvariler bu defa 1930'larda artık uluslararası binicilik müsabakalarında bu yeteneklerini yarış sahalarında yeni zaferlerle göstermişlerdi.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

BOA, ŞD. 2381/35, 6-2, Mart 1328.

BOA, HR.İM, 149/48, 1 Temmuz 1925.

BOA, HR.İM, 255/31, 10 Novembre 1926.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

BCA, 30.18.1.1/30.60.14, 14 Teşrinievvel 1928.

BCA, 30.10.0.0/145-36-10, 17 Nisan 1935.

BCA, 30.10.0.0/145-38-1, 8 Nisan 1939.

BCA, 30.10.0.0/185-278-12, 26 Ocak 1929.

BCA, 30.10.0.0/185-278-19, 3-6 Kasım 1932.

BCA, 30.10.0.0/233-568-13, 27 Haziran 1935.

BCA, 30.18.1.2/19.26.16, 26 Nisan 1931.

BCA, 30.18.1.2/19.26.18, 5 Mayıs 1931.

BCA, 30-1-0-0/200-366-16, s. 17 Nisan 1933.

BCA, 30-10-0-0/145-36-12, 8 Kasım 1935

BCA, 30-10-0-0/145-36-6, 20 Kasım 1932.

BCA, 30-10-0-0/145-37-2, 22 Haziran 1938.

BCA, 30-10-0-0/145-38-1, 12 Nisan 1939.

BCA, 30-10-0-0/186-279-1, 23 Ocak 1936.

BCA, 30-10-0-0/240-619-12, 21 Ekim 1931.

BCA, 30-10-0-0/50-327-3, 2 Eylül 1937.

BCA, 30-18-1-2/100-87-16, 8 Ekim 1942.

BCA, 30-18-1-2/25-8-17, 31 Ocak 1932.

BCA, 30-18-1-2/26-18-17, 22 Mart 1932.

BCA, 30-18-1-2/26-20-12, 31 Mart 1932

BCA, 30-18-1-2/27-22-14, 2 Nisan 1932.

BCA, 30-18-1-2/28-39-19, 17 Mayıs 1932.

BCA, 30-18-1-2/38-52-5, 16 Temmuz 1933.

BCA, 30-18-1-2/46-49-12, 10 Temmuz 1934.

BCA, 30-18-1-2/54-39-5, 19 Mayıs 1935.

BCA, 30-18-1-2/59-84-13, 11 Kasım 1935.

BCA, 30-18-1-2/66-57-16, 4 Temmuz 1936.

BCA, 30-18-1-2/68-78-9, 26 Eylül 1936.

BCA, 30-18-1-2/72-14-5, 6 Şubat 1937.

BCA, 30-18-1-2/82-11-1, 16 Şubat 1938.

BCA, 30-10-0-0/145-37-2, 22 Haziran 1938.

BCA, 30-18-1-2/84-89-9, 8 Ekim 1938.

BCA, 30-18-1-2/86-19-1, 6 Mart 1939.

BCA, 30-18-1-2/86-23-19, 20 Mart 1939.

BCA, 30-18-1-2/88-101-1, 16 Ekim 1939.

BCA, 30-18-1-2/88-89-19, 13 Eylül 1939.

BCA, 30-18-1-2/97-108-20, 13 Ocak 1942.

BCA, 490-1-0-0/1104-33-2, 21 Aralık 1938.

BCA, 490-1-0-0/1104-33-2, 21.12.1938.

BCA, 490-1-0-0/1104-33-2, 3 Mayıs 1938.

BCA, 490-1-0-0/1104-33-2, 30 Mayıs 1938.

BCA, 490-1-0-0/1104-33-2, Haziran 1938.

BCA, 30-18-1-2/116-42-4, 18 Haziran 1948**.**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 525/38622-156327-33, 28 Eylül 1926.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 501/32171-128666-1, 18 Mayıs 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-18, 11 Mayıs 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-22, 25, 26 .

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-27, 17 Nisan 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-28, 5 Nisan 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-28, 5 Nisan 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-29, 27 Mart 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-30,31, 19 Ağustos 1934.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-32, 11 Ağustos 1934.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-33, 34, 18 Ağustos 1934, 13 Ağustos 1934.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-33,34, 18 Temmuz 1934.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-36, 11 Ağustos 1934

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 525/37795-152420-1-2, 15 Kasım 1932/16 Octobre 1932.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 525/38041-154681-60, 29 Kanunusani 1936.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 534/37103-148746-1, 7 Şubat 1936.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 534/37103-148746-3-4,10 Ocak/ 23 Ocak 1936.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 534/37430-150436-16, 2 Kasım 1936.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 540/44580-213914-2, 19 Nisan 1933

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 540/44580-213914-4, 26 Temmuz 1933.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 540/44580-213914-6, 11 Nisan 1933.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 540/44580-213915-1, 4 Mayıs 1933

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 540/44580-213915-5, 15 Mart 1933.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 540/44580-213918-5, 30 Nisan 1934.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 540/44580-213918-6, 9 Nisan 1934

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541/43950-210041-46, 14 Ocak 1939.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541/43950-210041-47, 28 Ocak 1939.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541/44237-210126-5, 6 Mart 1940.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541/44237-210126-6, 23 Şubat 1940.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541/44237-210126-8, 27 Şubat 1940.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541/44237-210126-9, 1 Ocak 1940.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 566/295-2213-3, 16 Mart 1933.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 566/38823-157369-2, 13 Mayıs 1929.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 566/38823-157369-6, 14 Nisan 1929.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541, 44237-210126-10, 3 Mayıs 1938.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-41, 28 Ağustos 1933.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-40, 12 Eylül 1933.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi,506/42714-193332-38, 19 Eylül 1933.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Kurum:506/Yer Bilgisi 42714-193332-24, 1 Nisan 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-23, 10 Nisan 1935.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-3,4, 12 Ağustos 1936.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-2, 2 Eylül 1936.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 506/42714-193332-1, 2 Eylül 1936.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 525/38050-154732-2, 23 Ekim 1932.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 541/44237-210126-11, 3 Mayıs 1938.

2. Kitap ve Makaleler

Ahmed İhsan, "Olimpiyaddan Mektublar, Bedbinlere Cevab Aldığımız Neticelerden Memnun Olmalıyız", **Cumhuriyet**, On Birinci yıl, S 4405, 18 Ağustos 1936, s. 1, 6.

Ahmed İhsan, "Olimpiyatlarda Binicilerimiz İlk Müsabakalara Takım Halinde Girmediler", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4401, 14 Ağustos 1936, s. 1, 6.

Ahmed İhsan, "Varol Yaşar! Yaşar 61 Kiloda Dünya Birincisi Oldu", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4397, 10 Ağustos 1936, s. 1, 6.

Akson, Sait, **Sait Akson'un Yarışçılık Anıları**, Türkiye Jokey Kulübü Yayını, Ankara, 1971.

Apak, İzzet Muhittin, "Berlin Mektupları Olimpiyat Müsabakaları Biterken", **Haber**, 18 Ağustos 1936, Sene: 5, S 1649, s. 6.

"Arsıulusal Atlı Müsabakalar Süvarilerimiz Birinci Oldular", **Zaman**, Sene: 2, Numara: 362, 22 Haziran 1935, s. 1.

Bal, Rıdvan, "Mahmut Şevket Paşa'nın Askerî Reform Çalışmaları ve Türk Spor Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu", **Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (Şubat-Mart 2022), s. 55-87.

Barşal, "Türklerin En Eski Sporu", **Haber**, Sene: 4, S 1240, 22 Haziran 1935, s. 8.

"Berlin Olimpiyatları Kapandı, En İyi Atlarımızdan Biri Öldüğü ve Birkaçı Antrenmanlarda Yaralandığı İçin Binicilerimiz İyi Derece Alamadılar", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4404, 17 Ağustos 1936, s. 1, 8.

"Berlin Olimpiyatları", **Tan**, İkinci Yıl, No:463, 2 Ağustos 1936, s. 1, 6.

"Binicilerimiz Birinciliği Kazandılar", **Tan**, 3 Mayıs 1938, s. 1.

"Binicilerimiz Romada Büyük Bir Zafer Kazandı", **Son Posta**, Sene:8, No:2785, 3 Mayıs 1938, s. 3,

"Binicilerimiz Sofya'da Çok Alkışlandılar", **Milliyet**, 6. Sene, No:2027, 2 Teşrinievvel 1931, s. 2.

"Binicilerimiz Sofya'da İlk Müsabakayı Yaptılar", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2660, 2 Teşrinievvel 1931, s. 1, 3.

"Binicilerimiz, Roma Müsabakalarında Birinciliği Aldılar", **Anadolu**, 3 Mayıs 1938, s. 1.

"Binicilerimizin Çok Parlak Muvaffakiyeti", **Akşam**, Sene:20, No:7019, 3 Mayıs 1938, s. 2

"Binicilerimizin Yeni ve Parlak Muvaffakiyeti", **Ulus**, 3 Mayıs 1938, s. 1, 8.

"Binicilik Müsabakalarının Neticesi", **Milliyet**, 6. Sene, No:2030, 5 Teşrinievvel (Ekim) 1931, s. 2.

"Bulgarlar Şampiyon, Eskrim ve Binicilik", **Vakit**, 14. Yıl, S 4935, 5 Teşrinievvel 1931, s. 2.

Çubukçu, Murat - Ersöz, Halit, **"Gazinin Tayları" Çiftlikat-ı Hümayun'dan Tigem'e Karacabey Harası**, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 2014.

Dixon, Simon, "Horse-Racing in the Nineteenth-Century Russia", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 98, No. 3, July 2020, s. 464-503.

"Dün Berlinde Çok Büyük Merasim Yapıldı", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4389, 2 Ağustos 1936, s. 1, 7, 9.

Düstur, Islahı Hayvanat Kanunu, Kanun No: 904, Kabul Tarihi: 7.6.1926.

"Ekibimizin Zaferi", **Cumhuriyet**, Ondördüncü Yıl, S 5017, 3 Mayıs 1938, s. 1, 6

Emiroğlu Ziya, "Nis'deki Müsabakalar, Süvarilerimizin Büyük Bir Muvaffakiyeti", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2854, 20 Nisan 1932, s. 3.

Emiroğlu Ziya, "Süvarilerimizin Zaferi", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No:2861, 26 Nisan 1932, s. 1,4.

Emiroğlu, Kudret - Yüksel, Ahmet, **Yoldaşımız At**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002.

Felek, Burhan, "Yaşar Olimpiyatlarda Dünya Birinciliğini Aldı", **Tan**, İkinci Yıl, No 471, 10 Ağustos 1936, s. 1, 3.

Hillenbrand, Laura, **Seabiscuit: An American Legend**, Ballantine Books, New York, 2003.

Kurnaz Şahin, Feyza, "II. Meşrutiyet Döneminde At Neslinin Islahına Yönelik Bir Örgütlenme Örneği: Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S 47, 2002, s. 315-334.

Moore-Colyer, Richard, "Aspects of Horse Breeding and the Supply of Horses in Victorian Britain", **The Agricultural History Review**, Vol. 43, No. 1, 1995, s. 47-60.

Morris, Timothy R., "*Seabiscuit (2003) b*y Gary Ross, Kathleen Kennedy, Frank Marshall, Laura Hillenbrand", **Journal of Sport History**, Vol. 30, No. 3, (Fall 2003), pp. 414-416.

Nis'teki Binicilik Müsabakaları", **Cumhuriyet**, Sekizinci Sene, No: 2856, 21 Nisan 1932, s. 1.

Olimpiyatlar Dün Törenle Açıldı, **Yeni Asır**, Kırkbirinci Sene No:9310, 2 Ağustos 1936, s. 1, 7.

Olimpiyatlarda Dünkü Güreş Maçlarında 3 ünü Kazandık, 4 ünü Kaybettik", Onbirinci Yıl, S 4394, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1936, s. 1, 5.

"On Birinci Olimpiyat Dün Öğleden Sonra Berlin'de Merasimle Açıldı", **Kurun**, Yıl 19.2, S 6667607, 2 Ağustos 1936, s. 1,7.

"Sofya Binicilik Müsabakalarında Zabitlerimizin Gösterdiği Kabiliyet", **Hakimiyet-i Milliye**, No 3673, On İkinci Sene, 5 Teşrinievvel 1931, s. 1.

"Sofya Müsabakaları", **Vakit**, 14. Yıl, S 4932, 2 Teşrinievvel 1931, s. 1.

"Sofya Müsabakalarında; Balkaniyat Müsabakaları", **Vakit**, 14. Yıl, S 4934, 4 Teşrinievvel 1931, s.1, 4.

"Spor Bugün Binicilik Müsabakaları Yapılıyor", **Son Telgraf**, Yıl 1, S 31, 3 Nisan 1937, s. 8.

"Subaylarımız, Peştedeki Yarışlarda Kazandılar", **Ulus**, On Altıncı Yıl, No:4993, 22 Haziran 1935, s. 1.

"Subaylarımızın Muvaffakiyeti", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 3987, 22 Haziran 1935, s. 3.

"Süvarilerimiz Avrupada Birinci", **Tan**, 22 Haziran 1935, s. 1.

"Süvarilerimiz Budapeştede Birincilik, İkincilik ve Sekizincilik Kazandı", **Kurun**, 18-1 Yıl, S 6268, 22 Haziran 1935, s. 1, 9.

"Süvarilerimiz Budapeştede Parlak Bir Muvaffakiyet Kazandılar", **Akşam**, Sene 17, No.5989, 22 Haziran 1935, s. 5

"Süvarilerimiz Milletler Kupası Yarışlarında Birinci Oldular", **Haber**, Sene: 7, S 2255, 3 Mayıs 1938, s. 1.

"Süvarilerimiz Sofyada Yarışlarını Bugün Yapacaklar", **Vakit**, 14. Yıl, S 4933, 3 Teşrinievvel 1931, s. 1.

"Süvarilerimizi Büyük Törenle Karşılamalıyız", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 3988, 23 Haziran 1935, s. 1, 5.

Tekin Koçkar, **At Irkları ve Dağılımı**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2012.

Tertip, 3, C 7, s. 1472.

Torun, Ozan, **Son Ayakta Kim Geldi?Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2021.

Ünver, Ali Fuat, **Antik Çağdan Modern Olimpiyatlara Binicilik Sporu ve Türk Biniciliğinin Olimpik Gelişimi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

"Varolun Süvarilerimiz Roma Müsabakalarında Birinciliği Kazandılar", **Son Telgraf**, S 415, 3 Mayıs 1938, s. 1, 6.

Yarkın, İbrahim, **Atçılık**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1962.

"Yaşar Dünya Şampiyonu", **Kurun**, Yıl 19.2, S 6675-615, 10 Ağustos 1936, s. 1-2.

Yunus Nadi, "Olimpiyadlar Bittikten Sonra", **Cumhuriyet**, Onbirinci Yıl, S 4405, 18 Ağustos 1936, s. 1.

"Yüzbaşı Gürkan İkinciliği Kazandı", **Kurun**, 3 Mayıs 1938, s. 1.

EKLER

Ek-1 Roma'da Düzenlenen At Yarışlarında Türkiye'nin Birinci Olması Üzerine M. Kemal Atatürk'e Gönderilen Mektup

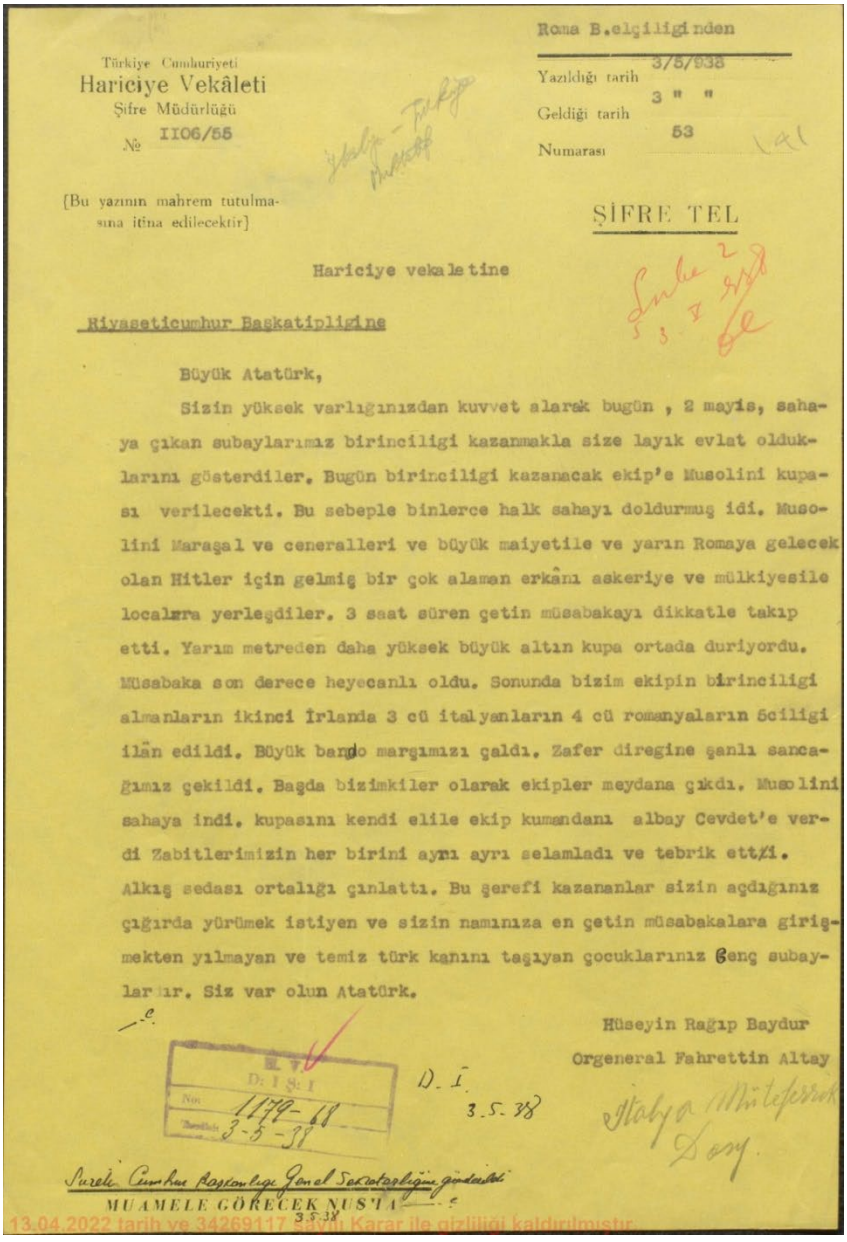

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Şifre Müdürlüğü
№ IIO6/55

[Bu yazının mahrem tutulmasına itina edilecektir]

Roma B.elçiliğinden
Yazıldığı tarih 3/5/938
Geldiği tarih 3 " "
Numarası 53

ŞİFRE TEL

Hariciye vekaletine

Riyaseticumhur Başkatipliğine

Büyük Atatürk,

Sizin yüksek varlığınızdan kuvvet alarak bugün , 2 mayis, sahaya çıkan subaylarımız birinciliği kazanmakla size layık evlat olduklarını gösterdiler. Bugün birinciliği kazanacak ekip'e Musolini kupası verilecekti. Bu sebeple binlerce halk sahayı doldurmuş idi. Musolini Maraşal ve ceneralleri ve büyük maiyetile ve yarın Romaya gelecek olan Hitler için gelmiş bir çok alaman erkânı askeriye ve mülkiyesile localara yerleşdiler. 3 saat süren çetin müsabakayı dikkatle takıp etti. Yarım metreden daha yüksek büyük altın kupa ortada duriyordu. Müsabaka son derece heyecanlı oldu. Sonunda bizim ekipin birinciliği almanların ikinci İrlanda 3 cü italyanların 4 cü romanyaların 5ciliği ilân edildi. Büyük bando marşımızı çaldı. Zafer diregine şanlı sancağımız çekildi. Başda bizimkiler olarak ekipler meydana çıkdı. Musolini sahaya indi. kupasını kendi elile ekip kumandanı albay Cevdet'e verdi Zabitlerimizin her birini ayrı ayrı selamladı ve tebrik etti. Alkış sedası ortalığı çınlattı. Bu şerefi kazananlar sizin sağdığınız çığırda yürümek istiyen ve sizin namınıza en çetin müsabakalara girişmekten yılmayan ve temiz türk kanını taşıyan çocuklarınız Genç subaylarımız. Siz var olun Atatürk.

Hüseyin Rağıp Baydur
Orgeneral Fahrettin Altay

E V
Dş I Şb I
No 1179-68
Tarihi 3-5-38

D. İ
3.5.38

Sureti Cumhur Başkanlığı Genel Sekreterliğine gönderildi
MUAMELE GÖRECEK NUSHA
3.5.38

13.04.2022 tarih ve 34269117 Sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Kurum: 541, Yer: 44237-210126-10, 3 Mayıs 1938.

Ek-2 Roma'da Düzenlenen At Yarışlarında Türkiye'nin Birinci Olması İle İlgili Haber

Milli ekipimize mensup binicilerden Eyüp Öncü bir müsabakada

Binicilerimizin yeni ve parlak muvaffakiyeti

Ekipimiz Musolini altın kupasını kazandılar

"Binicilerimizin Yeni ve Parlak Muvaffakiyeti", **Ulus**, 3 Mayıs 1938, s. 1.